

Επιστημονικόν Βήμα τοῦ ΔΙΔΑΣΚΑΛΟΥ

ΜΗΝΙΑΙΑ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΚΔΟΣΙΣ ΤΗΣ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΚΗΣ ΟΜΟΣΠΟΝΔΙΑΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ ΣΥΝΤΑΞΕΩΣ: Ν. ΔΗΜΗΤΡΟΚΑΛΛΗΣ

ΓΡΑΦΕΙΑ ΞΕΝΟΦΩΝΤΟΣ 15Α - ΑΘΗΝΑΙ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ ΤΟΥ Β' ΤΟΜΟΥ (1954 - 1955)

Α' ΚΑΘ' ΥΛΗΝ

ΚΥΡΙΑ ΑΡΘΡΑ

ΕΙς τὸ δεῦτερον ἔτος	Σελ. 1
Τὰ πρότυπα σχολεία	» 41
Τὸ νέον ἀναλυτικὸν πρόγραμμα	» 89
Τὸ πρόβλημα τῆς προσχολικῆς ἀγωγῆς	» 129

ΛΟΓΟΙ

Λόγος τῆς Α. Μ. τοῦ Βασιλέως ἐπὶ τῇ ἀνα- κηρύξει τοῦ ὡς ἐπιτίμου διδάκτορος τοῦ Πανεπιστημίου Θεο(λ)ικῆς	» 177
--	-------

ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗ — ΑΓΩΓΗ

Αἱ ἀντινομίαι εἰς τὴν σύγχρονον θεωρητικὴν καὶ πρακτικὴν Παιδαγωγικὴν, <i>Κ. Δ. Γεωρ- γούλη</i>	» 2
Παράγοντες διαμορφώσεως τοῦ ἀνθρώπου καὶ δύναμις τῆς ἀγωγῆς, <i>Β. Κωνσταντινίδη</i>	» 28
Ἡ ἐννοια τῆς ἀγωγῆς, <i>Ν. Γ. Μετανίτου</i>	» 43
Προϋποθέσεις τῆς ἀγωγῆς, <i>Κ. Δημητρουπόλου</i>	» 59
Ἡ κοινωνικὴ ἀγωγή στὸ δημοτικὸ σχολεῖο, <i>Στ. Πασχαλίδου</i>	» 62
Ἡ ἀγωγή καὶ τὸ βιβλίον, <i>Χ. Γκότζιου</i>	» 65
Ἡ ἐπίδρασις τοῦ Κινηματογράφου ἐπὶ τοῦ χαρακτῆρος τῶν ἀνηλίκων, <i>Σ. Μ. Καλλιάρη</i>	» 91
Ἡ ἐπίδρασις τοῦ οἰκογενειακοῦ περιβάλλον- τος ἐπὶ τὴν ἀνάπτυξιν τῶν παιδίων, <i>Γ. Ρούσκα</i>	» 119
Ἡ ἀγωγή τῶν παιδίων κατὰ τὸν Πλούταρχον <i>Δ. Παντοπούλου</i>	» 185
Τὸ παράδειγμα τῶν γονέων, <i>Ἐλ. Δαφίρμου</i>	» 197
Οἱ κοινωνικὲς ὁρεῖς στὸ παιδί, <i>Δ. Καραγα- τοῖδου - Παρουδάκη</i>	» 208
Ὁ δάσκαλος καὶ τὸ παιδί, ἡ οἰκογένεια, ἡ κοινωνία, <i>Δ. Κουτσουλέλου</i>	» 211

ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ — ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑ

Αἱ ἐλεύθεραι ἀσχολίαι τῶν μαθητῶν ἐν τῷ Πειραματικῷ Σχολείῳ, <i>Κ. Βασιλάκη</i>	Σελ. 8
Ἡμερολόγιον ἐργασίας ἐν τῇ Δ' τάξει τοῦ Προτύπου Πτολεμαῖδος, <i>Ἡλ. Γκευτέλα</i>	» 19
Τὸ σχολικὸν ζωοτροφεῖον, <i>Δ. Παπαδημητρίου</i>	» 32
Ἡ θρησκευτικὴ ἐκπαίδευσις εἰς τὰ Νηπιαγω- γεῖα, <i>Δ. Μπελδέκου</i>	» 68
Τὸ μάθημα τῆς Γεωγραφίας, <i>Β. Βασιζώκα</i>	» 71
Ἐνα «μάθημα» ἱστορίας, <i>R. CHEDEVILLE</i> (μετάφρ. <i>Ν. Δημητρουκάλλη</i>)	» 97
Μέθοδοι διδασκαλίας πρώτης ἀναγνώσεως καὶ γραφῆς, <i>Π. Στάρα</i>	» 99
Ἡ διδασκαλία τῆς ἀναγνώσεως <i>Ν. Γ. Δυμπέρη</i>	» 102
Ἡ πρώτη ἀνάγνωσις μετὰ τὴν ἀναλυτικοσυν- θετικὴν ἢ τὴν ὁλικὴν μέθοδον, <i>Γ. Ἀλιφιτεράκη</i>	» 103
Ἡ Μουσικὴ, <i>Θ. Παπανικολάου</i>	» 104
Τὸ παιδικὸ ποίημα, <i>Π. Τζαβάρα</i>	» 121
Οἱ σχολικὲς ἐκδρομὲς καὶ ἡ σημασία τους, <i>Α. Σόβολου</i>	» 122
Προετοιμασία τοῦ νέου, <i>Δ. Σταυρουλάκη</i>	» 145
Ἡ ἐνιασία διδασκαλία καὶ ἡ ἐφαρμογὴ τῆς στὴν Γ' τάξιν, <i>Αθ. Δούμα</i>	» 156
Τρεῖς εὐγενικὲς τέχνες: Μουσικὴ, ἀπαγγε- λία, χορὸς, <i>Δ. Καλογεροπούλου</i>	» 160
Ἡ παιδαγωγικὴ ἀξία τοῦ μαθηματος τῶν μα- θηματικῶν, <i>Χρ. Κεφάλα</i>	» 166
Πῶς ἐργάζομαι εἰς τὰ μενοειζέον σχολεῖα, <i>Π. Παρασκευοπούλου</i>	» 177

ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ

Κλίσις καὶ ἱκανότης, <i>Χ. Σακελλάρου</i>	» 24
Τὰ κριτήρια (Tests) νοημοσύνης καὶ ἡ ἀκρι-	

βεια αὐτῶν, <i>A. Davis</i> καὶ <i>R. Ellis</i> (μετάφρ. <i>N. Δημητροκάλλη</i>)	Σελ. 25	φοβήτων καὶ ἐπιμορφωτικῶν κέντρων, <i>K. Γ. Μαντᾶ</i>	Σελ. 15
Τὸ ὁχέδιον ἀπὸ ψυχολογικῆς, ἱστορικῆς καὶ οἰκονομικῆς ἀπόψεως, <i>K. Παπαφωτίου</i>	» 30	Ἀναλφοβητισμὸς καὶ λυχτερινές σχολές, <i>N. Διαμαντοπούλου</i>	» 155
Πὼς θὰ γνωρίσωμεν τὸν παῖδα καὶ πὼς θὰ ἐπιδράσωμεν ἐπὶ τοῦ χαρακτῆρος του, <i>K. Παταγιατίδου</i>	» 93	Παράδειγμα ἐξωσχολικῆς ἀγωγῆς εἰς τὴν ἐπαρχίαν, <i>Eὐ. Καρκάνη</i>	» 215
Ἡ ψυχὰν ὡς, <i>Δίκ. Πανταζοπούλου</i>	» 109	ΚΡΙΤΙΚΗ — ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΑ	
Τὸ παιγνίδι, <i>M. Συκιανάκη</i>	» 116	Κακοποιήσις ἐπιστημονικῆς ἀληθείας, <i>Δ. Βακάλη</i>	» 38
Αἱ ἐννοίαι καὶ αἱ σκέψεις τοῦ παιδιοῦ περὶ ἠθικῆς, κόσμου, Θεοῦ, <i>K. I. Κίτσου</i>	» 136	Πὼς εἶδα τὸ ἀναγνωστικὸ τῆς ΣΤ' τάξεως καὶ πὼς τὸ ἐδίδαξα, <i>Θ. Γιαννιώτη</i>	» 40
Παιδικὰ διαφέροντα, <i>Γ. Κυριαζοπούλου</i>	» 149	Στοιχεῖα ἐπαγγελματικοῦ προσανατολισμοῦ, <i>Κώστα Λαζαρίδης</i>	» 126
Ἡ ἐξέλιξις τῆς ἀντιλήψεως τοῦ χρόνου κατὰ τὴν παιδικὴν ἡλικίαν, <i>N. I. Ἐξαρχοπούλου</i>	» 180	Τὸ σύγχρονον μονοτάξιον δημοτικὸν σχολεῖον, <i>I. Καπελέ</i>	» 127
Μεθοδολογικὰ προβλήματα διδασκτικῶν καὶ παιδαγ. πειραματισμῶν, <i>K. Χανιώτου</i>	» 199	Τὰ νέα Ἀναγνωστικά (Κριτικὰ σημειώματα <i>I. Νίκου, A. Δέλλiou, B. Οἰκονομίδης, N. Ἀνδρεοπούλου</i>	» 171
ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΙΚΗ ΜΟΡΦΩΣΙΣ — ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΙΚΟΣ ΠΡΟΣΑΝΑΤΟΛΙΣΜΟΣ		Ὁμιλίαι διὰ συγκεντρώσεις γονέων, <i>K. Ἀγγελίδου</i>	» 175
Τὰ συνθήματα περὶ «διοργανώσεως» τῶν Παιδ. Ἀκαδημιῶν, <i>Γ. N. Παλαιολόγου</i>	» 6	Παιδαγωγικὴ τοῦ Εὐαγγελίου, <i>T. Τρυφωνοπούλου</i>	» 175
Λαογραφία καὶ διδάσκαλοι, <i>N. Κεφαλληνιάδης</i>	» 123	Ἡ ἀγωγή τοῦ πολίτου γιὰ τὰ δημοτικὰ σχολεῖα, <i>Δ. Βλαχιά</i>	» 176
Γενικὴ μόρφωσις, ἐπαγγελματικὴ μόρφωσις, ἐπαγγελματικὸς προσανατολισμὸς, <i>Γ. Παλαιολόγου</i>	» 131	ΔΙΑΦΟΡΑ	
Ἡ συμβολὴ τοῦ δημοτικοῦ σχολείου εἰς τὴν ἐπαγγελματικὴν ἀγωγὴν τῆς νεολαίας, <i>Ἀθ. Τσολοδήμου</i>	» 169	Πρὸς τοὺς διδασκάλους παραινέσεις, <i>Δ. Κοραῆ</i> (Συναγωγὴ <i>K. Μητροπούλου</i>)	» 105
ΕΛΛΗΝΙΚΗ — ΞΕΝΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗ ΚΙΝΗΣΙΣ		Ἡ ἐγκληματικότης τῶν ἀνηλίκων, <i>I. Κάντζιου</i>	» 112
Ἡ ἀγωγή εἰς τὰ σχολεῖα τοῦ Βελγίου, <i>K. Κίτσου</i>	» 75	Λαογραφία — Πατριδογνωσία, <i>Ἀθ. Τσολοδήμου</i>	» 143
ΒΑΣΙΚΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΙΣ — ΛΑΪΚΗ ΕΠΙΜΟΡΦΩΣΙΣ		Με δύο μόνον λόγια (ἀπάντησις), <i>K. Ἀλιφιερᾶκη</i>	» 187
Πρόγραμμα καὶ λειτουργία σχολείων ἀναλ-		Γύρω ἀπὸ τὴν ποίησιν, <i>Γ. Σύδη</i>	» 204

Β' ΚΑΤΑ ΣΥΓΓΡΑΦΕΙΣ

- Ἀγγελίδης Κ.**, δημ)λος
Ὁμιλῖαι διὰ τὰς συγκεντρώσεις γονέων
(Βιβλιοκρισία) Σελ. 174
- Ἀλιφιεράκης Ἰωάν.**, δημ)λος
Ἡ πρώτη ἀνάγνωσις μετὰ τὴν ἀναλυτικο-
συνθετικὴν ἢ τὴν ὀλικὴν μέθοδον; . . . » 103
- Ἀλιφιεράκης Κ.**, Ἐπιθεωρητὴς δημ. σχολείων
Μετὰ δύο μόνον λόγια (Ἀπάντησις). . . » 187
- Ἀνδρέopoulos Δ.**, δημ)λος
Ἀπάντησις πρὸς ἐπικρίσεις. » 174
- Βασιλῆς Δημ.**, δημ)λος
Κακοποιήσις τῆς ἐπιστημονικῆς ἀληθείας
(Κριτικὴ) » 38
- Βασιλάκης Β.**
Τὸ μάθημα τῆς Γεωγραφίας » 71
- Βασιλάκης Κωνστ.**, καθηγητὴς Π. Σ. Π. Α.
Αἱ ἐλεύθεραι ἀσχολίαι τῶν μαθητῶν ἐν
τῷ Πειραματικῷ Σχολεῖῳ » 8
- Βλαχῆς Δημ.**, δημ)λος
Ἡ ἀγωγή τοῦ πολίτη γιὰ τὰ δημ. σχο-
λεῖα (Βιβλιοκρισία) » 176
- Γεωργούλης Κ.**, Γεν. Γραμματεὺς Ὑπ. Παιδείας
Αἱ ἀντινομίαι εἰς τὴν σύγχρονον θεωρη-
τικὴν καὶ πρακτικὴν παιδαγωγικὴν . . . » 2
- Γιαννιώτης Θ.**
Πῶς εἶδα τὸ ἀναγνωστικὸν τῆς ΣΤ' τά-
ξεως καὶ πῶς τὸ ἐδίδαξα (Βιβλιοκρισία) . . » 40
- Γιώτζιος Χρ.**, δημ)λος
Ἡ ἀγωγή καὶ τὸ βιβλίον » 65
- Γκουτίλας Ἡλίας**, δημ)λος
Ἡμερολόγιον ἐργασίας ἐν τῇ Δ' τάξει
τοῦ Πρωτοτύπου δημ. σχολείου Πτολεμαί-
δος βάσει τῶν ἀρχῶν τοῦ Κ.Μ.Ε.. . . . » 19
- Δαφνέμος Ἐλευθ.**, δημ)λος
Τὸ παράδειγμα τῶν γονέων. » 197
- Δελῖος Δ.**, δημ)λος
Ἐπιστολὴ (Κριτικὴ) » 172
- Δημαγερόπουλος Νικ.**, δημ)λος
Τὰ κριτήρια (tests) νοσηροσύνης καὶ ἡ ἀ-
κριβεία αὐτῶν (μετάφρασις) » 25
Ἐνα «μάθημα» ἱστορίας (μετάφρασις) . . » 97
- Δημαγερόπουλος Κ.**, Διευτὴς Παιδ. Ἀκ. Πατρῶν
Προϋποθέσεις τῆς ἀγωγῆς » 59
- Διαμαντόπουλος Νικ.**, δημ)λος
Ἀναλφαβητισμὸς καὶ νυκτεριναὶ σχολαί . . » 155
- Δούκας Ἀθ.**, δημ)λος
Ἡ ἐνιαία διδασκαλία καὶ ἡ ἐφαρμογὴ τῆς
ἐν τῇ Γ' τάξει » 158
- Εὐαγγέλιος Νικ.**, Ἀκαδημαϊκός, Ὑποτι-
μὸς Καθηγητῆς Πανεπιστημίου
Ἡ ἐξέλιξις τῆς ἀντιλήψεως τοῦ χρόνου
κατὰ τὴν παιδικὴν ἡλικίαν » 174
- Καλλιόπης Σπ.**, Καθηγητὴς Πανεπιστημίου
Ἡ ἐξέλιξις τοῦ κινηματογράφου ἐπὶ
τοῦ χαρακτῆρος τῶν ἀνηλίκων » 91
- Καλογερόπουλος Δημ.**, δημ)λος
Τρεῖς εὐγενικὲς τέχναι: μουσικὴ, ἐπαγ-
γεῖα, χορὸς Σελ. 166
- Κάντζιος Ἰω.**, δημ)λος
Ἡ ἐγκληματικότης τῶν ἀνηλίκων καὶ τὰ
μέτρα τὰ ὅποια πρέπει νὰ λαμβάνωνται . » 112
- Καπελῆς Ἰ.**
Τὸ σύγχρονον μονοτάξιον δημ. σχολεῖον
(Βιβλιοκρισία) » 127
- Καραγαυδίου-Ψαρουδάκη Ἀφρ.**, διδ)σσα
Οἱ κοινωνικὲς ἀρετὲς στὸ παιδί » 208
- Καρκάνης Εὐάγγ.**, δημ)λος
Παράδειγμα ἐξωσχολικῆς ἀγωγῆς εἰς
τὴν ἐπαρχίαν » 215
- Κεφάλας Χρ.**, Καθηγητὴς Π. Σ. Π. Α.
Ἡ παιδευτικὴ ἀξία τοῦ μαθήματος τῶν
μαθηματικῶν » 189
- Κεφαλληνιάδης Ν.**, δημ)λος
Λαογραφία καὶ διδασκαλοὶ » 123
- Κίτσος Κ.**, Καθηγ. Παιδ. Ἀκαδ. Ἰωαννίνων
Ἡ ἀγωγή εἰς τὰ σχολεῖα τοῦ Βελγίου . . » 75
Αἱ ἐννοιαί καὶ αἱ σκέψεις τοῦ παιδιοῦ
περὶ ἡθικῆς, κόσμου, Θεοῦ » 136
- Κοραῆς Ἀδαμάντιος**, διδάσκαλος τοῦ Γένους
Πρὸς τοὺς διδασκάλους παραινήσεις (Συ-
ναγωγὴ Κ. Μητροπούλου) » 105
- Κοτσώνης Ἀθ.**, δημ)λος
Ἡ συμβολὴ τοῦ δημ. σχολείου εἰς τὴν
ἐπαγγελματικὴν ἀγωγὴν τῆς νεολαίας . . » 169
- Κουτσουλῆς Δημ.**, δημ)λος
Ὁ διδάσκαλος καὶ τὸ παιδί, ἡ οἰκογέ-
νεια, ἡ κοινωνία » 211
- Κυριαζόπουλος Γ.**, δημ)λος
Παιδικὰ διαφέροντα » 149
- Κωνσταντινίδης Βασ.**, δημ)λος
Παράγοντες διαμορφώσεως τοῦ ἀνθρώ-
που καὶ δύναμις τῆς ἀγωγῆς » 26
- Λαζαρίδης Κώστας**, δημ)λος
Στοιχεῖα ἐπαγγελματικοῦ προσανατολι-
σμοῦ (Βιβλιοκρισία) » 126
- Λυμπερῆς Νικ.**, δημ)λος
Ἡ διδασκαλία τῆς ἀναγνώσεως » 102
- Μαντᾶς Κωνστ.**, Ἐπιθεωρητὴς Δ. Σχολείων
Πρόγραμμα καὶ λειτουργία σχολείων
ἀναλφαβητῶν καὶ ἐπιμορφωτικῶν κέντρων . » 15
- Μελανίτης Νικ.**, Ὑφηγετὴς τῆς Παιδαγωγι-
κῆς Διευτῆς Π. Σ. Π. Α.
Ἡ ἐξέλιξις τῆς ἀγωγῆς » 43
- Μητροπούλου Κ.**, Παιδ.
Ἀκαδημαϊκὸς Κορ. Π. Σ. Π. Α.
Παραλήψεις » 175
- Μπελδέκος Δημ.**, δημ)λος
Ἡ ἐργασιακὴ ἐκπαίδευσις εἰς τὸ Νη-
πιαγωγεῖον (μετάφρασις) » 68

Πίκου 'Ιω., δημ)λος 'Η γλώσσα τῶν νέων ἀναγνωστικῶν (κρι- τική)	Σελ. 171	Παυλόπουλος Δημ., δημ)λος 'Η ἀγωγή τῶν παίδων κατὰ τὸν Πλοό- ταρχον	Σελ. 185
Σύδης Γ., δημ)λος Γύρω ἀπὸ τὴν ποίηση	» 204	Ρούσκακ Γ., Καθηγητὴς Θεολογίας (πρῶην διδάσκαλος) 'Η ἐπίδρασις τοῦ οἰκογενειακοῦ περιβάλ- λοντος εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῶν παιδίων	» 119
Οἰκονομίδης Β., πρῶην 'Επιθ. Δημ. Σχολείων. 'Απάντησις σὲ μίαν κριτικὴν τοῦ κ. Δεμούζου	» 173	Σακελλαρίου Χρ., δημ)λος Κλίση καὶ ἱκανότητα	» 24
Παλαιολόγος Γ., Γεν. Δ/ντὴς Μαρσαλείου Παιδ. 'Ακαδημίας Τὰ συνθήματα περὶ διοργανώσεως τῶν Παιδαγωγικῶν 'Ακαδημιῶν καὶ ἡ 'Ελληνι- κὴ πραγματικότητα. 'Ελεγχος συνθημάτων — Γενικὴ μὲν ὁρμῶσις, ἐπαγγελματικὴ μὲν ὁρμῶ- σις, ἐπαγγελματικὸς προσανατολισμὸς	» 6 » 131	Σόβολος 'Αθ., δημ)λος Οἱ σχολικαὶ ἐκδρομαὶ καὶ ἡ σημασία τους διὰ τὴν ἀγωγὴν	» 122
Παναγιωτίδης Κ., δημ)λος Πῶς θὰ γνωρίσωμεν τὸν παῖδα καὶ πῶς θὰ ἐπιδράσωμεν ἐπὶ τοῦ χαρακτῆρος του	» 93	Στάρας Πύρρος, 'Επιθεωρητὴς δημ. σχολείων Μέθοδοι διδασκαλίας πρῶτης ἀναγνώ- σεως καὶ γραφῆς	» 99
Πανταζοπούλου Δίκ., δ)σσα 'Η ψυχαγωγία	» 109	Σταυρουλάκης 'Ανδρ., δημ)λος 'Η προετοιμασία τοῦ νέου	» 145
Παπαδημητρίου Δ., δημ)λος Τὸ σχολικὸν Ζωοτροφεῖον	» 32	Συκιανάκης Μιχ., δημ)λος Τὸ παιγνίδι	» 116
Παπανικολάου Θ., δημ)λος 'Η μουσικὴ	» 104	Τζαβάρης Π., δημ)λος Τὸ παιδικὸ ποίημα	» 121
Παπαφωτίου Κ., γ' Καθ. τῶν τεχνικῶν μαθ. Τὸ σχέδιον ἀπὸ ψυχολογικῆς—ἱστορικῆς καὶ κοινωνικῆς ἀπόψεως	» 30	Τσολοδήμος 'Αθ., δημ)λος Λαογραφία — Πατριδογνωσία	» 143
Παρασκευάπουλος Παν., δημ)λος Πῶς ἐργάζομαι εἰς τὸ μονοτάξιον scho- λεῖον, ποίας δυσκολίας συναντῶ καὶ πῶς ἀντιμετωπίζω ταύτας	» 217	Τρυφωνοπούλου Τ., διδ)σσα Παιδαγωγικὴ τοῦ Εὐαγγελίου (βιβλιο- κρισία)	» 175
Παρχαλίδης Στέφ., δημ)λος 'Η κοινωνικὴ ἀγωγή στὸ δημ. σχολεῖο	» 62	Χανιώτης Κ., δημ)λος Μεθοδολογικὰ προβλήματα διδασκτικοῦ καὶ παιδαγωγικοῦ πειραματισμοῦ καὶ παι- δολογικῆς ἐρεῦνης	» 199

Επιστημονικόν Βήμα του ΔΙΔΑΣΚΑΛΟΥ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΚΔΟΣΙΣ ΤΗΣ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΚΗΣ ΟΜΟΣΠΟΝΔΙΑΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ ΣΥΝΤΑΞΕΩΣ: Ν. ΔΗΜΗΤΡΟΚΑΛΛΗΣ

ΓΡΑΦΕΙΑ: ΞΕΝΟΦΩΝΤΟΣ 15Α - ΑΘΗΝΑΙ
ΤΗΛΕΦΩΝΟΝ 36-547

ΕΤΟΣ Β' - ΤΕΥΧΟΣ 1^{ον} - 2^{ον}
ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΣ - ΟΚΤΩΒΡΙΟΣ 1954

Τιμή τεύχους Δρχ. 5
Συνδρομή διὰ μὴ μέλη . . . 50

ΕΙΣ ΤΟ ΔΕΥΤΕΡΟΝ ΕΤΟΣ

Με τὸ ἀνὰ χειρὸς τεύχος τὸ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟΝ ΒΗΜΑ ΤΟΥ ΔΙΔΑΣΚΑΛΟΥ εἰσέρχεται εἰς τὸ δευτέρον ἔτος τῆς ἐκδόσεώς του. Τὸ περιοδικὸν τοῦτο, αἶτημα καὶ δημιουργημα τοῦ Ἑλλήνος δημοδιδασκάλου, ὁ ὁποῖος χωρὶς δορυφόρους καὶ ἐπιδείξεις, μὲ ἰσρὰν αὐταπάρνησιν, καὶ ἄκραν ἀφοσίωσιν ἐπιτελεῖ εἰς πᾶσαν γωνίαν τῆς Ἑλληνικῆς Πατρίδος τὸ ἀναμορφωτικὸν καὶ δημιουργικὸν ἔργον του, ἐφιλοδόξησεν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ὄχι μόνον νὰ ἐνημερώη τὸν δημοδιδασκαλικὸν κόσμον τῆς χώρας μας ἐπὶ τῶν τάσεων καὶ τῶν ἐξελίξεων τῆς συγχρόνου Παιδαγωγικῆς καὶ Διδακτικῆς, ἀλλὰ καὶ νὰ γίνῃ πραγματικῶς τὸ ΒΗΜΑ, ἀπὸ τοῦ ὁποῦ θὰ διεξάγωνται ἐπιστημονικαὶ συζητήσεις καὶ θὰ παρουσιάζονται ἀνάγλυφοι ἢ προσπάθεια καὶ ἡ συμβολὴ τοῦ διδασκάλου διὰ τὴν βελτίωσιν τοῦ δημοτικοῦ μας σχολείου, τὴν διεύρυνσιν τοῦ πνευματικοῦ ὁρίζοντος τοῦ ἀκαμάτου ἐργάτου αὐτοῦ καὶ τὴν ἀνύψωσιν τοῦ μορφωτικοῦ καὶ πολιτιστικοῦ ἐπιπέδου τοῦ λαοῦ μας.

Οὐδεὶς βεβαίως εἶναι δυνατόν νὰ ἰσχυρισθῇ, ὅτι οἱ σκοποὶ οὗτοι ὠλοκληρώθησαν κατὰ τὸ πρῶτον ἔτος τῆς ἐκδόσεως τοῦ περιοδικοῦ μας. Ἡ ἀποδοχὴ ὅμως τῆς ὁποίας ἔτυχε τοῦτο ἐκ μέρους τοῦ διδασκαλικοῦ κόσμου τῆς Πατρίδος μας ἀπὸ τοῦ πρώτου ἤδη τεύχους του καὶ αἱ εὐμενεῖς κρίσεις καὶ αἱ ἐνθαρρυντικαὶ ὑποδείξεις, αἱ ὁποῖαι ἠκούσθησαν ἐκ μέρους τῶν ἀντιπροσώπων τοῦ Κλάδου, κατὰ τὴν ΚΣΤ' Γενικὴν Συνέλευσιν αὐτοῦ, ἐπὶ τῆς ἀναληφθείσης διὰ τῆς ἐκδόσεως τοῦ περιοδικοῦ τούτου προσπάθειας, ἀλλὰ καὶ εὐθύνης ἐκ μέρους τῆς ἐντολοδόχου τοῦ Κλάδου Διοικήσεως, ἀποδεικνύουν σαφῶς, ὅτι τὸ πρῶτον βῆμα διὰ τὴν τοιαύτην ἐκπληρώσιν ἐγένετο, ὅτι ἐγένετο ἡ πρώτη ἀρχὴ τῆς πραγμάτωσιν τῶν ἀνωτέρω σκοπῶν

καί, διὰ νὰ ἐνθουμηθῶμεν κάποιον ἀπὸ τοὺς προγόνους μας, «ἀρχὴ δέ τοι ἤμισυ παντός».

Ἐξ ἄλλου τὰ ἄρθρα καὶ αἱ μελέται ποὺ ἐδημοσιεύθησαν εἰς τὰ τεύχη τοῦ πρώτου ἔτους καὶ ὅσα ἀναμένουν τὴν σειρὰν τῶν πρὸς δημοσίευσιν ἀποτελοῦν τὴν ἐμπρακτὴν ἀπόδειξιν τοῦ βασίμου τοῦ ἀνωτέρω ἰσχυρισμοῦ, ἀλλὰ καὶ πέραν τούτου μίαν μεγάλην, παραγνωρισμένην ὅμως δυστυχῶς ἀπὸ τοὺς ἀρμοδίους, ἀλήθειαν. Ὅτι ὁ Ἕλλην διδάσκαλος κατέχεται ἀπὸ ἀνησυχίας, ὅτι τὸ ἔργον τὸ ὁποῖον ἀσκεῖ ἀποτελεῖ δι' αὐτὸν ἀποστολὴν καὶ πίστιν καὶ οὐχὶ ἀπλοὺν βιοποριστικὴν ἐπάγγελμα, ὅτι διψᾷ διὰ τὴν ἰδίαν πνευματικὴν ἀνύψωσιν καὶ ὅτι τὴν ψυχὴν του οἰστροηλατεῖ ἡ ἐπιθυμία καὶ ἡ τάσις πρὸς τελειοποίησιν καὶ πνευματικὴν ἀνοδὸν τῶν μαθητῶν του, πρὸς ἐκπολιτισμὸν τῆς μικρᾶς ἢ μεγάλης περιοχῆς, εἰς τὴν ὁποίαν ἐργάζεται ὡς διδάσκαλος καὶ ὁρᾷ ὡς πολιτιστικὸς παράγων. Τοῦτο δὲ εἶναι ἐκεῖνο ποὺ παρέχει ὄχι ἀπλῶς τὴν βάσιμον ἐλπίδα, ἀλλὰ καὶ τὴν ἀδιαφιλονίκητον βεβαιότητα, ὅτι τὸ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟΝ ΒΗΜΑ ΤΟΥ ΔΙΔΑΣΚΑΛΟΥ θὰ συμβάλῃ τὰ μέγιστα εἰς τὴν βελτίωσιν καὶ ἀνύψωσιν τῆς Δαικῆς Παιδείας τοῦ ἔθνους μας, αὐτοῦ τοῦ λαοῦ μας.

Παρήγορα σημεῖα ταῦτα καὶ αἵσιοι οἰωνοὶ διὰ τὸ μέλλον τῆς Φυλῆς μας. Ἡ λαμπράς, ἡ ὁποία ἀπὸ τὴν μικρὰν αὐτὴν γωνίαν τῆς Γῆς κατηύγασεν εἰς τὸ παρελθὸν τὴν ἀνθρωπότητα ὀλοκληρὸν, δὲν ἐσβέσθη. Καὶ εἰς τὴν διατήρησιν τῆς μεγάλης παραδόσεως συμβάλλει ὑπὲρ πάντα ἄλλον καὶ μαζὶ μὲ πλείονας ἄλλους παραγοντας ὁ Ἕλλην διδάσκαλος, ὁ ἥρως καὶ μάρτυς, ὁ ἀκουραστικὸς ἐργάτης καὶ ἀπόστολος τῆς Ἑλληνικῆς Ἰδέας.

ΚΩΝΣΤ. Δ. ΓΕΩΡΓΟΥΛΗ, Γενικοῦ Γραμματέως τοῦ Ὑπουργείου Παιδείας

ΑΙ ΑΝΤΙΝΟΜΙΑΙ ΕΙΣ ΤΗΝ ΣΥΓΧΡΟΝΟΝ ΘΕΩΡΗΤΙΚΗΝ ΚΑΙ ΠΡΑΚΤΙΚΗΝ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗΝ

Πᾶς ὅστις ἀσκεῖ ἐμπράκτως τὸ ἔργον τοῦ παιδαγωγοῦ ἔχει τὴν εὐκαιρίαν νὰ διαπιστώσῃ, ὅτι τοῦτο ἐμφανίζει ἕν ὅλως ἰδιότυπον χαρακτηριστικόν. Εἰς τὴν οὐσίαν τῶν ἐπιδιώξεων τοῦ παιδαγωγικοῦ λειτουργήματος ἐμπεριέχεται ἕν στοιχείον ἀντιθετικότητος, τὸ ὁποῖον προσδίδει εἰς αὐτὸ τόνον ἐκδήλως ἀξιοπρόσεκτον. Πᾶς γνησίως ἀσκῶν τὸ λειτουργημὰ του παιδαγωγός θέτει ὡς στόχον τῶν ἐπιδιώξεων του νὰ διαμορφώσῃ τὸν ὑπ' αὐτοῦ ἐκπαιδευόμενον τρόφιμον εἰς προσωπικότητα δρῶσαν ἐλευθέρως. Ἡ ἀγωγή εἶναι ὁδήγησις τοῦ τροφίμου εἰς τὸ ἐλευθέρως δρᾶν. Συγχρόνως ὅμως ἀντιλαμβάνεται ὁ παιδαγωγός, ὅτι ἡ πρὸς τὴν ἐλευθερίαν καὶ αὐτονομίαν προώθησις θὰ πραγματοποιηθῇ διὰ μιᾶς καθωρισμένου ὅφους μορφωτικῆς ἐργασίας. Ἡ ἀγωγή τοῦ τροφίμου θὰ πραγματοποιηθῇ ἐντὸς τοῦ πλαισίου καθωρισμένης καὶ καθιερωμένης ἀπὸ τὴν παράδοσιν μορφωτικῆς διαδικασίας. Εἶναι αὐτοφανές, ὅτι ἡ πρὸς ἐλευθερίαν προώθησις καὶ ἡ ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν μιᾶς καθωρισμένης μορφολογικῆς ἀγωγῆς διαμόρφωσις τοῦ τροφίμου εὐρίσκονται εἰς σχέσιν, ἥτις τυγχάνει ἐκδήλως ἀντιθετικῆς.

Ἡ σημειωθεῖσα ἀντιθετικότης ὀφίσταται μεταξὺ τοῦ σκοποῦ τῆς ἀγωγῆς ἀφ' ἐνός καὶ τῶν μέσων δι' ὧν οὗτος ἐπιδιώκεται νὰ πραγματοποιηθῇ. Γεννᾶται εὐλόγως ἡ ἀπορία, πῶς εἶναι δυνατόν ἐκ μιᾶς ὑπὸ καθοδήγησιν ἀναπτύξεως νὰ καταστῇ δυνατὴ ἡ προχώρησις πρὸς τὴν ἐλευθερίαν. Ἡ ἀντιθετικότης αὕτη συνήθως χαρακτηρίζεται εἰς τὴν σύγχρονον παιδαγωγικὴν ὁρολογίαν ὡς ἀντίθεσις μεταξὺ τῆς παιδαγωγικῆς καθοδηγήσεως ἀφ' ἐνός καὶ τῆς ἀδεσμεύτου καὶ ἐλευθέρως ἀναπτύξεως, μεταξὺ τῆς παραδόσεως καὶ ἐλευθερίας.

Ὁμοία ἀντιθετικότης παρουσιάζεται καὶ εἰς ἕνα ἄλλον τομέα τῆς ἀγωγῆς. Εἶναι γνωστὸν ὅτι τὸ μεγαλύτερον μέρος τῶν προγραμμάτων τῆς εἰς τὰ σχολεῖα διδασκομένης ὕλης ἀποτελεῖται ἀπὸ περιεχόμενα, τὰ ὁποῖα δὲν ἔχουν ἄμεσον σχέσιν μὲ τὰς ὑπὸ τοῦ ἄμεσου παρόντος διαμορφωμένας καταστάσεις. Μεταθέτουν τὸν ἐκπαιδευόμενον εἰς τὰ δεδομένα ἐνός κόσμου, ὅστις δὲν ὑπάρχει πλέον, ἀλλὰ τὸν ὁποῖον καλεῖται ὁ τρόφιμος νὰ ἀναδημιουργήσῃ διὰ τῆς ἱστορικῆς ἀναμνήσεως. Ἀλλ' ἐρωτᾶται: ἡ ἀναδρομὴ αὕτη εἰς τὸ ἱστορικὸν παρελθόν, εἰς τὸν κόσμον τῆς ἀναμνήσεως, ἐπιδράζει μὲ τὴν ἀπυρόκλητον ἐν ὅποιον ἔχει νὰ πραγματοποιήσῃ τὸ ἔργον τῆς ἀγωγῆς. Ἀποστολὴ τῆς ἀγωγῆς εἶναι νὰ καταστήσῃ καὶ τὸν τρέφοντα νὰ δὲν ἀπευθύνως ἀντιμετωπίζω μίαν δεδομένην εἰς τὸ ἄμεσον παρόν καταστάσιν. Μόνον ἀντικρίζοντες τὴν παροῦσαν κατάστασιν δυνάμεθα νὰ ἐνεργήσωμεν ὑπευθύνως ὡς αὐ-

τόνομοι καὶ ἐλεύθεροι προσωπικότητες. Ἡ διὰ τῶν ἱστορικῶν ὁμῶς διδακτικῶν ὕλων ἐκτροπὴ τοῦ τροφίμου πρὸς τὸν διὰ τῆς ἀναμνήσεως ἀναδημιουργούμενον κόσμον τοῦ παρελθόντος μετατοπίζει αὐτὸν εἰς μίαν πλασματικὴν περιοχὴν, ἐντὸς τῆς ὁποίας ἀναστρεφόμενος δὲν δύναται νὰ ἀποκτήσῃ τὸ βίωμα τῆς εὐθύνης. Ἀναπτύσσοντες τὰς ἐσχάτας ἀκολουθίας εἰς τὰς ὁποίας ὁδηγοῦν τοιαῦται σκέψεις, θὰ φθάσωμεν εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι ὁ παιδαγωγός δὲν πρέπει νὰ θέτῃ τὸν τρόφιμον ἐναντι τοῦ παρελθόντος, ἀλλὰ νὰ χρησιμοποιοῖ διὰ τὴν ἐκπαίδευσιν τοῦ ὕλικόν εἰλημμένον ἀπὸ τὸ ἄμεσον παρόν. Ὄταν φθάσωμεν ὁμῶς εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο, εὐρισκόμεθα πρὸ νέων δυσχερειῶν. Ἀνακύπτει τὸ ἐρώτημα, ἂν εἶναι νοητὸν ἕν παρόν, τὸ ὁποῖον ὀφίσταται ἀνευ οὐδεμιᾶς ἀναμνήσεως τοῦ παρελθόντος. Ἄν θελήσωμεν νὰ ἀποκόψωμεν τὴν ἀνθρωπίνην ὑπαρξίν ἀπὸ τὴν ἀνάμνησιν τοῦ παρελθόντος, θὰ ὑπεβιάζαμεν αὐτὴν εἰς τὸ ἐπίπεδον τῆς καθαρῶς βιολογικῆς ζωῆς. Ἡ σύγχρονος ὑπάρξιακὴ φιλοσοφία δὲν χαρακτηρίζει τὴν ἱστορικότητα ἀπλῶς μόνον ὡς ἕν ἐκ τῶν ὑπαρξιακῶν γνωρισμάτων τῆς ἀνθρωπίνης ὑποστάσεως, ἀλλὰ τὴν θεωρεῖ ὡς ἕν ἐκ τῶν κατ' ἐξοχὴν ὄντολογικῶν χαρακτηριστικῶν τῆς. Ὁ ἀνθρωπος διαφέρει ἀπὸ τὰ ἄλλα ζῶα, διότι δημιουργεῖ τὸν κόσμον τῆς ἱστορίας καὶ διότι ἔχει τὴν ἱκανότητα νὰ κινῆται ἐντὸς αὐτοῦ ἀναμνησκόμενος τὸ παρελθόν καὶ ἐπὶ τῇ βάσει αὐτοῦ σχεδιάζων τὸ μέλλον. Δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἀμφισβητηθῇ τὸ γεγονός, ὅτι ἕκαστος ἀνθρωπος ὡς συγκεκριμένη ὑπαρξίς εἶναι τοποθετημένος ἐντὸς μιᾶς τοῦ ἄμεσου παρόν ἀντιπροσωπευοῦσης καταστάσεως, ἐναντι τῆς ὁποίας ὀφείλει νὰ λάβῃ μίαν ὑπεύθυνον ἀπόφασιν. Εἶναι ὁμῶς ἐξ ἴσου ἀναμφισβήτητος ἀλήθεια, ὅτι, ἂν δὲν ἀναπολήρῳμεν τὸ παρελθόν, δὲν δυνάμεθα νὰ κατανοήσωμεν τὴν θέσιν μας ἐντὸς τοῦ παρόντος. Ἡ εὐθύνη, ἥτις ἐπιπίπτει ἐπὶ τῶν ὤμων μας, ἔχει τὴν προέλευσίν της εἰς τὸ παρελθόν. Ριζικώτερον ἀτενίζοντες τὰ πράγματα θὰ ἠδυνάμεθα νὰ ἰσχυρισθῶμεν, ὅτι τὸ παρόν εἶναι ἕν σύνολον φευγαλέων στιγμῶν καὶ λαμβάνει ἀντικειμενικὴν μορφήν, ἐφ' ὅσον ἀναπαριστᾶται καὶ ἀνασυνδέεται εἰς τὴν διαρκῶς ρεουσάν προχώρησιν τοῦ διὰ τῆς ἀναμνήσεως. Το παρόν δὲν εἶναι δυνατόν νὰ κατανοηθῇ διὰ τῶν ἐνεργημάτων τῆς ἄμεσου ἀντιλήψεως. Ἡ κατανοήσις τῶν καταστάσεων τὰς ὁποίας ἀντικρίζομεν κατὰ τὴν ζωὴν μας, κατορθοῦται διὰ μιᾶς ἀναλύσεως τοῦ παρόντος. Ἀλλὰ διὰ μίαν τοιαύτην ἀνάλυσιν εἶναι ἀπαραίτητος ἡ ἀνάμνησις τοῦ παρελθόντος.

Καθορίζοντες τὴν περιγραφθεῖσαν δευτέρω

αντιθετικότητα δυνάμεθα νά τήν χαρακτηρίσωμεν ὡς ἀντίθεσιν ἀναφερομένην εἰς δύο ἀντιπθεμένους πρὸς ἀλλήλας παιδαγωγικὰς ἀντιλήψεις. Ἡ μία ἐξ αὐτῶν ἰσχυρίζεται, ὅτι παιδευτικὴν ἀποτελεσματικότητα ἀσκεῖ ἡ ἀναστροφή τοῦ τροφίμου μὲ τὴν ἀμέσως δεδομένην εἰς τὸ παρὸν πραγματικότητα. Ἡ δευτέρα ἰσχυρίζεται, ὅτι ἡ πηγὴ πάσης δυνάμενης νά ἔχη γνησίαν παιδευτικὴν ἀποτελεσματικότητα ἐπιδράσεως εἶναι ἡ παράδοσις. Ὡς συνθήματα ἐκφράζοντα συνοπτικῶς τὴν ἀντίθεσιν αὐτὴν χρησιμοποιοῦνται εἰς τὴν σύγχρονον παιδαγωγικὴν ἐπιστήμην οἱ ὅροι «ἀμεσότης» καὶ «παράδοσις».

Μία παρομοία ἀντιθετικότης δύναται νά νοηθῇ ὡς προκύπτουσα ὀχι μόνον ἀπὸ τὴν ἀντιμετώπισιν τοῦ παρόντος πρὸς τὸ παρελθόν, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὸ μέλλον. Εἰς τὴν σύγχρονον παιδαγωγικὴν κίνησιν ἀπὸ τοὺς ὁπαδοὺς τοῦ νέου σχολείου ἀκούεται πολὺ συχνὰ ἡ διαμαρτυρία, ὅτι ἡ μορφή τῆς εἰς τὰ σχολεῖα ἐπιτελουμένης ἐργασίας εἶναι τοιαύτη, ὥστε νά θυσιάσῃ τὸ παρὸν τοῦ παιδιοῦ εἰς τὸ μέλλον. Εἰς τὰς διακηρύξεις ἐνὸς ἐκ τῶν νεωτεριστικωτέρων παιδαγωγικῶν σχεδίων, ὅπερ εἶναι γνωστὸν ὑπὸ τὸν τίτλον Winnetka - Plan, συμπεριλαμβάνονται καὶ αἱ ἀκόλουθοι προτάσεις: Κάθε παιδί ἔχει τὸ δικαίωμα νά ζῇ πληρῶς τὴν παιδικὴν τοῦ ζωὴν· νά ζῇ κατὰ τρόπον φυσικόν ἐξασφαλίζοντα τὸ βίωμα τῆς εὐτυχίας. Ἡ νεότης εἶναι ἐν ὥραϊον τμῆμα τῆς ζωῆς καὶ διὰ τοῦτο ὅλα τὰ παιδιά πρέπει νά ἔχουν τὴν δυνατότητα νά ζήσουν τὸ τμῆμα τοῦτο τῆς ζωῆς μὲ ἐλευθερίαν καὶ πληρότητα. Κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὰ ἀναφαίρετα αὐτὰ δικαιώματα τῆς παιδικῆς ἡλικίας, αἱ τιθέμεναι ὑπὸ τῶν προγραμμάτων ἀπαιτήσεις, παρατηροῦν πολλοὶ ἀπὸ τοὺς ὁπαδοὺς τοῦ νεωτέρου σχολείου, θυσιάζουν εἰς τὸ μέλλον τὸ παρὸν. Ἐπιβάλλουν εἰς τὰ παιδιά τὴν ἐκτέλεσιν προσσκήσεων διὰ τὸ μέλλον εἰς τριατὴν ἔκτασιν, ὥστε νά μὴ παρέχωνται εἰς αὐτὰ αἱ εὐκαιρίαι νά ζήσουν μετὰ πληρότητος τὴν παιδικὴν τῶν ζωὴν. Πῶς δικαιολογεῖται ἡθικῶς καὶ νομικῶς, ἐρωτοῦν οἱ ὑποστηρίζοντες τὴν προεκτεθεισάν ἀποψιν, ὁ τοιοῦτος στρατηγισμὸς τῶν δικαιωμάτων τῆς νεότητος; Ποῖος γνωρίζει ποῖον θὰ εἶναι τὸ μέλλον μὲ τοιαύτην ἀκριβείαν, ὥστε νά προκαθορίσῃ ποῖα ἐφόδια θὰ πρέπει νά δώσῃ εἰς τοὺς νέους διὰ νά ἀντιμετωπίσουν τὰ αἰτήματα, ἅτινα θὰ θέσῃ πρὸ αὐτῶν ἡ ζωὴ; Ἡ ἐπίδρασις τὴν ὁποίαν ἀσκεῖ ὁ διδάσκαλος ἐπὶ τοῦ μαθητοῦ εἶναι ἐπιτετραμμένη; Εἰς ποῖον ἡθικόν καὶ νομικόν ἔρεισμα στηρίζεται ἡ ἀσκήσις τοῦ δικαιώματος τούτου, διὰ τοῦ ὁποίου, ἡ καθ' ὠρισμένον τρόπον διαμορφωθείσα καὶ κρυσταλλωθεῖσα προσωπικότης τοῦ διδασκάλου ἢ ἡ ἰδεολογία τῆς γενεᾶς τῶν ἐνηλίκων ἔρχεται νά ἀσκήσῃ τὴν ἐπίδρασιν τῆς ἐπὶ τῆς ἀδιαμορφώτου ἤδη προσωπικότητος τοῦ τροφίμου; Δὲν πρέπει ἡ διαμόρφωσις τῆς προσωπικότητος νά στηρίζεται ἐπὶ μίᾳ ἀποφάσεως ἐκδιδομένης ἐλευθέρως καὶ ἀνεπηρέαστως ὑπὸ τῆς ὑπὸ διαμόρφωσιν τελοῦσης προσωπικότητος; Ἐάν θελήσωμεν νά προσχωρήσωμεν εἰς τὰς

ἀνωτέρω ἀντιλήψεις θὰ εὐρεθώμεν πάλιν πρὸ ἀνυπερβλήτων δυσχερειῶν. Θὰ καταλήξωμεν εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι πρέπει νά περιορίσωμεν εἰς τὸ ἐλάχιστον πᾶσαν ἐκ τῶν προτέρων καὶ εἰς τὴν μελλοντικὴν ἀπασχόλησιν τοῦ τροφίμου ἀναφερομένην παιδαγωγικὴν καθοδήγησιν. Θὰ ὑποχρεωθώμεν ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει νά ἐπαφειθώμεν εἰς τὰ ὀρμέφυτα καὶ τὰς προδιαθέσεις τοῦ τροφίμου. Ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν περίπτωση κατὰ τὴν ὁποίαν θὰ ἐδεχόμεθα τὴν ἀρχὴν αὐτήν, ἡ φύσις τῶν ὁρμῶν αἱ ὁποῖαι ὑπάρχουν εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ τροφίμου μᾶς παρσπέμει εἰς μίαν μελλοντικὴν κατάστασιν. Ὁ ὑπὸ ἐκπαίδευσιν τρόφιμος, παρ' ὅλον ὅτι εἶναι ἀκόμη ἐν ὄν, τὸ ὅποιον δὲν ἔχει ἀναπτυχθῇ, ἔχει ὁμως ἐντός του, ζωηρῶς ἀπασχολοῦσαν τὴν δραστηριότητά του, τὴν ὁρμὴν καὶ τὴν θέλησιν πρὸς ἀνάπτυξιν. Ὁ παιδαγωγὸς δὲν πρέπει νά παραβλέψῃ τὴν πρὸς ἐξέλιξιν ὁρμὴν τοῦ νεαροῦ τροφίμου. Πᾶσα ὁμως ἐξελικτικὴ ὁρμὴ ἀναφέρεται εἰς τὸ μέλλον, θέτει σκοποὺς τῶν ὁποίων ἡ πραγματοποίησις τοποθετεῖται εἰς τὸ μέλλον. Συνεπῶς κατ' ἀνάγκην, λόγῳ τῶν πρὸς ἐξελικτικότητα τάσεων τοῦ τροφίμου, ἡ ἀγωγή ὀφείλει νά ἀνοίξῃ πρὸ τοῦ τροφίμου τὴς τὸν ὀρίζοντα τοῦ μέλλοντος ὑπερβαίνουσα τὰ ὅρια τοῦ παρόντος. Διαπιστοῦται καὶ διὰ τῆς σειρᾶς τῶν σκέψεων αὐτῶν, ὅτι εἰς τὴν παιδαγωγικὴν ἔρευναν διδεται μία νέα ἀντίθεσις. Δυνάμεθα νά θεωρήσωμεν τὴν ἀγωγήν ὑπὸ διπλὴν προσπτικὴν. Πρῶτον ὡς συσχετίσιν τοῦ τροφίμου πρὸς τὸ ἀμέσως ἐνώπιον αὐτοῦ ἐμφανιζόμενον παρὸν. Δεύτερον ὡς συσχετίσιν πρὸς μίαν κατάστασιν, τὴν ὁποίαν αὐτὸς θὰ ἀντιμετωπίσῃ εἰς μίαν μελλοντικὴν χρονικὴν περίοδον, ὅταν πλεον θὰ ἔχῃ ἐνηλικιωθῇ. Τὸ ἐν μέλος τῆς ἀντιθέσεως τὸ ἀποτελεῖ ἡ ἀμεσότης, τὸ δὲ ἕτερον τὰ αἰτήματα τῆς ἐν ὄψει τοῦ μέλλοντος προασκήσεως.

Ἡ παιδευτικὴ πραγματικότης μᾶς θέτει ἐνώπιον καὶ ἄλλων προσέτι ἀντιθέσεων. Κατὰ τὸν παρελθόντα αἰῶνα ὁ Νίτσε εἶπεν, ὅτι ὁ διδάσκαλος πρέπει νά βλέπῃ καὶ νά ρυθμίζῃ τὴν ἐργασίαν του, ἔχων ὡς ἀφετηρίαν τὸν μαθητὴν του. Κατὰ τὰς πρώτας δεκαετίαις τοῦ αἰῶνός μας ἡ αὐτὴ ἀποψις ἐπανελήφθη ὑπὸ τὸ πολυθόρυβον σύνθημα «ὅλα ἀπὸ τὸ παιδί». Ἀλλὰ δὲν χρειάζεται μεγάλη σκέψις διὰ νά ἀντιληφθῇ κανεὶς, ὅτι ὑπάρχει ἐκ παραλλήλου καὶ μία ἄλλη ἀποψις, ἣτις δὲν ἐπιτρέπεται νά παραμεληθῇ. Δὲν εἶναι ἀρκετὸν ὁ διδάσκαλος νά βλέπῃ τὰ πάντα ἀπὸ τὴν πλευρὰν τοῦ παιδιοῦ. Ἐξ ἴσου ἀπαραίτητον εἶναι νά βλέπῃ καὶ νά ρυθμίζῃ τὴν ἐργασίαν του ἀπὸ τὴν πλευρὰν τῶν πραγμάτων, δηλαδὴ τῶν ἀντικειμένων τὰ ὁποῖα εὐρίσκονται εἰς τὸν κύκλον τῆς ζωῆς τοῦ παιδιοῦ. Διὰ νά ἀγθῇ εἰς αἴσιον τέρας τὸ ἔργον τῆς ἀγωγῆς χρειάζεται νά ἀποκτήσῃ ὁ τρόφιμος ἀκριβῆ γνῶσιν τῶν ἀντικειμένων, νά μυηθῇ εἰς τὴν νομοτέλειαν τῶν φυσικῶν γεγονότων καὶ εἰς τὴν διαδικασίαν τῆς κατασκευῆς τῶν τεχνικῶν ἀντικειμένων. Ἡ νομοτέλεια τῶν φυσικῶν ἀντικειμένων, ἡ ἀντίστασις ἢ παρουσίαζομένη κατὰ τὴν κατασκευὴν τεχνικῶν ἀντικει-

μένων κάμνει αίσθητόν εις τόν ὑπό ἐκπαίδευσιν τρόφιμον τόν περιωρισμένον χαρακτήρα τῆς ἀνθρωπίνης ὑπάρξεως, τήν ἐξάρτησίν της ἀπό ἑν ὑπερβατικόν σύνολον. Συνεπῶς ὁ διδάσκαλος δέν εἶναι ὀρθόν νά ἔχη ὡς ρυθμιστικήν ἀρχήν τῶν προσπαθειῶν του μόνον τήν ψυχολογικήν ἰδιότητα τοῦ τροφίμου. Ἐπίσης ὅμως δέν εἶναι ὀρθόν νά λάβῃ ὡς ἀφετηρίαν τῆς ἐργασίας του μόνον τήν νομοτέλειαν τοῦ ὕλικου τῆς διδασκαλίας. Εἰς τήν παιδαγωγικήν θεωρίαν καί πρᾶξιν συνήθως αἱ ἀντιλήψεις αὗται, μονομερῶς ὑποστηριζόμεναι, δημιουργοῦν δξυτάτην ἀντίθεσιν, ἥτις ἐμφανίζεται ὡς ἀντίθεσις μεταξύ ψυχολογικοῦ μεθοδισμοῦ καί πραγματολογίας, μεταξύ διδακτικοῦ εἰδολογισμοῦ καί διδακτικοῦ ὕλισμοῦ. Αἱ ἀντιθέσεις αὗται δημιουργοῦνται, ὅταν ἡ παιδαγωγική σκέψις προσανατολίζεται μονομερῶς εἴτε πρὸς τὰ πράγματα εἴτε πρὸς τὸν τρόφιμον.

Αἱ ἀντιθέσεις τὰς ὁποίας ἠθελήσαμεν νά καταδείξωμεν δι' ἁδρῶν γραμμῶν ἀναφέρονται εἰς τὰ γενικώτερα προβλήματα τῆς ἐπιστήμης τῆς ἀγωγῆς. Ἐκφράζονται ὡς ἀντιθέσεις εἰς τὰς ὁποίας ἀντιμετωπίζεται ἡ ἐλευθέρα ἐξέλιξις πρὸς τήν καθωδηγημένην ἀνάπτυξιν, ἡ ἀμεσότης πρὸς τήν ἱστορικὴν παράδοσιν, ἡ ἀμεσότης πρὸς τὰ ὑπὸ τῆς ἐξελίξεως τιθέμενα αἰτήματα, ὁ τρόφιμος ὡς ὑποκειμενικὸς παράγων τῆς ἀγωγῆς πρὸς τήν νομοτέλειαν τῶν πραγμάτων, ἥτις νοεῖται ὡς ἡ ἀντικειμενικῶς δεδομένη ὅλη τῆς ἀγωγῆς. Αἱ εἰς τήν περιοχὴν τῆς ἀγωγῆς ἐμφανιζόμεναι ἀντιθέσεις δέν ἀναγγέλλονται μόνον εἰς τὰ κεφαλαιώδη προβλήματά της. Ἀνακύπτουν διαρκῶς εἰς ὅλα τὰ ἐπὶ μέρους παιδαγωγικά καί διδακτικά θέματα καί διαταράσσουσιν τὴν προσπάθειαν νά θεωρηθοῦν ὑπὸ ἐνὶ ἑνί πρίσμα τὰ διάφορα προβλήματα. Πολλάκις συμβαίνει νά ὑπολανθάνῃ ἡ ἀντιθετικότης κάτω ἀπὸ τὴν κατ' ἐπίφασιν ἐνότητα μιᾶς ὀρισμένης παιδαγωγικῆς ἀπόψεως. Διὰ νά ἀποδειχθῇ ἡ ἀλήθεια τοῦ ἰσχυρισμοῦ μας τοῦτου ἄρκει νά παραθέσωμεν τὴν κατωτέρω ὑποδειγματικὴν περίπτωσιν.

Κατὰ τὴν πρώτην δεκαετίαν, ἥτις ἐπηκολούθησε μετὰ τὸν τερματισμὸν τοῦ πρώτου παγκοσμίου πολέμου, ἐνεφανίσθη ὡς ἐννοία καί γενικὴ κατεύθυνσις ἐν Γερμανίᾳ προτιθεμένη νά ἀνακαινίσῃ τὴν παιδαγωγικὴν θεωρίαν καί πρᾶξιν ἡ γνωστὴ ὑπὸ τὸν τίτλον «Σχολεῖον τῆς ἐργασίας» παιδαγωγικὴ κίνησις, ἥτις εὐρύτατα ἐπροπαγανδίσθη καί διεδόθη καί εἰς τὴν χώραν μας. Εἰς τὴν κίνησιν αὐτὴν ἐγένετο προσπάθεια νά ὁλοκληρωθοῦν καί νά ἐνσυννοηθοῦν εἰς ἐνότητα ἅπαντα τὰ με' ἀξιώσεις προοδευτικῆς ἐμφανισθέντα παιδαγωγικά ρεύματα. Μεταξὺ αὐτῶν τὰ κυριότερα ἦσαν τὸ βιωματικόν, σχολεῖον, τὸ σχολεῖον τῆς ζωῆς καί κοινότητος, τὸ σχολεῖον παραγωγῆς. Εἰς ἑκ τῶν ἐξιστορουμένων φιλοσοφῶν καί παιδαγωγῶν τῆς Γερμανίας, ὁ Θεόδωρος Λίττ, ὅστις ἀπέδειξε κατόπιν ἐμπράκτως τὴν ἀνωτερότητα τοῦ ἥθους τοῦ ἀρνηθεῖς οἰανόποτε συνδιαλλάττην με' τὸν ἐθνικοπροσλασμένον, εἶχε τὴν ἀξιοκρασίαν ὡς ἐννοίαν καί νὰ ἐπιδείκνυται

σημίαν θεμελιώδη ἀντίθεσιν, ἥτις ἐνυπῆρχεν εἰς τὰς ἀντιλήψεις τοῦ «Σχολεῖου ἐργασίας». Εἰς μίαν μικρὰν ἀλλ' ἀξιολογωτάτην πραγματείαν του ἐκδοθεῖσαν εἰς δευτέραν ἐκδοσιν κατὰ τὸ 1927 ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἡ φιλοσοφία τοῦ παρόντος καί ἡ ἐπίδρασις της ἐπὶ τῶν μορφωτικῶν ἰδεωδῶν» ἔκαμνε τὴν ἀκόλουθον παρατήρησιν. Ἀκούει κανεῖς, γράφει ὁ Λίττ, ἀπὸ τὸ ἐν μέρος νά ἀντηχῇ ἡ ἀπαίτησις, ὅτι ἡ παιδαγωγικὴ τῆς ἐργασίας πρέπει νά θεμελιωθῇ εἰς ὅλας τὰς λεπτομερείας ἐπὶ ἀκριβολογικῆς ἐπιστημονικῆς ἀνερευνήσεως τῶν στοιχείων καί φάσεων τὰς ὁποίας ἐμφανίζει ἡ διαδικασία τοῦ φαινομένου τῆς ἐργασίας. Ἡ ἀνερεύνησις αὕτη θὰ συντελεσθῇ διὰ τῶν μέσων τὰ ὁποῖα μᾶς παρέχει ἡ ψυχολογία, ἡ κοινωνιολογία καί αἱ οἰκονομικαὶ ἐπιστήμαι. Ἀλλ' ἀφ' ἑτέρου, προσθέτει ὁ Λίττ, ἀναπέμπεται ὁ εἰς ὕψος ὕμνου ἐγκωμιασμός τῆς εἰς κάθε παιδί ἐκ νέου ἐμφανιζομένης δημιουργικῆς ζωῆς, ἥτις ὅμως εἶναι ἐξ ὁλοκλήρου ἀδύνατον νά γίνῃ κατανοητὴ ὑπὸ τῆς ἐπιστήμης. Τοῦτο ἀποτελεῖ μὴν παράδοξον διασταύρωσιν, εἰς τὴν ὁποίαν συνητήθη ὁ ἐπὶ τῆς ἐμπειρίας θεμελιούμενος ἐπιστημονικὸς θετικισμὸς καί ὁ ρωμαντικὸς ἀνορθολογισμός. Γενικῶς νομίζω, προσθέτει ὁ Λίττ, ὅτι εἰς τὸ κίνημα «τοῦ σχολεῖου ἐργασίας» ὑπερισχέει ὁ ἰδεολογικὸς πυρὴν τῆς «φιλοσοφίας τῆς ζωῆς», τοῦτο δὲ ἀποδεικνύει ἡ με' ἐκδηλον ἐλευθεριότητα χρησιμοποιοῦσις τῆς λέξεως «δημιουργικός». Ὑπὸ τὴν θεώρησιν αὐτὴν ἡ λέξις ἐργασία σημαίνει τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς εἰς τὴν ὁλότητα τοῦ ἐπὶ μέρους ἀνθρώπου καί τῆς κοινότητος ἐναποκειμένης ὁρμῆς καί δυνάμεως πρὸς μορφοποίησιν. Ἀπὸ τὴν οὕτω κατὰ δίσχημον τρόπον νοουμένην κίνησιν τοῦ σχολεῖου ἐργασίας, παρατηρεῖ ὁ Λίττ, ἐξεπήγασαν τὰ μερικώτερα παιδαγωγικά συνθήματα, ὁποῖα εἶναι ἡ ἐνιαία διδασκαλία, ἡ ἐπὶ τοῦ ἀμέσως προσιτοῦ εἰς τὸν τρόφιμον πατριδογραφικοῦ περιβάλλοντος θεμελιούμενη διδασκαλία, ἡ ἐπ' εὐκαιρίᾳ διδασκαλία, ἡ ἐπὶ τῆς ζωῆς οἰκοδομουμένη διδασκαλία, ἡ ἐπὶ τῶν πολιτιστικῶν ἀγαθῶν θεμελιούμενη διδασκαλία. Αἱ διαπιστώσεις αὗται τοῦ Λίττ μᾶς ἀποκαλύπτουσιν τὴν ἀντιθετικότητα τῶν θεωρήσεων, αἱ ὁποῖαι ἐχρησιμοποιοῦντο ὑπὸ τοῦ «σχολεῖου ἐργασίας». Ἀφ' ἑνὸς μὲν ἡ ἐργασία ἐθεωρεῖτο ὡς δημιουργικὸν ἐνέργημα ἔχον τὴν πηγὴν του εἰς τὰς μυστηριώδεις πηγὰς τῆς ζωῆς. Ἀφ' ἑτέρου ἐχαρακτηρίζετο ἡ ἐργασία ὡς διαδικασία καθοριζομένη ὑπὸ τῆς ἐπιστημονικῆς καί τεχνολογικῆς σκέψεως. Εἰς τὴν μίαν περίπτωσιν κατεβάλλετο προσπάθεια νά μελετηθῇ τὸ φαινόμενον τῆς σχολικῆς ἐργασίας ἐπὶ τῇ βάσει μιᾶς αὐέσου ἀνορθολογιστικῆς ἐνοράσεως, εἰς δὲ τὴν δευτέραν ἐπὶ τῇ βάσει τῆς λογικῆς καί τεχνολογικῆς διανοήσεως. Καί ἐδῶ λοιπὸν εἶναι φανερά μὴ ἀντιθετικότης εἰς τὴν περιοχὴν ἑνὸς ὑποσυγκεκριμένην μορφήν ἐκδηλωθέντος παιδαγωγικοῦ κινήματος.

Εἰς τὴν αὐτὴν ἀντιθετικὴν περιπλοκὴν φαίνεται ἐμπλεκουμένη καί ἡ σύγχρονος παιδαγωγικὴ ἐκδηλοῦσα τὴν αὐτὴν τοῦτο νοούμεν ὡς

παιδαγωγικήν-ένδειξιν συμπεριλαμβάνουσιν εἰς τὸ πλάνος τῆς τὰ νεώτατα παιδαγωγικά συστήματα, εἰς τὰ ὅποια προστίθεται ἐν τέλει ὁ ὅρος-Plan (σχέδιον), ὅπως π. χ. Dalton-Plan, Fritzsche-Plan κτλ. Ἡ παιδαγωγικὴ ἐπιστὴς ἔχει πολλὰ βεβαίως μέσα διὰ νὰ ἀποδείξῃ ὅτι εἰς αὐτὴν ἀνήκει ἡ πρωτοπορία εἰς τὴν σειρὰν τῶν πνευματικῶν ἐπιστημῶν. Θὰ ἡδύνατο ὡς ἔνδειξιν τῆς προοδευτικότητος τὴν ἐκείνην ἐνίοτε θέλουν νὰ τῆς διαμφοβητήσουν ὡς οἰκονομικαὶ ἐπιστῆμαι, νὰ ἐπικαλεσθῇ τὸ γεγονός, ὅτι αὐτὴ πρώτη ἔκαμε χρῆσιν τοῦ ποσοδοῦ ὅρου «Plan» Σχέδιον, ὅστις ἐχρησιμοποιήθη ἔπειτα εἰς τὰ «τριετή», «πενταετή» κτλ. ὡς ἀσπόμενα διαρκείας οἰκονομολογικὰ σχέδια. Ἀλλ' ὁ παιδαγωγικὸς ἐπικατολογισμὸς εὐκόλως δύναται νὰ ἀνακαλύψῃ κάτω ἀπὸ τὰ ποσοδοῦ σχέδια μίαν ἐμμόνωσιν ἐνοικοῦσαν εἰς τὴν ἀντιθετικότητα. Εἶναι ἐκτός πάσης ἀμφιβολίας, ὅτι τὰ σχέδια ὁπαντοῦν εἰς τοὺς προοδευτικὸς κύκλους τῶν παιδαγωγῶν, οἵτινες ἀποταχθῇ ὑπὲρ τῆς ἐλευθέρας ἀναπτύξεως τοῦ παιδίου. Ἀλλ' ἡ τοποθέτησις τοῦ τροφίμου ἐπὶ τῆς ἐν ἐκ τῶν προτέρων διαρρυθμισμένης περιβάλλοντος, τὰς μεγάλας ὁργανωτικὰς ἀποφάσεις τοῦ ὁποίου οὔτε ἐξέλεξεν οὔτε καὶ ἀντιτάσσεν αὐτὸς ὁ ἴδιος, ἐπανατοποθετεῖ τὸν τροφίμον εἰς σύνολον δεσμεύσεων. Γοιούτως ἐμφανίζεται καὶ εἰς τὴν παιδαγωγικὴν σχεδιολογίαν ἡ μεταξὺ δεσμεύσεως καὶ ἐλευθέρας ἀντιθετικότητος, μετὰ τὴν διαφορὰν ὅτι τὰς δεσμεύσεις καταβάλλεται προσπάθεια νὰ ἀποδοθῇ εἰς τὸ βάθος τῆς ὅλης παιδαγωγικῆς θεωρίας.

Ὁ παρασχεθέντα παραδείγματα καὶ αἱ συγγραφεύμεναι περιπτώσεις ὑπὸ τὰς ὁποίας ἐμφανίζεται τὸ φαινόμενον τῆς ἀντιθετικότητος εἰς τὴν μελέτην τῶν δεδομένων τῆς ἀγωγῆς εἶναι ἐκείνα διὰ νὰ τὰ παρουσιάσῃ ὑπὸ ἐποπτικὴν ἀντιλήψεως, νὰ προχωρήσωμεν εἰς μίαν ἀντικειμενικώτερον ἐπιπέδου μελέτην τοῦ ὑποκειμένου παιδαγωγικοῦ φαινομένου. Κατ' ἐκείνην θέτομεν τὸ ἐρώτημα ἂν ἀπετέλεσε τὸ θέμα ἀπασχολήσεως τῆς παιδαγωγικῆς θεωρίας.

Ὁ φαινομενικὸς ὅτι ἡ παιδαγωγικὴ ἔρευνα ἔχει ἀσχοληθῇ τὴν ἀντιθετικότητα ὑπὸ τὴν ὅποιαν ἐμφανίζονται αἱ παιδαγωγικαὶ ἀπόψεις καὶ τὰ παιδαγωγικά ἐνεργήματα. Ἡδὴ δὲ ἀπὸ τῆς δεκαετίας τοῦ αἰῶνός μας ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς ὀξείας ἀντιθέσεως, ἥτις ἐσημειώθη ἐν τῇ φιλοσοφικῇ διανοήσῃ ἐκ τῆς ἀντιθέσεως μετὰ τῶν ὀρθολογιστικῶν καὶ ἀντιορ-

θολογιστικῶν παιδαγωγικῶν ρευμάτων, ἤρχισε χρησιμοποιούμενος καὶ εἰδικὸς ὅρος πρὸς δὴλωσησιν τῆς ρηθείσης ἀντιθετικότητος.

Ὡς γενικὸς ἐνδεικτικὸς ὅρος πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ἐχρησιμοποιήθη ἡ λέξις «ἀντινομία». Οὗτος ἐλήφθη ἀπὸ τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Καντίου. Εἰς τὸ περίφημόν του σύγγραμμα «Κριτικὴ τοῦ καθαροῦ λόγου» καὶ εἰδικώτερον εἰς τὸ τμήμα τὸ ἐπιγραφόμενον «Ὑπερβατικὴ διαλεκτικὴ» παρουσιάζει ὁ γερμανὸς φιλόσοφος τέσσαρα ζεύγη προτάσεων, τὰ ὅποια ἀποτελοῦν τὰς τέσσαρας «ἀντινομίας τοῦ καθαροῦ λόγου». Ἀντινομίαν ἀποτελοῦν δύο προτάσεις αἵτινες εὐρίσκονται μετὰξὺ τῶν εἰς σχέσιν ἀντιφάσεως καὶ ἐν τούτοις παρέχουν τὴν ἐντύπωσιν, ὅτι εἶναι δυνατόν ἐκάστη ἐξ αὐτῶν νὰ ἀποδειχθῇ ὡς ἀληθής. Ὁ Κάντιος λέγει, ὅτι ἡ ἀνθρωπίνη λογικὴ σκέψις ἐμπλέκεται κατ' ἀναπόδραστον ἀναγκαιότητα εἰς ἀντινομίας, ὅταν ἐπιχειρῇ νὰ θέσῃ ὑπὸ ἐξέτασιν προβλήματα ἀναφερόμενα εἰς θέματα κείμενα πέραν τῆς εἰς τὸν ἄνθρωπον προσιτῆς ἐμπειρίας. Κατ' ἀναλογίαν ὁ ὅρος ἀντινομία εἰς τὴν παιδαγωγικὴν σημαίνει ζεύγος προτάσεων ἢ ἐννοιῶν εὐρίσκομένων εἰς τὴν λογικὴν σχέσιν τῆς ἀντιφαιτικότητος καὶ ἀντιθετικότητος. Οὕτω π.χ. αἱ ἐννοιαί «ἄτομον - κοινότης», «αὐθормησία - δεκτικότητα» ἀποτελοῦν παιδαγωγικὰς ἀντινομίας. Μετὰ τὸ 1920 ἐσημειώθη εὐρυτάτη χρῆσις τοῦ παιδαγωγικοῦ τοῦτου ὅρου καὶ ἡ ἔρευνα ἔλαβε πολλακίς ὡς θέμα τῆς ποικίλης παιδαγωγικῆς ἀντινομίας. Τὸ κατὰ τὸ 1926 ἐκδοθὲν σύγγραμμα τοῦ Λίττ «Ἄτομον καὶ κοινότης», ὡς καὶ τὸ κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος Ἰδὸν τὸ φῶς τῆς δημοσιότητος ἔργον τοῦ Ἰωνᾶ Κόν «Ἐλευθερία καὶ δεσμεύσεις» ὡς θέμα τῶν εἶχον τὴν μελέτην ἀντινομικῶν παιδαγωγικῶν φαινομένων. Ἐκεῖνος ὅμως ὁ παιδαγωγὸς ὅστις ἔλαβεν ὡς θέμα τοῦ τὸ πρόβλημα τῶν ἀντινομῶν εἶναι ὁ ἐκ τῆς Ἰταλογλώσσου Ἑλβετίας καταγόμενος παιδαγωγὸς Carlo Sganzi (1881—1947). Εἰς τὸ κατὰ τὸ 1936 ἐκδοθὲν ἔργον του «Φιλοσοφία καὶ Παιδαγωγικὴ» ὑπεστήριξε τὴν ἀντίληψιν, ὅτι ἡ παιδαγωγικὴ ὡς ἐπιστὴμη ἐξετάζουσα τὰς παιδαγωγικὰς ἀντινομίας δύναται νὰ παράσχωι τὴν βάσιν διὰ τὴν θεμελίωσιν τῆς «Φιλοσοφίας τῆς Ἀγωγῆς». Διὰ τὴν ἐπισκόπησιν τῶν πορισμάτων εἰς τὰ ὅποια κατέληξεν ἡ εἰς τὰς παιδαγωγικὰς ἀντινομίας ἀναφερομένη ἔρευνα χρειάζεται νὰ γίνῃ εἰδικώτερα πραγματεία ὑπερβαίνουσα τὰ πλαίσια τοῦ παρόντος σημειώματος.

Κ. Δ. ΓΕΩΡΓΟΥΛΗΣ

Εἰς τὸ σχολεῖον τῆς Νέας ἀγωγῆς, τὸ παιδί ἔχει ἐμπιστοσύνην, ὅτι ὁ παιδαγωγός, τῶν πάντοτε παραθεμένων στάσεων, δὲν θὰ διαταράξῃ τὴν ἀνάγκην του πρὸς δόξαι, ἀλλ' ἔχει ἐπίσης ἐμπιστοσύνην, ὅτι θὰ εἶναι πάντοτε παρὼν, πραγματικῶς καὶ ἠθικῶς, καὶ ὅτι δύναται νὰ ὑπολογίσῃ ἐπὶ τῆς βοήθειας του ὅτι ἡ βοήθεια αὕτη θὰ τῷ εἶναι ἀναγκαία. . . . Οὕτως ἡ ἀνάγκη αὐτοῦ δι' ἐλευθερίαν καὶ ἡ ἀνάγκη αὐτοῦ δι' ἀσφάλειαν, ἀντὶ νὰ ἀλληλοσυγκρούωνται, καθορίζονται ἡ μία ὑπὸ τῆς ἄλλης: τὸ παιδί αἰσθάνεται ὅτι ἐλευθερίαν, διότι εἶναι ἐν ἀσφαλείᾳ καὶ αἰσθάνεται ὅτι εἶναι ἐλευθερόν.

R. COUSINET, L'Éducation nouvelle

ΤΑ ΣΥΝΘΗΜΑΤΑ ΠΕΡΙ "ΔΙΟΡΓΑΝΩΣΕΩΣ",
ΤΩΝ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΩΝ ΑΚΑΔΗΜΙΩΝ ΚΑΙ Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΣ.
ΕΛΕΓΧΟΣ ΤΩΝ ΣΥΝΘΗΜΑΤΩΝ

α) 'Ὡς γνωστὸν παρ' ἡμῖν εἶναι τοιαύτη ἡ ἐν ταῖς Π. Ἀκαδημαίαις ἑλλειψις παιδαγωγικοῦ καὶ λοιποῦ προσωπικοῦ, ὥστε, μὲ τὴν ἐπαύξησιν τῶν ἐτῶν φοιτήσεως ἀπὸ 2 εἰς 3, ὡς προτείνουν διὰ τῶν ἐκτετατούμενων διδασκαλικῶν συνθημάτων οἱ ἐμπεικόμενοι καὶ ἀπ' ἐμπειρῶν ἐπιστάται καὶ «διοργανοῦν» αὐτῶν· εἰς ἐποχὴν κατ' ἡμέρας ἀποβαίνει δυσχεροτάτη καὶ ἡ ἐξέρχουσα καὶ ἐνὸς μόνου Παιδαγωγοῦ, Φιλοσόφου ἢ Γνωσθέντος· οὗ ἐπρεπεῖν εὐθὺς ἀμέσως νὰ ἐκτεροφύωσι καὶ τοποθετηθῶσιν ἐν αὐταῖς ἐπὶ πλεον τῶν σήμερον πληροφάντων **δέκα τέσσαρες (14) τοὺλάχιστον παιδαγωγοί**, ἅξιοι τοῦ προσορισμοῦ τῶν, τοῦθ' ὕπερ ἀδύνατον, 7—8 καθη-

1) Σχετικώς: π.ρ.β.λ. καὶ τὸ δημοσιευθέν ἄρθρον ἡμῶν εἰς τὸ Ἑπιστημονικὸν Βῆμα τοῦ διδασκάλου, «Περὶ τῶν Παιδαγωγικῶν Ἀκαδημιῶν», Ἀθήναι, Ὀκτωβρίου 1953.

τῶν Φυσικῶν, 7—8 καθηγηταὶ τῆς Γεωπο-
λίως καὶ, ἵνα αὐταὶ λειτουργήσωσι κανονικῶς,
ἐπὶ τὴν συμπλήρωσιν, ἐννοεῖται, τῶν νῦν ὑφιστα-
μένων ἑλλείψεων εἰς προσωπικόν. Ἀποκλεισμένης
ὅμως ἀπολύτως τῆς ἐξευρέσεως, ἅμα τῇ ἐπαυξήσει
τῶν ἐπὶ σπουδῶν, τοσούτου νέου καὶ καταλλή-
λου προσοντούχου προσωπικοῦ, ἢ ἐν ταῖς Παιδ.
Ἀκαδημίαις ἐργασία καὶ ἢ ἐν αὐταῖς παροχὴ μορ-
φώσεως εἰς τοὺς μέλλοντας δημ)λούς, ἀσφαλῶς θὰ
προσπερὶται εἰς σημεῖον ἀφάνταστον καὶ ἀπροσδιό-
ριστον ἀπὸ τοῦδε, τῆς δημιουργηθησομένης, ἀνευ
ἄλλου λόγου, νέας προσθέτου ὑπηρεσίας μελλού-
σης καὶ ἐκπέσει ἐπὶ τοῦ ὑπολειπομένου καὶ ἑλλειποῦς,
καὶ διὰ διετεῖς σπουδίας, σημερινοῦ προσωπικοῦ, με-
τὰ τὸ πέρασμα τὴν ἐξόντως αὐτοῦ ἢ τὸν ἐξαναγκα-
σάμεν εἰς ἀποχώρησιν ἐκ τῶν Παιδ. Ἀκαδημιῶν,
ἐπὶ τὴν ὑπηρεσίαν, ἐξ ἀνωτέρας συναισθήσεως τῶν
καθηγόντων του.

Ἡ μέλλουσα νὰ προκύψῃ ἀξιοθρήνητος κατὰ
τὴν θ' ἀγάγῃ ἀσφαλῶς εἰς τὸ κλείσιμον τῶν
Παιδ. Ἀκαδημιῶν, μετ' ἀποβλεπτα ἀποτελέσματα
κατὰ τὸ μέλλον τῆς μορφώσεως τῶν δημ)λῶν παρ'
αὐτῆς. Ἡ, ἂν συνεχισθῇ ἡ λειτουργία τῶν ὑπὸ τοὺς
ὑφιστάμενους δυομενεστάτους ὁρους, τὰ ἀθλια ἀποτελέ-
σματα τῶν θὰ εἶναι τοιαῦτα, ὥστε νὰ δικαιολογηθῇ
τὸ κλείσιμόν των μετὰ χρόνον βρ)χύν.

β) Ἐπὶ τούτοις δέον νὰ ληφθῇ σοβαρώτατα ὑπ'
ὅψιν καὶ τὸ ὅτι, ἂν αὐξηθῇ ἡ ἐν ταῖς Παιδαγωγι-
καῖς Ἀκαδημίαις φοιτήσις ἀπὸ 2 ἐτῶν εἰς 3, μέγας
ὑποψηφίων, ἐν τῷ μέλλοντι, σπουδαστῶν
θὰ προσέλθῃ εἰς αὐτάς, δεδομένου ὅτι οὗτοι
προέρχονται ἐξ εὐπορουσῶν τάξεων, δυναμένων
ἐπὶ τῶν ἐπὶ μελίσσας δαπάνας. Ἐτεροὶ τοὺν-
αντι τῶν νῦν προσερχομένων εἰς τὰς Παιδαγωγι-
κάς Ἀκαδημίας διὰ τὸ ἔργον τοῦ δημ)λου, θὰ προ-
σέλθωσι νὰ ὑποβληθῶσιν εἰς τὰς δαπάνας καὶ τοὺς
ἔνδους ἐτους φοιτήσεως ἐπὶ πλέον εἰς ἑτέραν
ἀνωτάτην Σχολήν—οὗτοι δὲ θὰ εἶναι καὶ οἱ
ἐπὶ τῇ—ἵνα, τερματίζοντες τὰς σπουδίας τῶν, ἀπο-
σπῶσιν τὴν ἐν χωρίῳ διαβίωσιν τῶν, ἥτις ἀποτελεῖ
τὸ ἴδιον ἥμισυ καὶ τὸ δυσχερὲς συνάμα σημεῖον διὰ
τὸν ἐπὶ τῷ ὑψηλῷ ἔργον τῆς μορφώσεως τῶν
Ἑλληνοπαίδων καὶ γενικώτερον τοῦ Ἑλλη-
νοῦ τῆς ὑπαίθρου.

Ἐνταῦθα πρέπει ἐπὶ πλέον νὰ προστεθῇ, ὅτι με-
τὰ τὴν ἐκτελέσασιν τῶν νῦν διδακτῶν τῶν Παιδαγω-
γικῶν Ἀκαδημιῶν νὰ περιλάβωσι τοὺς σπουδαστάς
ἐπὶ τῶν ἐτῶν φοιτήσεως καὶ τὰ ἀπαραίτητα πρό-
βλεπόμενα δημοτικὰ σχολεῖα τῶν, ἀσφαλῶς προστιθεμένου
ἐπὶ πλέον ἐτους φοιτήσεως, οὐδεμία Παιδαγω-
γικὴ Ἀκαδημία θὰ εἶναι εἰς θέσιν νὰ δεχθῇ τοὺς
ἐπὶ τῷ 1/2, ἐπὶ πλέον σπουδαστάς, ἢ ἐπὶ τοὺς
σπουδαστάς μίαν νέαν τάξιν, οὐδὲ τὰ νέα κατ'
ἐξουσίαν τῶν νέων σπουδαστῶν. Τοιοῦτόν τι ὅμως
ἐκτελεστέον, δεδομένου ὅτι εἰς τὴν ἐν Ἀθήναις Μα-
θηματικὴν Παιδαγωγικὴν Ἀκαδημίαν, τὴν πρώτην
Παιδαγωγικὴν Ἀκαδημίαν τοῦ κράτους, ἀπὸ ἐτῶν
ἑκατὸν ἑκκλήσεις ἡμῶν πρὸς ἐπιδιόρθωσιν ση-
ματικῶν ἑλλείψεων τοῦ διδακτηρίου καὶ δι' αὐτῆς
ἐκτελεστέον, στήριξιν, παρῶν ἄνευ ἀλη-
θινῆς πνοῆς.

γ) Ὡς πρὸς τὸ ἕτερον σύνθημα, περί κα-
ταστάσεως πασῶν τῶν Παιδ. Ἀκαδημιῶν, ἐκτος

τῶν ἐν Ἀθήναις καὶ Θεσσαλονίκῃ, ἐνθα προτείνε-
ται ἡ συγκέντρωσις καὶ μόρφωσις πάντων τῶν μελ-
λόντων δημ)λῶν, καὶ πρὸ ἐτῶν εἴχομεν γράψει ἐπ'
αὐτοῦ, καὶ νῦν ἐπαναλαμβάνομεν, ὅτι πρόκειται περὶ
αὐθαρέτου, ἀπραγματοποιήτου καὶ ἐκτὸς τῆς Ἑλ-
ληνικῆς πραγματικότητος, ὅπως ἀνεδαφικῆς προτά-
σεως. Διότι ἀπὸ δεκάδων ἐτῶν, ἀπὸ τῆς ἐποχῆς δηλ.
τῆς ἰδρυσεως καὶ λειτουργίας τῶν Διδασκαλείων, τὰ
ἰδρύματα μορφώσεως τῶν δημ)λῶν θεωρητέα ὡς
σημαντικώταται πνευματικαὶ ἐστὶν διὰ τῆς ἑδρας,
ἐνθα ἐκτοτε λειτουργοῦσι (π. χ. Τρίπολιν, Ἰωάννινα,
Κρήτην κ. ἄ.).

Ἐπὶ τούτοις ἐὰν ληφθῇ ὑπ' ὄψιν, ὅτι ἐκ τῶν ἐν
λειτουργίᾳ 14 Παιδαγωγικῶν Ἀκαδημιῶν, ἀμφοτέ-
ρων τῶν φύλων, ἐξέρχονται ἐτησίως, κατὰ τὰ τελευ-
ταῖα ἔτη, περὶ τοὺς 1000 πτυχιούχοι δημ)λοι, ἀμ-
φοτέρων τῶν φύλων, ἔπεται, ὅτι ἐν τε τῇ πρώτῃ
καὶ δευτέρᾳ τάξει τῶν Π. Ἀκαδημιῶν φοιτῶσιν ἐν
συνόλῳ περὶ τὸν 2000 σπουδασταί.

Ἐάν νῦν, κατὰ τὰ ἐκτεθέντα μεγαλόπνοα σχέ-
δια πρὸς ἀναδιοργάνωσιν τῶν Π. Ἀκαδημιῶν, ἡ
μὲν φοιτήσις ἀπὸ διετεῖς αὐξηθῇ εἰς τριετή, ἡ δὲ
σπουδὴ καὶ μόρφωσις γενικώτερον τῶν μελλόντων
δημ)λῶν γίνεται μόνον εἰς τὰς ἐν Ἀθήναις καὶ
Θεσσαλονίκῃ Π. Ἀκαδημίας, καταργουμένων πασῶν
τῶν λοιπῶν, τότε αἱ μέλλουσαι Π. Ἀκαδημίαι Ἀθη-
νῶν καὶ Θεσσαλονίκης πρέπει νὰ δεχθῶσι τοὺς ἐπὶ
συνόλῳ 3.000 σπουδαστάς (1000 ἑσκατέοι Χ3 ἔτη
σπουδῶν=3.000), ἥτοι ἑκάτερα ἐξ αὐτῶν νὰ περι-
λάβωσιν κατὰ τὸν χρόνον τῶν σπουδῶν 1500 σπου-
δαστάς, ἐὰν πρόκειται νὰ ἐπαρκέσωσιν εἰς τὰς ἀνάγ-
κας τῆς Πατρίδος εἰς δημ)λους, κατ' ἔτος ἐξερχομέ-
νων, κατ' ἀνάγκην, 500 πτυχιούχων ἐξ ἑκατέρας,
ὅσοι οἱ σήμερον ἐξερχόμενοι ἐκ τῶν ἐν λειτουργίᾳ
Π. Ἀκαδημιῶν, 1000 δημοδιδάσκαλοι ἐν συνόλῳ.

Ὅποια τις ἐργασία ἐπιστημονικῇ, διδακτικῇ, δια-
πλάσεως τοῦ ἥθους τῶν σπουδαστῶν διὰ τὸ μέλλον
ὑψηλὸν καὶ δυσχερὲς ἔργον των, πρακτικῆς προπα-
ρασκευῆς αὐτῶν διὰ τὸ σχολικὸν ἔργον των, κ.τ.δ.
δύναται νὰ γίνῃ εἰς τοὺς πύργους τούτους τῆς Βα-
βέλ, ἀφήνομεν εἰς τὸν ἀναγνώστην νὰ ἀναλογισθῇ
προληπτικῶς.

Ἡμεῖς ὡς Διευθυντὴς τῆς μετρίᾳς τμήματος Μα-
θηματικῆς Παιδαγωγικῆς Ἀκαδημίας δυνάμεθα νὰ
βεβαιώσωμεν ὑπενδύνως, ὅτι, ὅσκις διὰ διαφόρους
λόγους τὸ σύνολον τῶν σπουδαστῶν τῆς ὑπερέβῃ
τοὺς τριακοσίους (300) ἢ ἀπόδοσις τῆς ἐν αὐτῇ ἐρ-
γασίας κατῆλθε τοῦ ἐπιθυμητοῦ ὁρίου ἀρτίας μορ-
φώσεως τῶν σπουδαστῶν καὶ μελλόντων δημ)λῶν.

Βεβαίως νῦν ἐνδείκνυται σύμπτυξις τῶν ἐν λει-
τουργίᾳ 14 Παιδαγωγικῶν Ἀκαδημιῶν, ἀντὶ τῶν
ἀρχικῶς ὑ ἰδρυθεισῶν, συμπτυσσομένων πρὸς τὰς
κυρίας ἐξ αὐτῶν τῶν μετέπειτα αὐθαρέτως, ἀνευ
ἀποχρῶντος λόγου καὶ ἀνευ προτάσεως τῆς κατὰ
Νόμον ἀρχῆς, ἢ τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ Συμβουλίου,
ἰδρυθεισῶν, αἵτινες σήμερον φυτοζωοῦσιν, ἀνευ
ἐπαρκῶς προσωπικοῦ, συντελοῦσαι εἰς τὴν ἐπαύξη-
σιν τῶν δυσχερειῶν πρὸς κανονικὴν λειτουργίαν τῶν
Παιδ. Ἀκαδημιῶν καὶ τὴν, σὺν τῷ χρόνῳ, κατάπτω-
σιν αὐτῶν, ὥστε αὐταί, οὕτως βαίνουσαι, νὰ συμμε-
ρισθῶσι τὴν τύχην τῶν καταργηθέντων Διδασκα-
λείων. Ἐάν ὅμως περιορισθῶσιν αὐταὶ ἐγκαίρως εἰς
τὸν ἐνδείκνυμενον ἀριθμὸν ὀλίγων κεντρικῶν Π.
Ἀκαδημιῶν 6—7, συμπτυσσόμεναι περὶ τὰς προε-

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΕΜΜ. ΒΑΣΙΛΑΚΗ, Καθηγητοῦ ἐν τῷ Πειρασμ. Σχολείῳ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν

ΑΙ ΕΛΕΥΘΕΡΑΙ ΑΣΧΟΛΙΑΙ ΤΩΝ ΜΑΘΗΤΩΝ
ΕΝ ΤΩ ΠΕΙΡΑΜΑΤΙΚΩ, ΣΧΟΛΕΙΩ,¹⁾

Κυρίαί καί Κύριοι,

Όταν ἀκούητε τὰ τέκνα ἡμῶν νά λέγωσιν, ὅτι εἶχον ἐν τῷ Πειραματικῷ Σχολείῳ ἐλευθέρως ἀσχολίας, ἀσφαλῶς οἱ πλείστοι θά διερωτῶνται καί θά διαπορῶνται, ποία εἶναι ἀρά γε ἡ σημασία τῶν ἀσχολιῶν τούτων καί εἰς τίνας σκοπούς αὐταί ἀποβλέπουσιν.

Τάς εὐλόγους ταύτας ἀπορίας ἡμῶν ἔχοντες ὅπ' ὄψεαι, θά προσπαθήσωμεν διὰ τῆς παρούσης ὁμιλίας νά δώσωμεν ἀπάντησιν εἰς τὰ ποικίλα ἐρωτήματα, ἅτινα γεννῶνται εἰς Ὑμᾶς, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τάς ἐλευθέρως ἀσχολίας τῶν μαθητῶν, αἵτινες, σημειωτέον, ἀποτελοῦσι μίαν τῶν μᾶλλον ρηθικευθῶν καινοτομιῶν, τῶν ἐφαρμοσθεῶν ἐν τῷ Πειραματικῷ Σχολείῳ ὑπό τοῦ σεβαστοῦ Ἰδρυτοῦ αὐτοῦ, καθηγητοῦ τῆς παιδαγωγικῆς ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ Ἀθηνῶν καί ἀκαδημαϊκοῦ κ. Νικολάου Ἐξαρχοπούλου. Ἀλλωστε εἰς τῶν κυριωτέρων σκοπῶν τῶν συγκεντρώσεων Ὑμῶν, τῶν συγκεντρώσεων τῶν γονέων καί κηδεμόνων τῶν μαθητῶν τοῦ Πειραματικοῦ Σχολείου, εἶναι ἀκριβῶς ἡ ἀνάπτυξις θέματος συναφoῦς πρὸς τὰς θεμελιώδεις ἀρχάς, τὰς διεπούσας τὴν ἐν τῷ Σχολείῳ ἡμῶν τελουμένην ἐργασίαν, καί πρὸς τὰ ἄλλα μέτρα, ἅτινα λαμβάνονται ἐν αὐτῇ.

Αἱ ἐλευθεραὶ ἀσχολίαι τῶν μαθητῶν εἶναι μία τῶν σπουδαιωτέρων τοῦ νεωτέρου σχολείου ἀρχῶν, ἥτις ἡγνεύετο ὑπὸ τοῦ παλαιότερου σχολείου. Συμφώνως δὲ πρὸς αὐτὴν πρέπει νά παρέχεται εἰς τοὺς μαθητάς ἡ ἐλευθερία, ὅπως κατὰ τὴν διδασκαλίαν καί ἐκτὸς ταύτης ἐπιδίδονται καί εἰς ἀσχολίας τῆς προτιμῆσεως αὐτῶν, εἰς ἀσχολίας ὅθλον ὅτι ἐκλεγόμεναι ὅπ' αὐτῶν βλῶς ἐλευθέρως καί ἄνευ οὐδεμιᾶς ἐξωθεν ἀσκουμένης πίεσεως.

Πράγματι τὸ παλαιὸν σχολεῖον τῆς παθητικῆς μαθήσεως καί τῆς ἐν παντὶ ὑποταγῆς τῶν παιδῶν

εἰς τὰ κελεύσματα τῶν διδασκάλων οὐ μόνον δὲν ἐτήρει οὐδ' ἀνεγνώριζε τὸν θεσμόν τῶν ἐλευθέρων ἀσχολιῶν τῶν παιδῶν, ἀλλὰ καί οὐδεμίαν παρείχε κατὰ κανόνα εὐκαιρίαν εἰς τοὺς μαθητάς αὐτοῦ πρὸς ἐλευθέραν τινὰ ἐνασχόλησιν ἐν τῷ σχολείῳ.

Τὸ νέον ὁμῶς σχολεῖον ἐπιδίδωκει νά εἶναι σχολεῖον αὐτενεργείας, ἐν ᾧ ὅθλον ὅτι οἱ μαθηταὶ δὲν διατελοῦσιν ἐν παθητικῇ καταστάσει, ἀλλ' ἐθίζονται νά χρησιμοποιῶσι τὰς δυνάμεις αὐτῶν καί πρὸς πρόσκτησιν γνώσεων κατὰ τε τὴν διδασκαλίαν καί ἐκτὸς αὐτῆς καί ἐν τῇ ἐκτελέσει ἄλλων ἐργασιῶν συναφῶν πρὸς τὴν σχολικὴν ζωὴν. Εὐλόγως λοιπὸν ἀποδίδει τοῦτο βλῶς ἰδιαιτέραν σημασίαν καί εἰς τὸν θεσμόν τῶν ἐλευθέρων ἀσχολιῶν τῶν παιδῶν, ὅστις εἶναι τῇ ἀληθείᾳ συναφέςτατος πρὸς τὴν αὐτενεργίαν τῶν μαθητῶν καί προσφορώτατος πρὸς καλλιέργειαν αὐτῆς.

Ὁρθότατα κατενόηθη, ὅτι ἡ ἐφαρμογὴ τῆς ἀρχῆς τῆς αὐτενεργείας τῶν μαθητῶν καί τοῦ θερμοῦ τῶν ἐλευθέρων ἀσχολιῶν αὐτῶν ἀποτελεῖ σπουδαίωτατον μέσον εὐδωσσεως τῶν σκοπῶν, οὗ τὸ παιδαγωγοῦν σχολεῖον τάττει εἰς ἑαυτό.

Πράγματι κατὰ τὰ νεώτερα ἐπιστημονικὰ παιδαγωγικὰ δεδομένα αἱ γνώσεις τοῦ παιδὸς εἶναι σαφέστεραι καί διαρκέστεραι, ὅταν οὗτος μανθάνῃ κατὰ τρόπον οὐχὶ παθητικόν, ἀλλ' αὐτενεργόν, ὅταν ἡ μάθησις δὲν ἐπιβάλληται εἰς τὸν παῖδα καταναγκαστικῶς ἐξωθεν, ἀλλ' ἐξ ἐσωτερικῆς ἀνάγκης ὥθηται οὗτος πρὸς αὐτὴν καί μανθάνῃ ἀσχολούμενος ἐλευθέρως περὶ τὸ ἀνικείμενον, πρὸς τὸ ὅποιον στρέφεται τὸ διαφέρον αὐτοῦ καί ποιούμενος χρῆσιν τῶν ἰδίων αὐτοῦ δυνάμεων. Οὕτω δ' ἐνεργῶν ὁ παῖς καλλιεργεῖ ταῦτοχρόνως καί προάγει τὰς δυνάμεις καί ἱκανότητάς αὐτοῦ, τὰ ἰδιαιτέρα αὐτοῦ διαφέροντα καί τὰς κλίσεις του, τοῦθ' ὅπερ ὡσαύτως ἐπιδίδωκεται τὰ μάλιστα ὑπὸ τοῦ νέου σχολείου.

Διὰ τῆς ἐφαρμογῆς τῆς ἀρχῆς τῆς αὐτενεργείας καί τοῦ θερμοῦ τῶν ἐλευθέρων ἀσχολιῶν διευκολύνεται μεγάλως καί ἡ ὑπὸ τῶν μαθητῶν αὐθόρμητος ἐκδήλωσις τῶν διαφερόντων, κλίσεων καί ἱκανότητων αὐτῶν καί γενικώτερον τῆς ἀτομικότητος καί τοῦ χαρακτῆρός των. Εἶναι δὲ καί τοῦτο σημαντικώτατον, διότι, ὡς γνωστόν, τὸ νέον σχολεῖον μεταξὺ τῶν σκοπῶν του τάττει καί τὴν διάγνωσιν τῶν ἰδιοτήτων τούτων καί τῶν ἀτομικῶν ἰδιορρυθμιῶν τῶν μαθητῶν αὐτοῦ. Πράττει δ' οὕτω, ἵνα ἐπὶ τῇ βῆσει τῆς διαγνώσεως ταύτης δυνηθῇ νά ρυθμίσῃ κατὰ τὴν σκοπιμώτερον τρόπον τὸ ἔργον αὐτοῦ, τὸ διδασκτικόν, τὸ παιδευτικόν καί τὸ σχολικόν-ψυχολογικόν. Διὰ τοῦ τελευταίου δὲ τούτου νοοῦνται κυρίως τὰ ἐν τῷ σχολείῳ λαμβανόμενα μέτρα ἐπαγγελματικῆς προπαιδευτικῆς, θεραπευτικῆς, παιδαγωγικῆς κλπ.

Τέλος κατὰ τὰς νεώτερας παιδαγωγικὰς ἀντιλήψεις ὁ σκοπὸς τῶν μαθητῶν εἰς τὴν ἐλευθέραν καί αὐτενεργὴν ἐνασχόλησιν περὶ τὸ ἀγαθόν καί τὸ κα-

1) Δι' αἱετῆς δεδοται ἐν τῷ Πειραματικῷ Σχολείῳ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν τῇ 27ῃ Μαρτίου τρέχοντος ἔτους.

χοῦσας ἐξ αὐτῶν, ἱστορίαν καί θέσει, τότε καί ἡ ἀορίστη λειτουργία αὐτῶν θά ἐξασφαλισθῇ, με ἀγαθὰ ἀποτελέσματα διὰ τὸν δημοδιδασκαλικὸν κλάδον καί τὴν Πατρίδα, καί θά πραγματοποιηθῇ ἡ σὺν τῷ χρόνῳ ἐξελίξις των εἰς αὐτονομίους Ἀνωτάτας Σχολὰς με ἀρίστην κατὰ τὸ δυνατόν λειτουργίαν, ἐπικουροῦντος, ἐννοεῖται, τοῦ μέχρι ταῦδε ἀδιαφόρου Κράτους, ὅπερ, ἐνδεικτικῶς ἀναφέρωμεν, περιέλαμπε τὸ αὐτὸ τῆς ἐποχῆς τῶν Διδασκαλείων καὶ τῆς ἰδρύσεως τῶν Π. Ἀκαδημιῶν παρεχόμενον εἰς τὸ προσημαστικόν τοῦ καὶ τῶν πρὸ αὐτῶν Δημοτικῶν σχολείων τῶν ἑλπίσμα. ἐν ᾧ τῷ πρώτῳ ἀκριβῶς τὸ λεγόμενον «ἐπὶ τῇ βελτιότητι» εἰς τὸ προσωπικὸν ἐνέργειαν κλάδον, μετὰ τὴν προτερὰν ἐκπαιδευτικὴν ἐκκαταστάσιν παρεχόμενον καὶ ἐν προσεχέσῃ θέσει ὡς

Γ. Ν. ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ

λόν αποτελεί άριστον μέσον διαμορφώσεως αγαθών ιδιοτήτων του χαρακτήρος αὐτῶν καὶ πραγματώσεως οὕτω πως τοῦ σπουδαιότερου τῶν παιδαγωγούντων σχολείου σκοποῦ.

Ἐνεκα πάντων τούτων γίνεται ἐν τῷ νέῳ σχολείῳ εδρυτάτη ἐφαρμογὴ τῆς ἀρχῆς τῆς αὐτενεργείας καὶ τῆς πρὸς αὐτὴν συναφεύς ἀρχῆς τῶν ἐλευθέρων άσολιῶν τῶν παιδῶν, καὶ ὅτ, οὐ μόνον κατὰ τὴν διδασκαλίαν, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὰς ἐκτὸς αὐτῆς ἐκδηλώσεις τῆς παιδικῆς σχολικῆς δραστηριότητος καὶ ζωῆς. Καὶ ὁμολογεῖται, ὅτι, ἐν τῷ μέτρῳ ἐφαρμόζονται αἱ ἀρχαὶ αὗται, κατὰ τοσοῦτον δικαιούται τὸ σχολεῖον τοῦ τίτλου τοῦ σχολείου τῆς αὐτενεργείας.

Κατωτέρω δὲν θὰ ὁμιλήσωμεν γενικῶς περὶ τῆς ἐν τῷ Πειραματικῷ Σχολείῳ ἐφαρμογῆς τῆς ἀρχῆς τῶν ἐλευθέρων άσολιῶν τῶν παιδῶν, ἀλλὰ περὶ τῆς ἐν αὐτῷ ἐφαρμογῆς τοῦ εἰδικωτέρου θεσμοῦ τῶν κατὰ τακτὸν ἀπόγευμα ἐλευθέρων άσολιῶν τῶν μαθητῶν. Ἀκριβέστερον δὲ περὶ τῆς ἐφαρμογῆς τοῦ θεσμοῦ τούτου κατὰ τὸ χρονικὸν διάστημα ἀπὸ τοῦ σχολικοῦ ἔτους 1951—1952 καὶ ἐφεξῆς καθ' ὃ, κατ' ἀπόρασιν τοῦ συλλόγου τοῦ διδακτικοῦ προσωπικοῦ τοῦ Σχολείου, ληφθεῖσαν κατὰ τὴν συνεδρίαν αὐτοῦ τῆς 21ης Φεβρουαρίου 1951, ἀνετέθη ἡμῖν ἡ ἐργασία καὶ ἡ ἐν γένει ἐποπτεία τῶν ἀπογευμάτων ἐλευθέρων άσολιῶν τῶν μαθητῶν. Θὰ ὁμιλήσωμεν συγκεκριμένως περὶ τῶν κατὰ τὰ ἀπογεύματα ταῦτα ἀποχεώσεων καὶ δικαιωμάτων τῶν μαθητῶν, περὶ τοῦ πνεύματος, ὅπερ δίδει τὴν διεξαγωγὴν τῶν κατὰ τὴν διάρκειαν αὐτῶν τελεσμένων ἐλευθέρων άσολιῶν τῶν παιδῶν, περὶ τῆς ἀκριβοῦς αὐτῶν φύσεως καὶ περὶ τῶν σκοπῶν, εἰς οὓς αὗται ἀποβλέπουσιν. Θὰ ὁμιλήσωμεν ὡσαύτως περὶ τῶν κυριωτέρων μορφῶν καὶ τῶν συνηθεστέρων ἀντικειμένων αὐτῶν, ὡς καὶ περὶ ἄλλων λεπτομερειῶν, ἀναφερόμενων εἰς τὴν ἐφαρμογὴν τῶν. Θὰ διατυπώσωμεν δ' ἐν τέλει καὶ τὰς ἐκ τῆς μέχρι τοῦδε ἐν τῷ Πειραματικῷ Σχολείῳ ἐφαρμογῆς τοῦ θεσμοῦ τούτου παρατηρήσεις ἡμῶν, τὰς ἀφορώσας εἰς τὴν χρησιμότητα αὐτοῦ καὶ εἰς τινὰς παρατηρουμένας ἐλλείψεις. Ἀλλὰ πρῶτιστα ὀφείλομεν νὰ εἰπωμεν ὀλίγα τινὰ περὶ τοῦ ἱστορικοῦ τῆς ἐν τῷ Σχολείῳ ἡμῶν ἐφαρμογῆς τῶν ἐλευθέρων άσολιῶν τῶν παιδῶν.

Α' Ἱστορικὸν τῆς ἐν τῷ Πειραματικῷ Σχολείῳ ἐφαρμογῆς τῶν ἐλευθέρων άσολιῶν τῶν μαθητῶν.

Ἰδρῶν τὸ Πειραματικὸν Σχολεῖον ὁ κ. Νικόλαος Ἐξαρχοπούλος ἐπέβλεψε νὰ καταστήσῃ αὐτὸ πρῶτον σχολεῖον αὐτενεργείας. Ἐμερίμνησε δ' ὁμοιωτέρον καὶ διὰ τὴν ἐν αὐτῷ γενικὴν, κατὰ τὴν διδασκαλίαν καὶ ἐκτὸς αὐτῆς, ἐφαρμογὴν τῆς ἀρχῆς τῶν ἐλευθέρων άσολιῶν τῶν παιδῶν. Χάριν δὲ τοῦ τελευταίου τούτου σκοποῦ ἐφηρμόσθησαν ἐν τῷ Σχολείῳ κατ' εἰσήγγησιν τοῦ κ. καθηγητοῦ πολλὰ σπουδαίοντα μέτρα, τινὰ τῶν ὁποίων εἶναι τὰ ἑξῆς: Ἡ ὑπὸ τῶν μαθητῶν ἐκτέλεσις ποικίλων ἐργῶν, ἐλευθέρων ἐργασιῶν συναφῶν πρὸς τὴν διδασκαλίαν καὶ ἀναφερομένων εἰς προσωπικὴν, ψυχικὴν καὶ διδασκαλίαν, συλλογὴν διδακτικῶν ὁμιλιῶν, ἐκδηλώσεις ἀντιθέσεως καὶ ἐφαρμογῆς ἐν τῷ διδακτικῷ σκοπῷ. Ἐτελούντο προσεὶ ἐλευθερῶς οὗτοι αὗτοι καὶ ἄλλοι ἐργασίαι ἀνεξάρτητοι ἀπὸ τῆς διδασκαλίας, ὡς τὰ

ἐλεύθεραι ἐργασίαι, αἱ συναφεῖς πρὸς τὴν ἐφαρμογὴν τοῦ θεσμοῦ τῆς αὐτοδυσκλήσεως, αἱ ἐλεύθεραι ἀνακοινώσεις καὶ συζητήσεις τῶν μαθητῶν, αἱ τελοῦμεναι ἐν πάσι ταῖς τάξεσι κατὰ τακτὰς ὥρας, ἡ ὀργάνωσις καὶ ἐκτέλεσις τῶν σχολικῶν ἐορτῶν καὶ ἐκδρομῶν, ἡ ἐπικοινωνία πρὸς ἄλλα σχολεῖα, ἡ συγκρότησις μαθητικῶν συλλόγων πρὸς ποικίλους σκοπούς, κλπ.

Ἐν δὲ τῶν σπουδαιότερων τούτων μέτρων, τῶν κατ' εἰσήγγησιν τοῦ κ. Ἐξαρχοπούλου ἐφαρμοσθέντων ἐν τῷ Σχολείῳ ἐν τῷ πλαισίῳ τῆς τηρήσεως τῆς γενικωτέρας ἀρχῆς τῶν ἐλευθέρων άσολιῶν τῶν παιδῶν, εἶναι καὶ τὸ ἀπόγευμα ἐλευθέρων άσολιῶν τῶν μαθητῶν. Κατ' αὐτὸ οἱ μαθηταὶ τῶν δύο ἀνωτέρων τάξεων τοῦ δημοτικοῦ σχολείου καὶ πασῶν τῶν τάξεων τοῦ γυμνασίου, ἦτοι οἱ ἄγοντες ἡλικίαν μεγαλυτέραν τῶν δέκα ἐτῶν, ὑπεχρεοῦντο μὲν νὰ προσέρχωνται ἅπαντες εἰς τὸ σχολεῖον, ἡδύνατο ὅμως ἕκαστος νὰ ἐκλέγῃ ἐλευθέρως τὴν ἀσχολίαν τῆς προτιμήσεως αὐτοῦ καὶ νὰ διαθέτῃ τὸν χρόνον αὐτοῦ κατὰ βούλησιν. Παρεῖχετο δ' αὐτοῖς τὸ δικαίωμα ἐπιλογῆς μεταξὺ πολλῶν ἐλευθέρων άσολιῶν. Εἶχον λόγου χάριν τὴν δυνατότητα νὰ προτιμήσωσιν ἐργασίαν ἢ συζήτησιν μεταξὺ τῶν περὶ θέματος προσελκύνοντες τὸ διακρίνον αὐτῶν ἡ μελέτην κατ' ἰδίαν ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ, ἡ ἐκτέλεσιν ἐργασιῶν ἢ παρατηρήσεων ἐν τῷ σχολικῷ κήπῳ, τοῖς σχολικαῖς ἐργαστηρίοις, κλπ. Ἀπετέλεσαν δὲ τὰ ἀπογεύματα ταῦτα πολυτίμους προσθέτους εὐκαιρίας διὰ μὲν τοὺς διδάσκοντας πρὸς παρακολούθησιν τῶν μαθητῶν καὶ διάγνωσιν τῆς ἀτομικότητος αὐτῶν, διὰ δὲ τοὺς μαθητάς πρὸς λύσιν ἀποριῶν τῶν καὶ ἱκανοποίησιν, καλλιέργειαν καὶ ἀνάπτυξιν τῶν διαφερόντων, τῶν κλίσεων καὶ τῆς πρωτοβουλίας αὐτῶν.

Ἀς σημειώθῃ δ' ὅτι αἱ ὑπὸ τοῦ κ. Ἐξαρχοπούλου εἰσαχθεῖσαι εἰς τὸ Σχολεῖον πλείστα καὶ σπουδαίοντα καινοτομίαι, ἐν αἷς καὶ ἡ τῶν ἐλευθέρων άσολιῶν τῶν παιδῶν, διατηροῦνται καὶ σήμερον ἐν ἐφαρμογῇ ἐπὶ τῆς ἐποπτείας τοῦ σεβαστοῦ καθηγητοῦ κ. Σπυρίδωνος Καλλιάρη, διαδόχου τοῦ κ. Ἐξαρχοπούλου ἐν τῇ ἑδρᾷ τῆς παιδαγωγικῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, ὅστις πλουτίζει τὸ σχολεῖον ἡμῶν καὶ δι' ἄλλων ἀεολογωτάτων καινοτομιῶν.

Β' Ἐξετάσωμεν ἤδη πῶς ἐφαρμόζεται νῦν ἐν τῷ Πειραματικῷ Σχολείῳ ὁ θεσμὸς τῶν κατὰ τακτὸν ἀπόγευμα ἐλευθέρων άσολιῶν τῶν μαθητῶν.

Κατὰ τὴν ἐφαρμογὴν τοῦ ἐν λόγω θεσμοῦ τηροῦνται ἐν τῷ σχολείῳ ἡμῶν αἱ ἀκόλουθοι ἀρχαὶ καὶ λαμβάνονται τὰ ἐπόμενα μέτρα:

Τὸ ἀπόγευμα ἐλευθέρων άσολιῶν τῶν μαθητῶν ἀρχεῖται ἐφαρμόζομενον ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ μηνὸς Ὀκτωβρίου καὶ διαρκεῖ μέχρι τέλους Μαΐου.

Τελεῖται καθ' ἑκάστην Πέμπτην, εἶναι δὲ διαρκείας δύο ὥρων περίπου. Κατὰ τοὺς χειμερινοὺς μῆνας ἀρχεῖται ἀπὸ τῆς 4½ μ. π. καὶ διαρκεῖ μέχρι τῆς 6½ π. μ., κατὰ τοὺς θερινοὺς δὲ ἔστιν ὡς καὶ ἡμεῖς ἐπιδείκνυται ἐν τῷ σχολείῳ αὐτῶν. Τὸ αὐτὸ ἐννοεῖται καὶ ἐφαρμόζεται αὐτῶν κατὰ τὰς ἡμέρας τοῦ καλοκαιρίου, ὅταν δὲ τὸ αὐτὸ μεταβῇ ἡμεῖς ἀπὸ τοῦ καλοκαιρίου εἰς τὸν χειμῶνα, ὡς καὶ ἡμεῖς ἐπιδείκνυται ἐν τῷ σχολείῳ αὐτῶν.

Τοῦ ἀπογεύματος τούτου μετέχουσιν, ὡς εἶπομεν, οἱ μαθηταὶ τῶν δύο ἠνωτέρων τάξεων τοῦ δημοτικοῦ σχολείου καὶ πασῶν τῶν τάξεων τοῦ γυμνασίου, ἤτοι οἱ ἄγοντες ἡλικίαν μεγαλυτέραν τῶν δέκα ἐτῶν. Ἀκολουθοῦνται δὴλον ὅτι καὶ ἐν προκειμένῳ αἱ ἐρῶνται καὶ πρὸς τὰ διδάγματα τῆς ψυχολογίας τοῦ παιδὸς σύμφωνοι ἀπόψεις τοῦ κ. Ἐξαρχοπούλου, ὃς οὗτος διευτύωσε κατὰ τὴν συνεδρίαν τοῦ συλλόγου τοῦ διδακτικοῦ προσωπικοῦ τοῦ Σχολείου τῆς 17ης Φεβρουαρίου 1931. (Ἰδε Ἀνθ. β. βλίσιν πρακτικῶν ἐποπτείας Πειραματικοῦ Σχολείου, σελ. 101).

Τὰ διδάγματα ταῦτα τοῦ κ. Καθηγητοῦ ἔχουσιν ὡς ἐξῆς: «Ἀπὸ τοῦ δεκάτου ἔτους τῆς ἡλικίας τοῦ παιδὸς τελεῖται σπουδαιότατη στροφή ἐν τῇ ἐξελίξει αὐτοῦ. Γεννῶνται ἐν αὐτῷ χρεαί τινες ἀπὸ τοῦ βίου τῆς προσωπικότητός του ἀπορρέουσιν, ὅς ἡ συνήθης ὁμαδικὴ διδασκαλία δὲν δύναται νὰ θεραπεύσῃ καὶ δὴ:

α) Ἀφυπνίζεται παρ' αὐτῷ ζωηρότερον ἢ πρότερον τὸ κοινωνικὸν πνεῦμα καὶ ἀρχίζει νὰ τὸν ἀπασχολῇ καὶ ἡ κοινωνία ὡς τοιαύτη.

β) Παρατηρεῖται ζωηροτάτη τάσις παρ' αὐτῷ νὰ καθιστᾷ ἐμφανῆ τὴν προσωπικότητά του.

γ) Ἀναφαίνονται παρ' αὐτῷ ὡς ἀπόρροια ὀργανικῆς του ἀνάγκης νέα διαφέροντα, αἵτινα ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰ ἀσταθῆ καὶ εὐμετάβλητα τῶν προτέρων ἡλικιῶν διακρίνονται διὰ τὸ ἐμμενον αὐτῶν καὶ τὸ ἀτομικῶς ἰδιορρυθμον. Ἀλλὰς λέξεις, ὁ παῖς ἀπὸ τῆς ἡλικίας ταύτης δεκνύει τάσιν πρὸς ἐμμένους ἐνασχολήσεις, σχηματίζονται ἐν τῇ συνειδήσει του κύκλοι ἴδιοι, πρὸς οὓς διαρκῶς στρέφεται.

Δὲν δεκνύουσι δὲ οἱ οἱ παῖδες τοιοῦτον ἐμμενον διαφέρον ὑπὲρ τῶν αὐτῶν πραγμάτων, ἀλλ' ἕκαστος ἀναλόγως τῆς ἀτομικότητός του στρέφεται πρὸς ὀρισμένον κύκλον ἀντικειμένων καὶ ἐνασχολήσεων. Ἡ ἐμφάνισις δὲ τοιοῦτου διαφέροντος δηλοῖ τὴν πρώτην χαρακτηριστικὴν καὶ ἀποφαντικὴν ἐκδήλωσιν τῆς ἀτομικότητος. Καὶ ἐν ἀρχῇ μὲν ἐν κέντρῳ ἐνασχολήσεων προσελκύει τὸν παῖδα, σὺν τῷ χρόνῳ ὅμως δύναται παρὰ τοῦτο τὸ ἐν κέντρῳ νὰ ἀναπτυχθῇ καὶ ἄλλα πρὸς ἄλλας σφαίρας γνώσεων, αἵτινα συνήθως λειτουργοῦσιν ἀνεξαρτήτως ἀπ' ἄλληλων μὲ ἴσην ἰσχύον.

Κατὰ τὰ ἐν λόγῳ ἀπογεύματα εἶναι ὑποχρεωτικὴ ἡ προσέλευσις εἰς τὸ σχολεῖον πάντων τῶν εἰρημένων μαθητῶν. Πρόκειται ὁδὸν ὅτι περὶ ἀπογευματινῶν ἐλευθέρων μὲν, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὰς ἀσχολίας, ἀλλ' ὑποχρεωτικῶν ὡς πρὸς τὴν εἰς τὸ σχολεῖον προσέλευσιν. Οἱ ἀπόντες ἐλέγχονται. Ἀνακοινούνται δὲ καὶ εἰς τοὺς γονεῖς τὰ ὀνόματα αὐτῶν, ἵνα λαμβάνωσι καὶ οὗτοι γινώσκον τῶν τοιοῦτων ἐκ τοῦ σχολείου ἀπουσιῶν τῶν τέκνων των. Ὁ ἐλεγχος τῶν ἀπουσιῶν γίνεται ἅμα τῇ κρούσει τοῦ κώδωνος καὶ τῇ συγκεντρώσει τῶν μαθητῶν.

Εἶναι ὡσιύτως ὑποχρεωτικὴ ἡ προσέλευσις ἀπάντων τῶν ἐν τῷ Σχολεῖῳ διδασκόντων καθηγητῶν καὶ διδασκάλων. Ἀνεῖς τῆς παρουσίας πλὴλῶν ἐξ αὐτῶν δὲν δύναται ὡς ἡ ἐξῆς κατωτέρω, νὰ ἐξασφαλίσῃ ἡ λειτουργία τοῦ περὶ οὗ ἐλάττω ἀπογεύματος. Ἀλλοῦτε ἐν τῶν αὐτῶν τῶν ἐλευθέρων ἀσχολιῶν τῶν παιδῶν εἶναι καὶ ἡ ἐξῆς, πικρὰ καὶ ἄνευ πρὸς τὸν χρόνον τῆς ἀπογευματινῆς νὰ ἐκτελεσθῇ αὐτὴ καὶ νὰ προσφερῇ εἰς τὸν περὶ αὐτῶν ζήτημα εἰδικὸν καθηγητὴν ἢ διδασκάλον. Ἐκτός ὅτι τοιοῦτο κατὰ τὸ

ἀπογευμα τῶν ἐλευθέρων ἀσχολιῶν ἐπιτρέπεται εἰς τὸν βυλόμενον τῶν μαθητῶν, ὅπως ἐπιδοθῇ εἰς τὴν ἐκτέλεσιν καὶ ἰδιαιτέρας τινὸς ἐργασίας, ἐπιστημονικῆς ἢ ἄλλης φύσεως, τῆς ἀτομικῆς αὐτοῦ ἀρεσκείας, ἀπὸ προηγουμένως θέσει τοῦτο ὑπ' ὄψιν καὶ λάβῃ τὴν ἐγκρίσιν τῶν ἐπὶ κεφαλῇ τῶν ἐλευθέρων ἀσχολιῶν καθηγητοῦ, ὅσον καὶ τοῦ εἰδικοῦ περὶ τὸ ἀντικείμενον ἐκεῖνο καθηγητοῦ τοῦ Σχολείου. Καὶ πρέπει κατὰ συνέπειαν νὰ δύναται κατὰ τὴν πορείαν τῆς ἐργασίας αὐτοῦ νὰ καταφεύγῃ, ὡς ἀνάγκη παρίσταται ἀνάγκη, εἰς τὸν ἐκάστοτε εἰδικὸν τοῦτον καθηγητὴν, ἵνα συμβουλευθῇ αὐτόν.

Πρὸ τῆς ἐνάρξεως τῆς λειτουργίας τοῦ ἀπογεύματος τούτου διαφωτίζονται οἱ μαθηταὶ περὶ τοῦ πνεύματος, ὅπερ διέπει τὴν διεξαγωγὴν τῶν κατὰ τὴν διάρκειαν αὐτοῦ τελουμένων ἐλευθέρων ἀσχολιῶν τῶν παιδῶν, περὶ τῆς ἀκριβοῦς αὐτῶν φύσεως καὶ περὶ τῶν σκοπῶν, εἰς οὓς αὐταὶ ἀπεβλέπουσιν. Οὕτω πῶς δὲ λαμβάνουσιν ἐγκαίρως συνειδήσιν καὶ τῶν κατὰ τὰ ἀπογεύματα ταῦτα ὑποχρεώσεων αὐτῶν.

Ἐν πρώτοις τελεῖται ἡ διαφώτισις αὕτη κατὰ τὰς δέκα πρώτας ἡμέρας τοῦ σχολικοῦ ἔτους. Αἱ ἡμέραι αὗται, συμφώνως πρὸς ἄλλην λίαν ἐπιωφελεῖ διὰ τὸ Σχολεῖον καινοτομίαν, ἐφαρμοσθεῖσαν ἐν αὐτῷ ὑπὸ τοῦ ἰδρυτοῦ τοῦ Πειραματικοῦ Σχολείου, καθηγητοῦ κ. Ἐξαρχοπούλου, ἀφιερῶται οὐχὶ εἰς τὴν διδασκαλίαν μαθημάτων, ἀλλ' εἰς τὴν πρὸς τὸν σχολικὸν βίον προσαρμογὴν καὶ ἐξοικειώσιν τῶν μαθητῶν, μάλιστα δὲ τῶν νέων τοιοῦτων, εἰς συζητήσεις καὶ ἀνταλλαγὴν ἐντυπώσεων καὶ εἰς διαλέξεις ἐπ' εὐκαιρίᾳ ἐπὶ τῇ βίᾳ τεθεσίων ἀρχῶν. Κατὰ τὸ δεκάτην ἡμέραν τοῦτο ἐξονυχίζονται ἐν ἐκάστῃ τάξει μεταξὺ ὄλων τῶν ἄλλων καὶ τὰ ζητήματα τὰ ἀφορῶντα εἰς τὸ ἀπογευμα τῶν ἐλευθέρων ἀσχολιῶν. Καὶ ὁ καθηγητὴς δὲ τοῦ Σχολείου, ὁ ἔχων τὴν εὐθύνην τῆς ὀργανώσεως καὶ παρακολούθησεως τοῦ τοιοῦτου ἀπογεύματος, προδίδει εἰς ἀνάπτυξιν τῶν πρὸς αὐτὸ συναφῶν ζητημάτων κατὰ τὴν πρώτην ἐναρξιν τῆς λειτουργίας αὐτοῦ. Καὶ ἀργότερον δὲ, εὐκαιρίας διδασίης, παρέχει εἰς τοὺς μαθητὰς σχετικὰς νύξεις ἢ συμβουλὰς.

Οὕτω γνωρίζουσι καλῶς οἱ μαθηταὶ τοῦ Πειραματικοῦ Σχολείου, ὅτι τὸ ἰδιάζον χαρακτηριστικὸν τῶν ἐν λόγῳ ἀσχολιῶν εἶναι ἡ ἐλευθερία μεθ' ἧς οὗτοι ἐκτέλουσιν ἀντικείμενον ἀσχολίας ἐκεῖνο, ὅπερ μᾶλλον ἀρέσκει αὐτοῖς, καὶ μετὰ ταῦτα ἀσχολοῦνται περὶ αὐτοῦ. Γνωρίζουσι δηλαδὴ, ὅτι πνεῦμα ἐλευθερίας διέπει τὴν ὅλην διεξαγωγὴν τοῦ, περὶ οὗ πρόκειται, ἀπογεύματος.

Ἐχουσιν ὡσιύτως ὑπ' ὄψιν, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν φύσιν τῶν ἐλευθέρων ἀσχολιῶν, ὅτι αὗται δὲν εἶναι παίγνια, ἀλλὰ σοβαρὰ ἀσχολία. Τούτων δὲ ὀφείλει τις νὰ ἐπιλαμβάνηται κατὰ τρόπον οὐχὶ ἐπιπόλαιον, ἀλλ' εὐσυνείδητον καὶ συστηματικὸν καὶ νὰ ἐπιθυμῇ τὴν περὶ αὐτῶν πύσιν αὐτορρυθμίσιν ἀναλαμβανόμενης ἐργασίας πρὸς ψυχικὴν αὐτοῦ ἱκανοποίησιν. Ἀντικειμένου κατὰ συνέπειαν, ὅτι ἔχουσι μὲν τὸ διδασκαλικὸν πνεῦμα πρὸς τὸ πνεῦμα, τὸ διότι τὸ ἀπογευμα τούτου, νὰ κατεπίπτωσι κατ' αὐτὸ ἀνεμπεδισμένη ἀπὸ τῆς μ.δ. ἀσχολίας εἰς τὴν ἄλλην, ἀλλ' ὅτι καὶ ἕκαστος τῶν τοιοῦτων τῶν ἐλευθέρων ἀσχολιῶν καὶ ὅτι ὅσα ἡ ἐπιπολαιότητα κατωτέρω περὶ τῶν σκοπῶν, εἰς οὓς αὐταὶ ἀπεβλέπουσιν, ὅρῳ εἶναι νὰ ἐπιδοθῶνται κατ' αὐτὸ εἰς μίαν καὶ μόνην ἢ τὸ

πολὸν εἰς δύο ἀσχολίας καὶ νὰ μὴ καταλείπωσιν ἡμῖν τελεῖς τὰς ὑπ' αὐτῶν ἀναλαμβανόμενας ἐργασίας.

Ἀναγνωρίζουσιν ἐπίσης, ὅτι οἱ σκοποί, εἰς οὓς αἱ ἐλευθέραι ἀσχολίαι ἀποβλέπουσι, συνίστανται:

α) Εἰς τὴν αὐθόρμητον ἐκδήλωσιν καὶ τὴν συστηματικὴν, ἀλλ' ἀδέσμευτον καλλιέργειαν τῶν διαφερόντων, κλίσεων καὶ ἱκανοτήτων αὐτοῦ καὶ τῶν δημιουργικῶν αὐτοῦ δυνάμεων. β) Εἰς τὴν πρόσκτησιν πλούτου γνώσεων, συναφῶν πρὸς τοὺς τομεῖς ἐκείνους τοῦ ἐπιστητοῦ, οἵτινες κατ' ἐξοχὴν προσελκύουσιν τὸ διαφέρον αὐτῶν. γ) Εἰς τὴν διὰ τοῦ ἐλευθέρου ἔθους καὶ τῆς αὐτοαγωγῆς καλλιέργειαν παρ' αὐτοῖς ποιικίαν ἀρετῶν, ὅπως τῆς ἀρετῆς τῆς φιλομαθείας, τῆς φιλεργίας, τῆς αὐτοπεποιθένσεως, τοῦ ταγέως λαμβάνειν ἐλευθέρας ἀποφάσεις καὶ ἐκτελεῖν αὐτάς, τοῦ ἀναπτύσσειν πρωτοβουλίαν, τοῦ ἐμμένειν μετὰ σταθερότητος εἰς τὴν ἀναλαμβανομένην προσπάθειαν, τοῦ συστηματικῶς καὶ εὐσυνειδήτως ἐργάζεσθαι, τοῦ αὐτοπειθαρχεῖν. Ἀλλὰ βεβαίως ἢ μὴ ὁρθὴ ἐφαρμογὴ τοῦ θεσμοῦ τούτου θὰ ᾔδυνάτο νὰ ἀγαθὴ εἰς ἀντίθετα ἀποτελέσματα, τ. ἔ. εἰς τὴν διαμόρφωσιν τῶν μαθητῶν εἰς ἀναποφασίστους, ἀδούλους, ἐπιπολαίους, κ.τ.λ. Τοῦτο δὲ θὰ ἦτο ὅλως ἀσυμβίβαστον πρὸς τοὺς μορφωτικοὺς σκοποὺς, εἰς οὓς πᾶν παιδαγωγικὸν σχολεῖον ὀφείλει νὰ ἀποβλέπῃ.

Κατὰ τὴν διεξαγωγὴν ἐκάστου ἀντικειμένου ἐλευθέρας ἀσχολίας παρίσταται καθ' ἑλὴν τὴν διάρκειαν τοῦ ἀπογευμάτου καὶ εἰς ἀρμόδιος καθηγητῆς ἢ διδάσκαλος. Ἀλλ' εἰς σπανίας περιπτώσεις ἐπεμβαίνει εὐτὺς εἰς τὸ ἔργον τῶν παιδῶν, καὶ δὴ κατὰ κανόνα παρακαλούμενος ὑπ' αὐτῶν. Πράττει τοῦτο λόγου χάριν, ἵνα δώσῃ εἰς αὐτοὺς ὅλως ἀπαραίτητον τινα συμβουλὴν ἢ ὁδηγίαν, ἣν ᾔθελον εὐτοὶ ζητήσῃ παρ' αὐτοῦ, ἢ ἵνα παρήσῃ εἰς αὐτοὺς ἀπλὴν τινα βοήθιν ἐνδεχομένησαν τὴν ἐξουσίαν αὐτῶν ἀπὸ ἀδιεξέδου, εἰς ὃ ᾔθελον περιέλθῃ.

Πάντες οἱ μαθηταὶ τοῦ γυμνασίου καὶ τῶν δύο ἀνωτέρων τάξεων τοῦ δημοτικοῦ σχολείου εἶναι ἐκφωδιασμένοι δι' εἰδικῶν βιβλίων ἐλευθέρων ἀσχολιών. Τηροῦσιν αὐτὸ ὁμοιομόρτως ἐνδεδωμένον καὶ ἀναγράφουσιν ἐπιμελῶς καθ' ἑκάστον ἀπόγευμα ἐλευθέρων ἀσχολιών τὸ ἀντικείμενον ἢ τὰ ἀντικείμενα, περὶ ἃ ἐλευθέρως ἠσχολήθησαν. Εἰς πίστωσιν δὲ τούτου πρὸ τῆς ἐξ ἐκάστης ἐλευθέρας ἀσχολίας ἀποχωρήσεως αὐτῶν λαμβάνουσιν καὶ τὴν ὑπογραφὴν τοῦ παρευρισκομένου ἀρμόδιου καθηγητοῦ. Τὰ βιβλίρια ταῦτα τηροῦνται κατὰ κανόνα ἐπὶ ἐλόκληρον ὀκταετίαν ἢ ἐξαετίαν.

Καὶ ἑκάστος δὲ καθηγητῆς ἢ διδάσκαλος τοῦ Σχολείου ἐντεταλμένος τὴν παρακολούθησιν τῆς διεξαγωγῆς ἐλευθέρας τινὸς ἀσχολίας τῶν μαθητῶν, τηρεῖ ἴδιον βιβλίον τῶν κατ' αὐτὴν πεπραγμένων. Ἐν αὐτῷ δ' ἀναγράφει καθ' ἑκάστον ἀπόγευμα ἐλευθέρων ἀσχολιών: α) Τὸν ἀριθμὸν τῶν ἐπὶ μέρους ὁμάδων, β) ἐσχημάτισαν οἱ παῖδες, γ) πόσοι μαθηταὶ μετέσχον ἐκάστης ὁμάδος (ὁλικῶς καὶ κατὰ τάξεις), γ) τὸ ἀντικείμενον, περὶ ὃ ἠσχολήθη ἑκάστη ὁμάς, καὶ τὰς τοῦ ἐκαστοῦ μαθητοῦ ὑπὸ αὐτοῦ κατὰ τὸ ἀπόγευμα ἐκείνου ἐργασίας, διὰ τὴν πόσον ἀκριβῶς γράφον αὐτὴν ἐργασίαν, εἰς ἣν αὐτὸς ἐπέβλεπε καὶ ἄλλας παρατηρήσεις κατὰ ἀνάγκην περὶ τοῦ ἐπιτελεσθέντος ἔργου, τοῦ ποσούτου τοῦ μαθητοῦ τῶν ἐπιδείξαντων ζωηρὸν διαφέρον, τῶν ἐκδηλωθέντων ἰδιαιτητῶν, κτλ.

Αἱ κυριώτεραι μορφαὶ τῶν ἐν τῷ Πειραματικῷ Σχολείῳ τελουμένων ἐλευθέρων ἀσχολιών τῶν μαθητῶν εἶναι αἱ ἑξῆς:

α) Ἐργασίαι ἐπιστημονικῆς, καλλιτεχνικῆς καὶ γενικώτερον μορφωτικῆς φύσεως, ἐκτελούμεναι ἐν τοῖς εἰδικοῖς τοῦ Σχολείου ἐργαστηρίοις ἢ ἄλλαις αὐτοῦ αἰθούσαις.

β) Λύσεις ἀποριῶν παρὰ συμμαθητῶν ἢ διδασκάλων.

γ) Συζητήσεις μετὰ τῶν συμμαθητῶν περὶ ποιικίαν ἐπιστημονικῶν ἢ ἄλλων μορφωτικῶν ζητημάτων, πρὸς τὰ ὅποια στρέφεται τὸ διαφέρον αὐτῶν.

δ) Ἀνακοινώσεις ἢ ἐμπίλαι μαθητῶν περὶ ζητημάτων τοιαύτης φύσεως.

ε) Παρακολούθησις τοιούτων ἀνακοινώσεων ἢ ἐμπίλων, γινομένων παρ' ἄλλων μαθητῶν.

στ) Μελέτη ἐν τινι τῶν αἰθουσῶν—ἀναγνωστηρίων τοῦ Σχολείου.

ζ) Συμμετοχὴ εἰς ἐργασίας, ἀποβλεπούσας εἰς τὴν ἐξασφάλισιν ἐπικοινωνίας μεταξὺ τῶν μαθητῶν τοῦ Σχολείου ἡμῶν καὶ μαθητῶν ἄλλων σχολείων ἡμετέρων ἢ ξένων.

η) Παρακολούθησις μορφωτικῶν ταινιῶν ἐν τῇ αἰθούσῃ τοῦ ἐμφοῦντος κινηματογράφου τοῦ Σχολείου.

θ) Συμμετοχὴ εἰς χοροδίας, ἐκκλησιαστικὰς καὶ μὴ.

ι) Συμμετοχὴ εἰς ἀγωνίσματα καὶ ἀθλοπαιδιὰς ἐν τῷ γυμναστηρίῳ. (Περὶ τῶν τελευταίων τούτων ὁλέπε τὰς ἐν τέλει τῆς παρούσης μελέτης διατυπωμένας γενικὰς ἡμῶν παρατηρήσεις).

Τὰ δὲ συνηθέστερα ἀντικείμενα τῶν ἐν τῷ Σχολείῳ ἡμῶν διεξαγομένων ἐλευθέρων ἀσχολιών τῶν μαθητῶν εἶναι συγκεκριμένως τὰ ἀκόλουθα: Τὸ χημεῖον, τὸ τεχνικὸν ἐργαστήριον, ἢ βιβλιοθήκη, ὁ μορφωτικὸς κινηματογράφος, ὁ φιλολογικὸς σύλλογος, ὁ μαθηματικὸς σύλλογος, ὁ σύλλογος τοῦ ἐρυθροῦ σταυροῦ, ὁ βιολογικὸς σύλλογος, αἱ χοροδίας καὶ τὸ γυμναστήριον.

Θὰ ἐμπίλῃσωμεν δὲ ὀλίγων περὶ ἐνὸς ἐκάστου τῶν ἀντικειμένων τούτων:

α) Τὸ χημεῖον.

Ζωηρὰ εἶναι ἡ ἐν αὐτῷ παρατηρουμένη κίνησις τῶν παιδῶν. Ἐν τῷ χημεῖῳ ἐκτελοῦνται ὑπὸ τῶν μαθητῶν πειράματα τῆς πρωτογενεως αὐτῶν. Ἐπακολουθεῖσι περιγραφαὶ γινομένου πειράματος καὶ μετ' αὐτὰς συζητήσεις, καθ' ἃς διατυπώνονται καὶ λύονται ἀπορίαι τῶν μαθητῶν καὶ ἀνακοινούνται αἱ παρατηρήσεις καὶ τὰ συμπεράσματα αὐτῶν. Ἐφετάζονται δὲ καὶ ἄλλα ζητήματα συναφῆ πρὸς τὸ γινόμενον πείραμα ἢ καὶ γενικώτερα. Εἰς ἐλαχίστας περιπτώσεις παρίσταται ἀνάγκη ἐπεμβάσεως τοῦ ἐποπτεύοντος καθηγητοῦ.

β) Τὸ τεχνικὸν ἐργαστήριον.

Ἐν αὐτῷ οἱ μαθηταὶ ἀποβλέπουσι εἰς ποικίλας καλλιτεχνικὰς ἐργασίας εἰς κατασκευὰς ἐκ πλαστικοῦ καὶ ξύλου, ἐν ὅποις ἀσχετοῦς γαστρονομικὰς γαστρονομικὰς καὶ ἄλλας ἐργασίας καὶ τοιαύτας, καὶ αἱ δὲ μαθηταὶ καὶ αἱ ἐργασίας καὶ τοιαύτας. Ἡ ἐποπτεύουσα καθηγητὴς τῶν τεχνικῶν παρεμβάσκει ἀπαραίτητος ὁδηγίαν τῆς ἐκτελέσεως αὐτῆς.

γ) Ἡ βιβλιοθήκη.

Καὶ ἡ λειτουργία τῆς πλουσίας εἰς γρήσιν διὰ τοὺς παῖδας ἀναγνώσματα μαθητικῆς βιβλιοθήκης τοῦ Σχολείου ρυθμίζεται ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἀρχῆς τῆς αὐτενεργείας τῶν μαθητῶν ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν τῆς ἐπὶ κεφαλῇ τῆς μαθητικῆς βιβλιοθήκης καθηγητρίας. Τηροῦνται δὲ ἀκριβέστατα στοιχεῖα, συναφῇ πρὸς τὸν δανεισμόν καὶ τὴν ἐπιστροφὴν τῶν βιβλίων καὶ καθόλου πρὸς τὰ ἀναγνωστικὰ διαφέροντα τῶν παιδῶν. Ἐκαστος παῖς δανεῖζεται παρὰ τοῦ βιβλιοθηκαρίου—συμμαθητοῦ αὐτοῦ τὸ βιβλίον τῆς ἀρεσκείας του. Ἀναγινώσκει εἴτα τοῦτο ἐν μιᾷ τῶν αἰθουσῶν—ἀναγνωστηρίων τοῦ Σχολείου, συγκεκριμένως δὲ ἐν ἐκείνῃ, εἰς ἣν γίνονται δεκτοὶ οἱ μαθηταὶ τῆς τάξεως αὐτοῦ. Καὶ τέλος ἐπιστρέφει αὐτὸ εἰς τὴν βιβλιοθήκην. Εἰς τὸ ἐν ἀναγνωστηρίων δύνανται νὰ μεταβῶσι πρὸς μελέτην οἱ μαθηταὶ τῶν τάξεων Ε' καὶ ΣΤ' δημοτικοῦ, εἰς τὸ ἄλλο οἱ τῶν τάξεων Γ', Δ' καὶ Ε' γυμνασίου καὶ εἰς τὸ τρίτον οἱ τῶν ἀνωτέρων γυμνασιακῶν τάξεων ΣΤ', Ζ' καὶ Η'. Εἰς ἐκάστην δὲ τῶν αἰθουσῶν τούτων παρευρίσκειται καὶ ἐν μέλῳ τοῦ διδακτικοῦ προσωπικοῦ τοῦ Σχολείου πρὸς ἀπλὴν ἐπιτήρησιν τῶν ἀναγνωσκόντων μαθητῶν.

δ) Ὁ μορφωτικὸς κινηματογράφος.

Ἄμα τῇ ἐνάρξει ἐκαστοῦ ἀπογεύματος ἐλευθέρων ἀσχολιῶν ἀνακοινούνται εἰς τοὺς μαθητὰς τὰ ἀντικείμενα, εἰς τὰ ὅποια ἀναφέρονται αἱ μορφωτικαὶ ταινίαι, αἱ δύνανται οὗτοι νὰ παρακολουθήσωσιν ἐν τῷ θηλοῦντι κινηματογράφῳ τοῦ Σχολείου, ὡσαύτως δὲ καὶ ἡ σειρά προβολῆς τῶν ταινιών. Ἐν τῇ αἰθούσῃ τοῦ σχολικοῦ κινηματογράφου ὑπάρχουσι καθίσματα δι' ἐξδομήκοντα μαθητὰς. Ἐν αὐτῇ δέ, ἐκτὸς τῶν παρευρισκομένων μελῶν τοῦ διδακτικοῦ προσωπικοῦ τοῦ Σχολείου, τῶν ἐντεταλμένων τὴν ἐπίβλεψιν τῶν μαθητῶν καὶ τῆς λειτουργίας τῆς κινηματογραφικῆς μηχανῆς, παρίσταται κατὰ κανόνα καὶ ὁ εἰδικὸς περὶ τὸ ἐκάστοτε προβεβλόμενον μορφωτικὸν ἀντικείμενον καθηγητῆς τοῦ Σχολείου πρὸς παροχὴν προσθέτων ἐπεξηγήσεων καὶ πληροφοριῶν. Ὁ καθηγητῆς δ' οὗτος ποιεῖται πολλάκις καὶ βραχείαν εἰσαγωγικὴν ἐκμύλησιν πρὸ τῆς ἐνάρξεως τῆς προβολῆς τῆς ταινίας τῆς εἰδικότητος αὐτοῦ.

ε) Φιλολογικὸς σύλλογος.

Ὁ σύλλογος οὗτος, ὡς καὶ οἱ ἄλλοι, περὶ ὧν θὰ ἐμυλῶμεν κατωτέρω, συγκροτεῖται αὐτοδούτως ὑπὸ τῶν μαθητῶν, τῶν ἐπιθυμούντων νὰ μεταβάλωσιν αὐτοῦ. Κατὰ τὴν πρώτην συνεδρίαν τοῦ συλλόγου ἐκλέγεται ὑπὸ τῶν παρευρεθέντων μαθητῶν τὸ πρεσβεῖον αὐτοῦ. Τοῦτο δὲ μελῶν τὰς ὑπὸ τῶν μαθητῶν, ἐλευθέρως παρασκευασθείσας, ἐργασίας φιλολογικοῦ χαρακτῆρος καὶ συνεννοούμενον καὶ μετὰ τοῦ ἐπὶ κεφαλῇ τοῦ φιλολογικοῦ συλλόγου καθηγητοῦ τοῦ Σχολείου, καθ' ὅσον το ἀντικείμενον, περὶ τοῦ ὁποῖου καὶ ἀσχολήσῃ ὁ σύλλογος, κατὰ τὸ ποσόν, αἱ ἐργασίαι ἐκαστοῦ ἀτομοῦ. Το ἀντικείμενον τοῦτο εἶναι ὅτι εἰς ἑκάστην τῶν μαθητικῶν τάξεων ἀποστέλλεται ἡμετέρας τοῦ ἀπογεύματος. Ἀνατίθεται δὲ εἰς παιδικὰ ἔργα, λόγου χάριν εἰς τὴν ζωὴν καὶ τὸ ἔργον τοῦ Διονυσίου Σαλμαῖου ἢ, ἄλλου τινος ποιητοῦ

ἢ συγγραφέως ἢ εἰς τὸ δημοτικὸν ἄσμα ἢ εἰς τὸν καθορισμὸν τοῦ προγράμματος ἑορτασμοῦ τῆς 25ης Μαρτίου κτλ. Δύναται δὲ νὰ ληφθῇ ἀπόφασις ὑπὸ τοῦ φιλολογικοῦ συλλόγου καὶ περὶ τῶν ἐργασιῶν τῶν μαθητῶν, τῶν δημοσιευθεσμένων εἰς τὸ πρῶτον χεῖρ τοῦ μαθητικοῦ περιοδικοῦ τοῦ Σχολείου, ὅποτε ἀνακοινούνται εἰς τὸν σύλλογον καὶ ἐλέγχονται ὑπ' αὐτοῦ πᾶσαι αἱ ἐργασίαι, αἵτινες πρὸς τὸν σκοπὸν τούτον παρεσκευάσθησαν ὑπὸ τῶν μαθητῶν. Κατὰ τὸν τρόπον τούτον ὀργανοῦνται λίαν ἐνδιαφέροντα φιλολογικὰ ἀπογεύματα. Καθ' ἕκαστον δ' αὐτῶν ἀνακοινούνται ἐν ἀρχῇ αἱ σχετικαὶ μελέται τῶν μαθητῶν, αἵτινες δύνανται νὰ ἀναφέρωνται εἰς τὴν ζωὴν τοῦ ἐξεταζομένου ποιητοῦ ἢ συγγραφέως, εἰς κριτικὴν ἀνάλυσιν τοῦ ἔργου ἢ τινων ἐκ τῶν ἔργων αὐτοῦ, εἰς τὴν ἐξέτασιν καὶ τὸν χαρακτῆρισμὸν μιᾶς ἢ πλείονων πλευρῶν τῆς δράσεως τῆς προσωπικότητος αὐτοῦ, κτλ. Ἀκολουθεῖσι συζητήσεις μεταξὺ τῶν μαθητῶν, καθ' αἷς διατυπώνονται καὶ λύονται ἀπορίαι ἢ ἀνακοινούνται καὶ ἐξετάζονται διάφοροι γινώμαι καὶ ἄλλαι παρατηρήσεις. Ἀναγινώσκονται δὲ καὶ περικοπαὶ ἢ καὶ αὐτοτελῆ ἔργα τῶν ἐξεταζομένων ποιητῶν ἢ συγγραφέων. Ἄλλαι τοιαῦται φιλολογικαὶ συγκεντρώσεις ἀφιερώνονται εἰς τὴν ἀπαγγελίαν ποιημάτων, εἰς τὴν ἐξέτασιν φιλολογικοῦ χαρακτῆρος ἐρωτημάτων ἢ ζητημάτων τιθεμένων ὑπὸ τῶν μαθητῶν, κλπ.

στ) Ὁ μαθηματικὸς σύλλογος.

Ἐν αὐτῷ ἐξετάζονται καὶ λύονται ὑπὸ τῶν παιδῶν, διηρημένων εἰς συνεργαζόμενας ὁμάδας, ἀπορίαι, προβλήματα καὶ μῆθηματα, τιθέμενα κατὰ κανόνα ὑπ' αὐτῶν. Τὰ ἐρωτήματα καὶ τὰ προβλήματα ταῦτα προβάλλονται ὑπὸ τῶν παιδῶν πρὸ τοῦ ἀπογεύματος τῶν ἐλευθέρων ἀσχολιῶν. Συγκεντρώνονται δὲ ὑπὸ ἐπιτροπῆς μαθητῶν, διακρινομένων διὰ τὸ ζωηρόν διαφέρον καὶ τὴν ἐπίδοσιν αὐτῶν εἰς τὰ μαθηματικὰ καὶ ἀποτελούντων τοὺς συνδέσμους μεταξὺ τοῦ ἐπὶ κεφαλῇ τοῦ μαθηματικοῦ συλλόγου καθηγητοῦ καὶ τῶν ἐκαστοῦ μετεχόντων τῶν ἐργασιῶν αὐτοῦ παιδῶν. Καθ' ἕκαστην δὲ συνεδρίαν τοῦ συλλόγου, μετὰ τὴν ἀνακοίνωσιν τῶν τιθεμένων ζητημάτων, οἱ μαθηταὶ ἀσχολοῦνται περὶ τὴν λύσιν ἐκείνων ἐξ αὐτῶν, αἵτινα ἀνταποκρίνονται πληρέστερον πρὸς τὰ διαφέροντα καὶ τὰς δυνάμεις τῶν, προσκολλώμενοι εἰς τὴν οἰκίαν ὁμάδα καὶ συνεργαζόμενοι ἐν αὐτῇ. Καὶ ὁ ἐποπτεύων καθηγητῆς τῶν μαθηματικῶν θέτει ἐνίστη προβλήματα πρὸς λύσιν εἰς μαθητὰς ἀνωτέρας ἐπιδόσεως. Ἀλλὰ δὲν ἐπεμβαίνει εἰμὴ σπανιώτατα εἰς τὴν ἐργασίαν τῶν παιδῶν, πρὸς ἔργον ἀνυπερβλήτων δυσχερεῶν αὐτῶν ἢ παροχὴν εἰς αὐτοὺς προσθέτου τινὸς πληροφορίας ἢ διασαφήσεως.

ζ) Ὁ σύλλογος ἐρυθροῦ σταυροῦ.

Ἐν σχέσει πρὸς αὐτὸν παρατηροῦμεν ἐν πρώτῳ, ὅτι πάντες οἱ μαθηταὶ τοῦ Πρωτοδικτικοῦ Σχολείου εἶναι μέλη αὐτοῦ, ἀνεξαρτήτως τοῦ ἐκαστοῦ σταυροῦ κατάρτης. Κατὰ συνέπειαν καθιερώθη, ὅπως τὸ ἐκαστὸν μελὸς τοῦ ἐκαστοῦ τάξεως ἀποστέλλῃ καὶ τὴν ἐπὶ αὐτοῦ ἐπιτροπὴν τῶν ἐρυθροσταυριτῶν τῆς τάξεως.

Ἐν δὲ τῷ τυχόντι ἐρυθρῷ σταυρῷ τοῦ λειτουργοῦ

γόντι κατὰ τὸ ἀπόγευμα τῶν ἐλευθέρων ἀσχολιῶν, δύνανται οἱ βυλόμενοι τῶν μαθητῶν νὰ ἐπιδίδονται εἰς δύο ἐργασίας συναφεῖς πρὸς τοὺς σκοποὺς τῆς ἀποφασιστικῆς ὁργανώσεως: τὴν παρασκευὴν λευκώματος τοῦ Πειραματικοῦ Σχολείου καὶ τὴν συζήτησιν καὶ λήψιν ἀποφάσεων περὶ ἐκτελεστέων ἐργῶν ἀγαθοεργίας καὶ φιλαλληλίας. Ὅσον ἀφορᾷ εἰδικώτερον εἰς τὸ λεύκωμα, σημειούμεν, ὅτι τοῦτο δέον νὰ παρέχῃ εἰκόνα ἰδίᾳ μὲν τοῦ ἡμετέρου Σχολείου καὶ τῆς ἐν αὐτῷ μαθητικῆς ζωῆς, ἀλλὰ καὶ γενικώτερον τῆς χώρας ἡμῶν. Καταρτίζεται δὲ χάριν τῆς ἐπικοινωνίας καὶ γνωριμίας μετὰ τῶν μαθητῶν—ἐρυθροσταυριτῶν σχολείων ἄλλων κρατῶν, συμφῶν πρὸς τὰς ἀπόμενους τοῦ ἐρυθροῦ σταυροῦ νεότητος, ὅστις ἐπιθυμεῖ, ὅπως τὰ λευκώματα ταῦτα ἀποτέλῃσι μὲσον ἀλληλογραφίας μεταξὺ τῶν ἐρυθροσταυριτῶν μαθητῶν τῆς οἰκουμένης. Διὰ τῶν λευκώματων, τῶν κατασκευασθέντων μέχρι τοῦδε ὑπὸ τῶν μαθητῶν τοῦ Πειραματικοῦ Σχολείου, ἡδυνήθησαν οἱ ἐρυθροσταυριταὶ σχολείων τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν τῆς Βορείου Ἀμερικῆς καὶ τοῦ Βελγίου, εἰς τὸν ἐρυθρὸν σταυρὸν τῶν ἐποίων ἀπεσταλῆσαν ταῦτα, νὰ ἐπικοινωνήσῃσι μετὰ τῶν συναδέλφων αὐτῶν τοῦ ἡμετέρου Σχολείου καὶ νὰ ἀποκομίσωσι πολλὰ διδάγματα σχετικὰ πρὸς τὴν σχολικὴν αὐτῶν ζωὴν καὶ γενικώτερον πρὸς τὴν χώραν ἡμῶν. Εἰς τὸ Πειραματικὸν Σχολεῖον περιήλθον μέχρι σήμερον πλεονακτὰ λευκώματα, προερχόμενα ἐκ σχολείων τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν καὶ τοῦ Βελγίου. Ταῦτα ἐπείτρεψαν εἰς τοὺς ἡμετέρους ἐρυθροσταυριτάς ἐπικοινωνίαν μετὰ τῶν ἐρυθροσταυριτῶν τῶν χωρῶν τούτων. Ἀκριδέστερον εἰπεῖν, κατὰ τὸ ἀπόγευμα τῶν ἐλευθέρων ἀσχολιῶν οἱ μαθηταὶ οἱ προσερχόμενοι εἰς τὸν σὺλλογον τοῦ ἐρυθροῦ σταυροῦ, παρακομίζουσιν ὕλικὸν κατάλληλον διὰ τὸ λεύκωμα, παρασκευάζουσιν ἐργασίας περιληπτικὰς εἰς αὐτό, ἐκβάλλουσιν εἰς ἐλεγχον καὶ κριτικὴν τὰς ἐργασίας, αἰτῶντες πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπὸν παρεσκευάσθησαν ὅτι ἄλλων μαθητῶν καὶ ἀποφασίζουσιν, ἂν αὐταὶ ποῖται νὰ περιληφθῶσιν εἰς τὸ λεύκωμα, ἐπιμελοῦνται τῆς καλαιοθητικῆς ἐμφανίσεως τοῦ λευκώματος κατὰ τὸν ὅρον.

Ὁ καθηγητὴς τοῦ Σχολείου, ὁ ἔχων τὴν ἐποπτείαν τοῦ σὺλλογου τούτου, συντονίζει τὴν ἐργασίαν τοῦ σὺλλογου μετὰ τῶν συναφῶν προσπαθειῶν, τῶν καταβαλλομένων ὑπὸ τῶν ἐρυθροσταυριτῶν τῶν διαφόρων τάξεων τοῦ Σχολείου ἡμῶν. Χρησιμοποιεῖται πρὸς τὸν σκοπὸν τούτον ὁμάδα συνδέσμων—μαθητῶν τοῦ Σχολείου, ἐνὸς ἐξ ἐκάστης τάξεως. Ὅσοι, ἐκ τῶν δραστηριωτέρων ἐρυθροσταυριτῶν τοῦ Πειραματικοῦ Σχολείου, ἀποτελοῦσι μέλη τοῦ διοικητικοῦ συμβουλίου τῆς τάξεως καὶ ἐξασφαλίζουσι τὸν σύνδεσμον μετὰ τοῦ σὺλλογου τοῦ ἐρυθροῦ σταυροῦ, τοῦ ἐπὶ κεφαλῇ αὐτοῦ καθηγητοῦ καὶ τῶν μαθητῶν—ἐρυθροσταυριτῶν πατρῶν τῶν τάξεων τοῦ Σχολείου. Οἱ αὐτοὶ μαθηταὶ—σύνδεσμοι ἀπαρτίζονται τὴν διοικούσαν ἐπιτροπὴν πάντων τῶν ἐρυθροσταυριτῶν τοῦ ἡμετέρου σχολείου. Καὶ οἱ τακτικαὶ δὲ καθηγηταὶ τῶν τάξεων (ordinarii), οἱ ἐκ καθήκοντος ἐνδιαφερόμενοι διὰ πάρας τὰς ἐκδηλώσεις τῶν μαθητῶν τῆς τάξεως αὐτῶν, παρακολουθεῖται καὶ ἐκ συμβουλῶν καὶ παρατροπῶν αὐτῶν καὶ ἐκ τῆς ἐκείνου ἀφ' ἧς αὐτοὶ τὰ συνατῇ πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦ ἐρυθροῦ σταυροῦ νεότητος.

η) Ὁ βιολογικὸς σὺλλογος.

Ἐν αὐτῷ κατὰ τρόπον παρεμπερῇ πρὸς ἐκεῖνον, ὅστις ἐφαρμόζεται ἐν τῷ φιλολογικῷ σὺλλόγῳ, ἐξετάζονται ὑπὸ τῶν μαθητῶν ζητήματα βιολογικά, παρυσία καὶ τοῦ βιολόγου καθηγητοῦ τοῦ Σχολείου. Ἀνακοινούνται δ' ὑπὸ τῶν παιδῶν καὶ αἱ βιολογικαὶ ἀλήθειαι, αἱ συναγόμεναι ὑπ' αὐτῶν ἐκ τῆς παρακολουθήσεως τοῦ βιολογικοῦ κύκλου διαφόρων ἐμβίων ὄντων καὶ ἐπακολουθοῦσι σχετικαὶ συζητήσεις.

θ) Αἱ χορφοδαί.

Κατὰ τὸ ἀπόγευμα τῶν ἐλευθέρων ἀσχολιῶν συγχροτοῦνται δύο χορφοδαί. Ἡ μία τελεῖ ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ καθηγητοῦ τῆς μουσικῆς τοῦ Πειραματικοῦ Σχολείου. Ἡ δ' ἑτέρα, ἣτις εἶναι ἐκκλησιαστικὴ χορφοδαί, διεύθυνεται ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ τῶν θρησκευτικῶν μαθημάτων, ὅστις εἶναι συγχρόνως καὶ μουσικός.

ι) Τὸ γυμναστήριον.

Οἱ εἰς αὐτὸ τέλος μεταβαίνοντες μαθηταί, ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψιν τοῦ ἑτέρου τῶν ἐν τῷ Σχολείῳ ὑπηρετούντων καθηγητῶν τῆς σωματικῆς ἀγωγῆς, ἐπιδίδονται εἰς ἀγωνίσματα τῆς ἀρεσκείας αὐτῶν, ὡς δρόμον, ἄλματα κτλ. ἢ εἰς ἀθλοπαιδιάς, ὅπως καλαθόσφαιραν (basket—ball), χειροσφαίρισιν (volley—ball), καὶ ἄλλας.

Γ' Γενικαὶ παρατηρήσεις.

Ἡ κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη συνεχὴς ἐκ τοῦ σὺν-εγγυς παρακολουθήσεως τῆς ἐν τῷ Σχολείῳ ἐφαρμογῆς τῶν ἀπογευματῶν ἐλευθέρων ἀσχολιῶν τῶν μαθητῶν κατέστηρε στερεὰν τὴν πεποιθήσιν ἡμῶν περὶ τῆς σπουδαιότητος αὐτῶν. Ἀλλὰ καὶ βραχεῖα τούτων παρακολούθησις θὰ ἴσκει. ὅπως πείσῃ καὶ τὸν πλέον δύσπιστον, ὅτι δὲ αὐτῶν σπουδαῖοι ἐξυπηρετοῦνται σκοποί.

Ἐν πρώτοις ἐπείσθημεν, ὅτι αἱ ἀσχολίαι αὗται ἀποτελοῦσιν ἐξοχὴν μέσον καλλιέργειας παρὰ τοῖς παισὶ πολλῶν καὶ ἀξιολογωτάτων ἀρετῶν, ὅπως τῆς ταχειᾶς λήψεως ἐλευθέρων ἀποφάσεων καὶ ἐκτελέσεως αὐτῶν, τῆς ἀναλήψεως πρωτοβουλίας, τῆς αὐτοπεποιθήσεως, τῆς αὐτοπειθαρχίας, τῆς φιλομαθείας, τῆς φιλεργίας, τῆς εὐσυνειδησίας, τῆς ζωηρᾶς ἐπιθυμίας πρὸς βελτίωσιν ἐαυτοῦ δι' αὐταναγωγῆς, τῆς ἐμμονῆς εἰς τὰς ἀθρομήτους ἀναλαμβάνοντας προσπάθειας μέχρι τελευτηρήσεως αὐτῶν, κτλ. κτλ. Πράγματι ἄριστος τρόπος καλλιέργειας τούτων ἀρετῶν παρὰ τοῖς παισὶ καὶ γενικώτερον παρὰ τοῖς ἀτόμοις εἶναι ὁ τοῦ ἐλευτέρου καὶ ἀδραστεύτου ἔθιμος τῶν παιδῶν εἰς τὴν ἐμπρακτικὴν ἐφαρμογὴν τῶν ἀρετῶν τούτων.

Ἐπείσθημεν προσεῖν, ὅτι τὰ εἰρημένα ἀπογεύματα εἶναι σπουδαῖστα μέσα ἀφ' ἑνὸς μὲν πρὸς καλλιέργειαν τῶν κλίσεων, ἱκανότητων καὶ διαφορῶν τῶν παιδῶν καὶ τῶν δημοκρατικῶν αὐτῶν συνάψεων, ἀφ' ἑτέρου δὲ πρὸς ἀποκτικὴν ὑπ' αὐτῶν πολλῶν εἰδικῶν γνώσεων τοῦ κόσμου ἢ τῶν κλῆσεων ἐκείνων, πρὸς τοὺς ὁποίους στρέφεται ἡμερῶν τὸ ἔργον αὐτῶν. Διὰ τοῦτο καὶ τούτοις, εὐθὺς ὡς περὶ τὴν ἐκείνου ἀνακλινόμενα τῶν ἐλευθέρων ἀσχολιῶν καὶ παρακολούθησιν τῶν νεωρότατων τῶν καὶ

ΚΩΝ. Γ. ΜΑΝΤΑ, 'Επιθεωρητοῦ Δημοτικῶν Σχολείων Α' Ἀρτης

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΚΑΙ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ ΣΧΟΛΕΙΩΝ ΑΝΑΛΦΑΒΗΤΩΝ ΚΑΙ ΕΠΙΜΟΡΦΩΤΙΚΩΝ ΚΕΝΤΡΩΝ

Ἡ ὁσπιάτως τοῦ θλιβεροῦ γεγονότος, ὅτι τὸ πλεοστών των ἀναλφαβήτων, ἰδιαιτέρως με-
ταξὺ των λαϊκῶν στρωμάτων τῆς ἐλληνικῆς
πατρῆς, ἠδύνηθη συνεπείᾳ τοῦ πολέμου, τῆς
πολεμικῆς καὶ τῶν δεινῶν τῆς τελευταίας δεκαε-
τίας, δημιουργεῖ σοβαρὸν πρόβλημα ἀναλφα-
βητισμοῦ καὶ ἐπιτακτικὴν ὑποχρέωσιν καταπο-
λέσεως τοῦ ἀπὸ πάντα πονοῦντα τὴν ἐλλη-
νικὴν πατρίδα καὶ τὸν λαὸν τῆς. Ἡ ἀδιαφορία
τοῦ ἀναλφαβήτου δὲν βαρύνει αὐτόν, ἀλλὰ
βλάπτει ἐκείνους, ποὺ δὲν ἐξησφάλισαν τὰς ἀναγ-
καίας προϋποθέσεις νὰ μὴ εἰσέλθῃ οὗτος εἰς
τὴν ἀγροσυμπτωσύνην, διότι ἡ ἀγροσυμπτωσύνη
στερεῖ, ὅποιον τὴν ἔχει, ἀκόμη καὶ τῆς ἐπιθυ-
μίας νὰ παύσῃ νὰ τὴν ἔχῃ.

Ἦτο ἀνάγκη, συνεπῶς, ν' ἀρχίσῃ ἕνας σύν-
τατος ἀγὼν πρὸς καταπολέμησιν τοῦ κακοῦ
αὐτοῦ, ποὺ ὑπονομεύει τὸν πολιτισμὸν μας καὶ
ἀπειλεῖ ν' ἀνακόψῃ τὴν πνευματικὴ καὶ οἰκονο-
μικὴ πρόοδόν του.

Ἡ ἀναληφθεῖσα προσπάθεια τοῦ Σοῦ
ὑπουργείου Παιδείας καὶ ἡ πίστις μας ἐπὶ τὴν
ἀνάγκην ταύτην εὐρεν ἐνδουσιώδεις ἀποδέκτας
τοὺς διδασκάλους τῆς περιφερείας μας, οἵτινες
καὶ αὐτὴν τὴν φορὰν προθύμως ἀπεδύθησαν
εἰς ἕνα ἀγῶνα ἐθνικὸν μὲ ἐπιμονήν, ἐγκαρτέ-
στησαν καὶ ἀνιδιοτέλειαν.

Οὕτως ἐλειτούργησαν εἰς τὴν περιφέρειάν
μας 42 νυκτερινὰ σχολεῖα ἀναλφαβήτων καὶ
ἐπιμορφωτικὰ κέντρα μὲ σύνολον φοιτῶντων
ἀναλφαβήτων 546 καὶ πρὸς ἐπιμόρφωσιν 522.

Ἡ ἐκ τῆς παρακολουθήσεως τῶν σχολείων
ταύτων σχηματισθεῖσα γνώμη μας, ὅσον ἀφο-
ρᾷ τὴν λειτουργίαν καὶ τὸ πρόγραμμά των,
εἶναι ὡς κατωθί:

1. Εἶναι δυνατόν νὰ λειτουργήσουν σχολεῖα
καὶ κέντρα ἐπιμορφώσεως εἰς Κοινότητες
αἵτινες ἔχουσι συγκέντρωσιν πληθυσμοῦ.
Ταῦτα σχολεῖα καὶ κέντρα δύνανται νὰ λει-
τούργησιν κανονικῶς ἀπὸ τῶν μέσων Νομι-

μοῦ περιορισμὸς καὶ, εἰ δυνατόν, τῆς ἀποφυγῆς
τῶν ἐκτετατῶν ἀπληθειῶν, ἀπὸ διαπράττονται κατὰ
τὴν ἐκτετατὴν ἐφαρμογὴν τοῦ ἐν λόγῳ θεσμοῦ, ἀπορ-
ροῦντες ἐκτετατοὺς ἀπληθεῖς ἡμῶν σχετικῶν
ἐπὶ τῇ τῇ παρασκευῇ κανονισμοῦ διέπον-
τος τὴν ἐφαρμογὴν αὐτοῦ. Ὁ κανονισμὸς δ' αὐτός,
ὅπως καὶ ἡ ἐφαρμογὴ, εἶναι ἐκτετατῶν
καὶ ἐκτετατῶν ἐπὶ τῇ διδασκῶν προσωπικῇ καὶ
ἐπὶ τῇ διδασκῶν προσωπικῇ καὶ ἐπὶ τῇ διδασκῶν
προσωπικῇ.

2. Ἡ ἐκτετατὴν ἐφαρμογὴν, ὅπως ἐκτετατῶν
καὶ ἐκτετατῶν ἐπὶ τῇ διδασκῶν προσωπικῇ καὶ
ἐπὶ τῇ διδασκῶν προσωπικῇ καὶ ἐπὶ τῇ διδασκῶν
προσωπικῇ.

βρίου ἕως τέλους Μαρτίου, ὅτε ὑπάρχει καὶ
διαθέσιμος πρὸς νυκτερινὴν ἀνάπαυσιν χρόνος,
ἀλλὰ καὶ μείωσις σημαντικὴ τῶν ἀγροτικῶν
ἀσχολιῶν.

Εἰς τὰ χωρία εἰς τὰ ὅποια ἡ διασπορά τῶν
οἰκῶν εἶναι τοιαύτη, ὥστε νὰ καθίσταται λίαν
δυσχερὴς ἡ προσέλευσις τῶν ἀναλφαβήτων, τὰ
νυκτερινὰ σχολεῖα δέον νὰ λειτουργῶσι καθ'
ἐκάστην Κυριακὴν καὶ τὰς ἑορτάς, εὐθὺς μετὰ
τὸν ἐκκλησιασμὸν καὶ τὰς ἄλλας ἡμέρας τῆς
ἀποχῆς ἐκ τῶν ἀσχολιῶν.

Ἐκ παραλλήλου, ἐπειδὴ εἰς πολλοὺς ἐνυπάρ-
χει καὶ ὁ ἐγωϊσμὸς, ὅτι «ὅλα τὰ γνωρίζουν»,
εἰς τινες δὲ ἡ πεπαλαιωμένη ἀντίληψις, ὅτι
«δὲν χρειάζονται στίς γυναῖκες τὰ γράμματα»,
ἐπιβάλλεται νὰ ὑποχρεωθοῦν καὶ διὰ νόμου,
ὥστε ἅπαντες οἱ ἀναλφάβητοι οἱ ἀγόντες τὸ
14ον—25ον ἔτος τῆς ἡλικίας των νὰ φοιτῶσιν
ὑποχρεωτικῶς ὠρισμένας ἡμέρας.

Τὰ οὕτω ὁργανούμενα σχολεῖα δέον νὰ μὴ
ἔχωσι τὸν χαρακτήρα τῶν νυκτερινῶν σχο-
λείων τῶν μεγαλουπόλεων, ἀλλὰ κυρίως νὰ
σκοποῦσιν, ὅπως χαρίσωσιν εἰς τὴν νεολαίαν
τὴν παιδείαν καὶ ποιάν τινα μόρφωσιν, ὥστε νὰ
ἀντεπεξέλθωσιν εἰς τὰς συγχρόνους ἀπαιτήσεις
τῆς ζωῆς.

2. Ἡ διαφορὰ γνώσεων μεταξὺ τῶν ἐνηλί-
κων μαθητῶν, ἡ διαφορὰ φύλου καὶ ὁ ἰδιόζων
σκοπὸς ἀγωγῆς τῶν σχολείων τούτων ἐπιβάλ-
λουσιν ἀφ' ἐνός τὴν ὑπαρξίν τμημάτων, ἀφ' ἑτέ-
ρου δὲ τὴν ἐφαρμογὴν ἰδίου προγράμματος ἐρ-
γασίας, τόσον ἀναλυτικοῦ, ὅσον καὶ ὠρολο-
γίου τοιοῦτου.

Τμήματα ἐπιβάλλονται δύο, ἕνα ἀναλφαβή-
των καὶ ἕνα ἐπιμορφώσεως. Ταῦτα, ἐκεῖ ὅπου
ὑπάρχει διδασκτικὸν προσωπικὸν (ἐκπαιδευτικὸν
—γεωπόνον—ἱατροῦ—ἀστυνομικοῦ κλπ.), δύναν-
ται νὰ λειτουργῶσι κεχωρισμένως καὶ ὑπὸ
ὠρισμένον πρόγραμμα. Ἐκεῖ δὲ ὅπου εἰς καὶ
μόνον διδάσκαλος ὑπάρχει, δέον νὰ ἐργάζων-
ται ὡς τάξεις μονοταξίου σχολείου μὲ σύστημα
σιωπηρῶν ἐργασιῶν.

Τὸ ποῖον καὶ ἡ ἑκτασις τῆς ὕλης φρονούμεν,
ὅτι δύνανται νὰ ἐξαρτῶνται ἐκ τῶν κατὰ τό-
πους συνθηκῶν καὶ νὰ κανονίζονται βάσει τῶν
κοινωνικῶν καὶ τεχνικῶν δεδομένων τῆς ἐπο-
χῆς, ὥστε νὰ μὴ καθίστανται γνώσεις ἀφηρη-
μέναι καὶ πρακτικῶς ἀνωφελεῖς.

Εἰδικώτερον φρονούμεν, ὅτι δύναται νὰ
ἐραυμοσθῇ μὲ ἐλευθερίαν ἀποκλίσεων τὸ κατω-
τέρω ἀναλυτικὸν πρόγραμμα:

Α' Σχολεῖα ἀναλφαβήτων

1. Γλωσσικὴ διδασκαλία: α) **Ἀδιάνγνωσις**:
Ἐθισμὸς τῶν μαθητῶν εἰς τὴν βαθμιαίως ὀρθὴν
ἀδιάνγνωσιν ἐκ τοῦ ἐν χρήσει ἐγκεκριμένου

άλφαβηταρίου. Ἐπίμονος ἀσκήσις καθημερινή. Μέθοδος διδασκαλίας: ἀναλυτικοσυνθετική με ρυθμὸν γοργόν.

β) **Γραφή:** Ἐπίμονος ἀσκήσις καθημερινή περὶ τὴν γραφὴν λέξεων κατ' ἀρχὰς καὶ βραδύτερον μικρῶν φράσεων. Ἐφόσον σὺν τῷ χρόνῳ βελτιοῦται ἡ διεξίτης περὶ τὴν γραφὴν καὶ μειοῦται ἡ δυσκομπία τῆς χειρός, ὥς ἐθίζονται εἰς τὴν γραφὴν σημειώσεων σχετιζομένων μετὰ τὴν οἰκογενειακὴν, ἐπαγγελματικὴν καὶ κοινωνικὴν τῶν ζωῶν. Ὁ Διδασκαλὸς ὥς προσπαθῇ νὰ ἐξελεῖται τὸ ἀτομικὸν στυλ γραφῆς ἐκάστου.

γ) **Προφορικὴ καὶ γραπτὴ ἔκφρασις:** Πασοχὴ ἀφθόνων εὐκαιριῶν διὰ συκινὴν προφορικὴν ἔκφρασιν ἐπὶ γεγονότων εὐκαιριακῶν, τῆς οἰκογενειακῆς, κοινωνικῆς καὶ ἐπαγγελματικῆς ζωῆς τῶν μαθητῶν. Γραπτὴ ἔκφρασις, ἐφόσον οὗτοι καθίστανται δεξιότεροι περὶ τὴν γραφὴν.

2. **Ἀριθμητικὴ διδασκαλία:** Οἱ ἀριθμοὶ 1—10, 10—100 καὶ 100—1000. Ἐννοια, ἀνάλυσις, γραφὴ αὐτῶν ὡς καὶ σύνθεσις. Σχηματισμὸς ἀριθμητικῶν σειρῶν κατ' ἀνιούσαν καὶ κατιούσαν κλίμακα ἀνὰ 1, 2, 3, 4, κ.λ.π. Ἐπίμονος καὶ συστηματικὴ ἀσκήσις διὰ τὴν τελείαν κατανόησιν, βάσει ἐποπτικοῦ ὕλικου τῶν σειρῶν 1—10 καὶ 1—100. Σκόπιμος καὶ συστηματικὴ χρησιμοποίησις τῆς ἀριθμητικῆς ἐμπειρίας τῶν μαθητῶν καὶ βαθμιαία ἐποικοδόμησις κατὰ τὴν μέθοδον τῆς ὅλης ἀριθμητικῆς διδασκαλίας.

Αἱ τέσσαρες πράξεις ἐπὶ τῶν ἀνωτέρω σειρῶν γραπτῶς καὶ προφορικῶς ἐπὶ προβλημάτων συντελοῦντων εἰς τὴν ἀριθμητικὴν ἐρμηνείαν τοῦ ἰδιατέρου περιβάλλοντος καὶ τῶν ἰδιατέρων συγκεκριμένων ἀναγκῶν τῆς ζωῆς τῶν.

Ἀσκήσις πρὸς εὐχερῇ καὶ σκόπιμον χρῆσιν τοῦ γαλλικοῦ μέτρου καὶ τῆς μετροταινίας.

3. **Θρησκευτικὴ διδασκαλία:** Ἡ δημιουργία τοῦ κόσμου, οἱ πατέρες, ὁ δεκάλογος, οἱ προφῆται, ἡ Καινὴ Διαθήκη, ὀλίγοι προσευχαί, τροπάρια καὶ θρησκευτικὰ ἄσματα.

Παρότρυνσις τῶν μαθητῶν πρὸς ἀσκήσιν φιλανθρώπου δράσεως. Τέλεισι λειτουργιῶν εἰς τὰ γραφικὰ ἐξωκκλήσια τῆς ἰδιατέρας πατρίδος τῶν. Καταπολέμησις βλασφημίας.

4. **Ἱστορικὴ διδασκαλία:** α) Αὐτοτελὴς διήγησις ἱστορικῆς ὕλης σχετικῶς μετὰ τὴν δρᾶσιν ἐξεχόντων ἱστορικῶν προσώπων καὶ ομάδων με σκοπὸν τὴν ἐξάρσιν τοῦ ἠρωϊσμοῦ, ἀλtruϊσμοῦ, μεγαλοψυχίας καὶ αὐτοθυσίας. Σύτομοι καὶ παραστατικαὶ διηγήσεις ἐκ τῆς ἱστορικῆς ὕλης τῶν κρσιμωτέρων περιόδων τῆς μακροαίωνος ἱστορίας τῆς πατρίδος μας (Ἀρσενία Ἑλλάς—Περσικαὶ πόλεις κ.λ.π.) με σκοπὸν ὅς ἐνός νὰ γεννηθῇ εἰς τοὺς μαθητὰς τὸ αὐθιμα τῆς ἱστορικῆς συνέπειας καὶ ἀφ' ἑτέρου νὰ τοῦτο τὸ αὐθιμα τῆς φιλοπατρίας. Ἐρμηνεία Ἑθνικῶν ἑορτῶν.

β) **Δημιουργία Ἑθνικῆς τοπικῆς ζωῆς:** Συμμετοχὴ τῶν μαθητῶν εἰς τὰς Ἑθνικὰς ἑορτάς. Ἑθνικὰ ἄσματα, Ἑθνικοὶ χοροὶ, θεατρικαὶ πα-

ραστάσεις ἑθνικοῦ περιεχομένου. Ἱστορία τοπικῶν ἠρώων, γεγονότων καὶ εὐεργετῶν.

5. **Γεωγραφικὴ διδασκαλία:** Ἰδιαίτερα πατρίς. Ὁ Νομός. Οἱ γειτονικοὶ νομοί. Ἡ Ἑλλάς ὡς σύνολον.

6. **Φυσιογνωστικά:** α) Τὰ σπουδαιότερα τοπικά καὶ ἑθνικά ποσῖοντα (ζῶα—φυτά). Συζητήσεις διὰ τὴν καλυτέραν εἰς ποιότητα καὶ ποσότητα ἀπόδοσιν αὐτῶν. Δημιουργία, παρὰ τοῖς μαθητευομένοις τοῦ αἰσθήματος τῆς ἀγάπης καὶ τῆς στροφῆς πρὸς τὴν μητέρα γῆν.

β) Εἰδικὴ διδασκαλία μελισσοκομίας, σπηροτροφίας, ὀριθοτροφίας, ἐμβολιασμοῦ τῶν δένδρων. Ἀνάπτυξις οἰκοσίου κτηνοτροφίας. Χρήσις λιπασμάτων.

7. **Εἰδικαὶ διδασκαλίαι:** α) Ὑγιεινῆς (στοιχειώδεις γνώσεις ὑγιεινῆς τοῦ σώματος, διαίτολογίας καὶ προφυλάξεως ἀπὸ ἀσθενειῶν, τῆς κατοικίας καὶ νοσηλευτικῆς. Καταπολέμησις ἀλκοολισμοῦ).

β) Εἰσαγωγὴ εἰς τὴν ἀγωγὴν τοῦ πολίτου (Κοινωνικὴ ὀργάνωσις καὶ Κοινοτικαὶ ἀρχαί, συνεταιριστικὴ καὶ συλλογικὴ ζωὴ τοῦ τόπου, κρατικαὶ ἀρχαί, πολίτευμα, ἐνοπλοὶ δυνάμεις. Σεβασμὸς εἰς τοὺς μεγαλυτέρους καὶ ἀναξιοπαθοῦντας. Εὐγένεια. Συμπεριφορὰ. Καταπολέμησις χαρτοπαιξίας).

γ) Φρονημαστικαὶ (τί εἶναι πατρίς, ἡ φιλοπατρία, ἡ σημαία, ὁ Ἑθνικός Ὕμνος, ἡ ἀξία τῆς ἐργασίας, ἡ ἀξία τοῦ ἀθλητισμοῦ καὶ γυμναστικῆς, ἡ ἀξία τῶν δασῶν κ.λ.π.).

Εἰς τὰς θῆλεις θὰ δώσωμεν περισσότερον γνώσεις ὑγιεινῆς, οἰκοκυρικῆς, μαγειρικῆς, κεντημάτων, καθαριότητος καὶ λοιπὰς ἀντιστοιχοῦσας εἰς τὴν ἀποστολὴν τῶν ὡς γυναικῶν καὶ αὐριανῶν μητέρων. Διὰ τοὺς γνωστοὺς λόγους τὸ τμήμα θηλέων δέον νὰ τὸ διευθύνῃ ἡ διδασκάλισσα.

Β' Ἐπιμορφωτικὰ κέντρα.

Εἰς τὸ τμήμα τοῦτο θὰ φοιτοῦν ἐνήλικες μαθηταί, διακόψαντες τὴν ἐξαετὴ στοιχειώδη ἐκπαίδευσιν τῶν ἐν τῷ Δημοτικῷ σχολείῳ. Νομίζομεν, ὅτι ὁ κύκλος τῶν μαθημάτων ἐν τοῖς ἐπιμορφωτικοῖς Κέντροις πρέπει νὰ εἶναι διετής, κατανεμομένης τῆς κατωτέρω ὕλης εἰς τὰ δύο ἔτη κατὰ τὰς βασικάς ἀρχὰς τῆς διατάξεως εἰς τὰ συνδιδασκόμενα τμήματα τῶν ὀλιγοτάξιων σχολείων. Ἐπίσης φρονοῦμεν, ὅτι εἰς τὰ ἐπιμορφωτικὰ κέντρα πρέπει νὰ φοιτήσουν ἀπαρασπῆτως καὶ οἱ ἐξερχόμενοι ἐκ τοῦ σχολείου ἀναλφαβήτων τῶν διεύρυνσιν τῶν γνώσεων τῶν καὶ περαιτέρω ἀσκήσιν τῶν διεξιόντων τῶν.

Εἰς τὰ γὰρ θὰ ἔχωμεν κατὰ τὸ πλεῖστον ἢ πὺν διταξιοῦν ἐκτετατοῦ με ἐπὶ διδασκαλίας, ἢ διταξιοῦ με δύο διδασκάλους. Εἰς δε τὰς πόλεις καὶ κομπολεις τοιταξιοῦ τύπου με τρεῖς διδασκάλους, ἕνα δι' ἕκαστον τμήμα, κατώτερον, μεσαῖον καὶ ἀνώτερον.

Πρόγραμμα ύλης επιμορφωτικών κέντρων.

1. Γλωσσική Διδασκαλία: α) **Ανάγνωσης.** Έκ των αναγνωστικών Γ-Δ' τάξεων. Καλλιέργεια στην ορθή ανάγνωση, έθισμός προς κατανόηση του περιεχομένου, απόδοσιν και σχετική λυσιτελείαν.

β) **Γραμματική - Ορθογραφία.** Έν συνδυασμῳ προς την ανάγνωσιν το περί τονισμό, διαμόρφωσις, έπιμετω, σημάτω. Ορθογραφικά παρατηρήσεις και άσκήσεις συχναί.

γ) **Εξάσεις Γραφή** κατ' οίκον με θέματα ελεύθερα, επιλεγμένα έκ του φυσικού και κοινωνικού περιβάλλοντος της ιδιαίτερης τα- τριδος του μαθητού εις όλως του τας έκδη- λώσεις.

Έθισμός των μαθητών εις την σύνταξιν έπι- στολικήν και άπειράν έγγραφών προς διάφορους άρχας. Κατάρτιση έντυπώσεων έκ τῆς καθη- μερινῆς ζωῆς και έννοιας του μαθητού και ιδιαίτερον άποδοτικόν ήμερολόγιον.

Σημειώσεις. Απὸ το ένδοχόν τιμήμα χρησιμο- ποιούνται τα ένδοχα Ε-ΣΤ' τάξεως διά την διδασκαλίαν. Τα ένδοχα γλωσσικά ως εις τὸ μιστὸν τιμήμα με ένδοχον προστιθέται ένδοχῶς τῶν δε- ξιότητων άναγνώσεως και γραφῆς εἰς τὸ τελειό- τερον.

δ) **Ελευθέρα ανάγνωσης:** Βιβλίον έκ τῆς Κοι- νοτικής λαϊκῆς βιβλιοθήκης, ήμερηίου τύπου, περιοδικῶν. Πλουτισμός βιβλιοθήκης διά τῶν εκδόσεων του συλλόγου ώφελιμῶν βιβλίων, Γεωργικῆς, Ιστορικῆς, γεωργικῶν περιοδικῶν, άργαλειῶν - κλπ. Έθισμός των μαθητῶν εις την αὐτοεπισκόλησιν με τὸ περιεχόμενον τῶν βιβλίων της βιβλιοθήκης.

2. **Αριθμητική Διδασκαλία:** α) **Επανάλη- ψις** τῶν πρώτων έπὶ τῶν αριθμῶν 1-10, 10-100 και 100-1000.

β) **Η προστιθέται.**

γ) **Οι πολλαπλασιασμοί και αἱ τέσσαρες πράξεις** ἐπ' αὐτῶν. Άσκήσεις άσκήσεις και προβλήμα- τα τῶν πρώτων τάξεων με την ζωὴν των και έργα- σια.

δ) **Οι διαιρετοί και άριθμοί.** (εποπτικῶς). Αἱ πρώτοι τῶν πρώτων.

ε) **Οι πολλαπλασιασμοί** ἐπὶ τῶν συνηθεστέρων μο- νάδων (π.χ. πηχέως, κιλῶν, στρεμμάτων, λί- ρας, δραχμῶν) εἰς τὴν συμμαχίαν εἰς άκέραιον και εἰς εἰρηστικόν. Άτλας προσθέσεις και άφαι- ρήσεις—πολλαπλασιασμός και διαίρεσις με μο- νάδα.

στ) **Κλάσματα:** Τά άπαραιτήτως αναγκαία δια τον πρακτικόν βίον.

ζ) **Προβλήματα ποσοτῶν** (κέρδη, ζημιαί) τῶν πρώτων τάξεων βίον.

η) **Άσκήσεις** εἰς την άριθμητικῆν έμμετρίαν καὶ εἰς τὴν εἰρηστικῆν, δια τῶν προβλημάτων τῶν πρώτων τάξεων, γεωμετρικῶν σημείων.

θ) **Τόκος.** Εύρεσις του τόκου ἐπὶ τῶν και ἐπὶ τῶν πρώτων τάξεων.

Γεωμετρία: α) **Άσκήσεις** εις την μέτρησιν τῶν ὧν δι' αὐτῶν ἐφαρμογῆς ἐπὶ τοῦ εἰρη- στικῶν.

β) **Τὸ τετραγωνικὸν μέτρον** (αἰσθητοποίη- σις) Μέτρησις έμβαδοῦ ἐπὶ τῶν άγρῶν, οἰκοπέ- δων. Μετατροπὴ εἰς στρέμματα, υπολογισμός τῆς ποσότητος του σπόρου, του λιπάσματος, τῶν δενδρυλλίων πορτοκαλλιᾶς, ἑλιδας, ἄνινα, ἀναλόγως τῆς μεταξύ των ἀποστάσεως, χω- ροῦν εἰς ἕνα άγρόν.

3. **Θρησκευτική και ήθική διδασκαλία:** α) **Ερμηνεία** περικοπῶν Εὐαγγελίου και έξαγωγή τῶν ήθικοθρησκευτικῶν συμπερασμάτων.

β) **Εκκλησιαστική Ιστορία:** **Απόστολοι**—θρίσμβος χριστιανικῆς θρησκείας—πατέρες ἐκκλησίας. **Άγιοι και μάρτυρες.**

γ) **Κατήχησις:** Τὸ σύμβολον τῆς πίστεως—Κυριακή προσευχή—Τά μυστήρια.

δ) **Λειτουργική:** **Η θεία λειτουργία.**

Ανάπτυξις θρησκευτικῆς ζωῆς και φιλάν- θρώπου δράσεως, θρησκευτικά ποιήματα, προ- σευχαι, τροπάρια, ανάγνωσις βιβλίων θρη- σκευτικοῦ περιεχομένου τῶν εκδόσεων Ζωῆς, **Αποστολικῆς Διακονίας** κλπ.

4. **Ιστορική διδασκαλία:** **Αρχαία Ιστο- ρία:** Ὑλη σχετική με έπιφανῆ Ιστορικά πρό- σωπα ή γεγονότα σημαντικά τῆς ἑθνικῆς μας ζωῆς. **Βυζαντινῆ:** Οἱ ένδοξότεροι άνδρες του Βυζαντίου. **Νεωτέρα:** Αἱ ήρωϊκώτεροι μορφαι του άγῶνος του 1821. Σελίδες δόξης, αλλά και μελανά (διχόνια κλπ.). **Σύγχρονος:** Τὸ έπος του 1940-41. **Η Κρήτη.** Τὸ **Ελ—Αλαμείν.** Τὸ Ρίμινι. Οἱ άγῶνες του στρατοῦ και του λαοῦ κατὰ του συμμοριτισμοῦ. **Εξαορις** πρῶ- ξων, προσώπων, γεγονότων. **Εξαορις** Ιδιαίτε- ρα του 1821 και του 1940-41. Τόνωσις **Εθνι- κῆς** συνεδήσεως. **Επὶ πλέον:** Συμμετοχή εἰς ἑθνικὰς ἑορτάς, θεατρικαί παραστάσεις, ἑθνι- καί ένδυμασία, ἑθνικοί χοροί, προσκύνσεις και στέψεις ήρώων κλπ.

5. **Αγωγή πολίτου:** **Ο κοινωνικός** ρόλος τῶν μαθητῶν δέν περιορίζεται εἰς τὰ στενά πλαίσια τῶν γνώσεων. **Ο 15)τῆς ή 17)τῆς** νέος πρέπει ή συνειδητοποίηση τῆν υποχρέωσιν, ὅπως άποβῇ χρησίμον κοινωνικόν μέλος και χρῆ- στός πολίτης. **Η πολιτική** και ήθική μόρφωσις του ατόμου εἶναι ἐπιβεβλημένη, ἵνα τοῦτο δυ- νηθῇ και δράση προωθητικῶς ἐν μέσω του λαοῦ του.

Ὡς τοιαύτην ὕλην θεωροῦμεν αναγκαίαν τῆν κάτωθι:

α) **Εξέλιξις** τῆς οἰκογενείας (Πατριαρχική οἰκογένεια. **Η άξία** του οἰκογενειακοῦ θεσμοῦ ἐν τῇ σύγχρονῃ ἑλληνικῇ κοινωνίᾳ. **Αμοιβαία καθήκοντα** και εἰσπραχθεῖς μελῶν).

β) **Φύλη.** **Φατρία**—πολιτεία—κοινωνία—όρ- γάνωσις και εξέλιξις τῆς εἰρήνου πολιτείας, και διακρίσεις του συλλόγου **Ελληνικοῦ κρά- τος.**

γ) **Μορφὴ** πολιτευμάτων. Τὸ ισχυρόν πολι- τεύμα ἐν τῇ χώρα μας. Τά **Υπομνημα.** **Νομο-**

θετικά σώματα, αἱ ἐκλογαί, οἱ νόμοι καὶ ἡ ἐφαρμογὴ τῶν. Δικαστήρια, Δημόσια Ὑπηρεσίαι—Σώματα Ἀσφαλείας, Ἐθνικαὶ Ἐνοπλοὶ δυνάμεις, Ἐθνικὴ ἀνεξαρτησία καὶ ἀκεραιότης, Στρατιωτικαὶ σχέσεις, Εἰρηνικὴ ἔνωσις λαῶν. Ο.Η.Ε.: Ἐθνικὴ ἀποκατάστασις.

Ἐπίσης. Συλλογικὴ ὁργάνωσις—Τὰ ἐπάγ γελήματα—Ἡ ἀξία τῆς ἐργασίας—Κοινωνικὴ ἀλληλεξάρτησις.

Ἀκόμη Ἐκτέλεσις ἔργων κοινῆς ὠφελείας ἐν τῇ κοινότητι (Ἀιδασώσεις, ἔθικοι χάροι, ἀποξηράνσεις κλπ.)

Φυσιογνωστικὴ διδασκαλία.

α) Ζῶα καὶ φυτὰ, ἔχοντα σημασίαν διὰ τὸν ἄνθρωπον—Ἰδίως νὰ παρέχωνται γνώσεις πρακτικαὶ διὰ τὴν καλλιέργειαν, τὴν τροφήν, τὴν ἐντατικὴν ἐκμετάλλευσιν. Καταπολέμησις ἀσθενειῶν ζῶων καὶ φυτῶν, χρῆσις ἐντομοκτόνων, στοιχεῖα λιπασματολογίας, στοιχεῖα γεωργικῆς οἰκονομίας, βελτίωσις μεθόδων καλλιέργειας. Ἡ φυσιογνωστικὴ διδασκαλία θὰ συνδυάζεται πάντοτε μὲ στοιχεῖα γεωπονίας, θὰ ἐξετάζωνται δὲ εὐρύτερον τὰ ζῶα καὶ φυτὰ, τὰ ὅποια ἔχουν ἰδιαιτέραν σημασίαν διὰ τὴν ζωὴν τῶν μαθητῶν κατὰ φυσικὰς περιοχάς. Αἱ γνώσεις αὗται δεόν νὰ εἶναι πρακτικαὶ καὶ νὰ μετατρέπωνται εἰς ἐνεργοὺς μὲ ἐφαρμογὰς εἰς τὸν σχολικὸν κήπον, τοὺς πειραματικοὺς ἀγρούς, τὰ μελισσοκομεῖα, τοὺς πτηνοτροφικοὺς σταθμοὺς κλπ. Παρότρυνσις τῶν μαθητῶν πρὸς ἐντατικωτέραν ἐκμετάλλευσιν τοῦ φυσικοῦ πλούτου τῆς ἰδιαίτερας πατρίδος τῶν. Συνεργασία μὲ δασικὰς καὶ γεωπονικὰς ἀρχάς.

Ὑγιεινὴ: Θρέψις—ἀμφίσεις—κατοικία—πρώται βοήθειαι—κληρονομικότης (ἀλκοολισμός, σύφιλις)—Μικρόβια—ἀποστείρωσις—ἀπολύμανσις—ὕγινα παραγγέλματα—προφυλαγὲς ἀπὸ ἀσθενειῶν.

Διὰ τὰ θήλαα: Στοιχεῖα μαγειρικῆς, οἰκοκυρικῆς, νοσηλευτικῆς, βρεφοκομίας μὲ ὕλικόν ἀπὸ ἀπλᾶ βοηθήματα ἐκλστικεμένης ὕγιεινῆς καὶ βάσει τῶν ἰδιαιτέρων ὕγιεινῶν συνθηκῶν τοῦ σχολείου.

Γεωγραφία: Ἡ ἰδιαιτέρα πατρίς ὡς φυσικὴ καὶ κοινωνικὴ ὁλότης—ἡ ἐπαρχία—ὁ νομὸς—ἡ εὐρυτέρα φυσιικογεωγραφικὴ περιοχὴ—ἡ Ἑλλάς—αἱ ἄλλαι Ἠπειροὶ ἐν συντομίᾳ καὶ εἰς τρόπον ὥστε νὰ καθίστανται γνωστὰ τὰ κράτη μεθ' ὧν ἡ Ἑλλάς ἔχει ἰδιαιτέρας σχέσεις.

Ὡρολόγιον Πρόγραμμα.

1. Σχολείων ἀναλφαβήτων: α) Τὸ ὠρολόγιον πρόγραμμα ὀρίζεται κυρίως ἀπὸ τὰς ἰδιαιτέρας τοπικὰς συνθήκας, τὸ διδακτικὸν προσωπικόν καὶ τὰς ἐποχιακὰς ἀσχολίας τῶν κατοίκων. Ἐντατικὴ ἐργασία δύναται νὰ γίνῃ, ὡς εἴπομεν ἐν ἀρχῇ, εἰς τὰ γεωπονικὰ κέντρα ἀπὸ τῆς 15ης Νοεμβρίου μέχρι τέλους Μαρτίου μὲ εἰδικὰς συγκεντρώσεις κατὰ τὰς Κιρκιακὰς. Εἰς τὰς πόλεις δύναται νὰ παραταθῇ ἡ ἐναρξίς καὶ ἡ λήξις.

β) **Ὡραὶ ἐργασίας:** 1½, ὥρα καθ' ἐκάστην πλὴν τοῦ Σαββάτου καὶ δύο ἐάν περιορίζωνται οἱ μῆνες ἐργασίας, λόγω τοπικῶν συνθηκῶν.

2. **Ἐπιμορφωτικὰ κέντρα:** Ὡραὶ δύο καθ' ἐκάστην πλὴν Σαββάτου.

Ἐπὶ σχολείων μὲ ἓνα διδάσκαλον αἱ ὥραι ἀναγκαστικῶς γίνονται ἡμιῶρια ὁργανοῦμένων τῶν σιωπηρῶν ἐργασιῶν.

3. **Ὡραὶ ἐνάρξεως μαθημάτων:** 6—8 κατὰ τοὺς χειμερινοὺς μῆνας καὶ 7—9 κατὰ τοὺς ἐαρινούς.

Εἰδικαὶ παρατηρήσεις.

Διὰ τὴν προκοπὴν τῶν σχολείων ἀναλφαβήτων καὶ ἐπιμορφωτικῶν κέντρων ἀπαιτοῦνται καὶ τὰ κάτωθι:

1. Ἰδρυσις κοινοτικῆς ἢ σχολικῆς βιβλιοθήκης.

2. Προμήθεια ραδιοφώνου πρὸς παρακολούθησιν ἐπικαιρῶν ὁμιλιῶν καὶ δημιουργίαν εὐχαρίστου ἀτμοσφαιρας. Τὸ σχολεῖον πρέπει νὰ καταστή καὶ κέντρον χαρᾶς, εἰς τρόπον ὥστε νὰ τὸ ἐπιζητῶσιν οἱ νέοι.

3. Διανομὴ δωρεὰν βιβλίων καὶ γραφικῆς ὕλης.

4. Οἰκονομικὴ ἐνίσχυσις κοινοτήτων διὰ τὸν φωτισμόν καὶ λοιπὰ ἀναγκασία.

5. Ἐκδρομαὶ καὶ ἐπισκέψεις μεγαλυτέρων πόλεων καὶ ἐνδιαφερόντων τοπιῶν.

6. Ὁργάνωσις ἀθλητικῶν ὁμάδων, ὁμάδων Ε.Ε.Σ.Ν. καὶ κατηχητικῶν σχολείων.

7. Ἐκδοσις καθοδηγητικῶν βιβλίων ὡς τὰ τῶν κατηχητικῶν.

8. Ἀμοιβὴ τῶν ἐργαζομένων εἰς ταῦτα.

Τὸ ἔργον τῶν νυκτερινῶν σχολείων, ὅσον ἐπίπονον καὶ ἂν προβάλλεται διὰ τὸν Ἕλληνα ἐκπαιδευτικόν, εἶναι ἀναγκαῖον διὰ τὴν ἀνύψωσιν τοῦ λαοῦ μας. Ὅταν ἀναπολώ τὰς ἐντυπώσεις μου ἀπὸ τὰς ἐπισκέψεις μου εἰς τὰ νυκτερινὰ σχολεῖα τῆς περιφέρειας, πάντοτε μὲ διακατέχει ἱερὸ συγκίνησις διὰ τὸν λαόν καὶ τοὺς διδασκάλους μας. Μὲ τὸν πρῶτον ἀπλωμα τῆς νυκτός, μόλις ὁ καθημερινὸς μόχθος ἐκόπαξε καὶ ἡ ἀνάπαυσις εἶχε πλέον τὴν θέσιν τῆς, ἓνα πλῆθος ἀπὸ ἐργαζομένους, κάθε ηλικίας καὶ ἐπαγγέλματος, ἐπροχωροῦσε πρὸς τὰ σχολικὰ θρανία. Παρατηροῦσα νέες κοπέλλες καὶ νέα παιδιὰ ν' ἀρχίζουν μὲ ἐπιμονὴ νὰ σχηματίζουν εἰς τὰ τετράδια γράμματα. Ἦταν πάλι ἡ παιδικὴ ηλικία. Καθὼς τοὺς ἐθαύμαζα, ἔτσι σκυμμένους εἰς τὴν σχολικὴν ἐργασίαν κάτω ἀπὸ τὸ φῶς τῆς λάμπας, κουρασμένους ἀπὸ τὴν ἐργασίαν τῆς ἡμέρας, ἔκανα τὴν σκέψιν πῶς ὁ λαός μας εἶναι πράγματι ἀξίος κάθε θυσίας μας.

Ἐμπρὸς εἰς τὸν συναγεμῶν αὐτόν τῆς περιφέρειας μου δὲν ὑπῆρξε διδάσκαλος, πού νὰ μὴ ἐργασθῇ πρόθυμα, ἀκούραστα καὶ ἀνιδιοτελῶς.

Γι' αὐτοὺς κλείνοντας τὴς ἐλλειπίς ὡς ἄνω ἀπεψίς μοι δὲν ἔχω ἄλλο τι παρὰ νὰ τοὺς ἀπεψίσω καὶ ἐπῆμα τὸν χαιρετισμόν καὶ τὴν εὐγνωμοσύνην μου.

μεγάλη όρεξη, χαρίζοντας ό ένας στον άλλο από τή φαγητά του. Τέλος με πολλές βαθιές και γόνιμες παρατηρήσεις κι' ανεξάλειπτα βιώματα κι' έντυπώσεις, ως και με μόλιχη τού αίματος μας όξυγόνωση, χαιρετούμε κι' ευχαριστούμε όλους και τό δάσος μαζί και ξαναγυρνάμε στη βίσι μας, στο σχολείο μας. Μπαίνοντας στην τάξη μας για νά ξανασάνουμε λίγο, ένα παιδί ζητάει και παίρνει απ' τό βιβλιοθηκάριο τής τάξής μας τό βιβλίο τής βιβλιοθήκης μας «ός γίνουμε φίλενάδες—πέρδικα—σκύλος» τής Ειρήνης Παπαδάκη για νά βοηθ και διαβάση πιο περισσότερου απ' εκείνα που άκουσε από τό στόμα τού κυνηγού που μάς συνώδεψε στο δάσος.

Τετάρτη 9-12-1953.

Ανακοινώσεις—έντυπώσεις τών παιδιών για την επίσκεψή μας στο δάσος. Αναπαράστασι τής διαδρομής μας για τό δάσος και στο δάσος επί τής άμμοδόχης. **Γεωγραφία, Φυσιογνωστικές άσχοιίες και Δασολογία**

Η μας έχει ένα βιβλίο για τό δάσος. Με παρακαλούν αν έχω την καλωσύνη νά τούς διαβάσω και απ' αυτό. Άνοιγουν τή βιβλιοθήκη και μου έγχειρίζουν τό βιβλίο τού Ε. Παράση «Τό Έλληνικό δάσος». Τους διαβάζω μερικές περικοπές. Αναλαμβάνει όμως μία συμμαθήτριά των νά τό διαβάση στο σπίτι της και άλλη ημέρα νά τούς ανακοινώση τό σχετικό περιεχόμενο. Στεκόμαστε μετά και έντοπίζουμε τή συζήτησή μας γύρω από τήν άλεπού και τή φωλιά της που βρήκαμε στο δάσος. Διαβάζουμε σχετικά κι' αυτήν απ' τή φυσιογνωστικά βιβλία των κ. κ. Δημήτρη—Κυφειτή—Παπαμάρου και Κωστή Νεοφώτιστου. Τα παιδιά διηγούνται παραμύθια και

Δασογραφία αναφέρονται παροιμίες για τήν άλεπού. Ένα παιδί υποδεικνύει στην τάξη νά διαβάσουμε απ' τό άναγνωστικό μας τό ποίημα «εις τό δάσος». Απαγγέλλεται

Απαγγελία τούτο και γίνεται και άσκησι όρθογραφική. Ύστερα ξεμοναχιάζεται και γράφεται στον πίνακα ή φύση: «ή πονηρά άλεπού...» και γίνεται διδασκαλία

Γραμματική περί τών επιθέτων. Μετά διατυπώνονται και λύνονται απ' τή παιδιά αριθμητικά προβλήματα με τιμές δεκάτων από άλεπούδες, ζημιές που προκύπτουν στους όρνιθώνες κλπ.

Αριθμητική Το άπόγευμα τό παιδί που δανείστηκε τό βιβλίο για τήν πέρδικα «ός γίνουμε φίλενάδες», ανακοινώνει στην τάξη τό περιεχόμενο που ήταν

Ελευθέρα ανάγνωσης τόσο πολύ συνορπιστικό, ώστε πραγματικά σαγήνεψε κι' ένθουσίασε τόσο τά παιδιά τής τάξης, όσο και τούς παρακολουθώντας τήν όργυσία τής προτύτου τάξής μας και έκείνην τήν ώραν συνάδελφους τού Δημοτικού σχολείου Περδικας. Όσα τά παιδιά άκουσαν πολλά κι' έαυθαν απ' αυτό τό βιβλίο για τήν πέρδικα, ένώ συγχρόνως αρμόδιους και στην και σχετική άσκηση. Η φωνή

ήρθε τού όρνιθου τού παιδιού τού έρωτα τή βίσι και καταπλάκει διατ' όλη τήν τάξη και κινη γού, π' όποτε τήν άσκηση τήν άσκήσιν άποσχετεί στην συμμαθήτριά του που γρήγορα θα

φέρη πέρδικες στην τάξη για παρατήρησι. Μερικά παιδιά κάνουν σχετικές ίχνογραφικές **Ίχνογραφία** έξεικονίσεις γι' αυτά που άκουσαν, είδαν και μίλησαν. Άλλοι γράφουν σχε- **Εκθεσις** τικά στο άτομικό τους ήμερολόγιο κι' άλλοι αυτοερευνούν και διαβάζουν ό,τι σχετικό ή κάτι που τούς άρέσει απ' τή βιβλιοθήκη τους. Άλλοι άσχοιούνται με σχετικές χειροτεχνι- **Χειροτεχνία** κές εργασίες.

Πέμπτη 10 12 1953.

Γίνεται κοιτική και διόρθωσι τής εκθέσεως τών παιδιών για τήν προχθεσινή τους επί- **Εκθεσις** σκεψι στο δάσος. Διαλέγονται οι καλύτερες και ξεχωρίζονται δυό—τρεις, που παίρνουν τή θέσι τους στην καλλιτεχνική βιτρίνα τής τάξής των.

Καλεισθητική άγωγή Σήμερα κατόπιν επιθυμίας τών παιδιών μιλάμε και συζητάμε για τή βελανιδιά. Τό δάσος τού Προσσετίου ήτο κατάμεστο από βελανιδιές. Τα παιδιά γέμισαν τή σακκιδιά τους από βελανιδιά, φύλλα και φλοιούς βελανιδιάς. Συμβουλευόμεστε σχετικώς και τή έγχειρίδιά μας τή φυσιογνωστική κι' έτσι ξεδιαλύνσαμε πολλές άπορίες για τή βελανιδιά. Παίρνουμε άπόφασι σ' άλλη μας εκδρομή στο δάσος νά φτιάξουμε ξυλοκάβουνα από βελανιδιές. (Σημειούται τούτο εκ μέρους τών μαθητών στο τετράδιο—προσχέδιο εργασίας τους). Ένας μαθητής λέει νά διαβάσουμε απ' τό δεύτερο άναγνωστικό μας τό μάθημα «ή ιστορία μιιάς βελανιδιάς» σελ. 21. Εκτός απ' τό έγκεκριμένο μας άναγνωστικό έχουμε και δεύτερο τέτοιο, τό άναγνωστικό Δ' Δημοτικού Γ. Α. Μέγα σελ 45 αντίτυπα.

Γίνεται πάνω σ' αυτό άναγνωστική άσκησι και λογοτεχνική έπιξεργασία. Έν συνεχεία τά παιδιά λύνουν προβλήματα με κομμένες γέ- **Αριθμητική** ρικες βελανιδιές για καυσόξυλα, ξυλοκάβουνα κλπ. Τό άπόγευμα τά παιδιά ζητούν νά μάθουμε κανένα τραγουδάκι σχετικό με τήν ένότητα που σπουδάζουμε. Κι' έτσι τούς τραγουδώ και

Ωδική μαθαίνουν τό τραγούδι «στο δάσος μέσα περπατώ». Και σάν χόρτασαν από τραγούδι, διαβάζουν στην τάξη τή παρκατώ: «Ό ξυλοκόπος», απ' τό περιοδικό Ε.Ε.Σ.Ν. άριθ. 1 τού 1953. Αυτό άρεσε τόσο

Ελευθέρα ανάγνωσης πολύ στα παιδιά, που ή Εύθαλίσα ή συμμαθήτριά των τούς τό ξαναδιαβά- ζει και δεύτερη φορά. Ένα άλλο παιδί μάς άπαγγέλλει τό ποίημα «Στ' άγια μας δάση»

Απαγγελία από τό βιβλίο τής Δ.Ο.Ε «Όμορφος κόσμος». Επίσημ' ένας μαθητής παίρνει τήν άδεια απ' τά παιδιά και άπαγγέλλει απ' τό παλαιό άναγνωστικό Άννας Σταματελάτου τό ποίημα «Μέσα στο δάσος». Κι' έγώ τούς χαρίζω λίγη εύχαρίστησι διαβάζοντάς τους απ' τήν παιδική έγκυκλοπαίδεια τής Άντ. Μεταξά τόμ. Α' για τή δένδρα—βελανιδιές σελ. 142—144 ως και για τό δάσος σελ. 157.

Παρασκευή 11-12-1953.

Μία μαθήτριά σήμερα λέει στα παιδιά, ότι βοηθ.

κε στο δεύτερο ἀναγνωστικό μας κάτι
Ἀνάγνωσις γιά τὰ κάρβουνα. Ἀνοίγουμε τὸ βιβλίο μας στή σελ. 78 καὶ διαβάζουμε γιά τὰ κάρβουνα. Παίρνουμε ἀφρομή ἀπ' τὰ κάρβουνα καὶ λύνουμε διάφορα ἀριθμητικά προβλήματα. Ἐν συνεχείᾳ μιλάμε γιά τὸν αἰτό, τὸ βασιλεῦ τῶν πουλιῶν. Ἐπίσης μιλάμε γιά τὸ δικέφαλο αἰτό ποὺ ἦταν σήμα στ' ἀνάκτορα καὶ αἰς σημεῖες τῆς Βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας.

Τοὺς διαβάζω ἀπ' τὸ βιβλίο τῆς βιβλιοθήκης «τὸ πρῶτο ταξίδι τοῦ Πιτρώκη» Β. Οἰκονομίδης σελ. 65, τὸ κεφάλαιο «δυὸ αἰετοὶ ποὺ παλεύουν». Ἐπίσης ἓνα παιδί διαβάζει καὶ ἐκχρησιστεῖ τὴν τάξι, τὸ κεφάλαιο «στὴν καρδιά τοῦ δίσκου» σελ. 50. Τὰ παιδιά κατὰ τὴν ἐπιθυμία των κατεβαίνουν στὴν αὐλὴ τοῦ

Γυμναστική σχολείου καὶ κάνουμε ἀσκήσεις γυμναστικές καὶ παίζουμε διάφορα παιχνίδια. Ἐν συνεχείᾳ μέσα στὴν τάξι τὰ παιδιά ἀσχολοῦνται μὲ ἱχθυογραφικὰ καὶ σχετικὰ χειροτεχνικὰ, ἀπεικονίσεις.

Σάββατο 12 12-1953.

Φθάνοντας σήμερα τὸ πρωὶ στὸ σχολεῖο, τὰ παιδιά μοὶ λένε ὅτι ἡ Στέλλα μᾶς ἔφερε κέρματα ἀπὸ ἑλλάφι. Ὅλα τὰ παιδιά τὰ παρηγοροῦν καὶ λένε ὅτι ξέρουν γιά τὸ ἑλλάφι καὶ τὸ λαρκάκι. Διαβάζουμε ἰσὺ τὸ γνωστὰ μας φυσιογνωστικὰ βιβλία, τόσο τὰ δικὰ μας ὅσο καὶ τῆς βιβλιοθήκης μας καὶ ἔτσι μαθαίνουμε πολλά. Περισσότερο ὅμως κάνει ἐντύπωση καὶ ἐκτελεῖται τὸ παιδιὰ τοῦ βιβλίου τῆς βιβλιοθήκης «Μιτάμπυ» Felix Salten Ἰτασκὴ Μαρίας—Ἀλφρεδ Κροντρερ. Καθὼς τοῦτο το διαβάζω, τὰ παιδιά καὶ αὐτὰ ἀληθινὰ ἀπὸ τὴ γλῶσσά μου. Αὐτὸ τὸ βιβλίο ἀκούει ὅλο γιὰ τὸ λαρκάκι, τὸ μπάμπυ. Τὰ παιδιά δὲν γοητεύονται νὰ βλέπουν τίς σφαίρες τοῦ λαρκάκι, ἀλλὰ τὴν ψυχή του. Τέτοια βιβλία συγγράφονται καὶ ἀπὸ ἄλλους πραγματικά τὰ παιδιά τῆς Μαρίας καὶ τῆς Ἰτασκῆ καὶ συστηματικὰ ἀπὸ τὴν ἐκπαίδευση τῶν ζώων, πτηνῶν καὶ φυτῶν. Ὅσοι δύνανται καὶ γράφονται σχετικὰ ἐντυπώσεις, ἐξομολογήσεις καὶ βιώματα τῶν παιδιῶν καὶ αὐτὰ μὲ τὸν ἡμερολόγιό μας καὶ σὲ τὸ ἡμερολόγιό τῆς τάξεως. Ἐπίσης ἐκλέγονται ἀπ' τὰ παιδιά τὰ καλύτερα ἱχθυογραφικά, χειροτεχνικά καὶ πνευματικά ἔργα τῶν παιδιῶν καὶ σχετικὰ μὲ τὸ βδομαδιαῖο σπουδαῖο κέντρο ἐνδιαφέροντος καὶ ἐπικροτοῦνται καὶ ἐπαινεῖται στὴν καλλιτεχνική μας Φυσιογνωστικὴ ἡμέρα. (Ἡ ἐπιτοίχιος καλλιτεχνικὴ αὐτὴ συμπαραπομπή εἶναι τὸ ἐπισφράγισμα καθὲς διδαχθείσης—ἐπεξεργασθείσης ἐβδομαδιαίας ἐνότητας. Τὰ παιδιά, ἔκτος τῶν ἄλλων ἐπιτροπῶν ποὺ ἔχουν μέσα σὲν τὴν τάξι, ἔχουν καὶ τὴν καλλιτεχνική τους ἐπιτροπή, ποὺ ἔκτος τοῦ ἄλλου τῆς καλλιτεχνικοῦ ἔργου ἀποτέλει τὰ καλύτερα καὶ πνευματικώτερα ἔργα τῶν παιδιῶν, πνευματικά καὶ χειροτεχνικά, δηλαδὴ ζωγραφικὰ, σχεδιαστικὰ, χειροτεχνήματα,

καλλιτεχνικὰ ἐπιγραφὰς καὶ ἐπιγράμματα, καλογραμμένα ποιήματα, ἐκθεσολέες, εἰκόνες ἀπὸ διάφορες ἐφημερίδες καὶ περιοδικὰ, κάρτ-ποστὰλ κ.ά.π. καὶ τὰ ἀναρτῶν ἐπικροτοῦν στὴν καλλιτεχνικὴ βιτρίνα τῆς Φυσιογνωστικῆς. Παρατήρησα πῶς ἡ ἀπασχόλησι αὐτὴ ἀρέσει στὰ παιδιά καὶ συνάμα δημιουργεῖ ἓνα ἀναπαυτικὸ καὶ ἐξευγενιστικὸ περιβάλλον στὰ ματὰς τους ἀπ' τὸ ἓνα μέρος, ἀλλὰ καὶ ἀσχετὴ μεγάλη ἐπίδρασι πάνω στὶς ἀνὲς καὶ ἀταλὰς ἀπὸ καλλιτεχνικὴ καὶ καλαισθητικὴ ὁμορφιὰ διψασμένους ψυχολογίας τοὺς ἀπ' τ' ἄλλο καὶ ἔτσι τὰ προδιαθέτει πολὺ—πολὺ εὐμενῶς πρὸς καθὲ ἀσχολία).

Διαβάζουμε ἐν συνεχείᾳ τὸ χθεσινὸ ἀναγνωστικὸ κεφάλαιο καὶ γίνεται λογοτεχνικὴ ἐπεξεργασία αὐτοῦ. Τὴν τελευταία ὥρα τὰ παιδιά κάνουν συνεδρίασι μὲ θέμα: Ἡ διαγωγή μας μέσα καὶ ἔξω τοῦ σχολείου μας. (Ὁ μαθητὴς τῆς μαθητικῆς αὐτοδιδασκαλίας καὶ ζωὴ ἀνέκυψε καὶ αὐτὸς ἀπ' τὴ σχολικὴ μας πράξι ἔτσι ὅπως καὶ ὅλα τ' ἄλλα σχολικά ζητήματα. Βγήκε δηλαδὴ μέσα ἀπ' τὰ πράγματα. Καὶ ὅταν κατάντησε ἀνάγκη γιά μᾶς, ἀρχίσουμε ἀπ' τὴν τρίτη τάξι ἀκόμη σιγὰ—σιγὰ καὶ μὲ μεγάλη σύνεσι, φροντίδα καὶ ἀρκετὴ προπαρασκευὴ νὰ θεραπεύουμε καὶ αὐτὸν εἰσάγοντάς τον μέσα στὴν τάξι μας. Πολλὰ εἶναι τὰ θέματα ποὺ ἀπασχολοῦσαν κατὰ τίς συνεδριάσεις τῆς Μαθητικῆς Κοινότητος τὰ παιδιά μου καὶ ποὺ γίνονταν τὴν τελευταία ὥρα καθὲς Σαββάτου. Ὁ αὐτοέλεγχος δὲ καὶ ἡ αὐτοκριτικὴ κατάντησαν τὰ βάθρα ποὺ πάνω σ' αὐτὰ τὰ παιδιά τῆς τάξεώς μου σφυροκοποῦσαν καθημερινὰ τὸ χαρακίτη καὶ τὴ μικρὴ τους προσωπικότητα).

ΕΒΔΟΜΑΔΑ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΩΝ

Κυριαρχοῦσα ἐνότητα: Τὰ κατὰ τὸν Κ.Η.Ι. Χριστόν.

Δευτέρα 14-12 1953.

Ἀνασκόπησης—ἐπαναλήψεις τῆς θρησκευτικῆς ὕλης ποὺ ἐπεξεργαστήκαμε κατὰ τὴ θρησκευτικὴ ἑβδομάδα τοῦ περασμένου μηνός. Διαβάζουμε καὶ ἀπ' τὸ ἡμερολόγιό τῆς τάξεως ὅτι σχετικὸ ἔχει γραφῆ ἐκείνη τὴν ἑβδομάδα. Γίνεται συζήτησι μετὰ τῶν παιδιῶν μὲ ποιῆς θρησκευτικὰς ἐνότητες θὰ ἀπασχοληθοῦμε ὅλη αὐτὴ τὴν ἑβδομάδα. Ὅλα τὰ παιδιά συμφωνοῦν καὶ ἐπιθυμοῦν νὰ δουλέψουμε—μιλήσουμε γύρω ἀπ' τίς μεγάλες ποὺ μᾶς ἔρχονται γιορτὲς τῶν Χριστογεννίων. (Ὅλες μου οἱ προσπάθειες καὶ ἐνέργειες ξεκινοῦν ἀπ' τὸ παιδί, ἀπ' τὴν ψυχικὴ του κατάστασι. Δὲν ἔχω γιά φροντίδα μοναχικὴ νὰ στουπώσω τὸ μυαλὸ τῶν παιδιῶν μου μὲ πλῆθος ἀπὸ γνώσεις. Σάν κύριό μου ἔργον ἔβαλα νὰ ὑποβληθῶ τὰ παιδιά μου ν' ἀνθοφορήσουν καὶ ν' ἀναπτυχθοῦν ὅλες οἱ ψυχολογικαὶ, πνευματικαὶ καὶ ἠθικὰς τους ἰκανότητες. Δὲν τὰ πιέζω, δὲν τὰ βιάζω, οὔτε καὶ τ' ἀναγκάζω νὰ κάνουν δουλειὰς ποὺ δὲν τοὺς ἀρέσουν. Τὰ παιδιά μου ἐργάζονται σὲ δουλειὰς μόνο ποὺ τοὺς ἀρέσουν, σὲ τέτοιες δουλειὰς ποὺ τίς κάνουν μὲ ζωηρὸ ἐνδιαφέρον. Σὲ τέτοιες ἀσχολίες τὰ παιδιά βάζουν σὲ ἐνέργειαν, σὲ κίνησι, σὲ δράσι, ὅλες τους τίς σωματικὰς καὶ πνευματικὰς δυνάμεις. Τέ-

τοίς δουλειῇς μὲ αὐθρομητισμὸν καὶ ποῦ προέρχονται ἀπὸ δικῆς ἐπιθυμίας καὶ ποῦ ἐστὶ τοὺς ἀρέσκειν πολλοί, εἶναι αὐτὴς ποῦ εἶναι σύμφωνα καὶ ἐνωμένες μὲ τὴν ἐντυπώσεως μὲ τὴς ἀπολῆς εἶναι γεμισμένη ἡ ψυχὴ τοὺς τέτοια ἐποχή. Τὰ παιδιὰ στὸ σπῆν τοὺς καὶ ἔξω στὴν κοινωνία ἀκούει καὶ βλέπουν τὴς σχετικὲς προετοιμασίες γιὰ τὴς γιορτὲς τῶν Χριστουγέννων. Καὶ ἐστὶ ἡ ψυχὴ τοὺς καὶ ἀνάγκη εἶναι πλημμυρισμένη ἀπὸ τέτοιες ἐντυπώσεις, ἀκρίβεις καὶ ἐπιθυμίες. Γι' αὐτὸ καὶ δώ στὸ σχολεῖο ζητοῦν αὐθρομηταὶ ν' ἀπασχοληθοῦν μὲ τέτοιες ὅμοιες ἐργασίες) Ἐν συνεχείᾳ μιλάμε καὶ συζητοῦμε γιὰ τὴ

Θρησκευτικὰ

Ἱστορία

Γεωγραφία

Γέννησι τοῦ Χριστοῦ. Διαβάζουμε σχετικῶς ἀπ' τὰ Θρησκευτικὰ τῆς Καινῆς Διαθήκης τῆς Βιβλιοθήκης μας, ὡς καὶ ἀπ' τὴν Παιδικὴ Ἑγκυκλοπαίδεια τῆς Ἀντιγ. Μεταξὺ Τόμ. Α' σελ. 255.

Ἐνα κορίτσι ὑποδεικνύει στὴν τάξιν καὶ διαβάζουμε ἀπ' τὸ ἀναγνωστικὸν μὲς τὸ κεφάλαιο «Χαρούμενα Χριστουγεννα».

Στὸ τέλος γίνεται καὶ δημιουργικὴ ὁρθογραφία δύο

Ὁρθογραφία

Γραμματικὴ

σειρῶν ἐκ τοῦ ἀναγνωστικοῦ κειμένου. Μετὰ διδύσκονται καὶ κλίνονται τὰ ἐπίθετα ὀνόματα τὰ λήγοντα εἰς —ος —η —ο (Χαρούμενος —η —ο). Γράφονται στὸν πίνακα καὶ ἀντιγράφονται ἀπ' τὰ παιδιὰ. Τὸ ἀπόγευμα τὰ παιδιὰ φέρουν διάφορα ὕλικά καὶ

Χειροτεχνία

κατασκευάζουν τὸ σπῆλαιον τῆς Βηθλεέμ, τὴ Φάτιν, τοὺς βοσκούς μὲ τὰ πρόβατα κλπ. Μία ὁμάδα φτιάχνει τὴ Γέννησι τοῦ Χριστοῦ χαρτοκοπτικὴ—χαρτοκολλητικὴ. Ὑστερα ἀπ' αὐτοὺς ὥρα διακόπτουμε γιὰ αὐτοὺς τὴς χειροτεχνικὰς τῶν ἀσχολίης καὶ ἀκούμε ἕνα συμμαθητὴ τῶν ποὺ μᾶς διαβάζει τὸ διήγημα «τὰ χριστουγεννα τῶν ἀγγέλων» ἀπ' τὸ περιοδικὸ «Τὸ σπῆν τοῦ παιδιοῦ» ἀριθ. 48 τοῦ 1951. Ὅμοιος ἀπ' τὸ ἴδιον περιοδικὸ διαβάζουμε τὸ παραμυθάκι τῆς γιαιγιάς «Καλὰ Χριστουγεννα». Ἐπίσης μὴ μαθήτρια μᾶς ἀπαγγέλλει τὸ ποίημα «Εἰρήνη» περιοδ. Φῶρος τοῦ παιδιοῦ, ἀριθ. φύλλ. 3 τοῦ 1953.

Ἐλευθέρα ἀνάγνωσης καὶ ἀπαγγελία

κατασκευάζουν τὸ σπῆλαιον τῆς Βηθλεέμ, τὴ Φάτιν, τοὺς βοσκούς μὲ τὰ πρόβατα κλπ. Μία ὁμάδα φτιάχνει τὴ Γέννησι τοῦ Χριστοῦ χαρτοκοπτικὴ—χαρτοκολλητικὴ. Ὑστερα ἀπ' αὐτοὺς ὥρα διακόπτουμε γιὰ αὐτοὺς τὴς χειροτεχνικὰς τῶν ἀσχολίης καὶ ἀκούμε ἕνα συμμαθητὴ τῶν ποὺ μᾶς διαβάζει τὸ διήγημα «τὰ χριστουγεννα τῶν ἀγγέλων» ἀπ' τὸ περιοδικὸ «Τὸ σπῆν τοῦ παιδιοῦ» ἀριθ. 48 τοῦ 1951. Ὅμοιος ἀπ' τὸ ἴδιον περιοδικὸ διαβάζουμε τὸ παραμυθάκι τῆς γιαιγιάς «Καλὰ Χριστουγεννα». Ἐπίσης μὴ μαθήτρια μᾶς ἀπαγγέλλει τὸ ποίημα «Εἰρήνη» περιοδ. Φῶρος τοῦ παιδιοῦ, ἀριθ. φύλλ. 3 τοῦ 1953.

Τρίτη 15 12 1953.

Μπαίνοντας στὴν τάξιν πρῶτ-πρῶτ ἕνα παιδί

μὲ παρακαλεῖ νὰ τοὺς ψάλλω τὸ «Χριστὸς γεννᾶται δεξάσατε», ποῦ εἶναι γραμμένον μέσα στὰ Θρησκευτικὰ τοὺς. Τὸ ψάλλω καὶ τὰ παιδιὰ πολὺ εὐχαριστοῦνται καὶ βαλὺν τὰ δυνατὰ τοὺς νὰ τὸ μάθουν. Ἐν συνεχείᾳ μιλάμε καὶ συζητοῦμε γιὰ τὴν προσκύνῃσι τῶν μάγων καὶ συμβουλευόμεσθε.

Θρησκευτικὰ

Γεωγραφία

Ἱστορία

ὡς χθὲς, ἐκτὸς ἀπ' τὰ θρησκευτικὰ μας, καὶ ὅτι σχετικὸν ἐπάρχει στὴ βιβλιοθήκην μας.

Ἀνάγνωσης

Γραμματικὴ

Ὁρθογραφία

Μετὰ διδύσκονται καὶ κλίνονται τὰ ἐπίθετα ὀνόματα τὰ λήγοντα εἰς —ος —η —ο (τελευταῖος —α —ο) λέγει ἀπ' τὸ ὁρθογραφικὸν χριστουγεννατικὸν κείμενον. Ἐξακολουθοῦμε τὴς χθὲς καὶ

Χειροτεχνία

χειροτεχνικὰς ἐργασίας. Μερικὰ παιδιὰ σήμερον φτιάχνουν τὴν προσκύνῃσι τῶν μάγων χαρτοκοπτικὴ—χαρτοκολλητικὴ.

ὡς καὶ λαμπερὰ ἀστέρια μὲ χαρτόνι καὶ χρυσόχαρτα. Μερικὰ ἱχνογραφοῦν σκηνὲς ἀπ' τὴν προσκύνῃσι τῶν μάγων. Τελειώνοντας δ' ἕνα παιδί μᾶς ἀπαγγέλλει «τὰ χριστοῦγεννα τοῦ χωριοῦ», ποίημα ἀπ' τὸ δεύτερον ἀναγνωστικὸν μὲς.

Ἱχνογραφία.

Ἐλευθέρα ἀνάγνωσης καὶ ἀπαγγελία

ἀνοίγουμε τὰ βιβλία μὲς καὶ τὸ προσέχουμε ὡς ἰδιαίτερα. Ἐν ἄλλο ἐπίσης παιδί μᾶς ἀπαγγέλλει τὸ ποίημα τοῦ Τ. Ἀγρα «Χριστοῦγεννα» ἀπὸ ἕνα παλαιὸ ἀναγνωστικὸν τῆς Γ' τάξεως. Καὶ μὴ μαθήτρια μᾶς ἀπαγγέλλει ὁμοίως τὸ ποίημα «Χριστοῦγεννα» τοῦ ἀγαπημένου ποιητῆ τῆς τάξεως μὲς Κ. Παλαμά.

Τετάρτη 16-12-1953.

Σήμερα μπαίνοντας στὴν τάξιν τὰ παιδιὰ σιγοψάλλουν τὸ ἀπολυτίκιον «ἡ γεννησίς σου, Χριστέ» ἀλλ' ὄχι καὶ τόσο καλά. Τοὺς τὸ ψάλλω καὶ ἐκφράζω τὴν ἐπιθυμίαν τοὺς νὰ τὸ μάθουν. Ἐνα κορίτσι ἐν συνεχείᾳ παίρνει τὴν ἄδεια ἀπ' τὰ παιδιὰ καὶ τοὺς διηγείται τί ἐγίνε μετὰ ἀπ' τὴν Προσκύνῃσι τῶν μάγων, ὡς καὶ γιὰ τὴ φυγὴ τοῦ Ἰησοῦ στὴν Αἴγυπτον. Γίνεται συζήτηση, κριτικὴ, διορθώσεις καὶ συμπληρώσεις πάνω στὴ διήγησι τῆς μαθητρίας καὶ βγαίνει τὸ ἡθικὸν δίδαγμα.

Θρησκευτικὰ καὶ Γεωγραφία

Μετὰ γίνεται διατύπωσι καὶ λύσι ἀριθμητικῶν προβλημάτων ὑπὸ τῶν μαθητῶν μὲ προετοιμασίες καὶ ψῶνια Χριστουγεννατικὰ.

Ἀριθμητικὴ

Ἐξακολουθοῦμε καὶ τελειώνουμε σήμερον τὸ Χριστουγεννατικὸν ἀνάγνωσμα ἀπ' τὸ βιβλίον μὲς. Γίνεται δραματοποίησι ὡς καὶ ἀσκησι ὁρθογραφικῆ.

Ὁρθογραφία

Ἐνα κορίτσι ζητεῖ ὑστερα τὴν ἄδεια γιὰ νὰ μᾶς διαβάσῃ καὶ νὰ μᾶς εὐχαριστήσῃ.

Ἐλευθέρα ἀνάγνωσης

Διαβάζει τὸ ὥραϊον καὶ σὺν παραμύθιν γραμμένον διήγημα «Χριστουγεννατικὴ ἱστορία» ἀπὸ ἕνα παλαιὸν βιβλίον τῆς Β' τάξεως. Τὰ παιδιὰ τόσο εὐχαριστήθηκαν, τόσο τὸ ἔζησαν, ποὺ αὐθρομηταὶ ζήτησαν καὶ τὸ δραματοποίησαν. Μία ὁμάδα ζήτησε καὶ ἔγραψε τὰ γεννηθέντα βιώματα—ἐντυπώσεις ἀπ' τὸ παραμυθάκι αὐτὸ στὸ ἡμερολόγιον τῆς τάξεως τῶν.

Ἐκθεσις

Ἐπίσης ἕνα παιδί μᾶς ἀπαγγέλλει τὸ ποίημα «Εἶδα χθὲς βράδυν» τοῦ Τ. Ἀγρα ἀπ' τὸ περιοδικὸ «Φῶρος τοῦ Παιδιοῦ».

Ἀπαγγελία

Μερικὰ παιδιὰ ζητοῦν καὶ διαβάζουν σχετικὰ περιοδικὰ καὶ βιβλία ἀπ' τὴν ἐπιτροπὴ τῆς Βιβλιοθήκης, ἐνῶ ἡ Καλλιτεχνικὴ ἐπιτροπὴ ταξινομεῖ καὶ διαλέγει τὰ καλύτερα ἔργα τῶν παιδιῶν γιὰ τὴν καλλιτεχνικὴ Χριστουγεννατικὴ βιτρίνα τῆς τάξεως.

Καλαισθητικὴ ἀγωγή

Μετὰ διδύσκονται καὶ κλίνονται τὰ ἐπίθετα ὀνόματα τὰ λήγοντα εἰς —ος —η —ο (τελευταῖος —α —ο) λέγει ἀπ' τὸ ὁρθογραφικὸν χριστουγεννατικὸν κείμενον. Ἐξακολουθοῦμε τὴς χθὲς καὶ

Χειροτεχνία

χειροτεχνικὰς ἐργασίας. Μερικὰ παιδιὰ σήμερον φτιάχνουν τὴν προσκύνῃσι τῶν μάγων χαρτοκοπτικὴ—χαρτοκολλητικὴ.

Ἀριθμητικὴ

Ἐξακολουθοῦμε καὶ τελειώνουμε σήμερον τὸ Χριστουγεννατικὸν ἀνάγνωσμα ἀπ' τὸ βιβλίον μὲς. Γίνεται δραματοποίησι ὡς καὶ ἀσκησι ὁρθογραφικῆ.

Ὁρθογραφία

Ἐνα κορίτσι ζητεῖ ὑστερα τὴν ἄδεια γιὰ νὰ μᾶς διαβάσῃ καὶ νὰ μᾶς εὐχαριστήσῃ.

Ἐλευθέρα ἀνάγνωσης

Διαβάζει τὸ ὥραϊον καὶ σὺν παραμύθιν γραμμένον διήγημα «Χριστουγεννατικὴ ἱστορία» ἀπὸ ἕνα παλαιὸν βιβλίον τῆς Β' τάξεως. Τὰ παιδιὰ τόσο εὐχαριστήθηκαν, τόσο τὸ ἔζησαν, ποὺ αὐθρομηταὶ ζήτησαν καὶ τὸ δραματοποίησαν. Μία ὁμάδα ζήτησε καὶ ἔγραψε τὰ γεννηθέντα βιώματα—ἐντυπώσεις ἀπ' τὸ παραμυθάκι αὐτὸ στὸ ἡμερολόγιον τῆς τάξεως τῶν.

Ἐκθεσις

Ἐπίσης ἕνα παιδί μᾶς ἀπαγγέλλει τὸ ποίημα «Εἶδα χθὲς βράδυν» τοῦ Τ. Ἀγρα ἀπ' τὸ περιοδικὸ «Φῶρος τοῦ Παιδιοῦ».

Ἀπαγγελία

Μερικὰ παιδιὰ ζητοῦν καὶ διαβάζουν σχετικὰ περιοδικὰ καὶ βιβλία ἀπ' τὴν ἐπιτροπὴ τῆς Βιβλιοθήκης, ἐνῶ ἡ Καλλιτεχνικὴ ἐπιτροπὴ ταξινομεῖ καὶ διαλέγει τὰ καλύτερα ἔργα τῶν παιδιῶν γιὰ τὴν καλλιτεχνικὴ Χριστουγεννατικὴ βιτρίνα τῆς τάξεως.

Καλαισθητικὴ ἀγωγή

Μετὰ διδύσκονται καὶ κλίνονται τὰ ἐπίθετα ὀνόματα τὰ λήγοντα εἰς —ος —η —ο (τελευταῖος —α —ο) λέγει ἀπ' τὸ ὁρθογραφικὸν χριστουγεννατικὸν κείμενον. Ἐξακολουθοῦμε τὴς χθὲς καὶ

Χειροτεχνία

χειροτεχνικὰς ἐργασίας. Μερικὰ παιδιὰ σήμερον φτιάχνουν τὴν προσκύνῃσι τῶν μάγων χαρτοκοπτικὴ—χαρτοκολλητικὴ.

Πέμπτη 17-12 1953.

Διδάσκεται τὸ κεφάλαιον τῶν Θρησκευτικῶν «Ὁ Ἰησοῦς δωδεκαετής ἐν τῷ νῶϊ» καὶ ἐν συνεχείᾳ λύονται προβλήματα διαίρεσεως μὲ φιλοδωρήματα καὶ διάφορα σχηματικὰ ποσὰ πρὸς πωλὲς οἰκογενεῖς.

Θρησκευτικὰ

Ἀριθμητικὴ

Ἐξακολουθοῦμε καὶ τελειώνουμε σήμερον τὸ Χριστουγεννατικὸν ἀνάγνωσμα ἀπ' τὸ βιβλίον μὲς. Γίνεται δραματοποίησι ὡς καὶ ἀσκησι ὁρθογραφικῆ.

Ὁρθογραφία

Ἐνα κορίτσι ζητεῖ ὑστερα τὴν ἄδεια γιὰ νὰ μᾶς διαβάσῃ καὶ νὰ μᾶς εὐχαριστήσῃ.

Ἀνάγνωσης

Διαβάζει τὸ ὥραϊον καὶ σὺν παραμύθιν γραμμένον διήγημα «Χριστουγεννατικὴ ἱστορία» ἀπὸ ἕνα παλαιὸν βιβλίον τῆς Β' τάξεως. Τὰ παιδιὰ τόσο εὐχαριστήθηκαν, τόσο τὸ ἔζησαν, ποὺ αὐθρομηταὶ ζήτησαν καὶ τὸ δραματοποίησαν. Μία ὁμάδα ζήτησε καὶ ἔγραψε τὰ γεννηθέντα βιώματα—ἐντυπώσεις ἀπ' τὸ παραμυθάκι αὐτὸ στὸ ἡμερολόγιον τῆς τάξεως τῶν.

Ἐκθεσις

Ἐπίσης ἕνα παιδί μᾶς ἀπαγγέλλει τὸ ποίημα «Εἶδα χθὲς βράδυν» τοῦ Τ. Ἀγρα ἀπ' τὸ περιοδικὸ «Φῶρος τοῦ Παιδιοῦ».

Ἀπαγγελία

αυτά μας. Μια τα παιδιά ζητάνε και γράφουν την
Εκθεσις Περιμένουμε τα Χριστούγεν-
 να! ενω μια ομάδα από δυο αγόρια
 και κορίτσια θοάνει προς την πόλη για να μας φέ-
 ρουν τις ήμερες γραπτώς. Το αλόγευμα μα-
 θαίνομε τραγουδάμε το χριστουγεννιάτικο ύμνο
 «Άγιος υγιος» (Όλη τη βδομάδα τη δονούσανε τα
 «**Ωδική**» τραγούδια, τόσο αυτά
 που τους μαθαίναμε συνεχώς όσο και εκεί-
 να που είναι σ' όλους γνωστά και διδάσκονται και
 τα σχολικά μας). «Υστερα απ' το τραγούδι γίνον-
 ται Ιχνογραφία και χειροτεχνία: ξεκολλάμε τις
 αλληλεπικαλυπτικές εικότες και τις διδαχθείσες
 αλληλεπικαλυπτικές εικότες και τις διδα-
 ρέονται των μαθητών. Στο τέλος
 και κορίτσια απαγγέλλουν αυτά τα ποιήματα. «Θείο
 βράδυ» ποιητής Μήτσος Κατσίνης
 και «τα σημαντικά γιορτάζουν» ως
 και «το μάγο μας το φως» του Κ. Παλαμά απ' το
 τραγούδι ο Παράδεισος του Παιδιού του κ. Χάρη
 Ημερήσιος «Όμορφος απ' το ίδιο περιοδικό που τώχου-
 νε στη βιβλιοθήκη μας σ' άρκετά αντίτυπα ένα παι-
 δι μās διαβάζει το όμορφο, συναρπα-
 στικό και πολύ παιδικό διήγημα
 «Ήρθαν τα Χριστούγεννα».

Παρασκευή 18-12-1953.

Σήμερα διδάσκεται η Βίπτισι του Χριστού,
 ψάλλεται το «έν Ίορδάνη βαπτίζο-
 μένου σου, Κύριε» και αφιερώνεται
Θρησκευτικά τόσο απ' τα παιδιά, όσο κι' από
Ωδική μένα, διάφορα ήθη και έθιμα,
Δογραφία έδω, όσο κι' άλλοι, για τη μέρα
 την φερούμε. Λύνουμε και σήμερα προβλήματα με
Αριθμητική βαπτισθέντας υπό του Ιωάννου
 κατά την εποχή εκείνη Χριστια-
 νιστή και με διάφορα χριστουγεννιάτικα έμπορεύ-
 ματα. Επίσης συνεχίζουμε το χθεσινό μας ανα-
Ανάγνωσης γνωστικό κεφάλαιο. Τελειώνοντας,
 μερικά παιδιά για να ευχαριστήσουν
 τα ταπεινά των, έφεραν στην τάξη και μās δια-
Ελευθέρα βάζουν τα κάτωθι: «Παραξενή βρα-
Ανάγνωσης δυν» και «ή γέννηση και ή βάπτισι
 του Χριστού μας» απ' το περιοδικό
Καλαίσθη Φάρος του παιδιού. Μερικά έφεραν
Καλαίσθη και δείχνουν στην τάξη σχετικές Χρι-
 στουγεννιάτικες εικόνες, αγγελούδια και διάφορες
 εικόνες. Κι' ένα παιδί μās απαγγέλλει το ποίημα
 «Όμορφος βενός» απ' το βιβλίο «Όμορφος
Ωδική Κόσμος». Τραγουδοίμε και μαθαίνουμε το
 «Χάρις στο Καμπαναριό» χριστουγεννιά-
Ιχνογραφία τική καντάδα και στο τέλος Ιχνογρα-
 φούμε σκηνές απ' τη Βάπτισι του

Σάββατο 19-12-1953.

Σήμερα διδάσκονται η έκλογη των δώδεκα
 μαθητών του Χριστού. Γίνεται ανα-
Θρησκευτικά γινόμενα και παρατηρητοποίησης
 των έργων του Χριστού. Τα παιδιά γράφουν
Εκθεσις εκθέσεις των ήμερών τις περνώ-
 ντες εκ τωνών εντυπώσεως. Αναγράφον-
 ται τα γεγονότα εκ των διδαχθέντων και

Καλαίσθη πη συλλέγει και αναρτά τα καλύτερα
Καλαίσθη εκ των Ιχνογραφοχειροτεχνικών και
 πνευματικών έργων των παιδιών, ως
 και ό,τι άλλο απ' το καλύτερο και καλλιτεχνικώτερο
 υλικό που έφεραν καθ' όλη την εβδομάδα τα παιδιά
Ανάγνωσης στην τάξη τους. Έν συνεχεία γίνεται
 έπιξεργασία ολοκλήρου του αναγνω-
 στικού κεφαλαίου «Τα Χριστούγεννα της μάνας».
Μαθητική Την τελευταία ώρα γίνεται συνεδρίασις
 της τάξεως με το κάτωθι θέμα: Τα παι-
 δια διαβάζουν μια έπιστολή που τους
 έστειλε μια συμμαθήτριά των, που τώρα τελευταίως
 μετεγράφη εις το Όρφανοτροφείο θηλέων Κασιο-
 ριάς. Πάιρνουν απόφασι και της άπαντούν. «Υστερα
Εκθεσις από συζήτησι συντάσσεται το σχέδιο της
 έπιστολής και έξουσιοδοτείται για την
 ταχυδρόμησι ο Πρόεδρος της τάξεως. Και κατά τις
 υπόλοιπες δύο ήμερες πρό των διακοπών των Χρι-
 στουγέννων εργαζόμαστε γύρω απ' τη
Θρησκευτικά ζωή και το έργο του Ιωάννη του
 Βαπτιστή. Ιδιαίτερα όμως ή τάξη κάνει συνεδρίασι
 και παίρνει απόφασι να κάνη Χριστουγεννιάτικη
 γιορτή με υλικό απ' ό,τι έφερε κι' ευχαρίστησε την
 τάξη κάθε παιδί, ολοκλήρου τη θρησκευτική εβδομάδα.
 Ένα κορίτσι υποδεικνύει να παίξουμε κι' ένα σκέτος
 Χριστουγεννιάτικο. Σάν τέτοιο τα παιδιά προτιμούν
 «το Χριστουγεννιάτικο όνειρο» του Ιωάν. Γιαννέλη.
 Απαγγέλλεται το όλο δειγματοειδές και με δική τους
 πρωτοβουλία κι' έκλογη κατανέμονται οι ρόλοι. Επί-
 σης παίρνουν απόφασι να στολίση ή τάξη Χριστου-
 γεννιάτικο δένδρο, να καλέσουν και τους γονείς των
 για να τους καμαρώσουν και να φτιάξουν και μια
 Βασιλόπιττα που να την κόψουν στο τέλος της γιορ-
 τής, δίνοντας από ένα κομματάκι και στους καλεσμέ-
 νους των. Έν συνεχεία μερικά παιδιά
Ανάγνωσης φέρνουν και διαβάζουν κι' απαγγέλ-
 λουν τα κάτωθι: «Πηλιές Πρωτοχρο-
Δογραφία νιές» ποιήμα απ' το βιβλίο «Όμορφος
 Κόσμος». Το παραμύθι «Το μεγαλύτερο καλό τώρα
 τα Χριστούγεννα» απ' το περιοδικό «Το σπίτι του
 παιδιού». Επίσης μαθαίνουμε και δυο τρα-
Ωδική γουδιόκια τα «Πάει ο καλός ο χρόνος»
 και «Σάν τη νύφη στολισμένο» και μιλάμε για τα
 Χριστουγεννιάτικα ήθη και έθιμα του τόπου μας ως
Δογραφία και άλλων μερών της Πατρίδος μας.
 Την προηγούμενη δε μέρα της γιορτής
 μας πηγαινέι μια έπιτροπή και προμηθεύεται ένα
 Χριστουγεννιάτικο δένδρο με χρήματα του ταμείου
 της τάξεως και φέρνοντάς το στην τάξη το στολίζουν
 και με τη συνεργασία της Καλλιτεχνικής έπιτροπής.
 Όλα τα παιδιά το χαίρνταν και το καμάρωναν τόσο
 που δεν ξεκολλούσαν τα ματάκια τους από πάνω του.
 Τις μη εργάσιμες δε ώρες δεν θέλησαν να τ' άφί-
 σουν μόνο του. Βάρδιες - βάρδιες το συντρόφευαν
 και το γλυκοτραγουδοούσαν. Επίσης μια έπιτροπή
 μεταβαίνει στην αγορά και αγοράζει τα χρειώδη για
 τη Βασιλόπιττα που τη φτιάχνει με τις οδηγίες μιας
 μητέρας μιας συμμαθήτριά των. «Υστερα γίνεται
 μια γενική αφορμή με ό,τι έχει να παρουσιάση κάθε
 παιδί. συντάσσεται το πρόγραμμα, γράφεται το ίδιο
 στον πίνακα κι' αντιγράφεται απ' τα παιδιά σ' όμοιό-
 μορφα φύλλα χαρτί για τους καλεσμένους. Την
 άλλη μέρα τα παιδιά μου, σε συνεννοήσι με το

ΧΑΡΗ ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ, Δημ)λου Δάφνης—Εύρυτανίας

ΚΛΙΣΗ ΚΑΙ ΙΚΑΝΟΤΗΤΑ

Τὸ ἐλπιδοφόρο ξεκίνημα γιὰ τὴ χειραγώγηση καὶ τὴ διαφώτιση τῆς νεολαίας στὸν ἐπαγγελματικὸ της προσανατολισμὸ φέρνει στὴν ἐπιφάνεια ὡρσμένα ζητήματα, πού ἡ ἐξέτασή τους δὲ θά πειρή ποτὲ ν' ἀποσχολῇ κάθε ἐνδιαφερόμενο γι' αὐτά. Καὶ στὴν προκειμένη περίπτωση οἱ ἐνδιαφερόμενοι εἶναι πολλοί. Ἄμεσα καὶ ζωτικά ἐνδιαφέρουν τὰ σχετικὰ ζητήματα τοῦς ἴδιους τοῦς νέους, πού καλοῦνται ἀπ' τὴ ζωὴ νὰ κάνουν τὴν ἐκλογή, νὰ τραβήξουν τὸ δρόμο, γιὰ τίς κακοτοπιές ἢ ὁμορφιές τοῦ ὁποίου ἐλάχιστα οἱ περισσώτεροι γνωρίζουν. Ἐνδιαφέρουν τὰ προβλήματα αὐτὰ καὶ τὴν Πολιτεία, πού πῶς πολὺ ἀπ' ὅλους εὐθύνεται γιὰ τὴ λύση τους. Μὰ ὅχι λιγώτερο ἐνδιαφέρονται γι' αὐτὰ οἱ παιδαγωγοί, οἱ ψυχολόγοι, οἱ εἰδικοί. Ἀπ' αὐτοὺς θά βγῇ ὁ προσανατολιστὴς σύμβουλος, πού θά ναι ὁ ἀρμόδιος, ὁ ἐπεύθυνος, ὁ ἄμεσα χειριζόμενος τὰ ζητήματα τοῦ ἐπαγγελματικοῦ προσανατολισμοῦ τῶν νέων.

Ὅπως εἶναι ὁμῶς φυσικό, τὰ ζητήματα αὐτὰ παρουσιάζονται μὲ μιὰ ὁλοφάνερη πολυπλοκότητα, ἀκριβῶς γιὰ τὸ λόγῳ ὅτι ἀφοροῦν τὴν ἐξερεύνηση ἑνὸς στοιχείου ἁπαστου καὶ φευγαλέου, σκεττεινοῦ ὅσο καὶ πολυσύνθετου. Βέβαια ὁ ἐρευνητὴς ἔχει σοβαροὺς σιμμάχους στὸ ἔργο του:

1. Τὸν ἴδιο τὸ νέο, πού ὡς ἓνα βαθμὸ εἶναι γνώστης τῆς ψυχῆς του, τῶν ἐσωτερικῶν του διαθέσεων, τῶν κλίσεων καὶ ἀδυναμιῶν του.

2. Τὰ στοιχεῖα, πού εἶναι δυνατόν νὰ προσκομίσῃ (καὶ πού θά πρέπει ἀπαραιτήτως νὰ προσκομίσῃ) τὸ σχολεῖο, ἡ οἰκογένεια, οἱ γὰρ τὸν ἀρχὴ κλπ.

Ἐπίσης τὰ πράγματα δὲν παρουσιάζονται μόνο ἀπ' τὴ ρόδινη αὐτὴ ὄψη τους. Καὶ γεννιοῦνται τὰ ἑξῆς ζητήματα:

1. Πρέπει ὁ προσανατολιστὴς σύμβουλος νὰ ἐπαπαύεται στὴν ὁμολογία τοῦ νέου γιὰ τὴν κλίσιν του;

2. Εἶναι ἀρκετὴ ἡ κλίσιν γιὰ τὸν ὁριστικὸ προσδιορισμὸ τῆς κατεπιθυμητῆς ἐπαγγελματικῆς γραμμῆς;

Στὸ πρῶτο ζήτημα ἡ ἀπάντησις εἶναι εὐκλεώτερη. Ἡ ὁμολογία θ' ἀποτελῇ τὸ ἓνα σκέλος, τὸ ἓνα παρακλάδι τοῦ δρόμου, πού ὁδηγεῖ στὴν βάσιν τῆς ψυχῆς. Καὶ στηριγμένη καθὼς εἶναι στὴν ἄμεση ἐνδοσκόπηση, θά παρουσιάσῃ ὅλα τὰ μειονεκτήματα, πού ἀκολουθοῦν ἐκείνη. Πηγυμένη ἀπὸ ἓνα πλῆθος συναισθηματικῶν παρορμήσεων καὶ παραστρατισμένη κάποτε ἀπ' τὴ χάριση ἑνὸς λαθιμένου καὶ ἀπροσάρ-

μπροστά τοῦς γονεῖς των καὶ στὰ παιδιὰ ὁλοκλήρου τοῦ σχολείου των. Τρώγοντας δὲ τὸ καθένα ἀπὸ ἓνα κομμάτι βλαδιότητος, πού τοὺς ἀνάσσει ἕνας σωμαθιτὴς των, πού ἐπισκιάει τὸν Ἀλ-Βασίλη, δημιουργήθηκε μέσα τους μιὰ τέτοια ἐκείνη, μιὰ τέτοια ἐπὶ στοιχεῖα τοῦ πολιτισμοῦ τῆς Κοινωνίας μας μὲν πρὶν ἀλλάξαι τοὺς μετρητοὺς, πού ἀσφαλῶς δὲν θά τὴν ἐξέμασεν, ἀ' ὅλη τους τὴ ζωὴ. Τα παιδιὰ φέρουν χαροῦμένα, καὶ εὐχάρουν σ' ὅλους

μοσίου προγράμματος ζωῆς, θά ναι δύσκολο νὰ βοῇ τὴν κατεύθυνση, πού ταιριάζει στὸν ψυχολογικὸ ὁργανισμό. Γι' αὐτὸ τὴν ὁμολογία θά ὀφείλῃ νὰ συμπληρωθῇ, νὰ ἐλέγχῃ καὶ κάποτε ν' ἀναισθήσῃ ἡ ἐξέταση. Ἡ ἐξέταση πολὺπλευρὴ καὶ συστηματικὴ, πού θά πειρῇ ὅλα τὰ σημεῖα πού ἔχουν σχέση μὲ τὴν ἐργασία τοῦ ἀτόμου σ' ἓνα ἐπαγγέλμα, ἀρχίζοντας ἀπ' τὸ ὅπως καὶ τὸ ἀνάστημα μέχρι τίς συνθετικότερες πνευματικὰς λειτουργίες. Ἰδιαίτερα τὰ τεστ καὶ οἱ ἄλλες ἐξετάσεις, πού πρέπει νὰ ἐξικριβώνουν τὴν κλίσιν, τὴν ταλάντι, πρέπει νὰ συνδιὰζωνται μ' ὅλες τίς σχετικὰ πληροφορίες γιὰ τὸ παρελθὸν τοῦ νέου, τὸ παρὸν καὶ τὸ ὅποιο ἔχρησε κλπ.

Τὸ δεύτερο ζήτημα ἀποτελεῖ τὴ λογικὴ συνέχεια τοῦ πρώτου. Ὑποθέτομε, πῶς μὲ ὅλους τοὺς τρόπους πού ἀνέφερα παραπάνω καὶ μὲ ἄλλους, πού ἡ εἰδικὴ θά δημιουργήσῃ, ἀνακλύσῃ τὴν κλίσιν ἑνὸς νέου. Εἶναι ἀρκετὸ αὐτό, γιὰ νὰ τοῦ ὁρίσωμε τὸ πεδίο τῆς ἰσότητας δράσεώς του; Γιατί καὶ ἐδῶ εἶναι δυνατόν νὰ συμβαίνουν δυὸ πράγματα:

α) Οἱ ἐρεθισμοὶ τοῦ περιβάλλοντος νὰ ἔχουν ἐμπνεύσει στὸ νέο ἓνα ὠρισμένο πρόγραμμα ζωῆς, μὰ τόσο στερεό, ὅσο διαρκοῦν οἱ ἐπιδράσεις τῶν ἐρεθιστικῶν αὐτῶν. Ὅταν ἀργότερα γοητευτικώτεροι ἢ ἰσχυρότεροι ἐρεθισμοὶ προβάλλουν μπρὸς στὰ μάτια του, τὸ ὅριον παλιὸ οἰκοδόμημα γκρεμίζεται καὶ ἡ ἀπογοήτιση καὶ ἡ πίκρα γιὰ τὸ ἀδύνατο τῆς ἀλλαγῆς τοῦ προγράμματος βαραίνουν γιὰ πάντα τὴν ἀνικανότητὴ ψυχῆ καὶ κάνουν τὴν ἐργασία μαρτύριο γιὰ τὸ ἄτομο καὶ παθητικὴ γιὰ τὴν κοινωνία.

β) Ἡ φυσικὴ καταβολὴ τοῦ ὁργανισμοῦ, ἡ ἀντικεινὴ, οἱ δυνατότητές του εἶναι ὡς ἓνα βαθμὸ προδιαγεγραμμένες. Καὶ, φυσικά, κάθε ὁργανισμὸς δὲν εἶναι ἱκανὸς γιὰ κάθε εἶδους ἐργασία. Τὸ ἄτομο, στρωγμένο ἀπ' τίς ἐσώτερες κλίσεις του, πέφτει πρὸς τὰς ἐξωτερικὰς θύρας, ὅταν στὰ φερονύσματα τῆς ψυχῆς τὸ σῶμα ἀπαντᾷ μὲ ρυθμὸ σκατὴν.

Τὸ ταλέντι, λέει ὁ Claparède, δὲν κάνει περὶ τὴν γνώσιν. Μία γνώσις, πού προηγείται, συντελεστὴν ἀ' ἀκολουθεῖ. Γιατί ἐδῶ χρειάζεται γνώσις. Γνωστὴν ἀπ' τὴ μιὰ μεριὰ τῆς καλῆς καὶ ἀσχημῆς πτυχῆς τοῦ ἐπαγγέλματος καὶ τῶν ἀπαραιτήτων ἐκτελέσεως τοῦ ἐπαγγέλματος ἱκανοτήτων καὶ γιὰ τὴν ἀπ' τὴν ἄλλη τῶν ἱκανοτήτων, πού διαθέτει τὸ ἄτομο. Καὶ ὅσο γιὰ τὴ δεύτερη, ὁ γυατρός καὶ οἱ ἄλλοι ἐκτελέσεις θά δώσουν τὴν εἰκόνα στὸν ἴδιο τὸν νεὸν τὸν προσανατολιστὴν του.

Γιὰ τὴν γνώσιν ὅμως τῶν συνθηκῶν τοῦ ἐπαγγέλματος καὶ τῶν ἀπαραιτήτων γι' αὐτὰ ἱκανοτήτων, ὁ νεὸς δὲν εἶναι ἀρκετὴ μιὰ διαφώτισις ἀπ' τὸν γυατρός. Γι' αὐτὸ μὲ τὸ ζήτημα τῆς ἰδρύσεως τῶν ἐπαγγελματικῶν προσανατολισμῶν, εἶναι σωστὸ νὰ πολεμηθῇ καὶ τὸ ζήτημα τῶν δυνατοτήτων γιὰ καλύτερη κατανόησιν καὶ ἐπισκεψίαν, δοκιμαστικὴ ἐργασία καὶ ἄλλων νέων στὸ σοβαρώτερον πρόβλημα τῆς ζωῆς τους.

ALL SON DAVIS καὶ ROBERT HESS

Μετάφρ. Νικολάου Γ. Δημητροκάλλη

ΤΑ ΚΡΙΤΗΡΙΑ (TESTS) ΝΟΗΜΟΣΥΝΗΣ ΚΑΙ Η ΑΚΡΙΒΕΙΑ ΑΥΤΩΝ¹⁾

ΣΗΜΕΙΩΣΙΣ ΣΥΝΤΑΞΕΩΣ: Ἡ ἐπινόησις ὑπὸ τοῦ Γάλλου λαροψυχολόγου Alfred Binet καὶ τοῦ συνεργότου του Simon τῆς πρώτης ἀκρίβειας διὰ τὴν μέτρησιν τῆς νοημοσύνης, ἡ εὐρεία ἐφαρμογὴ αὐτῆς καὶ ἄρχος εἰς τὰ σχολεῖα τῶν Παρισίων καὶ τὰ ἐπιτευχθέντα ἀποτελέσματα προκάλεσαν πολὺν ἐνθουσιασμόν καὶ ἐγέννησαν πολλὰς ἐλπίδας εἰς λατρούς, ψυχολόγους, παιδαγωγούς καὶ διδασκάλους, διότι ἐπιστεύθη, ὅτι διὰ τοῦ τρόπου τούτου θὰ ἦτο δυνατόν νὰ διαγιγνώσκεται ἀλαθῆτως καὶ νὰ μετρητοὶ ἐπακριβῶς ὁ βαθμὸς καὶ ἡ φύσις τῆς νοημοσύνης ἐκάστου παιδιοῦ. Ἡ ἀρχικὴ κλίμαξ ἐτροποποιήθη ἐπανειλημμένως ὑπὸ τοῦ ἰδίου τοῦ Binet, ἄλλαι δὲ ἐπινοήθησαν ὑπὸ διαφόρων ψυχολόγων καὶ ἐφηρμόσθησαν εὐρύτατα εἰς πολλὰς χώρας, ἡ δὲ ἐρευνὰ δὲν περιορίσθη μόνον εἰς τὴν νοημοσύνην, ἀλλ' ἐπέτετάθη καὶ εἰς ἄλλας ψυχικὰς ἐκδηλώσεις (συναίσθημα, βούλησις κ.λπ.).

Χωρὶς νὰ ἀμφισβητήται ἡ ἀξία τῆς διὰ τῶν tests ψυχολογικῆς ἐξέτασεως καὶ τῶν δι' αὐτῆς, ἐν συσχετισμῷ πρὸς τὴν ἐξέτασιν καὶ μὲ ἄλλας ψυχολογικὰς μεθόδους, συναγομένων συμπερασμάτων, εἶναι πάντως βέβαιον ὅτι ἡ ἐξέτασις διὰ τῶν tests παρουσιάζει πλείους δυσχερείας, ἀκόμη δὲ δυσκολωτέρα εἶναι ἡ ἐρμηνεία τῶν δεδομένων αὐτῶν. Ἐνδείξεις τινὰς περὶ τῶν δυσχερειῶν τούτων καὶ ἄλλων ἀκόμη παρέχει τὸ κατωτέρω δημοσιευόμενον ἐν μεταφράσει ἀρθρον τῶν ἐν ἐπικεφαλίδι ἀμερικανῶν συγγραφέων καὶ διὰ τοῦτο ἐκρίθη ἀξιὸν δημοσιεύσεως εἰς τὸ «Ἐπιστημονικὸν Βῆμα». Ἐκ τούτων ὁ μὲν Davis εἶναι καθηγητὴς τῆς Παιδαγωγικῆς εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τοῦ Σικάγου, γνωστὸς διὰ τὰς ἐρεῖνας του ἐπὶ τῶν tests, ὁ δὲ Hess συνεργάτης αὐτοῦ καὶ γραμματεὺς τῆς Ἐπιτροπῆς Μελέτης τῆς ἀνθρωπίνης ἀναπτύξεως τοῦ ἰδίου Πανεπιστημίου.

Ἄν καὶ πολλοὶ ἀπὸ τοὺς σημερινοὺς ἐνήλικας ἀπέφυγον τὴν δοκιμασίαν διὰ τῶν tests νοημοσύνης, δὲν συμβαίνει σήμερον τὸ ἴδιον καὶ διὰ τὴν μεγάλην πλειονότητα τῶν 20 ἑκατομμυρίων μαθητῶν τῶν ἀμερικανικῶν δημοτικῶν σχολείων.

Εἰς πολυαριθμοὺς πόλεις, τόσον εἰς τὰ ἰδιωτικὰ ὥσον καὶ εἰς τὰ δημόσια σχολεῖα, κάθε παιδί ὑποβιβάζεται εἰς τὰ tests αὐτά, ὅχι μίαν μόνον φοράν, ἀλλ' ἐπανειλημμένως κατὰ τὸ δίσστημα τῶν ὀκτῶ πρώτων ἐτῶν τῆς μαθητείας του. Στηριζόμενοι εἰς τὴν ἐπιτυγχανομένην ἐπίδοσιν εἴτε εἰς τὰ κυρίως tests νοημοσύνης εἴτε εἰς τὰ tests ἀναγνώσεως, εἶναι δυνατόν νὰ τοποθετήσωμεν ἓνα παιδί εἰς τὸ «προχωρημένον» τμήμα, ὅπως λέγομεν, ἢ ἀντιθέτως εἰς τὴν τάξιν τῶν «ἐν καθυστέρήσει». Δυνατὸν ἐστὶν νὰ σταλῇ τὸ παιδί εἰς εἰδικὸν σχολεῖον διὰ «ἀπορροισμένων» ἢ «βραδεῶν» μαθητῶν.

Ἐνα tests νοημοσύνης, ἰσχυρίζονται, μετρεῖ πραγματικὰ τὴν «πνευματικὴν ἰκανότητα». Ἄν θεωρήσωμεν τὸν ἰσχυρισμὸν τοῦτον ὡς ἀκριβή, θὰ περὶ τῆς αὐτῆς νὰ δεχθώμεν καὶ τὰ ἐπαχολογηθέντα ὅτι οἱ νεοπαῖδες τῆς παιδείας, κατὰ γενεὰν κα-

νόνα, εἶναι σαιρῶς κατώτερα ἀπὸ τὰ παιδιά τῶν πόλεων εἰς τὴν νοημοσύνην ὅτι αἱ μικροὶ λευκοὶ τῶν Νοτίων Πολιτειῶν παρουσιάζονται ἐπίσης ὀλιγώτερον νοήμονες τῶν Βορείων καὶ ὅτι τὰ παιδιά τῶν πτωχῶν τάξεων, οἰκιστὴς ἀμερικανικῆς πόλεως, ἐπιτυγχάνουν κατὰ 8 ἢ 10 μονάδας ὀλιγώτερον εἰς τὰ tests αὐτά, ἀπὸ τὰ παιδιά τῶν εὐπορωτέρων οἰκογενειῶν. Ὅταν μάλιστα φθάσουν τὴν ἡλικίαν τῶν 13—14 ἐτῶν διαπιστώνεται γενικῶς μία καθυστέρησις 20—23 μονάδων εἰς τὰ πρώτα.

Ἐκεῖνοι ποὺ προετοιμάζον τὰ tests, ὅπως ὁ Terman καὶ ὁ Otis, ὑποστηρίζουν, ὅτι αἱ σημαντικαὶ αὐταὶ διαφοραὶ ἀνταποκρίνονται τῷ ὄντι πρὸς μίαν πραγματικὴν συγγενὴ «ὑπερβολήν» ἢ «ὑστέρησιν». Ἡ Γενετική, ἐν τούτοις, δὲν προσάγει τὴν παραμικράν μαρτυρίαν πρὸς ὑποστήριξιν τῆς θεωρίας, κατὰ τὴν ὁποίαν μία ὠρισμένη κοινωνικὴ ἢ οἰκονομικὴ τάξις θὰ ἦτο δυνατόν νὰ ἰσχυρισθῇ, ὅτι κατέχει ἐκ κληρονομικότητος ἀνώτερόν τινα βαθμὸν νοημοσύνης ἀπὸ μίαν ἄλλην.

Εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τοῦ Σικάγου ἔχομεν ἐπιληφθῆ τῆς μελέτης τοῦ κατωτέρω σπουδαιοτάτου προβλήματος: αἱ σημαντικαὶ ἀποκλίσεις ἀπὸ τοῦ μέσου ὅρου τοῦ Δ. Ν. (δείκτου νοημοσύνης), τὰς ὁποίας διαπιστώνομεν εἰς τὰς διαφόρους ομάδας, μήπως εἶναι πρὸ πλίντων συνιρήσεις τοῦ εἴδους τῶν τιθεμένων προβλημάτων εἰς τὰ tests ταῦτα καὶ τῆς γλώσσης εἰς τὴν ὁποίαν διατυπώνονται; Μία ὁμὸς ἐρευνητὴν περιλαμβάνουσα τοὺς Allison Davis, τὸν δρᾶ Kennet Eells, Robert Hess κλπ. μελετᾷ τὸ ζήτημα ἀπὸ πέντε ἡδὲ ἑτῶν.

Ὁ δόκτωρ Eells ἤρχισεν ἀναλύων τὴν μεγαλύτεραν ἢ μικροτέραν ἐπιτυχίαν, τὴν ὁποίαν ἐσημείωσαν εἰς τὰ tests ταῦτα 5 000 περίπου μαθηταὶ τῶν ἀνωτέρων καὶ κατωτέρων κοινωνικῶν τάξεων μίας μεγάλης πόλεως τῆς μεσοδυτικῆς περιοχῆς. Οἱ μαθηταὶ οὗτοι ἔπρεπε νὰ ἀπαντήσουν εἰς 460 ἐρωτήσεις λεηφθείας ἀπὸ δέκα tests νοημοσύνης, ἔξ ἐκείνων τὰ ὅποια χρησιμοποιοῦνται συχνότερον. Μέσα εἰς τὰ δέκα αὐτὰ tests δὲν ἐπῆρξεν οὔτε ἓνα πρόβλημα εἰς τὸ ὅποιον τὰ παιδιά τῶν πτωχῶν ἢ ξένων οἰκογενειῶν ἐπέτυχον ἀνωτέραν βαθμολογίαν ἀπὸ τοὺς πλέον εὐταστάτους συμμαθητὰς τῶν καὶ μόλις ἐφθάσαν τὴν αὐτὴν βαθμολογίαν εἰς 21 ἐκ τῶν 460 προβλημάτων, ἥτοι εἰς ἀναλογίαν μικροτέραν τοῦ 5 οἴο.

Ὁ Eells παρατήρησεν ἐπίσης, ὅτι ἡ διαφορὰ βαθμολογίας μεταξὺ τῶν παιδιῶν τῶν δύο ομάδων ἦτο ποικίλη καὶ ἐξαρτάτο ἀπὸ τὸ χρησιμοποιούμενον test. Τοῦτο ἀπεδείκνυε σαφῶς, ὅτι, ἐν μέρει τὰς διαφορὰς τῆς ἀντιθέτου ἀντιδράσεως ἦτο τὸ ἀπορροιστικὸν τοῦ ἑκάστου τοῦ tests.

Κατὰ τὴν ἐκτελεστικὴν ἐκδοχὴν τοῦ πρώτου ἡμεῖς ἀποτέλεμα τῆς ἐρευνῆς ἐκτιθέμεθα.

¹⁾ Ἀπὸ τὸ περιοδικὸν τῆς University of Chicago

εις μίαν καταπληκτικήν ποικίλιαν πνευματικῶν δραστηριοτήτων. Διὰ τὴν συγγρίνωσιν τὰς γενικὰς ἱκανότητας ἑνὸς προηώπου μετὰ τὰς ἱκανότητας ἑνὸς ἄλλου, ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος συντάσσει τὰ tests ὀφείλει νὰ ἐκλέγῃ τύπους προβλημάτων προσιτῶν καὶ διὰ τὰς πλέον διαφορετικὰς νοσηρότητας. Εἶναι προφανές ὅτι ἐκεῖνοι ποὺ συνέταξαν τὰ ἐν χρήσει σήμερον tests οὐδὲν ἔχουν περιλάβει εἰς αὐτὰ ἀρκετὰ μεγάλαν ποικίλιαν πνευματικῶν προβλημάτων.

Ἀντιθέτως θέτουν ἐρωτήσεις ἀκαδημαϊκῆς τῆς αὐτῆς φύσεως μετὰ ἐκείνας ποὺ σιζητοῦνται μέσα εἰς μίαν συνηθισμένην τάξιν. Αὗται ὅμως δὲν ἔχουν εἰμὴ μακρινὴν σχέσιν μετὰ τὰς κατωτέραις τῆς πραγματικῆς ζωῆς καὶ πηγάζουν ἀπὸ μίαν βιβλιακὴν σχολικὴν μόρφωσιν, ἀστικὴν καὶ αὐστηρῶς παραδοσιακὴν.

Ἡ πολιτιστικὴ ὁμὴς ἣτις εὐνοεῖται ἀπὸ τὰ σημερινὰ tests εἶναι ἡ τῶν μέσων τάξεων. Τοῦτο ὅμως δὲν εἶναι καθόλου δευτερεύον πρόβλημα· διότι ἐν τῇ συνόλῳ σήμερον εἰς τὴν Ἀμερικανὴν πλέον τῶν 60 ο)ο τῶν παιδιῶν ἀνήκουν εἰς οἰκογενεῖας οἰκονομικῶς ἀσθενεστέρας. Εἰς τὰ δημοτικὰ σχολεῖα ἡ τοιαύτη ἀναλογία φθάνει τὸ 70 ο)ο. Ἡ πλειονότης μεταξὺ αὐτῶν εἶναι λευκοὶ καὶ αὐτόχθονες, πρέπει ὅμως νὰ προσθέσωμεν εἰς αὐτὰ ἑκατομμύρια νέγρων καὶ παιδιῶν ἀνηκόντων εἰς ξένας οἰκογενεῖας.

Ἐξ ἄλλου τὰ 95 ο)ο τῶν διδασκάλων προέρχονται ἐκ τῶν μέσων τάξεων καὶ ὁ τρόπος τῆς ζωῆς των, καθὼς καὶ ὁ πολιτισμὸς των εἶναι σαφῶς διάφορος, ἀπὸ τὸν τρόπον ζωῆς καὶ τὸν πολιτισμὸν τῆς πλειονότητος τῶν μαθητῶν των.

Υπάρχει πράγματι μέσα εἰς τὰ ἀμερικανικὰ σχολεῖα μία διαχωριστικὴ γραμμή. Τὰ παιδιά τῶν πτωχῶν τάξεων δὲν κατανοοῦν καὶ κατὰ συνέπειαν δὲν ἠμποροῦν νὰ ἀφομοιώσουν τὸν πολιτισμὸν τοῦ διδασκάλου των. Ἐξ ἀντιθέτου, οἱ διδασκαλοὶ οὗτοι καί, εἰς μικρότερον βυθμόν, αἱ ἐπισκέπτριαι ἀδελφαὶ (les assistantes sociales) καὶ οἱ κλινικοὶ κάμνουν ὅ,τι ἠμποροῦν διὰ νὰ μεταβάλουν τὸ πολιτιστικὸν ἐπίπεδον καὶ τὸν τρόπον ζωῆς τοῦ ἡμίσεος καὶ πλέον τῶν μικρῶν Ἀμερικανοπαίδων.

Δὲν εἶναι λοιπὸν ἐκπληκτικὸν τὸ ὅτι ἀκαταπαύστως πηρονοοῦνται ὡς ἀποτελεσθέντες καὶ «συγχυσμένοι» καὶ ὑποφέρουν βυθίαι ἀπὸ τὸ συναίσθημα ὅτι αἱ εὐσυνείδητοι ἀλλὰ ἀνωφελεῖς προσπάθειαι των, ὅπως ἐμφανίσουν εἰς τὰ παιδιά αὐτὰ τὴν σχολικὴν μόρφωσιν, εἶναι ἀθεραπεύτως καταδικασμένοι εἰς ἀποτυχίαν.

Ἐχουν ἐπίσης νὰ ἀντιμετωπίσουν τὴν βαρεῖαν προσπᾶθειαν νὰ καταστήσουν ἱκανὰ τὰ παιδιά νὰ ἀφομοιώσουν ἕνα πρόγραμμα εὐρισκόμενον ἔξω τῆς πραγματικότητος καὶ ἐλάχιστα ἐνδιαφέρον τοιοῦτο· τῶς π.χ. αἱ συμβολικαὶ διηγῆσεις, αἵτινες προσορίζονται διὰ τὰ τρία ἢ τέσσαρα πρώτα ἔτη τῆς σχολικῆς φοιτήσεως εἶναι πολὺ ἀπλοϊκώτεροι ἀπὸ τὴν καθημερινὴν ζωὴν τοῦ παιδιοῦ. Διὰ τοῦτο αἱ ἱστορίαι αὗται τοῦ ἡμίσεος γὰρ τῶν μὴ πραγματικῶν γεγονότων καὶ τοῦ εὐνοητικῶς ἀελοῦ γινῶν των. Αὗτοι οἱ παῖδες τῶν μεσίων τάξεων ἢ ἐλαττωματὰ νὰ ἐπιτύχῃ τὴν ἐπιδόξασιν τῶν διδασκάλων καὶ τῶν βιβλίων ποτε εἶναι δυνατόν· οὐδὲν οὐδὲν ὁρμητὴν ἀποτίναξιν τῶν ὁδῶν αὐτῶν καὶ οὐδὲν νὰ τὴν κάμῃ νὰ ἀναλήσῃ τὴν ἀνάγνωσιν.

Διὰ νὰ ἀποδείξῃ τὴν ἀλήθειαν τοῦ λοχυρισμοῦ μας, ὅτι τὰ προβλήματα ποὺ τίθενται εἰς τὰ σημερινὰ tests βασίζονται ἐπὶ πολιτιστικῶν γνώσεων καὶ λεξιλογίου περισσώτερον οἰκείου εἰς τὰς ἀνωτέρας κοινωνικὰς καὶ οἰκονομικὰς ὁμάδας, ὁ καθηγητὴς Haggard καὶ ἡ ἰδική μας διὰς ἐρευνῶν ὠργάνωσαν ἕν ἄλλο πείραμα ἐφαρμοσθὲν ἐπὶ 656 μαθητῶν. Κατ' ἀρχὰς ὑπεβάλαμεν τοὺς μαθητὰς αὐτοὺς εἰς τὰ συνήθη tests· κατόπιν τοὺς ἐξητάσαμεν ἐπὶ ὠρισμένου ἀριθμοῦ προβλημάτων, τὰ ὁποῖα προσεπαθήσαμεν νὰ καταστήσωμεν περισσώτερον δίκαια.

Δι' ὠρισμένους τύπους τῶν «δικαίων» τούτων προβλημάτων ἀνεκαλύψαμεν ὅτι αἱ «κατωτέραι» ὁμάδες ἐπετύγχανον βαθμολογίας σαφῶς καλυτέρας. Θὰ ἀναφέρωμεν μίαν περίπτωσιν:

Ἐνα ἐκ τῶν κλασσικῶν tests νοημοσύνης θέτει τὴν ἀκόλουθον ἐρώτησιν:

Μία συμφωνία εἶναι δι' ἕνα συνθέτην δ, τι εἶναι ἕνα βιβλίον διὰ ἕνα;

☐ χάρτην ☐ γλύπτην ☐ συγγραφέα ☐ μουσικόν ☐ ἀνθρώπον.

Εἰς τὸ εἰδικὸν τοῦτο πρόβλημα 81 ο)ο τῶν μαθητῶν, οἱ ὁποῖοι ἀνήκουν εἰς τίτεις οἰκονομικὰς καὶ κοινωνικὰς ἀνωτέρας, ἔδωσαν ἀπάντησιν ὀρθήν, ἔνθ' εἰς τὴν κατωτέραν ὁμάδα μόνον 51 ο)ο.

Ἡ ἰδική μας ἐρώτησις, ἂν καὶ ὁμοία, ἔδωσεν ἀποτελέσματα πολὺ διαφορετικά. Ἰδοὺ αὐτή:

Μεταξὺ τοῦ ἀρτοποιοῦ καὶ τοῦ ἄρτου ὑπάρχει ἡ αὐτὴ σχέσης ποὺ ὑπάρχει μεταξὺ ἑνὸς ξυλουργοῦ καί;

☐ ἐνὸς πρίονος ☐ μιᾶς οἰκίας ☐ ἐνὸς κοχλιάριον ☐ ἐνὸς καρφιοῦ ☐ ἐνὸς ἀνθρώπου.

Τὸ πρόβλημα τοῦτο, ἂν καὶ χρησιμοποιοῦν λέξεις ἀπλὰς καὶ γνωστὰς εἰς ὅλους, ὅπως «ἀρτοποιός», «κοχλιάριον», «καρφί» κλπ., ἦτο πνευματικῶς δυσκολώτερον καὶ διὰ τὰς δύο ὁμάδας καὶ κατὰ συνέπειαν περισσώτερον κατ' ἄλλον καὶ ἀποτελεσματικὸν εἰς τὸ νὰ βοηθήσῃ νὰ ἀνακλύσωμεν τὰ πλέον ἱκανὰ παιδιά. Διὰ νὰ εἰπωμεν τὴν ἀλήθειαν, ἡ ἀναλογία τῶν ὀρθῶν ἀπαντήσεων ὑπῆρξεν ἡ ἴδια καὶ εἰς τὰς δύο ὁμάδας (θὰ ἠμποροῦσε νὰ νομίση κανεὶς ὅτι τὸ πρόβλημα τοῦτο ἠνῶναι τὰ παιδιά τῶν εἰδικευμένων ἢ ἡμι-εἰδικευμένων ἐργατῶν, τὰ ὁποῖα θεωροῦμεν ὡς ἀνήκοντα εἰς τὴν κατωτέραν οἰκονομικῶς ὁμάδα μας· εἰς τὴν πραγματικότητά ὅμως δὲν συμβαίνει τοῦτο, διότι σπανίως βλέπουν τοὺς ἀρτοποιοὺς καὶ τοὺς ξυλουργοὺς ἐργαζομένους εἰς τὰς πτωχικὰς συνοικίας).

Διὰ νὰ συμπληρώσωμεν τὴν ἀπόδειξίν μας — τώρα ὅποτε ἡξεύρομεν πῶς νὰ ἐξαλείψωμεν τὴν ἀπὸ ἀπόψεως μορφικῶς διάκρισιν εἰς τὰ ἰδικὰ μας tests — ἐπροχωρήσαμεν εἰς μίαν ἀνεπιτήδευτον καθιστάντες ἕνα πρόβλημα φραστικῶς δυσκολώτερον διὰ τὴν κατωτέραν ὁμάδα.

Ἐτήρουν ἐπὶ τὴν τὴν ἀκόλουθον ἐρώτησιν χρησιμοποιοῦμεν εἰς τὰ σημερινὰ tests.

Ἐνα παιδί τὸ ὁποῖον, χωρὶς νὰ τὸ κάμῃ ἐπιτηδεῖ, κινεῖ ἕνα ἄλλο παιδί πρέπει:

☐ νὰ πῇ ὅτι δὲν ἦταν σωστὸ ☐ νὰ μὴ το σέ-

τὴν κληρονομικότητα. Ἐξήτασε 40 γάμους μεταξύ ἐλιγοφρενῶν. Ἀπ' αὐτοὺς προήλθον 220 ἐλιγοφρενῆ πρόσωπα καὶ 2 μόνον ὁμαλά. Ἡ ἐλιγοφρένεια κληρονομεῖται καὶ ἀπὸ τὸ ἐπὶ ἐλιγοφρενῇ ἄτομα παντρεύονται συνήθως ὁμοίους τῶν. Ὅσον ἀφορᾷ τὴν νευρικήν ἀσθένειαν ὑπεριαν, πολλοὶ παραδέχονται, ἐπὶ αὐτὴν ἔχει τὸ περιβάλλον.

Είναι όμως αδύνατον νὰ γίνῃ κανεὶς υστερικός εἰς ἀνδρὶ ποτε ἡλικίαν, ἐὰν δὲν ὑπάρχῃ καὶ κάποια κληρονομικὴ προδιάθεσις. Ἐπίσης οἱ περιπτώσεις τῶν ἀλητῶν ἔχουν αἰτίαν τὴν κληρονομικότητα. Ὁ Γερμανὸς Grühle, ἐρευνήτας τὴν καταγωγὴν τῶν παραμελημάτων παιδῶν σὲ διάφορα σχολεῖα, ἐβγαλε τὸ συμπέρασμα, ὅτι $\pm 41\%$ αἰτίαν ἔχουν τὴν κληρονομικότητα, 18% συρμένε· περιβάλλον καὶ 41% καὶ τὰ δύο μαζί. Εἰς ἰδρύματα διευθυνόμενα ἐπιστημονικῶς ἐπεδιώχθη ἡ προφύλαξις τῆς κοινωνίας ἀπὸ τοῦ ἀλητῆς διὰ τῆς διορθώσεως αὐτῶν, ἀλλ' ἀπεδείχθη, ὅτι τὰ $3\frac{1}{4}$ ἀπὸ αὐτοῦ εἶναι ἀδιόρθωτοι. Ἐπίσης διάφοροι παρατηρήσεις ἀπέδειξαν, ὅτι ἡ νοημοσύνη ἐφείλεται εἰς τὴν κληρονομικότητα. Διὰ τὰ ἐμφανισθῇ μία μεγαλοφυΐα χρειάζεται νὰ προὑπάρχῃ σειρά προγόνων μὲ μεγάλας ἀρετάς. Ἡ καλύτερη ἢ χειρότερη ἀγωγὴ δὲν εἶναι δυνατόν νὰ μεταβάλλῃ τὴν νοημοσύνην. Τὸ ποσὸν ὁμῶς τῶν γνώσεων, ἡ μόρφωσις κανονίζεται ἀπὸ τὸ περιβάλλον, τὴν ἀγωγὴν. Ὁ ἔξυπνος χωρὶς τὴν κατάλληλον ἀγωγὴν δὲν μπορεῖ νὰ μορφωθῇ, ὥστε καὶ ὁ κουτός μπορεῖ νὰ γίνῃ ἔξυπνος εἰς ὅσα σχολεῖα καὶ ἂν φοιτήσῃ. Ἐπομένως διὰ τὴν εὐφυΐαν, τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ πνεύματος καὶ τῆς νοημοσύνης συνεργῶν καὶ τὰ δύο κληρονομικότης καὶ περιβάλλον. Ὁ Γερμανὸς ψυχολόγος Verschner δίνει ἐπ' αὐτοῦ τὸ ἑξῆς παράδειγμα: Δυὸ διδμοὶ ἀδελφοὶ παρθελόντες ἀπὸ τὸ αὐτὸ ὄν, ἐσπούδασαν μουσικὴν ἀπὸ τὸν ἴδιον καθηγητήν. Ὅταν ἐμεγάλωσαν ἐχωρίσθησαν καὶ ἐπὶ τὰ 20 ἔτη ὄρυσαν σὰν διευθύνται ὀρχήστρας μακρὰ ὁ ἓνας ἀπὸ τὸν ἄλλον. Κατόπιν συναντήθηκαν καὶ ἀσχλήθηκαν στὸ ἴδιον μελόδραμα σὰν ἡθοποιοὶ καὶ διευθύνται ὀρχήστρας. Παρατηρήθηκε, ὅτι κατὰ τὴν παράστασιν ἦταν δυνατόν νὰ ἀντικαθιστῇ ὁ ἓνας τὸν ἄλλον χωρὶς νὰ τὸ ἀντιλαμβάνονται οἱ ἀκροαταὶ ἢ εἰς ἐκτελεστὰς τῆς ὀρχήστρας.

Ο. Ψυχικές ιδιότητες του ανθρώπου, όπως το συναίσθημα του φόβου, αγάπης, μίσους, θένους, φι-
λίας κ.λ.π. έχουν άμεση σχέση την κληρονομικότητα,
γιατί να παραγινώσκονται και ο ρόλος της αγωγής
και του περιβάλλοντος.

Ὡς, πρὸς τὴν ἐγκληματικότητα ἀπεδείχθη, δεῖ ἐπὶ τὴν ἐπίδρασιν ἰσχυρῆς ἢ κληρονομικότητος. Τίς παρὰ τὰς προτέρας φορές ὁ καιουργὸς καὶ ὁ ἄγιος γεννᾶται, δεῖ δημιουργεῖται ἐκ τοῦ περιβάλλοντος ἐκτός ἐκείνου, οἱ ὅπου καιουργῶν ἄνω μέθης, σπινθηρίαις, ἀσπιδί, ἐξάψης κ.λ.π. Οἱ δὲ ἐπαγγέλματος καιουργοὶ εἶναι ἀδύνατοι καὶ τὸ θεσμοκράτειρον δὲν εἶναι σκοπὸν σωφρονισμοῦ, ἀλλὰ ἀποταλεῖ χυμὸν τῆς κοινωνίας.

1. πρὸς τὴν ἀποστολὴν ἐκτελέσονται, ἐπὶ

... καὶ τὸν ἀποστόλον, ὅταν ἐγγί-
... τῶν ἀποστόλων ἀποστολῶν καὶ ἐλθῶ
... καὶ τὸ παρ' ἑαυτοῦ καὶ ποτε

γαλύτερα είναι: ή ποικιλία περιβάλλοντος, μέσα εις τὸ ὅποιον δυνατόν νὰ ἀναπτυχθῇ ὁ ἄνθρωπος. Διὰ τοῦτο πρέπει νὰ διδεται μεγάλη προσοχή, εἰς τὴν δημιουργίαν καταλλήλου περιβάλλοντος, μέσα εἰς τὸ ὅποιον θὰ ἀναπτυχθῇ τὸ παιδί. Πρέπει ὅμως νὰ ἐκτρέψωμε ἕνα πρότυπον ἀνθρώπου σύμφωνα με τὸ ὅποιον θὰ τείνωμεν νὰ διαπλάσωμεν τὸ παιδί. Με ἄλλα λόγια θὰ καθορίσωμε τὸ σκοπὸ τῆς ἀγωγῆς. Ὁ σκοπὸν ἀγωγῆς πρέπει: ἐπωραδήσετε νὰ ἔχη σωφρονισμὸν εἰς τὸν νοῦν τοῦ ἑα σκοπὸν. Οἱ σκοποὶ ἀλλὰ εἰναι ἀνάλογα με τὰ ἰδεώδη κάθε ἐποχῆς. Ἀφοῦ καθορίσῃς ὁ σκοπὸς πρέπει: νὰ εὑρεθοῦν τὰ μέσα τῆς ἀγωγῆς.

Γεννάται όμως το ερώτημα: "Όταν δυο άνθρωποι έχουν την ίδια κληρονομική καταβολή και ανατραφούν στο ίδιο περιβάλλον έπωθήλποτε θα παρουσιάσουν τον ίδιο χαρακτήρα; Οί δύο αυτοί παράγοντες έχουν θέσει νόμου; Πολλοί σύγχρονοι επιστήμονες δια την κατανόησιν του ανθρώπου βλέπουν και τρίτην δύναμιν εκτός της κληρονομικότητας και του περιβάλλοντος, το πνεῦμα. Το πνεῦμα αυτό είναι κάτι, το όποιον διακρίνει τον άνθρωπον από το ζώον. Υπεράνω της κληρονομικότητας και του περιβάλλοντος κανονίζει την ζωὴν του ανθρώπου. Το πνεῦμα δὲν πρέπει νὰ συγχέεται μὲ τὴν πνευματικὴν κατάστασιν τοῦ ἀνθρώπου. Εἶναι αὐτό, πού κάνει τοῦ ἀνθρώπου νὰ μὴ ἐμειῶζον ποτὲ μεταξύ των.

Ἐλέγουμε εἰς τὰ ἀνωτέρω, εἰ πρέπει νὰ εὐρεθῇ ὁ σκοπὸς τῆς ἀγωγῆς. Κατὰ τὴν παροῦσαν κατάστασιν τοῦ κόσμου διὰ τὸν Ἑλληνόπαιδα ὁ σκοπὸς αὐτοῦ εἶναι: ἡ ἀνάπτυξις ὅλων τῶν ψυχσωματικῶν του δυνάμεων εἰς τὸν ἀνώτερον βαθμόν, ἵνα ἀποδῇ αὐτοῦ ὠφέλῃς εἰς τὸν ἑαυτοῦ του, τὴν πατρίδα καὶ ἐν συνεχείᾳ εἰς τὴν ὅλην ἀνθρωπότητα. Μέσα τῆς ἀγωγῆς εἶναι τὰ πολιτιστικὰ ἀγαθὰ: θρησκεία, ἐπιστήμη, τέχνη, δίκαιον, πολιτεία, οἰκονομία κλπ. Διὰ νὰ ἐπιτευχθῶν τὰ ἀνωτέρω πρέπει νὰ ἀναπτυχθῇ εἰς τὸ παιδί δημιουργικὴ, ἡθικὴ βούλησις.

Παιός τώρα θά επιδώξη νά επιτύχη τὰ ἀνωτέ-
ρω, θά πραγματοποιήσῃ τὸν σκοπὸν ὁ ὅποιος ἐτέθη,
πρὸς ὄφελος τοῦ παιδιοῦ :

Κατ' ἐξοχήν συντελεστική είναι ἡ οἰκογένεια, κατὰ δεύτερον λόγον τὸ σχολεῖον καὶ ὅλη ἡ κοινω- νία ἐν γένει. Ἡ οἰκογένεια ἐπιδρᾷ ἐπὶ τῷ παιδίῳ συνειδητὰ καὶ ἀσυνειδητὰ. Τὰς βάσεις τῆς διαπαιδα- γωγῆς τοῦ ἀνθρώπου θέτει ἡ οἰκογένεια. Αὕτη θέτει τὸ ἡμετέριον, ἐπὶ τῶν ὁρίων θὰ κτίσῃ ἀργότε- ρον τὸ σχολεῖον ἐν στενῇ πάλιν συνεργασίᾳ μετ' αὐ- τήν. Ἀπὸ τῆς οἰκογένειας πηγάζει ἡ κληρονομικὴ κατὰβολή καὶ ἐν μέρει ἡ ἐπίδρασις τοῦ περιβάλλον- τος. Διὰ τοῦτο ἡ οἰκογένεια πρέπει νὰ διαγῇ καθ' ὅλα τὴν ἡμετέραν καὶ παραλλήλως νὰ φροντίζῃ διὰ τὴν ἀνατροφήν τῶν παιδίων ἐπὶ τῇ βάσει ἐπιστημο- νικῶν δεδομένων.

Ὅχι μόνον ἡ εἰκονέεισα, ἀλλὰ καὶ θαν ἡ κοινωία ἐν γένει· δὲν πύκνη ὑψηλὰ, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ προκύψῃ νεολαία ἀπιδιώξεως. Ἐδῶ εὐρίσκεται ἡ ἀπάντησις εἰς τὸ ἐρωτημὰ περὶ τῆς εὐθύνης διὰ τὴν σημερινὴν κατάστασιν τῆς νεολαίας. Δὲν εἶναι ὅμοια καὶ ἐξηγῶνται εὐθύνες ἀπὸ τὴν νεολαίαν, ἀλλὰ ἀπὸ τοῦ ἐκείνης. Ἡ κοινωνιολογία καὶ ἡ ψυχολογία, ὅταν περὶ νὰ ἀναμετρώσων τὴν κοινωνίαν, ποῦ καὶ ἀντίστοιχον μᾶλλον ἀπὸ τὴν ἀναμετρώσων τὴν ψυχολογίαν. Ὅταν εἰς ἡλικιωμένοι μεταστρα-

Ἐρχόμεθα τώρα στὴ νεολιθική. Ἐδῶ τὰ ἔργα τῶν ἀνθρώπων παρουσιάζονται πλέον προηγμένα, ἀρχιτεκτονικά, ζωγραφικά κλπ., τὰ δὲ ἔργαλαῖα τοὺς ἔχουν καλλιτεχνικὴν μορφήν, εἶναι λεπτότερα καὶ ὠραιότερα, σὲ μεγάλη τοικιλία. Καὶ ὅσο προχωροῦμε πρὸς τὰ σήμερα τὸ σχέδιο ἀναπτύσσεται καὶ τελειοποιεῖται σὲ μεγάλο βαθμόν, δημιουργοῦν καὶ διάφορες ἱστορικὲς ἐποχές, μὲ διάφορα ἀρχιτεκτονικά μνημεῖα, μὲ ζωγραφικὴν, γλυπτικὴν, βιοτεχνίαν κλπ., ὅπως εἶναι ἡ Μινωϊκή, ἡ Δωρική, Ἰωνική, ἡ Γεωμετρική, ἡ ὁποία ὠνομάσθη καὶ ἱστορική, διότι τότε ἔδωσαν μεγίστην σημασίαν εἰς τὸ σχέδιο ἀπὸ κοινωνικῆς ἀπόψεως καὶ ἀπὸ ἐλευθερίαν, πού ἐγένετο ἕως τότε, τὸ μετέτρεψαν εἰς πειθαρχημένον, δηλ. ἔκαμαν χρῆσιν τοῦ κανόνος καὶ τοῦ διαβήτου, «εἰς τὴν πειθαρχίαν αὐτὴν (μᾶς λέγει ἡ ἱστορία) καὶ τὸν συστηματικὸν περιορισμόν τῆς ἀτομικῆς ἐλευθερίας, καίτοι μέγα μέρος τῆς σημασίας τῆς γεωμετρικῆς ἐποχῆς διὰ τὴν ἀνέλιξιν τῆς Ἑλληνικῆς τέχνης κλπ.» (Ἱστορ. Χρ. Τσοῦντα).

Ἀπὸ τότε καὶ ἐδόθη οἱ ἀρχαῖοι πρόγονοί μας ἐκράτησαν ὡς δόγμα τὴν ἀξίαν τοῦ σχεδίου εἰς πρωτοτυπίαν καὶ δημιουργικότητα. Ἐπ' αὐτοῦ ἡ ἱστορία λέγει «δὲν ὑπάρχει ἴσως παράδειγμα δύο ἀγγείων ἀπολύτως ὁμοίων. Οἱ Ἀθηναῖοι ἐργάται ἠσθάνοντο φρίκην διὰ τὴν δουλικὴν ἀντιγραφὴν καὶ δὲν εἰργάζοντο μὲ τὴν βοήθειαν ἰχναρίων κλπ. καὶ διὰ τὸ Ἑλληνικὸν πνεῦμα ἀφῆκε τὰ ἴχνη τοῦ παντοῦ ὅπου ἠσκήθη ἡ χεὶρ τοῦ Ἑλληνος ἐργάτου» (Ρενάκ—Ἰερὲ, κεφ. Ἡσόνες τέχναι).

Τὰ προαναφερθέντα ἐκ τῆς ἱστορίας δὲν τρέπει νὰ μείνουν ἐπὶ ἡμᾶς σήμερον ἀπαρτήρητα ἀπὸ τῆς πλευρᾶς τῆς τεχνικῆς ἐκπαιδεύσεως, ὅτι ἔάν τότε εἰς τὴν ἀρχαίαν ἐποχὴν ἐστράφη ὁλόκληρος ἡ προσοχὴ τῶν εἰς τὴν δημιουργικότητα καὶ τὴν πρωτοτυπίαν, πολὺ περισσότερο ἐπιβάλλεται σήμερον εἰς ἡμᾶς τὸ δημιουργικὸν αὐτὸ σύστημα, διότι στὴ σημερινὴ ἐποχὴ ἔχομε προσόδους καὶ κατακτήσεις εἰς τὴν ἐπιστήμην, ἀρχιτεκτονικὴν, καλλιτεχνίαν, βιομηχανίαν κ.ἄ. Εἶναι γενοῦς ἀναμφισβήτητον, ὅτι ὅλα τὰ προϊόντα τῆς ἀνθρωπίνης δημιουργίας εἶναι σήματα ἀπὸ ὕλην, καὶ ἐφ' ὅσον εἶναι σχήματα, ὅλα προέρχονται ἀπὸ τὸ σχέδιον, καὶ προὐτὸ γίνονται αὐτὰ τὰ σχήματα, ὅπως τὰ βλέπομεν, προηγῆθη ἡ ἀνάγκη τοὺς γὰρ νὰ γίνουν, διότι ἡ ἀνάγκη τῆς ζωῆς ἐδίδασκε τὸν ἄνθρωπον, πῶς πρέπει νὰ ἐργασθῇ γὰρ νὰ ζήσῃ καὶ πῶς νὰ ἀντεπεξέλθῃ σὲ τὰς ἀνάγκας πού τοῦ παρουσιάζονται. Μέσα στὸ μυαλό τοῦ ἀνθρώπου σχηματίζεται πρῶτα ἡ εἰκόνα τῆς ἀνάγκης, ἔπειτα στηριζόμενος ὁ ἄνθρωπος στὴν πραγματικὴν εἰκόνα τῆς σκέψεως, τὴν ἐξωτερι-

κεύει στὸ χαρτί (τὴν σχεδιάζει) καὶ ἀπὸ τὸ χαρτί τὴν μεταφέρει εἰς τὴν ὕλην, διότι ὁ ἄνθρωπος ἔχει προικισθῇ ἀπὸ τὸν Πάνσοφον δημιουργόν του μὲ τὸ θεῖον δῶρον τῆς σκέψεως κατὰ τέτοιον τρόπον, ὥστε ἡ κάθε του σκέψη νὰ εἶναι αὐτομάτως καὶ εἰκὼν, ἡ ὁποία ἐκδηλώνεται διὰ τοῦ σχεδίου στὸ χαρτί, ὅπως προείπαμε. Καὶ ἡ κάθε ὁμιλία πού γίνεται, εἴτω καὶ ἡ πιὸ κοινοτέρα, γίνεται ὅχι μηχανικὰ καὶ ἀφηρημένα, ἀλλὰ μὲ σκέψιν· λοιπὸν ὅπου ὑπάρχει σκέψις, συνυπάρχει αὐτομάτως καὶ παράστασις εἰκόνας, καὶ ἂν ἡ παράστασις αὐτῇ ἔχει ἀφηρημένην ἔννοιαν, ἡ παράστασις αὐτῇ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ παρασταθῇ χωρὶς εἰκόνα. Ἐπίσης ὅταν διαβάζωμε ἢ ἀκούωμε, δημιουργοῦνται αὐτομάτως καὶ ἀνάλογοι εἰκόνες μέσα στὸ μυαλό μας. Συνεπῶς σκέψις καὶ σχέδιο εἶναι καὶ τὰ δύο ἀλληλένδετα καὶ ἀποτελοῦν ἑνιαῖο καὶ ἀναπόσπαστο μέρος ἀπὸ τὸ εἶναι τοῦ ἀνθρώπου.

Μὲ τὴν παραπάνω ἀνάλυσιν, πού κάνομε, μᾶς γίνεται φανερόν πλέον, ὅτι τὸ σχέδιον εἶναι ἔμφυτον εἰς τὸν ἄνθρωπον καὶ κατέχει τὴν πρώτην θέσιν εἰς τὴν ἐξέλιξιν τῆς ζωῆς του, διότι μὲ τὸ σχέδιον ἐξωτερικεύει ὅλες τὰς σκέψεις, κινεῖται καὶ δημιουργεῖ πάνω ὃ' αὐτές, ἡ ἐκδηλώσις αὐτῆς τῆς σκέψεως, πού εἶναι μέσα στὸ μυαλό, δὲν ἔρχεται σὲ ὠρισμένην ἀνδρικήν ἡλικίαν, ἀλλὰ παρουσιάζεται ἀπὸ τὰ πρῶτα παιδικὰ χρόνια, διότι κάθε παιδάκι εὐχαριστεῖται κάτι νὰ σχεδιάζῃ μὲ τὸ μολύβι ἢ μὲ τὸ κάρβουνο στὸ χαρτί, στὸν τοῖχο, ἢ καὶ ὅπουδῆποτε ἄλλοῦ καὶ ἂν θελήσῃ, τοῦτο δὲ τὸ κάνει διότι ὑπακούει στὸ φυσικὸ ἔνστικτο, πού ἔχει μέσα του. Σχεδιάζει ὅχι μόνον διότι τὸ εὐχαριστεῖ καὶ τὸ ἐνθουσιάζει, ἀλλὰ τὸ κυριώτερον πού τὸ εὐχαριστεῖ εἶναι ὅτι μὲ τὰς γραμμὰς πού κάνει τοῦ ἐπιτρέπει νὰ ἐκδηλώσῃ ὅ,τι νοιώθει μέσα του.

Γιὰ τὸν πολὺ κόσμο τὰ πρῶτα παιδικὰ σχέδια θεωροῦνται μουντζοῦρες, χωρὶς νὰ δώσουν καμμίαν σημασίαν τὶς ἀνέχονται, ἐπειδὴ τὸ παιδί βρῖσκει εὐχαρίστησιν καὶ ἡσυχάζει. Γιὰ τὸν προσεκτικὸν παρατηρητὴν εἶναι τὸ ἀντίθετο, δηλ. τὶς παιδικὲς αὐτὲς μουντζοῦρες τὶς θεωρεῖ ἀνώτερες ἀπὸ μιὰ ἀπλή διασκέδαση τοῦ παιδιοῦ, διότι οἱ παιδικὲς γραμμὲς μᾶς φανερώνουν ὅτι εἶναι ἕνα ἔμβρυον μιᾶς γλώσσης, ἡ ὁποία ὁμιλεῖ πάντοτε διὰ τῶν γραπτῶν εἰκόνων, καὶ ἡ ἀφύπνισις τῆς ὀπτικῆς ἀντιλήψεως, ἡ δὲ φυσιολογικὴ ἐκδηλώσις τῶν μικρῶν παιδιῶν ὀνομάζεται ἀπὸ τὴν παιδαγωγικὴν «ἰχνογραφία». Τὴν δὲ ἰχνογραφίαν, ὅπως προαναφέραμε, τὴν εἰσήγαγον τὸ 500 π. Χ. πρῶτοι ἀπὸ ὅλους τοὺς Ἑλληνας οἱ Σικυωνιοὶ εἰς τὰ σχολεῖα τῶν παιδῶν ὡς κυριώτατον μάθημα.

Σεβασμὸς πρὸς τὴν παιδικὴν ἡλικίαν ἐν τῇ διαρκείᾳ της, τῷ περιεχομένῳ της καὶ τῇ θετικῇ αὐτῆς ἀξίᾳ σημαίνει ἀναγνώρισιν καὶ ἐκανοποίησιν τῶν ἀναγκῶν της.

R. COUSINET. L'education nouvelle

ρας ἐποπτικῆς διδασκαλίας μᾶς ὑπόσχεται θετικωτέ-
ρον μίσησιν, ἀπ' αὐτὸν ποὺ δίνουμε στὸ παιδί ὁλο-
κρίτῳ μισοῦ. Τὸ πρῶτο τοῦτο σπουδαζόμενο ἀντικείμενο:
Γιατί ἔνα τέτοιο ἀκριβῶς πρᾶγμα ἐπιτυγχάνεται μὲ
τὴν ὑπαρξίν τοῦ Ζωοτροφείου μας, σ' αὐτὸ τουλάχισ-
τον τὸ μίσημα. Μὰ ἴσως ἀντίθετα κανεῖς, πῶς τὸ
παιδί, καὶ μάλιστα αὐτὸ τοῦ χωριοῦ, ζῇ καθημερινῶς
ἀνάμεσα στὰ κατοικίδια ζῶα τοῦ σπιτιοῦ του καὶ τοῦ
γυναικῶ περιβάλλοντος καὶ συνεπῶς τὰ γνωρίζει
καλῶς. Ἡ ἐν ἀνάγκη, ὅταν θέλωμε νὰ διδάσκωμεν τὸ
α' ἢ β' ζῶον, ἐφ' ὅσον τοῦτο εἶναι ἐξημερωμένον,
τὸ παίρνουμε ἀπ' τὸ σπίτι τοῦ παιδιοῦ, κάνουμε τὸ
μύθημά μας καὶ ἡσυχάζομε. Αὐτὸ ὅμως δὲν τὸ θεω-
ροῦμε ὀρθόν. Διότι ἂν καὶ βρίζεται τὸ παιδί καθη-
μερινῶς ἀνάμεσα στὰ ζῶα, δὲν πιστεύομεν ὅτι ἐσκέ-
φθηκε ποτέ του νὰ τὰ μελετήσῃ καὶ νὰ τὰ ἐξετάσῃ
βαθύτερον, καὶ τὸ ἐνδιαφέρον του γι' αὐτὰ ἔξω ἀπ'
τὸ σχολεῖο ἀμβλύνεται, σὲ σημεῖο μάλιστα ποὺ
ν' ἀγνοῇ, γιὰ τὰ ζῶα, στοιχειώδη πράγματα. Ἔτσι
ἀλλωστε μᾶς παρουσιάστηκε ἡ εὐκαιρία νὰ διαπιστώ-
με, ὅτι πολλοὶ μαθηταὶ μας δὲν ἐγνωρίζον, κάποτε
ποὺ μιλούσαμε γιὰ τὰ πρόβατα στὸ σχολεῖο, ὅτι
αὐτὰ στὴν ἄνω σιαγόνα τους δὲν ἔχουν δόντια!
Στὸ σχολεῖο λοιπὸν ἡ μάθησις γίνεται συστηματικὴ
καὶ ἐπιστημονικὴ καὶ τὸ παιδί σπουδάζει τὰ ζῶα.
Καὶ ἐξ ἄλλου, εἶναι διαφορετικὸ πρᾶγμα νὰ ἐξετάσῃ
καὶ νὰ ἰδῇ τὸ παιδί γιὰ ἕνα ἡμίωρο τὸ κουνέλι ἢ
τὴν πάπια καὶ ἄλλο νὰ τὸ ζῇ συνεχῶς καὶ νὰ τὸ
φροντίζῃ μόνον του. Ἡ διαφορὰ, νομίζομε, εἶναι
πολὺ μεγάλη. Συνεχῆς παρακολούθησις καὶ ἐξέτασις
καὶ ἐξαγωγή συμπερασμάτων γιὰ τὰ ζῶα τοῦ Ζωο-
τροφείου μας καὶ κατ' ἐπέκτασιν καὶ γιὰ ἄλλα συγ-
γενῆ των ζῶα, ἡμερᾶ ἢ ἡμέραι, συντελεῖ ὥστε τὸ
παιδί ν' ἀποκτήσῃ σαφεῖς, ἐπιστημονικὰς γνώσεις,
ποὺ θὰ τοῦ μείνουν ἀξέχαστες, μὰ καὶ πολὺ χρή-
σιμες.

2. Τὸ Ζωοτροφεῖον ἐξυπηρετεῖ θαυμάσια τὴν
πρακτικότητά των γνώσεων ποὺ δίνουμε στὰ παιδιὰ
καὶ τὰ ἐφοδιάζει μὲ ἀσφαλεῖς πρακτικὰς γνώσεις
γιὰ τὸν μετέπειτα βίον.

Ἐνα ἀπὸ τὰ πολλὰ ζητήματα, ποὺ πρέπει νὰ
προσέχωμε σήμερα στὸ σχολεῖον, εἶναι καὶ αὐτὸ τῆς
παροχῆς ὠφελίμων καὶ πρακτικῶν γνώσεων στοὺς
μαθητὰς μας, ποὺ θὰ τοὺς προπαρασκευάσουν καὶ
θὰ τοὺς βοηθήσουν στὴ μετέπειτα ζωὴ. Ἐπ' αὐτοῦ
ὁ σοφὸς Παιδαγωγὸς μας κ. Ν. Ἐξαρχόπουλος εἰς
τὸ περὶ διδασκίας ὕλης κεφάλαιον «Γνώσεις ἀμέσως
προπαρασκευάζουσιν διὰ τὸν βίον» τοῦ Α' ἀτόμου τῆς
«Γενικῆς διδασκίας» του λέγει: «Τέλος δὲ ἀπαραί-
τητον μέσον προπαρασκευῆς διὰ τὸν βίον εἶναι νὰ
λαμβάνηται φροντίς ὅπως τὸ σχολεῖον ἀντικατο-
πρίξῃ, κατὰ τὸ δυνατόν, τὰ ἐν τῷ βίῳ τελούμενα.
Πρὸς τοῦτο πρέπει ἡ ἐργασία νὰ διαρρυθμίζηται
οὕτως, ὥστε οἱ παῖδες ἐργαζόμενοι νὰ ἐρχῶνται εἰς
ἐπαφήν τινα πρὸς τὸν βίον, ἔχουσιν εὐκαιρίας ν' ἀτε-
νίσωσι τὴν πραγματικότητα ἐν μέσῳ τῆς ὁποίας
ζῶμεν καὶ νὰ λαμβάνωσι γινώσκιν τοῦ μηχανισμοῦ
τῆς ἐν τῷ βίῳ κινήσεως». Ὡς οὖν λοιπὸν ἀπὸ τίς
ἀπαραίτητες γνώσεις διὰ τὴν ζωὴν θὰ πείρουν τὰ
παιδιὰ μας ποὺ εὐκολὰ καὶ πολὺ εὐχάριστα ἀπὸ τὸ
Ζωοτροφεῖον μας εἰς τὸ ὅτι οὐκ ἔχουσι τὰ ἴδια δι-
δακτέα καὶ διὰ τὸν βίον αὐτὸν τὰ ζῶα. Ἐδῶ δὲ
διδάσκονται τὰ τελευτὰ νὰ ἀντιλαμβάνονται τὴν ἀνάγκη
τῆς διδασκίας τῶν ζῶων, τὴν ἀνάγκη τῆς διδασκίας

ἴσως αὐτὸς νὰ μὴν ὑπῆρχεν, καὶ πόσον ἀπαραίτητη
εἶναι ἡ διατροφή καὶ ἡ διατήρησις των σὲ κάθε
γεωργικὸ σπίτι τῆς Ἑλλάδος μας, γιὰ τὴν ἀνάπτυξιν
καὶ βελτίωσιν τῆς οἰκιακῆς μας οἰκονομίας. Θὰ γνω-
ρίσωσιν τίς ἀπαιτήσεις τους στὴ διατροφή, καθὼς καὶ
τὸ κέρδος ποὺ μποροῦν αὐτὰ νὰ ἀποδώσουν στὴν
οἰκογένειά τους καὶ τὸν τρόπον τῆς καλλιέργειας καὶ
ἀποδοτικωτέρας περιποιήσεώς των. Θὰ γνωρίσωσιν
διάφορες ἀσθένειες τῶν ζώων καὶ τὸν τρόπον τῆς
καταπολεμήσεώς των καὶ τόσα ἄλλα χρήσιμα καὶ
ἀπαραίτητα πράγματα. Καὶ τὸ σπουδαιότερον ἀπ' ὅλα
εἶναι ὅτι θὰ ἔξερουν αὐριο στὸ σπίτι τους, ὅταν
μεγαλώσουν, ποιά ράτσα τῆς κότσος εἶναι καλλίτερη
καὶ πῶς προσοδοφόρος, ποῖο εἶδος κουνελιοῦ εἶναι
ἀνέξοδον καὶ πῶς ἀποδοτικὸ καὶ ἄλλα πολλὰ. Γιατί
στὸ Ζωοτροφεῖον μας θὰ πρέπει νὰ φροντίσωμε,
ὥστε νὰ διατηροῦμε ζῶα ἀπὸ τίς καλλίτερες ράτσας
καὶ ποικιλίας στὸ εἶδος των, τέτοια ποὺ δὲν ὑλάρ-
χουν, ἀλλὰ ποὺ μποροῦν νὰ εὐδοκιμήσουν στὸ χω-
ριό μας. Ὅλα αὐτὰ νομίζομεν, ὅτι τὸ παιδί δὲν τὰ
μαθαίνει καθόλου, μὲ τὰ ζῶα ποὺ ἔχει στὸ σπίτι
του. Στὸ σχολεῖο μας, μὲ τὸ Ζωοτροφεῖον, μᾶς δι-
δόνται πλούσιες εὐκαιρίες γιὰ πρακτικὰς καὶ χρήσι-
μες γνώσεις. Σημειώνομε ἐδῶ, πῶς ἐμεῖς στὸ scho-
λεῖον μας, ποὺ ἔχομε ζωοτροφεῖον, τὰ παιδιὰ ἔβαλαν
15 αὐγά στὴν κλωσσαριά μας, μὰ ὕστερα ἀπὸ δυὸ
ἡμέρας ὁ ἀρχηγὸς τῆς ομάδος γιὰ τὴν τερικοποίη-
σιν ὀρνίθων μας ἐκείνης τῆς ἐβδόμης βράχης
κατὰπληκτος 20 αὐγά, τὰ ὅποια ἐγεννοῦσαν συνεχῶς
καὶ οἱ ἄλλες κόττες, στὴν ἴδια φωλιά. Εἶχε βέβαια
προβλεφθῇ αὐτὸ καὶ ἔκαναν τὰ παιδιὰ καὶ ἄλλη φω-
λιά πῶς πέρα στὸ ἴδιο κοττέτσι, μὰ οἱ κόττες γεννοῦ-
σαν καὶ τώρα, ἐκεῖ ποὺ ἦταν συνηθισμένες. Αὐτὸ
λοιπὸν τὸ πρᾶγμα ἔδωσε τὴν εὐκαιρίαν στὰ παιδιὰ νὰ
σκεφθῶν καὶ νὰ μάθουν τί ἀκριβῶς πρέπει νὰ κά-
νουν, ὅταν πρόκειται νὰ βάλουν κόττα στὸ σπίτι τους
γιὰ νὰ κλωσίσῃ. Ἐπίσης στὸν περισσερεῶνα μας
ἀνέβηκε «μὴ μαύρη γάτα ποὺ γρυλίζει τὴ νύχτα»,
ὅπως ἀνεκάλυψε ὁ ἀρμόδιος μαθητὴς γιὰ τὴν περι-
ποίησιν τῶν περισσερεῶν, καὶ μᾶς ἔφαγε δυὸ περι-
στερία! Ἀπεφάσισαν τότε τὰ παιδιὰ καὶ κατέβασαν
τὸν περισσερεῶνα μας, τὸν ἀσφάλισαν κυλλίτερα καὶ
«τὸ πάθημα ἐγένε μάθημα». Στὸ Ζωοτροφεῖον τοῦ
σχολείου τὰ παιδιὰ μαθαίνουν ἐπίσης, ὅτι ὅπως ὁ
ἄνθρωπος ἔχει ἀνάγκη καθαρῆς καὶ ὑγιεινῆς κατοι-
κίας, τὸ ἴδιο ἀκριβῶς ἀπαιτεῖ καὶ ἡ διαβίωσις τῶν
ζώων στὸ σπίτι τους. Εἶναι ἄλλωστε εἰς ὅλους μας
γνωστόν, ὅτι οἱ χωρικοὶ μας σήμερα δὲν προσέχουν
καθόλου τὸν σπουδαῖον αὐτὸν παράγοντα τῆς ὑγιει-
νῆς κατοικίας τῶν οἰκοσῶτων ζώων των. Παρατηρεῖ-
ται συχνά, ὅτι αὐτοὶ στοιβάζουν τὰ ζῶα τους στὸν
κάθε πρόχειρον σταῦλον ἢ κοττέτσι, κατοικία δηλ. ποὺ
ἀποτελεῖ πολλὰς φορὰς πραγματικὴ τρώγλη. Συνή-
θως κάνουν τὸ στάβλο γιὰ τὰ ζῶα τους κάτω ἀπὸ
τὸ δικό τους διαμέρισμα στὸ ἴδιο σπίτι, πρᾶγμα
ποὺ εἶναι ἀνθυγιεινὸ γιὰ τοὺς ἴδιους, ἢ κατασκευά-
ζουν αὐτὸν στὴν πίσω (βορεινὴ) πλευρὰ τοῦ σπιτιοῦ
τους ἐνωμένον μ' αὐτὸ—γιὰ νὰ μὴ χαλάσουν στὴ
μεσημβρινή, ἢ καὶ πῶς ἄλλοι, τὴν ὄψιν τοῦ σπιτιοῦ—
μέρος δηλαδή, στὸ ὅποιον ἀνέποτε εἰσέρχεται ἥλιος
ἰσχυρῶς. Καὶ τὸ ἐπὶ τοῦτο εἶναι γνωστὸν μὲ τὰ κα-
ρτελά καὶ φανερὰ ζῶα, τὴν μικρὴ ἀπόδοσί τους,
τὴν τοῦτο εἶδος διατροφῆς αὐτῶν καὶ τόσα ἄλλα.
Μὴ καὶ τὴν εὐκαιρίαν γιὰ τὴν ἀντιθέτως διδασκίαν στοὺς

μαθητάς μας νά εφαρμόσουν, όταν κατασκευάζουν τὸ δικό μας ζωοτροφεῖον. Στὸ σχολεῖο μιλοῦμε πολλές φορές γιὰ θέματα ὑγιεινῆς, τὰ ὁποῖα κατ' ἐπέκτασιν ἔχουν ἐφαρμογὴν καὶ γιὰ τὰ ζῶα τοῦ σχολείου μας, γιὰ τὰ ὁποῖα λαμβάνεται φροντίδα, ὅπως διαμένουν σὲ καθαροὺς καὶ ἀπὸ πάσης ἀποψέως, ὑγιεινοὺς τόπους. Τὸ τοιοῦτον, εἶναι εὐνόητον, ὅτι θὰ βοηθήσῃ τὸ παιδί νά ἐκλαίψῃ τις γνώσεις του αὐτὲς καὶ στοὺς δικούς του στὸ σπίτι, ἢ καλλίτερα τὸ ἴδιο θὰ τίς ἐφαρμόσῃ, ὅταν ἀνδρωθῇ καὶ γίνῃ γεωργὸς ἢ γεωργοκτηνοτρόφος στὸ χωριό του.

Νά λοιπὸν οἱ πρακτικὲς γνώσεις γιὰ τὴ ζωή, ποὺ θὰ ὠφελήσουν ἄμεσα τὰ παιδιά. Ὁ γῶρος ἐδῶ δὲν μᾶς ἐπιτρέπει ν' ἀναφέρουμε πλείστα ὅσα παραδείγματα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἀποδεικνύεται, ὅτι οἱ μαθηταί μας, μὲ τὸ ζωοτροφεῖον τοῦ στοῦ σχολείου, ἀποκοτῶν πλούσιες πρακτικὲς γνώσεις, ποὺ θὰ τίς χρησιμοποιήσουν ἄμεσα στὸν μετέπειτα πρακτικὸ τους βίον.

3. Σπουδαία ἐπίσης συμβολὴ ἐκ τῆς περιποιήσεως ζώων στὸ σχολεῖο μας, δύναται νά θεωρηθῇ καὶ ἡ υποβοήθησις εἰς τὸν ἐξευγενισμόν τῆς ψυχῆς τῶν τροφίμων μας, τὴν ἀνάπτυξιν ζωοφίλων αἰσθημάτων σ' αὐτοὺς καὶ φυσικὰ καὶ φιλανθρωπικῶν τοιοῦτων. Ἀκουσα κάποτε ἀπὸ στόματος παιδαγωγοῦ μας, ποὺ σπούδασε στὸ ἐξωτερικόν, ὅτι στὰ πόλεις τῆς πόλεως, ὅπου ἔμεινε, τὰ πουλιὰ εἶναι τόσο ἐξοικειωμένα πρὸς τὸν ἄνθρωπον, ὥστε πολλάκις κατεβαίνουν καὶ τρῶνε σπόρους ἢ ψίχουλα ἀπὸ τὸ χέρι τοῦ ἐπισκέπτου καὶ περιπατητοῦ. Περιέργον πρᾶγμα θὰ εἴπῃ κανεὶς! Καὶ ὅμως ἀληθές καὶ καθόλου παράδοξον. Ὅταν τὸ πουλί νοιώσῃ τὸν ἄνθρωπον σάν φίλον του καὶ προστάτῃ, τὸν πλησιάζει ἄφου ἢ περὶ τοῦ ἐδίδασκε καὶ τοῦ ἀπέδειξε τίς πραγματικὰ φιλικὰς διαθέσεις, ποὺ ἔχει ὁ ἄνθρωπος ἀπέναντι του. Σὲ μᾶς ὅμως ἐδῶ νομίζω ὅτι συμβαίνει τὸ ἀντίθετον. Τὸ ἐξωσχολικὸν παιδί καὶ πολλές φορές καὶ ὁ μαθητὴς μας, διάκειται ἐχθρικῶς πρὸς τὰ ζῶα. Ἡ συμπεριφορὰ του σ' αὐτὰ, εἴσπον στὰ οἰκόσιτα ὅσον καὶ περισσότερον μάλιστα στὰ ἄγρια ζῶα, μπορεῖ πολλές φορές νά χαρακτηρισθῇ ὡς βάρβαρος. Παγίδες παντὸς εἴδους, λάστιχα καὶ δι' ἄλλων μέσων κατατράννησις τῶν δυστυχῶν αὐτῶν πλασμάτων, δίνουν καὶ παίρνουν σὲ μᾶς τοὺς Ἕλληνας. Πόσες φορές δὲν τυχαίνει νά βλέπωμε μὲ τὰ μάτια μας τὰ παιδιά νά καταστρέφουν τίς χελιδνοφωλιὰς στὰ σπιτία τους, ἢ νά πετροβολοῦν μὲ κακία τὸ ἥσυχο γατίκι ποὺ ἡλιάζεται στὴν αὐλὴ τοῦ ξένου σπιτιοῦ, γιὰ νά γελῶσιν μὲ τὸν τρώμο ἢ τὸν πόνο του! Γιατί νά αὐτὴ κατανόησιν καὶ ἡμεῖς, ὅπως οἱ ἄλλοι πολιτισμένοι λαοί, ὅτι τὰ ζῶα γενικῶς εἶναι καὶ αὐτὰ πλάσματα τοῦ Μεγάλου Δημιουργοῦ, καὶ ἔχουν καὶ ἐκεῖνα τοὺς σκοποὺς στὴ ζωὴ τους, ἔχουν τίς ἐπιδιώξεις τους, πλῆθουν καὶ αὐτὰ τὰ ὄνειρά τους, τὰ ὁποῖα πολλὰκις ὡς κακοὶ δαίμων καταστρέφει ἀπ' τὴν ἀδόκητὴ ἀνάγκη τῆς σιτηροφωλίας του ὁ ἀνθρώπος. Καὶ ὅτεκα ἡ ἀνάγκη τοῦ ἐδιδάξῃν ὁ διδάσκαλος καὶ ὁ μαθητὴς τὸν ὅτι τὰ ζῶα ὅπως καὶ οἱ ἄνθρωποι, ποιεῖται νομίζουμε, καὶ εἶναι καθήκον. Ἡ ἀνάγκη γὰρ ἀναγκάζει τὸν διδάσκαλον καὶ τὸν μαθητὴν νὰ ἀπομακρυνθῶν ἀπὸ τὸν ἄνθρωπον καὶ νὰ ἐκτελέσῃ τὴν ἐργασίαν του. Νά λοιπὸν ἐκτελέσῃ τὴν ἐργασίαν του, τὴν ἐργασίαν τοῦ διδασκαλοῦ καὶ τοῦ μαθητοῦ, ποὺ προβάλλει γιὰ τὸν ὅλον ἔθ-

γον τῆς σχολικῆς ἀγωγῆς, ἀπ' τὸ μικρὸ ζωοτροφεῖον τοῦ σχολείου μας.

Ἡ καθημερινὴ ἐπαφὴ τοῦ μαθητοῦ μὲ τὰ ζῶα τοῦ στοῦ σχολείου, ἢ περιποιήσις καὶ ἡ φροντίδα του γι' αὐτὰ, θὰ τὸν βοηθήσουν, νομίζομεν, νά τὰ πλησιέσῃ καλλίτερα καὶ στοργικώτερα. Ὁ ἀκούσῃ τὸν πόνο τους κατὰ τὰς διαφόρους περιστάσεις, θὰ ζήσῃ καὶ αὐτὸς μαζί τῇ ζωῇ του, θὰ ραγίσῃ ἡ καρδιά του ἀπ' τὸν θάνατον τοῦ ἀγαπημένου του κουνελιοῦ, ποὺ τόσο πολὺ τ' ἀγαποῦσε. Μὲ τὴν πάροδο δὲ τοῦ χρόνου καὶ τὴν ἐνισχυτικὴν πρὸς τοῦτο διδασκίαν τοῦ διδάλου, περιορίζομε βαθμὴδὸν καὶ κατὰ μικρὸν τὴν ἐχθρότητά του πρὸς τὰ ζῶα καὶ ἐποικοδομητικῶς ἀναπτύσσομε τὴν ἀγάπην του γι' αὐτὰ. Πολλὲς φορές στὸ σχολεῖο μας μᾶς ἐδόθηκε ἡ εὐκαιρία, στὸ δικό μας ζωοτροφεῖον, νά διαπιστώσωμε τέτοιες ψυχικὰς καλλιέργειες στοὺς μαθητάς μας, ὅταν τοὺς βλέπῃ κανεὶς νά παίρνουν στὴν ἀγκαλιά τους τὰ κουνελάρια μας καὶ μάλιστα νά τὰ φιλοῦν τραγουδώντας τὸ «τραγουδί τῶν κουνελίων», ἔξαλλοι ἀπὸ χαρὰν καὶ γεμάτοι ἀπὸ στοργὴν γι' αὐτὰ. Τὸ ἴδιο γίνεται πολλές φορές καὶ μὲ τὰ περιστέρια μας, τὰ κλωσσόπουλα κ.λ.π. Ἀγάπην ἐπίσης καὶ εὐγενὴ διάθεσιν πρὸς τὰ ζῶα δεικνύουν τὰ παιδιά, ὅταν τελειῶς μόνον τῶν φέρουν πρὸς συζήτησιν εἰς τὴν ὥραν τῶν ἐλευθέρων ἀνακοινώσεων τοῦ Σαββάτου καὶ θέματα, τὰ ὁποῖα σχετίζονται μὲ τὴν λειτουργίαν τοῦ ζωοτροφείου μας (ἐλλειψίς τροφῆς, βλάβη τῆς σκεπῆς κατὰ τὸν χειμῶνα κ.λ.π.).

Ἰσως ὅμως ρωτήσῃ κανεὶς: δὲν συναναστρέφεται τὸ παιδί ἐξω ἀπ' τὸ σχολεῖο μὲ τὰ ζῶα; Ναι, ἀλλὰ ἐδῶ στὸ ζωοτροφεῖον τὰ βλέπει πιὸ δικὰ του, ἢ μᾶλλον ἐξ ὁλοκλήρου δικὰ του, φίλους του πραγματικούς. Περιέργον ἴσως, μὰ ὅπως διαπιστώνομε ἀληθές. Ἡ καλλιέργεια λοιπὸν αὐτῆς τῆς ἀγάπης γιὰ τὰ ζῶα στὰ παιδιά πρέπει νά φροντίσωμε καταλλήλως, ὥστε αὐτὴ νά σταφῇ καὶ ἐπεκταθῇ σ' ὅλα γενικῶς τὰ ζῶα καὶ νά ὑπάρχῃ ὄχι μόνον τώρα ποὺ τὸ παιδί βυίσκεται στὰ θρανία τοῦ σχολείου, ἀλλὰ πολὺ περισσότερον καὶ ἀργότερα, ὅταν θὰ ἐξέλθῃ εἰς τὴν ζωὴν. Ἄν δὲν γίνῃ αὐτό, τότε χάνει ἓνα μεγάλο μέρος τοῦ προορισμοῦ τῆς καὶ ἡ «παρεῖς τοῦ ζωοτροφείου μας».

Ὡστε λοιπὸν ἡ ἀνάπτυξις τῶν ζωοφίλων αἰσθημάτων στὰ παιδιά θὰ ἔχῃ ὡς συνέπειαν καὶ τὴν καλλιέργειαν καὶ υποβοήθησιν τῶν πρὸς τὸν ἄνθρωπον αἰσθημάτων αὐτῶν, σπουδαῖον ἄλλωστε σκοπὸν τὸν ὁποῖον ἐπιδιώκει ἡ ἀγωγή, τὴν ἀληθὴ δηλονότι ψυχικὴν μόρφωσιν τῶν τροφίμων μας.

4. Μὲ τὸ ζωοτροφεῖον ἐπίσης ἀναπτύσσεται καὶ προάγεται ἱκανοποιητικῶς καὶ ἡ κοινωνικοποίησις τῆς σχολικῆς ἐργασίας τῶν μαθητῶν καὶ ἐκτὸς τῆς αἰθούσης διδασκαλίας, διὰ τῆς εὐκαιρίας ποὺ αὐτὸ μᾶς παρέχει εἰς τὸ νά κατανέμωμεν τὰς ἐργασίας του πρὸς ἐπίτευξιν κοινῶν σκοποῦ. Ἡ κατανομή τῶν ἐργασιῶν μεταξὺ τῶν μαθητῶν καὶ ἡ υπεύθυνος διεξέταξις τῆς ἐργασίας, εἶναι ἀπαραίτητος, διὰ τὴν ἐποικοδομητικὴν ἀντιμετώπισιν τῶν προβλημάτων τῆς σχολικῆς μαθησίας ἐν γένει, τὴν ἀσκήσιν εὐθυμίας καὶ καθήκοντος ἀπὸ τῶν μαθητῶν εἰς ἐπὶ αὐτῶν ἐργασιῶν τοῦ ἀνθρώπου τῆς κοινωνίας τῶν κοινῶν σκοποῦν. Ἡ ἀνάγκη γὰρ ἀναγκάζει τὸν μαθητὴν νὰ ἀπομακρυνθῇ ἀπὸ τὸν ἄνθρωπον καὶ νὰ ἐκτελέσῃ τὴν ἐργασίαν του. Νά λοιπὸν ἐκτελέσῃ τὴν ἐργασίαν του, τὴν ἐργασίαν τοῦ διδασκαλοῦ καὶ τοῦ μαθητοῦ, ποὺ προβάλλει γιὰ τὸν ὅλον ἔθ-

καὶ μὴς δίδεται ἀπὸ τοῦ σχολικοῦ μας ζωοτροφείου τοῖς ὁποίοις ἔχει ἀρκετοὺς ἀπαιτήσεις ἀπὸ τοῦς καθηγηταῖς. Ἡ περιποίησης τῶν ζώων, ἡ καθαριότης τῶν κτηρίων ποὺ μένουσιν αὐτά, ἡ φροντίδα γιὰ τὴν ἐξυγίαν τῆς τροφῆς τῶν, ἡ διαχείρισις τῶν μικρῶν παλαιῶν αὐτοῦ καὶ τόσα ἄλλα, πρέπει νὰ γίνωνται ἐξ ἀποκλήρου ἀπὸ τὰ παιδιὰ, μὲ τὴν βοήθειαν βεβαίως τοῦ δ'ιόν των. Καὶ ὅλα αὐτὰ, τὰ ὁποῖα σὲ πολλὰ ἴσως φεάνονται μικρὰ πράγματα, εἶναι σπουδαῖα προβλήματα διὰ τὰ παιδιὰ, τὰ ὁποῖα μάλιστα ἐμπασχολοῦν καὶ στίς ἐλευθέρους ἀνασκινώσεις των, ὅταν συζητηθοῦν θέματα ποικίλης φύσεως καὶ τὰ ὁποῖα δὲν μποροῦν νὰ λυθοῦν, παρὰ μόνον μὲ τὴν ἐπίμαρ σφιδάν καὶ εὐθύνην. Οἱ καλλιεργητικὲς λοιποὶ ὁμιλίες τοῦ σχολικοῦ κήπου ἀναλαμβάνουν, ἐπευθύνουσιν καὶ ἐκ περιτροπῆς καθ' ἑβδομάδα, ἀνάλογον ἀπασχόλησιν καὶ στὸ ζωοτροφεῖον, τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς ὁμάδος ὄντος ἐπευθύνου γιὰ τὴν καλὴ διεπράττωσιν τῆς ἀναληφθεῖσης ἐργασίας. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἐπιτυγχάνεται λυσιτελεῖς ἐξυπηρέτησις τοῦ ζωοτροφείου μας, παρουσιάζεται πληθὺς κοινωνικὴ ἐργασία μαθητικῶν ὁμάδων διὰ τὴν ἐπίτευξιν κοινοῦ καὶ γενικοῦ σκοποῦ καὶ ἀναπτύσσεται τὸ κοινωνικὸν συναίσθημα τῶν μαθητῶν, ὅταν ἀναγκάζωνται νὰ συνεργασθοῦν καὶ ἀλληλοβοηθηθοῦν καὶ βλέπουν, ὅτι μὲ τὴν συμβολὴν τῶν καθ' ἕκαστον αὐτῶν προάγεται μιὰ κοινὴ ὑπόθεσις τῆς σχολικῆς τῶν ζωῆς καὶ ἐργασίας.

5. Ἐνὰ ἄλλο σπουδαῖο πρᾶγμα, τὸ ὁποῖον ἐπι-
τεγχίνεται μὲ τὸ ζωοτροφεῖόν μας, εἶναι ὅτι δι'
αὐτοῦ δημιουργεῖται εἰς τοὺς μαθητάς μας τὸ συναί-
σθημα τῆς αὐτοτελοῦς δημιουργίας, τοῦ αὐτοτελοῦς
καὶ ἰδικτοῦ των ἔργου καὶ χαρίζει σ' αὐτοὺς χαρὰν
πολλήν.

[illegible]

τότε ἔτρεξαν μὲ μιᾷ σὺν ζωοτροφεῖο καὶ ὅλα ἤθε-
λαν νὰ πιάσουν καὶ νὰ χαϊδέψουν ἀπὸ ἓνα κλωσό-
πουλο καὶ νὰ τὸ χαροῦν. Ἐγινε πράγματι τέτοια
ἀνυστάτῳσις ἐκείνη τὴν ἡμέρα ὅ' ὅλα τὰ παιδιὰ,
ποῦ θὰ ἔλεγε κανεῖς, ὅτι στὰ σπίτια τοὺς δὲν εἶδαν
ἄλλη φορὰ κλωσόπουλα! Γιατί δὲν χαίρονται ἀρα-
γε τόσο τὰ δικὰ τοὺς πουλάκια στὸ σπίτι τοὺς;
Εἶναι ν' ἀπορῇ κανεῖς. Ρωτήσαμε ἀργότερα τὰ παι-
διὰ μὴς στὴν τάξι, γιατί τέλος πάντων αὐτὴ ἡ με-
γάλη χαρά τοὺς καὶ πετίζηκαν: «Κύριε, αὐτὰ τὰ
πουλάκια (τοῦ ζωοτροφεῖου μας) εἶναι δικὰ μας,
πῶς νὰ μὴν τὴ χαροῦμε»; Καὶ τοῦ νὰ ἔβλεπε κα-
νεῖς τί ἔγινε μὲ τὰ παιδιὰ, ὅταν γέννησε ἡ κουνέλα
τοῦ ζωοτροφεῖου, πόσο χίρηναν τὰ μικρὰ κουνέλα-
κια ποὺν πηδοῦσαν στὴν αὐλὴ καὶ πῶς ἤθελαν ὅλα
τὰ παιδιὰ νὰ βγοῦν φωτογραφία μαζί τοὺς! Μ'
ἀκόμη περισσότερον χάρηκαν τὰ παιδιὰ, ὅταν ἀγορά-
σαμε ἓνα ζευγάρι πάπιες ἀπὸ τὰ Γρεβενά, ἀπὸ τὴν
πολιτεία—γιατί ὅτο χωριὸ δὲν ὑπῆρχαν ὡς τώρα,
κοί τίς ἀφήσαμε νὰ κολυμπήσουν γιὰ πρώτη φορὰ
στὴν ἔτοιμη δεξαμενὴ τοῦ σχολικοῦ μας κήπου. Τὰ
περισσότερα σχεδὸν παιδιὰ, ἔβλεπνν γιὰ πρώτη φο-
ρὰ πάπιες στὴ μικρὴ λιμνούλα μας. Χωρὶς ὑπερβο-
ρὰς ἀπεροφθήσαν μ' αὐτὴς μὴ δολόκληρη ἔβδομά-
δα, σὲ σημεῖο μάλιστα ποὺ διεκόπη καὶ τὸ ἀπαρά-
τητο παιχνίδι στὰ διαλείμματα, ἀφοῦ τὰ περνοῦσαν
περιτριγυρίζοντας ὅλη τὴν ὥρὰ τὴ δεξαμενὴ. Τὰ
ψωμάκια ποὺ ἔρριχναν μέσα, γιὰ νὰ φάνε οἱ πάπι-
ες, σκέπαζαν πολλὰς φορὰς δολόκληρη τὴν ἐπιφάνεια
τῆς δεξαμενῆς καὶ ἀπ' τὸ ἀδιάκοπο ἀγκάλιασμα ποὺ
τὶς ἔκαναν παρ' ὀλίγον νὰ τίς «ξεμαλλιάσουν» κυριο-
λεκτικῶς! Ἀνέφραστοι λοιπὸν καὶ πλοῦσα χαρὰ
δημιουργοῦσε στὰ παιδιάνια, μὲ τὰ δικὰ μας ζῶα
στὸ σχολικὸ μας ζωοτροφεῖον. Καὶ

5) Τὸ ζωοτροφεῖον τοῦ σχολείου δύναται νὰ ἐκ-
πληρώσῃ καὶ εὐρύτερον πρακτικὸν σκοπὸν, εἰς τὴν
ἐξυπηρέτησιν τῆς κοινωνίας τοῦ χωριοῦ, διὰ τῆς
διαδόσεως διαφόρων ἀποδοτικῶν ζώων πρὸς διατρο-
φήν. Ὁ Ἕλλην χωρικός τῆς ὑπαίθρου, λόγῳ τῆς
περιορισμένης ἐκτάσεως καλλιεργησίμου γῆς, ἡ
ὁποία ὥς ἐπὶ τὸ πλεῖστον εἶναι μικρὰς ἀποδόσεως
ἔχει ἀνάγκη διὰ τὴν οἰκονομικὴν του ἐπάρκειαν καὶ
ἐξοικονόμησιν τῶν εἰδῶν τῆς συντηρήσεώς του νὰ
στραφῇ καὶ εἰς τὸν κτηνοτροφικὸν παράγοντα, ὃ
ὅποιος θὰ τοῦ ἀποφέρῃ σημαντικὴν οἰκονομικὴν ἐν-
σχυσιν. Τοῦτο ἄλλωστε ἠνάγκασε τὸν κάθε χωρικό
μας, παρακλιῶν πρὸς τὰς γεωργικὰς του ἐργασίας,
ν' ἀσχοληθῇ καὶ τὴν διατροφὴν καὶ περιποίησιν
διόγων οἰκοσπίτων ζώων, τὰ ὅποια χωρὶς πολλὰ ἔξο-
δα τοῦ ἀποδίδουν σημαντικὰ κέρδη. Ὁ γεωργός
μας σήμερον δὲν ἐπιτρέπεται ν' ἀγοράξῃ ἀπὸ τὴν
ἐβδομαδιαίᾳ λαϊκῇ ἀγορᾷ τῆς ἐπαρχίας του τὰ λά-
χανα καὶ τὰ σπανία, ὥπως δυστυχῶς πολλάκις πα-
ρατηρεῖται, πολλὴ δὲ περισσότερον διάφορα ἄλλα
κτηνοτροφικὰ προϊόντα, τὰ ὅποια μόνος του, μὲ λί-
γα ζῶα ποῦ θὰ ἔχῃ στὸ σπίτι του, μπορεῖ νὰ ἐξοι-
κονομήσῃ. Τὰ λίγα αὐτὰ ὅμως ζῶα ποῦ ἔχει πρέ-
πει νὰ εἶναι ἐξυγιανσμένης ποικιλίας, καλῆς δηλαδὴ
ποιότητος, ὥστε ἡ ἀπόδοσις των νὰ εἶναι μεγαλυτέρα.
Στὴν προσπάθειαν βεβαίως αὐτῇ τῆς βελτιώσεως
ἐκείνη ἐκτενέστερα καὶ ἀρμενικότερα νὰ βοηθήσουν
τὸν γεωργὸν τὰς εἰς τὴν ἀγορὰν τοῦ προηγουμένου
τῶν κτηνοτροφικῶν ἐκτενέστερα, τὸ ὅποιον πράγματι
ἐπιτελεῖ μὴ νὰ καὶ ἐξαιρετικὴ προσπάθεια εἰς

την κατεπείγουσαν μπορεί νὰ συμβάλῃ καὶ νὰ συντελέσῃ θετικῶς.

Καὶ τώρα ὡς εἰπώμεν καὶ ὀλίγα τιμὰ, τὰ ὁποῖα ἀφορροῦν εἰς τὴν πρακτικὴν ἔκφασιν τῆς ὁργανώσεως καὶ τῆς λειτουργίας τοῦ σχολικοῦ μας ζωοτροφείου καὶ τὰς τυχόν δυσκολίας αὐτοῦ.

1. Ἐν πρώτοις εἶναι λίαν πιθανόν, ὡς ἐκ πείρας γνωρίζομεν, νὰ παρουσιασθῇ κατὰ τὴν ἵδρυσιν τοῦ ζωοτροφείου ἀντίδρασις ἐκ μέρους τῶν χωρικῶν, ἐξ ἀγνοίας των γιὰ τὸν σκοπὸν καὶ τὴν ἐξυπηρέτησιν, πού πρόκειται αὐτὸ νὰ προσφέρῃ. Οἱ χωρικοὶ μας δὲν εἶναι καθόλου παρὰδοξον—ὅπως συνέβη στὴν περίπτωσιν τοῦ δικοῦ μας ζωοτροφείου—νὰ θεωρήσων τὴν εἰσαγωγὴ τῶν ζώων στὴ σχολικὴ μάθησιν τῶν παιδιῶν ὡς καινὴν δαιμόνιον (!) καὶ ν' ἀντιτείνωνεν καὶ ν' ἀντείπουν διάφορα πρόχειρα ἐπιχειρήματα. Θὰ χρειασθῇ ἴσως καμμιά εἰδικὴ συγκέντρωσις τῶν γονέων, στὴν ὁποίαν θὰ ἐξηγηθῇ μὲ εἰστορημίαν καὶ πειστικότητα ἡ ἀνάγκη αὐτοῦ καὶ ὁ σκοπὸς τὸν ὁποῖον πρόκειται νὰ ἐπιδιώξῃ. Στὸ μέτρο αὐτὸ θὰ καταφύγωμεν, γιὰτὶ ἴσως θὰ χρειασθῇ, ἂν τὸ σχολεῖον μας δὲν ἔχῃ πόρους, νὰ συνδράμουν εἰς τὴν διατροφὴν τῶν ζώων οἱ μαθηταὶ μας, οἱ ὁποῖοι πρέπει νὰ ἔχουν τὴν ἔγκρισιν τῶν γονέων των γιὰ νὰ πάρουν ἀπ' τὸ σπίτι τους μιὰ φούχτα καλάμπόκι ἢ πίτουρα, γιὰ νὰ τὰ δώσουν στὰ μικρὰ μας ζῶα.

Ἀργότερα μπορεί τὸ ἴδιο τὸ ζωοτροφεῖον νὰ αὐτοσυντηρηθῇ καὶ τὰ ζῶα νὰ αὐτοδιατρέφωνται, ὅπως θὰ ποῦμε παρακάτω. Ἐπίσης πρέπει νὰ προσεγκλυσώμεν τὸ ἐνδιαφέρον τῶν παιδιῶν μας γιὰ τὸ ζωοτροφεῖον, ὁπότε θὰ ἴδοῦμε ὅτι αὐτοὶ μὲ ἐξαιρετικὴν εὐχαρίστησιν θ' ἀρχίσουν νὰ χτίζουν τὰ σπιτάκια γιὰ τὰ «δικὰ τους» ζῶα, πού τόσο θὰ τ' ἀγαπήσουν ἀργότερα, ὡς ὅτου ν' ἀρχίσῃ ἡ δουλειά. Ὑστερα τὸ ἴδιο τὸ ζωοτροφεῖον μπορεί νὰ κινή τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ καθενὸς καὶ ἰδίως τῶν μαθητῶν μας.

2. Τὸ χτίσιμο τῶν κατοικιῶν τῶν ζώων πρέπει νὰ γίνῃ σὲ κάποιο κατάλληλον μέρος τοῦ σχολικοῦ κήπου, πλησιέστερον πρὸς τὸ σχολεῖον, ἢ καὶ ἐν ἐνάγκῃ σὲ μιὰ ἄκρην τῆς αὐλῆς του, ἂν δὲν ἔχωμε ἄλλον χώρον. Ἡ θέσις στὴν ὁποία θὰ χτισώμεν τὸ ζωοτροφεῖον ἔχει μεγάλῃ σημασίαν στὴν ὅλη ἐμφάνισιν τοῦ διδαστηρίου καὶ τῶν πέριξ αὐτοῦ χώρων, ὥστε νὰ παρουσιάζεται συμμετρία καὶ ἀναλογία καὶ νὰ ἐπιτυγχάνεται καὶ ἡ αἰσθητικὴ ἀποψις τοῦ σχολικοῦ μας περιβάλλοντος. Κατὰ τὴν κατασκευὴν του θὰ προσέξωμεν, ὥστε αὐτὸ νὰ ἐκπληροῖ τοὺς ἀπαραίτητους ὑγιεινοὺς ὁρους (μεσημβρινὴ θέσις, εὐδρομὸν κ.λ.π.). Δὲν εἶναι δὲ νομίζομεν δύσκολον, ὥστε αὐτὴ νὰ γίνῃ ἐξ ὁλοκλήρου ἀπὸ τοὺς μαθητὰς μας μὲ διάφορα ὕλικά. Ἄν δὲν ἔχωμε πέτρα, τούβλα, μπορούμε νὰ κύνουμε πλινθιά μὲ σκέτο ἔδαφος, ὅπως γίνονται καὶ σπίτια ἀδόμη στα χωριά μας. Ἡ ἐν ἐνάγκῃ θὰ καταφύγωμεν στὰ πῶν πρόχειρα καὶ ἐνδεῆ ὕλικά. Θὰ κάνωμε δηλ. μιὰ μάντρα μὲ ἑστῆς καὶ ἰσχυροὺς πασσάλους, στὸ σχῆμα πού θέλουμε νὰ δώσωμεν στὸ ζωοτροφεῖον, ἀφήνοντας χωρὶς τὰ πύρρες, μικρὰ παρὰθυρα κ.λ.π. Συνεχίζοντες τὴν ἐργασία πλέκοντας τοὺς πασσάλους μὲ κλάδους ἔλασι, ἢ ἄλλους λεπτοὺς καὶ εὐλυγίστους κλάδους, κατασκευάζεται ἑνὸς ξύλινος τοίχος. Αὐτοῦς ἐπὶ κατασκευάζεται μὲ κοινὴ λίσση καὶ ἀκρογωνιῶν ἑνὸς ξύλου ἡ ἀπὸ πύρρες. Ἀσφαλῶς καὶ κατ' αὐτὴν τὴν ἐργασίαν θὰ χρειασθοῦν μερικὰ ὕλικά πού θ' ἀγο-

ράσωμεν, ὅπως καρφί, σύρματα, λίγα κεραμίδια 200—300, μερικὰ καθρόνια καὶ σινίδες. Ἀπαραίτητος θὰ εἶναι ἐπίσης καὶ ἡ πλεχτὴ συρματόσιτα, γιὰ νὰ περιορίσωμεν τὴν αὐλὴ τοῦ ζωοτροφείου μας. Ὅλες οἱ ἐργασίες αὐτὲς γενικῶς μποροῦν νὰ γίνουν ἀπὸ τὰ παιδιά τοῦ σχολείου, μὲ τὴν βοήθειαν τοῦ δ/λου. Τὸ ζωοτροφεῖον χωρίζεται σὲ εὐρύχωρα διαμερίσματα, ἀνάλογα μὲ τὰ διάφορα εἶδη ζώων, πού θὰ διαθρέψωμεν καὶ διαρρυθμίζεται ἀναλόγως καὶ ἐσωτερικῶς (κουρνιάστρα, φωλιές, μικρὰ παλιὰ βαρέλια ἢ κάσες γιὰ τὰ κουνέλια κ.λ.π.). Στὸ ἕνα ἄκρον τοῦ ζωοτροφείου στήνομε σὲ ψηλὸ μέρος, 2—2,50 μέτρων, τὸν περιστεριῶνα μας, πού ἀπ' ἐκεῖ θὰ φαντάζῃ θαιμάσια. Τὴν κυψέλη τοῦ μελισσιοῦ, ἂν ἔχωμε, τὴν τοποθετοῦμε σὲ μιὰ ἀνάλογη θέση.

3. Τὰ ζῶα πού θ' ἀποφασίσωμε νὰ φέρωμε καὶ νὰ διαθρέψωμε στὸ ζωοτροφεῖον μας θὰ εἶναι ἀπὸ τὰ μικρότερα καὶ εὐκολοσυντηρήρητα καὶ ἀπὸ τὰ καλύτερα στὸ εἶδος των. Κόττες ἀπ' αὐτὲς πού προαναφέραμε γιὰ νὰ τὶς διαδώσωμεν στὸ χωριὸ ἢ καὶ ντόπιες μαζί γιὰ νὰ μελετήσωμε καὶ νὰ βροῦμε τὴ διαφορὰ τους στὴν ἀπόδοσι, ἕνα ζευγάρι πάπιες, γιὰ τὶς ὁποῖες θὰ χρειασθῇ ὁπωσδήποτε νὰ κάνωμε μιὰ, ἔστω καὶ πρόχειρη, δεξαμενὴ μὲ νερό, ἂν δὲν ἔχωμε τέτοια στὸ σχολικὸ μας κήπο, ἕνα ζευγὸς κουνέλια, ἂν μπορούμε νὰ προμηθευθοῦμε μάλιστα καλῆς ῥάτσας, περιστέρια, ἕνα μελίσσι καὶ ὅτι ἄλλο εὐκόλο, εἶναι δυνατόν νὰ διαθρέψωμεν, χωρὶς πολλὰ ἔξοδα. Ἐνα πρόβλημα, πού θὰ συναντήσωμε μὲ τὴν ἵδρυσιν τοῦ ζωοτροφείου μας, εἶναι καὶ αὐτὸ τῆς διατροφῆς τῶν ζώων καὶ μάλιστα σὲ σχολεῖον πού δὲν ἔχει πόρους γιὰ νὰ διαθέσῃ στὸ ἄρθρον τοῦ σχολικοῦ κήπου πρὸς τὸν σκοπὸν αὐτόν. Ἐμεῖς αὐτὸ τὸ πρόβλημα τὸ λύσαμε ἄλλοτε μὲν μὲ τὴν ἐνίσχυσιν καὶ συνδρομὴ τῶν παιδιῶν σὲ τροφὲς πού φέρουν κάπου-κάπου ἀπὸ τὸ σπίτι τους, περισσότερον δὲ καὶ ἀποτελεσματικώτερον μὲ τὰ ὀλίγα προϋόντα πού ἔχομε ἀπὸ τὸ ζωοτροφεῖον μας, σὲ αὐγά, κοιτόπουλα, κουνελάκια κ.λ.π. Πρὸς τοῦτο ὁρίζεται καὶ μαθητῆς (ἢ μαθηταί) διαχειριστῆς τοῦ ζωοτροφείου, ὁ ὁποῖος φροντίζει γιὰ τὴν διάθεσιν τῶν προϋόντων καὶ προμήθειαν τροφῶν, ἀναγράφοντας λεπτομερῶς στὸ διαχειριστικὸν τοῦ βιβλίου τὴν οἰκονομικὴν κίνησιν τοῦ ζωοτροφείου μας. Ἐνα μέρος ἐπίσης τῶν τροφῶν ἐξοικονομεῖται καὶ ἀπὸ χορτά, πού τὰ μαζεύουν οἱ μαθηταὶ στὸν σχολικὸ μας κήπο, ἢ στοὺς κήπους τους. Δὲν πρέπει δὲ νὰ θεωρηθῇ παρήξενον, ὅτι καὶ τὰ ψύχουλα τῶν παιδιῶν πού πέφτουν κατὰ τὰ διαλείμματα ὅταν τρώνε τὰ ψωμάκια πού ἔχουν ἀπὸ τὸ σπίτι τους στὴ σάκκα τὰ παιδιὰ, ἀποτελοῦν καὶ αὐτὰ καλὴ τροφή γιὰ τὶς κόττες, πού οὖν πραγματικοὶ φίλοι τῶν παιδιῶν, τὶς βλέπει κανεὶς νὰ συναναστρέφονται στὶς ἐλεύθερες ὥρες τους καὶ νὰ ξεκαθαρίζουν τὴν αὐλὴ τοῦ σχολείου ἀπὸ τὰ ψύχουλα, ὅταν τὰ παιδιά εἰσέλθουν στὴν τάξιν.

4. Ἡ περιποίησις τῶν ζώων γίνεται ἀπὸ ὁμάδες τῶν μαθητῶν. Ἐμεῖς στὸ σχολεῖον μας, παραλήλως πρὸς τὶς μορφωτικὰς—καλλιτεχνικὰς ὁμάδες τῶν παιδιῶν, οἱ ὁποῖες ἔχουν καθυρῶς μορφωτικὸν σκοπὸν, τὴν συνεργασία τῶν μαθητῶν στὰ μαθηματικά τους, ἀλληλοβοήθεια καλλιτέρων καὶ ἀδυνάτων, κατασκευὴν διαφόρων χειροτεχνικῶν ἔργων ἀπὸ κοινῶς ὡς χαρτῶν κ.λ.π. ἔχομε χωρίσει τὰ παιδιά καὶ

ΔΗΜ. ΒΑΚΑΛΗ, Δημοδιδασκάλου

ΚΑΚΟΠΟΙΗΣΙΣ ΤΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗΣ ΑΛΗΘΕΙΑΣ

Ἀπὸ τὰ πολλὰ βοηθητικά βιβλία πού κυκλοφοροῦν πρὸς χρῆσιν τῶν μαθητῶν τοῦ Δημοτικοῦ Σχολείου ἔπρεπε στὰ χέρια μου καὶ ἓνα ἀφόγου ἐμφάνισως βιβλίον Φυσικῆς Ἱστορίας γιὰ τὴν ΣΤ' τάξι.

Ἡ θρυλουμένη ἐπιστημονικὴ καὶ παιδαγωγικὴ κατάρτισις τοῦ συγγραφέως—πρόκειται περὶ τοῦ κ. Χ. Πάτοη—καὶ ἡ ἐξωτερικὴ ἐμφάνισις καὶ ἡ διαφημιστικὴ διαβεβαίωσις τοῦ συγγραφέως, ὅτι πρόκειται περὶ βιβλίου ἀρτίου καὶ ἰσαξίου πρὸς τὰ καλύτερα εὐρωπαϊκά, μοῦ ἐκίνησαν τὴν περιέργειαν καὶ τὸ ἐνδιαφέρον.

Ζητοῦσα ἓνα καλὸ βοηθητικὸ γιὰ τοὺς μαθητὰς μου τῆς Ε' καὶ ΣΤ', μὲ τὴν ὕλη τοῦ δευτέρου ἔτους Συνδιδασκαλίας. Κάτω ἀπὸ τὸν τίτλο ἐγράφετο ὅτι τὸ βιβλίο αὐτὸ εἶναι ἐκεῖνο πού ζητοῦσα—τοῦ δευτέρου ἔτους Συνδιδασκαλίας.

Ἀνοίγοντας ὁμῶς τὴν τελευταία σελίδα νὰ ἴδω τὰ περιεχόμενα, βλέπω ὅτι δὲν περιέχεται ἡ ὕλη τοῦ δευτέρου ἔτους Συνδιδασκαλίας κατὰ τὸ Ε.Α.Π., ἀλλὰ τῆς ΣΤ' μόνον τάξεως. Τοῦτο μὲ ἐξένισε ὥς ἀπάτη γενομένη ὑπὸ τοῦ συγγραφέως. Σκέφθηκα ὁμῶς ὅτι καλὰ θὰ εἶναι νὰ τοῦ ρίξω μιὰ ματιὰ πρὶν ἐκφέρω γνώμην δι' αὐτὸ καὶ τὸ ἀνοίξα στὴν πρώτη σελίδα.

Μὲ κατάπληξι διαβάζω ἐκεῖ νὰ γίνεται λόγος περὶ «ζωντανῆς ὕλης» καὶ περὶ τοῦ «ὁ ἀνόργανος κόσμος—πού κυριάρχησε δισεκατομμύρια χρόνια πρὶν στὴν γῆ μας—ἔγινε ἀφωρημὴ (!!!) γιὰ τὸ ξεφύτρωμα καὶ τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ φυτικοῦ καὶ τοῦ ζωικοῦ βασιλείου» (!!!)

Αὐτὸς λοιπὸν ἦτο ὁ θρυλούμενος ὡς Ἐπιστήμων καὶ Παιδαγωγός, Συγγραφεὺς; Δὲν ἄρρησα νὰ βεβαιωθῶ ὅτι ὁ Συγγραφεὺς—θερμόαιμος ὁπαδὸς τοῦ δαρβινισμοῦ, τοῦ ὕλισμοῦ καὶ τοῦ ὕλιστικοῦ μονι-

σμοῦ καὶ δὲν ξέρω ποίων ἄλλων εἰς—ισμοῦ—ἡ περιέπρεσε εἰς γκάφαν πρῶτου μεγέθους, πλανηθεὶς εἰς ἀγνώστον δι' αὐτὸν χῶρον, ἡ ἐκρησσοποίησε συνειδητῶς τὸ ἐν λόγῳ βιβλίον πρὸς ἔντεχρον διάδοσιν τῆς ὕλιστικῆς κοσμοθεωρίας, ὑπολογίζων εἰς τὴν ἐπιβολὴν τοῦ ὀνόματος τῆς Ἐπιστήμης ἐπὶ τῆς ἀώρου μαθητικῆς νεότητος καὶ ὑποβιβάζων τὴν ἐπιστημονικὴν κατάρτισιν καὶ ἐνημερότητα τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ κόσμου.

Δὲν παρέλειψεν εὐκαιρίαν ὁ κ. Πάτοης, στὴν ὁποία νὰ μὴ ἐκθέσῃ καὶ νὰ μὴ προβάλῃ ὡς ἀναντιρρητὰ ἐπιστημονικὰ δεδομένα, ἀναντιλέκτα, θέσφατα καὶ ἀπαραβίαστα ταμποῦ, ὅσα οὐτε ὡς ἀπλᾶ ἴκαν ἐπιστημονικὰ εἰκασίαι δὲν εὐσταθοῦν σήμερον.

Εἰς τὸ βιβλίον τοῦ αὐτοῦ παρουσιάζεται ἀγνοῶν τὴν ἐξέλιξιν τῆς θεωρίας τῆς ἐξελίξεως μέχρι σήμερον καὶ ὑποστηρίζων ἀναχρονιστικῶς θεωρίας, γνώμας καὶ εἰκασίας, διατυπωθείσας πρὶν ἀπὸ 100 ἢ 150 χρόνια, ὡς αὐταὶ νὰ ἦσαν παραδεδεγμέναι ἐπιστημονικαὶ ἀλήθειαι. Τοῦτο εἶναι ἀπαράδεκτον, ἀντιεπιστημονικόν, ἀναλθές καὶ ἀποτελεῖ κακοποίησιν τῆς ἐπιστήμης.

Ἀγνοεῖ φαίνεται ὁ κ. Πάτοης τὴν τεραστίαν διαφορὰν πού ὑπάρχει μεταξὺ ἐπιστημονικῆς ἀληθείας—δεδομένου τῆς παρατηρήσεως, τοῦ πειράματος καὶ τοῦ μαθηματικοῦ λογιζομένου—ἐπιστημονικῆς θεωρίας—σκέψεως ἢ γνώμης—δυναμένης νὰ ἐπαληθεύσῃ καὶ νὰ ἀποδείχῃ ἐπιστημονικῶς—καὶ ἀπλῆς εἰκασίας εἰς τὴν ὁποίαν τὸν κύριον λόγον ἔχει ἡ φαντασία. Καὶ εἶναι μὲν ἀναγκαῖαι αἱ θεωρίαι καὶ αἱ εἰκασίαι διὰ τὴν ἐπιστημονικὴν ἔρευναν, δὲν ἀποτελοῦν ὁμῶς ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ ἐπιστημονικὰς ἀληθείας, τοιαύτη δὲ προβολὴ αὐτῶν ἔχει μητέρα ἢ τὴν ἀγνοίαν ἢ τὴν κακο-

©

ποίησιν τῶν ζώων στὸ σχολεῖο. Ἐξ ὧν τῶν ἀνωτέρω ἐκτεθέντων, πιστεύομεν, ὅτι καὶ τὸ ζωοτροφεῖον, μαζὶ μὲ τὸν σχολικόν μας κήπον, δύναται νὰ ἐκπληρώσῃ θετικὴν ἀποστολὴν εἰς τὸ ὅλον μορφωτικὸν ἔργον τῆς ἀγωγῆς καὶ νὰ συντελέσῃ εἰς τὸ ν' ἀποκτήσουν τὰ παιδιὰ ἐποπτικὰς καὶ χρησίμους πρακτικὰς γνώσεις, γιὰ τὴν αὐριανὴν πρακτικὴν κοινωνικὴν ζωὴν. Σήμερον δὲ ἀκριβῶς, ὅτε διαμορφοῦται ἐπὶ νεωτέρων βάσεων καὶ ἀπαιτήσεων ἡ ὅλη σχολικὴ προσπάθεια, σήμερον πού φροντιζόμεν σὺν τοῖς ἄλλοις νὰ ἐφοδιάσωμε τὸν τρόφιμόν μας μὲ ἀπαραίτητους καὶ ἀμέσως χρησίμους γνώσεις γιὰ ν' ἀντετεξέλθῃ εἰς τὸν δύσκολο ἀγῶνα τῆς σύριανης τοῦ ζῶντος, εἰς τὴν ἐποχὴν τῶν ἀπαιτήσεων καὶ τῶν πολλῶν ἀναγκῶν, σήμερον πού ἐπιζητεῖται ἀπὸ τὴν παιδαγωγικὴν καὶ διδακτικὴν ἀντιγραφὴν καὶ μεταφορά τῆς κοινωνικῆς πραγματικότητος εἰς τὴν σχολικὴν μας αἴθουσαν, νομίζομεν ὅτι ἐπιβάλλεται νὰ στρέψωμεν τὸ ἐνδιαφέρον μας καὶ τὴν προσοχήν μας καὶ πρὸς αὐτὴν τὴν κατεύθυνσιν. Μὲ μιὰ καλὴ προσπάθεια τοῦ ὅλου, ὀλίγη κατ' ἀρχὰς κόουρασιν καὶ πολλὴ πίστιν στοὺς σκοποὺς, τὴν ὠφέλεια καὶ τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ σχολικοῦ ζωοτροφείου, μπορεί ὡς νομίζομεν νὰ καταστῇ αὐτὸ πραγματικότης σὲ καθὲν σχολεῖο, πού θέλει νὰ λέγεται **νέον καὶ σύγχρονον**

Οὕτω λοιπὸν, ὡς νομίζομεν, τίθεται καὶ δικαιολογεῖται ἡ ὑπαρξὶς τοῦ συντελεστικοῦ αὐτοῦ παράγοντος καὶ μεσοῦ τῆς ὅλης σχολικῆς μας προσπάθειας, τοῦ σχολικοῦ ζωοτροφείου. Καὶ αὐτοὺς τοὺς σκοποὺς, τοὺς ὁποίους ἀνωτέρω ἐκτέτομεν, νομίζομεν ὅτι δύναται καὶ πρέπει νὰ ἐκπληρώσῃ ἡ περι-

των διαστροφών της αλήθειας προς επίτευξιν αδή-
λων σκοπών.

Δεν αδικώ τον Συγγραφέα περισσότερο από
τον, ο ίδιος ήδίκησε τον εαυτόν μου. Διότι η θεω-
ρία της αυτομάτου γενέσεως, του υλιστικού μονι-
σμού της εξέλιξεως κατά τον Λαμάρκ, τον Δαρβίνον
και της καταγωγής του ανθρώπου από τον πίθη-
κο κ.κ. πρώτον μὲν είναι θεωρία ἢ μάλλον εἰκασία
καίτερον οὐδέποτε ἔπαυσε πολεμουμένη καὶ οὐδέποτε
ἐπὶ παραδεκτῇ γενικῶς εἰ μὴ μόνον ὑπὸ τῶν «ἐκ-
θευτῶν» καὶ τινῶν παρουσιαζομένων ἐν τῷ ὀνόματι
τῆς ἐπιστήμης· τρίτον εἶναι στενῶς συνδεδεμένη
ἐν τὸν ὕλισμόν, ἐκδιωχθέντα σήμερον ἐκ τοῦ ἐπιστη-
μονικοῦ ἐργαστηρίου· καὶ τέταρτον ἡ γνησία ἐπιστημο-
λογικὴ ἔρευνα, ἐντὸς τοῦ ὄντως ἐπιστημονικοῦ πεδίου,
τὴν ἐπιστημονικὰ καθαρῶς μέρα, ἀπέδειξε πρὸ πολ-
λοῦ ἀβάσιμον, ἀστήρικτον καὶ ἀπαράδεκτον τὴν θεω-
ρίαν ταύτην.

Παρά ταῦτα, ὁ κ. Πάτσης χρησιμοποιοῖ τὴν εἰκα-
στικήν αὐτὴν ἀλήθειαν. Ἀγνοεῖ ὅτι τὰ ἀθέμιτα μέσα — ὅπως
ἡ πλαστογραφία τοῦ Χαϊκελ καὶ ἡ προσφά-
τος ἀποκαλυφθεῖσα ἀπάτη σχετικῶς μὲ τὸν ἀνθρωπίνον
τοῦ Πλιντάου — ἐχρησιμοποιήθησαν πρὸς ὑποστήριξιν
καὶ προβολὴν τῆς θεωρίας ταύτης. Ἀγνοεῖ ὅτι ἀπὸ
τῆς στιγμῆς τῆς γενέσεώς της εἰς τὴν ἄντιμῆτον χο-
ρεῖαν ὅλην ἐπιφανῶν καὶ ἐμβριθῶν ἐπιστημόνων ἐκ τῶν
ἐπιστῶν ἀναφέρονται μερικοί.

— Τὸν Παστέρ μὲ τὸ «Omne vivum ex vino».

— Τὸν Ranke πού βεβαίονει, πρὶν ἀπὸ τὸ 1890
ἀκριβῶς, ὅτι «δὲν ὑπάρχουν ἐν τῷ παρελθόντι, ἐν τῷ
ἀνθρωπίνῳ κόσμῳ οὔτε φυλαὶ οὔτε λαοί, οὔτε
συνεμα δυνάμεινα βὰς χαρακτηρισθῶσι ζωολογικῶς ὡς
μερὶς μετὰ τῶν ἀνθρώπων καὶ πηχῶν τύποι».

— Τὸν Driesch — τὴν κορυφὴν τῆς νεωτέρας βιο-
λογίας — πού ἀποφαίνεται τὸ 1896 ὅτι «ὁ δαρβινισμὸς
ἀντικεινται εἰς τὴν ἱστορίαν ὅπως καὶ τόσα ἄλλα παρά-
ξετα τοῦ αἰῶνος μας».

— Τὸν Branco πού εἰς τὸ 5ον Διεθνὲς ζωολογικὸν
συνέδριον τοῦ Βερολίνου εἶπε: «ἡ παλαιοντολογία
δὲν γνωρίζει κανέναν πρόγονον τοῦ ἀνθρώπου».

— Τὸν Ἰδικόν μας Αἰγινίτην, πού τὸ 1929 ἀνεκοίνωσεν
ὅτι «τὸ μόνον ὅπερ ἐβεβαιώθη ἀσφαλῶς εἶναι ὅτι ἡ
ἐξέλιξις γενέσεως εἶναι ἀπολύτως ἀδύνατος. Ὅτι
ἡ ἐξέλιξις μόνη εἶναι ἀδύνατον νὰ προκύψῃ ἡ ζωὴ.
Ὅτι μόνη ἡ ζωὴ δύναται νὰ δημιουργήσῃ τὴν ζωὴν».(1)

— Τὸν καθηγητὴν Ν. Herbert-Nilsson πού τὸ
1931 ἐκθέτει τὰ συμπεράσματα τῆς ἐπιστήμης σχετι-
κῶς μὲ τὴν ἐξέλιξιν, συνοψιζόμενα εἰς τὸ ὅτι: «καὶ τε-
λευταίαι πειραματικαὶ ἔρευναι, τόσον εἰς τὸ βασιλεῖον
τῶν ζώων, ὅσον καὶ εἰς τὸ βασιλεῖον τῶν φυτῶν, δὲν
ἐπαρκοῦν τὴν θεωρίαν αὐτήν... τοῦναντίον κα-
θ' ἑαυτὰς πρὸς τὴν ἐξέλιξιν ἡ θεωρία τῆς ἐξέλιξεως μὲ
παρατολογικὰς ἀποδείξεις καὶ εἰς τὸ βασιλεῖον
τῶν φυτῶν, ναυαγεῖ, διότι κ.λ.π.»(2)

Ὅπως μποροῦσαμε νὰ ἐπικαλεσθῶμεν χορεῖαν ὅλην
ἐπιστημονικὴν καὶ Συγγραφικὴν, ἀλλὰ νομίζομεν ὅτι
καὶ ἐν τῷ ἀνωτέρῳ μαρτυρεῖται.

Ὁ κ. Πάτσης παροβλέπει ὅτι ἡ θεωρία αὕτη, ἀν-
τιπροσέτι μὲν τὰς ἀρχὰς τοῦ Ἑλληνοχριστιανικοῦ
πολιτισμοῦ, ὁδηγεῖ εἰς χονδροειδῆ ὕλισμόν τοῦς ἀπλά-
τους καὶ ἀνωρίμους μαθητὰς, μὲ ὅλας τὰς δυσσε-
βείας συνεπαγὰς του καὶ ὅτι: «ἡ ὑλιστικὴ ἀντιλήψις
τοῦ κόσμου καὶ τῆς ζωῆς εἶναι τώρα τεκμήριον καθυ-
στερήσεως ἀνθρώπων ζώντων κατὰ τὸ δεύτερον ἡμι-
μήνην τοῦ παρελθόντος αἰῶνος».(3) καὶ δὲν λαμβάνει κα-
θ' ἑαυτὰς τὸ ὅτι οὔτε αὐτὴν ταύτην τὴν ἐξέλιξιν τῆς
ζωῆς τῆς ἐξέλιξεως αὐτῆς καθ' ἑαυτήν καὶ ἀνεξαρ-
τήτως ἀπὸ τὰ ἐπιστημονικὰ δεδομένα, διελθοῦσης
πρὸ πολλοῦ τὸ ἑβδομῶνον στάδιον καὶ τῆς ὁποίας ὑπα-
δοχοῦντες ὑποστήριξαν ὅτι τοῦναντίον συμβαίνει: ὁ
πίθηκος εἶναι προϊόν τῆς ἐξέλιξεως τοῦ ἀνθρώπου!!
(Paul Buehner).

Μονομέρεια; ἀναχρονισμός; ἡ σκόπιμος κοσμο-
θεωρικὴ ὑλιστικὴ προπαγάνδα ἐπὶ μεταφυσικοῦ καὶ
φυσικοῦ πεδίου ἐν τῷ ὀνόματι τῆς ἐπιστήμης;

Ἀλλὰ ἄς κάμωμεν καὶ μίαν σύντομον σταχυολό-
γησιν τῶν γραφομένων σελ. 41:

— Τὰ ζῶα γεννήθησαν μέσα σὸ νερὸ ὅπως καὶ
τὰ φυτὰ.

— Τὰ χερσαῖα ἔρπετα ἦταν χωρισμένα σὲ φυτοφά-
γα καὶ σαρκοφάγα. Τὰ φυτοφάγα ἦταν ἄοπλα, ἀνίκα-
να νὰ ἀντισταθῶν στὰ δόντια καὶ τὰ νύχια τῶν
σαρκοφάγων καὶ γιὰ νὰ μπορέσουν νὰ γλυτώσουν
ἀπὸ τὸν ἀφανισμό ἀναγκάστηκαν νὰ ἀλλάξουν τρό-
πον ζωῆς. Τὰ μεγαλόσωμα χῶθηκαν στοὺς βάλτους
γιὰ νὰ προφυλαχτοῦν. Τὰ μικρόσωμα (σημ. φυτοφά-
γα πάντοτε) κατάφεραν μὲ τὸν καιρὸ νὰ μεταβάλουν
τὰ μπροστινὰ τοὺς πόδας σὲ φτερά καὶ νὰ γίνουν
πουλιά. (111)

Σελὶς 44: Τὰ θηλαστικά προήλθαν ἀπὸ κατώτερα
μαστοφόρα τῆς προηγουμένης γεωλογικῆς περιόδου
καὶ μὲ τὴν ἐξέλιξιν ἔφθασαν στὸν σημερινὸ βαθμὸ τῆς
τελειότητος τῶν ἔχοντας τὴν ἀνωτάτην τοὺς βαθμίδας
τὸν ἀνθρώπον (!)

Σελὶς 73: Ὁ ἀνθρώπος δὲν ἦταν ἀπὸ τὴν ἀρχὴ
ὅπως τὸν ξέρομε σήμερον.... Ὅταν πρωτοεμφανί-
σθηκε στὴ γῇ τὸ πρόσωπό του ἦταν τρομερὰ ἀσχη-
μος καὶ τὸ κορμί του κέρα γιὰ τριχωτὸ (11)

Σελὶς 74: Γιὰ νὰ μπορέσῃ νὰ κρατᾷ τὸ ρόπαλο
«σιγά σιγά συνήθισε νὰ βαδίζῃ μὲ τὰ κάτω ἄκρα καὶ
πῆρε τὴν ὀρθία στάση».

Σελὶς 107: Ὁ ὀργανικὸς κόσμος τῶν ζώων καὶ
τῶν φυτῶν ξεπηδῶσε ἀπὸ τὸν ἀνόργανον, γ. ν. ἠθῆκε
μέσα σὸ νερὸ (!!!)

Δὲν σχολιάζω τ' ἀνωτέρω καὶ δὲν ἐπεκτείνωμαι
περισσότερο. Εἶναι κρίμα διότι ὁ κ. Πάτσης ξέπεσε
τόσο χαμηλὰ. Εἶναι ὑποβιβαστικὸν διὰ τὴν νοημοσύ-
νην του καὶ τὴν ἐπιστημονικὴν του κατάρτισιν, τὴν
ὁποῖαν τοῦλάχιστον τοῦ ἀπέδιδον. Νὰ φαντασθῶμεν
ὅτι ὁ κ. Πάτσης στερεῖται νοημοσύνης, ὥστε νὰ ἀνα-
γνωρίσωμεν εἰς αὐτὸν τὸ ἀκαταλόγιστον: ἡ δὲ ἐβί-
ασθῇ νὰ ἀποκαλύψῃ τὸ πιστεύω του τὸ κοσμοθεω-
ριακόν, ὑπηρετῶν προφανῶς κάποιο σχέδιον καλῶς κα-
μουφλαρ σμένον μέχρι σήμερον;

Νὰ ἐκφράσωμεν τὴν ὑπόνοιαν ὅτι ἡ διαπίστωσις
τοῦ Tiameer Toth, ὅτι δηλαδὴ τὴν θεωρίαν ταύτην τὴν
παρουσίαζαν ὡς ἐπιστημονικὸν δεδομένον μόνον,
«ἄθεοι, ἐλευθεροτέκτονες, κομμουνιστὰ καὶ ἄλλα
στοιχεῖα ἐπαναστατικά», διὰ νὰ ἀντλήσουν εὐνοϊκὰ
ἐπιχειρήματα διὰ τοὺς ἐπαναστατικούς τῶν σκο-
ποὺς (!) ἔχει πιθανόν καὶ ἐντοῦθα κάποιον ἐπαλή-
θευσιν. Πάντως φρονῶ ἐκ τῆς ἀφορμῆς αὐτῆς ὅτι
οἱ γονεῖς, οἱ κηδεμόνες τῶν μαθητῶν, οἱ ἐργάται τῆς
Παιδείας καὶ οἱ ἀφομοδὶαι κρατικαὶ ὑπηρεσίαι πρέπει
νὰ προσέξουν πολὺ τὴν πνευματικὴν τροφήν πού δι-
δεται εἰς τὰ παιδιὰ μας μὲ τὰ κάθε λογῆς ἐντυπα,
πιο πολὺ μὲ τὰ βοηθητικὰ βιβλία.

Ἀκόμη χρειάζεται ἐντονος ἐπαγρύπνησις εἰς τὰς
ἐπάλξεις τοῦ ἰδεολογικοῦ ἀγῶνος ἀπὸ κάθε ἑνα πού
θεωρεῖ τὰ ἑλληνοχριστιανικά ἰδεώδη κατὰ παραπάνω
ἀπὸ περιττόν διάκασμον ἀρχαιολογικῆς σημασίας.
Ἀδιαφορία καὶ σιωπὴ σημαίνει συνεχὴν. Μεγάλος
ὁ ἰδεολογικὸς ἀγὼν καὶ ἐπὶ καιροὺς πάντα ἡ πολεμικὴ
κραυγὴ: «ΦΥΛΑΚΕΣ ΓΡΗΓΟΡΕΙΤΕ!»

ΔΗΜ. ΒΑΚΑΛΗΣ
Δημοδιδάσκαλος

«ΑΚΤΙΝΕΣ» 1943 σελὶς 90.

«ΜΗΚΗΡΥΞΙΣ ΤΗΣ Χ.Ε.Ε.» σελὶς 52.

«Π. ΚΟΡΟΝΤΖΗ ΤΟ ΠΝΕΥΜΑ ΤΟΥ ΚΑΙΡΟΥ
ΜΑΣ ΚΑΙ ΤΟΥ ΤΟΠΟΥ ΜΑΣ» σελὶς 51.

1) ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΠΙΣΤΙΣ ΚΑΙ ΕΠΙΣΤΗΜΗ
Σελ. 48.

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΑ

ΚΩΝΣΤ. Γ. ΜΑΝΤΑ, 'Επιθεωρητοῦ Δημοτικῶν Σχολείων Ἀρτης «Πῶς εἶδα τὸ Ἀναγνωστικὸ τῆς ΣΤ' τάξεως καὶ πῶς τὸ διδάξαμ'».

Τὸ μὲ τὸν ἀνωτέρω τίτλο πρόσφατο κριτικὸ δοκίμιο τοῦ Ἐπιθεωρητοῦ κ. Κ. Μαντᾶ εἶναι μιὰ ἀληθινὰ θαυμαστὴ ἔργασις, ἀπὸ τῆς πρὸ ὀλοκληρωμένης, πάνω στὸ ζωτικὸ καὶ πρωταρχικὸ ζήτημα τοῦ Ἀναγνωστικοῦ τοῦ Δημοτικοῦ Σχολείου, ποῦ εἶναι ἓνα ἀπὸ τὰ σπουδαιότερα ὄργανα στὴ διάθεσι τοῦ σχολείου γιὰ τὴν ἀγωγή τοῦ παιδιοῦ.

Ἐχοντας ὑπ' ὄψιν ὁ κ. Μαντᾶς τὴν ὑψίστη σπουδαιότητα τοῦ ἀναγνωστικοῦ, ποῦ δὲν ἔχει μονάχα σκοπὸ τοῦ νὰ καλλιεργήσῃ γλωσσικῶς τὰ παιδιὰ—ἂν καὶ μόνος ὁ λόγος αὐτός θὰ ἦταν ὑπερκατὰς γιὰ νὰ τοῦ δώσῃ τὴν πρωταρχικὴ σημασία του, ἀφοῦ ἡ γλῶσσα εἶναι τὸ μαγικὸ κλειδί ποῦ ἀνοίγει στὰ μάτια τῶν ἐπερχομένων γενεῶν τοὺς θησαυροὺς τοῦ παρελθόντος, ποῦ φέρνει κοντὰ στὸ παιδί τῆς πρεσβυτέρης ἀχρονίας πολιτιστικὰς ἀξίας καὶ τοῦ καλλιεργεῖ τὸ συναίσθημα μὲ τὴν ὁμορφίαν τοῦ ἐντεχνοῦ λόγου—καταπίεσθη μὲ δύναμι καὶ ἀρενητικὴ διάθεσι, ὅχι συνθηκισμένη μὲ τὸ Ἀναγνωστικὸ τῆς ΣΤ' τάξεως. Πόσοις, καθὼς μπορεῖ νὰ διακρίνῃ κανεὶς, νὰ λοτρῶθῃ ἀπὸ τὰ ἐρωτήματα, ποῦ γέννησε στὴν ψυχὴ του ἡ χρησιμοποίησις στὴ σχολικὴ πράξι τοῦ Ἀναγνωστικοῦ αὐτοῦ καὶ νὰ ἐλέγξῃ ἂν καὶ κατὰ πόσον ἐκπληρῶνῃ τὸ σκοπὸ του. Καὶ τὸ πέτυχε θαυμάσια. Προικισμένος μὲ βαθιὰ κριτικὴ εὐαισθησία, μὲ πλούσιο καὶ πηγαῖο λογοτεχνικὸ ταλέντο, μὲ τέλεια παιδαγωγικὴ καὶ ψυχολογικὴ κατάρτιση, κατορθώνει νὰ δώσῃ τὸ μέτρο τῆς ἀξίας καὶ τῆς προσφοράς τοῦ Ἀναγνωστικοῦ ἀπὸ κάθε πλευρᾶ. Εἰνόντας το δὲν τὸ κομματιάζει μονάχα, δὲν τὸ ἀποσυνθέτει ξεχωρίζοντας τὰ λογικῶν—λογικῶν ἐτερογενῆ καὶ ἀνόμοια ὕλικά, ἀποβιβάζοντας στὸ καθένα τὴν ἰδιαίτερη ἐπιδρωσὴν του, τὸν ἰδιαιτέρο τόνο του, ἀλλὰ μὲ θαυμαστὴ δημιουργικὴ πνοὴ τὸ ἀνασυνθέτει ἀξιολογώντας τὴν ἐπίδρασι, ποῦ ἀσκεῖ συνολικὰ στὴν ψυχικὴ δομὴ τοῦ παιδιοῦ πρὸς τὸ ὅποιο ἀπευθύνεται.

Ἐκεῖ ὅμως ποῦ ὁ κ. Μαντᾶς βρίσκεται στὸ στοιχεῖο του, εἶναι ὅταν ἀντικρύξῃ τὸ βιβλίο ἀπὸ τὴ λογοτεχνικὴ σκοπιὰ. Ποτισμένος μὲ τὰ θεῖα νάματα τῆς λογοτεχνίας, ἀνακαλύπτει ὅλες τῆς ὁμορφίας τῶν τεμαχίων τοῦ Ἀναγνωστικοῦ. Διακρίνει κανεὶς μιὰ λεπτὴ εὐαισθησία, καθὼς τὸν βλέπει νὰ ἀπαλοχαϊδεύῃ κάθε στολίδι, χωρὶς νὰ τὸ ξεκολλᾷ βάνουσα ἀπ' τὴ θέσι του στὸ λογοτεχνικὸ κείμενο, ἀλλὰ καὶ νὰ φανερῶνῃ τῆς ἀδυναμίας.

Φθάνοντας ὁ καθένας στὸ τέλος τοῦ βιβλίου ὅλες οἱ ἀπορίες, ποῦ σχετίζονται μὲ τὸ θέμα τοῦ Ἀναγνωστικοῦ καὶ εἰδικώτερα τοῦ Ἀναγνωστικοῦ τῆς ΣΤ' τάξεως, βρίσκαι ὅτι ἔχουν ὀδυρτῆ.

Ἰδιαίτερα ὁ διδάσκαλος μένει ἀπόλυτα ἱκανοποιημένος. Κρατώντας τὸ Ἀναγνωστικὸ τῆς ΣΤ' τὴν ὥρα τῆς διδασκαλίας ἔχει τὰ πλεονεκτήματά του, ποῦ θὰ ἐκμεταλλεῖται καὶ τὰ μειονεκτήματά του πρὸς ν' ἀποφυγῇ. Ἀκόμη—τοῦτο εἶναι τὸ σπουδαιότερο—μὲ τὴν διαπίστωσι τῶν ἀδυναμιῶν τοῦ σημερινοῦ Ἀναγνωστικοῦ ἀνοίγεται ὁδὸς ὁ δρόμος γιὰ τὴν τελειοποίησίν του. Στὸ σημεῖο αὐτὸ ἡ προσφορὰ τοῦ κ. Μαντᾶ εἶναι μεγάλη. Θὰ ἦταν εὐχὴς ἔργο, ἂν παρόμοιες ἔργα εἰς μὲ ἀνεκλείναμε δια τὰ ἀναγνωστικά τοῦ Δημοτικοῦ Σχολείου προσφέρονται στὴ διάθεσιν τοῦ δασκάλου.

Θα ἤμεν ἀληθινὰ ἀδελφικόν τιμὴν νὰ παραστήναι

ἀναφέρω τὴν πραγματικὰ ἐξοχὴ εἰδικὴ διδακτικὴ τοῦ μαθήματος τῆς ἀναγνώσεως καθὼς καὶ τῆς σοφῆς συμβουλῆς καὶ παρατηρήσεως γιὰ τὴν τέλεια διδασκαλία, ποὺ παραθέτει στὸ δεύτερο μέρος τοῦ βιβλίου του.

Διαβάζοντας κανένας τὸ βιβλίο τοῦ κ. Μαντᾶ, μὲ λογοτεχνικὴ χάρις ποῦ εἶναι γραμμένο, ἐπικοινωνεῖ μὲ τὴν ψυχὴν του καὶ παίρνει δύναμι ἀπὸ τὸν παιδαγωγικὸ παλμό καὶ τὴ βαθειὰ ἀγάπην ποῦ τὸν διακατέχει, γιὰ τὸ παιδί καὶ τὰ ἐκπαιδευτικὰ ζητήματα ποῦ ὑπηρετήσε καὶ ὑπηρετεῖ καὶ καταυθύνει τόσο ἐπαξίως.

Θ. ΓΙΑΝΝΙΩΤΗΣ

ΝΕΑΙ ΕΚΔΟΣΕΙΣ

ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ

ΝΕΟΣ ΔΑΣΚΑΛΟΣ: Τριμηνιαῖον περιοδικὸν τῶν σπουδαστῶν τῆς Παιδ. Ἀκαδημίας Φλωρίνης, τεύχος 11ον Σεπτέμβριος 1954.

ΣΧΟΛΕΙΟ ΚΑΙ ΖΩΗ: Τεύχος 10ον Ὀκτώβριος 1954.

ΤΟ ΠΑΙΔΙ: Πολυγραφημένη περιοδικὴ παιδαγωγικὴ ἐκδόσις Ἐπιθεωρήσεως Στοιχ. Ἐκπαιδεύσεως Περιφερείας Μολάων. Φύλλα 1ον, 2ον Σεπτεμβρίου—Ὀκτωβρίου 1954.

ΠΑΡΑΓΩΓΙΚΟΤΗΣ: Ὅργανον τοῦ Ἑλληνικοῦ κέντρου παραγωγικότητος, ἀριθ. 3 Ἰούλιος—Σεπτέμβριος 1954.

Ο ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΣ: Μηνιαῖον ὄργανον τοῦ Διδασκαλικοῦ Συλλόγου Λεβαδείας, φύλλον 6 (Νοέμβριος).

ΑΝΑΤΥΠΑ

ΣΠΥΡΟΥ Μ. ΚΑΛΙΑΦΑ, Καθηγητοῦ Παιδαγωγικῆς ἐν τῇ Πανεπιστημίῳ Ἀθηνῶν: Ἐνδον Σκάπτα. Ἀνάτυπον ἐκ τῆς Ἐπιστημονικῆς Ἐπετηρίδος τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς Παν. Ἀθηνῶν. Σελ. 83—48. Ἀθῆναι 1955.

ΝΕΑ ΒΙΒΛΙΑ

ΔΗΜ. ΣΑΡΡΗ πρώην Ὑπουργοῦ: Ὁ Δρόμος τῆς Φυλῆς. Σελίδες 123. Ἀθῆναι 1954.

ΑΝΤΩΝΙΟΥ ΣΥΡΙΟΠΟΥΛΟΥ Διδασκάλου: Πανηγυρικὲς ὁμιλίαι διὰ σχολικὰς ἐορτὰς. Σελίδες 33. Τρίπολις 1954.

ΑΡ. Ν. ΚΛΗΜΗ: Ἀγροτικὴ πίστις. Βιβλίον πρῶτον. Ἱστορία ἰδρύσεως τῆς Ἀγροτικῆς Τραπεζῆς. Ἐκδόσις Β' σελίδες 140. Ἀθῆναι 1954.

ΙΩΑΝΝΟΥ Γ. ΞΑΝΘΟΥ Συνταξιούχου δημ.λ. Μακεδονομάχου: Ἱστορία τῆς Γενεαλῆς καὶ ἐθνικῆς δράσεως τῶν κατοίκων αὐτῆς καὶ τῶν περὶ χωρίων. Σελίδες 152. Θεσσαλονίκη 1954.

ΜΥΡΤΙΔΟΣ ΚΑΛΛΕΡΓΗ: Τὰ ὄρακα τῆς ζωῆς. (ἱστορικὴ πραγματεία περὶ δημιουργίας). Σελίδες 140. Ἀθῆναι 1954.

ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΠΑΠΑΔΟΓΟΥΛΑ. Ἐπ' τοῦ Δημοτ. Σχολείου Βούλου, μὲ τὴ συνεργασία τοῦ διδακτικοῦ προσωπικοῦ τῆς Περιφερείας Σχολείων καὶ εἰκογενεῖαι εἰς τὴν ἀγωγήν τῶν παιδιῶν μας. Περιέχει 26 ὁμιλίαι κατάλληλαι διὰ συγκεντρώσεις γονέων. Σελίδες πυκνωτυπωμέναι 270. Τιμὴ δραχμαὶ 50. Οἱ ἐπιθυμοῦντες νὰ τὸ προμηθευθῶσιν, ἢ ἀποσταλθῶσιν εἰς κ. Λάζαρον Μήτσιαν, συνταξιούχον δημ.λ.ον, εἰς Σιάτισσαν Κοζάνης.

Διευθύνσεις συμφώνως τῷ ἀριθμῷ 6 8 1 τοῦ Α. Ν. 10²/1938:

Ἐκδότης: Διδ. Ὁμοσπονδία Ἑλλάδος
Πρόεδρος: ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΜΕΛΙΣΣΗΝΟΣ
Κυτοικία: Ἀγροῦν 18 (Φιλοπάπου)

Διευθυντὴς Τυπογραφίαν
ΣΟΦΙΑ Κ. ΠΑΠΑΔΟΓΙΑΝΝΗ
Κατοικία: Ὁδὸς Παρῶν 11—Ἀθῆναι

Επιστημονικόν Βήμα τοῦ ΔΙΔΑΣΚΑΛΟΥ

ΜΗΝΙΑΙΑ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΚΔΟΣΙΣ ΤΗΣ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΚΗΣ ΟΜΟΣΠΟΝΔΙΑΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ ΣΥΝΤΑΞΕΩΣ: Ν. ΔΗΜΗΤΡΟΚΑΛΛΗΣ

ΓΡΑΦΕΙΑ ΞΕΝΟΦΩΝΤΟΣ 151 - ΑΘΗΝΑΙ
ΤΗΛΕΦΩΝΟΝ 36-547

ΕΤΟΣ Β - ΤΕΥΧΟΣ 3^{ον} - 4^{ον}
ΝΟΕΜΒΡΙΟΣ - ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ 1954

Τιμή τεύχους Δρχ. 5
Συνδρομή διὰ μὴ μέλη 50

ΤΗΣ ΣΥΝΤΑΞΕΩΣ

ΤΑ ΠΡΟΤΥΠΑ ΣΧΟΛΕΙΑ

Ἀρχομένου τοῦ σχολικοῦ ἔτους 1951-52 ἀπεφασίσθη ὑπὸ τοῦ Ὑπουργείου Παιδείας ἡ ἰδρυσις καὶ λειτουργία Προτύπων Σχολείων, ἐνὸς πολυταξίου καὶ ἐνὸς μονοταξίου εἰς ἐκάστην περιφέρειαν, τιθεμένων εἰς ἐφαρμογὴν τῶν σχετικῶν διατάξεων τοῦ Ν. 2029)39, ὁ ὁποῖος ἕως τότε, λόγῳ τῶν πολεμικῶν γεγονότων, τῆς κατοχῆς καὶ τοῦ συμμοριτοπολέμου, εἶχε παραμείνει ἀνεφάρμοστος ὡς πρὸς τὸ ἀφορῶν εἰς τὴν ἰδρυσιν καὶ λειτουργίαν Προτύπων σχολείων μέρος του.

Τὰ ἰδρυθησόμενα ὁμῶς Πρότυπα, ὅπως γενικώτατα ὥρισε τὰ τῆς ἰδρύσεως, λειτουργίας, σκοποῦ καὶ συνθέσεως τοῦ προσωπικοῦ τῶν ἢ ὑπ' ἀριθ. 97431)51 διαταγῇ τοῦ Ὑπουργείου, δὲν ἦσαν ἐκεῖνα περὶ ὧν προέβλεπεν ὁ Ν. 2029)39. Διὰ τὰ Πρότυπα ἐκεῖνα ὠρίζετο ἄλλος σκοπὸς—θὰ ἀπετέλουν ταῦτα τὰ φυτώρια ἐξ ὧν θὰ ἐλαμβάνοντο οἱ διευθυνταὶ τῶν 5/ταξίων καὶ 6/ταξίων σχολείων, ἐκ τοῦ προσωπικοῦ δὲ τῶν σχολείων τούτων θὰ προήρχοντο καὶ οἱ διοριζόμενοι ἐκάστοτε Ἐπιθεωρηταὶ δημοτικῶν σχολείων, οἱ ὁποῖοι εἰς τὰ σχολεῖα ταῦτα θὰ ἀπέκτιν ἐνυπότακτον ἐπαγγελματικὴν καὶ διδακτικὴν πείραν καὶ ὅσον τὸ δυνατόν ἰκανωτέραν διοικητικὴν προπαιδευσιν, ὥστε νὰ ὑποποιοῦν νὰ ἀνταποκριθῶν πληρέστερον εἰς τὰ πολλαπλὰ καθήκοντα τοῦ Ἐπιθεωρητοῦ τούτου εἰς τὸν τομέα τοῦ ἐποπτικοῦ καὶ παιδαγωγικοῦ ἔργου του, ὅσον καὶ εἰς τὸ διοικητικὸν μέρος τῆς ἀποστολῆς του. Διὰ τὰ σχολεῖα ταῦτα ἔτι ὠρίζετο περιωρισμένος μὲν, ἀλλὰ σαφὴς καὶ ἀπὸ κριμένους σκοπός.

Ὁ γὰρ σκοπὸς τῶν κατόπιν τῆς ἀνωτακτικῆς ἐκδόσεως Προτύπων ὠρίζετο ὡς ἑξῆς, διότι ταῦτα θὰ ἀπέβλεπον εἰς τὴν

ἀριωτέραν ἐπιμόρφωσιν καὶ ἐπαγγελματικὴν κατάρτισιν τῶν διδ/λων, οὐχὶ μόνον ἐκείνων ποὺ θὰ ἐργάζοντο εἰς αὐτά, ἀλλὰ ὁλοκλήρου τῆς περιφέρειας. Θὰ ἔπρεπε νὰ εἶναι δηλ. τὰ σχολεῖα ταῦτα κέντρα ἐφαρμογῆς τῶν νεωτέρων παιδαγωγικῶν καὶ διδακτικῶν μεθόδων καὶ ἀρχῶν, ἐκ τῆς ἐφαρμογῆς δὲ τούτων καὶ ἐκ τῶν συναγομένων συμπερασμάτων θὰ ἤσκητο ἐθερμητικὴ ἐπίδρασις ἐφ' ὧν τῶν σχολείων τῆς περιφέρειας διὰ τὴν καλυτέραν ἐπίτευξιν τῶν μορφωτικῶν καὶ παιδευτικῶν σκοπῶν τοῦ δημοτικοῦ σχολείου.

Αἱ ὑπάρχουσαι ὁμῶς προϋποθέσεις κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην διὰ τὴν ἐπιδίωξιν ἐνὸς τόσο εὐρέος σκοποῦ κίθε ἄλλο ἦσαν ἡ ἐνθαρρυντικὰ διὰ τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ ἀναλαμβανομένου ἐγχειρήματος. Ἐλλειψις διδακτηρίων, Ἐλλειψις ἐπὶ πλῶν, σκευῶν καὶ ἐποπτικῶν ὁργάνων, μέγας ἀριθμὸς μαθητῶν εἰς τὰ περισσότερα τῶν σχολείων, ἀνεπάρκεια διδακτικοῦ προσωπικοῦ, πάντα ταῦτα, καὶ διὰ νὰ περιορισθῶμεν εἰς αὐτὰ μόνον, ἀπετέλουν ἐμπόδια διὰ τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ σκοποῦ.

Παρὰ ταῦτα Ἐπιθεωρηταὶ καὶ διδασκαλοὶ ἐπεδόθησαν μὲ ζῆλον καὶ ἐνθουσιασμόν εἰς τὴν πραγμάτωσιν ἐνὸς τόσο εὐγενοῦς καὶ ὠραίου σκοποῦ, παρὰ τὰς ὑπαρχούσας δυσκολίας, παρὰ τὰς ὑφισταμένας δυσμεεῖς προϋποθέσεις, χωρὶς νὰ διστάσουν πρὸ τοῦ βάρους τῶν τεραστίων εὐθυνῶν, τὰς ὁποίας ἀνελάμβανον καὶ ἀπέναντι ἐαυτῶν καὶ ἀπέναντι τῶν συναδέλφων τῶν ὁλοκλήρου τῆς χώρας καὶ ἀπέναντι τῆς Πολιτείας. Διότι ὁ κίνδυνος μιᾶς ἀποτυχίας ὑφίστατο πάντοτε, αὕτη δὲ θὰ ἐνεγράφετο εἰς τὸ παθητικὸν ὁλοκλήρου τοῦ κλάδου.

Ἦδη μετὰ τὴν ἐπιτυχίαν, εἰς τὰς γενικὰς τῆς

1954-63

γραμμάς, λειτουργίαν τῶν Προτύπων σχολείων ἐπὶ μίαν τριετίαν καὶ τὴν συναγωγὴν πολυτίμου πείρας καὶ ὠφελίμων συμπερασμάτων ἐκ τῆς ἀναληφθείσης προσπάθειας, ὑπὸ Γενικῶν Ἐπιθεωρητῶν, Ἐπιθεωρητῶν καὶ διδασκάλων, ἐπιβάλλεται εὐρεῖα ἐξέτασις τοῦ ὅλου προβλήματος τῶν Προτύπων, σὺν τοῖς ἄλλοις δὲ καὶ ἡ νομικὴ πλέον κατοχύρωσις τοῦ θεσμοῦ.

Ἐν πρώτοις πρέπει νὰ καθορισθῇ σαφῶς καὶ συγκεκριμένως ὁ σκοπὸς τῶν Προτύπων, ὁ ὁποῖος δὲν εἶναι δυνατόν νὰ συμπίπτῃ οὔτε μὲ τὸν σκοπὸν τῶν Πειραματικῶν Σχολείων οὔτε μὲ τὸν τῶν Προτύπων τῶν Παιδαγωγικῶν Ἀκαδημιῶν. Τὰ πρῶτα ἀποβλέπουν σὺν τοῖς ἄλλοις εἰς τὴν ἐξυπηρέτησιν ἐπιστημονικῶν κυρίως σκοπῶν, εἶναι δηλ. κέντρα ἐπιστημονικῆς ἐρεῦνης καὶ διὰ τοῦτο τελοῦν ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν τοῦ Καθηγητοῦ τῆς Παιδαγωγικῆς ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ.

Τὰ Πρότυπα ἐξ ἄλλου τῶν Παιδαγωγικῶν Ἀκαδημιῶν ἀποτελοῦν κέντρα πρακτικῆς ἀσκήσεως τῶν μελλόντων διδασκάλων, ὅπου οὖτοι, παραλλήλως πρὸς τὴν θεωρητικὴν μόρφωσιν, ἀποκιοῦν καὶ τὴν ἀπαραίτητον πρώτην πρακτικὴν πείραν διὰ τὴν ἐπιτυχῆ ἀσκήσιν μετὰ ταῦτα τοῦ διδασκικοῦ καὶ παιδαγωγικοῦ ἔργου τῶν.

Τούναντίον ὁ σκοπὸς τῶν περὶ ὧν πρόκειται ἐνταῦθα Προτύπων εἶναι διάφορος καὶ πολὺ εὐρύτερος τοῦ τῶν ἀνωτέρω Σχολείων, διότι εἰς αὐτὰ ἐργάζονται διδάσκαλοι μὲ ὀλοκληρωμένην θεωρητικὴν μόρφωσιν, πολυετῇ κατὰ κανόνα πρακτικὴν ἀσκήσιν καὶ πείραν, κύριος δὲ σκοπὸς τῶν εἶναι ἡ διὰ τῆς εἰς αὐτὰ συντελουμένης ἐργασίας ἐπιμόρφωσις καὶ τελειότης καὶ τῶν εἰς αὐτὰ ἐργαζομένων διδασκάλων καὶ τοῦ λοιποῦ προσωπικοῦ τῆς περιφερείας, τὸ ὁποῖον ὅμως ἀπὸ ἀπόψεως μορφώσεως καὶ πείρας εὐρίσκεται εἰς τὸ αὐτὸ ἐπίπεδον μὲ τοὺς εἰς τὰ πρότυπα ἐργαζομένους διδασκάλους.

Διὰ νὰ ἐπιτύχῃ ὅμως ἕνας τοιοῦτος σκοπὸς πρέπει τὰ Πρότυπα νὰ ἀποκτήσουν μεγαλυτέραν ἐλευθερίαν καὶ ἐλαστικότητα εἰς τὴν ὀργάνωσιν καὶ διάθρῳσιν τῆς ὅλης ἐργασίας τῶν. Πλὴν ὅς τῶν καθαρῶς διδασκικῶν σκοπῶν, οἱ ὁποῖοι θὰ θεραπεύωνται διὰ τῶν Προτύπων, πρέπει εἰς τὰ σχολεῖα ταῦτα νὰ στραφῇ ἡ προσοχὴ καὶ ἡ προσπάθεια ἐξ ἴσου καὶ πρὸς τὴν καθαρῶς παιδευτικὴν πλευρὰν τοῦ σχολικοῦ ἔργου, ἥτις, πρέπει νὰ τὸ ὁμολογήσωμεν, συνήθως παρ' ἡμῖν τίθεται εἰς δευτέραν μοῖραν ἔναντι τῆς ἀρτίας τεχνικῆς τῆς διδασκαλίας καὶ τῆς μεταδόσεως γνώσεων εἰς τοὺς μαθητάς.

Καὶ εἶναι μὲν ἀληθές, ὅτι οἱ ἐκασταχοῦ Ἐπιθεωρηταὶ ἐν συνεργασίᾳ μετὰ τῶν εἰς τὰ Πρότυπα ἐργαζομένων διδασκάλων κατοβάλλουν πᾶσαν προσπάθειαν διὰ τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ ἀναληφθέντος ἔργου, ὅφ' ὃ πνεῦμα ἐκτίθεται ἀνωτέρω. Παρὰ ταῦτα θὰ πρέπει ὑπὸ τῆς ἀρμοδίας Κεντρικῆς Ἀρχῆς νὰ καθορισθῶν σαφῇ καὶ εὐρεῖα τὰ πλαίσια σκοπῶν, ἐπιδιώξεων καὶ δρασεως ἐντός τῶν ὁποίων θὰ κινῶνται τὰ Πρότυπα διὰ νὰ ἐκπληρώσουν τὴν ἀποστολὴν τῶν.

Περαιτέρω θὰ πρέπει νὰ παρασχεθῇ ἐλευθερία εἰς τὴν σύνταξιν τῶν Προγραμμάτων τῶν σχολείων τούτων, τόσον περὶ τὴν ἐκλογὴν δσα καὶ περὶ τὴν διάταξιν τῆς διδασκείας ὕλης. Δὲν ἀρκεῖ νὰ ὁμιλῶμεν θεωρητικῶς περὶ ἐνιαίας διδασκαλίας, περὶ συγκεντρώσεως καὶ πλείστων ἄλλων παιδαγωγικῶν καὶ διδασκικῶν ἀρχῶν, χωρὶς νὰ ἐφαρμόζωμεν τὰ διδάγματα τῆς θεωρίας ἐν τῇ πράξει καὶ νὰ προσαρμόζωμεν ταῦτα πρὸς τὰς ἰδιαιτέρας τοπικὰς καὶ ἄλλας συνθήκας ἐκάστης περιοχῆς καὶ ἐκάστου σχολείου.

Ἐλευθερία θὰ πρέπει νὰ παρασχεθῇ ἀκόμη εἰς τὰ Πρότυπα σχολεῖα διὰ τὴν ἐφαρμογὴν τῶν νεωτέρων μεθόδων διδασκαλίας καὶ παιδαγωγικῆς ὁράσεως, ὥστε αὐταὶ νὰ δοκιμασθοῦν καὶ παρ' ἡμῖν εἰς τὴν κάμινον τῆς πράξεως. Τοῦτο βεβαίως δὲν σημαίνει ὅτι θὰ πρέπει, παρασυρόμενοι ἀπὸ εὐκόλους ἐνθουσιασμοὺς καὶ ἀπὸ τὴν γοητείαν τοῦ νέου, νὰ σπεύσωμεν νὰ ἐφαρμόσωμεν καὶ εἰς τὰ ἰδικὰ μας σχολεῖα μεθόδους ἐφαρμοζομένας εἰς ἄλλας χώρας χωρὶς νὰ ἔχουν ἐξασφαλισθῇ αἱ ἀντικειμενικαὶ καὶ ὑποκειμενικαὶ προϋποθέσεις διὰ τὴν ἐπιτυχίαν τῆς ἀναληφθείσας προσπάθειας. Τὸ σχολεῖον εἶναι ὀργανισμὸς κατ' ἐξοχὴν συντηρητικὸς, τροφοδοτεῖται ἀπὸ τὴν παράδοσιν καὶ ἐπηρεάζεται ἀδιακόπως ἐξ αὐτῆς, οὐδὲν βῆμα δὲ πρέπει νὰ ἐπιχειρήσῃ πρὸς τὰ ἔμπροσθ, ἂν δὲν ὑπάρχῃ ἡ βεβαίότης, ὅτι τὸ ἔδαφος ἐπὶ τοῦ ὁποῦ προέκειται νὰ πατήσωμεν εἶναι ἐξ ἴσου στερεὸν ὅσον καὶ ἐκεῖνο ἐπὶ τοῦ ὁποῦ ἰστάμεθα. Θὰ ἔχωμεν λοιπὸν τὴν ἐλευθερίαν νὰ καινοτομήσωμεν, ἀλλὰ προηγουμένως θὰ πρέπει νὰ ἔχωμεν δημιουργήσῃ τοὺς ἀναγκαίους ὁρους διὰ τὴν ἐπιτυχίαν τῆς ἐπιχειρουμένης καινοτομίας. Τότε θὰ ἔχωμεν καὶ τὴν δυνατότητα, ἀλλὰ καὶ τὸ δικαίωμα, ἐν περιπτώσει ἀποτυχίας, νὰ ἀποδώσωμεν τὰς εὐθύνas ἐκεῖ ὅπου πράγματι θὰ ἀνήκουν καὶ δὲν θὰ αἰτιώμεθα μονομερῶς τὴν ἢ τὰς μεθόδους, ἀλλὰ καὶ ἡμᾶς αὐτοὺς, ὅπου ἐνδεχομένως θὰ βαρύνῃ καὶ ἡμᾶς ἡ εὐθύνη διὰ τὴν ἀποτυχίαν.

Σημαντικὸν θεωροῦμεν ἀκόμη καὶ ἕνα ἄλλο μέτρον. Τὴν δημιουργίαν τῶν Προτύπων ὡς πραγματικῶν πολυταξίων, ἥτοι μὲ ἀριθμὸν τάξεων πλέον τῶν δέκα - δώδεκα. Εἰς τὴν περιπτώσει αὐτῇ θὰ εἶναι δυνατόν νὰ δοκιμασθοῦν εἰς παράλληλα τμήματα τῆς αὐτῆς τάξεως διαφορετικαὶ μέθοδοι ἐργασίας, ὑπὸ τοὺς αὐτοὺς ὁρους λειτουργίας, μὲ ὁμοιογενὲς κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥτιον ὕλικόν, ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν τῶν αὐτῶν προσώπων, μέσα εἰς ὁμοιόμορφον φυσικὸν καὶ κοινωνικὸν περιβάλλον, ὁπότε τὰ συναχθῶμενα συμπεράσματα περὶ τῆς ἀξίας ταύτης ἢ ἐκείνης τῆς μεθόδου θὰ εἶναι περισσότερον δίκαια, περισσότερον ἀντικειμενικά, περισσότερον ἐποικοδομητικὰ διὰ τὸ ἔργον μας.

Διὰ νὰ γίνων ὅμως δσα ἀνωτέρω συντομώτατα διεγράψαμεν καὶ δσα ἄλλα διὰ τὸ περιωρισμένον τοῦ χώρου δὲν ἀναφέρομεν, θὰ πρέπει τὰ Πρότυπα σχολεῖα νὰ ἀποκτήσουν νομικὴν ὑπόστασιν. Τούτο εἶναι πλέον ἀρμοδιότης, ἀλλὰ καὶ καθήκον τῆς Πολιτείας. Ἡ λειτουργία τῶν Προτύπων ἐπὶ μίαν ἤδη τριετίαν πιστεύομεν δεῖ εἶναι πείρα, τοῖς ἀρμοδίους, ὅτι ὁ Ἕλλην διδά-

ΝΙΚΟΛΑΟΥ Γ. ΜΕΛΑΝΙΤΟΥ, Ὑφηγητοῦ τῆς Παιδαγωγικῆς ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ Ἀθηνῶν
Διευθυντοῦ τοῦ Πειραματικοῦ Σχολείου Π. Α.

Ἡ ἔννοια τῆς ἀγωγῆς

Ἡ ἔννοια τῆς ἀγωγῆς

Ἡ ἐποχή, κατὰ τὴν ὁποίαν ζῶμεν, μεταξύ τῶν ἡμετέρων γνωρισμάτων τῆς ἔχει καὶ τὴν παρανόησιν, ὅτι τὴν χρῆσιν λέξεων καὶ φράσεων μετ' ἔννοιαν ἐκείνης, τὴν ὁποίαν πράγματι ἔχουν, ἢ ὅτι τὴν ἔχουν συμφώνως πρὸς τὴν ἐλθοῦσαν εἰς τὴν γλῶσσαν γνῶσιν. Αἷτια τούτου εἶναι πολλά, ἐκ τῶν ὧν ἡ ἐποχή περιορίζομεθα εἰς τὴν μνείαν τῶν ἐπομένων.

Ἡ μεγάλη ἀνάπτυξις τοῦ πολιτισμοῦ καὶ κατ' ἐξῆς τῆς ἐποχῆς τοῦ τεχνικοῦ, ὡς καὶ ἡ μεταβολὴ τῶν ὁρῶν τῆς ζωῆς, δὲν ἔσχεν ὡς ἐπακολούθημα ἀνάλογον ἀνάπτυξιν τῆς γλώσσης, διὸ ἐπεβλήθη αὐτῇ ἡ ἀνάγκη τῆς χρησιμοποίησεως μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς γλώσσας ἢ φράσεως πρὸς δὴλωσιν πλείστον ὁσων ἀναγκαζομένων καὶ σχέσεων αὐτῶν. Εἰς πολλὰς εὐρωπαϊκάς γλώσσας ὑπάρχει μέγας ἀριθμὸς λέξεων καὶ φράσεων δεκάδας ὅλας σημασιῶν. Τοῦτο παρεξηγεῖται καὶ εἰς τὰς κλασσικὰς γλώσσας, ἀλλὰ σήμερον τὸ πρᾶγμα ἔχει λάβει ἑκτασιν εὐρυτάτην.

Ἀπ' ἑτέρου ἡ συχνὴ ἐπικοινωνία τῶν λαῶν τῆς ἀλλήλου, ἡ ἐκμάθησις εἰς εὐρεῖαν κλίμακα τῶν γλωσσῶν, ἡ μεταδόσις πληροφοριῶν διὰ τοῦ τηλεγράφου, τοῦ ραδιοφώνου καὶ τῶν ἄλλων μέσων διὰ τῆς ἡμετέρας μεταφράσεως, ἔχει συντελέσει, ὥστε λέξεις καὶ φράσεις νὰ χρησιμοποιῶνται ὑπὸ ἔννοιαν ἑτέραν τῶν ἀπὸ μακροῦ καθιερωμένων καὶ ὡς ἐξ αὐτοῦ νὰ μὴ ἀναγνωρίζωνται ὑπὸ τῶν πολλῶν.

Εἰς ταῦτα δέον νὰ προστεθῇ καὶ ἡ παρατηρούμενη σήμερον συστηματικὴ ἀπόδοσις εἰς λέξεις καὶ φράσεις σημασιῶν, τὰς ὁποίας δὲν ἔχουν αὐταὶ κατὰ τὴν κρίσιν τῶν ὁρθῶς σκεπτομένων. Τοῦτο δὲ συμβαίνει κατ' ἐξοχὴν εἰς τὰς χώρας, εἰς τὰς ὁποίας πᾶν πρᾶγμα πρέπει νὰ ἐξυπηρετοῦν τὴν θέλησιν ἢ τὴν ἐπιθυμίαν τῶν βίᾳ κατεχόντων τὴν ἐξουσίαν, καὶ καὶ εἰς ἄλλας, εἰς τὰς ὁποίας δὲν ὑπάρχει μὲν πᾶν λόγος, ὑπάρχει ὅμως ἀσυνδοσία περὶ τὴν ἑρμηνείαν τῆς γλώσσης.

Περαιτέρω μεγάλῃ σύγχυσις προέρχεται ἐκ τοῦ ὅτι οἱ πολλοὶ διαχωρίζουν εἰς τὸν νοῦν τῶν τῆς πράξεως ἀπὸ τῶν ὀνομάτων αὐτῶν. Προκειμένου περὶ

σκέλος διαθέτει καὶ τὴν ἀπαιτουμένην μόρφωσιν καὶ τὸν ἀπαραίτητον ἐνθουσιασμόν καὶ τὸν ἀπαιτούμενον ζῆλον καὶ καταδραπάνῃ ἐαυτὸν εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῆς Παιδείας τοῦ Λαοῦ μας, διὰ τὴν ἀνύψωσιν τοῦ πολιτιστικοῦ ἐπιπέδου αὐτοῦ ἐπ' ἀγαθῷ τοῦ ἔθνους καὶ τῆς Πατρίδος. Κατ' ὅσον λοιπὸν τῆς Πολιτείας νὰ περιβάλλῃ τὴν παιδείαν καὶ μὲ τὸν τύπον τοῦ Νόμου, μὲ τὴν βεβαιότητα δὲ ἡ τοιαύτη ἐμπρακτικὸς ἀναγνώρισις τῆς ἀπαιτήσεως τοῦ διδασκάλου πρὸς τὸ ἔθνος καὶ τὸν Λαόν θὰ ἔχη ἀναμφιβόλως εὐεργετικὴν ἐπίδρασιν ἐπὶ τὴν ἐξέλιξιν καὶ βελτίωσιν τῶν παιδαγωγικῶν ἐκπαιδευτικῶν πραγμάτων ἰδιαιτέρως τοῦ Παιδαγωγικοῦ Σχολείου

οἰουδήποτε πράγματος ἄλλο βεβαίως εἶναι τὸ πρᾶγμα καὶ ἄλλο τὸ ὄνομα, δι' οὗ ὁλοῦται τὸ αὐτό. Τὸ ὄνομα, ἢ λέξις, τὸ σύμβολον γενικῶς, οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ μέσον πρὸς δὴλωσιν πραγμάτων, καταστάσεων καὶ σχέσεων, πρᾶγμα δὲ εἶναι ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον φανερῶναι τὸ ὄνομα. Ἐν τούτοις ὅμως συχναίς χρησιμοποιοῦνται λέξεις καὶ φράσεις ἐντελῶς ἀσχετοὶ πρὸς τὰ ὑποδηλούμενα ὑπ' αὐτῶν πράγματα.

Καὶ εἰς τὴν ἐπιστημονικὴν γλῶσσαν, κατ' ἀκολουθίαν δὲ καὶ εἰς τὴν ψυχολογίαν καὶ τὴν παιδαγωγικὴν, πλείστοι ὅροι χρησιμοποιοῦνται διαφοροτρόπως. Αὐτὸς οὗτος ὁ ὅρος «ἀγωγή» συχναίς νοεῖται ποικιλοτρόπως, διὸ ἐκρίναμεν σκόπιμον, χάριν ἰδίᾳ τῶν νέων λειτουργῶν τῆς παιδείας, νὰ διελωμεν τὰ οὐσιώδη γνωρίσματα τῆς ἔννοιᾳ; αὐτοῦ καὶ ἐν τέλει νὰ δώσωμεν ὅρισμόν τῆς ἀγωγῆς κατὰ τὸ δυνατόν ἀνταποκρινόμενον εἰς τὴν πραγματικὴν οὐσίαν αὐτῆς. Πάντα δὲ ταῦτα ἐξετάζονται εἰς τὰ ἑξῆς τρία κεφάλαια: 1. Ἡ ἀγωγή ὡς ἀλληλεπίδρασις. 2. Ἡ ἀγωγή ὡς σκόπιμος ἐνέργεια. 3. Ἡ ἀγωγή καὶ ἡ φύσις τοῦ ἀνθρώπου.

1. Ἡ ἀγωγή ὡς ἀλληλεπίδρασις

Λέγοντες ἀγωγήν συνήθως ἐννοοῦμεν τὸ σύνολον τῶν ἐπιδράσεων, ὧστεν ἀσχοῦνται ἐπὶ τοῦ ἀνθρώπου γενικῶς ἢ τοῦ παιδὸς εἰδικώτερον ἐκ τῶν ἑξῶ, ἢτοι ἐκ τοῦ περιβάλλοντος αὐτὸν κόσμου. Αἱ ἐπιδράσεις δ' αὗται ἀρτισυλλεγόμεναι ὑπ' ἐκάστου ἀτόμου διὰ τῶν αἰσθητηρίων αὐτοῦ ὀργάνων μεταφέρονται εἰς τὸ κεντρικὸν νευρικὸν σύστημα, ἐκ τοῦ ὁποίου πάλιν ὡς ἀπὸ ἀφετηρίας φέρονται πρὸς τὰ ἑξῶ τὰ ἐν τῷ ἐσωτερικῷ κόσμῳ τοῦ ἀνθρώπου συμβαίοντα.

Δέον ὅμως νὰ σημειωθῇ, ὅτι ὁ ἐσωτερικὸς κόσμος τοῦ ἀνθρώπου, ὡς παρυσιαζεται εἰς τὸν ἔχοντα ἤδη δεχθῇ ἐπιδράσεις τοῦ περιβάλλοντος, δὲν εἶναι τι τὸ ἐντελῶς διάφορον αὐτοῦ, ἀλλὰ τουναντίον συνδέεται στενῶς πρὸς αὐτό. Ἐπομένως δὲν εἶναι δυνατόν νὰ τεθῇ διαχωριστικὴ γραμμὴ μεταξύ τῶν δύο καὶ νὰ λεχθῇ, ὅτι εἶναι πράγματα ἐντελῶς ἀσχετα πρὸς ἀλλήλα. Ἄν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν, λ.χ., τὴν συνείδησιν, θὰ ἴδωμεν, ὅτι τὸ περιεχόμενον αὐτῆς ἀπαρτίζεται ἐκ στοιχείων, τὰ πλείστα τῶν ὁποίων ἔχουν τὴν προέλευσίν των ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου. Διὰ τὸν λόγον τούτον, ἂν θέλῃ τις νὰ διακρίνῃ τὸν ἐξωτερικὸν κόσμον ἀπὸ τοῦ κόσμου ἐκάστου ἀτόμου, δεῖθον εἶναι νὰ ἀποβλέψῃ εἰς τὸν πρῶτον πυρῆνα, ὅστις ἀπέτελεσε τὴν βάσιν τῆς μετὰ ταῦτα διαμορφώσεως καὶ ἀναπτύξεως τοῦ ἐσωτερικοῦ βίου αὐτοῦ. Ὁ πρῶτος οὗτος κυλεῖται συνήθως φύσις. Τούτῃν δὲ σημαίει οὖν πάντα τὰ σωματικὰ καὶ ψυχικὰ

1. Εἶναι περιττὸν νὰ λεχθῇ, ὅτι ἀπὸ ἀπόψεως οὐσίας χρησιμεύει ἄλλο πρᾶγμα εἶναι ἡ ψυχὴ καὶ ἄλλο ὁ ἐσωτερικὸς κόσμος.

κά γνωρίσματα, τὰ ὅποια μεταδίδονται εἰς ἕκαστον ἄτομον κληρονομικῶς ἢ θείᾳ προνοίᾳ.

Καὶ ὅσον μὲν ἀφορᾷ τὰ σωματικά χαρακτηριστικά γνωρίζομεν ἀσφαλῶς, ὅτι ταῦτα ὀφείλονται εἰς τὴν κληρονομικότητα, καίτοι δὲν δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν, ὅτι αὕτη εἶναι ἐντελὴς ἀνεξάρτητος τῶν ἐπικρατούντων ἐν τῷ περιβάλλοντι ὄρων. Ὁ ἄνθρωπος, λ.χ., ἐρχόμενος εἰς τὴν ζωὴν εἶναι ὅμοιος πρὸς τοὺς γεννήτορας αὐτοῦ¹, ἡ ὁμοιότης δ' αὕτη εἶναι ὁρθὴν νὰ ἀποδίδεται οὐ μόνον εἰς τοὺς κληροδοτηθέντας εἰς αὐτὸν χαρακτηρησ, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν ὁμοιομορφίαν τῶν ὄρων τοῦ περιβάλλοντος, ἀέρος, θερμοκρασίας, κ.λ., οἵτινες ὄντες πάντοτε οἱ αὐτοὶ περίπου ἐπιτρέπουν ὁμοίαν διαμόρφωσιν καὶ ἀνάπτυξιν τῶν ἐκαστοτε νέων ὁργανισμῶν. Θὰ ἦτο δυνατόν ὅμως νὰ εἰπώμεν, ὅτι τὸ αὐτὸ θὰ συνέβαινε, ἂν τὸ ἀρχικὸν κύτταρον ἐκαλεῖτο νὰ ἀναπτυχθῇ ὑπὸ ὄρους ἐντελῶς διαφόρους τῶν ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τῆς γῆς ἐπικρατούντων. Ἄν ὑπεστηρίζομεν τοιοῦτόν τι, δὲν θὰ ἐσκεπτόμεθα ὁρθῶς. Ἀλλὰ πιθανὸν νὰ εἴπῃ τις, ὅτι ἡ μεταβολὴ τῶν συνθηκῶν θὰ ἐπέφερε θάνατον εἰς τὸ κύτταρον. Τοῦτο εἶναι λογικὸν νὰ ὑποθέσῃ τις, ἀλλὰ καὶ συγχρόνως ἀποδεικνύει, ὅτι κληρονομικότης καὶ περιβάλλον εὐρίσκονται εἰς στενὴν συνάφτησιν, ἥτοι ὅτι αἱ ἐπιδράσεις αὐτῶν συμπληροῦνται ἀμοιβαίως.

Ἄν ὁ ἄνθρωπος εἶναι βέβαιος διὰ τὴν μετάδοσιν κληρονομικῶς τῶν σωματικῶν χαρακτηριστικῶν, δὲν συμβαίνει τὸ αὐτὸ διὰ τὴν μετάδοσιν τῶν ψυχικῶν γνωρισμάτων. Πολλοὶ νομίζουν, ὅτι πάντα τὰ ψυχικά γνωρίσματα ὑπάρχουν ἐν σπέρματι εἰς τὸ ἀρχικὸν κύτταρον καὶ μετὰ ταῦτα λαμβάνουν ταύτην ἢ ἐκείνην τὴν ἀνάπτυξιν ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου. Ἡ νοημοσύνη, τὸ συναίσθημα, ἡ βούλησις, ὁ χαρακτήρ, εἶναι ἔμφυτοι ἰδιότητες κατ' αὐτοὺς ἐξελισσόμεναι μετὰ ταῦτα εἰς βαθμὸν ἀνάλογον πρὸς τὸν ἀριθμὸν καὶ τὴν ποιότητα τῶν ἐξωθεν ἐπιδράσεων. Ἄλλοι ἀποδίδουν μεγαλύτεραν σημασίαν ὡς πρὸς τὴν ἀνάπτυξιν τῶν ψυχικῶν γνωρισμάτων εἰς τὰς ἐπιδράσεις τοῦ περιβάλλοντος. Τέλος ἄλλοι δέχονται μὲν τὴν ἐπενέργειαν τῶν δύο τούτων παραγόντων γενικῶς, ἀλλὰ ἔχουν τὴν γνώμην, ὅτι αὕτη δὲν εἶναι ἴση ἐπὶ ὅλων τῶν ψυχικῶν γνωρισμάτων, προσέτι δὲ ὅτι ὑπάρχουν γνωρίσματα, τὰ ὅποια ὀφείλονται ἀποκλειστικῶς εἰς τὴν φύσιν καὶ ἄλλα, ἅτινα ἔχουν ἀνακύψει ἐκ τῶν ἐπιδράσεων τοῦ περιβάλλοντος.

Γενικῶς τὰ πάντα, καὶ ἐπομένως καὶ ὁ ψυχικὸς βίος, ἀναπτύσσονται διὰ τῶν ἐπιδράσεων τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου, ἀλλ' ὅμως καὶ δὲν εἶναι δυνατόν νὰ εἴπῃ τις, ὅτι ἐκ τῶν ἰστέρων γεννᾶται τι ἐκ τοῦ μηδενός². Οὕτως ὅπως ἡ ἄλλως ἢ διχογνωμία ὡς πρὸς τὴν προέλευσιν πολλῶν ψυχικῶν γνωρισμάτων ἔχει κατ' ἀνάγκην ἀντίκτυπον καὶ εἰς τὴν παιδαγωγικὴν, πολλὰ τῶν προβλημάτων τῆς ὁποίας, ὡς εἶναι ἡ ἐν-

νοια τῆς ἀγωγῆς, οἱ σκοποὶ αὐτῆς, ἡ δύναμις αὐτῆς, καὶ ἄλλα, ἀντιμετωπίζονται διαφοροτρόπως ὑπὸ τῶν εἰδικῶν.

Ἐκ τούτων καταφαίνεται, ὅτι τῆς φύσεως διακρίνεται τὸ περιβάλλον, ἂν καὶ πολλάκις, λαμβάνοντες ὑπ' ὄψιν τὴν ψυχικὴν βίον τοῦ ἀνθρώπου τουλάχιστον, δὲν δυνάμεθα νὰ καλέσωμεν ταῦτα ἄσχετα πράγματα. Λέγοντες δὲ περιβάλλον ἐννοοῦμεν πᾶν ὅ,τι εὐρίσκεται εἰς τὸν ἐξωτερικὸν κόσμον, ἥτοι πᾶν ὅ,τι διακρίνεται τοῦ ἐγὼ ἐκάστου. Ὁ ἀτμοσφαιρικός ἀήρ, ἡ θερμοκρασία, τὸ ὕδωρ, τὸ ἔδαφος, οἱ ἀστέρες, τὰ ζῶα, τὰ δένδρα, οἱ ποταμοί, ἡ θάλασσα, οἱ ἄλλοι ἄνθρωποι καὶ πάντα, ὅσα ἔχουν ἐπινοήσει οὗτοι, ἀποτελοῦν τὸ περιβάλλον, τὸ ὁποῖον ἀποβλέπων τις εἰς τὰ ἀπαρτίζοντα αὐτὸ ὄντα εἶναι δυνατόν νὰ διακρίνῃ εἰς ἄψυχον καὶ ἔμψυχον.

Τὸ ἄψυχον περιβάλλον ἀπαρτίζουν πάντα τὰ ὄντα ἐκτὸς τοῦ ἀνθρώπου. Ἐκ τῶν ὄντων ὅμως τούτων ἄλλα μὲν εὐρίσκονται ἐν φυσικῇ καταστάσει, ἄλλα δὲ ἔχουν δεχθῇ τὴν ἐπίδρασιν τῆς σκέψεως τοῦ ἀνθρώπου ἢ εἶναι ὅλως προϊόντα αὐτῆς. Εἰς τὰ πρῶτα, λ.χ., ἀνήκουν τὰ ὄρη, οἱ ποταμοί, ἡ θάλασσα, οἱ ἀστέρες, τὰ ἄγρια ζῶα. Εἰς τὰ δεύτερα τὰ οἰκοδομήματα, αἱ ὁδοί, τὰ μεταφορικά μέσα, τὰ μνημεῖα, τὰ βιβλία, ἀκόμη δὲ τὰ κατοικίδια ζῶα, τὰ καλλιεργούμενα ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου φυτὰ, κ. ἄ. Τὰ τελευταῖα ἄλλοτε μὲν γίνονται ἀντιληπτά ὡς ἄψυχα καὶ ἄλλοτε ὡς ἔμψυχα. Τοῦτο ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς ἡλικίας τοῦ ἀνθρώπου, τῆς πνευματικῆς του ἀναπτύξεως καὶ τῶν διαφερόντων αὐτοῦ. Διὰ τοὺς ἀμαθεῖς, π.χ., τὸ ἀρχαῖον μνημεῖον οὐδὲν σχεδὸν σημαίνει, διὰ τὸν ἀνεπτυγμένον ὅμως ἄνθρωπον πολλά.

Παρὰ ταῦτα λέγοντες ἔμψυχον περιβάλλον ἀποβλέπομεν κυρίως εἰς τοὺς ἀνθρώπους, οἵτινες ζοῦν πέριξ ἡμῶν. Τὰ πρόσωπα τῆς οἰκογενείας, οἱ φίλοι καὶ οἱ γνωστοί, οἱ ἄλλοι ἄνθρωποι οἱ κατοικοῦντες εἰς τὸν αὐτὸν τόπον συνιστοῦν τὸ ἔμψυχον — ἡ καὶ τὸ ἄλλως λεγόμενον κοινωνικὸν — περιβάλλον, τὸ ὁποῖον ἀσχετῆς ἄμεσον καὶ ἀποφασιστικὴν ἐπίδρασιν ἐφ' ἡμῶν. Ἐπίδρασιν ὅμως ἐφ' ἡμῶν ἀσχοῦν καὶ οἱ ἄλλοι ἄνθρωποι οἱ κατοικοῦντες μακρὰν ἢ ἀνήκοντες εἰς ἄλλα ἔθνη καὶ ἄλλας φυλάς, διότι καὶ οὗτοι συνδέονται κατὰ τινα τρόπον πρὸς τὴν ζωὴν ἡμῶν. Διὰ τοῦ τύπου, τοῦ ραδιοφώνου, τοῦ κινηματογράφου, τοῦ βιβλίου, τῆς ἐκμαθήσεως τῆς γλώσσης ἄλλων λαῶν, οἰκαιοποιοῦμεθα πολλάκις σκέψεις καὶ τρόπους ζωῆς αὐτῶν. Τοῦτο δὲ συμβαίνει κατ' ἐξοχὴν σήμερον, ὅτε τὰ μέσα τῆς μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων ἐπικοινωνίας εἶναι τοιαῦτα, ὥστε νὰ φέρουν τοὺς λαοὺς πλησίον ἀλλήλων. Παλαιότερον τὰ συμβαίνοντα εἰς λαόν τινα ἀπομεμακρυσμένον ἢ δὲν ἐξήρχοντο τῶν ὁρίων τῆς χώρας, εἰς τὴν ὁποίαν κατοίκει, ἢ καὶ ἂν ἐξήρχοντο, ἐνεκα τῆς τότε ὁργανώσεως τοῦ κόσμου ἐμμενον συνήθως ἀνευ ἐπακολουθημάτων. Εἰς τὴν ἐποχὴν, καθ' ἣν ζῶμεν, τὸ πρᾶγμα εἶναι ἐντελῶς διαφορετικόν. Δὲν ὑπάρχουν σήμερον λίγοι ἀπομεμακρυσμένοι καὶ μὴ, πᾶν δ' ὅ,τι γίνεται εἰς τὸν μὲν, καθίσταται ἐντὸς ἐλαχίστου χρόνου γνωστὸν καὶ εἰς τοὺς λοιποὺς καὶ ἀσχετῆς ἐπ' αὐτοὺς, ἀναλόγως τῆς προσοχῆς ἀσχετοῦ τινος, ἐπιδράσιν μικρὰν ἢ μεγάλην.

Τὸ περιβάλλον γενικῶς, τὸ τε ἄψυχον καὶ τὸ ἔμ-

1 Ἐνταῦθα δὲν λαμβάνονται ὑπ' ὄψιν οἱ ἀτομικαὶ διαφοραὶ, διὰ τῶν ὁποίων διακρίνεται ὁ εἰς τοῦ ἄλλου.

2 Τοῦτο κενό τις ταύτην ἐπιπροσέτι τῆς ὡς ὀφείλονται εἰς τὴν ἀνάγκην τῆς παιδαγωγικῆς. Ἀλλὰ καὶ πάλιν αὐτὸ ἀναγκαῖον εἶναι διὰ τὴν ἀποδείξιν, ὅτι κληρονομικῶς καὶ διὰ τῆς ἀνάγκης τῆς παιδαγωγικῆς.

μελλον. ἐπιβάλλει ἐπὶ τοῦ ἀνθρώπου βαθείας μεταβολὰς σωματικὰς καὶ ψυχικὰς. Διὰ τὴν ἀντιληφθῆναι τὴν φύσιν τοῦτο, δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ σκεφθῇ ἐπὶ μακρῶν.

Οὐδὲν ὃν εἶναι δυνατόν νὰ διατηρηθῇ εἰς τὴν ζωὴν, ἂν δὲν συντρέξουν εἰς τοῦτο οἱ προσιδιάζοντες εἰς τὴν φύσιν τοῦ ὄρου. Οἱ ἰχθυεὶς, ἂν εὐρεθῶν ἐκτὸς τοῦ ὕδατος, ἀποθνήσκουν, ἀντιθέτως δὲ τὰ χερσαῖα ζῶα καὶ τὰ πτηνὰ, ἂν παραμείνουν ὑπὸ τὸ ὕδωρ ἐπὶ τινὰ χρόνον παύουν νὰ ὑπάρχουν. Ἐκαπτον ζῶν ὃν ἐπίσης ἔχει ἀνάγκην τροφῆς διὰ νὰ διατηρηθῇ εἰς τὴν ζωὴν, ἐπομένως, ἂν τι στερηθῇ αὐτῆς, ἀφανίζεται.

Κατὰ ταῦτα, ἐφ' ὅσον ἐκ τῶν ὄρων τοῦ περιβάλλοντος ἐξαρτᾶται ἡ διατήρησις τοῦ ὁργανισμοῦ εἰς τὴν ζωὴν, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ μὴ δεχθῇ οὗτος τὴν ἐπίδρασιν αὐτοῦ, διότι ἐν τῇ προσπαθείᾳ τοῦ νὰ ἐξασφαλίσῃ τὰ πρὸς τὸ ζῆν ἀναγκαῖα ἀποκτᾷ ὅλγον κατ' ὀλίγον τρόπους διαγωγῆς¹ καταλλήλους πρὸς τοῦτο. Ἡ ἀπόκτησις δὲ τῶν τρόπων τούτων τῆς διαγωγῆς συνιστᾷ τὰς ἐπερχομένας εἰς τὸν ὁργανισμόν μεταβολὰς ἢ εἶναι ἀποτελεσματὶ ἢ καὶ αἰτίον αὐτῶν. Καὶ νῆ μὲν οἱ τρόποι διαγωγῆς εἶναι συναρτῆς πρὸς τὴν φύσιν ἐκάστου ζῶντος ὄντος, ἀλλὰ καὶ ἐπιβάλλονται ὑπὸ τῶν συνθηκῶν τοῦ περιβάλλοντος, ἐντὸς τοῦ ὁποῖου ζῇ τοῦτο. Ὅτι τοῦτο εἶναι ἰληθὲς καταφαίνεται ἰδίᾳ ἐκ τῶν ζῶων τοῦ αὐτοῦ εἶδους, ἐκ τῶν ὁποίων ἄλλα μὲν εὐρίσκονται ἐν ἀγρίᾳ καταστάσει, ἄλλα δὲ ζοῦν πλησίον τοῦ ἀνθρώπου.

Καὶ τὸν ἀνθρώπον ἂν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν, θὰ καταλήξωμεν εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι οὗτος ἔνεκα τῶν αὐτῶν λόγων περιποιεῖται μεγάλας ἐπιδράσεις προερχομένας ἐκ τοῦ ἀψύχου περιβάλλοντος. Βεβαίως οἱ ὄροι τοῦ γήινου περιβάλλοντος οἱ ὁρίζοντες τὴν ζωὴν τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῶν ἄλλων ὁργανικῶν ὄντων εἶναι γενικῶς οἱ αὐτοί, ἀλλ' ὅμως ἕκαστος τόπος ἔχει καὶ τὰ ἰδιάζοντα εἰς αὐτὸν γνωρίσματα, ἅτινα βλέπει τις ἀντινακλῶμενα ἐπὶ τῆς διαγωγῆς τοῦ ἀνθρώπου, τοῦ τε ἀνεπτυγμένου καὶ τοῦ κατεστειρωμένου πολιτιστικῶς. Ἄν τὸ ἔδαφος, λ. χ., εἶναι ὄρεινόν καὶ τὰ πρὸς τὸ ζῆν ἐξοικονομοῦνται δυσκόλως, οἱ ζῶντες εἰς τοιοῦτους τόπους καθίστανται συνήθως εὐκίνητοι, ἀνήσυχτοι, κ. λ. Τουναντίον οἱ ζῶντες εἰς πεδινὰ μέρη, ἔνθα τὰ πρὸς τὸ ζῆν ἀναγκαῖα παρέχονται ἀφθόνως, γίνονται ὡς ἐκ τοῦτου μᾶλλον δυσκίνητοι, ἥρεμοι καὶ ἡσυχῶν τὰς πνευματικὰς τῶν ἱκανότητας κατὰ πολὺ ὀλιγώτερον τῶν ὄρειων, τοὺς ὁποίους ἡ σκληρὰ βιοπλὴ ἀδιακόπως ποιεῖ εἰς σκέψεις καὶ ἐνεργείας πολλάς². Ἰδια ἐπίσης γνωρίσματα ἀνευρίσκει τις εἰς τοὺς κατοικοῦντας πλησίον τῆς θαλάσσης, τοὺς ζῶντας μακρὰν αὐτῆς, κ. ο. κ.

Ἡ ἱστορία τοῦ πολιτισμοῦ μᾶς διδάσκει, ὅτι ὁ πολιτισμὸς δὲν εἶναι ἀνεξάρτητος τῆς μορφολογίας τοῦ ἐδάφους, τοῦ κλίματος, τῆς περιβαλλούσης ἐν γένει φύσεως τοῦ τόπου, εἰς τὸν ὁποῖον γεννᾶται

καὶ ἀναπτύσσεται. Ἄν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν, λ. χ., τοὺς πρώτους πολιτισμούς, οἵτινες ἀνεφάνησαν ἐπὶ τοῦ πλανήτου τούτου, θὰ διαπιστώσωμεν, ὅτι οὗτοι εἶχον τὸν χαρακτῆρα τοῦ φυσικοῦ περιέχοντος τῶν χωρῶν, εἰς τὰς ὁποίας παρουσιάσθησαν. Οἱ Αἰγύπτιοι, καὶ οἱ Βαβυλώνιοι καὶ ἄλλοι λαοὶ τῆς Ἀνατολῆς, ἀνέπτυξαν πολιτισμούς ἐν στενῇ συναρτῇ εὐρισκομένους πρὸς τὴν φύσιν τῶν χωρῶν, εἰς τὰς ὁποίας κατοικοῦν. Οἱ ποταμοί, λ. χ., Νεῖλος, ἄφ' ἑνός, καὶ Τίγρης καὶ Εὐφράτης, ἄφ' ἑτέρου, ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὴν ὅλην μορφολογίαν τοῦ ἐδάφους, τὸ κλίμα καὶ τὴν θέσιν τῆς χώρας, συνετέλεσαν, ὥστε νὰ ἀναπτυχθῶν πολλοὶ ἐπιστημονικοὶ κλάδοι πρὸς ἀντιμετώπισιν τῶν ὑπὸ τῶν ὁδῶν τούτων ἐπιβαλλομένων συνθηκῶν, ὡς καὶ ἀνάλογος ζωὴ τῶν λαῶν, εἰς τὰς περὶ ὧν ὁ λόγος χώρας.

Καὶ διὰ τὴν ἀνάπτυξιν καὶ διαμόρφωσιν τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ τὰ αὐτὰ δυνάμεθα νὰ εἰπωμεν. Ἡ θαυμασία ἀνθρῶπις τῆς τέχνης, λ. χ., εἰς τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα στενῶς συνδέεται πρὸς τὸ φυσικὸν περιβάλλον τῆς χώρας³ ἀλλὰ καὶ ἡ ἀνάπτυξις καὶ ὁργάνωσις τῶν πολιτειῶν, ἥτις τοσαύτην καὶ τοιαύτην ἥσκησεν ἐπίδρασιν ἐπὶ τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, ὡς καὶ ὁλοκλήρως τῆς ἀνθρωπογενικοῦ, ἀποδίδεται κατὰ κύριον λόγον εἰς τὴν μορφολογίαν τοῦ ἐδάφους.

Δὲν παραγνωρίζομεν τὴν σημασίαν τοῦ φυλετικοῦ κυττάρου εἰς τὴν γένεσιν καὶ ἀνάπτυξιν πολιτισμοῦ τινος, ἀλλὰ καὶ συγχρόνως πιστεύομεν, ὅτι τὸ φυσικὸν περιβάλλον εἶναι τὸ καθορίζον μέχρι μεγάλου βαθμοῦ τὴν οὐσίαν καὶ τὴν μορφήν αὐτοῦ, διότι ἡ σκέψις τοῦ ἀνθρώπου, ἐκ τῆς ὁποίας πηγάζει πᾶσα ἐκινήσις, δὲν εἶναι δημιούργημα μόνον τοῦ ἑσωτερικοῦ, ἀλλὰ καὶ τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου, αἱ δὲ ἐνεργεῖαι, τὰς ὁποίας ἐπιβάλλει αὐτῇ εἰς τὸν ἀνθρώπον, συντελοῦνται εἰς τὸν ἐξωτερικόν.

Ἀνεξαρτήτως ὅμως τούτων τὰς πολλὰς καὶ μεγάλας ἐπιδράσεις δέχεται τὸ άτομον ἐκ τοῦ ἐμψύχου περιβάλλοντος. Εἶναι ἀληθές, ὅτι ὁ ἐξωτερικὸς κόσμος μεθ' ὅλων τῶν στοιχείων, αἵτινα ἀπαρτίζουν αὐτόν, ὑπῆρξε τὸ πρῶτον σχολεῖον τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἐξακολουθεῖ καὶ σήμερον νὰ εἶναι, ἀλλ' ἡ κοινωνία εἶναι ἐκείνη, ἥτις διανοίγει εὐρεῖς ὁρίζοντας εἰς τὸν πνευματικὸν κόσμον αὐτοῦ. Εἰς τὴν κοινωνίαν, οὐχὶ εἰς τὴν φύσιν, ὁ ἀνθρώπος γίνεται ἀνθρωπίνη ὑπαρξίς, ἥτοι ὑφύεται ἀπὸ τῆς ἀρχικῆς εἰς τὴν ἰδανικὴν φύσιν τοῦ. Ζῶν ἐντὸς αὐτῆς μανθάνει γλῶσσαν, ἥθη καὶ ἔθιμα, θρησκείαν, σεβασμὸν πρὸς τοὺς ἄλλους, ὑπακοήν εἰς τὴν θέλησιν τῶν πολλῶν, καὶ ἐν γένει γίνεται κάτοχος τῆς πείρας, τὴν ὁποίαν ἔχει ἀποκτήσει καθ' ὥρισμένον χρόνον ἢ κοινωνίαν ἐν τῇ ἐκυηρηθείσῃ ὕλικῶν καὶ πνευματικῶν ἀναγκῶν αὐτῆς⁴.

1 Ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τῆς κοινωνίας ὑπάγομεν καὶ τὴν τῆς πολιτείας, ἂν καὶ δὲν συμπίπτουν αὐταί· ἡ πολιτεία οὕσα μία τῶν πολλῶν ἐκδηλώσεων τοῦ κοινωνικοῦ βίου ἀποτελεῖ νομικὴν προσωπικότητα, ἡ σύμπηξις καὶ πρᾶξις διαμόρφωσις τῆς ὁποίας συντελεῖται διὰ συνειδητῆς ἐνεργείας τῶν ἀνθρώπων. Εἰς τὰς λοιπὰς διαδελχὰς ἐκδηλώσεις ἄλλοτε ὑπάρχει καὶ ἄλλοτε δὲν ὑπάρχει τὸ συνειδητὸν στοιχεῖον.

1 Διαγωγὴν λέγοντες ἐννοοῦμεν πάσας ὁμοῦ τὰς ἐνεργείας τοῦ ἀνθρώπου, αἱ ὁποῖαι, σημειωτέον, γίνονται πρὸς ἐκτελεστικὴν σκοπῶν.

2 Τοῦ κανόνος τούτου ὡς φυσικόν, ὑπάρχουν πολλοὶ ἐξαιρέσεις ὑπεκλινόμεναι ἰδίᾳ εἰς τὰς ἀτομικὰς διακρίσεις τῶν ἀνθρώπων.

Κατὰ τὴν σύγχρονον ψυχολογίαν ἡ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου διέπεται ὑπὸ τῆς ἀενάου προσπαθείας αὐτοῦ νὰ προσαρμοῖται εἰς τοὺς διαρκῶς μεταβαλλομένους ὁρους τοῦ τε φυσικοῦ καὶ τοῦ κοινωνικοῦ περιβάλλοντος. «Πάντα ῥεῖ καὶ οὐδὲν μένει», εἶπεν ὁ Ἡράκλειτος. Ἐπομένως ἐπιτρέπεται νὰ ἰσχυρισθῶμεν ὅτι, ἂν ἡ διαγωγὴ τοῦ ἀνθρώπου ἦτο στατική, ἦτοι ἂν πάντοτε οὗτος ἀντιμετώπιζε τοὺς ὁρους τοῦ περιβάλλοντος κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον, ἢ θὰ ἠφανίζετο ἢ θὰ παρέμενεν εἰς χαμηλὴν βαθμίδα ἀπὸ ἀπόψεως ἀναπτύξεως. Ὅθεν ἡ τάσις αὐτοῦ πρὸς προσαρμογὴν ἐκτὸς τῆς διατηρήσεως εἰς τὴν ζωὴν συνεπιφέρει καὶ τὴν ἀπόκτησιν ἐκ μέρους αὐτοῦ γνώσεων, ἰδεῶν, πεποιθήσεων, δεξιοτήτων, ἔξεων, μιᾶς λέξει ἐμπειρίας. Ὁ πλουτισμὸς δὲ τῆς ἐμπειρίας τοῦ ἀνθρώπου, ὥς εἶναι γνωστόν, συνδέεται καὶ πρὸς τὴν ψυχικὴν αὐτοῦ ἀνάπτυξιν.

Ἐν τῇ προσπαθείᾳ τοῦ δὲ νὰ προσαρμοσθῇ τὸ ἄτομον, ἦτοι νὰ ἑναρμονίσῃ τὸ ἐγὼ του πρὸς τὰς πέριξ αὐτοῦ ἐπικρατούσας συνθήκας, εὐρίσκεται ἐν διαρκεί ἁλλήληπιδράσει μετὰ τοῦ φυσικοῦ καὶ τοῦ κοινωνικοῦ περιβάλλοντος¹. Ἐκαστος ἀνθρώπος εἶναι συγχρόνως πομπὸς καὶ δέκτης ἐρεθισμῶν προερχομένων ἐκ τῶν ἔσω, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν ἔξω. Οἱ ἐρεθισμοί, τοὺς ὁποίους ἐκπέμπει τὸ ἄτομον, ἔρχονται εἰς τὸν ἐξωτερικὸν κόσμον, ἐκεῖνοι δὲ, τοὺς ὁποίους δέχεται τοῦτο, ἐσωτερικεύονται ὑπ' αὐτοῦ, ἦτοι μεταβάλλονται εἰς ψυχικὰ στοιχεῖα, οἵτινα παντοιοτρόπως ἀσχοῦν ἐπίδρασιν ἐπὶ τῆς ὅλης αὐτοῦ ὑποστάσεως.

Ἡ προσαρμογὴ δὲ εἰς τὴν κοινωνίαν συνίσταται κυρίως εἰς τὴν οἰκιοποίησιν ἐκ μέρους τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἰδιώτερον τοῦ παιδὸς τῶν ποικίλων ἐκδηλώσεων τοῦ κοινωνικοῦ βίου, αἵτινες, σημειωτέον, ἔχουν τὰς ῥίζας αὐτῶν εἰς τὴν οὕτω καλουμένην παρίδοσιν. Εἶναι δὲ παρίδοσις, γενικῶς ἐξεταζομένη, ἡ πείρα, τὴν ὁποίαν ἀπέκτησεν ἑκάστη φυλὴ εἰς ὅλα τὰ πεδία τῆς ἀνθρωπίνης δραστηριότητος. Ἐκαστὴ κοινωνία διατηρεῖ ὡς ἱερὰν παρακαταθήκην τὴν πείραν τῶν προηγουμένων γενεῶν, τὴν ὁποίαν οἰκειοποιεῖται πᾶσα νέα. Οὕτως ἡ παράδοσις καθίσταται σπουδαιότατον μέσον ἀγωγῆς, συγχρόνως δὲ ἡ μετάδοσις ταύτης εἰς τῶν κυρίων σκοπῶν αὐτῆς, διότι διὰ τῆς οἰκιοποιήσεως ὑπὸ τοῦ παιδὸς τῆς πείρας τοῦ παρελθόντος ἀναπτύσσεται οὗτος πνευματικὸς καὶ διαπλάσσεται ἠθικῶς ὅθεν δὲν εἶναι παράδοξον, διατί τινες εὐρίσκουν τὴν οὐσίαν τῆς ἀγωγῆς εἰς τὴν μετάδοσιν εἰς τοὺς νέους τῶν μέχρι τοῦδε ἐπιτευγμάτων τῆς φυλῆς.

Τὸ φαινόμενον τῆς διατηρήσεως τῆς ἑκάστης ἀποκτωμένης πείρας καὶ τῆς μεταδόσεως αὐτῆς ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεάν εἶναι γενικόν, ἦτοι ἀπαντᾷται καθ' ὅλην τὴν ἔκτασιν τοῦ πλανήτου μας. Τοιοῦτοτρόπως ἑκάστη κοινωνία, μικρά ἢ μεγάλη, θεωρεῖ ἑαυτὴν πρὸ πάντων ὡς παρελθόν. Τὸ αὐτὸ ἰσχύει καὶ περὶ παντὸς μεμονωμένου ἀτόμου. Τοῦτου δ' αὖτως ἔχοντος, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἀφίγη ἀνευ ἐπίδρασεων

τὸ παρὸν καὶ διὰ τοῦτου τὸ μέλλον ἀτόμων καὶ ὁμᾶδων. Ἐνεκα τοῦτου, ἂν ὁ ἀνθρώπος δὲν εἶχε τὴν τάσιν τῆς οἰκιοποιήσεως τῆς παλαιᾶς πείρας καὶ ἐπομένως ἔκοπτε τὸν σύνδεσμόν του πρὸς τὸ παρελθόν, ὡς κοινωνία μὲν θὰ ἠφανίζετο, ὡς ἄτομον δὲ θὰ ἔχανε τὸν ἔλεγχον τῆς λογικῆς του. Κατὰ τὴν ψυχολογίαν δὲ παραφροσύνη εἶναι ἡ καταστροφὴ τῆς ὁργάνώσεως τοῦ ἐγῶ, ἥτις βεβαίως ὁργάνωσις ἐγένετο εἰς τὸ παρελθόν.

Τὰ στοιχεῖα δέ, τὰ ὁποῖα συνιστοῦν τὴν παράδοσιν, εἶναι ποικίλης φύσεως καὶ τυγχάνουν ἀνάλογα πρὸς τὴν ἐποχὴν, καθ' ἣν παρήχθησαν, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὴν κοινωνίαν ἢ τὸν λαόν, ὅστις παρήγαγεν αὐτά. Τὰ κυριώτερα δ' ἐκ τούτων εἶναι τὰ ἑξῆς. Τὸ ὄργανον τῆς μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων ἐπικοινωνίας, ἦτοι ἡ γλῶσσα, ἡ θρησκεία, ὁ τρόπος τῆς λαρείας τοῦ θεοῦ, αἱ ἀξίαι, εἰς τὰς ὁποίας ἐπίστευσε γενεὰς τις, αἱ ἰδέαι περὶ ἠθικῆς, τὰ ἔργα τῆς τέχνης, τὰ πολιτικὰ κατορθώματα, ὁ δημόσιος καὶ ὁ ἰδιωτικὸς βίος, ὁ τρόπος διοικήσεως τῆς πολιτείας, οἱ κανόνες τοῦ δικαίου, αἱ κατακτήσεις τῆς ἐπιστήμης, ὁ τρόπος τῆς σκέψεως, οἱ μῦθοι, τοὺς ὁποίους διηγείται ὁ λαός, τὰ ἦθη καὶ τὰ ἔθιμα, ἀκόμη αἱ προλήψεις καὶ αἱ δεισιδαιμονίαι, διάφορα προτερήματα ἀλλὰ καὶ ἐλαττώματα τῆς φυλῆς, κ.ο.κ. Ἡ οἰκιοποίησις πάντων τούτων εἶναι ἐκείνη, ἥτις καθιστᾷ τὸ ἄτομον πραγματικὸν μέλος φυλῆς ἢ λαοῦ παρὰ τὴν φυσικὴν κληρονομίαν. Τινὲς δὲ ἔχουν ἐξάρει περισσότερον τὴν δύναμιν τῆς πολιτιστικῆς ἢ τῆς φυσικῆς κληρονομίας διὰ τὴν διαμόρφωσιν τῆς προσωπικότητος τοῦ ἀνθρώπου. Οὕτως ὁ Ἰσοκράτης λέγει τὰ ἑξῆς εἰς τὸν Παναγυρικὸν περὶ τούτου. «Καὶ τὸ τῶν Ἑλλήνων ὄνομα πεποίηκε μῆκετι τοῖς γένους, ἀλλὰ τῆς διανοίας δοκεῖν εἶναι καὶ μᾶλλον Ἑλληνας καλεῖσθαι τοὺς τῆς παιδείσεως τῆς ἡμετέρας ἢ τοὺς τῆς κοινῆς φύσεως μετέχοντας».

Τὸ δὲ ἄτομον δὲν δέχεται μόνον παθητικῶς τὴν ὑπάρχουσαν πείραν, ἀλλὰ καὶ αὐτὸ ἀσχεῖ μὲ τὴν σειρὰν τοῦ τὴν ἐπίδρασιν του ἐπὶ ἐκείνων, ἐκ τῶν ὁποίων παραλαμβάνει ταύτην, ἢ γενικῶς ἐπὶ τῆς παραδόσεως διὰ τῆς βελτιώσεως αὐτῆς, τῆς ἐφαρμογῆς τῆς κατ' ἄλλον τρόπον καὶ γενικῶς τῆς τροποποιήσεως αὐτῆς.

Μὴ νομισθῇ ὅμως, ὅτι ἡ ἀλληλεπίδρασις παρατηρεῖται μόνον μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων, ἀλλὰ καὶ μεταξὺ τούτων καὶ τῆς ἀψύχου φύσεως. Καὶ τὸ ἀψύχον περιβάλλον ἐκπέμπει ποικίλους ἐρεθισμοὺς ἀνὰ πᾶσαν στιγμὴν, οἵτινες φθάνουν μέχρι τοῦ ἐσωτερικοῦ κόσμου τοῦ ἀτόμου, καὶ δέχεται τοὺς ἐρεθισμοὺς τοὺς προερχομένους ἐκ τοῦ ἀνθρώπου. Οὗτος ἀπὸ ἀρχαιοτάτων χρόνων ἐπιχειρεῖ μεταβολὴν πολλῶν πραγμάτων τοῦ περιβάλλοντος, ἵνα προσαρμόσῃ αὐτὰ πρὸς τὰς ἀνάγκας του. Ἡ κατασκευὴ οἰκιῶν, ὁδῶν, γεφυρῶν, ἡ ἐξημέρωσις ζώων, ἡ καλλιέργεια φυτῶν καὶ πλείστα ἄλλα προέκυψαν ἐκ τῆς προσαρμοστικῆς τάσεως τοῦ ἀνθρώπου, ὅπως ἀκριβῶς καὶ ἡ οἰκιοποίησις τῆς ἑκάστης πείρας τῆς κοινωνίας, εἰς τὴν ὁποίαν ᾤη καὶ ἀναπτύσσεται.

Ἡ ἀλληλεπίδρασις δ' αὖτε, ἂν ἐπαρῇ ἰδίᾳ ἐπ' ὅλην τὴν κοινωνικὴν περιβάλλον, παραλαμβάνει ποικίλους μορφὰς καὶ τελεῖται δια πολλῶν μεσῶν, ἐκ τῶν ὁποίων χρησιμεύει σκοπὸν νὰ μεταμορφωθῇ τινῶν.

1 Κατὰ πολλοὺς, ἐν τῇ καὶ ὁ W. Stern, ἡ νοσηρὴ ἐγκλίσις εἰς τὴν προσομοιωτικὴν τοῦ ἀτόμου. Πρὸς τοῦτον καὶ Ν. Μελάνιου. Ἡ προσομοιωτικὴ καὶ οὐλοκρατικὴ ὁμοιοπρῶσις τῆς ἐπιστημονικῆς ἐρεῖας καὶ τῆς ἐν ἡμῶν ἀντιλήψεως.

δὲν ἦτο εἰς θέσιν νὰ παρασκευάσῃ δεόντως πάντας τοὺς νέους διὰ τὸν βίον καὶ ἀναδεικνύῃ ἐκείνους, οἵτινες θὰ συνετέλουν εἰς πρόοδον καὶ πληρεστέραν ἱκανοποίησιν τῶν ἀναγκῶν καὶ σκοπῶν τῆς. Τοιοῦτοτρόπως ἡ δημιουργία τοῦ θεσμοῦ τῆς ἀγωγῆς τῶν παιδῶν ἐν ἰδιαιτέρῳ ἰδρύματι, τῷ σχολείῳ, εἶναι μία τῶν συνειδητῶν ὁμαδικῶν ἐνεργειῶν, ὡς εἶναι, λ.χ., καὶ ἡ σύμληξις τῆς κοινωνίας εἰς πολιτείας.

Ἄν ἀνατρέξωμεν εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ἀγωγῆς ἐν Ἑλλάδι, θὰ ἀντιληφθῶμεν, ὅτι ἀκόμη καὶ κατὰ τοὺς ἡρωϊκοὺς χρόνους, μολονότι κατ' αὐτοὺς εὐρίσκουμεν θανατασίους ἀνθρωπίνους τύπους περιγραφομένους ὑπὸ τοῦ Ὀμήρου, ὡς εἶναι ὁ Ἀχιλλεύς, ὁ Ἑκτωρ, ἡ Πηνελόπη, ἡ Ναυσικᾶ, κ. ἄ., δὲν εἶχον ἀκόμη ἀναφανῆ σχολεῖα, ὡς νοοῦνται ταῦτα μεταγενεστέρως ἢ σήμερον.

Κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους ἡ οἰκογένεια καὶ μετὰ ταῦτα ἡ εὐρύτερα κοινωνία ἦσαν οἱ μόνοι παράγοντες τῆς ἀγωγῆς. Ὁ παῖς κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς ζωῆς του παρέμενε κατ' οἶκον, ὡς καὶ σήμερον περὶπου, ὅπου ἦτο ὑπὸ τὴν ἀμεσον ἐπίδρασιν τῆς μητρὸς. Ὅταν δὲ ἀπέκτα τὴν κατάλληλον ἡλικίαν, ὠδηγεῖτο ὑπὸ τοῦ πατρὸς του, ὅστις εἶχε τὴν κυρίαν εὐθύνην διὰ τὴν ἀγωγήν τοῦ υἱοῦ του, εἰς τὴν ἀγορὰν, τὰς συνελεύσεις καὶ τὸ πεδῖον τῶν ἀσκήσεων, ἐνθα μιμούμενος τοὺς ἐνηλίκους εἰς τὴν ὅλην αὐτῶν διαγωγήν ἀπέκτα τὰς ἀπαραιτήτους γνώσεις καὶ δεξιότητας¹, διὰ τῶν ὁποίων καθίστατο ἱκανὸς νὰ ἀνταποκρίνεται εἰς τὰ καθήκοντά του ὡς πολίτου τόσον ἐν καιρῷ πολέμου, ὅσον καὶ ἐν καιρῷ εἰρήνης.

Βραδύτερον ὅμως, ὅταν ἡ ζωὴ κατέστη πολυπλοκωτέρα, ὅταν ἡ συστηματικὴ γύμνασις τῶν νέων ἐθεωρήθη ἀπαραίτητος διὰ τὴν ἰσχυροποίησιν καὶ ἁρμονικὴν ἀνάπτυξιν τῶν σωματικῶν αὐτῶν δυνάμεων, ὅταν ἡ συστηματικὴ διδασκαλία τῆς μουσικῆς ἐκρίθη ἀναγκαία διὰ τὴν καλλιέργειαν τῆς ψυχῆς καὶ δὴ καὶ τῆς συναισθηματικῆς πλευρᾶς αὐτῆς, τὰ δὲ γράμματα, ἥτοι ἡ γραφὴ καὶ ἡ ἀνάγνωσις, ἐπεβλήθησαν εἰς τὴν συνείδησιν τοῦ λαοῦ ὡς χρήσιμα

1 Ἡ γραφὴ, ἂν καὶ ἦτο γνωστὴ κατὰ τοὺς ἡρωϊκοὺς χρόνους, δὲν ἐθεωρεῖτο ἀκόμη ἀπαραίτητον στοιχεῖον τῆς μορφώσεως τοῦ πολίτου.

2 Ἐξαιρέσιν τούτου εὐρίσκομεν εἰς τὸ I τῆς Ἰλιάδος (στίχ. 433 - 443), ἐνθα ὁ Φοῖβος ὑπενθυμίζει εἰς τὸν Ἀχιλλεῖα, ὅτι

... σοὶ δὲ μ' ἔπεμπε γέρον Ἰππηλάτα Πηλεὺς
ἥματι τῷ, ὅτε σ' ἐκ Φθίης Ἀγυμένοιο πέμπεν
νήπιον, οὐ πω εἰδόθ' ὁμοίου πολέμοιο
οὐδ' ἀγορεύων, ἵνα τ' ἄνδρες ἀριπρεπὲς τολέθουσιν
τοῦνεκά με προέφη διδασκέμεναι τάδε πάντα,
μῦθων τε ῥήτηρ' ἔμεναι πρηκτερὰ τε ἔργων.

Πρὸς καὶ κατωτέρω τοὺς στίχους 485 - 495. Ἀλλὰ καὶ πάλιν δὲν θὰ εἰπώμεν, ὅτι ἡ ἐκπαίδευσις αὕτη τοῦ Ἀχιλλεῖος ἐγένετο κατὰ τρόπον συστηματικὸν ἢ ὅτι ἦτο ἐν τῷ σπῆνθεσιν κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους. Μόνον ἂν ἐτήρχετο ἄνθρωπος, ὡς ἦτο ὁ Χείρων ὁ Κένταυρος, κ. ἄ., ὅστις ἐκρηματίζετο ἐπὶ τῇ πλὴν αἰσθάνῃ, διδασκαλὸς καὶ τοῦ Ἀχιλλεῖος, ἐντιστοιχοῦντο εἰς αὐτὸν παῖδας δι' ἐκπαίδευσιν.

διὰ τὴν ζωὴν, ἀνεφάνησαν τὰ πρῶτα σχολεῖα¹. Ἦτο δὲ χαρακτηριστικὸν τῶν σχολείων ἐκείνων, ὅτι ἀντικατώπριζον τὸ ἐν τῇ κοινωνίᾳ ἐπικρατοῦν πραγματικὸν πνεῦμα, πρᾶγμα, τὸ ὁποῖον δὲν συμβαίνει ἐν ἴσῳ μέτρῳ μεταγενεστέρως καὶ εἰδικῶς μετὰ τὴν ἐμφάνισιν καὶ τὴν διάδοσιν τῶν φιλοσοφικῶν ἰδεῶν καὶ τῶν διαμορφωθείσων θεωριῶν περὶ ἀγωγῆς.

Ὡστε ἡ εἰς τὰ πρῶτα σχολεῖα ἀγωγή εἶναι μίμησις τῆς ἐπὶ αἰῶνας συμβαινούσης εἰς τὴν κοινωνίαν, διὸ καὶ κατ' ἀρχὰς δὲν διέφερεν αὐτῆς οὔτε ὡς πρὸς τοὺς σκοποὺς οὔτε ὡς πρὸς τὰ χρησιμοποιούμενα μέσα· οὐ μόνον δὲ τούτο, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ μακρὸν χρόνον ἡ παρακολούθησις τῆς δημοσίας ζωῆς τῶν ἐνηλίκων ἦτο τὸ συμπλήρωμα τῆς ἀγωγῆς, τὴν ὁποίαν ἐλάμβανεν ὁ παῖς εἰς τὸ σχολεῖον. Τὸ πρᾶγμα ὅμως δὲν εἶχεν οὕτω βραδύτερον, πολὺ δὲ περισσότερον σήμερον, διὸ χάριν μεγαλυτέρας διασαφήσεως τῆς ἐννοίας τῆς ἀγωγῆς θὰ εἴπωμεν περὶ γνωρισμάτων τινῶν, ἅτινα ὁμοῦ λαμβανόμενα συνιστοῦν τὴν εἰδοποιὸν διαφορὰν τῆς ἐν τῷ σχολείῳ τελουμένης ἀγωγῆς.

Ἡ ἀγωγή, τὴν ὁποίαν παρέχει τὸ σχολεῖον, δὲν εἶναι ἀποτέλεσμα ἀλληλεπιδράσεως, ὡς αὕτη νοεῖται εἰς τὴν κοινωνίαν, ἀλλὰ ἰδιαζούσης σχέσεως μεταξὺ ἐνηλίκων προσώπων, τῶν διδασκάλων, ἀφ' ἑνός, καὶ προσώπων τελούντων ὑπὸ σωματικὴν καὶ πνευματικὴν ἀνάπτυξιν, ἥτοι τῶν παιδῶν, ἀφ' ἑτέρου. Ἡ σχέσις δ' αὕτη καθορίζεται κυρίως ἐκ τῆς ἐκ μέρους τῶν ἐνηλίκων, οἵτινες ἔχουν εἰδικὴν δι' ἀσκήσιν τοῦ ἔργου τούτου μόρφωσιν, ἀναλήψεως συνειδητῆς προσπαθείας πρὸς εὐεργετικὴν ἐπίδρασιν ἐπὶ τῶν παιδῶν. Λέγοντες δὲ εὐεργετικὴν ἐπίδρασιν ἐπὶ ἐνηλίκων ἐννοοῦμεν ἐκείνην, διὰ τῆς ὁποίας ἐπιδιώκεται βελτίωσις αὐτῶν ἢ, ἀκριβέστερον εἰπεῖν, προώθησις ἐν τῇ διανοουμένη πορείᾳ τῶν πρὸς ὁλοκλήρωσιν τῆς προσωπικότητος αὐτῶν.

Εἶναι ἀναντίρρητον, ὅτι καὶ οἱ παῖδες ἀσχοῦν κατὰ τινὰ τρόπον ἐπίδρασιν ἐπὶ τῶν διδασκάλων, ἀλλ' ἡ ἐπίδρασις αὕτη συνίσταται εἰς ἐκδηλώσεις ποικίλης φύσεως, αἵτινες γινόμεναι ἀντικείμενον παρατηρήσεως καὶ μελέτης ἐκ μέρους τῶν διδασκάλων ἢ τοῦ σχολείου γενικῶς βοηθοῦν εἰς διάγνωσιν τῆς προσωπικότητος ἐκάστου μαθητοῦ καὶ μετὰ ταῦτα ῥύθμισιν τῶν ἐπ' αὐτὸν ἐπιδράσεων τοιαύτην, ὥστε νὰ ἐπιφέρουν αὐταὶ περισσότερα καὶ καλύτερα ἀποτελέσματα. Ὁ διδάσκαλος δηλαδὴ τροποποιεῖ τὴν διαγωγήν του ἐξ ἀφορμῆς τῶν ἐκδηλώσεων τῶν παιδῶν, προσαρμόζει ταύτην εἰς τὰς ἐκάστοτε ἀνάγκας τῶν μαθητῶν, ἀλλ' ἡ προσαρμογὴ αὕτη γίνεται, τουλάχιστον ἀπὸ θεωρητικῆς ἀπόψεως, συνειδητῶς καὶ ἀπὸ σκοποῦ.

Θὰ εἴπη τις ὅμως, ὅτι σχέσις ἀλληλεπιδράσεως ὑπάρχει μεταξὺ μαθητῶν τῆς αὐτῆς ἢ τῶν διαφόρων τάξεων τοῦ σχολείου. Τοῦτο εἶναι ἀληθές, ἀλλὰ μόνον μέχρι τινός, διότι σχολεῖον, εἰς τὸ ὁποῖον τὰ πάντα λειτουργοῦν καλῶς, εἰς τὸ ὁποῖον ὁ διδάσκαλος κρατεῖ εἰς χεῖράς του τὴν ἀγωγήν τῶν παιδῶν,

1 Κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Σολωνος ὑπάρχουν πολλὰ σχολεῖα εἰς τὰς Ἀθήνας. Ὁ σοφὸς δὲ αὐτὸς ἐθελοπαιε καὶ νομοθετοῦν ἀναγκαστικῶς εἰς τὴν λειτουργίαν τῶν σχολείων.

πότες γνωρίζει, τί επιδιώκει και έχει εκλέξει τὰ καλύτερα μέσα πρὸς ἐπίτευξιν ἐπὶ τῶν παιδῶν τῶν ἐπιδιώξεων του, ὁ ὁποῖος δὲν ἀγεται καὶ φέρεται ἐπὶ ἀνευθύνων παραγόντων, καθιστᾷ τὸ σχολεῖον περιβάλλον παρόμοιον πρὸς τὸ κοινωνικὸν διὰ τὸν παιδαγωγὴν, ἀλλὰ περιβάλλον, εἰς τὸ ὁποῖον τὰ πάντα, ψυχικὰ καὶ σωματικὰ, ἐλέγχονται καὶ τείνουν πρὸς ἐξυπηρέτησιν τῶν ὑψηλῶν σκοπῶν τῆς άγωγῆς.

Καὶ νῦν ἐρωτᾶται, ἂν ἀσκή πάντοτε εὐεργετικὴν ἐπίδρασιν ἐπὶ τῶν παιδῶν ἡ κοινωνία. Ἡ ἀπόκρισις, ὡς διδάσκει ἡ πείρα, εἶναι ἀρνητικὴ. Ὁ παῖς καὶ ὁ ἄνθρωπος γενικῶς προάγεται ζῶν εἰς αὐτὴν ἐπὶ πάσης ἀπόψεως, ἀλλὰ καὶ οὐχὶ σπανίως ἡ μένει ἔξω πρὸς τὰ περίεξ συμβαίνοντα ἢ διαφθείρεται. Ἐν αὐτῇ ἐνίοτε ἀποκτᾷ, πλὴν ἄλλων, καὶ πεποιθήσεις, διαφέροντα, ἰδέας, ἔξεις, τρόπους συμπεριφορῆς, τρόπους τοῦ σκέπτεσθαι, κ.λ., τὰ ὁποῖα καταδικάζονται ὡς συνιστῶντα ἀνώμαλον ψυχικὸν βίον καὶ κατ' ἀκολουθίαν ὡς βλαβερά διὰ τὸ αὐτομόν καὶ τὸ σύνολον. Δὲν πιστεύομεν εἰς τὰς φυσιοκρατικὰς ἀντιλήψεις τοῦ Rousseau, ὅστις εἰς τὸν Αἰμίλιον συνέστησεν ἐπιστροφὴν εἰς τὴν φύσιν, ἐπειδὴ ἡ κοινωνία διαφθείρει τὸν ἐρχόμενον εἰς τὸν κόσμον ἀγαθὸν παῖδα, ἀλλὰ καὶ δὲν εἶναι δυνατόν νὰ παραγνῶρισωμεν τὴν ἀρνητικὴν πολλάκις ἐπίδρασιν τῆς κοινωνίας εἰς τὴν ὅλην ἀνάπτυξιν τῆς προσωπικότητος τοῦ ἀνθρώπου. Τουναντίον τὸ σχολεῖον δὲν ἐπιτυγχίνει, εἶναι ἀληθές, πάντοτε τοῦ ὁρθοῦ καὶ τοῦ καλοῦ, εἶναι ἀληθές, πάντοτε τῶν ὁποιῶν εἶναι ἡ ἀντίδρασις τῆς κοινωνίας καὶ κατ' ἐξοχὴν κατὰ τὰς περιόδους κρίσεως, ἀλλ' ὅμως πάντοτε ἐπιδίδωκε τοῦτο¹.

Εἰς τὸ σχολεῖον ὡσαύτως καταβάλλεται ἰδιαίτερα φροντίς διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ἀτομικῆς πλευρᾶς τῆς προσωπικότητος καὶ τῆς δημιουργίας ὑφ' ἐκάστου μαθητοῦ ἀτομικὸν κόσμον², εἰς τὸν ὁποῖον δὲν ὑπάρχει θέσις διὰ τὸ ἀνήθικον καὶ γενικῶς τὸ ἠθικῶς ὑποκτον. Ὁ ἄνθρωπος, καὶ εἰς τὴν περίπτωσιν δὲν φοιτήσῃ εἰς τὸ σχολεῖον, δημιουργεῖ τὸν ἀτομικὸν κόσμον του, διότι τοιαύτη εἶναι ἡ φύσις του, ἀλλὰ διὰ τῶν συστηματικῶν ἐπιδράσεων τοῦ σχολείου ὁ ἀτομικὸς κόσμος τοῦ παιδὸς καθίσταται εὐαιθέτερος καὶ ἀνώτερος κρινόμενος ἀπὸ ἀπόψεως αἰσθῶν. Ἡ ἠθικὴ ζωὴ τοῦ ἀτόμου ἐξαρτᾶται ἐκ τοῦ κόσμου, τὸν ὁποῖον δημιουργεῖ καὶ εἰς τὸν ὁποῖον καλεῖται νὰ ζήσῃ τοῦτο, διὸ ἡ ἐν τῷ σχολείῳ άγωγή ἐπακτᾷ ὅλως ἰδιαίτεραν σημασίαν διὰ τὴν ὑποβοήθησιν τοῦ παιδὸς νὰ ζήσῃ εὐγενῆ βίον.

Ἡ δημιουργία δὲ ἀτομικοῦ κόσμου ἀπορρέει ἐκ τῆς ἀρχῆς τῆς ἀτομικῆς ποικιλίας, ἣτις διέπει τὰ πάντα. Συμφώνως πρὸς αὐτὴν ἕκαστος ὢν διακρίνεται τινὲς ἄλλου, διότι προέρχεται ἐκ διαφόρου κυττάρου. Οὕτως ἡ πρώτη αἰτία τῆς ὑπάρξεως ἀτομικῶν διαφορῶν, αἰτινες, σημειωτέον, εἶναι περισσότεραι καὶ μεγαλύτεραι ὅσον ἀνερχόμεθα εἰς τὴν κλίμακα τοῦ

ζωϊκοῦ βασιλείου, ἀποδοτέα εἰς τὴν κληρονομικότητα. Μετὰ ταῦτα ἀρχίζουν αἱ ἐπιδράσεις τοῦ φυσικοῦ καὶ κοινωνικοῦ περιβάλλοντος, αἰτινες συνεπάγονται διάφορα ἀποτελέσματα ἐπὶ ἐκάστου παιδὸς, διότι γίνονται δεκταὶ οὐχὶ ὡς προσβάλλουν τὰ αἰσθητήρια αὐτοῦ, ἀλλ' ἐπὶ τῇ βάσει τῶν γινομένων εἰς τὰ ἔξωθεν προερχόμενα ἐρεθίσματα ἀντιδράσεων ὑφ' ἐκάστου προσώπου. Τοῦτο ὅμως δὲν σημαίνει, ὅτι αἱ ἐπιδράσεις γενικῶς τοῦ περιβάλλοντος δὲν συντελοῦν εἰς γένεσιν καὶ περαιτέρω ἀνάπτυξιν τῶν ἥδη ὑφισταμένων ἀτομικῶν διαφορῶν. Ἡ ἐκμάθησις τῆς γλώσσης, ἡ καλλιέργεια δι' αὐτῆς τῆς σκέψεως τοῦ ἀνθρώπου, γενικῶς δὲ ἡ ἀποκτωμένη καθημερινῶς ὑφ' ἐκάστου πείρα, τὰ μάλιστα συντελεῖ εἰς τοῦτο.

Ἡ κοινωνία ὡς σύνολον δὲν ἔχει συνείδησιν τοῦ γεγονότος τούτου, ἀλλὰ καὶ ἂν εἶχε, δὲν θὰ ἦτο εἰς θέσιν ἔνεκε τῆς ὁργανώσεώς της νὰ βοηθήσῃ τὸν παῖδα νὰ ἐξελεῖξῃ ὅσον πρέπει τὴν ἀτομικὴν ὁψιν τῆς προσωπικότητός του, διότι πρὸς τοῦτο ἀπαιτεῖται διάγνωσις αὐτῆς ἀκριβῆς κατὰ τὸ δυνατόν καὶ ὁῦθιμις ἐπειτα κατάλληλος τῶν πρὸς τοῦτο ἀπαιτούμενων προσπαθειῶν. Τὸ ἔργον τοῦτο ἔχει ἀναθέσει ἡ κοινωνία, ἡ μᾶλλον ἡ πολιτεία, εἰς τὸ σχολεῖον, τὸ ὁποῖον δύναται πράγματι, ἐφ' ὅσον λειτουργεῖ καλῶς, νὰ προσφέρῃ μεγάλην ὑπηρεσίαν εἰς τὸν παῖδα. Ἐκ τῆς καλλιέργειας δὲ καὶ τῆς περαιτέρω ἐξελέξεως τῶν ἰδιορρυθμιῶν ἐκάστου ἐξαρτᾶται καὶ ἡ προκοπὴ τοῦ ἀτόμου καὶ ἡ πρόοδος τῆς κοινωνίας, διότι αἱ ποικίλαι ἐκφάνσεις τοῦ πολιτισμοῦ χρῆζονται καὶ ποικιλωτάτων ἱκανότητων τῶν ἀπαρτιζόντων κοινωνίαν τινὰ ἀτόμων. Οὐδὲ δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν, ὅτι ὁ πολιτισμὸς θὰ εἶχεν ἐξελιχθῇ εἰς τοιοῦτον βαθμὸν, ἂν πάντες εἶχον τὰς ἱκανότητας, ὅσαι χαρακτηρίζουν τὸ ἀνθρώπινον γένος, ἐν ἴσῳ βαθμῷ καὶ μέτρῳ. Πάντα τὰ μεγάλα ἐπιτεύγματα ὀφείλονται κυρίως εἰς τὰς παρατηρουμένας μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων διαφοράς. Ἡ ἐμφάνισις, λ. χ., τῆς φιλοσοφίας εἰς τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα, ἣτις εἶναι σταθμὸς μέγας εἰς τὴν ἐξέλιξιν τῆς ἀνθρωπότητος καὶ κατ' ἐξοχὴν τῆς άγωγῆς, ὀφείλεται εἰς τὴν ἱκανότητα μεμονωμένων τινῶν ἀτόμων νὰ δώσουν πορεῖαν εἰς τὴν σκέψιν τῶν διαφορῶν τῆς συνήθους, δι' ἣς ἡδυνήθησαν νὰ ἴδουν τὸν κόσμον οὐχὶ ὑπὸ τὸ πρῖσμα τῆς μυθολογίας, ὡς συνέβαινε πρότερον, ἀλλὰ δι' ὁμματός ἐρευνητικοῦ.

Παρὰ τὴν περαιτέρω ἀνάπτυξιν τῶν ἀτομικῶν ἰδιορρυθμιῶν ἐκάστου ἡ ἐν τῷ σχολείῳ άγωγή δὲν παραμελεῖ τὴν καλλιέργειαν τῶν πλευρῶν ἐκείνων τῆς προσωπικότητος, αἰτινες εἶναι κοιναὶ εἰς τοὺς ἀνήκοντας εἰς τι στενὸν εἴτε εὐρὺ φυσικὸν καὶ κοινωνικὸν περιβάλλον ἢ τὴν ἀνθρωπότητα γενικῶς. Εἰς τὴν κοινωνίαν αἱ πλευραὶ αὗται εὐρίσκουν καταλλήλοτερον τῶν ἀτομικῶν ἰδιορρυθμιῶν ἔδαφος πρὸς περαιτέρω ἀνάπτυξιν, ἀλλ' εἰς τὸ σχολεῖον ἀκόμη γονιμώτερον, τουλάχιστον ὡς πρὸς πολλὰ σημεία. Ἄν λάβωμεν ὡς παράδειγμα τὴν γλώσσαν, ἣτις εἶναι ἐπινόησις καὶ ὄργανον ἐπικοινωνίας οὐχὶ ἀτόμων τινῶν, ἀλλὰ ὁλοκλήρου λαοῦ, θὰ εἰπώμεν, ὅτι καὶ ἂν τὸ αὐτομόν μινθάνει ταύτην εἰς τὴν κοινωνίαν, ἀλλ' ὅμως ἑλλιπῶς ἀπὸ πολλῶν ἀπόψεων. Τὸ αὐτὸ εἶναι δυνατόν νὰ λεχθῇ καὶ δια πολλὰ ἄλλα ἐπιτεύγματα τοῦ λαοῦ, εἰς τὸν ὁποῖον ἀνήκει

1 Τὴν ἀρχὴν ταύτην δὲν αἶρει, νομίζομεν, τὸ γεγονός, ὅτι ἐνίοτε ἀνευρισκομεν εἰς παλαιότερας περιόδους ἰσορροπίας ἀγωγῆς καὶ μέσα πρὸς ἐπίτευξιν ὑψῶν ἀποδείξεων ἐκ τῶν ὑστέρων ὡς μὴ ὁρθοί.

2 Λέγοντες ἀτομικὸν κόσμον ἐννοοῦμεν τὸ σύνολον ἡθικῶν, λογικῶν, γλωσσικῶν, ὡς καὶ ἄλλων ὑπάρχοντων καὶ ἐκείνων τοῦ ἐκάστου προσώπου ἰδιαίτερων.

τις, μολονότι τινὰ ἐξ αὐτῶν, εἶναι ἀληθές, μανθάνει πληρέστερον τὸ ἄτομον διὰ τῆς πορείας τῆς ἀλληλεπιδράσεως. Ἀλλὰ καὶ πάλιν εἰς τὸ σχολεῖον, οὐχὶ εἰς τὴν κοινωνίαν, μανθάνει ὁ παῖς νὰ διακρίνῃ, ποῖα ἐξ αὐτῶν εἶναι ἀγαθὰ καὶ ποῖα βλαβερὰ καὶ νὰ σέβεται τὰ μὲν καὶ ἀπορρίπτῃ τὰ δέ. Λέγοντες ταῦτα ἔχομεν ἰδίᾳ κατὰ νοῦν τὰ τραχέα ἡθῆ καὶ ἔθιμα, τὰς προλήψεις καὶ δεισιδαιμονίας καὶ τὰ ἑλαττώματα λαῶν. Τὸ σχολεῖον εἶναι ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον καταπολεμεῖ ταῦτα καὶ οὐχὶ ἡ κοινωνία ὡς σύνολον, ἥτις ἀντιθέτως τείνει πρὸς διατήρησιν των πορ' ὅλα τυχόν τὰ δεινὰ, ἅτινα ἔχουν ἐπισωρευθῇ ἐπ' αὐτῆς ἐξ αἰτίας αὐτῶν.

Ἀνεξαρτήτως τούτων ἡ ὑπαρξὶς ὁμοιομορφιῶν εἰς τὴν ἰδιοσυστάσιαν τῶν ατόμων εἶναι ἔργον προνοίας τοῦ Δημιουργοῦ. Ἡ ὁμοιομορφία βοηθεῖ τὴν ἐπιστήμην νὰ συνάγῃ γενικὰ πορίσματα, αὕτη ἀποτελεῖ συνδετικὸν κρίκον μεταξὺ τῶν ἀπαρτιζόντων κοινωνίαν τινὰ ατόμων, αὕτη τέλος διευκολύνει τὸ ἔργον τῆς ἀγωγῆς εἰς μέγαν βαθμόν, διότι ἔνεκα αὐτῆς κατορθοῦται ἡ σύγχρονος ἐπίδρασις ἐπὶ πολλῶν παιδῶν. Τὸ σχολεῖον χάριν ὁμοιομορφίας ἔχει καθιερώσει τὸ σύστημα τῆς κατὰ τάξεις διδασκαλίας — ἔκτος ἐλαχίστων ἐξαιρέσεων — εἰς ἑκάστην τῶν ὁποίων κατατάσσονται παῖδες τῆς αὐτῆς χρονολογικῆς ἡλικίας, ἀλλὰ καὶ οὕτως ἡ ἐπιτυγχανομένη ὁμοιομορφία εἶναι λίαν περιορισμένη, ἐπειδὴ οἱ παῖδες καὶ διαφέρουν μεταξὺ των κατὰ πολλοὺς ἢ ὀλίγους μῆνας καὶ αἱ σωματικαὶ καὶ πνευματικαὶ ἱκανότητες ἐκάστου ἀκολουθοῦν ἰδίαν πορείαν ἐν τῇ ἀναπτύξει των. Ἐνεκα τούτου γίνεται τελευταίως λόγος περὶ καθορισμοῦ τῆς ἐξελικτικῆς ἡλικίας τῶν παιδῶν, ἀλλὰ καὶ ἂν ἦτο δυνατόν νὰ καθορισθῇ αὕτη ἐπακριβῶς, θὰ ὑπῆρχε μεγάλη δυσχέρεια εἰς τὴν σύνθεσιν τῶν τάξεων προερχομένη ἐκ τοῦ ὅτι αἱ ἱκανότητες ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ προσώπου δὲν ἐξελίσσονται ὁμοιομόρφως. Παρὰ ταῦτα ὅμως τὸ σχολεῖον διαγιγνώσκει τὰς ἀτομικὰς διαφορὰς καὶ τὰς ὁμοιότητας ἐν τῇ ἀναπτύξει τῶν παιδῶν καὶ ὁρμίζει ἀναλόγως αὐτῶν τὸ ἔργον του. Τοιαύτη προσπάθεια δὲν καταβάλλεται εἰς τὴν κοινωνίαν ἐν γένει.

Ἄλλη διαφορὰ μεταξὺ τῆς ἐν τῷ σχολείῳ παρεχομένης ἀγωγῆς καὶ τῆς ἐν τῇ κοινωνίᾳ ἀλληλεπιδράσεως εἶναι, ὅτι εἰς τὸ σχολεῖον παρέχονται περισσότεραι καὶ καταλληλότεραι εὐκαιρίαι εἰς τὸν παῖδα νὰ ἀναπτύξῃ τὰς πνευματικὰς του ἱκανότητας. Εἰς τὴν οἰκογένειαν κατὰ πρῶτον λόγον καὶ μετὰ ταῦτα εἰς τὴν κοινωνίαν δίδονται πολλαὶ εὐκαιρίαι εἰς αὐτὸν πρὸς τοῦτο, ἀλλ' αὐταί, ὅσαιδήποτε καὶ οἰαδήποτε καὶ ἂν εἶναι, τυγχάνουν ἀνεπαρκείας, ἵνα ἐπιφέρουν τὴν δέουσαν ἀνάπτυξιν τῶν πνευματικῶν δυνάμεων τοῦ ἀνθρώπου. Πρὸς ἐξακριβώσιν τούτου δὲν ἔχει τις εἰμὴ νὰ ῥίψῃ βλέμμα εἰς τοὺς ἀνθρώπους, οἱ ὅποιοι ἢ ἔμειναν ἐντελῶς ἀγράμματοι ἢ ἐφοίτησαν μόνον εἰς τινὰς ἢ καὶ πάσας τὰς τάξεις τοῦ δημοτικοῦ σχολείου. Οὗτοι πιθανόν νὰ κατέχουν καλῶς τὰς ἀπαραιτήτους διὰ τὴν ἐξάσκησιν τοῦ ἐπαγγέλματος των γνώσεις, νὰ ἐντιμολογῶνται ὀρθῶς πρὸς τὰς πρακτικὰς ἐκδόσεις καὶ νὰ ἐκφέρουν γνώμην ἐκείνων περὶ ζητημάτων ἐκτεταμένων εἰς τὸν κύκλον τῶν ἐργασιῶν αὐτῶν, ἀλλ' ὅμως γενικῶς κριτικῶς ἐκτεροῦν ἐκείνους, οἵτινες ἐφοίτησαν εἰς τὸ σχολεῖον καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τῆς

ἐφηβικῆς των ἡλικίας. Καὶ τοῦτο οὐχὶ διότι εὐρίσκοντο ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ σχολείου μέχρι τέρατος τῆς πνευματικῆς των ἀναπτύξεως, ἀλλ' ἐπειδὴ ἐδόθησαν εἰς αὐτοὺς περισσότεραι καὶ καταλληλότεραι ἀφορμαὶ νὰ ἀσκηθῶν καὶ ἐπομένως ἀναπτυχθῶν πνευματικῶς. Μὲ ἄλλας λέξεις, δὲν πιστεύομεν, ὅτι ἡ πνευματικὴ ἀνάπτυξις τοῦ ἀνθρώπου περατοῦται καθ' ὅρισμένον χρονικὸν ὄριον. Αὕτη κατὰ τὴν γνώμην ἡμῶν ἀρχίζει συγχρόνως μὲ τὴν γέννησιν καὶ παύει μὲ τὸν θάνατον εἰς τὴν πλειονότητα τῶν ἀνθρώπων. Ἐχομεν πλείστα ὅσα παραδείγματα ἀνθρώπων, οἵτινες ἐφοίτησαν εἰς τὸ μέσον σχολεῖον μετὰ τὸ 18ον ἢ 20ὸν ἔτος τῆς ἡλικίας των καὶ ὅμως τοῦτο δὲν ἠμπόδισεν αὐτοὺς νὰ ἀνέλθουν εἰς ὑψηλὰς πνευματικὰς σφαίρας. Κατὰ τὴν ἀρχαιότητα τοῦτο ἦτο σύνηθες καὶ ὅμως ἐκ τῶν νέων ἐκείνων πλείστοι ὅσοι ἀνεδείχθησαν μεγάλοι ἄνδρες. Ἄν συνέβαινε τὸ ἀντίθετον, τοῦτο θὰ ἐσῆμαινε, ὅτι ἡ ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου ἐξαρτᾶται ἀπολύτως ἐκ τῆς ἀναπτύξεως τοῦ σωματικοῦ οργανισμοῦ, πρᾶγμα, τὸ ὁποῖον διακηρύττουν οἱ ὕλισται. Ἡ ψυχὴ εὐρίσκεται εἰς στενὴν σχέσιν πρὸς τὸ σῶμα, ἀλλὰ καὶ εἰς πολλὰς περιπτώσεις εἶναι ἀνεξάρτητος αὐτοῦ. Μία δ' ἐξ αὐτῶν εἶναι, ὅτι ἡ ἐξελίξις τῆς δὲν ἀκολουθεῖ τὴν σωματικὴν ἀνάπτυξιν, ἀλλ' ἐξικνεῖται πολὺ πέραν αὐτῆς.

Σχολεῖον καὶ πνευματικὴ ἀνάπτυξις τοῦ παιδὸς εἶναι πράγματα στενῶς συνδεδεμένα. Οὕτω σχολεῖα, ὡς νοοῦνται περίπου ταῦτα σήμερον, ἐνεφανίσθησαν μόνον διὰν ἐθεωρηθῇ ἀναγκαῖα ἡ ἀσκήσις τῶν πνευματικῶν δυνάμεων δι' ὕλης, τὴν ὁποίαν δὲν ἦτο δυνατόν νὰ οἰκιοποιηθῶν οἱ παῖδες ἐν τῇ συνήθει πορείᾳ τῆς ζωῆς. Κατ' ἀρχὰς δ' ἡ ὕλη αὐτῇ, ὡς ἐλέχθη καὶ ἀνωτέρω, ἦσαν τὰ γράμματα, ἥτοι ἡ ἀνάγνωσις καὶ ἡ γραφή, ἀλλὰ βραδύτερον διὰ τῆς ἀναπτύξεως τοῦ πολιτισμοῦ προσετέθησαν καὶ ἄλλα μαθήματα οὕτως ὥστε ἡ μουσικὴ παιδείσις περιέλαβε πάσας τὰς ἐνασχολήσεις τοῦ ἀνθρώπου, τῶν ὁποίων προστάτιδες ἦσαν αἱ Μοῦσαι.

Κατὰ τοὺς κλασσικοὺς χρόνους οἱ Ἕλληνες ἀπέδωσαν μεγάλην σημασίαν εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς διανοίας διὰ μαθημάτων συντελούντων εἰς τοῦτο. Ἡ κίνησις αὕτη ἔχουσα τὴν ἀρχὴν τῆς εἰς τοὺς σοφιστὰς ἢ ὀρθότερον εἰς τὰς συνθήκας, αἵτινες ἐδημιουργήθησαν ἐν Ἑλλάδι καὶ κατ' ἐξοχὴν ἐν Ἀθήναις μετὰ τοὺς Περικεὺς πολέμους, ἐκορυφώθη διὰ τοῦ Σωκράτους καὶ τοῦ Πλάτωνος. Κατὰ τὸν Σωκράτη ἡ ἀρετὴ εἶναι γνώσις μὲ τὴν ἐννοιαν, ὅτι, ἂν ὁ πρᾶττων τὸ ἀγαθὸν δὲν γνωρίζῃ, τί εἶναι τοῦτο, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ χαρακτηρισθῇ ἡ ἐνέργειά του ὡς ἀγαθὴ. Κατὰ τὸν Πλάτωνα ἐπίσης, μολονότι οὗτος ἐδέχετο καὶ τὴν συμβολὴν τοῦ ἐθισμοῦ εἰς τὴν ἠθικοποίησιν τοῦ ἀνθρώπου, ὡς ὁ Ξενοφῶν, ὁ Ἀριστοτέλης καὶ ἡ οὕτω καλουμένη παλαιὰ ἀγωγή, ἡ ἀρετὴ ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς διὰ δρώσεως τῆς διανοίας ἀντιλήψεως τοῦ ἀγαθοῦ.

Γενικῶς δ' εἰπεῖν, ἡ ζωὴ εἰς τὴν ἀντίληψιν τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων εἶχε δύο ὅψεις τὴν πρακτικὴν καὶ τὴν θεωρητικὴν. Τὴν πρακτικὴν συνιστοῦν ἡ προπαιδείσις τῶν παιδῶν τὸν τὴν ἀναγκαίαν, ἡ πολιτικὴ, ἡ διατήρησις τοῦ πολιτικοῦ, ἡ λειτουργία τῶν θεῶν καὶ τῆς δι' ἀπορητικῆς αἱ καὶ αἱ τεχνικαὶ ἡ φιλοσοφία καὶ ἡ ἐπιστήμη. Ἡ ἐνασχόλησις, περὶ

ραν προσαρμογήν εἰς τὴν κοινωνίαν καὶ ἐπομένως πρὸς καλυτέραν ἐξυπηρέτησιν τῶν ἀναγκῶν του εἶναι γινώσκῃ ὡς αὐτοαγωγή.

Κατὰ δεύτερον λόγον ἡ ἀγωγή ἐπιβάλλεται ὑπὸ ἄλλων ἀνθρώπων ἐπὶ ἐκάστου ἀτόμου, εἴτε σκοπῶς καὶ συστηματικῶς εἴτε τυχαίως. Ἡ κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον λαμβάνουσα χώραν ἀγωγή ἔχει τὴν ἀρχὴν τῆς εἰς τὸ μητρικὸν καὶ τὸ πατρικὸν φίλτρον. Ἡ μήτηρ κατὰ πρῶτον λόγον — καὶ κατὰ δεύτερον ὁ πατήρ — εἰς τὸν ἀνθρώπον, ὅπως καὶ εἰς πολλὰ τῶν ζώων, κινουμένη ὑπὸ ἐμφύτου τάσεως, ἥτις καὶ πειραματικῶς ἔχει ἀποδειχθῇ ὡς ἡ ἰσχυροτάτη πασῶν¹, τὸ μὲν προστατεύει τὸ τέκνον τῆς ἀπὸ τῶν κακῶν ἐπιδράσεων τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου, τὸ δὲ μεταδίδει εἰς αὐτὸ τὴν πείραν τῆς, ἵνα τὸ προετοιμάσῃ διὰ τὸν ἀγῶνα τῆς ζωῆς. Ἐκ τῆς ἐμφύτου ταύτης τάσεως προέκυψεν ἡ συνειδητὴ ἐπίδρασις τῶν γονέων καὶ τῶν ἄλλων ὠρίμων προσώπων καὶ μεταγενεστέρως ἡ ἰδρυσις εἰδικῶν κέντρων, τῶν σχολείων, πρὸς καλυτέραν προπαρασκευὴν τοῦ παιδὸς διὰ τὴν ζωὴν.

Ἐξ ἄλλου αὕτη αὕτη ἡ φύσις τῆς συμβιώσεως καὶ ἐπικοινωνίας τῶν ἀτόμων πρὸς ἄλληλα, ἥτις, σημειωτέον, ἐρεῖδεται ἐπὶ τῆς ἐμφύτου τήσεως τῆς κοινωνικότητος, ἐπιβάλλει τὴν ἐκδήλωσιν, τὴν ὁποίαν κολοῦμεν ἀγωγήν. Κοινωνία ἀνευ ἀγωγῆς δὲν νοεῖται, διότι ἡ ἀγωγή, ἐν εὐρείᾳ ἢ στενῇ ἐννοίᾳ, εἶναι ἐκείνη, ἥτις συντελεῖ εἰς διατήρησιν καὶ ἐξέλιξιν αὐτῆς.

Ὅθεν ἡ ἀγωγή δὲν εἶναι δημιούργημα τοῦ ἀνεπτυγμένου πολιτιστικῶς ἀνθρώπου, ἀλλὰ τι τὸ ἀπορρέον ἐξ αὐτῆς ταύτης τῆς φύσεως αὐτοῦ. Εἶναι σφάλμα νὰ νομίζεται, ὅτι ἡ ἀγωγή ἐνεφανίσθη, καθὼς ὁ ἀνθρώπος κατεσκεύασε τὰ πρῶτα ὄργανα πρὸς καλυτέραν ἐξυπηρέτησιν ἑαυτοῦ ἢ τὰς χονδροειδεῖς ἀπεικονίσεις ἐπὶ τῶν τοίχων τῶν σπηλαίων κατὰ τὴν παλαιολιθικὴν ἐποχὴν καὶ ἠσθάνθη τὴν ἀνάγκην νὰ μεταδώσῃ τὴν σχετικὴν πείραν εἰς τοὺς νεωτέρους. Ἡ μετάδοσις πολιτιστικῆς πείρας εἶναι ἠγνώτερος βαθμὸς ἀγωγῆς, ἐπειδὴ περιλαμβάνει συνθετικώτερον σκοπὸν καὶ μέσα, ἀλλ' ὁ πολιτισμὸς δὲν εἶναι ἐκεῖνος, ὅστις ἐπέβαλε τὴν ἀγωγήν εἰς τὸν ἀνθρώπον. Δι' αὐτοῦ ἀπλῶς ἐγένετο νοημονεστέρως χρησιμοποίησις ὑπάρχοντος φυσικοῦ κινήτρου.

Ἡ φύσις τῆς ἀγωγῆς καθορίζεται ἐκ τῆς φύσεως τοῦ ἀνθρώπου ὡς βιολογικοῦ, κοινωνικοῦ καὶ λογικοῦ ὄντος². Τοῦτο ὅμως δὲν σημαίνει, ὅτι ἐκάστη ἐκδήλωσις αὐτοῦ, ἥτις ἀπορρέει κυρίως ἐκ μιᾶς τῶν πλευρῶν τούτων, δὲν ἔχει σχέσιν πρὸς τὰς λοιπὰς οὔτε ὅτι οὐδέποτε ἐπιδράσις ἐκ τῶν ἑξῶ ἀπευθύνεται ἀπεκλειστικῶς εἰς μίαν ἐξ αὐτῶν. Πᾶσαι αἱ πλευраὶ ὅμοι ἁπαρτίζουσι τὴν προσωπικότητα τοῦ

ἀνθρώπου, ἥτις εἶναι ὁλόκληρὴ μὴ δυναμένη νὰ διαχωρισθῇ ἀνευ συνεπειῶν³.

Ἡ ἀγωγή ἐν γένει, ἀλλὰ κατ' ἐξοχὴν ἢ ἐν τῷ σχολείῳ τελουμένη, εἶναι πορεία, τῆς ὁποίας ἡ ἀρχή, τὸ μῆκος καὶ τὸ τέλος καθορίζεται ὑπὸ τῆς φύσεως τοῦ παιδός, ὡς καὶ ὑπὸ τῆς σκέψεως ἐκείνων, οἱ ὁποῖοι ἐπιθυμοῦν νὰ ἴδουν τὴν ἀρχικὴν φύσιν αὐτοῦ ὅσον ἐνδέχεται ἀνωτέραν. Ἐκ τούτων ἄλλοι μὲν ἐπιδιώκουν τοῦτο θεωρητικῶς μόνον, ἄλλοι δὲ καὶ θεωρητικῶς καὶ πρακτικῶς. Εἰς τὴν πρώτην κατηγορίαν ἀνήκουν οἱ φιλόσοφοι, οἱ κοινωνιολόγοι, οἱ θεωρητικοὶ ψυχολόγοι καὶ παιδαγωγικοί, οἱ νομοθέται, οἱ διοικοῦντες τὴν παιδείαν, κ.λ. Εἰς δὲ τὴν δευτέραν οἱ ἐρχόμενοι εἰς ἄμεσον ἐπαφὴν μὲ τὸν παῖδα, ἥτοι οἱ γονεῖς, οἱ διδάσκαλοι, οἱ κληρικοὶ καὶ ἐν γένει οἱ παιδεύοντες κατὰ τὸν ἕνα ἢ τὸν ἄλλον τρόπον παιδίας.

Ταῦτα μὲ ἄλλας λέξεις σημαίνουν, ὅτι ἡ ἀγωγή εἶναι κατὰ πρῶτον λόγον φιλοσοφία καὶ κατὰ δεύτερον πραγματικότητα, μολονότι ἱστορικῶς πρῶτον ἐνεφανίσθη ἡ ἀγωγή ὡς τι τὸ συμβαῖνον καὶ μετὰ ταῦτα ὡς φιλοσοφία. Λέγοντες δέ, ὅτι ἡ ἀγωγή εἶναι φιλοσοφία, ἐννοοῦμεν, ὅτι αὕτη ἀποτελεῖ σπουδαιότατον μέρος τοῦ συστήματος παντός ἀξίου τοῦ ὀνόματος φιλοσόφου. Καὶ τοῦτο, διότι ἡ ἀγωγή, οὕσα ζωὴ, ὡς ἐξέχθη ἀνωτέρω, ἀναποσπᾶστος συνδέεται πρὸς τὴν γενικὴν περὶ κόσμου καὶ βίου θεωρίαν. Ἀλλὰ καὶ ἂν οἱ φιλόσοφοι δὲν ἡσχολοῦντο περὶ τὴν ἀγωγήν, οἱ προσπαθοῦντες νὰ δώσουν λύσιν εἰς τὰ ποικίλα παιδαγωγικὰ προβλήματα, ὡς εἶναι, λ.χ., οἱ σκοποὶ τῆς ἀγωγῆς, τὰ μέσα πρὸς ἐκτέλεσιν αὐτῶν, καὶ ἄλλα, θὰ κατέφευγον εἰς τὴν φιλοσοφίαν ζητοῦντες τὴν συνδρομὴν τῆς, διότι εἶναι ἀδύνατον νὰ ἀντιμετωπίσῃ τις ταῦτα ὀρθῶς, ἂν δὲν λάβῃ ὑπ' ὄψιν τὰς ἀντιλήψεις περὶ κόσμου καὶ ζωῆς, περὶ τῆς φύσεως τοῦ ἀνθρώπου, τοῦ προσορισμοῦ αὐτοῦ, κ.λ., ἥτοι τὰ ζητήματα, ἅτινα ἀποτελοῦν ἀντικείμενον ἐξετάσεως ἐκ μέρους τῆς φιλοσοφίας. Οὕτως ἐκ τῶν γενικῶν πεποιθήσεων ἐκάστου φιλοσόφου ἀπορρέει καὶ ἀνάλογος ἀγωγή, ἢ μᾶλλον ἀνάλογος λύσις τῶν ποικίλων προβλημάτων τῆς ἀγωγῆς⁴. Διὰ τοὺς λόγους τούτους δὲ εἶπεν ὁ J. Dewey,

1 Λέγομεν ἀνευ συνεπειῶν, διότι οἰαδήποτε διάσπασις τῆς προσωπικότητος εἶναι ἀνώμαλος ψυχικὴ κατάσταση.

2 Λέγομεν περὶ σκοπῶν καὶ οὐχὶ περὶ σκοποῦ τῆς ἀγωγῆς διὰ τοὺς ἐξῆς λόγους: Ἀναγνωρίζομεν, ὅτι ὁ ἀνθρώπος ἔχει ἐν ἑαυτῷ τὴν ψυχὴν, ἡ ὁποία μένει ἀναλλοιώτως καὶ ἀμετάβλητος, διὸ ὁ σκοπὸς τῆς ἀγωγῆς δύναται νὰ εἶναι εἰς καὶ ὁ αὐτὸς πάντοτε καὶ εἰς πάντας τοὺς ἀνθρώπους, οὐχ ἥττον ὅμως ὑπάρχουν καὶ γνωρίσματα, ἅτινα εὐρυσκονταὶ ὑπὸ συνεχῇ μεταβολῇ καὶ διὰ τὰ ὁποία εἶναι ἀναγκαῖα εἰδικὴ μέριμνα τῆς ἀγωγῆς ἀναλόγως τόπου καὶ χρόνου. Ἀλλ' ἐκτὸς τούτου αὕτη αὕτη ἡ φύσις τοῦ ἀνθρώπου, ὅστις, ὡς ἐλέχθη, εἶναι ὁ βιολογικὸν, κοινωνικὸν καὶ λογικόν, ἐπιβάλλει πλείονας τοῦ ἑνὸς σκοποῦ, εἰς τὴν ἀγωγήν.

3 Ἐνταῦθα κρίνομεν σκόπιμον νὰ μνημονεύσωμεν αὐτῶν τῶν τῆς ἀγωγῆς, διατεταγμένων ὑπὸ μεγάλων ἀνδρῶν, ὅσα καταδειχθῇ ἡ ὀρθότης τῆς σκέψεως ταύτης. Κατὰ τοὺς Ηρόδοτον ὡς ἐπὶ τῶν ἀγαθῶν καὶ ἐπομένως σκο-

1 Περὶ τοῦτου Ν. Μελανίτου, Ἡ προσωπικότης καὶ ὁ χαρακτὴρ ὑπὸ τὸ πρῶτον τῆς ἐπιστημονικῆς ἐρεῖνης, σ. 165. Ἐν Ἀθῆναις, 1933.

2 Ὅτι εἰς τοὺς τῶν μεγάλων φιλοσόφων εἶναι ὁμοίαιται αἱ τῶν ἡ ἀληθὴς φύσις τῆς ἀγωγῆς σημαίνει ὅτι καὶ τῆς ἀληθοῦς φύσεως τοῦ ἀνθρώπου. Καὶ ἐνταῦθα ὁ σκοπὸς τῆς ἀγωγῆς εἶναι ὁ ἀνθρώπος νὰ γινῇ ὅπως εἶναι δυνατόν νὰ εἶναι ὁ ἀνθρώπος ἐν γένει.

Τούτων οὕτως ἐχόντων, ἡ ἀγωγή λαμβάνει τὴν μορφήν, ἣτις χαρακτηρίζεται ὡς ἀσκήσις. Εἶναι δὲ ἀσκήσις ἐν παιδαγωγικῇ ἐννοίᾳ ἡ ἐπιβολὴ ἀπαξ ἢ πολλαῖς ἐνεργειῶν, διὰ τῶν ὁποίων ἐπιτυγχάνεται ὁρισμένον ἐπιθυμητὸν ἀποτέλεσμα ἐπὶ τοῦ παιδός, ἢ ὑἄλλον κατὰστάσις ἀνωτέρα τῆς προηγουμένως ἐπικρατούσης. Καὶ προκειμένου μὲν περὶ σώματος τὸ ποθούμενον ἀποτέλεσμα ἐπιφέρουν αἱ σωματικαὶ ἀσκήσεις, προκειμένου δὲ περὶ πνεύματος αἱ πνευματικαί. Ὅσον ἀφορᾷ ὅμως τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ πνεύματος καλὸν εἶναι νὰ ἔχωμεν ὑπ' ὄψει, ὅτι αὐτὴ δὲν εἶναι πάντοτε ἡ αὐτή, διότι πλὴν τῶν προδιαθέσεων, ἐκ τῶν ὁποίων ἐξαρτᾶται, ἀκολουθεῖ τὸ ἐπίπεδον, εἰς τὸ ὁποῖον εὐρίσκεται ἡ κοινωνία ἀπὸ πνευματικῆς ἀπόψεως, τὰς ἐπικρατούσας ἀντιλήψεις περὶ τῆς σημασίας τῆς διὰ τὴν μόρφωσιν τοῦ ἀνθρώπου, περὶ τῶν σκοπῶν τῆς ἀγωγῆς, περὶ τῆς ὠφελιμότητος αὐτῆς, πράγματα δηλαδὴ ἀπορρέοντα ἐκ τῆς κοινωνικῆς, τῆς ιστορικῆς καὶ τῆς προσωπικῆς ἐμπειρίας.

Ὡς γνωστόν, ἡ γυμναστικὴ καὶ μουσικὴ παιδεία εἰς τὰς ἀρχαίας Ἀθήνας ἦτο ἀσκήσις τοῦ σώματος καὶ τῆς ψυχῆς¹, διὰ τῆς ὁποίας ὁ παῖς ἐν τέλει ἀπέβρινε «καλὸς κάγαθός». Καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν ἡ ἀσκήσις τῆς ψυχῆς ἀπέβλεπεν εἰς ἀνάπτυξιν τῆς συναισθηματικῆς ζωῆς, ἀλλὰ μετὰ ταῦτα καὶ εἰς τὴν τῆς διανοίας. Ἡ μεταβολὴ αὕτη ἐπῆλθεν ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς διδασκαλίας τῶν σοφιστῶν, ἀλλὰ κυρίως τοῦ Σωκράτους, τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους, οἵτινες εἰσηγήθησαν μεγαλύτεραν καλλιέργειαν τῆς πλευρᾶς ἐκείνης τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, διὰ τῆς ὁποίας διακρίνεται οὗτος τοῦ ζῴου. Εἶναι δ' αὕτη ὁ λόγος. Ὁ ἄνθρωπος εἶναι ὄν λογικόν, εἶπεν ὁ Ἀριστοτέλης καὶ ἐπαιέλαβον πλείστοι ἄλλοι². Οὕτως αἱ παρεχόμεναι ὑπὸ τοῦ σχολείου γνώσεις δὲν ἔχουν σημασίαν μεγάλην καὶ ἑαυτὰς, ἀλλὰ καθ' ὅσον δι' αὐτῶν προκαλεῖται ἀσκήσις τοῦ πνεύματος. Ἡ ἰδέα αὕτη ἀποτελεῖ τὴν οὐσίαν τῆς εἰδολογικῆς μορφώσεως ἐν τῇ ἀγωγῇ, ἣτις εἶναι προῖον τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς σκέψεως καὶ κατ' ἐξοχὴν τοῦ Πλάτωνος³.

Ἡ πνευματικὴ ἀσκήσις — καὶ ἡ σωματικὴ ὡσαύτως — δὲν ἀρχίζει τὸ πρῶτον, εὐθύς ὡς ὁ παῖς ἔλθῃ εἰς τὸ σχολεῖον, ἥτοι κατὰ τὴν ἡλικίαν τῶν ἐξ ἐκείνου ἐτῶν. Οὗτος ἐρχόμενος εἰς αὐτὸ ἔνεκα τῶν ποικίλων ἐπιδράσεων τοῦ περιβάλλοντός του καὶ δὴ καὶ τοῦ οἰκογενειακοῦ ἔχει προωθηθῇ εἰς τὴν ἀνάπτυξίν του, τὸ δὲ σχολεῖον ἀναλαμβάνει νὰ προωθήσῃ αὐτὸν ἐτι περαιτέρω διὰ συστηματικῆς ἐπιδράσεως.

Διὰ τῶν πνευματικῶν δ' ἀσκήσεων δὲν ἀναπτύσσεται μόνον ἡ διάνοια, ἀλλὰ καὶ αἱ ἄλλαι πλευραὶ

τῆς ψυχῆς, τὸ συναίσθημα καὶ ἡ βούλησις, διότι πᾶσαι εὐρίσκονται εἰς ἀμοιβαίαν σχέσιν πρὸς ἑαυτὰς καὶ τὸ ὅλον — τὴν ψυχὴν — τοῦ ὁποίου εἶναι μέρη. Παρὰ ταῦτα ὅμως ἐπιβάλλεται ἀσκήσις σύμμετρος πασῶν τῶν πλευρῶν, διότι ὑπὲρ τὸ δέον ἀνάπτυξις τῆς μιᾶς ἐναντι τῶν ἄλλων ἀποβαίνει εἰς βάρος καὶ αὐτοῦ τοῦ αὐτοῦ καὶ τῆς κοινωνίας. Διὰ τῆς τοιαύτης δὲ συμμέτρου ἀσκήσεως τῆς διανοίας, τῆς βουλήσεως καὶ τοῦ συναισθήματος, προσδοκᾶται νὰ ἀποκτησῇ ὁ παῖς μεγαλύτεραν αὐτογνωσίαν, νὰ ἀντιληφθῇ τὴν λογικότητα τοῦ κόσμου, νὰ αἰσθανθῇ ἀγάπην καὶ σεβασμὸν πρὸς τὸν δημιουργὸν αὐτοῦ, νὰ ἀντιληφθῇ τὸν ἐπὶ τῆς γῆς προορισμὸν του, νὰ συναισθανθῇ τὰς πρὸς τοὺς ἄλλους ὑποχρεώσεις του καὶ νὰ καταστῇ ἱκανὸς νὰ ἐκπληρωθῇ κατὰ τὸν κατὰ τὸ δυνατόν καλύτερον τρόπον τὰς ἀνάγκας του ὡς βιολογικοῦ καὶ σκεπτομένου ὄντος δι' ὀρθῆς λύσεως τῶν ποικίλων προβλημάτων, ἅτινα παρουσιάζει ἡ ζωὴ.

Θὰ ἔλεγέ τις, ὅτι αἱ ἐπιδιώξεις αὗται τῆς ἀγωγῆς καθιστοῦν αὐτὴν ἀνεξάρτητον τόπου καὶ χρόνου. Δεδομένου ὅμως, ὅτι ἡ ψυχὴ ὑφίσταται, ἐφ' ὅσον εὐρίσκεται εἰς τὸ ἀνθρώπινον σῶμα, τὰς ἐπιδράσεις αὐτοῦ, ὡς καὶ τοῦ περιβάλλοντος, τὸ ὁποῖον, ὡς ἔχει ἡδὴ λεχθῇ, εἶναι ὑπὸ διαρκῆ μεταβολήν, πρέπει λογικῶς σκεπτόμενοι νὰ εἰπώμεν τοῦτο· ἡ ἀγωγή, ἐφ' ὅσον ἀναφέρεται εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῶν χαρακτηριστικῶν πάντα ἀνθρώπου ἱκανότητων δύναται νὰ εἶναι ἡ αὐτὴ πανταχοῦ καὶ πάντοτε, ἀλλ' ἐφ' ὅσον αὕτη ἀποβλέπει εἰς ἀνάπτυξιν ἀτομικῶν γνωρισμάτων ἢ φυλετικῶν προσλαμβάνει καὶ περιεχόμενον διάφορον ἀπὸ τόπου εἰς τόπον καὶ ἀπὸ ἐποχῆς εἰς ἐποχὴν. Πλὴν τούτου ἡ φύσις τῆς ἀγωγῆς, οἱ σκοποὶ αὐτῆς, τὰ μέσα, τῶν ὁποίων αὕτη κάμνει χρῆσιν, εἶναι στενῶς συνηρημένα πρὸς τὴν πολιτιστικὴν ἀνάπτυξιν κοινωνίας τινός, τὰς ἐπιδιώξεις ἐκάστης πολιτείας, τὴν παράδοσιν ἐκάστου λαοῦ, τὴν ἰδιοσυγκρασίαν αὐτοῦ, τὰς θρησκευτικὰς του πεποιθήσεις, κ.λ., διὸ αὕτη εἶναι ὁ μεταβαλλόμενος καὶ προσαρμοζόμενος πρὸς τὰς ἐκαστοτε ἀνακυπτούσας νέας ἀνάγκας. Ἐξ ἄλλου διὰ τῆς ἐξελέξεως τῆς κοινωνίας ἀναφαίνονται διαρκῶς καὶ περισσότεραι ἱκανότητες τοῦ ἀνθρώπου, διότι οὗτος εὐρίσκει πλείονας εὐκαιρίας νὰ φέρῃ εἰς φῶς λανθανούσας ἐμφύτους προδιαθέσεις ἢ καταβολὰς αὐτοῦ ἢ νὰ διαφοροποιήσῃ ἐτι μᾶλλον ἄλλας. Δεδομένης λοιπὸν τῆς πραγματικότητος ταύτης, πῶς εἶναι δυνατόν νὰ παραμῇ ἡ ἀγωγή ἐξ ὁλοκλήρου ἀμετάβλητος;

Μετὰ τῆς ἀσκήσεως τῶν πνευματικῶν ἱκανότητων εἶναι συνυφασμένη ἡ ἀπόκτησις ἐκ μέρους τοῦ παιδὸς ἐμπειρίας. Αὕτη, καὶ κατ' ἐξοχὴν ἡ γνώσις, εἶναι μὲν μέσον πρὸς ἀσκήσιν, ἀλλὰ καὶ καθ' ἑαυτὴν ἔχει μεγάλην σημασίαν διὰ τὴν ὅλην ὑπόστασιν τῆς προσωπικότητος. Ἡ προσαρμογὴ εἰς τὸ περιβάλλον ἡ οἰκιοποίησις τῆς πολιτιστικῆς πείρας τῆς φυλῆς ἢ λύσις προβλημάτων ποικίλης φύσεως, κ.λ., συνεπάγεται πρόσκτησιν γνώσεων, πεποιθήσεων, ἰδεῶν, δεξιότητων, συνηθειῶν. Ὅθεν ἐτέρα μορφή, τὴν αὐτοῖν προσλαμβάνει ἡ ἀγωγή, εἶναι ἐκείνη καθ' ἣν ἐπιδιώκεται τὸν ἐκείνου παρέχεται εἰς τοῦ παιδὸς ἡ ἐμπειρία, διὰ τῆς ὁποίας οὗτος εἰσάγονται εἰς τὴν πραγματικὴν κοινωνίαν τῆς φύσεως καὶ τοῦ πολιτισμοῦ. Ἐπομένως ἡ ἀγωγή ταυτίζεται μέγιστον

1 «Ἐστὶ δὲ που (παιδεία) ἡ μὲν ἐπὶ σώμασι γυμναστικὴ, ἡ δ' ἐπὶ ψυχῇ μουσικὴ». Πλ. Πολ. 2, 376 E.

2 «Τὰ μὲν οὖν ἄλλα τῶν ζῴων μάλιστα μὲν τῇ φύσει ζῇ, μικρὰ δ' ἔτι καὶ τοῖς ἔθουσιν, ἄνθρωπος δὲ καὶ λόγῳ μόνον γὰρ ἔχει λόγον· ὥστε δεῖ ταῦτα συμφωνεῖν ἀλλήλοις, ποῦλα γὰρ ταῦτα τοῦ θνητοῦ καὶ τὴν φύσιν προτιθεῖται, δεῖ τὸν λόγον, τὸν προτιθεῖται ἄλλως ἔχειν θέσιν». Ἀριστ. Πολ. 3, 13.

3 Ἡρβ. πρὸς τούτου Ν. Μελαντζοῦ. Το πρῶτον μὲν τὴν καλλιέργειαν σπουδῶν ἀπὸ συγχρόνου ἀποφω. ἰστορ. ζόμενον, σ. 21-24. Ἐν Ἀθῆναις, 1952.

διότι
αυτὸς
μέρη-
ετρος
τινὲς
καὶ
τοιαύ-
του
ἀπο-
νιλη-
ἀγά-
ν, νὰ
ἐ συν-
του
κατὰ
ου ὡς
ύσεως
σιάζει

γωγῆς
υ. Δε-
ον εὐ-
ράσεις
ον, ὡς
πρέπει
γωγῆς,
χορα-
ύνεται
ῖ' ὅσον
ριομά-
όμενον
χῆς εἰς
ῖ σκο-
α χρῆ-
τιστι-
ς ἐκά-
ῖ, τὴν
πεποι-
όμενον
υπονού-
ως τῆς
τότεται
ὑρίσκει
νοῦσας

ἢ νὰ
λοιπόν
τόν νὰ
ῖ:

καινοτή-
ους τοῦ
γνώσις,
ἐπιτη-
σιν τῆς
βίβλου
μετῆς,
ῖ συνε-
ῖδεων,
τῆ, τὴν
ν καθ'
εἰς τοῦ
ῖοντα
πρῶτο
ῖ διεξο-

αὐτοῦ βαθμοῦ πρὸς τὸ φαινόμενον, τὸ ὁποῖον δηλοῦμεν διὰ τοῦ ὅρου «μάθησις».

Τινὲς ἔχουν τὴν γνώμην, ὅτι ἡ κυρία οὐσία τῆς ἀγωγῆς εἶναι ἡ παροχὴ γνώσεων, διότι διὰ τῆς γνώσεως ἀνυψοῦται ὁ ἄνθρωπος πνευματικῶς καὶ ἡθικῶς. Ὅσοι δὲ εὐρύτερας ἐκτάσεως εἶναι αὕτη, τόσῳ καλύτερον κατορθώνει ὁ παῖς, κατ' αὐτοὺς, νὰ γνωρίσῃ πληρέστερον τὸν ἑαυτὸν του καὶ τὸν κόσμον, νὰ ζῇ ἐπιτυχῶς τὰ προβλήματα τῆς ζωῆς του καὶ νὰ κατανόη, ὅτι αἱ μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων σχέσεις εἶναι σχέσεις ἡθικά. Τοιοῦτοτρόπως φρονοῦν, ὅτι ἐν τῇ σχολείῳ πρέπει νὰ διδάσκονται τὰ μαθήματα ἐκεῖνα, διὰ τῶν ὁποίων προπαρασκευάζονται οἱ παῖδες καὶ τὴν πρακτικὴν ἰδίαν ζωὴν καὶ οὐχὶ ἐκεῖνα, δι' ἃ ἀσχεῖται «δὴθεν» ἡ ψυχὴ αὐτῶν. Ἡ ἀντίληψις αὕτη εἶναι ἄκρως χρησιμοθηρική, διό καὶ ἀπαράδεκτος ἢ ἐπιστημονικὴ ἔρευνα καὶ ἡ πείρα διδάσκει, ὅτι οὐτε πάντα τὰ μαθήματα ἀσκοῦν τὴν αὐτὴν ἐπιδρασίαν ἐπὶ τῆς διανοίας τοῦ παιδὸς οὔτε πάντα περιλείουν τὰς αὐτὰς ἀξίας διὰ τὴν ἡθικὴν διάπλασιν αὐτοῦ. Ἐξ ἄλλου εἶναι βέβαιον, ὅτι μόνη ἡ γνώσις ἀνευ ἀναλόγου ἀσκήσεως τῶν πνευματικῶν καὶ τῶν ἄλλων ἱκανοτήτων ἥκιστα βοηθεῖ τὸν ἄνθρωπον νὰ παιδευθῇ δεόντως.

Ἄν ὁ ἄνθρωπος ἦτο μόνον βιολογικὸν ὄν, ἡ ἀντίληψις αὕτη πιθανὸν νὰ ἦτο ὀρθή. Ἀλλὰ πῶς εἶναι δυνατόν νὰ δεχθῶμεν, ὅτι ὁ ἄνθρωπος, ὅστις ἔχει κατορθώσει νὰ περικλείσῃ τὴν λειτουργίαν τοῦ σὺμπαντος ἐντὸς ὀλίγων ἐξισώσεων, εἶναι πρόπον νὰ περιορίζεται εἰς μόνα ἐκεῖνα, ἅτινα ἐξυπηρετοῦν αὐτὸν εἰς τὴν πρακτικὴν ζωὴν; Εἶναι ἡ ἐπιτυχία εἰς αὐτὴν ὁ μόνος προσορισμὸς τοῦ ἀνθρώπου; Ἐπικρατήσις ἐξ ὁλοκλήρου τοιούτων ἰδεῶν θὰ κατεβίβαζε τὸν ἄνθρωπον, θὰ παρημποδίζε τὴν ἀνύψωσιν αὐτοῦ ἐπὶ τὴν διανοητικὴν καὶ ἡθικὴν ἀπόφωσιν. Ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶναι μὲν ἄγγελος, ἀλλὰ δὲν εἶναι καὶ ἄλογον ζῶον. Ἀπὸ πάντα ταῦτα ἡ γενικὴ μόρφωσις, θὰ ἐλεγέ τις ὡς ἐλευθέρως ἀγωγῇ, διὰ τῆς ὁποίας ὁ παῖς καὶ χρησίμους γνώσεις ἀποκτᾷ καὶ τὰς ψυχικὰς του δυνάμεις ἀσκεῖ, ἐφ' ὅσον βεβαίως λαμβάνεται εἰδικὴ πρὸς τοῦτο μέριμνα, εἶναι ἀνωτέρα ἀναμφιβόλως τῆς στενῆς επαγγελματικῆς, διὰ τῆς ὁποίας ἐπιδιώκεται περιορισμένης φύσεως ἀσκήσις τοῦ παιδός.

Ἡ φύσις τοῦ ἀνθρώπου περαιτέρω ἔχει συντελεσθῇ, ὥστε ἡ ἀγωγή νὰ προσλαμβάνῃ τὴν μορφήν, τὴν ὁποίαν ἀπαιτεῖ ἡ συμμόρφωσις τοῦ παιδὸς ὡς ἀνθρώπου ὄντος εἰς τὰς ἀπαιτήσεις τῆς κοινωνίας καὶ τῆς λογικῆς. Ὁ ἄνθρωπος ὡς ὄργανισμός ἔχει ἑαυτὸς ἐπιθυμίας ἐπιβαλλομένας εἰς αὐτὸν ὑπὸ τοῦ περιβάλλοντος του, αἵτινες πρέπει νὰ χειραγωγηθοῦν, ὥστε ἄλλως ὑπάρχει ὁ κίνδυνος νὰ ἐκδηλώνωνται ἐν τῷ τρόπῳ αὐτόχρημα ἄγριον καὶ ἐπομένως καταστρεφτικόν ὑπὸ τῶν πιστευόντων εἰς ὑψηλὰ ἰδανικά ἡγετῶν, καὶ ἐν γένει ζώντων βίον ἀνώτερον. Ὅθεν ἀνάγκη πρὸς τὴν ἡθικὴν οὕτως, ὥστε νὰ διασφαλισθῇ ὅτι οἱ ὑπὸ τῶν ἐπιθυμιῶν τούτων ἐπιβαλλόμενοι κίνδυνοι ἐντὸς αὐτῶν πλαισιωμένων ὑπὸ τῶν ὁποίων διετύπωνται πρόσωπα μεγάλης ἡθικῆς ἱκανότητος καὶ ἡθικότητος, ἢ εἰς τὰς

ὁποίας πιστεύει ἡ κοινωνία ἀποδεχθεῖσα τὰς ἀπόψεις μεγάλων ἀνδρῶν ἢ ἀναπτύξασα ταύτας διὰ τῆς παρόδου τοῦ χρόνου. Ἀφ' ἑτέρου δὲ ἡ ἀγωγή δεόν νὰ ἀσκήται κατασταλτικῶς, ἥτοι κατὰ τρόπον ἐπιφέροντα μείωσιν τῆς ἐντάσεως τῶν ἐν λόγῳ ἐπιθυμιῶν καὶ ἐνεργειῶν. Τοῦτο ἐπιτυγχάνεται διὰ τῆς παροχῆς τῶν ἀναγκαίων γνώσεων καὶ τῆς ἀναπτύξεως τῆς διανοίας, τῆς βουλήσεως καὶ τοῦ συναισθήματος, ἀλλὰ καὶ ὁ ἐθισμὸς συμβάλλει μεγάλως εἰς τοῦτο.

Ὁ ἐθισμὸς εἶναι παρεμφερὲς πρὸς τὴν ἀσκήσιν φαινόμενον, ἀλλὰ καὶ διακρίνεται αὐτῆς. Ἀσκήσις καὶ ἐθισμὸς συμβαίνουν, ὅταν γίνεται ἐπανάληψις μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς ἐνεργείας πρὸς ἐκπλήρωσιν ὁρισμένου σκοποῦ, ἀλλ' ὅμως δὲν ἀποκλείεται νὰ ἐπέλθῃ καὶ διὰ μιᾶς μόνης ἐνεργείας ἡ μεταβολή, ἡ ὁποία λέγομεν, ὅτι εἶναι ἀποτέλεσμα ἀσκήσεως ἢ ἐθισμοῦ. Ὡστε εἰς τὴν ἐπανάληψιν τῶν ὁμοίων ἐνεργειῶν ἔγκειται ἡ συγγένεια τῆς ἀσκήσεως καὶ τοῦ ἐθισμοῦ. Ἡ διαφορὰ δ' αὐτῶν εἶναι ἡ ἑξής: διὰ τῆς ἀσκήσεως ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐπέρχεται βελτίωσις σωματικῆς λειτουργίας, ψυχικῆς ἱκανότητος, κ.λ., πρᾶγμα τὸ ὁποῖον δὲν εἶναι δυνατόν νὰ λεχθῇ, ὅτι ἰσχύει ἐν ἴσῳ μέτρῳ διὰ τὸν ἐθισμόν. Παρὰ ταῦτα ὅμως ὁ ἐθισμὸς — ὡς καὶ τὸ ἀποτέλεσμα αὐτοῦ ἢ ἑξις — εἶναι τι, τοῦ ὁποίου ἂν γίνῃ καλὴ χρῆσις ὑπὸ τῶν ἐπιμελουμένων τῆς ἀγωγῆς παιδῶν, εἶναι δυνατόν νὰ ἀποβῇ εὐεργετικώτατος καὶ ἀπὸ σωματικῆς καὶ ἀπὸ διανοητικῆς καὶ ἀπὸ ἡθικῆς ἀπόψεως.

Ἐθίζομαι εἰς τι σημαίνει ἐν πρώτοις, ὅτι προσαρμόζομαι εἰς αὐτό, ἥτοι ἀντιμετωπίζω τοῦτο οὐχὶ ὡς τι τὸ νεοφανές, ἀλλ' ὡς τι, τὸ ὁποῖον ἔχει σχέσιν πρὸς τὸ εἶναί μου. Οὕτω διὰ τῆς προσρμογῆς καὶ ἡ οἰκείωσις πρὸς τὰς μεταβαλλομένας συνθήκας ἐκτυγχάνεται, πρᾶγμα σπουδαιότατον διὰ τὸν ὅλον ψυχικὸν βίον τοῦ ἀνθρώπου, καὶ ἡ ψυχικὴ ἰσορροπία δὲν διαταράσσεται. Ἀφ' ἑτέρου ὁ ἐθισμὸς ἔχει τὴν ἔννοιαν, ὅτι οἰαδήποτε νέα ἐνέργεια εἴτε κατάστασις, ἥτις ἐπιβάλλεται εἰς τὸ ἄτομον διὰ τῆς ἐπαναλήψεως, καθίσταται ὀλιγώτερον δυσάρεστος ἢ καὶ ἐν τέλει εὐχάριστος. Διὰ τὴν ἀγωγὴν τῶν νέων τοῦτο ἔχει ὅλως ἰδιαίτεραν σημασίαν, διότι εἰς αὐτοὺς ἔνεκα διαφόρων λόγων πολλάκις τὸ ἄτοπον, τὸ βλαβερόν, κ.λ., εἶναι εὐχάριστον, τὸ δὲ χρήσιμον, τὸ ὠφέλιμον καὶ τὸ εὐγενὲς δυσάρεστον. Ὁ Ἀριστοτέλης παρετήρησε τοῦτο, ὡς καὶ πλεῖστα ἄλλα σχέσιν ἔχοντα πρὸς τὸν ἐθισμόν καὶ τὰς ἑξεις, εἰπὼν τὰ ἑξῆς: «Τὸ γὰρ σωφρόνως καὶ καρτερικῶς ζῆν οὐχ ἡδὺ τοῖς πολλοῖς ἀλλως τε καὶ νέοις. Διὸ νόμους δεῖ τετάχθαι τὴν τροφήν καὶ τὰ ἐπιτηδεύματα οὐκ ἔσται γὰρ λυπηρὰ συνήθη γινόμενα». Κατὰ τρίτον λόγον ἡ ἀπόκτησις ἀγαθῶν ἕξεων ἐκ μέρους τῶν παιδῶν εἶναι μέγα κέρδος διὰ τὴν ἀγωγὴν, διότι δι' αὐτῶν καὶ ἡ σωματικὴ ὑγεία ἐξασφαλίζεται καὶ ὁ ψυχικὸς βίος αὐτῶν προάγεται. Καὶ θὰ παρατηρήσῃ τις μὲν, ὅτι ἑλλείπει ἀπὸ τοῦ ἐθισμοῦ καὶ τῆς ἑξέως τὸ συνειδητὸν στοιχείον, τὸ ὁποῖον εἶναι σπουδαιότατον διὰ τὴν ὀρθὴν ῥύθμισιν τῆς διαγωγῆς τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλὰ πρέπει νὰ ἔχῃ κατὰ νοῦν, ὅτι ἡ ἑξις δὲν εἶναι ἐντελὴς ἀσχετος πρὸς τὴν συνειδητὴν ἐνέργειαν, διότι ἄλλοτε προηγείται καὶ ἄλλοτε

ἡ ἐξέλιξις. Δε δύο μέρη τῆς ψυχῆς ὡς τὸ μεν ἔχει ἑξῆς καὶ τὸ δὲ οὐκ ἔχει μὲν κατ' αὐτὸ, λογικὴ καὶ ἡθικὴ δυνάμειν». Ἀριστ. Πολ. Β', 11.

έπεται αὐτῆς. Ἀλλὰ καὶ ἂν αἱ καθ' ἑξιν ἀγαθαὶ ἐνέργειαι παρέμενον εἰς τὸ διηνεκές ἀδυναίδητοι, τοῦτο δὲν θὰ κατεβίβαζε τὸ ἄτομον καὶ διότι τοῦτο οὐδένα ἰδὴ ἐβλάπτε καὶ ἐπειδὴ τὸ καλὸν δὲν ἔγκειται μόνον εἰς τὴν γνῶσιν τῆς φύσεως αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ εἰς ἀνάλογον ἡθυσμῶν τῆς διαγωγῆς τοῦ ἀνθρώπου· ἡ δ' ἑξὶς εἶναι μέρος τῆς ἐν γένει διαγωγῆς αὐτοῦ.

Κατὰ ταῦτα ἡ ἀγωγή διὰ τοῦ ἔθιμου καὶ συμμόρφωσιν τῶν παίδων εἰς τὸ κοινὸν αἰσθημα ἐπιφέρει καὶ τὸν ὅλον ψυχικὸν βίον προάγει. Μὴ λησμονώμεν, ὅτι ἡ ἑξὶς εἶναι εἶδος τῆς ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου ἀποκλιωμένης ἐμπειρίας καὶ ἐπομένως ἐφ' ὅσον αὕτη εἶναι ὁρθὴ ἀσκεῖ εὐεργετικὴν ἐπίδρασιν ἐφ' ὁλοκλήρου τοῦ ψυχικοῦ βίου¹.

Ἐτέρω ὅψις τῆς ἀγωγῆς εἶναι ἐκείνη, καθ' ἣν παρὰ τὴν ἀνάπτυξιν καὶ κατάλληλον διαπαιδαγώγησιν τῶν ἐμφύτων τάσεων τοῦ παιδὸς ἐπιδιώκεται ἡ δημιουργία νέων ἰδιοτήτων εἰς αὐτόν, αἵτινες μικρὰν ἢ οὐδεμίαν σχέσιν ἔχουν πρὸς ὅ,τι φέρει οὗτος ἐκ φύσεως. Βεβαίως ἐφ' ὅσον δημιουργεῖται τι εἰς τὸν ἄνθρωπον δὲν ἀντιβαίνει εἰς τὴν φύσιν του, ἀλλ' ὅμως ἐνίοτε δὲν ἀπορρέει ἀμέσως τοῦτο ἐξ αὐτῆς, ἀλλ' εἶναι δημιουργήμα τοῦ πολιτισμοῦ. Ἡ πίστις εἰς ἰδανικά καὶ ἀξίας, ἡ θετικὴ ἢ ἀρνητικὴ στάσις πρὸς θεσμοὺς καὶ πρόσωπα, τὸ διαφέρειν, ἡ ἀγάπη πρὸς τὴν πατρίδα καὶ τὴν ἐλευθερίαν αὐτῆς, ἡ συνειδήσις τῶν πράξεων καὶ ἄλλα ἐμπίπτουν εἰς τὴν κατηγορίαν ταύτην. Καὶ εἶναι μὲν ἐνδεχόμενον νὰ παρατηρήσῃ τις, ὅτι, ἐφ' ὅσον ὁ ἄνθρωπος ἐδημιούργησε ταῦτα ἢ προῆλθεν εἰς τὴν κατάστασιν νὰ τὰ ἀναγνωρίσῃ καὶ καθιστᾷ αὐτὰ τρόπους διαγωγῆς του, εἶχε καὶ ἔχει ἐν ἑαυτῷ τὰ σπέρματα τῆς δημιουργίας καὶ τῆς ἀναγνωρίσεως, ἀλλ' ὅμως ἡ ἐξελίξις τοῦ κοινωνικοῦ βίου εἶναι ἐκείνη, ἣτις κατέστησεν αὐτὰ στοιχεῖα τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς. Γενικῶς πρέπει νὰ ἔχωμεν ὑπ' ὄψει, ὅτι, μολονότι αἱ ἀρχικαὶ φυσικαὶ τάσεις τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ὀλίγαι, αὐταὶ διὰ διαφοροποιήσεως ἰδίᾳ καθίστανται πολυπλοκώταται καὶ ἐκδηλοῦνται ποικιλοτρόπως εἰς τοὺς ζῶντας εἰς ἐξελικμένους κοινωνίας ἀνθρώπους καὶ τυχόντας ἐπιμεμελημένης ἀγωγῆς. Ἄν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν, λ. χ., τὸ συναίσθημα, θὰ παρατηρήσωμεν πλείους ὅσας διαφοροποιήσεις τῆς ἀρχεγόνου καταστάσεως ὀφειλουμένας εἰς τὸν κοινωνικὸν βίον καὶ τὸν πολιτισμόν. Ἐπειδὴ δὲ αἱ ἐκδηλώσεις αὗται ἔχουν χαλαρὸν σύνδεσμον πρὸς τὰς ἐμφύτους τάσεις τοῦ ἀνθρώπου, ἡ ἀγωγή ὀφείλει νὰ καταβάλλῃ μακρὰν καὶ σύντονον προσπάθειαν, ἵνα καθιστᾷ αὐτὰς μέρος τῆς ὅλης διαγωγῆς τοῦ παιδός.

Περαιτέρω ὁ ἀσχολούμενος περὶ τὴν ἀγωγήν παίδων ἔχων ὑπ' ὄψει, ὅτι ἕκαστος παῖς κέκτηται ἰδίαν προσωπικότητα, ἣτις περιλαμβάνει μὲν πολλὰς πτυχάς, ἀλλ' ἅπασαι εἶναι ὁργανωμέναι εἰς ἐνιαῖον ὅλον, δημιουργεῖ τοιαύτην ἀτμόσφαιραν εἰς τὰς σχέσεις αὐτοῦ μετὰ τῶν παίδων, ὥστε καὶ ἐκάστη ἐπὶ μέρους πτυχὴ νὰ ἐξελίσσεται καὶ τὸ ὅλον, εἰς τὸ ὁποῖον ἰσχύει αὕτη. Ἐξ ἁλλων ἔχει τὴν ὁριζιανότητα, ὅτι πάντα ἐκδηλώσεις τῆς διαγωγῆς τοῦ παιδός

1 Ἐκτιζομένη, ὅτι προσεγγίζοντα εἰς τὴν δημοσιότητα ἔργασίαν ἡμῶν περὶ τοῦ φαινομένου ἔθιμου—ἐξωστῶ, ὅπου ἐξετάζεται τοῦτο ἀπὸ πύσης ἀπείψεως.

δὲν πηγάζει ἐξ ὠρισμένης μόνον πτυχῆς, ἀλλὰ συγχρόνως καὶ ἐκ τῆς ὅλης προσωπικότητος αὐτοῦ. Εἶναι μεγάλη ἀνακάλυψις τῆς συγχρόνου ψυχολογίας, ὅτι ὁ ψυχικὸς βίος τοῦ ἀνθρώπου δὲν σύγκειται ἐκ δεξιοτήτων ἢ στοιχείων εὐρισκομένων ἐν σχετικῇ ἀνεξαρτησίᾳ ἀπ' ἀλλήλων, ἀλλ' ὅτι οὗτος εἶναι ἐνιαῖος, τὰ δὲ λεγόμενα μέρη εἶναι ἐκδηλώσεις ἐνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ ὅλου, τὸ ὁποῖον ἀναγνωρίζεται εἰς πᾶσαν ἐνέργειαν τοῦ ἀνθρώπου.

Αἱ ἰδέαι αὗται ἔχουν ἐπιφέρει μεγάλας μεταβολὰς καὶ εἰς τὴν ἀγωγήν. Οὕτως οἱ ἀσχολούμενοι περὶ αὐτὴν σήμερον, ἀντιθέτως πρὸς παλαιότερας ἐποχάς, δὲν προσπαθοῦν νὰ γνωρίσουν τὸν παῖδα τῇ βοηθείᾳ γνωμόνων, πρὸς τοὺς ὁποίους συγκρίνουν ἐκάστην ἐπὶ μέρους δεξιότητα αὐτοῦ, ἡ δι' ἀθροίσεως τῶν εἰς τὰς ποικίλας δεξιότητας ἀναφερομένων παρατηρήσεων ἢ πορισμάτων, ἀλλ' ἀντιμετωπίζουν ἕκαστον ὡς ἴδιον αὐτοτελὲς πρόβλημα, διότι ἡ προσωπικότης αὐτοῦ ὡς ὅλον εἶναι διάφορος τῶν μερῶν. Κατὰ δὲ τὴν ἐπὶ τοῦ παιδὸς ἐπίδρασιν καταβάλλεται φροντίς, ὥστε ἕκαστον ἐρέθισμα νὰ ἀπευθύνεται, ἐφ' ὅσον πρόκειται περὶ μαθητῶν, καὶ πρὸς τὸ σύνολον τῶν ἀπαρτιζόντων τάξιν τινά, ὡς ἐχόντων πολλὰς μεταξὺ τῶν ὁμοιοτήτων, ἀλλὰ καὶ πρὸς ἕνα ἕκαστον ἰδιαιτέρως, δεδομένου ὅντος, ὅτι πᾶν ἄτομον κέκτηται ἰδίαν προσωπικότητα καὶ ἐπομένως περισυλλέγει ἡ ἀντιλαμβάνεται ὅ,τι προσβάλλει τὰ αἰσθητήριά του ἀναλόγως τῆς ὅλης αὐτοῦ ψυχοσυνθέσεως. Ἡ ἀτομικεὺς τῆς μαθήσεως, ἥτοι ἡ ἐλευθερία τοῦ μαθητοῦ νὰ αὐτενεργῇ πρὸς κατανόησιν καὶ γενικῶς ἐσωτερικεύσιν τῶν παρεχομένων ἐρεθισμάτων, καὶ ἡ μεταχειρίσις αὐτοῦ ὡς ἰδιαιτέρου προβλήματος ἔχει ἀποδειχθῇ ἴδιαν εὐεργητικὴ διὰ τὸν ὑπὸ ἀνάπτυξιν ἄνθρωπον. Πλὴν τοῦτου δὲ κατὰ τὴν διδασκαλίαν ἡ καθ' ὅσον οἶαν-δήποτε ἄλλην ἐπιδίδωξιν τῆς ἀγωγῆς λαμβάνεται φροντίς, ὥστε τὰ πάσης φύσεως ἐρεθίσματα νὰ μὴ παρέχωνται μεμονωμένως, ἀλλ' ὡς μέρη μεγαλυτέρου ὅλου, διότι τότε μόνον γίνονται ταῦτα πράγματι ἀντιληπτά καὶ ἀσκοῦν τὴν δέουσαν ἐπίδρασιν ἐπὶ τῆς προσωπικότητος ἐκάστου παιδός. Ὅθεν ἕτερον γνώρισμα τῆς ἀγωγῆς εἶναι ἡ προσαρμογὴ αὐτῆς πρὸς τὴν ψυχοσύνθεσιν ἐκάστου παιδός καὶ μετὰ ταῦτα ἡ προσπάθεια πρὸς περαιτέρω ἀνάπτυξιν ὅλων τῶν πτυχῶν, αἵτινες ἀπαρτίζουν τὸ ὅλον, τὸ ὁποῖον καλοῦμεν προσωπικότητα¹.

Ἡ ἀγωγή πρὸς τοῦτους, πλὴν τῶν ἀνωτέρω, ἔχει ὅψιν θετικὴν καὶ ἀρνητικὴν. Καὶ θετικὴ μὲν λέγεται ἡ ἀγωγή, ὅταν ὁ τρόπος τῆς ἐπὶ τοῦ παιδὸς ἐπιδράσεως εἶναι τοιοῦτος, ὥστε νὰ ἐνθαρρύνεται οὗτος εἰς ἀσκήσιν τῶν ἱκανοτήτων του, ἀπόκτησιν γνώσεων, δεξιοτήτων, ἔξεων, κ.λ., ἀρνητικὴ δὲ, ὅταν ἐπιχειρῇται νὰ κρατῇται ὁ παῖς μακρὰν ὠρισμένων ἐνεργειῶν, ἢ πραγματοποίησις ἢ ἐπανάλυσις τῶν ὁποίων συντελεῖ εἰς δημιουργίαν ἢ ἐπίρρωσιν ἢ διαπύωσιν ἀνεπιθυμητῶν γνωρισμάτων τῆς διαγωγῆς. Ὡς ἐπὶ τὸ πρῶτον ἀνεπιθυμητὰ γνωρίσματα εἶναι προσκλόντες, ὅτι τοῦ παιδὸς ἐπιδράσεως τοῦ περιβάλλοντος, ὅλη καὶ ὅλοισι ὀφείλονται εἰς τὴν φύσιν ἥτοι εἰς τὰς ἐνδογενεῖς τοῦ νευρικοῦ συστή-

1 Τι εἶναι προσωπικότης προβλ. Ν. Μελεντιν. ἔ. ἀ. σ. 52—59.

...τοὺς καὶ εἰς σωματικὰ ἐλαττώματα, διὰ τὰ ὁποῖα τοῖς ἀποδίδεται μειονεξίαν ἕνεκα τῆς μετὰ περιουσίας ἢ ὑποτιμήσεως ἀντιδράσεως πρὸς αὐτὰ καὶ ἀπονοίας. Καὶ εἰς τὴν μίαν καὶ εἰς τὴν ἄλλην ἀπονοίαν ἢ ἐξάλειψιν δὲν εἶναι εὐχερής· τραχὺς δὲ ὁ ἀγὼν τῆς ἀγωγῆς, ὅταν αὕτη ἔχη νὰ πλῆσῃ τὴν φύσιν. Ἡ ἀγωγή καὶ ὅταν ἔχη νὰ διορθώσῃ ἡθελούς ἀτελείας, δὲν πρέπει νὰ ἐγκαταλείπῃ τὴν προσπάθειάν της, διότι πάντοτε αὕτη, ἂν τελήται μετὰ ἐλπίδος, ἔχει ἀγαθὰ ἀποτελέσματα, ἄλλοτε βεβαίως ἀγρία καὶ ἄλλοτε μικρά. Ὅλα πείθουν, ὅτι ἡ ἀγωγή ἔχει μεγάλην δύναμιν, πρέπει ὅμως πρῶτος νὰ πιστεῖται εἰς τὴν δύναμιν αὐτῆς ὁ ἔχων τὴν εὐθύνην τῆς διαπαιδαγωγήσεως παιδῶν, διότι ἄλλως τὸ ἔργον τὸν δὲν θὰ ἀποδώσῃ ὅτι εἶναι δυνατόν νὰ ἐκτελεσθῇ.

Ἡ ἀγωγή ὡσαύτως εἶναι τι, τὸ ὁποῖον δὲν πηγαίνει μόνον ἐκ τῆς σκέψεως τῶν ἐνηλίκων, ἀλλὰ καὶ ἐκ τοῦ συναισθηματικοῦ κόσμου αὐτῶν, καὶ δὲν περιορίζεται εἰς μόνην τὴν νόησιν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ συναισθηματικὸν τῶν παιδῶν. Αἱ ἐπὶ τοῦ παιδὸς ἐπιδράσεις δὲν πρέπει νὰ εἶναι μόνον λογικῶς ὁρθαὶ καὶ νὰ ἐκτελούνται μόνον εἰς τὴν σκέψιν αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ ἡθελῶς καὶ νὰ ἀσκῶνται τοιοῦτοτρόπως, ὥστε καὶ συναισθηματικὸν τόνον νὰ περικλείουν καὶ νὰ ἐκτρέφουν ἀντιδράσεις συναισθηματικῆς φύσεως. Μὲ ἄλλας λέξεις ἡ ἀγωγή πρέπει νὰ κατευθύνεται ὑπὸ τὴν ἑπὶ πρὸς τὸν ὑπὸ ἐξέλιξιν ἄνθρωπον, διότι δι' αὐτῆς ἐπιτυγχάνονται πολλάκις ἀποτελέσματα ἀπορροήσεως ἐκτίσεως καὶ σπουδαιότητος, καὶ νὰ γίνεται ὁ αὐτὸς ὑπὸ τῶν παιδῶν μετ' ἀγάπης πρὸς τὰ πρόσωπα, τὰ ὁποῖα ἔχουν ὡς ἔργον τὴν ἐν γένει βελτίωσιν αὐτοῦ.

Ἡ παιδαγωγὸς ἢ ὁ διδάσκαλος, ὅστις ἀγαπᾷ τὸ ἔργον τὸν παιδὶν, πράττει τὸ πᾶν, ἵνα βοηθήσῃ αὐτὸν νὰ συμπληρώσῃ ὀλίγον κατ' ὀλίγον τὰς παντοίας ἐλλείψεις, τὰς ὁποίας παρουσιάζει. Ἡ ἀγάπη αὐτὸν ἀντὶ κίνητρον εἰς τὴν ζωὴν τῶν ἀνθρώπων, τοιοῦτον ὁδηγεῖ αὐτοὺς πρὸς διαφόρους εὐγενεῖς πράξεις. Ἐνέργεια δέ, ἥτις πηγάζει ἐξ ἀγάπης, εἶναι ἡ ἀρετὴ βέλαιον ἐκ τῶν προτέρων, ὅτι θὰ στεφθῇ ὑπὸ τῆς ἀρετῆς ἢ θὰ εὕρῃ ἀπήχησιν εἰς τὰς ψυχὰς ἄλλων, ὥστε ἐκτελεῖται μετὰ περισσῆς ἐπιμελείας, θάρρους καὶ κατωτοτικότητος. Προκειμένου ὅμως περὶ ἀγωγῆς, ὅπως φαίνεται σάφκα καὶ ὁσαῦτα διὰ τῆς παρεμβολῆς τῶν περισσοτέρων προσώπων, δὲν εἶναι ἀναγκαῖα νὰ ἐκτελεσθῇ ἡ ἀγάπη τοῦ παιδαγωγοῦ πρὸς τὸν παιδᾶ, ἀλλὰ καὶ τοῦ παιδὸς πρὸς αὐτόν. Ὁ παῖς, ὅστις ἀγαπᾷται, ὅτι ἀγαπάται ὑπὸ τοῦ ἐπιμελουμένου αὐτοῦ ἀνθρώπου, χαίρει ἰδιαιτέρως διὰ τοῦτο καὶ ἐκτελεῖ νὰ ἱκανοποιῇ αὐτόν, οἷον εἰς ἐνδειξὴν ἀποδοτικότητος. Οὔτω δέχεται εὐχαρίστως τὰς συμβουλὰς καὶ παραυδήσεις αὐτοῦ, μιμνῆται αὐτόν εἰς τὰς πράξεις του, ἐργάζεται ὅσον δύναται, συνεργάζεται ἀντικεινῶς μετὰ τῶν συμμαθητῶν του, ἀπέχεται ἀπὸ τῆς πᾶσης πράξεως, ἢ ὁποία δυσχερεστεῖται ἀπὸ τοὺς ἄλλους, καὶ ἐν γένει φροντίζει νὰ ἀποβῇ ἡ ἀρετὴ αὐτοῦ, ὥστε γνωρίζει, ὅτι ἡ ἀρετὴ αὐτοῦ ἀπὸ τὸν διδάσκαλον καὶ τοὺς συμμαθητὰς ἐκτελεῖται μετὰ περισσῆς ἐπιμελείας. Δὲν ἔχουν, ὅτι αὐτοὶ οὐκ ἀποδοτικὸν ἔργον ποιεῖται, ἀλλὰ καὶ τὸν διδάσκαλον καὶ τοὺς συμμαθητὰς ἀποδοτικῶς ἐκτελεῖται.

να προσπᾶθειαν, ἵνα ἀποβῇ ὅσον ἐνδέχεται ὠφελιμώτερος εἰς αὐτοὺς. Οὔτω δὲ δημιουργεῖται ἀτμόσφαιρα ἐκ τῶν σχέσεων τούτων διδασκάλου καὶ μαθητῶν, χάρις εἰς τὴν ὁποῖαν τὸ ἔργον τῆς ἀγωγῆς οὐ μόνον καθίσταται εὐχερέστερον, ἀλλὰ καὶ ἀπείρως ἐποικοδομητικώτερον. Ἰδιαιτέρως δὲ ἔχει τις νὰ σημειώσῃ τὴν καλλιέργειαν τοῦ συναισθήματος, ἥτις κατὰ τὸν τρόπον τοῦτον συντελεῖται, καὶ τὴν ὁμολὴν ἐξέλιξιν τῆς ὅλης προσωπικότητος τοῦ παιδὸς.

Ἐνταῦθα δὲ δραματομεθεῖ τῆς εὐκαιρίας νὰ τονώσωμεν, ὅτι ἡ ἀμοιβαία ἀγάπη διδασκάλου καὶ μαθητῶν διευκολύνει μεγάλως τὸ εἶδος τῆς ἀγωγῆς, τὸ ὁποῖον ἐπονομάζομεν ἔμπνευσιν. Εἶναι δὲ ἔμπνευσις ἀπὸ παιδαγωγικῆς ἀπόψεως ἢ καταβαλλομένη προσπάθεια, διὰ τῆς ὁποίας ἄγεται ὁ παῖς νὰ ἀντιληφθῇ τὴν βαθύτεραν ἔννοιαν εὐγενῶν ἰδανικῶν, πιστεύσῃ εἰς αὐτὰ καὶ τὰ καυστήσῃ σκοποὺς ἐν τῇ ζωῇ του. Ἡ ζωὴ δὲν ἔχει μόνον τὴν πρακτικὴν τῆς ὥσιν, ὡς ἐλέχθη ἀνωτέρω, ἀλλὰ καὶ τὴν θεωρητικὴν, τὴν ἀνωτέραν καὶ εὐγενῆ, εἰς τὴν ὁποῖαν εὐρίσκει ἱκανοποίησιν ἢ ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ ἀγωγή, ὁσάκις εὐρίσκει τὴν εὐκαιρίαν, καὶ εὐκαιρίαι παρουσιάζονται πολλά, προσπαθεῖ νὰ ἐμπνεύσῃ εἰς τοὺς μαθητὰς ὅτι ὥραϊον, εὐγενές καὶ ὑψηλὸν ὑπάρχει εἰς τὴν ζωὴν τοῦ ἀνθρώπου. Ἀλλὰ διὰ τὸ ἔργον τοῦτο δὲν εἶναι κατάλληλος πᾶς διδάσκαλος, ἀλλὰ κυρίως μόνον ἐκεῖνος, ὅστις πράγματι πιστεύει εἰς τὸν ἀνώτερον προορισμὸν τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἀσκεῖ μεγάλην ἐπίδρασιν ἐπὶ τῶν μαθητῶν του ὡς ἐκ τῆς προσωπικότητός του καὶ τῆς ἀγάπης, τὴν ὁποῖαν τρέφουν πρὸς αὐτὸν οὗτοι. Ἡ ἱστορία παρέχει εἰς ἡμᾶς πλεῖστα παραδείγματα διδασκάλων, οἵτινες ἐνέπνευσαν εἰς τοὺς μαθητὰς τῶν τοιαύτων πύθων εἰς τὰ ὑψηλὰ ἰδανικά τοῦ ἀνθρώπου, ὥστε οὗτοι ἐθυσίασαν τὰ πάντα εἰς αὐτά. Ἡ δὲ χριστιανικὴ θρησκεία, ὅσον οὐδεμία ἄλλη, ἀνεγνώρισε τὴν ἀγάπην καὶ τὰς ἐξ αὐτῆς ἀπορρεούσας ἐκδηλώσεις ὡς ὑψίστην ἀρετὴν καὶ ὑψιστὸν ἰδανικόν, ὅπερ ἐνέπνευσεν, ἐμπνέει καὶ θὰ ἐμπνέῃ τὸν ἀνθρώπον ἐν τῇ πορείᾳ πρὸς τελειοποίησιν του.

Ἐτερον χαρακτηριστικὸν γνώρισμα τῆς ἀγωγῆς εἶναι, ὅτι αὕτη εἶναι προπαρασκευὴ τῶν παιδῶν διὰ τὸν βίον. Ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι σήμερα οὕτως ἔχει νοηθῇ αὕτη καὶ δὲν ἦτο δυνατόν νὰ συμβῇ ἄλλως, διότι ἡ παιδικὴ ἡλικία, ἐπὶ τῆς ὁποίας ἀσκοῦνται αἱ ἐπιδράσεις τῶν ἐνηλίκων, εἶναι τὸ στάδιον τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου, κατὰ τὸ ὁποῖον οὗτος τείνει νὰ ἐξομοιωθῇ σωματικῶς καὶ ψυχικῶς πρὸς τοὺς ὁρίμους ἄνδρας ἢ τὰς ὁρίμους γυναῖκας, ἂν εἶναι θῆλυ. Ἡ ἀγωγή εἶναι τεταγμένη φύσει καὶ θέσει νὰ ὑποβοηθήσῃ τὸν ὑπὸ ἀνάγκην ἄνθρωπον νὰ φθάσῃ εἰς τὸν ἐνήλικον βίον μὲ ὅσον τὸ δυνατόν περισσότερα ἐφόδια. Τὰ ἐφόδια ὅμως ταῦτα δὲν πρέπει νὰ νοῶνται μόνον ὡς εἰδικαὶ δεξιότητες καὶ γνώσεις χρήσιμαί πρὸς εὐδοκίμῃσιν εἰς τι ἐπάγγελμα. Τοιοῦτος περιορισμὸς τῆς ἀγωγῆς εἰς τὸ χρησίμην καὶ τὸ ὠφελίμην διὰ τὸν πρακτικὸν βίον συνάγεται μόνον ἐκ τῶν ἰδεῶν ἐκείνων, κατὰ τὰς ὁποίας ὁ ἀνθρώπος εἶναι ζῶν ἱκανὸν νὰ κατασκευάσῃ τὴν ὁρμήν αὐτοῦ πρὸς ἐκτέλεσιν τῶν ἀναγκῶν του.

Ἡ ἑστὶς αὐτῶν ὁμοίως πρὸς αὐτὸν φροντιστικῶς.

Κατά την κρίσιν τῶν ὀρθῶς σκεπτομένων ἡ κατασκευὴ ὀργάνων δὲν εἶναι ἡ διακρίνουσα τὸν ἄνθρωπον τοῦ ζώου, ἀλλὰ ἡ ψυχὴ μεθ' ὧν τῶν ἐκδηλώσεων αὐτῆς. Ἡ κατασκευὴ ὀργάνων εἶναι ἐν ἐκ τῶν πολλῶν προϊόντων τῆς σκέψεως τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλ' οὐχὶ ἐκ τῶν ἀρίστων. Ποῖος, λ. χ., εἶναι δυνατόν νὰ ἰσχυρισθῇ, ὅτι ἡ ἐφεύρεσις τῆς πολυπλοκωτέρας μηχανῆς εἶναι προϊόν σκέψεως ἀνώτερον τῆς Ἰλιάδος καὶ τῆς Ὀδυσσεΐας τοῦ Ὀμήρου, τῶν Περσῶν τοῦ Αἰσχύλου, τῆς Ἀντιγόνης τοῦ Σοφοκλέους, τῆς Πολιτείας τοῦ Πλάτωνος, ἵνα εἰς τὰ ὀλίγα ταῦτα περιορισθῶμεν; Δὲν θέλομεν νὰ εἰπώμεν, ὅτι ἡ ἀγωγή πρέπει νὰ περιφρονῇ τὰς πρακτικὰς γνώσεις καὶ τὰ πρακτικὰ μαθήματα, διότι θὰ ὑπεστηρίζομεν τι τὸ ἄτοπον. Συγχρόνως ὁμως δὲν δεχόμεθα, ὅτι ἡ στενὴ ἐπαγγελματικὴ μόρφωσις, ἡ ἡ εἰδίκευσις, ὡς περιορισμένη καὶ περικλείουσα ἐλάχιστα στοιχεῖα πρὸς καλλιέργειαν τοῦ ὅλου, τὸ ὁποῖον λέγεται προσωπικότης καὶ χαρακτὴρ, εἶναι ἀνωτέρα τῆς γενικῆς, διὰ τῆς ὁποίας ὁ ἄνθρωπος ἀναπτύσσει πάσας τὰς ἱκανότητάς του, μὴ ἐξαιρουμένων ἐν πολλοῖς μηδὲ ἐκείνων, αἵτινες θεωροῦνται ὡς ἀναγκαῖαι διὰ τὴν εὐδοκίμησιν εἰς τὸν πρακτικὸν βίον. Ἐξ ἄλλου μόνος ὁ πρακτικὸς βίος, μόνῃ ἡ εὐδοκίμησις εἰς αὐτόν, δὲν καθιστᾷ τὸν ἄνθρωπον εὐτυχῇ. Ἀπόδειξις τούτου εἶναι ἡ σημερινὴ ἐποχὴ, καθ' ἣν ὁ βιομηχανικὸς πολιτισμὸς ἔχει φθάσει εἰς μέγιστον σημεῖον ἀναπτύξεως. Δυνάμεθα δηλαδὴ νὰ εἰπώμεν, ὅτι ἐξ αἰτίας αὐτοῦ ὁ ἄνθρωπος εἶναι εὐτυχέστερος τοῦ κατὰ παλαιότερας ἐποχὰς ζήσαντος; Ἡ εὐτυχία δὲν ἔγκειται μόνον εἰς τὸν πλοῦτον ἢ τὰς εὐκολίας, τὰς ὁποίας παρέχει ὁ βιομηχανικὸς πολιτισμὸς, ἀλλὰ πρωτίστως εἰς ζωὴν διεπομένην ὑπὸ τῆς πίστεως εἰς ἀνώτερα ἰδανικὰ καὶ ἀξίας. Ὅθεν ἡ ἀγωγή περὶ ταῦτα δέον πρὸ παντός νὰ στρέφεται καὶ δὴ καὶ κατὰ τὴν σημερινὴν ἐποχὴν, ὅτε αἱ ὑλιστικαὶ θεωρίαι τείνουν νὰ μετατρέψουν τὸν ἄνθρωπον εἰς δυστυχὲς ἀπὸ πάσης ἀπόψεως ὄν.

Ἐν τῶν σπουδαίων γνωρισμάτων ἐπίσης τῆς ἀγωγῆς εἶναι, ὅτι οὕτῃ ἕνεκα τῆς φύσεώς της νὰ παρασκευάζῃ τοὺς μέλλοντας πολίτας συμβάλλει σπουδαίως εἰς τὴν περαιτέρω ἀνέλιξιν τῶν ἱστορικῶν γεγονότων. Αὕτη ἀφ' ἑνὸς μὲν προσπαθεῖ νὰ διατηρῇ ζώσας τὰς ἀναμνήσεις τοῦ παρελθόντος διὰ τῆς καταλλήλου συνδέσεως αὐτοῦ πρὸς τὸ παρὸν καὶ τὸ μέλλον, ἀφ' ἑτέρου δὲ νὰ δίδῃ κατευθύνσεις εἰς ἑκάστην νέαν γενεάν, ἡ ὁποία κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον εἰς τὰς ἐνεργείας της τηρεῖ τὴν ἐν τῷ σχολείῳ δοθείσας κατευθυντηρίου γραμμῆς. Ἡ ἀγωγή, μὲ ἄλλας λέξεις, οὐ μόνον διδάσκει ἱστορίαν, ἀλλὰ καὶ δημιουργεῖ ἱστορίαν. Πλείστοι ὅσοι μεγάλοι ἄνδρες διείδον τὴν σημασίαν ταύτην τῆς ἀγωγῆς διὰ τὴν βελτίωσιν τῆς ἀνθρωπότητος. Σήμερον δὲ τὰ ἠνωμένα Ἐθνη στηρίζουν μεγάλας ἐλπίδας εἰς τὴν ἀγωγήν δια τὴν ἀποτροπὴν τῶν πολέμων καὶ τὴν εἰρήνευσιν τῆς ἀνθρωπότητος· αὕτη εἶναι δυνατόν ποιῆσαι νὰ συντελεσθῇ εἰς τοὺς ἐπαινεταίους σκοπούς, ἀφ' ὧν οὐκ ἀντὶ τοῦ εἶναι καὶ τὸ μὴ μετατρέψαι τὸν ἄνθρωπον νὰ ἡγήσεται ἐκείνη, τὴν ἡμετέραν καὶ τὴν τοῦ μέλλοντος ἀνθρώπου καὶ τῆς ἀνθρωπότητος. Ἀντὶ τούτου ὑπ' ὅσον τὴν ἐλλογικὴν ἱστορίαν, διὰ ἀποτροπὴν, ὅτι ἡ ἀγωγή τῶν νέων εὐρίσκεται ὅτι οὐκ ἀντὶ τούτου.

σχεδὸν μεγάλου πολεμικοῦ ἢ εἰρηνικοῦ ἔργου, πρᾶγμα, τὸ ὁποῖον σημαίνει, ὅτι αὕτη ἔχει τὴν δύναμιν νὰ κατευθύνῃ πρὸς τὰ ἐμπρὸς πολιτείας καὶ ἔθνη καὶ λαοὺς.

ΟΡΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΑΓΩΓΗΣ

Ἐπὶ τῇ βάσει τῶν μέχρι τοῦδε λεχθέντων θὰ ἡδυνάμεθα νὰ ὀρίσωμεν τὴν ἀγωγήν ὡς ἑξῆς:

Ἀγωγή εἶναι ἡ ὑπὸ τῶν ἐνηλίκων ἐσκεμμένως καὶ μετ' ἀγάπης ἐπιβαλλομένη καὶ ὑπὸ τοῦ παιδὸς ἀκολουθουμένη πορεία ἐν τῇ ἀναπτύξει τῶν ἐμφύτων ψυχροσωματικῶν αὐτοῦ δυνάμεων, τῇ οἰκιοποίησιν τῆς ὀρθῆς πείρας τῆς φυλῆς, τῇ ἀποκτήσει ἰδιοτήτων χαρακτηριστικῶν τὸν ἀνώτερον πνευματικῶς καὶ ἠθικῶς ἄνθρωπον, τῇ ἀποβολῇ γνωρισμάτων θεωρουμένων βλαβερῶν διὰ τὸ ἄτομον καὶ τὴν κοινωνίαν ἢ τὸ ἔθνος, καὶ γενικῶς ἐν τῇ ὁργανώσει καὶ ὁλοκληρώσει τῆς προσωπικότητος καὶ τοῦ χαρακτῆρος αὐτοῦ.

BIBΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Βλησιδου Θρ., Γενική Βιολογία. Ἐν Ἀθήναις, 1925.
2. Bode B., How we Learn. Boston: D. C. Heath and Company, 1940.
3. Brown Fr., Educational Sociology, London: The Technical Press Ltd. 1917.
4. Butts Fr., A Cultural History of Education. New York and London: McGraw-Hill Book Company, Inc., 1947.
5. Dewey J., Democracy and Education, New York: Macmillan, 1916.
6. Ἐξαρχοπούλου Ν., Εἰσαγωγή εἰς τὴν Παιδαγωγικὴν, ἑκδόσις τετάρτη. Τόμος πρῶτος. Ἐν Ἀθήναις, 1950.
7. Frasier G., and Armentrout W., An Introduction to Education. New York: Scott, Foresman and Company, 1933.
8. Gessel A., Infancy and Human Growth. New York: Macmillan, 1928.
9. Gesell A., et al., Infant and Child in the Culture of Today. The Guidance of Development in Home and Nursery School. New York and London: Harper and Brothers Publ., 1943.
10. Hook S., Education for Modern Man. New York: The Dial Press, 1946.
11. Hubert R., Traité de Pédagogie Générale. Troisième édition. Paris: Presses Universitaires de France, 1952.
12. Harlock E., Child Development. New York: McGraw-Hill, 1942.
13. Κιλλιαφα Σπ., Ἀγωγή. (Ἀρθρον ἐν Μεγάλῃ Ἑλληνικῇ Ἐγκυκλοπαίδειᾳ).
14. Kilpatrick W., Source Book in the Philosophy of Education. New York: The Macmillan Company, 1945.
15. Kilpatrick W., Selfhood and Civilization. New York, 1917.
16. Klüppelberg Otto, Social Psychology. New York: Henry Holt and Company, 1940.
17. Lexikon der Pädagogik in 3 Bänden. Bern, 1950. (Athen: Erziehungs).
18. Lohr Tho., Möglichkeiten und Grenzen der Pädagogik.
19. Μελισσανδρ. Ν., Το πρόβλημα τῶν κοινωνικῶν

1. Η δυνάμεις αὐτὴν ἀναπτύσσεται καὶ ἀναπτύσσεται ἐν τῇ ἀγωγῇ, ὡς καὶ τὸν πλοῦτον, τὸν πᾶν ὅσον αὐτῆς. Γενικὰ ἵσχυται ὅτι κατὰ τὴν ἀγωγήν ἀναπτύσσονται καὶ φαινομενικά.

Κ. ΔΗΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΥ, Διευθυντοῦ Παιδαγωγικῆς Ἀκαδημίας Πατρῶν

ΠΡΟΫΠΟΘΕΣΕΙΣ ΤΗΣ ΑΓΩΓΗΣ

Ἡ αγωγή ἔχει τὸ βασικὸν μέλημα νὰ καταστήσῃ τὸν τροφίμον ἀξιόλογον καὶ δημιουργικὸν μέλος τῆς κοινωνίας. Ἡ ἐπιδιώξις ὅμως αὕτη δὲν εἶναι δυνατή νὰ εἶναι ἀποτελεσματική, ἂν ὠρισμένοι προϋποθέσεις δὲν ἐκπληροῦνται. Εἶναι δὲ αὗται αἱ ἑξῆς:

1) Ἡ ψυχὴ τοῦ τροφίμου νὰ χαρακτηρίζεται ἐκ τῆς ἐφεσιν νὰ ἀποκτήσῃ τὴν μόρφωσιν καὶ γενικῶς νὰ ἀνταποκρίνεται πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς αγωγῆς.

2) Ἡ αγωγή νὰ ἔχῃ εἰς τὴν διάθεσίν της ὠρισμένα πρότυπα ὡς παραδείγματα, τὰ ὁποῖα ἴθι ἐξαρκούν γοητείαν ἐπὶ τοῦ τροφίμου καὶ τὰ ὁποῖα ὅταν ἐπιδώκῃ οὕτως θὰ ἐκαινεύσῃ καὶ ἐμνείον, ἀλλὰ καὶ τὴν πολιτείαν.

3) Ἡ αγωγή νὰ ἐργασθῇ τοιοντοτρόπως, ὥστε ὁ δημιουργηθὼν εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ τροφίμου ὅλαι ἀρκεῖν αἱ ἀρχαί, αἵτινες θὰ ρυθμίζουν τὴν ζωὴν αὐτοῦ μονίμως καὶ ἀξιολογικῶς.

Ἀς ἐξετάσωμεν ἕν ἕκαστον ἐκ τούτων.

1) Ἡ ψυχὴ τοῦ τροφίμου τότε μόνον εἶναι ἱκανὴ νὰ διαπαιδαγωγηθῇ, ὅταν ἡ *ἰδία ἔχῃ τὴν ἐφεσιν πρὸς τοῦτο*. Τοῦτο εἶναι φυσικὸν καὶ εὐνόητον. Ἀλλ' ὡς γνωστόν, ἡ αγωγή δὲν ἐργάζεται ἐτεροαρχικῶς, δὲν τροφοδοτεῖ δηλονότι τὴν ψυχὴν τοῦ παιδὸς με πνευματικὴν τροφὴν ξένην πρὸς τὰ διαφέροντα αὐτοῦ, ἀλλὰ κινεῖται κατ' οἰκείον τρόπον, ἥτοι ἐκ τῆς κλίσεως καὶ κατεύθυνσιν τούτου. Ἡ δὲ ἐφεσὶς αὕτη ὑπάρχει εἰς ὅλους τοὺς τροφίμους καὶ μόνον ἢ ἔντασις καὶ ἢ κατεύθυνσις αὐτῆς ποικίλλει. Ὁ ἀπλισμὸς ἄλλως τε τῆς ψυχῆς διὰ τοῦ *λόγου* ἀνιχνεύει τὸν ἄνθρωπον εἰς μίαν βαθμίδα, ἣτις ἀντιστοιχεῖ τῶν ζώων κατὰ τοῦτο: ὅτι ἐνῶ ἐκεῖνα ἐρχονται καὶ παρέρχονται, ὁ ἄνθρωπος *φιλοδοξεῖ νὰ δημιουργήσῃ*, νὰ ἀφήσῃ ἴχνυς τῆς διαβάσεώς του. Τοῦτο ἀποτελεῖ πειστήριον, ὅτι ἡ ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου ἔχει τὴν ἐφεσιν τοῦ καλυτέρου.

Ἀσφαλῶς ὑπάρχουν καὶ *διεστραμμένοι ψυχαὶ* ἀποδόν ἀπὸ συγχρόνου ἀπόψεως ἐξεταζόμενον. Ἐν Ἀθήναις, 1952.

20. Μελανίτου Ν., Ἡ προσωπικότης καὶ ὁ χαρακτήρ τοῦ πρῶτου τοῦ ἐπιστημονικῆς ἐρεῦνης. Ἐν Ἀθῆναις, 1953.

21. Petersen P., Pädagogik Berlin, 1952.

22. Philosophies of Education. National Society for the Study of Education Forty — First yearbook. Chicago: The University of Chicago Press, 1942.

23. Policies for Education in American Democracy. National Education Association of the United States. Washington, D. C., 1946.

24. Klags H., Foundations for American Education. New York: World Book Company, 1947.

25. Σκελλερμου Γ., Κοινωνιολογία. Ἐν Ἀθῆναις,

καὶ ἐγκληματικοὶ τύποι, οἵτινες ὄχι μόνον δὲν ἔχουν τὴν ἐφεσιν τοῦ καλυτέρου, ἀλλὰ καὶ ἐπιδιώκουν νὰ καταστρέψουν ὅ,τι οἱ ἄλλοι δημιουργοῦν. Πρώτη ἐκδήλωσις τούτων εἶναι ἡ δυστροπία, ἡ χαιρεκακία, ἡ σκληρότης πρὸς τὰ ζῷα καὶ τ. τ. Καὶ πρὸς τὴν διαπαιδαγώγησιν τούτων ἡ αγωγή δὲν δύναται νὰ μείνῃ ἀδιάφορος. Παρουσιάζεται ὅμως εἰς αὐτὴν ἡ δυσχέρεια, ὅτι δὲν δύναται ἐγκαίρως νὰ διαγνώσῃ τὴν διαστραφὴν τῆς ψυχῆς αὐτῶν. Διότι ὅλοι σχεδὸν οἱ τροφίμοι, ἰδίως κατὰ τὴν προσχολικὴν αὐτῶν περιόδον, παρουσιάζουν ἕν τινα βαθμῶ ἀκόμη καὶ πρὸς ψευδαγωγίαν τὴν σκληρότητα τῶν διεστραμμένων τύπων. Διὰ τοῦτο κατὰ τὴν ἡλικίαν ταύτην τὰ μέτρα τῆς αγωγῆς ποικίλλουν τόσον μόνον ὅσον ἡ διάγνωσις τῆς διαστραφῆς εἶναι ἐκδηλῶς. Ἀπὸ τῆς σχολικῆς ὅμως περιόδου τὰ συμπτώματα τῆς διαστραφῆς τῆς συνειδήσεως εἶναι περισσότερον ἐκδηλῶς. Φανερόνεται δὲ τοῦτο ἀπὸ τὸ χαμηλὸν ἥθος καὶ τὴν μείωσιν τοῦ συναισθηματικῆς. Ὡς ἔχομεν ὅμως ἀναφέρει καὶ πρὸς αὐτοὺς αἰσθάνεται ἡ αγωγή τὸ μέλημά της. Ἐν πρώτοις τίθενται οὗτοι ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν καλοῦ περιβάλλοντος. Τοῦτο γίνεται αἰτία νὰ συνειδητοποιήσῃ ὁ τροφίμος, ὅτι ἡ ζωὴ παρουσιάζει καὶ εὐγενεστέρως μορφάς, ἀπὸ τὰς ὁποίας καὶ καταξιώνεται. Κεῖ τοῦτο κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον θὰ ὀδηγήσῃ αὐτοὺς εἰς βαθμιαίαν οἰκείωσιν τινα πρὸς τὰ παραδείγματα. Ἐπειδὴ ὅμως προέχει κυρίως ἡ ἀνάγκη τῆς συνειδητοποιήσεως τῶν ἀνωτέρων παραδειγμάτων, χρησιμοποιεῖται ἡ καθοδήγησις ὡς τὸ σπουδαιότερον μετὰ τὰ παραδείγματα μέσον αγωγῆς, ἐνῶ τοῦναντίον ἡ τιμωρία εἶναι δι' αὐτοὺς ἄσκοπος καὶ ἀδικαιολόγητος, ἀφοῦ δὲν κατανοοῦν τὰ γεγονότα. Διὰ τὸν λόγον αὐτὸν καὶ ἡ τιμωρία πρὸς ἐκφοβισμόν δὲν εἶναι λογική. Ἐν τούτοις καὶ πρὸς τὴν τιμωρίαν ὀδηγοῦνται, εἰς τὰς περιπτώσεις κατὰ τὰς ὁποίας τὴν ἀποδέχεται ὁ ἴδιος ὡς δικαίαν, διότι ἡδιαφόρησε δι' ἐκεῖνο πρὸς τὸ ὁποῖον πρότερον καθωδηγήθη καὶ τὸ κατενόησε. Ὅπωςδήποτε ὅμως ἡ αγωγή θὰ κινηθῇ κατὰ τὰς ἀτομικὰς τοῦ τροφίμου ἀπαιτήσεις, διότι ἰδίως ἐπὶ τῶν ἀνωμάλων παιδίων δὲν δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν ὅτι παιδαγωγικόν τι μέτρον ἔχει ἀξίαν ἐκ τοῦ γεγονότος καὶ μόνον τῆς ἐπιτυχίας αὐτοῦ ἕν τινα ὁμοίαν μεμονωμένη ἄλλη περιπτώσει.

Πρὸς τὴν εἰδικὴν δὲ ταύτην αγωγήν τοῦ Σχολείου ἐναρμονίζεται εἰς τὴν προκειμένην περίπτωσιν καὶ ἡ αγωγή τῆς οἰκογενείας. Τοῦτο ὅμως γίνεται κατὰ τρόπον μὴ μειοῦντα τὸ διαφῆρον τοῦ παιδὸς διὰ τὸ Σχολεῖον. Δὲν ἐπιτρέπεται π.χ. νὰ παρέχωνται ὑπὸ τῆς οἰκογενείας αἱ γνώσεις ἐκεῖναι, αἵτινες ὑπὸ τοῦ Σχολείου παρέχονται, τῶσαν διότι εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν ἐξαινεῖται τὸ διαφῆρον τοῦ παιδὸς πρὸς αὐτὸ, γεγονός τὸ ὁποῖον σβήνει διὰ παντός τὴν αἰτίαν καὶ τὸν ρόλον τοῦ Σχολείου. Ὅσον καὶ ἂν οἱ γονεῖς δὲν ἔχουν πάντοτε τὴν ἱκανότητα νὰ τροφοδοτήσῃ τὸν παῖδα κατὰ τὸν ὅρον τῆς αγωγῆς, ἐπιβαλλόμενον καὶ ὑπὸ τοῦ Σχολείου ἀσκούμενον τρόπον. Ἀπὸ τοῦτο τὸ ἔργον τῆς οἰκογενείας καὶ ἀπὸ τῆς αἰτίας καὶ ἐκ τῶν περιπτώσεων τῶν ἀνωμάλων

λων τέκνων αποβαίνει εποικοδομητικόν μόνον όταν εκπληροῖ τὰ αἰτήματα τοῦ Σχολείου. Τέλος καὶ ἡ επαγγελματικὴ ἀπασχόλησις τῶν τροφίμων βελτιώνει αὐτούς, διότι οὐδεὶς ἀγνοεῖ τὴν ἀρχήν, ὅτι ἡ ἐργασία μορφώνει. Ἡ πρακτικὴ αὐτῶν ἐνασχόλησις καὶ ἡ ἀνάληψις τῆς ἐκτελέσεως ὀρισμένων σκοπῶν ὁδηγοῦν βαθμηδὸν αὐτοὺς εἰς τὴν συνείδησιν εὐθυμῶν καὶ τοῦτο ἀποτελεῖ τὸ ὑψιστὸν ἐπιτεύγμα τῆς ἀγωγῆς. Ὅποσodήποτε δὲ ἐργάζεται αὕτη διὰ τὰ καταστήσῃ αὐτοὺς ἐν τινι βαθμῇ κατὰλληλα μέλη τῆς κοινωνίας ἢ τοῦλάχιστον, ἂν δὲν κατορθώσῃ τοῦτο, νὰ καταστήσῃ αὐτοὺς ἀκινδύνους.

Καὶ ταῦτα μὲν ὡς πρὸς τὴν ἀγωγὴν τῶν ἐγκληματικῶν φύσεων. Πέραν ὅμως τούτων οἱ **τροφίμοι γενικῶς ἔχουν τὴν ἐφεσιν τοῦ καλυτέρου καὶ τοῦτο ἀποτελεῖ τὴν σπουδαιότεραν γέφυραν διὰ τὴν ἐκπληρώσῃ ἡ ἀγωγή τὸν προσορισμὸν τῆς.**

2) Διὰ τὴν ἐπιτυχὴ ἀκόμη ἡ ἀγωγή τὸν προσορισμὸν τῆς ἔχει ἀνάγκην ἀπὸ ὀρισμένων **Πρότυπα.** Διότι ἡ ἐξ αἰτίας τοῦ ὀλισμοῦ τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς διὰ τοῦ Λόγου ἀναμφοσβήτητος ἐφεσις αὐτῆς πρὸς τὸ καλύτερον δὲν εἶναι δυνατόν νὰ εὐδογηθῇ, ἂν εἶναι ἡ ἐφεσις αὕτη ἀπροσανατόλιστος.

Ἐξυπακούεται δὲ ὅτι **τὰ πρότυπα ταῦτα πρέπει νὰ ἔχουν τὰ ἐξῆς γνωρίσματα:**

α) Νὰ εἶναι **πραγματοποιήσιμα.** Νὰ ἀνέκουν δηλονότι εἰς σφαίρας προσιτὰς διὰ τὴν ἀνθρωπίνην δραστηριότητα, διότι τότε καὶ μόνον ἡ ἐνασχόλησις μὲ αὐτὰ δὲν θὰ συνοδεύεται μὲ ἀπεισιοδοξίαν.

β) Νὰ εἶναι **ἐλπιόφελῃ** εἰς τὴν κοινωνίαν. Διότι τὸ γνῶρισμα τοῦτο ἀπ' ἐνὸς μὲν θὰ ἀνταποκρίνεται πρὸς τὴν κοινωνικότητα τῆς ψυχῆς τοῦ τροφίμου, ἀπ' ἐτέρου δὲ θὰ ἐνισχύῃ τοὺς κοινωνικοὺς τούτου δεσμούς καὶ θὰ σφυρηλατῇ γενικῶς τὴν μελλοντικὴν κοινωνικὴν ἀνάδειξιν αὐτοῦ.

γ) Νὰ ἐναρμονίζεται πρὸς τὰ **αἰτήματα τοῦ τόπου καὶ χρόνου.** Πρότυπα παρρηχημένης ἐποχῆς ἴσως νὰ εἶναι εποικοδομητικὰ διὰ τοὺς σκοποὺς τῆς ἀγωγῆς, ὅταν γίνετα κατὰλληλος ὑπὸ ταύτης ἐκμετάλλευσις τούτων, δὲν ἱκανοποιοῦν ὅμως τὴν εὐαισθησίαν τῆς συγχρόνου ἐποχῆς. Αὕτη δημιουργεῖ διὰ τὴν παροῦσαν γενεάν φιλοδοξίαν νὰ διαρθρώσῃ ἐκεῖνη τὸ προσεχὲς μέλλον κατὰ νέα πρότυπα, ἅτινα ὑπὸ τῶν συγχρόνων καὶ οἰκείων αἰτημάτων καλλιεργοῦνται. Ἡ δὲ νεότης πλαισιώνουσα τὴν ψυχὴν τῆς ὑπὸ μόνων τῶν αἰτημάτων τούτων καθιστᾷ τὴν προσπάθειάν τῆς γόνιμον καὶ ἀξιόλογον.

δ) Νὰ παρουσιάζουν **ὑπέρβασιν τῶν μορφῶν τῶν ἐπιτευχθεισῶν ἀξιών.** Ἀσφαλῶς ἡ φιλοδοξία τῶν τροφίμων κεντρίζεται ὑπὸ τῶν δημιουργημάτων, ἅτινα παρουσιάζει ἡ ἱστορία τῶν ἀνθρώπων. Ἡ στροφή ὅμως τῆς δημιουργικῆς ἐφέσεως αὐτῶν ἐπιζητεῖ ὑπέρβασιν τῶν ὁρίων ἐκείνων. Αὗται ἂν τερματίσουν οἱ δημιουργοῦντες τὴν δρᾶσιν αὐτῶν εἰς τὰ ὅρια τῶν μέχρι τοῦδε ἐπιτευχθέντων, τότε οὐδεμία ἐξελίξις σημειοῦται εἰς τὸ ἀνθρώπινον γένος. Τότε τα πάντα θὰ προσδιορίζονται ἐκ τοῦ παρελθόντος καὶ αὖτις γοητεία μόνον ἐξελίξουσιν ἀπὸ τοῦ παρελθόντος. Ἡ ἡλικία ὅμως τῶν ἀνθρώπων εἶναι διαρκῶς ἀνεκτατομένη. Ὅταν ἐπιτελεῖται πρὸς τὴν αὐτὴν ἀντικατοπτρισμὸν τῆς λογικῆς ἱκανότητος τοῦ ἀτόμου, ὅποτε θὰ προσδιορίζεται τὸ γνῶρισμα αὐτοῦ ὡς ἰδεώδους καὶ θὰ παρουσιάσῃ προσανατολισμούς, πρὸς τοὺς ὁποίους ἀπὸ τὸ εἶδος τῆς πνευματικῆς ζωῆς τοῦ λαοῦ θὰ κατευθύνεται. Ἀπὸ τῆς ἀπώλυτος ταύτης ἡ μορφὴ αὕτη ἐπιδιδάσκειται πρὸς τὴν ἀγωγὴν, ὅταν παρουσιάσῃ τὰ ἐξῆς γνωρίσματα:

στρουταὶ δηλονότι εἰς τὸ ἐπιτευχθὲν καὶ ἐκεῖθεν καὶ ὁδηγεῖται καὶ διευκολύνεται εἰς τὴν ἐπιλογὴν τοῦ κρείττονος. Τοιοῦτοτρόπως σημειοῦται πολιτιστικὴ καὶ διηγετικὴ ἀνθήσις. Ἀλλὰ καὶ τὰ ἐπιτευχθέντα δὲν εἶναι ἄσκοπα. Ἐκ τῆς δυνατότητος νὰ ἀποτελέσουν ταῦτα γέφυραν διὰ νέαν προώθησιν καταδεκνύεται ἡ ὑξιολόγησις αὐτῶν.

Γεννᾶται ὅμως ἡ **ἀπορία:** Ἀφοῦ τὰ Πρότυπα ταῦτα πρέπει νὰ σημειώνουν ὑπέρβασιν τῶν μορφῶν τῶν μέχρι τοῦδε ἐπιτευχθεισῶν ἀξιών, **διὰ ποίων στοιχείων θὰ τὰ διαμορφώσωμεν;** Ποῖον θὰ εἶναι τὸ ὕλικόν, μὲ τὸ ὁποῖον θὰ πλαισιωθῶν ταῦτα, ὥστε καὶ τὰ ἐπιτευχθέντα νὰ ὑπερβαίνουν, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὸν χαρακτηρισμὸν τοῦ ἀπροσίτου νὰ εἶναι ἀπηλλαγμένα;

Συνηθίζομεν νὰ ἐντίσσωμεν τὰ ἐπιδιωκόμενα Πρότυπα εἰς τὸν σκοπὸν τῆς ἀγωγῆς καὶ νὰ προσδιορίζομεν αὐτὸν κατὰ τὴν φύσιν τῶν Προτύπων, ὡς κοινωνικὰ ἢ ἠθικὰ ἢ καλαισθητικὰ κλπ. **Ἰδεώδη.** Τοῦτο δὲν εἶναι ἄστοχον οὔτε σφαλερόν. Εἶναι ὅμως ἀτελές. Διότι ἡ ἀνωτέρω ρηθεῖσα ἀπορία παραμένει. Πῶς δυνάμεθα δηλαδὴ αὐτὰ τὰ ἰδεώδη κατὰ τρόπον σαφέστερον νὰ προσδιορίσωμεν; Πῶς θὰ εἶναι τὰ ἰδεώδη ταῦτα κατὰ τὸ περιεχόμενον τῶν; Τὴν ἀπορίαν ταύτην μόνον ἐκ τῆς πείρας τῆς ζωῆς δυνάμεθα νὰ διαλευκάνωμεν. Παρατηροῦμε δηλονότι ὅτι ἐκάστοτε τὰ ἰδεώδη εἰς τὸ παρελθὸν μετεβάλλοντο. Πάντοτε ὅμως ἀνταπεκρίνοντο πρὸς τὴν ἐκάστοτε μορφὴν τῆς ζωῆς. Τοῦτο σημαίνει ὅτι τὰ εὐγενέστερα στοιχεία ἐκάστης ζωῆς, ἔσα ὁ ἐκάστοτε φωτισμὸς τῆς ἰδέας ἐπέτρεπε νὰ ἀποσαφηνισθοῦν καὶ ἐκτιμηθοῦν, διηρθρώοντο εἰς μορφὴν ἐξασκοῦσαν γοητείαν ἐπὶ τῆς ζωῆς. Τοῦτο ἀπετέλεσε τὸ ἰδεώδες τῆς ἀγωγῆς. Ἐξηρητὰ δηλαδὴ τὸ ἐκάστοτε ἰδεώδες ἀπ' ἐνὸς μὲν ἀπὸ τὴν ἐπιτελεσθεῖσαν ἀνθῆσιν τοῦ Λόγου, ἐξ οὗ ἄλλως τε καὶ ὁ φωτισμὸς τῆς ἰδέας κατεδεικνύετο, ἀπ' ἐτέρου δὲ ἀπὸ τὰ αἰτήματα τοῦ τόπου καὶ χρόνου, ἐξ οὗ γεγονότος ἀφαίρετο ἡ διαφοροποίησις τῶν ἰδεωδῶν.

Κατόπιν τούτων καὶ σήμερον ἐκ τῶν γνωρισμάτων τῆς συγχρόνου ζωῆς μας καὶ ἐκ τῆς ἀνθήσεως τοῦ Λόγου, ἥτις εἰς τὰ πλείω τῶν συγχρόνων ἐπιστημῶν διαπιστοῦται, πρέπει νὰ συνάγωμεν τὰ στοιχεία ἐκεῖνα, ἅτινα θὰ προσδιορίζουν τὴν μορφὴν καὶ κατεύθυνσιν τῆς ἀγωγῆς. Ἡ ἀνθήσις ὅμως τοῦ Λόγου εἶναι συνδεδεμένη μὲ τὸν οἰκείον φωτισμὸν τῆς ἰδέας. Καὶ ἡ **ἰδέα διαρκῶς ἀποτελεῖ γοητείαν τῶν ὑψηλοτέρων.** Διὰ τοῦτο τὰ στοιχεία ταῦτα δὲν εἶναι γνωρίσματα σταθερᾶς τιμῆς μορφῆς, ἀλλὰ **αἰτήματα καὶ κίνητρα** πρὸς ἐπιτεῦξιν τοῦ ὑψηλοτέρου, ὑψηλοτέρου τοιοῦτου, οὐκ ἄνως τὴν μορφὴν προσδιορίζουν τὰ στοιχεία τῆς πνευματικῆς ζωῆς ἀπ' ἐνὸς καὶ ὁ οἰκείος φωτισμὸς τῆς ἰδέας ἀπ' ἐτέρου. Ἡ μορφὴ αὕτη θὰ πρέπει συνεπῶς νὰ πλαισιώῃ τὸν ἀντικατοπτρισμὸν τῆς λογικῆς ἱκανότητος τοῦ ἀτόμου, ὅποτε θὰ προσδιορίζεται τὸ γνῶρισμα αὐτοῦ ὡς ἰδεώδους καὶ θὰ παρουσιάσῃ προσανατολισμούς, πρὸς τοὺς ὁποίους ἀπὸ τὸ εἶδος τῆς πνευματικῆς ζωῆς τοῦ λαοῦ θὰ κατευθύνεται. Ἀπὸ τῆς ἀπώλυτος ταύτης ἡ μορφὴ αὕτη ἐπιδιδάσκειται πρὸς τὴν ἀγωγὴν, ὅταν παρουσιάσῃ τὰ ἐξῆς γνωρίσματα:

α) Ἐναρμόνισιν πρὸς τὴν εὐαισθησίαν τοῦ λαοῦ

ΣΤΕΦΑΝΟΥ ΠΑΣΧΑΛΙΔΟΥ, Δημ.λου 24ου Σχολείου Β' Περιφέρειας Θεσσαλονίκης

Η ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΑΓΩΓΗ ΣΤΟ ΔΗΜΟΤΙΚΟ ΣΧΟΛΕΙΟ

I. Ἡ ἀγωγή σάν κοινωνικό φαινόμενο.

Ἄν ἀνατρέξωμεν εἰς τήν ἱστορίαν τῆς Παιδαγωγικῆς ἀπό τὰ παλαιότερα χρόνια, ἀπό τότε πού ἐσχηματίσθηκαν οἱ ποῶτες κοινωνίες, θά παρατηρήσουμε καί θά διαπιστώσουμε, πῶς τὸ φαινόμενο τῆς ἀγωγῆς, δηλ. τῆς ἐπίδρασης ἀνθρώπου πάνω σέ ἄνθρωπο, εἶναι κοινωνική ἐκδήλωση, ἀπαίτηση τοῦ συνόλου, ἀνάγκη γιά τοὺς πολλούς, δηλ. εἶναι φαινόμενο κοινωνικό.

Τὸ γεγοιός τοῦτο τῆς ἱστορίας στή σφαῖρα τῆς Ἀγωγῆς τοῦ ἀνθρώπου ἐρχεται νά μαρτυρήσῃ, νά ἐνισχύσῃ καί νά ἐπιβεβαιώσῃ ἡ ἴδια ἡ καθημερινή ζωή, ἡ σημερινή πραγματικότητα, ἡ Κρατική καί Κοινωνική ζωὴ τοῦ Ἑθνούς μας, ξεχωριστά καί γενικά ἡ ζωὴ κάθε Λαοῦ, κάθε Ἑθνούς ὅλων τῶν ἡπείρων τῆς ὕδρου τοῦ.

Δέν εἶναι ἀνάγκη νά ἐπικαλεσθοῦμε τὴν γνώμη παιδαγωγικῶν ἀνδρῶν, δικῶν μας καί ξένων, γιά νά στηρίξουμε τὴν γνώμη μας, γιά ν' ἀποδείξουμε τὴν πεποίθησιν καί πίστην μας.

Τὸ φαινόμενο τῆς ἀγωγῆς εἶναι καί φαινόμενο τῆς ζωῆς καί ἡ πρώτη εἶναι κοινωνική ἐκδήλωση, ὅπως τονίσαμε, καί χρειάζεται διὰ τὸ σύνολο, γιατί προέρχεται ἀπὸ τὸ σύνολο, τὴν Κοινωνία καί ἀποδίδεται πάλι στὸ κοινωνικό σύνολο.

Ἡ ζωὴ μορφώνει, διαπαιδαγωγεῖ κι' ὅλοι μορφώνουν καί ἐπιδρῶν πάνω σέ ὅλους καί ἔτσι ἡ ζωὴ, σάν ἀλυσίδα, τραβάει τὸ δρόμο της, προχωρεῖ σιγά ἢ ἀλματικά πρὸς τὴν πρόοδο, τὸν πνευματικό καί τεχνικό πολιτισμὸ τοῦ ἀνθρώπου.

Με αὐτὲς τίς σκέψεις καί πεποιθήσεις ξεκινώντας, ὥς δοῦμε παρακάτω τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ σπουδαίου θεματός μας πάνω στὴν κοινωνική ἀγωγή, ἔχοντας αὐτὲς σάν ἐρείσματα καί σάν θεμέλια.

~~~~~
μέλλον καὶ τὴν ὅλην ζωὴν τοῦ τροφίμου θά διέπῃ. Καλλιέργει δηλονότι ἐν τῇ ψυχῇ του *ἐφόδια δύναμικά*. ὅτινα θά προσδιορίζουν τὸν κοινωνικὸν ρυθμὸν αὐτοῦ *καθ' ὅλην τὴν ζωὴν του*. Καί ἐπειδὴ εἰς τὴν διαμόρφωσιν αὐτῶν ὁδηγεῖται τὸ πρῶτον ἡ ἀγωγή ἀπὸ τὰς τάσεις τῆς ψυχῆς τοῦ τροφίμου, διὰ τοῦτο καί ἡ καλλιέργεια αὐτῶν πραγματοποιεῖται με ἐυδιδάκτον παρόρμησιν καί ἡ ὑπαρξὶς αὐτῶν καταδεικνύει τὴν αὐτονομίαν καί ἐλευθερίαν τοῦ αὐτοῦ.

Ὅθεν ὅταν ἡ ἀγωγή ἐργασθῇ τοιοῦτοτρόπως, ὥστε αὐτὸς μὲν τὸ αὐτοῦν νὰ ἀπορῇ δημιουργικὸν μέλος τῆς κοινωνίας, ὥς τὸσον δὲ νὰ αἰτιολογεῖται τὸ αὐτὸ τῇ δράσει του τανὴν αὐτονομίαν καί ἐλευθερίαν, τότε ἐπαύρῃται αἰτὴ τὸν θεῖον προορισμὸν της.

II. Ἀτομικὴ καί Κοινωνικὴ ἀγωγή.

Δέν εἶναι διόλου ἀνάγκη νὰ ζητήσουμε τὴν βοήθειαν εἰδικῶν ἐπιστημόνων πάνω στὸ ζήτημα ποιά ἀγωγή εἶναι προτιμότερη ἢ μάλλον ἐπιβάλλεται νὰ ἐπιδιώκῃ καί νὰ θεραπεύῃ τὸ σύγχρονον Δημοτικὸ Σχολεῖο στὸν αἰῶνα τῆς προόδου, τῶν ἐκπλήξεων, τῶν θαυμάτων καί τῆς ταχύτητος.

Ἡ σύγχρονη πραγματικότητα τῆς ζωῆς, ὅχι μονάχα ἡ Ἑλληνική, ἀλλ' ἡ παγκόσμια πραγματικότητα, ἀπαιτεῖ κοινωνικὴ ἀγωγή τοῦ ἀνθρώπου, δίχως βέβαια ἀπ' τὸ γεγονός αὐτὸ νὰ καταπνιγῶν οἱ ἱκανότητες, δεξιότητες καί καλὲς κληρονομικὲς ἰδιότητες τοῦ ἀνθρώπου, δηλ. ἡ ἀνθρώπινη ἀτομικότητα.

Εἶναι ἀπαίτηση τῆς ἴδιας σύγχρονης ζωῆς ἡ ἀγωγή πού δίνουμε στὰ Ἑλληνόπουλα νὰ εἶναι φορμαρισμένη με κοινωνικά στοιχεῖα, νὰ ἔχῃ τὴν ρίζαν της στὸ ἄτομο, μὰ τὸ σύνολό της νὰ ὑψώνεται πρὸς τὴν κοινωνικὴν ζωὴν, ν' ἀκτινοβολῇ σάν ἀνέσπερο φῶς πρὸς τὴν ζωὴν γιά νὰ τὴν ἐξυπηρετήσῃ καί τὴν ἀνυψώσῃ.

Σήμερα ἡ ἀγωγή τοῦ σχολείου, περισσότερο ἀπὸ κάθε ἄλλη ἱστορικὴ ἐποχὴ, χρειάζεται νὰ ἔχῃ κοινωνικὸ περιεχόμενο, ὅπως ἀπαιτεῖ ἡ ζωὴ καί ὅπως ζητοῦν οἱ παιδαγωγικοὶ ἄνδρες.

Ὁ ἀγῶνας μεταξὺ ἐκείνων πού θέλουν τὴν ἀτομικὴ ἀγωγή καί ἐκείνων πού διψοῦν γιά κοινωνικὴ ἀγωγή, πρέπει νὰ δώσῃ τὴν νίκην, καί βλέπουμε ὅτι τὴν δίνει, στὴν μερίδα πού ποθεῖ κι' ὄνειρεύεται τὴν κοινωνικὴν ἀγωγήν, γιατί αὐτὴ εἶναι ἡ ἐπιταγὴ τῆς σύγχρονης Ἑλληνικῆς καί παγκόσμιας πραγματικότητος τῆς ζωῆς.

Ἄλλωστε, διὰ μιᾶς τὰ ἴδια τὰ πράγματα κι' ὅταν ἡ πείρα καί ἡ πράξις διδάσκῃ κάτι, ζητᾷ κάτι ἔντονα καί συνέχεια, ἀδυνατίζει κάθε ἀντίθετη θεωρία καί γίνεται περιττὴ κάθε θεωρητικὴ ὑποστήριξις καί ἐνίσχυσις τοῦ προβλήματος.

Αὐτὲς τίς σκέψεις, ὅσο καί νὰ τίς πλατύνῃ κανένας, ὅσο καί νὰ τίς ἀναπτύξῃ καί νὰ τίς τρυγήσῃ, θά δοκιμάσῃ τὸ εὐχάριστο συναίσθημα τῆς ἱκανοποίησης, γιατί θά προσέξῃ καί θά ἀντιληφθῇ, πῶς ἀντέχουν σάν ἀτσάλι καί σάν γρανίτης στὴ δοκιμὴ πάνω στὴ ζωὴ καί στὶς διάπυρες ἐπιθυμίες τῶν ἐκπαιδευτικῶν πάσης βαθμίδος. Κι' αὐτὸ εἶναι μιὰ τονωτικὴ ἐνεση γιά νὰ συνεχίζεται καί νὰ βελτιώνεται κάθε ἀνυψωτικὴ ἀνθρώπινη προσπάθεια.

III. Ἡ διδασκαλία

σάν μορφή κοινωνικῆς ἀγωγῆς.

Εἶναι κοινὸ μυστικόν, δηλ. κάτι τὸ γνωστὸ καί πολὺ μασημένον πάνω στὰ ἐκπαιδευτικὰ προβλήματα, πως οἱ μορφές τῆς ἀγωγῆς εἶναι

1) Η διδ(λ)ία (ο λόγος), 2) Η εργασία, 3) η ταπεινότητα και 4) η έορτή. Το σύγχρονο σχολείο και ο λειτουργός του χρησιμοποιούν σήμερα όλες αυτές τις μορφές, σε διάφορη αναλογία, από καθέναν από τους παιδαγωγούς, καθώς και ένα κράμα των παραπάνω μορφών.

Και διότι η διδ(λ)ία, παρά την επίθεση που υφίσταται από πολλούς μεταρρυθμιστές και ριφορμιστές παιδαγωγικές ατομικότητες, παραμένει σαν μορφή αγωγής δίχως να χάσει την αξία της θέσεώς της, πρέπει να λαβαίνει πολύ περισσότερο όψη το φαινόμενο της κοινωνικής ανισότητας, να προσανατολίζεται, να προσαρμόζεται και να δέχεται την θερμή ακτινοβολία των επηρεαζών ακτίνων της.

Απαίτηση της σημερινής αγωγής και ζωής, είναι η ανάγκη της σημερινής πραγματικότητας, είναι η κάθε διδ(λ)ία μας να έχει κοινωνική μορφή, κοινωνική χροιά, κοινωνική αγωγή.

Στο σημείο τουτο κανένας συγχρονισμένος εκπαιδευτικός δεν διαφωνεί και κάμνει την παιδαγωγικήν του εργασία με αυτό το πνεύμα της έποχής και της κοινωνικής ανάγκης, αλλοίως ματαιοπονει.

Το πως τώρα σε λεπτομερειακή ανάλυση η διδ(λ)ία μας θα πάρη χροιά κοινωνικής αγωγής είναι κάτι που θα μας οδηγήσει μακριά από τον σκοπό του άρθρου μας.

Το πρώτιστο είναι ζήτημα που χρειάζεται να αποσχολήση τον παιδαγωγό διδ(λ)ο σε σημείο που πρέπει να είναι καθημερινή του μέριμνα και άπώτερος σκοπός επιτυχίας του έργου του σε κάθε σχολική, διδακτική και παιδαγωγική ενέργεια.

Ο άριστος και άριστος διδάσκαλος, ο άξιος της αποστολής του, κάλλιστα μπορεί να βρή και να διαισθάνεται με το παιδαγωγικό του ένστικτο το σωστό κι' αληθινό δρόμο που θα τον οδηγήσει σύντομα προς τον τελικό σκοπό μιας πλήρους Κοινωνικής αγωγής.

Στο σημείο τουτο είναι ανάγκη να τονισθῇ και να διευκρινηθῇ, πως κοινωνική αγωγή λέγοντας, έννοούμε την αγωγή εκείνη, που κινείται σε πλαίσια έθνικά και πατροπαράδοτα, έντασσόμενα με τις αξιώσεις της σύγχρονης εθνικής και κοινωνικής μας ζωής.

Μαζί με τη διδασκαλία, δίχως όλη ή σχολική μας επίδραση να φαίνεται συνεχές λογοκοινωνικό, και όλη μας ή εργασία μέσα στο σχολείο με την μορφή της γιορτής, του παιγνιδιού και της εργασίας γενικά, πρέπει απαραίτητα να παίρνη κοινωνική μορφή.

IV. Η δημιουργία σχολικού περιβάλλοντος.

Σάν παιδαγωγική απαίτηση και σάν τροφή απαραίτητη μιας τέτοιας κοινωνικής αγωγής, που να ζούμε και ν' ανθίζουμε κοινωνικές αξίες, είναι η δημιουργία εθνικής σχολικής ατμόσφαιρας και ευμενούς σχολικού περιβάλλοντος.

Το πνεύμα της σχολικής ενέργειας κι' έκδηλός της, ή όλη μας σχολική εργασία, πνεύμα-

τική ή χειροτεχνική γενικώτερον, ανάγκη να διαπνέεται από την κοινωνική αγωγή, πρέπει να ποτίζεται από τη βασική σκέψη πως: «Η σημερινή αγωγή με κάθε θυσία, δίχως να διπλώνη ή να έξαφανίση τα φτερά της ανθρωπίνης ατομικότητας, πρέπει να είναι Κοινωνική και μόνον Κοινωνική».

Πλαίσια κοινωνικά, θεμέλια κοινωνικά, περιεχόμενο κοινωνικό, επίδραση κοινωνική, σκοπός κοινωνικός, να τό σύνθημα της σύγχρονης αγωγής, να τό έμβλημα της έποχής μας. Τα μέσα της επιτυχίας μιας τέτοιας αγωγής είναι πολλάκις όχι δυσεύρετα και δυσκατόρθωτα, όταν υπάρχει ή σταθερή θέληση στον ώπλισμένο παιδαγωγό με τα πυρομαχικά της σύγχρονης αγωγής και του νέου Σχολείου.

Τέτοιο εύχαριστο, χαρούμενο και ζηλεμένο σχολικό περιβάλλον θα δημιουργήση ο άριστος εκπαιδευτικός για ν' αντλή παραδείγματα ο τρόφιμος του σχολείου και να θεμελιώνη τον ψυχοπνευματικό του κόσμο σε αρχές Κοινωνικής αγωγής.

Η δυσκολία έγκειται στο να γίνη αρχή καλή, στην εξεύρεση των μέσων και στη συνέχιση της προοπτικής και παιδαγωγικής προσπάθειας, γιατί αλλοίως το καραβάνι μας στη μέση της Σαχάρας θα τό σκεπάσουν οι θίνες της άπελπισίας και άποτυχίας. Ίσως τό σημείο της δημιουργίας ευμενούς σχολικού περιβάλλοντος να μη θεωρηται σπουδαίο από πολλούς μύωπες της παιδαγωγικής τέχνης και έπιστήμης. Κι' όμως, κατα την γνώμην μας, είναι άξιοπρόσεκτο και πολύ σπουδαίο μέχρι βαθμού που να θεωρηται ως βασική απαίτηση, ως προϋπόθεση όλων των άλλων παιδαγωγικών μέσων και σχολικών μέτρων.

Όσοι έκ των παιδαγωγών προσέχουν κι' επιμένουν στο σημείο τουτο, σημαίνει ότι έχουν επίγνωση της αποστολής και της παιδαγωγικής των ενεργείας με άποτελέσματα λαμπρά.

V. Παράγοντες της κοινωνικής αγωγής.

Όλων μας ή ματιά και παιδαγωγική προσπάθεια στη σημερινή έποχή είναι γυρισμένη προς την εκπαίδευση, γιατί από τουτή περιμένουμε δικαιολογημένα την σωτηρία μας σάν άτομα και σάν έθνος. Η εκπαίδευσις ενός έθνους άντικατοπτρίζει τον βαθμό της προόδου και την ένταση της ανυψωτικής του προσπάθειας.

Παράγοντες για μία τέτοια κοινωνική αγωγή μέσα στο Δημοτικό Σχολείο, πλὴν της δημιουργίας ευνοϊκού σχολικού περιβάλλοντος, είναι τα σχολικά έπιπλα, μέσα και όργανα, σχολικοί χώροι (κήποι—γυμναστήρια), συνεργάτες και πνεύμα συνεργασίας, πρωτοβουλία και τάση προς αύτενέργειαν μεταξύ των διδ(λ)ων, προετοιμασίες αρχές, οδηγίες, διατάγες και πλατύ πνεύμα ενεργείας και, παραπάνω απ' όλα, ή προσωπικότης του διδ(λ)ου, ή προσωπική σφραγίδα της κάθε εκπαιδευτικοί.

VI. Ἡ προσωπικότης τοῦ διδασκάλου.

Κάθε σχολεῖο ἔχει τὴν σφραγίδα τοῦ προσωπικοῦ τῶν διδ/λων πού σ' αὐτό ὑπηρετοῦν. Αὐτὸ ἄλλωστε συμβαίνει καὶ σὲ κάθε ἄλλῃ κρατικῇ ὑπηρεσίᾳ καὶ μηχανῇ καὶ σ' ὁλόκληρῇ τῇ ζωῇ ὁποιοῦδήποτε ἔθνους. Ἡ καλὴ ποιότης τῶν διδ/λων πλάθει, δημιουργεῖ καὶ μορφώνει κατὰ κανόνα καλοὺς καὶ χρηστοὺς πολίτες. Ἔτσι καὶ διδ/λος ἢ διδ/λοι ἑνὸς σχολείου, πού ἐπιδίδωκουν πραγματικὰ μὲ καλὴ διάθεση καὶ λογικὴ ἐπιμονὴ νὰ δώσουνε πᾶνω στὶς ψυχὰς καὶ τὰ πνεύματα τῶν τρυφερῶν Ἑλληνοπαίδων ἀγωγή κοινωνικὴ, κατορθώνουν, σὰν τὸ θελήσουν, ὅταν τὸ ἐπιδίδωκουν καὶ σὰν πάρουν τὴν ἀπόφαση γιὰ ἐφαρμογὴ τοῦ παιδαγωγικοῦ σχεδίου.

Κάθε τάξη καὶ κάθε σχολεῖο εἶναι αὐτὸ πού εἶναι, αὐτὸ πού θέλει ὁ διδ/λος, δηλ. ἀντικατοπτρισμὸς ἀληθινὸς τῶν βλέψεων, ἐπιδιδώσεων καὶ ἀπαιτήσεων τῆς προσωπικότητος τοῦ διδ/λου.

Ὅταν καὶ ἅμα πραγματικὰ ἐπιθυμῇ καὶ μὲ πίστη τρανὴ ἐπιδιώξῃ ὁ διδ/λος τὴν πραγμάτωσιν ἑνὸς σκοποῦ παιδαγωγικοῦ, βρίσκει τὰ κατάλληλα ὕλικά μέσα καὶ ἐπιτυγχάνει τὸ σκοπὸ τοῦ μέσα σὲ μιὰ πίστωση μικροῦ ἢ μεγάλου χρόνου. Τὴν σκέψιν αὐτὴ ἡ καθημερινὴ παιδαγωγικὴ πείρα τὴν ἐπικυρώνει. Γι' αὐτὸ καὶ οἱ προϊστάμενοι ἀπὸ τὸ ποιὸν καὶ τὸν βαθμὸν τῆς προόδου μιᾶς τάξεως, κρίνουν καὶ τὴν ποιότητα τοῦ διδ/λου. Ὁ διδάσκαλος εἶναι ἡ ψυχὴ καὶ τὸ πνεῦμα τοῦ σχολείου, εἶναι ἡ κινητήρια δύναμις, εἶναι ὁ μοχλὸς τοῦ Ἀρχιμήδη, πού κινεῖ καὶ κάνει νὰ ἐνεργοῦν καὶ νὰ δροῦν τὰ πάντα σὲ μιὰ τάξιν, σ' ἑνὸ σχολεῖο. Μπορεῖ νὰ βρῆται κάπου τὸ καλύτερο, τὸ πιὸ συγχρονισμένον ἀπὸ παιδαγωγικὴ, ὑγιεινὴ καὶ ἀρχιτεκτονικὴ ἀποψη διδασκῆριον, ὠπλισμένον μὲ τὰ τελειότερα ἐποπτικὰ ὄργανα καὶ μέσα διδασκαλίας, μὲ σχολικὸ κῆπο, ζωοτροφεῖο, κινηματογράφον, ραδιόφωνον, γυμναστήριον, σύγχρονον θρανία, δηλ. μὲ μιὰ λέξιν νὰ συγκεντρώῃ τὸ σχολεῖο τοῦτο τὴν τελευταίαν τῆς παιδαγωγικῆς ἐπιστήμης ἀπαίτησιν, μὰ δυστυχῶς ἀπ' αὐτὸ ἂν ἀπουσιάζῃ ὁ διδ/λος, δηλ. λείπει ἡ ψυχὴ καὶ τὸ πνεῦμα τῆς προσωπικότητος τοῦ δραστηρίου καὶ ἀρίστου διδ/λου, τίποτε δὲν κατορθώνεται.

Στὴν περίπτωσιν τοῦτη πιστεύομεν ἀκράδαντα, πὼς τὸ σχολεῖο ἐκεῖνο μὲ τέτοιες ἐξωτερικὰς συνθήκας πλημμελῶς θὰ ἐκτελῇ τὴν ἀποστολὴν του, δὲν θὰ μπορῇ ν' ἀνταποκριθῇ στὶς προσδοκίαις τῶν προϊσταμένων του ἀρχῶν καὶ τῆς Ἑλληνικῆς Πολιτείας. Εὐμενεῖς ἢ δυσμενεῖς παιδαγωγικὲς σχολικὲς συνθήκες θὰ προετοιμάσῃ, θὰ δημιουργήσῃ ὁ ἄρτιος ἢ μέτριος ἐκπαιδευτικὸς διὰ τοὺς μαθητὰς του, μέσα στὶς ὁποῖες θὰ ὑφανθῇ ἡ ψυχοπνευματικὴ καὶ φυσιολογικὴ ζωὴ τῶν μικρῶν σήμερα, μεγάλων αὐρῶν, Ἑλληνῶν πολιτῶν, καὶ ἀναλογα θὰ γίνῃ ἡ διάπλασις τοῦ χαρακτῆρος τούτων. Ὁμοιογενομένη, οἱ ἑμμεστέ ἀποκρίσεις τοῦ πιστεύομεν περισσότερα στὸ δάσκαλον, σὶν εὐψυχον ὕλικόν.

στὴ διδασκαλικὴ — παιδαγωγικὴ προσωπικότητά. Ὁ ὕλικός καὶ τεχνικός συγχρονισμένος ὀπλισμὸς καὶ ὁ ἐφοδιασμὸς ἑνὸς σχολείου θὰ γίνῃ ἀπὸ τὴν προσωπικότητα τοῦ διδ/λου. Τὸ πρῶτον δὲν μπορεῖ νὰ δημιουργήσῃ τὴν προσωπικότητα τοῦ παιδαγωγοῦ, παρὰ μόνον σὰ μέσα μποροῦν νὰ τὸν βοηθήσουν στὴν παιδαγωγικὴν του προσπάθειαν καὶ τὴν διδασκτικὴν του ἀνυψωτικὴν ἐνέργειαν.

Ἀλλωστε τὴν πεποίθησιν τοῦτη ἡ σχολικὴ καὶ παιδαγωγικὴ πείρα τὴν ἐπικυρώνει παντοῦ καὶ πάντοτε, ὅπου καὶ ἂν στρέψωμε τὴν ματιὰ μας, στὴν πείρα τοῦ σχολείου ποῦναι ἐναποθηκευμένη μέσα στὰ βιβλία τῶν παιδαγωγῶν ἢ καὶ στὴν πράξιν τοῦ σχολείου, ἀπ' εὐθείας χωρὶς τὴ μεσολάβησιν τῆς σκέψεως καὶ τοῦ συγγράμματος.

Ἡ προσωπικότης τοῦ διδασκάλου εἶναι ὑπεράνω ὅλων τῶν ἄλλων ζητημάτων.

VII. Σὰν γενικὸ συμπέρασμα.

Τὸ σχολεῖο ἐτοιμάζει τοὺς μαθητὰς του γιὰ τὴν ζωὴν, γιὰ τὴν κοινωνίαν. Ὁ ἄνθρωπος πλάσθηκε γιὰ νὰ ζῇ κοινωνικῇ ζωῇ, στενὴ ἢ πλατεία. Γι' αὐτὸ πρέπει νὰ πλουτίσῃ τὴν ψυχὴν καὶ τὸν χαρακτῆρα του μὲ τίς ἀπαραίτητες ἐκείνης κοινωνικὰς καὶ ἑλληνοχριστιανικὰς ἀρετὰς, γιὰ νὰ ζῇ μέσα στὴν κοινωνίαν ὁμαλὰ, ὁμορφα, εὐτυχισμένα. Τὸ σύγχρονον Δημοτικὸν Σχολεῖον ἔχει ὑποχρέωσιν—πιστεύομεν ὅτι ἀντιλαμβάνεται τοῦτη τὴν ὑποχρέωσιν—νὰ προπαρασκευάσῃ τοὺς σημερινοὺς μικροὺς του μαθητὰς γιὰ τὴν κοινωνικὴν ζωὴν μὲ ἐφόδια κοινωνικῶν ἐκδηλώσεων καὶ ἀρετῶν καὶ ὅχι μὲ κενοδοξίας καὶ φουσκωμένα μυαλὰ μὲ τὸ ἀνθρακικὸν ὀξύ τοῦ ἐγωῖσμοῦ, τοῦ ἀτομικισμοῦ, τῆς περφηάνειας καὶ τῆς ἐγωκεντρικῆς ἀρχῆς.

Ἡ χριστιανικὴ ἀγάπη, ἡ παροικιῶδης ὁμόνοια, ἡ ἀλληλοβοήθεια, ἡ πίστις ὅτι κανένας ἐπιτυγχάνει πάντοτε περισσότερα, καλύτερα καὶ μονιμώτερα πράγματα μὲ τὴ συνεργασίαν, τὴν κοινωνικὴν ζωὴν καὶ συνειδησιν, ἀναμφίβολα πρέπει νὰ στολίζουν τὴν ψυχὴν τοῦ κάθε ἀποφοίτου τοῦ σημερινοῦ Δημοτικοῦ Σχολείου.

Καὶ διὰ νὰ γίνουν ὅλ' αὐτά, χρειάζεται ὁ διδ/λος νὰ δημιουργήσῃ μέσα στὰ σχολεῖα καὶ τίς τάξεις, ὅπου ὑπηρετεῖ καὶ διδάσκει, τίς καλύτερες καὶ εὐνοϊκώτερες σχολικὰς καὶ παιδαγωγικὰς συνθήκας, δίχως βέβαια νὰ ἐπιχειρῇ κολύμβει ἐξω ἀπὸ τὸ νερό, ἢ νὰ μαθαίνῃ ἀεροπορικὰς ἀκροβασίας μὲ τὴ θεωρίαν, χωρὶς ἀεροπλάνον.

Μὲ τὴ σχολικὴ πράξιν καὶ ζωὴν νὰ προχωρῇ γιὰ τὴν κοινωνικὴν ζωὴν. Οἱ τέτοιαις ὁμοῦς σχολικὰς συνθήκας, γιὰ νὰ δημιουργηθοῦν, θέλουν καὶ τὸν ἐκλεκτὸν τοῦ διδ/λου, τὴ λεπτὴν μορφὴν τῆς διδ/τικῆς προσωπικότητος, πᾶνω στὴν ὁποῖαν, σὰν πρὸς συγκεντρωτικὸν φανὸν, δὲ κοινοῦνται μετὰ συγκεντρώσεως ὅλες οἱ ζωντανὲς ἐλπίδες, οἱ ὑμνοὶ τοῦ θεοῦ, καὶ τὰ ἔθνη καὶ ὁ ἀντικείμενός τις Παις, ὅσο μᾶλλον.

ΧΡΗΣΤΟΥ ΓΚΟΤΖΙΟΥ, Δημοδιδασκάλου

Η ΑΓΩΓΗ ΚΑΙ ΤΟ ΒΙΒΛΙΟ

Τον τελευταίο καιρό και καλύτερα μεταπο-
λεμικά έχουν γεμίσει οι βιτρίνες των βιβλιο-
πωλείων από εκατοντάδες βιβλία και περιοδι-
κά που δείχνουν την εικόνα, σέ δικούς μας και
ξένους, ότι στην Ελλάδα υπάρχει το άθνατο
εθνικο πνεύμα, που ξεφυτρώνει μέσα από
την στάχτη και θάλλει μεγαλόπρεπα μπροστά
στην Παρθενώνα, συνεχίζοντας την Ίεράν πα-
ράδοση, που έκληρονόμησε από τότε που γεν-
νήθηκε ο έπαλθεύοντας: «Τò τής δε χώρας ού
μνήσκει σθένος».

Σκοπός μας ἐδῶ δὲν εἶναι ν' ἀξιολογήσω-
με ὁπιά ἀνάλογα μὲ τὸν προορισμό τους καὶ
νὰ τὰ τοποθετήσωμε στὶς βαθμίδες τῆς πνευμα-
τικῆς μας πυραμίδος.

Διότι μιὰ τέτοια αξιολόγησης δέν μπορεί
εγκοινα νά γίνει, κι' άν γίνει δέν θά είναι αν-
τικειμενική. Κάθε βιβλίο στη δική του περιοχή
πρόκειται τή θέσι του, ανάλογα μέ τήν αξία του
και έξεπηρετεί κάποιον σκοπό πολιτιστικό, κοι-
νιστικό, παιδαγωγικό, ήθικό, έθνικό, ήλα δέ
από δημιουργού, συνθέτου και έκφράζουν
τον άνθρωπώνο πολιτισμό.

Εμείς εδώ θα ξεχωρίσωμε εκείνα τὰ βιβλία καὶ περιοδικά, πού τὸ περιεχόμενό τους τὸν περικλείει ἀνθρώπινες ἀξίες καὶ εἶναι καθαρῶς ἀντιπαιδαγωγικό.

Είναι αλήθεια πως ο άνθρωπος κεντρίζεται και κατευθύνεται για να γράψει από ώριμα θέματα. Απ' αυτά μπορούμε να καταλάβουμε τον προορισμό και την αξία που έχει κάθε βί-

Αν τὰ αἴτια αὐτὰ ἐμψυχώνουν, ζυποῦν
-α. ἀνασταίνουν τὸ ψυχοφυσιολογικὸ χῶρο
τοῦ ἀνθρώπου, ἂν συμβάλλουν στὴν αὐθόρμη-
τη, τηγαῖα διέγερσι καὶ ἔκφρασι τῶν βιωμάτων
-α. ἂν ταῦτα τὰ συνῶδευε νηφάλια σκέψι καὶ
ἀποκατανόησι τοῦ προορισμοῦ τῶν, τοῦ «γυν-
-ὴ» σαυτὸν» μέ τὴν διττὴν ἐννοία τοῦ «ἑαυτοῦ»
-οῦ τοῦ ἄλλοτρίου», τὰ δημιουργήματα εἶναι
-τε καλλιτεχνικά, κοινωνικά, ἠθικά, ἐπιστη-
-μολογικά καὶ ἑνσαρκώνουν τὴν ἀλήθειαν, τὴν
-εσιν, τὸ ψυχικὸ ἀνθρώπινον μεγαλεῖο, «τὸ
-οῦ εἴμεθα, τί θέλομεν καὶ τί ὀφείλομεν νὰ
-ποιώμεν».

...ἀλλὰ σ' ἐκείνον πρὸς θὰ ἔχη τὴν τύχη ν'
...τῇ τὴν ἐξαγνισμένη φωνή των, νὰ γευθῇ
...θανικευμένον περιεχόμενον καὶ θὰ μπορέσῃ
...προσμοιάσῃ καὶ πραγματώσῃ τις ἀξίεις των.

...εὐτυχισμένη τούτη ἡ χώρα, ποὺ ἀπὸ τὴν
...της μᾶς πρόβαλε στὸ πέρασμά της τέ-
...μορφες ἀνθρώπινες, ποὺ ἔθρεψαν μὲ τὰ
...ποιοῦσά τα τοὺς ἀμέτρητες γενεές καὶ δι-
...καὶ τοὺς «πολιτισμένους».

...αυτήν όμως με τίποτα να υπολογίσουμε
...αυτήν ανήκουνται πολλές φορές, στις 31
...αυτήν από ... και περιόδικα πα
...αυτήν κα, έπισημαίνεται, όχι από το
...αυτήν από την έκφραση, ότι

φανταχτερή καὶ τοὺς παχεῖς τίτλους ἄλλων βιβλίων καὶ περιοδικῶν, ποῦ ἡ αἰτία τους δὲν ἐκπηγάζει ἀπὸ τίς ἀνθρώπινες ἀξίες, ἀλλὰ ἐξω ἀπ' αὐτές.

Ποιά είναι ἡ ὁρμή τους; Ποιὸς εἶναι ὁ ἥμε-
ρός τους; Ποιὸς ὁ οἶστρος; Νὰ ποιά εἶναι:
Εἶναι ἡ ὁρμή τοῦ συμφέροντος, ὁ πόθος τῆς
δεκαρολογίας καὶ ὁ οἶστρος τῆς φιλαυτίας καὶ
τῆς ἐκμεταλλεύσεως, ποὺ ὅλα μαζί ποδοπα-
τοῦν καὶ περιφρονοῦν τὶς ἰδανικὲς ἀνθρώπινες
ἐπιδιώξεις.

Ἰσως ἡ σίγουρα θὰ προβάλουν τὰ ἐπιχειρήματα των καὶ θὰ μᾶς εἶπουν: Ὅλοι οἱ ἄνθρωποι δὲν εἶναι καλλιτέχνες, ἐξ ἄλλου μᾶς τραβᾷ κ' ἐμᾶς ὁ πόθος τῆς ἀθανασίας.

Ναί, καλλιτέχνες δὲν εἶναι ὅλοι, ἀλλὰ δημιουργοὶ πρέπει νὰ εἶναι. Ἡ ἐργασία ὡς μέσον συντηρήσεως εἰς τὴν ζωὴν εἶναι πανανθρώπινο φαινόμενον. Στὴν ἐργασία ὑπολανθάνει ὁ πόθος τῆς αἰωνιότητος, διότι σ' αὐτὴ κρύπτεται ἡ τάσις νὰ ὑπερνικηθῇ ὁ χρόνος. Ὅταν ὁμως ἡ ἐργασία ἡ πνευματικὴ ὑπαγορεύεται ἀπὸ τὴν ἀδυσώπητον ἀνάγκη τῆς συντηρήσεως, παρούσῃς συμπτώματα καταπτώσεως, ἠθικῆς παρακμῆς, στερεῖται τοῦ προορισμοῦ της, παύει νὰ εἶναι δημιουργία, ἐξυπηρετεῖ τὴν ἀρνητικὴν ὀψιν τῆς ζωῆς, δηλαδὴ τὴν καταστροφὴν καὶ ἐπομένως εὗρσκεται μακρὰν τοῦ πόθου τῆς αἰωνιότητος.

Ὁ ἄνθρωπος όταν αὐτοκατανοῇ, ὅτι μὲ τὴν ἐργασία του πέραν ἀπὸ τὴν ἀτομικὴ του ὑπαρ-
ξι προσφέρει ὑπηρεσία στὴν κοινωνία, στὸν
πολιτισμὸ καὶ στὴν Ἑθνικὴ ὁλόκληρη, αἰσθάνε-
ται περίσσιο μεγαλεῖο, διότι προσδίδει μὲ τὴν
δημιουργία του κατὰ ἀπὸ τὴν ψυχὴ του στὴν
πνοὴ τῆς αἰωνιότητος.

Ποιὸ δῶκε μεγαλειὸ θά ἀισθανθοῦν αὐτοί, ποὺ μὲ τὴν πνευματικὴν τοὺς ἐργασία προσφέρουν στὴν κοινωνία μας μολυσμένην, σαπισμένην καὶ ἐπικίνδυνον πνευματικὴν τροφήν, ἄριστα προσηρμοσμένη καὶ μὲ τὸ καλλιτεχνικὸ ἔνδυμα περιβεβλημένη στοὺς νέους καὶ τὴν οἰκογένεια: Αὐτὸ δὲν τοὺς ἐνδιαφέρει. «Τὰ ἐαυτοῦ πράττειν» τοῦ Πλάτωνος καὶ τὸ τοῦ Πινδάρου «Γένειο οἶος ἔσσι» εἶναι ἐστερημένα πάσης ἀξίας, ἐφ' ὅσον παραμένουν ἐμπόδιο στὸν σκοτεινὸ σκοπὸ τους.

Δὲν τοὺς ἐνδιαφέρει ἂν κάμνουν ἐγκλημα-
τίας, ἂν διασθεῖρουν ἀγνὲς ψυχές, ἂν γεμίζουν
τὶς φυλακὲς κ' ἂν καταστρέφουν ὅ,τι μὲ τόσο
κόπο καὶ ἱερὸ ἰδρώτα δημιουργοῦν τὸ σχολεῖο,
ἢ ἐκκλησία καὶ ἡ οἰκονομία.

Ἄν ἡ ἐπιστήμη τοὺς ἐβοήθησε νὰ γνωρί-
σουν τί ἀκριβῶς ἀρέσκονται οἱ νέοι νὰ διαβά-
ζουν καὶ πρὸ ταντὸς, τί εἶναι ἐκεῖνο ποὺ πε-
ρισσότερο ἔλκει καὶ σαγηνεύει τὴν ψυχὴ τοῦ
παίδου καὶ τοῦ ἐφηβου, πρέπει νὰ μάθουν
— καὶ νὰ γνωρίζουν αὐτὸ — διὸ βόηκαν τὴν
ἀληθινὴν ὁδὸν τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς τέχνης.

Διότι οὔτε τὸ «ταυτὸν» οὔτε τὸ «θάτερον» ἐμ-
βιοὶ στὰ δημιουργήματά τους.

Οἱ γκαγκωτικές μορφές ποὺ παρουσιάζουν
τὰ λογῆς λογῆς περιοδικά, οἱ φανταστικοὶ
ὑπεράνθρωποι ἔξω ἀπὸ τὸ ἀληθινὸ νόημα τῆς
ζωῆς, οἱ ἀψυχολόγητοι ὑπερφανταστικοὶ μῦθοι
καὶ οἱ ἀνήθικες ἱστορίες καὶ εἰκόνες παρέχουν
ἀνάγλυφον τὴν αἰσθησιακὴ πλευρὰ τῆς ζωῆς,
τὴν «ὁρμὴν τῆς ὕλης», διαστρεβλώνουν τὴν ἀλή-
θειαν, ἀλλοιώνουν τοὺς χαρακτήρας, ἀναπτύσ-
σουν τὴν φιληδονίαν, τὴν εὐερεθισίαν, τὴν
δυσθυμίαν, δημιουργοὺν ἐκκεντρικοὺς τύπους
καὶ ἐπιφέρουν διαταραχὴν εἰς τὴν ἀρμονικὴν
οἰκογενειακὴν ζωὴν. Καὶ τὸ μεγαλύτερο κακὸ ὅτι
σιωπηλῶς, ἀφανῶς, διχάζουν, ἀναταράσσουν
καὶ ἐξαφανίζουν τὴν τάξιν τῶν ἀνθρωπίνων
ἀξιών καὶ μοιραίως ὁδηγοῦν τὰ ἄτομα στὸν
πρόσκαιρον, στὸν καθημερινὸ ἐξτρεμιστικὸ οὐ-
τοπικὸ τόπον τῆς ζωῆς καὶ μακρὰν ἀπὸ τὸ ρεα-
λιστικὸ, ἀλλὰ καὶ μεταφυσικὸ προσανατολισμὸ
ποὺ εἶναι καὶ ἡ ἰδανικώτερη παιδαγωγικὴ
ἀλήθεια.

Ἔτσι ἡ παιδαγωγικὴ δύναμις τῆς ἐποχῆς
μας βρίσκεται ἐκτὸς τῆς πραγματικότητος καὶ
ἡ ἐπίδρασις τῆς ἀγωγῆς καθίσταται προβλη-
ματικὴ, παρ' ὅλην δὲ τὴν πρόοδον τῆς ἐπιστή-
μης αὐτῆς καὶ παρ' ὅλον τὸν ἐνθουσιασμόν,
τὴν αὐτοκατανόησιν καὶ τὸν αὐτοέλεγχον ποὺ
ἔχουν οἱ σημερινοὶ παιδαγωγοί, δὲν θὰ μπορέ-
σουν ν' ἀποστομώσουν τοὺς συκοφάντας τοῦ
λαϊκοῦ σχολείου καὶ θ' ἀντηχῇ γιὰ πολὺ ἀκόμη
τὸ «βέβαια φταίει τὸ σχολεῖο» καὶ ἡ εἰρωνικὴ
κραυγὴ: «παιδιά τοῦ σχολείου εἶναι αὐτά!».

Καὶ τοῦτο διότι ἡ ἀγωγή δὲν σταματᾷ στὸ
σχολεῖο, ἀλλὰ συνεχίζεται καὶ ἔξω ἀπ' αὐτό,
στὴν κοινωνίαν, στὸν δρόμον, στὸν κινηματογρά-
φο, στὸ θέατρο, στὸ περιοδικό, στὸ βιβλίο, στὸν
τύπο καὶ στὴν οἰκογένειαν.

Ὁ πολιτισμὸς τοῦ κόσμου — ὅχι ὁ μηχανι-
κὸς — νοσεῖ βαρέως καὶ ἡ νόσος αὕτη μετεδό-
θη περισσότερο καὶ στὴν πατρίδα μας μετὰ τὴν
πολεμικὴ καὶ κατοχικὴ καταιγίδα ποὺ ἐπληξε
περισσότερο τὴν χώρα μας, ἀλλὰ καὶ μετὰ τὴν
μεταπολεμικὴ ὑποχρεωτικὴ συναλλαγὴ — οἰκο-
νομικὴ — στρατιωτικὴ — πνευματικὴ καὶ γενι-
κὸς πολιτιστικὴ μετὰ τῶν προωδευμένων λαῶν.

Ἄν αὕτη ἡ συνεργασία προῆλθε ἀπὸ κά-
ποια ἱστορικὴ ἀναγκαιότητα, δὲν μᾶς ὑποχρεώ-
νει ὅμως νὰ μιμηθῶμεν τυφλῶς — τεκμήριον
πνευματικῆς παρακμῆς — καὶ τὸν ἐπιφανειακὸ
πολιτισμὸν τῶν, διότι αὐτὸς εἶναι ξένος πρὸς
τὴν Ἑλληνικὴν πραγματικότητα, πρὸς τὴν Ἑλ-
ληνικὴν νοοτροπίαν καὶ τὴν ἠθικὴν του παρά-
δοξιν. Ἡ διόβρωσις τοῦ πολιτισμοῦ μας καὶ ἡ
ἀπώλεια τοῦ ἑλληνικοῦ χαρακτήρος καθιστᾷ
ὅλον ἐν καὶ περισσότερον ἀνάπηρον τὴν πνευ-
ματικὴν ζωὴν τοῦ τόπου μας.

Ἐμεῖς ὡς ἀκμαῖος λαὸς δὲν ἐπιτρέπεται νὰ
μιμούμεθα τυφλῶς, διότι ὁ Περικλῆς διαμαρτύ-
ρεται ἐν τῷ «Ἐπιστῆναι μετὰ τὸ «Χρῶμεθα πο-
λιτεία οὐ ζήλοισι τοὺς τῶν πέλας νόμους,
παράδειγμα δὲ ἄλλον αὐτοῖς ὄντας τισὶν ἢ μι-
μομένους ἔτιμους».

Ἡ δὲ τὴν αὐτὴν ἀνάγκαν ἐπὶ τὴν μέντην τοῦ

αἵωνα τῆς Δημοκρατίας, θὰ μᾶς εἶπουν: Ἐλευ-
θεροτυπία ἔχομε καὶ μᾶς δίδεται τὸ δικαίωμα
νὰ γράφωμε ὅ,τι θέλωμε. Τοῦτο ὅμως δὲν εἶναι
ἐλευθερία. Εἶναι ἄρνησις τῆς ἐλευθερίας, εἶναι
καταπάτησις καὶ παραποίησης τῆς ἐννοίας τῆς
Ἐλευθερίας — Δημοκρατίας.

Διότι «Τὸ γὰρ ἀγνοεῖν ὕπαρ τε καὶ ὄναρ
δικαίων τε καὶ ἀδίκων πέρι καὶ κακῶν καὶ
ἀγαθῶν οὐκ ἐκφεύγει τῇ ἀληθείᾳ οὐκ ἐπο-
νεϊδιστον εἶναι, οὐδὲ ἂν ὁ πᾶς ὄχλος αὐτὸ
ἐπαινέσῃ». Δὲν μποροῦν ἐπομένως νὰ ἐπικα-
λεσθοῦν οὔτε ἄγνοια, ἀλλὰ οὔτε καὶ ν' ἀνα-
σκευάσουν τὴν κατηγορίαν, διότι θ' ἀντλήσουν
ἐπιχειρήματα ἀπὸ τὸν ρύακα καὶ ὄχι ἀπὸ τὴν
πηγὴν. Καὶ ἡ ἀστείρευτος πηγὴ τοῦ Ἑλληνοχρι-
στιανικοῦ πολιτισμοῦ μᾶς παρέχει τὸ πραγμα-
τικὸ νόημα τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς Δημοκρα-
τίας μετὰ τὴν ρήτρα τοῦ Αἰσχύλου στοὺς «Πέρ-
σας»: «Οὐ τινος δούλοι κέκληνται φῶτος οὐδ'
ὑπήκοοι», μετὰ τὸν ἀνθρωποποῖδ λόγον τοῦ Πλά-
τωνος: «Ἀρχεῖν τε καὶ ἀρχεσθαι μετὰ δίκης»
καὶ μετὰ τὸ ἐξανθρωπιστικὸν, ἐξαγνιστικὸν ἠθικὸν
τόνον τοῦ Ἀποστ. Παύλου: «Ἐκ ψυχῆς ἐργά-
ζεσθαι ὡς τῷ Κυρίῳ καὶ οὐκ ἀνθρώποις».

Ἐπομένως ὅσοι ρυθμίζουν καὶ διαμορφώ-
νουν τὴν ἀνθρώπιν ὑπόστασιν συνειδητῶς ἢ
ἀσυνειδητῶς, ὑπευθύνως ἢ ἀνευθύνως, δὲν
ἔχουν κανένα νομικὸν δικαίωμα ἀντλούμενον
ἐκ τῆς ἐλευθεροτυπίας, διὰ νὰ ἐνεργοῦν ἐκτὸς
τοῦ προορισμοῦ τῶν ὡς μέλη τῆς ἐθνικῆς ὁλό-
τητος τῆς πολιτείας μας καὶ ἐκτὸς τοῦ καθολι-
κοῦ ἠθικοῦ τόνου τοῦ Ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ,
ὅπως αὐτὸς ἐκφράζεται μετὰ πρωταγωνιστὴν τὸν
ἴδιον τὸν λαόν του, ἀπὸ τότε ποὺ ὡς «Προμη-
θεὺς Δεσμώτης» ἀπελευθεροῦται, ὡς «Σωκρά-
της» πίνει τὸ κώνειό του διδάσκοντας τὸ δί-
καιον καὶ τὴν ἀρετὴν καὶ ὡς τέλειος ἄνθρωπος
σφραγίζει τὴν αἰώνιον ὑπαρξίν του μετὰ τὴν ὑπο-
βλητικὴν μορφήν τοῦ Κυρίου ἐσταυρωμένου εἰς
τὸν Γολγοθᾶν.

Ἡ κατανόησις τοῦ παρελθόντος καὶ ἡ ἐλπί-
δα τοῦ μέλλοντος δὲν προδιαγράφεται ἂν δὲν
συνδεθοῦν, συσχετισθοῦν καὶ ἐρμηνευθοῦν μετὰ
τὴν προβληματικότητα τοῦ παρόντος.

Ἄν ὅμως ὁ ἄλλος κόσμος δὲν ἀντιλαμβάνε-
ται τὴν κρίσιν τοῦ παρόντος, ὁ ἐκπαιδευτικὸς
κόσμος τὸ κατανοεῖ πλήρως καὶ στὴν θέσιν:
πρόοδος — πολιτισμὸς παρελθόντος καὶ τὴν ἀν-
τίθεσιν: ἀποκοπή, ἀπομάκρυνσις ἐξ αὐτοῦ, ἀγω-
νίζεται νὰ προβάλῃ τὴν σύνθεσιν μετὰ τὴν σταθε-
ρὰ συνέχειαν, ἀρμονικὴν σύμπηξιν παλαιῶν καὶ
νέων στοιχείων πρὸς ὅλας τὰς κατευθύνσεις
τῆς ἀγωγῆς καὶ δώσῃ τὸ πραγματικὸν νόημα
τῆς προόδου, ὅπως τοῦτο ἐκφράζεται ὑπὸ τοῦ
παλαιοῦ, ἀλλὰ πάντοτε νέου, συγχρόνου καὶ
αἰωνίου Πλάτωνος στὸν Παρμενίδην: «Τὸ . . .
προῖόν οὕτως ἔχει ὡς ἀμφοτέρων ἐφάπτε-
σθαι, τοῦ τε νῦν καὶ τοῦ ἔπειτα, τοῦ μὲν νῦν
ἀφιέμενον τοῦ δ' ἔπειτα ἐπιλαμβανόμενον,
μεταξὺ ἀμφοτέρων γενόμενον, τοῦ τε ἔπειτα

και του νυν»¹). Και όσοι δεν θέλουν να κατανοήσουν τ' ανωτέρω ούτε την έντροπήν ύπολογίζουν ούτε τον προορισμόν τους ελέγχουν και την κοινωνίαν διασφείρουν, την αλήθειαν διαστρεβλώνουν και τον ήθικόν γραπτόν και άγραφον Νόμον ποδοπατούν. Τι προσφέρουν; Ποιό σκοπό εξυπηρετούν; Συντρίβουν τον όμορφο τον κόσμο τον καλόν και κάνουν την νέα γενεά να χτίζει σε συντρίμια με φθαρμένα εργαλεία.

Ο εκπαιδευτικός μας κόσμος, πού γνωρίζει καλύτερα από κάθε άλλον την παιδικήν ψυχήν και κατανοεί, ότι οι πόθοι και τα όνειρα, ή πρόοδος και ό πολιτισμός, είναι άρρήκτως συνυφασμένα με τό έργον της όρθης άγωγής επισημαίνει τον κίνδυνον της πατρίδος και πρόπαντός τον έκτροχιασμόν της νέας γενεάς, της μοναδικής αυτής έλπίδος του έθνους, πού θ' άρουνάτη να πειθαρχήση στα έθνεγεργήτρια σαλτίσματα των Ιστορικών στιγμών, βυθισμένη στο συνονθύλευμα του ψυχικού βούρκου πού χασίζει ή παιδαγωγόσα κοινωνία μας.

Είναι αλήθεια ότι ή πολιτεία μας, βλέπouσα τον καταστρεπτικόν και άσταμάτητο κατήφορο του πήρε ή κοινωνία μας, λαμβάνει ώρισμένα μέτρα πού τιμούν την Πατρίδα μας: Η Ίδρυσις Συλλόγων προστάσις των άνηλικών και των όρφανών, ό Σύλλογος καταπολεμήσεως της έγκληματικότητος, οι παιδικές φυλακές, τα σωφρονιστήρια, και οι ανθρωπιστικές ενέργειες της Έκκλησίας μας επιβεβαιούν, ότι διερχόμεθα μιá κρίσι άνευ προηγουμένου εις ό,τι άφορά την νεανικήν ηλικίαν γενικώς. Δεν είναι τιμητικό να έρευνούμε διά να έπιρρίπτωμεν εύθύνas ό ένας εις τον άλλον, όταν καθημερινώς παρουσιάζονται πολυποίκιλα κρούσματα πού τρομάζουν την κοινωνία μας. Τότε μόνον βεβαιούμενα βγαζουμε συμπεράσματα στηριζόμενα τίς περισσότερες φορές εις έπιφανειακά και τυχαία περιστατικά, χωρίς να διακρίνωμεν τίς βασικές αίτίες πού ώστόσο ούτε ή ψυχανάλυσίς μας βοηθεί ούτε όμως και τό συγκεκριμένο γεγονός. Είναι πολυσύνθετος ή δομή του ανθρώπου και ένιαία ή συγκρότησίς του. Οι μονομέρειες και ακρότητες δεν έχουν την θέσιν των έδω. Ούτε οι φροϋδιστικές απόψεις αλλά ούτε και τό «Σχολείο και ή Οίκογένεια» πού προσχείρως σπεύδουν ν' ανακαινώσουν μερικά. Είναι αληθές ότι: «αί ψυχικά δομαί βιοϋνται», αλλά αί βιώσεις αυτές δεν καλλιεργούνται εις τό σχολείο. Ποτέ όχι και ούτε πάντοτε στην οίκογένεια. «Η έξις δευτέρα φύσις», τό πατριεγγρα, ό πατρικός έλεγχος, ή μητρική επίβλεψις, ή απώλεια της θαλπωρής της οίκογενειακής αγάπης, ή οίκογενειακή συμπεριφορά των μεγάλων έπίδρασιν. Τοϋτο όμως δεν σημαίνει ότι κάθε «παραστράτημα» εκδηλώνεται εν αυτή και μονο την αίτίαν. Τό φυσικό και το κοινωνικό περιβάλλον είναι συνάρτημα της ζωής και της οργανώσεως του ύποκειμένου. Και ή άγωγή του ατόμου τότε μόνο έπιτυγχάνει όταν είναι ένσυνουισμένη, εμφανίζεται

ένιαία, και στηρίζεται στην φιλοσοφία και παιδαγωγική της ζωής, στην κοινωνιολογία, στην ψυχολογία, στην ήθική και στην έθνική άπόφανσιν της όλότητος.

Οί παιδαγωγοί μας οι θεωρητικοί και οι διδάσκαλοι οι σκαπανείς και εφαρμοσται των έπιστημονικών δεδομένων πραγματώνουν τίς αξίες των στην σχολική άγωγή, άδυνατούν όμως να έπιδράσουν άμέσως έξω από τό σχολείο.

Όλα τά παραπάνω έχουν ίσως άνασταλτικό χαρακτήρα στον «άναγνωρισμένο» κατήφορο, αλλά δεν χτυπούν τό κακό στη ρίζα του.

Μπορεί να είναι τό κοινωνικό αυτό πρόβλημα δυσεπίλυτο, δεν είναι όμως άλυτο. Θα προσκρούσωμε σίγουρα στα συμφέροντα όλων, αλλά θα προσφέρωμε μεγάλην ύπηρεσίαν στο σύνολο, στο ίδιο τό έθνος μας.

Δεν μπορεί τό άτομον να ένεργή έκτός του κοινωνικού συνόλου και να πορεύεται άντιθέτως της βουλήσεως του λαού, διότι τότε καταπατεί και την έννοια του κράτους.

Έχει, επομένως, τό ήθικόν δικαίωμα τό Κράτος και την δύναμι ν' αναλάβη την λύσιν αυτή του προβλήματος. Διότι «Κράτος είναι ή μοίρα του ανθρώπου συνυφασμένη με την φύσιν αυτού, στήμα της έλευθέρας βουλήσεως και ως τοιοϋτον ήθική ζωή. Ηθική όμως ζωή σημαίνει αυτόπειθαρχία και αυτόκυριαρχία, αξιολογική βούλησις προς την όποιαν πρέπει να έναρμονισθί ή άτομική βούλησις»².

Άλλωστε και ό Άριστοτέλης τονίζει δια «Δεί δε των κοινών κοινήν ποιείσθαι την άσκησιν» άμα δε οϋδέ χρή νομίζειν αυτόν αυτού τινα είναι των πολιτών, αλλά πάντας πόλεως, μόριον δ' έκαστος της πόλεως» ή δ' έπιμέλεια πέφυκεν έκάστου μορίου βλέπειν προς την του όλου έπιμέλειαν»³.

Έκ των ανωτέρω συνάγομεν τά κάτωθι συμπεράσματα:

Η άγωγή του σχολείου αλλοιούται στην πιό κρίσιμη καμπή της όριστικής διαμορφώσεως του ψυχικού κόσμου της έφηβικής ηλικίας.

Η οίκογένεια συνεχίζει να παίζει πρωτεύοντα ρόλο στην διαμόρφωσι του χαρακτήρος, δεν έχει όμως την δυνατότητα του άπολύτου έλέγχου, διότι είναι ιδιόρρυθμος ή ψυχοσύνθεσίς του.

Η Έλληνική οίκογένεια στερείται της καταλλήλου μορφώσεως διά την όρθήν διαπαιδαγώγησι και οι συνθήκες πού έπικρατούν εις αυτήν δεν βοηθούν την επίδρασί της.

Η κοινωνία μας προσφέρει καταστρεπτικές εύκαιρίες διά την άπεμπόλησι κτηθέντων υγιών άρχων παρά του σχολείου και οίκογενείας, διότι ή δύναμις της άλληλεπίδρασεως βρίσκει τό προσφορώτερον έδαφος εις την ηλικίαν αυτήν.

Η μίμησις και ή άλληλεπίδρασις του πολιτισμού των διαφόρων λαών σήμερα είναι εύκο-

1 Προβλ. Παν. Κοροντζή, «Τό πνεύμα του καιρού μας και το τοπίο μας» σελ. 105.

2 Άριστοτέλους, Πολιτικά 1337a 26—30.

ΔΗΜ. ΜΠΕΛΔΕΚΟΥ, Δημ. Σχολ. Παροικίας—Πάρου

Η ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΙΣ ΕΙΣ ΤΑ ΝΗΠΙΑΓΩΓΕΙΑ¹⁾

Τὸ ἄρωμα τοῦ χριστιανισμοῦ εἶναι ἡ πίστις εἰς τὴν ἀδελφότητα ὅλων τῶν ἀνθρώπων κάτω ἀπὸ τὴν πατρότητα τοῦ Θεοῦ.

Ἡ ἀπλή αὕτη πίστις εἶναι ἡ βάσις τῆς εὐτυχίας τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, διότι προάγει τὰς σχέσεις τῶν ἀνθρώπων, ἄνευ τῶν ὁποίων οὐδεὶς ἄνθρωπος θὰ ἠμπορέσῃ νὰ ἀπολαύσῃ τὴν πραγματικὴν εὐτυχίαν.

Ὁ ἐγωκεντρικὸς ὅμως ἄνθρωπος ἔχει ὡς Θεὸν μόνον τὸν ἑαυτὸν τοῦ καὶ ποτὲ δὲν ἠμπορεῖ νὰ εἶναι εὐτυχής, διότι τίποτε δὲν ἔχει νὰ μοιράσῃ μὲ τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους καὶ ὡς ἐκ τούτου εἰς τὰς κοινωνικὰς τοῦ σχέσεις οὐδέποτε θὰ εὐρίσκῃ εὐχαρίστησιν. Ὁ ἄνθρωπος ὅμως, ὁ ὁποῖος ἀγαπᾷ τὸν Θεόν, ἔχει ὑποχρέωσιν νὰ συνεισφέρῃ διὰ τὸ καλὸν ὅλων τῶν ἀνθρώπων καὶ ὅταν πράττῃ τοῦτο, τότε πράγματι εὐρίσκει εὐχαρίστησιν καὶ εὐτυχίαν.

1) Ἡ σπουδαιότης τῶν πρώτων ἐτῶν.

Εἶναι γνωστὸν, ὅτι ὁ χαρακτήρ τοῦ παιδιοῦ διαμορφοῦται εἰς τὰ πρώτα παιδικὰ χρόνια καὶ διὰ τοῦτο ἡ παιδικὴ ἡλικία ἔχει ἰδιαιτέραν ση-

1) Κατ'ἐλευθέραν μετᾴφρ. ἐκ τοῦ Ἀγγλικοῦ Περιοδικοῦ Child Education.

λωτέρα ἐξ αἰτίας τῆς ὑπερανάπτυξεως τοῦ μηχανικοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῆς μεγαλύτερας συν-εργασίας τῶν.

Ἐκτός ἀπὸ τὸν γραπτὸ λόγον σήμερον στὴν ἀγωγή παίζει ρόλον ἡ εἰκόνα καὶ ὁ ἦχος, ὁ κινηματογράφος καὶ τὸ ραδιόφωνο.

Ἐχει μεγίστη ἐπίδρασιν στὴν αὐτοαγωγήν καὶ κατὰ προέκτασιν αὐτῆς στὴν αὐτενέργειαν, ἡ αὐτοσυναστροφή μὲ τὸ καλὸ βιβλίον.

Δὲν εἶναι εὐκόλος ἡ δημιουργία παιδικῆς βιβλιοθήκης στὸ δημοτικὸ σχολεῖον διὰ νὰ ἀποτελέσῃ τὸ πρῶτον πνευματικὸ φυτώριον, λόγω τῆς οικονομικῆς ἀδυναμίας τῶν περισσοτέρων σχολείων τῆς Ἑλλάδος.

Δὲν ὑπάρχει ἀγοραστικὴ ἱκανότης ἀπὸ τὴν πλειονότητα τῶν Ἑλληνοπαίδων.

Οἱ προσπάθειες τῶν φιλοτίμων καὶ ἱκανῶν παιδαγωγῶν ποὺ ἐκδίδουν τὰ περιοδικὰ καὶ τὰ βιβλία συντόμως χρεωκοποῦν καὶ σταματοῦν τὴν ἐκδοσὶν τῶν, διότι προσκρούουν στὴν ἀγοραστικὴν ἀδυναμίαν τῶν ἀναγνώστων. Ὑπάρχει δηλαδὴ κρίσις ἀναγνώστων.

Οἱ προτάσεις τῆς «Ἑταιρείας Ἑλλήνων λογοτεχνῶν» νὰ υἱοθετηθοῦν καὶ λάβουν πρακτικὴν μορφήν, ὥστε νὰ μπορέσουν οἱ συγγραφεῖς τῶν καλῶν βιβλίων καὶ περιοδικῶν ν' ἀνταποκριθοῦν στὴν ἀπαιτολήν τῶν.

Νὰ σταματήσῃ ἡ ἐκδοσις ὅλων τῶν ρυπαρογραφημάτων. Πρέπει ν' ἀποτελέσῃ σταθμὸ καὶ βάσις ἐξομύσεως τῆς πνευματικῆς καὶ ἀναδημιουργίας ἡ ὀριστικὴ ἐξάλειψις τῶν,

μασίαν. Τὸ παιδί πρέπει εἰς τὴν ἡλικίαν αὐτὴν νὰ χειραγωγηθῇ καταλλήλως διὰ νὰ σχηματισθῇ κατάλληλον χαρακτήρα, μὲ τὸν ὁποῖον θὰ ζήσῃ καὶ ὁ ὁποῖος θὰ τὸ ὁδηγήσῃ εἰς τὴν διαρκὴ χαράν.

Τὸ παιδί εἰσέρχεται εἰς τὸ Νηπιαγωγεῖον εἰς ἡλικίαν 3 ἐτῶν¹⁾ καὶ τοῦτο εἶναι ἕνας σπουδαῖος σταθμὸς εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ. Τὸ παιδί ἐξηλθεν ἀληθῶς ἀπὸ τὴν βρεφικὴν ἡλικίαν, ἀκριβῶς ὅταν ἤρχισε νὰ ἀντιλαμβάνεται τὸν ἑαυτὸν τοῦ ὡς ἄτομον καὶ ἡ ἀντίληψις διὰ τὸ ἄτομόν τοῦ αὐξάνεται ὅσον καὶ αὐτὸ μεγαλώνει. Θέλει νὰ παρουσιάζεται ὡς σπουδαῖον, θέλει νὰ ἐπιδεικνύῃ τὰς δυνάμεις τοῦ καὶ ἰδιαιτέρως θέλει νὰ τὸ ἀγαποῦν οἱ μεγάλοι καὶ νὰ τὸ παραδέχωνται. Τοῦτο συμβαίνει εἰς πολλὸν μεγάλον βαθμόν, εἰς σημεῖον ὥστε δὲν ὑπολογίζει καθόλου τὰ ἄλλα παιδιά. Ἡ συμπεριφορά τοῦ πρὸς τὰ ἄλλα παιδιά τείνει νὰ εἶναι ἡ συμπεριφορά ἑνὸς ἐγωῦστοῦ καὶ ζηλοτύπου. Ἰδιαιτέρως εἰς τὰ παιδιά τῆς ἡλικίας ταύτης παρατηρεῖται τὸ ὅτι ἀγαποῦν νὰ εἶναι πάντα πρῶτα καὶ τοῦτο παρατηρεῖται εἰς κάθε τοὺς ἐκδήλωσιν. Θέλει μόνον αὐτὸ νὰ φαίνεται καὶ

1) Ἐννοεῖ τὰ νηπιαγωγεῖα τῆς χώρας τοῦ ὁ συγγραφεύς. Σ.τ.Σ.

Νὰ συσταθῇ παρὰ τοῦ Στοῦ Ὑπουργείου Παιδείας Παιδαγωγικὸ Ἐπιτελεῖο διὰ νὰ κρίνῃ τὰ ὑπάρχοντα εἰς τὴν κυκλοφορίαν ἀκατάλληλα καὶ διὰ Νόμου ν' ἀπαγορεύσῃ τὴν ἐπανεκδοσὶν τῶν.

Νὰ κρίνῃ τὰ κατάλληλα καὶ νὰ παρέχῃ εὐκόλως στοὺς συγγραφεῖς. Προμήθεια χάρτου ἄνευ δασμοῦ. Τοποθέτησις ἐνός σεβαστοῦ ποσοῦ στὶς τοπικὰς βιβλιοθήκας ποὺ πρέπει νὰ δημιουργηθοῦν καὶ λάβουν συγκεκριμένην ὀργάνωσιν.

Τ' ἀνωτέρω εἶναι προβλήματα τοῦ τόπου μας καὶ τοῦ καιροῦ μας καὶ δὲν πρέπει νὰ τεθοῦν εἰς δευτέραν μοῖραν.

Οἱ παιδαγωγικὲς συγκεντρώσεις καὶ διαλέξεις διὰ τὴν ἐπιμόρφωσιν τῶν γονέων δὲν λύουν τὸ σοβαρὸν τοῦτο ζήτημα. Πρέπει νὰ συνεχισθοῦν καὶ πολλαπλασιασθοῦν, ἀλλὰ πρωτίστως πρέπει νὰ ἐκλείψῃ καὶ ἡ ἀντινομία αὐτῆς τῆς ἀγωγῆς.

Ὁ πνευματικὸς μας κόσμος ἔχει τὴν ἱκανότητα καὶ τὴν δύναμιν νὰ στήσῃ τὸν αἰώνιον φάρος, ποὺ θὰ εἰσχωρῇ καὶ στὴν πρὸς ἀπύθμενη ἄβυσσον, γιὰ νὰ φωτίσῃ τὰ σκότη καὶ νὰ ἱκανοποιήσῃ καὶ διευκολύνῃ τὸν ἀσίγαστον ἀνθρώπινον πῦρ τῆς τελειότητος καὶ τῆς δημιουργίας.

Καθ' ἕνα λοιπὸν στήν σκοπιά τοῦ ὅς ἐπανάλαβῃ τὸν τοῦ Πυθαγόρα ἠθικὸν τόνον τῆς συνευδοκίᾳς μὲ τὸ «Ποῦ παρέβην, τί δ' ἔρρεξα, τί δέ μοι δεόν οὐκ ἐτελέσθη» καὶ ὅς ἐνεργήσῃ.

οὐδείς ἄλλος. Πόσας φορές δὲν τὸ ἀκούομεν νὰ λέγῃ «ἐγὼ θὰ εἶμαι πρῶτος», «ἐγὼ θὰ εἶμαι ἀρχηγός», καὶ νομίζει ὅτι τὰ κητορθώματά του θαυμάζονται πάρα πολὺ.

Πόσας φορές δὲν τὸ ἀκούομεν ἄλλιν νὰ ἐπιδεικνύῃ τὰ πράγματά του καὶ νὰ λέγῃ «τὸ δικό μου εἶναι τὸ καλὺτερο». «Δὲν ἀγαπᾷς τὸ δικό μου καλύτερα;» Πόσες φορές πάλιν δὲν τὸ ἀκούομεν νὰ παριστάνῃ ὡς μικρά τὰ ἄλλα παιδιὰ καὶ νὰ λέγῃ: «Ἡ Μαρία εἶναι μικρὴ καὶ πάντα κλαίει» καὶ πόσας φορές νὰ κατηγορῇ τὰ ἄλλα παιδιὰ διὰ τὰς ἀδυναμίας των λέγοντας: «Ὁ Γιάννης ἔχυσε τὸ γάλα του, δὲν εἶναι ἁσάκτος;» Ζηλεύει τὰ πράγματα τῶν ἄλλων παιδιῶν καὶ καὶ ὑπερηφανεύεται διὰ τὰ ἰδικά του. Πολλάκις τὸ ἀκούομεν νὰ λέγῃ: «Ἐχὼ μιὰ πολὺ μεγάλη μηχανή, εἶναι μεγαλύτερη ἀπ' τὴ δική σου». Ὁ μορφωμένος δάσκαλος ἀντιλαμβάνεται ὅτι ἡ τοιαύτη συμπεριφορὰ τοῦ παιδιοῦ πηγάζει ἐκ τῆς σφοδρᾶς του ἐπιθυμίας νὰ ἀποδείξῃ εἰς τὸν ἑαυτὸν του καὶ τοὺς ἄλλους, μικροὺς καὶ μεγάλους, οἱ ὅποιοι εὐρίσκονται γύρω του, ὅτι εἶναι πρόσωπον μεγάλης σπουδαιότητος. Ἡμεῖς οἱ διδάσκαλοι πρέπει νὰ ἐπιδιώκωμεν, ἵνα τὸ παιδί ἔχῃ μίαν ἀκριβῆ γνώμην περὶ τοῦ ἑαυτοῦ του, διότι τοῦτο θὰ εἶναι ἓνα ἰσχυρὸν δημιουργικὸν στοιχεῖον διὰ τὴν προσωπικότητά του. Παραλλήλως δὲν πρέπει νὰ ἐπιτρέπωμεν εἰς τὸ παιδί νὰ θέτῃ πάντοτε τὸν ἑαυτὸν του ἔμπρός ἀπὸ τὸν πλησίον του, διότι τοῦτο θὰ τὸ ὠδηγοῦσεν εἰς τὴν δυστυχίαν. Ἔργον τοῦ διδασκάλου εἶναι νὰ δώσῃ εἰς τὸ παιδί σταθεράν πεποίθησιν διὰ τὴν ἀγάπην του καὶ συμπάθειάν του, καὶ ἀκόμη ὅτι ὅποτε κάμῃ, εἶναι διὰ τὸν διδάσκαλον μεγίστης σπουδαιότητος. Ἐπειτα, ὅταν ὁ διδάσκαλος καταλάβῃ ὅτι τὸ παιδί ἐσχημάτισε τὴν πραγματικὴν ἰδέαν περὶ τοῦ ἑαυτοῦ του, νὰ προσοντίσῃ νὰ τὸ ὠδηγήσῃ μακράν τοῦ ἐγωϊσμοῦ εἰς μίαν σωστήν καὶ πλέον ἀνεκτικὴν στάσιν ἐναντι τῶν ἄλλων.

2) Ἡ ἐξοικειώσις εἰς τὴν συμβίωσιν.

Τὸ αἶσθημα τῆς κοινωνικότητος, ὡς λέγει ὁ Herbert, εἶναι τὸ σπέρμα ὅλων τῶν ἀληθινῶν θρησκευτικῶν δοξασίων. Εἰς τὸ νηπιαγωγεῖον, ὅπου τὸ παιδί ἔχει παρέα τὰ ἄλλα παιδιὰ τῆς ηλικίας του, μανθάνει νὰ προσαρμόζῃ τὸν ἑαυτοῦ του εἰς τὴν κοινωνικὴν ζωὴν. Ἐκεῖ εὐρίσκει ὅτι δὲν εἶναι μόνον «αὐτό», διότι τὰ ἄλλα παιδιά δὲν θὰ τοῦ ἐπιτρέψουν τοῦτο. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον μανθάνει νὰ μοιράζεται κάθε περιζήτητον πράγμα μὲ τοὺς ἄλλους. Ὅταν ἀκόμη τὸ παιδί λαμβάνει τὴν σειράν του εἰς κάθε ἔργον, ὅταν βλέπῃ ποῖος ἡμπορεῖ νὰ πηδήσῃ ὑψηλότερα ἢ νὰ τρέξῃ γρηγορώτερα, συνηθίζει νὰ παραδέχεται τὴν ἀποτυχίαν του, ὅσον καὶ τὴν ἐπιτυχίαν του, καὶ νὰ ἀντιλαμβάνεται ὅτι ὁ καθένας πάντοτε ὁ ἀριστος.

Ὅταν οὕτως τὸν τρόπον μανθάνει νὰ ἐξυψώσῃ τὸν ἑαυτὸν του ὅχι διὰ τῆς ὑποτιμήσεως τῶν παιδιῶν, ἀλλὰ μὲ τὸ νὰ εἶναι κα-

λὸς καὶ προσεκτικὸς πρὸς αὐτά. Ἔτσι μανθάνει νὰ παρηγορῇ τὴν Μαρίαν ὅταν κλαίῃ, ἀντὶ νὰ τὴν κατακρίνῃ καὶ νὰ βοηθῇ τὸν Γιάννη νὰ καθάρσῃ τὸ χυμένον γάλα του, ἀντὶ νὰ τὸν κατηγορῇ.

Εἰς τὸ παιδί δίδεται πολλάκις ἡ εὐκαιρία νὰ ἐπιδείξῃ τὰ ἀποκτήματά του, ὅπως καὶ νὰ θαυμάζῃ καὶ ἐκτιμᾷ τὰ ἀποκτήματα τῶν ἄλλων παιδιῶν, ἀλλὰ καὶ συνάμα νὰ εἶναι ὑπερήφανον διὰ τὰ ἔργα του. Ἐπιπροσθέτως πολὺ συντόμως μανθάνει, ὅτι δὲν ἡμπορεῖ νὰ ἐπιτύχῃ τὸν ἐπιδιωκόμενον σκοπὸν μόνον, ἀλλὰ ὅταν ἐπικαλῇται τὴν βοήθειαν τῶν ἄλλων. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον δημιουργεῖται μιὰ πραγματικὴ ἐταιρικὴ κατάστασις, εἰς ἣν τὰ διάφορα παιδιὰ συνεισφέρουν εἰς τὸ σύνολον, καὶ τὸ σύνολον ἀποκτᾷ τὸ νόημά του ἀπὸ τὴν συνεργαστικὴν προσπάθειαν. Μὲ τὸ νὰ μοιράζονται τὰ παιδιὰ τὴν ἐργασίαν καὶ τὸ κέρδος, καλλιεργεῖται τὸ συναίσθημα τῆς κοινωνικότητος, τὸ συναίσθημα τῆς καλωσύνης καὶ εὐγνωμοσύνης, τὰ ὅποια λαμβάνουν τὴν θέσιν τοῦ ἐγωϊσμοῦ καὶ τῆς ζηλοτυπίας. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον τὸ παιδί αἰσθάνεται τὴν ἐξάρτησιν τοῦ ἑνὸς ἀπὸ τὸν ἄλλον, καθὼς καὶ τὴν συναδελφικότητα, ὅποια θὰ ὠδηγήσῃ εἰς τὴν ἀδελφότητα.

3) Γνώσις περὶ τοῦ Πατρὸς Θεοῦ.

Δυνάμεθα νὰ διδάξωμεν εἰς τὰ παιδιὰ περὶ τοῦ Θεοῦ λαμβάνοντες ἀφορμὴν ἀπὸ τὰ θαύματά Του καὶ τὰ ἔργα Του. Διὰ τὸ μικρὸν παιδί ὁ κόσμος εἶναι γεμάτος ἀπὸ θαύματα, ἀπὸ ἀγρούς, ἄνθη, ἔντομα καὶ πλάσματα, ἀπὸ ἡλίου, τὸ φεγγάρι, τὰ ἀστρα, τὰ ὅποια γεμίζουν τὴν ψυχὴν του μὲ χαρὰν καὶ φόβον. Πολλάκις τὸ ἀκούομεν νὰ ἐρωτᾷ: «Ποῖος ἔκαμε τὴν λάμπιν τοῦ ἡλίου;». «Ποῖος ἔκαμε τὰ ἄνθη νὰ ἀνθίζουν;». Καὶ ὅταν λέγωμεν εἰς αὐτὸ «ὁ Θεός», αἰσθάνεται εὐγνωμοσύνην πρὸς Αὐτὸν ὡς τὸν πρόξενον τῆς χαρᾶς του. Τὸ συναίσθημα τοῦτο τῆς εὐγνωμοσύνης εἶναι τὸ φύσι-κὸν ἀποτέλεσμα ὅλης τῆς διδασκαλίας.

Βαθμιαίως μὲ τὴν στάσιν μας εἰς τὴν ζωὴν, μὲ τὰ λόγια μας καὶ τὰς διαφόρους ἐξηγήσεις τὰς ὁποίας δίδομεν εἰς τὰς διαφόρους ἀπορίας του, μὲ τὰ θρησκευτικὰ τραγούδια, τὰ ὅποια τοῦ μανθάνομεν καὶ τὰς ἱστορίας τὰς ὁποίας λέγομεν, ὠδηγοῦμεν τὸ παιδί εἰς τὸ νὰ ἐννοῇ, ὅτι ὁ Θεός εἶναι ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος δίδει τὸ καθε τι εἰς τὴν ζωὴν, ὁ ὁποῖος τοῦ φέρει εὐτυχίαν, δηλαδὴ τροφήν, ζέστην, κατοικίαν, ρούχα, καλωσύνην καὶ ἀγάπην. Αἰσθάνεται τὸν Θεὸν ὡς πατέρα, μὲ τὸν ὁποῖον μοιράζεται κάθε καλόν, καὶ ὁ ὁποῖος εἶναι ὁ βοηθὸς καὶ φίλος ὅλων. Ἔτσι τὸ παιδί γεμίζει μὲ ἓνα πνεῦμα εὐγνωμοσύνης πρὸς Αὐτόν. Συχνά τοῦτο εἶναι φανερόν καὶ ἀπὸ τὴν χαρὰν του καὶ συχνά ἐκφράζει τοῦτο μὲ λόγια: «Εὐχαριστῶ Θεέ μου, διὰ τὸ καινούργιον μου φόρεμα», καὶ πολλάκις ξεσπᾷ εἰς θερμὰς προσευχὰς εὐχαριστησάς διὰ τὴν καλωσύνην τοῦ Θεοῦ. Ὅσο ποῦο πολὺ ἀγαπᾷ τὸν Θεόν. Αὐταὶ εἶναι ο

πρώται προσευχαί καί εἶναι πραγματικά προσευχαί διότι προσφέρονται συχνά ἀπό τήν ἰδίαν τήν καρδίαν τοῦ παιδιοῦ πρὸς τὸν Θεόν.

4) Πρώτη μάθησις περὶ τῆς Ἀγίας Γραφῆς.

Αἱ ἱστορίαι, τῆς Ἀγίας Γραφῆς, αἱ ὁποῖαι ἔχουν συγγένειαν μὲ τὰ πολὺ μικρά παιδιὰ εἶναι ὀλίγαι. Αἱ ἱστορίαι τὰς ὁποίας ἔχουν τὴν δύναμιν νὰ ἀντιληφθῶν πολὺ καλὰ εἶναι ἐκεῖναι, αἱ ὁποῖαι ἀφοροῦν τὰ καθημερινὰ τους βιώματα, δηλαδή ἱστορίαι τῆς οἰκογενειακῆς ζωῆς, τῶν ζώων, τῶν ἀγαπητῶν τους πραγμάτων καὶ τῆς φύσεως.

Εἰς ὅλας τὰς τοιαύτας ἱστορίας δυνάμεθα νὰ τονίσωμεν τὴν συγγένειαν τοῦ παιδιοῦ μὲ τὰ ἄλλα μέλη τῆς οἰκογενείας τοῦ Θεοῦ καὶ νὰ ὁδηγήσωμεν αὐτὸ πρὸς τὴν μεγάλην ἰδέαν τῆς ὑπερεξαρτήσεως ὅλων τῶν ζώντων πραγμάτων. Προσέτι εἶναι σπουδαῖον νὰ εἰσαγάγωμεν τὸ παιδί εἰς τὴν Ἀγίαν Γραφήν διαρκούντων τῶν πρώτων αὐτῶν ἐτῶν, ὥστε τὰ παιδιὰ νὰ μεγαλώνουν μὲ ἓνα ἐνδιαφέρον δι' αὐτὴν καὶ νὰ ἀπολαμβάνουν τὰς ἱστορίας τῆς.

Ἄν μελετήσωμεν τὴν Ἀγίαν Γραφήν προσεκτικὰ, θὰ εὕρωμεν πολλοὺς στίχους ἀναλόγους μὲ τὴν διανοητικὴν δύναμιν τῶν παιδίων καὶ τοὺς ὁποίους δύνανται νὰ κάμουν τὰ παιδιὰ ἰδικούς των, διότι περιέχουν ἀπλοῦς καὶ καθημερινὰς ἱστορίας, τὰς ὁποίας λέγομεν.

Αὐτοὺς τοὺς στίχους τῆς Ἀγίας Γραφῆς δυνάμεθα νὰ διαβάσωμεν αὐτοσίους εἰς τὰ παιδιὰ καὶ κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἐγείρωμεν τὸ ἐνδιαφέρον πρὸς αὐτὴν καὶ θὰ μάθουν νὰ συνδυάζουν ταύτην μὲ πλεῖστα καθημερινὰ τους γεγονότα.

Ἀλλὰ ἡ πλέον θαυμασία ἱστορία ἐξ ὅλων καὶ ἡ ὁποία προκαλεῖ μέγιστον ἐνδιαφέρον εἰς τὰ παιδιὰ, εἶναι ἡ ἱστορία τῶν Χριστουγέννων, τὴν ὁποίαν δυνάμεθα νὰ διαβάσωμεν εἰς τὰ παιδιὰ κατ' εὐθείαν ἀπὸ τὴν Ἀγίαν Γραφήν. Ὅλα τὰ παιδιὰ ἀγαποῦν τὰ βρέφη καὶ δύνανται νὰ παραδεχθῶν τὸ γεγονός, ὅτι ὁ Θεός, ὁ Δωρητὴς ὅλων τῶν δώρων, θὰ ἔδιδε τὰ Χριστούγεννα εἰς ἡμᾶς τὸ καλύτερον ἐξ ὅλων τῶν δώρων, ἓνα μικρὸν βρέφος, τὸν Χριστόν, διὰ τὸν ἀγαπᾷ κατ' ἓνας. Ἡ ἱστορία τοῦ βρέφους Χριστοῦ, τὸ ὁποῖον ἐπιβλέπεται ἀπὸ μίαν σιτορικὴν μητέρα καὶ λατρεύεται ἀπὸ ὅλους τοὺς ἀνθρώπους, ἐπιφανεῖς καὶ ἀσήμους καὶ ἀπὸ

ὅλα τὰ πλάσματά Του, εἶναι ἡ συγκεφαλαίωσις ὅλης μας τῆς διδασκαλίας, ἡ ἀγάπη δηλαδή τοῦ Θεοῦ πατρός, ἡ ἀδελφότης τῶν ἀνθρώπων καὶ ἡ συγγένειά των μὲ ὅλα τὰ πλάσματα τοῦ Θεοῦ. «Ὅλα τὰ πράγματα ἔχουν ἔλθει ἀπὸ τὸν Θεόν. Εἶναι ἓνα πνεῦμα πού ζῇ καὶ ἐργάζεται μέσα εἰς ὅλους» (Froebel).

5) Καθημερινὴ δοξολογία καὶ εὐχαριστία.

Εἰς τὴν θρησκευτικὴν ἐκπαίδευσιν τῶν μικρῶν παιδίων ὁ σεβασμὸς τῶν διδ(δ)λων πρὸς τὴν ζωὴν καὶ τὴν ἀτμόσφαιραν ἀγάπης καὶ καλωσύνης, τὴν ὁποίαν δημιουργεῖ ἡ ζωὴ, εἶναι πολὺ περισσότερο ἀποτελεσματικὴ παρά ἡ ἐσκεμμένη μετὰδοσις ἰδεῶν μὲ ἱστορίας καὶ ὁμιλίας, αἱ ὁποῖαι κατὰ σχέδιον προσφέρονται. Κἀπὸ τὴν ὀρθὴν ἐπιρροὴν τὸ παιδί μεγαλώνει μὲ τὴν βεβαίαν γνῶσιν διὰ τὴν ὑπαρξίν τοῦ Θεοῦ. Τὸ παιδί εὕρισκε τὸν Θεὸν παντοῦ. Ἡ χαρὰ τοῦ διὰ τὴν καλωσύνην τοῦ Θεοῦ εἶναι μέγιστη καὶ εἶναι φυσικὸν νὰ θέλῃ νὰ μοιρασθῇ ταύτην μὲ τοὺς ἄλλους.

Μερικαὶ νηπιαγωγοὶ φροντίζουν νὰ δίδουν εἰς τὰ παιδιὰ τὴν εὐκαιρίαν νὰ κάμουν αὐτὸ κάθε ἡμέραν. Τὰ παιδιὰ συγκεντρώνονται μαζὶ καὶ λέγουν τὸ «εὐχαριστῶ» εἰς τὸν Θεόν καὶ ψάλλουν τὴν δοξολογίαν Του. Αἱ μικραὶ αὗται ἱεροτελεστίαι εἶναι τελείως ἀνεπίσημοι. Τὰ παιδιὰ λαμβάνουν τὴν πρωτοβουλίαν καὶ ἡ διδασκάλισσα μὲ συμπάθειαν καὶ κατανόησιν ἀνταποκρίνεται καὶ πολλάκις ἐκλέγει κατάλληλα τραγούδια, τὰ ὁποῖα ψάλλουν καὶ καταλλήλους ἱστορίας τὰς ὁποίας λέγουν.

Ὡρισμέναις ἡμέραις τοῦ ἔτους προσέτι καθωρίσθησαν ἑορταὶ διὰ εἰδικὴν εὐχαριστίαν. Τὰ Χριστούγεννα φυσικὰ εἶναι ἡ μεγαλύτερα ἐξ ὅλων. Μὲ τὸ νὰ διευθύνωμεν τὰς καθημερινὰς παρατηρήσεις τῶν παιδίων, μὲ τὰς ἱστορίας τὰς ὁποίας τοὺς λέγομεν καὶ μὲ τὰ τραγούδια καὶ ποιήματα τὰ ὁποῖα διδάσκομεν, βοηθοῦμεν τὰ παιδιὰ νὰ φθάσουν εἰς τὴν ἑορτὴν τῶν Χριστουγέννων μὲ κατανόησιν, οὕτως ὥστε νὰ συλλάβουν τὰς δύο βασικὰς ἰδέας, τὰς ὁποίας θέλομεν νὰ μεταδώσωμεν, ὅτι ὁ Θεός ἔχει δώσει εἰς ἡμᾶς ἀποδείξεις τῆς καλωσύνης του καὶ ὅτι ἡμποροῦμεν νὰ δείξωμεν τὴν εὐγνωμοσύνην μας μὲ τὸ νὰ μοιραζώμεθα τὰ δῶρά Του.

ΤΟ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟΝ ΒΗΜΑ ΤΟΥ ΔΙΔΑΣΚΑΛΟΥ

Εὐχεται πρὸς τοὺς ἀναγνώστῃς του καὶ τοὺς πολυτίμους συνεργάτῃς του

ΧΡΙΣΤΙΝ καὶ Εὐτυχὲς τὸ νέον ἔτος 1955

ΒΥΡΩΝΑ ΒΑΡΤΖΩΚΑ

ΤΟ ΜΑΘΗΜΑ ΤΗΣ ΓΕΩΓΡΑΦΙΑΣ

Γενικά. Γεωγραφία είναι ή επιστήμη πού ασχολείται μέ τή γνώση τής Γῆς καθόλου, τών φυσικῶν αἰτίων τῆς διαμορφώσεως τοῦ ἐδάφους καί τῶν σχέσεων τοῦ τόπου μέ τόν ἄνθρωπο. Ἡ γεωγραφική ἐπιστήμη ἀποτελεῖ τό σύνδεσμο ἀνάμεσα στίς φυσικομαθηματικές ἐπιστήμες καί τίς κοινωνικοπνευματικές. Κί' ἀπόδειξη τῆς σχέσης πού ἔχει ἡ θέση κι' ἡ κλιματολογική κατάσταση ἑνός τόπου μέ τή νοοτροπία καί τήν ψυχροσύνηση τοῦ λαοῦ, πού τόν κατοικεῖ. Ἡ ἀλήθεια τῆς σχέσεως τόπου — νοοτροπίας ἀποδείχθηκε καί στή δημιουργία ἰδιαίτερου κλάδου τῆς ἐπιστήμης αὐτῆς, τῆς ἀνθρωπογεωγραφίας. Ἐτοί τό μάθημα τῆς Γεωγραφίας ἀποκτᾷ ξεχωριστή σημασία.

Ἡ Γεωγραφία, ὅπως παρουσιάζεται μέσα στή σχολική ζωή, φαίνεται χωρισμένη σέ δύο τμήματα: στήν Πατριδογνωσία καί στήν κυρίως Γεωγραφία. Ἐπιφανειακά ἐξεταζομένη ἡ πρώτη ἀποτελεῖ εἰσαγωγή καί προετοιμασία γιά τή δεύτερη. "Αν ὅμως πάρουμε ὡς μόνο κριτήριο τή φαινομενική ἔννοια τῆς Πατριδογνωσίας, κάνουμε ὄχι ἀπλῶς ἕνα μεγάλο ἀντικειμενικό παράλλαγμα, ἀλλά καί μιᾶ διδακτική, ἰδιαίτερα, τιμω. Κυρίως ἡ Πατριδογνωσία εἶναι, στήν οὐσιαστική της σημασία, ἡ βίωση τῆς πατρίδας κι' ὄχι ἡ ἀπλή γνώση της. Ἡ λανθασμένη ἐρμηνεία τοῦ ὅρου πατριδογνωσία οδηγεῖ ἀνατορεῖκτα καί στόν περιορισμό τοῦ νοήματός του, πού εἶναι μόνο ἡ γνώση τῆς ἐπιφάνειας τοῦ τόπου πού γεννηθήκαμε. Ἀλλ' ἀναλύοντας, μέ σκοπό νά εἰσέλθουμε στήν οὐσιαστική ἔννοια τοῦ ὅρου, βρίσκουμε πρῶτο συνθετικό της τόν ὅρο Πατρίδα. Πατρίδα δέν εἶναι ξερά ἡ χώρα μέσα στήν ὁποία ζῇ καί κινεῖται ἕνας ἄνθρωπος. Μέ τό φυσικό περιβάλλον, τόν τόπο, ὁ καθένας μας συνδέεται μέ τίς ἀνάγκες τῆς ζωῆς καί τῆς συντηρήσεως. Κι' ἀφοῦ κάθε τόπος μας παρέχει ὅλα τ' ἀγαθά, ὅλα τὰ μέσα γιά τή ζωή μας καί τήν ἐκπλήρωση τῆς βιολογικῆς μας ὑπάρξεως, ἔπρεπε νά ναι κι' ὅλες οἱ πόλεις, κι' ὅλη ἡ Γῆ πατρίδα. "Ομως ἡ σκέψις αὕτη δέν στέκει, καί πρῶτος πού βάζει ἐναντίον της εἶναι ὁ ἴδιος ὁ ἑαυτός μας. Ἀπό μέσα μας ἀρτῶνεται κάποια ἄλλη ἔννοια, ζυμωμένη μέ τήν ἴδια τήν ὑπαρξή μας — καί γιά τοῦτο καί πῶς ἀληθινή. Πατρίδα, λοιπόν, εἶναι ἡ ζωή ἡ διήγησός μας μαζί μέ τῶν ἄλλων, τῶν ὁμοφύλων καί ὁμοθρησκῶν, πού στίς φλέβες μας κυλάει τό αἷμα καί κρατᾷμε ἀπ' τήν ἴδια ρίζα, καί ἐπειδή κι' ἡ ζωή τῶν προγόνων καί ἐκείνων πού ἀπογονοῦν νά γεννηθοῦν. Ἀρα τό νόημα τῆς πατρίδας θά τό βροῦμε καθαρό στόν ψυχικό δεσμό μας μέ τό παρόν, τό παρελθόν καί τό μέλλον τοῦ λαοῦ πού εἴρησε κι' ἐδημιουργεῖ μέσα στήν ἀνθρώπινη ζωὴν. Πατρίδα, μέ δύο λόγια, εἶναι ἡ ζωή κι' ἡ ἱστορία τοῦ λαοῦ μας ἀπό τήν ἀρχή μέχρι σήμερα καί ἐρημιουργεῖ.

Ὅσο γιά τό δεύτερο ὅρο, τή γνώση, ἐξηγή-

σαμε καί πῶς πάνω, πῶς πρέπει νά νοεῖται. Μέ τήν πλατύτερη, δηλαδή, κι' ὠλοκληρωμένη καί ψυχικώτερη ἔννοια βίωση.

Σχολική πραγματικότητα καί Πατριδογνωσία.

Πολλοί στό σχολεῖο ἔχουμε, ἀκόμα, τή σφαλερή ἀντίληψη, πῶς ἡ Πατριδογνωσία διδάσκει μόνο στίς δύο κατώτερες τοῦ δημοτικοῦ τάξεις, τήν πρώτη καί τήν δεύτερη. Ἐνῶ ἡ διδασκαλία τῆς Ἑλλάδος, τῆς πατρίδας μας, πού βρίσκεται στόν κύκλο τῶν μαθημάτων τῆς τρίτης καί τετάρτης τάξεως, κατατάσσεται στήν κυρίως Γεωγραφία. Ἐχοντας ὅμως στό νοῦ μας τήν ἐρμηνεία, πού δώσαμε παραπάνω στόν ὅρο Πατριδογνωσία, μπορούμε βέβαια νά ἰσχυρισθοῦμε, ὅτι καί ἡ γεωγραφική ὕλη τῶν μεσαίων τάξεων τοῦ δημοτικοῦ σχολεῖοῦ εἶναι κυρίως πατριδογνωστική. Μάλιστα στά δύο αὐτά χρόνια γίνεται καί πῶς πλατύτερη καί βαθύτερη ἐξέταση ὄχι μόνο τοῦ τοπικοῦ τῆς πατρίδας μας χώρου, ἀλλά καί τοῦ πολιτιστικοῦ. Στήν ὕλη τῶν δύο αὐτῶν χρόνων ἔρχεται βοηθός ἡ παράλληλη διδασκαλία τῆς ἱστορίας ὡς ἰδιαίτερου πιά μαθήματος, γιά τό σχηματισμό πληρεστερας βιώσεως τῆς πατρίδος καί τοῦ λαοῦ της ὡς πολιτιστικοῦ παράγοντος, καί τῆς Φυσικῆς ἱστορίας, πού συμπληρώνει πραγματογνωστικά τήν ὀλική ἐποπτεία τοῦ νοήματος τῆς πατρίδας. Ἡ ξεκάθαρη αὕτη πραγματικότητα στίς δύο μεσαῖες τάξεις καί ἡ συγκέντρωση, μπορεῖ νά εἰπῇ κανεῖς, ὅλων τῶν δευτερευόντων, ὅπως συνηθίζεται νά λέγονται, μαθημάτων κάτω ἀπ' τό γενικό μάθημα τῆς Πατριδογνωσίας στίς κατώτερες τάξεις, εἶναι ἕνας ἀπ' τοὺς λόγους πού ὠδήγησαν πολλοὺς νά ὑποστηρίξουν, ὅτι ἡ διδακτική ὕλη ὅλων σχεδόν τῶν τύπων τοῦ σχολεῖοῦ πρέπει νά ναι πατριδογνωστική, νά ἐξυπηρετῇ, δηλαδή, τή βίωση τῆς πατρίδας.

Διδακτικά προβλήματα.

α) *Ἐκλογή τῆς ὕλης.* Πρῶτο διδακτικό πρόβλημα γιά τό μάθημα τῆς Πατριδογνωσίας εἶναι τό πῶς θά ἐκλέξωμε τήν ὕλη) πού θά διδά-

1) Πάνω σ' αὐτό πολλοὶ ὑποστηρίζουν, πῶς ἡ ἐκλογή, κι' ἡ διάταξη ἀκόμα, τῆς ὕλης εἶναι δουλειά τοῦ συντάκτη τοῦ ἀναλυτικοῦ προγράμματος κι' ὅτι ὁ δάσκαλος βρίσκει μέσα σ' αὐτό ἑτοιμὴ τήν ὕλη, πού θά διδοῖ. Ἐτοί περιτιθεῖ ν' ἀσχολῆται μέ παρόμοια διδακτικά προβλήματα. Ὅμως, κάθε δάσκαλος πρέπει νά ναι κι' ἕνας ἐπιστημονίας καί νά ἔχει γνώμη πάνω σ' αὐτά τὰ θέματα, καί τὸ ἐξῆς ἐννοεῖται ὅτι ἡ ἐκλογή καί ἡ διάταξη τῆς ὕλης εἶναι χαρμάνι καί τοῦ δασκάλου καί τοῦ προγράμματος. Ἡ διδασκαλία τῆς πατρίδας καί τῆς ἱστορίας εἶναι ἕνα ἀπ' τὰ μαθήματα πού ἀπαιτοῦνται ὁλοκλήρης ἐξέτασης καί ἐπεξεργασίας ἀπὸ τὸν δάσκαλο καί τὸν μαθητὴ καί ὁ δάσκαλος πρέπει νά εἶναι ἐκτετατικὸ ἐργά του.

καί τοῦ παρέχουν ἀφορμή γιά πλούσιες ἀνακοινώσεις. Εἶναι ἡ πιό πραγματιστική, ἀπ' ὅλες, διάταξη κι' ἀνάλογη μέ τό πνεῦμα τῆς σημερινῆς ἐποχῆς.

Ἐπίσης ἀξία νά προτιμηθῇ εἶναι κι' ἡ κατὰ *συμβιωτικές κοινότητες* διάταξη. Ἡ λίμνη, τό ὄσος, τό λιβάδι εἶναι θέματα πλούσια, ὅπου ἐλεύθερα κανεῖς κινεῖται. Τούτη εἶχε ὑπ' ὄψη τοῦ κι' ὁ συντάκτης τοῦ ἀναλυτικοῦ προγράμματος, ἀπ' τό ὅποιο, παρ' ὅλες τίς κατηγορίες τοῦ δέχεται τελευταῖα, δέν πρέπει νά ξεφεύγουμε, ὅσο, τούλάχιστο, ἐξακολουθεῖ νά ἰσχύει.

Γενικά πρέπει νά παρατηρηθῇ, ὅτι, παρὰ τή ραινομενική τους ἀνεξαρτησία, ὅλες οἱ μορφές διατάξεως τῆς ὕλης, πού ἀναφέραμε, σχετίζονται μεταξύ τους ἀρκετά. Γιατί τά θέματα καί κοινά εἶναι καί κάθε μιά μπορεῖ—καί πρέπει—νά τά συμπεριλάβῃ. Ἡ διαφορά τους εἶναι ἐξωτερική καί προέρχεται ἀπ' τό κύριο χαρακτηριστικό τους καί τή σκοπιὰ ἀπ' τήν ὁποία ἐξετάζουν τ' ἀντικείμενα.

Οἱ τρόποι διατάξεως, πού ἐξεθέσαμε ὡς τώρα, εἶναι φανερό, ὅτι ἰσχύουν γιά τήν ὕλη τῶν μικρῶν τοῦ δημοτικοῦ σχολείου τάξεων. Στήν τρίτη καί τετάρτη τάξη τό μάθημα τῆς Πατριδογνωσίας ἀποκτᾷ κάποια ἄλλη μορφή, πιό συστηματοποιημένη κι' ἐπιστημονικώτερη, γιατί καί τό μυαλό τοῦ παιδιοῦ ἔχει ἀναπτυχθῇ ἀνάλογα κι' ἐργάζεται τώρα πιό ἐρευνητικά καί τό διδασκόμενο ὕλικό μπορεῖ νά ξεφύγῃ ἀπ' τό ἄμεσο παιδικό περιβάλλον—φαινόμενο σπάνιο γιά τίς μικρές τάξεις. Ἀκόμα στήν πρώτη καί τή δευτέρα τάξη τά μαθήματα τῆς Ἱστορίας καί τῆς Φυσικῆς πού ἦταν ντυμένα μέ τόν πατριδογνωστικό μανδύα, στίς μεσαῖες τάξεις τοῦ σχολείου ἀποκτοῦν ἰδιαιτερότητα καί διδάσκονται χωριστά. Ἡ ἰδιότυπη αὐτή μορφή τῆς Πατριδογνωσίας, μέ χαρακτηριστικό της τή διάσπαση στά μερικά μέρηματα πού τήν ἀποτελοῦσαν καί τόν αὐτοπεριορισμό της στήν κυρίως Γεωγραφία¹⁾, μᾶς κάνει ν' ἀλλάξουμε καί σύστημα ἐργασίας μέσα στή σχολική πράξη. Ἡ ὕλη πού διδάσκεται στά δυό αὐτά χρόνια εἶναι ὀρισμένη καί κατάλληλη γιά τό σχηματισμό ὠλοκληρωμένης ἐποπτικῆς γνώσεως τοῦ ὅρου Πατρίδα. Ἀφοῦ ὡς τώρα οἱ μαθητές γνώρισαν ὅτι ἔχει σχέση μέ τό κοινόν τους φυσικό καί πολιτιστικό περιβάλλον, τή στενότερη πατρίδα, ὥρα πιά εἶναι ν' ἀνελιχτοῦν στήν ἐξέταση καί γνωριμία τῆς πλατύτης πατρίδας καί τοῦ λαοῦ της. Ἡ προηγούμενη ἔνωση τῶν μαθημάτων Πατριδογνωσίας—Ἱστορίας—Φυσικῆς μεταφράζεται σέ συνδυασμό. Ἐνῶ διδάσκει κανεῖς τό ἄλφα γεγονόσ τῆς Ἱστορίας²⁾ ἐποικοδομητική εἶναι καί ἡ

σύγχρονη διδασκαλία ἐκείνης τῆς ἐπαρχίας τῆς πατρίδας μας, ὅπου ἐγίνε τό διδασκόμενο ἱστορικό φαινόμενο, ὡς καί τῶν φυτῶν καί τῶν ζώων πού ζοῦν ἐκεῖ. Ἔτσι σχηματίζουν οἱ μαθητές πληρέστερη εἰκόνα τοῦ διδασκόμενου τόπου. Θά μᾶς ἐξυπηρετήσῃ πολὺ ἀκόμα κ' ἡ μέθοδος τῶν φανταστικῶν ταξιδιῶν. Ἡ ἀφήγηση τῶν μικρῶν ταξιδιωτῶν, πού κλείνει τά δσα εἶδαν καί συνάντησαν στό μέρος πού ταξίδεψαν, ἐκτός ἀπ' τή συνήθησιν στήν ἐκθεση, ἀνακοίνωση τῶν γνωσθέντων γενικά, ἔχει καί τό καλό, ὅτι εἶναι ἕνας ἀπ' τοὺς ἀσφαλέστερους τρόπους σταθεροποιήσεως τῶν γνώσεων, πού ἀπόχτησαν γιά τή διδαχθεῖσα γεωγραφική ἐνότητα.

Ὁ τόσο ἐξυπηρετικός τρόπος τοῦ συνδυασμοῦ τῶν μαθημάτων γιά τήν ἐνιαία παράσταση τοῦ διδακτέου ἀντικειμένου δέν μπορεῖ νά χρησιμοποιηθῇ στίς δυό ἀνώτερες τάξεις. Ἡ γεωγραφική ὕλη τώρα ὑπηρετεῖ τήν ἀρχή τῆς παγκοσμιότητος. Ἡ Ἱστορία εἶναι σχεδόν ἐντελῶς ἀσχετὴ μέ τή Γεωγραφία. Ἐλάχιστη μόνο παραλλήλησιν μπορεῖ νά γίνῃ μέ τή Φυσική Ἱστορία κι' αὐτή χωρὶς μεγάλα ἀποτελέσματα. Στήν πέμπτη καί τήν ἕκτη τάξη ὁ μαθητής ἔχει μπροστά του ὅλη τή Γῆ. Τό ταξίδι στήν ξένη χώρα εἶναι κι' ἐδῶ ἀρκετά βοηθητικό. Πιό ἀποτελεσματική ὅμως εἶναι ἡ ἐρευνα κι' ἡ συλλογή πληροφοριῶν κι' ἡ ταξινόμησιν³⁾ τους πού θά γίνῃ στό μάθημα μέ τή συνεργασία ὄλων καί τήν ἐποπτεία τοῦ δασκάλου. Ἀναγκαῖα ἐπίσης εἶναι ἡ πρόταξη τῆς διδασκαλίας τῆς Μαθηματικῆς Γεωγραφίας. Ἡ θέση τῆς ἐξεταζομένης χώρας, ἡ ἀπόστασή της ἀπ' τόν Ἰσημερινό κ.λ.π., ὁδηγοῦν σέ βάσιμα γενικά συμπεράσματα γιά τίς ἐπικρατοῦσες ἐκεῖ κλιματολογικῆς συνθηκες, τήν παραγωγή καί τή νοοτροπία τοῦ λαοῦ της.

ὀποριβάζεται ἔτσι ἡ ἀξία τους. Ὅμως εἶναι ὀποχρεωτικός—γιά τή διδακτική ἐπιτυχία—ἕνας τέτοιος συνδυασμός, γιατί ἡ Ἱστορία καί ἀνθρωπιστικώτερη εἶναι καί συνέχεια ἔχει χωρὶς χάσματα κι' αὐθαίρετες τομές, ἐνῶ τ' ἄλλα δυό μαθήματα δέν παρουσιάζουν τόσο συνεκτική δύναμη τοῦ ὕλικού τους. Χωρὶς ν' ἀρνιόμαστε, ὅτι κι' ἀπότομο κι' ὀδυνηρό κάπως εἶναι νά μεταφερθῇ ὁ μαθητής ἀπὸ τὰ Γιάννενα λ. χ. στήν Ἀττική, χωρὶς νά γνωρίσῃ τοὺς γειτόνους του, πού τοὺς πρωτοσυνάντησε κι' ὀπτικά τοὺς συνέλαβε στήν προέκταση τῆς χαρτογραφικῆς εἰκόνας τοῦ νομοῦ του, δέ μπορούμε ὅμως νά μὴ προτιμήσουμε τό συνδυασμένο διδακτικό τρόπο, πού ἔχει πιό καλύτερα ἀποτελέσματα ἀπὸ τή χωριστὴ διδασκαλία τῶν μαθημάτων. Ἐξ ἄλλου ἔχει προετοιμασθῇ καί κάπως ὁ μαθητής γιά τό πῆδημα, ἀπ' τήν Ἱστορία.

1) Στήν ἐρευνα, τή συλλογὴ πληροφοριῶν καί εἰδήσεων καί στήν ταξινόμησή τους, οἱ μαθητές πρέπει νά συνηθίζονται ἀπ' τίς μεσαῖες τάξεις. Ἡ βιβλιοθήκη τοῦ σχολείου κι' ὅποια ἄλλη πηγή εἰδήσεων (περιοδικὰ—ἐφημερίδες—μνημεῖα κλπ.) πρέπει νά γίνουν ὁ στοχαστὴς τῆς μαθητικῆς ἐρευνας.

1) Ονομάζεται δὲ καὶ Γεωγραφία τό μάθημα καὶ αὐτὸ δέν εἶναι χωρὶς σημασία.

2) Πιὲται, ἀπὸ τὰ βιβλία, ὅτι ἡ Γεωγραφία δὲν ἐκτελεθεῖται τὴν Ἱστορία καὶ σὺν ταύτῃ τὸ μάθημα πού ὑπάρχει στὴν σκεψὴ ὅτι

Πορεία — Μορφή εργασίας στην τάξη.

Είναι γεγονός, ψυχολογικά παραδεδομένο, ότι η σύλληψη ενός πράγματος με όλες τις αισθήσεις προϋποτίθεται για την απόκτηση της ολοκληρωμένης παράστασής του και της βίωσής του. Για τούτο η διδασκαλία του νέου αντικειμένου της Πατριδογνωσίας θ' άρχιση με την από κοντά εξέτασή του, τα παιδιά θ' οδηγηθούν, κάνοντας διδακτικό περίπατο¹⁾, στο μέρος που πρόκειται ν' ασχοληθούμε με τη διδασκαλία του. Έκεί θ' γίνει παρατήρηση και συζήτηση με την κατάλληλη οδηγία του δασκάλου, θ' προβούν στον όρισμό του και θ' έξαχθούν απλά συμπεράσματα πάνω στην ανάγκη της ύπαρξής του, στο σχηματισμό του και την ωφελιμότητά του. Με τὸ γυρισμό στην τάξη θ' άκο-

λουθήση άνακοίνωση τὼν μαθητῶν πάνω στο ίδιο θέμα, συζήτηση, στην όποία πρέπει όλοι νά μετάσχουν, και νέα έπεξεργασία. Άκόμα ή ζωντανή αφήγηση του δάσκαλου θά συμπληρώση ό,τι οί αισθήσεις δέν μπορούν νά συλλάβουν. Τέλος οί μαθητές θά καταπιαστούν με τη σχηματική άναπαράσταση του αντικειμένου, όπου τὸ λόγο θά τὸν ἔχη τὸ χέρι, και την αφήγηση τῶν έντυπώσεών τους σέ είδος έκθεσης. κι' αν υπάρχει και σχετικό τραγουδάκι ή ιστοριοϋλα δέν θά πρέπει νά παραλειφθῇ.

Στὸ μάθημα της κυρίως Γεωγραφίας, όπου είναι άδύνατη ή επίσκεψη στον τόπο εκείνο που αποτελεί αντικείμενο εξέτασης, έρχεται βοηθός ο χάρτης. Οί μαθητές μόνοι τους θά καταπιαστούν με την έρευνα της μορφολογικής του κατάστασης, της θέσης, της απόστασης από τή θάλασσα ή τὸν Ίσημερινό, που θά τοὺς φέρη σέ συμπεράσματα για τις κλιματολογικές συνθήκες του τόπου και την παραγωγικότητά του. Τα όσα δέν μπορούν νά έξαχθούν άπ' την εξέταση του χάρτη, θά τὰ συμπληρώση ο ζωντανός διάλογος του δασκάλου με όλους τοὺς μαθητές. Επίσης ή από μέρους τῶν παιδιῶν άνακοίνωση τῶν διαφόρων πληροφοριῶν που συνέλεξαν, ολοκληρώνει τις γνώσεις τους για τή νέα χώρα με τρόπο μόνιμο. Τελικά ή χαρτογράφηση, οί φανταστικές επισκέψεις, ή έμπορικῇ συναλλαγή με τοὺς κατοίκους της περιοχῆς εκείνης και ή αφήγηματική παράσταση συμβάλλουν πολύ στη σταθεροποίηση τῶν γνώσεων.

1) Πολλοί δασκάλοι έδω έχουν τις άντιρρήσεις τους, που πηγάζουν όχι άπ' τή μή παραδοχή κατ' άρχήν τῶν απόψεων αὐτῶν, άλλ' από τις συνθήκες της σχολικῆς ζωῆς και πράξης και κυρίως τὸ ώρARIO έργασίας. Δίκαια ρωτοῦν: πῶς μπορεί ένας δάσκαλος — και μάλιστα, δάσκαλος σχολείου με μικρὸ διδακτικό προσωπικό — νά προκάνη και τὸ διδακτικό περίπατο και την άλλη έργασία, χωρίς νά βλάψη τὸ χρόνο της διδασκαλίας τῶν άλλων μαθημάτων; Ἀπάντηση είναι μία: Θά οδηγῆση τὰ παιδιά σέ περίπατο την ειδική για τούτο ταγμένη άπ' τὸ πρόγραμμα μέρα και ώρα. Συμπέρασμα, λοιπόν, ότι ο χρόνος δέ βοηθα πάντοτε. Ἐπειτα πρέπει νάχουμε ὡς ὅφειμας, ότι σέ κάθε παρόμοια με τούτη δὼ άσχολία, παίρνεται ή ιδανική, ή δεοντολογική μορφή του πράγματος, τὸ πῶς δηλ. πρέπει τούτο νάναι.

Κατ' αντίθεσιν πρὸς τὸ σχολεῖον, όπου τὸ παιδί βλέπει νά προγράφονται ὅλαι αἱ δραστηριότητές του, διευθυνόμεναι άπό ένα νόμον ξένον πρὸς τὸν ἰδικόν του δυναμισμόν, όπου διαρκῶς άποσπᾶται από τὸν ἑαυτόν του, όπου διχάζεται ή προσωπικότης του, κατ' αντίθεσιν πρὸς τὸ σχολεῖον της διαρχίας και τοῦ καταναγκασμοῦ, τὸ νέον σχολεῖον είναι εκείνο που έννοεῖ νά παραχωρήσῃ τὰ δικαιώματά της εἰς την παιδικήν αὐθορμησίαν, είναι εκείνο που άναγνωρίζει την άξίαν της και θέλει νά διευκολύνῃ πάσας τὰς έκδηλώσεις της, πεπεισμένον (τὸ σχολεῖον) ότι δέν ὑπάρχει έργασία τόσον γόνιμος ὡς ή έργασία που έκτελεῖται μέσα εἰς την χαράν και ότι ή χαρά δέν δύναται νά ὑπάρξῃ ἑπαρὰ μόνον εἰς έργασίας τῶν ὁποίων ἐπιλαμβάνεται τις ἐξ ἰδίας αὐθορμησίας, δηλ. με την παρώθησιν της ἐσωτερικῆς ἐλευθερίας του».

ΚΩΝ. ΚΙΤΣΟΥ, Δ)λου, Πτυχ. τῆς Παιδαγ. τοῦ Παν)μίου Γενεύης, ὑποτρόφου τοῦ Ι.Κ.Υ. εἰς Γαλλίαν

Ἡ ἀγωγή εἰς τὰ σχολεῖα τοῦ Βελγίου

Εἰσαγωγή

Ἐνα παιδαγωγικὸ ταξίδι εἰς τὸ Βέλγιον εἶναι πολὺ ἐπιθυμητὸ ἀπὸ κάθε ἐκπαιδευτικὸ λειτουργό, καὶ θέλει νὰ ἐρευνήσῃ κατὰ πόσον ἐπέδρασαν στὴ σχολικὴ πράξι οἱ παιδαγωγικαὶ ἀρχαὶ τοῦ Decroly καὶ οἱ λοιπὰς μεταρρυθμιστικὰς προσπάθειαι στὴν ἐκπαίδευσιν τῆς χώρας αὐτῆς.

Πραγματοποιήσαντες ἕνα τέτοιο μηνιαῖο ταξίδι εἰς τὸ Βέλγιον νομίζομε, ὅτι ἡ ἐκθεσις τῶν ἐντυπώσεων μᾶς θὰ συνέβαλε εἰς τὸ νὰ δοθῇ ἀφορμὴ νὰ ἀναγνώστῃ ὁ ἀναγνώστης συνάδελφος μερικὰ σοβαρὰ προβλήματα τῆς νέας ἀγωγῆς καὶ νὰ συμμετάσχη σὲ μὴ συζητήσῃ, ἡ ὁποία θὰ μπορῇ ν' ἀποβῇ γόνιμη, ἐν διατυπώσῃ τις ἀπορίες του, τις ἐπιφυλάξεις του καὶ εἰάν μᾶς ζητήσῃ συμπληρωματικὰς πληροφορίες καὶ τὴν σχολικὴν ἐκεῖ ἐργασίαν.

Τὸ ταξίδι μᾶς εἶχε ἐρευνητικὸ σκοπὸ, γι' αὐτὸ θεωρήσαμε ἀπαραίτητο:

α) νὰ καθορίσωμε ἐκ τῶν προτέρων μερικὰ συγκεκριμένα προβλήματα ἐρεῦνης, β) νὰ μελετήσωμε τὴν ἱστορίαν τῆς ἐξελίξεως τῆς Ἐκπαιδεύσεως εἰς τὸ Βέλγιον, ὥστε νὰ μᾶς γεννηθοῦν ἀπορίες καὶ εἰδικὰ προβλήματα, γ) νὰ πληροφορηθοῦμε τοὺς τόπους, τὰ σχολεῖα καὶ τὰ ἐπιστημονικὰ κέντρα, τὰ ὁποῖα ἤρξαν ἐπισκέψεως, δ) νὰ καθορίσωμε ἕνα σχέδιον συζητήσεων μὲ μία σειρά ἀξιολόγων ἐρωτήσεων, τὰς ὁποίας θ' ἀπευθύνουμε εἰς τοὺς διαφόρους παιδαγωγούς, μὲ τοὺς ὁποίους θὰ εἶχαμε συνέντευξιν καὶ ε) τὴν ἀνάγκη ἀναμορφώσεως τοῦ σχεδίου ἐρεῦνης καὶ προσαρμογῆς του εἰς τὰ δεδομένα τῆς στιγμῆς καὶ τῶν ἐκεῖ συνθηκῶν.

Μὲ τοὺς σκοποὺς καὶ τίς σκέψεις αὐτὰς παρεμείναμε καθ' ὅλον τὸν Ὀκτώβριον εἰς τὸ Βέλγιον (τὰ σχολεῖα εἶχαν ἀρχίσει μαθήματα ἀπὸ 1ης Σεπτεμβρίου) καὶ ἐξήσαμε ἀνάμεσα στὰ Βελγόπουλα, τοὺς γενοὺς βλαστοὺς ἐνὸς εὐγενοῦς λαοῦ, καὶ ἀνάμεσα σὲ δασκάλους καὶ καθηγητὰς Πανεπιστημίων, Διδασκαλείων καὶ ἐπιστημονικῶν ἐργαστηρίων.

Εἰς τὴν ἐκθεσιν αὐτὴν θὰ διατυπώσωμε τίς ἐντυπώσεις καὶ σκέψεις μᾶς μὲ τὴν ἐξῆς σειράν:

Κεφάλαιον πρῶτον: 1) Ἡ ὁργάνωσις τῆς Ἐκπαιδεύσεως: α) κοινωνικὴ κατάστασις, β) ἡ ὁργάνωσις τῆς Ἐκπαιδεύσεως γενικῶς, γ) τὰ διάφορα εἶδη τῶν σχολείων (νηπιαγωγεῖα—Δημοτικά—Γυμνάσια—Διδασκαλεῖα—Πανεπιστήμια).

Κεφάλαιον δευτέρον: 1) Ἡ παιδαγωγικὴ ἐργασία εἰς τὰ σχολεῖα τῆς Στοιχειώδους Ἐκπαιδεύσεως—ἰνστιτούτον πρόγραμμα—βοηθητικὰ βιβλία.

2) Ἡ Ἐπιθεώρησις τῶν σχολείων.

Κεφάλαιον τρίτον: Πειραματικὰ σχολεῖα καὶ ἐργαστήρια παιδαγωγικῆς εἰς τὸ Βέλγιον.

α) **Εἰς Βρυξέλλας:** 1) Τὰ σχολεῖα Decroly, 2) Τὰ λαϊκὰ σχολεῖα μὲς ἐργατικῆς συνεισφοράς, 3) Τὰ ἐργαστήρια Σχολικῶν ψυχολόγων εἰς τὰ ἐνιαῖα σχολεῖα, 4) Τὰ ἐργαστήρια τῶν ζωολόγων, 5) Ἡ ὁργάνωσις τῆς ἀγωγῆς διὰ τὴν παιδικὴν ψυχὴν, 6) Τὸ Ἰνστιτούτον Τεχνῶν καὶ τῶν Ἐπαγγελματιῶν, 7) Ἡ ἀναμόρφωσις τῆς Ἐκπαιδεύσεως τῆς Καθολικῆς

Ἐκκλησίας, 8) Ἡ Παιδαγωγικὴ καὶ ψυχολογικὴ Σχολὴ τοῦ Παν)μίου.

β) **Εἰς Δουβαίν:** 1) Τὸ Παιδαγωγικὸν Ἐργαστήριον τοῦ κ. R. Buyse, 2) Διάφορα παιδαγωγικὰ ἰδρύματα.

γ) **Εἰς Λιέγη:** 1) Συνάντησις μὲ τὸν κ. Jeune-homme, ἀναμορφωτὴν τοῦ ἀναλ. προγράμματος, 2) Τὸ ψυχολογικὸν Ἐργαστήριον τῆς Δίδος Jadouille, 3) Τὰ Διδασκαλεῖα.

Συμπεράσματα καὶ κρίσεις μᾶς ἐπὶ τῆς παιδαγωγικῆς τοῦ Βελγίου.

Κεφάλαιον πρῶτον

Ἡ ὁργάνωσις τῆς ἐκπαιδεύσεως

1. Ἡ κοινωνικὴ κατάστασις.

Τὸ Βέλγιον εἶναι μὴ χώρα μὲ 8%, ἑκατομμύρια κατοίκους. Τὸ ἔδαφος εἶναι πεδινὸ καὶ εὐφορὸν, διὰ τοῦτο ἀνεπτύχθη ἡ γεωργία καὶ ἡ ἐκμετάλλευσις τοῦ ὑπογείου πλούτου.

Ἀπὸ ἐτῶν ἤδη λειτουργοῦν ἐργοστάσια βαρεῖας βιομηχανίας, μεταλλουργίας (χάλυβος, ψευδαργύρου), κατασκευῆς μαλλίνων καὶ βαμβακερῶν εἰδῶν, χημικῶν προϊόντων, ὑαλικῶν κ.λ.π. Τὸ ἐμπόριον διευκολύνεται ἀπὸ σὺνδύ δίκτυον συγκοινωνίας.

Ὁ Βελγικὸς λαὸς ζῇ εἰς τὸν τόπον αὐτὸν ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Καίσαρος καὶ ὑπεδουλώθη πολλὰ φορὲς ἀπὸ τοὺς γειτονικοὺς λαοὺς. Πολλάκις ἐπανεστάτησε γιὰ τὴν ἐλευθερίαν του καὶ τὸ 1830 ἐγένετο ἀνεξάρτητο κράτος, διοικούμενον ὑπὸ Συνταγματικὴν Βασιλείαν. Διατηρεῖ ὡς ἀποικίαν τὸ Βελγικὸ Κογκό. Ἡ χώρα σήμερον κυβερνᾶται ἀπὸ τὰ κόμματα τῶν σοσιαλιστῶν καὶ φιλελευθέρων καὶ τὴν ἀντιπολίτευσιν ἀντιπροσωπεύει τὸ κόμμα τῶν Χριστιανοδημοκρατῶν.

Εἰς τὸ Νάτιον τμήμα τῆς χώρας οἱ κάτοικοι ὁμολοῦν τὴν Γαλλικὴν γλῶσσαν, ἐνῶ εἰς τὸ Βόρειον τὴν Φλαμανδικήν. Παρὰ τὸ γεγονὸς, ὅτι ὁ λαὸς ἔχει συνειδηθῇ τῆς Ἐθνικῆς του ἐνότητος, εὐκόλως διακρίνει ὁ ἐπισκέπτης τὴν διαφορὰ ὡς πρὸς τὸν χαρακτῆρα τῶν κατοίκων κάθε τμήματος, ὡς πρὸς τὴν νοοτροπία καὶ ὅλες τίς πολιτιστικὰς ἐκδηλώσεις. Πολλάκις ἐκδηλοῦνται καὶ ἀντιθέσεις κατὰ τὸν πολιτικὸν καὶ κοινωνικὸν τοῦς βίον. Ἡ Χριστιανικὴ Καθολικὴ Ἐκκλησία ἔχει στὰ χέρια τῆς ἐκ παραδόσεως πολλὰ ἔργα τοῦ πνευματικοῦ πολιτισμοῦ τῆς χώρας καὶ ἀγωνίζεται πολλάκις κατὰ τοῦ ἐπισήμου κράτους, γιὰ νὰ διατηρήσῃ τὴν κυριαρχίαν τῆς ἐπ' αὐτῶν.

Ὁ μελετητὴς κάθε πολιτιστικῆς ἐκδηλώσεως εἰς τὸ Βέλγιον πρέπει ὅπωςδήποτε νὰ ἐξετάσῃ τὰ θέματα τῆς ἐρεῦνης του ἀπὸ δύο ἀπόψεις ἐκάστοτε. Ἐστὶ ὁ ἐρευνητὴς τῆς Ἐκπαιδεύσεως στὴ χώρα αὐτὴ δεφεῖται νὰ μελετήσῃ τὰ σχολεῖα τῆς Φλαμανδίας (Βόρειον τμήμα) καὶ τὰ σχολεῖα τῆς Βαλλονίας (Νότιον τμήμα), τὰ σχολεῖα τῶν Καθολικῶν καὶ τὰ σχολεῖα τοῦ κράτους. Παρὰ τίς διαφορὰς αὐτὰς ἡ ἐκπαίδευσις εἶναι ὅχι ἀπολύτως ἀλλοιωμένη καὶ ἀξίζει νὰ μελετήσωμε τὴν ὁργάνωσιν τῆς καὶ τὴν λειτουργίαν τῆς.

2. Ἡ ὀργάνωσις τῆς ἐκπαιδεύσεως γενικῶς.

Ἡ Στοιχειώδης, ἡ Μέση καὶ ἡ Ἀνωτέρα ἐκπαίδευσις λαμβάνει χώραν σὲ σχολεῖα, τὰ ὁποῖα ἰδρύονται ἢ τὸ Κράτος ἢ οἱ Δῆμοι καὶ οἱ Κοινότητες ἢ ἡ Καθολικὴ Ἐκκλησία. Ὅλα αὐτὰ τὰ Ἰδρύματα τῆς Ἀγωγῆς ἐπιχορηγοῦνται μερικῶς ἢ ὁλικῶς ἀπὸ τὸ Ὑπουργεῖον Παιδείας τοῦ Κράτους καὶ διὰ τοῦτο ἐπιθεωροῦνται ἀπ' αὐτό. Ἡ ἰδρυσις σχολείων εἶναι ἐλευθέρη καὶ ἀναγνωρίζεται ἀπὸ τὸ Κράτος, ἐφ' ὅσον οἱ τάξεις ἔχουν τοὐλάχιστον 20 μαθητάς.

Τὰ διάφορα εἶδη τῶν σχολείων εἶναι τὰ αὐτά, εἴτε ἰδρύθησαν ἀπὸ τὸ Κράτος εἴτε ἀπὸ τοὺς Δήμους ἢ τὴν Ἐκκλησίαν.

Ἐπειδὴ τὰ σχολεῖα τῶν Δήμων εὐδοτοῦν ἄλλα μὲν τὸ πρόγραμμα καὶ τὴν κατεύθυνσιν τοῦ Ὑπουργείου Παιδείας, ἄλλα δὲ τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας, γι' αὐτὸ θὰ ἐκθέσωμε τὰ κοινὰ σημεῖα καὶ τὴν διαφορὰν, ποὺ ὑπάρχει μόνον μεταξὺ τῶν Ἰδρυμάτων τοῦ Ὑπουργείου καὶ τῶν Ἰδρυμάτων τῆς Ἐκκλησίας.

Κοινὰ σημεῖα: Ἡ Ἐκπαίδευσις εἶναι ὑποχρεωτικὴ ἀπὸ 6—14 ἐτῶν καὶ παρέχεται δωρεάν. Τὸ πᾶν τῆς παρεχομένης μορφώσεως εἰς γνώσεις εἶναι τὸ αὐτὸ καὶ οἱ τίτλοι σπουδῶν εἶναι ἰσοτίμοι. Τὸ διδακτικὸ προσωπικὸν λαμβάνει τὸν ἴδιον μισθὸν καὶ ἔχει τὴν ἴδια μόρφωσιν.

Διαφορές: Ἡ γενικὴ κατεύθυνσις στὴν ἀγωγή εἶναι διαφορετικὴ. Τὰ σχολεῖα τῆς Ἐκκλησίας ἐπιδιώκουν αὐστηρῶς τὴν χριστιανικὴν ἀγωγήν, διδάσκουν ὅμως ἀντικειμενικῶς τὴν ἐπιστημονικὴν ἀλήθειαν. Στὰ σχολεῖα τοῦ Κράτους τὸ μάθημα τῶν θρησκευτικῶν δὲν διδάσκεται. Οἱ γονεῖς ὅμως εἶναι ἐλεύθεροι νὰ ὁδηγήσουν τὰ τέκνα τους γιὰ τὴν θρησκευτικὴν ἀγωγήν τοὺς στοὺς ἱερεῖς τῶν διαφορῶν χριστιανικῶν δογμάτων ἢ στὶς χριστιανικὰς ὁργανώσεις. Τὰ σχολεῖα τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας ἔχουν τὸ ἰδικὸν τῶν ἀναλυτικῶν πρόγραμμα καὶ διαφορετικά, ἰδικὰ τους, βοηθητικὰ βιβλία γιὰ τοὺς μαθητάς. Οἱ Ἐπιθεωρηταὶ τοῦ Κράτους ἐπιθεωροῦν τὰ σχολεῖα τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἐξετάζουν μόνον τὸ πᾶν τῶν ἀποκτηθεισῶν γνώσεων ἀπὸ τοὺς μαθητάς καὶ τὴν διδακτηρικὰν κατὰστασιν.

3. Τὰ διάφορα εἶδη τῶν σχολείων.

A) Στοιχειώδης Ἐκπαίδευσις:

I. **Τὰ Νηπιαγωγεῖα.** Λειτουργοῦν παντοῦ Νηπιαγωγεῖα γιὰ παιδιὰ ἡλικίας 3—6 ἐτῶν. Ἡ φοίτησις εἶναι προαιρετικὴ.

II. **Τὰ Δημοτικὰ σχολεῖα.** Ἡ φοίτησις εἶναι ὑποχρεωτικὴ ἀπὸ τοῦ 6ου μέχρι τοῦ 14ου ἔτους καὶ λαμβάνει χώραν: α) Ἐπὶ 6 ἔτη (6ον—12ον ἔτος, στὶς τορεῖς βαθμίδες τοῦ Δημοτικοῦ Σχολείου (1η βαθμὶς=Α' καὶ Β' τάξεις, 2α βαθμὶς=Γ' καὶ Δ' τάξεις, 3η βαθμὶς=Ε' καὶ ΣΤ' τάξεις), β) ἐπὶ 2 ἀκόμῃ ἔτη (12ον—14ον) ἢ στὴν τετάρτην βαθμίδα τοῦ Δημοτικοῦ σχολείου (=7 καὶ 8η τάξεις) ἢ στὴν Α' καὶ Β' τάξιν τοῦ Γυμνασίου ἢ τοῦ Μέσου, ὅπως λέγεται, σχολείου ἢ τοῦ Ἐπαγγελματικοῦ σχολείου, ὅποτε μπορεῖ ἐκεῖ τὸ παιδί νὰ συνεχίσῃ σπουδὰς Μέσης Ἐκπαιδεύσεως κλπ.

Β) Ἡ Μέση Ἐκπαίδευσις: Διακρίνουμε δύο τύπους σχολείων

I **Τὸ Μέσον σχολεῖον.** Κλάδος σπουδῶν ἀπὸ

12—15 ἐτῶν. Παράλληλοι κλάδοι μορφώσεως: α) Κλάδος τῶν Λατινικῶν καὶ ἀρχαίων Ἑλληνικῶν, β) κλάδος γενικῆς μορφώσεως, γ) κλάδος προεπαγγελματικῆς μορφώσεως. Τὸ 1ον ἔτος σπουδῶν εἶναι τὸ αὐτὸ σχεδὸν γιὰ τὰ τρία αὐτὰ τμήματα μορφώσεως καὶ διευκολύνεται ἀρκετὰ ἡ μεταπήδησις τοῦ παιδιοῦ ἀπὸ τὸ ἓνα τμήμα μορφώσεως στὸ ἄλλο, πρᾶγμα, τὸ ὁποῖον συντελεῖ, ὥστε τὸ ἔτος αὐτὸ νὰ εἶναι ἓνα ἔτος **σχολικοῦ προσανατολισμοῦ**. Τὰ Μέσα σχολεῖα προπαρασκευάζουν τοὺς μαθητάς γιὰ ὅλους τοὺς κλάδους ἀνωτέρας μορφώσεως καὶ παρέχουν τὴν εὐκαιρίαν ἐρεῦνης τῶν κλίσεων καὶ διαφερόντων τους ἀπὸ τὸ διδακτικὸν προσωπικὸν καὶ ἀπὸ τὸν προσανατολιστὴν ψυχολόγον.

II. **Τὸ Κλασσικὸν Γυμνάσιον.** (Τὰ Ἀθηνεῖα γιὰ τὰ ἀγόρια, τὰ Λύκεια γιὰ τὰ κορίτσια).

Ἐτη σπουδῶν: ἀπὸ 12—18 ἐτῶν. Κατὰ τὰ τρία πρῶτα ἔτη τῆς φοιτήσεως τὸ πρόγραμμα ὕλης εἶναι τὸ αὐτὸ μὲ τὸ πρόγραμμα τοῦ Μέσου Σχολείου, ποὺ ἀναφέραμε πρὶν ἔργον.

Τὸ 4ον ἔτος σπουδῶν (16ον ἔτος) εἶναι ἓνα ἔτος προπαρασκευαστικὸν καὶ προσανατολισμὸν γιὰ τὰ ἐξῆς τμήματα τοῦ 5ου καὶ 6ου ἔτους σπουδῶν: α) Τμήμα Λατινικῶν καὶ Ἀρχαίων Ἑλληνικῶν, β) τμήμα Λατινικῶν καὶ Μαθηματικῶν, γ) τμήμα τῶν Θετικῶν Ἐπιστημῶν, δ) τμήμα τῶν ἐμπορικῶν μαθημάτων καὶ ε) τμήμα τῶν Λατινικῶν καὶ Θετικῶν Ἐπιστημῶν.

Παρατηρεῖ κανεὶς ὅτι ὁρισμένα τμήματα Θετικῶν Ἐπιστημῶν διδάσκουν τὰ Λατινικά μὲ σκοπὸ νὰ δώσουν καὶ ἀνθρωπιστικὴν μόρφωσιν στοὺς ἀποφοίτους των.

Τὸ Ὑπουργεῖον Παιδείας καὶ οἱ Παιδαγωγοὶ ἀσχολοῦνται μὲ πολλὰ προβλήματα, γιὰ ν' ἀνεβάσουν τὴν Μέσην Ἐκπαίδευσιν στὸ ὕψος τῶν ἀναγκῶν, τίς ὁποῖες ἐπιβάλλει ἡ σύγχρονη ζωὴ τόσο στὰ ἀτομα, ὅσο καὶ στὶς κοινωνικὰς ὁμάδας. Ἐκτὸς τῶν ἀνωτέρων μεταρρυθμίσεων καὶ κατευθύνσεων τῆς μορφώσεως στὴν Μέσην Ἐκπαίδευσιν, ἀξίζει ν' ἀναφέρωμε μερικὰ βασικά θέματα, τὰ ὅποια τυγχάνουν ἰδιαίτερας μελέτης ἀπὸ τοὺς ἀρμοδίους:

1) Ν' ἀποδοθῇ μεγάλη σημασία στὴν ἀγωγή τοῦ χαρακτῆρος, παραλλήλως πρὸς τὴν πνευματικὴν μόρφωσιν. 2) Καλυτέρα συνεργασία μεταξὺ τοῦ προσωπικοῦ τῆς Στοιχειώδους καὶ τῆς Μέσης Ἐκπαιδεύσεως. 3) Μεγαλύτερα σύνδεσις μεταξὺ Μέσης καὶ Ἀνωτέρας Ἐκπαιδεύσεως. 4) Ἐπιστημονικὴ μελέτη τῶν ὥρολογίων καὶ ἀναλυτικῶν προγραμμάτων. 5) Γενίκευσις τοῦ σχολικοῦ προσανατολισμοῦ. 6) Ἀπλοποιήσις τῆς Διοικήσεως. 7) Ἰδρυσις Οἰκοτροφείων καὶ λειτουργία συσσιτίων γιὰ τοὺς μαθητάς Μέσης Ἐκπαιδεύσεως. 8) Περισσότερα ἀνθρωπιστικὴ μόρφωσις στὶς Ἐμπορικὰς Σχολὰς. 9) Παιδαγωγικὴ ἀναμόρφωσις τῶν προπαρασκευαστικῶν τμημάτων (τὸ 13ον καὶ τὸ 16ον ἔτος ὡς ἔτη σχολικοῦ προσανατολισμοῦ). 10) Ρύθμισις τῶν ἐξετάσεων, τῶν διακοπῶν καὶ τῶν ἀδειῶν. 11) Βελτίωσις τῆς οἰκονομικῆς θέσεως τοῦ διδακτικοῦ προσωπικοῦ. 12) Ἀναθεώρησις τῶν μεθόδων καὶ τῶν προγραμμάτων γιὰ κάθε μῆθημα, ὀργάνωσις τῶν σχολικῶν βιβλιοθηκῶν καὶ βελτίωσις τῶν διδακτηρίων.

Εἶναι ἀξίον ἐξέσεως τὸ Ἀναλυτικὸ Πρόγραμμα διδασκῆς τῆς, τὸ ὁποῖον ἔθεσε σὲ κυκλοφορίαν τὸ περασμένον ἔτος ἡ Καθολικὴ Ἐκκλησία γιὰ τὰ

Γυμνάσια. Εἰς τὸ πρόγραμμα αὐτὸ παρέχονται μεθοδολογικὲς ὁδηγίαι με ψυχολογικὴν αἰτιολόγησιν, μελετᾶται τὸ πρόβλημα τοῦ Χριστιανικοῦ ἀνθρωπισμοῦ, ἡ σημασία καὶ ἐκ μὲν μαθήματος. οἱ διαφορὲς τῆς Νέας Διδακτικῆς ἀπὸ τὴν παλαιάν, ὁ ἔφηβος στὸν σύγχρονον κόσμον καὶ πολιτισμὸς, οἱ ψυχικὲς ἀντιδράσεις τοῦ ἐφήβου σὲ κάθε μάθημα, ἡ ἰδιαιτέρα ψυχολογία καὶ συμπεριφορὰ τῶν εἰδικῶν καθηγητῶν, καὶ δίδονται κατευθύνσεις, ὥστε καὶ διδασκαλὴ νὰ εἶναι ἀνθρωπιστικὴ, ψυχολογημένη καὶ νὰ ἀποκλῇ τὴν ἐνέργειαν τοῦ ἐφήβου.

Γ) Ἡ Ἑπαγγελματικὴ Ἐκπαίδευσις. Ἀρχίζει ἀπὸ τὸ 12ον ἔτος καὶ μπορεῖ νὰ τελειώσῃ στὸ 15ον ἢ στὸ 18ον ἢ στὸ 21ον καὶ παρέχει διπλώματα διαπορευτικῆς ἐκάστοτε ἀξίας.

Οἱ μαθηταὶ ἀποκοτῶν εἰδικὴ μόρφωσιν γιὰ τὶς εἰδικότητες τῶν ἐργοστασίων, γιὰ τὰ βιοτεχνικὰ ἐπαγγέλματα, γιὰ τὶς ἐφηρμοσμένους τέχνες, γιὰ τὸ ἐμπόριο, τὴν γεωργίαν, τὰ γυναικεία ἐπαγγέλματα (οἱ μαθήτριες) οἰκοκυρικῆς, ραπτικῆς κ.λ.π. Τὸ πρόγραμμα σπουδῶν περιλαμβάνει μαθήματα γενικῆς μορφώσεως (γλωσσικὰ—ἀριθμητικὴ—ἀγωγή τοῦ πολίτου—ἡθικὴ) καὶ μαθήματα τῆς εἰδικῆς ἐπαγγελματικῆς κατευθύνσεως.

Δ) Τὰ Διδασκαλεῖα. Τὰ σχολεῖα αὐτὰ μορφώνουν τοὺς δασκάλους καὶ τοὺς καθηγητάς, οἱ ὅποιοι προσορίζονται νὰ διδάσκουν στὰ Ἰδρύματα Στοιχειώδους καὶ Μέσης Ἐκπ.)σεως (σὲ μαθητὰς μέχρις ἡλικίας 15 ἐτῶν):

α) Αἱ Νηπιαγωγοί, γιὰ ν' ἀποκτήσουν τὸν τίτλον, πρέπει νὰ φοιτήσουν ἐπὶ 3 ἔτη στὸ Διδασκαλεῖον, ὅπου παρακολουθοῦν μαθήματα γενικῆς καὶ παιδαγωγικῆς μορφώσεως, ἐφ' ὅσον συνεπλήρωσαν τὸ 15ον τῆς ἡλικίας τῶν καὶ ἐφοιτοῦσαν κανονικῶς μέχρι τότε στὸ Γυμνάσιον ἢ στὸ Μέσο Σχολεῖον.

β) Οἱ Δάσκαλοι τοῦ Δημοτ. Σχολείου, γιὰ ν' ἀποκτήσουν τὸ πτυχίον τους, ὀφείλουν νὰ φοιτήσουν στὸ Διδασκαλεῖον ἐπὶ 4 ἔτη κατὰ τὸ 14ον ἔτος τῆς ἡλικίας τῶν, ἐφ' ὅσον ἔχουν κάμει μέχρι τότε σπουδὲς στὸ Μέσο σχολεῖον ἢ στὸ Γυμνάσιον. Τὰ διδασκόμενα μαθήματα εἶναι γενικῆς καὶ παιδαγωγικῆς μορφώσεως καὶ συμπληροῦνται ἀπὸ πρακτικὰς ἀσκήσεις, πειραματισμοὺς διδακτικοὺς, ψυχολογικοὺς κ.λ.π.

γ) Οἱ καθηγηταὶ στὰ Μέσα Σχολεῖα ἀποκοτῶν τὸν τίτλον τους, ἀφ' οὗ, μετὰ τὶς γυμνασιακὰς σπουδὰς τῶν, φοιτῶν στὸ Διδασκαλεῖον ἐπὶ 2 ἔτη, ὅπου διδάσκονται παιδαγωγικὰ μαθήματα καὶ εἰδικὸ κύκλον γνώσεων ἀνταποκρινομένων πρὸς τὴν κατευθύνσιν, πρὸς ἣν ἐξέλεξιν, διότι ἐξέρχονται ὡς εἰδικοί καθηγηταὶ τῶν κλασσικῶν σπουδῶν, τῶν φυσιογνωστικῶν, τῶν ἀπορικῶν, τῶν Μαθηματικῶν, τῆς Γυμναστικῆς, τῆς Μουσικῆς, τῶν Τεχνικῶν.

Εἰδικὲς διατάξεις ἐπιτρέπουν στοὺς Δασκάλους καὶ στοὺς Καθηγητάς νὰ φοιτήσουν στὸ Πανεπιστήμιον πρὸς συνέχισιν ἁνωτέρων σπουδῶν.

δ) Οἱ καθηγηταὶ τῶν ἐπαγγελματικῶν σχολείων ἀποκοτῶν σὲ εἰδικὰ Διδασκαλεῖα, ὅπου φοιτοῦν ἐπὶ 3 ἔτη μετὰ τὶς κανονικὰς σπουδὰς τῶν μέχρι τοῦ 15ου ἔτους τῆς ἡλικίας τῶν.

Ε) Ἡ Ἀνωτέρα Ἐκπαίδευσις. Τὰ Πανεπιστήμια καὶ τὰ Ἰνστιτοῦτα τοῦ Βελγίου λειτουργοῦν ὡς ἐκτετατὰ ἀντικείμενα μελέτης καὶ πειραματισμῶν, τὰ ὅποια ἐκτελοῦν τὴν ἐπιστημονικὴν ἐργασίαν καὶ τὴν ἐπιστημὴν διαβίωσιν τοῦ φοιτητοῦ. Τὸ Κράτος καὶ

οἱ ἄλλοι βοηθοῦν σημαντικὰ τὴν Πανεπιστημιακὴν Ἐκπαίδευσιν. Οἱ βιβλιοθηκὲς πλουτίζονται συνεχῶς μετὰ τὰ νέα συγγράμματα, αἱ μέθοδοι διδασκαλίας ἔχουν ἀλλάξει ριζικῶς, ὥστε διεγείρεται ἡ αὐθόρμητος δραστηριότης τῶν φοιτητῶν εἰς πειραματισμοὺς καὶ ἐπιστημονικὰς ἐρευνάς. Οἱ διδάσκοντες καθηγηταὶ συνεργάζονται στενῶς μετὰ τοὺς φοιτητὰς στὶς ἐρευνητικὰς προσπάθειας, διακατέχονται ἀπὸ εὐρὺ ἐπιστημονικὸ καὶ ἀνθρωπιστικὸ πνεῦμα καὶ προετοιμάζουν ἐπαρκῶς τοὺς νέους ἐργάτας τῶν ἐπιστημῶν τοῦ μέλλοντος. Γιὰ τοὺς λόγους αὐτοὺς στὰ Πανεπιστήμια τοῦ Βελγίου φοιτοῦν πολλοὶ ξένοι φοιτηταί.

Κεφάλαιον δευτέρον

Ι. Η ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ ΕΙΣ ΤΑ ΣΧΟΛΕΙΑ ΤΗΣ ΣΤΟΙΧΕΙΩΔΟΥΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΕΩΣ

1. Νηπιαγωγεῖα.

Εἶναι γνωστοὶ οἱ «Παιδικοὶ κήποι» τοῦ Βελγίου (ἔτσι ὀνομάζουν τὰ Νηπιαγωγεῖα τους) γιὰ τὴν ὁργάνωσιν τους καὶ τὸ ἐξαιρετικὸν πρόγραμμα ἀπασχολήσεως τῶν παιδιῶν τῆς ἡλικίας τῶν 3-6 ἐτῶν. Ἀπὸ τὸ ἐπίσημον πρόγραμμα τοῦ Ὑπουργείου ἀντιλαμβάνεται κανεὶς τὴν μεγάλην σημασίαν, πὺν δύνουν γιὰ τὴν πρώτη παιδικὴ ἡλικίαν. Ἀρχεῖ ν' ἀναφέρωμε τὰ κεφάλαια πὺν περιέχονται:

1) Ἀξιόλογες ψυχολογικὲς παρατηρήσεις ἐπὶ τῶν νηπίων, βάσει τῶν πορισμάτων τῆς συγχρόνου ἐξελικτικῆς ψυχολογίας. Καθορίζονται στὸ κεφάλαιον αὐτὸ τὰ ἐνδιαφέροντα τοῦ παιδιοῦ, οἱ τάσεις του, ἡ συναισθηματικὴ του κατάσταση καὶ οἱ ἐκδηλώσεις τῆς νοημοσύνης του.

2) Παρέχονται κατευθύνσεις γιὰ τὸ παιδαγωγικὸν περιβάλλον τοῦ σχολείου, δηλ. γιὰ τὸ διδακτήριον, γιὰ τοὺς κήπους, τὴν αὐλὴν καὶ τ' ἄλλα ἐξαρτήματα τοῦ σχολείου.

3) Ἡ ὑγεία τοῦ νηπίου: Συνιστᾶται: α) ἡ ἱατρικὴ ἐξέτασις κατ' ἔτος τῆς ἀκοῆς, τῆς δράσεως, τοῦ σωματικοῦ βύρους τοῦ παιδιοῦ, β) ἡ ἐπίσκεψις τοῦ ἱατροῦ κατὰ μῆνα καὶ ἰδιαίτερος τῶν ἀσθενικῶν παιδιῶν στὴν οἰκογένειάν τους. Καθορίζονται ποικίλα γυμναστικὰ παιγνίδια καὶ ἀσκήσεις ρυθμικῆς καὶ συμβολικῆς ἢ μιμητικῆς γυμναστικῆς.

4) Οἱ παιδαγωγικὲς ἐνέργειαι: α) Καθορίζονται τ' ἀπαραίτητα ὑλικά γιὰ τὶς ποικίλες χειροτεχνικὰς ἐργασίας καὶ β) παρέχονται ὁδηγίαι γιὰ τοὺς τρόπους ἀσκήσεως τῶν αἰσθήσεων τῆς δράσεως, ἀκοῆς, ἀφῆς, γεύσεως καὶ ὀσφρήσεως καὶ τῶν ἱκανοτήτων πρὸς παρατήρησιν, ἐρευνα καὶ λογικὴ κρίσιν. Ὅδηγίαι ἐπίσης 1) γιὰ τὰ παιγνίδια, 2) γιὰ τὴν ἐξάσκησιν τῆς γλώσσης, ὥστε νὰ ὁδηγηθῇ τὸ παιδί ἀπὸ τὴν αὐθόρμητη γλῶσσα στὴν λογικευμένη ἐκφράσιν, 3) γιὰ τὸ παιδικὸ θέατρο (μετὰ κούκλες), 4) γιὰ τὴν βιβλιοθήκην τῶν νηπίων μετὰ συλλογὰς εἰκόνων, σκίτσων καὶ εἰκονογραφημένων βιβλίων, 5) γιὰ τοὺς μύθους, τὶς ἱστορίας καὶ τὶς διηγήσεις, 6) γιὰ τὸ παιδικὸ ἱχθυόφωρον, 7) γιὰ τὴν φωνητικὴν καὶ ἐνοργανὸν μουσικὴν τῆς νηπιακῆς ἡλικίας, 8) γιὰ τοὺς παιδικοὺς χοροὺς καὶ 9) γιὰ τὴν ἡθικὴν, κοινωνικὴν καὶ θρησκευτικὴν ἀγωγήν τῶν νηπίων.

Μετὰ τὰς παραδείγματα ἀπὸ τὴν πρῶτην παρεχόμενην κατευθύνσιν, α) γιὰ τὴν ἐργασία μίας

ημέρας στο Νηπιαγωγείο, β) για τις εκδρομές, γ) για την προετοιμασία του διδάσκοντος, δ) για τη συνεργασία σχολείου κι' οικογενείας και ε) για την τήρησι ημερολογίου της τάξεως και ατομικού φακέλλου για κάθε μαθητή.

5) Στο τέλος του προγράμματος υπάρχει πλουσία βιβλιογραφία τόσο για τα μεθοδολογικά ζητήματα του Νηπιαγωγείου, όσο και για τα πρακτικά προβλήματα της προμηθείας ή παρασκευής των υλικών για τις χειροτεχνικές και λοιπές εργασίες.

Από όσα είδαμε στους «παιδικούς κήπους» του Βελγίου διεπιστώσαμε, ότι εκεί γίνεται αξιόλογη εργασία και προετοιμάζεται το παιδί για ν' ανοίξη το πνεύμα του στις δύσκολες γνώσεις και δεξιότητες της αναγνώσεως, της γραφής και της αριθμητικής, που οφείλει να αποκτήσῃ στο Δημοτικό σχολείο.

2. Τὰ Δημοτικά Σχολεία.

Το Βέλγιον είναι η πρώτη χώρα στην Εύρώπη, η οποία εισήγαγε στα Δημοτικά σχολεία 'Επίσημο 'Αναλυτικό Πρόγραμμα, συντεταγμένο βάσει των πορισμάτων της εξελικτικής ψυχολογίας και της επιστημονικής Παιδαγωγικής.

Είναι σ' όλους γνωστή η αναμόρφωσις του αναλυτικού προγράμματος του Βελγίου το 1936. Το θέμα του προγράμματος μᾶς απασχόλησε ιδιαίτερος και το θεωρούμε ύψιστης σημασίας για την αγωγή.

Οι Βέλγοι παιδαγωγοί διείδαν πολὺ ἔννοιαν τῆς ἐπιστημονικῆς κατευθύνσεως τῆς παιδαγωγικῆς. Ἐάν σήμερα δεχώμαστε, ὅτι οἱ ἐπιστημονικοὶ προσανατολισμοὶ τῆς συγχρόνου παιδαγωγικῆς εἶναι α) ἡ Παιδαγωγικὴ ψυχολογία (ἡ ὁποία ἀσχολεῖται μὲ τὴν ἔρευνα τῆς διαγωγῆς τοῦ παιδιοῦ στὸν σχολικὸ βίον καὶ τοῦ μηχανισμοῦ τῆς νοημοσύνης του κατὰ τὴν ἀπόκτησιν τῶν γνώσεων) καὶ β) ἡ Πειραματικὴ Παιδαγωγικὴ (ἡ ὁποία μετρᾷ ἐπιστημονικῶς τὴν ἀπόδοσιν τοῦ μαθητοῦ καὶ τὴν ἀποτελεσματικότητά των μεθόδων) ἔάν, λοιπόν, οἱ κατευθύνσεις αὗτὲς πρέπει ν' ἀπασχολήσουν τὴν Παιδαγωγικὴ ὅλων τῶν ἐθνῶν, τὸ Βέλγιον ἤδη ἀπὸ 20ετίας ἐργάζεται ἐπ' αὐτῶν κι' ἔχει πολλὰ νὰ μᾶς ὑποδείξῃ.

Τὰ πορίσματα ἀπὸ τὴν ψυχολογία τοῦ παιδιοῦ κατὰ τὸν Decroly κι' ἀπὸ τὴν πειραματικὴν παιδαγωγικὴν τῶν ἐργαστηρίων τοῦ κ. Wyse κι' ἄλλων παιδαγωγῶν ἀπετέλεσαν τὴν βάσιν γιὰ τὴν σύνταξιν τοῦ προγράμματος τοῦ 1936.

Τὴν ἐποχὴ ἐκείνη τὸ Ὑπουργεῖο Παιδείας εἶχε ἀναθέσει στοὺς δύο Γενικοὺς Ἐπιθεωρητάς (τῆς Βαλλονίας καὶ τῆς Φλαμανδίας) τὸ βαρὺ ἔργο τῆς συντάξεως τοῦ ἀναλυτικοῦ προγράμματος τῆς Στοιχειώδους Ἑκπ/σεως τοῦ Βελγικοῦ Κράτους. Συναντήσαμε τὸν ἕνα ἀπὸ τοὺς Γενικοὺς Ἐπιθεωρητάς, τὸν κ. Jeunehomme, εἰς Λιέγην καὶ θὰ ἐκθέσωμεν τὴν συζήτησίν μας μαζὶ του στὸ τρίτο κεφάλαιο.

Τὸ πρόγραμμα τοῦ 1936 ἀποδεικνύει τὴν ἰσχυρὰ θέλησιν τοῦ τότε Ὑπουργοῦ Παιδείας γιὰ μὴ ἀξιώλογον μεταρρυθμιστικὴν προσπάθειαν, τὴν σοβαρὰ ἐνασχόλησιν του μὲ τὰ προβλήματα τῆς αγωγῆς καὶ τὴν κατ'ἀλήθειαν ταπεινότητά του εἰς τὸ τίσις σημασίας γιὰ τὴν ζωὴ τῆς Ἐθνικῆς Ὑπουργεῖο Παιδείας. Ἀποδεικνύει τὴν ἀντικειμενικὴν ἀντίληψιν τῶν ἀντακτικῶν τῶν τὴν προσδεκτικὴν τῶν τῶν καὶ τὸν ἐπιστημονικὸν τρόπο τῆς ἐργασίας τῶν

Μὲ τὸ πρόγραμμα αὐτὸ ὁ Δάσκαλος εἶναι ἐλεύθερος γιὰ ν' ἀναπτύξῃ τὴν προσωπικὴν του δραστηριότητα καὶ ὑποκινεῖται καταλλήλως γιὰ πειραματισμοὺς καὶ ψυχολογικὰ παρατηρήσεις ἐπὶ τῶν ἀντιδράσεων τῶν μαθητῶν του κατὰ τὴν ἀπόκτησιν τῶν γνώσεων. Ἐπιδιωκτέος σκοπὸς εἶναι ἡ ἀπαραίτητη πνευματικὴ μόρφωσις, ἡ ἀπόκτησις ὠρισμένων αὐτοματισμῶν καὶ δεξιοτήτων κι' ἡ διάπλασις τῆς προσωπικότητος. Οἱ ἀρχὲς τῆς Πατριδογνωσίας καὶ Ἑννιαίας διδασκαλίας κυριαρχοῦν ἀπόλυτα καὶ καὶ σ' ὅλες τὰς βαθμίδες τοῦ Δημοτικοῦ σχολείου. Πρόκειται δηλαδὴ περὶ μεθοδολογίας, ἡ ὁποία ταυτίζεται μὲ ἐκείνη, τὴν ὁποία ὑποστηρίζει ἀπὸ ἐτῶν στὴν Πατρίδα μας ὁ Παιδαγωγὸς κ. Σούρλας. Στὸ πρόγραμμα τοῦ Βελγίου μελετῶνται λεπτομερῶς ὅλα τὰ ζητήματα τῆς διδασκαλίας ὕλης γιὰ ἕνα Νέο Σχολεῖο Πατριδογνωσίας. Ἡ ἐπεξεργασία κάθε ἐνότητος συνιστᾶται ἀπὸ τὸ πρόγραμμα νὰ πραγματοποιηθῇ κατὰ τρία στάδια: τὴν παρατήρησιν, τὴν σύνδεσιν στὸν τόπον καὶ στὸν χρόνον (γεωγραφικῶς καὶ ἱστορικῶς) καὶ τὴν ἔκφρασιν (μὲ τὴν γλῶσσαν ἢ μὲ τὸ χέρι). Γιὰ τὴν πρώτη ἀνάγνωσιν καθορίζεται ὡς μέθοδος διδασκαλίας ἡ ὁλική. Ἡ Ἑνιαία διδασκαλία συνιστᾶται μέχρι τὴν Δη' τάξιν μὲ ἐνότητες ἀπὸ τὸ φυσικὸ καὶ κοινωνικὸ περιβάλλον, ἐνῶ στὶς δύο ἀνώτερες τάξεις συνιστᾶται ἡ σύνδεσις τῶν συγγενῶν μαθημάτων καὶ ἡ ἐκκίνησις ἀπὸ τὴν ζωὴ τοῦ περιβάλλοντος. Εἰδικὲς ἀσκήσεις ὁρίζονται γιὰ τὰ γλωσσικὰ καὶ τὴν ἀριθμητικὴν. Ἡ ἀνακεφαλαίωσις τῶν ἀποκτηθεισῶν γνώσεων θεωρεῖται ἀπαραίτητος κατὰ χρονικὰ διαστήματα, καθὼς καὶ ἡ σύνθεσις καὶ ταξινομήσις τῶν πολιτιστικῶν ἀξιών, ποὺ ἐξάγονται ἀπὸ τὴν ἐνότητα. Ὡς πρὸς τὴν διδασκαλίαν τῶν γνώσεων γιὰ κάθε μάθημα καὶ κάθε τάξιν καθορίζονται τὰ σημεῖα ἐκκινήσεως καὶ τὰ σημεῖα, στὰ ὁποῖα οφείλουν νὰ φθάσουν οἱ μαθηταὶ περὶ τὸ τέλος τοῦ σχολικοῦ ἔτους.

Τὰ μερικώτερα κεφάλαια τοῦ προγράμματος περιλαμβάνουν: 1) Γενικὰς ψυχολογικὰς παρατηρήσεις γιὰ ὅλα τὰ μαθήματα καὶ γιὰ κάθε περίοδον τῆς παιδικῆς ἡλικίας, πρὸς τὴν ὁποία ἀντιστοιχεῖ κάθε σχολικὴ τάξις, 2) τὴν ὕλην γιὰ κάθε τάξιν καὶ γιὰ κάθε μάθημα μὲ μεθοδολογικὰς ὑποδείξεις, 3) συστάσεις: α) γιὰ τὴν ταξινόμησιν τῆς ὕλης κατὰ σχολικὰς βαθμίδας, β) γιὰ τὴν προπαρασκευὴν τῆς διδασκαλίας, γ) γιὰ τὴν ἐξετάσειν, δ) γιὰ τὴν χρῆσιν τοῦ χρόνου, ε) γιὰ τὴν κατ' οἶκον ἐργασίαν τῶν μαθητῶν, στ) γιὰ τὴν συνεργασίαν γονέων καὶ δασκάλων, ζ) γιὰ τὴν βιβλιοθήκην τῆς τάξεως, η) γιὰ τὸν φωνογράφον καὶ τὸ ραδιόφωνον στὸ σχολεῖον, θ) γιὰ τοὺς σχολικοὺς συνεταιρισμοὺς, ι) γιὰ τὸ σχολικὸ τυπογραφεῖον, ια) γιὰ τὸν σχολικὸν κήπον, τὸ σχολικὸ μουσεῖον, ιβ) τὸν «Ἐρυθρὸν Σταυρὸν Νεότητος», ιγ) τὴν ψυχολογικὴν καὶ ἱατρικὴν παρακολούθησιν τῶν μαθητῶν καὶ τὴν ὑγιεινὴν τοῦ δασκάλου, ιδ) τὸν ἀντιφασκιστικὸν, ἀντιαλκοολικὸν καὶ κατὰ τοῦ καπνοῦ ἀγῶνα, ιε) γιὰ τὴν πολιτικὴν ἀναμείξεις τῶν δασκάλων, ιστ) γιὰ τὴν σχέσιν τοῦ σχολείου πρὸς τὴν διεθνὴν ὁργανώσεσιν, ιζ) γιὰ τὴν προστασίαν τῶν ζώων καὶ τῶν φυτῶν, ιη) γιὰ τὴν ἐπίσκεψιν μουσείων καὶ τὰ πολυήμερα ἀποφαστικὰ ταξίδια τῶν σχολείων.

Ἡ πραγματοποιήσις τοῦ προγράμματος: Οἱ συντάκται τοῦ προγράμματος δὲν ἐσπείραν νέας ἀρχὰς ἀ' ἀκαλλύρητην γῆν. Ἡ παιδαγωγικὴ τοῦ

Decroly είχε διαδοθῇ, πολλοὶ πειραματισμοὶ εἶχαν γίνῃ καὶ οἱ ἐκπαιδευτικοὶ ἦσαν ἐνημερωμένοι. Ὅσα ἀπαιτεῖται τὸ νέο πρόγραμμα ἀνταπεκρίνοντο ἐν μέλει ἐκεῖνα, ποὺ εἶχαν ἤδη πραγματοποιήσῃ φιλομαγεῖς καὶ προοδευτικοὶ δάσκαλοι. Εὗρισκε ὅμως καὶ ἀπὸ καινὲς ἀρχεὶα προοδευτικώτερα σημεῖα καὶ ἐκμεταλλοποιῶσε τὶς προοδευτικὰς τάσεις του, ἐφ' ὧν αἱ ἀρχὲς τῆς νέας αγωγῆς συνιστῶντο πλέον ἐν τῷ Κράτει. Ἔτσι τὸ πρόγραμμα παρείχε σημαντικὴν ῥύθμιν γιὰ μιὰ μελλοντικὴ πρόοδο.

Ἐν σχέσει μὲ τὴν Παιδαγωγικὴν τοῦ Decroly, τὸ πρόγραμμα τοῦτο μποροῦμε νὰ ποῦμε, ὅτι βασίζεται ἐν πολλῇ ψυχολογίᾳ τοῦ παιδιοῦ, δὲν υἱοθετεῖ ὅμως τὴν κατανομὴν τῆς ὕλης κατὰ κέντρα ἐνδιαφέροντος, ἀλλὰ περιορίζει τὸν Δάσκαλον ν' ἀσχοληθῇ μὲ τὶς βασικὰς βασικὰς ἀνάγκας τοῦ ἀνθρώπου. Ἀπὸ τὴν παιδαγωγικὴν τοῦ Decroly παίρνει τὴν πορεία τῆς διδασκαλίας κατὰ τρία στάδια (παρατηρήσεις—σύνθεσις—ἐκφράσεις), τὴν ὀλικὴν μέθοδον γιὰ τὴν πρώτην ἀνέγνωσιν καὶ τὴν ἀρχὴν τῆς ἐνιαίας διδασκαλίας, ἀλλὰ μὲ πατριδογνωστικὸν χαρακτῆρα.

Καμμιά ὅμως ἀξία δὲν θὰ εἶχε ἓνα νέο πρόγραμμα, εἴν δὲν εὗρισκοντο οἱ ἀνθρώποι, οἱ ὁποῖοι θὰ ἐκμεταλλοῦσαν τὶς προοδευτικὰς ἀρχὰς του καὶ θὰ ἐφαρμοζοῦσαν τὶς ὁδηγίαις του, ὥστε νὰ πεισθοῦν καὶ ἐκπαιδευθῶντο ἐν τῇ ἐφαρμογῇ του. Οἱ Γενικοὶ Ἐπιθεωρηταί, ὡς ἐκ τῆς θέσεώς των, εὗρηκαν τοὺς ἀντεργάτας τῶν Δασκάλων καὶ Ἐπιθεωρητὰς τῶν ἀντεργασιῶν, οἱ ὁποῖοι ἐργάσθησαν στὰ σχολεία τοῦ Κι' ἐδημοσίευσαν τὴν σχολικὴν τους πρᾶξιν. Μία ἀπὸ τὰς ἐκλεκτὰς Ἐπιθεωρητῶν καὶ Δασκάλων ὑπὸ τὴν καθοδήγησιν τοῦ κ. Jeunehomme ἐξέδωσε σχεδὸν 25 βιβλίων Διδακτικῆς ἀπὸ τὴν σχολικὴν πρᾶξιν βίβας τῶν ἀρχῶν τοῦ Νέου Προγράμματος. Τὰ βιβλία αὐτὰ συμβουλευόνται σήμερον ὅλοι οἱ Δάσκαλοι καὶ οἱ σπουδασταὶ τῶν Διδασκαλείων τοῦ Βελγίου καὶ ἀποτελοῦν τὴν μοναδικὴν συλλογὴν ἐν τῇ Εὐρώπῃ ἀποφαινομένων τῆς Εἰδικῆς Διδακτικῆς, βάσει τῶν ἀποφαινομάτων τοῦ Σχολείου Ἀντενεργείας καὶ Πατριδογνωσίας.

Κατὰ τὶς ἐπισκέψεις μας στὰ σχολεία τοῦ Βελγίου διεπιστώσαμε παντοῦ τὴν ἐπιτυχὴ ἐφαρμογὴν τοῦ προγράμματος καὶ ἰδιαιτέρως: α) τῆς ὀλικῆς ἀνέγνωσιν γιὰ τὴν πρώτην ἀνάγνωσιν καὶ β) τῆς ἐνιαίας διδασκαλίας μὲ πατριδογνωστικὸν πυρῆνα μέχρι τῆς ἑννέτης τάξεως καὶ σὲ μερικὰ σχολεία μέχρι τῆς ΣΤης τάξεως. Ἡ ὀλικὴ μέθοδος καὶ ἡ Ἐνιαία διδασκαλία εἶναι ζητήματα, ποὺ ἔχουν λυθῇ γιὰ τοὺς ἐκπαιδευτικούς τοῦ Βελγίου καὶ δὲν γίνεται πλέον ἐπ' αὐτῶν συζητήσεις, διότι ὑπάρχουν καταφανῆ τὰ ἱκανοποιητικὰ ἀποτελέσματα ἐργασίας ἐπὶ μιᾷ 20ετίᾳ καὶ διότι οἱ σπουδασταὶ διδάσκονται στὰ Διδασκαλεῖα τὶς μεθόδους αὐτὰς, χωρὶς οἱ καθηγηταὶ τοὺς ν' ἀμφισβητοῦν τὴν ἀξίαν τους.

Διεπιστώσαμε ἀκόμη τὴν ἀντενεργὸν ἐργασίαν τῶν μαθητῶν σὲ κάθε ἐνότητι, κατὰ τὴν ὁποία ἐρευνᾶται, παρατηροῦν καὶ συγκεντρώνουν στοιχεῖα, μὲ τὰ ὁποῖα συντάσσονται τὰ τετράδια α) τῶν παρατηρήσεων, β) τὰ τετράδια τῆς συνθέσεως καὶ γ) τὰ τετράδια τῶν τόπων καὶ χρόνων, δηλ. μὲ τὴν ζωὴν τοῦ ἀνθρώπου καὶ τὴν ζωὴν τῶν ἄλλων χωρῶν καὶ γ) τὰ τετράδια τῆς ἐκφράσεως μὲ τὶς πατριδογνωστικὰς τὶς ἀρχὰς καὶ τὰ πορίσματα τους. Ἐν τῇ κατὰ τὴν ἀρχὴν εἰκόνες, σχέδια τῶν παι-

διῶν, φωτογραφίαι καὶ ἀναπαραστάσεις τοῦ συγχρόνου καὶ παλαιότερου πολιτισμοῦ, διηγῆσεις καὶ ἐκθέσεις τῶν μαθητῶν, ποικίλεις ἀσκήσεις καὶ προβλήματα, καὶ ὅλα αὐτὰ σχετιζόμενα πάντοτε μὲ τὸ κεντρικὸν θέμα τῆς Ἐνιαίας διδασκαλίας.

Οἱ συντάκται τοῦ προγράμματος καθὼς καὶ οἱ Ἐπιθεωρηταὶ ἐπιμένουν, μετὰ τὴν 20ετὴν πείραν ἐφαρμογῆς, στὴν ἀνάγκη νὰ γίνωνται κατὰ χρονικὰ διαστήματα, ὕστερα ἀπὸ τὴν ἐπεξεργασίαν ἀρκειῶν ἐνοτήτων, συνθέσεις καὶ συνδέσεις τῶν γνώσεων κατὰ τὶς συνήθεις κατηγορίας τοῦ ἐπιστητοῦ, δηλ. γεωγραφικὴ σύνθεσις, ἱστορικὴ σύνθεσις, φυσιογνωστικὴ σύνθεσις κλπ. Ἔτσι ὁ μαθητὴς θ' ἀντιλαμβάνεται τὴν ἀλληλουχίαν τῆς ὕλης καὶ θὰ ταξινομῇ τὸ μναλὸν του τὶς γνώσεις, ποὺ ἔμαθε κατὰ τὴν μελέτη τῶν ἐνοτήτων.

Τὰ βοηθητικὰ βιβλία. Ἡ ἐφαρμογὴ τῶν υλοθετημένων ἀπὸ τὸ Πρόγραμμα μεθοδολογικῶν ἐργῶν ὡδήγησε τοὺς Βέλγους Ἐκπαιδευτικούς ἐν τῇ συντάξει ἐξαιρετικῶν βιβλίων γιὰ τοὺς μαθητὰς.

Τὰ ἀναγνωστικὰ βιβλία περιέχουν κείμενα ἀπὸ τὴν ζωὴν τοῦ παιδιοῦ ἐν τῇ φύσει καὶ ἐν τῇ κοινωνίᾳ καὶ σχετίζονται μὲ τὶς πιθανὰς ἐνότητες. Μετὰ ἀπὸ κάθε κείμενον ἀκολουθοῦν ἀσκήσεις, παραγγελίαι καὶ ὁδηγίαι, γὰρ νὰ σκεφθοῦν οἱ μαθηταὶ ἐπὶ τοῦ περιεχομένου τοῦ κειμένου, νὰ ἐκφρασθοῦν λογικῶς καὶ λογοτεχνικῶς, νὰ ὑποκινηθοῦν νὰ γράψουν τὶς σκέψεις των, νὰ κρίνουν ἢ νὰ συμπληρώσουν μὲ τὴν φαντασίαν τους τὶς ἰδέας τοῦ κειμένου καὶ ν' ἀσκηθοῦν ἐν τῇ γραμματικῇ καὶ ὀρθογραφίᾳ.

Τὰ βιβλία τῆς ἀριθμητικῆς γιὰ ὅλες τὶς σχολικὰς τάξεις ἔχουν ἐκδοθῇ σὲ δύο τόμους. Ὁ ἓνας προορίζεται γιὰ τὸν μαθητὴ καὶ περιέχει μεθοδικὰς ἀσκήσεις μὲ εἰκόνες καὶ σχεδιαγράμματα. Ὁ ἄλλος τόμος προορίζεται γιὰ τὸν δάσκαλον καὶ διαπραγματεύεται ὅλα τὰ μερικὰ προβλήματα τῆς διδασκαλίας τῆς ὕλης κατὰ κεφάλαια ἀπὸ μεθοδολογικῆς ἀπόψεως.

Ἐλπίζομε νὰ μᾶς δοθῇ ἡ εὐκαιρία νὰ ἐμφανίσωμε ἐν τῇ Ἑλληνικῇ δημοσίᾳ μερικὰς σελίδας ἀπὸ τὰ Βελγικὰ ἀναγνωστικὰ καὶ τὰ βιβλία τῆς ἀριθμητικῆς.

Γιὰ τὰ φυσιογνωστικὰ μαθήματα οἱ ἐκπαιδευτικοὶ πιστεύουν, ὅτι πρέπει νὰ βασισθοῦν ἐν τῇ παρατηρήσει τοῦ παιδιοῦ καὶ γι' αὐτὸ ἐπιμένουν πολὺ ἐν τῇ ἐξάσκῃ τῆς. Τὰ βοηθητικὰ βιβλία χρησιμοποιοῦνται ἐν τῇ ἀνώτερῃ τάξει καί, μὲ τὸ περιεχόμενον τους, ὑποκινοῦν τὰ παιδιὰ σὲ συστηματικὰ παρατηρήσεις καὶ πειραματισμούς.

II. Ἡ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΙΣ ΤΩΝ ΣΧΟΛΕΙΩΝ ΚΑΙ Ἡ ΔΙΟΙΚΗΣΙΣ ΤΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΕΩΣ

Εἰς τὸ Ὑπουργεῖον Παιδείας ὑπάρχουν δύο Διευθύνσεις:

Α) Τὸ ἐκπαιδευτικὸν Σῶμα τοῦ Ὑπουργοῦ μὲ 7 μέλη, τὰ ὁποῖα προσλαμβάνονται ἀπὸ κάθε Ὑπουργὸν Παιδείας. Εἶναι οἱ σύμβουλοι τοῦ Ὑπουργοῦ γιὰ τὴν ἀνάπτυξιν δραστηριότητος ἐν τῇ ἐκπαιδευτικῇ πολιτικῇ του. Καθένας τους ἀσχολεῖται μὲ εἰδικὸν τομεᾶ καὶ εἰσηγείται ἐν τῷ Ὑπουργῷ διάφορα σχέδια Νομοθετημάτων κλπ. Ὑπάρχει ἓνας Σύμβουλος γιὰ κάθε ἓνα ἀπὸ τοὺς ἑξῆς τομεῖς: Γιὰ τὴν Πανεπιστημιακὴν ἐκπαίδευσιν, τὴν Ἐπαγγελματικὴν ἐκπαίδευσιν, τὴν Μέσην, τὴν Στοιχειώδη, γιὰ τὶς

σχέσεις του Υπουργείου με τὸ ἐξωτερικόν, ἕνας Νομικὸς Σύμβουλος καὶ ὁ Γενικὸς Γραμματεὺς.

Β) Τὸ Σῶμα τῆς Κεντρικῆς Διοικήσεως, τὸ ὁποῖο ἀποτελοῦν οἱ μόνιμοι ὑπάλληλοι σὲ κάθε τμήμα τῆς Ἐκπαιδεύσεως με καθαρῶς ἐκτελεστικὸ ἔργο.

Ἡ Ἐποπτεία τῶν σχολείων. α) Ὑπάρχουν δύο Γενικοὶ Ἐπιθεωρηταὶ Στοιχειώδους Ἐκπ)σεως, ὁ ἕνας γιὰ τὸ Βόρειο τμήμα τῆς χώρας (Φλαμανδία) καὶ ὁ ἄλλος γιὰ τὸ Νότιο (τὴν Βαλλωνία).

β) Ὑπάρχουν οἱ Νομαρχιακοὶ Ἐπιθεωρηταί, γ) Ἡ ἐπιθεωρήτρια τῶν γυναικείων ἐργασιῶν στὰ σχολεῖα (ραπτικῆς, οἰκοκυρικῆς κλπ.), δ) Ἡ Ἐπιθεωρήτρια τῶν Νηπιαγωγείων καὶ ε) Οἱ ἐπιθεωρηταὶ τῶν περιφερειῶν, οἱ ὁποῖοι ὀργανώνουν γιὰ διάφορες ὑποθέσεις τὸ Νομαρχιακὸν Ἐκπαιδευτικὸν Συμβούλιον.

Ὁ Ἐπιθεωρητὴς κάθε περιφερείας ἐποπτεύει τὴν ἐργασία 100 ἕως 200 δασκάλων καὶ δικαιούται νὰ ἐπιθεωρήσῃ: α) τὰ σχολεῖα τοῦ Κράτους με πλήρη δικαιώματα ἐποπτείας, β) τὰ σχολεῖα τῶν Δήμων καὶ Κοινοτήτων με περιορισμένα δικαιώματα, διότι ἐπ' αὐτῶν ἀσκοῦν ἐποπτείαν καὶ εἰδικὰ ὄργανα τῶν Δήμων, καὶ γ) τὰ σχολεῖα τῆς Ἐκκλησίας με περιορισμένα ἐπίσης δικαιώματα, διότι ἐπ' αὐτῶν ἀσκοῦν ἐποπτεία καὶ οἱ Ἐπιθεωρηταὶ τῆς Ἐκκλησίας.

Γιὰ ὅλα τὰ σχολεῖα ὁ Ἐπιθεωρητὴς ἐποπτεύει καὶ ἐλέγχει: α) τὴν κανονικὴν φοίτησιν τῶν μαθητῶν καὶ εἰσπράττει τὴν ἐπιβολὴν προστίμων, β) τὴν διδακτηρικὰ κατὰστασι καὶ ὑποχρεώνει τοὺς ἰδρυτὰς τῶν σχολείων νὰ ἐπισκευάζουν τὸ κτίριον, νὰ ἐγκαθιστοῦν θέρμανσιν, νὰ δημιουργοῦν αὐλὴν, ὑπόστεγα κλπ. γ) Ἐλέγχει τὴν ἐφαρμογὴ τοῦ προγράμματος καὶ τὴν ἀπόκτησιν τοῦ ἐλαχίστου ποσοῦ γνώσεων, δ) συμβουλεύει μόνον τὴν ἐφαρμογὴ μεθόδων διδασκαλίας, ε) συγκαλεῖ παιδαγωγικὰ συνέδρια τρεῖς φορὲς κατ' ἔτος, τῶν ὁποίων τὰ θέματα ὀρίζει ὁ Γενικὸς Ἐπιθεωρητὴς, καὶ ὀργανώνει κύκλους παιδαγωγικῶν συζητήσεων με τοὺς δασκάλους 2-3 σχολείων (οἱ συμμετέχοντες στὰ συνέδρια πληρώνονται ἰδιαιτέρως), στ) ἐλέγχει τὰ προσόντα τῶν δασκάλων (πτυχία), τὸν χαρακτήρα καὶ ἐκφέρει τὴν γνώμη του σὲ περιπτώσει ποινῶν, διορισμῶν κλπ.

Οἱ δάσκαλοι εἶναι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ὑπάλληλοι τῶν Δήμων καὶ ὁ διορισμὸς τῶν ἐξαρτᾶται κατὰ πολὺ ἀπὸ τὰ Δημοτικὰ Συμβούλια. Μετὰ τὴν συνδικαλιστικὴν τῶν ὀργανώσεων ἀμύνονται καὶ ἐξασφαλίζουν τὰ δικαιώματά τους.

Γιὰ κάθε δάσκαλο ὁ Ἐπιθεωρητὴς συντάσσει ἐκθέσιν κατὰ τὸν χρόνον τῆς ἐπιθεωρήσεως, τῆς ὁποίας λαμβάνουν γνώσιν καὶ ὑπογράφουν ὁ ἐνδιαφερόμενος δάσκαλος καὶ ὁ Διευθυντὴς τοῦ Σχολείου. Ἐπὶ τῆς ἐκθέσεως αὐτῆς διατυπώνει τὴν γνώμη του καὶ ὁ Νομαρχιακὸς Ἐπιθεωρητὴς.

Ὅλοι οἱ Ἐπιθεωρηταὶ συντάσσουν τὸν ἴδιον τύπον ἐκθέσεως καὶ ἐπὶ τῶν ἐξῆς σημείων: α) Ἡ σύνθεσις τῆς τάξεως (=ἀριθμὸς μαθητῶν, διετεῖς, μονοεῖς, ἀπόντες, παρόντες κλπ.), β) διδασθέντα μαθήματα ἀπὸ τὸν δάσκαλο, γ) ἐξετασθέντα μαθήματα ἀπὸ τὸν Ἐπιθεωρητὴν, δ) ἐργασίαι τῶν μαθητῶν (τετράδια, συλλογὲς κλπ.), ε) ἐκτίμησις καὶ κρίσις τοῦ Ἐπιθεωρητοῦ: 1) ἐπὶ τῶν διδασθέντων μαθημάτων, 2) ἐπὶ τῆς ἐξετάσεως τῆς τάξης, 3) ἐπὶ τῆς προετοιμασίας τοῦ δάσκαλου καὶ ἐπὶ τῆς πρωτοβουλίας

του, 4) ἐπὶ τῆς τηρήσεως τῶν κανονισμῶν λειτουργίας τοῦ σχολείου, 5) ἐπὶ τῆς πειθαρχίας, 6) ἐπὶ τῆς καθαριότητος, 7) παρατηρήσεις, συμβουλὲς καὶ ὑποδείξεις, 8) γενικὴ ἐκτίμησις τῆς τάξεως καὶ τοῦ δασκάλου.

Τὸ Σῶμα τῶν Ἐπιθεωρητῶν ἀποτελοῦν ἐκλεκτὰ στελέχη τῆς Παιδείας, τὰ ὁποῖα λαμβάνουν τὸν τίτλον τοῦ Ἐπιθεωρητοῦ κατόπιν αὐστηρῶν ἐξετάσεων. Ἀπὸ τὴν συζητήσεως, ποὺ εἶχαμε μαζί τους, διειστώσαμε, ὅτι ἔχουν εὐρεῖα ψυχολογικὴ μόρφωσιν καὶ εἶναι ἐνημερωμένα ἐπὶ τῶν πορισμάτων τῆς ἐξελικτικῆς ψυχολογίας καὶ τῆς συγχρόνου διδακτικῆς τῶν ἄλλων χωρῶν, ὥστε μποροῦν νὰ ἐκλέγουν καὶ νὰ εὐρίσκουν τὰ ἐφαρμόσιμα μεθοδολογικὰ διδάγματα γιὰ τὰ σχολεῖα τῆς περιφερείας των.

Κεφάλαιον τρίτον

ΠΕΙΡΑΜΑΤΙΚΑ ΣΧΟΛΕΙΑ ΚΑΙ ΠΑΙΔΑΓ. ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΑ ΕΙΣ ΤΟ ΒΕΛΓΙΟΝ

Ὅσα περιεγράψαμεν ἀνωτέρω ἀναφέρονται γενικῶς σ' ὅλα τὰ σχολεῖα τοῦ Βελγίου. Γιὰ τὴν πρόσοδον τῆς ἀγωγῆς καὶ τὴν βελτίωσιν τῶν μεθόδων ὀφείλουν βεβαίως νὰ συντελοῦν μετὰ τὸ ἔργο τους ὅλα τὰ σχολεῖα καὶ ὅλοι οἱ ἐκπαιδευτικοί. Τοῦτο δὲν εἶναι πάντοτε εὐκόλο καὶ γι' αὐτὸ ἀρκετὰ παιδαγωγικὰ ἐργαστήρια καὶ πειραματικὰ σχολεῖα ἀσχοιοῦνται μετὰ τὰ προβλήματα τῆς συνεχοῦς βελτιώσεως τῆς ἀγωγῆς. Ἐπισκεφθῆκαμε μερικὰ ἀπ' αὐτὰ στὴς Βρυξέλλες, στὴ Λουβαῖν καὶ στὴ Λιέγη καὶ θὰ εἶναι ἐνδιαφέρον, νομίζομε, νὰ ἐκθέσωμε τὸ ἔργο τους.

Α') Στὴς Βρυξέλλες.

1. ΤΑ ΣΧΟΛΕΙΑ DECROLY

Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Decroly (1932) καὶ μέχρι σήμερον λειτουργοῦν ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν συνεργατῶν του τρία κυρίως Ἰδρύματα, ποὺ ἐφαρμόζουν τὴν ἀρχὴν τῆς Παιδαγωγικῆς του: α) Τὸ Νέον Σχολεῖον τῆς Δίδος Hammeide (Νηπιαγωγεῖο καὶ Δημοτικόν). β) Τὸ Σχολεῖον Decroly (Hermilage) (Νηπιαγωγεῖο—Δημοτικόν—Γυμνάσιον) καὶ γ) Τὸ Ἰνστιτοῦτον Decroly γιὰ τὰ ἀνώμαλα παιδιά. Τὰ σχολεῖα αὐτὰ εἶναι ἰδιωτικά.

Κατὰ τὴν συναντήσεως μας μετὰ τοὺς διευθύνοντας τὰ Ἰδρύματα αὐτὰ συνεζητήσαμε μερικὰ θέματα τῆς παιδαγωγικῆς τοῦ Decroly καὶ μερικὰ σημεία, τὰ ὁποῖα ἤγειραν τὴν ἀντιθέσιν διαφόρων ἄλλων παιδαγωγῶν. Οἱ συζητήται μας κατενόησαν τὸν σκοπὸν μας καὶ εἶχαν τὴν εὐγένειαν καὶ ἐδέχθησαν εὐμενῶς τὴν ἐρωτήσεως μας, ποὺ διευκρίνωμε πολλάκις χωρὶς καμμίαν ἐπιφύλαξιν. Ἐκθέτομε τὰ κυριώτερα σημεία τῆς συζητήσεως.

Ἐρωτήσις: Ἡ συνεργασία σας μετὰ τὸν παιδαγωγὸν Decroly καὶ τὸ γεγονὸς, ὅτι σήμερον ἀντιπροσωπεύετε τὴν παιδαγωγικὴν του, μοῦ δημιουργοῦν τὸ θάρρος νὰ σᾶς παρακαλέσω, ὥπως εὐρεοσηθῆτε καὶ μετὰ πληροφόρησιν περὶ τῆς φιλοσοφικῆς καὶ ἠθικῆς θεμελιώσεως τοῦ συστήματός του καὶ περὶ τῶν κοσμοθεωρητικῶν ἀρχῶν του.

Ἀπαντήσις: α) τῆς Δίδος Hammeide: Ἡ παιδαγωγικὴ θεωρία τοῦ Decroly, ὡς γνωστὸν, ἀναφέρεται πρὸς κυριώτερες ἀνάγκας τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου, οἱ ὁποῖες δὲν εἶναι μόνον βιολογικῆς, ἀλλὰ καὶ

μαθηματικές. Τὸ σχολεῖον πρέπει νὰ εἶναι οὐδέτερο
πρὸς τὰ θρησκευτικὰ δόγματα. Ἡ ἀγωγή οφεί-
λει νὰ ἐκτρέφῃ τὸν ἄνθρωπον, ὥστε νὰ ζῇ βάσει τῶν
καταδεχθέντων ἀνθρωπίνων ἀξιών. Ὅλα τὰ Ἰδρύ-
ματα τοῦ Decroly καλλιεργοῦν τὴν ἠθικὴν ἰδέαν τῆς
ἀληθείας τῶν ἀνθρώπων. Ὁ παιδαγωγὸς Decroly
οὐτέ τοι δὲν ἀνсмίχθη στὴν πολιτικὴν, οὔτε εἶχε
τὸν βίον του πολιτικῶς ἀγωνεῖν. Ἦταν ἀφωσιωμέ-
νος στὸ ἔργο τῆς ἀγωγῆς. Τίς ἀρχές του προσπα-
θοῦμε νὰ ἔμειναι καὶ ἐμεῖς νὰ συνεχίσωμε στὰ σχολεῖα μας.
Γὰρ 90% τῶν μαθητῶν μας εἶναι τέκνα καθολικῶν
καθολικῶν—γονέων, οἱ ὅποιοι ἐξετίμησαν τὴν παι-
δαγωγικὴν τοῦ Νέου Σχολείου. Εἶναι ὅμως γεγονόσι,
καὶ πολλοί, σὲ διάφορες χῶρες, παρεξήγησαν τὴν
θεορία περὶ τῶν βασικῶν ἀναγκῶν τοῦ ἀνθρώπου
καὶ τῆς κοινωνίας καὶ τὴν ἐρμήνευσαν ἀνάλογα πρὸς
τὴν κοσμοθεωριακὴν ἀρχὴν των. Ἐάν τοι ἤμουν τῶν
ἐκπαιδευτῶν καὶ τῶν παιδαγωγῶν ἦταν «ἄνθρωποι,
ὡς οὐ Decroly», τότε ἡ ἀνθρωπότης δὲν θὰ ὑπέ-
φευγε ἀπὸ τὰ τόσα δεινὰ».

β) Ἀπάντησις τοῦ κ. R. Buysse, συνεργάτου τοῦ Necrology καὶ καθηγητοῦ εἰς τὸ ἀνεξάρτητο Πανεπιστήμιο τῆς Χριστιανικῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας στὴ Λουβαίνην. (Ὅταν ἐπισκεφθῆκαμε τὸν κ. Buysse, μετὰ τῶν ἄλλων, ὑπεβάλεμα καὶ τὴν ἀνωτέρω ἐρώτησιν καὶ εἶχαμε τὴν ἀπάντησίν του ὡς ἀκολούθως):

«Ίδού τὸ μεγάλο πρόβλημα, μᾶς λέγει ὁ κ. Buy-
se, γιὰ τὴν προσωπικότητα τοῦ Decroly. Ὡς ἄνθρω-
πος ὁ Decroly εἶχε ἀπολύτως ἐξαιρετικὴ ἀξία.
Ήταν ἕνας φλογερὸς ἀνθρωπιστής. Δὲν εἶχεν ὅμως
ρησσευτικὴ πίστι, οὔτε καμμιά μεταφυσικὴ ἀγωνία.
Μοῦ ἐφαίνετο περίεργον, πῶς ἕνας τέτοιος ὑπέρο-
χος ἄνθρωπος, μὲ τόσον ὑψηλὴ σκέψι, ἔμενε ἥσυχος
ἀπὸ τὰ μεταφυσικὰ προβλήματα. Οἱ σκέψεις του
ἐκινεῖντο σ' ἕνα πεδίο καθαρὰ ἀνθρώπινο. Εἶχε με-
τετίσει μὲ προσοχὴ τὶς ἀνθρωπιστικὰς ἀξίες τοῦ
ἀριστοῦ πολιτισμοῦ καὶ ἐθεωροῦσε πάντοτε ἀπα-
ραίτητη τὴν σύνδεσι κάθε θέματος τῆς διδασκαλίας
του μὲ τοὺς ἀρχαίους πολιτισμοὺς κι' ἔτσι ὠδηγή-
θηκε στὴ διδακτικὴ ἀρχὴ «τῆς συνδέσεως σὲ χρόνον
καὶ τόπον» κάθε ἐνότητος τῶν κέντρων ἐνδιαφέρον-
τος. Δὲν μᾶς ἐπιτρέπεται νὰ δεχτοῦμε, ὅτι ὁ Decro-
ly ἦταν ὑλιστής. Ήταν ἕνας μεγάλος ἀνθρωπιστής.
Ὅπως παρεξηγήθη ἀπὸ πολλοὺς».

Ἐρώτησις: Ἀναφερόμενοι στήν Διδακτική τῶν ἑντέρων ἐνδιαφέροντες, μπορούμε νά δεχθοῦμε, ὅτι τὸ ἐνδιαφέρον τῶν παιδιῶν διατηρεῖται ζωηρό γιά τὸ ἴδιο θέμα ἐπὶ ἓνα μῆνα, ἓνα ἔτη ἢ καὶ ἓνα ἔτος; Ἐξ ἄλλου, οἱ τέσσερις βασικὲς ἀνάγκες τοῦ ἐντέρου (τῆς διατροφῆς, τῆς ἀμύνης κατὰ τῶν ἐχθρῶν, τοῦ ἀγῶνος κατὰ τῶν καιρικῶν συνθηκῶν, τῆς ἐργασίας, ἀναπαύσεως καὶ διασκέδασεως) μποροῦν νά ἐνδιαφέρουν πολὺ τὸ παιδί στήν ἡλικία του 5—12 ἐτῶν;

Ἀπάντησις τῆς Δίδος Hamaide: «Γιὰ τοὺς μαθητὰς τῆς Ἀγ. Βίβλ. καὶ τῆς ταξέως ἐφαρμόζουμε τὰ ἐκπαιδευτικὰ κέντρα ἐνδιαφέροντος, τὰ ὁποῖα ἀναφέρονται στὶς ἐντυπώσεις καὶ στὰ βιώματα τῶν παιδ. κατὰ τὴν καθημερινή ζωὴ τους, στὸ σπίτι καὶ στὴν πύλὴ τοῦ σχολείου μας, στοὺς περιπάτους καὶ τὰ παιχνίδια αὐτὰ. Δὲν ἀκολουθοῦμε καμμιὰ ἄλλη σειρά στὴν ἐκπαίδευση ἐνδιαφέροντος. Γιὰ τοὺς μαθητὰς τῆς Ἀγ. Βίβλ. καὶ Στγης ταξέως ἐφαρμόζουμε τὴν μεθοδολογίαν τοῦ Γερμανοῦ ἰσολόν.

ὁδῶμε τὴν ἀρχὴν τῶν ἐνδιαφερόντων, τὰ ὁποῖα πη-
 γάζουν ἀπὸ τὶς τέσσερις βασικὲς ἀνάγκες τοῦ ἀν-
 θρώπου, οἱ ὁποῖες πρέπει νὰ τύχουν ἰδιαίτερας καὶ
 συστηματικῆς μελέτης ἀπὸ τὸν μαθητὴ μετὰ τὸ 10ον
 ἔτος τῆς ἡλικίας του. Πάντοτε τὰ ἐξετάζόμενα θέ-
 ματα τῶν ἐνοτήτων συσχετίζονται μὲ τὴν ζωὴν τοῦ
 παιδιοῦ τόσο, ὥστε σὲ κάθε κέντρο ἐνδιαφέροντος
 ἡ ὕλη ἐπεξεργάζεται ὁποσodήποτε ἀπὸ τὶς ἐξῆς ἀπό-
 ψεις: α) τὸ παιδί καὶ ὁ ὀργανισμὸς του, β) τὸ παιδί
 καὶ τὰ ζῶα, γ) τὸ παιδί καὶ τὰ μέταλλα, δ) τὸ παιδί
 καὶ τὰ φυτὰ, ε) τὸ παιδί καὶ ἡ κοινωνία, στ) τὸ
 παιδί καὶ τὸ σύμπαν.

Ἑρώτησις: Μπορείτε καὶ ἐπιτυγχάνετε, μὲ τὰ κέντρα ἐνδιαφέροντος, ποὺ ἐφαρμόζετε καὶ στὶς τάξεις τοῦ Γυμνασίου ἀκόμη, νὰ ἐφοδιάζετε τοὺς μαθητὰς μὲ τὸ ἀπαραίτητο ποσὸν γνώσεων, ὥστε νὰ μποροῦν νὰ συνεχίσουν τὶς σπουδές των ἢ ν' ἀντιμετωπίσουν τὰ προβλήματα τῆς ἐπαγγελματικῆς ζωῆς των;

Ἀπάντησις τῆς Κας Libois (Διευθυντρίας τοῦ Σχολείου Decroly - Hermitage - Uccle): Ἐχομε κατανεμίει κατὰ μῆνας, ἐξάμηνια καὶ ἔτη τὸ ποσὸν τῶν γνώσεων, τίς ὅποιες ὀφείλουν νὰ μάθουν οἱ μαθηταί μας, γιὰ νὰ εὐρίσκωνται στὸ αὐτὸ ἐπίπεδο μορφώσεως μὲ τοὺς μαθητὰς τῶν ἄλλων σχολείων. Διδάσκοντας τίς ἐνόητες τῶν κέντρων ἐνδιαφέροντος, κάνομε συχνὰ ἐλεγχο καὶ σύνθεσι τῶν ἀποκτηθεισῶν ἐννοιῶν καὶ φθάνομε στὴν ἐπιστημονικὴ ταξινομήσί τους. Δέν βαδίζομε χωρὶς πρόγραμμα. Ἡ σύνθεσις κι' ἡ ταξινομήσις κατὰ μῆνα καὶ ἐξάμηνια εἶναι ἀπαραίτητες. Τοῦτο τὸ αἰσθάνεται σὰν ἀνάγκη καὶ τὸ ἴδιο τὸ παιδί τῶν 10—18 ἐτῶν. Ὅδηγεῖται πλέον, μὲ τὴν νοημοσύνη του, στὴν ταξινόμησι τῶν γνώσεων καὶ στὴν ὁργάνωσί τους σὲ λογικὴ ἀλληλουχία. Πολλὲς φορὲς οἱ μαθηταί μας ἀποκοτῶν περισσότερες γνώσεις ἀπὸ τίς διαλαμβανόμενες στὸ ἐπίσημο ἀναλυτικὸ πρόγραμμα. Τὸ σπουδαιότερο ὅμως εἶναι, ὅτι μποροῦν νὰ χρησιμοποιοῦν δημιουργικά τίς γνώσεις των, γιατί τίς ἀπέκτησαν μὲ τὴν ἀτομική ἢ ὁμαδικὴ ἐρευνητικὴ τους προσπάθεια στὴν ζωὴ καὶ στὴν κοινωνία.

Ἑρώτησις: Ὅτιαν ὁ δάσκαλος ἐφαρμοζῇ τὰ κέντρα ἐνδιαφέροντος, μήπως ὑπάρχῃ ὁ κίνδυνος νὰ ἐπεκτείνῃ περισσότερο τὴν διδασκαλίαν τοῦ σὺν ὡρισμένα θέματα, πού ὁ ἴδιος ἔχει ἐνδιαφέροντα ἢ κλίσι, κ' ἔτσι νὰ περιορίσῃ τὶς γνώσεις τῶν μαθητῶν ἀπὸ ἄλλα θέματα, πού θὰ ἔχουν ἴση ἢ κ' ἀνωτέρα ἀξία;

Ἀπάντησις τῆς Δ' ὁδ. Hamaide: Ὁ κίνδυνος αὐτὸς ὑπάρχει πάντοτε, ἐφ' ὅσον ὁ δάσκαλος δὲν σέβεται τὸ παιδί καὶ δὲν παρακολουθεῖ τὰ ἐνδιαφέροντά του. Κατὰ τὴν ἐπεξεργασία τῶν κέντρων ἐνδιαφέροντος προχωροῦμε κατὰ τίς γνωστὲς φάσεις α) τῆς παρατηρήσεως, β) τῆς συνδέσεως σέχοντος καὶ τόπου καὶ γ) τῆς γλωσσικῆς ἢ χειροτεχνικῆς ἐκφράσεως. Ὡς ἐκ τούτου ὁ δάσκαλος εἶναι ὑποχρεωμένος νὰ δεσμεύῃ τὰ προσωπικά του ἐνδιαφέροντα. Στὰ σχολεῖα μας ὅμως καὶ γιὰ τοὺς μαθητὰς τῶν ἀνωτέρων τάξεων ἐπιθυμοῦμε τὴν εἰδικεύσιν τῶν δακτύλων, γι' αὐτὸ στὸ Γυμνάσιον ἔχομε εἰδικὴν καθήρησιν γιὰ τὰ διάφορα μαθήματα, οἱ ποῖται ἐμβαθύνουν ἀπὸ τὴν πλεονεξίαν στὸ ἴδιον κέντρον ἐνδιαφέροντος».

Ερώτησις: Χρησιμοποιείτε το τυπογραφείο για την εκμάθησιν της πρώτης αναγνώσεως;

Απάντησις της Δίδος Hamaide: Ἐμεῖς, ὡς γνωστόν, διδάσκουμε τὴν πρώτην ἀνάγνωσιν μετὰ τὴν ὀλικὴν μέθοδον. Εἶναι ἐπικίνδυνον νὰ χρησιμοποιοῦμε ἀπ' ἀρχῆς τὸ τυπογραφεῖον, διότι τὸ παιδί συνθέτει ἔτσι ἀναλυτικὰ τὰς φράσεις, ἀφοῦ καθεὶ στοιχεῖον εἶναι κι' ἓνα γράμμα. Πιστεύομε στὴν ὀλικὴν ἰδεοπαιδικὴν ἀντίληψιν καὶ γι' αὐτὸ θέλομε τὸ παιδί νὰ ἰχνογραφή τὴν φράσιν σὰν μιὰ ὀλικὴν ἔννοιαν, ὅπως π.χ. ἰχνογραφεῖ ἓνα ὀλόκληρον μῆλον ἢ ἓνα παῖτι. Χρησιμοποιοῦμε τὸ τυπογραφεῖον, ὅταν τὸ παιδί εἶναι ἱκανὸν νὰ διαβάσῃ, δηλ. ὅταν ἀρχίσῃ νὰ ἀναλύῃ τὰς φράσεις καὶ τὰς λέξεις.

Ερώτησις: Μήπως ἡ ὀλικὴ μέθοδος τῆς ἀναγνώσεως πρέπει νὰ χρησιμοποιεῖται μόνον γιὰ τὰς γλώσσας μετὰ δυσκολὴν ὀρθογραφίαν (λέξεις, τῶν ὁποίων δὲν προφέρονται πολλὰ γράμματα);

Απάντησις της Δίδος Hamaide: Ἡ βασικὴ ἰδέα στὴν ὀλικὴν μέθοδον εἶναι, ὅτι θφείλομε νὰ δώσωμε στὸ παιδί ἐκεῖνο, ποῦ τὸ ἐνδιαφέρει, ὥστε, ἐκμεταλλευόμενοι αὐτὸ τὸ ἐνδιαφέρον του, νὰ τοῦ διδάξωμε τὸν δύσκολον μηχανισμό τῆς ἀναγνώσεως καὶ γραφῆς. Ἐνδιαφέρει τὸ παιδί μόνον ἐκεῖνο ποῦ τὸ ἴδιο ζῇ. Τὰ βιώματά του ἐκφράζονται μετὰ ἔννοιαις πλήρεις, δηλ. μετὰ προτάσεις. Ἄρα, ὅποιαδήποτε καὶ νὰ εἶναι ἡ ὀρθογραφία μιᾶς γλώσσης ἢ ἡ ἰδιοτυπία της, τὸ οὐσιώδες εἶναι ὅτι τὸ παιδί δφείλει νὰ μάθῃ ἓνα δύσκολον μηχανισμό. Θὰ τὸν μάθῃ ἐπιτυχῶς μόνον, ὅταν ἐνδιαφέρεται νὰ μάθῃ. Γιὰ τὰς γλώσσας μετὰ φωνητικὴν ὀρθογραφίαν ἡ ὀλικὴ μέθοδος ἐφαρμόζεται μετὰ μεγαλύτερην ἐπιτυχίαν, γιὰτι οἱ λέξεις εἶναι ἀπλούστερες στὴν ὀπτικὴν εἰκόνα τους καὶ συγκρατοῦνται καλύτερα.

Ερώτησις: Μπορεῖτε νὰ μοῦ ἀναφέρετε μερικὰ χαρακτηριστικὰ τῆς ὁργανώσεως τῆς σχολικῆς ζωῆς ἀπὸ κοινωνικῆς ἀπόψεως καὶ γενικὰ ὅ,τι λαμβάνει χώραν ἔξω ἀπὸ τὰς αἰθούσας τοῦ σχολείου;

Απάντησις της Κας Libois: α) Κάθε τάξις ἀποτελεῖ μιὰ ὁργανωμένη κοινωνικὴν ὁμάδα μετὰ κατανομήν εὐθυνῶν κι' ἐργασιῶν ἀτομικῶς ἢ ὁμαδικῶς. Γίνεται συχνὰ ἀνταλλαγὴ τῶν ἐπευθύνων ἐργασιῶν, ὥστε ὅλα τὰ παιδιά ν' ἀσκηθοῦν σ' ὅλες τὰς μορφὰς ἐργασίας. Ἡ κριτικὴ τῶν μαθητῶν ἐπὶ τῆς ἐργασίας μιᾶς ὁμάδος δὲν εἶναι ἡ κακεντρέχεις ἐπικρίσις, ἀλλὰ ἡ βοήθεια κι' ἡ συμβολή, ὥστε νὰ προχωρήσῃ στὴ βελτίωσιν καὶ ἐπαύξει τῶν προσπαθειῶν. Ἐπαινέται ἡ ἐπικρίνεται ὅχι τὸ ἄτομον, ἀλλὰ ὅλη ἡ ὁμάς. Βαθμοὶ δὲν δίδονται γιὰ τὸν μαθητὴν-ἄτομον, ἀλλὰ γιὰ τὴν ὁμάδα τῶν μαθητῶν. Ἐτσι τὰ μέλη καθὲ ὁμάδος ἀλληλοβοηθοῦνται, ὥστε νὰ μὴ ὑπερῇ κανεὶς ἀπὸ τὴν ὁμάδα κι' ἐπιβαρύνῃ μετὰ τὰ σφάλματά του τὴν ποιότητα τῆς ὁμάδος.

Οἱ ἀπασχολήσεις τῶν ὁμάδων ἀναφέρονται στὴν καθαριότητα, στὴν ταξινόμησιν τῶν πραγμάτων κι' ἀντικειμένων τῆς τάξεως, τῆς αἰλῆς, στὶς ἐργασίας τοῦ σχολ. κήπου, στὴν περιποίησιν τῶν ζώων, τῶν φυτῶν κλπ., στὶς συλλογὰς καὶ στὶς παρατηρήσεις κατὰ τὰς ἐκδρομὰς κλπ. Στὰς ἐκδρομὰς φωνητικὰς παρατηρήσεις μετὰ καμπύλῃς πρὸς τὴν φύσιν, κολλημένα στὴν τοίχον, σημειοῦνται ἡ ἰδιότης ἀφωδῶν καὶ ποιότης καθὲ ὁμάδος, πρᾶγμα, το ὁποῖον συντελεῖ πολὺ

στὸν αὐτοέλεγχον καὶ στὴν βελτίωσιν τῆς ὁμάδος.

β) Ὁργανώνομε μορφωτικὰς ἐκδρομὰς σχετιζόμενες μετὰ τὰ ἐξεταζόμενα κέντρα ἐνδιαφέροντος. Μετὰ τὴν μαθητικὴν τοῦ Δημ. Σχολείου ἐπισκεπτόμαστε συνήθως τὰ χειρωνακτικὰ ἐπαγγέλματα καὶ τὰ βιοτεχνικὰ ἐργατήρια, τὰ χωριά καὶ τὴ φύσιν καὶ γενικὰ τὰς ἐκδηλώσεις τῆς πρὸ ἀπλῆς κοινωνικῆς ζωῆς, διότι τὰ παιδιά αὐτὰ δὲν μποροῦν νὰ κατανοήσουν τὴν πολὺπλοκὴν λειτουργίαν τῶν μηχανῶν τοῦ ἐργοστασίου ἢ τὰς πολυσύνθετες κοινωνικὰς ἐκδηλώσεις τοῦ συγχρόνου πολιτισμοῦ. Ἡ νοημοσύνη τους, ἀργότερα, ὅταν εἰσέλουν στὸ Γυμνάσιον, θὰ τὰ βοηθήσῃ ν' ἀντιληφθοῦν τὸν σύγχρονον τεχνικὸν καὶ πνευματικὸν πολιτισμὸν καὶ τότε θὰ ἔχουν τὴν εὐκαιρίαν στὰ ἴδια κέντρα ἐνδιαφέροντος νὰ μελετήσουν βαθύτερα κι' ἐκτενέστερα τὰ ἴδια θέματα. Ἡ σύνδεσις τοῦ σχολείου μετὰ τὴν ζωὴ γίνεται προοδευτικὰ. Ἀρχίζομε μετὰ τὴν σύνδεσιν πρὸς τὴν ἀπλὴν καὶ πρὸς τὴν συγκεκριμένην καὶ κατανυκτικὴν ζωὴν καὶ προχωροῦμε στὴν πολυσύνθετην καὶ πνευματικὴν ζωὴν τοῦ πολιτισμοῦ τοῦ αἰῶνος μας.

γ) Γιὰ τὴν σχολικὴν ψυχαγωγίαν ὁργανώνομε τὸ παιδικὸν θέατρο, ὅπου οἱ μαθηταὶ μόνον τοὺς συνθέτουν σκέτις καὶ τὰ ἀνεβάζουν στὴν παιδικὴν σκηνὴν ἐνώπιον τῶν συμμαθητῶν. Ἀποδίδομε μεγάλην παιδαγωγικὴν ἀξίαν στὸ παιδικὸν θέατρο, διότι παρέχεται ἡ εὐκαιρία στὰ παιδιά νὰ αὐτενεργήσουν, ν' ἀσκήσουν τὴν φαντασίαν τους, τὴν κρίσιν τους, τὴν ἐκφραστικὴν τοὺς ἱκανότητα καὶ τὰς κοινωνικὰς τοὺς σχέσεις.

δ) Ἐχομε ἀρκετὰ ἐργαστήρια χειροτεχνικῶν ἐργασιῶν (ξύλοκοπτικῆς, πηλοπλαστικῆς, ἰχνογραφίας κλπ.), ὅπου ἐργάζονται ὁμάδες μαθητῶν, σχηματιζόμενες ἀπὸ παιδιά ὅλων τῶν τάξεων. Ἐκεῖ, καθὲ ἀπόγευμα, κατασκευάζουν ἀντικείμενα σχετιζόμενα μετὰ τὰ κέντρα ἐνδιαφέροντος ἢ ἀντικείμενα τῆς ἐλευθέρας ἐπινοήσεως καὶ πρωτοβουλίας των.

ε) Διαθέτομε ἐιδικὴν αἴθουσαν τῶν παιδαγωγικῶν παιγνιδίων, ὅπου οἱ μαθηταὶ μας, παίζοντας ἀτομικὰ ἢ ὁμαδικὰ, ἀσχοῦν τὴν παρατήρησίν τους, τὴν φαντασίαν τους καὶ τὸν συλλογισμὸν τους.

στ) Στὸ εἰδικὸν ἐργαστήριον τοῦ παιδικοῦ τυπογραφείου οἱ μαθηταὶ ἐκτυπώνουν τὰ περιοδικὰ τους καὶ τὰς ἐφημερίδας τους.

ζ) Στὸν σχολικὸν κήπον καὶ στὸ ζωοτροφεῖον τὰ παιδιά καλλιεργοῦν καὶ περιποιοῦνται τὰ λαχανικά, τὰ δένδρα, τὰ ζῶα, τὰ πτηνὰ, (τοὺς βατράχους, χελῶνες, σκουληκάκια, κοτοῦλες, περιστέρια, καναρίνια κλπ.).

Ερώτησις: Ἡ παιδαγωγικὴ τοῦ Decroly ἀπαιτεῖ πολλὰ ὕλικά καὶ μέσα διδασκαλίας; Μήπως εἶναι ἀνάγκη νὰ ἔχουν τὰ σχολεῖα πλούσιον προϋπολογισμό;

Απάντησις της Δίδος Hamaide: Ὅσα σὰς ἀναφέραμε ἀνωτέρω κι' ὅσα θὰ ἰδίετε στὶς τάξεις μας καὶ στὰ ἐργαστήριά μας εἶναι κατασκευασμένα ἀπὸ τοὺς μαθητὰς μας. Τίποτε δὲν ἀγοράζομε ἔτοιμον. Μόνον ὀλίγες πρώτες ὕλες (χαρτόνια - σανίδια - νερομπογιές). Τὰ μεγαλύτερα παιδιά κατασκευάζουν ὠριμασμένα ἀντικείμενα γιὰ τὰ μικρότερα. Τὰ μικρότερα συνηθίζουσιν νὰ δουλεύουν, νὰ σκέπτονται καὶ νὰ ἐπιδιορθοῦν τὴν κατασκευὴν ἀλλῶν ἀντικειμένων, ποὺ τοὺς χρειάζονται.

Τὰ βιβλία, στὶς σχολεῖα μας, ἔχουν τὴν ἔννοιαν λέξεως, ὅπου ἀνατρέχουσιν τὰ παιδιά, ὅταν μετὰ τὴν

παρατήρησά τους και την έρευνά τους δεν μπορούν να λύσουν ένα πρόβλημα. Τὰ σχολεία μας είναι φτωχά σε υλικά μέσα και σε προϋπολογισμό, είναι όμως πλούσιοι οί μαθηταί μας σ' ένεργητικότητα κι' έπινοήσεις. Η παιδαγωγική του Decroly αναφέρεται στη ζωή της φύσεως και της κοινωνίας, ή όποια προσφέρει δωρεάν πολλά από τ' αγαθά της σ' εκείνους, που ενδιαφέρονται να την γνωρίσουν.

Ερώτησις: Πιστεύετε, ότι είναι δυνατόν να γενικευθῇ ή Παιδαγωγική του Decroly σ' όλα τὰ σχολεία;

Απάντησις της Κας Libois: Τουτο εξαρτάται από την μόρφωσι των δασκάλων. Συνήθως, στους επισκέπτας των σχολείων μας, που άμφιβάλουν, ότι θ' άποκτήσουν την ικανότητα να εργάζονται κατά τις αρχές της παιδαγωγικής Decroly, άπαντούμε εκφράζοντας την περιέργειά μας, πώς μπορούν στα σχολεία τους και κάμουν τόσα και τόσα τεχνητά πράγματα και τόσες τεχνητές συνδέσεις και ταξινομήσεις της διδασκίας ύλης. Μας φαίνεται παράδοξο τὸ ότι οί δάσκαλοι θεωρούν εύκολη την τόσο πολύπλοκη σύνθεσι της διδασκίας ύλης κατά ξεχωριστά μαθήματα και δεν σκέπτονται καθόλου ν' ακολουθήσουν τὸν τρόπο της φυσικής μαθήσεως. Έμεις ενεργοῦμε με τὰ παιδιά, όπως ενεργεῖ κάθε άνθρωπος, που θέλει να μάθῃ: παρατηρεῖ, εξετάζει, διαπιστώνει, συγκρίνει κατόπιν μ' όσα εἶδεν άλλοῦ (σύνδεσις στὸν χώρο) και μ' όσα ὑπῆρχαν άλλοτε (σύνδεσις στὸ χρόνο) και στὸ τέλος βγάζει τὰ πορίσματά του και χρησιμοποιεῖ στη ζωή αὐτὸ που ἔμαθε. Αὐτὸς εἶναι ὁ φυσικός τρόπος μαθήσεως, ὁ όποῖος, νομίζομε, δεν άποτελεῖ κάτι τὸ ιδιαίτερο, που άνεκαλύψαμε ἑμείς, ὥστε να τύχωμε τοῦ θαυμασμοῦ. Οί νέοι δάσκαλοι, στὰ σπουδαστικά τους χρόνια, πρέπει να μορφωθοῦν και να πιστέψουν στην άποτελεσματικότητα των φυσικῶν τρόπων μαθήσεως. Η τεχνική μας δεν απαιτεῖ πολλά υλικά κι' ή μεθοδολογία μας δεν προϋποθέτει ὁπωσδήποτε τοὺς εὐφυσστέρους δασκάλους. Τὰ σχολεία μας εἶναι φτωχά, ἔχουν όμως εὐπιστοσύνη στην πνευματικὴ ζωτικὴ ὁρμή τοῦ παιδιοῦ και απαιτοῦν πλούσια την άγάπη τοῦ δασκάλου στὸν μαθητὴ, τὸν πολίτη της αὐριανῆς κοινωνίας.

— Μετὰ τις συζητήσεις αὐτὲς με τοὺς διευθύνοντας τὰ Ἰδρύματα Decroly στὶς Βρυξέλλες, ἐπισκεφθήκαμε τὰ εργαστήρια τῶν χειροτεχνικῶν εργασιῶν, τις αἰθουσες διδασκαλίας, τοὺς σχολικοὺς κήπους και ὅλα τὰ παραρτήματα τῶν σχολείων τους. Προηκολονθίσαμε ἐπὶ αρκετὲς ὥρες τὴν διδασκαλία και τις εργασίες τῶν μαθητῶν, τὰ παιγνίδια τους, τις συζητήσεις στὶς ἑμαδικὲς προσπάθειες, ἐξετάσαμε τὰ τετράδιά τους, τὰ βιβλία τους, τις ἐφημεριδοῦλες και τὰ παιδικὰ περιοδικὰ τους και διεπιστώσαμε τὴν ἐπιτυχὴ ἐφαρμογὴ της ὀλικῆς μεθόδου γιὰ τὴν πρώτη ἀνάγνωσι και τῶν κέντρων ενδιαφέροντος γιὰ τὴν ἐκτελεστικὴν της ὕλης, της καθοριζομένης ἀπὸ τὸ ἐπίσημο πρόγραμμα. Διεκρίναμε παντοῦ τὴν αὐτενέργεια τοῦ παιδιοῦ, τὴν χαρὰ του γιὰ τὴν ἐργασία, τις καλὲς κοινωνικὲς σχέσεις στὴν τάξιν και τις ἀρετὲς της καθαρότητος, τάξεως, σεβασμοῦ, παιδαγωγίας κι' εὐγενείας. Λυπούμεθα, διότι ὁ χώρος τοῦ περιοδικοῦ δεν μᾶς ἐπιτρέπει νὰ ἐκθέσωμε συγκε-

κριμένα παραδείγματα διδασκαλίας και σχολικῆς ζωῆς ἀπὸ τὰ σχολεία τοῦ Decroly, με τὰ όποια θὰ κατεφαίνετο ή άποτελεσματικότης τῶν ἀρχῶν της νέας άγωγῆς.

Η τεχνικὴ της παιδαγωγικῆς τοῦ Decroly ἔχει ἐκτεθῇ σε πολλά βιβλία και περιοδικὰ ἀπὸ ἐκλεκτοὺς εκπαιδευτικοὺς της πατρίδος μας. Η Ἑλλάς δεν ὑστερεῖ ὡς πρὸς τις προσπάθειες τῶν δασκάλων γιὰ τὴν ἐφαρμογὴ της Διδακτικῆς τοῦ Νέου Σχολείου. Πολλὲς φορὲς ἔγιναν ἀρκετὰ σφάλματα. Τουτο εἶναι φυσικόν, γιατί σφάλματα θὰ κάμουν βέβαια ὅσοι προσπαθοῦν κι' ὅσοι ἐργάζονται προοδευτικά. Θὰ ἔλθῃ όμως ή ὥρα, που οί ἐργατικοὶ και προοδευτικοὶ θὰ μποροῦν ν' ἀποφανθοῦν γιὰ τις άποτελεσματικώτερες μεθόδους, ἀρκεῖ νὰ εἶναι εἰλικρινεῖς και ν' ἀγαποῦν τὸ Ἑλληνόπουλο.

2. ΤΑ ΛΑΪΚΑ ΣΧΟΛΕΙΑ

ΜΙΑΣ ΕΡΓΑΤΙΚΗΣ ΣΥΝΟΙΚΙΑΣ ΤΩΝ ΒΡΥΞΕΛΛΩΝ

Τὰ προβλήματα άγωγῆς τῶν παιδιῶν που προέρχονται ἀπὸ ἐργατικὲς οἰκογένειες τῶν μεγάλων πόλεων εἶναι σοβαρὰ κι' απαιτοῦν ἐπιτακτικὴ λύσι, γιὰ ν' ἀποφευχθῇ ή φθορὰ μιᾶς φυλῆς. Ο ἄνθρωπος της πόλεως τῶν Βρυξελλῶν ἐνδιεφέρθη ιδιαίτερος γιὰ τὰ παιδιά τῶν ἐργατικῶν συνοικιῶν και παρώθησε τὸ διδακτικὸ προσωπικὸ τῶν σχολείων ν' ἀναπτύξῃ δική του πρωτοβουλία γιὰ τὴν ὁργάνωσιν της σχολικῆς ζωῆς (Συγκρότημα σχολείων ἐπὶ της ὁδοῦ Capal).

Οί ἐργατικὲς συνοικίες εἶναι, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, πυκνοκατοικημένες και τὰ ἐκεῖ λειτουργοῦντα σχολεία δεν εἶναι εύκολον νὰ ἔχουν κατάλληλο κι' ἀρκετὸν χώρο γιὰ τὴν στέγασιν, τὸν ἀερισμό, τὸ φυσικὸ φωτισμό, τὰ παιγνίδια κλπ. Οί μαθηταί τῶν σχολείων αὐτῶν, προσερχόμενοι ἀπὸ φτωχὲς οἰκογένειες, με χαμηλὸ μορφωτικὸ ἐπίπεδο, ἔχουν ἀνάγκη ὕγιεινῆς περιθαλψεως, ἠθικῆς ἐνισχύσεως και κοινωνικῆς μορφώσεως.

Ἀξίζει νὰ περιγράψωμε ἐν ὀλίγοις τὴν ὁργάνωσιν τῶν δημοτικῶν σχολείων μιᾶς τέτοιας συνοικίας. Σ' ὅλο τὸ σχολικὸ συγκρότημα φοιτοῦν 400 ἄρῶρια και 350 κορίτσια. Γιὰ ὅλον αὐτὸν τὸν μαθητικὸ πληθυσμὸ λαμβάνουν χώραν οί ἐξῆς παιδαγωγικὲς εργασίες:

1) Ὑπάρχουν ἀρκετοὶ δάσκαλοι, ὥστε σε κάθε τάξιν φοιτοῦν 25—35 μαθηταί.

2) Τὸ ἐργαστήριον της μηχανοτεχνικῆς ἐργάζεται γιὰ τὴν προσαρμογὴν και τὸν προσανατολισμὸ τῶν παιδιῶν στὸ σχολεῖο.

3) Οί κοινωνικοὶ βοηθοὶ (γυναῖκες) μελετοῦν τις συνθήκες διαβιώσεως της οἰκογενείας τοῦ μαθητοῦ και της συνοικίας.

4) Ο σχολίατρος κι' οί νοσηκοίμοι ἐνδιαφέρονται γιὰ τὴν ὕγεια τῶν παιδιῶν.

5) Ὑπάρχουν εἰδικὲς καθήρηται γιὰ τὴν χειρουργικὴν και εἰδικὲς καθήρηται γιὰ τὴν σωματικὴν άγωγήν.

Τὸ ὅλον ἐκεῖ ἔργο διακρίνεται α) σε εἰδικὲς διδακτικὰ και β) σε εἰδικὰ νηχοπαιδαγωγικά.

α) Τὸ διδακτικὸ ἔργο τελεῖται ἀπὸ τους δασκάλους. Η λειτουργία τῶν τάξεων κι' ὁ προσανατολισμὸς τῶν μαθητῶν γίνεται ὡς ἐξῆς: Κατὰ τὸ τέλος τοῦ 1ου ἔτους τοῦ Δημοτ. σχολείου, ὅλοι οί

μαθηταί προάγονται στην Β' τάξη, αλλά σχηματίζουν παράλληλες τάξεις. Οι πολύ ικανοί συγκροτούν την Β₁ τάξη, οι μέσης ικανότητας την Β₂ και οι αδύνατοι την Β₃. Στο τέλος του 2ου έτους όλοι οι μαθηταί προάγονται πάλι για την Γ' τάξη και ανάλογα προς τις τότε ικανότητές των κατανέμονται στις τάξεις Γ₁, Γ₂, Γ₃, Γ₄. Ο προσανατολισμός αυτός συνεχίζεται και στις ανώτερες τάξεις κι' έτσι επιτυγχάνεται ώστε όλοι οι μαθηταί να προάγονται, να συγκροτούν ομοιογενείς πνευματικώς τάξεις, να μη ελλοιούνται οι ικανοί και να μη παραμελούνται οι αδύνατοι. Οι αδύνατοι μαθηταί κατά το τέλος της σχολικής των φοιτήσεως δεν έχουν χίτσα κανένα έτος και ανάλογα προς τις ικανότητές των κατευθύνονται σε διάφορα επαγγέλματα. Η σημασία της οργανώσεως αυτής είναι μεγάλη από παιδαγωγικής και κοινωνικής απόψεως.

β) Το ιατροψυχοπαιδαγωγικό έργο. Το έργο τούτο έχει μεγάλη κοινωνική σημασία και ανώτερη ανθρωπιστική αξία. Για την προσπάθεια αυτή εργάζονται: 1) Οι σχολίατροι, οι οποίοι είναι υπεύθυνοι για την υγεία του παιδιού στο σχολείο και στην οικογένειά του.

2) Ο σχολικός ψυχολόγος, ο οποίος ασχολείται με την μελέτη της νοημοσύνης και του χαρακτήρος των μαθητών και συνεργάζεται με το διδακτικό προσωπικό για όλα τα προβλήματα της διαγωγής, της προσαρμογής και του προσανατολισμού του παιδιού.

3) Η κοινωνική βοηθός, ή οποία επισκέπτεται τις οικογένειες των μαθητών, παρέχει συμβουλές στους γονείς και υποδεικνύει τα παιδιά, που πρέπει να συμμετάσχουν σε κατασκηνώσεις και να τύχουν οικονομικής βοήθειας.

4) Η σχολική νοσοκόμος, ή οποία περιθάλπει τα παιδιά σ' άτυχήματα, κτυπήματα και ασθένειες.

5) Ο ειδικός κινησιοθεραπευτής θεραπεύει τα παιδιά μ' ελαττώματα του σώματος, με ειδικές ασκήσεις.

6) Ειδικός γυμναστής θεραπεύει με ειδικές γυμναστικές κι' άλλες κινήσεις κι' ασκήσεις ώριμα έφηβοι περιπτώσεις ελαττωμάτων και παθήσεων των παιδιών.

7) Λειτουργεί ειδική τάξη προσαρμογής στο σχολικόν περιβάλλον και στις απαιτήσεις της διδασκαλίας για τους μαθητάς, οι οποίοι, για διάφορους λόγους (ύψους, κοινωνικούς κλπ.), καθυστέρησαν να φοιτήσουν στο σχολείο ή άπουσίασαν όλίγο χρονικό διάστημα, ώστε να καταστήθουν δυνατόν να επανέλθουν στις κανονικές τάξεις των.

8) Λειτουργούν επίσης τάξεις για τα άνωμαλα πνευματικώς παιδιά της συνοικίας.

9) Τάξεις στην έξοχη. Το σχολείο έχει παρόδημα τάξεων στην έξοχη ανάμεσα στο δάσος. Εκεί εφαρμόζεται ειδικό πρόγραμμα άγωγής των μαθητών της εργατικής αυτής συνοικίας, οι οποίοι μεταβαίνουν εκεί με ειδικά αυτοκίνητα το πρωί κι' επιστρέφουν το βράδυ. Ειδική επιτροπή αποφασίζει σε συγκρίσεις, από παιδαγωγικής, ψυχολογικής και υγιεινής απόψεως, το είδος των μαθημάτων των μαθητών αυτών τάξεων και των αντιπροσώπων των των λειτουργούν στην πόλη. Τα μέλη αυτής επιτροπής τα είναι πολύ ικανοποιητικά.

10) Οι παιδικές εξοχές, κατά τις θερινές διακοπές, λειτουργούν για το μεγαλύτερο μέρος των μαθητών.

11) Ειδικό Ίνστιτούτο περιποιείται τα δύντια, την άκρη και την όραση των μαθητών.

12) Οι συγκεντρώσεις των γονέων είναι συχνές και συμβάλλουν στην καλλιτέρα άγωγή του παιδιού.

13) Σχολικό γεύμα προσφέρεται δωρεάν σ' όλα σχεδόν τα εργατόπαιδα.

14) Το γραφείο βοήθειας ενισχύει τους πολύ φτωχούς μαθητάς με ρούχα, χρήματα κλπ.

15) Ειδικό κέντρο φροντίζει για τον διορισμό και την πρόσληψη των αποφοίτων του σχολείου σε μορφωτικά επαγγελματικά ιδρύματα ή σε καταστήματα.

16) Το σχολείο διαθέτει ευρύχωρο γήπεδο για παιχνίδια και σπόρς σε κατάλληλο χώρο, όπου μεταβαίνουν όλοι οι μαθηταί κάθε 15ήμερο.

Από τα άνωτέρω καταφαίνεται, ότι είναι αξία θανασμού ή μέριμνα του Σχολείου για την πνευματική μόρφωση, την ήθική και κοινωνική άγωγή, την υγιεινή ένδυνάμωσι και την ήθική ένσχυσι των παιδιών των εργατών στα βιομηχανικά κέντρα.

3. ΤΑ ΓΡΑΦΕΙΑ ΣΧΟΛΙΚΩΝ ΨΥΧΟΛΟΓΩΝ ΣΤΑ ΕΝΙΑΙΑ ΣΧΟΛΕΙΑ

Στο Βέλγιο λειτουργούν αρκετά ένιαία σχολεία όπου στο αυτό κτίριο και υπό την αυτή διεύθυνση εργάζονται οι τάξεις του Δημοτικού και του Γυμνασίου.

Στα ένιαία αυτά σχολεία λειτουργεί συνήθως και ένα ψυχο - ιατρο - κοινωνικό κέντρο, το οποίο διευθύνει ένας σχολικός ψυχολόγος. Το κέντρο αυτό έχει ως σκοπό τον σχολικό και ως εκ τούτου επαγγελματικό κατόπιν προσανατολισμό των μαθητών, τους οποίους παρακολουθεί από το 6ο έτος της ηλικίας των μέχρι του 18ου. Έπισκεφθήκαμε το ένιαίο σχολείο «Athenée d' Etterbeek» και έμελετήσαμε την λειτουργία του ψυχολογικού κέντρου.

Οι εξετάσεις (ψυχολογικές) κι' ο σχολικός προσανατολισμός των μαθητών λαμβάνουν χώραν: α) κατά το 6ο έτος (=Α' τάξη Δημοτικού), β) κατά το 10ο έτος (Δ' τάξη), γ) κατά το 12ο έτος (εισαγωγή στο Γυμνάσιο) και δ) κατά το 16ο έτος. Η ψυχολογική εργασία γίνεται ως εξής: 1) Ίατρική εξέταση—ψυχολογική έρευνα με ομαδικά τέστς της νοημοσύνης, της λεκτικής ικανότητας, των αισθήσεων του χώρου, του χαρακτήρος κλπ. όποτε διαχωρίζονται εκείνοι, που είναι ικανοί ν' ακολουθήσουν ανώτερες σπουδές (πνευματική μόρφωση) και εκείνοι, οι οποίοι, αφού υποβλήθουν σ' ατομική εξέταση, θ' ακολουθήσουν διάφορες άλλες σπουδές (ήμιθεωρητικές, πρακτικές, επαγγελματικές). Παράλληλα γίνεται σύγκρισις των αποτελεσμάτων της ψυχολογικής εξέτασεως με εκείνα της αποδοτικότητας των παιδιών στα διάφορα μαθήματα, για τα οποία γνωματεύουν οι διδάσκαλοι της τάξεως. Η κατ' άτομο εξέταση γίνεται για ώριμα έφηβοι μόνον μαθητάς με ειδικές περιπτώσεις νοημοσύνης ή χαρακτήρος και για τους όποιους αναμένεται ειδική φροντίδα των περιλαμβανόμενων: α) για των κοινωνικών πτωχών των (όχι μόνο των ανόρων) των παιδιών, οι οποίοι έχουν τέτοιες ικανότητες του παιδιού, β) στοιχεία αναφε-

σώματα στη σωματική κατάστασι του μαθητοῦ καὶ τῆς λειτουργίᾳ τῶν αἰσθησέων του, γ) στοιχεῖα σχετικὰ μετὰ τὴν διανοητικὴν ἱκανότητες καὶ τὸν συναισθηματικὸν δυναμισμόν καὶ τὰ ἐνδιαφέροντα τοῦ μαθητοῦ. Τὸ ψυχο-ιατρο-κοινωνικὸ κέντρο παρέχει τὴν ἀνάγκην τοῦ στοῦς γονεῖς γὰρ τὴν θεραπεία ἢ γὰρ τὸν ἀρκετὸ καὶ ἐπαγγελματικὸ προσανατολισμὸν τοῦ παιδιοῦ τους. Τὰ κέντρα αὐτὰ ἐπέτυχαν μέχρι σήμερα ἐξαιρετικὰ κατὰ πολὺ τὸν ἀριθμὸν τῶν ἀποτυχῶν μαθητῶν στὶς σπουδές των ἢ στὸ ἐπάγγελμά των. Οἱ γονεῖς καὶ οἱ δάσκαλοι περιβάλλουν μ' ἐμπιστοσύνη τὸ ἔργο τους.

4 ΤΑ ΣΧΟΛΕΙΑ ΤΩΝ ΧΩΡΙΩΝ

Ἐπισκεφθῆκαμε μερικὰ σχολεῖα σὲ χωριὰ τοῦ Βελγίου καὶ διεπιστώσαμε, ὅτι καὶ ἐκεῖ γίνεται ἡ παιδαγωγικὴ ἐργασία, ὅπως καὶ στὰ σχολεῖα τῶν πόλεων. Τὰ χωριὰ εἶναι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον πομπητικὰ ἀπὸ κατοίκους, εὐρίσκονται σὲ πεδιάδες, ἔχουσι πλούσια οἰκονομικῶς καὶ ἀντιστοιχοῦν πρὸς τὴν ἀπαιτήσιν ζωμωπόλει. Ἐχουν συγκοινωνία μὲ τὰ κέντρα, ἠλεκτρισμὸν, μικρὰ ἐργοστάσια, ἀρκετὰ δημόσια κτιρία κλπ. Δύσκολα εὐρίσκει κανεὶς μικροὺς κοινωνισμούς. Οἱ κοινότητες βοηθοῦν πολὺ τὸ ἔργο τοῦ σχολείου καὶ οἱ χωρικοὶ πιστεύουν, ὅτι, μὲ τὴν μακροχρόνιον ἐξέλιξιν τοῦ πολιτισμοῦ, τὰ παιδιὰ τους, ὅταν ἀνδρωθῶν, πρέπει νὰ κατέχουν πολλὰς γνώσεις καὶ νὰ ἔχουν ἀνεπτυγμένον τὸ κριτήριόν τους, γὰρ τοῦ θεωροῦν ἀπαραίτητη καὶ προσέχουν τὴν μόρφωσιν τῶν τέκνων τους. Τὰ βιβλία καὶ ἡ γραφικὴ ἀπαιτῶνται δωρεάν σ' ὅλα τὰ παιδιὰ. Οἱ δάσκαλοι ἐκμεταλλοῦν τὴν νέαν μεθόδον ἀγωγῆς καὶ εἰσάγουσιν τοὺς μαθητὰς τῶν στὴν ἀγροτικὴ ζωὴ καὶ στὸν μακροχρόνιον τεχνικὸν πολιτισμόν. Μὲ τὴν μελέτη τοῦ περιβάλλοντος τοῦ χωριοῦ καὶ τῆς ἐπαρχίας δὲν διδάσκουσιν μόνον ἐποπτικὰ τὴν νέαν γνῶσιν ἀλλὰ καὶ εὐνοῦν ὁριζησμένους πολιτιστικὰς ἀξίας τῆς φυλῆς των.

ΤΟ ΕΘΝΙΚΟ ΙΔΡΥΜΑ ΤΗΣ ΠΑΙΔΙΚΗΣ ΗΛΙΚΙΑΣ

Στὸ Βέλγιο λειτουργεῖ ἰδιαίτερος κρατικὸς ὁργανισμὸς ὑπὸ τὴν ἐπωνυμίαν: «Ἐθνικὸν Ἰδρυμα τῆς Παιδικῆς ἡλικίας» καὶ ἔχει σκοπὸν νὰ ἐνισχύσῃ τὴν σωματικὴν κυρίως ἀνάπτυξιν τοῦ βρέφους, τοῦ παιδιοῦ καὶ τοῦ ἐφηβου.

Σ' ὅλες τὶς πόλεις καὶ σ' ὅλες τὶς ἐπαρχίας τῆς χώρας ὑπάρχουσιν κέντρα τοῦ ὁργανισμοῦ αὐτοῦ, ποὺ παρέχουσιν δωρεάν ἰατρικὴν ἐξέτασιν καὶ θεραπεία τῶν παιδιῶν, ποὺ βοσκοῦνται σ' ἐγκυμοσύνην, τῶν βρεφῶν καὶ τῶν νηπίων. Εἰδικὰς Κλινικὰς καὶ Νοσοκομεῖα ὑπάρχουσιν ἀσθενεῖς μητέρες καὶ βρέφη, ἐνῶ ἐξ ἄλλου ὑπάρχουσιν καὶ οἱ νοσοκόμας ἐπισκέπτονται στὰ σπίτια τῶν τοῦ βρέφους, τὴν λεχώνος κλπ.

Σ' ὅλους τοὺς Νομούς τοῦ Κράτους λειτουργοῦν Παιδανόμια γὰρ τ' ἀδύνατα σωματικῶς παιδιὰ, (14 ἔτος), τὰ ὁποῖα μένουσιν ἐκεῖ ἐπὶ 3 μῆνες καὶ ὁποῖα ἀπαιτοῦν ὑγεινὴν καὶ παιδαγωγικὴν περίθαλψιν. Ταῦτα ἰνστιτούτα αὐτὰ λειτουργοῦν ἀκόμη: α) εἰδικὰς ἐκπαιδεύουσιν τὴν μόρφωσιν τῶν χωρικῶν στὴν οἰκονομικὴν β) διδασκαλεῖα γὰρ τὴν μόρφωσιν δασκάλων χωρικῶν, ποὺ ἔτι χρησιμοποιοῦνται στὰ χωρικὰ, στὰ προβαντόρια καὶ στὶς παιδικὰς ἐκπαιδεύουσιν.

Ἐν τούτῳ τὴν Βρυξέλλῃ, σ' ἓνα ὁραματικὸν ἀντιστοιχεί μὲ δίδασκαλόν καὶ πεδιάδες, λειτουργεῖ ἓνα

τέτοιον Προβαντόριο, τὸ Institut Henri Jaspar. Παρηκολογησάμεν τὸ ἔργο τοῦ Ἰδρυματος αὐτοῦ καὶ διεπιστώσαμε, ὅτι τὰ παιδιὰ ἐκεῖ ἀναζωογονοῦνται ἀληθινὰ σωματικῶς καὶ ψυχικῶς, ζοῦν σὲ ἐξαιρετικὴν παιδαγωγικὴν καὶ φυσικὴν ἀτμόσφαιραν, διδάσκονται τὰ μαθήματα τῆς τάξεώς των, ὥστε νὰ μὴ ὑστεροῦν ὅταν ἐπιστρέφουσιν στὰ σχολεῖα τῆς κατοικίας των, ἀποκτοῦν εὐγενεῖς συνήθειες γὰρ τὸν βίον των καὶ ζοῦν στὸ βασίλειον τῆς παιδικῆς των χαρᾶς.

6. ΤΟ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΤΩΝ ΤΕΧΝΩΝ ΚΑΙ ΤΩΝ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΩΝ

Σ' ὅλες τὶς πόλεις τοῦ Βελγίου καὶ στὰ Ἐπαρχιακὰ Κέντρα λειτουργοῦν ἐπαγγελματικὰ σχολεῖα, στὰ ὁποῖα φοιτοῦν μαθηταί, μετὰ τὸ Δημοτικὸν Σχολεῖον (14ο ἔτος) ἢ μετὰ τὸ Μέσον σχολεῖον (15ον—16ον ἔτος). Τὰ σχολεῖα αὐτὰ διενθύνει ἢ τὸ Ὑπουργεῖον Παιδείας ἢ οἱ Δήμοι. Στὶς Βρυξέλλας ἐπισκεφθῆκαμε τὸ Institut des arts et metiers (Bd de l' Abattoir), στὸ ὁποῖο διδάσκονται ἡμερήσια καὶ νυκτερινὰ μαθήματα. Ὅλες οἱ μερικώτερες σχολὲς τοῦ Ἰνστιτούτου εἶναι ἐφωδιασμέναι μὲ τὰ σύγχρονα ἐργαλεῖα καὶ μηχανήματα. Οἱ μαθηταί φοιτοῦν 3 ἢ 4 ἢ 5 ἔτη ἀναλόγως τῆς εἰδικότητος καὶ, ὅταν τελειώσων, ὑπάρχει εἰδικὴ ὑπηρεσία τοῦ Σχολείου ποὺ φροντίζει νὰ τοὺς βοηθῇ ἐργασία καὶ τοὺς βοηθῇ στὰ πρώτα βήματα τῆς σταδιοδρομίας των. Οἱ διδάσκοντες καθηγηταί - τεχνίται προέρχονται ἀπὸ παρόμοιους σχολὰς, ἔχουσιν ἀρκετὴ πείρα καὶ ἐφοίτησαν ἤδη σὲ εἰδικὸν διδασκαλεῖον, ὅπου ἀπέκτησαν παιδαγωγικὴν μόρφωσιν.

Στὸ Ἰνστιτούτον λειτουργοῦν τὰ ἑξῆς τμήματα: 1) Σχολὴ μηχανικῆς καὶ ἠλεκτρολογίας μὲ πολλὰς εἰδικότητας, 2) Σχολὴ ραπτικῆς, 3) Μεταλλουργίας, 4) Βιομηχανίας, 5) Ταπητουργίας, 6) Οἰκοδόμων, 7) Γουναρικῆς, 8) Ὑποκαμίσων καὶ ἐσωροῦχων, 9) Ὑποδηματοποιίας, 10) Κουρέων, 11) Χαρακτικῆς καὶ ἀσημουργίας, 12) Τυπογραφίας, λιθογραφίας, βιβλιοδετικῆς, 13) Ραδιο - τηλεπικοινωνίας, 14) Στενογραφίας κλπ.

Τὰ διδασκόμενα μαθήματα εἶναι α) γενικά (= γλωσσικά—μαθηματικά—ἐμπορολογία—πολιτικὴ οἰκονομία—κοινωνιολογία—ἠθική), β) εἰδικὰ, ἀναλόγως πρὸς καθὲ ἐπάγγελμα.

Ἡ ἐπαγγελματικὴ μόρφωσις παρέχεται σχεδὸν δωρεάν καὶ εἶναι πολλοὶ οἱ ἐφηβοί, ποὺ φοιτοῦν στὰ σχολεῖα αὐτὰ.

Ἀπὸ τὰ ἀνωτέρω ἀποδεικνύεται, ὅτι οἱ περισσότεροι ἐπαγγελματῆαι στὸ Βέλγιο ἐμορφώθησαν σὲ εἰδικὰς σχολὰς καὶ ὡς ἐκ τούτου μποροῦν νὰ συντελέσων στὴν πρόοδον τῶν τεχνῶν καὶ στὴν βελτίωσιν τῆς εἰδικῆς οἰκονομίας κατασκευάζοντας ἐκλεκτὰ προϊόντα. Ἐχουν διδαχθῇ ἐπίσης γενικά μαθήματα πολιτισμοῦ καὶ ἠθικῆς καὶ ἔτσι γνωρίζουν καλὰ τὰ δικαιώματα, ἀλλὰ καὶ τὰ καθήκοντά τους στὴν κοινωνία καὶ μποροῦν νὰ ἐκμεταλλοῦν τὴν πνευματικὴν των ἀνάγκην, νὰ βοσκοῦν χαρὰ στὴν ζωὴν, νὰ ἐκλέγουν τὴν ψυχαγωγίαν τους καὶ νὰ θέτουν ἰδανικά ἀνώτερα ἀπὸ βίον των.

Η ΔΙΕΥΘΥΝΣΙΣ ΤΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΕΩΣ ΤΗΣ ΚΑΘΟΛΙΚΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ

Ὅταν ἐπισκεψάμεν γὰρ τὴν ὁργανωσιν τῆς Ἐκκλησιαστικῆς, ἀνεφέραμε, ὅτι στὸ Βέλγιον ἡ Χριστιανικὴ

Καθολική Έκκλησία έχει ιδρύσει πολλά σχολεία (Δημοτικά, Γυμνάσια, Επαγγελματικά, Διδασκαλεία, Πανεπιστήμια), στα οποία φοιτά το ήμισυ του μαθητικού πληθυσμού της χώρας. Ο κάθε επισκέπτης εύκολα διαπιστώνει, ότι η Καθολική Έκκλησία εργάζεται έντατα στον τομέα της Παιδείας και προσφέρει πολλά στην εκπαίδευση του λαού και στον χριστιανικό προσανατολισμό του.

Κάθε Επίσκοπος διευθύνει την εκπαίδευση της περιοχής του, όλοι δε μαζί σχηματίζουν την Όμοσπονδία τους και μελετούν από κοινού διάφορα προβλήματα των σχολείων. Αποδίδεται ιδιαίτερα σημασία στην μόρφωση χριστιανών δασκάλων και δασκαλισσών, ώστε η νέα γενεά του Βελγίου να διδαχθή την αντικειμενική αλήθεια απ' όλους τους κλάδους των επιστημών και να κατευθυνθή προς την χριστιανική ζωή. Για τον σκοπό αυτό α) ιδρύουν οικότροφεία, όπου διαμένουν οι μαθηταί, β) οργανώνουν χριστιανικές μαθητικές κατασκηνώσεις, όπου παρέχονται πολλές ευκαιρίες θρησκευτικής αγωγής, γ) καθοδηγούν τους νέους σε χριστιανικές οργανώσεις και δ) τους συνηθίζουν στη χριστιανική δραστηριότητα για καλά έργα.

Το διδακτικό προσωπικό στα σχολεία τους αποτελούν ιερωμένοι κληρικοί (άνδρες και γυναίκες) και λαϊκοί. Ειδικές επιτροπές εκπαιδευτικών, κατά περιοχές, μελετούν τα ψυχολογικά και παιδαγωγικά προβλήματα του έργου των και συντάσσουν προγράμματα και βοηθητικά βιβλία για τους μαθητάς. Οι μέθοδοι εργασίας των ανταποκρίνονται στα σύγχρονα πορίσματα των επιστημών της αγωγής. Υποστηρίζουν, ότι το σχολείο δεν μπορεί να μείνει οδύτερο ως προς το μάθημα των θρησκευτικών, διότι ο δάσκαλος, οφείλοντας να διδάξη την Ιστορία και τον πολιτισμό και τον βίο του παρόντος, δεν μπορεί να παραλείψει τις θρησκευτικές εκδηλώσεις των ανθρώπων. Η οδύτερότης του σχολείου στο ζήτημα αυτό αφαιρεί άδικως από το παιδί ένα σοβαρό μέρος της ανθρωπίνης Ιστορίας.

Πολλοί ήγεται της Έκκλησίας πιστεύουν στην ανάγκη της συνεργασίας των με την Πολιτεία (το Κράτος) και καταβάλλουν προς τούτο ειλικρινείς προσπάθειες.

8 Η ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗ ΚΑΙ ΨΥΧΟΛΟΓΙΚΗ ΣΧΟΛΗ ΤΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ

Οι καθηγηταί των επιστημών της αγωγής στο Πανεπιστήμιο των Βρυξελλών προβαίνουν σε αξιολογικές έρευνες και είναι όπαδοι μεγάλων ψυχολογικών και παιδαγωγικών Σχολών άλλων χωρών (Ελβετίας, Γαλλίας, Αγγλίας, Αμερικής). Ο καθηγητής κ. Osterith εργάζεται επί της ψυχολογίας του παιδιού κατά την Σχολήν του Piaget και την ψυχανάλυσιν. Ο κ. Ombredane ερευνά τα προβλήματα της ανθρωπίνης προσωπικότητας και του χαρακτήρος με ειδικά τέσται. Ο κ. De Coster ασχολείται με τα παιδαγωγικά και διδακτικά προβλήματα. Έχει πλούσια πείρα από την σχολική τάξη και εισηγείται πολλά παιδαγωγικά μέτρα στα σχολεία της χώρας.

Β') Στην πόλι της Λουβαίνης.

1) Στην πόλι αυτή λειτουργεί το Πανεπιστήμιο της Χριστ. Καθολικής Έκκλησίας, όπου φοιτούν χιλιάδες φοιτητών. Τα περισσότερα

Εκπαιδευτικά Ίδρύματα είναι υπό την ηγεσία των Καθολικών. Στα Δημοτικά τους σχολεία εφαρμόζεται μ' επιμέλεια η ένια διδασκαλία μέχρι την 4η τάξη, η όλική μέθοδος στην ανάγνωση. Τα βοηθητικά βιβλία της αριθμητικής και της αναγνώσεως αξίζουν ιδιαίτερα εκτιμήσεως.

2) Το εργαστήριο της Πειραματικής Παιδαγωγικής: Διευθύνεται από τον καθηγητήν του Παν/μίου κ. R. Buyse, ο οποίος, επί 25 ολόκληρα έτη, εργάζεται στον τομέα της επιστημονικής παιδαγωγικής. Με πολλή πειστικότητα, ύστερα από την πολυετή πείρα του, διδάσκει τις σκέψεις του περί των πηγών της Πειραματ. Παιδαγωγικής, περί του περιεχομένου και των αδυναμιών της, περί των καταλλήλων συνθηκών για παιδαγ. πειραματισμούς και περί της συμβολής της νέας αυτής επιστήμης στο έργο της αγωγής κ.λ.π. Τις σκέψεις του αυτές διατυπώνει στο κλασσικό εκ 500 σελίδων σύγγραμμά του, το οποίο είναι το πρώτο σύγγραμμά στην Ευρώπη περί της Πειραματικής Παιδαγωγικής.

Το κύριο έργο του εργαστηρίου του αναφέρεται στην Πειραματική Διδακτική, στις μεθόδους διδασκαλίας των γλωσσικών, της αριθμητικής, της Ιστορίας, της Γεωγραφίας, των Φυσιογνωστικών. Μελετά επιστημονικώς το παιδί υπό την ιδιότητά του ως μαθητού, που επιτελεί το έργο της μαθήσεως. Τα πορίσματα των εκεί επιστημονικών εργασιών διατυπώνονται σε διδακτορικές διατριβές, τις οποίες υποστηρίζουν κάθε έτος οι φοιτηταί και οι οποίες αποτελούν σημαντική συμβολή στην εξέλιξη της Επιστημονικής Παιδαγωγικής.

Με τον κ. Buyse διήλθαμε άξέχαστες ώρες παιδαγωγικής συζητήσεως κι' εθανυμάσαμε την ολοκληρωτική άφροσύνη του στην επιστήμη του παιδιού.

Η φιλοπονία, ο όρθός φιλοσοφικός προσανατολισμός και το αληθινό επιστημονικό πνεύμα του κ. Buyse συμβάλλουν, ώστε η πόλις της Λουβαίνης να είναι γνωστή στον εκπαιδευτικό κόσμο για το εκεί λειτουργούν εργαστήριο της Πειραμ. Παιδαγωγικής.

3) Η ψυχολογική Σχολή του Πανεπιστημίου: Η ψυχολογία στη Λουβαίνη καλλιεργείται από εκλεκτούς καθηγητάς. Είναι γνωστές οι έρευνες του κ. Michaud για την αντίληψη και για άλλα ψυχολογικά φαινόμενα, του κ. Fauville για τις συναισθηματικές συγκινήσεις κι' άψιθυμίες και του κ. Nuttin για τα προβλήματα του ύπνου και της ύπνου υπό το πρίσμα της ψυχανάλυσεως με πνευματικό προσανατολισμό.

4) Τα έργα χριστιανικής αγάπης και κοινωνικής βοηθείας. Στην πόλι και στα περίχωρα οι Χριστιανοί Καθολικοί ίδρυσαν και διατηρούν πολλά Ίδρύματα για τα ανώμαλα σωματικώς και πνευματικώς παιδιά, για τους άσθενείς νέους και νέες και για τους πτωχούς μαθητάς. Είναι απολύτως χριστιανική η πόλις της Λουβαίνης και δεν ήταν δυνατόν να μη υπάρχουν Ίδρύματα αιδελεφικής αγάπης και κοινωνικής βοηθείας. Στα Ίδρύματα αυτά εργάζονται άνθρωποι που έχουν ερωτικό, ηθικό ή και καθαυτό χριστιανικό χαρακτήρα, γιατί η αγάπη προς τον πλησίνο είναι η βάση της χριστιανικής ζωής.

5) Η Σχολή της Παιδείας: Η Σχολή αυτή ασχολείται με την παιδεία και την παιδαγωγική. Τα περισσότερα βιβλία ή ματρία εξαγρωμένα και ψυχή αναστατά

καὶ κορυθὶ στήρι καὶ ἀδύνατα χέρια καὶ πόδια, μά-
λιστα δὲν βλέπουν, χέρια κοιμμένα, αὐτιά κουφά
καὶ κλειστά, ὥστε, ἐὰν ἀντικρουθῇ πίσω ἀπὸ τῶ ἀδο-
κίματου πλάσματος τὸ σφάλμα κάποιων γονέων ἢ τὸ
χέραι ἀπὸ μιᾶ ἀπροσεξία ἢ τὴν σατανικὴν πρὸς
τὴν τὴν δημιουργοῦν τοῦ παγκοσμίου πολέμου, ἐν-
ταῦθα καὶ γὰρ ὅλα αὐτά, δὲν μπορεῖ παράλληλα
εἶναι, παγκοσμιότης ἐξ ἑαυτοῦ, ἀλλὰ μὲ μιᾶ ἄλλῃ συνα-
ντιστικῇ χοιρᾷ, γὰρ τὸ ἔργο, τοῦ ἐκτελοῦν ἐκεῖ
κατασκευῶν οἱ παιδαγωγοὶ καὶ οἱ κοινωνικοὶ βοηθοί,
καὶ οὐκ ἐστὶ νεάνιδες, γυναικες καὶ ἄνδρες, ποὺ δια-
κρίνεται ἀπὸ τὴν φλόγα τῆς χοριστιανικῆς ἀγάπης.

Γ. Στὴν πόλιν τῆς Λιέγης.

Η περιοχή της Διέγης αντιπροσωπεύει τὸν Νομὸς καὶ ἐκφράζει τὴν καλύτερα πραγματοποιήσιμὴν σὲ ἀνθρώπινους οἱ ἀρχές τῆς Νέας Ἀγωγῆς. Τὰ Διδασκαλεῖα οἱ Ἐπιθεωρηταὶ τῶν σχολείων καὶ οἱ Δάσκαλοι οὗτοι ὁμιλοῦν μὲ πεποῖθησιν γὰρ τὴν ἀποτελεσματικότητά τῆς ἐνιαυτῆς διδασκαλίας μὲ θέματα ἀπὸ τῆς ἀπὸ τοῦ περιβάλλοντος, τῆς ὀλικῆς μεθόδου γιὰ τὴν ἐκπαίδευσιν ἀνάγνωσι καὶ τῆς ἐπαφῆς τοῦ παιδιοῦ μὲ τὴν ἀπελευθερωμένη ζωὴ στὴ φύσιν καὶ στὴν κοινωνία. Ἀξιολογῶν καὶ ἀφιερώνωσι λίγες σειρές γιὰ τὸ ἔργο τῶν διδασκόντων, γιὰ τὸ ψυχοπαιδαγωγικὸ ἐργαστήριον καὶ γιὰ τὸν ἄνδρα Jadouille καὶ γιὰ τὰ Διδασκαλεῖα.

α) Ὁ Γενικός Ἐπιθεωρητὴς κ. Jeunehomme
καὶ οἱ συνεργάται του :

Σ' ἄνα ὕποφορο χωριό, ἔξω ἀπὸ τὴν Λιέγη, ἀνα-
τασσεται συνταξιούχος πλέον, ὁ ἀναμορφωτὴς τοῦ
ἡμετέρου Ἀναλυτικοῦ προγράμματος τῶν Σχολείων
Βέλγίου, ὁ Γενικός Ἐπιθεωρητὴς τοῦ Γαλλοφώ-
βελγίου κ. L. Jeunehomme. Θὰ ἦταν ἀδικία,
ἐὰν λέγαμε ὅτι ἀναπαύεται ὁ ἐνθουσιώδης Βέλγος
καθηγητής, διότι τὸν βρήκαμε ἐργαζόμενον στὸ σπίτι
του μέσα στὴ ζεστὴ πνευματικὴ φωλιά του, τὴν
καρτερικὴν μὲ τοὺς τόμους τῶν βιβλίων του. Ὅλος ὁ
καθηγητικὸς κόσμος τῆς Λιέγης γνωρίζει τὸ ἔργο
καὶ τὸν ἐκτιμοῦν, ὅλοι ἀντλοῦν ἐνθουσιασμόν
ἀπὸ τὰ διδάγματα ἀπὸ τὰ βιβλία του, τὰ ἄρθρα του
καὶ τὰς σκέψεις του καὶ ὅλοι ποθοῦν νὰ βρεθοῦν λίγες
ὥρες μαζί του. Τὸ σπίτι του, ἡ πνευματικὴ ἐκείνη
οἰκία του, φιλοξενεῖ ντόπιους καὶ ξένους ἐκπαιδευτι-
κούς, οἱ ποῖοι συζητοῦν καὶ διαφωτίζονται ἀπὸ τὸν
καθηγητὴ καὶ σοφὸ παιδαγωγὸ τῆς Νέας Ἀγωγῆς.
Οἱ συζητήσεις μας μὲ τὸν κ. Jeunehomme ἐστρά-
φησαν εἰς τὴν κατάστασιν, ποὺ ὑπῆρχε, κατὰ τὴν ἐπο-
χὴν ἀνέλαβε τὴν σύνταξιν τοῦ προγράμματος
τοῦ γὰρ τὸ ὁποῖον ὠμιλήσαμε στὸ προηγούμενον
κύκλον, β) αἱ βασικαὶ γραμμὲς τοῦ προγράμμα-
τος, στὰ ἀποτελέσματά του ὕστερα ἀπὸ μὴν 20ετία,
στὰ προβλήματα τῆς Πατριδογνωσίας, δ) στὰ βοη-
θητικὰ βιβλία τῶν μαθητῶν καὶ ε) στὴν σειρὰ τῶν
ἐκπαιδευτῶν βιβλίων ποὺ ἐξέδωσεν ὁ ἴδιος καὶ οἱ
ἐκδοταὶ τοῦ Ἐπιθεωρητοῦ.

ὁ γὰρ Ἰουδαῖος ἀνὴρ εἰπὼν, ὅτι ἡ ἐπιτελεία
τοῦ νόμου ἐστὶν ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ
ἀδελφοῦ, ὁμοῦς ἐστὶν ὁ νόμος καὶ ἡ ἀγάπη.
ὁμοῦς ἐστὶν ὁ νόμος καὶ ἡ ἀγάπη.

ἐφαρμόσωμε τὶς ἀρχὲς τῆς Νέας Ἀγωγῆς σὲ τὰς ἐκ
 μέ πολλοὺς μαθητὰς, ἀπορρίπτει τὰ ἐγκυκλοπαιδικὰ
 προγράμματα, τὴν κατανομὴ τῆς ὕλης σὲ ἰδιαίτερα
 μαθήματα, ὑποστηρίζει ὅτι εἶναι ἀνάγκη νὰ δώσωμε
 περισσότερην ἐλευθερίαν καὶ αὐτορρησίαν στὸ παιδί,
 δέχεται ὡς πηγὴ τῆς διδασκαλίας τὴ ζωὴ τοῦ περι-
 βάλλοντος (φύσις καὶ κοινωνία), ἀπ' οὗ οὐδ' ἓν μαθη-
 τὴς θὰ κατανοήσῃ τὴν ἀξίαν τῆς ἀνθρωπίνης ἐργα-
 σίας καὶ τὴν ὁμορφίαν τῶν ἀνθρωπινῶν πραγμάτων
 τοῦ Θεοῦ. Κατὰ τὴν μελέτῃ τῆς στενωτέρας Πατρὸς
 δὲν διαβλέπει κανένα κίνδυνον σωβινιστικῆς ἀγωγῆς,
 διότι τὸ παιδί ὅσα ζῇ καὶ παρατηρεῖ γύρω του τὰ
 συνδέει καὶ τὰ συγκρίνει σὲ τόπο καὶ χρόνον, δηλ. σὲ
 παλαιότερες ἐποχὰς καὶ σ' ἄλλες χώρας. Τὸ στενώ-
 τερον περιβάλλον εἶναι τὸ σημεῖο ἐκκινήσεως, τὸ ὁποῖον
 μᾶς ἐπιτρέπει νὰ προχωρήσωμε μακρότερα καὶ βα-
 θύτερα.

Ὅλα αὐτὰ δὲν εἶναι σκέψεις μόνον τοῦ κ. Jephonime. Ἐγιναν ἔργα κατὰ τὴν σταδιοδρομίαν του, ἡ ὁποία ἦταν πολὺ καρποφόρος. Ἀλλὰ καὶ τώρα συνεχίζει καὶ δημοσιεύει πολὺτιμες παιδαγωγικὰς σκέψεις καὶ παρέχει τὴς συμβουλὰς του σὲ νέους Ἐπιθεωρητὰς καὶ Παιδαγούς.

β) Τὸ ψυχολογικὸ ἐργαστήριον τῆς Διδασκ. Α. Jadoulle.

Στην κοινότητα Angleur της Λιέγης λειτουργεί από το 1928 ένα αξιόλογο ψυχοπαιδαγωγικό εργαστήριο με πλουσία δοῶσι, τὸ ὁποῖο διευθύνει ἀπὸ ἐτῶν ἡ Δνις Α. Jadoulle.

Τὸ ἔργαστήριον ἔχει ὡς ἔργο: α) Νὰ κάμῃ ἐρευνες ἐπὶ τῆς καταστάσεως τῆς σχολικῆς ζωῆς τῆς περιφερείας (φυσιολογικὴ καὶ ψυχικὴ κατάσταση τῶν μαθητῶν, μέθοδοι διδασκαλίας, διδακτικὸ ὕλικόν, β) νὰ προβαίνειν σὲ μεθοδολογικὰς προσπάθειες καὶ νὰ ἐπιβλέπῃ τὴν ἔργασίαν τῶν πειραματικῶν τάξεων καὶ γ) νὰ λαμβάνῃ ὅλα τὰ μέτρα γιὰ τὴν ψυχοσωματικὴν ἀνάπτυξιν τῶν μαθητῶν σὲ συνεργασίαν μετὰ τοὺς σχολιατροὺς, τοὺς ἐπιθεωρητὰς καὶ τοὺς γονεῖς. Τὸ κέντρο αὐτὸ εὐρίσκεται στοὺς κόλπους καὶ στὴν ὑπηρεσίαν τῶν Δημοτικῶν σχολείων μετὰ σκοπὸν νὰ βοηθήσῃ ἐπιστημονικῶς στὴν λύσιν τῶν προβλημάτων τῆς σχολικῆς ζωῆς καὶ τῆς διδασκτικῆς ἐνεργείας. Ἡ ἔργασία ἀφορᾷ: α) τοὺς μαθητὰς, β) τοὺς δασκάλους καὶ γ) τοὺς γονεῖς.

Παρηκολούθησαμε αρκετές εργασίες του κέντρου αυτού και διεπιστώσαμε την μεγάλη σημασία τους για την αγωγή. Η Δις Jadouille, με την πλούσια πείρα της, με την ευρεία ψυχοπαιδαγωγική μόρφωσή της και με την αγάπη της στο παιδί έκέρδισε την εκτίμησι των εκπαιδευτικών και των γονέων και ανέδειξε το ψυχολογικό εργαστήριο της Angleur ως ένα από τα καλύτερα, που λειτουργούν στην Δυτική Ευρώπη. Οί ψυχολόγοι κι' οί παιδαγωγοί του Βελγίου, της Γαλλίας και της Ελλάδας εκφράζουν πάντοτε στα συγγράμματά τους και στις παραδόσεις τους την μεγάλη τους εκτίμησι για το συντελούμενο έργο στο κέντρο αυτό.

γ) Τὸ Διδασκαλεῖα τῆς Λιέγης.

Ἡ παρεχόμενη αὐτοψοφία, ὁ σχολικὸς βίος καὶ ἡ ἐκπαιδευτικὴ περιφέρεια τοῦ διδακτικοῦ προσώπου στὰ Λύκεια τῆς Λιέγης συντελοῦν, ὥστε

οι νέοι δάσκαλοι να εξέρχονται γεμάτοι αγάπη για το έργο της αγωγής, πολύ καλά προσανατολισμένοι κι' εξοπλισμένοι στις αρχές τις νέας διδακτικής και με διάθεση για πειραματισμούς και νέες προσπάθειες.

Για τους Παιδαγωγούς των Διδασκαλείων αυτών τα θέματα της ένιας διδασκαλίας, της όλικης μεθόδου για την πρώτη ανάγνωση και της μελέτης της Στενωτέρας Πατρίδος θεωρούνται ήδη λυμένα κι' αποτελούν τα βασικότερα στοιχεία της μορφώσεως των διδασκάλων.

Τα διδακτήρια των Διδασκαλείων διαθέτουν χώρο για τις αΐθουσες διδασκαλίας, για τα εργαστήρια, για τα πρότυπα Δημοτικά σχολεία και Νηπιαγωγεία, για τα ύπνοδομάτια και τα εστιατόρια των σπουδαστών κι' έχουν ευρύχωρες αυλές με παιδικά παιχνίδια, σχολικούς κήπους, θερμοκήπια και ζωοτροφεία. Οι περισσότεροι σπουδαστές είναι έσωτερικοί οικότροφοι και σπουδάζουν σχεδόν δωρεάν. Οι καθηγητές των Παιδαγωγικών κι' οι Επιθεωρητές των Δημοτ. σχολείων συνεργάζονται στον τομέα των διδακτικών πειραματισμών κι' έτσι οι νεοδιοριζόμενοι δάσκαλοι εύρισκουν ευνοϊκό περιβάλλον ανάπτυξης στους επιθεωρητές και τους παλαιότερους συναδέλφους των και είναι ήδη μυημένοι στα προβλήματα της σκληρής σχολικής πράξεως στην ύπαιθρο. Οι παιδαγωγικοί ένθουσιασμοί των εύρισκουν την κατάλληλη κατεύθυνση και άρκετή την ικανοποίηση από τους δεξιότητες Έπιθεωρητές και Διευθυντές των σχολείων. Για τους λόγους αυτούς είναι πάντοτε επιτυχής η εφαρμογή των νέων μεθόδων αγωγής στα σχολεία του Βελγίου.

Ανγκεφαλαίσις και συμπεράσματα

Στην περιγραφή αυτή του ταξιδιού μας στο Βέλγιο προσπαθήσαμε να δώσωμε μία περιορισμένη εικόνα της αγωγής στα σχολεία μιάς μικρής, αλλά εξειλημένης χώρας.

Η οργάνωσις της εκπαίδευσως, η μόρφωσις των διδασκάλων, οι μέθοδοι εργασίας στα σχολεία, το επίσημο αναλυτικό πρόγραμμα της διδασκείας ύλης, τα ψυχοπαιδαγωγικά κέντρα των σχολείων, τα εργαστήρια της παιδαγωγικής ψυχολογίας και της πειραματικής παιδαγωγικής των πανεπιστημίων και τα Ιδρύματα της Παιδικής ηλικίας, όλα αυτά αποδεικνύουν ότι, κατά τα τελευταία 50 χρόνια, στο Βέλγιο υπήρξαν ένθουσιαι Παιδαγωγοί με θαρραλέα κι' αποφασιστική δραστηριότητα για την ανανέωση και την πρόοδο της αγωγής, άνθρωποι με πνευματικό και παιδαγωγικό δυναμισμό, οι οποίοι ενόχλησαν, άνοιξαν νέους δρόμους κι' έθεσαν σ' εφαρμογή τα πορίσματα της ψυχολογίας του παιδιού, της Βιολογίας και της Κοινωνιολογίας.

Δύσκολα εύρισκε κανείς τέτοιο συνδυασμό προηγμένης σχολικής πράξεως και νεωτέρας ψυχοπαιδαγωγικής θεωρίας. Εάν η Γαλλία έχη να μ'ς εμφάνιση πολλές ψυχολογικές έρευνες, θεωρητικές μελέτες και σκέψεις και σχέδια πολλά και μερικές, αλλά πολύ περιορισμένες νεωτεριστικές παιδαγωγικές προσπάθειες, ή Έλβετία και το Βέλγιο έχουν να μ'ς παρουσιάσουν τον επιτυχή συνδυασμό της θεωρίας και της πράξεως και την γενίκευσι των νέων μεθόδων αγωγής, με την εφαρμογή τους σ' όλα τα σχολεία. Το Βέλγιο περισσότερο κι' από την Έλβετία, επέτυχε την γενίκευσι αυτή κι' επισημοποίησε, με το επίσημο αναλυτικό του πρόγραμμα, τις αρχές μιάς εξειλημένης Παιδαγωγικής.

Οι ήγεται της Παιδείας έχουν, ήδη γνωρίσει καλά τις συνθήκες του έργου στο Δημοτικό σχολείο, διότι όλοι οι Παιδαγωγοί των Διδασκαλείων, οι Επιθεωρητές κι' οι Διευθυντές στί, Υπουργείο Παιδείας προέρχονται από τον διδασκαλικό κόσμο, υπήρξαν εργάται του λαϊκού σχολείου της Στοιχειώδους Έκπ) σεως και οικοδόμησαν τις παιδαγωγικές των αρχές σε ισχυρά θεμέλια κι' έτσι μορφώνουν και κατευθύνουν σήμερα μ' επιτυχία τους δασκάλους της χώρας των. Πιστεύουν, όπως μ'ς ώμολόγησαν, ότι οφείλουν την επιτυχία του έργου τους στο ότι υπήρξαν Δημοδιδάσκαλοι κι' αισθάνονται γι' αυτό ιδιαίτερη υπερφάνεια.

Είναι ευόωνος ή τάσις από μερικούς ήγεταις της Έκπ)σεως α) για την καθιέρωσι του συστήματος μόρφωσεως των δασκάλων στις Παιδαγωγικές Ακαδημίες, μετά την αποφοίτησι από το Γυμνάσιο και όχι στα Διδασκαλεία και β) για την μερική αναθεώρησι και συμπλήρωσι του επίσημου προγράμματος της διδασκείας ύλης βάσει των πορισμάτων της Πειραματικής Παιδαγωγικής. Εάν πραγματοποιηθούν αυτά, εάν υπάρξη στενή συνεργασία της Εκπαιδεύσεως του Κράτους και της Εκπαιδεύσεως της Χριστ. Καθολικής Εκκλησίας κι' ενοποιηθή έτσι ή Έθνική Εκπαιδεύσις, εάν συνεχισθή το ψυχοπαιδαγωγικό έργο των Σχολικών ψυχολόγων κι' εάν εισαχθή ή ατομικευμένη διδασκαλία στα σχολεία με τα δελτία ατομικών εργασιών ως μέθοδος για τις ασκήσεις, τις επαναλήψεις, για την αυτενέργεια και για την δικαίωσιν των ικανών κι' ευφών μαθητών και την ενίσχυσι των αδυνάτων με τις ανάλογες προς τις ικανότητές των ασκήσεις, τότε ή αγωγή του Βελγίου, με τις πραγματοποιήσεις αυτές και μ' όσα μέχρι τώρα έδημιούργησε, θ' αποτελή την πλήρη εφαρμογή της Διδακτικής του Νέου Σχολείου, το όποιο σήμερα αποβλέπει στην σύνθεσι των μεθόδων και συστημάτων, που εμφανίστηκαν κατά το πρώτον ήμισυ του αΐονος μας.

ΑΝΑΓΚΑΙΑ ΔΙΟΡΘΩΣΙΣ

Εκ τυπογραφικής άβλεψίας το διπλούν τεύχος Σεπτεμβρίου—Οκτωβρίου ήρηθη ως 11ον και 12ον αντί του όρθου 1ον και 2ον του Β έτους. Παρακαλούμε τους κ. κ. συνδρομητάς και αναγνώστας, όπως επιφέρουν την σχετικήν διόρθωσιν.

Επιστημονικόν Βήμα τοῦ ΔΙΔΑΣΚΑΛΟΥ

ΜΗΝΙΑΙΑ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΚΔΟΣΙΣ ΤΗΣ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΚΗΣ ΟΜΟΣΠΟΝΔΙΑΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ ΣΥΝΤΑΞΕΩΣ: Ν. ΔΗΜΗΤΡΟΚΑΛΛΗΣ

ΓΡΑΦΕΙΑ ΞΕΝΟΦΩΝΤΟΣ 15Α - ΑΘΗΝΑΙ
ΤΗΛΕΦΩΝΟΝ 36-547

ΕΤΟΣ Β - ΤΕΥΧΟΣ 7^{ον} - 8^{ον}
ΜΑΡΤΙΟΣ - ΑΠΡΙΛΙΟΣ 1955

Τιμή τεύχους . . . . . Δρχ. 5
Συνδρομή διά μη μέλη 50

ΤΗΣ ΣΥΝΤΑΞΕΩΣ

ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΗΣ ΠΡΟΣΧΟΛΙΚΗΣ ΑΓΩΓΗΣ

Μία μικρά είδησις, δημοσιευθείσα πρό τινος εἰς τὰ λεγόμενα «ψιλὰ» τῶν ἐφημερίδων, ἐπέ-
ρασεν ἀσφαλῶς ἀπαρατήρητος ὅχι μόνον ἀπὸ τὸ
πολὺ κοινόν, ἀλλ' ἀκόμη καὶ ἀπὸ ἐκείνους, τῶν
ποίων θὰ ἔπρεπε νὰ κινήσῃ τὴν προσοχὴν.

«Ἡ γενικὴ συνέλευσις τοῦ Παγκοσμίου Ὁρ-
γανισμοῦ Προσχολικῆς ἀγωγῆς»¹⁾, ἔλεγεν ἡ εἴδη-
σις αὐτή, «ὃ ὁποῖος τελεῖ ὑπὸ τὴν αἰγίδα τῆς
Unesco, θὰ συγκληθῇ εἰς Ἀθήνας τὸ 1956».

Τὸ πρόβλημα τῆς Προσχολικῆς Ἀγωγῆς, τῆς
ἀγωγῆς δηλαδὴ τῶν παιδιῶν ἐκείνων, τὰ ὁποῖα
δὲν ἔχουν ἀκόμη τὴν νόμιμον ἡλικίαν διὰ νὰ
φοιτήσουν εἰς τὸ Δημοτικὸν Σχολεῖον, εἶναι
σχετικῶς νέον, ἐμφανισθὲν μόλις κατὰ τὸν πα-
ρελθόντα αἰῶνα. Ἀλλ' ἂν καὶ νέον τὸ πρόβλημα
τοῦτο, ἐν τούτοις, ἀναγνωριζομένης τῆς τερα-
στίας σημασίας, ποὺ ἔχει ἡ συστηματικὴ καὶ
κατάλληλος ἀγωγή τῶν παιδιῶν τῆς ἡλικίας
αὐτῆς διὰ τὴν ὅλην ἐξέλιξιν τῶν ψυχασωματι-
κῶν δυνάμεων αὐτῶν καὶ τὴν θεμελίωσιν τῆς
διαπλάσεως τῆς προσωπικότητός των ὡς ἀνθρώ-
πων ὄντων ἐν ἐξελίξει, ἀπρηγόρησε διασήμους
ιατρούς, ψυχολόγους καὶ παιδαγωγούς, οἵτινες
διαμορφώσαν ἴδια συστήματα προσχολικῆς ἀγω-
γῆς, τῶν ὁποίων σπουδαιότερα, ὡς ἐπιστημονι-
κῶς θεμελιωμένα καὶ πλήρως ὠλοκληρωμένα,
εἶναι τὰ ἐπινοηθέν ὑπὸ τῆς διασήμου Ἰταλίδος

ιατροῦ, παιδαγωγοῦ καὶ ψυχολόγου Μαρίας
Montessori καὶ τὸ τοῦ μαθητοῦ τοῦ Pestalozzi
Γερμανοῦ Froebel.

Ὅπως ἐδημιουργήθησαν εἰδικὰ ἰδρύματα,
τὰ γνωστὰ μὲ τὸν ὄρον «νηπιακοὶ κήποι» (Jar-
dins d' enfants, Kindergarten), εἰς τὰ ὁποῖα
ἐπιδιδώκεται ἡ παροχὴ εἰς τὰ παιδιά τῆς προσχο-
λικῆς ἡλικίας τῶν 3-6 ἐτῶν ἡ κατάλληλος
ἀγωγή, διὰ τῆς ὁποίας τὸ νήπιον θὰ ὑποβοηθηθῇ
νὰ μορφώσῃ τὰς πρώτας στοιχειώδεις ἐννοίας
του, νὰ σχηματίσῃ τὴν πρώτην ἀσαφῆ παρά-
στασιν τοῦ ἐμψύχου καὶ ἀψύχου περιβάλλοντός
του καὶ νὰ εὗρῃ τὸν προσιδιάζοντα εἰς αὐτὸ
τρόπον ἐκφράσεως μὲ τὸ παιγνίδι, ὥστε νὰ ἀνα-
πτυχθῇ εἰς μίαν μικρὰν προσωπικότητα διὰ τῆς
ἀσκήσεως τῶν αἰσθήσεων, τῆς καλλιτεχνίας τῆς
φαντασίας καὶ τῆς διαπλάσεως τοῦ χαρακτή-
ρος του.

Ἡ τοιαύτη ἀγωγή ἀσκεῖται βέβαια ἐπὶ τῶν
νηπίων μέσα εἰς τοὺς κόλπους τῆς οἰκογενείας,
ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψιν καὶ τὴν καθοδήγησιν τῆς
μητέρας, ἡ ὁποία ὀδηγουμένη ἀπὸ τὸ ἔνστικτον
καὶ ἐμπνεομένη ἀπὸ τὸ φίλτρον καὶ τὴν σιτορρίην
τῆς εὐρίσκει εἰς κάθε περίπτωσιν τὸν καταλλη-
λότερον καὶ ὀρθότερον τρόπον ἐνεργείας καὶ
ἐπιδράσεως ἐπὶ τὸ τέκνον τῆς. Θὰ ἦτο ἐπομένως
λογικὸν νὰ διατυπώσῃ κανεὶς τὴν γνώμην, ὅτι
ποῦθενά ἄλλοῦ δὲν δύναται νὰ παρασχεθῇ εἰς
τὰ νήπια ἡ προσιδιάζουσα διὰ τὴν ἡλικίαν αὐ-
τῶν

αγωγή, παρὰ μόνον μέσα εἰς τὴν οἰκογένειαν, ὥς συνέβαινε καὶ συμβαίνει ἐπὶ χιλιετηρίδας ἤδη, ὅχι μόνον πρὶν δημιουργηθῶν τὰ σχολεῖα, ἀλλὰ καὶ μέχρι τῶν ἡμερῶν μας, εἰς μεγίστην κλίμακα.

Ἄλλ' ὅμως τοῦτο δὲν εἶναι πάντοτε δυνατόν. Ὅχι μόνον, διότι πολὺ συχνὰ συμβαίνει τὸ οἰκογενειακὸν περιβάλλον νὰ μὴ εἶναι κατάλληλον διὰ μίαν τοιαύτην ἀγωγήν, ἀλλὰ καὶ διότι οἱ κοινωνικοὶ καὶ οἰκογενειακοὶ ὅροι τῆς σημερινῆς ζωῆς καὶ πλεῖστοι ἄλλοι παράγοντες ἐμποδίζουν τὴν οἰκογένειαν νὰ ἐξασκήσῃ ὅλην τὴν παιδευτικὴν δύναμιν καὶ ὁρᾷσιν τῆς ἐπὶ τοῦ μικροῦ παιδιοῦ.

Εἰς τὴν ἐποχὴν μας αἱ ἀνάγκαι τῆς ζωῆς ὑποχρεώνουν τὴν μητέρα, καὶ πρὸ παντὸς τὴν κάτοικον τῶν μεγάλων πόλεων, νὰ ἐργάζεται συχνότατα ἐκτὸς τοῦ οἴκου τῆς καὶ νὰ ἐμπιστεύεται τὸ τέκνον τῆς κατὰ τὸν χρόνον τῆς ἀπουσίας τῆς σὲ ξένα χέρια, συνήθως τῆς τροφῆς ἢ τῆς ὑπηρετίας, αἱ ὁποῖαι, ἐπιφορεσμέναι καὶ μὲ τὴν ὅλην φροντίδα τοῦ νοικοκυριοῦ, ἀλλὰ κυρίως διότι δὲν εἶναι μητέρες διὰ τὸ νήπιον ποὺ εἶναι ἐμπειστευμένον εἰς αὐτάς, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ τὸ περιποιηθῶν, νὰ τὸ φροντίσουν, νὰ τὸ παιδαγωγήσουν μὲ τὴν ἰδίαν στοργὴν τῆς μητέρας του, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ τὴν ὑποκαταστήσουν εἰς τὸν ἀποφασιστικὸν ρόλον τῆς καὶ τὴν ἀποστολὴν τῆς.

Ἄλλὰ καὶ ὅταν ἡ μητέρα ἐπιστρέφῃ εἰς τὴν οἰκίαν τῆς, περιφρονεῖς, κατάκοπος καὶ ἐκνευρισμένη, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ διαθέσῃ τὸν ἀπαιτούμενον χρόνον διὰ νὰ ἀσχοληθῇ μὲ τὸ παιδί τῆς. Καὶ ἂν ὅμως ἦτο τοῦτο δυνατόν, ἡ στάσις αὐτῆς ἐναντι τοῦ τέκνου τῆς διὰ τὰς ὁμοίας ἐκδηλώσεις του κατ' ἀνάγκην θὰ εἶναι διαφορετικὴ ἀπὸ τὴν τῆς ὑπηρετίας ἢ τῆς τροφῆς, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον κατ' ἀνάγκην θὰ γεννᾷ εἰς τὴν τρυφεράν ψυχὴν του ἀμφιβολίας καὶ ἀπορίας, αἱ ὁποῖαι κάθε ἄλλο παρὰ ἐποικοδομητικαὶ θὰ εἶναι διὰ τὴν διαπαιδαγώγησίν του.

Ἄν εἰς ταῦτα προσθέσωμεν, ὅτι, εἰς τὰς μεγάλας ἰδίως πόλεις, τὰ ποιεῖα δὲν ἔχουν τὸν ἀπαραίτητον ἐλεύθερον χώρον, εἰς τὸν ὁποῖον νὰ δύνανται νὰ κινεῖνται ἐλεύθερα, νὰ τρέχουν, νὰ περῶν, νὰ σκαρφαλώνουν καὶ νὰ παίζουν μὲ κάθε ἄνεσιν, νὰ ζοῦν καὶ νὰ ζωντανεύουν τὰ δημιουργήματα τῆς φαντασίας των, νὰ ἐρχονται εἰς ἀμεσον ἐπαφὴν μὲ τὸ περιβάλλον, τὸ ὁποῖον νὰ γνωρίζουν μὲ ὅλας τὰς αἰσθήσεις των, ἀντιλαμβανόμεθα πόσον περιοριστικὴ, πόσον ἀντί-

θετος πρὸς τὰς φυσικὰς, ψυχικὰς καὶ πνευματικὰς ἀνάγκας καὶ τάσεις τοῦ παιδιοῦ εἶναι ἡ διαβίωσις του εἰς τὸν περιορισμένον χώρον τῶν κατοικιῶν τῶν μεγάλων πόλεων καὶ ἐπιτακτικὴ εἶναι ἡ ἀνάγκη τῆς δημιουργίας τοῦ καταλλήλου διὰ τὴν ἀνάπτυξίν του περιβάλλοντος.

Ἄλλὰ καὶ εἰς τὴν ὑπαιθρον αἱ συνθήκαι καὶ τὸ περιβάλλον μέσα εἰς τὸ ὁποῖον ἀναπύσσεται τὸ νήπιον δὲν εἶναι πάντοτε αἱ ἰδεώδεις, ὥς θὰ ἤγαστο νὰ πιστεύσῃ κανεὶς, τὸ δὲ νήπιον συχνὰ ἀφήνεται εἰς ἑαυτό, διότι ἡ μητέρα ἔχει καὶ ἄλλας φροντίδας εἰς τὸ κεφάλι τῆς καὶ δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἀσχοληθῇ διαρκῶς μὲ τὸ ἢ τὰ τέκνα τῆς, ἀφοῦ συχνότατα βοηθεῖ τὸν σύζυγον εἰς τὰς ἀγροτικὰς καὶ ἄλλας ἐργασίας του κ.λ.π.

Αἱ σύντομοι αὗται διαπιστώσεις, ἀλλὰ καὶ πλεῖστοι ἄλλαι τὰς ὁποίας διὰ τὸ περιορισμένον τοῦ χώρου δὲν ἀναφέρωμεν, ἀποδεικνύουν, νομίζομεν, πόσῃ σημασίαν ἔχει καὶ πόσον ἀναγκαῖα εἶναι ἡ συστηματικὴ προσχολικὴ ἀγωγή καὶ ἡ ἰδρυσις καὶ λειτουργία τῶν «νηπιακῶν κήπων».¹⁾

Μέχρι σήμερον ἡ προσχολικὴ ἀγωγή δὲν ἔβριχε παρ' ἡμῖν τῆς δεούσης προσοχῆς. Οὐδὲ νηπιακοὶ κήποι διὰ παιδιὰ 3—6 ἐτῶν ὑπάρχουν εἰς τὸν τόπον μας, οὕτε καὶ τὰ ὑπάρχοντα ἔστω νηπιαγωγεῖα διὰ παιδιὰ 6—7 ἐτῶν εἶναι ἀρκετὰ εἰς ἀριθμόν, ὅταν μόλις φθάσουν τὰ 1000. Νομίζομεν λοιπὸν διὲν εἶναι πλέον καιρὸς τὸ πρόβλημα τοῦτο νὰ ἀπασχολήσῃ σοβαρῶς τοὺς ἀρμοδίους. Βεβαίως ἡ λύσις του εἶναι δύσκολος, διότι ἀπαιτοῦνται χρήματα, προσωπικόν, οἰκήματα, καὶ δὲν εἶναι δυνατόν νὰ εὕρεθῶν ἀπὸ τῆς μιᾶς ἡμέρας εἰς τὴν ἄλλην. Ἄλλ' ἡ σημασία τῆς προσχολικῆς ἀγωγῆς εἶναι τόσον μεγάλη, ὥστε ἀξίζει τὸν κόπον νὰ μᾶς ἀπασχολήσῃ καὶ μέσα εἰς τὰ περιθώρια τῶν σημερινῶν δυνατοτήτων νὰ δημιουργηθῇ καὶ διὰ τὰ Ἑλληνόπουλα τὸ περιβάλλον ἐκεῖνο, ποὺ θὰ ἐπιτρέψῃ εἰς αὐτὰ νὰ ἀναπτύξουν μὲ πᾶσαν πληρότητα τὰς αἰσθήσεις των, τὴν φαντασίαν των, τὴν παρατηρητικότητά των, τὸ συναίσθημα καὶ τὸ πνεῦμα των, γεγονὸς ποὺ δὲν εἶναι δυνατόν παρὰ νὰ ἔχῃ κεφαλαιώδη σημασίαν διὰ τὴν ἀντιμόρφωσιν αὐτῶν εἰς προσωπικότητας.

1) Πρὸς ἄρσιν πάσης παρανοήσεως τονίζομεν ἔτι, ὅτι δὲν πρόκειται περὶ τῶν νηπιαγωγείων, ὡς νοεῖται ταῦτα παρ' ἡμῖν. Διότι τὰ τελευταῖα ταῦτα, λόγῳ τῆς ἡλικίας τῶν εἰς αὐτὰ φοιτῶντων παιδιῶν (5—6 ἐτῶν) ἀλλὰ καὶ δι' ἄλλους λόγους, παραλλήλως πρὸς τὴν ἀγωγὴν ἐφαρμόζουν καὶ κάποια διδασκαλία (πρώτη γνωστὴ κ.λ.π.) ἐνῶ ὁ σκοπὸς τῶν νηπιακῶν κήπων εἶναι καθαρὰ καὶ μόνον παιδαγωγικός.

ΓΕΩΡΓΙΟΥ Ν. ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΥ, Γενικοῦ Διευθυντοῦ Μαρσασλείου Παιδαγωγικῆς Ἀκαδημίας

ΓΕΝΙΚΗ ΜΟΡΦΩΣΙΣ, ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΙΚΗ ΜΟΡΦΩΣΙΣ,
= ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΙΚΟΣ ΠΡΟΣΑΝΑΤΟΛΙΣΜΟΣ¹⁾ =

Α' Γενική μόρφωσις.

Γενική μόρφωσις θεωρεῖται ἡ ἐπιδιώκουσα τὴν ἐξέλιξιν καὶ προαγωγὴν πασῶν τῶν προδιαθε-
των καὶ δυνάμεων τοῦ παιδός, διὰ τῆς χρησιμο-
ποιήσεως τῶν εἰς τὸν σκοπὸν τοῦτον συμβαλλόντων
μορφωτικῶν ἀγαθῶν. Ἡ γενική μόρφωσις εἶναι ἡ
ἐπὶ τῇ διὰ πάντας τοὺς παῖδας τῆς αὐτῆς ἡλικίας, χω-
ρὶς ἐξαιρέσεων. Δι' αὐτῆς ἐπιδιώκεται ἡ διάπλασις τῶν
τροφίμων εἰς ἀνθρώπους ἱκανοὺς διὰ τὴν ὁλοκλη-
ρωσιν τοῦ ἰδίου πνευματικοῦ τῶν εἶναι καὶ τῆς ὅλης
ἀτομικότητός των ἀφ' ἑνός, ἀφ' ἑτέρου δὲ εἰς ἐνεργά
καὶ ἀντιμέλη τῆς κοινωνίας, εἰς τὴν ὁποίαν ἀνήκουν.

Συνήθως ἐπικρατεῖ ἡ ἀγωγή, ἡ ἀπαιτούσα τὴν
ἀσκήσιν τῆς διαπλάσεως τοῦ παιδός διὰ τῆς γενικῆς
μορφώσεως, μετὰ τὴν ὁποίαν ἐπακολουθεῖ ἡ κλιμά-
τωσις τῆς επαγγελματικῆς μορφώσεως. Ὡς ἐλέχθη,
διὰ τοῦ ὅρου «γενική μόρφωσις» δὲν πρέπει νὰ ἐπι-
διώκεται μόνον ἡ ἐξέλιξις καὶ προαγωγὴ τῶν πνευ-
ματικῶν δυνάμεων τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλὰ πασῶν τῶν
προδιαθέσεων καὶ πλευρῶν τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου.
Ἡ πρότερον ἰσχύουσα ἄκρως νοησιοκρατικὴ ἀπο-
ψη, καὶ ἡν σκοπὸς τοῦ σχολείου καὶ τῆς γενικῆς
μορφώσεως ἰδιαιτέρως ἦτο ὁ πλουτισμὸς τοῦ παρα-
στατικοῦ κύκλου τοῦ παιδός, δὲν ἰσχύει πλέον ἀπὸ
τῆς ἐπικρατήσεως, ἀντὶ τοῦ Ἑρβαρτιανοῦ Σχολείου,
τοῦ λεγομένου Σχολείου Ἐργασίας.

Νυν διὰ τῆς γενικῆς μορφώσεως ἐπιδιώκεται
ὅτι ἐπὶ τοῦ, ὡς πρότερον, ἡ προώθησις τῶν πνευ-
ματικῶν δυνάμεων τοῦ παιδός, ἀλλ' ἡ ὑποβοήθησις
τῆς ὁλοκληρώσεως τοῦ ἐν ἐξελίξει ἀτόμου, ἐκτὸς καὶ
τῆς τῶν γνωστικῶν λειτουργιῶν του.

Ἡ ἐν λόγῳ μόρφωσις θεωρεῖται ὡς ἱκανοποίησις
τῆς ἀτομικῆς φύσεως τοῦ παιδός ὑπὸ τὴν ἀνωτέρω
ἰκανὴν ἀνταποκρινομένην ἐπὶ τούτοις εἰς τὴν κοι-
νωνικὴν πραγματικότητα. Τέχνη, Θρησκεία, Κράτος,
Κοινωνία καὶ Ἡθικὴ δέον νὰ ὦσιν οὐσιώδεις συντε-
λεστικαὶ κατ' ἀξίαν γενικῆς μορφώσεως.

Ἡ ἀνάπτυξις τῶν θεμελιωδῶν δυνάμεων τοῦ παι-
δός κατὰ τὴν πρώτην σχολικὴν ἡλικίαν ἐπιδιώκεται
ἐν τῇ «Σχολείᾳ» τῆς λεγομένης «Στοιχειώδους μορ-
φώσεως». Αὕτη, κατὰ τὸν μεγάλον Πεσταλότην,
δύον νὰ ἡ γενικὴ διὰ πάντα τὰ παιδιά, ἀνεξαρτή-
τως κοινωνικῆς καὶ οἰκονομικῆς καυστάσεως τῶν
γονέων. Πράγματι ἡ στοιχειώδης μόρφωσις κατέστη
ἐκτετατικὸν κτήμα τῆς πεπολιτισμένης ἀνθρωπό-
τητος ἀνιληφθεῖσα ὑπὸ τοῦ Κράτους, ἀντὶ νὰ ἀνατί-
θεται καὶ ἐναυλαμβάνεται ὑπὸ τῆς μητέρας τοῦ παι-
δός, ὡς ἐξήρουν ὁ μέγας οὗτος παιδαγωγὸς - φιλάν-
θρωπος.

Ἡ ἐν «σχολείᾳ στοιχειώδους μορφώσεως»
ἐκτετατικὴ ἐπιτελοῦντα τὴν βῆσιν τῆς ὅλης περαιτέρω
μορφώσεως, τὰ ἐξαιτάδια δημοτικὰ σχολεῖα, χρηζόντα,
συντὸς χρόνῳ, προωθήσεως, ὅπως ταῦτα ἀνταπο-

κρίνονται καὶ ἐπαρκῶσιν εἰς τὰς ἐπαυξανόμενας
ἀνάγκας καὶ ἀπαιτήσεις τῆς συγχρόνου Κοινωνίας.

Πέραν τῶν σχολείων τῆς στοιχειώδους μορφώ-
σεως, καὶ ἐπ' αὐτῶν ἰδρυμένα, εὐρίσκονται τὰ scho-
leia, τὰ σκοποῦντα τὴν περαιτέρω ἱκανοποίησιν τῆς
γενικῆς τάσεως πρὸς μόρφωσιν, εἶναι δὲ ταῦτα
τὰ σχολεῖα τῆς Μέσης Ἐκπαιδεύσεως (γυμνάσια -
πρακτικὰ λύκεια) καὶ τὰ Πανεπιστήμια, ὅταν ἐπιτε-
λῇται ἡ εἰς αὐτὰ φοίτησις μόνον διὰ τὴν μύσιν
ἐν τῇ Ἐπιστήμῃ, τὴν ἐμβάθυνσιν ἐν αὐτῇ καὶ τὴν
προαγωγὴν τῆς Ἐπιστήμης, ἀνευ τελικῆς ἐπιδιώξεως
πρὸς επαγγελματικὴν χρησιμοποίησιν ταύτης· ἰδίᾳ
ὅταν ἡ ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ φοίτησις τελεῖται πρὸς
φιλοσοφικὸν ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ διαφωτισμὸν τοῦ
σπουδαστοῦ καὶ σχηματισμὸν τῆς ἀνταποκρινομένης
εἰς τὴν φύσιν του κοσμοθεωρίας.

Β' Επαγγελματική μόρφωσις.

Ἐπαγγελματικὴ μόρφωσις θεωρεῖται ἡ πα-
ρέχουσα τὰς ἀναγκαῖας γνώσεις καὶ προάγουσα τὰς
ἀναγκαῖας δεξιότητας τῶν τροφίμων πρὸς ἐπιτυχὴ
ἀσκήσιν ἐπαγγέλματος τινος, ἀνταποκρινομένου εἰς
τὴν ἐπιθυμίαν καὶ τὰς προδιαθέσεις τοῦ μέλλοντος
νὰ ἐπιδιοθῇ εἰς αὐτὸ ἀτόμου, τὴν προαγωγήν του
καὶ ἐλευθέραν κίνησιν του ἐν αὐτῷ.

Ἡ επαγγελματικὴ μόρφωσις ἐπιτελεῖται εἰς κα-
λῶς ὀργανωμένας σχολὰς επαγγελματικῆς μορφώ-
σεως. Ἐνεκεν ὅμως τῶν πρότερον κρατουσῶν ἀντι-
λήψεων περὶ ἐπαγγέλματος, καὶ δὴ περὶ χειρωνακτι-
κῶν ἐπαγγελμάτων, ὡς ἐπίσης λόγῳ τῆς ἀπὸ ἑκατον-
ταετίας διαρτηρώσεως τῆς ὅλης Ἐκπαιδεύσεως, τὰ
σχολεῖα τῆς επαγγελματικῆς μορφώσεως ἐτέλουν καὶ
τελοῦσιν εἰς τὴν συνειδητοποίησιν τῶν πολλῶν ἐν μειονε-
κτικῇ θέσει, ἔναντι τῶν σχολείων τῆς γενικῆς μορ-
φώσεως.

Ἡδὴ ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ κλασσικοῦ Ἀθηναί-
κου πολιτισμοῦ, ὑπὸ τῶν μεγάλων προγόνων εἶχε
χαρακτηρισθῇ ἡ χειροτεχνικὴ ἐργασία καὶ ἐνασχό-
λησις ὡς «βρᾶναυσος». Ἐκτοτε δέ, παρὰ τὴν πάρο-
δον αἰώνων, βαρύνει ἡ θλιβερά σκιά τοιούτων ἀντι-
λήψεων ἐπὶ τῆς χειροτεχνικῆς ἐργασίας, παρὰ τὴν
σὺν τῷ χρόνῳ ἐξύψωσιν «ἐργασίας καὶ ἐργάτου» καὶ
τὴν συνειδητοποίησιν παρὰ τε ἀτόμων καὶ ἐθνῶν,
ὅτι ἡ πρόοδος τῆς ἐθνικῆς οἰκονομίας καὶ ἡ εὐτυχία
τῶν ἀτόμων ὀφείλεται εἰς ἱκανὸν βαθμὸν εἰς τὴν
ὑπαρξιν καὶ ἀορίαν λειτουργίαν τῶν ἀπαιτουμένων
ἐπαγγελματικῶν σχολῶν καὶ τὴν ἐντεῦθεν προέλευ-
σιν ἀξίων καὶ εἰδικευμένων ἐργατῶν, διηλεκτῶς κα-
λύτερον εἰς τοὺς χρόνους μας ἀμειβομένων.

Ἡ κυρία διαφορὰ μεταξὺ «γενικῆς» καὶ «ἐπαγ-
γγελματικῆς» μορφώσεως, ἡ βαρύνουσα τὴν επαγγελ-
ματικὴν μόρφωσιν, εἶναι, ἐν καὶ ὅταν παρέχεται
ὑπὸ τῆς δευτέρας περιορισμένη καὶ στενὴ «εἰδίκευ-
σις», μὴ καθυρῶσα ἐν τῷ ἐργάτῃ τὸν ὅλον ἀνθρω-

1) Ἀπὸ τοῦ ὑπὸ ἑκδοσιν ἔργου «Γενικὴ Παιδαγωγική».

πον, αλλά τὸ «μέσον» πρὸς ἐπίτευξιν, κατὰ τὸν δυνατὸν καλύτερον τρόπον, τῶν ἱκανοτήτων πρὸς ἐπιτυχὴ ἀσκήσιν ὠρισμένου επαγγέλματος. Δι' ὃ καὶ αἱ επαγγελματικαὶ σχολαὶ δεόν νά ὦσιν οὐχὶ στενῶς «εἰδικαί», πρὸς διδασκαλίαν ὠρισμένου επαγγέλματος σχολαί, ἀλλὰ γενικώτερον «κέντρα μορφώσεως» ἐν τοῖς ὁποίοις νά καλλιεργῆται καὶ προάγῃται ὁ ὅλος ἄνθρωπος.

Κατὰ ταῦτα εἰς τὸ πρόγραμμα οἰασθήποτε επαγγελματικῆς σχολῆς ὀρθὸν εἶναι νά περιλαμβάνωνται θρησκευτικά, γλωσσικά, καλλιτεχνικά καὶ ἄλλα πολιτιστικά ἀγαθὰ, συμβάλλοντα εἰς τὴν πληρεστέραν ἀτομικὴν ἐξέλιξιν καὶ προαγωγὴν τοῦ τροφίμου. Καὶ ὁ Πισταλότος, παρὰ τὴν μεγάλην ἐκτίμησιν τοῦ πρὸς τὴν επαγγελματικὴν μόρφωσιν τῶν τροφίμων του, ἣν ἐθεώρει ἐν τῶν κυρίων ἔργων τοῦ σχολείου, οὐχ ἥτιον θεωρεῖ τὴν γενικὴν - ἀνθρωπιστικὴν μόρφωσιν ὧς ἔχουσιν τὸ προβάδισμα ἔναντι τῆς επαγγελματικῆς, ὡς ἐμφαίνεται ἐκ τοῦ ἐπομένου ἀποφθέγματος τοῦ:

«Πρώτιστον ἔργον τῆς ἀγωγῆς εἶναι ἡ ἐπίτευξις γενεῶν ἀνθρωπισμοῦ. Ἡ μόρφωσις τοῦ τροφίμου εἰς ἄγνον καὶ τέλειον ἄνθρωπον δεόν νά προηγηθῇ πάσης επαγγελματικῆς μορφώσεως. Πρώτον ἄνθρωπος καὶ ἔπειτα τεχνίτης»¹⁾.

Καὶ περαιτέρω: «Γενικὴ προώθησις τῆς ἐξέλιξεως τῶν ἐσωτερικῶν δυνάμεων τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως πρὸς καθαρὰν ἀνθρωπίνην σοφίαν, ἀποτελεῖ τὸν γενικὸν σκοπὸν τῆς μορφώσεως καὶ τῶν ἐσχάτων ἀνθρώπων. Ἀσκήσεις, ἐφαρμογὴ καὶ χρησιμοποίησις τῶν δυνάμεων τοῦ καὶ τῶν γνώσεών του, ἀναλόγως τῆς ἰδιαίτης καταστάσεως καὶ τῶν ἰδιαίτερων συνθηκῶν, ἀποτελεῖ τὴν επαγγελματικὴν καὶ τὴν ταξικὴν μόρφωσιν. Αὕτη πρέπει πάντοτε νά εἶναι ὑποταγμένη ὑπὸ τὸν γενικὸν σκοπὸν τῆς ἀνθρωπίνης μορφώσεως»²⁾.

Καὶ ἄλλαχού: «Κάθε σχολικὴ ἀγωγή, ἡ ὁποία δὲν στηρίζεται ἐπὶ τῶν βάσεων τῆς μορφώσεως τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἐσφαλμένη».

Εἰς τὸ «Κύνειον ἄσμά» του ὁμοῦς ὁ Πισταλότος στρέφεται περισσότερον πρὸς τὴν επαγγελματικὴν μόρφωσιν, τονίζων τὴν ἀνάγκην ταύτης διὰ τὴν ζωὴν. Ἐπὶ τοῦ ἔργου τούτου τοῦ Πισταλότου ἐρείδεται ὁ θαναστής του ἀέγας Γερμανὸς παιδαγωγὸς Georg Kerschensteiner, ἐκ τῶν εἰσηγητῶν καὶ ἰδρυτῶν τοῦ Σχολείου Ἐργασίας, ἵνα τονίσῃ τὴν ἀξίαν τῆς επαγγελματικῆς μορφώσεως εἰς τὸ σύγχρονον Σχολεῖον Ἐργασίας»³⁾.

Κατὰ τὸν Kerschensteiner «ὁ δρόμος πρὸς γενικὴν μόρφωσιν ἀγεί κατονικῶς διὰ τῆς εἰδικῆς, ἄλλως δυσχερῶς ἢ καὶ ὅλως ἀδύνατον νά εὐρεθῇ οὗτος»⁴⁾.

Καὶ ὁ Eduard Spranger ὁμοίαν γνώμην εἶχεν

ἐκφράσει πρότερον περὶ τῆς ἀξίας τῆς επαγγελματικῆς μορφώσεως διὰ τῶν ἑξῆς: «Ὁ δρόμος πρὸς τὴν ἀνωτέραν γενικὴν μόρφωσιν ὁδηγεῖ διὰ τοῦ επαγγέλματος καὶ μόνον διὰ τοῦ επαγγέλματος»⁵⁾.

Ἐκεῖνος ὁμοῦς ὅστις τιμᾷ ἐξαιρετικῶς τὴν επαγγελματικὴν μόρφωσιν καὶ τὴν τελείαν ἀσκήσιν τοῦ επαγγέλματος εἶναι ὁ μέγας ποιητὴς καὶ ἐρευνητὴς τῶν παντοίων πνευματικῶν καὶ κοινωνικῶν προβλημάτων, ὁ Γκαίτε, εἰς τὸ μεγαλειῶδες ἔργον του «Wilhelm Meister», ἐν τῷ ὁποίῳ ἐξετάζει ἐκ τῶν ἰδίων βιωμάτων τὸ πρόβλημα τῆς ἀτομικῆς ἢ γενικῆς ἀγωγῆς. Ἐν αὐτῷ ποιούμενος λόγον καὶ περὶ τῆς επαγγελματικῆς μορφώσεως τοῦ ἀτόμου, προωθεῖ ταύτην εἰς τὸ κέντρον τῆς μορφωτικῆς ἐργασίας. «Ὁ τρόφιμος ἵνα καταστῇ χρήσιμον μέλος τῆς κοινωνίας, συνάμα ἵνα ἀναπτύξῃ τὴν ἰδιοφυίαν του, πρέπει νά ἐπιδωθῇ εἰς τὴν ἐκμάθησιν καὶ ὡς οἶόν τε τελειότεραν ἀσκήσιν επαγγέλματός τινος. Οὕτως ἐξυπηρετεῖται ὡς ἀριστα καὶ ὁ κύριος σκοπὸς τῆς μορφώσεως. Καὶ αὐτὸς ὁ W. Meister ἐν τέλει ἐπιβδεται εἰς τὸ χειρουργικὸν ἐπάγγελμα, ὁ δὲ Iarno ἀσχολεῖται εἰς γεωλογικὰς μεταλλευτικὰς μελέτας. Ἡ πλήρης ἐκμάθησις μιᾶς τέχνης, ἐνὸς επαγγέλματος, ἔχει ἀπείρως μείζονα μορφωτικὴν δύναμιν ἀπὸ τῆς ἐπιπολαίαν προσωπικὴν ἐνασχόλησιν.

«Τῆς επαγγελματικῆς μορφώσεως τὴν βάσιν ἀποτελεῖ ἡ χειροτεχνία, τῆς ὁποίας ἡ ἀξία εἶναι μεγίστη διὰ τε τὸ ἄτομον καὶ τὴν ἀνθρωπίνην κοινωνίαν. «Πάσης ζωῆς, πάσης δράσεως, πάσης τέχνης πρέπει νά εἶναι προϋπόθεσις ἡ χειροτεχνία, ἥτις δύναται νά ἐπιτευχθῇ μόνον διὰ τοῦ αὐτοπεριορισμοῦ. Τὸ νά γνωρίζῃ καὶ νά ἀσκή τις τελειῶς μίαν τέχνην, παρέχει μεγαλυτέραν μόρφωσιν, παρὰ τὸ νά ἐπιλαμβάνεται πλήθους τεχνῶν καὶ νά ἀσκή ταύτας ἀτελῶς...»⁶⁾.

Κατὰ ταῦτα ὁ Γκαίτε στρέφεται κατὰ τῆς ἡμιμαθείας καὶ τῆς ἀλογίστου καὶ ἀβαθοῦς πολυμερείας τὰς ὁποίας ὑπεβόηθαι ἢ κατὰ τοὺς χρόνους του τι θεμένη ὡς σκοπὸς τῆς ἀγωγῆς γενικὴ μόρφωσις.

Μὲ ἐπιγραμματικὴν βραχυλογίαν χαρακτηρίζε ταύτην καὶ ἐκθέτει τὴν γνώμην του περὶ τῆς μορφωτικῆς ἀξίας τῆς εἰδικεύσεως, σύμφωνα πρὸς τὴν ἰδίαν φύσιν. «Ἀνοησία εἶναι ἡ γενικὴ σας μόρφωσις καὶ ὅλα τὰ ἰδρύματα ποὺ τὴν ἐπιδιώκουν. Τὸ κύριον ἐκ πάντων εἶναι τοῦτο: νά ἐπιτευχθῇ, ἵνα ἕκαστος ἄνθρωπος ἐννοῇ τι σαφέστερα καὶ ἀσκή τοῦτο ἀριστα, ὅπως δὲν θὰ ἤμποροῦσεν εὐκόλῳ ἄλλος τις ἐκ τοῦ ἐγγυτάτου περιβάλλοντός του»⁷⁾.

Ἄς μὴ νομισθῇ ὁμοῦς, ὅτι ὁ Γκαίτε καταντᾷ εἰς τὴν στενὴν καὶ μονομερῆ επαγγελματικὴν μόρφωσιν. Διὰ τὴν καθολικὴν καὶ ἀρμονικὴν πρόσσωπικότητά του δὲν ἠδύνατο νά εἶναι ἑτερόν τι ἰδεῶδες, εἰμὶ ἢ μόρφωσις τοῦ ἀτόμου εἰς προσωπικότητα, ἀντα

1) Πισταλότος: Βραδυνὴ ὥρα ἐνὸς ἐρημίτου. Εἰς Γ. Παλαιολόγου: Ἰωάννης Ἐρρίκος Πισταλότος, σελ. 71.

2) Πισταλότος: Βραδυνὴ ὥρα ἐνὸς ἐρημίτου. Εἰς Γ. Παλαιολόγου: Ἰωάννης Ἐρρίκος Πισταλότος, σελ. 71.

3) Σχετικῶς ἰδέ: Γ. Παλαιολόγου: Ἰωάννης Ἐρρίκος Πισταλότος, σελ. 179.

4) Georg Kerschensteiner: Theorie der Bildung.

1) Ed. Spranger: Grundlegende Bildung, Berufs bildung, Allgemeinbildung ἐν: Kultur und Erziehung Quelle und Meyer, B' ἐκδοσις Leipzig 1923, σελ. 162.

2) Wolfgang Goethe: Wilhelm Meister: Wander jahre, 1ον Βιβλ., 12ον Κεφ.

3) Γκαίτε: Wilhelm Meister ἐνθ. ἀν. Wanderjahr 2ον Βιβλίον, 12ον Κεφ.

τὴν ἀπομένειν εἰς τὴν ἰδίαν ἐσωτερικὴν φύσιν').
Σχετικῶς π.ρ.β.λ.

«Ἰαοὶ σκλάβοι καὶ τύραννοι
τὴν ἀπολογούμεν πάντα
πρὸς εὐτυχία καμνιά ἄλλη
ἐπ' τὴν προσωπικότητα
δὲν εἶναι πιδὶ μεγάλῃ»').

Ὡς ὅτε ἐλέχθη, τὰ προγράμματα τῶν ἐπαγγελματικῶν σχολείων δὲν εἶναι δοθὲν νὰ ὡσι περιωρισμένον ἐντὸς τῶν στενῶν ὁρίων τοῦ ὑπὸ διδασκαλίαν ἐπαγγελματικῆς ἐπίσης ταῦτα δὲν πρέπει νὰ κατατείνῃται ἐν τῇ δημιουργίᾳ κατὰ τοὺς τροφίμους ταξί-
ας συνειδήσεως, ἀλλὰ νὰ διαπλάσσωσι τοὺς τροφί-
μους, ὥς καὶ τὰ σχολεῖα γενικῆς μορφώσεως, εἰς
τὴν συνειδήσιν τῶν πρὸς τὸ Κράτος καθη-
κόντων καὶ τῶν πρὸς τοὺς συνανθρώπους ὑπο-
κειμένων τῶν. Οὕτω, σὺν τῷ χρόνῳ θέλει περιορι-
σθῇ, ἂν μὴ ἐκλείψει, ἡ μεταξὺ τῶν σχολείων γενικῆς
μορφώσεως καὶ ἐπαγγελματικῆς μορφώσεως διάκρι-
σις, ἐποπτητικὴ μᾶλλον διὰ τὰ τῆς ἐπαγγελματικῆς
μορφώσεως.

Σχολεῖα ἐπαγγελματικῆς μορφώσεως παρ' ἡμῖν.

Αἱ ἐπαγγελματικαὶ σχολαὶ παρ' ἡμῖν διακρίνον-
ται εἰς ἐρειδομένας ἐπὶ τοῦ δημοτικοῦ σχολείου, ἢ
τῶν κατωτέρων τάξεων τοῦ γυμνασίου, ὡς εἶναι αἱ
κατωτέραι ἐπαγγελματικαὶ σχολαὶ, καὶ εἰς Ἀνωτάτας
ἐπαγγελματικὰς σχολὰς, ἐρειδομένας ἐπὶ τοῦ γυμνα-
σίου ἢ πρακτικοῦ λυκείου. Κατωτέραι ἐπαγγελματι-
καὶ Σχολαὶ παρ' ἡμῖν εἶναι γεωργικαί, ἐμπορικαί,
τεχνικαὶ καὶ παντὸς εἶδους ἐπαγγελματικαὶ σχολαί.
Ὅμοιαι ἐξ αὐτῶν εἶναι Κρατικαί, οἱ πλείους δὲ
ἐντασσόμεναι ὑπὸ Συλλόγων ἢ ἰδιωτῶν. Ἀνώταται
ἐπαγγελματικαὶ Σχολαί, κρατικαί, εἶναι τὸ Πολυτε-
χνεῖον, ἀνωτάτη τεχνικὴ σχολή, ἐπιστημονικῆς
αἰετ, κατεργασμένης ἀπὸ μακροῦ καὶ ἀνεγνωρισμέ-
νης καὶ ὑπὸ τῶν ἀντιστοιχοῦσων Σχολῶν τοῦ ἐξω-
τερικοῦ, ἢ Ἀνωτάτη Γεωπονικὴ Σχολή, ἢ Σχολή
Ἀνωτάτων Ἐμπορικῶν καὶ Οἰκονομικῶν σπουδῶν,
ἢ Ἀνωτάτης Οἰκοκυρικῆς Σχολῆς, αἱ Παιδαγωγι-
καὶ Ἀκαδημαί, ἐνθα ἐπιτελεῖται ἡ πρακτικὴ καὶ
θεωρητικὴ μόρφωσις τῶν δημοδιδασκάλων, καὶ αἱ
Ἀνωτάται Πανεπιστημιακαὶ Σχολαί, αἱ καταρτίζουσαι
τὴν ἀνωτάτην ἐκπαίδευσιν τῆς Μέσης Ἐκπαίδευσ-
σεως, θὰ ἡδύ-
ναι ἐκθεωρηθῶσιν, ὑπὸ τὴν σημερινὴν μορφήν
τῶν ἐντασσόμενων, ὡς ὑπὸ τινα ἔννοίαν Σχολαὶ ἐπαγ-
ματικῆς Ἐκπαίδευσσεως.

Ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ παρόντος αἰῶνος ἀρχίζει
καὶ ἀναπτύσσεται ἡ ἰδιωτικὴ πρωτοβουλία διὰ τὴν
ἐκπαίδευσιν ἐπαγγελματικῶν Σχολῶν, ἀναφερόμεν δ' ἐν
τῇ ἐκπαίδευσιν τῆς ἀξιεπαίνους προσπάθειας τοῦ Πει-
ραματικοῦ Συναδέσμου πρὸς ἱδρύσιν νυκτερινῶν ἐπαγ-
ματικῶν Σχολῶν παραλλήλως ἐξεδηλοῦτο καὶ ἡ
ἐκτετατὴ προσπάθεια τῆς Βιοτεχνικῆς Ἑταιρείας,

Σχετικῶς ἰδὲ: Γ. Παλαιολόγου: Ἐκπαιδευτικοί
καὶ προβλήματα, Ἀθήναι 1938 «Ὁ Γκαίτε ὡς
παιδαγωγός» ἰδὲ σελ. 20 - 21.

«Gedicht an Suleika, κατ' ἐλευθέρην με-
ταφρασίν» ἰδὲ: Ὁ Οἰκονομίδου.

βραδύτερον δὲ διαφόρων ἐνδιαφερομένων ἐπαγγελ-
ματικῶν ὁργανώσεων καὶ ἰδεολόγων εὐεργετῶν').
Τὰ ἱδρυθέντα ὑπὸ τῆς ἰδιωτικῆς πρωτοβουλίας καὶ
λειτουργοῦντα, κυρίως ὡς νυκτερινά, κατώτερα τε-
χνικὰ σχολεῖα εἶναι ἀνεπαρκέστατα διὰ τὰς συγχρό-
νους ἐπαγγελματικὰς ἀπαιτήσεις καὶ ἀνάγκας, μὴ
λειτουργοῦντα ἄλλως τε, διὰ πολλοὺς λόγους, καὶ
ἀρτίως. Ἐπὶ τούτοις τὰ ἐν λόγω ἐπαγγελματικὰ
σχολεῖα ἀντὶ νὰ εἶναι κατανοημένα εἰς τὰ διάφορα
σημεῖα τῆς χώρας, εἶναι συγκεντρωμένα εἰς τὴν πε-
ριοχὴν Πρωτευούσης. Οὕτω συνοπτικῶς ἐλειτουργοῦ-
γουν τὴν 31ην Δεκεμβρίου 1951 εἰς ὁλόκληρον τὴν
Ἑλλάδα αἱ κάτωθι ἐπαγγελματικαὶ σχολαὶ ἐν συνό-
λῳ:

- 1) Ἐξήκοντα (60) τεχνικαὶ σχολαί.
- 2) Εἴκοσι ὀκτὼ (28) ἐπαγγελματικαὶ Σχολαί.

Αἱ 88 αὗται τεχνικαὶ ἐπαγγελματικαὶ Σχολαὶ εἶ-
ναι σχεδὸν πᾶσαι νυκτεριναὶ ἐπαγγελματικαὶ Σχο-
λαί.

Ἡμερήσιαι εἶναι μόνον αἱ κάτωθι:

- 1) Ἡ Σιβιτανίδειος.
- 2) Ἡ Παπαστράτειος.
- 3) Ἡ Σεβαστοπούλειος καὶ
- 4) Ἡ Βαλλιάνειος τοῦ Ληξουρίου.

Ἐκ τῶν 88 ἐν συνόλῳ Τεχνικῶν - ἐπαγγελματι-
κῶν Σχολῶν αἱ 54, ἥτοι 39 Τεχνικαὶ καὶ 16 ἐπαγγελ-
ματικαὶ - ἐμπορικαὶ λειτουργοῦσιν ἐν τῷ νομῷ Ἀτ-
τικῆς. Συνεπῶς δι' ὁλόκληρον τὴν ὑπόλοιπον Ἑλλά-
δα ἀπομένουν ἐν λειτουργίᾳ 21 τεχνικαὶ καὶ 12
ἐμπορικαὶ Σχολαί').

Πολλὰ εἰσέτι πρέπει νὰ τεθῶσιν εἰς ἐφαρμογὴν
πρὸς ἀρτίαν λειτουργίαν τῶν ἐν λόγω ἐπαγγελματι-
κῶν σχολῶν, ἰδίως ἡ κρατικὴ ὑπὲρ αὐτῶν μέριμνα
καὶ ὑπὸ τοῦ Κράτους ἐνίσχυσις αὐτῶν, ὥστε νὰ
προέλθῃ ἡ δι' ἐπαρκούς, καταλλήλου καὶ καλῶς
ἀμειβομένου προσωπικοῦ λειτουργία τῶν, ἀνευ οἰ-
κονομικῆς ἐπιβαρύνσεως τῶν ὑπὸ δυσχερεστάτους
ὄρους φοιτῶντων τροφίμων τῶν.

Ἐπὶ πλέον ἐπιβάλλεται διὰ τὴν εὐρύτεραν κα-
τάρτισιν καὶ ἀνωτέραν ἐπαγγελματικὴν ἐπαρκειάν
τῶν μελλόντων ἐπαγγελματιῶν τῆς Πατρίδος ἡ
κατὰ τὸ δυνατόν ἐπιτυχὴς ὁργάνωσις καὶ μετὰ πλήρες
τὸ διδακτικὸν προσωπικὸν λειτουργία τῶν σχολείων
τῆς Στοιχειώδους καὶ Μέσης Ἐκπαίδευσσεως, ἐν τοῖς
ὁποίοις οἱ μέλλοντες ἐπαγγελματῖαι προσλαμβάνου-
σι τὴν βασικὴν μόρφωσιν τῶν.

Εἰς τὰ σύγχρονα μεγάλα βιομηχανικά Κράτη τὰ
ἐπαγγέλματα ἀριθμοῦνται κατὰ ἑκατοντάδας καὶ χι-
λιάδας ἀκόμη'), ὑπάρχουν δὲ αἱ κατάλληλοι ἐπαγ-
ματικαὶ Σχολαὶ πρὸς ἐξυπηρέτησιν τῶν κυριωτέ-
ρων ἐξ αὐτῶν.

Παρ' ἡμῖν τὸ Κράτος ἔχει δεῖξει ἀνέκαθεν πλή-

1) Σχετικῶς π.ρ.β.λ. Δημ. Γ. Φωκά: Ἐπαγγελματι-
κὴ ἐκπαίδευσις. Ἐπετηρὶς Γ' 1953, Ἰδρύματος Κρατικῶν
ὑποτροφίων σελ. 14-21.

2) Σχετικῶς π.ρ.β.λ. Α' Ἐπετηρὶς Ι.Κ.Υ. 1951.

3) Σχετικῶς π.ρ.β.λ. τὸ ἀξιόλογον ἔργον: Ἀντ. Τσί-
ριμπα καὶ Εὐρ. Κωνσταντοπούλου: Στοιχεῖα ἐπαγγελ-
ματικοῦ προσανατολισμοῦ, σελ. 23. Τὰ ὑπάρχοντα σήμε-
ρον ἐν χρήσει ἐπαγγέλματα ἀνέρχονται κατὰ τινας στα-
τιστικὰς εἰς δέκα ἐξ χιλιάδας, κατ' ἄλλας δὲ εἰς εἴκοσι.

ρη αδιαφορίαν διὰ τὴν ἰδρυσιν καὶ ἐπιτυχή λειτουργίαν τῶν ἀπαραιτήτων διὰ τὰς συγχρόνους οικονομικὰς συνθήκας ἐπαγγελματικῶν σχολῶν. Νομίζομεν δ' ὅτι καιρὸς εἶναι διὰ τὸ κριεῖν νὰ ἐνδιαφερῇ, πρὸς ἐπιτέλεσιν τοῦ παραμεληθέντος τούτου καθήκοντος του, ἂν ἐπιθυμῇ ἐν τῷ οἰκονομικῷ ἀνταγωνισμῷ μεταξὺ τῶν διαφόρων Ἑθνῶν νὰ μὴ ἀπομείνῃ οὐραγός.

Γ' Ἐπαγγελματικὸς Προσανατολισμός.

Κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη, μετὰ τὴν ἐπελθοῦσαν πῶς ἡρεμίαν ἐκ τῶν τρομακτικῶν δεινῶν τοῦ παγκοσμίου πολέμου, ἀλλὰ καὶ προηγουμένως κατὰ τὸ μεταξὺ τῶν δύο παγκοσμίων πολέμων διάστημα, πολλαχοῦ, ἰδίᾳ ἐν Ἠνωμέναις Πολιτείαις τῆς Ἀμερικῆς, Γαλλίᾳ, Ἑλβετίᾳ, Γερμανίᾳ, Ἀγγλίᾳ κ.ά. εἶχεν ἐπιχειρηθῇ ἡ καθοδήγησις τῶν νέων πρὸς ἐκλογὴν καὶ ἐκμάθησιν ἐπαγγέλματος ἀνταποκρινόμενου οὐ μόνον πρὸς τὰς ἐκάστοτε μεταβαλλομένας ἐπιθυμίας αὐτῶν, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὰς πραγματικὰς προδιαθέσεις καὶ γενικώτερον τὴν ὅλην φύσιν αὐτῶν. Οὗτος εἶναι ὁ λεγόμενος «ἐπαγγελματικὸς προσανατολισμός», περὶ οὗ ἐν τοῖς ἐπομένοις διὰ βραχέων ὁ λόγος.

Ὡς γνωστόν, πᾶς ἄνθρωπος ἐρχόμενος εἰς τὸν κόσμον, ὠθούμενος ὑπὸ τῆς αὐτοσυντηρήσεως ὀφείλει νὰ εὕρῃ καὶ ἀσχοληθῇ μὲ ἐργασίαν τινά, ἣτις τίθεται εἰς ἐφωρογὴν διὰ τῆς ἐκλογῆς καὶ ἀσκήσεως ἐπαγγέλματος τινος, προσιδιαζόντος, εἰ δυνατόν, εἰς τὰς προδιαθέσεις καὶ τὴν οἰκείαν βούλησιν. Ἐπομένως εἶναι ἀξία παντὸς ἐπαίνου καὶ πάσης ἐνισχύσεως ἡ ἐπιδιωκόμενη καὶ καταβαλλομένη κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη προσπάθεια εἰς τὰ μεγάλα βιομηχανικὰ κράτη, πρὸς ἐπαγγελματικὸν προσανατολισμὸν τῶν νέων, ὑπὸ τὴν ἀναφερομένην ἔννοιαν. Ἡ προσπάθεια αὕτη ἤρchiεν ἐκδηλουμένη, ἔστω καὶ συμβολικῶς, καὶ παρ' ἡμῖν. Δι' οὗ καὶ κρίνομεν σκόπιμον, ὅπως, διὰ βραχέων, ἐξετάσωμεν, ἂν εἶναι δυνατόν καὶ ἐπιτευκτὸς ὁ ἐπιδιωκόμενος ἐπαγγελματικὸς προσανατολισμὸς τῶν νέων, τίνες αἱ δυσχερεῖαι πρὸς διάγνωσιν τοῦ προσιδιαζόντος ἐκαστῷ ἐπαγγέλματος καὶ τί τὸ δυνατόν γενέσθαι ἐν τῇ προκειμένη περιπτώσει.

Ἐν πρώτοις, ἂν δεχθῶμεν, ὡς εἶναι ὀρθόν, ὅτι ὁ ἐπαγγελματικὸς προσανατολισμὸς πρέπει νὰ γίνεται κατὰ τὰς ἐμφύτους προδιαθέσεις καὶ τὴν καθόλου φύσιν καὶ ἐπιθυμίαν τοῦ ἀτόμου, ἐμφανίζεται ἡ πρώτη δυσχέρεια πρὸς ἐξακρίβωσιν τῶν κλίσεων, ἐπιθυμιῶν καὶ ἐσωτερικῶν προδιαθέσεων τῶν τροφίμων, δεδομένου ὅτι πρὸ τῆς ἐφηβικῆς ἡλικίας τὸ ἄτομον δὲν ἔχει συνείδησιν ἑαυτοῦ, τοῦ ἐσωτέρου ἐγώ του, καί, ἐπομένως, τῶν διὰ τὸ μέλλον κλίσεων καὶ ἐπιθυμιῶν του. Κατὰ τὸν μέγαν ψυχολόγον παιδαγωγὸν Eduard Spranger «Πρὸ τῆς ἐφηβικῆς ἡλικίας δὲν θὰ ἔπρεπεν, ἐν οὐδεμίᾳ περιπτώσει, νὰ λαμβάνεται ἀπόφασις διὰ μέλλοντα ἐπαγγέλματα»¹⁾.

Τὴν γνώμην περὶ μὴ ἀποκαλύψεως τῆς ἐσωτερικῆς φύσεως τοῦ ἀτόμου εἰς ἑαυτό, πρὸ τῆς ἐφηβικῆς ἡλικίας καὶ δὴ τοῦ 18ου ἔτους τῆς ἡλικίας του, ἔχει ἐκδηλώσει εἰς διάφορα συγγράμματα του καὶ ὁ Georg Kerschensteiner, εἰδικώτατος εἰς ζητήματα σχολικῆς ὁργανώσεως καὶ σχολικῆς ἀγωγῆς, καὶ ὅστις τὰς αὐτὰς ἐκφράζει ἰδέας. Ἐν τῷ ἔργῳ του: «Die Seele des Erziehers und das Problem der Lehrerbildung» τ.ε. «Ἡ ψυχὴ τοῦ διδασκάλου καὶ τὸ πρόβλημα τῆς δημοδιδασκαλικῆς μορφώσεως» ἐκφράζει τὴν γνώμην ὅτι πρὸ τοῦ 18ου ἔτους τῆς ἡλικίας δὲν ἀποκαλύπτεται τῷ νέῳ ἡ ἐσωτερικὴ διάθεσίς του, δι' οὗ καὶ τάσσεται ὑπὲρ τῆς μεταγυμνασιακῆς μορφώσεως τῶν δημοδιδασκάλων.

Συμφώνως πρὸς τὰ ἀνωτέρω ἔκτεθέντα ὁ ἐπιτυχὴς καθορισμὸς τοῦ μέλλοντος ἐπαγγέλματος εἶναι ἀδύνατος διὰ τοὺς μικροὺς καὶ πρὸ τῆς ἐφηβείας τῶν μαθητῶν τῶν δημοτικῶν σχολείων, δι' οὓς δὲν πρέπει νὰ λαμβάνεται ἐνῶρίς ἀπόφασις περὶ ἐκλογῆς τοῦ μέλλοντος ἐπαγγέλματος τῶν. Μόνον εἰς τὰς ἐλαχίστας περιπτώσεις, καθ' αἷς εἶναι ἐκδηλὸς ἡ ἀποστολὴ διὰ μελλοντικόν τι ἐπάγγελμα, χωρὶς ἐξωτερικόν τινα ἐπηρεασμὸν, τότε ἐνδείκνυται ἡ παρακολούθησις καὶ καθοδήγησις διὰ τὸ ἐπάγγελμα, διὰ τὸ ὁποῖον ἐκδηλοῦται σαφῶς ἡ ὅλη ἀτομικότης τοῦ παιδός. Πάντως, ἔστω καὶ διὰ τὸν περιορισμένον τοῦτον σκοπὸν, ἐνδείκνυται, ἵνα καὶ οἱ σπουδασταὶ τῶν Παιδαγωγικῶν Ἀκαδημιῶν λαμβάνωσι γνῶσιν τῶν περὶ ἐπαγγελματικοῦ προσανατολισμοῦ σχετικῶν ἐρευνῶν καὶ προσπαθειῶν. Ἡ ἔρευνα καὶ ἐπεδίωξις τῆς ἀνιχνεύσεως τῆς φύσεως τοῦ ἀτόμου καὶ δὴ τῶν ἐν σχολείοις φοιτῶντων νέων καὶ νεανίδων πρὸς ἐπαγγελματικὸν προσανατολισμὸν τῶν, ἐνδείκνυται νὰ γίνεται εἰς τὰς δύο τελευταίας γυμνασιακὰς τάξεις, ὅτε εἰς τὴν ἡλικίαν τῶν 17 καὶ 18 ἐτῶν ἔχει ἀρχίσει ὁ νέος στρεφόμενος πρὸς ἀνίχνευσιν καὶ γνῶσιν τοῦ ἐσωτερικοῦ εἶναί του, δυνάμενος νὰ ἐκδηλωθῇ ἐπὶ τῶν διαθέσεων καὶ κλίσεων του διὰ τὸ μέλλον. Δι' οὗ ἐπιβάλλεται, ἵνα εἰς τὰς δύο ταύτας τελευταίας τάξεις τοῦ γυμνασίου οἱ μαθηταὶ τελῶσιν ὑπὸ συστηματικὴν παρακολούθησιν τῶν τε διαθέσεων, κλίσεων καὶ δεξιοτήτων τῶν οὕτως, ὥστε κατὰ τὸ πέρας τῶν γυμνασιακῶν τῶν σπουδῶν νὰ δύναται ὁ Σύλλογος νὰ παρέχῃ εἰς τοὺς γονεῖς ὑπὸ δεξιῶν περὶ τῆς καταλληλότητος τοῦ τέκνου τῶν δι' ὀριζόμενον ἐπάγγελμα ἢ ἔργον, ἐπὶ τῇ βάσει προσλήγου τῆς φύσεώς του. Ἴνα ὁμως τοιαῦτα ἀπαίτησεις δυνηθῶσι νὰ τεθῶσιν εἰς πρακτικὴν ἐφαρμογὴν, πρέπει νὰ προηγηθῇ ἡ ἀναδιοργάνωσις τῆς Μέσης Παιδείας καὶ ὁ περιορισμὸς τοῦ ἀριθμοῦ τῶν μαθητῶν τῶν γυμνασίων εἰς 400—500, καὶ ἀνώτατον ὄριον, ἵνα καταστῶσιν ὄντως μορφωτικὰ ἱδρύματα, μὴ ἀχρηστευόμενου τοῦ ἐν αὐτοῖς διδασκτικοῦ προσωπικοῦ ἐκ τοῦ ὑπεράγαν ὀγκώδους ἀριθμοῦ τῶν ἐν αὐτοῖς φοιτῶντων. Ἐπίσης ἐνδείκνυται, ὅπως οἱ Γυμνασιακοὶ ἀπαλλάγῃσι τῆς ἐξαντικῆς γραφειοκρατικῆς ἐργασίας, τῆς παραλυνοῦσας πᾶσαν γενικωτέραν μορφωτικὴν προσπάθειάν των.

Δευτέρα κυρία δυσχέρεια εἰς τὸν ὀρθὸν ἐπαγγελματικὸν προσανατολισμὸν εἶναι ἡ ἀδυναμία τῆς ἀσφαλοῦς διαγνώσεως ὑπὸ τῆς ψυχολογίας τῆς πραγματικῆς φύσεως καὶ τοῦ χαρακτήρος τοῦ

1) Ed. Spranger, Kultur und Erziehung ἐνθ. in Grundlegende Bildung - Berufsbildung, Allgemeiner Bildung, σελ. 169.

παρατήρησιν νέου. Ἐκτὸς τούτου πλεῖσθ' ὅσα εἰσὶν ἐπὶ τὰ ἐπιπροσθούνητα ἐμπόδια εἰς τὴν διάγνωσιν ταύτην, προσερχόμενα ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ἐκ μέρους τοῦ τοῦ ὑπὸ προσανατολισμόν, ὡς ἐπὶ παραδεί-

Ο ἑπηρεασμός του ἀπὸ τὰς ἐκάστοτε κρατούσας κοινωνικαῖς συνθήκας καὶ τὴν ἐκάστοτε ἀξίαν ἢ ἀπαρτισμένην ἐπαγγελμάτων. Οὕτως ἐπὶ παραδείγματι εἰς πρότερον χρόνους οἱ νέοι μας ἐστρέφοντο πρὸς τὰς ἐρωτώμενοι ἐδείκνυν τὴν προτίμησιν τῶν ἐκ τῆς τραπεζικῆς ἐπάγγελμα, καλύτερον τῶν ἄλλων ἀμειβόμενον· εἰς ἔτι δὲ παλαιότερους χρόνους περιεφέροντο τὸ ἐπάγγελμα τοῦ ἀξιωματικοῦ, λόγῳ τῆς ἐκτιμήσεως ἣς ἀπῆλθεν ὁ ἀξιωματικὸς ἐν κοινωνίᾳ καὶ τῶν δυσχερειῶν πρὸς ἐπιτυχίαν ἐν αὐτῇ, παρὰ ἀπὸ ἐμφυτον κλίσειν καὶ διαθέσιν, ἀλλὰ πρὸς ἱκανοποίησιν τῆς φιλοδοξίας τῶν. Ἐκ τούτων φαίνεται, ὅτι διὰ τὴν διάγνωσιν τῆς πραγματικῆς περὶ τοῦ νέου καὶ τὸν ὀρθὸν προσανατολισμόν τὸν δὲν δυνάμεθα νὰ ἐμπιστευώμεθα ἀλογίστως καὶ εἰς τὰς ἰδίας του ἐπιθυμίας καὶ ἀνακινήσεις.

Ἐκτὸς τῶν ἀνωτέρω δέον νὰ ληφθῇ ὑπ' ὄψιν, ὅτι οἱ νέοι μας πολλάκις καὶ συχνὰ μεταβάλλουν καὶ δι' ἐπάγγελμά τι κλίσεις καὶ προτιμήσεις τῶν, παρασυρόμενοι εἴτε ὑπὸ ἐναλλασσομένων φιλοδοξιών, χωρὶς ὑπολογισμόν τῶν προδιαθέσεων καὶ ἱκανοτήτων τῶν, εἴτε ὑπὸ ἀντιζηλίας πρὸς ἐτέρους μαθητάς τῶν. Ἐν τῷ ἀξιολόγῳ συγγράμματι τοῦ «Ἀρ. Ἀσπιώτου: «Ὁ ἐπαγγελματικὸς προσανατολισμός»¹⁾ ἀναγράφεται σχετικῶς: «Ὁ Meil ἀναφέρει παραδειγμα ἐφήβου, ὁ ὁποῖος ἐντὸς ὀλίγου χρόνου ἐβίβησε νὰ γίνῃ γεωμέτρης, κατόπιν ἱστορικός, κατόπιν ναύτης, κηπουρὸς καὶ κατέληξε ζαχαροπλάτης». Εἰς τὴν μεταβολὴν τῶν διαθέσεων τοῦ ἀτόμου συμβάλλει, ἐκτὸς τῶν μνημονευθέντων λόγων, καὶ ἡ μεταβολὴ τῶν ἀξιολογικῶν πεποιθήσεων τοῦ αὐτοῦ, εἴτε ἐπιδράσει τῆς ἀγωγῆς, εἴτε ἐκ συναναποτροφῶν, εἴτε ἐξ ἀναγνώσεων κ.τ.δ.

Επὶ τούτοις δέον νὰ λαμβάνηται ὑπ' ὄψιν καὶ ἡ ἐπιθυμία καὶ ἐπιβολὴ τῆς οἰκογενείας πρὸς ἐπιλογὴν πολλάκις ἐπαγγέλματος ἀσχομένου ὑπὸ τοῦ πατρὸς ἢ τῶν προγόνων χωρὶς ὑπολογισμόν τῶν διαθέσεων καὶ ἱκανοτήτων τοῦ νέου πρὸς ἀνάληψιν καὶ εὐδοκίμησιν εἰς τὸ ὑπὸ τοῦ πατρὸς ἀσκούμενον ἐπάγγελμα. Οὕτω πολλάκις ὁ ἱατρὸς πατὴρ ὠθεῖ καὶ παραρτίζει τὸν μέλλοντα νὰ ἀποφοιτήσῃ τοῦ γυμνασίου τὸν διὰ τὸ ἱατρικὸν ἐπάγγελμα, ἀναλογισάμενος μᾶλλον τὴν διαθέσιν αὐτῷ τῆς πελατείας, ἀντιζηλίας κ.τ.δ. Ὅμοίως σκέπτεται καὶ ὁ πατὴρ μηχανικός, συμβολαιογράφος κ.ἄ. χωρὶς νὰ ἀναλογισθῇ καὶ ἐλέγχουν τὰς προδιαθέσεις καὶ τὴν φύσιν τοῦ υἱοῦ τῶν.

Σήμερον μάλιστα, ὅτε τὸ πλῆθος τῶν ἀπολυομένων ἐπὶ τῶν γυμνασίων, ἀγωνιοῦν διὰ τὸ μέλλον, τρέφει καὶ παλαίει κατὰ τὰς εἰσιτηρίους ἐξετάσεις πρὸς ἐπιτυχίαν θέσεώς τινος εἰς τὰς διαφόρους Ἀνωτάτας Σχολάς, πολλάκις ἐπαλλήλως ὑφιστάμενον ἐκτετατοὺς ἐξετάσεις, δι' οὐδὲν ἄλλο ἐνδιαφέρεται

εἰμὴ διὰ τὸν μέλλοντα βιοπορισμόν του, χωρὶς νὰ λαμβάνῃ ὑπ' ὄψιν τὰς προδιαθέσεις καὶ τὴν ἐν τῷ ἐκλεγμένῳ ἐπαγγέλματι ἀποστολὴν του.

Βεβαίως διὰ μερίδα ψυχολόγων καὶ εἰδικῶν ὑπάρχει πρόχειρον, ἀσφαλὲς καὶ ταχὺ ὄργανον καὶ μέσον πρὸς διάγνωσιν τῆς πραγματικῆς φύσεως τοῦ παιδὸς καὶ τόν, κατ' αὐτήν, ἐπαγγελματικὸν προσανατολισμόν. Πρόκειται περὶ τῶν λεγομένων tests τ.ἔ. τῶν κριτηρίων εὐφυΐας καὶ λοιπῶν ἰδιοτήτων τοῦ ἀκόμου, ἐπὶ τῶν ὁποίων τόσαι ἐλπίδες ἐστηρίχθησαν εἰς τὸ παρελθόν καὶ τόσος λόγος ἐγένετο. Δι' ἡμᾶς ἡ σημασία τῶν εἶναι λίαν περιορισμένη καὶ ἡ χρῆσις τῶν ἀνίκανος πρὸς ἐξιχνύσιν τῆς ἀτομικότητος¹⁾. Χαίρομεν δὲ διότι αἱ περὶ αὐτῶν δοθαὶ ἀντιλήψεις ἐγενικεύθησαν εἰς τὴν ἐποχὴν μας. Οὕτως ὁ Α. Ἀσπιώτης γράφει σχετικῶς τὰ ἑξῆς: «Ἐν τούτοις θὰ ἦτο ἀναγκαῖον νὰ τονισθῇ, πόσον ἡ σύγχρονος ἐρευνα ἔχει ἐπίγνωσιν τῆς ἀνεπαρκούς συμβολῆς τῶν tests, ἰδίως, εἰς τὰ ὁποῖα τόση εἶχεν ἀποδοθῇ σημασία. Πολλοὶ συγγραφεῖς ἀναγνωρίζουν, ὅτι ἡ τυφλὴ καὶ ἀποκλειστικὴ χρησιμοποίησις τεχνοψυχολογικῶν μόνον δεδομένων, ὅχι μόνον δὲν ἔφερε τὰ προσδοκώμενα ἀποτελέσματα, ἀλλὰ καὶ ὠδήγησεν εἰς μεγάλα σφάλματα...»²⁾.

Τὰς ἀνωτέρω δυσχερείας δέον, ἄρα, νὰ ἔχη ὑπ' ὄψιν ὁ μέλλον καθοδηγητὴς τῶν νέων, εἰς ἀνάληψιν τοῦ προσιδιαζόντος αὐτοῖς ἔργου.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1) Eduard Spranger: Kultur und Erziehung. Leipzig, Quelle und Meyer 2a ἐκδόσις 1923, Grundlegende Bildung, Berufsbildung, Allgemeinbildung.

2) Georg Kerschensteiner: Theorie der Bildung. B. C. Teubner 1926.

3) Ἀντωνίου Τσίριμπα καὶ Εὐριπίδου Κωνσταντοπούλου: Στοιχεῖα Ἐπαγγελματικοῦ Προσανατολισμοῦ. Ἀθῆναι 1953.

4) Ἀρ. Α. Ἀσπιώτης: Ὁ ἐπαγγελματικὸς προσανατολισμός. Ἀθῆναι, 1951.

5) Κ. Ι. Παπαζαχαρίου: Ἡ ἐκπαίδευσις ἐν τῇ ξένη. Σχολεῖα Γενικῆς, Ἐπαγγελματικῆς καὶ ἐμπορικῆς μόρφωσης ἐν Αὐστρίᾳ. Ἀθῆναι 1933.

6) Δημ. Γ. Φωκά: Ἐπαγγελματικὴ Ἐκπαίδευσις. Ἐπετηρίς Γ'. Ἰδρύματος Κρατικῶν Ὑποτροφιῶν. Ἀθῆναι 1953, σελ. 14—21.

7) Ἐμπορικαί—ἐπαγγελματικαὶ Σχολαὶ ἀνὰ τὸ Κράτος.

8) Ἐπετηρίς Α'. Ἰδρύματος Κρατικῶν Ὑποτροφιῶν. Ἀθῆναι 1951.

1) Σχετικῶς π.ρ.β.λ. Γεωργίου Παλαιολόγου: Ἡ ἀντιθέσις ἐν τῇ Ψυχολογικῇ ἐρευνῇ, ἐκδ. Β' Κεφ. βον σελ. 90—121.

2) Α. Ἀσπιώτης: Ὁ ἐπαγγελματικὸς προσανατολισμός, ἐνθ. ἀν. σελ. 31 καὶ ἑξῆς.

1) Ἀρ. Ἀσπιώτης, Ψυχίατρον: Ὁ ἐπαγγελματικὸς προσανατολισμός, Ἀθῆναι 1951, σελ. 39.

ΚΩΝΣΤ. Ι. ΚΙΤΣΟΥ, Πτυχιούχου τῶν Παιδαγωγικῶν τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Γενεύης

ΑΙ ΕΝΝΟΙΑΙ ΚΑΙ ΑΙ ΣΚΕΨΕΙΣ ΤΟΥ ΠΑΙΔΙΟΥ ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΗΘΙΚΗΣ, ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΚΟΣΜΟΥ ΚΑΙ ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΘΕΟΥ¹⁾ (ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΕΞΕΛΙΚΤΙΚΗΝ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΝ ΤΗΣ ΣΧΟΛΗΣ ΤΟΥ Κ. Α. GESELL)

Κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη ἦλθον εἰς φῶς ἀξιόλογα πορίσματα ἐκ πολυετῶν ἐρευνῶν τῶν ἐργατῶν τῆς ἐξελικτικῆς ψυχολογίας. Σήμερον δυνάμεθα νὰ διακρίνωμεν τρεῖς μεγάλας Σχολὰς τῆς ψυχολογίας τοῦ παιδιοῦ: α) τὴν Γαλλικὴν Σχολὴν τοῦ κ. H. Wallon, β) τὴν Ἑλβετικὴν Σχολὴν τοῦ κ. J. Piaget καὶ γ) τὴν Ἀμερικανικὴν Σχολὴν τοῦ κ. Gesell, τοῦ κ. L. Carmichael καὶ τοῦ κ. Kurt Lewin.

Αἱ ἐκτιθέμεναι ἐν συνεχείᾳ ἀπόψεις ἀναφέρονται εἰς τὰ πορίσματα τῆς Σχολῆς τοῦ κ. A. Gesell, διατυπωθέντα εἰς πολλὰ συγγράμματα του, ἐκ τῶν ὁποίων μερικὰ μετεφράσθησαν εἰς τὴν Γαλλικὴν, ὡς π.χ. «Le jeune enfant dans la civilisation moderne» (1948) «L'enfant de 5 à 10 ans» (1949) κλπ.

Ὁ κ. Arnold Gesell εἶναι Διευθυντὴς τῆς «Κλινικῆς διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ παιδιοῦ» εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τοῦ Yale εἰς New Haven τῆς Ἀμερικῆς. Ἐπὶ πολλὰ ἔτη πειραματίζεται μὲ ἄλλους ἐπιστήμονας καὶ μελετᾷ ἐπιστημονικῶς τὴν ἐξέλιξιν τῆς ψυχροσωματικῆς προσωπικότητος τοῦ παιδιοῦ.

Κατὰ τὰς μελέτας του διεπίστωσεν: α) ἰδιαίτερα στάδια εἰς τὴν ἐξέλιξιν αὐτὴν, ἀντιστοιχοῦντα πρὸς τὰ ἔτη τῆς ἡλικίας καὶ β) μίαν ἐσωτερικὴν δύναμιν τῆς παιδικῆς προσωπικότητος πρὸς ἐξέλιξιν. Ἡ ὠρίμασις τοῦ παιδιοῦ, προέουσης τῆς ἡλικίας του, καὶ ἡ ἀποκτωμένη πείρα του ἀπὸ τὴν φύσιν καὶ τὴν κοινωνικὴν ζωὴν ἀποτελοῦν, κατὰ τὸν Gesell, τοὺς παράγοντας, οἱ ὁποῖοι καθορίζουν τὴν ἀνάπτυξιν του.

Ἡ ἐξελικτικὴ ψυχολογία τοῦ Ἀμερικανοῦ ἐπιστήμονος ἀναφέρεται εἰς δέκα κύρια σημεῖα τῆς διαγωγῆς τοῦ παιδιοῦ ἀπὸ τῆς γεννήσεώς του μέχρι τῆς ἡλικίας τῶν 10—11 ἐτῶν, ἥτοι: α) Χαρακτηριστικὰ τῶν κινήσεων τοῦ παιδιοῦ, β) ἀτομικὴ ὑγιεινὴ, γ) ἐκδηλώσεις τῶν συγκινήσεων καὶ ἀψιθυμιῶν, δ) Φόβοι, τρόμοι καὶ δρεῖρα τοῦ παιδιοῦ, ε) τὸ «ἐγὼ» καὶ τὸ φῶλον, στ) αἱ κοινωνικαὶ σχέσεις, ζ) τὸ παιγνίδι καὶ ὁ ἐλεύθερος χρόνος τοῦ παιδιοῦ, η) σχολικὴ ζωὴ, θ) ὁ ἠθικὸς βίος, ι) αἱ φιλοσοφικαὶ σκέψεις τοῦ παιδιοῦ.

Κατωτέρω θὰ ἐκθέσωμεν τὰ πορίσματα μόνον περὶ τῶν ἐννοιῶν τῆς Ἠθικῆς, τοῦ Σύμπαν-

1) Ἡ παρούσα μελέτη ἀποτελεῖ περιληπτικὸν ἀπόσπασμα ἐκ τῆς ὑπὸ ἔκδοσιν πραγματείας μας «Ἐπιστημονικοὶ προσανατολισμοὶ τῆς συγχρόνου Παιδαγωγικῆς (Φιλοσοφικὴ θεμελιώσις τῆς Παιδαγωγικῆς—Παιδαγωγικὴ ψυχολογία—Πειραματικὴ Παιδαγωγικὴ—Ἐπιστημ. Ἐργαστήρια)».

τος καὶ τοῦ Θεοῦ εἰς τὸ παιδί. Δὲν πρέπει νὰ θεωρῶμεν τὰ ἐκτιθέμενα χαρακτηριστικὰ ἐκάστης περιόδου τῆς ἡλικίας του ὡς αὐστηροὺς κανόνας οὐδὲ ὡς ὑποδείγματα. Ἀπεικονίζουν ἀπλῶς τοὺς τύπους ἐκείνους τῆς διαγωγῆς, τοὺς ὁποίους θὰ ἠυχόμεθα ἢ θὰ ἐπεθυμοῦμεν νὰ ἔχῃ τὸ παιδί τῆς δοθείσης περιόδου. Κάθε παιδί παρουσιάζει ἰδιαίτεραν ψυχολογικὴν σύνθεσιν κατὰ τὴν ἀνάπτυξιν του, ἢ ὅποια εἶναι προσωπικὴ εἰς αὐτό. Τὰ περιγραφόμενα φαινόμενα τοῦ βίου του δύνανται νὰ χρησιμεύσουν εἰς τὸ νὰ ἐρμηνεύσωμεν καλλίτερον τὴν ἀτομικότητά του καὶ νὰ ἐκτιμήσωμεν τὸ ἐπίπεδον τῆς ὠριμότητός του.

Τὸ κεφάλαιον τοῦτο περὶ τοῦ ἠθικοῦ βίου καὶ περὶ τῶν φιλοσοφικῶν σκέψεων τοῦ παιδιοῦ ἔχει μεγίστην σημασίαν διὰ τὸ ἔργον τῆς ἀγωγῆς εἰς τὴν οἰκογένειαν καὶ εἰς τὸ σχολεῖον. Αἱ ἐκτιθέμεναι ψυχικαὶ ἐκδηλώσεις ἀναφέρονται εἰς τὰ παιδιὰ τῆς Ἀμερικῆς. Δὲν νομίζομεν ὅμως, ὅτι θὰ εἶναι πολὺ διαφορετικαὶ ἀπὸ ἐκείνας τῶν Ἑλληνοπαίδων. Εἶναι, ἐξ ἄλλου, ἀπαράτητον νὰ ἀνοιχθοῦν οἱ ὀρίζοντες πρὸς δημιουργίαν Ἑλληνικῆς ἐξελικτικῆς ψυχολογίας. Ὁρισμέναι πειραματικαὶ ἐργασίαι τῶν κ. κ. Ν. Ἐξαρχοπούλου, Γ. Σακελλαρίου καὶ Σ. Καλλιᾶφα ἀποτελοῦν τὴν ἀρχὴν, τῆς ὁποίας τὴν συνέχειαν δύνανται νὰ πραγματοποιήσουν καὶ ἄλλοι παιδαγωγοὶ καὶ ψυχολόγοι τῆς πατρίδος μας, οἱ ὁποῖοι θὰ πιστεύουν, ὅτι ἡ Παιδαγωγικὴ δὲν εἶναι μόνον φιλοσοφία, ἀλλὰ καὶ ἀληθὴς ἐπιστήμη μὲ τοὺς νέους προσανατολισμούς της: α) τὴν Παιδαγωγικὴν Ψυχολογίαν καὶ β) τὴν Πειραματικὴν Παιδαγωγικὴν.

Α'. ΑΙ ΕΝΝΟΙΑΙ ΤΗΣ ΗΘΙΚΗΣ ΕΙΣ ΤΟ ΠΑΙΔΙ

Τὸ θέμα τοῦτο εἶναι ἀρκετὰ δύσκολον καὶ ἀκανθώδες. Κάθε συζητήσις ἀναφερομένη εἰς τὰ ἦθη καὶ ἔθιμα τῆς ζωῆς τῶν παιδιῶν ἢ τῶν ἐνηλίκων προκαλεῖ ἀναπόφευκτα τὴν δημιουργίαν συγκεχυμένων συγκινήσεων καὶ ἀντιτιθεμένων ἰδεῶν. Εἶναι σχεδὸν ἀδύνατον ν' ἀπομακρύνῃ κανεὶς τὰς ἤδη σχηματισθείσας ἰδέας τῶν ἐνηλίκων περὶ ἐκείνου, τὸ ὁποῖον «ῥοφεῖ» τὸ παιδί νὰ κάμῃ, καὶ διὰ τοῦτο δὲν δυνάμεθα νὰ ἀντιληφθῶμεν εὐκόλως ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον κάμνει τὸ παιδί καὶ ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον εἶναι ἀληθὲς καὶ ὀρθὸν ἠθικῶς δι' αὐτό.

Ὁ πολιτισμὸς μας χαρακτηρίζεται ἀπὸ ἠθικὰς κατευθύνσεις καὶ κανόνας, τοὺς ὁποίους πρέπει νὰ διατηρήσωμεν, ὥστε νὰ ἐπιζήσῃ οὗτος. Οἱ σοφοὶ κατὰ τὰς διαφόρους γενεὰς ἔχουν συζητήσει τὰ αἰῶνια προβλήματα τοῦ

καὶ τοῦ Κακοῦ. Ἡ Φιλολογία κάθε παιδοῦ παρουσιάζει ποικίλα τεκμήρια περὶ τῆς ἀρετῆς καὶ τῆς ἀμαρτίας, τοῦ καθήκοντος, τῆς ἐλευθερίας, τῆς δικαιοσύνης, τῆς συγγνώμης, τῆς ἐξουσίας, τῆς καθάρσεως, τῆς ἀμοιβῆς, τῆς ἀπορίας, τοῦ σφάλματος.

Εἰς ὅτι ἀφορᾷ τὸν ἠθικὸν βίον τοῦ παιδιοῦ ἐκτείνεται πολὺ μακρὰν ἀπὸ τὴν ἐποχὴν, ὅπου γίνεται συζήτησις περὶ τῆς ἐκ γενετῆς διαφθορᾶς τοῦ. Αἱ τοιαῦται χίμαιραι τοῦ παρελθόντος λέγει ὁ Gesell, δὲν ἔχουν ἐξαφανισθῆναι. Ὅλοι π.χ. συνδέομεν τὰς σκέψεις μας μετὰ ὁρισμένα αὐθεντικά δόγματα ἀπολύτου καὶ ἀμεταβλήτου, τὰ ὅποια δὲν μᾶς ἐπιτρέπουν νὰ ἴδωμεν καθαρὰ τὴν ἀληθῆ καὶ συνεχῶς μεταβαλλομένην ἰδιοσυστασίαν τοῦ παιδιοῦ κατὰ τὴν ἀναπτύξιν του ὑπὸ διαφόρους προόδους καὶ ἐν τῶν διαφόρους μορφὰς τῆς διαγωγῆς του. Οἱ ἰδιαίτεροι μηχανισμοὶ τῆς ἀναπτύξεως τοῦ παιδιοῦ ἀρχίζουσιν ἀπὸ τὴν μικρὰν παιδικὴν ἡλικίαν καὶ συνεχίζουσιν καθ' ὅλην τὴν ἐφηβείαν προοδευτικῶς πλουτιζόμενοι εἰς τελειότητα. Τούτου μερικαὶ ἐρωτήσεις σχετικαὶ πρὸς τὴν τοιαύτην ἐξέλιξιν. Πότε σχηματίζεται ἡ ἠθικὴ εἰς τὸ παιδί; Ὅταν συγκρίνῃ κανεὶς τὴν ἀφάνιστον ἠθικὴν ἐξέλιξιν τοῦ παιδιοῦ, κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς ἡλικίας του, μετὰ τὴν αὐξησιν ἐκείνην τὴν σχετικῶς μικροτέραν, κατὰ τὰ ἑπόμενα δέκα ἔτη, δὲν διαπιστώνει ἀληθῶς εἰςαιρετικὰς προόδους. Μέχρι ποίου σημείου οἱ ἐν ἡλικίᾳ ἔχουσιν διαβῆ τὰς βαθμίδας τῆς ἠθικῆς τῆς παύσης καὶ δευτέρας παιδικῆς ἡλικίας;

Εἰς τὴν Παιδαγωγικὴν Ψυχολογίαν δὲν ἐνδιαφέρει τόσο ὁ ὁρισμὸς τῆς ἠθικῆς ὡς ἱκανότητος νὰ διακρίνωμεν εἰς τὰς σκέψεις καὶ πράξεις τὸ ἀγαθὸν καὶ τὸ κακόν, ὅσον ἡ ἐξέλιξις αὐτῆς τῆς ἱκανότητος, ὅπως ἐκδηλοῦται κατὰ τὴν διαγωγὴν τοῦ ἀτόμου. Τὸ παιδί δὲν γεννᾶται μετὰ μίαν ἀδύνατον ἠθικὴν συναισθησιν, ἡ ὅποια θὰ ἐνδυναμοῦται κατὰ τὴν ἀνάπτυξιν του. Γεννᾶται μετὰ μερικὰς διαθέσεις καὶ δυνατότητας, αἱ ὁποῖαι ὑπόκεινται ἀπὸ ἡμέρας εἰς ἡμέραν εἰς μίαν προοδευτικὴν διοργάνωσιν, λέγει ὁ κ. Gesell.

1) Ἀπὸ τῆς ἡλικίας τῶν 6 ἐβδομάδων τὸ παιδί χαμογελᾷ μόνον του. Πρόκειται περὶ τῆς «ἐγώκεντρικῆς μειδιάματος». Κατὰ τὴν 12ν ἐβδομάδα ἀπαντᾷ μετὰ ἓνα «χαμόγελο» εἰς τὸν πατέρα ἢ τὸν πρόσωπον τῆς μητέρας του—χαμόγελο ἀπαντήσεως καὶ ἐπικοινωνίας μετὰ τὸν συναισθητόν.

2) Κατὰ τὴν 12ν ἐβδομάδα τὸ παιδί λαμβάνει αὐθόρμητως τὴν πρωτοβουλίαν δι' ἓνα πειρασμὸν «χαμόγελο»—χαμόγελο ἀμοιβαίων κοινωνικῶν σχέσεων. Εἰς τὰ διαδοχικά αὐτῶν μειδιάματα διακρίνομεν τὸν ἐσωτερικὸν δυσηκτικόν, ὁ ὁποῖος κατευθύνει τὴν ἐξέλιξιν τῶν ἠθικῶν ἐννοιῶν τοῦ παιδιοῦ. Ὁ βασικὸς ἐκείνου δυναμισμὸς, ὁ ὁποῖος ἐπαναλαμβάνεται συνεχῶς μετὰ τὰς συνεχῶς πλουτιζόμενας ἐπεξεργασίας, κατὰ τὴν ἐλικοειδῆ πορείαν τῆς ἐξέλιξεως τοῦ παιδιοῦ, διακρίνεται εἰς τρεῖς φά-

σεις: α) τὴν ἐγώκεντρικὴν, β) τὴν φάσιν τῆς κοινωνικῆς συσχέτισεως καὶ γ) τὴν ἀλληλοδιαδόχως ἀτομικὴν καὶ κοινωνικὴν φάσιν.

3) Τὸ βρέφος εἶναι ἤδη εὐαίσθητον εἰς τὰ μειδιάματα τῆς ἐπιδοκιμασίας. Μετ' ὀλίγον, ὁμοίως, θὰ εἶναι εὐαίσθητον καὶ εἰς τὰς συνοφρυώσεις τῶν ἐνηλίκων. Πολὺ ἔνωρίς (περὶ τὴν 36ν ἐβδομάδα) ἀντιδρᾷ εἰς τὸ προειδοποιητικόν «μή... μή...», ὅπως τὸ μέλος μιᾶς κοινωνίας ἔναντι αὐστηρᾶς ῥήτης διαταγῆς. Εὐρίσκομεν εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ τὰ σπέρματα τῆς ἀπαγορεύσεως καὶ τῆς κοινωνικῆς ἀποδοκιμασίας. Περὶ τὸ πρῶτον ἔτος τῆς ἡλικίας του τὸ βρέφος ἔχει ἀναπτύξει τόσο τὰς «κοινωνικὰς σχέσεις του», ὥστε θέλει νὰ δημιουργῇ εὐχαρίστησιν εἰς τοὺς ἄλλους. Εὐχαριστεῖται νὰ ἐπαναλαμβάνῃ πράξεις, αἱ ὁποῖαι κάμνουν τοὺς ἄλλους νὰ γελοῦν.

4) Τὸ παιδί δέχεται τὸν πολιτισμὸν τῆς κοινωνίας του καὶ ἐγκλείεται οὕτως εἰς σύνθετον δίκτυον μειδιαμάτων καὶ συνοφρυώσεων, ἐπιδοκιμασιῶν καὶ ἀποδοκιμασιῶν. Θὰ ἐνόμιζε κανεὶς, ὅτι ἡ ἠθικὴ του συγκρότησις ἐπετεύχθη. Ἀπαιτεῖται ὅμως προσοχή, διότι περὶ τῶν 15ον μηνῶν ἔχει ἤδη τόσο ἰσχυρὰν θέλησιν, ὥστε δὲν ἐνδιαφέρεται γιὰ τὸ «μή... μή...». Ἐπὶ μὲν νὰ ἐνεργῇ καὶ νὰ ἐκτελῇ πράξεις μετὰ τὰς ἰδίας του δυνάμεις καὶ ἐνίοτε μέχρις ὑπερβολῆς. Δὲν δέχεται πλέον τὴν προστασίαν, τὴν ὁποίαν ἐπεθύμει κατὰ τὸν 12ον μῆνα. Ρίπτει κάτω τὰ παιγνίδια του κατὰ αὐταρχικὸν τρόπον. Δὲν δυνάμεθα ἀσφαλῶς νὰ ἐξαγάγωμεν συμπεράσματα ἠθικά ἀπὸ αὐτὴν τὴν θορυβώδη καὶ πεισματώδη διαγωγὴν του, διότι εἶναι ἀκόμη πολὺ μικρόν. Μὲ ἐπιείκειαν κρίνοντες, ἀντιλαμβάνομεθα τὴν εὐνοϊκὴν καὶ ἐπικοινωνιακὴν σημασίαν τῶν μεταβολῶν τῆς αὐξήσεώς του, αἱ ὁποῖαι λαμβάνουν χώραν ἐνώπιόν μας. Παρὰ ταῦτα, ἡ διαγωγὴ τοῦ παιδιοῦ πολὺ συχνὰ ἐρμηνεύεται κακῶς ἐξ αἰτίας μιᾶς αὐστηρᾶς ἐφαρμογῆς τῶν κανόνων περὶ τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ κακοῦ. Ὅταν πλησιάζῃ π.χ. ἡ ἑορτὴ τῶν γενεθλίων τοῦ παιδιοῦ, ὁ κάθε γονεὺς (εἰς Ἀμερικὴν), ἐπιθυμῶν τὸ ἀπόλυτον, μετὰ τὴν αὐξησιν τῆς ἡλικίας, περιμένει πολλὰ ἀπ' αὐτό. Ἡ ἔξις τοῦ παιδιοῦ διὰ τὴν καθαρότητα δύναται νὰ ἀποτελέσῃ τὸ θέμα τῆς ἀπολύτου ἐπιδοκιμασίας ἢ ἀποδοκιμασίας τῶν γονέων. Τὸ παιδί περὶ τὸν 18ον μῆνα χαμηλώνει, ἀπὸ ἐντροπὴν, τὴν μικρὰν κεφαλὴν του, ἐὰν θεωρηθῇ «υπεύθυνον» διὰ τὴν «λάσπην εἰς τὸ πάτωμα». «Εἶναι πλέον ὑπεύθυνον», λέγουν οἱ γονεῖς. Ἀπαντᾷ συνήθως ἀποτόμως εἰς τὰς κρίσεις τῶν γονέων καὶ ἀποδίδει τὴν κακὴν πρᾶξιν εἰς κάποιον ἄλλον, ὡς νὰ ἐζητῇ μίαν τυχαίαν δικαιολογίαν. Γεννᾶται ὅμως ἓνα ἐρώτημα:

Τὰ ἀνωτέρω μᾶς φανερώνουν, ὅτι τὸ μικρὸν παιδί τῆς προσχολικῆς ἡλικίας διακατέχεται ἀπὸ ἠθικὴν συναισθησιν καὶ δύναται κανεὶς νὰ τὸ θεωρῇ ἱκανὸν νὰ ἐντρέπεται διὰ τὰς πράξεις του καὶ νὰ ἔχῃ συνειδήσιν διὰ τὸ σφάλμα

τουι. Ἐάν ἡ ἠθικὴ συναισθησις ᾗτο μία ἰδιαιτέρα λειτουργία τοῦ πνεύματος, θὰ ἀπαντούσαμε θετικῶς, λέγει ὁ Gesell. Τὸ πνεῦμα ὅμως τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἓνα σύστημα ἀφαντάστως σύνθετον, ἀπὸ τὸ ὁποῖον δὲν δυνάμεθα νὰ διαχωρίσωμεν τὰ στοιχεῖα τῆς ἠθικῆς συνειδήσεως.

Διὰ νὰ ἐκτιμήσωμεν τὴν ἠθικὴν σημασίαν τῆς διαγωγῆς ἐνὸς παιδιοῦ 18 μηνῶν, πρέπει νὰ παρατηρήσωμεν αὐτὸ εἰς ὅλας τὰς ἰδιότητάς του καὶ ὄχι εἰς μόνην τὴν συνειδησίν του.

Δὲν νομίζομεν, λέγει ὁ κ. Gesell, ὅτι ἡ συναισθησις τῆς εὐθύνης ἐκ μέρους τοῦ εἶναι βαθεῖα καὶ ὅτι διακατέχει ὁλόκληρον τὴν προσωπικότητά του. Εἶναι τώρα ἀνίκανον, πιθανόν, νὰ «κοκκινίζη», ἂν καί, ἐν ἡ δύο ἔτη κατόπιν, τὸ πολὺ εὐαίσθητον παιδί δύναται νὰ «κοκκινίζη», ὅταν τὸ ἐπιπλήττη κανεῖς δι' ἐν σφάλμα του.

Ἡ ἐμβρόντητος ὄψις τοῦ παιδιοῦ τῶν 18 μηνῶν φανερώνει μίαν ἀπλὴν μορφήν δειλίας καὶ συστολῆς, συνδεδεμένην πολλὰκις μὲ τὰς λειτουργίας τῆς ἀφοδεύσεως, αἱ ὁποῖαι συσχετίζονται μὲ ποικίλας συγκινήσεις.

Ἡ ἠθικὴ συναισθησις εἶναι ἀκόμη ἀσθενής. Θὰ χρειασθοῦν ἀρκετὰ ἔτη ὠριάνσεως καὶ πείρας, ὥστε νὰ καταστή ἱκανὸν τὸ παιδί δι' ἀνωτέρας ἠθικὰς κρίσεις.

5) Τὸ παιδί τῶν 2½ ἐτῶν ἀσχολεῖται συχνάκις μὲ τὴν πραγματοποίησιν δύο ἀντιθέτων σκοπῶν. Τὰ ἄκρα τὸ ἐλκύουν ἴσως ἐξ ἴσου. Μὲ τὴν πείραν ὅμως καὶ μὲ τὴν βοήθειαν τῶν ἐνηλίκων μανθάνει νὰ ἐκλέγῃ ἐντὸς τῶν ὁρίων τῶν αὐξανόμενων ἱκανότητων του. Περί τὸ 3ον ἔτος ἐπιθυμεῖ ἀληθῶς νὰ ἐκλέγῃ καὶ φθάνει νὰ κλαίῃ, ἐάν δὲν πραγματοποιηθῇ ἡ ἐκλογή του. Ὑπὸ τὰ ὅρια τῆς ὠριάνσεώς του, τὴν στιγμὴν αὐτὴν, ἀποκτᾷ μίαν ἠθικὴν δύναμιν καὶ ἀναλαμβάνει ἢ θὰ πρέπει νὰ ἀναλαμβάνῃ εὐθύνας ἐν τῷ μέτρῳ τῶν δυνάμεων του.

6) Κατὰ τὸ 4ον ἔτος, ἐκ λόγων ἀναπτύξεως ἤδη, τὸ παιδί φαίνεται ὀλιγώτερον εὐαίσθητον εἰς τοὺς ἐπαίνους καὶ εἰς τὰς κατηγορίας. Εἰς περιπτώσεις ἐπιβολῆς τῆς πειθαρχίας εἶναι ἀπαραίτητοι νέαι δικαιολογίαι καὶ ἄλλα μέσα. Ἐπιρρίπτει εὐκόλως κατηγορίας εἰς τὰ πράγματα καὶ ἐνίοτε ἀναγνωρίζει τὰ σφάλματά του. Εἶναι συχνάκις ἀπειθαρχον καὶ ἐπιμένει εἰς ὠρισμένας ἀποφάσεις του. Ἡ ἀμίλλα καὶ ὁ προσδιορισμὸς σκοπῶν ἀποτελοῦν καλὰ ἐρεθιστικά μέσα. Ἀρχίζει πλέον νὰ ἀντιλαμβάνεται τοὺς κανονισμοὺς τῆς ζωῆς καὶ τοὺς τρόπους ἐκτελέσεώς των. Ἐνδιαφέρεται ὀλίγον διὰ τὸ ἀγαθὸν καὶ διὰ τὸ κακόν, χωρὶς νὰ ἀντιλαμβάνεται πλήρως τὴν σημασίαν των. Ἐνδιαφέρεται διὰ τὴν ἰδιοκτησίαν του καὶ εἶναι ὑπερήφανον δι' αὐτήν. Ἐχει τὰς προτιμήσεις εἰς τοὺς φίλους του καὶ εἶναι ἱκανὸν νὰ μοιράζεται μὲ αὐτοὺς καὶ νὰ ἀνταλλάσῃ διαφορά ἀντικείμενα. Παίρνει μαζὶ του καὶ μεταφέρει εἰς τὸ σπίτι του, πολλὰκις, ἀντικείμενα.

τὰ ὁποῖα εἶδεν εἰς τὸ Νηπιαγωγεῖον του. Κατανοεῖ τὴν σημασίαν τῶν χρημάτων διὰ τὴν ἀγορὰν διαφόρων ἀντικειμένων. Ἡ ὑπερβολικὴ φαντασία του τὸ ὁδηγεῖ νὰ διηγητῇ ψευδῇ ἐπεισόδια.

7) Ἐνῶ, κατὰ τὴν ἡλικίαν αὐτήν, ἐμφανίζεται ἀπειθαρχον καὶ ἐπιθετικόν, κατὰ τὸ 5ον ἔτος, ἐπιδεικνύει κατευθυνόμενον, παρουσιάζει καὶ ἐκ νέου πειθαρχικόν.

Ἀναζητεῖ τότε καὶ δέχεται τὴν ἐπιβλεψιν. Ἐπιθυμεῖ νὰ ζητήσῃ τὴν ἐξουσιοδότησιν καὶ τὴν ἀδειαν διὰ τὰς διαφόρους πράξεις καὶ ἀπὸ ἀγνώστα ἀκόμη πρόσωπα. Θέλει νὰ «τὰ ἔχη καλά», ὡς λέγομεν, μὲ τοὺς ἄλλους. Ἡ μορφή αὐτὴ τῆς πειθαρχίας τοῦ ἐλκύει τὸν θαυμασμόν καὶ τὴν ἐκτίμησιν τῶν ἐνηλίκων. Εὐχαρίστως βοηθεῖ τὴν μητέρα του εἰς τὴν οἰκίαν. Ἐάν ἀρνεῖται κάποτε μίαν πρᾶξιν, τοῦτο ὀφείλεται ἢ εἰς τὸ ὅτι εἶναι ἄλλοι πολὺ ἀπασχολημένον ἢ εἰς τὸ ὅτι δὲν γνωρίζει πῶς νὰ φέρῃ εἰς πέρας τὴν νέαν προσπάθειαν.

Θυμῶναι καὶ κλαίει, ἐάν κανεῖς τὸ διορθῶν ἢ τὸ παρατηρῇ ἐπανελημμένως. Ἀποφασίζει εὐκόλως ἐκεῖνο, ποῦ θέλει. Δὲν θέλει νὰ παιδαγωγῇται «σάν ἓνα κακὸ παιδί». Ἐπιθυμεῖ νὰ ἔχη εἰς τὸ σπίτι του τὰ ἔργα, ποῦ κατεσκεύασεν εἰς τὸ σχολεῖον. Συνεχίζει φανταστικὰς διηγήσεις, ἀρχίζει ὅμως νὰ διακρίνῃ τὸ ἀληθὲς ἀπὸ τὸ φανταστικόν, διότι ὁμολογεῖ ἐνίοτε, ὅτι διηγεῖται «ψευτιές».

8) Ἀξιόλογοι ψυχολογικαὶ μελέται ἀρχίζουν νὰ ἐπιδροῦν ἐφ' ὅλης τῆς προσωπικότητός του. Ἡ ἐννοια τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τῆς καλῆς διαγωγῆς συνίστανται εἰς τὴν πειθαρχίαν εἰς τὰς ἐντολάς τῶν ἀνωτέρων. Ἀπὸ τῆς ἡλικίας τῶν 5—6 ἐτῶν λαμβάνει χώραν ἡ ἐπεξεργασία τῶν ἐννοιῶν τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ κακοῦ, ὡς ἐννοοῦν ταύτας οἱ ἐνήλικες, καθ' ὅσον τὸ παιδί κατανοεῖ βαθύτερον τὸ ἴδιόν του «ἐγώ» καὶ τὸ «ἐγώ» τῶν συμμαθητῶν καὶ μεγαλύτερων του. Ἡ παρατήρησις ἐπὶ τῆς ζωῆς τῶν ἄλλων τὸ βοηθεῖ νὰ κατανοήσῃ καλλίτερον τὸν ἑαυτόν του. Ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον αἰσθάνεται ἐσωτερικῶς δι' ἑαυτὸ, τὸ ἀποδίδει καὶ εἰς τοὺς ἄλλους. Οὕτω δὲν πρέπει νὰ μᾶς ἐκπλήσῃ τὸ γεγονός ὅτι τὸ παιδί τῶν 6 ἐτῶν ἔχει τὴν τάσιν νὰ ἀπατᾷ, καθ' ὅτι εἶδε νὰ ἀπατοῦν οἱ ἄλλοι αὐτό.

Ἐχει λεπτὴν συναισθησιν τῆς ἰδιοκτησίας. Δὲν ἀπασχολεῖται ἀκόμη μὲ τὰ θέματα τῆς τιμότητος καὶ ποτέ του δὲν θέλει νὰ χάσῃ κατὰ μὲ καλὴν θέλησιν. Ἀρνεῖται τὴν εὐθύνην του ὅταν ἀποδεχθῇ «ἀπατεῶν». Ἀρνεῖται τὸ σφάλμα του καὶ κατηγορεῖ τὰ ἀδελφία του, τὸν φίλον του ἢ τὴν μητέρα του. Εὐρίσκει δικαιολογίαν πρὸς κάλυψιν τῶν πράξεων του. Πιεζόμενον, ἀρνεῖται τὴν ἐκτέλεσιν κανόνων. Ἐχὺ ἀνάγκην ἀπλῶν ἐντολῶν, τὰς ὁποίας θέλει πρῶτον νὰ υἱοθετήσῃ. Ἀγαπᾷ τοὺς ἐπαίνους.

Ἀντιτίθεται εἰς τὰς σωματικὰς ποινὰς τὰς παρατηρήσεις. Δὲν ἀλλάσσει γνώμην, ἀπὸ καὶ ἔλαβεν ἀπόφασιν. Ἀγαθὸν καὶ κακὸν εἶναι

ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ἐπιδοκιμάζουν ἢ ἀποδοκιμάζουν οἱ γονεῖς. Ἐνδιαφέρεται διὰ τὴν συμπεριφορὰν τῶν συμμαθητῶν του κατὰ τὸ παιγνίδι, εἰς αὐτὸν φρόνιμοι ἢ ὄχι, ἐάν ἐνεργοῦν ὅπως πρέπει κλπ.). Σκέπτεται ἐνίοτε, ὅτι οἱ ἄλλοι δὲν εἶναι δίκαιοι. Λέγει ὀλιγώτερα φέματα καὶ ἀνταλλάσας, εἶναι περισσότερο «εἰλικρινές». ὅμως φέματα, διὰ νὰ ἀποφύγῃ μίαν ἐπιθυμίαν. Ἐπιθυμεῖ νὰ ἔχῃ μεγάλης ποσότητος μαθημάτων. Δὲν γνωρίζει νὰ λαμβάνῃ τὰς ἀπαιτήτους φροντίδας διὰ τὰ παιγνίδια του, τὰ ὅποια σπάζει ἢ χάνει. Ἐπιθυμεῖ νὰ φέρῃ ἐν τῷ σχολεῖον ἀντικείμενα διὰ νὰ τὰ ἐπιδεικνύῃ. Ὁμοίως, τὰ σχολικά του ἔργα τὰ μεταφέρει εἰς τὴν οἰκίαν, διὰ νὰ τὰ δείξῃ εἰς τοὺς γονεῖς του. Ἀρχίζει καὶ κάμνει συλλογὰς διαφόρων ἀντικειμένων. Θεωρεῖ πολλάκις ὡς ἰδικὰ του τὰ παιγνίδια τῶν ἄλλων. Εἰς ἄλλας περιπτώσεις δίδει ὅτι πολὺτιμον ἔχει. Ἡ συναισθητικὴ τῶν ὁρῶν τῆς ἰδιοκτησίας του εἶναι ἀνεπείθη. Προτιμᾷ εἰς τὸ παιγνίδι νὰ ἀπατήσῃ τὸν συμμαίκτην, ἐάν πρόκειται νὰ κερδίσῃ. Ἐξοδεύει τὰ χρήματά του χωρὶς νὰ σκεφθῇ πολὺ. Δὲν εἶναι ἕνας «καλὸς οἰκονόμος».

Κατὰ τὸ 7ον ἔτος ὑποχωρεῖ ὀλίγον ἢ τὰς πρὸς «ἀπάτην». Τὸ παιδί ἐπιμένει μὲ περισσότεραν σφοδρότητα, ὥστε καὶ οἱ ἄλλοι νὰ ἀπορροῦν τὴν ἀπάτην. Προσθέτει οὕτω καὶ τὸ ἰδικόν του βάρος εἰς τὴν κοινωνικὴν ἀποδοκίμασιν τῆς ἀτιμίας. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἐξοδεύεται ἀδιακόπως μὲ τὰ λεπτὰ νήματα τὸ ἴδιον πλέγμα του.

Τὸ σκεπτικὸ παιδί τῶν 7 ἐτῶν ἔχει ἕν νέον εἶδος συνειδήσεως τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ κακοῦ. Οἱ ἄνθρωποι μὲ τὴν οἰκογενειακὴν ἐστὶν χαλαροῦνται. Τὸ παιδί ἀντιλαμβάνεται ἀορίστως τὰς τῆς κοινότητος. Γενικεύει πλέον καὶ δὲν προσορίζει τὰς σκέψεις του εἰς τὰς μερικὰς πράξεις. Αἰσθάνεται ποιητικῶς τὸ ἀγαθὸν καὶ τὸ κακὸν καὶ δημιουργεῖ κανόνας διαγωγῆς περισσότερο γενικοῦς. Κατανοεῖ καλλίτερον τὴν κακίαν καὶ τὴν εἰλικρίνειαν εἰς τὸν καθαρῶς βίον. Αἱ ἐπιπλήξεις καὶ αἱ δικαιολογίαι του διακρίνονται διὰ τὴν ἠθικὴν τῶν ἀρρέων.

Συζητεῖ πολλάκις τὰς ἐντολὰς τῶν ἀνωτέρων του. Ἐπιθυμεῖ νὰ γνωρίσῃ τὰς τιμωρίας κατὰ τὰς παραβάσεις τῶν κανόνων. Εἶναι εὐαίσθητον καὶ ἐνδιαφέρεται διὰ τὴν περὶ αὐτοῦ συζητῆσιν τῶν ἄλλων.

Εἶναι ἤδη εὐκολον εἰς αὐτὸ νὰ λαμβάνῃ τὰς ἀποφάσεις, ἐνῶ εἶναι ἀκόμη δύσκολον νὰ ἀνταλλάσῃ γνώμας. Ἐχει ἤδη τὸ ἰδεῶδες του καὶ δύναται κανεὶς νὰ ἐπικαλεῖται συχνὰ τὸ ἰδεῶδες του αὐτό. Γνωρίζει, ὅτι ἡ πειθαρχία καὶ ἡ καλὴ θέλησις εἶναι καλαὶ μορφαὶ διαγωγῆς. Ἐπιθυμεῖ νὰ πραγματοποιήσῃ τὸ ἠθικόν του ἰδεῶδες, θέλει νὰ εἶναι «δίκαιος». Μπορεῖ νὰ ἀντιθέσῃ καλλίτεραν διαγωγὴν ἔξω τῆς σχολῆς. Εἶναι ὑπερηφανον διὰ τὰς «καλὰς ἀποφάσεις».

Ἐνδιαφέρεται ἰδιαίτερος δι' ὠρισμένα ἀντι-

κείμενά του. Τὰ κορίτσια περιποιοῦνται ἰδιαίτερος τὰ ροθχα τους. Κάμνει πολλὰς συλλογὰς καὶ ἀνταλλαγὰς ἀντικειμένων ἐπὶ ἴσοις ὁροῖς. Ἐνδιαφέρεται διὰ τὰ χρήματα καὶ συχνάκις συγκεντρώνει ποσὰ, διὰ νὰ ἀγοράσῃ κάποιον σπουδαῖον ἀντικείμενον (ποδήλατον κλπ.). Τὸ ψεῦδος καὶ ἡ ἀπάτη εἶναι «κακὰ» τόσον δι' αὐτὸ ὅσον καὶ διὰ τοὺς ἄλλους, ποὺ τὰ κάμνουν. Τὰ ἀνωτέρω μᾶς ἀποδεικνύουν, ὅτι τὸ παιδί γίνεται περισσότερο «ἕν ἄτομον ἐν μέσῳ τῶν ἄλλων ἀτόμων».

10) Τὸ παιδί τῶν 8 ἐτῶν ἔχει περισσότεραν συνειδήσιν τῆς προσωπικότητός του καὶ ἐκείνης τῶν ἄλλων. Τὸ βλέμμα του εἶναι ἀρκετὰ διεισδυτικόν εἰς τὰς καλὰς ὁψεις τῆς διαγωγῆς καὶ εἰς ἀτελείας τῶν συμμαθητῶν του. Ἀναγνωρίζει π.χ. ὅτι τὸ παιδί ἐκεῖνο εἶναι ὁ καλλίτερος ἀθλητὴς, ὅτι τὸ μικρὸ αὐτὸ κορίτσι εἶναι ἡ καλλιτέχνης τοῦ σχολείου, ὅτι τὸ παιδί αὐτὸ δὲν εἶναι μὲν τόσο τίμιον, ἀλλ' ὅτι τοῦτο ἢ ἐκεῖνο τὸ παιγνίδι εἶναι περισσότερο εὐχάριστον μὲ αὐτό. Ἡ διεύρυνσις αὐτῆς τῶν ἐκτιμήσεων καὶ ἡ λεπτότης τῶν ἀποδεικνύουν κάποιαν σταθερότητα εἰς τὰς ἠθικάς του ἀπόψεις.

Αἱ τάσεις αὗται τῆς ἐκτιμήσεως ἐφαρμόζονται καὶ διὰ τὸν ἑαυτὸν του. Τραυματίζεται ἀληθῶς ἀπὸ τὰς ἐπικρίσεις. «Ποτέ, ὄχι, ποτέ δὲν θὰ ξανακάμῃ αὐτό». Εἶναι εὐαίσθητον καὶ δὲν ἀμιλλᾶται πολὺ μὲ τοὺς ἄλλους. Δεικνύει ἰσχυράν τάσιν νὰ ἔχῃ καλὰς σχέσεις μὲ τοὺς ἄλλους. Εἰς τὰς φιλονικίας του εὐκόλως ἀντιλαμβάνεται κανεὶς τὴν ἐναρξιν σκέψεως καὶ συμπεριφορᾶς, συμφώνου πρὸς τὸ δημιουργικόν πνεῦμα.

Εἶναι τώρα περισσότερο ὑπεύθυνον διὰ τὰς πράξεις του. Θεωρεῖ ἀπαραίτητον τὴν συγγνώμην καὶ τὴν ἐπιείκειαν. Ἀπαιτεῖ νὰ τύχῃ ἀγωγῆς ὡς ἐνήλιξ. Ἐπιθυμεῖ τὰς ἀνταμοιβὰς διὰ τὴν ἐργασίαν του καὶ ἀγαπᾷ τοὺς ἐπαίνους. Παραδέχεται τὴν ἐνοχλήν του. Δὲν ἀνέχεται νὰ τὸν ἐρεθίζουν ἢ νὰ τὸν περιπαίζουσιν. Ἀκούει τοὺς συλλογισμοὺς τῶν ἄλλων, πολλάκις ὅμως ἐπιθυμεῖ τὰς ἀτομικὰς του ἀποφάσεις. Τὸ ἀγαθὸν καὶ τὸ κακὸν δὲν εἶναι μόνον ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ἀπαιτοῦν οἱ γονεῖς. Θέλει νὰ ζῇ ὄχι μόνον συμφώνως πρὸς τὸ ἰδεῶδες του, ἀλλὰ καὶ πρὸς ἐκεῖνο τῶν ἐνηλίκων. Μὲ μίαν βαθυτέραν αὐτοκριτικὴν διαπιστώνει, ὅτι δὲν ὑπῆρξε «τόσον φρόνιμον παιδί» καὶ ὅτι δὲν ἐπέτυχε τὸ ἐπιθυμητὸν σημεῖον. Εἶναι δυστυχὴς ἐσωτερικῶς, ἐάν ἐπράξε τὸ κακόν. Θέλει νὰ τύχῃ συγγνώμης.

Δεικνύει μεγάλο ἐνδιαφέρον διὰ τὰ ἀγαθὰ του καὶ τὰς ἰδιοκτησίας του. Ἐπιθυμεῖ νὰ ἀποκτᾷ, νὰ κατέχῃ καὶ νὰ ἀνταλλάσῃ τὰ ἀντικείμενα. Θέλει νὰ ἔχῃ μίαν ξεχωριστὴν γωνίαν, διὰ νὰ τακτοποιῇ ἐκεῖ τὰ πράγματά του. Ἐπιθυμεῖ νὰ φέρῃ εἰς τὸ σχολεῖον ἀντικείμενα σχετιζόμενα μὲ τὰ μαθήματά του.

Αἰσθάνεται σφοδρὰν ἀνάγκην δι' ὅτι ἐπιθυμεῖ. Ἐάν δὲν το ἀποκτήσῃ, ἀρπάζει χρήματα, τὰ ὅποια ἔχουν τὴν δύναμιν τῆς ἀγορᾶς του.

Λατρεύει κυριολεκτικῶς τὰ χρήματα. Λογαριάζει πόσα ἔχει, πόσα τοῦ ὀφείλουν καὶ πόσα στοιχίζουν ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα θὰ ἀγοράσῃ.

Δὲν σπαταλᾷ τὰ χρήματά του. Εἶναι εἰλικρινὴς διὰ σπουδαῖα ζητήματα.

11) Τὸ παιδί τῶν 9—10 ἐτῶν εἶναι σχεδὸν ὥριμον ἠθικῶς. Εἶναι πλέον ἓνας «πολίτης ὁ ὁποῖος σέβεται τὸν Νόμον». Ἐπιθυμεῖ τὴν ἴσῃν καὶ δικαίαν κατανομήν τῶν ἐπιπλήξεων. Ἐνδιαφέρεται διὰ τὴν ἐρμηνείαν τοῦ σφάλματος καὶ αἰσθάνεται ἐντροπὴν διὰ τὸ παράπτωμά του. Ἐπιρρίπτει συχνάκις τὴν εὐθύνην εἰς τοὺς ἄλλους. Δύναται νὰ διακόψῃ μίαν ἐργασίαν του, διὰ νὰ ὑπακούσῃ εἰς τὴν ἐντολήν τῶν μεγαλύτερων του. Ἐπιθυμεῖ λεπτομερεῖς ἐντολὰς καὶ κατευθύνσεις. Ἐὰν αὗται δὲν τοῦ ἀρέσουν, γίνεται σκυθρωπός, ἀπότομος καὶ θυμῶναι. Δύναται νὰ φθάσῃ ἀπὸ τὸ ἕν ἄκρον τῶν σκέψεων καὶ ἐνεργειῶν του εἰς τὸ ἄλλο. Προτιμᾷ ἐνίοτε τὴν λογικευμένην ἐκτίμησιν τῆς ἐργασίας του. Μία ἀπειλὴ ἢ στέρησις ἐνός ἀγαπητοῦ ἀντικειμένου ἢ ἀσχολίας ἀρκοῦν νὰ τὸν ἐπαναφέρουν εἰς τὸν ὀρθὸν δρόμον. Δέχεται τὴν κριτικὴν, ἀλλ' ἀπαιτεῖται προσοχή εἰς τὴν διατύπωσιν τῆς. Ἀποδίδει μεγαλύτεραν σημασίαν, κατὰ τὸν τρόπον τῶν ἐνεργειῶν του, εἰς τὰς ἀρχὰς τῆς οἰκογενείας του. Δέχεται τὰ ἀστεῖα. Ἀποφασίζει εὐκόλως διὰ τὰς πράξεις του. Σκέπτεται ἀρκετὰ ἐπὶ τοῦ δικαίου καὶ τοῦ ὀρθοῦ. Ἐνδιαφέρεται διὰ τὴν δικαιοσύνην τοῦ διδασκάλου καὶ τῶν ἄλλων, καθὼς καὶ διὰ τὰς ποινάς.

Τακτοποιεῖ καλῶς τὰ πράγματά του. Θεωρεῖ πολλάκις τὰ ρούχα του καὶ τὸ δωμάτιόν του ὡς ἱερά. Ἐνδιαφέρεται διὰ τὴν συλλογὴν ἀντικειμένων (γραμματοσήμων, εἰκόνων κλπ.) καὶ κάμνει ἀνταλλαγὰς μὲ τοὺς συμμαθητάς του.

Ἐχει καθωρισμένας ἠθικὰς ἰδέας καὶ εἶναι ἀπαιτητικὸς εἰς ἑαυτὸν καὶ εἰς τοὺς ἄλλους. Ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον τοῦ ἀπαγορεύουν οἱ γονεῖς, τὸ ἐπιτυχάνει κρυφίως κατὰ τὴν ἀπουσίαν τῶν. Ἐπιθυμεῖ νὰ ἔχῃ πολλὰ χρήματα, τὰ ὁποῖα παρατηρεῖ, ἐπιδεικνύει καὶ λογαριάζει. Ἐνδιαφέρεται διὰ τὴν τιμὴν ποικίλων πραγμάτων. Εἶναι περισσότερο εἰλικρινὴς τώρα, ἀλλὰ συχνάκις ὑποστηρίζει ἓνα συμμαθητὴν του ἢ φίλον του ἢ ἀδελφόν του, ὁ ὁποῖος ψεύδεται.

* * *

Κατὰ τὴν ἀνωτέρω ἐκθεσιν τῶν χαρακτηριστικῶν τοῦ ἠθικοῦ βίου τοῦ παιδιοῦ διευτυπώθησαν αἱ ἐποικοδομητικαὶ μάλλον ἀπόψεις τῆς ἐξελίξεως τοῦ ἠθικοῦ συναισθηματος.

Υπάρχουν ἀσφαλῶς καὶ αἱ ἀρνητικαὶ ἀπόψεις, διότι τὸ ὁμαλὸν παιδί δὲν εἶναι πάντοτε καὶ γενικῶς καλόν, ἀγαθόν. Εἶναι ἐνίοτε ἐγωιστής, καταστροφεὺς, ὑπατεῶν κλπ. Καὶ τὸ παιδί τῶν 10 ἐτῶν ἀκόμη, διὰ τὸ ὁποῖον ἀνεφέρσαμεν τόσας ἀρετάς, δύναται νὰ περιφρονῇ τοὺς συμμαθητάς του, νὰ συνωμοτῇ κατ' αὐτῶν καὶ νὰ ἐξαρθρώσῃ καὶ διαλεχθῇ καθὲν δραστηριότητα τῆς ὁμάδος.

Πολλάκις κινδυνεύομεν ἡμεῖς οἱ ἐνήλικες,

ὕπὸ τὴν σκιάν τῶν δύο παγκοσμίων πολέμων νὰ ἐπικρίνωμεν καὶ νὰ θεωρῶμεν ἀπαραίτητον τὴν ἀναθεώρησιν τῆς ἠθικῆς συγκροτήσεως τοῦ ἀνθρώπου, βασιζόμενοι μόνον εἰς τὸν ἠθικὸν βίον τοῦ παιδιοῦ. Νομίζομεν, ὅτι ἐκεῖ ὑπάρχει ἡ ἀντανάκλασις τοῦ κακοῦ.

Τὰ ἠθικὰ σφάλματα τοῦ παιδιοῦ εἶναι σχετικὰ καὶ δύναται νὰ προσανατολισθοῦν, καθ' ὅτι προέρχονται ἀπὸ τὴν ἀρνητικὴν φυσικὴν λειτουργίαν, ἢ ὅποια χαρακτηρίζει τὴν ἐξελίξιν του. Ἡ ἀπλὴ ἀνοχή καὶ ἡ ἐπιείκεια μὲς ἐπ' αὐτῶν δὲν ἐμποδίζουν καθόλου τὴν ἐποικοδομητικὴν προσπάθειάν μας ἢ τὸν ἔλεγχον, λέγει χαρακτηριστικὰ ὁ κ. Gesell. Ἡ γνώσις τῆς ἐξελίξεως τῆς κακῆς διαγωγῆς τοῦ παιδιοῦ θὰ ἐπιτρέπῃ εἰς τοὺς γονεῖς καὶ εἰς τοὺς διδασκάλους νὰ χρησιμοποιοῦν περισσότερον ἀποταλεσματικὰς μεθόδους. Δὲν εἶναι λογικόν καὶ δίκαιον νὰ ἐπιβάλωμεν ἀποτόμως κανόνες διαγωγῆς εἰς τὰ παιδιά τῶν δέκα (10) πρώτων ἐτῶν. Ἡ αὐθεντία δημιουργεῖ συναισθηματικὰς συγκρούσεις καὶ νοητικὰς συγχύσεις. Αἱ αὐστηρα τιμωρίαι δὲν ἐπιδροῦν εἰς τὴν διαγωγὴν τοῦ παιδιοῦ, τὸ ὁποῖον, λόγῳ ἑλλείψεως ἠθικῆς ὥριμότητος, περιπίπτει εἰς σφάλματα.

Ἀπαιτεῖται ὡσαύτως προσοχή καὶ εἰς τὴν συγχώρησιν τῶν σφαλμάτων. Ἡ συγχώρησις εἶναι μία μορφή ἐξαγνίσεως, τῆς ὁποίας σκοπὸς εἶναι νὰ ἐπαναποκαταστήσῃ τὰς καλὰς σχέσεις μεταξὺ τοῦ παιδιοῦ καὶ τοῦ ἐνήλικος ἢ μεταξὺ δύο παιδιῶν. Ὅταν ὁμως ἡ συγχώρησις ἀπαιτεῖται ἢ χορηγεῖται χωρὶς διάκρισιν, τότε καταλήγει εἰς ἑλλειψιν ἢ ἀπώλειαν τῆς εἰλικρινείας.

Αἱ σωματικαὶ ποιναὶ δὲν φέρουν καλὰ ἀποτελέσματα, ὅταν ἐφαρμόζονται εἰς τὴν στιγμήν τῆς ἠθικῆς κρίσεως, κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ σφύρα ἀγωγῆς ὑποχρεώνει νὰ καταφύγωμεν εἰς μεθόδους ἐλέγχου περισσότερον διαφωτιστικὰς.

Εἰς κάθε μορφήν ἐπιβολῆς τῆς πειθαρχίας ἢ τῆς ἠθικῆς ἀγωγῆς ὁ ἐνήλιξ ὀφείλει νὰ συκρατῇται καὶ νὰ ἐπιτηρῇ πρῶτον τὸν ἑαυτοῦ τόνον, ὅσον ἐπιτηρεῖ τὸ παιδί. Αἱ ἀπαιτήσεις του πρέπει νὰ εἶναι σύμφωνοι πρὸς τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς ἀναπτύξεως τοῦ παιδιοῦ κατὰ τὰ διάφορα στάδια. Ποτὲ δὲν πρέπει νὰ συγχέῃ τοὺς τρόπους ἠθικοῦ βίου τοῦ παιδιοῦ καὶ τὰς ἐννοίας τῆς ἠθικῆς τῶν ἐνηλίκων. Ἡ πνεῦμα εὐθυμίας καὶ εὐφυν ἀστεῖν δύναται νὰ συντελέσῃ εἰς πολλὰ καὶ νὰ ἐλαφρώσῃ τὴν μείωσιν τὰς συναισθηματικὰς ἐξάψεις καὶ τὸν τομέα τῆς ἠθικῆς ἀκόμη.

Θὰ ὀφείλωμεν ἴσως ἡμεῖς οἱ ἐνήλικες σκεπτόμεθα περισσότερον διὰ τὴν συναισθητικὴν ἰσορροπίαν τοῦ παιδιοῦ καὶ ὀλιγώτερον διὰ τὴν ἐξαγνιστικὴν ποινὴν καὶ τὴν ἐκδικητικὴν κρίσιν, διότι καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν «ἐπ' ἀγῶνας», ὁ ὁποῖος ἤρχισεν ἤδη ἀπὸ τὴν ἡμέρην τῆς γεννήσεως, τίποτε δὲν εἶναι περισσότερον σταθερὸν καὶ ἀποτελεσματικὸν ἀπὸ τὴν ἀπὸ τὴν καὶ τὸν ἀμοιβαῖον σεβασμὸν μεταξὺ ἐνήλικος καὶ τοῦ παιδιοῦ. Ἡ ἠθικὴ ἔχει τὰς

της εἰς τὸν ἀμοιβαῖον σεβασμὸν καὶ εἰς τὰς ἀνθρώπων σχέσεις ἀγάπης, τὰς ὁποίας γεννᾷ ὁ αὐτοῦτος σεβασμὸς. Ἡ ἀμοιβαιότης αὕτη ὁδηγεῖ εἰς τὴν σειρὰν τῆς, εἰς τὴν λογικὴν καὶ τελειότητος εἰς τὰς ἐννοίας τῆς ἀνθρωπίνης ἡ θείας ἀγάπης, αἱ ὁποῖαι χαρακτηρίζουν τὴν ἡθικὴν τῆς ὀρίμου ἡλικίας τοῦ ἀνθρώπου.

2) Αἱ ἐννοιαί περὶ τοῦ κόσμου καὶ τοῦ Θεοῦ εἰς τὸ παιδί

Ὁ ἄνθρωπος ἐχρειάσθη πολλὰ ἔτη, διὰ νὰ ἀποκτήσῃ τὸ σύμπαν καὶ νὰ λάβῃ συνείδησιν τοῦ Θεοῦ. Εἶναι γεγονός ὅτι διακατέχεται ἀπὸ τὴν ἐπιθυμίαν νὰ ἀναζητῇ τὸ ἄγνωστον. Εὐρισκόμεθα ἐν τῇ ἀναζητήσει τοῦ αἵματος τοῦ ἀτόμου καὶ αἱ φιλοσοφίαι καὶ οἱ σκεψαί, ποτὲ δὲν ἐθεωρήθησαν περισσὸν ἀναγκαῖαι. Οἱ φιλόσοφοι, ὡς γνωστόν, ἐκτείνωνται εἰς τὰς ἀπόψεις των, ταξινομοῦν τὰς ἀποψεις των καὶ τὰς ὁργανώνουν εἰς ἓνα λογικὸν σύστημα.

Τὰ παιδιὰ τῆς ἐποχῆς ἔχουν τὸν προσανατολισμὸν των καὶ τὰς διανοητικὰς τάσεις, αἱ ὁποῖαι ἀποτελοῦν τὴν οὐσίαν μιᾶς ἐν διαμορφώσεως φιλοσοφίας των.

Ὁ νεογέννητον βρέφος, μόλις ἀνοίξῃ τὰ ὀφθαλμοὺς τοῦ εἰς τὸν κόσμον, ἀντιμετωπίζει τὰ εἰδησιμὰ τοῦ Χρόνου καὶ τοῦ Χώρου, εἰς τὰ ὅποια δίδει λύσεις μ' ἓνα πνεῦμα πραγματογνωμοσύνης. Τὸ «ἐγὼ» τοῦ διαχωρίζεται ἀπὸ τὸν ἄλλον, ὁ ὅποιος τὸ ἐκράτει αἰχμάλωτον, κατὰ τὴν γεννησίν του καί, χάρις εἰς τὴν πορείαν τῆς ἐξελίξεώς του, διασπᾷ τοὺς δεσμοὺς τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὸν κόσμον. Εἰς κάθε νέαν ἐκτείνουσαν ἀντιδρᾷ μὲ μίαν κίνησιν, μὲ ἓνα συναίσθημα, μὲ μίαν λέξιν, μὲ μίαν ἐκδήλωσιν καὶ ἀποφασίζει ἔτσι «ἓνας ἐμβρυώδης φιλόσοφος». Αἱ κατακτήσεις τοῦ εἰς τὸν κόσμον ἀποβαίνουν ἐκτείνουσαι καὶ οὕτω σχηματίζει προοδευτικῶς τὰς ἐννοίας περὶ τοῦ Χρόνου, τοῦ Χώρου, τοῦ Ἐγῶ, τῆς Κοινωνίας, τῆς Ζωῆς, τοῦ Θεοῦ, τοῦ Σύμπαντος καὶ τοῦ Θεοῦ. Τὸ πνεῦμα πραγματοποιεῖ ἓνα μεγάλο ταξίδι, τὸ ὁποῖον δοχεῖται μὲ τὰ πρῶτα τοῦ βήματα μὲ τὴν ἐξέλιξιν τῆς κατακτήσεως τοῦ χρόνου καὶ τοῦ χώρου, ποῦ συνεχίζεται μὲ τὰς ἀδιακόπους ἐκτείνουσαι «τί εἶναι αὐτό;», «γιατί;», «πῶς;» καὶ τὰς καταλήγει εἰς τὰ ἱερά καὶ κοσμικά ἐκτείνουσα, τὰ ὁποῖα διαπραγματεύονται διὰ τὴν ἐκτείνουσαν τὸν Θεόν. Ὁ πολιτισμὸς ἀπαντᾷ εἰς τὰς ἐρωτήσεις αὐτὰς τοῦ παιδιοῦ καὶ τοῦ ἐνήλικος μὲ τὴν Ἐπιστήμην καὶ τὴν Θρησκείαν.

Ἡ κοσμολογία τοῦ βρέφους ἀναφέρεται ἐν τῇ ἐκτείνουσιν τῆς μητέρας τοῦ ἢ τῆς τροφῆς τοῦ. Τὸ ταγκόσιον σύστημά του συντίθεται ἀπὸ τὰς ἐκτείνουσαι, τὰ ἀπαραίτητα ἀντικείμενα διὰ τὴν ἐκτείνουσαν, τὴν κοῦνιαν τοῦ, τὰ ῥοῦχα τοῦ καὶ τὰ ἄλλα ἀντικείμενα τῆς οἰκίας τοῦ. Ὅταν ἀπὸ τὴν ἐκτείνουσαν νὰ ἀντιληφθῇ τὰ δένδρα, τὰ ἄνθη, τὰ ὄφεις, τὰς περὶ τὸν οὐρανὸν, βλέπει τὴν ἐκτείνουσαν τῶν ἀνθρώπων, τῶν ζώων καὶ τῶν τροφῶν. Ὁ βρέφος ἐλαφρῶς τὴν γῆν καὶ τὸν οὐρανὸν καὶ τὸν ἄνεμον εἰς τὴν ἀντίληψιν τοῦ Θεοῦ. Ὁ βρέφος εἰς τὸν ἄνεμον εἰς τὸν ἄνεμον εἰς τὸν ἄνεμον. Βαδίζει ἀργό-

τερα εἰς τὸ πεζοδρόμιον καὶ πλησίον τῶν τοίχων μὲ συναίσθησιν τῆς ἀποστάσεως καὶ τῆς κατευθύνσεως. Κατανοεῖ, ὅτι οἱ δρόμοι ὁδηγοῦν κάπου. Γνωρίζει τὸ ὄνομα τῆς ὁδοῦ τῆς οἰκίας τοῦ, τοῦ χωριοῦ, τῆς πόλεως τοῦ, τῶν γειτονικῶν χωριῶν καὶ πόλεων. Ὅλιγον κατ' ὀλίγον θὰ γνωρίσῃ τὸ παντοπωλεῖον, τὴν ἀγορὰν, τὸ νηπιότροφεῖον, τὸν παιδικὸν κήπον, πράγματα, τὰ ὁποῖα ἀποτελοῦν τὴν «κοσμολογίαν του», ἡ ὁποία εἶναι τόσον προσωπικὴ.

2) Εἰς τὴν ἡλικίαν τῶν ἔξι - ἐπτὰ (6—7) ἐτῶν τὰ ἐνδιαφέροντά τοῦ ἀποβαίνουν περισσότερον ἀπρόσωπα. Ἐνδιαφέρεται διὰ τὰ βιβλία μὲ εἰκόνας ἀπὸ ξένας χώρας, προβαίνει εἰς «ἐρεῦνας» ἀστρονομικὰς καὶ θεολογικὰς. Ἐπιθυμεῖ νὰ γνωρίσῃ ἀκριβῶς τὴν κατοικίαν τῆς παντοδυναμίας Θεότητος. Ἡ περιέργειά του ἐκτείνεται εἰς τὰ φυσικὰ φαινόμενα, εἰς τὸν φλοιὸν τῆς γῆς, εἰς τὴν φωτιάν, τὸν ἀέρα, τὴν θερμοκρασίαν, τὰ σύννεφα, τὸν σχηματισμὸν τῆς χιόνος καὶ τοῦ πάγου, τὴν προέλευσιν τῶν ποταμῶν, τῶν λιμνῶν, τῶν θαλασσῶν, εἰς τὴν χλωρίδα καὶ εἰς τὴν πανίδα. Τὸ δένδρον εἶναι πλέον ἓνα φυτόν. «Ἀπὸ ποῦ ὁ ἄνεμος ἦλθεν; Ἀπὸ ποῦ προέρχεται ὁ ἄνεμος; Ἀπὸ τί εἶναι ἡ πέτρα; Μαμά, ποῦ μ' εὗρηκες; Ποῦ ἦμουν ἐγὼ, ὅταν ἐσὺ ἐπήγαινες εἰς τὸ σχολεῖον; κλπ.»

Ἰδοὺ αἱ ἀπορίαι τῆς ἡλικίας αὐτῆς.

Εἰς μίαν τοιαύτην βροχὴν ἐρωτήσεων τὸ παιδί δὲν κινδυνεύει εἰς σύγχυσιν. Δύναται νὰ συνθέσῃ ἓνα καλῶς ταξινομημένον σύμπαν. Δὲν ἀρχίζει ὅσας τὰς ἐρωτήσεις συγχρόνως. Ἐρωτᾷ ἐπὶ ἐνὸς σημείου τοῦ ἀγνώστου. Ἐάν αἱ ἐξηγήσεις εἶναι ὑπερβολικαί, τότε χάνει τὸν προσανατολισμὸν τῆς ἀρχικῆς τοῦ ἐρεῦνης. Γιὰντοτε θέλει νὰ προχωρῇ βῆμα πρὸς βῆμα εἰς τὸ ἄγνωστον. Κάμνει ἐρωτήσεις διὰ τὸ σύμπαν, διότι ἀποτελεῖ καὶ αὐτὸ τὸ ἴδιον ἐν μέρος τοῦ σύμπαντος. Αἰσθάνεται, ὅτι εὐρίσκεται εἰς ἓνα κόσμον δυνάμεων, καλῶς ὁργανωμένων, καὶ ὅτι ἐλέγχει καὶ ἐξουσιάζει μερικὰς ἀπὸ αὐτάς. Διὰ τοῦτο αἱ ἐρωτήσεις τοῦ καὶ αἱ σκέψεις τοῦ ὑπαισέρχονται εἰς τὸν τομέα τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν καὶ τῆς κοσμολογίας. Ἐνδιαφέρεται διὰ τὸν δημιουργὸν τοῦ σύμπαντος αὐτοῦ καὶ πιστεύει εἰς τὸν «Καλὸν Θεόν», ὅπως συχνάκις λέγει: «ἐγὼ δὲν τὸν εἶδα ποτὲ εἰς τὸ σχολεῖον». Ὅταν ἐμφανισθῇ ὁ σκεπτικισμὸς εἰς τὰς σκέψεις τοῦ παιδιοῦ, τότε δυνάμεθα νὰ εἰμεθα βέβαιοι, ὅτι τὸ πνεῦμα τοῦ λαμβάνει συνείδησιν τοῦ ἑαυτοῦ τοῦ. Ἐτσι ὁδηγεῖται εἰς περισσότερον ἀντικειμενικὰς ἀπόψεις διὰ τὴν φύσιν.

Ἡ ἐννοία τοῦ «Ἐγὼ» καθορίζεται καλλιτέρον. Κατὰ τὰ προσχολικά ἔτη αἱ σχέσεις τοῦ παιδιοῦ μὲ τὸν κόσμον εἶναι περισσότερον στεναί καὶ ἐγωκεντρικαί, ὡς λέγει καὶ ὁ κ. Ρια-ζετ¹⁾, ὥστε ἀποδίδει σκοποὺς καὶ συναίσθημα.

1) Ἰβλ. «Ἀπόψεις ἐκ τῆς ἐξελικτικῆς ψυχολογίας τῆς Σχολῆς τῆς Γενέτης». Κων. Κίτσου, περιοδ. «Επιστημονικὸν Βῆμα τοῦ Διδασκάλου». Παντοφύριος, Φεβρουάριος, Μάρτιος, Ἀπρίλιος 1954.

τα εις τὰ φυσικά φαινόμενα. Αἱ περισσότεραι ἔννοιαι τοῦ παιδιοῦ εἶναι χρωματισμέναι μὲ ψυχισμόν καὶ μαγείαν καὶ ὁμοιάζουν μὲ ἐκείνας τῆς πρωτογόνου μυθολογίας. Τὸ παιδί, γεμᾶτο ἀπὸ φαντασίαν, προβάλλει τὸν ἑαυτὸν εἰς τὰ φυσικά φαινόμενα καὶ ἀντικείμενα καὶ τοῦτο διὰ νὰ παίξῃ καὶ νὰ εὐχαριστηθῇ. Ἐπιθυμεῖ νὰ δώσῃ ζωὴν εἰς τὰς εἰκόνας τῶν βιβλίων, νὰ καταστήσῃ ζῶντα τὰ εἰκονιζόμενα πρόσωπα διὰ τῆς μαγικῆς δυνάμεως, τὴν ὁποίαν θὰ ἤθελε νὰ ἔχῃ.

3) Προϊούσης τῆς ἡλικίας του, καὶ ἰδίᾳ περὶ τὸ 10ον ἔτος, δύναται νὰ σκέπτεται διὰ τὰς αἰτίας καὶ τ' ἀποτελέσματα ἐπὶ τῆς φύσεως καὶ ἐπὶ τῶν μηχανῶν. Τὰ σφάλματα ἐρμηνείας εἶναι ὀλιγώτερα. Ἡ περιέργειά του μὲ τὸ «γιατί» εἶναι ἔμφυτος, ὅπως εἶναι ἔμφυτα τὸ παιγνίδι καὶ ἡ φαντασία του. Πιστεύει πλέον, ὅτι αὐτὸ τὸ ἴδιον καὶ οἱ γονεῖς του δὲν εἶναι παντοδύναμοι.

Ὁ πατὴρ του δὲν εἶναι πλέον παντογνώστης, οὔτε μία θεότης μὲ μεγάλην δύναμιν. Δι' αὐτὸ νομίζει, ὅτι δὲν πρέπει νὰ δέχεται τυφλῶς εἰς τὸ μέλλον τὰς σκέψεις του. Λαμβάνει συνειδησιν πλέον τοῦ «ἐγώ» του ὡς μιᾶς δυνάμεως εἰς τὸ μυαλό του, εἰς τὸ ἴδιόν του τὸ σῶμα. Ἡ πείρα ἀπὸ τὴν ζωὴν μὲ τοὺς γονεῖς καὶ τὴν κοινωνίαν τοῦ διδάσκουν καὶ τοῦ ἀποκρῶνουν πολλά.

***

Ὁ πολιτισμὸς καὶ ἡ θρησκευτικότης τῆς οἰκογενείας ἐπιδροῦν τὰ μέγιστα ἐπὶ τῶν ἰδεῶν καὶ ἔννοιῶν τοῦ παιδιοῦ περὶ τοῦ Θεοῦ. Τὸ γενικὸν ὅμως χαρακτηριστικὸν τῶν ἰδεῶν του καθορίζεται κυρίως ἀπὸ τοὺς παράγοντας τῆς ἀναπτύξεώς του καὶ ἀπὸ ἐμφύτους τινὰς προδιαθέσεις.

1) Περὶ τὸ 2ον ἔτος τῆς ἡλικίας δὲν ἔχει σχεδὸν καμμίαν θρησκευτικὴν συναίσθησιν. Εὐχαριστεῖται ὅντιοτε νὰ ἐπαναλαμβάνῃ τὰς τελευταίας φράσεις μιᾶς προσευχῆς.

2) Τὸ παιδί τῶν τριῶν ἐτῶν ἐπαναλαμβάνει ὀλοκλήρους προσευχάς, ἐνδιαφέρεται διὰ τὸ κατηχητικὸν σχολεῖον τῆς Κυριακῆς καὶ δύναται νὰ παρευρίσκηται μὲ εὐχαρίστησιν εἰς ἓν μέρος τῆς λειτουργίας. Ὁ Ἀϊ-Βασίλης, «ποῦ φέρνει τὰ δῶρα καὶ ἀγαπᾷ τὰ παιδιά» ἑλκύει τὸ ἐνδιαφέρον του. Πιστεύει εἰς ὅλους τοὺς περὶ αὐτὸν θρύλους.

3) Κατὰ τὸ 4ον ἔτος ἐκδηλοῦται τὸ ἐνδιαφέρον διὰ τὸν Θεόν, μὲ τὰς πολλὰς καὶ λεπτομερεῖς ἐρωτήσεις του. Οἱ γονεῖς, βεβαίως, βοηθοῦν εἰς τὴν ἀπόκρισιν τῆς ἐννοίας τοῦ Θεοῦ διὰ τῆς ἀπαντήσεώς των εἰς τὰ ἐρωτήματα «γιατί»; καὶ «πῶς»; Λατρεῖ τοὺς γονεῖς του ὡς πανσόφους, παντοδύναμους καὶ αἰώνιους. Ἀγαπᾷ τὰς προσευχὰς καὶ ἡμπορεῖ μόνον του νὰ συνθέτῃ μερικάς. Ἐπιθυμεῖ νὰ συζητῇ εἰς τὸ κατηχητικὸν σχολεῖον καὶ νὰ μένῃ ἡσυχὸν κατὰ τὴν λειτουργίαν, διὰ νὰ ἀκούσῃ τὴν μουσικὴν καὶ τοὺς ψαλμοὺς. Πιστεύει ἀκόμη εἰς

ὅλα τὰ διηγούμενα καὶ θρυλούμενα διὰ τὸν Ἀϊ-Βασίλη.

4) Τὸ παιδί τῶν 5 ἐτῶν πιστεύει, ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι ὑπεύθυνος δι' ὅλα καὶ κατευθύνει τὰ πάντα, ἀκόμη καὶ τὰ ἀτυχήματά του εἰς τὰ παιγνίδια κ.λ.π. Ἀγαπᾷ τὰς προσευχὰς καὶ ἐπινοεῖ καὶ ἰδικὰς του. Φαντάζεται τὸν Θεόν καὶ τὸν Ἀϊ-Βασίλη ὡς ἀνθρώπους, οἱ ὁποῖοι ζοῦν εἰς τὰς οἰκίας των.

5) Κατὰ τὸ 6ον ἔτος τὸ παιδί παραδέχεται τὸν Θεόν ὡς δημιουργὸν τοῦ κόσμου, τῶν ζώων καὶ κάθε πράγματος ὥραίου. Ἀγαπᾷ τὰς διηγήσεις διὰ τὸν μικρὸν «Χριστοῦλη» καὶ ἐνδιαφέρεται διὰ τοὺς ἀγγέλους. Θέλει νὰ παρευρίσκηται εἰς μίαν θρησκευτικὴν τελετὴν, ὅχι βεβαίως μεγάλης διαρκείας. Ἐπιθυμεῖ, ὅπως πραγματοποιηθῶν αἱ προσευχαὶ του. Παραδέχεται δύο δυνάμεις: Τὸν Θεόν καὶ τὸν διάβολον, τὸν παράδεισον καὶ τὴν κόλασιν, τὸ ἀγαθὸν καὶ τὸ κακόν. Πιστεύει εἰς τὸν Ἀϊ-Βασίλη καὶ ἀρνεῖται κάθε ὑπαινιγμὸν περὶ τῆς μὴ ὑπάρξεώς του.

6) Τὸ ἐνδιαφέρον του διὰ τὸν Θεόν καὶ τὸν παράδεισον εἶναι μεγαλύτερον κατὰ τὸ 7ον ἔτος.

Ἀρχίζει νὰ σκέπτεται καὶ ν' ἀμφιβάλλῃ ὀλίγον. Διακρίνει ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον γνωρίζει, ἀπὸ ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ἀπλῶς τοῦ διηγῆθαι. Ἐπιδεικνύει ἐνδιαφέρον διὰ τὸ κατηχητικὸν σχολεῖον καὶ εὐχαρίστως ἀκούει διηγήσεις ἀπὸ τὴν Βίβλον. Ἀρχίζει ν' ἀμφιβάλλῃ διὰ τὸν Ἀϊ-Βασίλη, ἐφ' ὅσον βλέπει πολλοὺς «Ἀϊ-Βασίληδες» εἰς τὰς ὁδοὺς καὶ τὰς προθήκας τῶν καταστημάτων καὶ ἐφ' ὅσον ὁμιλοῦν δι' αὐτὸν οἱ γονεῖς ὅλων τῶν παιδιῶν.

7) Κατὰ τὸ 8ον ἔτος ἐνδιαφέρεται νὰ μάθῃ, ἂν μόνον ἡ ψυχὴ καὶ ὅχι τὸ σῶμα πηγαίνει εἰς τὸν οὐρανόν. Παραδέχεται τὸν θάνατον ὡς ἀποτέλεσμα τῆς ἀπειθείας, τῆς ἐνεργείας τοῦ Θεοῦ, μιᾶς ἀσθενείας ἢ ἐνὸς παθήματος, τὸ ὁποῖον εἶναι μία τιμωρία τοῦ Θεοῦ. Δὲν ἀπασχολεῖται ὑπερβολικὰ μὲ τὸν Θεόν. Δύναται νὰ ἀρνηθῇ νὰ πιστεύῃ εἰς τὸν Ἀϊ-Βασίλη ἢ νὰ τὸν θεωρῇ ὡς «πνεῦμα καλοκάγαθον καὶ εὐεργετικόν» μὲ σάρκα καὶ ὀστά. Ἀγαπᾷ τὰς ἱστορίας τῆς Βίβλου καὶ τὰς προσευχὰς μὲ τὴν μητέρα του.

8) Τὸ παιδί τῶν 9—10 ἐτῶν κάμνει ὀλιγοτέρας ἐρωτήσεις περὶ τοῦ Θεοῦ. Προσεύχεται αὐθορμήτως, ἂν εὐρίσκηται εἰς ἀνάγκην ἢ εἰς κίνδυνον. Τὰ περισσότερα παιδιὰ δὲν πιστεύουν πλέον εἰς τοὺς θρύλους διὰ τὸν Ἀϊ-Βασίλη. Ἐνδιαφέρεται διὰ τὸ κατηχητικὸν σχολεῖον, ἂν εὐχαριστῇται ἀπὸ τὴν διδασκαλίαν καὶ τὴν ὅλην ἐκείνην ζωὴν. Τὸ ἐνδιαφέρον του εἶναι ζωηρόν δι' ἱστορίας ἐκ τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης καὶ ἀπὸ ἱστορικὰ βιβλία. Εὐχαριστεῖται νὰ μανθάνῃ ἀπ' ἔξω τροπάρια καὶ χωρία τῆς Βίβλου καὶ νὰ ψάλλῃ μὲ τὴν χορωδίαν.

9) Τὸ παιδί τῶν 10 ἐτῶν εἶναι περισσότερο ὀρθολογιστὴς. Ἀποδίδει τὴν προέλευσιν καὶ τὰς αἰτίας πολλῶν φαινομένων εἰς τὴν φύσιν

ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ ΑΝ. ΤΣΟΛΟΔΗΜΟΥ, Δημ.λου

ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ - ΠΑΤΡΙΔΟΓΝΩΣΙΑ (ΜΕΡΙΚΑ ΖΗΤΗΜΑΤΑ)

Η ανζήτησις τοῦ θέματός μας φέρνει στήν ἐπι-
φανείαν τίς σοβάρους καί ἐπαινετές προσπάθειες, πού
ἐκτελοῦνται τελευταῖα γιά τήν συγκέντρωσι καί
ἐκκατάταξι τοῦ λαογραφικοῦ ὕλικου, τὸ ὁποῖον μέ-
νει ἀπὸ τὴν ἀλλοτρίαν τῶν πολιτιστικῶν ὁρῶν τῆς ζωῆς φέρε-
ται στή βιθμιαία ἐξαφάνισί του, γεγονός πού δια-
φέρει τὸ καθήκον τῆς σημερινῆς Παιδείας, ἡ
ἡμετέρας ἐπιδιώκει νὰ γνωρίσῃ στὸ παιδί τὰ πολιτιστι-
κὰ κληρονομία τῆς μεγάλης κληρονομίας τῶν προγόνων
μας, νὰ ἀδηγήσῃ δηλαδὴ τὸ παιδί στήν πολιτιστική
καταστάσι τῆς ζωῆς, ν' ἀνοίξῃ τὰ μάτια του στὸ περιε-
χόμενον τοῦ πολιτισμοῦ γιά ν' ἀτενίσῃ, σὲ γενικὴ
ἐκτίμησιν, ὅλη τὴν πολιτιστικὴν κατάστασι μέ-
σῃ ἡμετέρα.

Ἡ λαογραφία καί ἡ πατριδογνωσία ἀποτελοῦν
ἐπιστημολογικὴ ταυτότητα ἀπὸ παιδευτικὴ ἄποψιν· βά-
σις αὐτῶν λαϊκῆς μορφώσεως ὑπῆρξε πάντοτε ἡ πα-
τριδογνωσία.

Ἡ συγκεκριμένη ἐπίδρασι τοῦ παρόντος
ἐπὶ τὴν ἐπίδρασι τοῦ παρελθόντος δένει στενὰ
τὸ περιεχόμενον τῶν δύο αὐτῶν ἐννοιῶν, πού περιέ-
χονται τὴν πανάρχαιαν καὶ γνήσιαν Ἑλληνικὴν ἐννοιαν
τοῦ λαοῦ καὶ τῆς Πατρίδος, γιά νὰ προσδιορίσωμε

καὶ εἰς τὸν ἄνθρωπον καὶ παραδέχεται ὑπεράνω
τοῦ κόσμου μίαν ὑπερτάτην θεότητα. Ἐφθασε,
λοιπόν, εἰς τὸ πρῶτον στάδιον τῆς ὀριμότητος,
ὅπου δύναται νὰ συνδυάξῃ, εἰς τὴν φιλοσοφί-
αν του ἄποψιν, τὴν ἐπιστήμην καὶ τὴν θρη-
σκίαν. Διὰ τοῦτο ἐν ἐκ τῶν μεγαλυτέρων ἐρ-
γῶν τῆς ἀγωγῆς θὰ εἶναι νὰ ἐκθέτῃ εἰς τὸ
παιδί τὰ πορίσματα τῶν φυσικῶν καὶ κοινωνι-
κῶν ἐπιστημῶν κατὰ τοιοῦτον τρόπον, ὥστε νὰ
διατηρηθοῦν συγχρόνως αἱ ὀρθολογιστικαὶ ἀ-
ντιλήψεις καὶ αἱ πνευματικαὶ τοιαῦται.

***

Εἰς τὴν ἀνωτέρω μελέτην ἐξεθέσαμεν τὰς
ἀποψεις τῆς ἐξελικτικῆς ψυχολογίας τῆς Ἀμε-
ρικανικῆς Σχολῆς τοῦ Gesell περὶ τῶν ἐννοιῶν
τοῦ παιδιοῦ διὰ τὴν ἠθικὴν, τὸν κόσμον καὶ
τὸν Θεόν καὶ ἐσχολιάσαμεν ἐπ' ὀλίγον αὐτάς
ἀπὸ παιδαγωγικῆς ἀπόψεως.

Ἐξ ὅλων τῶν ἀνωτέρω διαπιστοῦμεν τὴν
ἀναγκὴν πορεῖαν τῆς ἐξελιξέως τῶν ἐννοιῶν
τοῦ παιδιοῦ καὶ τοῦ ἠθικοῦ βίου τοῦ παιδιοῦ καὶ
τῆς μεθὰ εἰς τὸ γενικὸν συμπέρασμα ὅτι ἡμεῖς,
ὡς καὶ διδάσκαλοι, ὀφείλομεν κυρίως νὰ
ἐκτελέσωμεν τὴν συνεχῶς ἐξελισσομένην προσω-
πικὴν ἐκπαίδευσιν τοῦ παιδιοῦ, νὰ μὴ ἀνησυχῶμεν πο-
λύ μετὰ τὰς τοιαύτας ἢ τοιαύτας ἐκδηλώσεις
τοῦ παιδιοῦ τῆς ἀναπτύξεώς του καὶ νὰ ἐπιδει-
κνύμεν πλουσίαν τὴν ἀγάπην μας εἰς αὐτό.
Ὁ δὲ σκοπὸς τοῦ ὁδηγῶμεν σταθερῶς εἰς τὰς ἀρε-
τὰς τοῦ ἁγίου, τοῦ Ὁραίου, τοῦ Ἀγαθοῦ
καὶ τοῦ ὀρθοῦ.

ἔτσι τὴν χρονολογικὴν τῶν προέλευσι, πού χάνεται
στὰ βάθη τῆς αἰωνιότητος.

Πολὺς λόγος γίνεται σήμερα ἀπὸ ἐπίσημα πνευ-
ματικὰ ἰδρύματα, ὅτι ἡ μηχανοποίησι τοῦ πολιτι-
σμοῦ ἀναγκάζει νὰ στραφοῦμε ξανά στὴ γνήσια Ἑλ-
ληνικὴ παράδοσι, τὴν ὁποία ὁ ξενόφερτος πολιτι-
σμός προσπαθεῖ γρήγορα νὰ τὴν κάμῃ μιὰ ὁμορφὴ
ἀνάμνησι, τὴν ὁποία ἀργότερα, ἴσως, ἡ νοσταλγία
ζητήσῃ, ἀνακαλώντας τὴν ἀπὸ τὴν πινακοθήκη τῆς
μνήμης.

Τὸ ψυχικὸν κοῦρασμα, πού δοκιμάζει ὁ πολιτι-
σμένος ἄνθρωπος μέσα στὸ μόχθο τῆς πολυθόρυ-
βης ζωῆς, ἰδίᾳ τῶν πόλεων, θὰ τὸν ἀναγκάσῃ νὰ
γυρίσῃ ξανά μὲ ἀγάπην στὴ μάνα φύσιν, ζητώντας
κοντὰ τῆς ξεκούρασμα. Ἀγάπην πού φανερῶνεται,
σὺν ἀντίρροπο, στὰ μηχανικὰ μέσα τοῦ πολιτισμοῦ,
σὺν ἀναζητήσει τῆς ἀπλότητος καὶ σὺν πόθος τῆς
ζωῆς, πού ἔζησαν πρὶν χιλιετηρίδες οἱ πρόγονοί μας
ἀπλὰ καὶ ἀπέριττα στὴ φυσικὴ ὁμορφίᾳ τῆς μεγάλης
μάνας.

Προβληματικὸ τὸ ταξίδι ἀναδρομῆς στὸ παρελ-
θόν, λένε πολλοί, γιὰ τὴν θὰ καταλήξῃ μικρὸν κατακά-
θι ἐνὸς ἄκαιρου γυρισμοῦ στὸ παρόν. Ἡ καθολι-
κότης τοῦ προβλήματος, δὲν μπορεῖ νὰ ἐντοπισθῇ
στὴν Ἑλλάδα, ἡ ἐνότης τῆς Ἑλληνικῆς παραδό-
σεως ἔχει θανατοῦσιν ἐπιβίωσι σ' ὅλα τὰ σημερινά
μας ἔθιμα, τὰ τραγούδια μας, τὰ παραμῦθια μας
κ.τ.λ.

Ἡ ἐπιστροφή αὐτὴ στὶς πνευματικὲς παραδό-
σεις, τὴν ἱστορίαν μὲ τίς περιπέτειάς της, τοὺς ἁ-
θλοὺς της, τίς καθημερινὰς χαρὰς, τίς γιορτὰς καὶ
τὰ πένθη της, δὲν σημαίνει ἐγκατάλειψιν τοῦ παρόν-
τος, ἀλλὰ ἐξύψωσιν καὶ προσαρμογὴν στὸ ζωντανὸ
ἐγρύτερον παρελθόν. Ξαναγυρίζομε στὴ φωτεινὴν
λεωφόρον τῆς φυλετικῆς μας παραδόσεως, στὴν ὁποία
συνωθεῖται ὁλόκληρος ὁ Ἑλληνισμός μὲ συμπυκνω-
μένες δυνατότητες καὶ δημιουργικὰς προεκτάσεις.
Ἡ φυλετικὴ ζωντανία καὶ ἡ δημιουργικὴ πνοὴ τοῦ
Ἑλλήνου δείχνει, ὅτι ἡ ψυχὴ του ἔχει δύναμιν ἀνα-
νεωτικήν καὶ ἱκανότητα νὰ κατακτᾷ καὶ νὰ ὑποτάσσῃ
στὴ δική του ἰδιοσυστάσι, ὅτι προσλαμβάνει καὶ νὰ
συντονίσῃ στὸ ρυθμὸ καὶ στὴ στάθμην τοῦ ἑαυτοῦ
του, τὸ ρυθμὸ καὶ τὴν στάθμην τῆς ζωντανῆς ζωῆς,
μένοντας στὴν Ἑθνικὴ ἰδιοσυστάσι πού ὑψώνεται καὶ
δένεται στὸ ἐγρύτερον παρελθόν.

Πλούσιες εἶναι οἱ ἐκδηλώσεις τοῦ ψυχικοῦ καὶ
κοινωνικοῦ βίου τοῦ λαοῦ, τοῦ λαϊκοῦ πολιτισμοῦ,
πὺν χαρακτηρίζονται ἀπὸ τὸ ἀτρόσωπο, τὸ ὑπερατο-
μικόν, αὐτὸ βαθιὰ συναισθημάτων συγκινήσεως στὴν
ἀνθρώπιν ψυχὴ στὶς πρὸ σπουδαῖες περιστάσεις
τῆς ζωῆς. Μητρικὴ στοργὴ καὶ τρυφερότης, θλίψις
καὶ πόθος τοῦ θανάτου καὶ τοῦ ἀποχωρισμοῦ, ἔντα-
σις τῶν δυνάμεων στὴν ἐργασία, εὐθυμία στὶς γιορ-
τὰς καὶ διατελέσεις, θαυμασμός πρὸς τὸ εὐγενικόν
καὶ ἡρώδες κατὰ τὴν ἀρετὴν πρὸς καὶ ἀναξιοπρεπές

κλπ., κλπ. "Όλα αυτά συνωθούν την 'Εθνική ιδιότητα στο χώρο της 'Ελληνικής γῆς με ὅλο τὸ φυσικὸ καὶ ἀνθρώπινο περιβάλλον της στὸ ὁποῖο, κατὰ τὸν Schobz, ὁ καθένας ἐσχημάτισε τις πρώτες του ἐντυπώσεις, ποὺ ἀποτελοῦν τὸ μόνιμο καὶ χαρακτηριστικὸ γνώρισμα τῆς ἀτομικότητος.

Τὸ περιεχόμενον αὐτὸ τοῦ πολιτισμοῦ ὀφείλει ἢ παιδαγωγοῦσα διδασκαλία νὰ προσφέρει στὸ παιδί, νὰ διασώσῃ τὰ οὐσιώδη γνωρίσματα τοῦ χαρακτῆρος τοῦ 'Ελλήνος ἀγρότου στοὺς κατοίκους τῶν πόλεων, νὰ ἀσκήσῃ παιδευτικὴ ἐπίδρασις στὶς διάφορες ἐπαγγελματικὰς ἀσχολίας καὶ μάλιστα τὶς χειρωνακτικὰς, νὰ προσδώσῃ τὴν ἀναμνηστικὴν ἀξίαν στὸν 'Εθνικὸν μας χαρακτῆρα, ὁ ὁποῖος ἐκπρὸσωπεῖται κυρίως ἀπὸ τὴ ζωὴ καὶ τὴν ψυχροσωματικὴ σύστασιν τοῦ ἀγρότου¹).

Τὰ ἀποτελέσματα τῆς πολιτιστικῆς ἐργασίας στὸ λαὸ, τονίζει ὁ Ε. Blumie, ἐκδηλώνονται στὴν πολιτικὴν σύνταξιν του, τὴν ἡθικότητά του, τὴν θρησκευτικὴν ἀντίληψιν γιὰ τὸ δίκαιον, τὴ γλῶσσαν, τὴ λογοτεχνίαν, τὴ γεωργίαν, τὸ ἐμπόριον, τὴ βιομηχανίαν, τὴ διαρρύθμισιν τῆς διαίτης, τῆς κατοικίας, τῆς ἀμφίεσεως, τῶν τέξεων κλπ.

Πλούσιο ἀνοίγεται τὸ λαογραφικὸ καὶ πατριδογνωστικὸ ὕλικόν στὴν πρόσκτισιν τῶν ἐποπτεῶν. Ἀπέραντο σὲ ἔκτασι καὶ ἀνεξάντλητον σὲ ἀπόψεις καὶ χώρους. Εἶναι ἀκριβὲς, μπορεῖ νὰ πῇ κανεὶς, ὁ ἀντίποδας τῆς ἀφηρημένης διανοητικῆς θεωρήσεως καὶ ἀξίζει ἀκόμη πλεονέκτημα, σὰν ἀντίθεσις καὶ σὰν ἀντιστάθμισμα πρὸς αὐτήν.

Τὸ συγκινησιακὸν ἰδιαίτερα στοιχεῖον, ποὺ συνοδεύει πάντα τὴν αἰσθητὴν ἐποπτεῖαν, στὸ ὕλικόν αὐτό, διεγείρει πλεονέκτημα τὸν ἐξευγενισμόν τοῦ συναισθηματικοῦ καὶ ἀκόμη πλατύτερον τὴν καλλιέργειαν ὁλοκληροῦ τοῦ ἐγὼ μετὰ τὴν ἐνότητα τοῦ ἐσωτερικοῦ κόσμου, τὴν ἁρμονίαν τῆς προσωπικότητος. Τροφήν προσεῖται τοπικῶς καὶ ψυχικῶς. Θάυμασμός, εὐθυμία γιὰ ἀπομίμησιν, δημιουργίαν ἀγνῆς φιλοπαιτρίας στὴν ἑλληνικὴ φύσιν, στὴν ὁποία ἡ ἀγάπη τοῦ λαοῦ μας εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς πρωταρχικῆς σχέσεως πρὸς αὐτήν, ποὺ ἔφερε αὐτὴν τόσο κοντὰ της, ὥστε νὰ ἀκούσῃ τὴν καρδίαν του σὰν ἀντίλαλον τῆς καρδίας της.

Στὴν προσωπικότητα τοῦ δασκάλου ἐγκτεῖται ἡ ἐπιτυχία τῆς θαυμαστῆς αὐτῆς ἐργασίας, χωρὶς ἔξαροι καὶ φανερόν πάθος, ἀλλὰ κυριαρχία σὰ νοήματα, συναισθήματα, ἰδέες, μετονομασμένη σὲ μορφὴ ζωῆς, μετὰ δεικνύουσι στὸ ἐσωτερικόν της (γνώσις τῆς λαϊκῆς ψυχῆς τοῦ δημιουργοῦ). Ἐδῶ πρέπει νὰ προσέξωμε ἓνα σημεῖον: Πρέπει νὰ ἀποφεύγωμε κάθε φορὰ τὴν προσπίπτειαν ποὺ καταβιβάζεται νὰ ἐξαρθῇ κατὰ τόπους τὸ ἰδιαιτέρον αὐτὸ στοιχεῖον σὲ βαθμόν, ποὺ νὰ παραγινώσκῃται ἡ καθολικὴ 'Εθνικὴ Ἐνότης. Ἐχει παρατηρηθῇ δηλαδὴ, ὅτι οἱ ἥρωες, τοὺς ὁποίους ἀνακαλύπτουμε ἢ οἱ τοπικὰς δόξας μας καὶ τῆς στενῆς καὶ τῆς μεγάλης πατρίδος, παθαίνουν σὰ μάτια μας μιὰ παραμόρφωσιν, μιὰ ἐξιδανίκευσιν, ποὺ τὶς ἀλλοιώνει αἰσθητὰ. Εἶναι ἀναμνηστικὸν

ὅτι τὸ τοπικὸν στοιχεῖον παρουσιάζει δύο πράγματα πολὺ διαφορετικά. Ἀπὸ τὴ μιὰ μερὴν τὸ παρουσίαν ἐργῶν δημιουργικῆς φαντασίας ἀπὸ τὴν τέχνην, ἀπὸ τὴ λογοτεχνίαν—ἐκδηλώσεων τῆς τοπικῆς λαϊκῆς ψυχῆς—καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλην τὴν ἔρευναν ἐπάνω στὰ ἔργα αὐτά. Γιὰ τὴν ὀρθὴν τοποθέτησιν δὲν ἀρκεῖ ὅσο καὶ ἂν εἶναι ἀπαραίτητη ἡ ὀρθὴ γνώσις, ἀπαιτεῖται ἀντιστοίχως καὶ μιὰ συναισθηματικὴ ἀμεροληψία, ἄσχετη ἀπὸ τὴν ἐπιστημονικὴν ἀντικειμενικότητα.

Ἡ ἔρευνα καὶ ἡ ἐπεξεργασία τοῦ ἐντοπίου λαογραφικοῦ ὕλικου εἶναι σοβαρὸ ζήτημα, ποὺ θὰ ἀπασχολῇ πάντοτε τοὺς εἰδικούς ἐπιστήμονας τοῦ τόπου μας. Ἡ ἐξαφάνισις τῶν τοπικῶν παραδόσεων καὶ τῶν εἰδικῶν χαρακτηριστικῶν τοῦ τόπου μας στὴ γενικὴ πολιτιστικὴ ἀλλαγὴν, ποὺ χαρακτηρίζει τὴν ἐποχὴν μας, καθιστᾷ ἀναγκαῖαν τὴ διατήρησιν τῶν καὶ ἀκόμη πλεονέκτημα ἐφετῇ κάθε προσπάθεια ποὺ ἀποβλέπει στὸ σκοπὸν αὐτό.

Ἡ Σὴ 'Ακαδημία Ἀθηνῶν μετὰ τὴν ἀθόρυβον καὶ φροντισμένην ἐργασίαν της κάποτε θὰ μᾶς δώσῃ ὁλοκληρωμένον τὸν θησαυρὸν τῆς λαογραφίας μας, τὸν ὁποῖον ἐπιζητοῦν ἡ φιλομάθεια τοῦ μεγάλου μορφωμένου 'Ελληνικοῦ κοινοῦ καὶ κατὰ μεγαλύτερον ποσοστὸν οἱ λειτουργοὶ τῆς Δημοτικῆς Παιδείας, ποὺ ἐνδιαφέρονται γιὰ τὴν πληρέστερην σπουδὴν τῆς ἑλληνικῆς παραδόσεως. Ἐνα τέτοιο ἔργον, ποὺ εἶναι συνυφασμένον μετὰ τὴν ἰδιαίτην ποιότητα τῆς ζωῆς σὲ μιὰ ἐποχὴν ἢ στιγμὴν χρόνου—καὶ αὐτὴ ἐνσαρκῶνεται στὰ σύμβολά του—δὲν σημαίνει ὅτι εἶναι, ὡς μπορεῖ νὰ εἰκάσῃ κανεὶς ἐκ πρώτης ὄψεως, ἐφήμερον καὶ παροδικόν, ἀφοῦ ἡ ζωὴ ἀλλάζει ὅπου. Ἰσα-ἴσα κατὰ τρόπον ἀνηφατικόν, ὅσο ἓνα ἔργον εἶναι πλεονέκτημα μετὰ τὴν στιγμὴν του, τόσο περισσότερον ἔχει μέσα τὸ δυναμισμόν τῆς ἐπιβιώσεως.

Ἡ λαογραφία, ὡς μάθησις, ποὺ ἀσχολεῖται μετὰ τὸν λαόν, πρέπει νὰ ἀξιοποιηθῇ ἀκόμη ἀπὸ τὴν παιδαγωγικὴν διδασκαλίαν, στὰ πλαίσια τῆς σχολικῆς ζωῆς. Ὅταν ἡ 'Ελληνικὴ λαογραφία, ἡ ὁποία δείχνει τὴν νικητρίαν πάλιν τοῦ 'Ελληνισμοῦ ἐπάνω στὸν σταυροδρόμιν τῶν ἔθνων, ποὺ τοῦ ἔλαχε γιὰ κοιτίδα του, συμπληρωθῇ μετὰ εἰδικὰ σύστημα στὴ σχολικὴν πράξιν, τότε ἀσφαλῶς θὰ εἶναι πληρέστερη καὶ πλεονέκτημα ἢ ἡ εἰκόνα τῆς σημερινῆς μας ζωῆς. Ἡ πραγματικὴ τοῦ σκοποῦ αὐτοῦ εἶναι ἓνα ἀπὸ τὰ πλεονέκτημα σπουδαῖα μερικὰ ζητήματα.

Τὸ θέμα μας δὲν τελειώνει ἔως ἐδῶ, δὲν ἐξαντλεῖται ἔως τὶς ἔσχατες λεπτομέρειας. Κρατεῖται σὲ μιὰ πυκνότητα, γιὰ δὲν εἶναι δυνατόν νὰ γραφῶν ὅλα, νὰ σημειωθῶν φευγαλέες ἀποχρώσεις ἢ νὰ ἀπαριθμηθῶν ὅλα τὰ ἐπὶ μέρους στοιχεῖα.

Τώρα προέχει μιὰ οὐσιαστικὴ ἐποπτεῖα τοῦ προβλήματος, ἓνας καθορισμός, γιὰ νὰ τεθῇ μιὰ βάσις καὶ μιὰ ἀφετηρία μετὰ τὴν ἐλπίδα, ὅτι καὶ ἄλλοι θὰ ἐργασθῶν στὸ ἴδιον θέμα, θὰ τὸ εὐρύνουν μετὰ τὴν προσφορὰν των, θὰ προσθέσουν τὶς πολυτίμες ὑποδείξεις καὶ διορθώσεις των γιὰ νὰ περιορισθῶν οἱ ἀτέλειες ποὺ ἀπορρέουν ἀπὸ κάθε ἔργον. Πιστεύομε ὅτι, θὰ συντελεσθῇ μιὰ ἀνώτερη ἐργασία, πλεονέκτημα καὶ ἀπείρως πλούσια σὲ μορφωτικὰ ἀποτελέσματα.

Μετὰ τὴν ἐλπίδα αὐτήν, περιμένομε.

1) Σ. Καλλιάρης: Πρόγραμμα τῶν μαθημάτων τῶν σχολείων τῆς Στοιχειώδους Ἐκπαιδεύσεως, σελ. 11 κ. ε.

ΑΝΔΡΕΟΥ ΣΤΑΥΡΟΥΛΑΚΗ, Διευθυντοῦ β' ταξίου Σχολείου

Ἡ ΠΡΟΕΤΟΙΜΑΣΙΑ ΤΟΥ ΝΕΟΥ.

Α' ΠΛΕΟΝΕΚΤΗΜΑΤΑ

α) Ἡ αὐτενέργεια.

Ὁ ἐπινοητὴς τῆς Μεθόδου καὶ οἱ ἀβασάνιστα ἀκολουθοῦντες καὶ ἐφαρμόζοντες ταύτην ἰσχυρίζονται, ὅτι εἶναι ἰδεώδης, γιατί παρέχει εὐρὺ ἑδαφος πρὸς αὐτενέργεια εἰς τὰ παιδιά. «Προετοιμάζουν τὸ νέο ἐργαζόμενοι», λέγουν. Καὶ ἐπάγονται: «Μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ δημιουργοῦν, κατακτοῦν τὸ νέο μάθημα, γίνονται μόνιμο κτῆμα οἱ νέες γνώσεις, ἀποκτοῦν μόνιμη θέση στὶς παιδικὰς ψυχὰς καὶ ἐφ' ὅσον προχωροῦν διὰ τῆς ἰδίας ἐργασίας, καλλιεργοῦν τίς πνευματικὰς καὶ ψυχικὰς τῶν λειτουργίας καὶ ἀναπτύσσουν τίς διανοητικὰς τῶν δυνάμεις, ὅπερ ἀποτελεῖ πραγματικὸ ἄθλο γιὰ τὸ σημερινὸ Σχολεῖο, ποὺ τὰ πάντα προσδοκᾷ ἀπὸ τὴν αὐτενέργεια τοῦ μαθητοῦ».

Καὶ βέβαια ἡ αὐτενέργεια προάγει τὴν μάθησιν. Δὲν δύνανται ὅμως ἐνταῦθα νὰ ὁμιλοῦν περὶ αὐτενεργίας. Θὰ ἦσαν ἀκρφέστεροι καὶ περισσότερο πλησίον τῆς ἀλήθειας, ἂν ἀπέφευγαν νὰ ὁμιλοῦν γιὰ τὴν ἀνύπαρκτη στὴν προκειμένη περίπτωσιν αὐτενέργεια, ἀλλὰ γιὰ γνώσεις προσκτώμενες ἢ μᾶλλον κατακτώμενες διὰ τῶν ἰδίων τῶν μαθητῶν δυνάμεων, διὰ τῆς ἰδίας ἐργασίας καὶ μόχθου. Ὅχι αὐτενέργεια, ἀλλὰ ἐργασία κατὰ τὴν γνώμημας ὑπάρχει. Οἱ μαθητὲς ἐργάζονται καθ' ὑπόδειξιν τοῦ Δασκάλου. Ὑπόδειξιν ἀναμφίβολα συνοδευόμενη μὲ ἀπειλές, πιέσεις, βία. Γιατί ἡ ἀπλή ὑπόδειξιν ποτὲ δὲν εἶναι ἀποδοτικὴ καὶ ἀποτελεσματικὴ, ὅταν κρούη «ῶτα μὴ ἀκουόντων», ὡς εἶναι τὰ ῶτα τῶν μετρίων μαθητῶν, τῶν ἀμελῶν, ὀκνῶν, βραδυπορούντων καὶ ἀδιαφόρων. Ἡ ἐκτελούμενη ἐργασία γιὰ τὴν ἐκπόρθησιν καὶ κατὰκτησιν τῆς νέας ἐνότητος, ποὺ θὰ παραδοθῇ ὑπὸ τῶν μαθητῶν, δὲν ἀποτελεῖ καρπὸν πηγαίας, αὐθόρμητης, οἰκιοθελοῦς μαθητικῆς προσπάθειας καὶ ἐργασίας, ἀλλὰ καταναγκασμοῦ.

Αὐτενέργεια ὅμως δὲν δύναται νὰ χαρακτηρισθῇ ἡ ἐκτελούμενη ἐργασία συνεπείᾳ ἀσκηθείσης βίας. Αὐτενέργεια εἶναι ἡ ἐκτελούμενη ἐργασία μὲ ἰδίαν τῶν μαθητῶν προαίρεσιν, κατ' ἐλεύθερην βούλησιν, χωρὶς ὑποδείξεις ἄλλων ἢ προτροπὰς ἢ ἀπειλὰς!

Καταπίπτει ὁθεν τὸ περὶ αὐτενεργίας ἐπιχείρημα. Μένει τὸ «διὰ τῆς ἰδίας ἐργασίας» πλεονέκτημα. Γιατί εἶναι ἀναμφισβήτητο, πῶς οἱ κατακτώμενες γνώσεις μὲ τίς ἰδίας δυνάμεις, μὲ τὴν ἴδιαν ἐργασίαν καὶ κόπον εἶναι διαρκέστερες, μονιμώτερες, σταθερώτερες. Μένουν περισσότερο χρόνον στὴν παιδικὴ μνήμη. Γίνονται καθολικὸ κτῆμα τῶν μαθητῶν.

β) Ἡ ὑποβοήθησις τοῦ Διδασκάλου.

Κάποτε ποῦ ἐκφράσθηκα ἀνευδοκίᾳ ἐναν-

Σὲ κάποια Ἑκπαιδευτικὴ Περιφέρεια ἐφαρμόζεται ἀπὸ τοῦ 1950 μιά νέα μέθοδος, ὅπως ἐστὶν, ὀφειλομένη σὲ ἐπινόησιν τοῦ ἐπιθεωρητοῦ τῆς. Ἡ μέθοδος αὕτη συνίσταται στὴν προετοιμασία καὶ προπαρασκευὴ ὑπὸ τῶν μαθητῶν τοῦ νέου μαθήματος κατ' οἶκον, βάσει τῶν βοηθητικῶν τῶν ἐγχειριδίων καὶ ἀναγνωστικῶν. Οἱ μαθητὲς δηλονότι εἶναι ὑποχρεωμένοι, ἐρχόμενοι στὸ σχολεῖο, νὰ γνωρίζουν τὸ παλαιὸ μάθημα, ποὺ θὰ ἐξετασθοῦν ἀπὸ τὸν διδάσκαλό των, ἀκόμη δὲ καὶ κάτοχοι τοῦ νέου μαθήματος—τῆς νέας μεθοδικῆς ἐνότητος ποὺ θὰ παραδοθῇ, καὶ συνεπῶς καθ' ὅσον ἱκανοὶ γιὰ τὴν παράδοσιν του. Ἔτσι μετὰ τὴν ἐξέτασιν τοῦ παλαιοῦ καλοῦνται οἱ μαθητὲς γιὰ τὴν παράδοσιν τοῦ νέου. Τὸ διηγούνται ἑκείνοι, δύο, τρεῖς, ἀναλόγως τῆς φύσεως τοῦ μαθήματος, βοηθούμενοι πάντοτε ἀπὸ τὸν διδάσκαλο. Μετὰ ταῦτα τὸ ἀναγινώσκουν οἱ μαθητὲς ἀπὸ τὰ βοηθητικὰ τῶν βιβλίων, τὰ ὅποια ἔχουν πρὸς τοῦτο στὰ θρανία ἀνοιχτά, ἐκ περικοπῆς, καὶ κλείεται ἡ διδασκαλία μὲ μιὰ συγκεφαλαιωτικὴ διήγησιν ἢ ὑποδειγματικὴ ἀνάγνωσιν ὑπὸ τοῦ διδασκάλου, παρὰ τοῦ ὁποίου καταβάλλεται κάθε προσπάθεια ὥστε νὰ εἶναι πλήρης, τελεία, τερπνὴ, ἀψογὴ, συναρπαστικὴ, «κατ' ἥθος».

Εἶναι περιττὸν νὰ τονίσωμεν πῶς ὁ Δάσκαλος δὲν περιορίζεται σ' ὅσα οἱ μαθητὲς προσφέρουν κατὰ τὴν παράδοσιν τῆς νέας ἐνότητος, ἀλλὰ ὑποβοηθεῖ, προσθέτει, συμπληρώνει, διασκεδάζει, σκοτεινὰ σημεῖα, διευκρινίζει ἄλλα ἀβεβιάλυτα, ἐρμηνεύει τὰ δυσνόητα καὶ ἐπεξηγεῖ ὅσα νομίζει ὅτι χρῆζονται ἐπεξηγήσεως. Στὸ τέλος ὁ δάσκαλος καθορίζει τὴν ἐνότητα ποὺ θὰ προετοιμάσουν οἱ μαθητὲς κατ' ἰδίαν εἰς τὰ σπίτια των καὶ λήγει ἡ διδασκαλία.

***

Συνέπεσε νὰ παρευρεθοῦμε σὲ τριήμερον Συνέδριον τῆς Περιφέρειας ταύτης, σὲ ὁποῖον εἶναι ὑποδειγματικὰ διδασκαλίας μόνον μὲ τὴν Μεθόδον αὕτη. Δὲν διευτυπώθησαν ἀντιρρήσεις ἀπὸ τοὺς ὑπὲρ ἑκατὸν συνέδρους Δασκάλους. Δυσμενῶς ἐξεφράσθη κατ' αὐτῆς ὁ παρακολουθῶν τίς ἐργασίας τοῦ Συνεδρίου Γενικός Ἐπιθεωρητής. Δὲν δύναμαι νὰ γνωρίζω ἀπὸ πόσους καὶ πόλους Δασκάλους δὲν ἀκούσθη. Ὅσῳ τὴν κρίνομε ἀντιπαιδαγωγικὴ, ἀντιψυχολογικὴ, ἀντίθετη πρὸς τοὺς νόμους τῆς Ψυχολογίας τοῦ Παιδιοῦ καὶ τοὺς κανόνες τῆς Γενικῆς Ψυχολογίας. Τὶς ἀπόψεις μὲν θὰ ἀναλύσωμε ἐν συνεχείᾳ. Θὰ προτάξω μετὰ κατὰ τὸν ἐπινοητὴ τῆς Μεθόδου πλεονεκτήματα, θὰ ἐκθέσωμε τὰ καθ' ἡμᾶς μειονεκτήματα, καὶ θὰ κάμωμε τὴν λογικὴ σύγκρισιν πρὸς ἐξαγωγή συμπερασμάτων.

τιον της μεθόδου αυτής, ο συνομιλητής μου συνάδελφος άντετάχθη, προβάλλοντας υπέρ αυτής το έπιχείρημα πώς την προτιμά, όχι γι' άλλο λόγο, παρά γιατί είναι υποβοηθητική για το Δάσκαλο. Καί έπεξήγησε πώς εφαρμόζοντας την ο Διδάσκαλος δύναται να προσέλθη στο σχολείο άπαρασκευος ή όχι πλήρως παρασκευασμένος, χωρίς να φωραθής, χωρίς να παρακωλυθής το έργο της διδασκαλίας. Το νέον μάθημα, ή νέα ένότης παραδιδόμενη από ένα ή δύο μαθητές και αναδιηγούμενη από άλλους έκμανθάνεται και από το Δάσκαλο, όστις το αναδιηγείται εις το τέλος ή και δύναται να αποφύγη την αναδιήγηση προκαλώντας τους μαθητάς άντι' αυτού να το αναγνώσουν από τα βοηθητικά τους έγχειρίδια. Το έπιχείρημα είναι ισχυρό και λογικό, εάν ο σκοπός του σχολείου απέβλεπε εις την άνευ πολλού κόπου διεξαγωγήν του διδακτικού έργου του διδασκάλου. Πλήν όμως ο σκοπός του Σχολείου είναι άλλος. 'Η έκπλήρωση του σκοπού της 'Αγωγής άνευ παρακώλυσεως της σωματικής και πνευματικής των μαθητών αναπτύξεως και άνευ βλάβης της διανοητικής και ψυχικής υγείας αυτών. Ποία όμως έγγύωση δύναται να παρασχεθής, ότι δέν άπαιτεί ή νεοφανής αυτή μέθοδος καταβολήν μείζονος σωματικής και πνευματικής δυνάμεως έκ μέρους των μαθητών; Ουδέμια! 'Αναμφισβήτητον τυγχάνει, ότι ή άπαιτούμενη έκ μέρους των μαθητών 7—12 έτών πνευματική εργασία διά την μελέτην του παλαιού μαθήματος και την προετοιμασία του νέου (Νέας ένότητος) υπερβαίνει κατά πολύ τα όρια των πνευματικών των δυνατοτήτων και άγει κατά συνέπειαν εις την σωματικήν εξάντληση, γιατί ή πνευματική υπερένταση συνεπάγεται ανάλογη σωματική κόπωση. 'Ο Ισχυρισμός ότι ή εκμάθηση του παλαιού δέν προϋποθέτει καταβολήν πολλής προσπάθειας έκ μέρους των μαθητών δέν εύσταθεί, είναι άβάσιμος. Βέβαια, πρόκειται περί δεδιδαγμένου. Πλήν όμως το μεσολαβούν, από της ήμέρας της παραδόσεως μέχρι της ήμέρας εξέτάσεως του παλαιού, όκταήμερον, και ή προσθήκη πολλών και ποικίλων γνώσεων, κατά το ίδιον χρονικόν διάστημα, συντελεί στή συσκότιση των πραγμάτων, έπιφέρει σύγχυση στις παιδικές παραστάσεις και έχαλάρωσε την μνήμη διά της παρεμβολής των νέων παραστάσεων. Μόνο άμυδρή ιδέα και ξεθωριασμένες εικόνες διατηρούνται έκ του παλαιού στις ψυχές των παιδιών. 'Απαιτείται λοιπόν επανάληψη του δεδιδαγμένου, μελέτη πολλές φορές, για να έπιτευχθής ή αναπόλησι των γεγονότων κατά την οικεία σειρά, ή ανασκόνομη των ιδεών και ή ταξινόμηση των σχετικών παραστάσεων και εικόνων. 'Απαιτείται συγκέντρωση της συνειδήσεως, πράγμα άπαιτούν προσοχή και κινητοποίηση όλων των πνευματικών λειτουργιών του παιδιού. 'Ο μικρός μαθητής δέν είναι ενήλικος. Οι γνώσεις δέν τοποθετούται στο παιδικό μυαλό πλήρως συνειδητοποιημένες, άλλ' όλως

έμπειρικά. 'Απόδειξη τό ότι δέν έχουν τα παιδιά αυτόπεποίθηση στις ίδιες των γνώσεις. Δέν τις κατέχουν συνειδητά. Είναι εύμετάβολα, μεταπειθόνται και πολύ εύκόλως παραπλανώνται. Κουράζεται λοιπόν ο μαθητής κατά την μελέτη του παλαιού. Καταβάλλει προσπάθεια. Προσπάθεια όμως ένυπάρχουσα στην παιδική φύση και δυνάμενη να καταβληθής. Προσπάθεια φυσιολογική. Πού δέν μπορούμε να αποφύγωμε. Πέραν αυτής όμως δέν δικαιούμεθα να προχωρήσωμε. 'Η προετοιμασία του νέου υπερβαίνει τα όρια της παιδικής άντοχής και έρχεται αντιμέτωπη προς τους φυσιολογικούς νόμους, τους ψυχολογικούς και όλες τις άρχές της Παιδαγωγικής και Σωματολογίας, που διαγράφουν σαφώς τό ποσόν των πνευματικών δυνάμεων που δύναται καθ' ηλικίαν να καταβάλη τό παιδί χωρίς τόν κίνδυνον να ύποστη βλάβη ή σωματική, ψυχοπνευματική και διανοητική υγεία του. Καταρρίπτεται άφ' έαυτού όθεν και τό έπιχείρημα τοϋτο. Το Σχολείον φείδεται της υγείας του διδακτικού προσωπικού. Δέν δύναται όμως να υίοθετήση την άποψη, ότι μια μέθοδος είναι όρθή, διότι υποβοηθεί τόν διδάσκαλον άφαιρούσα τόν φόρτον της διδασκαλίας έκ των ώμων του και μεταθέτουσα τοϋτον εις τους ώμους των μαθητών!!!

γ) 'Η δεξιότης του «αναγινώσκειν».

Εις τα πλεονεκτήματα της Μεθόδου πρέπει να συγκαταλεχθής και ή προαγωγή της περί τό αναγινώσκειν Ικανότητος των μαθητών. Διά της άδιάκοπης μελέτης παλαιάς και νέας ένότητος σ' όλα άνεξαιρέτως τα μαθήματα του Δημοτικού προάγεται ή Ικανότης του «αναγινώσκειν» όρθως, άπταιστως και λογικώς. Είναι δ' εύνόητο, ότι ή προαγωγή της αναγνωστικής Ικανότητος και δεξιότητος θα διευκολύνη τή βελτίωση του ύψους των άγροτοπαίδων εις τα όποια είναι πάντοτε άκατάλληλο, άνεπιτυχές, άκαλαίσθητο, καθυστερημένο, όσο και αν μπορούν να αναγινώσκουν άπροσκόπως. 'Η άπόκτηση ύψους παρακώλυεται από τους παρεμβαλλομένους δυσμενείς παράγοντες στα σχολεία της ύπαιθρου, σ' όλα τα έλληνικά χωριά, στους όποιους πρωτεύουσα θέση κατέχει τό άμόρφωτο, πνευματικά άνεξέλικτο και άπολίτιστο περιβάλλον.

Β'. ΜΕΙΟΝΕΚΤΗΜΑΤΑ

α) 'Η κατ' οίκον εργασία των μαθητών στις Πόλεις.

'Η Μέθοδος στηρίζεται στην κατ' οίκον εργασία των μαθητών. Πιστεύει ο έπινοητής της, πώς δυνάμεθα να έπιβάλωμεν μία συστηματική, έντατική και υπερεκτατική μελέτη εις τους μαθητές κατ' οίκον. Τοϋτο είναι παντελώς άδύνατο.

Και διαφωνούμε ριζικά προς μία τέτοια αντίληψη. Τα παιδιά του Δημοτικού 7—12 έτών είναι άνωριμα πνευματικά. Ψυχολογικοί νόμοι

προετοιμασθῶν τὴν πέραν ὠρισμένου ὁρίου καταβολὴν ἐκ μέρους αὐτῶν πνευματικῆς ἐργασίας. Τὸ ὅριον ἀντοχῆς, τὸ σύμφωνον πρὸς τὴν φυσικὴν δυνατότητα τῶν ἀνεξελέκτων αὐτῶν παιδιῶν, περιορίζεται στὴν προσπάθεια τῶν παιδιῶν νὰ μελετήσουν ἀπλῶς τὰ δεδιδασγμένα μαθήματα τῆς ἐπομένης ἡμέρας κατὰ τὴν ἐκτελέσει αὐτῆς. Εἶναι ἐπιτετραμμένο, γιατί ἐκτετρατεύεται τὴν παιδικὴ φύση τὸ νὰ καταβάλῃ ἀφ' ἑσπέρας τὰ μαθήματα αὐτὰ ὅσοις ἐκτελεσθῶν πλήρως ἡ ἀναγκαία ἀνάπλαση τῶν ἀποθεμάτων. Τοῦτο σημεῖνει πὼς μποροῦν νὰ μελετήσουν τὸ παλαιό, ὥστε νὰ δύνασθαι νὰ τοῖς διηγηθοῦν στὸ Δάσκαλο ἐρχόμενος ἐν τῷ Σχολεῖῳ. Δὲν ἀπαιτεῖ ὅμως μελέτη τοῦ παλαιοῦ μαθήματος καταβολὴν πολλοῦ πνευματικοῦ κόπου, ἐφ' ὅσον εἶχε γίνῃ τοῦτο κτῆμα τῶν μαθητῶν κατὰ τὴν παράδοσιν, καὶ δύνανται νὰ τοῖς χωρὶς κίνδυνον βλάβης τῆς πνευματικῆς ἐργασίας τῶν νὰ ἐκτελοῦν τὴν ἀναγκαίαν ἐπαγρυπνίαν οἱ μαθητές. Ἀπὸ τοῦ σημείου ὅμως τούτου μέχρι τῆς ἀπαιτήσεως τῆς «Νέας Μεθόδου» νὰ προετοιμάζω καὶ τὸ νέο, τὸ ἀδίδακτο μαῖον, ὑπάρχει τεράστιον ἀπόστασις καὶ ἀπαιτεῖται ἓνα χάσμα, ποῦ καμμίαν δύναμιν δὲν δύναται νὰ γεφυρώσῃ. Οὐδαμῶθεν δικαιολογεῖται ἡ ἀπαιτήσις αὕτη τοῦ ἐξαναγκασμοῦ τῶν μαθητῶν εἰς τὴν καταβολὴν τῆς πρόσθετης πνευματικῆς ἐργασίας πρὸς προετοιμασίαν τοῦ νέου μαθήματος. Λέμε προετοιμασία καὶ νοιώθουμε: ἐκτελέσει κατανόησιν καὶ ἐκμάθησιν τοῦ. Τὰ παιδιὰ, πρὸς ἐπίτευξιν τοῦ τεράστιου αὐτοῦ σκοποῦ, καταβάλλουν ὑπεράνθρωπες προσπάθειες καὶ καταποιοῦν πνευματικὰς δυνάμεις δυσανάλογον πρὸς τὰ παιδικὰ τῶν ἀποθέματα. Ποιά δύναμις δύναται νὰ παρασχεθῇ στὴν προκειμένη περίπτωση ἐγγύθησιν, πὼς δὲν θὰ προκαλέσῃ ἡ πνευματικὴ αὕτη ὑπερκόπωση φθορὰ καὶ διάβρωσιν τῶν ψυχοπνευματοσωματικῶν λειτουργιών; Ὁμοίαν ἐξελισσομένων παιδικῶν ὀργανισμῶν, ἐπιβραδύνοντας τὴν ὁμαλή των ἀνάπτυξιν. Καὶ ποῖος ἀκόμη μπορεῖ νὰ μᾶς καθησυχάσῃ διαβάζοντας τὴν ἀνησυχίαν μας; Πῶς δύναται νὰ εἶναι τὰ παιδιὰ τοῦ Δημοτικοῦ, χωρὶς νὰ ὑπάρξῃ στὸν κίνδυνον ὑπερκοπῶσεως, νὰ καταβάλωσιν τὸ νέο ἀδίδακτο, γιὰ τὰ ἐξῆς μαθήματα τῆς ἡμέρας, 4 πρωῒν καὶ 2 ἀπογευματινῶν. Εἶναι γεγονός πὼς ἡ ἐξάωρη ἡμερήσια ἐργασία κατανέμεται εἰς 6 ὥραια μαθήματα, θεωροῦμε ὡς δεδομένο πὼς τὸ ἓνα ὥριον εἶναι τεχνικό: Ἰχνογραφία, Καλλιγραφία, Ἐκτεχνία κλπ, μὴ ἀπαιτοῦν προετοιμασίαν. Ἐπομένουν πέντε. Τὰ πρωῒν θὰ εἴναι Ἡστορία, Γραμματικὴ, Ἀριθμητικὴ καὶ Φυσικὴ καὶ ἡ φυσιογνωστικὸν μάθημα. Ἄν ἡμεῖς ἐκτελέσωμε τὴν Ἀριθμητικὴν καὶ τὴν Φυσικὴν ἡ ἡ Ἀριθμητικὴν θὰ καταβῇ ὅλη ἡ ὥρα τῶν ἀπὸ ἕτερα θεωρητικὰ μαθημάτων. Ἡ προετοιμασία σ' ὅλα αὐτὰ γιὰ τὰ παιδιὰ τοῦ Δημοτικοῦ εἶναι ἔργο δυσχερές, ἐπίπονον, ἀπαιτοῦν ἐντασιν πνευματικῶν λειτουργιών. Καὶ ἀπλῆ ἀκομή, ἐφ' ἧς ἀπαιτεῖται

ἀνάγνωσις ἀν' ἐπιδραματοποιήσει ὁ μαθητής, θὰ εἶχε νὰ διεξέλθῃ ὄγκον ἐργασίας.

Ἄν ὑποθεθῇ πὼς εἶναι μιάμιση (1 1/2) σελίδα βιβλίου τὸ ὑπὸ παράδοσιν νέο, γιὰ κάθε μάθημα, συσσωρεύονται ἐξί σελίδες γιὰ τὰ 4 μαθήματα. Ἡ προετοιμασία τοῦ πέμπτου μαθήματος τοῦ ἀπογεύματος θὰ συντελεσθῇ τὸ μεσημέρι μετὰ τὸ μεσημβρινὸ φαγητὸ μὲ τὸ παιδικὸ στομάχι παραφορτωμένο. Δέον νὰ ληφθῇ ὅμως σοβαρῶς ὑπ' ὄψιν τὸ βραχὺ τοῦ χρόνου. Ἀπὸ 15 Νοεμβρίου μέχρι τέλους Μαρτίου ὁ μαθητὴς σχολάζει 12.30' καὶ προσέρχεται στὶς 2.30' μ.μ. Ἐνα δῖωρο ἔχει στὴ διάθεσιν του. Μέσα στὸ στενὸ αὐτὸ περιθώριον χρόνου θὰ μεταβῇ ἀπὸ τὸ σχολεῖο στὸ σπίτι του. Θὰ φάγῃ, θὰ γράψῃ, θὰ μελετήσῃ τὸ παλαιὸ τοῦ ἀπογεύματος, θὰ προετοιμάσῃ τὸ νέο καὶ θὰ ἐπανέλθῃ ἐγκαίρως εἰς τὸ Σχολεῖο. Κάνετε ἓνα πρόχειρον ὑπολογισμὸν τώρα. Σκεφθῆτε πόσον χρόνον καταναλίσκει τὸ παιδί γιὰ νὰ χαζέψῃ στὶς βιτρίνες καὶ ἀποφανθῇτε ἔπειτα ἀν' τοῦ μένου χρόνου γιὰ προετοιμασίαν τοῦ νέου!!

Δὲν εἶναι ὅμως εὐχερές ἔργο, ὡς μπορεῖ νὰ νομισθῇ ἀπὸ μερικοῦς, ἡ ἀνάγνωσις ἀπὸ παιδί 12 ἐτῶν, 6 σελίδων βιβλίου! Θὰ κουρασθῇ, θὰ ζαλισθῇ, θὰ σκοτισθῇ, θὰ πλήξῃ. Θὰ διαβάξουν μηχανικὰ τὰ μάτια, μὰ ἡ ψυχὴ τῶν παιδιῶν θὰ πετᾷ σ' ἄλλους ὁρίζοντες.

Ἀλλὰ καὶ τί εἶδους προετοιμασία θὰ συντελεσθῇ μὲ μιά, ἐφ' ἧς ἀπᾶς (ἀπλῆ) ἐκ μέρους τῶν παιδιῶν ἀνάγνωσις; Οὔτε γιὰ τὸ Δάσκαλον δὲν ἀρκεῖ! Ἀπὸ τὰ παιδιὰ εἶναι ἀπαραίτητον νὰ διαβασθῇ πολλὰς φορές γιὰ νὰ γίνῃ κατορθωτὴ ἡ ἀπόκτησις μιᾶς ἀμυδρῆς — ἔστω συγκεχυμένης — ἰδέας γιὰ τὸ περιεχόμενον μιᾶς ἐνότητος Ἱστορίας ἢ Ὀρθοκευτικῶν, Γεωγραφίας, Φυσ. Πειραματικῆς καὶ Χημείας. Ἄς μείνῃ κατὰ μέρος ἡ Ἀριθμητικὴ, Γεωμετρία κ.λ.π.

Μέχρις ἐδῶ παίρνομε ὡς δεδομένο, ὅτι τὰ παιδιὰ τοῦ Δημοτικοῦ διαβάζουν στὰ σπίτια των, ἀλλὰ δὲν διαθέτουν τὸ ἀναγκαῖον ἀπόθεμα σωματικῆς καὶ πνευματικῆς ἀντοχῆς ὅσο καὶ ἂν εἶναι ἐπιμελῆ, ἐργατικά, φιλότιμα, ἐνθουσιώδη καὶ εὐφυᾶ, νὰ ἀντεπεξέλθωσιν στὸν φόρον τῆς ἐργασίας ποῦ ἀπαιτεῖ ἡ μελέτη τοῦ παλαιοῦ καὶ ἡ προετοιμασία τοῦ νέου μαθήματος. Ὅτι δηλαδὴ θέλουν νὰ διαβάσωσιν, ἐπιθυμοῦν νὰ προετοιμάσωσιν τὸ νέο. Γιατὶ θὰ ὑπάρξῃ περίπτωση ποῦ τὰ παιδιὰ δὲν διαβάζουν, διὰ διαφόρους λόγους, στὰ σπίτια των. Καὶ τοῦτο θὰ μᾶς ἀπασχολήσῃ στὴ συνέχειά μας. Ἡ κάθε μέθοδος διδασκαλίας ἀφορᾷ παιδιὰ πόλεων καὶ παιδιὰ χωρίων τῆς ὑπαίθρου, ἀγροτόπαιδα. Τὰ παιδιὰ τῶν πόλεων δὲν παρακωλύονται στὴ σχολικὴν τους μελέτη ἀπὸ καμμίαν αἰτία. Δὲν ἀπασχολοῦνται ἀπὸ τοὺς γονεῖς των εἰς οἰκιακὰς ἢ ἐξωοικιακὰς ἐργασίας, ὥστε νὰ καταναλίσκῃται ὁ ἐκτὸς τοῦ σχολείου βραχὺς χρόνος τῶν μαθητῶν σ' αὐτὰς ἀφαιρούμενος ἀπὸ τὴν μελέτη των. Ἡ ἀποχὴ τῶν παιδιῶν τῶν πόλεων ἀπὸ τὴν μελέτη ἢ ἡ παραμέλησις ἐκτελέσεως καθ' εἰδους σχολικῆς ἐργασίας τῶν δέον

νά αποδοθῇ μόνον εἰς ἀμέλεια, ἀδιαφορία, ἔλλειψη ζήλου καὶ μαθητικῆ ὀκνηρίας. Τὰ ἀγροτόπαιδα ὡς τόσο, καὶ στὴν περίπτωσιν πού εἶναι ἐπιμελῆ καὶ μελετηρά, ἐμποδίζονται ἀπὸ τῆς μελέτης τοὺς ἀπὸ λόγους καὶ αἰτία ἀνεξάρτητα τῆς θελήσεως τῶν ὡς θὰ ἐκθέσωμε ἀμέσως τώρα.

β) Ἡ κατ' οἶκον ἐργασία στὰ Χωριά.

Διαβάζουν τὰ ἀγροτόπαιδα στὰ σπίτια των; Στὸ ἐρώτημα αὐτὸ ἡ ἀπάντησις εἶναι μίαν ἀπὸ ὅλους, Δασκάλους καὶ Ἐπιθεωρητές, πού ἔχουν παρακολουθήσει τὰ παιδιὰ αὐτὰ μὲ πόνον ἀληθινόν, ἐνδιαφέρον ἐλκρινές καὶ ἀγάπην ἀδόλη. Πῶς δὲν διαβάζουν! Ἡ διαβάζουν πολὺ λίγο. Οἱ λόγοι εἶναι ἀπλούστατοι. Δὲν οφείλονται σὲ ἀμέλεια, ἀδιαφορία ἢ μαθητικὴ ὀκνηρία. Μᾶλλον εἰς αἰτία μὴ ἐξαρτώμενα ἀπὸ τὴν θέλησιν τῶν παιδιῶν. Τὰ ἐμποδίζει νὰ ἀσχοληθοῦν μὲ τὰ μαθήματά των ἡ ἐκτέλεσις τῆς σωρείας τῶν ἀνατιθεμένων σ' αὐτὰ ἀπὸ τοὺς γονεῖς τῶν σπιτικῶν ἢ ἀγροτικῶν ἐργασιῶν. Τὸ πρῶτον, πρὸ τῆς σημάσεως τῆς καμπάνας τοῦ σχολείου, στέλλονται νηστικά καὶ ἐνίοτε ἀνιφτα νὰ ὁδηγήσουν τὰ οἰκόσιτα—πρόβατα ἢ κατσίκες, στὴν βοσκή. Ἡ ἐργασία αὕτη ἀπαιτεῖ τουλάχιστον 30' λεπτά. Ἄν σημάνῃ ἡ καμπάνα στὸ μεταξύ, σπεύδουν νὰ προσέλθουν στὸ σχολεῖο, πάλι νηστικά. Χρόνος λοιπὸν γιὰ πρωινὴ μελέτη δὲν ὑπάρχει. Τὸ μεσημέρι, μόλις φθάσουν στὰ σπίτια των, τρώγουν μὲ σπουδὴ γιὰ τὰ βιάζει ἡ μητέρα νὰ κάνουν γρήγορα. Ἀκολουθῶντες θὰ μεταβοῦν εἰς τοὺς ἀγρούς γιὰ ἀλλαγὴ βοσκῆς τῶν οἰκοσίων. Ἄλλα θὰ φέρουν φαγητὸ στὸν πατέρα πού ὀργώνει τὸν ἀγρόν του πολὺ μακράν. Καὶ ἄλλα θὰ ἀσχοληθοῦν μὲ τὸ καθάρισμα τῶν σταύλων ἢ θὰ κρατοῦν τὸν μικρὸ μπέμπη, πού ἐμποδίζει τὴν μητέρα στὸ ράψιμο τοῦ φορέματος. Χρόνος γιὰ διάβασμα δὲν ἔμεινε στὴν διάθεσιν τῶν παιδιῶν. Προσέρχονται στὰ σχολεῖα χωρὶς κἄν ν' ἀνοίξουν τὰ βιβλία των. Προσπαθοῦν νὰ ἀναπολήσουν καθ' ὅδον ὅσα ἄκουσαν πρὸ ὀκταήμερου στὴν παράδοσιν. Ἐξάγουσιν ἐκ τῆς σάκκας τὰ τετράδια καὶ ρίχνουν μερικὰς ματιὰς στὶς σύντομες περιλήψεις των, ὅταν ἡ μνήμη των δὲν τὰ βοηθῇ στὴν ἀνάπλασιν ὅλων τῶν σημείων τοῦ μαθήματος χωρὶς νὰ ἀνακόψουν τὸν πρὸς τὸ σχολεῖο δρόμον των. Προσέρχονται στὸ σχολεῖο κακῶς παρασκευασμένα. Προχείρως, στὸ πόδι, διεξελθόντα τὸ μάθημα τῆς ἡμέρας. Καὶ ποῖο μάθημα; Τὸ παλαιόν, τὸ δεδιδασγμένον. Γιὰ τὸ νέο, τὸ ἀδίδαχτο, δὲ χωρεῖ καμμιά συζήτησιν. Τὸ ἀπόγευμα τὰ ἴδια ἐπαναλαμβάνονται. Μεταφέρουν τὰ ζῶα στὰ σπίτια ἀπὸ τῆς βοσκῆς ἢ ἐκτελοῦν ἄλλες ἐργασίας, ἀνάλογες μὲ τὴν ἐποχὴ. Ὡστόσο νυχτώνει. Δειπνοῦν καὶ ἀρχίζει ἡ κουβέντα στὸ σπίτι. Τὸ μωρὸ κλαίει. Εἶναι ὥρα νὰ κοιμηθῇ. Ἡ κατάκοτος ἀπὸ τὸν ὀλοήμερον μόγθον ἀγρότισσα μαντὰ τὸ θηλάζει ἐκνευρισμένη. Ἀκολουθῶνς τὸ πλαγιάζει μὲ τὴν βοήθειαν τοῦ μαθητοῦ πού τῆς κρατᾷ τὸ λυχνάρι

μέχρι τὴν κρεβατοκάμαραν. Ἐπιστρέφουν. Ὁ μαθητὴς παίρνει τὴν σάκκα ἀπὸ τὸν τοῖχον, καθίζει κοντὰ στὸ τζάκι καὶ προσπαθεῖ νὰ διαβάσῃ κάτω ἀπὸ τὸ θαμπὸ φῶς τοῦ λυχνarioῦ πού μοναδικὸ φωτίζει. Τὸ δεύτερον λυχνάρι ἔμεινε στὴν κλινὴ τοῦ μωροῦ πού κοιμήθηκε. Δὲν διαθέτουν ὅλα τὰ ἀγροτόσπιτα λάμπα πετρελαίου. Σὲ λίγο, ἡ μητέρα τοῦ ἀφαιρεῖ καὶ τὸ μόνο λυχνάρι του. Πηγαίνει στὴν ἀποθήκην νὰ πάρῃ προβατόμαλλα γιὰ ξέσιμο ἢ τὴ ρόκα γιὰ γνέσιμο.

Ὅμως τὸ φῶς τοῦ λυχνarioῦ δὲν εἶναι ἐπαρκές γιὰ τὸ φωτισμὸ τοῦ βιβλίου καὶ τῆς ρόκας. Ὁ μαθητὴς μόλις διακρίνει τὰ γράμματα. Τὸ θαμπὸ φῶς καὶ ἡ κούρασις τῶν παιδικῶν ματιῶν ἐπιταχύνει τὴ νύστα καὶ τὸ παιδί κοιτάζει στὸ βιβλίον μὲ κλειστὰ μάτια.

Ἡ μητέρα πού τὸν βλέπει τὸν ἐκδιώκει γιὰ κατάκλισιν. «Ἄντε νὰ πλαγιάσῃς κοιμᾶσαι. Ἔτσι θὰ διαβάσῃς;» Δὲν συλλογίζεται πῶς τὸ παιδί δὲν μπορεῖ νὰ διαβάσῃ στὸ σκοτάδι. Δὲν τὸ διευκολύνει στὸ διάβασμά του. Δὲν τὴν ἀπασχολεῖ ἡ σκέψις πῶς δὲν ἐδιάβασε. Οὕτε αὐτὴν οὕτε τὸν πατέρα, πού θέλει κι' ἐκεῖνος μὲ τὴ σειρά του νὰ πάρῃ τὸ λυχνάρι νὰ εἰσέλθῃ στὸ σταῦλον γιὰ νὰ περιποιηθῇ τὰ ἀροτρίωντα βώδια. Μᾶλλον ἐπείγονται ὅλοι τοῦ σπιτοῦ νὰ ξεφορτωθοῦν τὸν μαθητὴ. Καὶ τὸν στέλλουν γιὰ ὕπνον. Καὶ τὸ κάθισμα καὶ ἡ γωνία πού καταλαμβάνει τοὺς χρειάζεται. Καὶ τὸν διώχνουν ἵνα μείνουν μόνοι. Ἄν αὐτὰ τὰ ἐμπόδια λείψουν ἀπὸ τὸ σπίτι, θὰ δημιουργηθοῦν ἕτερα. Ποτὲ δὲν λείπουν οἱ δυσχέρειες, ὡς πρὸς τὴν διευκόλυνσιν γιὰ σχολικὴ μελέτη ἀπὸ τὰ ἀγροτόσπιτα. Οἱ βεγγέρες κατὰ τὸ χειμῶνα αποτελοῦν σοβαρώτατον ἐμπόδιον. Καὶ εἶναι συχνότατες. Ἡ τις δεχόμεσθε στὸ σπίτι ἢ πηγαίνετε ἡμεῖς γιὰ βεγγέρα στὰ φιλικὰ μας σπίτια. Σ' ἀμφότερες τίς περιπτώσεις γινόμεσθε ἐμπόδια στὴ μελέτη τῶν μαθητῶν μας.

Ἡ περίοδος γενικὰ ἀπὸ τοῦ φθινοπώρου μέχρι τέλος τοῦ χειμῶνος—ἐνὰ ὁλόκληρον ἐξάμηνον—εἶναι πολὺ δυσμενὴς ὡς πρὸς τὴν κατ' οἶκον σχολικὴν ἐργασίαν τῶν μαθητῶν. Ἐπιθυμοῦν νὰ διαβάσουν. Ἐχουν τὴν θέλησιν καὶ τὸν ζῆλον. Ἀλλ' ἐμποδίζονται ἀπὸ πολλοὺς παράγοντας νὰ τὸ πράξουν.

γ) Ἐμπόδια.

Τὰ κυριώτερα ἐμπόδια πού ἀφαιροῦν τὴν δυνατότητα τῆς μελέτης εἰς τὰ ἀγροτόπαιδα εἶναι τὰ ἑξῆς μὲ συντομίαν.

1) Ἡ ἔλλειψις χρόνου, 2) τὸ ψυχρὸς τοῦ χειμῶνος καὶ ἡ ἔλλειψις οἰκιακῆς θερμάνσεως. Τὸ τζάκι δὲν θερμαίνει τὴν ἀτμόσφαιραν τοῦ σπιτοῦ. 3) Ἡ ἔλλειψις ἐπίπλων τοῦ ἀγροτόσπιτου. Δὲν ἔχει τραπέζιν, φωτισμόν, κάθισμα. 4) Ἡ μόνοκατοικία (μονόσπιτον). 5) Ἡ φύσις τοῦ ἐπαγγέλματος τοῦ πατέρα. Δὲν ἀρκοῦν οἱ γονεῖς στὶς ἀγροτικὰς ἐργασίας, ἀπασχολοῦνται καὶ τὰ παιδιὰ. 6) Ὁ μόχθος τῶν γονέων δὲν ἐπὶ

ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΚΥΡΙΑΖΟΠΟΥΛΟΥ

ΠΑΙΔΙΚΑ ΔΙΑΦΕΡΟΝΤΑ

Η σύντομη αυτή μελέτη θά μᾶς βοηθήσῃ νὰ μεταμορφώσωμε τὴν μεταμόρφωση τῆς παιδικῆς ψυχῆς. Θά μᾶς βοηθήσῃ νὰ θέσωμε ἔμπρὸς μας τὸν βίον τῶν παιδικῶν διαφερόντων—ἀν καὶ ἡμετέρες σελίδες ἀνεξιχνίαστες—καὶ νὰ κατανοήσωμε, ὅτι ἡ ψυχὸσύνθεσις τοῦ παιδιοῦ ἔχει ὁρισμένη ἀνάπτυξις ἀναπτύξεως καὶ διαφέρει ἀπὸ τὴν ἀνάπτυξιν τῶν μεγάλων. Πολλὰ παιδικὰ ἐκδηλοῦνται ὅτι τίς ξεχωρίσωμε ὡς ἐκφάνσεις φυσικῆς καὶ ψυχικῆς ἀνάπτυξεως. Ὡς ἐκφάνσεις φυσικῆς καὶ ψυχικῆς ἀνάπτυξεως στὴν παρεξηγημένη παιδική φύση θεωροῦμε δικαιοῦματα. Τότε δ' ἀλλάζωμε καὶ τὴν ἐκφάντησιν συμπεριφοράς μας ἀπέναντί της.

Τὰ συμπεράσματα αὐτὰ προέρχονται ἀπὸ ἐπιστημονικὴν ἔρευνα διαφόρων διαπρεπῶν παιδαγωγῶν, τοῦ ἑαυτὸν τὸν ἑαυτὸν τους με ἀφοσίωση στὴν ἐπιστήμην τῆς Πειραματικῆς Παιδαγωγικῆς καὶ Ψυχολογικῆς.

1) Ἄνθρωπος, τὸ τελειότερον ὄν ἐπὶ τῆς γῆς, γεννιέται ὡς τὸ ἀτελέστερον καὶ πλέον ἀνίκανον νὰ ἐκπληρώσῃ τὸν φυσικὸν προορισμὸν του.

Ἀντίθετα, τὰ πλέον ἀτελέστερα ὄντα, γεννῶνται τέλεια καὶ ἱκανὰ γιὰ τὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ φυσικοῦ προορισμοῦ τους ἢ χρειάζονται ἕνα ἑλάχιστον χρόνον γιὰ τὴν ἐξέλιξίν τους.

2) Ὅσον δὲ προχωροῦμε ἀπὸ τὰ ἀτελέστερα πρὸς τὰ τελειότερα τόσο καὶ μακρότερος χρόνος βλέπομε νὰ απαιτεῖται γιὰ τὴν πλήρη ἀνάπτυξίν τους.

Φαίνοντάς σ' ὁν ἄνθρωπο, στὸ τελειότερο δημιουργημα ἐπὶ τῆς γῆς με τὸν πολυσύνθετο σωματικὸν καὶ ψυχικὸν ὁργανισμό, διαπιστώνομε ὅτι διαρκεῖ τὸ 1/3 τοῦ βίου του γιὰ τὴν ὁλοκλήρωσιν τῆς σωματικῆς καὶ ψυχικῆς του τελειώσεως.

3) Χρόνος αὐτός, ποῦ ἀπαιτεῖται γιὰ τὴν τελειοποίηση τοῦ ἀνθρώπου, ἀποτελεῖ τὴν παιδικὴν ἡλικίαν.

Τὰ εὐσιώδη χαρακτηριστικὰ τῆς παιδικῆς ἡλικίας εἶναι: 1) ἡ ἀτέλεια τῆς παιδικῆς ψυχῆς, 2) τὸ ἐξέλιξιμο αὐτῆς γιὰ τελειοποίησιν.

4) Ἡ παιδικὴ ψυχικὴ ἐξέλιξις δὲν προχωρεῖ προοδευτικὰ καὶ ὁμαλὰ, ἀλλὰ καθὼς καὶ ἡ σωματικὴ ἐξέλιξις ἀναγράφει τὴν πορεία της με ρυθμικοὺς κυμα-

τισμούς. Ἰσχύει δηλαδὴ ὁ νόμος τῆς διαδοχικῆς ἐξελίξεως τῶν ψυχικῶν λειτουργιῶν. Ἀπὸ μιὰ γοργὴ αὔξησις, ἡ ἐξέλιξις ἀγκιστρώνεται σὲ μιὰ περίεργη στασιμότητα καὶ ἀδράνεια. Μεσολαβεῖ μιὰ περίοδος ἀναπαύσεως καὶ προετοιμασίας τοῦ ὁργανισμοῦ γιὰ ἕνα καινούργιον ἄλμα στὴ σωματικὴ ἢ πνευματικὴ ἐξέλιξις.

Ἄρα, τὰ διαφέροντα τῶν παιδιῶν δὲν εἶναι σὲ ὅλες τίς ἡλικίας τὰ αὐτά. Ἐρχονται σὰν τὰ ταξιδιάρικα πουλιά, κυριαρχοῦν στὸν ψυχικὸν βίον, δονοῦν ἐπ' ἀρκετὸν τὸ εἶναι τοῦ ἀτόμου καὶ παρέρχονται γιὰ νὰ παραχωρήσουν τὴν θέσιν τους σὲ ἄλλα διαφέροντα.

4) Παρατηρεῖται ἐπίσης μιὰ ρυθμικὴ ἐναλλαγὴ ἀνάμεσα στὴ σωματικὴ καὶ πνευματικὴ ἐξέλιξις. Ὅταν ἡ μία λειτουργία ἀναπαύεται καὶ ἀνασυγκροτεῖται, ἡ ἄλλη ἐξελίσσεται καὶ διὰ τὴν πρώτη μετὰ τὴν σειρά της αὐξάνεται, ἡ δευτέρα μένει στάσιμη. Γι' αὐτὸ τὸ λόγο τὰ παιδιά, τὴν ἐποχὴ ποῦ αὐξάνουν στὸ ἀνάστημα, χάνουν ἀπὸ τὴ ζωηρότητα καὶ τὴν εὐφύιαν τοῦ πνεύματος.

5) Ἐπίσης, αἱ ἀτομικαὶ προδιαθέσεις εἶναι σοβαρὸς παράγοντας γιὰ τὴν στροφὴν τοῦ διαφέροντος πρὸς τὰ ἀντικείμενα ἐκεῖνα, ποῦ ἀνταποκρίνονται στὴ φυσικὴ προδιάθεσιν τοῦ ἀτόμου.

6) Τὸ ἰσχυρὸ συναίσθημα, ὅταν συνδέεται με τὸ ἀντικείμενον, διεγείρει ἰσχυρὸ διαφέρον γιὰ τὸ ἀντικείμενον αὐτό.

7) Τὸ τελείως ἄγνωστο δὲν προξενεῖ κανένα διαφέρον.

8) Ἡ συνεργασία τῶν ἀτόμων ἰσχυροποιεῖ τὸ διαφέρον, φέρνει ἐνεργητικότητα με εὐχάριστη διάθεσιν. Ἡ κατὰ μόναν ἐργασία δὲν εἶναι σὲ θέσιν νὰ ἀπομακρύνῃ τὴν ἀνία, οὔτε νὰ διατηρήσῃ ἐπὶ μακρὸν τὸ διαφέρον.

9) Τὰ θήλεα προηγούνται στὴ διαδρομὴ αὐτῆς τῆς ψυχικῆς ἐξελίξεως ἀπὸ τὰ ἀρρενα. Ἡ ἐμφάνισις τῆς ἡβης παρουσιάζεται σ' αὐτὰ κατὰ δύο περίπου χρόνια ἑνωρίτερα.

10) Γενικὰ τὸ διαφέρον εἶναι φαινόμενο βιολο-

γεται νὰ βοηθοῦνται τὰ παιδιά εἰς τὰ μαθήματα των. 7) Ἡ ἔλλειψη βοηθητικῶν.

δ) Συμπέρασμα.

Ὁ βιολογικὸς βραχὺς χρόνος κατὰ τὴν διάρκεια τοῦ εἰκοσιτετραώρου γιὰ σχολικὰς ἐργασίας κατ' οἶκον ἀπὸ τὰ ἀγροτόπαιδα καταναλώνεται ὁλοκλήρως στὴν ἐκτέλεσιν τῶν γραμματικῶν ἐργασιῶν των καὶ τῇ μελέτῃ τοῦ παλαιοῦ μαθήματος, γιὰ τὴν ὁποία δὲν ἀπαιτεῖται μεγάλη προσπάθεια διὰ τὸν λόγον ὅτι πρόκειται περὶ τὸν αὐτὸν μαθήματος καὶ συνεπῶς γνωστὸν ἀπὸ τὸν προηγούμενον. Χρόνος δὲν ἀπαιτεῖται γιὰ τὴν προετοιμασίαν τοῦ νέου οὐδαμῶς δύνα-

ται νὰ ὑπάρξῃ. Οἱ διδάσκαλοι δὲ τῶν ἀγροτικῶν σχολείων, ὅσοι παραγνωρίζοντες τὰ ἀνωτέρω ἐκτεθέντα καὶ ἀδιαφοροῦντες πρὸ τῆς ὥμης πραγματικότητος, ὅπως αὕτη διαγράφεται ἀπὸ τίς ἐπικρατοῦσας στὰ χωριά δυσμενεῖς συνθηκαί, κάμνουν χρῆσιν τῆς νέας Μεθόδου διδασκαλίας καὶ ἀπαιτοῦν ἀπὸ τοὺς μαθητὰς τὴν προετοιμασίαν τοῦ νέου μαθήματος ἐν γνώσει των ὅτι δὲν δύνανται, διότι δὲν εὐκαιροῦν ἢ δὲν ἔχουν χρόνον ἢ δὲν ἔχουν τὰ μέσα νὰ τὸ πράξουν, ἀμαρτάνουν οἱ διδάσκαλοι αὐτοὶ κατὰ τῆς Παιδαγωγικῆς, τῆς Ἐπιστήμης, τῆς Ψυχολογίας, τοῦ ἑαυτοῦ των, τοῦ Σχολείου, τοῦ Παιδιοῦ, τῆς Κοινωνίας, τῆς Πολιτείας, τοῦ ἔθνους. Πρέπει νὰ ἐγκαταλειφθῇ ἡ μέθοδος τὸ ταχύτερον.

γικόν και άποσκοπεῖ νά θεραπεύσῃ ἀνάγκες τοῦ ὁργανισμοῦ.

Ὁ χωρισμός τῶν διαφερόντων σέ χρονικές περιόδους, ὡς κατωτέρω, εἶναι νομίζομεν ὁ φυσικώτερος.

I. Νηπιακή ηλικία

ἡ διαφέροντα παιδιῶν 1—3 χρόνων.

Τά παιδιά ἐνός ὥς τριῶν χρόνων (μὴ συμπεριλαμβανομένου τοῦ 3ου) βρίσκονται κάτω ἀπὸ τὴν κυριαρχία τῶν αἰσθήσεων. Ἐνδιαφέρονται ἀποκλειστικῶς γιὰ πράγματα ποὺ ἐρεθίζουν τίς αἰσθήσεις τους καὶ μιμοῦνται τοὺς ἥχους καὶ τίς κινήσεις.

Τὸ παιγνίδι τὰ ἀπασχολεῖ ἐπὶ μὲ ὀκτὼ ὥρες τὴν ἡμέρα. "Υπνος, φαγητὸ καὶ παιγνίδι εἶναι ἡ ζωὴ τους.

Οἱ αἰσθήσεις τους εἶναι ὁλάνοιχτες πόρτες, ποὺ βλέπουν ὅλο παράξενα. Τὸ σπέρμα τοῦ κοινωνικοῦ συναισθήματος ἐκδηλώνεται μὲ τὴν τάση τῆς ἀναστροφῆς μὲ ἄλλους καὶ κατὰ προτίμηση μὲ ἐνηλίκους. Αὐτὴ ἡ προτίμηση ἐξηγεῖται ἀπὸ τὸ αἶσθημα τῆς ἀδυναμίας, τῆς ἐλλείψεως ἀσφαλείας καὶ τῆς ἐξαρτήσεως ἀπὸ τοὺς μεγάλους.

Τὸ συμπαθητικὸ συναίσθημα δὲν ἔχει ἀναπτυχθῆ. Ἄν πέσῃ στὰ χέρια τους ἓνα πουλάκι ἢ ἓνα ἀδύναμο ζῶο, τὸ βασανίζουν ἀλύπητα.

Τὸ καλισταθητικὸ συναίσθημα, ἐπίσης, δὲν ὑπάρχει στὰ μικρὰ παιδιά. Πολλάκις τὰ βλέπομε νὰ πιάνουν μὲ ἀπάθεια ἀκαθαρσίες, γιὰτὶ δὲν ἔχουν κανένα συναίσθημα ἀηδίας.

Αὐτὲς οἱ παράξενες ιδιότητες μᾶς προξενοῦν ἐκπληξη καὶ μᾶς ἀνησυχοῦν καμμιὰ φορὰ. Ἀλλὰ ἔχομε χρέος μὲ ὑπομονὴ καὶ μὲ καθοδήγηση νὰ τὰ κάμωμε ἱκανὰ νὰ προσαρμοσθοῦν στὸν πολιτισμὸ μας.

II. Πρώτη παιδικὴ ηλικία

ἡ παιδικὰ διαφέροντα 3—7 χρόνων

Μπαίνοντας στὸν τρίτο χρόνο, τὸ παιδί εἰσέρχεται στὴν ἐρωτηματικὴ περίοδο τοῦ «γιατί». Ἀπὸ τὰ τρία ὥς τὰ ἑξ καὶ ἐπὶ τρία χρόνια, ἔχει τρομερὴ περιέργεια. Διαρκῶς μᾶς κατατρῶγει μὲ τίς ἐρωτήσεις του: «γιατὶ τοῦτο καὶ γιατί ἐκεῖνο». Ρωτᾷ γιὰ τὰ ζῶα τῆς αὐλῆς, γιὰ τὰ φυτὰ τοῦ κήπου, γιὰ τὰ ἀντικείμενα τοῦ σπιτιοῦ. Ἐνδιαφέρεται γιὰ τὴν αἰτία καὶ τὴ χρησιμότητά τους. Ρωτᾷ γιὰ τὴν προέλευσιν τῆς ζωῆς, γιὰ τὴ γέννησιν καὶ τὸ θάνατο, ἀκόμη καὶ γιὰ τὸ Θεό.

Εἶναι σφάλμα νὰ ἐκφυλίζωμε τὴν περιέργειαν τοῦ παιδιοῦ, ἀδιαφορώντας στὶς ἐρωτήσεις του ἢ δίδοντας ψεύτικες ἀπαντήσεις. Δὲν θὰ πρέπει νὰ μᾶς ξεφεύγῃ αὐτὴ ἡ εὐκαιρία, χωρὶς νὰ ὑποβοηθοῦμε τὸ νήπιο νὰ γνωρίσῃ τὸ περιβάλλον του καὶ ν' ἀποκτήσῃ τὴν πρώτη ὀρθὴ ἀντίληψιν, πάνω στὴν ὁποία θὰ στηριχθῇ, ὡς σὲ βᾶθρο στερεό, γιὰ νὰ ὑψώσῃ τὸ πνεῦμα του.

Τὸ τρίχρονο παιδί ἔχει καταπληκτικὴ δύναμιν ὅταν ἀπομιμῆται τίς ἐκφραστικὰς στροφὰς τῆς γλώσσας. Εἶναι ἡ ἐποχὴ, ποὺ οἱ γονεῖς πρέπει νὰ ἐκμεταλλεθοῦν τὸ φυσικὸ τοῦτο διαφύλλον, γιὰ νὰ πλουτίσουν τὸ γλωσσικὸ θησαυρὸ τῶν παιδιῶν τους. Ἡ εὐκολία μὲ τὴν ὁποία μαθαίνει τὸ παιδί τὴ γλώσσαν

τοῦ εἶναι ἓνα φαινόμενο ἐκπληκτικόν. Σὲ καμμιὰ ἄλλῃ περίοδον τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου ἡ γλωσσικὴ δεξιότης δὲν ἔχει μιὰ τέτοια δύναμιν ἀπομιμήσεως τῶν τόνων τῆς προσφορᾶς καὶ ἀφομοιώσεώς τοῦ γλωσσικοῦ θησαυροῦ. Κάποιος παιδαγωγὸς μάλιστα βεβαιώνει, ὅτι ὅσα μαθαίνει τὸ παιδί στὰ τρία πρῶτα χρόνια τῆς ζωῆς του, δὲν τὰ μαθαίνει σὲ ἀντίστοιχα χρόνια πανεπιστημιακῆς σπουδῆς. Καὶ δὲν ἔχει καθόλου ἄδικο.

Ἡ μίμησις ἔχει ἰσχυρὴ δύναμιν σ' αὐτὴ τὴν ἡλικίαν. Τὸ παιδί μιμεῖται καὶ ὑποβάλλεται. Μιμεῖται τοὺς τρόπους, τίς πράξεις, τὸ παράδειγμα καὶ ἔχουν μεγάλη ὑποβλητικὴ δύναμιν οἱ κρίσεις, οἱ ἰδέες, τὰ συναισθήματα καὶ λοιπὰς ἐκδηλώσεις τῶν μεγάλων. Χωρὶς μεγάλη προσπάθειαν, τὸ παιδί οἰκιοποιεῖται τίς ξένες ψυχικὰς καταστάσεις καὶ δεξιότητες. Ἐστὶ ἡ διδασκαλία διὰ τοῦ παραδείγματος εἶναι ὀχι μόνον σπουδαιοτάτη, ἀλλὰ καὶ ἀναντικατάστατος.

Ὁ ὑπερβολικὸς ἐγωκεντρισμὸς τοῦ παιδιοῦ εἶναι ἐξαιρετικὰ εὐαίσθητος στὴν ἐπίπληξιν καὶ τὸν ἐπαινον. Ἀναπτύσσεται τώρα τὸ συναίσθημα τῆς τιμῆς καὶ τὸ συμπαθητικὸ συναίσθημα. Ἀρχίζει νὰ συμμετέχῃ στὴ χαρὰ καὶ στὴ λύπη τῶν ἄλλων.

Τὸ τρίχρονο, τὸ τετράχρονο καὶ πεντάχρονο παιδί θεωρεῖ τὰ πάντα ὡς φίλους ἢ ὡς ἐχθρούς. Δὲν ὑπάρχει τίποτε τὸ ἄψυχο προσωποποιεῖ τὸ κάθε τι.

Τὸ διαφύλλον τοῦ στρέφεται πρὸς ἐκεῖνα τὰ πράγματα, ποὺ ἔρχονται σὲ σχέση μὲ τίς ἀτομικὰς του χρεῖς καὶ ὑποκειμενικὰς του γενικὰ καταστάσεις. Ζῇ μέσα στὸ παρόν. Τὸ παρελθὸν καὶ τὸ μέλλον τοῦ εἶναι ἀδιάφορα. Ἡ περίοδος τῶν 3—7 χρόνων εἶναι ἡ περίοδος τῶν ὑποκειμενικῶν διαφερόντων.

Ἡ κινητικότης χαρακτηρίζει τώρα τὸ παιδί. Τρελλαίνεται γιὰ τὸ παιγνίδι. Τὸ περιεχόμενον τοῦ παιγνιδιοῦ εἶναι κατάλληλον μέσον γιὰ τὴ διάγνωση τῆς ἀτομικότητος. Τὸ παιγνίδι εἶναι «ἡ πρώτη καὶ σιμὴ ὕλη στὴ φλόγα τοῦ πνεύματος». Εἶναι καθὼς λέγει ὁ Froebel, «ἡ θεϊκὴ ἐνωση τοῦ παιδιοῦ μὲ τὴν ὁλότητα τῆς ζωῆς».

Στὴν ἱχνογράφωσιν ἀπασχολεῖται μὲ μανίαν τώρα τὸ παιδί. Ἀσφαλῶς χρησιμοποιοῖ τὴν ἱχνογράφωσιν ὡς μιὰ διέξοδον, ὡς μέσον ἐκφράσεως καὶ ἐπικοινωνίας, γιὰτὶ ἡ ὁμιλία δὲν ἔχει ἀκόμη τελειοποιηθῆ καὶ μετὰ δυσκολίας μπορεῖ νὰ ἐκφρασθῇ. Ἡ γραφὴ πάλιν εἶναι ἄγνωστη ἢ μόλις τότε τὸ παιδί ἀρχίζει τὴν ἐκμάθησίν της. Ἐπειτα ὑπάρχει καὶ ἡ συμπληρωματικὴ ἐξήγησις, ὅτι σ' αὐτὴ τὴν ἡλικίαν ὑπάρχει τάση γιὰ σωματικὰς κινήσεις. Οἱ ἀνώτερες πάλιν πνευματικὰς λειτουργίαι βρίσκονται σὲ λήθαργον, ὥστε δὲν ὑπάρχει ἄλλη διέξοδος ἐκδηλώσεως. Ἐνῶ ἡ ἀδέσμευτη φαντασία τοῦ παιδιοῦ μὲ τὴν ἱχνογράφωσιν βρίσκει μιὰ ἄριστη διέξοδον.

Γιὰ τοῦτο ἐπιβάλλεται ἐντατικὴ διδασκαλία τῆς ἱχνογραφίσεως στὴν περίοδον αὐτή. Νὰ συνεχίζεται δὲ καὶ πέραν αὐτῆς τῆς περιόδου. Περί τὸ 10ον ἔτος νὰ χαλαρώνεται λίγο καὶ περί τὸ 14ον νὰ τελειώνῃ ἡ ἐξαιρέσις τῆς περιπτώσεως καλλιτεχνικοῦ ταλάντου.

Τὸ νήπιο τρελλαίνεται γιὰ παραμύθια. Εἶναι ἡλικία τῶν μυθικῶν καὶ φανταστικῶν διηγήσεων. Τὸ περιεχόμενον τῶν παραμυθιῶν εἶναι ἄριστόν, ὅταν ἀπευθύνεται στὴν ἡλικίαν τῆς φαντασίας.

Στά χρόνια αυτά, πού είναι καί τὰ πρῶτα σχολικά χρόνια, παρατηροῦνται τὰ ψέματα τῆς φαντασίας. Τό παιδικό πνεῦμα μέ τήν ἀπειθάρχητη φαντασία του παραμορφώνει ἀσυνείδητα σέ μεγάλο βαθμό τήν ἀλήθεια. Ἄν διηγηθοῦμε μιὰ ἱστορία σ' ἕνα παιδί καί αὐτό εἶναι ὑποχρεωμένο νά τή διηγηθῇ σ' ἕνα ἄλλο καί κείνο πάλι σ' ἕνα τρίτο, ἡ διήγηση θά φθάσῃ στό τελευταῖο παιδί τελείως παραμορφωμένη. Τό πραγματικό μέ τό φανταστικό ἀναμιγνύονται σ' ἕνα θολό καί ἀκαθόριστο κράμα. Οἱ ἀνακοινώσεις δέν ἔχουν ἀκρίβεια, γιατί ἡ προσοχή, ἡ ἀντίληψη, ἡ παρατήρηση, ἡ μνήμη, εἶναι ἀκόμη ἀτελεῖς λειτουργίες. Ἄλλοτε πάλι χρησιμοποιεῖ τό ψέμα γιά μέσο ἐπιβολῆς. Μὲ τή συνεργεία τῆς φαντασίας πλάθει ἀσυναισθήτως ἀπίθανα φανταστικά ἐπινοήματα. Τό συναίσθημα τῆς μειονεξίας τό σπρώχνει νά προβάλλῃ ἀσυνείδητα τό ψέμμα, γιά νά σκε-

πάση τῇ φανταστικῇ ἢ καὶ πραγματικῇ κατωτερότητά του καὶ νὰ ὑψώσῃ ἔτσι τὸν ἑαυτοῦ του. Γιὰ τοῦτο οἱ μαρτυρίες τῶν παιδιῶν μέχρι 10 χρόνων εἶναι μᾶλλον ἀναληθεῖς καὶ ἡ ἀξία των εἶναι χωρὶς κῆρος.

Μόλις ἡ ἐξάρτηση ἀπὸ τοὺς μεγάλους ἐλαττωθῇ, μόλις ἡ βούληση τοῦ παιδιοῦ ἀποκτήσῃ κάποιαν αὐτονομίαν, τότε πιστεύει σὲ πραγματικὴ ὕψωση καὶ δὲ χρειάζεται πλέον νὰ καταφύγῃ στὸ ψέμμα, γιὰ μιὰ ὑψωση φανταστικῇ.

Ἀλλὰ τὰ ψέμματα αὐτὰ τῆς φαντασίας εἶναι *πλάνες παροδικές καὶ ἀκίνδυνες*, γιὰ τὶς ὁποῖες δὲν πρέπει ν' ἀνησυχοῦμε, οὔτε νὰ ἐπιτιμῶμε τὰ παιδιά καὶ νὰ τὰ ὀνομάζωμε ψεῦτες, γιὰτὶ μὲ τὴν διαρκῇ δυσπιστίαν μας τραυματίζομε τὸ φιλότιμό τους καὶ φυτεύομε στὴν ψυχὴ τους τὴν ἀποθάρρυνση.

Ἡ παρατηρητικότης καὶ ἡ ἀνάπτυξη τοῦ κριτικοῦ πνεύματος καταστέλλουν τὴν ἀποχαλίνωση τῆς παιδικῆς φαντασίας καὶ συντελοῦν νὰ διαλυθοῦν οἱ παιδικὲς πλάνες. Ὀφείλομεν ὅμως νὰ πολεμήσωμε τὰ γνήσια ψέμματα, ποὺ διαφέρουν ἀπὸ τὰ φανταστικά, γιὰτὶ εἶναι συνειδητὰ καὶ σκόπιμα. Ἐπιστρατεύονται συνήθως γι' ἀποφυγὴ τῆς τιμωρίας καὶ γιὰ ἄμυνα ἢ γιὰ τὴν ἀπόκτηση κάποιου ἀντικειμένου. Ὀφείλονται κυρίως στὴν ἀστοχὴ διαγωγὴ τῶν μεγάλων. Ἀλλὰ καὶ ἅλιν δὲν πρέπει νὰ βασανίζωμε τὰ παιδιά μὲ μιὰ διαρκῇ δυσπιστίαν, γιὰτὶ τελικὰ τὰ δημιουργοῦμε γνήσιους ψεῦτες.

Ἡ στενότης τῆς προσοχῆς χαρακτηρίζει αὐτὴ τὴν ἡλικίαν. Τὸ ἐλάχιστον παιδί, βεβαίως δ' κ. Νικ. Ἐξαρχόπουλος, μόλις 2—3 στοιχεῖα μπορεῖ νὰ προσέξῃ ἀπὸ τὰ πολλὰ ποὺ ταυτόχρονα θὰ ἴδῃ. Ἐνῶ τὸ δωδεκάχρονο 3—4.

Τὸ δέκατο χρόνο ἡ παιδικὴ ψυχὴ ἀρχίζει πάλι νὰ τρικυμιάζῃ. Τὸ παιδί γίνεται ἀνήσυχον καὶ ἀστατό. Προτιμᾷ *ἄγρια παιγνίδια*. Τὸ δεκάχρονο παιδί ἔχει *καταπληκτικὴν εὐκινησίαν*. Τὸ *μάξιμουμ* τῆς κινήσεως ἀνήκει στὸ δεκάχρονο παιδί. Τὰ παιδιά τῶν 10—12 χρόνων δὲν ἀισθάνονται κούραση. Ἐχουν ἀναισθησίαν στὸ κρῦο καὶ στὴν ὑγρασίαν.

Δὲν ἀνέχονται προσβολὰς καὶ κατατρεγμούς. Δὲν ἐνδιαφέρονται γιὰ τοὺς εὐγενεῖς τρόπους συμπεριφορᾶς οὔτε γιὰ τὴν τάξιν καὶ καθαριότητα. Μιλᾷνε μὲ ἀπρέπεια καὶ αὐθάδεια. Πειράζονται μὲ τὸ παραικρὸ καὶ συγκινοῦνται εὐκολα. Θέλουν ἀνεξαρτησία καὶ *ἀγαποῦν τὴν περιπέτειαν*. Ἀρέσκονται στὰ κατορθώματα τῶν ἡρώων, στὶς πολεμικὰς καὶ περιπετειώδεις διηγήσεις. Περνᾷνε τὴν ἡλικίαν τῆς τρέλλας. Εὐχαριστοῦνται νὰ παίζουν ψευτοπόλεμον, αἰσθάνονται τὴν χαρὰ τοῦ κυνηγίου καὶ τὴν ἀνάγκη τῆς πάλης. Κυριαρχοῦνται ζωηρὰ ἀπὸ *ἐπιθετικὰς καὶ πολεμικὰς ὁρμὰς*.

Αὐτὴν τὴν ὁρμητικὴν καὶ ἀκατανίκητην διάθεσιν τῶν παιδιῶν εἰς μάτην θὰ ἐπιδιώξωμε, ἂν θελήσωμε, νὰ τὴν καταπνίξωμε.

Τὰ πολεμικὰ διαφέροντα εἶναι μιὰ κληρονομία ἀπὸ δύνανται, ἀπὸ τὴ βαθύτερη καὶ ἰσχυρότερη μάλιστα δύνανται, ποὺ μᾶς ἐκληροδοτήθη ἀπὸ τὴν προϊστορικὴν ἀνθρωπότητα. Αὐτὴν τὴν ἀναβλύζουσαν πηγὴν δυνάμεως δὲν θὰ πρέπει νὰ τὴν στερεώσωμε, παρὰ νὰ τῆς ἀλλάξωμε τὴν κατεύθυνσιν. Τὰ φιλοπόλεμα δηλ. διαφέροντα εὐκολα μποροῦμε νὰ τὰ

μετατρέψωμε σὲ φίλαθλα καὶ ἀγωνιστικὰ διαφέροντα. Ὁ κλασσικὸς ἀθλητισμός, τὰ ὁμαδικὰ ἀθλητικὰ παιγνίδια μπάλας καὶ ἡ σκυταλοδρομία εἶναι ἄριστα μέσα, γιὰ νὰ μετατρέψωμε καὶ ἐξευγενίσωμε τὰ ἄγρια πολεμικὰ διαφέροντα. Διοχετεύουν τὴν πρωτόγονον πολεμικὴν δύνανται στὸ γυμναστήριον καὶ στὸ στίβον τῆς εὐγενικῆς ἀθλητικῆς ἀμιλλας. Αὐτὸ, ἄλλως τε, εἶναι τὸ ἔργο τῆς ἀγωγῆς. Νὰ μετατρέψῃ τὸν καταστρεπτικὸν χεῖμαρρον σὲ ποτάμι ποτιστικόν.

Ὅταν ὅμως ἀγοράζωμε στὰ παιδιά ἀνόητα παιγνίδια ἀπὸ μαχαίρια καὶ πιστόλια, γαργαλίζομε τὸ πολεμικὸν ἐνστικτόν. Ἀς τοὺς προσφέρωμε λοιπὸν ἔξυπνα εἰρηνικὰ παιγνίδια.

Μὲ ἐπιμονήν, μὲ σύστημα καὶ μὲ περίσκεψη πρέπει καθημερινῶς νὰ ἐπιδρώμε πρὸς ἐξευγένισιν αὐτῆς τῆς πρωτόγονης ὁρμῆς.

Ὅσο τὸ παιδί μεγαλώνει, τόσο καὶ συντομεύεται ὁ χρόνος τοῦ παιγνιδιοῦ. Ἡ ἡλικία μὲ τὸ παιγνίδι εἶναι ποσὰ ἀντίστροφα.

Ἀπὸ τὸ 10ο χρόνο παρατηρεῖται προοδευτικὴ ὕφεση τῆς φαντασίας καὶ τῆς κινητικότητος. Ἀναπτύσσεται ὅμως ἔντονος προσοχὴ καὶ ἔμμονο διαφέρον περὶ τὸ αὐτὸ ἀντικείμενον. Τώρα ἀποκτᾷ σαφεῖς παραστάσεις καὶ ἀνάπλαση πιστῇ.

Κυβερνᾷ ἤδη ἡ *μηχανικὴ μνήμη*.

Ἀπὸ τὸ 10ο χρόνο ἀρχίζουν ν' ἀναπτύσσονται *μόνιμα διαφέροντα*. Τὸ παιδί περιστρέφεται γύρω ἀπὸ τὶς ἴδιες ἀσχολίας. Ἀσχολεῖται μὲ τὴν συλλογὴ γραμματισμῶν, νομισμάτων, ἐντόμων, ἢ ἀρέσκειται νὰ τιθασεύῃ καὶ νὰ τρέφῃ ἄγρια ζῶα καὶ πουλιὰ ἢ νὰ καλλιεργῇ κηπάρια καὶ νὰ συντηρῇ γλάστρες ἢ ἐπιδίδεται μὲ μανίαν στὴ ζωγραφικὴ ἢ στὴν ἰκτογράφωσιν. Φυσικὰ δὲν ἀπασχολεῖται μὲ ὅλα αὐτὰ, ἀλλὰ μόνο μὲ ἐκείνα ποὺ ἀνταποκρίνονται στὴν ἀτομικότητά του. Ἡ ἐμφάνισις αὐτῆς πολλῆς φορὲς εἶναι πραγματικὴ ἀποκάλυψις. Μᾶς φανερῶνει τὴν *πρώτην χαρακτηριστικὴν ἐκδήλωσιν τῆς ἀτομικότητος* τοῦ παιδιοῦ, ποὺ πρόκειται νὰ παῖξῃ ἀποφασιστικὸν ρόλον γιὰ τὸν ἐπαγγελματικὸν του προσανατολισμόν· γιὰτὶ τὸ παιδί ποὺ ἀσχολεῖται μὲ τὰ γραμματισμὰ, πλουτίζεται μὲ γεωγραφικὰς γνώσεις καὶ ἀναπτύσσει ταυτόχρονα γεωγραφικὸν διαφέρον. Τὸ παιδί ποὺ ἀσχολεῖται μὲ τὴ ζωγραφικὴ ἀναπτύσσει μόνιμον καλλιτεχνικὸν διαφέρον, ἐκεῖνο ποὺ ἀσχολεῖται μὲ τὴν καλλιέργειαν, γεωπονικὸν ἢ γεωργικὸν διαφέρον κ.λ.π.

Ἐπιτυγχάνεται δηλαδὴ μιὰ μονιμοποίηση τοῦ ἔμμονου ἀντικειμενικοῦ διαφέροντος, ποὺ μᾶς ἀποκλύπτει τὶς ἰδιαίτερες κλίσεις τοῦ παιδιοῦ.

Ἡ ἡλικία 10—12 ἢ καὶ 15 χρόνων χαρακτηρίζεται ἀπὸ τοῦτο τὸ ἔμμονο διαφέρον καὶ εἶναι μιὰ *ἐξαιρετικὴ περίοδος*, ποὺ μπορεῖ ν' ἀποφασίσῃ ὁριστικὰ γιὰ τὴν μελλοντικὴν σταδιοδρομίαν τοῦ ἀνδρώπου.

Τώρα ἀρχίζει ν' ἀναπτύσσεται ἡ *κρίσις καὶ ὁ συλλογισμός*. Τὸ ἀγανγνωστικὸν διαφέρον παρουσιάζεται τώρα *ἰσχυρὸν*. Πρωτοφανερῶνεται τὸ ὄγδος ἢ ἔνατο ἔτος καὶ προχωρεῖ μὲ προοδευτικὴν δύνανται. Βιβλία μὲ τραγικὰς εἰκόνες, περιδικὰ σὰν τὴ «Μάσκα», ἱστορικὰ μυθιστορήματα ἢ ταινίες κινηματογράφου μὲ παρόμοιον ὕλικον εἶναι πολὺ ἐπικίνδυνα, γιὰτὶ ἀνταποκρίνονται στὴν ψυχικὴν κατάστασιν αὐτῆς τῆς

αποδομούνται και χρησιμοποιούνται εύκολα. Ο κόσμος πα-
ραμένει πάντα στα αυτιά γεμάτος από φοβερους ἐγκλη-
ματίες και κακοποιούς, που πρωταγωνιστούν και
απολαμβάνουν ηρώϊκό ρόλο.

Η μετέωρη αντικοινωνική επίδρασή τους κάμνει
την εκκλησίαν καὶ τὰ σπρώχνει σὲ ἐκκληματικές
καταστάσεις, πού γίνονται ἀφορμὴ τρομερῶν δυστυ-
χημάτων. Πυρροβολισμοί, σκοτωμοί, ἀπαγχονισμοί,
ἐκτελέσεις ἐπαναλαμβάνονται κατ' ἀπομίμηση
τῆς ἐκτελέσεως. Φταίνει τὰ κακοαναθρεμμένα παιδιά,
ὡς ἐκτελέσεις, φταίνει καὶ τὸ σχολεῖο πού δὲν τὰ
ἀναθρεμνέει. Ξεχνάει ὁμας ἐντελῶς, ὅτι κύριοι
καὶ συννεγοὶ στὰ παρόμοια ἐγκλήματα
ἐκτελέσει οἱ ἐκδότες, πού κυκλοφοροῦν εἰς
ἐκκληματικές φυλάδες τους, ἐν ὀνόματι τάχα τῆς
ἐκτελέσεως τοῦ τύπου, καθὼς καὶ οἱ τυφλοὶ ἐπιχει-
ροῦν τὸν κέρδους μὲ τὴν ἀποτρόπαιον κινηματο-
γράφον τινίνας.

Ἄπει το 10ο χρόνο παύει τὸ παιδί νὰ ἐπιθυμῇ
τὴν ἐστρωφὴν μὲ τοὺς μεγάλους καὶ ἐπιδίδωκει τὴν
ἐναστροφὴν μὲ τοὺς συνομηλίκους του.

Πρώτη περίοδος της έφηβείας
ή διαφέροντα παιδιών 12 — 17 χρόνων.

Τὴν τὸ παιδί πατήσῃ τὰ 12 χρόνια του μέχρη τὰ 17 ἰσχύει νὰ παίρῃ διαφορετικὴ ψυχικὴ μετα-
στροφή. Οἱ σωματικὲς καὶ ψυχικὲς δυνάμεις βοί-
σκονται ἐν μιᾷ ἀκράτῃ, σὲ μιᾷ θυελλώδῃ παλίν-
ροσῃ. Ἡ δὲ ἀσάφεια καὶ ἀταξία ἐλικραεῖ στὸν
κόσμον τοῦ κόσμου. Τῇ χαρᾷ τῇ διαδέχεται μιᾷ ἄορι-
στον ἀνυχολίαν, τὸν πόθον νὰ εὐρεθῇ μέσα σὲ εὐθυ-
μιαστικὰ τὸν διαδέχεται ἡ ἐπιθυμία γιὰ μονα-
ξίαν. Ἡ εὐγενεὺς τρόπος, ἡ ἀπότομη συμπεριφο-
ρὰ. Ἡ ὁθηστικὸ συναίσθημα ἀπασχολεῖ ἔμμονα
τὸν ἄνθρωπον. Λέγειν βαθειὰ πίστη. Μὰ εὐκολα μπορεῖ
νὰ ἀποβῇ τοῦ οἱ σκέψεις καὶ ν' ἀρχίσῃ πόλεμος
κατὰ τὴν ὁθησικίαν.

Στα άνειροπολήματα, ρωμαντισμός, έκσταση, σε σκέψεις, χαρακτηρίζει την ηλικία της

Γ. Χαλκίζει παλάτια καὶ πλάθει ὄνειρα μεγάλα
καὶ πάλαι πισθάνεται νὰ πνίγεται στὸ βυθὸ τῆς
ἐλπίδος.

ἡ ἀποδοξία καὶ πεσσιμισμός, ψυχικὴ ἀκαταστασία καὶ ἐπιθυμία. Κάποια δύναμις τὸ κρατάει σὲ ἀπεριόριστον καὶ κάποια δημιουργικὴ διάθεση τὸ πειραματικὸν ἔρευνα καὶ πειραματισμό. Μὲ ἀνεπτυγμένη τὴν κρίσιν ἀναζητᾷ τὴν αἰτιώδη σχέσιν τῶν αἰτιῶν καὶ τῶν πραγμάτων. Ὁ πλοῦτος τῶν ἐκτετατῶν καὶ βιωμάτων τοῦ παρέχει τὸ στερεὸν βάθος καὶ τὴν ἀσφάλειαν τῇ σκέψει καὶ νὰ ἐμβαδύῃ σὲ ἀφύρτιστον βάθος. Ἡ νόσησιν ἔχει πλέον καλὰ σχηματισμένη τὴν κρίσιν καὶ τὸ συναισθηματικὸν διαφέροντα καὶ ἐκτετατὴν τὴν περίοδον.

• Ημερομηνία: 21/04/2023
• Θέμα: Διαλέγεται χρόνο το παιδί ενδιαφέρεται
• Περιγραφή: την πραγματική ιστορία. Το άγνωστο
• Σημειώσεις: είναι άκατάσχετο. Η μεγαλύτερη
• Παρατηρήσεις: παρανοήσιμου διαφέροντος πυρονοιάζει
• Ημερομηνία: 21/04/2023. Στά 13-16 παρουσιάζονται
• Παρατηρήσεις: την κατάλληλη εκδήλωση. Αγία

πη πρὸς τὴ μουσικὴν, τὴ λογοτεχνία καὶ τὴν ποίησιν.
Ἡ σάτυρα καὶ ἡ κωμωδία προηγείται τῆς λυρικῆς
διαθέσεως. Ἀντιθέτως τὸ ἱερογραφικὸ διαφέρει ἀνα-
κόπτεται, ἔξαιρέσει βέβαια ἀπὸ τοὺς ἔχοντας προδια-
θεση ἱερογραφικὴν.

Τώρα ξυπνάει και ἡ προσωπικότητα τοῦ παιδιοῦ. Τὸ εἰδικεννυμένον διαφέρει σταθεροποιεῖται, τὸ άτομο ἐνεργεῖ σύμφωνα μὲ τις κλίσεις του καὶ ἀρχίζει νὰ παίρνῃ συγκεκριμένο προσανατολισμό.

Τώρα ἀποκτιᾷ συνειδηση τοῦ φύλου. Ἡ ἐξάρτη-
ση ἀπὸ τοὺς μεγάλους ἔχει πολὺ χαλαρωθῇ. Ἡ ἀνε-
ξαρτησία καὶ ἡ αὐτόνομη βούληση εἶναι χαρακτηρισ-
τικὰ αὐτῆς τῆς ἡλικίας.

Τὸ άτομο στρέφεται πρὸς τὸν ἐσωτερικὸν τοῦ κόσμου. Τὰ αὐτογραφικὰ σημειώματα καὶ ἡμερολόγια τῶν ἐφήβων εἶναι ἀπόδειξις αὐτῆς τῆς στροφῆς.

Ἡ λαιμαργία εἶναι φυσιολογικὸν φαινόμενον σ' αὐτὴν τὴν ἡλικίαν.

Ὁ ἐγωϊσμός ἀμβλύνεται· ἀντιλαμβάνεται τώρα ὁ ἐφηβος, ὅτι ἀποτελεῖ μέλος τῆς κοινωνίας, ὅτι ἔχει δικαιώματα καὶ ὑποχρεώσεις. Γίνεται ἀλτρουϊστικός, δείχνει ἀλληλεγγύη καὶ αὐταπάρνηση. Τὰ κοινωνικά καὶ ἠθικά διαφέροντα εἶναι τοῦ ἐφήβου χαρακτηριστικά. Ἡ πραγματικὴ φιλία παίρνει νόημα. Ὡς τὸ χθὲς εἶχε μόνο συνεργάτες καὶ συντροφους. Τώρα ἀποκτᾷ φίλους. Αἰσθάνεται τὴν ἀνάγκη νὰ ἐμπιστευθῇ τὰ μυστικά του καὶ τὶς σκέψεις του. Ἡ ἀλληλογραφία τῶν ἐφήβων εἶναι ἀπόδειξις πὺς ὁ ἐφηβος αἰσθάνεται τὴν ἀνάγκη νὰ συνδεθῇ μὲ τὸ κατάλληλο πρόσωπο γιὰ τὴ συμπλήρωση τοῦ κενοῦ, πὺν νοιώθει νὰ βρισκεται μέσα του. Ἡ ἀλληλογραφία ἀπευθύνεται συνήθως σὲ πρόσωπο τοῦ ἄλλου φύλου καὶ σὲ πλαίσια ἰδανικά.

Ὁ αποκλεισμός καὶ ἡ ἀπομόνωση εἶναι ἀβάστακτα κάτεργα. Γυρεύει παντοῦ τὸ τέλειον. Θέλει τὴν κοινωνίαν ἰδαϊκήν.

Καὶ ἐπειδὴ τέλειο δὲν ὑπάρχει, βλέπει τὰ πάντα σαθρὰ καὶ κακῶς ὑπάρχοντα, ποὺ πρέπει νὰ κατεδαφισθοῦν καὶ νὰ ξαναγίνουν ἀπ' τὴν ἀρχή. Περὶ τὴν περίοδον, ποὺ τὰ κηρύγματα τῆς καταλύσεως τῶν ἡθικῶν ἀξιών καὶ τῆς ἀντροπῆς τοῦ καθεστώ-
τος βοσκοῦν ἀλήχηση στὴν ψυχὴ του.

Οἱ γονεῖς, πού δὲν μποροῦν νὰ καταλάβουν τὴ νοστορπία αὐτῇ τῶν παιδιῶν τους, ἔρχονται σὲ ἄμεση ἀντίθεση μαζί τους. Ἐτσι ἀρχίζει μιὰ πάλη, μιὰ σύγκρουση, πού δὲ φέρνει καθόλου εὐχάριστα ἀποτελέσματα.

Οἱ γονεῖς παύουν πλέον νὰ εἶναι πρότυπα. Οἱ γνῶμες τῶν γονέων καὶ οἱ συμβουλὲς εἶναι χωρὶς ἀξίαν. Στὴν ψυχὴ τοῦ ἐφήβου μιλοῦν ἐξωοικογενειακοὶ τώρα παράγοντες. Ὁ κινηματογράφος ἔχει σπουδαία ἐπίδραση στὴ μόρφωση τοῦ ἱδανικοῦ.

Ἄλλὰ ὁ πόθος τῶν παιδιῶν, γιὰ νὰ γκρεμίσουν καὶ νὰ ξαναχτίσουν ἕναν κόσμον καλύτερον, πηγαίνει ἀπὸ εὐγενικὰ αἰσθήματα καὶ ἀπὸ ἄκρατο ἄλτρουϊσμό. Ὅπου λοιπὸν οἱ γονεῖς, ἐκτιμώντας τὰ δεσπόμενα διαφέροντα, καταφέρουν νὰ παρακάμψουν τὴν ἀντίθεση καὶ νὰ διατηρήσουν ἀγαθὲς σχέσεις, τότε οἱ ὑποδείξεις των καὶ οἱ συμβουλές των παραμένουν σεβαστές. Τὸ κείμενον τῆς ἱστορίας ἐξασκεῖ τὴ μεγα-

λύτερη επίδραση για τη στροφή των παιδιών για υψηλά ιδανικά.

Είναι η εποχή που το παιδί βρίσκεται ανάμεσα στο σφυρί και στ' αμόνι. Είναι η περίοδος, που, το παιδί, θέλει βοήθεια να ξεπεράσει τη δυσκολότερη καμπή της ζωής του. Περνάει την επικίνδυνη ηλικία, που παρουσιάζεται και η κρίση της ήβης. Μεσα του ξυπνάει το φύλο με τριχυνία και αναταραχή. Αισθάνεται ανησυχία από τη σεξουαλική παρούση και τάση ν' αποβάλει τα χαρακτηριστικά της παιδικότητας. Περνάει δηλαδή τις συμπληγμάδες πέρες και τώρα χρειάζεται ο παιδαγωγός να παίξει το ρόλο του μάντη Ψινέα, για να το βοηθήσει να ξεπεράσει τον κίνδυνο χωρίς να συντριβή, μ' α' ακόμη, χωρίς κολοβωμένα τα φτερά.

Η δημιουργική διάθεση προς πολιτιστικές κατευθύνσεις και η ιδανική κατεύθυνση της ψυχής, εάν τονωθούν υπό φωτισμένου παιδαγωγού, είναι δυνατόν να ισχυρύνουν να στρέψουν τον έφηβον προς αγνότερες διαθέσεις και να εξουδετερώσουν την καταστρεπτική επίδραση της σεξουαλικής διαστρέφης.

Αφθονο υλικό για εργασία βοηθάει πολύ τα παιδιά να ξεπεράσουν τη μεγάλη δοκιμασία, γιατί, όπου τα παιδιά έχουν κατάλληλη απασχόληση, εκεί λείπει και η ανία, που είναι αφορμή κάθε παιδικού παραστρατήματος.

Η μεταμόρφωση των παιδικών διαφερόντων διαλύει τη σύγχυση, λύνει πολλές παρεξηγήσεις και μ' εξηγεί γιατί το παιδί τώρα είναι έτσι και γιατί κατόπι κάνει αλλοιώτικα. Η δέ προσπάθεια του παιδαγωγού για να ξυπνήσει ώριμες ιδιότητες σε μια ηλικία που δεν έχουν ακόμη ωριμάσει, εξηγεί την άγνοια των παιδικών διαφερόντων και μοιάζει ως αν να επιμένει να κάνει το δένδρο, που ανθίζει την άνοιξη, ν' ανθίσει το χειμώνα ή να αναγκάσει το χειμωνιάτικο χόρτο του βουνού να φυτρώσει το καλοκαίρι.

Η παιδική ηλικία με όλες τις εκφάνσεις της είναι ένας αναγκαίος βιολογικός και ψυχικός σταθμός, που οδηγεί στην άνοδο και στην ωριμότητα.

Η ψυχοφυσική ιδιοσυστασία του παιδιού, που βρίσκεται σε μια διαρκή εξέλιξη και συνεχή μεταμόρφωση, διαφέρει από την ιδιοσυστασία των μεγάλων και για τοῦτο θά πρέπει να την εξευνώμε με τον αποκαλυπτικό φακό της Πειραματικής ψυχολογίας και Παιδαγωγικής.

Το μυστικό της άγωγής, κατά τον Claparède, είναι «να χρησιμοποιούμε τα φυσικά διαφέροντα του παιδιού, τις φυσικές του ικανότητες, αντί να το μαλώνουμε, γιατί δεν έχει τις α ή β ικανότητες με τις οποίες δεν είναι προικισμένο, που του λείπουν ή δεν κατέχει ακόμη».

Θά ήτο άπαισιόδοξη διαπίστωση αν έπιστεύετο ότι στα 17 χρόνια η πνευματική εξέλιξη και πνευματική άνοδος του ανθρώπου σταματά.

Από τα 17—21 χρόνια ο νέος εισέρχεται στη δεύτερη περίοδο της εφηβικής ηλικίας, που τη χαρακτηρίζει η αίσιοδοξία, η πολιτιστική δημιουργία, η εξιδανίκευση της ζωής, η τάση για έπιστημονική έρευνα, η έντονη καλαισθητική εκδήλωση. Είναι το στάδιο που η σωματική εξέλιξη έχει ολοκληρωθή και οι πνευματικές λειτουργίες έχουν λάβει την ανάπτυξη τους. Αλλά η πνευματική δημιουργία δεν έχει ακόμη αρχίσει. Η άπειρία είναι χαρακτηριστικά του εφήβου.

Ολόκληρη η νεανική ηλικία του ανθρώπου από 21—28 χρόνων θά απαιτηθή για τον πλουτισμό της πείρας του ατόμου, για το πνευματικό του ανέβασμα εις τον άπέραντον κόσμο των ιδεών και την ανάπτυξη αντικειμενικής και ρεαλιστικής κριτικής.

Η νεανική ηλικία του ανθρώπου είναι σοβαρή προεργασία για το δημιουργικό ξεκίνημα της ώριμου ηλικίας.

Η ώριμη ηλικία, που διαρκεί από τα 28—60 χρόνια, φωτισμένη από τη γνώση του παρελθόντος και την κατανόηση του παρόντος, γίνεται θετική και ασφαλής δημιουργός κάθε ανώτερης πνευματικής και πολιτιστικής ανυψώσεως της ανθρώπινης.

Παρακολουθήσαντες τα κρατούντα έκαστοτε διαφέροντα, δεν πρέπει να θεωρηθῇ, ότι, το πρόβλημα της γνώσεως των παιδικών διαφερόντων έλύθη. Πολλές πτυχές της παιδικής ψυχής μένουν σκοτεινές και ανεξιχνίαστες, ή δέ έρευνα προχωρεί σήμερα έντατική και ασφαλής.

Αλλά και τα πορίσματα, που μέχρι σήμερα έχουμε μπροστά μας, είναι άρκετά να μ'ς βοηθήσουν όχι μόνο στην όρθή στάση και συμπεριφορά μας απέναντι στο παιδί, αλλά και στην όρθή ρύθμιση του σχολικού προγράμματος και να μ'ς φωτίσουν άρκετά την πορεία μ'ς όρθης διδακτικής μεθόδου.

ΝΙΚ. ΔΙΑΜΑΝΤΟΠΟΥΛΟΥ, Δημ.λ. Μαρασλείου Παιδ. 'Ακαδημίας—Πτυχιούχου Νομικής

ΑΝΑΛΦΑΒΗΤΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΝΥΚΤΕΡΙΝΕΣ ΣΧΟΛΕΣ

Ένα άρρατικό ρητό λέγει: «Δείξέ μου τὰ πνεύματά σου καὶ θὰ σοῦ εἰπῶ ποιὸς εἶσαι». Τὸ πνεῦμα τοῦ ἀφορᾷ κυρίως τὴν Οἰκογένεια, ἀπὸ τὴν ὁποῖα μετὰ τὸ ἐπεκτείνουμε καὶ στὴ μεγαλὺν Οἰκογένεια κάθε λαοῦ, τὴν Πολιτεία. Ἀπὸ τὴν παιδεία τῆς, τὴ νεολαία τῆς, ἐξαρτᾶται τὸ μέλλον τοῦ μέλλοντος ὁλοκλήρου τῆς φυλῆς. Ὁ σημερινὴ μάστις κοσμογονία, ἡ ὑπαρξὶς τοῦ λαοῦ στηρίζεται στὰ παιδιὰ, πού εἶναι ἡ ἐλπίδα, ἡ αὔριον ἐκάστου ἔθνους, ἡ ἀστέρι πού θὰ ὁδηγήσῃ τὴ φυλὴν στὴν ἀλήθειαν καὶ στὴ δόξα. Ὁ μόνος λοιπὸν τρόπος νὰ δημιουργήσουμε μιὰ νέα ἔθνικὴ καὶ κοινωνικὴ ζωὴ, εἶναι νὰ στραφῇ ἡ προνοία μας στὸ παιδί καὶ νὰ ἐργασθοῦμε γιὰ τὴν ἀντιπροσωπεύει.

Τὸ διαφέρειν μας ὅμως αὐτὸ δὲν ἀρκεῖ νὰ σκεφτοῦνται καὶ νὰ περιορίζεται μόνο στὰ δικά μας παιδιά· πρέπει νὰ ἐπεκτείνεται σὲ κάθε παιδί πού ζῇ στὴν κοινωνία μας, διότι παιδιά ἔχουν οἱ ὅλοι τὰ Ἑλληνόπουλα καὶ μόνο μιὰ ἑλπίδα ὅλα τὰ παιδιά εὐκαιρία συμμετοχῆς σὲ ἀγαθὰ ἀγαθὰ θὰ δώσῃ καὶ στὰ δικά μας παιδιά τὴν ἀνάλογον μερίδα καὶ θὰ ζήσουν ἀντιπροσώπων. Μονομερὴς φροντίδα ἀποτελεῖ ἀνέπαιστο.

Γιὰ νὰ ἐλπίξῃ ἕνας λαὸς σ' ἕνα καλύτερο μέλλον, πρέπει νὰ δημιουργήσῃ καλύτερες τίς γενεές καὶ νὰ προσέξῃ περισσὸτερον τὰ παιδιά, πού ἔχουν περισσότερη ἀνάγκη νὰ προσέξῃ περισσότερον τὰ ἀπροστάτευτα καὶ ἐγκαταλελειμμένα, τὸ ποσοστὸ τῶν ὁποίων πολλὰς φορὰς εἶναι ἐπικινδύνως. Τέτοιες λυπηρὲς καταστάσεις παρουσιάζονται σὲ κάθε λαὸ ἔπειτα ἀπὸ ἀποτυχίες δοκιμασίες.

Ἔτσι καὶ στὴ Χώρα μας, πού εἶχε τὴν κακὴ τύχην νὰ σκλαβωθῇ καὶ νὰ ὑποφέρῃ τὰ πάνδενα ἀπὸ τὴν κατακτητὴν, παρουσιάσθη μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν καὶ τὴν ἐπακολουθήσασα ἀπογοητευτικὴ ἀνωμαλία μιὰ κατάστασις πολὺ δυσχερὴς καὶ μετὰ προοπτικὴν τὸ κατρακύλισμα τῆς ζωῆς τῶν παιδιῶν μας ἔμεινεν ἀγράμματος. Ὅσοι εἶχαν τὰ παιδιά αὐτὰ τὸ μέλλον ἐλπίσαν ὅτι οἱ αἰφύρνας, πού πέρασε, νὰ ἀφαιρῇ τοὺς γονεῖς τῶν καὶ νὰ ζήσουν στὴν ἀντιπροσώπων καὶ ἀπροστάτευτα ἔμειναν. Τὴν πώρω καὶ ἄθελά τους προστά- τειν τὴν ἀποφασισθεῖς οἰκογενείας, εἴτε ἀπὸ τὴν μεγάλην φτώχειαν τῶν γονέων ἢ ἀπὸ τὴν ἀρρώστειαν νὰ ριφθοῦν πολὺ νωρὶς ἀπὸ τὴν ἀνάγκη καὶ νὰ μοιράζονται μετὰ τὸν πόνο τὸ βαρὺ μόχθο τῆς ζωῆς, μα- ρτυροῦντο, μακριὰ ἀπὸ τὸ παιγνίδι, ἀπὸ τὴν χαρὰ καὶ εὐχαρίστησιν.

Τὰ παιδιά αὐτὰ καὶ κυρίως τὰ ὀρφανὰ, τὰ ἐγκαταλελειμμένα καὶ χωρὶς τὴν παραμικρὴν περίθαλψιν βλέπουν ἐχθρικὰ καθένα, πού ζῇ μετὰ κάποια ἀνεσι μιὰ ζωὴ καλύτερη ἀπ' αὐτά, καὶ παίρνουν θέσι ἐχθρικὴ πρὸς τὴν Πολιτεία, πού τὴν θεωροῦν ὑπεύθυνη γιὰ τὴν κατάντια τους. Εἶναι φανερό τί μπορεῖ νὰ γίνουν τὰ παιδιά αὐτὰ καὶ πὼς προσιώνίζεται τὸ μέλλον τοῦ λαοῦ, στὸν ὁποῖον ἀνήκουν. Τὰ δυστυχισμένα παιδιά θὰ δημιουργήσουν δυστυχισμένο λαόν, ἂν ἔγκαιρα δὲν ληφθῇ πρόνοια γι' αὐτά. Τὸ κατρακύλισμα καὶ ἡ δυστυχία περιμένουν ὁλόκληρον τὸ λαόν.

Γιὰ τὴν θεραπεία τοῦ κακοῦ αὐτοῦ ἐνδιαφέρθη ἡ Οὐνέσκο, ἡ ὁποία τὸ 1951 ἐκινήθη κατὰ τῆς ἀγαραμματισμοῦ, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ τὴν αἰτία τῆς κακοδαμονίας τῶν λαῶν. Ἡ δὲ Ἐπιτροπὴ ἐπὶ τῶν Δικαιωμάτων τοῦ ἀνθρώπου τῶν Ἑνωμένων Ἐθνῶν υἱοθέτησε τὴν ἐξῆς ἀπόφασιν: «ἡ στοιχειώδης ἐκπαίδευσιν νὰ εἶναι ἀποχρεωτικὴ, δυνατὴ καὶ δωρεὰν δι' ὅλους... Ἡ βασικὴ ἐκπαίδευσιν τῶν ἐνηλίκων, πού δὲν συνεπλήρωσαν τὴν στοιχειώδη, νὰ ἐνθαρρυνθῇ ὅσο τὸ δυνατόν περισσότερον».

Καὶ θὰ διερωτηθῇ κανεὶς: οἱ ὑποδείξεις αὐ- τὲς δὲν εἶναι προσιτὲς γιὰ τὴν Ἑλλάδα τοῦλάχιστον, τὴ φυσικὴ κληρονόμος τῶν παραδόσεων τοῦ ἀνθρωπισμοῦ; Ἡ ἀπάντησις εἶναι δυσ- τυχῶς ἀπογοητευτικὴ, διότι οἱ ὑποδείξεις αὐτές, πού ἴσως εἶναι περιττές γιὰ ἄλλα κράτη, ἐνδια- φέρουν σοβαρὰ καὶ ἄμεσα τὴν Ἑλλάδα διότι, ἐνῶ σὲ ἄλλα Κράτη (Ἑλβετία, Σκανδιναυικὲς Χῶρες, Φιλανδία), ὁ ἀναλφαβητισμὸς ἐφθασε στὸ μηδέν, ἐνῶ καὶ αὐτοὶ οἱ Λάπωνες ἔμαθαν νὰ διαβάζουν, στὴν Ἑλλάδα, τὴν κοιτίδα τοῦ πολιτισμοῦ, στὴ Χώρα πού ὡς τηλαυγὴς φάρος ἐφώτισε τὴν ἀνθρωπότητα ὁλόκληρη, ὑπάρχει ἕνα ἀπογοητευτικὸς μεγάλο ποσοστὸ ἀγαραμ- μάτων (περίπου 40%).

Ἡ κατάστασις αὐτὴ κάνει κάθε Ἕλληνα, πού ἐνδιαφέρεται γιὰ τὸ μέλλον τῆς φυλῆς μας, νὰ θλίβεται, ὅταν ἀναλογίζεται ὅτι περίπου μεταξύ δύο Ἑλλήνων ὁ ἕνας εἶναι ἀγράμμα- τος. Γιὰ τὴν κατάστασίν μας αὐτὴ μᾶς ἐλεεινο- λόγησαν καὶ αὐτοὶ ἀκόμη οἱ Τρὶοι ἐκπαιδευ- τικοί, τοὺς ὁποίους ἐφιλοξένησαμε τὸ καλοκαίρι τοῦ 1952· ἰδοὺ τί μᾶς εἶπαν τὴν ὑμερὶν καὶ τῶν προσχημάτων: «Ἐμεῖς στὴν Τουρκία δὲν ἔχουμε καλὰ ξενοδοχεῖα, ἔχουμε ὅμως περίφη- μα Σχολεῖα· σεῖς ἀντιθέτως ἔχετε πολυτελέ- στατα ξενοδοχεῖα, δὲν ἔχετε ὅμως Σχολεῖα». Καὶ αὐτὰ μᾶς τὰ εἶπαν, ἂν καὶ τοὺς πῆγαμε στὰ καλύτερα Σχολεῖα τῆς Πρωτευούσης. Σκε- φθῆτε τί θὰ ἔλεγαν καὶ τί ὥραϊα διαφήμισι θὰ μᾶς ἔκαναν, ἂν ἐβλεπαν τὴν πραγματικότητα. — Πὼς ὅμως θὰ διορθωθῇ τὸ κακὸ αὐτὸ καὶ

πώς θά προληφθῇ τὸ κατακύλισμα τῆς φυλῆς μας;

1. Χρειάζεται μεγαλύτερα προσοχή ἐκ μέρους τῆς Πολιτείας πρὸς τὸ σχολεῖο καὶ κυρίως πρὸς τὸ δημοτικὸ σχολεῖο, ποῦ εἶναι τὸ σχολεῖο ὅλων τῶν Ἑλλήνων. Τὰ ψιχία τοῦ προϋπολογισμοῦ, ποῦ διατίθενται γιὰ τὴν Ἑκπαίδευσι, εἶναι ἐντελῶς ἀνεπαρκῆ καὶ καμμιά θεραπεία τοῦ κακοῦ δὲν μπορεῖ νὰ γίνη. Ἡ Φιλανδία, ποῦ ἠθέλησε νὰ χτυπήσῃ ἀποτελεσματικὰ καὶ μιὰ γιὰ πάντα τὴ μάστιγα τοῦ ἀναλφαβητισμοῦ, τὸ ἐπέτυχε, ἀφοῦ διέθεσε τὸ μεγαλύτερο ποσοστὸ τοῦ προϋπολογισμοῦ τῆς στῆν Παιδεία, δηλ. 51,2 δισεκατομμύρια μάρκα, ἐνῶ γιὰ τὴν Κοινων. Πρόνοια διέθεσε 16,4 δισ. μάρκα καὶ γιὰ τὴν Ἑθνικὴ ἄμυνα 4,7 δισ. μάρκα, ἂν καὶ ζῇ κάτω ἀπὸ τὴ διαρκῆ ἀπειλὴ τῆς Μόσχας.

2. Δὲν πρέπει ὅμως κι ἐμεῖς, ὡς Ἕλληνες, νὰ θεωροῦμε τὸν ἑαυτὸ μας ἀνεύθυνον· ἡ εὐθύνη βαρύνει ὅλους μας καὶ ὅλοι μας ἔχουμε ὑποχρέωσι νὰ ἐνισχύουμε τὸ ἔργο τῆς Πολιτείας. Καὶ ὅπου αὐτὴ δεικνύει ἀδυναμία, ἐκεῖ πρέπει νὰ ἔρχεται ἀρωγὸς ἡ ἰδιωτικὴ πρωτοβουλία, ἡ ὁποία μπορεῖ νὰ γίνη καὶ πρωτοπόρος σὲ ἔργα κοινωνοφελῆ. Ἔτσι καὶ τὸ σχολεῖο, καὶ ἡ ἐκκλησία, καὶ ἡ ἀστυνομία, καὶ οἱ δῆμοι καὶ κοινότητες, καὶ τὰ ἐργοστάσια, καὶ τὰ καταστήματα, καὶ οἱ ὀργανώσεις καὶ κάθε ἄτομο πρέπει νὰ βοηθήσουν στὴν ἀνόρθωσι τοῦ λαοῦ γιὰ ἓνα καλύτερο μέλλον. Ἡ ἀδιαφορία μας εἶναι ἀδικαιολόγητη καὶ ἡ εὐθύνη μας μεγάλη· μὲ τὴν ἀδιαφορία μας γιὰ τὴ μόρφωσι τοῦ λαοῦ μας γινόμαστε αἰτίοι ν' αὐξάνωνται οἱ κοκοποιοὶ καὶ νὰ κλείουν τὰ σχολεῖα, γιὰ νὰ γίνωνται φυλακὲς γι' αὐτούς!

3. Ριζικὴ καταπολέμησις τοῦ κακοῦ θά ἐπιτευχθῇ μὲ τὶς Νυκτερινὰς Σχολὰς ἀναλφαβητῶν. Ὁ θεσμὸς αὗτός, ποῦ ψυχὴ του εἶναι ὁ ἀκούραστος ἐργάτης τῆς λαϊκῆς παιδείας, εἶναι ἡ μόνη σάνις σωτηρίας. Καὶ εἰς τὸν τομέα ὅμως αὐτὸν τὸ Ἐπίσημον Κράτος παρουσίασε καθυστέρησιν, διότι μόλις κατὰ τὸ σχολικὸν ἔτος 1952—53 ἐκινήθησαν οἱ Ἐπιθεωρηταὶ τῶν Σχολείων, οἱ ὁποῖοι στὰ Συνεδριά τους μεταξὺ τῶν ἄλλων θεμάτων εἶχαν καὶ τὴν καταπολέμησι τοῦ ἀναλφαβητισμοῦ. Καὶ μόλις πρὸ ὀλίγων μηνῶν ἐψηφίσθη τὸ Ν. Δ. 3094/54 «περὶ μέτρων πρὸς καταπολέμησιν τοῦ ἀναλφαβητισμοῦ». Εὐτυχῶς ὅμως ποῦ ἡ ἰδιωτικὴ πρωτοβουλία ὑποκατέστησε στὸν τομέα αὐτὸν τὸ Ἐπίσημον Κράτος καὶ ἰδρύθησαν μερικὲς Νυκτερινὰς Σχολὰς στὶς μεγάλες πόλεις καὶ κυρίως στὴν πρωτεύουσα, ὅπου ὁ ἀναλφαβητισμὸς μεταπολεμικὰ καὶ ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐγκαταλειμμένων παιδιῶν ἦτο σημαντικὸς.

Μεταξὺ τῶν πρώτων ἐκ τῶν ὀλίγων αὐτῶν Σχολῶν ἡ μᾶλλον ἡ πρώτη ἦτο ἡ Νυκτερινὴ Σχολὴ τοῦ Μορφωτικοῦ Ὁμίλου Καλλιθέας. Θά προσπαθῶ νὰ δώσω δι' ὀλίγων μιὰ εἰκόνα τῆς λειτουργίας τῆς Σχολῆς αὐτῆς καὶ τῶν ἀποτελεσμάτων τῆς, ἐπειδὴ ἐντάσσεται σ' αὐ-

τὴν ἀπὸ τῆς ἰδρύσεώς της μέχρι λήξεως τοῦ ἔργου της καὶ ἐπὶ πολλὰ ἔτη εἶχα τὴ διεύθυνσιν της, γιὰ νὰ καταδειχθῇ ἡ σημασία τῶν νυκτερινῶν σχολῶν:

Ἡ Νυκτερινὴ Σχολὴ τοῦ Μορφωτ. Ὁμίλου Καλλιθέας ἰδρύθη τὸ Σεπτέμβριον τοῦ 1946, δηλ. σ' ἐποχὴ κατ' ἐξοχὴν ἐκρυθμῆ καὶ κρίσιμη γιὰ τὸ ἔθνος μας. Ἰδρύθη ἀπὸ τὸ Μορφ. Ὁμιλο Καλλιθέας, ὁ ὁποῖος ἀπετελεῖτο ἀπὸ ἐκλεκτὰ μέλη τῆς Καλλιθέας μὲ πρόεδρον τὸν πρῶτον Μητροπολίτην Νευροκοπίου Σεβασμιώτατον κ. Εὐγένιον Βακάλην. Ὁ Ὁμιλος αὐτὸς ὡς ἀντικειμενικὸν σκοπὸν τῆς ὑπάρξεώς του εἶχε θέσει τὴν καταπολέμησιν τοῦ ἀναλφαβητισμοῦ στὸ Δῆμο Καλλιθέας καὶ στοὺς γειτονικοὺς Δήμους. Ἔτσι μὲ ἔγκρισιν τοῦ Σοῦ Ὑπουργ. Παιδείας ἰδρύθη ἡ ἐν λόγω Νυκτερινὴ Σχολή, ἡ ὁποία ἐλειτούργησεν ἐπὶ μίαν ὀκταετίαν, ἤτοι μέχρι καὶ τοῦ σχολ. ἔτους 1953—54, ὅτε ἔπαυσε νὰ λειτουργῇ, διότι ἔπαυσαν νὰ ὑπάρχουν εἰς τὴν περιοχὴν ἀγράμματοι.

Κατὰ τὴν ὀκταετὴν λειτουργίαν της ἐνεγράφησαν 1383 μαθηταὶ (1163 ἄρρενες+220 θῆλεις)· ἐχορηγήθησαν δὲ 340 ἀπολυτήρια, τ. ἔ. κατὰ μέσον ὅρον 45 ἀπολυτήρια κατὰ σχολ. ἔτος, ὅσα περίπου χορηγοῦνται ἀπὸ ἓνα πληρὲς δι' ὅλιον δημοτικὸν σχολεῖον. Ἡ φοίτησις τῶν μαθητῶν αὐτῶν ἦτο ἐντελῶς δωρεάν· δωρεάν ἀκόμη ἐχορηγήθησαν εἰς αὐτοὺς ἀπὸ τὸ Σὸν Ὑπουργεῖον Παιδείας τὰ ἀναγνωστικὰ καθ' ὅλην τὴν ὀκταετίαν καθὼς καὶ συσσίτιον κατὰ τὰ πρώτα ἔτη.

Ἡ λειτουργία τῆς Σχολῆς ἀρχισε ὑπὸ τὶς χειρότερες συνθήκας καὶ ἐλειτούργησε μὲ ὅλες τὶς τάξεις. Οἱ μαθηταὶ της καὶ τῶν δύο φύλων εἶχαν μετασχολικὴ ἡλικία, κυρίως μεταξὺ 15—20 ἐτῶν καὶ σὲ μεγαλύτερη ἡλικία ἕως 32 ἐτῶν. Τὸ ὅλικόν αὐτὸ ἦτο ἄκρως ἀπογοητευτικόν, διότι τὸ πλεῖστον ἦσαν παιδιὰ χωρὶς οἰκογενειακὴ ἀνατροφή, χωρὶς σεβασμὸ καὶ συστολή. Οἱ πλεῖστοι τῶν μαθητῶν ἦσαν ἀφηνιασμένοι ἀπὸ τὴν ἐξαιτῇ ἀνώμαλην περίοδο τῆς κατοχῆς καὶ τῆς μετὰ ταύτην ἐσωτερικῆς ἀνωμαλίας, ἦσαν τελείως δυσάγωγοι καὶ μὲ τὰ πάθη ὑπερβολικὰ ἐξημμένα λόγῳ τῶν πολιτικῶν ἀντιθέσεων, ἀλλὰ καὶ ἐξωτερικῶν κακοβούλων ἀντιδράσεων. Ἔτσι τὶς πρώτες ἡμέρας ἔβλεπε κανεὶς νέους καὶ νέες μὲ τὴν ὄψιν ἀγριωπὴ καὶ ἐχθρική, διότι ἐπίστευαν ὅτι δὲν ἔχουν θέσι στὴν κοινωνία, ποῦ τὴ θεωροῦσαν ὡς ἐχθρὰν καὶ τὸν ἑαυτὸν τους μερικοὶ ἀπόκληρον τῆς τύχης. Δὲν πρέπει νὰ φανῇ ὑπερβολὴ τὸ ὅτι μερικοὶ ἀπὸ τοὺς μαθητὰς αὐτοὺς ἐργαζόμενοι στὰ σφαγεῖα, ἤρχοντο μὲ τὴν πανοπλία τους!

Μὲ τέτοιο ὅλικόν ἦτο φυσικόν νὰ συναντήσουμε στὸ ἔργον μας πλεῖστες ὁσες δυσχέρειες καὶ νὰ δοκιμάσουμε πολλὰς ἀπογοητεύσεις κατὰ τὰ πρώτα σχολικά ἔτη. Ἡ ἀγάπη μας ὅμως πρὸς τὰ δυστυχισμένα αὐτὰ παιδιὰ, ἡ ἀφοσίωσις μέχρις αὐτοθυσίας εἰς τὸ ἔργον μας καὶ ἡ ἀγρυπνὸς συμπάραστασις τῶν μελῶν τοῦ

Ομίλου μας έτόνωσαν και κάθε νέον σχολ. έτος έληγε με άποτελέσματα ίκανοποιητικά. Τα όποια έφθασαν το «άριστα». Μειά το δεύ- τερον σχολ. έτος οι μαθηταί παρουσίασαν ει- κονα έντελώς διαφορετικήν τα πρόσωπά των ήσαν ήμερα και συνεσταλμένα δέν διέφεραν από τους μαθητάς των σχολείων της ήμέρας. Ο έπιθεωρήσας την λειτουργίαν της Σχολής έπιθεωρητής τότε και κατόπιν Γεν. Έπιθεω- ρητής κ. Θεοφανόπουλος έχαρακτήρισε την Σχολήν ως «πρότυπον» και άξιαν μιμήσεως.

Η διδασκαλία δέν περιωρίσθη μόνον στο να μάθουν οι μαθηταί να διαβάζουν και να γράφουν, άλλ' απέβλεψε και στο φρονηματι- σμόν αούτων. Έτσι έδιδάχθησαν ποιά δικαιώμα- τα έχουν στη ζωή, αλλά και ποιές υποχρεώ- ρεις έμαθαν να υποτάσσουν το άτομικό συμφέ- ρον στο γενικό. Έμαθαν να αντιμετώπιζουν τη ζωή με θάρρος και να κερδίζουν το ψωμί τους με τον τίμιο ιδρώτα τους. Έδιδάχθησαν άκόμη να έχουν πίστι στα τρία μεγάλα ιδανικά της φυλής μας: Πατρίδα, Θρησκεία, Οικογένεια, να γίνουν δηλ. καλοί Έλληνες, καλοί χριστιανοί και καλοί οικογενειάρχαι.

Τα παιδιά αυτά άνέκτησαν το ήθικό τους και ή ψυχή τους έγέμισε από ένθουσιασμό και αίσιοδοξία για τη ζωή. Πολλά άπ' αυτά συνέχισαν τις σπουδές τους είτε στο Γυμνάσιο είτε σε διάφορες έπαγγελματικές Σχολές και κατ' προτίμησιν στις Τεχνικές Σχολές του Έ- ταιρου. Αεροπορίας. Παντού τα παιδιά αυτά διε-

κρίθησαν και διακρίνονται για την εργατικό- τητά τους και την εύθύτητα του χαρακτήρος των.

Από τ' άποτελέσματα της Σχολής αυτής γίνεται καταφανές τί μπορούν να επιτύχουν οι Νυκτερινές Σχολές, εάν λειτουργήσουν όμα- λώς. Μόνον με αυτές θα καταστή δυνατόν να καταπολεμηθ ή άναλφαβητισμός των ένηλι- κων και των μη υποχρέων εις φοίτησιν στα ήμερήσια σχολεία νέων, που άποτελεί στίγμα διά τον λαόν μας και άναστολή στην πρόοδό και εξέλιξι.

Η εργασία όμως εις τας Νυκτερινάς Σχο- λές είναι, ως εξέτέθη, δυσχερής και έπίπονος. Είναι περισσότερο κουραστική από την εργά- σια των ήμερησίων σχολείων. Και έπειδή ή ερ- γασία αυτή, ως έκ της φύσεώς της, θ' άνατεθ ή εις τον διδάσκαλον και θ' άποτελέση πρόσθε- τον βάρος, πρέπει να εξασφαλισθ ή εις το διδα- κτικόν προσωπικόν άνάλογος άμοιβή, εάν θέ- λουμε να έχουμε τ' άναμενόμενα άποτελέσμα- τα. Το έναντίον και ζημίαν θα έπιφέρη και έμπαιγμόν και άδικίαν θ' άποτελ ή εις βάρος της ύγείας και της αξιοπρεπείας του έργατου της λαϊκής παιδείας, εις τους ώμους του όποιου έχουν έπισωρευθ ή τόσες άλλες Κρατι- κές έπιβαρύνσεις, ξένες οι περισσότερες προς το κύριον έργον του, έπειδή ο δημοδιδάσκαλος άποτελεί παντού και πάντα την έκπροσώπησιν της έννοίας του Κράτους.

Ο σοβαρώτερος κίνδυνος, τον όποιον παρουσιάζει μία άδεξια έφαρμογή της μεθόδου των κέντρων ένδιαφέροντος, συνίσταται εις κάποιαν έλλειψιν συναφείας του άκολουθουμένου προγράμ- ματος, εις κάποιαν άταξίαν των γνώσεων που διδονται εις τους μαθητάς. Δέν πρέπει με την δι- καιολογίαν της διατάξεως των γνώσεων περί ώρισμένας κεντρικός ιδέας, να έπεξεργαζόμεθα ό,τι βρητοτε και όποτεδήποτε! Όσον άπαλλάσσεται κανείς από τα έγχειρίδια διά να κάμη μίαν δι- δασκαλίαν συγκεκριμένην και ζωντανήν, τόσον περισσότερον πρέπει να γνωρίζ η τί κάμνει και πού πηγαίνει, ει δ' άλλως ο διδάσκαλος διατρέχει τον κίνδυνον να καθυστερήσ η εις μικρά κέν- τρα ένδιαφέροντος, τα όποια θα τον ώδηγοΰσαν πολύ μακράν και να παραλείψ η, έλλείψει χρόνου ή τάξεως, γνώσεις άπαραιτήτους... «Να καθιστώμεν την διδασκαλίαν έλκυστικήν, είναι καλόν» να καθιστώμεν αούτην έλκυστικήν και καρποφόρον εις τα πλαίσια του έφαρμοστέου προγράμματος, άποβλέποντες διαρκώς εις τον τελικόν σκοπόν, είναι καλύτερον».

Τούτο μας άναγκάζει να κάμωμεν μίαν όμολογίαν με πάσαν ειλικρίνειαν: ή μέθοδος των κέντρων ένδιαφέροντος δέν είναι διά τους διδασκάλους οι όποιοι φοβούνται την προσπάθειαν. Η συνετή χρ ήσις αούτης άπαιτεί άναμφιβόλως μεγάλας άρετάς έκ μέρους του διδασκάλου: με- γαλήν εύσυνειδησίαν εις την προπαρασκευήν της εργασίας, όρθήν κρίσιν, διαύγειαν και τάξιν εις τας ίδιές και πρό πάντων άγάπην διά το έπάγγελμά του, της τελευταίας ταύτης λέξεως λαμβαν- ομένης με πάν ό,τι περικλείει το εύγενές και ώροϊον. Είναι πολύ τούτο που ζητούμεν; Δέν το ζητούμεν. Έκείνοι εις τους όποιους ή Πατρίς έμπιστεύεται την άγωγήν της νεολαίας κατέχουν ηθικάς θέσεις: αί άρεταί των πρέπει να είναι αντίστοιχοι με τας εύθύνas των.

P. AUBERT—E. VIRET. L'école vivante par les centres l'intérêt.

ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ ΔΟΥΜΑ. Διδασκάλου του Β' Προτύπου Δημοτικού Σχολείου Γρεβενών

Η ΕΝΙΑΙΑ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑ ΚΑΙ Η ΕΦΑΡΜΟΓΗ ΤΗΣ ΣΤΗΝ Γ' ΤΑΞΙ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Όταν για πρώτη φορά το 1939, εφάρμοσα στην Γ' και Δ' τάξι ένα είδος ενιαίας διδασκαλίας, παρατήρησα, παρά τη μικρή μου πείρα και παρά την όλιγη, πολύ όλιγη βιβλιογραφία, πως το ενδιαφέρον των παιδιών σε κάθε ένότητα ήταν περισσότερο και το ερευνητικό τους πνεύμα μεγαλύτερο. Την Ε. Δ. την εφάρμοσα και το 1951 στην Γ' τάξι και όμολογώ ότι βρέθηκα σε δύσκολη θέση, διότι ακόμη, αφ' ενός μὲν δεν είχε—και ούτε έχει—διαμορφωθεί σε σύστημα για την τάξι αυτή, αφ' ετέρου δὲ οἱ εφαρμογές που έγιναν από τους διδασκάλους μας ήταν διάφορες, όλίγες και με διαφορετικά συμπεράσματα ή κάθε μία από αυτές.

Στην ίδια περίπου θέση βρέθηκα και κατὰ τὸ παρὸν σχολικόν ἔτος πού ανέλαβα νὰ εφαρμόσω τὴν Ε. Δ. στήν Γ' τάξι τοῦ Β' Προτύπου ὁξίου Γρεβενών.

Συνδυάζοντας τὰ ὅσα διάβασα καὶ ἀντιλήφθηκα μὲ τὴν ἀτομικὴ μου πείρα τῶν ἄλλων ἑτῶν, προσεπάθησα νὰ τὴν εφαρμόσω προσαρμόζοντάς τιν στο περιβάλλον τοῦ τόπου τοῦ σχολείου μου, ἀλλὰ καὶ χωρὶς νὰ ξεφύγω ἀπὸ τὴν ὕλη πού ὁρίζει τὸ Ε. Α. Π. Ἄλλως τε τὸ Ε. Α. Π. καθόλου δὲ μᾶς ἐμποδίζει νὰ εφαρμόσω τὴν Ε. Δ. καὶ στήν τάξι αὐτή. Τουναντίον μᾶς δίνει τίς βάσεις πάνω στίς ὁποῖες μπορούμε νὰ φτιάξωμε ἕνα δικό μας Α. Π. προσηρμοσμένο στήν τοπικὴ πραγματικότητα καὶ τίς τοπικὲς ἀπαιτήσεις καὶ τὴν ἄμεσὴ ἀντίληψι τῶν πραγμάτων τῆς γύρω φύσεως. Ἴσως τὸ ἐπιχείρημα αὐτὸ νὰ παρουσιάσῃ ἀτέλειες, ἀλλὰ αὐτὸ δὲν μπορεῖ νὰ ἀποτελέσῃ ἄρνησι, ὅτι ὅ,τι ἐπράξα, τὸ ἔκανα ἀπὸ ἐσωτερικὴ διάθεσι πρὸς κάτι τὸ νέον. Οὔτε πᾶσι μᾶς ὑποβρεώνει τὸ Ε. Α. Π. νὰ ἀκολουθήσωμε τὴν Α ἢ τὴ Β σειρά οὔτε καὶ νὰ περιορισθοῦμε στὴ δική του ὕλη, χωρὶς νὰ ἔχωμε τὸ δικαίωμα νὰ προσθέσωμε καὶ ὕλη, πού θὰ συναντήσωμε στήν πορεία μας κατὰ τὴν ἐφαρμογὴν του. Ἰσα-ἴσα πού ἡ ὕλη του εἶναι ἡ φυσικὴ καὶ ἀρμόζουσα στήν ἡλικία αὐτὴ μὲ τὴν παιδαγωγικὴ καὶ ψυχολογημένη σειρά «ἀπὸ τὰ πλησίον πρὸς τὰ μακρὰν».

Καὶ ἂν ἀκούσθηκε—καὶ πολὺ σωστὰ—ἡ φωνὴ τοῦ Ἑλλήνος διδασκάλου ὅτι τὸ Ε. Α. Π. πρέπει νὰ συγχρονισθῇ καὶ νὰ προσαρμοσθῇ στὴ σημερινὴ πραγματικότητά τῆς παιδαγωγικῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς σημερινῆς ψυχολογικῆς ἐρεῦνης, δὲν νομίζω ὅμως ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ πὺς μᾶς βάζει φραγμὸ ὥστε νὰ μὴ προσθέτωμε καὶ τὸν σωστὸν καὶ ψυχολογικὸν παράγοντα, τὸν πρῶτον τὸν τοπικὸ καὶ νὰ μὴ προσαρμόσωμε τὸ πρόγραμμά στίς σημερινὰς ἀπαιτήσεις τῆς ζωῆς τοῦ πολιτικοῦ καὶ τῆς πνευματικῆς καὶ καλλιτεχνικῆς τοῦ παιδιοῦ.

Ἀπορρίθηκα ἀπὸ πολλοὺς καὶ ἔχω τὸ πιστεῖν, πως τὸ σημερινὸ παιδί βλάπτεται ἀπὸ ἀνώτερο πνεύ-

ματικὸ καὶ ἀντιληπτικὸ ἐπίπεδο ἀπὸ ἐκεῖνο τῆς ἴδιας ἡλικίας τῶν προπολεμικῶν χρόνων. Καὶ φυσικὸν εἶναι τοῦτο. Ἡ ραγδαία ἀνάπτυξις τοῦ πολιτισμοῦ καὶ ἡ γρήγορη εἰσαγωγή τοῦ παιδιοῦ σ' αὐτόν, ὑψώσαν καὶ τὴν πνευματικὴν στάθμην τῆς νέας γενεᾶς. Καὶ ὅπως ὁ κάθε ἄνθρωπος, πρὶν ξεκινήσῃ γιὰ τὴν ἐργασία του, πρέπει νὰ σκεφθῇ καὶ νὰ σταθμίσῃ καλὰ καὶ ἀπὸ νομὸς τὴν ἐργασία του πού θὰ πᾶι, τί θὰ κάνῃ, ἀπὸ πού θὰ ἀρχίσῃ καὶ πού θὰ τελειώσῃ, προγραμματίζοντας τὴν ἐργασία του ἢ ὅπως ὁ κάθε μηχανικὸς πρὶν ἀρχίσῃ τὸ ἔργο του πρέπει νὰ τὸ σχεδιάσῃ λεπτομερῶς, νὰ συντάξῃ τὸν προῦπολογισμό του, ὑπολογίζοντας τὸ ἔργο καὶ στήν τελευταία του λεπτομέρεια, ἔτσι καὶ ἐμεῖς πρὶν ξεκινήσωμε γιὰ τὴν ἐργασία μας πρέπει νὰ καθορίσωμε μὲ κάθε λεπτομέρεια τὸ δρόμο πού θὰ ἀκολουθήσωμε καὶ πολὺ περισσότερο ἐμεῖς, ἐπειδὴ πρόκειται ὄχι γιὰ κατοικία οὔτε γιὰ μηχανή, ἀλλὰ γιὰ κάτι ἱερώτερο: τὸ παιδί.

Στίς παραπάνω σκέψεις λοιπὸν στηρίχθηκα καὶ ἐφάρμοσα τὸν παρακάτω προγραμματισμὸ τῆς ἐφετεινῆς ἐργασίας μου στήν Γ' τάξι μὲ τὴν πίστι—πίστι πού τὴν ἔχουν ὅλοι οἱ Ἕλληνες διδάσκαλοι—πὺς βύζω καὶ ἐγὼ ἕνα λιθαράκι στὴ μεγάλη οἰκοδομὴ τῆς Ἑλληνικῆς Παιδαγωγικῆς πραγματικότητος. Εἶναι ἡ ἐπιστὴμὴ μας δημιουργικὴ. Γι' αὐτὸ καὶ οἱ διδάσκαλοι πάντοτε δημιουργοὺν. Ἄν λοιπὸν ἡ ἐργασία μου κριθῇ ὅτι κάτι θὰ προσφέρῃ, ἄς ἰδῇ τὸ φῶς τῆς δημοσιότητος.

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΙΣΜΟΣ

ΤΗΣ ΕΝΙΑΙΑΣ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ ΣΤΗΝ Γ' ΤΑΞΙ

Α' ΕΠΟΧΙΑΚΗ ΕΝΟΤΗΣ: ΤΟ ΦΘΙΝΟΠΩΡΟΝ

1. Μερικὴ ἐνότης: Ξαναγυρίζομε στὸ σχολεῖο.

Πατριδογνωσία. Ἀνακοινώνεις τῶν παιδιῶν ἀπὸ τῆς ζωῆς τοῦ καλοκαιριοῦ. Ἡ ζωὴ τους στὸ βουνό, στίς κατασκηνώσεις, στήν πόλι καὶ τὸ χωριό. Ὁ καθαρὸς ἀέρας, τὰ κρῦα κρυστάλλινα νερά καὶ ἡ ἐπίδρασις αὐτῶν στήν ὑγεία. Τὰ χωριά—θέρετρα. Ἡ ζωὴ καὶ διαβίωσις σ' αὐτά. Οἱ μεγάλες γιορτές τοῦ καλοκαιριοῦ. Τὰ πανηγύρια. Ἡθὴ καὶ ἔθιμα στὰ πανηγύρια. Ἡ ἐνδυμασία. Οἱ ἀσχολίες τῶν κατοίκων. Ὁ κτηνοτρόφος, ὁ ὕλοτόμος, ὁ ἀγωγεὺς. Ἡ συγκοινωνία μὲ τὴν πολιτεία. **Θρησκευτικά.** Τὴν ὁμορφὴν αὐτὴ φύσιν τὴν ἐδημιούργησεν ὁ Θεός. Δημιουργία τοῦ Κόσμου. Ἡ πλάσις τοῦ Ἀδὰμ καὶ τῆς Εὕας. Ὁ Παράδεισος. **Ἀνάγνωσις.** Σχετικὰ κεφάλαια ἀπὸ τὸ ἀναγνωστικὸ τῆς Γ' τάξεως ἢ ἀπὸ διάφορα βοηθητικὰ τῆς βιβλιοθήκης καὶ τῶν μαθητῶν. **Γραμματικὴ.** Τὰ πνεύματα, οἱ ὀξεῖες, τὰ φωνήεντα, τὰ σημεῖα, οἱ διάφοροι. Πὺς βύζομε τὰ πνεύματα καὶ τίς ὀξεῖες. **Εκθέσεις.** Πὺς περιήγαμε τὸ καλοκαίρι. Πὺς εἶναι τὸ χωριό μου. Τί εἶδα καὶ τί ἐμαθὼ στίς κατασκηνώσεις. Τὸ ἀνέβασμα στὸ βουνό. Ἡ ζωὴ στὸν κάμπο. Τὰ πανηγύρια. Οἱ συνήθειες.

3. Μερική ένότης: Έμποροπανήγυρις Γρεβενών (Ευκαιριακή).

Πατριδογνωσία. Έπίσκεψις. Παρατήρησις. Έμπορικά καταστήματα, παντοπωλεία, καφενεία, κρεοπωλεία κλπ. Τά παιχνίδια τών παιδιών. Προϊόντα και διευθέτησις αὐτῶν. Ζῶα μικρά καὶ μεγάλα. Τὰ ἐπαγγέλματα (ἐμπορος, παντοπώλης, γεωργός, κτηνοτρόφος κ.λ.). Βιομηχανικά προϊόντα. Προϊόντα τοῦ τόπου καὶ τῶν ἄλλων περιφερειῶν. Τὰ σπουδαιότερα χωρὶά τῆς περιφερείας, ποῦ ἐφοδιάζουν τὴν ἀγορά με κτηνοτροφικά καὶ γεωργικά προϊόντα. Ὀνομασία αὐτῶν. Οἱ πολιτείες. Κοζάνη, Θεσσαλονίκη, Τρίκαλα, Βόλος, Λάρισα, Φλώρινα, Καστοριά, Ἀθήναι. Ξένα προϊόντα. Μεταφορά των. Συγκοινωνία (ὁ αὐτοκινητόδρομος, ὁ σιδηρόδρομος, τὸ πλοῖον, τὸ ἀεροπλάνον). Αἷτια δημιουργίας τῆς ἐμποροπανηγύρεως. Ἀνάγκη τροφῆς, ἐνδυμασίας, κατοικίας, διασκέδαισις, πολυτέλεια κ.λ. Εἰσαγωγὰ προϊόντων ἀπὸ ξένες χώρες. Γενικὴ ἀρχή: προϊόντα ὅσα δὲν γίνονται στὴν Πατρίδα μας τὰ φέρουν οἱ ἔμποροι ἀπ' ἐξω ἀπὸ μακρυνὲς χώρες καὶ ἐμεῖς τὰ ἀγοράζομε. Ὀνομασία σπουδαιότερων ξένων μεγάλων χωρῶν. Ἔθιμα κατὰ τὴν ἐμποροπανήγυριν. Τὰ ψώνια τῶν Γρεβενιωτῶν. **Ἀνάγνωσις.** Ἀνάγνωσις σχετικῶν κεφαλαίων ἐκ τῶν ἀναγνωστικῶν ἢ καὶ ὑπὸ τοῦ διδασκάλου συνταχθέντων. **Ἐκθέσεις.** Ἐλευθέραι ἐκθέσεις ἀπὸ τὴν ἐμποροπανήγυριν. **Γραμματική.** Γραφὴ σπουδαιότερων προϊόντων ἢ καὶ ἐπαγγελμάτων ἐκ τῆς ἀγορᾶς. Ὁρθογραφία. Ὀνομασία εἰς -ος καὶ εἰς -ης ἀρσενικῶν. **Φυσ.** **Ἱστορία.** Ἡ συκιά, ὁ ἵππος, ὁ ἡμίονος. **Γεωγραφία.** Ἡ Ἑλλάς ὡς τμῆμα τοῦ κόσμου καὶ τῆς Εὐρώπης. Θέσις ἐπὶ τῆς γῆς. Σύγκρισις. Σύνορα. Τὸ ἔδαφος (ὄρεινόν, πεδινόν, παράλιον). Βουνά, ποτάμια, θάλασσα, νησιά τῆς Ἑλλάδος. Ὀνομαστικὰ σπουδαιότερων. **Ἑλλην.** **Ἱστορία.** Ὁ Ὀλυμπος. Οἱ δώδεκα θεοί. Ἀμβροσία, νέκταρ. Ἡ ζωὴ των. **Ἀριθμητική.** Τὰ νομίσματα. Ἀπλὰ προβλήματα σχετικὰ μετὰ τῆς ἀγορᾶς τῶν παιδιῶν, τῶν οἰκογενειῶν των καὶ αἱ εἰσπράξεις τῶν καταστημάτων. **Ἰχνογραφία, Καλλιγραφία, Χειροτεχνία, Ὡδική, Γυμναστική.** Ἀπεικόνισις διαφόρων σκηνῶν τῆς ἐμποροπανηγύρεως διὰ τῆς χειρὸς. Λαϊκὰ τραγούδια, λαϊκοὶ χοροί.

4. Μερική ένότης: Ὁ τρύγος.

Πατριδογνωσία. Έπίσκεψις εἰς τὰ ἀμπέλια. Παρατήρησις. Μάζεμα τῶν σταφυλῶν. Ἦθη καὶ ἔθιμα. Ποικιλίαι σταφυλῶν. Κατασκευὴ τῶν κρασιῶν. Κίνδυνοι ἀπὸ τὸ βράσιμο, ὅταν εἶναι κλειστά τὰ παράθυρα. Ὑπόγεια κατ'ἀλλήλα γιὰ κρασί. Βαρέλια. Κατασκευὴ αὐτῶν. Έπίσκεψις εἰς τὸ βαρελοποιεῖον τῶν Γρεβενῶν. Βαρελοποιός. Τὸ οἶνόπνευμα. Ἡ ἐξαγωγή του. Έπίσκεψις εἰς ἀμβυκας. **Ἀνάγνωσις.** Σχετικὰ κεφάλαια ἐκ τῶν Ἀναγνωστικῶν τῆς Γ' τάξεως ἢ καὶ ἄλλων ἐλευθέρων ἀναγνωσμάτων ἢ ἐκ τῶν συλλογῶν τῶν μαθητῶν. **Ἐκθέσεις.** Ἦθη καὶ ἔθιμα κατὰ τὸν τρύγον. Περιγραφή σκηνῶν γραπτῶς καὶ ποικιλῶς. **Γραμματική.** Ἡ παράγραφος 2 τοῦ Ε.Α.Π. Ἀσκήσεις ὀρθογραφικά. Τεχνολογία. Ἐπιμονὴ καὶ τῆς ἐφαρμογῆς τῶν γνωστῶν κανόνων. **Φυσ.** **Ἱστορία.** Ἡ ἀμπέλαιος. Περιποιήσις. Φθινοπωρινὰ ἔργασιαι. Ξελεκώματα,

λίπανσις. Σκάψιμο, ράντισμα, θειάφισμα, βλαστολόγημα. Ἀσθένεια. **Ἀριθμητική.** Αἱ πράξεις τῆς ἀριθμητικῆς, πρόσθεσις καὶ ἀφαιρέσις. **Γεωγραφία.** Ἀμπελοφυτικαὶ περιοχαὶ τῆς Ἑλλάδος. Ὀνομασία αὐτῶν. Εὗρεσις ἐπὶ τοῦ χάρτου. **Ἰχνογραφία, Χειροτεχνία.** Ἰχνογράφησις σκηνῶν τοῦ τρύγου. Κατασκευὴ σταφυλῶν, φύλλων ἀμπέλου διὰ πλαστικῆς. Πηλοπλαστικῆς, χαρτοκολλητικῆς, καλαθοπλεκτικῆς. **Ὡδική.** Τὸ τραγούδι τοῦ τρύγου, τὸ ἀμπέλι μου (λαϊκὸ τραγούδι). **Γυμναστική.** Ἀναπαράστασις τῶν ἐργασιῶν τοῦ ἀμπελοφυγῶ.

5. 28 Ὀκτωβρίου (Ευκαιριακή).

Πατριδογνωσία. Σημασία τῆς ἐορτῆς. Ὁ Ἑλληνοϊταλικὸς πόλεμος. Οἱ Ἕλληνες στὴν Ἀλβανίαν Νίκαι τοῦ Ἑλληνικοῦ Στρατοῦ τὸ 1940. Βόρειο Ἡπειρος. Πόλεις βορείου Ἡπείρου. Ἡ Βόρειο Ἡπειρος εἶναι Ἑλληνική. Αἷτια τοῦ πολέμου. Τὸ Ὅχι τοῦ 1940. Βασιλεὺς Γεώργιος Β'. Προετοιμασίαι τοῦ Σχολείου μας διὰ τὴν ἐορτή. Ἡ ἐορτὴ τοῦ Σχολείου μας. Τὸ θέατρό μας. Δοξολογία, παρέλσεις, στέψις ἡρώων, χοροὶ εἰς τὴν πλατεῖαν, λαμπροδρομία. Ὁ Στρατός. Οἱ ἀρχεὶς τοῦ τόπου. Μητροπολίτης, Ἐπαρχος, Δήμαρχος, Δημοτικὸν Συμβολιον, Ἐπιθεωρητής, Πρωτοδίκης, Εἰσαγγελεὺς, Ἀστυνομία, Γυμνάσιον, Γυμνασιάρχης, Οἰκοτροφεῖον, Πρόσκοποι, Λυκόπουλα, Πουλάρια. Χρησιμότης. Σημασία. Ἐορτὴ τῆς Σημαίας. Ἡ Ἑλληνικὴ Σημαία σύμβολον τῆς Ἑλλάδος. **Ἀνάγνωσις.** Σχετικὰ μὲν τὴν ἐνότητα κεφάλαια ἐκ τῶν Ἀναγνωστικῶν τῆς Γ' τάξεως. Συλλογὴ ποιημάτων. Ἐθνικὴ ζωὴ. Ἀναπαράστασις τῆς τελετῆς. **Γραμματική.** Συνέχεια παράγραφος 2 τοῦ Ε.Α.Π. Ἐφαρμογὴ ἐπίμονος τῶν γνωστῶν κανόνων. **Ἐκθέσεις.** Ἐθνικοῦ περιεχομένου ἐκ τῆς τελετῆς. Περιγραφή ἐορτασμοῦ τῆς 28 Ὀκτωβρίου. **Ἑλλην.** **Ἱστορία.** Ὁ πόλεμος τοῦ 1940—41. Κήρυξις τοῦ πολέμου τῆς Ἰταλίας κατὰ τῆς Ἑλλάδος. Ἰταλοί, Ἀλβανοί. Ἑλληνικοὶ Στρατός. Ἡ ἀεροπορία μας. Ὁ στόλος μας. Ὁ Βασιλεὺς Γεώργιος Β', ἡ φιλοπατρία του. Οἱ παλαιοὶ Βασιλεῖς μας. Ὁ Θεσεύς. Ἡ φιλοπατρία του. Ἐκουσι μεταβάσις του εἰς Κρήτην. Μίνως. Λαβύρινθος. Μινώταυρος. Δαίδαλος καὶ Ἰκαρος. Λαϊκὰ τραγούδια. **Θρησκευτικά.** Οἱ βασιλεῖς τοῦ Ἰσραὴλ. Σαοὶ ὁ Δαβὶδ, ὁ Σολομῶν, Ροβοάμ, Ἰεροβοάμ. Ὁ Ἅγιος Δημήτριος. **Γεωγραφία.** Εὗρεσις ἐπὶ τοῦ χάρτου τῶν βουνῶν Πίνδος, Γράμμος. Τῶν ποταμῶν, Κλαμᾶς, Σαραντάπορος, Ἀῶς. Οἱ πόλεις Ἰωάννου Ἀργυρόκαστρον, Κορυτσά, Ἅγιοι Σαραντά, Κλυσούρα, Ἐρσέκα, Τεπελένι κ.λ. Ἡ Βόρειος Ἡπειρος. Οἱ σκλαβωμένοι Ἕλληνες. **Ἀριθμητική.** ἀριθμοὶ 100—200. Προβλήματα προσθέσεως καὶ ἀφαιρέσεως ἐντὸς τῶν ἀριθμῶν 1—200. **Ἰχνογραφία—Καλλιγραφία—Χειροτεχνία.** Ἰχνογράφησις καὶ κατασκευὴ Σημαίων ξηρᾶς, θαλάσσης καὶ δρόμων σκηνῶν. Ἀσκήσις ἐπὶ τῆς ὀρθῆς γραφῆς προτάσεις ἐκ τῶν ἐκθέσεων καὶ τῶν ἀναγνωσμάτων. **Ὡδική.** Τὰ τραγούδια, ἡ Σημαία, τὸ Ὅχι, Ἑλλάδα ποτὶ δὲν πεθαίνει, Ἡ Πίνδος, Ἡ Βόρειο Ἡπειρος κ.λ. **Γυμναστική.** Προετοιμασίαι διὰ τὴν ἐορτήν. Ἐθνικοὶ χοροὶ—ταϊκοί

6. Μερικὴ ἐνότης: Τὸ Φθινόπωρο.

Πατριδογνωσία. Ἐποχὴ τοῦ ἔτους. Οἱ μῆνες τοῦ φθινοπώρου. Ἡμέρες καὶ νύχτες. Ἐνδυμασίαι κατὰ τὸ φθινόπωρο. Σύγκρισις τῆς ἐποχῆς μετὰ τῆς ἐαρινῆς. Εἰκὼν τῆς φύσεως κατὰ τὸ φθινόπωρον. Ἡ δὴ καὶ ἔθιμα τῆς ἐποχῆς. Ἡ γύρω φύσις. Ἡ σιμμεῖα τοῦ ὀρίζοντος. Ἡ πεδιάδα, ἡ κοιλάδα, ἡ ὄρεος, τὸ βουνό, τὸ ὄροπέδιο, ἡ πηγὴ, ὁ ποταμός, ἡ ἀχλὺς, ἡ κοίτη, ὁ παραπόταμος (Ἀδελφὴ, Δορυχαῖος, Γρεβενίτης), συμβολή. Τὸ δάσος τὸ φθινόπωρον. Τὰ πουλιά φεύγουν πρὸς τὰ ζεστά μέρη. Ὁ ἀνθρώπος τοῦ ἀκολουθοῦν. Τὰ πρωτοβόδια. Ἡ βροχὴ, ἡ ἀφελία τῆς βροχῆς. Τὰ ὄργωματα, ἡ σπορά, ἡ ἀποκαλλιέργεια, κριθαριοῦ). Τὰ ἄροτρα. Τὸ ξυμμετρεῖται, σιδερένιο. Τρακτέρ, σύγκρισις, ἐπίσκεψις. Τὰ λιπίσματα, φυσικὰ καὶ χημικὰ. Τὸ ὕδραγμα τῆς πόλεως. Οἱ νερόμυλοι. Οἱ ἀσχολίες τῶν κατοίκων. Οἱ ἐργασίες τοῦ γεωργοῦ (σπορά, λίπανση). Τὰ ἐργαλεία τοῦ γεωργοῦ. Οἱ ἐργασίες τοῦ ἀνθρώπου, τοῦ δένδροκομου, τοῦ κηπουροῦ, τοῦ ἀποκατασκευαστοῦ. Ὁ λαχανόκηπος. Ὁ ἀφελία αὐτῶν. Ἡ ἀποκατασκευὴ τὸν κῆπο τὸ φθινόπωρον. Τὰ εἶδη τῶν ἀντικειμένων καὶ ἡ θρησκευτικὴ τῶν ἀξία. Τὰ σύννεφα, ἡ ἀχλὺς, ἡ ὁροσμία, ἡ ομίχλη. Τὸ κλίμα στὰ Γρεβενά. Οἱ ἐργασίες. Κίνδυνοι ἐκ τῆς ὑγρασίας. Θεοὶ καὶ ἀγῶνες τῶν Γρεβενῶν. Σύνορα. Σχεδιάγραμμα τοῦ ἀποκατασκευῆ, τὸν πίνακα καὶ στὸ τετράδιο. Οἱ ἀντικείμενα φεύγουν πρὸς τὰ χειμαδιά. Τὸ κρῦν δύναται. Τὰ πρῶτα χιόνια στὰ βουνά. Τὸ βουνό, ἡ ἀχλὺς, τὸ κλίμα. **Ἀνάγνωσις.** Σχετικὰ πρὸς τὴν ἐποχὴ τοῦ φθινοπώρου κεφάλαια ἐκ τῶν Ἀναγνωστικῶν τῆς Γ' τάξεως, ἐκ τῶν ἐλευθέρων ἀναγνωστικῶν τῆς βιβλιοθήκης καὶ ἐκ τῶν συλλογῶν τῶν μαθητῶν. **Ἐκθέσεις.** Ἐλευθέραι ἐκθέσεις γύρω πρὸς ἐξετάζομενες μικροἐνότητες. Ἀνάγνωσις καὶ ἀποκατασκευὴ αὐτῶν δι' ἐλευθέρως συζητήσεως. **Γραμματικὴ.** Συνέχεια. Ἡ παράγραφος 2 τοῦ Ε.Α.Π. Ὁρθογραφικοὶ κανόνες, ἐπίμονος ἀσκήσις ἐκ τῶν γνωστῶν γραμματικῶν κανόνων. **Θρησκευτικὰ.** Ὁ κῆπος τῆς Ἐδέμ. Ὁ Ἀδάμ καὶ ἡ Εὐὰ καὶ ἡ Πενήλεια. Κατακλυσμὸς τοῦ Νῶε. Πύργος τῆς Βabel. **Φυσικὴ Ἱστορία.** Αἱ χράμμαι, τὰ πράσινα, τὰ κίτρινα, ἡ μελιτζάνα, τὰ ραπανίγια. Τὰ χρυσάνθεμα, ἡ ροδὴ (τριανταφυλιά). Τὸ σιτάρι, τὸ κριθάρι, ἡ καυλίσ. Τὸ πρόβατον, τὸ βόδι, ὁ σάλιγκαρος, ἡ ἀποκατασκευὴ, ἡ καρυδιά, ἡ κудωνιά. **Ἀριθμητικὴ.** Ἡ ἀφαίρεσις καὶ πολλαπλασιασμὸς τῶν ἀριθμῶν 100—200. Διαίρεσις διὰ μονοψηφίου ἀριθμῶν. Ἀπὸ προβλήματα ἐκ τῆς ἐνότητος καὶ ἀπὸ τῶν ἐρωτημάτων τῶν γονέων τῶν μαθητῶν. **Ἑλλην.** Ἱστορία. Ὁ Φεῖξος καὶ ἡ Ἑλλη. Τὸ χρυσόμαλλον κέρας. Ἡ Ἑλλάς καὶ ἡ Ἰσίων. Οἱ Ἀργοναῖτες στὴν Ἀργαῖαν τοῦ δέματος (Μήδεια). Ἐπίσκεψις τῶν Ἀργοναυτῶν. **Γεωγραφία.** Ὑπόμνημα, τὸ βουνό, ὄροπέδιο, κλίμα, πηγὴ, ποταμός, ἡ ἀχλὺς. Τὰ δάση. Ὁ ἀφελία τῶν δασῶν. **Γραμματικὴ — Καλλιγραφία.** Ἰχνογράφησις ἡ ἀντικειμένων εἰκόνων τῆς ἐνότητος. Καλὴ γραμματογραφία. **Χειροτεχνία — Χαρτοκολλη.** Ἡ ἀποκατασκευὴ τῶν βόδια, τὰ ἄροτρα, ἡ βροχὴ, ἡ ἀφελία, ἡ καρυδιά, ἡ κудωνιά. Κατασκευὴ ἐργαλείων τοῦ γεωργοῦ καὶ ξυλῶν. Ἀλεξάνδρου καὶ διαφόρων

ἄλλες φθινοπωρινῆς σκηνῆς. **ᾠδὴ.** Τὸ φθινόπωρο, ὁ γεωργός, φεύγουν τὰ χελιδόνια, ὁ γεωργὸς πάει στὸν ἀγρό, ὁ μύλος κ.λ. **Γυμναστικὴ.** Σχετικοὶ πίνακες ἐκ τῆς Γυμναστικῆς ὕλης τῆς Γ' τάξεως.

7. Μερικὴ ἐνότης: Τὰ γύρω χωριά.

Πατριδογνωσία. Ἐπίσκεψις τῶν μαθητῶν στὰ γύρω χωριά καὶ περιγραφή αὐτῶν. Διεύθυνσις, ἀποστασις. Θεοί. Ἐξέτασις τοῦ κλίματος καὶ σύγκρισις μετὰ τὸ ἰδικόν των. Πληθυσμὸς. Σχολεῖον, ἐκκλησία, πλατεῖα, δρόμοι, βρύσις, κοινοτικὰ ἔργα καθαρότητος καὶ ὑδρεύσεως. Ἐπίσκεψις εἰς αὐτά. Οἱ οἰκογένειαι τοῦ χωριοῦ. Οἱ πολυμελεῖς οἰκογένειαι καὶ ἡ πειθαρχία στὸν ἀρχηγό. Οἱ ἀσχολίες τῶν κατοίκων. Ἐξήγησις αὐτῶν. Τὰ προϊόντα τοῦ χωριοῦ. Τὰ ζῶα τοῦ χωριοῦ. Τὰ δάση. Παράγοντες πού συντελοῦν, ὥστε νὰ εἶναι μικρὰ τὰ χωριά. Σπίτια, ἀνθρώπων. Συγκοινωνία μετὰ τὴν πολιτεία. Χωματοδρομοί. Μονοκαρόδρομοι. Διοίκησις τῶν χωρίων. Πρόεδρος τῆς Κοινότητος. Κοινοτικὸν Συμβούλιον. Ἱερεὺς. Διδάσκαλος. Ἀστυνομία. Καθήμενα ἐκαστῆς ἀρχῆς. Ὁ δυσοφύλακας. Ὁ ταχυδρόμος. Τηλεγραφόφουλα. Σημασία τῶν τηλεφώνων ὡς μέσων γρήγορης ἐπικοινωνίας μετὰ τὰ γύρω χωριά καὶ τὴν πόλιν. Ἀγροφύλακες. Ἀγροζημιές. Ὁ ἀγροφύλαξ ἀπαράτητος στὸ χωριό. Σεβασμὸς πρὸς τὴν ξένην περιουσίαν. Τὰ γραφικὰ ἔθιμα τῶν χωρίων. Γάμος, βάπτισις, πανηγύρια κ.λ. Χάρτης ἐκάστου χωρίου καὶ ὅλων τῶν πλησίον μαζί. **Ἀνάγνωσις.** Σχετικὰ κεφάλαια ἐκ τῶν ἀναγνωστικῶν τῆς Γ' τάξεως ἢ καὶ ἄλλων βοηθημάτων, ἐλευθέρων ἀναγνωσμάτων, συλλογῶν καὶ διηγήσεων. **Ἐκθέσεις.** Ἐλευθέραι ἐκθέσεις ἀπὸ τῆς ζωῆς τῶν χωρικῶν, ἀπὸ τῶν ἡθῶν καὶ ἔθιμῶν των, ὡς καὶ περιγραφῆς καὶ ἀφηγήσεως ἀπὸ τῆς ἐπισκέψεως εἰς τὰ χωριά. **Γραμματικὴ.** Ἡ 3η παράγραφος τοῦ Ε.Α.Π. Ρηματικὰ καταλήξεις τοῦ ἐνεργητικοῦ καὶ παθητικοῦ ἐνεστώτος. Καταλήξεις οὐσιαστικῶν τῶν τριῶν γενῶν. Κλίσις ὀνομάτων. **Ἀριθμητικὴ.** Οἱ ἀριθμοὶ 200—300. Προβλήματα τῶν τεσσάρων πράξεων παρμένα ἀπὸ τὴν ἐνότητα καὶ ἐντὸς τῶν ἀριθμῶν 200—300. Τὰ εἰσοδήματα τῶν χωρικῶν. **Φυσικὴ Ἱστορία.** Ὁ λαγός, τὸ ζαρκάδι, ὁ κότσυφας, τὸ γεράκι, ὁ κέδρος, ἡ δρυς. **Γεωγραφία — Καλλιγραφία.** Ἰχνογράφησις τῶν δένδρων, ζώων καὶ πτηνῶν τῶν χωρίων ὡς καὶ διαφορῶν σκηνῶν, ἐνδυμασιῶν, κατοικίῶν κ.λ. Χαρτογράφησις τῶν χωρίων μετὰ τῆς περιοχῆς. Καλλιγραφία, ὀρθὴ γραφὴ προτάσεων ἐκ τῶν ἀναγνωστικῶν κεφαλαίων. **Χειροτεχνία.** Κατασκευὴ τῶν χαρτῶν ἐπὶ τοῦ ἀμμοδουχοῦ. Χαρτοκολλητικὴ ζωῶν, πτηνῶν, ἐργαλείων κ.λ. **ᾠδὴ.** Τὸ χωριό. Τί νὰ πρωτοθυμηθῶ γιὰ σένα ὁμορφὸ χωριό. Ἐκεῖ στ' ἀπόσκια τοῦ βουνοῦ κ.λ. **Γυμναστικὴ.**

Β' ΕΠΟΧΙΑΚΗ ΕΝΟΤΗΣ: Ο ΧΕΙΜΩΝΑΣ

1. Μερικὴ ἐνότης: Σπίτι—Οἰκογένεια.

Πατριδογνωσία. Ὁ χειμῶνας στὴν πόλιν μας. Ἡ ἐποχὴ ἀλλάζει. Τὸ κλίμα κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν. Προετοιμασίαι γιὰ τὸν χειμῶνα. Καυσόξυλα, ξυλοκάρβουνα, λιγνίτης. Τὰ δάση τὸν χειμῶνα. Ἡ ἄμυνα τοῦ ἀνθρώπου, προστασία, ντύσιμος. Χειμωνιάτικες ἀσχολίες τῶν κατοίκων. Οἱ ἡμέρες καὶ οἱ νύ-

χτες τὸ χειμῶνα. Τὰ νυχτέρια. Ἡ πάχνη, τὸ χιόνι, ὁ πάγος. Οἱ ἄνεμοι. Ὁ ἀνεμοδείκτης. Ἡ θάλασσα, τὸ νησί, ὁ κόλπος, τὸ ἀκρωτήριο, ὁ πορθμός, ὁ ἰσθμός, ὁ ὁρμος, τὸ λιμῖνι, ὁ φάρος. Οἱ ἀνάγκες γιὰ τροφή. Τὸ σπῖτι. Ἡ ἱστορία του ἀπὸ τὰ παλιὰ χρόνια. Τὰ σπῖτια στὰ δένδρα, στὰ σπήλαια, στὶς λίμνες, οἱ καλύβες. Πῶς κτίζονται. Ὁ κτίστης, ὁ μαρμαγκός. Ὑλικά. Πέτρα, ἄσβεστος, τοῦβλα, σίδερα, τσιμέντα κ.λ.π. Εἶδη σπιτιῶν στὰ παλιὰ χρόνια καὶ σήμερα. Μονώροφα, διώροφα, πολυκατοικίες. Χρησιμότης τῶν σπιτιῶν. Τὰ σπῖτια στὰ χωριά. Ὁ στάβλος, ὁ ἀχυρῶν, κ.λ.π. Ἡ οἰκογένεια. Τὰ μέλη τῆς οἰκογενείας. Ἡ ζωὴ τοῦ παιδιοῦ σ' αὐτήν. Ἡ οἰκογένεια κατὰ τὶς διάφορες ἡμέρες (τὸ πρωῒ, τὸ μεσημέρι, τὸ βράδυ). Τὸ φαδιόφωνον. Ψυχαγωγία. Ἡ οἰκογένεια στὰ παλιὰ χρόνια. Πατριαρχικὴ οἰκογένεια. Τὸ παιδί καὶ ἡ μητέρα, ὁ πατέρας, ὁ παππούς, τ' ἀδελφία, οἱ συγγενεῖς, οἱ γείτονες. Ἡθῃ καὶ ἔθιμα τῆς οἰκογενείας. Γέννησις, βάπτισις, γάμος κ.λ.π. **Θρησκευτικά.** Ἡ πρώτη οἰκογένεια. Ἡ παρακοὴ στὸν Πατέρα Θεοῦ. Ἡ τιμωρία. Τὰ πρώτα ἀδελφία. Ὁ Ἀβραάμ, ὁ Ἰσαάκ, ὁ Ἰακώβ καὶ τὰ 12 παιδιά. Ἡ ἀδελφικὴ ἀγάπη. Ὁ Ἰωσήφ. Ἡ καλὴ μάνα. Γέννησις τοῦ Μωϋσῆ. Ἡ καλὴ νύφη Ρούθ. **Ἀνάγνωσις.** Ἀναγνώσματα σχετικὰ μὲ τὸ χειμῶνα, τὴν ἀδελφικὴ ἀγάπη, τὴ ζωὴ τῆς θάλασσας κ.λ. ἀπὸ τὰ ἀναγνωστικά τῆς Γ' τάξεως ἢ ἀπὸ τὰ ἐλεύθερα ἀναγνώσματα τῶν παιδιῶν καὶ τῆς βιβλιοθήκης ἢ ἀπὸ τὴ συλλογὴ τῶν μαθητῶν κ.λ. **Γραμματικὴ.** Ἡ 2η παράγραφος τοῦ Ε.Α.Π. Νὰ τονίζουσιν σωστὰ τὰ οὐδέτερα εἰς -α, μῆλα, χῶμα, καὶ τὰ οὐσιαστικά εἰς -οι ὅσα τονίζονται στὴν παραλήγουσα. **Ἐκθέσεις.** Γραφὴ ἐλευθέρων ἐκθέσεων ἀπὸ τὴ ζωὴ τῆς οἰκογενείας, ἀπὸ τὴν ἐποχὴ καὶ ἀπὸ τὰ ἄλλα μαθήματα τῆς ἐνότητος. **Ἀριθμητικὴ.** Ἡ 3η μέθοδος τῆς 2ης ἐκατοντάδος. Πολλαπλασιασμός καὶ διαιρέσεις. Προβλήματα τῆς ζωῆς καὶ τῆς οἰκογενείας τοῦ παιδιοῦ, τοῦ ἐπαγγέλματος τοῦ πατέρα κ.λ. **Ἑλλην.** **Ἱστορία.** Οἱ γονεῖς τοῦ Ἡρακλῆ. Ὁ ἐρμυάνθειος κάπρος, οἱ στεμφαλίδες ὄρνιθες, ἡ κοπριά τοῦ Αὐγείου, τὰ βόδια τοῦ Γηρυόνη, τὰ ἄλογα τοῦ Διομήδη. Ἡ Ἀλκίσις παράδειγμα ἀγαπῶσης συζύγου. Ἡ πίστις τῆς Πηνελόπης. Φιλοστοργία τοῦ Τηλεμάχου. Ὁ Ἄργος ὁ κύκλος τοῦ Ὀδυσσεύς. **Φυσικὴ Ἱστορία.** Τὰ ζῶα τοῦ σπιτιοῦ. Ἡ γάτα, ὁ κύων, ὁ ἵππος, ὁ ὄνος, ἡ ὄρνις, ὁ ψύλλος. Τὰ ζῶα τοῦ δάσους. Ὁ λύκος, ἡ ἀλεπούς, ἡ ἰκτίς. **Ὄρνιθολογία.** Ἡ ἀσβεστόπετρα, ὁ λιγνίτης, τὸ ξυλοκάρβουνο, ὁ σίδηρος. **Ἱχθυογραφία — Καλλιγραφία — Χειροτεχνία.** Τὰ ἀντικείμενα καὶ σκηνές ἀπὸ τὴν ἐνότητα. **Ὡδική.** Τραγοῦδια σχετικὰ μὲ τὸ σπῖτι, τὴν οἰκογένεια καὶ τὴν ἐποχὴ. **Γυμναστικὴ.**

2. Μερικὴ ἐνότης: Χριστούγεννα.

Πατριδογνωσία. Προετοιμασίαις γιὰ τὰ Χριστούγεννα στὸ σπῖτι καὶ στὸ σχολεῖο. Τὸ σχολεῖο εἰσιμάζεται νὰ γιορτάσῃ. Τὸ θέατρό μας. Ἡ καθαριότης. Ὁ ρογιαζμός. Ἡθῃ καὶ ἔθιμα. Ἡ κοπὴ τῶν χοίρων. Τὰ ἔθιμα στὰ σπῖτια τῶν χωριῶν. Τὰ καλάντια. Γιατί γιορτάζουμε. Πῶς προῆλθε ἡ γιορτῇ. Ὁ γάλος. Τὸ ἔθιμα ἔχουν τὰ παιδιά τῶν Γηρυόνη. Τὸ δίδουν στὰ παιδιά. Οἱ κοιλούρες, τὰ χρυσόφω-

μα. Τὰ τραγοῦδια. Οἱ καλλικάντζαροι. Πῶς ἐδημιουργήσαν. Τὴ λέει ὁ ἀπλὸς λαὸς γιὰ τοὺς καλλικαντζάρους. Πῶς τοὺς φαντάζεται (δύσμορφοι, ἰσχυροί, μὲ κόμην καὶ ὄνυχας μακροῦς, πόδια τράγεια κ.λ. Ἀρέσκονται στὶς λαγγίτες καὶ τηγανίτες, μιλῶν τὰ τρόφιμα κ.λ.). Πῶς τοὺς διώχνουν. Τὰ ἐορκίσματα. Καταπολέμησις τῆς δεισιδαιμονίας. Τὸ χρῆστοςγενναϊτικὸ δένδρον. Πόθεν προῆλθε. Γιατί καὶ πῶς στολίζομε τὸ δένδρον. Ἐθιμα γύρω ἀπ' αὐτό. Ἡ σημασία τῆς ἐορτῆς τῶν Χριστουγέννων γιὰ τοὺς Χριστιανοὺς καὶ γιὰ ὅλον τὸν κόσμον. Ὁ ἐκκλησιασμός. Τὴ ὥρα γίνεται καὶ γιατί. Τὰ σχολεῖα κλείνουν. Ἡ πρωτοχρονιά. Ὁ Ἅγιος Βασίλειος. Ἡθῃ καὶ ἔθιμα στὸ χωριὸ καὶ αὐτὴν πολιτεία. Ἡ βασιλοπαιττα. Τὸ κόψιμο τῆς πίττας. Τὸ φλουρί. Τὰ ἄλλα σύμβολα. Πῶς ὑποδεχόμεθα τὸν καινούργιον χρόνον. Τὰ δῶρα καὶ τὰ παιγνίδια τῆς Πρωτοχρονιάς. Ποῦ κατασκευάζονται, ποῦ πωλοῦνται. Εἶδη δώρων. Τὸ σβύσιμο τῶν φῶτων. Οἱ εὐχές. Τὰ Θεοφάνεια καὶ ὁ Ἰωάννης ὁ Πρόδρομος. Ἡθῃ καὶ ἔθιμα στὴν πόλιν καὶ στὰ χωριά. Τὸ ρίξιμο τοῦ σταυροῦ. Οἱ κολυμβηταί. Οἱ ἐπισκέψεις. Εὐχές. **Θρησκευτικά.** Ἡ γέννησις τοῦ Χριστοῦ. Ἡ προσκύνησις τῶν μάγων. Ἡ φυγὴ τοῦ Ἰησοῦ στὴν Αἴγυπτον. Ἡ περιτομή τοῦ Ἰησοῦ. Ὁ Ἅγιος Βασίλειος. Ἡ βάπτισις τοῦ Χριστοῦ. Ὁ Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Πρόδρομος. Οἱ Προφῆτες. Ὁ Ἠλίας, ὁ Ἡσαΐας, ὁ Ἰερεμίας, ὁ Ἰωνᾶς, ὁ Δανιήλ. Οἱ ἄλλοι Προφῆτες. **Ἀνάγνωσις.** Σχετικὰ Χριστουγενναϊκὰ ἀναγνώσματα ἀπὸ τὰ ἀναγνωστικά τῆς Γ' τάξεως καὶ ἀπὸ τὸ βιβλίον «Ὁμορφος Κόσμος» τῆς Διδάκτρ. Ὁμνολογία. **Γραμματικὴ.** Νὰ γράφουσιν τὰς καταλήξεις τῶν συνθεστέρων οὐσιαστικῶν τοῦ ἀναγνωστικοῦ τῶν τριῶν γενῶν εἰς τοὺς δύο ἀριθμοὺς καὶ ὅλας τὰς πτώσεις. **Ἐκθέσεις.** Σχετικὰ μὲ τὴν ἐνότητα τῶν Χριστουγέννων, τῆς Πρωτοχρονιάς καὶ τῶν Θεοφανείων. Περιγραφὴ τῶν ἐθιμῶν καὶ ἐορτῆς, εὐχῆς κ.λ. **Ἀριθμητικὴ.** Αἰσθητοποίησης τῶν ἀριθμῶν 500—700 καὶ προβλήματα ἀπὸ τὴν ἐνότητα. Ἀπὸ τίς προμήθειες καὶ τὰ οἰκογενειακά ἐξοδα τῶν ἐορτῶν. **Φυσικὴ Ἱστορία.** Ὁ γάλος, ὁ χοῖρος. **Γεωγραφία.** Ἡ Παλαιστίνη. Οἱ πόλεις ὅπου ἐξετυλίχθησαν τὰ γεγονότα τῆς Γεννήσεως. Ὁ Ἰορδάνης καὶ αἱ πηγαὶ του. Ὁ Λίβανος, ἡ Νεκρὰ θάλασσα. Ἡ Ναζαρέτ, ἡ λίμνη Γεννησαρέτ. **Ἱχθυογραφία — Καλλιγραφία — Χειροτεχνία.** Ἱχθυογραφοῦν ἢ φτιάχνουν φάντες, φτεροῦγες, ἄστρα, κολουούρας, παιγνίδια, σπήλαια, καμῆλες κ.λ. Γράφουν προτάσεις καλλιγραφικῶς ἀπὸ τοὺς ὕμνους καὶ τὰς διηγήσεις. **Ὡδική.** Χριστουγενναϊκὰ λαϊκὰ τραγοῦδια. Σχολικὰ τραγοῦδια τῶν Χριστουγέννων καὶ τῆς Πρωτοχρονιάς. **Γυμναστικὴ.** Παιγνίδια τῶν Χριστουγέννων καὶ τοῦ Ἁγίου Βασιλέως. Ἀσκήσεις προσηρμοσμένες στὴν ἐνότητα.

3. Μερικὴ ἐνότης: Στὴν καρδιά τοῦ χειμῶνα.

Πατριδογνωσία. Ἡ ἀνάγκη τῆς τροφῆς. Ἡ σημασία τῆς τροφῆς γιὰ τὸν ἄνθρωπον. Πῶς γίνεται ἡ πέψις. Τὰ δόντια, τὸ στομάχι, τὰ ἔντερα. Τὰ διάφορα φαγητά. Τὸ λίπος, τὸ λάδι, τὰ ὕδατα, τὰ ἀποξηραμένα λαχανικά, οἱ κονσερβές. Τὰ φρούτα. Τὰ πορτοκάλια, τὰ λεμόνια. Οἱ ἐλλείψεις τῆς τροφῆς.

Ἡ ἀφαιρέσις στὸ σπῖτι καὶ στὸ σχολεῖο. Ἡ φωτιά, τὸ καλοριφέρ, ὁ χειμωνιάτικος ἥλιος, οἱ ἡμετέριαι ἡμέρες. Τοποθεσία, στέγασμα, μάζεμα τῶν νερῶν τῆς βροχῆς τοῦ σπιτιοῦ καὶ τοῦ σχολείου. Τὸ φῶς. Τὸ πετρέλαιο, τὸ καντήλι, ἡ λάμπα, τὸ ηλεκτρικὸ φῶς. Ἡ ἐνδυμασία. Ὁ ἄνθρωπος καὶ τὸ ζῷον. Ἡ ἐξημέρωσις τῶν ζώων. Ἡ ζωὴ τοῦ βοῦ, τοῦ γαίτου. Ὁ γέννος. Τὸ μαλλί, τὸ βαμβάκι, τὸ κίτρι. Ἡ χρῆσις τοῦ μαλλιοῦ. Τὸ φτιάξιμο τῶν ὑφασμάτων ἀπὸ μαλλί, ἀπὸ βαμβάκι, ἀπὸ λινίου. Τὰ ὑφάσματα. Νηματουργία. Ὑφαντική. Ὁ ὑφαντής. Ὁ οὔτης. Τὰ ὑποδήματα. Λαστιχένια ὑποδήματα. Χρησιμότης. Κατασκευὴ. Βυρσοδεψία. ὑποδηματοποιεῖα. Ὑποδηματοποιός. Ζῶα ποῦ ἔχουν τὸ δέρμα τους, τὸ γουναρικὸ τους, τὸ τρίχωμα τους, τὴν φτερά τους, τὸ μεταξὺ τους. Ἡ ὁμβρέλα, τὸ αἰδαύροχο. Τὰ φιλικὴν ἀνθρώπων. Ἡμετέριαι Στανέσις, φιλόπρωτος ἀδελφότης. Συσσίτιον. Κίνδυνος ἀπὸ τὸ κρύο. Βήχας, πνευμονία, γρίπη. Προφυλάξεις. Τὰ ζῶα ποῦ τὸ δέρμα τους σκεπάζεται με φτερό, με τρίχες, με λίπος κάτω ἀπὸ τὸ δέρμα τους. Ζῶα ποῦ τραβῶνουν στὴ γῆ, στοὺς ἔξω, στὰ δένδρα. Σημασία τους γιὰ τὸν ἄνθρωπον. Ἡ παροιμία «ὁ καλὸς ὁ νοικοκύρης τὸ χειμῶνα ἐμμετρεῖ». Χωριά καὶ μέρη κτηνοτροφικά. Ἡ ζωὴ τῶν Προϊόντων τῶν ὀρεινῶν χωριῶν. Ἀσχολία. Ἡθὴ καὶ ἔθιμα. Χωριά κατεστραμμένα ἀπὸ τὸν πόλεμον. Ὑλοτόμος. Ἡ διοικήσις των. Ἡ συγκοινωνία των. Τὸ τηλέφωνο. Συμβολὴ τῶν φυτῶν στὴν ἡμετέριαν τῶν ἀνθρώπων. **Θρησκευτικά.** Ὁ Ἅγιος Ἀθανάσιος, οἱ τρεῖς Ἱεράρχαι, ἡ Ὑπαπαντή. **Ἀνάγνωσις.** Σχετικὰ πρὸς τὴν ἐνότητα κεφάλαια ἐκ τῶν Ἀναγνωστικῶν τῆς Γ' τάξεως ὡς καὶ τὸ ἀπομνημονεῖον μου «Τὶ διηγείται τὸ ἔλατο». **Γραμματική.** Νὰ τονίζουσιν σωστὰ τὰ οὐδέτερα εἰς —α καὶ τὰ ἡμετέριαι εἰς —οι ὅσα τονίζονται εἰς τὴν παραλήγουσαν. Νὰ γράφουσιν τὰς συνθεστέρους κατηγορίας ἀπομνημονεύουσιν καὶ ἐπιθέτων εἰς —ωτης—ισσα—ελα—ελα—(βλάχικος)—ικὸς νησιτικός, ενίος, ἐρός, ἰκός, ἰκός, ἰκός, ἰκός, ἰκός, ἰκός. **Συνθέσεις.** Εἰκόνες καὶ περιγραφὴ ἀπὸ τὴν ἐνότητα ὡς ἀνωτέρω. **Ἱστορία.** Ὁ ἡμετέριος ἀπὸ τὴν ἐνότητα ὡς ἀνωτέρω. **Ἱστορία.** Ὁ ἡμετέριος ἀπὸ τὴν ἐνότητα ὡς ἀνωτέρω. **Φυσ.** **Ἱστορία.** Τὰ ζῶα με τὸ τρίχωμα γιὰ νὰ προφυλάγονται ἀπὸ τὸ κρύο. Ὁ λύκος, ἡ ἀλεπού, ὁ ἄσβός, τὸ κουνέλι. Ἡ πορτοκαλιά, ἡ λεμονιά. Τὸ πετρέλαιο. Τὸ πετρέλαιο. **Ἀριθμητική.** Οἱ ἀριθμοὶ 700—1000. Αἱ ἀριθμοὶ. Λύσεις διαφορῶν προβλημάτων ἐκ τῆς ἐνότητας προφορικῶς καὶ γραπτῶς. Πολλαπλασιασμοὶ καὶ διαιρέσεις διὰ μονοψηφίων καὶ διψηφίων. **Ἱχθυογραφία—Καλλιγραφία—Χειροτεχνία.** Κατασκευὴ με πηλόν, πλαστιλίνην καὶ χαρτόνι καὶ χαρτοκόπτικα ἐνδυμάτων, ὑποδημάτων, φοῦρ, καπιτῶν κ.λ.π. **Καλλιγραφία** ὡς ἀνωτέρω. **ᾠδὴ.** Σχετικὰ με τὴν ἐνότητα τραγούδια ἐκ τῶν ᾠδῶν τῆς βιβλιοθήκης τοῦ σχολείου. **Γυμναστική** ὡς ἀνωτέρω.

4. Μερικὴ ἐνότης : Ἡ Ἀποκρία.

Πατριδογνωσία. Παρατήρησις Ἑνταύθασις τῶν ἡμετέρων. Τὸ καλὸν καὶ τὸ κακὸν τῆς πατρίδος καὶ τῆς πόλεως. Ἡμετέριαι ἀπομνημονεύουσιν τὰς ἐνότητες τοῦ σχολείου. Ἀποκριτικὰ ἔθιμα τῆς πόλεως.

τι, στὴν πόλιν, στὸ σχολεῖο. Τὰ συγχωρέματα. Ἀπὸ τοῦ προηλθὲς τὸ ἔθιμον. Οἱ φανοὶ (φωτιές). Ἡ σημασία των. Ἀπὸ τοῦ προηλθὲς τὸ ἔθιμον. Τὰ ἔθιμα γύρω ἀπὸ τοὺς φανούς. Οἱ διασκεδάσεις. Ἡ Γκαμήλα. Ἡ σημασία τῆς. Ἀπὸ τοῦ προηλθὲς. Τὰ φαγητά, τὰ ποτά, τὰ γλυκά. Ὁ μάγειρος, ἡ οἰκοκυρά, ὁ ζαχαροπλάστης, ὁ ποτοποιός. Ἐπίσκεψις εἰς ποτοποιεῖον. Ἀπὸ τοῦ προηλθὲς ἡ ἐορτή. Εἰδωλολατρικὴ ἐορτή. Ἡ σημασία τῆς ἀποκριᾶς γιὰ μᾶς τοὺς Ἑλλήνας. Οἱ μεταμφιέσεις καὶ οἱ σκοποὶ των. Ὑποχρεώσεις πρὸς τοὺς πτωχοὺς. Ἡ νηστεία καὶ οἱ σκοποὶ τῆς. Τὰ νηστήσιμα φαγητά. Ἐλῆς, σῦκα, χαλβας, ταραμάς, χορταρικό, γαρίδες, καλαμάρια κ.λ. Οἱ ἄλλες νηστείες. Ὁ ψαράς, ὁ παντοπώλης. **Ἀνάγνωσις.** Ἀνάγνωσις κεφαλαίων ἀπὸ τὰ Ἀναγνωστικά τῆς Γ' τάξεως καὶ τὰ ἄλλα ἐλεύθερα ἀναγνώσματα, σχετικὰ με τὴν ἀποκρίαν. Συλλογὴ σχετικῶν ποιημάτων, ἀναγνωσμάτων, ἐθίμων κ.λ. **Ἐκθέσεις.** Ἐλεύθερα ἐκθέσεις. Εἰκόνες ἐκ τῆς ἐνότητας ὡς ἀνωτέρω. **Γραμματική.** Νὰ χωρίζουσιν εἰς τὸν συλλαβισμόν τὰ ὅμοια σύμφωνα. Νὰ σημειώνουσιν τὴν ἐκθλιψιν. Ἐπίμονος ἀσκήσις ἐπὶ τῶν μέχρι τώρα διδασκθέντων. **Θρησκευτικά.** Ἡ νηστεία τῶν Ἑβραίων στὴν ἐρημο. **Φυσ.** **Ἱστορία.** Ἡ ἐλιά, οἱ γαρίδες, τὸ καλαμάρι, τὸ χταπόδι. **Γεωγραφία.** Οἱ θάλασσες τῆς Ἑλλάδος. Τὰ μεγαλύτερα λιμάνια τῆς Ἑλλάδος. **Ἀριθμητική.** Τὰ ἔξοδα τῆς οἰκογενείας τὴν ἀποκρίαν. Τὰ νηστήσιμα φαγητά καὶ οἱ τιμὲς των. Διάφορα προβλήματα, προσθέσεως, ἀφαιρέσεως, πολλαπλασιασμοῦ καὶ διαιρέσεως διὰ μονοψηφίων καὶ διψηφίων ἀριθμῶν. **Ἱχθυογραφία—Χειροτεχνία—Καλλιγραφία.** Ἱχθυογραφίαι καὶ χαρτοκοπτικὴ, χαρτοκολλητικὴ τῶν σκηνῶν τῆς ἀποκριᾶς, ψαριῶν, προσωπιδίων, κομφετί, σεραπινῶν, μετρηφισμένων κ.λ. Γραφὴ προτάσεων κ.λ. **Γυμναστική.** Ἀποκριτικοὶ χοροί. Οἱ μαθηταὶ χορεύουσιν μετρηφισμένοι. **ᾠδὴ.** Ἀποκριτικὰ λαϊκὰ καὶ σχολικὰ τραγούδια.

5. Μερικὴ ἐνότης : Ἡ Ἐπαρχία μας.

Πατριδογνωσία. Ἡ ἐπαρχία μας τὸ χειμῶνα. Ὅψις τῶν χιονισμένων βουνῶν. Τὰ νερά. Κλίσις τῶν νερῶν. Παρατήρησις ἀπὸ τοῦ λόφου. Ἐπίσκεψις εἰς ἀπομνημονεύουσιν χωριά τῆς περιφερείας. Ἡ πρωτεύουσα τῆς Ἐπαρχίας. Ἐπανάληψις καὶ ἐμπέδωσις τῶν μέχρι τώρα λεχθέντων. Ἡτοι : Ὁ ἐπαρχος καὶ τὸ Ἐπαρχεῖον, ὁ Δήμαρχος, τὸ Δημοτικὸν Συμβούλιον. Τὰ σχολεῖα. Οἱ δημόσιες καὶ ἰδιωτικὲς ὑπηρεσίες. Ἐπίσκεψις εἰς ὅλα τὰ ἱδρύματα. Ἡ ἐβδόμη διαίτα ἀγορά. Πότε γίνεται καὶ γιατί γίνεται. Τὰ προϊόντα τῶν ὀρεινῶν χωριῶν. Τὰ προϊόντα τῶν πεδινῶν, τῶν λόφων. Τὸ ὀρεπιδιον τῶν Γρεβενῶν. Οἱ λόφοι, τὰ βουνά. Ἡ μεγάλη ὀρεσειρὰ τῆς Πίνδου. Οἱ κορυφαί τῆς Πίνδου, φαράγγια. Οἱ ποταμοὶ τῆς Ἐπαρχίας. Τὰ σπουδαιότερα χωριά τῆς περιφερείας μας. Ἡ συγκοινωνία των με τὰ Γρεβενά. Τὰ μέσα τῆς συγκοινωνίας. Δρόμοι ἡμιονικοὶ καὶ αὐτοκινητόδρομοι. Ἡ σημασία των, ἡ χρῆσις των. Γεωγραφικὴ ἐξέτασις τῆς Ἐπαρχίας. Θέσις, ἔκτασις, σύνορα. Κλίμα. Ἀσχολίαι τῶν κατοίκων. Ἡ ἐλιά. Πῶς γίνεται ἡ ἐκμετάλλευσίς τῆς. **Ἀνάγνωσις.** Σχετικὰ κεφάλαια ἀπὸ τὰ ἀναγνωστικά, τὴν Πατριδογνωσίαν καὶ τὰ ἐκτενέστερα ἀναγνώσματα. Συλλογὴ δημοτικῶν τραγουδιῶν τῶν Γρεβενῶν. **Ἐκθέσεις.**

3. Μερικὴ ἐνότης: Τὸ Πάσχα.

Πατριδογνωσία. Προετοιμασίες γιὰ τὶς γιορτὲς τοῦ Πάσχα στὸ σπίτι καὶ στὸ σχολεῖο. Καθαριότης. Καινούργια φορέματα. Ἡ ὄψις τῆς ἀγορᾶς. Τὸ πασχαλινὸ κερί. Ἡ ἑβδομάς τῶν παθῶν. Τὸ Πάσχα στὴν πόλι καὶ στὸ χωριό. Ἡ θῆη καὶ ἔθιμα. Πασχαλινὸ ἄρνι. Τὰ κόκκινα αὐγά, τὰ γλυκά. Ὁ ἑορτασμός στὸ σπίτι, στὸ στρατό, στὴ χωροφυλακή. Πασχαλινὸι χοροί. Τὰ ράγια. Ὁ Ἐκκλησιασμός τῆς Μ. ἑβδομάδος. Οἱ ὑποχρεώσεις μας πρὸς τοὺς πτωχοὺς. Τὰ 12 Εὐαγγέλια. Ὁ Ἐπιτάφιος. Ἐκκλησιαστικὰ ἔθιμα. Ὁ Μέγας διδάσκαλος. Ὁ ἀγνώμων καὶ ἀλόγητος μαθητής. Θρησκευτικὴ ἑξάρσις. **Θρησκευτικὰ.** Ἡ ἀνάστασις τοῦ Λαζάρου. Ἡ Κυριακὴ τῶν Βαθῶν. Ἰωσήφ ὁ Πάγκαλος. Τὰ πάθη τοῦ Ἰ. Χριστοῦ. Ἡ προδοσία, ἡ Σταύρωσις, ἡ ἀποκαθήλωσις. Ἡ Ἀνάστασις. Ἡ Παναγία. Ὁ πολυπαθὸς Ἰωβ. **Ἀνάγνωσις.** Σχετικὰ κεφάλαια ἐκ τῶν Ἀναγνωστικῶν καὶ τῶν ἐλευθέρων ἀναγνωσμάτων. **Γραμματικὴ.** Ἐπίμονη ἀσκήσις εἰς τὴν ὀρθογραφίαν μὲ βίβλιν τοὺς γραμματικούς κανόνες. **Ἐκθέσεις.** Ἐλεύθερες ἐκθέσεις θρησκευτικοῦ περιεχομένου παρμένες ἀπὸ τὴν ἐνότητα τῶν Παθῶν, τῆς Ἀγαστάσεως καὶ ἀπὸ τὰ Πασχαλινὰ ἔθιμα. **Ἑλλην. Ἱστορία.** Οἱ περιπλανήσεις τοῦ Ὀδυσσεύ (Τηλέμαχος—Πηνελόπη). **Ἀριθμητικὴ.** Προβλήματα μὲ τὶς τέσσαρες πράξεις τῆς ἀριθμητικῆς στοὺς ἀριθμοὺς 1—1000, ἀπὸ τὰ Πασχαλινὰ ἔθοδα τῆς οἰκογενείας, γιὰ τὴν τροφή, ἐνδυμασίαν, ὑπόδησι κ.λ.π. **Ἱχθυογραφία—Καλλιγραφία—Χειροτεχνία.** Σχετικὰ μὲ τὸ περιεχόμενον τῆς ἐνότητος. Πλαστικὴ, χαρτοκολλητικὴ, σχέδια, κόκκινα αὐγά κ.λ.π. **Ὡδική.** Πασχαλινὰ λαϊκὰ καὶ σχολικὰ τραγούδια. Τὰ ἐγκώμια. Χριστός Ἀνέστη κ.λ.π. **Γυμναστικὴ.** Διάφορες ἀσκήσεις. Λαϊκοὶ πασχαλινὸι χοροί.

4. Μερικὴ ἐνότης: Ἡ Πρωτομαγιά.

Πατριδογνωσία. Γιατί γιορτάζεται. Πῶς γιορτάζεται στὶς πόλεις, στὰ χωριά, στὰ σχολεῖα, στὴν ἀρχαία Ἑλλάδα, στὴ σημερινὴ Ἑλλάδα. Γιορτὴ τῆς ἀνοιχτῆς. Ἡ θῆη καὶ ἔθιμα. Τὰ λουλούδια τοῦ Μᾶη. Οἱ ἐκδρομὲς καὶ οἱ διασκεδάσεις. Ἡ πρωτομαγιά στοὺς ἀρχαίους Ἕλληνας. Οἱ πράσινοι κίμποι. Οἱ βάλτοι. Οἱ λίμνες. Τὸ ψάρεμα, πῶς γίνεται. Ἡ ἀνάπτυξις τῶν ἐντόμων, κουνουπιῶν, μελισσῶν. Τὸ μέλι ἄφθονο στὴν ἐξοχή. Τὸ μέλι σὰν τροφή. Τὰ περυσινὰ του. Οἱ ἐργασίαι στὰ χωράφια, στοὺς κήπους, στὰ μελισσοκομεῖα. **Ἀνάγνωσις.** Σχετικὰ κεφάλαια ἀπὸ τὰ ἀναγνωστικά, ἐλεύθερα ἀναγνώσματα καὶ τὶς συλλογὰς τῶν μαθητῶν. **Γραμματικὴ.** Συστηματικὴ γραμματικὴ μὲ τὴν ὀρθογραφίαν μὲ βίβλιν τὸ ἀναγνωστικὸ καὶ τὶς ἐκθέσεις. Ἡ ἐφαρμογὴ τῶν γραμματικῶν κανόνων. **Ἐκθέσεις.** Ἐλεύθερες ἐκθέσεις μὲ περιεχόμενον ἀπὸ τὴν ἐνότητα. Τὸ περιεχόμενον περισσότερο ζωντανὸ καὶ μὲ ἀνώτερη περιωριστικότητα. **Θρησκευτικὰ.** Ἐπιστροφὴ τῶν Ἰσραηλιτῶν στὴ γῆ Χαναάν. **Ἑλλην. Ἱστορία.** Στυμφαλίδα. Ἀθήνη. Στυμφαλίδες ὄρνιθες. Λαερτιάς Ὑδρα. **Φυσ. Ἱστορία.** Ἀραβόσιτος, κηπὸς. Τὸ κουνούπι. Ἡ μέλισσα (βασίλισσα, κηφήνες, ἐργάται). Ἀγρονοί, μύσικοι κ.λ. **Ἀριθμητικὴ.** Προβλήματα τῶν τεσσάρων πράξεων ἐντὸς τῶν ἀριθμῶν

1—1000 ἀπὸ τὴν ζωὴν τοῦ γεωργοῦ, μελισσοκόμου, ψαρά, ἀνθοκόμου κ.λ. Ἡ ἐννοια τοῦ 1)2, 1)1, 1)10. Εὐρεσις τῶν κλασμάτων αὐτῶν ἐντὸς τῶν ἀριθμῶν 1—1000. **Ἱχθυογραφία—Χειροτεχνία—Καλλιγραφία.** Ἀφθονος ὕλη ἀπὸ τὴν ὀρθογραφίαν, ἀπὸ τὴν φύσεως. **Ὡδική.** Τὰ δύο λουλούδια. Ἡ νύξω σὲ ψηλὴ ραχοῦλα. Ὁ Μᾶης κ.λ. **Γυμναστικὴ.** Προετοιμασία γιὰ τὶς γυμναστικὰς ἐκδείξεις. Χοροί—Παιγνίδια.

Δ' ΕΠΟΧΙΑΚΗ ΕΝΟΤΗΣ: ΤΟ ΚΑΛΟΚΑΙΡΙ.

1. Μερικὴ ἐνότης: Ἐφτάσε τὸ καλοκαίρι.

Πατριδογνωσία. Τὸ καλοκαίρι ἐποχὴ τοῦ καλοκαίρι. Οἱ μῆνες τοῦ καλοκαίριου. Ἡ φύσις τῶν κλίμα. Οἱ ἡμέρες καὶ οἱ νύχτες. Ἡ θερμότης. Τὰ κίματα καὶ οἱ ἄλλες ἐποχές. Ἡ ἐνδυμασία. Ἡ ἐκδρομὴ καὶ οἱ ἀνθρώποι τῶν θερμῶν χωρῶν. Ὁ ἥλιος καὶ οἱ ἐκδρομὲς τοῦ ἐπὶ τῶν ἀνθρώπων, τῶν ζώων καὶ τῶν φυτῶν. Οἱ κήποι, τὰ χωράφια, τὰ ἀμπελῶνα καλοκαίρι. Ἡ θάλασσα τὸ καλοκαίρι. Ἡ ἐκδρομὴ κατὰ τὴν θάλασσαν. Σύντομος. Τὸ καλοκαίρι τοῦ καλοκαίρι. Οἱ ἐργασίαι τοῦ γεωργοῦ, ἀμπελοφυτοῦ, τοῦ κηπουροῦ, τοῦ κτηνοτρόφου, τοῦ ἀνθοκόμου, τοῦ μελισσοκόμου. Τὸ καλοκαίρι τοῦ καλοκαίρι. Ὁ νομὸς μας γενικώτερα. Ὁ θερισμός, τὸ ἀλγύρισμα, τὸ λήγισμα. Ἡ ἐκδρομὴ τοῦ καλοκαίρι. Ὁ μύλος, τὸ ἀλέτωρ, τὸ μαγειρεῖν. Τὸ ψωμὶ ὡς τροφή. Ὁ ἀρτοποιός. Τὰ κίματα στὰ πεδινὰ καὶ στὰ ὄρη. Οἱ ἐργασίαι τῶν σιτηρῶν. Κατακολλήσεις. Ὁ ἥλιος καὶ οἱ φύλαξις. Ἀρουραῖοι, καταπολέμησις τῶν. Τὰ κίματα, συγκομιδὴ τῶν. Ἡ διατήρησις τῶν. Ἡ ἐκδρομὴ τοῦ καλοκαίρι. Προφύλαξις. **Θρησκευτικὰ.** Ἡ ἐκδρομὴ τοῦ καλοκαίρι. Τὰ κίματα τοῦ καλοκαίρι. Ὁ καλοκαίρι (ἐκπαίδευσις). **Ἑλλην. Ἱστορία.** Ἡ ἱστορία τοῦ καλοκαίρι καὶ ἡ Ἑλλ. Ὁ θεὸς Ἀπόλλων. Φαέθων. Ὁ καλοκαίρι καὶ ἡ Λαερτιάς Ὑδρα. Ὁ Λαοκόων. Ἡ ἱστορία. Ἡ ἐκπαίδευσις τῶν ζώων καὶ τῶν φυτῶν. Τὸ σιτάρι (γενικὴ ἐξέτασις). Ἡ Κεραιά. Ἡ ἐκδρομὴ. Οἱ ἀρουραῖοι, ἡ ἐκδρομὴ, ὁ Βάτραχος, ὁ καλοκαίρι. Οἱ κίνδυνοι τῶν λουνομένων. **Ἀνάγνωσις.** Σχετικὰ κεφάλαια ἀπὸ τὰ ἀναγνωστικά, τῆς ἐκδρομῆς καὶ τὰ ἄλλα ἐλεύθερα ἀναγνώσματα καὶ τὴν ἐκδρομὴν. **Ἐκθέσεις.** Γύρω ἀπὸ τὸ θερισμὸν, ἀπὸ τὸν καλοκαίρι καὶ τὶς ἄλλες ἀσχολίας. Οἱ ἐκθέσεις τὰ κίματα πλουσιώτερες σὲ περιεχόμενον. **Γραμματικὴ.** Ἐπίμονος ἀσκήσις εἰς τὴν διὰ τῶν κανόνων ὀρθογραφίαν εἰς ἐφαρμογὴν τοῦ ὅρου γραμματικὴ—ἀσκήσις. **Ἀριθμητικὴ.** Προβλήματα καὶ τῶν τεσσάρων πράξεων ἀπὸ τὴν ζωὴν τῆς οἰκογενείας. Πολλαπλασιασμός καὶ διαίρεσις μὲ δύο ψηφία. **Γεωγραφία.** Νομὸς Κοζάνης. Ἐξέτασις γεωφυσικὴ, οἰκονομικὴ, πολιτικὴ. Ἡ πρωτεύουσα (ἀρχὴ, ἐκπαίδευσις, ἐμπόριο, βιομηχανία). Ἀσχολίαι τῶν κατοικῶν. Συναγωγὴ. **Ἱχθυογραφία—Χειροτεχνία—Καλλιγραφία.** Χαρτογράφους τοῦ Ν. Κοζάνης. Κατασκευὴ γεωφυσικοῦ, πολιτικοῦ, συγκοινωνίας, παραγωγικοῦ. Κατασκευὴ ὡραίων φράσεων καλλιγραφικῶς. **Ὡδική.** Σχολικὰ καὶ λαϊκὰ τραγούδια.

2. Μερικὴ ἐνότης: Ἡ ἐμποροπανήγυρις.

Πατριδογνωσία. Ἐπίσκεψις εἰς τὴν καλοκαίρι.

ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΚΑΛΟΓΕΡΟΠΟΥΛΟΥ, Δημ.λου Κοκκουβαούνων Β' Περιφ. Ἀθηνῶν

ΤΡΕΙΣ ΕΥΓΕΝΙΚΕΣ ΤΕΧΝΕΣ

ΜΟΥΣΙΚΗ—ΑΠΑΓΓΕΛΙΑ—ΧΟΡΟΣ

Ι. Ἡ μουσική καὶ τὸ τραγούδι.

Πρέπει νὰ καταβάλλωμε κάθε δυνατὴ προσπάθεια νὰ ἐμπνέωμε στοὺς νέους μας τὴν μεγάλη ἀγάπη πρὸς τὶς τέχνες. Ἀνάμεσα στὶς τέχνες ὑπάρχουν καὶ τέχνες ζωντανές, γιατί τὰ ἔργα τους ἔχουν ἀνάγκη ἀπὸ ζωντανὴ ἐκτέλεσι. Ἐνα τραγούδι π.χ. πρέπει νὰ τ' ἀκούσωμε νὰ τραγουδιέται, ἕνα ποίημα νὰ τ' ἀκούσωμε νὰ ἀπαγγέλλεται, ἕνα χορὸ πρέπει νὰ τὸν ἴδοῦμε νὰ χορεύεται.

Ἡ μουσική, ἡ ἀπαγγελία καὶ ὁ χορὸς ἔχουν ἀμεσώτερη καὶ μεγαλύτερη ἐπίδρασι ἐπ' αὐτὴν τὴν ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ παιδαγωγικὴ ἀξία τῶν τριῶν αὐτῶν τεχνῶν εἶναι ἀνυπολόγιστη καὶ γι' αὐτὸ πρέπει νὰ κατέχουν τὴν πρώτη θέσι μέσα στὶς τέχνες. Καὶ ὡς πρώτη ἀπὸ τὶς τέχνες πρέπει νὰ θεωρήσωμε τὴν μουσική, γιατί δὲν θάταν ἴσως ὑπερβολὴ νὰ ὑποστηρίξωμε πὺς ὁ ἀνθρώπος ἀρχίζει νὰ τραγουδᾷ πρὶν ἀρχίσει ἀκόμη νὰ μιλά. Εἶναι ἡ ἀρχαιότερη ἀπ' ὅλες τὶς τέχνες, ἀλλὰ καὶ μαζὶ ἡ ὑψηλότερη, γιατί, καθὼς εἶναι ἀὐλὴ ἐντελὺς, πηγάζει κατ' εὐθείαν στὴν ψυχὴ χωρὶς οὐτε τὸ λογικὸ νὰ μεσολαβήσῃ. Οἱ ἀρχαῖοι μας πρόγονοι, ποὺ ἤξεραν νὰ ἐκφράζουν τὸ κάθε τι μὲ τὸν παραστατικώτερο τρόπο, ἐπλάσαν γιὰ νὰ παραστήσουν τὴν δύναμι τῆς μουσικῆς τὸν γνωστὸν ἐκεῖνον μῦθον τοῦ Ὀρφέα. Ὅταν ὁ θρυλικὸς αὐτὸς μουσικὸς καὶ ποιητὴς καθόταν καὶ ἔπαιζε πτὴ λύρα του καὶ τραγουδοῦσε, ὄχι μόνον τὰ ἀγρία θηρία ἡμερωμένα μαζεύονταν γύρω του, ἀλλὰ καὶ τὰ ἄψυχα συνάζονταν γοητευμένα ἀπὸ ἄρμονια.

Ἡ ἐρμηνεία τοῦ μύθου αὐτοῦ θέλει ἀπλοῦσατα νὰ μᾶς δώσῃ νὰ καταλάβωμε μὲ τρόπο παραστατικὸ τὴ μαγικὴ δύναμι ποὺ ἔχει ἡ μουσική νὰ ἐξημερώνῃ καὶ ἐξανθρωπίζῃ καὶ νὰ δημιουργῇ παντοῦ τὴν ἁρμονία καὶ τὴν τάξι.

τὴν ἐμποροπανήγυριν. Παρατηρήσεις. Ἀνακοινώσεις. Ἐξέτασις τῆς ἐμποροπανηγύρεως. Ἡ καλοκαιρινὴ παραγωγὴ καὶ ἡ διάθεσις αὐτῆς. Περισσότερα ἐμπορεύματα. Περισσότεροι ἐμποροί. Περισσότερη διάθεσις τῶν προϊόντων ἀπὸ τὴν φθινοπωρινὴν ἐμποροπανήγυριν. Ἡ ἄλλη ἐξέτασις ὅπως καὶ τῆς τοῦ φθινοπώρου. **Ἀνάγνωσις.** Σχετικὰ κεφάλαια ἀπὸ τὰ ἐλεύθερα ἀναγνώσματα, ποιηματάκια ἢ διηγήματα συντεθέντα ὑπὸ τοῦ διδασκάλου. **Εκθέσεις.** Προφορικὲς καὶ γραπτὲς γύρω ἀπὸ τὴν ἐμποροπανήγυριν. **Γραμματικὴ.** Ἀσκήσις εἰς τὴν ὀρθογραφίαν. **Γεωγραφία.** Ἡ Δυτικὴ Μακεδονία. Γενικὴ ἐξέτασις. Γεωφυσικὴ, πολιτικὴ, οἰκονομικὴ, συγκοινωνία, ἐμπορίον, βιομηχανία Ν. Κοζάνης, Ν. Καστοριάς, Ν. Φλωρίνης. **Ἑλλην.** **Ἱστορία.** Ἐπανάληψις τῆς τοπικῆς Ἱστορίας καὶ τῶν Μυθικῶν χρόνων. **Ἱστο-**

Ἡ μουσική εἶναι τὸ κυριώτερον μέσον μὲ τὸ ὁποῖον ἐκφράζονται ὅλα τὰ συναισθήματα τοῦ ἀνθρώπου. Κάθε χαρὰ καὶ κάθε πόνος, κάθε ἐπιθυμία καὶ κάθε θλίψις, κάθε ἐλπίδα καὶ κάθε ἀπογοήτευσι καὶ τὸ κάθε τι τέλος πάντων ποὺ συμβαίνει μέσα στὰ βάθη τῆς ψυχῆς μας δὲν μπορεῖ νὰ βρῇ καλλίτερον τρόπο ἐκφράσεως ἀπὸ τὴν ἀπειρία τῶν μελωδιῶν.

Ἀπὸ τὴν ὁμηρικὴ ἐποχὴ μὲ τὴν μουσικὴ ἐξυμνοῦσαν τὰ κατορθώματα τῶν ἡρώων καὶ γεννοῦσαν μέσα στὴν ψυχὴ τῶν νέων τὸν ἐνθουσιασμὸ καὶ τὸν ἡρωϊσμὸ. Ὀλόκληρη ἡ Λέσβος, τὴν ἐποχὴ τοῦ Ἀλκαίου καὶ τῆς Σαπφούς, ἦταν μία ἀπέραντη μουσικὴ Ἀκαδημία. Στὴν Κρήτη καὶ στὴν Λακεδαίμονα ἡ ἀσκήσι στὸ τραγούδι, στὴν κιθάρα καὶ στὸ χορὸ ἦταν καθήκον καὶ προνόμιον τῆς ἀνωτέρας κοινωνίας. Ἐπίσης στὴν Ἀθήνα ἡ ἐκμάθησι τοῦ τραγουδιοῦ καὶ τῆς λύρας ἦταν ὑποχρεωτικὴ γιὰ ὅλα τὰ παιδιὰ.

Δύο πράγματα θεωροῦσε ὁ Πλάτων ἀπαραίτητα γιὰ τὴν ἀνατροφὴ τῶν παιδιῶν: τὴν γυμναστικὴν γιὰ τὸ σῶμα καὶ τὴν μουσικὴν γιὰ τὴν ψυχὴν.

Ἡ μουσικὴ ἀγωγή ἀρχίζει πρωτίτερα ἀπὸ τὴν σωματικὴν καὶ γι' αὐτὸ πρέπει νὰ προσέξωμε τὴν ἀγωγή αὐτή, γιατί ἔχουμε στὰ χέρια μας τρυφερὲς ὑπάρξεις, ποὺ εὐκολα μποροῦμε νὰ τὶς διαπλάσσουμε ὅπως θέλωμε καὶ νὰ χαράξωμε στὴν ψυχὴ τους τὶς ἔθνικες ἰδέες, ποὺ νομίζομε ὅτι πρέπει νὰ ἔχουν ὅταν μεγαλώσουν.

Κατάλληλα ἔθνικα τραγούδια, ἐκτὸς τῶν παλαιῶν, εἶναι καὶ τὰ πρὸ νεώτερα, ἥτοι:

Τοῦ κ. Κ. Δάβδα: «Ἐμεῖς γιὰ Σὲ πατρίδα» — «Νικητήρια» — «Μεγάλῃ μέρᾳ πάλι δοξαμένη» — «Γιὰ τὴν Πατρίδα» κ.λ.

Τοῦ κ. Σ. Κανόσκη: «Ἡ Μακεδονία μας» —

γραφία—Καλλιγραφία—Χειροτεχνία. Ὁ χάρτης τῆς Δ. Μακεδονίας, ἐλευθέρα ἰχνογράφησις ἐκ τῶν ἀντικειμένων τῆς ἐμποροπανηγύρεως. Ὀρθὴ γραφὴ. **Ὡδική.** Λαϊκὰ τραγούδια ἢ τὰ τραγούδια τῆς ἐνότητος τοῦ Φθινοπώρου.

3. Μερικὴ ἐνότης: Κλείνουν νὰ σχολεῖα.

Οἱ ἐξετάσεις. Σκοπός. Προετοιμασία τοῦ σχολείου. Ἡ φορτὴ ἐπὶ τῇ λήξει τῶν μαθημάτων. Τὰ ἐνδεικτικά. Τὰ ἀπολυτήρια. Οἱ εὐχές. Οἱ προαχθέντες. Οἱ ἀπορριφθέντες μαθηταί. Οἱ ἀριστεύσαντες. Τὰ βραβεῖα. Ἡθὴ καὶ ἔθιμα. Ἡ χαρὰ τῶν παιδιῶν καὶ τῶν γονέων. Συγκέντρωσις τῆς διδασθείσης ὕλης. Γενικὴ ἐμπέδωσις. Ἡ τελετὴ λήψεως ἀπολυτηρίων καὶ ἐνδεικτικῶν. Ἀντὶ τοῦ σχολεῖο καὶ μὲ τὸ καλὸ νὰ σὲ ξαναδοῦμε.

28 'Οκτωβρίου» — «Στούς ἥρωας τῆς Πίν-
δος» — «Ἡ Μπουμπουλίνα» — «Ἡ Ἑλλάς».

Τοῦ κ. **Ἰωάν. Σακελλαρίδη**: «Ἡ Κόνιτσα» —
«Ἡ θαλάσσα τῆς Σαλαμίνας» κ.λ.

Τοῦ κ. **Μακρίδη Β.**: «Ἡ Ἑλλάδα» — «Ἡ
στὴν Ἑλλάδα» — «Ἡ δόξα τῆς Ἑλλάδος»
«Ἡ 25 Μαρτίου» — «Τὸ ΟΧΙ» — «Ἡ 28 'Ο-
κτωβρίου» κ.λ.

Τοῦ κ. **Παπασταθοπούλου**: «Στὴν μεγάλην
στῆν» — «Μὲ τὸ χάρμα νικάμε» — «Ἐμ-
ας» — «Ἡ Ἑλλάδα μας» — «Διπλὴ
στῆν» — «Ἡ Ἑλλάς καὶ νίκη» — «Ἡ Κόνι-
τσα» — «Ἡ Δημητσάνα» — «Ἡ Φλώρινα» κ.λ.

Τοῦ κ. **Ἀλ. Μπονιεζάγια**: «Ἄκου τὰ τρα-
γουδιὰ σου Ἑλλάδα μου» — «Γιὰ σὲ γλυκεῖα
πατρίδα» — «Ἐνωθῆτε παιδιὰ» — «Οἱ νικηταί»
— «Ἡ Ἑλλάδα ποτὲ δὲν πεθαίνει» — «Στὴ Γα-
λάτση» κ.λ.

Τοῦ κ. **Παναγιωτοπούλου**: «Ἡ 28 'Οκτω-
βρίου» κ.λ.

Τοῦ κ. **Ροδίου**: «Ἡ λευτεριά» κ.λ.

Τοῦ κ. **Μαυρομάτη**: «Ἡ Πίνδος» κ.λ.

Τοῦ κ. **Παπασπυροπούλου**: «Ἡ 28 'Οκτω-
βρίου» — «Ἡ Πίνδος» — «Κορυτσά» — «Ἑλλά-
δα πατρίδα» — «Γιὰ μᾶς παιγνίδι ὁ πόλεμος»
— «Στὸ στρατό μας» — «Ἡ 25 Μαρτίου» — «Δι-
πλὴ γιορτὴ» — «Ὑμνος στὴν Ἑλλάδα» — «Στούς
ἀνιχνεύοντες νεκρούς» κ.λ.

Τοῦ κ. **Γερ. Φρέν**: «Ἡ Μακεδονία μας» κ.λ.

Τοῦ κ. **Κοκκίνου**: «Στούς ἥρωας τοῦ 1821»
— «Ἡ Κορυτσά» — «Ἡ 25 Μαρτίου» — «Ἡ
ἀεροπορία».

Τοῦ κ. **Παπαεθυμίου**: «Στὴν Βασίλισσα
Ἑλλάδα».

Καὶ πολλὰ ἄλλα διαφόρων μουσουργῶν,
ὡς τὸ «Ὅχι ραγιαδες τῶν Βουλγάρων» —
«Ὁ Ἰκαρος» — «Ἐλεύθερα Δωδεκάνησα» κ.λ.

Ἐχομε ὑποχρέωσι νὰ διαλέγωμε πάντοτε
τὰ βελτιότερα τραγούδια, γιατί μόνον μ' αὐτὰ
ἐκτενίζουμε τὸν ἔθνον μας σκοπό. Ὅταν ὁ
ἄνθρωπος τῆς διάθεσι νὰ τραγουδᾷ καὶ νὰ χο-
ρεύῃ, αὐτὸ θὰ πῇ πὼς εἶναι αἰσιόδοξος καὶ χα-
ρακτηρισμένος καὶ παράλληλα, ὅταν ἐμεῖς καλλιε-
ροῦμε τὴν διάθεσι γιὰ χορὸ καὶ τραγούδι, καλ-
λιερούμε μαζί τὴν χαρὰ καὶ τὴν αἰσιοδοξία καὶ
τὴν εὐδαιμονία τῆς ζωῆς σάν τιμωρία καὶ σάν φυ-
λακίδα ἀλλὰ σάν θεῖο δῶρο, πού δόθηκε στὸν
ἄνθρωπο νὰ τὸ χαρῇ. Ἡ μουσικὴ ξεκουράζει
τὴν ψυχὴ καὶ ἀντίθετα ἡ ἔλλειψις τῆς
μουσικῆς ἀπὸ οἰανδήποτε ἐορτὴ πόση κατῆφεια
καὶ ἀπογοήτευσι φέρει!!!

Ἐποὶ στίς ὥρατες παραδόσεις τῆς φυλῆς
μας ἔχομε παρὰ νὰ ἀκολουθήσωμε τὸ δρό-
μο τῶν μᾶς δείχνουν, μὲ τὴν πεποίθησι πὼς
τὸ ἔργο θὰ πετύχωμε στὸ ἔργο μας καὶ θὰ
ἔσονται στὴ νέα γενεὰ τὰ μέσα νὰ δημιουργή-
σῃ τὰ ἰδανικά τῆς καλῆς μας Πατρίδος.

II. Ἡ ἀπαγγελία.

Ἡ ἀπαγγελία εἶναι ἀναπόσπαστα ἐνωμένη
τῇ μουσικῇ. Σ' ἓνα καλὸ τραγούδι ὅση ἐπί-

δρασι ἔχει ἡ μελωδία, ἄλλη τόση ἔχουν καὶ τὰ
λόγια, γιατί, ὅπως τὸ καλὸ τραγούδι, ἡ μουσικὴ
πρέπει νὰ προσαρμόζεται στὰ λόγια καὶ νὰ
τονώνῃ τὰ αἰσθήματα καὶ τὸ νόημα πού ἐκ-
φράζουν, ἔτσι καὶ στὸ καλὸ ποίημα μέσα ἀπὸ
τὰ ἴδια τὰ λόγια πηγάζει ἡ μουσικὴ. Ἀλλὰ
ὅπως πρέπει νὰ μάθωμε νὰ τραγουδᾷμε σω-
στὰ καὶ ὥρατα ἓνα τραγούδι, ἔτσι πρέπει νὰ
μάθωμε ν' ἀπαγγέλλωμε κι' ἓνα ποίημα, ἄλ-
λοιῶς ὅλα τὰ ὑψηλὰ τοῦ νοήματος κι' ὅλα τὰ
βαθεῖά τοῦ συναισθήματος, μαζί μὲ τὰ ὥρατα
συγκινητικά τοῦ λόγια, ἀπομένουν νεκρά.

Στὴν ἀρχαιότητα δὲν γινόταν διάκρισι με-
ταξὺ τραγουδιοῦ καὶ ποιήματος, γιατί μουσικὴ
καὶ ποίησι ἦταν ἀχώριστα ἐνωμένες, ὅπως
συμβαίνει στὰ δημοτικὰ μας τραγούδια, ὁ ποιη-
τὴς εἶναι μαζί καὶ μουσικός.

Δὲν ὑπάρχει ἔθνικὴ ἐπέτειος, δὲν ὑπάρχει
ἐορτὴ μικρὴ ἢ μεγάλη, δὲν ὑπάρχει σημαντικὸ
περιστατικό, πού νὰ μὴ θέλωμε νὰ τὸ λαμπρύ-
νωμε μὲ κάποιο κατάλληλο ποίημα. Μόνον τὸ
ποίημα μπορεῖ νὰ ὑμνήσῃ ἐπάξια ἓνα ὅποιο-
δήποτε γεγονός σπουδαῖο καὶ νὰ μᾶς κἀνῃ νὰ
αἰσθανθοῦμε τὴν ἀξία τοῦ. Ἡ ποίησι εἶναι ἡ
ἐνσάρκωσι κάθε καλοῦ καὶ ὥρατου, πού κρύβει
ὁ ἄνθρωπος μέσα στὴν καρδιά του, μέσα στὴν
σκέψι του.

Ὁ ποιητὴς εἶναι ὁ γνησιώτερος ἀντιπρόσω-
πος τῆς φυλῆς του, γιατί αὐτὸς τραγουδᾷ τὴν
ἱστορία τῆς ἀπὸ τὰ θρυλικά τῆς βάθῃ ἴσα μὲ
τίς σημερινές τῆς περιπέτειες, αὐτὸς τραγου-
δᾷ τὰ πάθη τῆς καὶ τοὺς καύμους τῆς, τοὺς
πόθους τῆς καὶ τὰ δνειρά τῆς.

Μέσα στὰ τραγούδια τοῦ ἀποκρυσταλλώ-
νονται τὰ ἰδανικά τῆς, γιατί ὁ ἀληθινὸς ποιη-
τὴς δὲν εἶναι μονάχα ἀντιπρόσωπος τῆς γε-
νιᾶς του, μέσα του ζῇ ὁλόκληρο τὸ παρελθόν
καὶ ὁλόκληρο τὸ μέλλον τῆς φυλῆς του καὶ μὲ
τὸ στόμα τὸ δικό του μιλάει ἕνας κόσμος ὁλό-
κληρος, ὁ κόσμος πού μὲ μιά λέξι τὸν ὀνομά-
ζουμε «Πατρίδα». Τὸ σπῆτι, τὸ χωριό, ἡ φύσι
γύρωθε, τὰ βουνά, τὰ νερά, οἱ ἀκρογιαλιές, οἱ
λαγκαδιές καὶ οἱ κάμποι, ἡ χώρα πέρα ὡς πέ-
ρα καὶ ἔξω ἀπὸ τὰ σύνορά τῆς, στὰ μέρη ὅπου
ἔζησαν καὶ ζοῦν οἱ ὁμόφυλοι τοῦ καὶ ὅπου
κτυποῦν ἀδελφικὲς καρδιές, ὅλα εἶναι κλεισμέ-
να δλοζώντανά μέσα στὰ ποιήματά του.

Ἡ τέχνη λοιπὸν τῆς ἀπαγγελίας εἶναι καὶ
αὐτὴ ἀπὸ τίς πρώτες πού πρέπει νὰ καλλιερ-
γήσωμε ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος γιὰ πρακτικὴ ἐφαρ-
μογὴ καὶ ἀπὸ τὸ ἄλλο, γιατί θὰ μᾶς βοηθήσῃ
νὰ χρησιμοποιήσωμε ὅλους τοὺς ἀνεκτιμήτους
θησαυροὺς πού κλείνει ἡ ἔθνικὴ μας ποίησι,
γιὰ νὰ στολίσωμε μὲ τὰ λαμπρὰ πετράδια
τοὺς τίς εὐγενικές καὶ ἀγνές ψυχές τῶν νέων
μας.

III. Ὁ χορὸς.

Ὁ χορὸς εἶναι μιά ἐσωτερικὴ ψυχικὴ ἀνάγκη
τοῦ ἀτόμου, πού ἐκφράζει τὴν ζωὴν ἐνὸς
λαοῦ. Ὁ ἑλληνικὸς χορὸς εἶναι τὸ στοιχεῖον
τοῦ ἡρωϊσμοῦ τοῦ Ἑλληνικοῦ καὶ τῆς ζωτικότη-
τός του. Μὲ τὸν ἑλληνικὸν χορὸν ἀναπτύσ-

σονται ανάλογες Ἑλληνικὲς μορφές καὶ γεν-
νῶνται εἰς τοὺς χορεύοντες συναισθήματα χα-
ρὰς καὶ ἐνθουσιασμοῦ, διότι ὁ χορὸς δὲν ἔχει
μόνον τὴν δύναμιν νὰ διδῇ στὸ σῶμα τὴν ἰδα-
νικὴν του μορφήν, ἀλλὰ ἔχει τὴν δύναμιν μέσα
στὸ τέλειο αὐτὸ σῶμα νὰ διαμορφώῃ καὶ μιὰ
τέλεια ψυχὴ. Ὁ χορὸς εἶναι πραγματικὰ ἡ τέ-
χνη ποὺ μπορεῖ νὰ μᾶς φέρῃ ὅσο τὸ δυνατό
πλησιέστερα πρὸς τὸ ἰδανικὸ αὐτό, χάρις στὸν
συνδυασμὸ τῆς μουσικῆς καὶ τῆς γυμναστικῆς
ποὺ δίδουν στὴν ψυχὴ καὶ στὸ σῶμα ὁμορφίαν
καὶ ὑγείαν.

Ὁ Σωκράτης ἔλεγε: «Εἴδατε πόσο ὁ ὠραῖ-
ος αὐτός νέος φαίνεται ἀκόμη ὠραιότερος μὲ
τὶς κινήσεις τοῦ χοροῦ παρὰ ἔστιν στέκεται
ἀκίνητος;». Ὁ Πλάτων ἔλεγε: «Δὲν μπορεῖ νὰ
θεωρηθῇ μορφωμένος ὁ ἄνθρωπος ἐκεῖνος ποὺ
δὲν κατέχει τὴν τέχνην τοῦ χοροῦ καὶ δὲν εἴ-
ναι ἱκανὸς νὰ ψάλλῃ καὶ νὰ χορεύῃ». Οἱ Σπαρ-
τιᾶτες καὶ οἱ Ἀθηναῖοι κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς
ἀκμῆς των ὡς πρωτεύοντα μαθήματα στὰ σχο-
λεῖα των εἶχαν τὸ χορὸν, τὴν μουσικὴν καὶ τὴν
γυμναστικὴν. Νὰ πόσο ψηλὰ ἀνέβαζαν οἱ πρό-
γονοί μας τὴν εὐγενικὴ αὐτὴ τέχνη τοῦ χοροῦ
καὶ ποιά τιμητικὴ θέσι τῆς ἐδίδαν στὴν τότε κοι-
νωνικὴ τους ζωὴ. Σήμερα πρέπει νὰ εἰσάγωμε
τοὺς ἐθνικοὺς τοπικοὺς χοροὺς εἰς μάθημα ξε-
χωριστὸ στὸ δημοτικὸ μας σχολεῖο καὶ νὰ δι-
δάσκεται εἴτε σὲ ὥρα ξεχωριστή, εἴτε στὴν
ὥρα τῆς γυμναστικῆς ἢ ὁδικῆς.

Νὰ εἶναι ὑποχρεωμένος ὁ συνάδελφος γιὰ
τὸ μονοτάξιον καὶ ἕνας ἢ περισσότεροι γιὰ τὸ
πολυτάξιον νὰ γνωρίζουν ὅπως δὴποτε τοὺς
Ἑθνικοὺς τοπικοὺς χοροὺς γιὰ νὰ τοὺς μετα-
δίδουν εἰς τοὺς μικροὺς μας μαθητὲς.

Διὰ τοῦτο πρέπει νὰ ὑπάρχουν βιβλία τονι-
σμένα μὲ ὅλους τοὺς Ἑθνικοὺς τοπικοὺς χο-
ροὺς, ἥτοι:

1) *Τῆς Ροῦμέλης, τῆς Ἀιτικῆς καὶ τῆς Πελο-
ποννήσου*: Ὁ Καλαματιανὸς (ὁ ἐπικρατέστε-
ρος Ἑλληνικὸς χορὸς), ὁ Τσαμικός, ὁ Τσακώ-
νικος (Κυνουρίας), ὁ Καρυατίδων (Τεγέας—
Τριπόλεως), ὁ Βουνισίος, ὁ Μανιάτικος, ἡ Τρά-
τα (Μεγάρων), ὁ Μέρμηγκας (Ἀρκαδίας).

2) *Τῆς Θεσσαλίας*: Ἡ Καραγκούνα, ὁ Πη-
λιορείτικος, τὸ νερὸ στὸ ρέμα.

3) *Τῆς Ἠπείρου*: Ὁ Ζαγορίσιος, ὁ Βουρμ-
πιανίτικος, ὁ Τζουμερκιώτικος, ὁ Χαλασιὰ μου,
Πικροδάφνη, Πέρδικα, ὁ Μενούσης, τὸ Φυσούνι
(Πρεβέζης), ὁ Ρόβας (Β. Ἠπείρου), Κοστιλάτα
(Τζουμερκίων), ὁ Πωγωνίσιος, ὁ Πύλιουρι (Χει-
μάρρας).

4) *Τῆς Μακεδονίας*: Ἡ Γερακίνα, Πήραμε
καὶ τὴν Καβάλλα, Καπουτζήδων, Βελβενδοῦ,
Στεφάνι (Νιγρίτης), Μωρὲ - Νικολό, Ἡ Ροσοῦ-
λενα (Καστοριάς), ὁ Δεβολίτικος (Καστοριάς).

5) *Τῆς Θράκης*: ὁ Θρακικός, ὁ Θερσιμὸς.

6) *Τῆς Κρήτης*: ὁ Πεντοζάλης, ὁ Χανιώτι-
κος, Σούστα Κρήτης.

7) *Τῶν διαφόρων νήσων*: ὁ Κερκυραϊκός, ὁ
Σαμιώτικος, ὁ Ἰκαριώτικος, ὁ Ζακυνθινός, ὁ
Κουλουργιώτικος, ὁ Τσιριγιώτικος, ὁ Διπλός

Μπουρδάρης, ὁ Μυτιλήνης, ὁ Σταυρωτός, ὁ
Συληβριανὸς ἢ Νησιώτικος.

8) *Τῆς Δωδεκανήσου*: ὁ Ροδίτικος, ὁ Καλυ-
μνιώτικος, ὁ Καρπαθιώτικος, τὸ Γαϊτανάκι, τὸ
Σπερβέρι, ἡ Σούστα 12νήσου.

9) *Τοῦ Πόντου*: τὸ Τίκ, τὸ Διπλὸ Τίκ, Λε-
μόνα, Πατούλα, Τρυγόνα.

10) *Τῆς Κύπρου*: Οἱ τέσσαρες χοροὶ τῆς
Κύπρου, ὡς καθαρὸς Ἑλληνικοὶ χοροί, πρέπει
νὰ γίνουν πανελληνίως γνωστοί, ἵνα μὲ τὴν
ἐλπιδοφόρον ἔνωσιν χορεύσωμε τὸν χορὸν τῆς
συναδελφώσεως.

Καὶ στὰ βιβλία αὐτὰ νὰ γράφονται ἀναλυ-
τικὰ καὶ λεπτομερειακὰ τὰ βήματα καὶ οἱ φι-
γούρες ἑνὸς ἐκάστου ἐθνικοῦ χοροῦ ὡς καὶ ἡ
μουσικὴ του τονισμένη σὲ εὐρωπαϊκοὺς ἢ βυ-
ζαντινοὺς φθόγγους. Ἀκόμη δὲ διὰ τὴν καλλι-
τέραν ἐπιτυχίαν τῶν χορῶν νὰ εἶναι ὑποχρεω-
τικὴ στὸ σχολεῖον ἡ ἀπόκτησις ραδιοφώνου ἢ καὶ
γραμμοφώνου μὲ ὅλες τὶς πλάκες τῶν Ἑθνι-
κῶν τοπικῶν χορῶν καὶ Ἑθνικῶν τραγουδιῶν.

Καὶ ἀκόμη προτείνω τοῦτο. Εἰς τὴν ἔδρην
Ἐπιθεωρήσεως ἢ Γενικῆς Ἐπιθεωρήσεως νὰ
καλοῦνται ὠρισμένοι συνάδελφοι γιὰ λίγες
μέρες καὶ σὲ ὠρισμένη ἐποχὴ τοῦ ἔτους νὰ ἐκ-
παιδεύωνται ἀπὸ εἰδικούς διδασκάλους εἰς
τοὺς Ἑθνικοὺς τοπικοὺς χοροὺς.

Ἔτσι καὶ στὸ τελευταῖον χωριουδάκι τῆς
γωνίας αὐτῆς τῆς γῆς ποὺ λέγεται ΕΛΛΑΣ θὰ
πλημμυρίζῃ ἀπὸ χαρὰ, ἐνθουσιασμὸ καὶ Ἑθνι-
κὸ παλμὸ καὶ θὰ δονῇται ἡ Ἑλληνικὴ ἀτμό-
σφαιρα ἀπὸ τὴν Ροδόπη μέχρι τὴν Κρήτη καὶ
ἀπὸ τὴν Ρόδο μέχρι τὴν Κέρκυρα ἀπὸ τὰ Ἑθνι-
κὰ τραγούδια καὶ τοὺς Ἑθνικοὺς τοπικοὺς
χοροὺς.

Πόση ὁμοιομορφία!!

Ἔτσι λοιπὸν οἱ Ἑθνικοὶ μας χοροὶ ἐνωμέ-
νοι μὲ τὴν ἄφθαστη δημοτικὴ μας ποίησι θ' ἀ-
ποτελοῦν γιὰ μᾶς ἱερὸ θησαυρὸ, γιὰτὶ πηγά-
ζουν μέσα ἀπὸ τὴ ζωὴ τοῦ Ἑθνικοῦ καὶ θὰ κα-
θρεφτίζουν κατὰ τὸν ὠραιότερον τρόπο ὁλόκλη-
ρη τὴν Ἑλληνικὴ ψυχὴ.

Μὲ τὰ τραγούδια καὶ τοὺς χοροὺς ὁμνῶ
σαμε τὰ κατορθώματα τῶν Ἀκριτῶν μας, μὲ
τὰ τραγούδια καὶ τοὺς χοροὺς διατηρήσαμε
ἀκόμη τὴν Ἑθνικὴ μας ψυχὴ, μὲ τὰ τραγο-
δια καὶ τοὺς χοροὺς καλλιιεργήσαμε τὴν Ἑθνι-
κὴ μας ὑπερηφάνειαν, τὸν ἐνθουσιασμὸ καὶ τὴν
παλληκαριὰ ποὺ μᾶς ὠδήγησαν στὰ μεγαλοῦς
γῆματα τοῦ 21 καὶ 41.

Μὲ τὰ τραγούδια καὶ τοὺς χοροὺς τέρπεται
καὶ ἐνθουσιάζεται ἀπ' ἄκρην σ' ἄκρην ὁ Ἑλλ-
νικὸς λαός.

Αὐτὰ κρατᾶνε στὴν καρδίαν τοῦ ξενητε-
μου Ἑλλήνα τὴν βαθειὰ ἀγάπην τῆς Πατρίδος
καὶ ἀνεβάζουνε στὰ βλέφαρά του τὴ νοστα-
γία, τὸ δάκρυ.

Μὲ αὐτὰ καλλιεργοῦμε τὸν Ἑθνισμὸ μ
καὶ ἐκδηλώνομε τὴ χαρὰ μας καὶ τὴν αἰσιο-
ξία μας, γιὰ τὸ μέλλον τοῦ λαοῦ μας, π
ὁλόφωτο καὶ ὁλόλαμπρο σχεδιάζεται μέσα σ
στὴν τῆς μάνας μας Ἑλλάδος

ἈΘΑΝ. Δ. ΚΟΤΣΩΝΗ, Δημ)λου μετεκπαιδευομένου ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ Ἀθηνῶν

Ἡ ΣΥΜΒΟΛΗ ΤΟΥ ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ ΣΧΟΛΕΙΟΥ Εἰς τὴν ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΙΚΗΝ ΑΓΩΓΗΝ ΤΗΣ ΝΕΟΛΑΙΑΣ

Ὅτι ὁ ἐπαγγελματικὸς προσανατολισμὸς τῶν νέων εἶναι, ἰδίᾳ σήμερον, πρόβλημα μεγίστης σπουδαιότητος καὶ σημασίας διό τὴν εὐημερίαν τοῦ ἀτόμου καὶ τῆς κοινωνίας καθόλου, οὐδεὶς δύναται νὰ ἀμφισβητήσῃ. Τοῦτο κυροῦται ἐκ τοῦ καθ' ἡμέραν βίου, ἐκ τῆς πολυσχιδοῦς βιοτικῆς ἐνεργείας, ἥτις κατὰ τὰ τρία τέταρτα αὐτῆς καλύπτεται ὑπὸ τῶν ἐπαγγελμάτων. «Ὡς πρόβλημα τῆς ἡμέρας» χαρακτηρίζει τὸν ἐπαγγελματικὸν προσανατολισμὸν τῶν νέων ὁ ψυχολόγος καθηγητὴς Ed. Claparède, ἡ λύσις τοῦ ὁποίου συνίσταται «εἰς τὸ νὰ τεθῇ ὁ κατάλληλος ἄνθρωπος εἰς τὴν κατάλληλον θέσιν». Ὁ ἐπαγγελματικὸς προσανατολισμὸς ἀποτελεῖ σήμερον ιδιαίτερον κλάδον τῆς Ψυχολογίας καὶ τῆς Παιδαγωγικῆς, ὅστις ἀποτελεῖται ἀπὸ σύνολον εἰδικῶν γνώσεων καὶ μεθόδων καὶ ἀνήκει εἰς τὸν εὐρύτερον περὶ τὸν ὅρον καθοδήγησις νοεῖται οὐ μόνον ἡ ψυχολογική, ἡ παιδαγωγική, ἡ ἠθική, ἀλλὰ καὶ ἡ ἐπαγγελματική. Λέγοντες δὲ ἐπαγγελματικὸν προσανατολισμὸν, νοοῦμεν τὴν ὁρθὴν ἐνταξιν τοῦ ἀτόμου εἰς τὸν κοινωνικὸν καὶ οικονομικὸν ὀργανισμὸν τῆς κοινωνίας, ἡ ἐνταξις δὲ αὕτη ἀποτελεῖ καὶ τὸν ἀληθινὸν σκοπὸν τοῦ ἐπαγγελματικοῦ προσανατολισμοῦ.

Ἡ ἐπαγγελματικὴ ἀγωγή τῶν νέων δὲν εἶναι καὶ τὸσον εὐκόλον καὶ εὐλύτον πρόβλημα ὅσον ἐκ πρώτης ὄψεως φαίνεται εἰς τὸν ἐπιπολαῶς ἐξετάζοντα τὸ πρῶγμα, καθ' ὅσον ἐγκλείει πολλὰς δυσκολίας. Σήμερον δὲ αἱ δυσκολίαι τῆς ἐπαγγελματικῆς ἀγωγῆς εἶναι μεγαλύτεραι καὶ περισσότεραι ἢ ἄλλοτε, διότι ὁ οικονομικο-παραγωγικὸς καταμερισμὸς καὶ ἡ ὀρθολογιστικὴ ὁργάνωσις τῆς ἐργασίας ἐδημιούργησαν διαφορὰς τομεῖς τῆς ἐργασίας, οἱ ὅποιοι δὲν δύναται πλέον νὰ ἐκτιμηθοῦν ὡς ἐπαγγέλματα, ἀλλὰ ὡς δραστηριότητες πρὸς κέρδος. Τὸ πρόβλημα τῆς ἐπαγγελματικῆς ἀγωγῆς τῶν νέων εἶναι ἀπέραντον, δύσκολον καὶ δύσλυτον. Ἡ ἠθικὴ καὶ ὁρθὴ λύσις τοῦ προβλήματος τούτου εἶναι ἔργον τῶν ἀρμοδιωτέρων καὶ τῶν ἀνωτάτων τῆς ἐκπαιδεύσεως ἡγετῶν, συνεπικουρούντων καὶ τῶν ἑνῶν πολιτικῶν ἡγετῶν τοῦ Ἑθνικοῦ μας. Ἀφιερωσάτω ἰσχυρὰ καὶ μόνον ὀλίγας εἰς τὸ πρόβλημα τοῦτο τὰς δυνάμεις, ὡθούμενος ἀπὸ ἐσωτερικὴν ἀνάγκην, λόγῳ τῆς ἐν τῇ κοινωνίᾳ ἀποστολῆς τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ, ἥτις εἰς συνεχή καὶ ἀδιάλειπτον μετὰ τὴν νεολαίαν τὸν φέρει ἐπικοινωνίαν.

Οἱ θετικῶς καὶ ἀρνητικῶς ἐπηρεάζοντες τὴν ἐπαγγελματικὴν ἀγωγὴν τῶν νέων παράγοντες εἶναι πολλοί. Εἰς τῶν παραγόντων τούτων ἡ καὶ τὸ δημοτικὸν σχολεῖον, τὸ ὁποῖον, ὡς εἰδικὸν ἐκπαιδευτικὸν κέντρον, τὴν ἀγωγὴν καὶ ἀνάπτυξιν τῶν παιδῶν τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ ἀποστολῆς ἀνατίθεται. Ὡς τῶν ἐπαγγελματικῶν προσανατολισμῶν αἰτία σήμερον θεωροῦμεν, ὅτι ἡ ἐπαγγελματικὴ καθοδήγησις τῶν μαθητῶν εἶναι μὲν τὸν ἐκπαιδευτικὸν τῆς ἀγωγῆς, κατὰ συνέπειαν τὸ σχολεῖον

ἀποβαίνει τὸ κατ' ἐξοχὴν κέντρον, εἰς τὸ ὁποῖον πρέπει ὁ ἐπαγγελματικὸς προσανατολισμὸς νὰ λαμβάνῃ χώραν διὰ νὰ εἶναι ἐπιτυχὴς καὶ ὁρθός. Ἡ ἀντίληψις ὅτι τὸ δημοτικὸν σχολεῖον, ὡς Παιδαγωγικὸν σχολεῖον, ὡς σχολεῖον γενικῆς μορφώσεως, δὲν δύναται νὰ προπαρασκευάσῃ διὰ τὸ ἐπάγγελμα τὸν μαθητὴν, διότι τοῦτο εἶναι ἔργον τῶν ἐπαγγελματικῶν καλουμένων σχολείων, δὲν εὐσταθεῖ σήμερον καὶ οὐδένα ἔχει ὑπέρμαχον. Εἶναι μὲν ἀληθές, ὅτι τὰ σήμερος διὰ τὸ ἐπάγγελμα προπαρασκευάζοντα τὸν μαθητὴν σχολεῖα εἶναι τὰ καλούμενα ἐπαγγελματικά, ἀλλ' εἶναι ὡσαύτως ἀληθές, ὅτι ἀνευ τῆς συμβολῆς καὶ τῆς προεργασίας τοῦ Δημοτικοῦ σχολείου, τὰ ἐπαγγελματικά κέντρα θὰ ἀστοχοῦν τοῦ σκοποῦ τῶν καὶ ἐσφαλμένως θὰ καθοδηγοῦν τοὺς νέους, προκειμένου νὰ ἐπιτύχουν καὶ νὰ προσανατολίσουν αὐτοὺς ὁρθῶς εἰς τὸν ἐπαγγελματικὸν τομέα. Οὐδ' εἶναι δυνατόν εἰς ἐλάχιστον χρονικὸν διάστημα, κατὰ τὸ ὁποῖον διαρκεῖ ἡ ἐκπαίδευσις τῶν νέων εἰς τὰ εἰδικὰ κέντρα ἐπαγγελματικῆς καθοδηγήσεως, νὰ διαγνωσθῇ καὶ διακριθῇ ἡ κλίσις καὶ ἡ ἱκανότης τῶν ἐκπαιδευομένων. Τὸ δημοτικὸν σχολεῖον ἔχει εἰς τὴν διάθεσίν του μακρὸν χρόνον, καθ' ὃν φοιτοῦν εἰς αὐτὸ οἱ μαθηταὶ καὶ δύναται νὰ ἐξακριβώσῃ τὰς κλίσεις καὶ τὰ διαφέροντα αὐτῶν. Εἶναι εἰς θέσιν νὰ κάμῃ πολλὰς καὶ συστηματικὰς παρατηρήσεις ἐπὶ τῶν μαθητῶν, τὰς παρατηρήσεις δὲ ταύτας καὶ ἄλλα συναφῆ στοιχεῖα τὴν ψυχικὴν σύστασιν τῶν μαθητῶν ἐρμηνεύοντα διαβιβάζει εἰς τὰ ἐπαγγελματικά κέντρα, ἵνα ταῦτα ἐπιλαμβάνωνται ὁρθῶς τῆς ἐπαγγελματικῆς καθοδηγήσεως τῆς νεολαίας. Διὰ τοὺς λόγους τούτους καὶ δι' ἄλλους, ἡ ἐπαγγελματικὴ καθοδήγησις τῶν νέων δὲν ἐπιτυχάνεται ἀνευ τοῦ ἐπαγγελματικοῦ προσανατολισμοῦ, ὅστις λαμβάνει χώραν εἰς τὸ δημοτικὸν σχολεῖον ἀπὸ τῆς μικρᾶς ἡλικίας τῶν μαθητῶν καὶ εἶναι συνδεδεμένος ἀρρήκτως μὲ τὸν σκοπὸν καὶ τὰς ἐπιδιώξεις ἐν γένει τῆς ἀγωγῆς.

Παρ' ὅλον ὅμως ὅτι τὸ σχολεῖον ἀποτελεῖ τὸ μοναδικὸν καὶ κύριον κέντρον ἐπαγγελματικοῦ προσανατολισμοῦ καὶ ὁ σχολικὸς προσανατολισμὸς καλύπτει ὁλόκληρον σχεδὸν τὸ περιεχόμενον τῆς ἐπαγγελματικῆς καθοδηγήσεως, δυστυχῶς δὲν προσφέρει εἰς τὸν τομέα τούτον ὅ,τι ἔπρεπε νὰ προσφέρῃ. Ἐφοδιάζει τοὺς μαθητὰς μὲ ξηρὰς καὶ ἀνευ δυναμογόνου γνώσεις, ἐνίοτε δὲ καλλιέργει καὶ τὸν χαρακτήρα, οὐδέποτε ὅμως, ὡς ἔχουν τὰ ἐκπαιδευτικά σήμερον ζητήματα, καταβάλλει προσπάθειαν διὰ νὰ εἴρῃ ὁ νέος τὸν δρόμον του, ὅταν θὰ ἀποφοιτήσῃ. Τῆς ἀρνητικῆς συμβολῆς τοῦ σχολείου εἰς τὴν ἐπαγγελματικὴν ἀγωγὴν τῶν μαθητῶν αἰτία εἶναι πολλὰ. Ἐν πρώτοις ἡ εἰς τοὺς μαθητὰς παρεχομένη καὶ εἶναι ἀνεπάρκειά τις ἐνῇ πρὸς τὴν σύγχρονον ἐπαγγελματικὴν πραγματικότητα. Ἀλλὰ καὶ ἡ μεθοδολογία, ἥτις χρησιμοποιεῖται διὰ τὴν μετάδοσιν γνώσεων καὶ τὴν ἐπίτευξιν τοῦ σκοποῦ τῆς ἀγωγῆς,

ΤΑ ΝΕΑ ΑΝΑΓΝΩΣΤΙΚΑ

ΚΡΙΣΕΙΣ ΚΑΙ ΕΠΙΚΡΙΣΕΙΣ

ΙΩΑΝΝΟΥ ΝΙΚΟΥ, Δημίου Θανασίου Ἀρτις

Ἡ γλῶσσα τῶν νέων ἀναγνώστικων

Τίλοι αἱ κ. κ. συνάδελφοι ἀσφαλῶς θὰ ἔχουν πα-
ρατηρήσει, ὅτι ἡ μεγαλυτέρα κριτική ἐπὶ τῶν ἀνα-
γνώστικων τῆς νέας ἐκδόσεως ἀφορᾷ τὸ ζήτημα τῆς
γλῶσσας τούτων. Πολλοὶ μάλιστα εἶναι ἐκεῖνοι ποὺ
ἐπὶ τούτοις εἰπὼν: Ἀναγνώστικά εἶναι τὰ ἐφετινὰ ἢ βί-
βλια τῆς γλῶσσας αὐτῆς ποὺ τοὺς ἐδάξαν; Γνωστὸν εἶναι
ἐπίσης, ὅτι ἀπὸ τὴν πρώτην στιγμὴν, ὅπου ἐγνώσθη
ἡ ἀπόφασις τοῦ Σοῦ Ὑπουργείου Παιδείας νὰ ἀπαλ-
λίσῃ τὴν γλῶσσαν τῶν ἀναγνώστικων τοῦ Δημοτικοῦ
σχολείου ἀπὸ τοὺς ἰδιωματισμοὺς κλπ., ἠκούσθησαν
καὶ αἱ σχετικαὶ διαμαρτυρίαι, μερικοὶ δὲ λογοτέχνη
ἐπευσαν νὰ προλάβουν τὸ σχεδιαζόμενον... ἐγκλημα!

* * *

Ἀλλ' ἔς ἴδωμεν τώρα ποίας γλωσσικὰς διαφορὰς
παρουσιάζουν τὰ ἐφετινὰ μας ἀναγνώστικά ἀπὸ τὰ
παιδικὰ τὰυτά. Ἰδοὺ λοιπὸν αἱ κυριώτεραι ἐξ αὐτῶν:

1) Γενικῶς ὅλα προσπαθοῦν νὰ παρουσιάσουν
μὴν Δημοτικὴν γλῶσσαν ἀπληλαγμένην ἰδιωματι-
σμῶν. Χρησιμοποιοῦν λέξεις μὲ γνησίας ἐλληνικὰς
ρίζας.

2) Ἐπειδὴ, ὅμως, ὡς γνωστὸν, Γραμματικὴ δη-
μοτικὴ δὲν ὑπάρχει, εἶναι ἀδύνατον νὰ ὑπάρξουν
καὶ ἐνταῖς τύποι τῶν κλιτῶν κυρίως μερῶν αὐτῆς.
Ἐξ τούτου σημειὸν αὐτὸ βεβαίως δὲν πταῖουν οὔτε οἱ
συγγραφεῖς τῶν βιβλίων, οὔτε τὸ Σὸν Ὑπουργεῖον.
Ἐνταῖς αὐτῇ αὐτῇ ἡ γλῶσσα.

3) Χρησιμοποιεῖται εἰς τοὺς τύπους τῆς Δημο-
τικῆς ἐκτὸς πρώτην φοράν ἡ ὑπογεγραμμένη.

4) Ἐξ τῶν ἀναγνώστικων τῶν τάξεων Β', Γ' καὶ Δ'
περισσότερον καὶ ὀλιγώτερον εἰς τὰ τῶν Ε' καὶ ΣΤ'
τάξεων. Διότι ἐκεῖ τίθενται αὐτοῦσια διηγήματα δη-
μοτικῶν συγγραφέων, χρησιμοποιεῖται ἡ συλλα-
βικὴ ἀλφβήτις τῶν ῥημάτων.

ὅπως ὁ κόσμος, φευσταὶ ὅπως τὸ νερὸ καὶ
ὅπως οἱ πλάστοι ὅπως ὁ ἀέρας».

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- 1) Γενικὴ Διδακτικὴ τ. Α': Ν. Ἐξαρχοπούλου.
- 2) Στοιχεῖα ἐπαγγελματικοῦ προσανατολισμοῦ.
- 3) Ἀπὸ τῆς Γλῶσσας καὶ Εὐφρα. Κωνσταντινοπούλου.
- 4) Ἐπεὶ τὸ γνησιότητος προσανατολισμοῦ εἰς
τὸν ἄνθρωπον. Ἀθηνῶν τῶν σφαιρῶν ἀποκαθηγητῶν
... ..

5) Ὁμοίως χρησιμοποιεῖται ἡ γενικὴ κτητική
τῶν, ἀντὶ τῆς αἰτιατικῆς τους (πρὸ παντός εἰς τὰ
τῶν τάξεων Β' καὶ Δ', οὐχὶ ὅμως πάντοτε τούτου).

6) Τὸ Β' μέρος τῶν ἀναγνώστικων τῶν τάξεων
Δ', Ε', ΣΤ', περιέχει ἀναγνώσματα τινα πράγματι-
κῶς δυσνόητα, ὡς π. χ. τὸ κεφάλαιον ἡ Ἀγία Σο-
φία τοῦ Ε. Φωτιάδου εἰς τὸ ἀναγνώστικόν τῆς ΣΤ'
τάξεως. Τούτο ὅμως, ὅπως καὶ πλεῖστα ἄλλα, εἶναι
δυσνόητον ἀπὸ τὸ βαθύ του νόημα καὶ ἔχι ἀπὸ τὴν
γλῶσσαν του.

Αὐταὶ εἶναι ἐν γενικωτάταις γραμμαῖς αἱ κυριώ-
τεραι τροποποιήσεις—οὕτως εἰπεῖν—αἰτινες ἐπηνέ-
χθησαν εἰς τὰ νέα μας ἀναγνώστικά.

* * *

Ποῦ λοιπὸν εὐρίσκεται τὸ κακὸν καὶ κατακρίνε-
ται τόσον σφοδρῶς ἡ ἀπόφασις τοῦ Σοῦ Ὑπουργείου
Παιδείας νὰ βελτιώσῃ — διότι περὶ βελτιώσεως
πραγματικῆς πρόκειται — τὰ ἀναγνώστικά μας,
ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τῆς γλῶσσας αὐτῶν; ...

Δυστυχῶς ὅμως τὸ φαινόμενον τοῦτο μόνον ὡς
θλιβερόν καὶ ἀποκαρδιωτικὸν δύναται νὰ χαρακτη-
ρισθῇ.

Νομίζει κανεὶς ὅτι πολλοὺς ἔχει καταλάβει μανία
διώξεως κατὰ τῆς γνησίας ἐλληνικῆς γλῶσσας. Τὴν
θεωροῦν ἐχθρόν καὶ προσπαθοῦν νὰ τὴν ἐκθεμελιώ-
σουν διὰ παντός μέσου καὶ τρόπου. Αὐτὸ δὲν λέγεται
γλωσσικὴ ἀναρχία. Μόνον ὡς μανία καταδιώξεως
πρέπει νὰ χαρακτηρισθῇ.

Ὑπάρχουν βεβαίως καὶ σοφοὶ παιδαγωγοί, οἱ
ὅποιοι ἀντιλαμβάνονται τὸν μεγάλον κίνδυνον, ὅστις
ἀπειλεῖ καὶ ὑποσκάπτει τὴν ὑπαρξίν τοῦ ἔθνους
μας ἐκ θεμελίων μὲ τὴν γλωσσικὴν αὐτὴν ἀναρχίαν,
ἣτις παρατηρεῖται, ἀλλ' αὐτοί, ἐν ᾧ γενικῶς δι' ὅλα
τὰ ἄλλα ἀναγνωρίζονται ὡς κρυφαί, εἰς τὸ σημεῖον
τούτου ἀγνοοῦνται καὶ περιφρονεῖται ἡ γνώμη των.

Εὐρισκόμεθα πράγματι εἰς προκεχωρημένην πα-
θολογικὴν κατὰστασιν. Καὶ ἀπὸ ἄλλου ἐπισημαίνεται
ὁ κίνδυνος, ἀλλ' ἡμεῖς ἔχομεν κωφανθῇ (πρὸς. σειρὰν
ἄρθρων τοῦ καθηγητοῦ τῆς γλωσσολογίας Γ. Κουρ-
μούλη εἰς ἐφημερίδα «Βραδυνήν», τῆς ὁποίας δὲν ἔχω
πρόχειρον ἀριθ. φύλλον σχετικῶν, διαμαρτυρίαν φι-
λοσοφικῆς σχολῆς Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν πρὸς τὸ
Ὑπουργεῖον Ἐθν. Παιδείας, ὥστε νὰ μετατραπῇ τὸ
ἄρθρον τοῦ Συντάγματος, τὸ ὅποιον προέβλεπεν ἰσο-
τιμίαν Δημοτικῆς καὶ Καθαρευούσης, ἐμῶς βιβλίον
I. Καίτοι Κομμουνισμός — Καπιταλισμός —

Ἑθνικὴ Γλῶσσα, Πάτρι, σελίς 75 κ.έ., ἐνθα χαρακτηρίζομεθα οἱ εκπαιδευτικοὶ ὡς ἀφήσαντες μίαν γενεάν εἰς τὸ σκότος κλπ.).

Καὶ κατόπιν θέλομεν νὰ μὴ ἀποκαλῶνται οἱ διδῶντες ὑπὸ τῆς «Ἑστίας» ἀγράμματοι! Πρέπει νὰ τὸ λάβωμεν ὡς ἀπόφασιν, ὅτι θὰ παραπαίωμεν καὶ θὰ ἀποτυγχάνωμεν καὶ θὰ θεωρούμεθα ἀγράμματοι, ἂν δὲν ἀντιληφθῶμεν ὅτι ἡ θεραπεία τῆς γλώσσης εἰς τὰ σχολεῖα μας εἶναι τὸ κυριώτερον τῶν καθηκόντων μας. Κανένα μάθημα καὶ καμμιά ἄλλη γνώσις δὲν δύνανται νὰ ἀντικαταστήσουν τὴν γλῶσσαν. Ἀλλὰ δυστυχῶς τὸ Σὺν Ὑπουργεῖον μας πάλιν ἡμίμετρα ἔλαβεν.

Πῶς θέλομεν, κύριοι, νὰ μάθουν οἱ μαθηταὶ μας τὴν καθαρεύουσαν, τὴν Ἑλληνικὴν δηλαδὴ γλῶσσαν, ὅταν ἔχουν ὡς βοήθημά των τὴν Γεωγραφίαν τοῦ Πάτρι; Θὰ ἀκούουν Ἰωάννινα καὶ δὲν θὰ ξέρουν ποῖα πόλις εἶναι αὐτή.

Ἐπιτρέπεται νὰ εἶναι τὰ βοηθητικὰ τῶν ἀνωτέρων τάξεων εἰς τὴν Δημοτικὴν;

Τὴν ἐπίσημον γλῶσσαν τοῦ Κράτους, ὅπως τὴν ὀρῶναι τὸ Σύνταγμα πότε θὰ τὴν μάθουν τὰ παιδιὰ; Ἡ μήπως ἡ ἐπίσημος εἶναι κατωτέρα τῆς ἀνεπισήμου;

Εἰς τὸ σχολεῖόν μου ἐφέτος ἐγὼ εἰσέγαγον βοηθητικὰ εἰς τὴν καθαρεύουσαν, ὡς π.χ. τὴν Ἱστορίαν τῆς Ἑλλήν. ἐπαναστάσεως. Τὰ παιδιὰ τὴν ἀναγινώσκουν καὶ τὴν κατανοοῦν θαυμασίως. Τοιοῦτοτρόπως, ἔταν ἐξέλθουν οἱ μαθηταὶ μου ἀπὸ τὸ σχολεῖον, θὰ δύνανται νὰ ἀναγινώσκουν μίαν ἔφημερίδα. Θὰ κατανοοῦν τὸ περιεχόμενον τοῦ Εὐαγγελίου. Τὸ πιστεύω αὐτό.

Συνεπῶς δὲν πταίουν οἱ διδῶντες, ὅπως νομίζει ἡ «Ἑστία», ἀλλὰ πταίει τὸ σύστημα. Δὲν εἶναι ἀγράμματοι οἱ διδῶντες, ἀλλὰ ἀγράμματα εἶναι τὰ... βιβλία μας.

Ἐχομεν κατόπιν καὶ τοὺς λογιτέχνους μας. Αὐτοὺς ὅμως ἄλλη ἔφημερίς, «Ἡ Καθημερινή», τοὺς ἔδωκε τὸν ἴδιον τίτλον καὶ ἀπεκλήθησαν (ὑπὸ Αἰ.μ. Χ.) ὅχι μόνον ἀγράμματοι ἀπλῶς, ἀλλὰ καὶ... ἀνερθόγραφοι ἀκόμη.

Ἄν θέλουν νὰ ἴδουν καλλίτερον πόσῃν θέσιν ἔχουν νὰ κρίνουν αὐτοὶ τὸ ζήτημα τῆς γλώσσης τῶν βιβλίων μας, δὲν ἔχουν παρὰ νὰ ρίψουν ἓνα βλέμμα εἰς τὰ ἀναγνωστικά μας διὰ νὰ ἴδουν πόσα ἰδιόκτων ἔργα περιέχουν...

Ἀλλὰ δυστυχῶς σκοτεῖναι δυνάμεις προσπαθοῦν σήμερον νὰ ἀνατρέψουν κάθε τι τὸ Ἑλληνικόν, νὰ ἀφανίσουν τὸ Ἱόνιον ἐπὶ κλέρῳ ὑποδῶν καὶ σατανικῶς καὶ — ἄλλοι μὲν — πολλοὶ ἀγνοοῦν πατριῶται δὲν κατώρθωσαν νὰ ἀντιληφθῶν τὸν φοβερὸν αὐτὸν κίν-

δυνον, ὅστις μας ἀπειλεῖ καὶ ἀκουσίως βοηθοῦν εἰς τὴν ἐπιτυχίαν του...

Τὸ παρὸν σημεῖωμα δὲν ἐγγράφη διὰ νὰ διαφώτιση κανένα, ἀλλὰ ἀπλῶς ὑψώθη δι' αὐτοῦ μία φωνὴ διαμαρτυρίας κατὰ τῆς καταστάσεως αὐτῆς.

Ὅσοι Ἕλληνες δὲν ἔπαυσαν νὰ ἀγαποῦν τὴν Ἑλλάδα, ἃς μὴ παρασύρωνται ἀπὸ τὰ σατανικά σχέδια τῶν ἐχθρῶν αὐτῆς, οἵτινες προσπαθοῦν νὰ ἀνατρέψουν, ὅπως εἶπομεν καὶ ἀνωτέρω, κάθε Ἑλληνικόν: τὴν Ἱστορίαν τὴν Ἑλληνικὴν, τὰς παραδόσεις μας, τὴν γλῶσσαν μας. Γινόμεθα οὕτω προδότες χωρὶς νὰ τὸ ἀντιλαμβανώμεθα!...

*

Καὶ ἡ altera pars

Ἀγαπητὸ Βῆμα,

Ἐσὺ ποὺ μοχθεῖς καὶ ἀγωνίζεσαι διὰ τὴν ἐξύψωσιν τοῦ Δημοτικοῦ Σχολείου καὶ φροντίζεις διὰ τῆς λειτουργίας του νὰ ἀποφέρῃ πλούσιους καρπούς, δημοσιεύσατε, σῶς παρακαλῶ, εἰς τὰς στήλας σας νὰ διορθωθῇ καὶ τακτοποιηθῇ τὸ ἀναγνωστικὸ βιβλίον τοῦ Δημοτικοῦ Σχολείου, διότι ἡ γλῶσσα του, ὅπως εἶναι εἰς τὰ ἐν χρήσει ἀναγνωστικά, δὲν εἶναι οὔτε καθαρεύουσα οὔτε δημοτικὴ, ἀλλὰ ἓνα συνονθύλευμα γλώσσης, τὸ ὁποῖον φέρει ἀταξίαν καὶ σύγχυσιν εἰς τὸ πνεῦμα τοῦ μαθητοῦ.

Οἱ μικροὶ μαθηταὶ μας ἀντὶ νὰ ἐνθουσιάζωνται καὶ νὰ χαίρωνται καὶ νὰ αὐτενεργοῦν καὶ νὰ αὐτοαγωγοῦνται, πικραίνονται καὶ ἀπογοητεύονται ἀπὸ τὴν κακὴ γλῶσσαν τοῦ βιβλίου των, τοῦ Ἀναγνωστικοῦ. Τὸ ἀναγνωστικὸν τοὺς, τὸ ὁποῖον πρέπει νὰ εἶναι πηγὴ κάθε γνώσεως καὶ εἰς αὐτὸ νὰ στηρίζεται καὶ νὰ διδάσκειται ἡ γραμματικὴ, ἡ ὀρθογραφία, ἡ ἔκθεσις κ.λ.π., δὲν ἐκπληροῖ αὐτὴν τὴν ἀπαίτησιν, διότι δὲν εἶναι συνεταγμένον σύμφωνα μετὰ τὴν γραμματικὴν οὔτε τῆς καθαρεύουσας οὔτε τῆς δημοτικῆς.

Ἐχει ἐπιρροήματα γραμμένα μετὰ ο (γῦρο γῦρο) χωρὶς ἐνωτικόν, ἔχει ὀνόματα ἀρσενικά μετὰ περισπωμένη (ὁ ἀγῶνας), ὀνόματα θηλυκά μετὰ περισπωμένη (γλῶσσα - κλῶσσα). Πληθυντικὸς ἀριθμὸς μετὰ ὀρθον πότε μετὰ αἰ πότε μετὰ οἱ π.χ. αἱ εὐχές, οἱ μαθηταὶ (ὀρθον οἱ εὐχές — οἱ μαθητές). Ὄνόματα θηλυκά σὲ ἰ χωρὶς οἶγμα: εὐχαρίστησι, ἐπιβλεψί, τάξι, φράσι. Βάζει περισπωμένη εἰς τὴν αἰτιατικὴν π.χ. βασιλιᾷ, ἀλλοῦ μεταχειρίζεται -πτε- πτερά, ἀλλοῦ φτ- φτειάνουν, ἀδέλφια, ἐξαδέλφια, ἡλθε, ἀγγελος, φύλαξ, ἑορτὲς κ.λ.π. Ἄλλοτε θέτει συλλαβικὴ αὔξησιν καὶ ἄλλοτε τὴν παραλείπει.

Ὑποτακτικὴ μετὰ ὑπογεγραμμένη α, η κλπ.

Αὐτὰ ὅλα, κατὰ τὴν γνώμην μας, πρέπει νὰ διορθωθῶν κατὰ τὴν γραμματικὴν τῆς δημοτικῆς ἢ τῆς καθαρεύουσας, νὰ ἰσχύσῃ μὴ καὶ νὰ καταργηθῇ αὐτὴ ἡ θανατηφόρος διγλωσσία. Εἰς τὰς μικρὰς τάξεις νὰ γράφεται καὶ διδάσκειται ἡ γλῶσσα τῆς οἰκογενείας (ἡ ἁπλὴ δημοτικὴ) καὶ σὺν τῷ χρόνῳ καὶ προοδευτικῶς νὰ φθάσῃ εἰς τὴν ὁμιλουμένην.

Α. Δέλλιος

ΑΠΑΝΤΗΣΗ ΣΕ ΜΙΑ ΚΡΙΤΙΚΗ ΤΟΥ κ. ΔΕΛΜΟΥΖΟΥ

Τοῦ κ. Β. Γ. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗ
πρώην Ἐπιθ. Στοιχ. Ἐκπ)σεως

Σέ ὅσους ἔλαχε ὁ κλῆρος νὰ διδάσκουν παιδιά καί ν' ἀναπνέουν τὸ χνῶτο τῆς σχολικῆς αἰθουσας, αὐτοὶ εἶναι σὲ θέσι νὰ γνωρίζουν πόσο ἀληθινὰ ὥρατο ἀπόκτημα γιὰ ἓνα παιδί εἶναι ἓνα ὥρατο βιβλίον καὶ πόσο μεγάλη εἶναι ἡ μορφωτικὴ του ἀξία πού ἀσκεῖ στὴν ψυχὴ του. Τὸ γράψιμο ὁμως ἑνὸς βιβλίου καλοῦ δὲν εἶναι ἀπὸ τὰ εὐκόλα ἐπιτεύγματα. Οἱ λογοτέχνες πού χειρίζονται ἐπιδέξια τὸ γραπτό λόγο καὶ θὰ μπορούσαν νὰ γράψουν, συνήθως δὲν ξέρουν καλὰ τὴν παιδικὴ ψυχὴ. Καὶ οἱ παιδαγωγοὶ πάλι πού τὴν ξέρουν, δὲν εἶναι συνήθως λογοτέχνες.

Στὴν πατρίδα μας χρόνια τώρα τὰ βιβλία τὰ ἀναγνωστικά τὰ γράφουν ἄνθρωποι πού ἐργάζονται ἀθόρυβα, ἄνθρωποι ταπεινοί. Διδάσκαλοι καὶ ἑπιθεωρητές. Ὅλοι αὐτοὶ ἔχουν προφέρει ἀτίμητες ὑπηρεσίες στὸ παιδί, ὕψωσαν τὴν ποιτικὴ στάθμη τοῦ ἀναγνωστικοῦ καὶ τὸ δημότικὸ σχολεῖο τοὺς χρεωστεῖ πολλά. Τέτοιοι εἶναι οἱ Ἀνδρεάδης, οἱ Παναγόπουλοι, οἱ Κοντογιάννηδες, οἱ Συκώκηδες, οἱ Δουκήδες, οἱ Σακκάδες καὶ τόσοι ἄλλοι πού τὴ στιγμή αὕτὴ δὲν τοὺς φέρνω στὸ νοῦ μου. Πλὴν ὁμως σ' αὐτοὺς ἔχομε καὶ ἐκείνους πού κρίνουν, πού γράφουν κριτικές. Καὶ μιὰ καλὴ κριτικὴ, ἀμερόληπτη καὶ εὐλικρινὴς, χειραγωγεῖ, διορθώνει, κατευθύνει. Εἶναι καὶ αὕτὴ μιὰ δημιουργία.

Μὲ τέτοιο μάτι γιὰ τὴν κριτικὴ ἐπῆρα νὰ κοιτάξω τὰ ὅσα ἔγραψε γιὰ τὰ ἀναγνωστικά τοῦ Δημοτικοῦ στὸ περιοδικὸ «Παιδεία καὶ ζωὴ» ὁ κ. Δελμούζος. Κριτικές του γιὰ ἀναγνωστικά εἶχα διαβάσει καὶ ἄλλες φορές. Μὰ τὴ φορὰ ἐτούτῃ τὴν ἐπρόσεξα πὸ πολὺ, γιὰτ' εἶχα γραμμένο καὶ δικό μου ἀναγνωστικὸ τῆς Β' Δημοτικοῦ. Τὸ βιβλίο μου αὐτὸ τὸ εἶχαν κρίνει προηγουμένως δύο ἔγκριτοι παιδαγωγοὶ μὲ πείρα, μὲ σπουδὲς στὸ ἐξωτερικόν, πού κατέχουν θέσεις ἀνώτερες καὶ εὐδοκίμησαν στὸ ἔργο τους. Οἱ ἄνθρωποι αὐτοὶ ἔκαμαν γιὰ τὸ βιβλίο μου ἐκθέσεις κολακευτικὲς καὶ τὸ Ἐκπαιδευτικὸ Συμβούλιο τὸ βράβευσε μὲ πρῶτο βραβεῖο.

Μὰ ὁμως τί κρίμα! Ὡσπὺν νὰ χαρῶ τὰ ἐπινίκια, βρέθηκα ἀπ' τὸ ξενίδι τῆς δόξας πού μ' ἀνέβασαν οἱ κριτές, στὸ ναδίρ τῆς ταπεινώσεως πού μὲ κατέβασε ἡ κριτικὴ τοῦ κ. Δελμούζου. Αὐτὸς βρῆκε τὸ βραβευμένο βιβλίο μου χειρότερο ἀπ' ὅλα. Καὶ τώρα κάθομαι καὶ συλλογιέμαι.

Τί θὰ λένε τίχα οἱ διδάσκαλοι καὶ οἱ φίλοι μου, ὅμα διαβάσουν τὴν κριτικὴ του αὐτῆς; Ποιὺς δὲ θὰ τὴν πιστέψῃ γιὰ σωστὴ μιὰ πού τὴ γράφει ὁ κ. Δελμούζος; Καὶ ποιὺς θὰ πιστέψῃ σ' ἐμένα, ἂν ἀντιπαρρηγήσω πὺς ὁ ἄνθρωπος αὐτός, ἂν καὶ παιδαγωγός, ἔχη ἐσφαλμένους γνώμης μὲ τὸ νὰ μὴ θέλῃ νὰ καθοδηγήσῃ καὶ συμβουλευθῇ τὰ παιδιά, ἀλλὰ νὰ τὰ ἀφήνῃ μὲ ἀσυνέτῃ ἀνατροπῇ τους καὶ πλεόντως νὰ λέγουν καὶ νὰ κάνουν ὅ,τι θέλουν; Κι' ἐπειδὴ ἐγὼ στὸ βιβλίο μου θέλω τὰ παιδιά μὲ φρό-

νιμα, ἦσυχά καὶ τακτικά, ὀλιγομίλητα, μ' εὐγενικοὺς τρόπους, τὰ ἔβαλε μὲ τὸ ἀναγνωστικό μου καὶ θυμῶναι μὲ τὴν μικρὴ Ἀσπασία (σελ. 185) γιὰτὶ τὸ κορίτσάκι αὐτὸ ὅταν μιλῇ μὲ μεγαλυτέρους του μεταχειρίζεται καὶ τὶς λέξεις κύριος καὶ κυρία καὶ ὅταν τρώγῃ φροντίζει νὰ μὴ λερῶνι τὸ φορεματάκι του. Στὴ σελίδα 41 δὲν ἀρέσει πάλι στὸν κ. Δελμούζο ὁ Ἀντωνάκης γιὰτὶ δίνει ὑπόσχεσι στὸν πατέρα του πὺς δὲ θὰ ξαναπηγαίῃ μὲ κακὰ παιδιά. Ὅπως καὶ θεωρεῖ πάλι ἀκατάλληλο τὸ διδάγμα πού γράφω γιὰ τὰ παιδιά πὺς τὴ Μεγάλῃ Ἑβδομάδῃ πρέπει νὰ εἶναι προσεκτικά καὶ νὰ μὴ ξεφωνίζουν γιὰτὶ σταυρώνεται ὁ Χριστὸς μας.

Ἀλλὰ τί θέλει λοιπὸν ὁ κ. Δελμούζος; Δὲ βλέπει πὺς τὰ κομματάκια αὐτὰ ἔχουν τόση ζωτάνια καὶ εἶναι παρμένα ἀπὸ τὴ γύρω ζωὴ; Γιὰτὶ ἀποκλείει τὶς συμβουλές; Δὲν παρακολουθεῖ τὸν πατέρα, τὴ μητέρα, τὴ γιαγιά, τί κάνουν ὅλη μέρα; Δὲ συμβουλευοῦν, δὲν καθοδηγοῦν; Δὲ συμβουλευοῦν τὰ παιδιά τους νὰ μὴ κακολογοῦν, νὰ μὴ λέγουν ψέματα, νὰ φοβοῦνται τὸ Θεόν, νὰ μὴ ξεφωνίζουν, νὰ μὴ κρεμοῦν τενεκέδες στὰ σκυλιά, νὰ μὴ γρασουνοῦνται; Κενὲς ἡθικολογίες εἶναι τὰ λόγια αὐτά; Καὶ τί τὸν πειράζει ὁ γλυκερὸς τόνος τοῦ βιβλίου μου; Δὲ μιλοῦμε χαϊδευτικά καὶ ἡμερὰ στὰ παιδιά; Δὲν προσέχει πόσα χαϊδευτικά ἀραδιάζουν οἱ μητέρες στοὺς γιούς τους καὶ μὲ πόση ἀγάπη καὶ καλωσύνη προσφέρονται; Πού ἄλλοῦ θὰ ἐκδηλώσης τρυφερότητα, ἂν δὲν τὴν ἐκδηλώσης στὸ παιδί;

Ἐπιμένω στὴ γνώμη μου πὺς οἱ ἰδέες τοῦ κ. Δελμούζου πάνω στὰ ζητήματα αὐτὰ εἶναι σφαλερὲς καὶ λαθεμένες. Τὶς γνώμης αὐτὲς εἶχε καὶ ὅταν ἄνοιξε τὸ παρθεναγωγεῖο στὸ Βόλο καὶ ἀνασπώθηκαν ἐκεῖ τὰ σύμπαντα. Τὶς ἰδίες εἶχε καὶ ὡς διευθυντῆς στὸ Μαράσλειο καὶ ἔγιναν καὶ ἐκεῖ τὰ ὅσα ἔγιναν. Τὸ ἴδιο πνεῦμα κυριαρχεῖ καὶ στὶς μελέτες πού δημοσίευε στὰ Δελτία τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ Ὀμίλου καὶ στὰ βιβλία του: «Τρία χρόνια δάσκαλος, πὺς πῆρα τὰ παιδιά», «Δημοτικισμός καὶ παιδεία», «Οἱ πρῶτες προσπάθειες στὸ Μαράσλειο». Ἀπ' ὅσα ἀναγνωστικά μῆκαν ὡς τώρα στὸ δημοτικόν, δύο ἀναγνωρίζει ὡς ἄριστα καὶ τ' ἀναφέρει συχνά: Τὸ ἀλφαβητάριο μὲ τὸν ἥλιο καὶ τὰ ψηλὰ βουνά, τοῦ Ζ. Παπαντωνίου. Τὸ πρῶτο, ἂν καὶ φέρῃ καὶ τὴν ὑπογραφή του, μυρίζει πολὺ Ἀνδρεάδῃ. Θὰ ἦταν εὐτύχημα ἂν εἶχαμε ἓνα ἀναγνωστικὸ καθαρὰ δικό του. Θὰ βλέπαμε ἐπὶ τέλους τί θέλει καὶ ἂν ἦταν καλὸ δὲ θὰ ὠφελοῦσε μονίχα τὰ παιδιά, ἀλλὰ καὶ γενικότερα τὴ βιβλιογραφία μας.

Γιὰτὶ ἀποφεύγει νὰ τὸ κάμῃ; Γιὰτὶ δὲ μιμεῖται τὸν Χαρῖσιο Παπαμάρκου, τὸν Π. Π. Οικονόμου, τὸν Μιλτ. Βρατσάνο καὶ ἄλλους παιδαγωγούς, πού καὶ ἀναγνωστικὰ ἔγραφαν καὶ τοὺς διδασκάλους ἐνεθάρρυναν καὶ σταῖθηκαν ἑψηλὰ στὴ συνείδησί τους; Ἄν κάμῃ τὸ ἴδιο καὶ αὐτός, τότε κανένας δὲν θὰ τοῖμῃ νὰ τοῦ ἀντιμῆλῃ, ὅπως ἐγὼ τώρα, οἱ κριτικὲς του θὰ γίνωνται σεβαστιές γιὰτὶ θὰ ἔχουν ἀντίκρουσμα τὰ ἀναγνωστικά του καὶ δὲ θὰ γυρίζουν στὸ κενὸ σὺν ἀερόφουσκες γεμῖτες ἀπὸ φρέσκο κοπανιστὸν ἀέρα.

ΑΠΑΝΤΗΣΙ ΣΕ . . .

ΕΠΙΚΡΙΣΕΙΣ

"Απ' τὶς στήλες ἐνὸς καλοῦ παιδαγωγ. περιοδικοῦ μας ἐξορίχτηκαν τὰ πρῶτα πηρὰ ἐναντίον τῶν ἀναγνωστικῶν τῆς τρέχουσας τετραετίας. Ὁ συντάκτης αὐτοῦ τοῦ λιβελλογραφήματος, πού τὸ διαποτίζει πέρα ὡς πέρα μιὰ ἐναργέστατη ἐμπάθεια, μᾶς δείχνει ὅτι, κάθε ἄλλο, παρὰ ἐποικοδομητικὴ κριτικὴ θὰ κάμῃ στὴ συνέχειά του. «Οὔτε ἴχνος παιδαγωγικῆς πνοῆς . . . οὔτε γραμμάριο παιδικότητος . . .», «δὲν βγῆκε ἡλῶς ἀνάπτηρο, ἀλλὰ ἐξαμβλωματικό, ἀλλοιθῶρο, παραλίτικό . . .». Ἐτοίμιζαι γιὰ τὰ καινουργία ἀναγνωστικά. Φυσικά δὲν ὑπάρχει διάθεση γιὰ εὐεργετικὴ κρίση, γιὰ ἀπεφθῆ κριτικὴ. «Τὰ πάντα κακῶς ἐτέθησαν» σαλπίζει. Τίποτα δὲν τοῦ ἀρέσει . . . Νυχιλιστικὸ πνεῦμα ἀπὸ βούκινο ροσηροῦ ἀντιγρησία. Ἄν θέλῃ νὰ μᾶς πείσῃ—γιατὶ ἡμεῖς πάσχομε ἀπὸ πρεσβυωπία—ἄς μὴ χρησιμοποιοῦν γιὰ ὑπόβαθρο οἱὸς μύθρους του κάποια ἐπουσιώδη Ἀχιλλεῖα σημεῖα, πὺν πάντα θὰ ὑπάρχουν σὲ κάθε εὐκὸ ἢ πνευματικὸ δημιούργημα, ἀλλὰ νὰ βρῇ καρκινώματα πὺν ἔχουν ἀρνητικὴ ἐπίδραση στὴν ψυχοπνευματικὴ ὑπόστασι καὶ ἐξέλιξι τῶν παιδιῶν. Μάλιστα καὶ ν' ἀντιπαραβάλλῃ ἀποσπάσματα ἀπ' τὰ, ἔστι κακῶς, παραμέρισθέντα ἀναγνωστικά ἢ καὶ συνοπτικά νὰ ἀναφέρῃ τὴν πρωτότυπὴ των συγκρότησι ἑλῃς. Αὐτὸς πὺν κρίνει πρέπει κατὰ συνέπειαι καὶ ν' ἀξιολογῇ. Πρόσθετα ὑποβάλλω τὰ ἐρωτήματα σὺ συντάκτη τοῦ κερανο . . . γραφήματος: Πότε δ' ἴδιος κατῶρθωσε νὰ μελετήσῃ τὰ ὑποβληθέντα ἀναγνωστικά καὶ νὰ τ' ἀξιολογήσῃ ὅπως τ' ἀξιολογῇ; Μὲ ποιά δεδομένα ἔβγαλε τὰ συμπεράσματα; Ἐκαμε σύγκρισιν μετὰ τῶν ὑποβληθέντων; Ἡ μήπως κῦταξε τὰ ἐγκριθέντα καὶ τοὺς ὅρους τῆς . . . «προκρίσεως»; Τὰ ἄλλα πὺν ἀδικιήθηκαν ἐκπληροῦσαν τοὺς ὅρους; Ἀκόμη μήπως τὰ ἐγκριθέντα εἶναι τὰ ἄθλια ἀνάμεσα στὰ ἀθλιέστερα; Δὲν μᾶς λέγει ἂν ὁ ἴδιος εἶναι ἀπ' αὐτοὺς πὺν ἀνασκουμπώθηκαν. Ἄν ναι, ἄς ἰδοῦμε καὶ ἡμεῖς λίγη φάτσα ἀπ' τὴν οἰκοδομὴν του. Ἐχομε ὅλη τὴν καλὴ πρόθεσιν νὰ πειθοῦμε καὶ νὰ τοῦ σφίζουμε τὸ χέρι. Ὅπως βλέπει, αὐτὰ πὺν λέμε δὲν εἶναι μονολιθικά. Ὑπάρχει περιθώριον. Ἄν ὅμως εἶναι φερέφωνο καὶ χωρὶς πιξίδα προσωπικὴ ἀκολουθίῃ μιὰ κατὰ παραγγελία ρῶτα μὲ τὰ δεκανίκια ἐωλῆς ἐπιχειρηματολογίας, ἀδικεῖ τὸν ἑαυτὸ του. Τὸν ἀδικεῖ, γιατί ξέρουμε ὅτι πρόκειται γιὰ παιδαγωγὸ μὲ εὐρεία ἐγκύκλιαι μόρφωσιν. Ἐπειτα ὑπάρχει μιὰ ἱποσημείωσι σὺ τέλος τοῦ ἀρθρου του πὺν τὸν φέρει σὲ ἀντίφασιν. Γιατί, ἀφοῦ ἀπαρχῆς στέλνει ἀνελέητα αὐτὰ τὰ «εὐλικά ἐμπορεύματα τῆς πιάτσας» στὴ γκαλοπίναι τῆς καταδίκης, πὺν παραδέχεται ὅτι ὑπάρχουν «πλεονεκτήματα»; Δὲν τὰ βλέπει ἑλλειπτικά, ἀνεκμῶστα, ἀλλὰ σάν τὴ χειρότερον, τροχί. Ἐπὶ τοῦ ἐκτελέσαντος — ὅπως εἶναι γραμμένη ἡ ὑποσημείωσις — αὐς αὐτοῦ. Κι' ἂν αὐτοῦ σπῇ τὸν αὐτὸν σπῇ τὸν «πλεονεκτήματος», νὰ πέσῃ σὲ διαδοχικὰς ἀντιφάσεις. Ἐπὶ αὐτοῦ ὅλα αὐτὰ δὲν βλέπον τοῦ ἑαυτοῦ γιατί ἐπισφραγίζονται τοῦ γραφτοῦ του μὲ τὸ «Ἐπὶ ποταχὰ αὐτοῦ πῶς αὐτοῦ»

BIBΛΙΟΚΡΙΣΙΑΙ

ΧΑΡΗ ΣΤΑΘΑ – ΟΡΕΣΤΗ ΓΑΛΗΝΟΥ

“ΟΜΙΛΙΑΙ ΔΙΑ ΤΑΣ ΣΥΓΚΕΝΤΡΩΣΕΙΣ ΓΟΝΕΩΝ..

Εἶναι τόσες πολλές οἱ ἐργασίες, μὲ θέματα παιδαγωγικῆς καὶ διδακτικῆς φύσεως, ποὺ βλέπουν, τώρα τελευταῖα, τὸ φῶς τῆς δημοσιότητος, ὥστε νὰ βάζουν σὲ σκέψεις κάθε μελετητὴ τους καὶ νὰ γεννοῦν ἕνα σωρὸ ἐρωτήματα καὶ ἀπορίες. Καὶ διερωτᾶται κανεὶς: Τὸ πλῆθος αὐτὸ τῶν τυπωμένων ἐργασιῶν εἶναι ἐνδειξη ὠριμότητος καὶ πνευματικῆς εὐφορίας; Εὐρυσκόμεθα σὲ ἕνα μεταπολεμικὸ ἀνθίσμα τῆς Παιδαγωγικῆς Ἑπιστήμης ἢ διανύοιεν περίοδον πνευματικῆς στεριότητος καὶ ὅλοι ἢ οἱ περισσότεροι συγγραφεῖς Παιδαγωγικῶν δοκιμῶν δὲν ἐπιτυγχάνουν τίποτε ἄλλο παρὰ νὰ ἀναμασήσουν ὅ,τι εἶναι πλέον καθιερωμένο καὶ παραδεκτό; Τὸ παρὰ πάνω εἶναι ἀπορίες ποὺ ἀντιμετωπίζει κάθε φορὰ ἐκεῖνος ποὺ θὰ προσπαθῇ νὰ χαρακτηρίσῃ καὶ τελικὰ νὰ ἀξιολογήσῃ τὶς πνευματικὰς αὐτὰς δημιουργίας.

Προσωπικά πιστεύω, πώς; δεν είναι εύκολο, αλλά και όρθο να άπαντήση ή κριτική με ένα κατηγορηματικό Ναι ή με μίαν απόλυτη άρνηση, γενικής εφαρμογής. Ένῳ ώρισμένες από τις δημοσιευόμενες έργασίες δέ αποτελούν παρὰ άποτυχημένες παραλλαγές και κακής ποιότητας κεντήματα και στολίδια σέ γνωστά και από καιρό κλεισμένα θέματα· ένῳ δέν διαπιστώνονται παρὰ ώς φροντίδες φορμαρίσματος κλασσικών Παιδαγωγικών Άρχων, σέ μοντέρνα δήθεν καλούπια, με έκδηλα τά σημάδια τής προτερότητας και επαναλήψεως, άντιθέτως μάλιστα ώριθμός από αυτές παρουσιάζουν πρωτοτυπία τόσο ώς πρὸς τόν τρόπο με τόν όποϊον συλλαμβάνουν τό θέμα, ξεδιπλώνουν τό παιδαγωγικό Πιστεύω του συγγραφέως, όσο και ώς πρὸς τήν μορφή με τήν όποία έρευνοῦν και ύλοκληρώνουν τή μελέτη αὐτοῦ. Κάτι τέτοιες έργασίες είναι εκείνες, οι όποιες τό έργο τής Άγανθς δέν τό διερευνοῦν μόνον ώς άποστολήν του Σχολείου, αλλά τό ξεετάζουν ώς θέμα εύρισκόμενο σέ στενή συνάρτηση με τήν οίκογένεια και τό έμψυχο και άψυχο περιβάλλον.

Μιά τέτοια εργασία, με απαιτήσεις κατατάξεώς της
στις προσπάθειες πρώτης γραμμής, είναι καὶ τὸ τελευ
ταίω κυκλοφορῶν βιβλίον τῶν Σααθᾶ — Γαληνοῦ.

Ὁμιλῖαι διὰ συγκεντρώσεις γονέων ἐπιγράφεται

στὰς. *Ὅσον γὰρ τὸ ἐπιχείρημά του, ὅτι ἦταν λίγο τ
χρον. διάστημα γιὰ νὰ κριθοῦν τὰ 30—50 ἀναγνω
στα—30 ἢ 50 ἦσαν; γιατί ἔτσι στήν τύχη πετά
αὐτοὺς τοὺς ἀριθμοὺς; — θὰ μπορούσε κανεὶς ν
ἀπαντήσῃ ὅ. ὁ χρόνος αὐτὸς ἦταν ἀρκετός. Ἐν
ἤντα ὁλόκληρες μέρες, μὲ τίς διαθέσιμες μόν
ὥρες εἶναι περισσότερο ἀπὸ πολλές. Ἄν πάλ
ἄπως ἰσχυρίζεται, τοῦ ἔλε κάποιος κριτὴς αὐτὰ π
ἀναμνηστικῶς. Ἐπομένως ἐπάρχει περίπτωση ὅσων
δυνατά. Καὶ θὰ πρέπῃ κατὰ τὴν ταπεινὴ μου γν
μὴ νὰ τραβῶ τὴν αἰχλαία.

Δ ΑΝΔΡΙΟΠΟΥΛΟΣ
Δημ)λος—Μεγαλόπολις

«Βεβαίως πάνω σ' αυτό το θέμα, στο φλέγον θέμα του καιρού, έχουν τελευταία κυκλοφορήσει, σε πρωτότυπο ή σε μετάφραση, μερικές εργασίες. Όμως καμμία απ' αυτές δεν αντιμετωπίζει το πρόβλημα της συνεργασίας σχολείου και οικογένειας σ' όλο το βάθος και το πλάτος του και συγχρόνως ως θέμα τεχνολογικής του Διδ/λου και άμεσου ενδιαφέροντος των γονέων.

Στην εργασία των Σταθά — Γαληνού (άλλάζουν τα πράγματα. Άμέσως από τις πρώτες σελίδες αντιλαμβάνεται ο αναγνώστης με πόση σοβαρότητα έχουν καταπιαστή το θέμα οι συγγραφείς, και πόση βαρύτητα δίνουν στον παράγοντα «Σπίτι» διά την έπιτυχίαν της Άγωγής. Άκόμη διάχυτος είναι, μέσα στις σελίδες του έργου αυτού, ο πόνος για την μικρή ή μεγάλη κακοδαιμονία που δέρνει το σχολικό έργο μας και ολοζώντανη ή διάθεση να συμβάλλουν, κατά δύναμιν, στην άρση της.

«Το βιβλίο αυτό έρχεται να βοηθήση τις προσπάθειες των συναδέλφων».

«Κατεβλήθη προσπάθεια να διαπραγματευθούμε τα θέματά μας στον τύπο μιās έκλαϊκευμένης Παιδαγωγικής» και παρά κάτω, τα χαρακτηριστικώτατα και γεμάτα παλμό και αγάπη για το Σχολικό έργο λόγια:

«Προσπαθήσαμε να γίνουμε αντίληπτοι απ' όλους τους γονείς. Οι όμιλίες πρέπει να είναι για όλους και όχι για τους δάίλους». Λόγια λακωνικώτατα, αλλά τόσο περιεκτικά. Άν οι γονείς έγνωρίζαν; Άν οι γονείς ήθελαν και τέλος αν οι σκαπανείς του Πολιτισμού, οι διδάσκαλοι, είχαν στη διάθεσή τους τα άπαιτούμενα μέσα, άσφαλώς μιá καλύτερη Έλληνική Κοινωνία θα έδημιουργείτο. Έλληνική Κοινωνία όπως την ώραματίστηκε το Έλληνικόν Πνεύμα και την διαισθάνθηκε ή Χριστιανική Ψυχή.

Το γεγονός, ότι το βιβλίο των Σταθά — Γαληνού περιλαμβάνει, εν πλήρει ανάπτυξει, 15 εν όλω θέματα, αυτότελές το καθένα, λύει κατά τον καλύτερο τρόπο το Δήλιο πρόβλημα της έξευρέσεως θεμάτων διά τις άλλες κάλληλες συγκεντρώσεις γονέων. Το γενικόν θέμα της «Συνεργασίας του Σχολείου και της οικογένειας» χωρίζεται σε μερικώτερα θέματα και το καθένα, όπως έρευνάται στο βιβλίο, αποτελεί ιδιαίτερο θέμα συγκεντρώσεως. 15 εν όλω θέματα εν πλήρει αναλύσει. Ύλικό, δηλαδή, για 15 συγκεντρώσεις γονέων, όσες πραγματοποιούνται σε διάστημα 2 σχολικών έτών. Άλλά δεν είναι μόνον τα πλήρως ανεπτυγμένα θέματα. Στο τέλος του έργου παρατίθενται έτερα θέματα ήμιανεπτυγμένα, όπως: «Πλουτίζετε τις γνώσεις των παιδιών σας», «Άνάγκη ανάπτυξεως Θρησκευτικότητας στα παιδιά» κ.λ.π. κ.λ.π., με τα όποια ο νέος ιδίω συνάδελφος θα εύρη την εύκαιρία να άσκηθῇ στη διαπραγμάτευση Παιδ. θεμάτων.

Άκόμη δίδεται ή εύκαιρία, στον κάθε διδάσκαλο, να προσαρμόση τις ήμιανεπτυγμένες αυτές όμιλίες εις τας επικρατούσας συνθήκας του χωριού, όπου ύπηρετεί, να τις τροποποιήσῃ, σε σημείο που να τις καθιστῇ περισσότερο άφομοιώσιμες από τους άκροατάς γονείς. Θά ήταν πολύ εύκολο να γραφῇ ένα δεύτερο βιβλίο, ως Κριτική τρόπον τινα, έπάνω στην εργασία αυτή. Είναι πάρα πολλά τα σημεία τα όποια κεντούν τη διάθεση της κριτικής δια περαιτέρω άνάλυσης του περιεχομένου της. Άς τελειώσωμε όμως.

Έκείνο που ξεχωρίζει, αν έξετασθῇ ή εργασία από άποψη μορφής, είναι ή έξαιρετικά στρωτή γλώσσα της. Άν έξαιρέσουμε ένα μόνον θέμα, το άποστον είναι δο-

λεμένο σε μιάν κρέουσαν καθαρεύουσαν, όλα τα υπόλοιπα θέματα είναι δοσμένα στη Δημοτική, σε μιá Δημοτική λυτρωμένη από τις άκρότητες των άδιαλλάκτων φίλων της. Διαβάζοντας κανείς έχει την έντύπωση πως κρατεί στα χέρια του λογοτέχνημα δοκίμου πλέον συγγραφώς, ένα πεζό τραγούδι, ένα ποίημα. Καμαρώστε και άπολαύστε λίγα λόγια, παρμένα έτσι στην τύχη, από το θέμα «Η οικογένεια ως παράγων Άγωγής».

«Μεταγχολία συνέχει τον Άδάμ μέσα στον Παραδεισένιο Κόσμο. Κι' όταν νοϋς, πόθος και έρωτας πρὸς την Ζωήν συνδυασθούν με την κίνηση, όταν όλα γύρω του ξυπνούν και τον καλοῦν στο πανηγύρι, τότε άθελαι ή θελητά τα πάντα υποτάσσονται στη θέλησή του.

Η Εῦα είναι ή γονιμοποιημένη σκέψη. Μία ύπαρξη που ύπόσχεται πολλά. Πόθος, χαμόγελο, έλπίδα, δάκρυα, χαρά, φωτολουσμένα μέσα στο άχνό δειλινὸ του Παραδείσου, έφεραν στη Γῆ τη συνισταμένη όλων των άνησυχιών του Άδάμ και της Εῦας, το φέγγος όλων των έλπίδων των, τον καρπὸν των έπιθυμιῶν των, τὰ Παιδί. Καί σκυμμένοι στο προσκεφάλι του προσπαθούν ο καθένας να άνακαλύψῃ ένα κομμάτι του είναι του». Δεν γνωρίζω προσωπικά τους συγγραφείς, όμως όπου κι' αν είναι άς δεχθούν τα θερμά μου συγχαρητήρια. Τους άξίζει ένας μεγάλος έπαινος. Έκοπίασαν πολύ. Αυτό είναι άναμφισβήτητο. Όμως, άς είναι βέβαιοι, πως άφουγκράστηκαν τους παλμούς και συνέλαβαν τους πόθους της διδασκαλικής ψυχῆς. Μίλησαν μέσα σ' αυτήν. Με την προσπάθειά τους αυτή έδωσαν ένα έργο πρώτης διαλογῆς που τους τιμᾷ και τους δίνει μιá ξεχωριστή θέση στη σειρά των άφανών σκαπανέων της άναμορφώσεως της Έλληνικής Παιδείας. Το έργο τους γίνεται μοναδικὸ βοήθημα και οδηγὸς σε κάθε Διδάσκαλο και σε κάθε Γονέα. Άκόμη σε κάθε ανθρώπινη ψυχή που φλογίζεται και πυρπολείται από τα Ίδεώδη μιās τελειότερας Άγωγῆς, ή όποία θα έχῃ ως σκοπὸ την δημιουργία τελειότερου Πολιτισμοῦ, δημιουργία ενὸς τελειότερου ανθρώπινου τύπου, όπως τον φαντάζεται και προσπαθεῖ να έπιτύχῃ ο ύπέρροχος Έλληνοχριστιανικός Πολιτισμός.

ΚΩΝ. ΑΓΓΕΛΙΔΗΣ

*

“ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗ ΤΟΥ ΕΥΑΓΓΕΛΙΟΥ,” ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ ΝΑΚΟΥ

«Τὸν άγωνα τὸν καλὸν ήγωνίσαι... Δοιπόν από-
κειται μοι ὁ τῆς δικαιοσύνης στέφανος» (Παῦλος).

Έτσι πρέπει νά έπιβεβαιωθῇ τὸ τελευταίον έργο τοῦ Έπιθεωρητοῦ Ἀμαλιάδος κ. Παναγιώτου Νάκου, ποῦ εἶδε τὸ φῶς αὐτὸν τὸν καιρὸ ὑπὸ τὸν ἀνωτέρω τίτλον.

Πρόκειται γιὰ μιὰ εργασία πραγματικῶς ἀξιόλογη καὶ σημαντικῇ, ποῦ περιχέλει σὲ σύνολὸ τῆς βαθύτατης φιλοσοφικῆς έννοιαι καὶ ἀνδύωναι τὸν ἀνθρώπου ὑπεράνω τῶν γένων. Ἐκεῖ ποῦ εὐαγγελίζεται, ἡ ἀπόλυτη ταπεινότης καὶ κρυσταλλοῦται κατω ἀπὸ τὸ φέρον τῶν ποταμῶν ἡ ψυχή, νά κινῆται γύρω σ' ὅλες τῆς πτυχῆς τῆς ζωῆς.

Ὁ συγγραφεὺς με τὴν ἀριστοτέλη, σεμνότητα καὶ πνεύμα διακρίνει τὴν ἀπὸ τῆς ἐπιστημονικῆς κατασκευῆς καὶ τῆς μεθοδολογίας καὶ κατασκευῆς, καθορίζοντι νά μιὰ παρουσία μιᾶς ἐργασίας, σπάνια σὲ εἶδος τῆς, ἀν λαβῶμε ὑπ' ἑφιν μάλιστα τὴ σημερινή ἀπομακρυνση τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τῆ μελέτης τῶν Γραφῶν, ἡ ὅποια ἀπὸ πολλοὺς θεωρεῖται ὡς ἀσχολία ὑπὲρ τῆς ζωῆς.

Ἀπέδειξε, μὲ ἀδιάσειστα ἐπιχειρήματα, ὅτι ὁ Χριστὸς ὑπῆρξε Μάγας Διδάσκαλος καὶ Παιδαγωγὸς καὶ ὅτι ἡ ἀκτινοβολία τῆς φωταίνης προσωπικότητός Του μεταδόθη στοὺς μαθητάς Του, ἀπὸ τοὺς ὁποίους ἐφωτίσθησαν ὅλες οἱ ἐπαρχόμενες γενεαὶ μέχρι σήμερα.

Οἱ ἀντράνταχτες εὐαγγελικαὶ ἀλήθειαι ἐκκλητικευμέναι γίνονται ἄκοπα κτῆμα καὶ τοῦ πλείον ἁδου.

Μὲ παιδαγωγικὴν σαφήνειαν καὶ ἀκρίβειαν, μᾶς πείθει, ὅτι ὁ Χριστὸς διακρίνει σαφῶς ὅλους τοὺς παράγοντας τῆς ἀγωγῆς (οἰκογένεια, σχολεῖον, ἐκκλησία, κοινωνία, κράτος) θεωρώντας ὑπευθύνους ὅλους, γιὰ τὴ μὲρ-φωση ὅλων ὡς ἀληθινῶν Χριστιανῶν. Τὸ Εὐαγγέλιον, λέγει, ἡ ἀκένωτη παιδαγωγικὴ πηγὴ, μᾶς παρέχει πλούσια τὰ μέσα πρὸς τελειοποίησιν, ὥστε μὴ προσεκτικώτερη ἐξέταση τούτων θὰ μᾶς δείξῃ τὸ δρόμο τὸν ἀληθινόν, ποῦ θὰ μᾶς ὁδηγήσῃ εἰς τὴν εὐτυχία τῆς παρούσης καὶ μέλλουσας ζωῆς. Γιατὶ ὁ ἄνθρωπος, μακριὰ ἀπὸ τὸ Χριστό, ποτὲ θὰ συλλαβῇ κατὰ τὸ φηλότερον καὶ ὑπέρτερον ποῦ θὰ συμβιβάζεται μὲ τὶς βαυτερές ἐφάσεις του καὶ τὶς ἐσώτερες ἀνατάσεις του.

Κι' ἡμεῖς, ποῦ καυχόμεθα γιὰ τὸν ὀφθλὸ καὶ τίμιο τίτλο τοῦ Παιδαγωγοῦ, ἄς ἀτενίσωμε μ' εὐλάβεια τὸ θεῖο Διδάσκαλο καὶ, ὠδηγημένοι ἀπὸ τὸ φῶς τῆς λαμπρῆς διδασκαλίας του, ἔχοντες ὅπ' ἔψιν ὁρισμέναις προϋποθέσεις ψυχολογικὰς καὶ διάφορα διδακτικὰ ἀξιώματα, ἄς καθίσταμεν σταθερὰ τὸ δρόμο τῆς δημιουργίας ὄντων χαροακτῆρων, ἀκριβῶς ὅπως τὸν ἐχάραξε Ἐκεῖνος, ποῦ τόσο καλὰ ἔξερε τὴν πολυσύνθετη ἀνθρώπινη φύσιν.

ΤΟΥΤΑ ΤΡΙΦΩΝΟΠΟΥΔΟΥ
Διδύσσα Δεχαίνων

Διευθύνσεις συμφώνως τῷ ἀρθρῷ 6 § 1
τοῦ Α. Ν. 1092/1938:

Ἐκδότης: Διδ. Ὁμοσπονδία Ἑλλάδος
Πρόεδρος: ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΜΕΛΙΣΣΗΝΟΣ
Κατοικία: Ἀγρόφων 18 (Φιλοπάππου)

Διευθυντὴς Τυπογραφείου:
ΣΟΦΙΑ Κ. ΠΑΠΑΔΟΓΙΑΝΝΗ
Κατοικία: Ὁδὸς Ψαρῶν 41 — Ἀθήναι

Ἡ ΑΓΩΓΗ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΗ ΓΙΑ ΤΑ ΔΗΜΟΤΙΚΑ ΣΧΟΛΕΙΑ, ΘΕΟΔ. ΤΟΥΝΤΟΠΟΥΛΟΥ

Τελευταία ἐκυκλοφόρησε ἓνα ἀξιοπρόσεχτο βιβλίο τοῦ κ. Θεοδ. Τουντοπούλου Διδασκάλου Προτύπου Παιδαγωγικῆς Ἀκαδημίας Τριπόλεως, μὲ τίτλο «Ἡ ἀγωγή τοῦ Πολίτη γιὰ τὰ δημοτικά σχολεῖα». Διαβάζοντας τὸ βιβλίο τοῦτο σελίδα πρὸς σελίδα διαπιστώνει ὁ ἀναγνώστης, ὅτι τὸ διακρίνει μὴ λογικὴ συνοχὴ ἀξιοπρόσεχτη, μὴ ἐμπεριστατωμένη ἐξέτασι τῶν ἐννοιῶν ποῦ συνθέτουν τὴν ἰδέαν τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους καὶ μὴ βαθειὰ πίστις στὰ Ἑλληνικὰ Ἰδεώδη. Ἐξετάζονται λεπτομερικῶς ἓνα πρὸς ἓνα ὅλα τὰ στοιχεῖα ποῦ στήν ἑνωσί τους συνθέτουν τὸ νόημα τῆς Ἑλλάδος σὲ ὅλες τὶς μορφές, τὶς θυσίες, τοὺς ἡρώismus, τὴ διοικητικὴ τῆς Ἑλλάδος διάρθρωσι, τὴν οἰκογενειακὴ καὶ θρησκευτικὴ πίστι, τὸ δραματισμὸς τῆς καὶ τὴν ἐξαιρετὴ θέσι ποῦ ἔχει ἀνάμεσα στοὺς πολιτισμένους λαοὺς στὸ χρονικὸ διόγραμμα τῆς ἱστορικῆς τῆς πορείας, διαπνέεται ἀπὸ ἓνα ἐνθερμὸ ἐθνικὸ ἐνθουσιασμὸ καὶ μὴ ἐξαιρετὴ ἐθνικὴ λατρεία.

Ἐχει γραφῇ σὲ γλῶσσα ἀπλῇ, ρέουσα, φυσικὴ παιδική. Ἡ γλωσσικὴ τοῦ ἐνότητι καὶ συντακτικὴ τοῦ πλοκῇ τὸ καθιστοῦν ἀπλὸ καὶ ἀπαραίτητο σύμβουλον τῶν μαθητῶν τῶν δημοτικῶν σχολείων γιὰ μὴ τοῖς Ἑθνικῇ διαπαιδαγώγησι καὶ σφυρηλάτησι εἰς τὴν ἀπαλὰς συνειδήσεις τῶν τῆς ὕψλης Ἰδέας τῆς Πτρίδος. Τὸ βιβλίο αὐτὸ εἶναι τὸ μοναδικὸ στὸ εἶδος τοῦ στήν ἑλληνικὴ παιδικὴ βιβλιογραφία καὶ ἀποτελεῖ τὸν Ἑθνικὸν κώδικα καὶ τὸ ἐθνικὸ εὐαγγέλιον γιὰ τὸν τρόφιμον τοῦ λαϊκοῦ σχολείου. Οἱ γλωσσικὲς καὶ ἰδεολογικὲς τοῦ ἀρετὲς διευκολύνουν τὸ ἔργο τῆς Ἑθνικῆς ἀγωγῆς τοῦ Ἑλληνόπαιδος καὶ συνάμα καθιστοῦν τὸ βιβλίο αὐτὸ ἀπαραίτητο στοιχεῖον καὶ βασι προϋπόθεσι γιὰ μὴ πλούσια Ἑθνικὴ καὶ Ἑλληνικὴ διαπαιδαγώγησι τῆς νεολαίας τοῦ στοιχειώδους σχολείου.

Δημ. Βλαχιάς

Ἡ παιδαγωγικὴ δράσις παρουσιάζει εἰς ὕψιστον βαθμὸν τοὺς χαρακτηρὰς πάσης ἠθικῆς δράσεως: εἶναι δικαιοσύνη, ἀφοῦ προέρχεται ἀπὸ τὸν σεβασμὸν πρὸς τὸ παιδί· εἶναι ἀφοσίωσις, ἀφοῦ ἐκφράζει τὴν ὑποταγὴν τῆς παιδαγωγικῆς δυνάμεως εἰς τὸ καλὸν τοῦ παιδιοῦ· εἶναι ἐν ταύτῃ δικαιοσύνη καὶ ἀφοσίωσις, ἥτοι συνεργασία συνειδήσεων, ἀφοῦ ἐκφράζει τὴν ἀλληλεγγύην τοῦ ἐνηλικοῦ, ὅστις τοποθετεῖται εἰς τὸ ἐπίπεδον καὶ εἰς τὴν ὑψηλότητα τοῦ παιδιοῦ, καὶ τοῦ παιδιοῦ, τὸ ὁποῖον ἐργάζεται διὰ νὰ καταστῇ ἐνήλικος. Ὅταν αἱ διαφοροὶ αὗται ἀπόψεις τῆς σχέσεως μεταξὺ τῶν συνειδήσεων γίνονται πλήρως ἀντιληπτὰ, ἡ παιδαγωγικὴ πράξις, ὡς εἵπομεν συμφωνοῦντες μὲ τὸν Kerschenshteiner, γίνεται πραγματικῶς πράξις ἀγάπης. Ὁ σεβασμὸς τοῦ παιδιοῦ εἶναι συγχρόνως σεβασμὸς ἐκείνου τὸ δυνάμιον εἶναι ὡς παιδί καὶ ἐκείνου τὸ ὁποῖον θὰ γίνῃ ὡς ἐνήλικος. Ὑπάρχει εἰς αὐτὸ μὴ δύναμις λανθανούσης ζωῆς, μὴ δύναμις ἀκόμη ἀγνωστῆς, καὶ τὸ μυστηριώδες, ἴσως ἀπώτερος κίνδυνος καὶ ἴσως κατὰ τὸ ἀγαθόν, τὰ ὁποῖα τοῦ προσδίδουν κάποιον ἰερὸν χαρακτηρὰ. Ἀλλ' ὑπάρχει ἐπίσης εἰς αὐτὸ ἓνα μέλλον πλούσιον εἰς ἀκαθορίστους ἀκόμη θησαυροὺς, εἰς τοὺς ὁποίους κατεῖς δὲν ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ ἀρνηθῇ τὴν ἐκδήλωσιν. Ἡ ἀφοσίωσις πρὸς τὸ παιδί ἀπευθύνεται πρὸς ὅλας τὰς δυνατότητας αἱ ὁποῖαι ἐγκλείονται εἰς αὐτό, μὴ μίαν λέξιν, εἰς τὴν δημιουργικὴν ἐλευθερίαν τὴν ὁποίαν περικλείει καὶ τὴν ὁποίαν πρέπει νὰ τὸ βοηθήσωμεν νὰ ἀναπτύξῃ.

RENE HUBERT. Traité de pédagogie générale

Επιστημονικόν Βῆμα τοῦ ΔΙΔΑΣΚΑΛΟΥ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΚΔΟΣΙΣ ΤΗΣ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΚΗΣ ΟΜΟΣΠΟΝΔΙΑΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΕΠΙΘΥΝΤΗΣ ΣΥΝΤΑΞΕΩΣ: Ν. ΔΗΜΗΤΡΟΚΑΛΛΗΣ

ΕΤΟΣ Β — ΤΕΥΧΟΣ 9^{ον} — 10^{ον}
ΜΑΪΟΣ — ΙΟΥΝΙΟΣ 1955

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΞΕΝΟΦΩΝΤΟΣ 151 — ΑΘΗΝΑΙ
ΤΗΛΕΦΩΝΟΝ 36-547

Τιμή τεύχους . . . . . Δρχ. 5
Συνδρομή διὰ μὴ μέλη . . . . . » 50

Ο ΛΟΓΟΣ ΤΗΣ Α. Μ. ΤΟΥ ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΕΙΣ ΤΗΝ ΘΕΟΛΟΓΙΚΗΝ ΣΧΟΛΗΝ ΤΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΘΕΣΣΟΝΙΚΗΣ ΕΠΙ ΤΗ ΑΝΑΚΗΡΥΞΕΙ ΤΟΥ ΩΣ ΕΠΙΤΙΜΟΥ ΔΙΔΑΚΤΟΡΟΣ

Ἡ Α. Μ. ὁ Βασιλεὺς κατὰ τὴν τελετὴν τῆς ἀνακη-
ρύξεως τοῦ, τὸ Σάββατον 28 Μαΐου, ὡς Ἐπιτίμου
Διδακτοροῦ τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανε-
πιστημίου Θεσσαλονίκης ἐξεφώνησε τὸν κάτωθι
ἐμπνευσμένον λόγον :

Με μεγάλην χαρὰν ἀποδέχομαι τὴν γενο-
μένην καὶ σήμερον τιμητικὴν διάκρισιν ἐκ μέ-
ρους τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστη-
μίου Θεσσαλονίκης. Ἰσταμαι μὲ συγκίνησιν ἐπὶ
τὸ πνευματικὸν βῆμα τῆς μεγάλης
ταύτης πόλεως, τῆς ἐξέχουσας θέσιν ἐχούσης
ἐν τῇ ιστορίᾳ τῆς Ὁρθοδόξου ἡμῶν Ἐκκλη-
σίας τῆς Θεσσαλονίκης, μὲ τὴν ὁποίαν ἡ οἰκο-
γενεὰ τοῦ ἔχει ἀρρήκτους ἱστορικοὺς δεσμούς.

Μεγάλην τότε δεκαετὴς μόλις παιδίον,
ματρίδα καὶ σήμερον ἰσχυρὰν καὶ ωπλην τὴν
ἀσπασίαν τοῦ χαρμοσύνου ἐνθουσιασμοῦ, ὅταν
ὁ πατήρ μου, ἐπὶ κεφαλῇ τοῦ νι-
κητοῦ Στρατοῦ τοῦ, ἀπελευθέρωσε τὴν Θεσ-
σαλονίκην κατὰ τὴν ἡμέραν τοῦ Ἁγίου Δημη-
τρίου. Στρατῶν τότε ἡ ἀπελευθέρωσις τῆς
πόλεως ἐπισφραγισθῇ καὶ στερεωθῇ μὲ τὸ
ἔργον τοῦ πάππου μου Βασιλέως Γεωρ-
γίου Α', πεσόντος ἀπὸ δολοφόνου χεῖρα
ἐν τῇ πόλει.

Ὁ Βασιλεὺς θερμὴν τὴν παράστασιν τοῦ
Ἁγίου Δημητρίου τῆς Θεσσαλονίκης Ἁγίου Δημη-
τρίου δρασσαντος καὶ μαρτυρήσαντος ἐν-
τός σου ἀγαπήσαντος τὴν πόλιν καὶ
ἐκμασουργικῶς διασώσαντος αὐτήν.
Ἐπίσης παροῦσαν τὴν ἐπιβλητικὴν
ἐργασίαν τῆς χριστιανικῆς ἡμῶν θρη-
σκίας τοῦ Παύλου ὁ ὁποῖος εἰ-
σήγαγεν ἐν ταύτῃ τὴν ἀγάπην τὴν Θεο-
φιλίαν ἐν εἰς τοὺς αἰῶνας τὰς
ἐπιστολάς του, ἀνα-

γνώρισιν τῆς ἀρετῆς αὐτῶν κατὰ τὰ ζοφερά
πρῶτα ἔτη τῆς χριστιανοσύνης. « Ἀφ' ὧν γὰρ
ἐξήχηται ὁ λόγος τοῦ Κυρίου οὐ μόνον ἐν τῇ
Μακεδονίᾳ καὶ τῇ Ἀχαΐᾳ, ἀλλὰ καὶ ἐν παντὶ
τόπῳ ἡ πίστις ὧν ἡ πρὸς τὸν Θεὸν ἐξεληλυ-
θεν. Αὐτοὶ γὰρ ὑμεῖς θεοδιδάκτοι ἐστέ εἰς τὸ
ἀγαπᾶν ἀλλήλους ».

» Εἰς τὰς Ἀθήνας ὠμίλησα περὶ τῆς ἐννοίας
τῆς Ἐνότητος. Ἐπὶ τοῦ βήματος τούτου, τοῦ
φέροντος τὴν σφραγίδα φαεινῶν ἀστέρων τῆς
Ὁρθοδόξου ἡμῶν Ἐκκλησίας ὡς ὁ Γρηγόριος
Παλαμᾶς, ὁ Νεῖλος Καβάσιλας, ὁ Συμεὼν ὁ
Θεσσαλονικεύς, κατέχει τὸν νοῦν μου ἡ Ἐννοια
τῆς Ἀγάπης. Ἐνότης ὅμως καὶ Ἀγάπη εἶναι
μία καὶ ἡ αὐτὴ ἀλήθεια, τὴν ὁποίαν μὲ φιλο-
σοφικὴν μὲν καὶ ἐπιστημονικὴν σκέψιν συλ-
λαμβάνομεν ὡς Ἐνότητα, μὲ χριστιανικὴν δὲ
σκέψιν ὡς Ἀγάπην.

» Ὁ Ἀπόστολος Παῦλος ἔγραψε πρὸς τοὺς
Κορινθίους : « καὶ ἐάν ἔχω προφητεῖαν καὶ εἰδῶ
τὰ μυστήρια πάντα καὶ πᾶσαν τὴν γνῶσιν, καὶ
ἐάν ἔχω πᾶσαν τὴν πίστιν ὥστε ὄρη μεθιστά-
νειν, ἀγάπην δὲ μὴ ἔχω, οὐδὲν εἰμί ». Εἶχον
πάντοτε τὸ αἶσθημα, ὅτι ἡ ἀποστολὴ τοῦ Βασι-
λέως τῆς Ὁρθοδόξου ἡμῶν χώρας εἶναι στε-
νῶτατα συνδεδεμένη μὲ τὴν ἀποστολὴν τῆς
Ὁρθοδόξου ἡμῶν Ἐκκλησίας. Ἡ ἀποστολὴ
ἡμῶν συνίσταται εἰς τὸ νὰ ζῶμεν καὶ νὰ ἐκ-
φράζωμεν διὰ τῆς δυνάμεως τῆς ἀγάπης τὴν
διδασκαλίαν τοῦ Χριστοῦ ἡμεῖς οἱ ἴδιοι ἐν
ἑαυτοῖς καὶ τῷ λαῷ ἡμῶν καὶ ὅλοι ὁμοῦ νὰ
καταστήμεν πραγματικοὶ ἀπόστολοι τῆς χρι-
στιανικῆς ἡμῶν Πίστεως.

» Τὸ νὰ εἶναι τις ἀληθὴς Χριστιανὸς σημαί-
νει ὅτι ἀναγνωρίζει, ὅτι τὸ πνεῦμα τοῦ Θεοῦ

— και ὁ Θεὸς Ἀγάπη ἐστὶ — ἐνυπάρχει εἰς ὅλους ἡμᾶς, εἰς κάθε ἄνδρα, γυναῖκα ἢ παιδίον. Σημαίνει ὅτι ἔχει ἐπίγνωσιν, ὅτι δέον νὰ σέβεται καὶ νὰ ὑπηρετῇ τὸ Πνεῦμα τοῦτο παρὰ τοῖς συνανθρώποις του καὶ οὕτω νὰ τοὺς βοηθῇ νὰ ἀποκτήσουν πλήρη συνειδησὶν αὐτοῦ. Θὰ κατορθώσωμεν οὕτω ὀλίγον κατ' ὀλίγον νὰ αἰσθανθώμεν, ὅτι τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ εἶναι τὸ Ἑνιαῖον Σύνολον, ἡ Ἑνότης, ἡ Ἀγάπη, ἡ ὁποία περιλαμβάνει τὰ πάντα, ὁρατὰ καὶ ἀόρατα. Τότε θὰ ἴδωμεν, ὅτι τοῦτο εἶναι ἡ μόνη πραγματικότης ἐν τῇ ὁποίᾳ ὅλοι ζῶμεν καὶ θρῶμεν καὶ κινούμεθα. Ὁ ἐν τῇ ψυχῇ ἡμῶν θεῖος οὗτος σπινθήρ, ὅταν καταστῇ πλήρως συνειδητός, ἀναπτύσσεται εἰς φλόγα ἐνώνουσάν ἡμᾶς μὲ τὸ μόνον ἀληθές Φῶς, τὸ Φῶς τοῦ Θεοῦ. Ἐντὸς τοῦ Φωτός τούτου ὑπάρχει ἡ γνώσις ὅτι ἡ πηγὴ τῆς ζωῆς καὶ ὁ σκοπὸς τῆς ἐξελίξεως ἡμῶν εἶναι θεῖα καὶ ἐνιαῖα τὴν οὐσίαν.

» Εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τῶν Ἀθηνῶν ὁμιλήσας περὶ τοῦ ἐνιαίου ὅλων τῶν πραγμάτων, ὡς μᾶς ἀποκαλύπτονται ὑπὸ τῆς Ἐπιστήμης. Ἡ ἀνακάλυψις τοῦ ἀτόμου, ἡ διάσπασις τοῦ ἀτόμου, ἡ διάλυσις τοῦ ἐλαχίστου τεμαχίου τῆς ὕλης εἰς ἓνα ἀπλοῦν παλμόν, διέλυσεν ὅλας τὰς ἐπὶ τοῦ ὕλισμοῦ βασιζομένας φιλοσοφικὰς θεωρίας. Ὁφείλομεν πλέον νὰ δεχθώμεν τὸ γεγονός ὅτι ἡ ὕλη καὶ τὸ πνεῦμα διαφέρουν κατ' ἐπίφασιν, ἀλλ' εἶναι ἓν εἰς τὴν οὐσίαν. Διὰ τοῦτο ἐννοῶ, ὅτι ἡ ὕλη ἔχασε τὴν ὑπόστασιν της καὶ ἐν τέλει ὑπάρχει μόνον Πνεῦμα, τὸ Θεῖον Πνεῦμα. Καθ' ὃν τρόπον ἐπετράπη εἰς τὸν ἄπιστον Θωμᾶν νὰ μεταχειρισθῇ τὰς χεῖρας του, διὰ νὰ ἐνισχύσῃ τὴν κλονιζομένην πίστιν του, οὕτως ἐδόθη, χάριτι θεῖα, ἡ Ἐπιστήμη εἰς τὸν ἄνθρωπον, διὰ νὰ δυνηθῇ νὰ ἀνακαλύψῃ καὶ πάλιν καὶ νὰ ἐγγίσῃ τὴν ἀλήθειαν, τὴν ὁποίαν ἡ κλονιζομένη πίστις του δὲν ἦτο ἱκανὴ μόνη νὰ ἀφομοιώσῃ.

» Πράγματι, Κυρίαι καὶ Κύριοι, ἡ Ἐπιστήμη μόνον τελευταίως ἀπεκάλυψεν εἰς ἡμᾶς τὴν ἀλήθειαν τῆς πλήρους Ἑνότητος. Πολὺ πρὶν ἡ Ἐπιστήμη ἐπιτελέσῃ τὰς σημερινὰς της ἀνακαλύψεις, ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς ἐξέφρασε τὴν ἀλήθειαν διὰ τῆς ἰδίας Αὐτοῦ ζωῆς, τῶν λόγων, τῶν πράξεων Αὐτοῦ. Ἐδῶκεν ἡμῖν τὸ παράδειγμα τοῦ πῶς νὰ ζῶμεν ἐν τῇ ἐνότητι ταύτῃ, παρουσάσας ἡμῖν μίαν πλήρως συνδεδεμένην Ἑνότητα μὲ τὸν Πατέρα ἡμῶν, μὲ τὸν Θεῖον Νοῦν. Εἶπε πρὸς ἡμᾶς: «Ἐγὼ ἐν τῷ Πατρὶ καὶ ὁ Πατὴρ ἐν ἐμοὶ ἐστὶ, ὁ δὲ Πατὴρ ἐν ἐμοὶ μένων αὐτὸς ποιεῖ τὰ ἔργα». Παρέμεινεν ἐπὶ τῆς γῆς τόσον ἡνωμένος μὲ τὸν Θεῖον Νοῦν, μὲ τὸν Πατέρα, ὥστε ἡ πίστις ἡμῶν πρὸς Αὐτὸν ἀποτελεῖ Πίστιν πρὸς τὸν Θεόν.

» Πιστεύω ὅτι ἤλθεν ἡ ὥρα διὰ μίαν σημαντικὴν πνευματικὴν ἐγερσιν. Ὁφείλομεν νὰ κατορθώσωμεν νὰ κατανικήσωμεν εἰς τὴν ζωὴν μᾶς πᾶν αἰσθημα γωρισμοῦ ἀπὸ τῆς μᾶς καὶ μόνης τῆς ζωῆς ταύτης, ἀπὸ τοῦ Θεοῦ. Ἡ ὡς προηγουμένως εἶπον, ἀπὸ τοῦ Θεοῦ Νοός.

Δέον νὰ ἀναλάβωμεν τὴν θέαν ἡμῶν κληρονομίαν καὶ διὰ χριστιανικῆς σκέψεως, αἰσθημάτων καὶ πράξεων νὰ ἀποδείξωμεν ὅτι εἴμεθα τέκνα τοῦ Θεοῦ.

» Ὁ Χριστὸς διὰ τῆς ζωῆς του μᾶς ἐδείξε τὸν δρόμον τῆς ἐνότητος μὲ τὸν Θεόν καὶ μᾶς ἐζήτησε νὰ ἀκολουθήσωμεν τὸ παράδειγμα τοῦ οὐχὶ πλέον διὰ τῶν λόγων, ἀλλὰ διὰ τοῦ πνεύματος καὶ τῆς καρδίας μας. Μᾶς προσέφερε πρὸς τοῦτο μίαν ἀπλήν μέθοδον, μίαν μέθοδον ζωντανὴν καὶ ὑπάρχουσαν ἤδη ἐν τῇ πείρᾳ τῆς ζωῆς ἡμῶν, τὴν ἀγάπην. Καὶ ὁ ἔσχατος ἐξ ἡμῶν κάποιον ἀγαπᾷ, πατέρα, μητέρα, σύζυγον, τέκνον ἢ φίλον. Ἡ ἀγάπη αὕτη μᾶς παρέχει τὴν πείραν ἀνυψώσεως ἡμῶν ἀπὸ τοῦ ἐγωϊσμοῦ τῆς ἀγάπης δηλαδὴ πρὸς τὸν ἑαυτὸν μας, εἰς τὸ ὕψος τῆς ἀγάπης πρὸς τὸν πλησίον.

» Ἐὰν δυνηθώμεν νὰ διατηρήσωμεν εἰς τὴν συνειδησὶν μας τὴν ἀγάπην αὐτὴν ὡς μίαν ἀνιδιοτελεῖ συγκίνησιν, ὑψώνομεν ἤδη τὸ πνεῦμα μας πρὸς ἓνα ἀνώτερον κύκλον, πρὸς μίαν ἀνωτέραν ἀγάπην. Ὅταν αἰσθανθώμεν ὅτι οἱ ἄλλοι ἀποτελοῦν ἐξ Ἰσοῦ, ὅσον καὶ ἡμεῖς οἱ ἴδιοι, μέρος τοῦ Θεοῦ Νοός, τότε εἶναι εὐκολον νὰ τοὺς ἀγαπήσωμεν ὅπως ἀγαπῶμεν τὸ ἑαυτὸν μας καὶ νὰ πραγματοποιήσωμεν τὴν μεγάλην ἐντολὴν τοῦ Χριστοῦ: «ἀγάπα τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτὸν».

» Οὐδαμῶς ἔχει ἐκφρασθῇ τὸ πνεῦμα τῆς ἐνότητος καλύτερον παρὰ ἀπὸ τὸν ἴδιον τὸν Ἰησοῦν Χριστὸν κατὰ τὴν τελευταίαν ὁμιλίαν Του πρὸς τοὺς μαθητάς Του, ὡς ἐπίσης καὶ ἐν τῇ προσευχῇ Του διὰ τοὺς μαθητάς Του καὶ ὅλους ὅσοι θὰ ἠκολούθουν τὰ βήματά Του «Ἐγὼ περὶ αὐτῶν ἐρωτῶ περὶ ὧν δέδωκάς μοι ὅτι σοὶ εἰσὶ. Καὶ τὰ ἐμὰ πάντα οὐκ ἐστὶ καὶ τὰ ἐμὰ, καὶ δεδόξασμαι ἐν αὐτοῖς» καὶ ἐξοκλουθεῖ: «Ἰνα πάντες ἐν ὧσι καθὼς σὺ Πάτερ, ἐν ἐμοὶ κάγω ἐν σοὶ... Ἰνα ὧσιν ἐκ καθὼς ἡμεῖς ἐσμέν, ἐγὼ ἐν αὐτοῖς καὶ σὺ ἐν ἐμοὶ, Ἰνα ὧσι τετελειωμένοι εἰς ἓν».

» Ἐζήτησεν ὁ Χριστὸς πίστιν ἐν ἀγάπῃ ἀπὸ τοὺς μαθητάς του καὶ ἐπειδὴ ὁ ἴδιος ἦτο ἡνωμένος μὲ τὸν πατέρα ἐν πνεύματι καὶ ψυχῇ, ἐνότης αὕτη κατέστη μέρος καὶ αὐτῶν μέσος τῆς πίστεως τῶν πρὸς Αὐτόν. Ἡ ἀλήθεια τοῦ πατρὸς ἦτο ἐν αὐτῷ καὶ αὐτὸς ἦτο ἐν ταῖς καρδαίς καὶ τῷ πνεύματι τῶν μαθητῶν του, καὶ οὗτοι ἦσαν ἐν τῇ καρδίᾳ καὶ τῷ πνεύματι αὐτοῦ καὶ τὸ πνεῦμα αὐτοῦ ἦτο ἐν τῷ Πατρὶ, καὶ τῷ Θεῷ πνεύματι. Οὕτως ὅλοι κατέστησαν τετελειωμένοι εἰς ἓν. Ἡ πλήρης αὕτη καὶ τελειότης καὶ ἡ ἀπόλυτος ἀγάπη ἐκφράζεται καὶ διὰ τῶν δογμάτων τῆς Θρησκείας ἡμῶν. Ἡ παράδειγμα καὶ ἡ προσευχὴ τοῦ Χριστοῦ καθιστοῦν ὑποχρέωσιν ὅλων ἡμῶν νὰ καταστῶμεν πλέον συνειδητὴν ἐν ἡμῖν τὴν ἐνότητα ἡμῶν μετὰ τοῦ Θεοῦ.

» Εἰς τὸ κόσμον τῆς σήμερον ὑπάρχει πολλὴ σύγχυσις, φόβος καὶ καταστροφή. Ἡ αἰτία τοῦ κακοῦ ὀφείλεται εἰς τὸ γεγονός, ὅτι πολλοὶ ἐξ ἡμῶν οὐδέποτε ἀντελήφθησαν τὴν ὕψος

σταθερὴν ἐνότητα ἡμῶν μετὰ τοῦ Θεοῦ πνεύματος. Πιστεύω ὅτι ἡ ἀποστολή ἡμῶν εἶναι σαφής. Οἱ σημερινοὶ Χριστιανοί, ἄνδρες καὶ γυναῖκες, ὀφείλουν νὰ ἐπιτύχουν τὴν ἀποκατάστασιν τῆς ἐνότητος αὐτῆς. Πρὸς τοῦτο διαβέβαιον δύο ἰσχυρά μέσα, δύο φωτεινοὺς ὁδηγούς, τὴν Ἐπιστὴμην καὶ τὴν Θρησκείαν. Ἀμφοτέρω μὲν βοηθοῦν νὰ ἀντιληφθῶμεν ὅτι ἡ ἀλήθεια καὶ μόνη ἀλήθεια εἶναι τὸ πνεῦμα, ὁ Θεὸς καὶ ἡ ἐν τῷ ἔνδοξοις ἀπείρου ταύτης ἐνότητος, τοῦ Θεοῦ, τῆς ἀγάπης, κινεῖται πᾶσα ἐξέλιξις. Πᾶσα συνειδησις ἐξελισσομένη ἐπεκτείνεται εἰς ἕνα περὶ κύκλον ἐντὸς τοῦ Θεοῦ Νοὸς καὶ τελικῶς ἀφομοιοῦται μὲ τὴν ὑψίστην συνειδησιν, ἡ ἀληθὴς τὸν Θεόν.

Ἐπιθυμῶ οἱ νέοι καὶ αἱ νέαι τῆς συγχρόνου Ἑλλάδος νὰ ἀποκτήσουν γενναίαν καὶ ζωτικὴν σκέψιν. Συνιστῶ εἰς τοὺς φοιτητὰς τοῦ Πανεπιστημίου τούτου καὶ μέσῳ αὐτῶν εἰς πάντας τοὺς σπουδαστάς τῆς ἀληθείας νὰ σκεπτόνται, νὰ μελετοῦν καὶ νὰ ἐρευνοῦν. Ἐάν δὲν χάσετε τὴν ἐπιμονὴν καὶ τὸ θάρρος σας καὶ δὲν ὑποπέσετε εἰς διανοητικὴν ἀλαζονίαν, ὁ δρόμος σας, ἐν ὅτι μέσῳ ὁδὸς ἀσθῆματος ἀτοχωρισμοῦ, θὰ σὰς ὁδηγήσῃ πρὸς πνευματικὴν καὶ ψυχικὴν ἐνότητα.

Τὸ πνεῦμα σας θὰ μάθῃ νὰ αἰσθάνεται ἐν ἀρμονίᾳ καὶ συμμετοχῇ τῷ Θεῷ Πνεύματι. Θὰ συμπάρισσασθε μὲ τὸν Θεόν καὶ τὸ Σύμπαν Αὐτοῦ. Θὰ μάθετε καὶ θὰ κατανοήσετε ὅτι, ὅσα ἢ σύγχυσις, ἢ ὁποῖα ὑπάρχει, καὶ τὴν ὁποῖαν ὑφιστάμεθα εἰς ὅλην μας τὴν ζωὴν, δὲν ἐφίεται εἰς ἕνα βλοσυρὸν καὶ ἀδικὸν Θεόν, ἀλλὰ εἰς τὴν ἰδικὴν μας ἑλλειψιν ἀρμονίας ἐν ἑαυτοῖς καὶ παρὰ τοῖς ἄλλοις.

Ὁ Θεὸς ἐδημιούργησεν ἕν ἀρμονικὸν σύμπαν καὶ ἀνθρώπους κατ' εἰκόνα καὶ ὁμοίωσιν Αὐτοῦ. Δὲν πρέπει νὰ κάμνωμεν τὸ σφάλμα νὰ ἀποδιοργανώμεν ἡμεῖς ἐν τῇ φαντασίᾳ μας τὸν Θεόν κατ' εἰδικὴν μας εἰκόνα καὶ ὁμοίωσιν καὶ κατόπιν νὰ ἀποδίδωμεν Αὐτῷ σφάλματα ἀποκαταστατικῶς ἰδικά μας.

Ἡ εὐθύνη τοῦ νὰ κατασκευάσωμεν ἕνα καλύτερον κόσμον, τοῦ νὰ φέρωμεν εὐτυχίαν καὶ εὐσυχίαν εἰς τοὺς ἄλλους, εἶναι καθαρῶς ἀποστολὴ εὐθύνη ἐκάστου ἡμῶν. Ἡ ἐπίλυσις τῶν προβλημάτων τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἡ ἱκανοποίησις τῆς ἐπιθυμίας του νὰ ζῇ ἐν εἰρήνῃ πρὸς τοὺς συναντῶντας του δὲν εἶναι δυνατόν οὐδὲ λογικόν νὰ ἀφίενται ὥς εὐθύνη μόνον τῶν πολιτικῶν, τῶν ἱερῶν καὶ τῶν Βασιλέων.

Συνάκις παραπονούμεθα διὰ τοὺς πολιτικούς ὅτι δὲν δύνανται νὰ ἐπιτύχουν πολιτικὴν ἑστίαν. Σὰς λέγω ὅτι ἦλθεν ὁ καιρὸς νὰ τοὺς βοηθήσωμεν. Ὁ σταθερὸς καὶ ἰσορροπημένος

ἑσωτερικὸς ἀνθρώπος θὰ εἶναι πρώτης τάξεως πολίτης. Καὶ τὸ Ἔθνος, τοῦ ὁποῖου οἱ πολῖται θὰ εὗρουν τὴν ἰνευματικὴν καὶ ψυχικὴν αὐτῶν ἐνότητα, θὰ συνεισφέρῃ περισσότερα εἰς τὸν πολιτισμὸν καὶ τὴν παγκόσμιον ἀρμονίαν παρὰ οἰονδήποτε ἄλλο Ἔθνος, τὸ ὁποῖον ἐρείδεται μόνον ἐπὶ πολιτικῶν συνθημάτων, ἐπὶ τῶν ἐνόπλων αὐτοῦ δυνάμεων καὶ τῶν ἀτομικῶν βομβῶν.

Πολλάκις μεμφόμεθα τοὺς ἱερεῖς μας, διότι δὲν μᾶς δίδουν τὴν λύσιν τῶν ψυχικῶν καὶ ἠθικῶν προβλημάτων ἡμῶν. Ἄς μὴ λησμονώμεν ὅτι ἀκόμη καὶ ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς δὲν θὰ ἦτο δυνατόν νὰ ζήσῃ τὴν ζωὴν μας διὰ λογαριασμὸν μας. Μᾶς ἐδείξε τὸν δρόμον, ἀλλ' εἰς ἡμᾶς τοὺς ἰδίους ἐναπόκειται νὰ τὸν βαδίσωμεν.

Ἦλθεν ὁ καιρὸς δι' ἡμᾶς τοὺς Ἕλληνας, τὸν μόνον σήμερον ὀρθόδοξον ἐλεύθερον λαὸν εἰς τὸν κόσμον, νὰ παραστήσωμεν τοῖς ἱερεῶσιν ἡμῶν, νὰ τοὺς βοηθήσωμεν διὰ τῆς πίστεως ἡμῶν καὶ ὁμοῦ νὰ καταστήσωμεν τὴν Ἐκκλησίαν ἡμῶν λιμένα καταφυγῆς καὶ εἰρήνης δι' ὅλους τοὺς διψῶντας κατὰ τὴν καρδίαν καὶ τὴν ψυχὴν. Ἡ Ἐκκλησία ἡμῶν ὑπῆρξε μαχητικὴ. Ἐχῶ πεποίθησιν ὅτι ἕκαστος Ἕλλην θὰ καταστή καὶ πάλιν θαρραλέος μαχητὴς ὑπὲρ τῆς Ἐκκλησίας.

Ἄς πολεμήσωμεν γενναίως, ὅλοι ὁμοῦ, διὰ νὰ ἐγκαταστήσωμεν εἰς τὰς καρδίας ἡμῶν τὴν ἐνότητα, ἥτις θὰ μᾶς βοηθήσῃ νὰ φέρωμεν μίαν ζωντανὴν καὶ κραταίαν πίσιν ἐντὸς τῶν τειχῶν τῆς Ἐκκλησίας μας καὶ μέσῳ αὐτῆς νὰ ἀκτινοβολήσωμεν τὸ ἀληθὲς μήνυμα τοῦ Χριστοῦ πέραν τῶν συνόρων τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους.

Δὲν δύναται νὰ ἐκφρασθῇ διὰ λόγων ἡ εὐγνωμοσύνη, τὴν ὁποῖαν αἰσθάνομαι διὰ τὴν ἀγάπην καὶ τὴν ἐμπιστοσύνην, μὲ τὴν ὁποῖαν μὲ περιέβαλλεν ὁ λαὸς μου κατὰ τὰ τρομακτικὰ δύσκολα ταῦτα ἔτη. Μέσῳ αὐτῆς τῆς ἀγάπης καὶ τῆς ἰδικῆς μου ἀπεράντου ἐμπιστοσύνης καὶ ἀγάπης πρὸς τὸς λαὸν μου, ἔχει ἐδραιωθῇ μετὰ ἡμῶν ἡ ἀόρατος αὐτῇ ἐνότης, τὴν ὁποῖαν οὐδεμία δύναμις καὶ οὐδεὶς ἀνθρώπος δύναται ποτέ νὰ καταστρέψῃ.

Παρακαλῶ τὸν Ὑψιστον ὅπως ὁ υἱὸς μου καὶ οἱ κληρονόμοι αὐτοῦ μάθουν ἀπὸ σὰς, ὅπως ἐγὼ ἔμαθον, ὅτι ἡ πραγματικὴ βασιλεία καὶ ἡ πραγματικὴ ἀγάπη ἐδρεύουν εἰς τὰς καρδίας καὶ τὴν ψυχὴν σας. Ἐχῶ πλήρῃ ἐπίγνωσιν ὅτι ἡ πρὸς τὸν λαὸν μου ὑπηρεσία μου ἀποτελεῖ ἐπίσης μέρος τῆς ὑπηρεσίας μου πρὸς τὸν Θεόν.

Ὅταν τὸ συναίσθημα τοῦ Καλοῦ καὶ τῆς Ἀγάπης ἐνώνονται καὶ ταυτίζονται, δὲν ἡ σύνθεσις αὕτη ἐκτείνεται, ὅχι εἰς μίαν ἐπὶ μέρος ὑπαρξίν ἢ εἰς ἕν τιμῆμα τοῦ σύμπαντος, ἀλλ' εἰς τὴν ὁλότητα τῶν συνταγῶν τοῦ πραγματικοῦ καὶ τοῦ δυνατοῦ, δὲν τὸ πραγματικὸν εἶναι ὡς ἐν πρόσωπον διὰ τῆς ἐνότητος τοῦ καλοῦ ἀποκαθίσταται ἡ κοινωνία ὅλων τῶν συνειδητῶν, τῶν πλέον ταπεινῶν καὶ νεφελοδῶν πρὸς τὸν ὑψίστον καὶ φωτεινόν, τότε τὸ συναίσθημα τοῦ Θεοῦ ἀνθεῖ μέσα εἰς τὴν ψυχὴν καὶ τὴν γαμίζει καὶ αὐτὴν ἐν τῷ Καλῷ καὶ τῇ Ἀγάπῃ εἶναι αἱ τελευταῖαι βαθμίδες, αἱ ὁποῖαι ὁδηγοῦν πρὸς αὐτό. Τὸ Θεῖον καὶ τὸ καλὸν καὶ ἡ ἀγάπη καὶ εἰς αὐτό, ὡς εἰς συνολικὴν σύνθεσιν, διανοίγεται ἡ συνειδησις. Τὸ δὲ εἶναι τὸ ἑσωτερικὸν σημαίνει, δὲν εἶναι ἱκανὸς νὰ φθάσῃ τὸ Θεῖον. Τὸ νὰ γίνηται εἰς ἀνθρώπος, σημαίνει ὅτι ἀποκαθίσταται τὸ Θεῖον ἐν ἑαυτῷ.

RHSB HUBERT. Traité de pédagogie générale.

ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΕΞΑΡΧΟΠΟΥΛΟΥ, 'Ακαδημαϊκού, 'Ομοτίμου καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου 'Αθηνῶν

Η ΕΞΕΛΙΞΙΣ ΤΗΣ ΑΝΤΙΛΗΨΕΩΣ ΤΟΥ ΧΡΟΝΟΥ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΑΙΔΙΚΗΝ ΗΛΙΚΙΑΝ¹⁾

Ὡς γνωστόν, αποκτῶμεν ἀντίληψιν τῶν πραγμάτων καὶ τῶν γεγονότων ὡς ἐκτεινόμενων ἐν χώρῳ ἢ τελουμένων ἐν χρόνῳ. Ἄνευ τῆς ἱκανότητος ταύτης αἱ γνώσεις ἡμῶν θὰ ἦσαν ἐλλιπεῖς καὶ ὁ κύκλος τῶν παραστάσεων ἡμῶν θὰ ἀπειλεῖ ἀθροισμὰ τι ἀτακτον. Ὅσοι δ' ἀκριβέστερον κατορθοῦμεν νὰ ἀντιλαμβάνομεθα τῶν πραγμάτων καὶ γεγονότων καὶ ἀπὸ τῶν ἀπόψεων τούτων, τοσούτω καὶ αἱ γνώσεις ἡμῶν περὶ τοῦ κόσμου καὶ τοῦ ἡμετέρου βίου καθίστανται ἀκριβέστεραι. Ἀποτελεῖ δ' ἡ ἱκανότης αὕτη ἐν τῶν κυρίων γνωρισμάτων τοῦ μεμορφωμένου καὶ μίαν τῶν σπουδαιωτάτων προϋποθέσεων ὑψηλῆς διανοητικῆς ἐξελίξεως. Ἀπόδειξις τούτου εἶναι, ὅτι οἱ παῖδες καὶ οἱ ἀμόρφωτοι ἐκ τῶν ἐνηλίκων ἔχουσιν ἀτελῆ ἀντίληψιν καὶ περιορισμένας παραστάσεις χώρου καὶ χρόνου. Μόνος δ' ὁ ἀληθῶς μεμορφωμένος εἶναι κύριος πλούτου τοιούτων σαφῶν παραστάσεων καὶ κατορθοῖ νὰ προσαρμόζηται εὐχερῶς καὶ μετατίθεται εἰς τὰς ἐκτάσεις τοῦ χώρου καὶ τοῦ χρόνου. Εἰς μόνον αὐτὸν ἀποβαίνει δυνατόν νὰ προβάλῃ μετ' εὐχερείας ἐκ τοῦ περιορισμένου καὶ ἐγγύς χώρου εἰς τὴν σύλληψιν τῶν ἀχανῶν ἐκτάσεων καὶ μεταφέρῃ ἑαυτὸν εἰς τὰς μᾶλλον ἀπομακρυσμένας χρονικὰς ἀποστάσεις καὶ ὁρθῶς ἐκτιμᾷ αὐτάς.

Ἐπομένως εἶναι μεγάλης σπουδαιότητος, ψυχολογικῆς καὶ παιδαγωγικῆς, ἡ γνώσις, πῶς καθίσταται ὁ ἄνθρωπος κάτοχος τῆς ἱκανότητος τοῦ ὁρθῶς ἀντιλαμβάνεσθαι τῶν σχέσεων χώρου καὶ χρόνου, ἂν εἶναι δυνατὴ ἡ ὑψώσις τῆς ἱκανότητος ταύτης καὶ διὰ τίνων μέσων.

Ἐν τοῖς ἐπομένοις θὰ ἐξετάσωμεν, στηριζόμενοι ἐπὶ τῶν γενομένων ἐνδελεχῶν πειραματικῶν ἐρευνῶν, πῶς ἐξελίσσεται ἡ ἀντίληψις τοῦ χρόνου κατὰ τὴν παιδικὴν ἡλικίαν.

Τὰ ἀντικείμενα τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου ἐμφανίζονται εἰς ἡμᾶς οὐ μόνον ἐκτεινόμενα ἐν χώρῳ, ἀλλὰ καὶ γινόμενα ἐν χρόνῳ. Ὅπως δ' ἔχομεν τὴν ἱκανότητα νὰ σχηματίζωμεν παραστάσεις χώρου, οὕτω δυνάμεθα νὰ μορφώωμεν καὶ παραστάσεις τοῦ χρόνου καὶ τῶν σχέσεων αὐτοῦ. Καὶ ἐνῷ ἡ συνείδησις τῆς ἐκτίσεως τοῦ χρόνου περιορίζεται ἐν μόνοις τοῖς πράγμασιν, αἱ σχέσεις τοῦ χρόνου ἀναφέρονται καὶ εἰς τὸ λοιπὸν ψυχικὸν περιεχόμενον ἡμῶν, ἰ.ε. εἰς παραστάσεις γεγονότων, εἰς διανοήματα, συναισθήματα, ἐπιθυμίας, βουλήματα. Ἐχουσι δ' ἀφετηρίαν αἱ παραστάσεις τοῦ χρόνου τὴν κίνησιν, τὴν ἀλλοίωσιν καὶ τὴν μεταβολήν. Ὡς ἐδίδαξεν ὁ Ἀριστοτέλης, φανερόν ὅτι οὐκ ἔστιν ἄνευ κινήσεως

καὶ μεταβολῆς χρόνος¹⁾. Ἡ κίνησις συντελεῖται ἐν τῷ ἐκτὸς κόσμῳ, παρίσταται δ' ἐν τῇ συνειδήσει ἡμῶν ὡς χρονικὴ ἀκολουθία καὶ λαμβάνει τὴν μορφήν τοῦ παρόντος, τοῦ προτέρου καὶ τοῦ ὑστερόν. Εἰς τὴν δημιουργίαν δὲ τῶν παραστάσεων τοῦ χρόνου συντελοῦσι διάφοροι αἰσθήσεις, συνεργαζόμεναι πρὸς τοῦτο καὶ ἄλλων ψυχικῶν λειτουργιῶν. Αἱ τὴν μεγίστην ἐχουσαι σημασίαν ἐκ τῶν αἰσθήσεων εἶναι ἡ μουσικὴ αἴσθησις καὶ ἡ ἀκοή, ἐκ δὲ τῶν λοιπῶν λειτουργιῶν ἡ μνήμη, ἡ φαντασία, ἡ διάνοησις, τὸ συναίσθημα²⁾. Τὸ εἶδος καὶ τὸ μέγεθος τῆς συνεργασίας ἐκάστης τῶν λειτουργιῶν τούτων θὰ παρακολουθήσωμεν διὰ τῆς κατωτέρω γινομένη περιγραφῆς τοῦ τρόπου, κατὰ τὸν ὅποιον ἐξελίσσεται ἡ ἀντίληψις αὕτη.

Οὐδαμῶς δ' ὑπολείπεται κατὰ τὴν σπουδαιότητα ἡ ἀντίληψις τοῦ χρόνου τῆς τοῦ χώρου ἀντίληψως. Καὶ αὕτη, ὡς καὶ ἐκείνη, συμβάλλεται εἰς ἀκριβῆς γνώσιν τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου. Καὶ αὕτη εἶναι, ὡς καὶ ἐκείνη, ἀπαραίτητον στοιχεῖον τῆς μορφώσεως. Ἄνευ τῆς κατανοήσεως τῶν τοῦ χρόνου σχέσεων ἀποβαίνει ἀδύνατος ἡ γένεσις σαφῶν γνώσεων. Ἀπαραίτητος ἰδίᾳ εἶναι ἡ ὑπαρξὶς αὐτῆς πρὸς ἀκριβῆ ἀντίληψιν τῶν ἱστορικῶν γεγονότων. Ἱστορικὸν δὲν δύναται νὰ νοηθῇ ἄνευ παραστάσεων τοῦ χρόνου. Ἄνευ τούτων ἀδύνατον νὰ γεννηθῇ ἱστορικὸν αἰσθημα, ἀδύνατον νὰ εἰσδύσῃ τις εἰς τὰ γεγονότα νὰ συνδέσῃ αὐτά, κατανοήσῃ τὰς αἰτίας αὐτῶν, συναγάγῃ πορίσματα περὶ τῶν ἐπακολουθημάτων αὐτῶν. Γεγονότα ἱστορικὰ καὶ πρόσωπα, ἄνευ ἀκριβοῦς ἀντιλήψεως τοῦ χρόνου, κατὰ τὸν ὅποιον ὑπῆλξαν, ἄνευ ἀκριβοῦς ἐκτιμήσεως τῶν χρονικῶν ἀποστάσεων, τῶν χωρίζουσων αὐτὰ ἀπὸ τοῦ παρόντος εἶναι ἀδύνατον νὰ νοηθῶσι βαθέως.

Ἐκ τῶν εἰρημένων συνάγεται, πόσον σπουδαία εἶναι ἡ παρὰ τῷ παιδί ὑπαρξὶς ἀκριβοῦς τῶν χρονικῶν σχέσεων ἀντιλήψεως καὶ πόσον ἀναγκαία εἶναι ἡ γνώσις τῆς πορείας, κατὰ τὴν ὁποίαν αἱ τοῦ χρόνου σχέσεις ἐξελίσσονται παρὰ τῷ ἀνθρώπῳ, καὶ τῶν μέσων, διὰ τῶν ὁποίων τὸ σχολεῖον δύναται ἐπικουρῆσαι πρὸς τὴν τοιαύτην ἐξέλιξιν.

Ἡ ἀντίληψις τοῦ χρόνου εἶναι περίπλοκος ψυχικὴ λειτουργία. Οὕτω πρὸς γένεσιν παραστάσεων τοῦ χρόνου συντελοῦσιν, ὡς εἵπομεν, τὸ μὲν διάφοροι αἰσθήσεις, τὸ δὲ συνεργασία καὶ ἄλλων ψυχικῶν

1 Ὁ αὐτὸς λέγει: «τότε φανερὸν γεγονέναι χρόνον, όταν τοῦ προτέρου καὶ τοῦ ὑστερόν ἐν τῇ κινήσει αἰσθῶν λάβωμεν». Φυσ. Δ, 11, 218 b 30 καὶ 219 a 3 x. ἐ.

2 Ψυχολογικὴν ἀνάλυσιν τῆς ἐννοίας τοῦ χρόνου ἰδε παρὰ Jean Piaget: Le développement de la notion du temps chez l'enfant, σ. 2 x. ἐ. Paris, 1946

1) Ἀποσπασμα ἐκ τῆς Ψυχολογίας τοῦ Παιδός

δεξιότητων. Μέχρι τοῦδε ἐγένοντο ἱκαναὶ ἐρευναι περὶ τῆς ἐξελίξεως τῆς ἀντιλήψεως τοῦ χρόνου παρὰ τῷ παιδί. Δυστυχῶς ὁμως πρὸς μόνην τὴν μέτρησιν τῶν ἀντιλήψεων τῶν μικροτάτων τοῦ χρόνου μορίων ὑπάρχουσι διαμεμορφωμένοι μέθοδοι ἀκριβεῖς. Διὰ τούτων δ' εἶναι δυνατόν νὰ ὑπολογισθῇ μετ' ἀκριβείας, τίς ἡ ἱκανότης τοῦ παιδὸς εἰς τὸ ἐκτιμᾶν διαστήματα δευτερολέπτων ἢ λεπτῶν τινων τῆς ὥρας, εἰς τὸ συγκρίνειν πρὸς ἄλληλα τοιαῦτα βραχύτατα διαστήματα καὶ εὐρίσκειν τὰς διαφοράς, ὡς πρὸς τὸ ἐκτιμᾶν τὰς σχέσεις τοῦ ρυθμοῦ. Πρὸς ἐρευναν ὁμως τῆς ἀντιλήψεως τῶν μακροτέρων χρονικῶν διαστημάτων καὶ ὑποδιαίρεσεων τοῦ χρόνου καὶ καθόλου τῶν λοιπῶν τοῦ χρόνου σχέσεων καὶ ἐννοιῶν δὲν ἔχει ἀκόμη διαμορφωθῇ μέθοδος ἀκριβής, αἱ δὲ μέχρι τοῦδε ἐρευναι περὶ τῆς ἀντιλήψεως τούτων τῶν μακροτέρων χρονικῶν διαστημάτων περιορίζονται εἰς ἀπλᾶ ἐρωτήματα, προβολόμενα εἰς τοὺς ἐξεταζομένους. Ἐπὶ παραδείγματι μεθ' ὠρισμένην τινὰ σωματικὴν ἢ διανοητικὴν ἐργασίαν (ἀπαγγελίαν ποιήματος, παρατήρησιν εἰκότος, ἀνάγνωσιν, διήγησιν κ.τ.λ.) προκαλεῖται ὁ ἐξεταζόμενος νὰ ἐκτιμήσῃ τὸν κατὰ τὴν ἐργασίαν δαπανηθέντα χρόνον. Παρερχόμενοι τὰ τῶν διαμορφωθεισῶν μεθόδων καὶ τῶν γενομένων ἐφαρμογῶν αὐτῶν¹, θὰ περιορίσωμεν τὸν λόγον εἰς τὰ ἐξαχθέντα πορίσματα, καὶ δὴ καὶ ἐκεῖνα, αἵτινα ἔχουσιν ἰδιαιτέραν παιδαγωγικὴν σημασίαν, συντελοῦντα ἰδίᾳ εἰς ρυθμίσιν ζητημάτων τῆς διδασκαλίας.

ΠΟΡΙΣΜΑΤΑ

Ἡ ἀντιλήψις τοῦ χρόνου ἐξελίσσεται ἐν ρυθμῷ βραδυτέρῳ ἢ ἡ ἀντιλήψις τῶν σχέσεων τοῦ χώρου καὶ αἱ σαφεῖς χρονικαὶ παραστάσεις γεννῶνται πολὺ βραδυτέρον τῶν τοπικῶν. Τοῦτο δὲ προέρχεται ἐκ τῆς μείζονος δυσχερείας, τὴν ὁποίαν προβάλλει ἡ γένεσις τῶν πρώτων. Ἐνῷ τὰ πράγματα κεῖνται παρὰ τῷ ὁφθαλμῷ καὶ ἡ χεὶρ μέχρις ἀκριβεστάτης ἀντιλήψεως, δὲν συμβαίνει τὸ αὐτὸ καὶ περὶ τῶν χρονικῶν συμβεβηκότων καὶ σχέσεων. Ὁ χρόνος ῥεεῖ καὶ δὲν δυνάμεθα νὰ κρατήσωμεν αὐτόν. Τοῦτο δέ, ὡς εἶκος, δυσχεραίνει τὴν κατανόησιν. Πλὴν τούτου, ἐνῷ αἱ ἀντιλήψεις τοῦ χώρου προέρχονται ἐξ αἰσθημάτων, ἐντυπώσεων κατ' αἶσθησιν, ἐν ταῖς χρονικαῖς παραστάσεσι καὶ τῇ ἐκτιμῇ τῆς διαρκείας τῶν τοῦ χρόνου τμημάτων ἔχει μεγάλην σημασίαν ἡ συμμετοχὴ νοητικῶν καὶ συναισθηματικῶν στοιχείων. Ἄλλην ἀντιλήψιν ἀποκτώμεν χρονικῆς τινος διαρκείας, κατὰ τὴν ὁποίαν εὐαρέστως παρέστημεν μάρτυρες, καὶ ἄλλην χρονικῆς διαρκείας ἰσῆς ἐκτάσεως, κατὰ τὴν ὁποίαν κατεῖχεν ἡμᾶς ἀνία. Ὡσαύτως ἄλλην ἀντιλήψιν ἀποκτώμεν χρονικῆς διαρκείας, κατὰ τὴν ὁποίαν διατελούμεν ἀργοί, καὶ ἄλλην περὶ χρονικοῦ διαστήματος ἰσῆς διαρκείας, κατὰ τὸ ὁποῖον ἡμεῖς ἀπασχολημένοι. Τὴν δυσχερείαν τῆς ἀντιλήψεως τῶν τοῦ χρόνου σχέσεων ἐπαναφέρει καὶ τοῦτο. Κατὰ τὴν πρώτην παιδικὴν ἡλικίαν

ἡ μεγίστη τῆς ψυχῆς εἰσδεκτικὴ δύναμις, τῆς προσοχῆς ἢ ἀστάθειας καὶ τῆς συνειδήσεως ἢ στενότης κωλύουσι τὴν ἐπὶ μακρὸν συγκράτησιν ὠρισμένων ἐντυπώσεων καὶ τὴν μόρφωσιν χρονικῶν σειρῶν.

Εἰδικώτερον δὲ βαίνει ἡ ἐξέλιξις τῆς τοῦ χρόνου ἀντιλήψεως ταύτην τὴν πορείαν:

Ἡ ἐννοια τοῦ χρόνου, ἡ συνειδήσις χρονικῶν σχέσεων, οἶμαι αἱ τοῦ συγχρονισμοῦ, τῆς διαδοχῆς, τῆς διαρκείας, τῆς ἐπαναλήψεως καὶ τῶν ἐπὶ τούτων στηριζομένων χρονικῶν ἐννοιῶν τοῦ παρόντος, τοῦ παρελθόντος, τοῦ μέλλοντος καὶ τῶν ὑποδιαίρεσεων αὐτῶν, τ.ἔ. σήμερον, χθές, προχθές, αὔριον, μεθαύριον κλπ. ἀπαραίτητον ἔχουσι προϋπόθεσιν τὴν ὑπαρξίν μνήμης. Πνευματικὸς βίος περιοριζόμενος ἐν τῷ παρόντι, κατὰ τὸν ὅποιον ἡ μνήμη δὲν ἀπασχολεῖται καὶ οἷος εἶναι κατὰ τὸ πλεῖστον ὁ βίος τῶν ζώων, στερεῖται συνειδήσεως τοῦ χρόνου. Ἀλλὰ καὶ ἡ μνήμη καθ' ἑαυτὴν δὲν ἀρκεῖ πρὸς γένεσιν τῆς τοῦ χρόνου συνειδήσεως. Καὶ τοῦτον ἀπόδειξιν παρέχουσι τὰ παρὰ πολλοῖς ζώοις παρατηρούμενα. Ὁ ἐλέφας, ὅστις ἐπιτίθεται κατὰ τοῦ ἀνθρώπου, τοῦ ἐρεθίσαντος αὐτὸν πρὸ πολλοῦ χρόνου, στερεῖται πάσης χρονικῆς καθωρισμένης ἀναμνήσεως. Τὸ αὐτὸ ρητέον καὶ περὶ τῶν κυνῶν, οἵτινες ὑποδέχονται χαρμωσύνας τὸν κύριον αὐτῶν μετὰ μακρὰν ἀπουσίαν. Καὶ ὁ ἵππος, ὅστις ἐξευρίσκει μόνος τὴν ὁδόν, διὰ τῆς ὁποίας καὶ πρότερον διήλθεν, ἀναγνωρίζει τὴν ὁδόν, ἀλλὰ δὲν ποιεῖται διάκρισιν τῆς νῦν πορείας αὐτοῦ ἀπὸ τῆς προτέρας.

Καὶ τοῦ παιδὸς ἡ μνήμη εἶναι ἐν ἀρχῇ ἀχρονος, ὡς ἡ τῶν προμνημονευθέντων ζώων. Δύναται μὲν οὗτος ἤδη ἀπὸ τῶν πρώτων ἐτῶν τῆς ἡλικίας του νὰ διατηρῇ ἐν τῇ μνήμῃ πληθύν παραστάσεων περὶ γεγονότων παρωχημένων, ἡ συνειδήσις ὁμως τοῦ χρόνου ἐλλείπει ἀπ' αὐτοῦ. Τὸ νήπιον ἐν ἀρχῇ γινώσκει μόνον τὸ ἄμεσον, τὸ δι' ἰσχυρῶν συναισθημάτων συνδεόμενον μεθ' ἑαυτοῦ παρόν. Ἐπομένως δὲν ἔχει ἀκόμη συνειδήσιν τοῦ χρόνου.

Ἀλλὰ πῶς γενᾶται ἡ συνειδήσις αὕτη τοῦ χρόνου; Ἐρχεται στιγμή, κατὰ τὴν ὁποίαν ἀρχεται τὸ νήπιον ὑποβάλλον εἰς κρίσιν γεγονότα τοιαῦτα, αἵτινα ἐν τῷ παρόντι συμβαίνουσιν εἰς αὐτό, συνδεόμενα, ὡς εἶπωμεν, μετ' ἰσχυρῶν συναισθημάτων. Ἐπὶ τῇ βάσει δὲ τῶν κρίσεων τούτων ποιεῖται σχέδια, λαμβάνει ἀποφάσεις περὶ ἐπαναλήψεως ἢ ἀποφυγῆς ἐν τῷ προσεχεῖ μέλλοντι τῶν συμβεβηκότων τούτων. Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς, κατὰ τὴν ὁποίαν τοιαύτη ἐργασία λαμβάνει χώραν ἐν τῇ διανοίᾳ αὐτοῦ, καὶ ὁ παῖς διὰ κριτικῆς ἐργασίας κατατάσσει ἐν σειρᾷ διαδοχῆς γεγονόνα, δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν, ὅτι ἀρχεται παρ' αὐτῷ καὶ ἡ τοῦ χρόνου συνειδήσις. Ἡ ἀντίθεσις αὕτη τῶν σχεδίων, εἰς αἵτινα προβαίνει, πρὸς τὸ ἐν τῷ παρόντι συμβαῖνον αὐτῷ δηλοῖ τὴν ἡῶ τῆς παρ' αὐτῷ ἀνατελλούσης ἀντιλήψεως τοῦ χρόνου. Διὰ τῆς ἀποφάσεως δὲ εἰς τὴν ὁποίαν, ὡς εἶδομεν, προβαίνει καὶ ἡτεῖ ἀναμέρεται εἰς συμπεριφορὰν, εἰς πράξεις αὐτοῦ, οἵτινες θὰ ληφῶσι χώραν ἐν τῷ μέλλοντι, ἀντιδιαστέλλεται ἐν τῇ συνειδήσει του τὸ παρὸν ἀπὸ τοῦ μέλλοντος. Ὅταν δὲ ἔλθῃ ἡ στιγμή τῆς ἐκτελέσεως τῶν ἀποφάσεων, αὐταὶ λείπουν, ὅταν τὸ μέλλον, διὰ τὸ ὁποῖον ἐλάσαν τὰ σχέδια, καταστῇ δι' αὐτὸν παρόν, τότε ἀναφαίνεται ἐν τῇ

1. Περὶ τῶν μεθόδων τούτων ἴδε Meumann, Vorlesungen, A, σ. 290 κ.ε.—Πρβλ. καὶ J. Piaget, ἔ.α.

συνειδησει του και το τέως παρόν ως παρελθόν¹.

Εκ τῶν λεχθέντων καταδεικνύεται οὐ μόνον ὁ τρόπος τῆς γενέσεως τῶν χρονικῶν ἐννοιῶν παρελθόντος, παρόντος καὶ μέλλοντος, ἀλλὰ καὶ ἡ χρονικὴ σειρὰ τῆς ἐμφανίσεως αὐτῶν ἐν τῇ συνειδήσει. Ἡ ἀρχὴ τῆς ἀντίληψεως τῶν ἐννοιῶν τούτων δὲν εἶναι ἡ ἀντίθεσις μεταξὺ παρελθόντος καὶ παρόντος, ἀλλ' ἡ τάσις τῆς ἐν τῷ μέλλοντι ἐπαναλήψεως ἢ ἀποφυγῆς τοῦ παρόντος. Ἀλλαις λέξεσιν, ὁ παῖς κτάται ἐν ἀρχῇ συνειδήσιν τοῦ παρόντος καὶ τοῦ μέλλοντος, βραδύτερον δὲ τοῦ παρελθόντος. Ἐν ἀρχῇ γινώσκει μόνον τὸ ἄμεσον καὶ δι' ἰσχυρῶν συναισθημάτων συνδεόμενον παρόν καὶ δεικνύει τάσιν ἢ ἀποστροφὴν πρὸς τὸ ἐγγύτατον μέλλον. Ἡ συνειδήσις δὲ τοῦ παρελθόντος ἐγείρεται παρ' αὐτῷ βραδύτερον ἢ ἡ τοῦ μέλλοντος, διότι μόνον ὁ πλάττων σχέδια περὶ τοῦ μέλλοντος κατορθοῖ νὰ στρέψῃ τὸ ὄμμα πρὸς τὸ παρελθόν. Ἡ παρόρμησις πρὸς σύγκρισιν καθιστᾷ τοῦτο ἀναπόφευκτον.

Ἐκ τῶν εἰρημένων συνάγεται καὶ τοῦτο: Ἡ τοῦ χρόνου ἀντίληψις δὲν προέρχεται ἀπ' εὐθείας ἐκ τοῦ περιεχομένου τῆς συνειδήσεως, ἀλλ' εἶναι ἀπόρροια τῆς λειτουργίας καὶ ψυχικῶν δεξιότητων, καὶ δὴ καὶ τῆς κρίσεως.

Ἐξετάσωμεν νῦν, πῶς ἐξελίσσεται παρὰ τῷ παιδί ἡ ἱκανότης περὶ τὴν ἐκτίμησιν τοῦ μήκους τῶν τοῦ χρόνου τμημάτων.

Περὶ τὴν ἐκτίμησιν τῶν μικροτάτων τοῦ χρόνου μορίων ὁ παῖς ὑπόκειται εἰς ποικίλας πλάνας, ὡς δεικνύουσιν αἱ γενόμεναι ἐρευναι ὑπὸ τῶν W. Stern, Ρόζας Oppenheimer, Breukink καὶ ἄλλων. Οὕτω μεγίστη ἀβεβαιότης παρατηρεῖται καὶ παρ' αὐτοῖς τοῖς φοιτήσιν εἰς τὸ σχολεῖον ἐν τῇ ἐκτίμῃ τῆς διαρκείας τμημάτων χρόνου, ἅτινα διήγαγον ἀσχολούμενοι περὶ τι. Πρὸς ἐρευναν τούτου γίνεται συνήθως χορῆσις τοῦ ἐπομένου πειράματος: Παρέχεται πρὸς θέναν εἰκὼν τις ἐπὶ ἐν λεπτὸν τῆς ὥρας, μεθ' ὃ ἐπακολουθεῖ περιγραφὴ τῶν παρατηρηθέντων καὶ ἐξέτασις. Προκαλούμενος δ' ὁ παῖς εἶτα νὰ ὀρίσῃ τὸν χρόνον τῶν ἐργασιῶν τοῦ τούτου, περιπίπτει εἰς μεγάλας πλάνας. Ἀλλὰ καὶ οἱ ἐνήλικες περιπίπτουσι συνήθως εἰς παρομοίας πλάνας. Ἀποδοτέα δ' αὐταὶ κατ' ἐξοχὴν εἰς τὴν συμμετοχὴν τῆς προσοχῆς ἐν τῇ ἐργασίᾳ. Ὁ παῖς δηλαδὴ στρέφει ἅπασαν τὴν προσοχὴν αὐτοῦ πρὸς τὴν ἐργασίαν τὴν ὁποίαν προκαλεῖται νὰ τελέσῃ, καὶ ὡς ἐκ τούτου δὲν προσέχει εἰς τὸν διανυόμενον χρόνον καὶ τὴν ἐκτίμησιν αὐτοῦ. Ζητεῖ δὲ συνήθως δι' ἐμμέσων τρόπων νὰ ἐκτιμήσῃ τὸν χρόνον, λ.χ. ἐκ τοῦ ποσοῦ τῆς γενομέ-

νης ἐργασίας, ἐκ τοῦ ἀριθμοῦ καὶ τοῦ εἶδους τῶν κατὰ τὸν διανυθέντα χρόνον συμβεβηκότων κ.τ.λ.

Κατὰ τὴν ἐκτίμησιν δὲ τῶν τοιούτων βραχυτάτων τοῦ χρόνου μορίων παρατηρεῖται τοῦτο: Ἐφ' ὅσῳ ὁ ἐκτιμητέος χρόνος εἶναι διαρκείας δευτερολέπτου ἢ λεπτῶν τινων, ὁ παῖς ἔχει ἰσχυράν τάσιν, ἄπερ μεγαλύνῃ αὐτόν. Ἐκτιμᾷ δηλαδὴ αὐτὸν ὡς μακρότερον τοῦ πραγματικοῦ. Οὕτως, ἂν ἀφήσωμεν παῖδα ἐν καταστάσει ἀναμονῆς ἐπὶ ἐν λεπτόν, ἢ προκαλέσωμεν αὐτὸν νὰ παρατηρῇ εἰκόνα ἐν ἰσφ χρόνῳ εἶτα δὲ διατάξωμεν αὐτὸν νὰ ἐκτιμήσῃ τὸν οὕτω διανυθέντα χρόνον, θὰ παρατηρήσωμεν τὴν τάσιν ταύτην. Κατὰ γενόμενα πειράματα τινὲς μὲν ἐκτιμᾷ τὸν χρόνον τούτον τοῦ ἐνὸς λεπτῷ ὡς διαρκούντα 2 λεπτά, ἄλλοι δὲ 3 καὶ ἄλλοι 5. Τοιαύτη τάσις παρατηρεῖται καὶ παρὰ τοῖς ἐνήλεσι, ἐν ἐλάττωι ὁμαλοῦ ἢ παρὰ τοῖς παισίν.

Ἡ τάσις αὕτη πρὸς ὑπερτίμησιν βαίνει μειοῦμένη, ὅσῳ αὐξάνεται ὁ ἐκτιμητέος χρόνος, σχεδὸν δ' ἐκλείπει, ὅταν οὗτος εἶναι διαρκείας 5 λεπτῶν. Ἄν δ' αὐξηθῇ ἔτι μάλλον τὸ ἐκτιμητέον διάστημα παρατηρεῖται ἡ ἀντίθετος τάσις παρὰ τῷ παιδί, τ. ἐκτιμᾷ οὗτος αὐτὸ ὡς βραχύτερον τοῦ πραγματικοῦ. Ἡδη κατὰ τὴν ἐκτίμησιν χρόνου 10 λεπτῶν εἶναι ἐμφανὴς ἡ τάσις αὕτη. Κατὰ γενόμενα δὲ πειράματα παρατηρήθη ὑφισταμένη αὕτη ἡ πρὸς ὑποτίμησιν τοῦ χρόνου τάσις καὶ μέχρι διαστημάτων διαρκείας 75 λεπτῶν.

Παρατηρήθη καὶ αὕτη προσέτι ἡ διάκρισις: Ὁ δὲ ἐκτιμητέος χρόνος εἶναι κενός, ἂν δηλαδὴ καὶ αὐτὸν δὲν ἀσχολώμεθα περὶ τι, ἀλλὰ μένωμεν ἀργοὶ οὗτος φαίνεται εἰς ἡμᾶς πολλῷ μακρότερος τοῦ πραγματικοῦ. Οὕτως ὅταν ταξιδεύωμεν, ἢ διερχώμεθα διὰ τοῦ σιδηροδρόμου σήραγγα, ὁ χρόνος φαίνεται ἐκτεινόμενος ἐπὶ μήκιστον. Καὶ τούτου ἡ αἰτία ἔτιθέα ἐν τῷ τρόπῳ τῆς συμμετοχῆς τῆς προσοχῆς. Ὅταν ἀσχολώμεθα περὶ τι, ἡ προσοχὴ ἡμῶν κατεστρέφεται πρὸς τὰ γεγονότα, οὐχὶ δὲ πρὸς τὴν τῷ χρόνῳ διάρκειαν, διὰ τούτου δ' ὁ χρόνος φαίνεται βραχύς. Ἀντιθέτως ὅταν μένωμεν ἀργοί, ἡ προσοχὴ ἡμῶν στρέφεται ἅπασα πρὸς τὸν παρερχόμενον χρόνον. Ἡ καταλαμβάνουσα δ' ἡμᾶς ἀνία, ἡ μακροῦ ἀναμονῆς μεγαλοποιεῖ εἰς ἀπίστευτον βαθμὸν τὸν τοῦ χρόνου διάρκειαν. Αἱ πλάναι αὗται, αἰτινὲς καὶ παρὰ τοῖς ἐνήλεσι, παρατηροῦνται, καθίστανται ἐκδηλοὶ ἐν μείζονι βαθμῷ παρὰ τοῖς παισίν.

Ὅταν ὁμοῦ βραδύτερον ἀναμνησκώμεθα τὰ δύο τούτων χρόνων, τῶν ὁποίων τὸν μὲν ἔνα διήγαγον ἐργαζόμενοι, τὸν δὲ ἄλλον ἀργοί, μεταβάλλονται οἱ ὅροι τῆς ἐκτιμήσεως. Ὁ χρόνος δηλαδὴ ὁ πλήρης γεγονότων φαίνεται εἰς ἡμᾶς μακρός, ἐν ἐκείνῳ, κατὰ τὸν ὁποῖον διατελοῦμεν ἀργοί, ἐπιβραχύνεται μεγάλως ἐν τῇ ἀναμνήσει ἡμῶν. Πολλὰ

1. Ὁ Jean Piaget χαρακτηρίζει τὴν κατανόησιν τοῦ χρόνου ὡς ἐξῆς: «Comprendre le temps, c'est s'affranchir du present: non pas seulement anticiper l'avenir en fonction des régularités inconsciemment établies dans le passé, mais déconstruire une suite d'états dont aucun n'est semblable aux autres et la connexion ne saurait s'établir que par un mouvement de proche en proche, sans fixation ni repos. Comprendre le temps c'est donc transcender l'espace par un effort mental. Le développement de la notion du temps chez l'enfant», ο. 274.

1. Κατὰ τὰς ἐρευνας τῶν Verkes καὶ Urban τῇ ἐκτίμῃ τῶν τοῦ χρόνου μορίων ὑπάρχουσι διαφορὰ μεταξὺ ἀργέων καὶ θηλέων. Οὕτω τὰ βραχυτάτα μόρια τοῦ χρόνου μεγαλύνονται ὑπὸ τοῦ ἀργεὸς καὶ μικροποιεῖται ὑπὸ τοῦ θήλεος. Ἀντιθέτως διαστήματα μακρότερα μικρύνονται ὑπὸ τοῦ ἀργεὸς καὶ μεγαλύνονται ὑπὸ τοῦ θήλεος. Verkes, Verkes and Urban, Time Behaviour and Sex Relation, Münsterberg, Harvard University, 1921, Boston and New York, 1922.

μάλιστα καὶ αὐτὴ ἡ ἀνάμνησις αὐτοῦ καθίσταται ἀμυδροτάτη. Ὡς εἰκὸς δέ, ἐπὶ ἐκτιμήσεως χρόνου οὐχὶ παρόντος, ἀλλὰ παρῳχημένου, ἐπὶ ἐκτιμήσεως δηλαδὴ οὐχὶ αἰσθημάτων χρόνου, ἀλλὰ ἀναμνήσεων χρόνου αἱ πλάναι περὶ τὴν διάρκειαν καθίστανται ἔτι μείζονες.

Καὶ ἡ τοῦ ρυθμοῦ αἴσθησις βραδέως ἐξελίσσεται παρὰ τῷ παιδί. Εἶναι ἀληθές, ὅτι ἐνωρίς, ἤδη κατὰ τὸ 2ον ἔτος τοῦ βίου, δύναται τὸ νήπιον νὰ ἀντιλαμβάνηται μέχρι τινὸς ὁρθῶς καὶ νὰ ἀποδίδῃ ὁρθῶς ἀπλοῦς τινας ρυθμούς. Ἡ λεπτοτέρα ὁμως τῶν ρυθμῶν ἀντίληψις καὶ ἡ περὶ τὴν ἀπόδοσιν αὐτῶν ἱκανότης ἐξελίσσεται παρ' αὐτῷ βραδέως καὶ κατόπιν εἰδικῆς ἀσκήσεως. Κατ' ἐρεύνας, γενομένας ὑπὸ τοῦ Meumann¹, οἱ παῖδες μέχρις ἡλικίας 8 ἐτῶν οὔτε νὰ ἀντιληφθῶσι δύνανται τῶν ταχέων καὶ τῶν βραδέων ρυθμῶν, οὔτε νὰ ἀποδώσῃσι τούτους, ἀλλὰ τοὺς μὲν ταχεῖς ἀποδίδουσι βραδύτερον, τοὺς δὲ βραδεῖς ταχύτερον τοῦ πραγματικοῦ. Διὰ τοῦτο δὲ καὶ ἡ ἐκτέλεσις ὠρισμένων ρυθμικῶν κινήσεων, ὡς καὶ ἡ ὁρθὴ ἀντίληψις καὶ ἐπανάληψις ὠρισμένων ρυθμικῶν σχέσεων ἐν τῇ μουσικῇ ἀποβαίνει ἀδύνατος πρὸ τῆς παρόδου ὠρισμένων ἐτῶν, ὡς καὶ ἡ ἱκανότης τοῦ ἐν ρυθμῷ γράφειν καὶ ὁμιλεῖν. Καὶ ἡ τούτων ὁμως ἐξέλιξις διὰ τῆς ἀσκήσεως συντελεῖται ταχέως.

Ἔτι μείζων εἶναι ἡ ἀδυναμία τοῦ παιδὸς περὶ τὴν κατανόησιν μακροτέρων τοῦ χρόνου σχέσεων. Κατὰ τὰς ἐρεύνας τοῦ Ziehen² παῖδες ἡλικίας 6—8 ἐτῶν γινώσκουσι κατὰ κανόνα, τί εἶναι μία ὥρα, ἐκ πόσων λεπτῶν ἀποτελεῖται, τί εἶναι ἡμίσεια ὥρα καὶ ἐν τέταρτον τῆς ὥρας, διότι ταῦτα εἶναι συνηθιστῆς χρήσεως ἐν τῷ σχολικῷ βίῳ, πάντα ὁμως τὰ πέρα τούτου διατελοῦσιν ἀγνωστα εἰς αὐτούς. Οὕτω πολλοὶ τῶν 8 ἐτῶν ἀγνοοῦσι, πόσαι αἱ ὥραι τῆς ἡμέρας.

Ὡσαύτως βραδέως ἐξελίσσεται παρὰ τῷ παιδί ἡ ἱκανότης περὶ τὸ ὁρθῶς ἐκτιμᾶν, ἐν πόσῃ ἀποστάσει χρονικῇ ἀφ' ἡμῶν κεῖται γεγονός τι. Ἀποκτᾷ μὲν οὐκ ἐνωρίς πῶς τὴν ἀόριστον ἐντύπωσιν, ὅτι γεγονός τι συνέβη πρὸ πολλοῦ ἐν παρῳχημένῳ χρόνῳ, ἔχει ὡσαύτως τὴν ἱκανότητα τοῦ διακρίνειν τὸ πρότερον ἀπὸ τοῦ ὑστέρον, ἀδυνατεῖ ὁμως νὰ τοποθετήσῃ ὁρθῶς τὸ γεγονός ἐν τῷ παρελθόντι. Μανθάνει προσέτι ἐνωρίς νὰ ποιῇται χρῆσιν τῶν ἐκφράσεων σήμερον, χθές, προχθές, αὔριον, ἔβδομάς, μῆνες, ἔτη κ.τ.λ., αὐταὶ ὁμως οὐδὲν πραγματικῶν περιεχομένων ἐμφαίνουσιν ἐν τῇ γλώσσῃ του. Ἐπὶ μακρὸν δὲ καὶ συγγέει τὰς σημασίας τῶν λέξεων τούτων ποιούμενος χρῆσιν ἐν τῷ λόγῳ αὐτοῦ τῆς μιᾶς ἀντὶ τῆς ἄλλης. Διὰ τοῦτο δὲ αἱ χρονολογίαι καὶ αἱ διάρκειαι τῶν γεγονότων οὐδὲν σημαίνουν διὰ τὸν παῖδα: «Εἴτε εἴπωμεν εἰς αὐτόν, ὅτι γεγονός τι συνέβη χθές, εἴτε προχθές, εἴτε πρὸ ἐβδόμας, εἴτε πρὸ ἐτῶν, ἅπαντα ταῦτα εἶναι δι' αὐτὸν σκοτεινὰ ἔννοιαι τοῦ παρελθόντος. Το αὐτὸ δ' ἴσχυται καὶ περὶ τῶν χρονολογιῶν τῶν ὑπαρχουσῶν εἰς τὸ μέλλον». Καὶ πρὸς πρόσθετον τῆς ἀκρίβειας τῆς συστημάτων αὐτῶν, κατὰ τὸ μέλλον οὐδεὶς τῶν παιδῶν

στάσεις τῶν ἀπομεμακρυσμένων τούτων τοῦ χρόνου σχέσεων εἶναι ἀναγκαῖα συστηματικὴ ἀσκήσις.

Παιδαγωγικὰ συμπεράσματα. Τὰ πορίσματα τῶν ἐρευνῶν τούτων ἔχουσι μεγίστην παιδαγωγικὴν σημασίαν. Εἶναι ἰδίᾳ ὑψίστης σπουδαιότητος διὰ τὸν καθορισμὸν τοῦ χρόνου, ἀπὸ τοῦ ὁποῦ προέπει νὰ ἀρχίσῃ ἡ συστηματικὴ διδασκαλία τῆς ἱστορίας καὶ νὰ παρέχωνται εἰς τοὺς παῖδας χρονολογίαι ἐν τοῖς διαφόροις μαθήμασιν.

Ἐκ τῶν εἰρημένων συνάγεται ἐν πρώτοις, ὅτι ἡ ἀντίληψις τοῦ χρόνου εἶναι ἐλάχιστα ἐξελιγμένη καὶ κατ' αὐτὴν ἀκόμη τὴν ἐποχὴν τῆς ἐνάρξεως τοῦ σχολικοῦ βίου. Ὁ τὸ πρῶτον φοιτῶν εἰς τὸ σχολεῖον παῖς ἔχει ἀτελὴ τὴν δεξιότητα ταύτην. Φέρει μὲν μεθ' ἑαυτοῦ εἰς τὸ σχολεῖον πληθὺν χρονικῶν παραστάσεων καὶ ἔχει συγκεχυμένην ἀντίληψιν τῶν τοῦ χρόνου ἐννοιῶν, δὲν ἔχει ὅμως ἰδέαν οὔτε περὶ τῆς ἐν χρόνῳ διατάξεως τῶν γεγονότων, οὔτε περὶ τῆς διαρκείας αὐτῶν καὶ τῆς ἀπ' ἀλλήλων χρονικῆς αὐτῶν ἀποστάσεως.

Ἐπομένως μεγάλαι ἀπαιτήσεις προβάλλονται πρὸς ἀναπλήρωσιν τῶν ἐλλείψεων τούτων. Ἡ διδασκαλία ὀφείλει νὰ ἀποφεύγῃ νὰ ποιῇται χρῆσιν ἐννοιῶν χρόνου, χρονολογιῶν, σχέσεων χρόνου, ἐφ' ὅσον ὁ παῖς δὲν δύναται νὰ κατανοήσῃ ταύτας καὶ συνδέσῃ μετ' αὐτῶν πραγματικὸν περιεχόμενον. Οἱ ἀριθμοὶ οἱ δηλοῦντες γεγονότα ἱστορικὰ οὐδὲν σημαίνουν διὰ τὸν παῖδα, τὸν τὸ πρῶτον φοιτῶντα εἰς τὸ σχολεῖον. Οὗτοι παρεχόμενοι εἰς αὐτὸν ἀποτελοῦσι φόρτον γνώσεων μηχανικῶν. Ἀλλὰ καὶ ἡ διδασκαλία τῶν μαθημάτων, τῶν ὁποίων ἡ κατανόησις ἐξαρτᾶται ἀμέσως ἀπὸ τῆς ἐπάρξεως παρὰ τῷ παιδί ἐξελιγμένης τῆς τοῦ χρόνου ἀντίληψως, ἀπαραίτητον εἶναι νὰ ἀναβάλληται, ἐφ' ὅσον ἡ ἀντίληψις αὕτη ἐλλεῖπει.

Τοιοῦτον εἶναι τὸ μάθημα τῆς ἱστορίας, τοῦ ὁποῦ ἡ διδασκαλία κακῶς ἐν πολλοῖς δημοτικοῖς σχολείοις ἀρκεταὶ ἀπὸ τῶν κατωτάτων τάξεων. Ἐνεκα τῆς βραδείας ἐξελίξεως τῆς τοῦ χρόνου ἀντίληψως παρὰ τῷ παιδί θεωρεῖται ὑπὸ πολλῶν πρόωρος ἡ τοῦ μαθήματος τούτου διδασκαλία πρὸ τοῦ ὅπου εἶναι ἀπὸ τῆς εἰς τὸ δημοτικὸν σχολεῖον φοιτήσεως.

Ἐκ τῶν ρηθέντων συνάγεται προσέτι, ὅτι ἡ τοῦ χρόνου ἀντίληψις εἶναι διδασκλή. Ὑπόκειται δὲ διὰ τῆς ἀσκήσεως εἰς ἐξέλιξιν. Ἐπομένως ἐπιβάλλεται, ἵνα ἐν τῷ σχολείῳ κατὰ τρόπον συστηματικὸν ἐπιδιώχῃται ἡ ἀσκήσις αὕτη. Ὑπὸ τὴν συστηματικὴν ἰδίᾳ ἐπιδρασιν τῆς διδασκαλίας δύναται ὁ παῖς νὰ καταστῇ ἱκανός:

1. Νὰ ἀντιλαμβάνεται ὁρθῶς τῶν τε μικροτάτων τοῦ χρόνου μορίων, ἅτινα ἐπάκεινται εἰς αἰεσον σύγκρισιν (ἡ.χ. δευτερολέπτων, λεπτῶν, πέντε λεπτῶν κτλ.) καὶ τῶν σχέσεων τοῦ ρυθμοῦ.

2. Νὰ σχηματίζῃ αὐτὰ τινος ἀκριβοῦς ἀντίληψιν τῆς διαρκείας μακροτέρων χρονικῶν περιόδων καὶ διὰ τῶν γεγονότων καὶ ταχέων ἐπιδιώχῃται ἡ ἀσκήσις αὕτη. Ὑπὸ τὴν συστηματικὴν ἰδίᾳ ἐπιδρασιν τῆς διδασκαλίας δύναται ὁ παῖς νὰ καταστῇ ἱκανός:

1. Vgl. Meumann, Vorlesungen A. 295—296.

2. Meumann, ὁ. α. σ. 304.

κότη-
τινα. εἶ

3. Καθόλου νά κατανοῇ τὰς διαφόρους τοῦ χρόνου σχέσεις καὶ ἐννοίας καὶ νά ἐποπτικοποιῇ τὰς διαφόρους χρονολογίας.

Δυστυχῶς καὶ ἐν τῷ σημείῳ τούτῳ τὸ σχολεῖον ἀμελεῖ τελείως τῶν ὑποχρεώσεων αὐτοῦ. Πρὸς ἀκριβῆ ἀντίληψιν τῶν σχέσεων τοῦ χώρου ἤρξατο καταβαλλομένη προσπάθεια ἐν πᾶσι σχεδὸν τοῖς μαθήμασιν. Οὕτως ἐν τοῖς μαθήμασι τῆς πατριδογνωσίας καὶ τῆς γεωγραφίας ἀπὸ πολλοῦ ἐξέλιπεν ἡ πρόσκτησις ξηρῶν γνώσεων καὶ ἱκανὴ καταβάλλεται σήμερον φροντίς, ὅπως οἱ παῖδες κατὰ τὸν τρόπον ἐποπτικῶν ἐννοιῶν, σχηματίζουσιν εἰκόνας τῶν ἀπομακρυσμένων μερῶν, ἀνταποκρινόμενας πρὸς τὴν πραγματικότητα, κατανοῶσι τὰ ἐν τῷ γεωγραφικῷ χώρῳ τῃ σύμβολα καὶ ἀναπαριστῶσιν ὁρθῶς τὰ τμήματα τῆς γῆς, τὰ διὰ τῶν συμβόλων τούτων εἰκονιζόμενα. Ἐνῷ δὲ τοιαύτη λυμβάνεται φροντίς περὶ συστηματικῆς τῶν παιδῶν εἰσαγωγῆς εἰς τὰς τοῦ χώρου σχέσεις, ἀντιθέτως ἡ ἀσκήσις περὶ τὴν ἀντίληψιν τοῦ χρόνου τέλει ἀμελεῖται. Καὶ ἡ ἐπιστημονικὴ δὲ διδακτικὴ ἐν τῷ σημείῳ τούτῳ δὲν εἶναι, ὅσον θὰ ἔπρεπε, ἀπαιτητικὴ.

Ἡ βῆσις πρὸς ἐξέλιξιν τῆς τοῦ χρόνου ἀντίληψεως, καὶ δὴ καὶ πρὸς μύσφωσιν τῶν τοῦ χρόνου ἐννοιῶν καὶ ἐκτίμησιν τῆς διάρκειας τῶν τμημάτων τοῦ χρόνου, πρέπει νά εἶναι ἡ ἰδίᾳ τοῦ παιδὸς ἐμπειρία, τὰ γεγονότα δηλαδὴ, ἅτινα συμβαίνουσιν εἰς αὐτόν, καὶ ἐκεῖνα, τῶν ὁποίων παρίσταται μάρτυς. Ἡ συνείδησις τοῦ χρόνου θὰ ἦτο ἀπολύτως ἀδύνατος ἄνευ τῆς βάσεως ταύτης. Δυνάμεθα νά συλλάβωμεν ἐν τῇ διανοίᾳ τὴν ἰδέαν χρόνου ἀπολύτως κενοῦ, ἀδυνατοῦμεν ὅμως νά παραστήσωμεν ἐν ἡμῖν τοῦτον ἐποπτικῶς. Ἐπομένως πρὸς τὴν ἀντίληψιν τοῦ χρόνου μόνῃ ἡ ἐπιμελὴς παρατήρησις πραγματικῶν γεγονότων, πράξεων, μεταβολῶν, καταστάσεων δύναται νά ἀγάγῃ.

Ὁ παῖς φέρει μεθ' ἑαυτοῦ εἰς τὸ σχολεῖον πλὴθὺν παραστάσεων περὶ γεγονότων, ἅτινα ἀλλεπαλλή-

λως συνέβησαν αὐτόν. Ἐν πρώτοις λοιπὸν εἶναι ἀναγκαῖον νά ὑποβοηθῇ αὐτόν τὸ σχολεῖον, ὅπως τὰς παραστάσεις ταύτας, τὰς δηλωτικὰς γεγονότων τῆς ἰδίας αὐτοῦ ἐμπειρίας, διατάτῃ χρονικῶς καὶ μορφοῦ σειράς (ποῖον πρῶτον, ποῖον ἔρχεται κατόπιν κ.ο.κ.). Οὕτω διασαφύνται αἱ συγκεχυμέναι αὐτοῦ ἀντιλήψεις. Ὅμοιόν τι πρέπει νά τελεῖται καὶ δὴ καὶ ἐν μείζονι μοίρᾳ καὶ ἐπὶ τῶν γεγονότων ἐκείνων, ἅτινα συμβαίνουσιν εἰς αὐτόν, καθ' ὃν χρόνον φοιτᾷ εἰς τὸ σχολεῖον, καὶ τῶν γνώσεων, τὰς ὁποίας εἰσχομίζει διὰ τῆς διδασκαλίας.

Παρά ταύτην δὲ τὴν ἐργασίαν ἀνάγκη νά ὑποβοηθῇται, ἵνα τὴν γενικὴν ἀντίληψιν τῶν τοῦ χρόνου σχέσεων, τὴν ὁποίαν οὕτω μορφοῦ, καθιστᾷ ἀκριβεστέραν καὶ εἰδικωτέραν, προκαλούμενος νά ἐκτιμᾷ καὶ συγκρίνῃ διαρκῶς τὴν τε ἀπόστασιν καὶ τὴν διάρκειαν τοῦ χρόνου. Καὶ πρὸς τοῦτο δ' ἡ ἐμπειρία ἃς χρησιμεύσῃ ὡς βῆσις. Γεγονότα τῆς ἐμπειρίας ἃς ὑποβάλλονται εἰς ἐκτίμησιν ὡς πρὸς τὴν διάρκειαν αὐτῶν τὴν χρονικὴν. Ἄς συγκρίνηται ἡ ἀπόστασις αὐτῶν ἀπ' ἀλλήλων καὶ διὰ τοιούτων γεγονότων, ἅτινα ἀλλεπαλλήλως συμβαίνουσιν εἰς τὸν παῖδα, ἃς πληρῶται ὁ παρερχόμενος χρόνος καὶ ἀνελλιπῶς ἃς ὑποβάλλεται εἰς ἐκτίμησιν ἡ διάρκεια τῶν μειζόνων αὐτοῦ τμημάτων.

Οὕτω κατὰ μικρὸν θὰ δυνηθῇ ὁ παῖς κατὰ τὸν ἐποπτικὸν νά ἀποκτήσῃ ἀντίληψιν τῶν τε φυσικῶν καὶ τεχνητῶν ὑποδιαίρέσεων τοῦ ἔτους καὶ ἐπὶ μειζόνων χρονικῶν τμημάτων. Δύναται περαιτέρω νά προκαλῆται νά προβαῖνῃ εἰς ἐκτίμησιν καὶ μακροτέρων χρονικῶν διαστημάτων καὶ νά μορφοῦ οὕτω συνείδησιν τῆς διάρκειας χρονικῶν περιόδων καὶ τῶν ἀποστάσεων τῶν ἀπομακρυσμένων ιστορικῶν γεγονότων. Κατὰ τὸν τρόπον τοῦτον τὰ ιστορικὰ γεγονότα καὶ αἱ χρονολογίαι δὲν θὰ εἶναι πλέον δι' αὐτόν νεκρά, μηχανικαὶ γνώσεις, ἀλλὰ θὰ κατανοῶνται ὑπ' αὐτοῦ κατὰ τὴν πραγματικὴν αὐτῶν ἀξίαν.

Ἡ ἐννοία τοῦ χρόνου εἶναι συνδεδεμένη μὲ τὴν ἐννοιαν τοῦ χώρου, ἀλλ' ἡ ψυχολογικὴ ἐξέλιξις αὐτῆς εἶναι βραδυτέρα καὶ ἡ διαφορὰ αὕτη ἔχει οπουδαῖα παιδαγωγικὰ ἐπακόλουθα. . . . Τὸ νήπιον καὶ τὸ μικρὸν παιδί ζοῦν καὶ σκέπτονται εἰς τὸ παρόν. Δὲν ἔχουν συνείδησιν τοῦ παρερχομένου χρόνου, τῆς διάρκειας τῶν γεγονότων, διακρίνουν ἀτελῶς τὸ παρελθὸν τοῦ παρόντος, μένουν κλεισμένα πρὸς τὸ γίνεσθαι, μολονότι ἀποτελοῦν τὴν ἐνσάρκωσιν του. Τὸ παιδί μανθάνει νά διαβάσῃ τὴν ὥραν καὶ νά ἐπαναλαμβάνῃ χρονολογίας, πολὺ πρὶν σχηματίσῃ σαφῆ ἰδέαν τοῦ χρόνου. . . . Μέχρι τῆς ἐφηβικῆς ἡλικίας παρατηροῦμεν ἀκόμη ἐπίμονον σύγχυσιν καὶ μεγάλην δυσκολίαν εἰς τὴν ὁρθὴν τοποθέτησιν, χωρὶς ἐξωτερικὴν βοήθειαν, γεγονότων ἐν χρόνῳ.

Εἶναι προφανές, ὅτι ἡ διδασκαλία τῆς ιστορίας ὑποβοηθεῖ τὰ μάλιστα τὴν ἀπόκτησιν τῆς ἐννοίας ταύτης. Εἰς τὴν διδασκαλίαν τῆς ιστορίας ἐπανευρίσκομεν τρία στοιχεῖα, ὅπως καὶ εἰς τὴν διδασκαλίαν τῆς γεωγραφίας, ἀλλ' ἐδῶ ἡ τοποθέτησις ἐν χρόνῳ ἀντικαθιστᾷ τὴν τοποθέτησιν ἐν χώρῳ. "Ολοὶ οἱ παιδαγωγοὶ γνωρίζουν, ὅτι ὁ μαθητὴς ἀγαπᾷ τὴν ιστορίαν διὰ τὴν ἀνεκδοτικὴν καὶ γραφικὴν πλευρὰν τῆς, ἥτις διεγείρει τὴν φαντασίαν του καὶ κατόπιν τὴν ἐπιθυμίαν του πρὸς περιπέτειαν· ἀλλὰ συνήθως δοκιμάζει μεγάλην δυσκολίαν εἰς τὸ νά καταρτίσῃ τὴν χρονικὴν σειρὰν μεγάλων ιστορικῶν γεγονότων, τὰ ὅποια μανθάνει. Πρὸ τῶν 9 ἢ 10 ἐτῶν, αἱ χρονολογίαι τὰς ὁποίας ἀναφέρει, εἶναι λεκτικαὶ ἀσκήσεις χωρὶς διαφέρον. . . . Ὁ μαθητὴς δὲν σκέπτεται τὰ γεγονότα ἐν χρόνῳ. Εὐρίσκεται μᾶλλον εἰς τὴν ἡλικίαν τῶν ιστοριῶν παρά εἰς τὴν ἡλικίαν τῆς ιστορίας.

M. DEMESSE Les étapes de l'éducation

ΔΗΜ. ΠΑΥΛΟΠΟΥΛΟΥ, Δημ)λου 'Εκπαιδευτικής Περιφέρειας Καλαμών

Η ΑΓΩΓΗ ΤΩΝ ΠΑΙΔΩΝ ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΝ

Με τὸ ζήτημα τῆς αγωγῆς τῶν παιδιῶν ἡσχολήθησαν καὶ ἀσχολοῦνται ὄχι μόνον φιλόσοφοι καὶ παιδαγωγοί, ἀλλὰ καὶ ἄνδρες τῆς πολιτείας, ποιηταὶ καὶ συγγραφεῖς καὶ ὅλοι σχεδὸν οἱ διανοούμενοι.

Τὸ ζήτημα αὐτὸ ὑπῆρξε καθ' ὅλους τοὺς χρόνους τὸ σπουδαιότερον καὶ τὸ εὐγενέστερόν, καθ' ὅσον δι' αὐτοῦ ἡ ψυχὴ γαληνεύει καὶ μέσα σὲ αὐτὴ ἐνσταλάζει τὸ μέτρον.

Τὸ φῶς διώχνει τὸ σκοτάδι ἀπὸ τὰ βάθη τῆς ψυχῆς καὶ ὁ ἄνθρωπος ἀναπνέει τὸν ἀρωματισμένον ἀέρα τῆς ἁρμονίας καὶ τῆς ὁμορφιάς.

Ἡ αγωγή εἶναι ἡ ἐπίδρασις καὶ ἡ προσπάθεια τὴν ὁποίαν καταβάλλουμε γιὰ τὸ παιδί, ὥστε ἡ διάπλασίς του νὰ φθάσῃ στὸ σημεῖο ποὺ θέλουμε καὶ ποὺ πρέπει.

Μεταξὺ τῶν ἀσχοληθέντων μὲ τὸ ζήτημα αὐτὸ εἶναι καὶ ὁ ἱστορικός, βιογράφος καὶ ἠθικοφιλόσοφος Πλούταρχος. Ἐγεννήθη στὴ Χαιρώνεια τῆς Βοιωτίας ἀπὸ γονεῖς ἐπιστήμιους καὶ εὐπόρους. Τὸ ἔτος γεννήσεώς του ἀμφισβητεῖται, πάντως ὅμως ὑπὸ τῶν νεωτέρων κριτικῶν τοποθετεῖται μεταξὺ τῶν ἐτῶν 47—50 μ.Χ. καὶ τὸ ἔτος θανάτου του μεταξὺ τῶν ἐτῶν 120—125 μ.Χ. Τὴν πρώτην μόρφωσιν τὴν ἔλαβε στὴν ἰδιαιτέρα του πατρίδα. Σὲ ἡλικία 20 ἐτῶν ἐδιδάχθη στὴν Ἀθήνα κοντὰ στὸν Ἀμμώνιον τὰ φιλοσοφικὰ καὶ φιλολογικὰ μαθήματα. Τὴν μόρφωσίν του δὲ τὴν συνεπλήρωσε μὲ διάφορα ταξίδια.

Ἐτρεφεν ἰδιαιτέραν ἀγάπην πρὸς τὴν γενέτειραν, ὑπὸ τῆς ὁποίας ἐτιμήθη μὲ τὸ ἀξίωμα τοῦ «ἀρχοντος» τῆς Χαιρωνείας, ἴσως καὶ τὸ ἀξίωμα τοῦ Βοιωτάρχου. Ἀλλὰ καὶ ὁλόκληρον τὴν Ἑλλάδα ἀγαποῦσε. Συνεβούλευε τοὺς ὑποδούλους Ἕλληνας νὰ φέρωνται μὲ καλὸν τρόπον στοὺς Ρωμαίους κατακτητάς, παράλληλα ὅμως τοὺς ἐθέρμαινε τὸν πόθον πρὸς ἀνάκτησιν τῆς ἐλευθερίας των.

Ἐπῆρξε συγγραφεὺς πολλῶν ἔργων, τὰ ὅποια χωρίζονται σὲ δύο ομάδες: τοὺς βίους καὶ τὰ ἠθικά. Γενικῶς ὁ Πλούταρχος εἶναι ὁ ὀφθαλμὸς πάσης σοφίας, ὅπως μᾶς λέγει ὁ Σκύλικερ.

Ἄλλο ὅμως εἶναι ἐδῶ τὸ θέμα μας. Νὰ ἐξετάσωμεν τὸν Πλούταρχο ὡς παιδαγωγό, νὰ ἰδοῦμε ποτεῖς ἀντιλήψεις εἶχεν αὐτὸς γιὰ τὴν αγωγή τῶν παιδιῶν.

Ὡς ἀπαραίτητον προϋπόθεσιν τῆς καλῆς αγωγῆς τῶν παιδιῶν θεωρεῖ τὴν καλὴν καταγωγὴν, τὴν κληρονομικότητα.

Κάθε ἄνθρωπος ποὺ θὰ θελήσῃ νὰ δημιουργήσῃ χρηστοὺς ἀπογόνους, πρέπει νὰ προσέξῃ, στὸν ἑαυτὸν, διότι ἄλλοιῶς οἱ μορφῆς τῶν παιδιῶν οὐ μόνον ἀνεξέλιπτες καὶ θὰ παρακολούθησαν τοὺς ἀπογόνους των σὲ ὅλην τὴν ζωὴν. Καὶ μᾶς ἀναφέρει δύο στίχους ἀπὸ τὸν τραγικὸν ποιητὴν Εὐριπίδην:

«ὅταν δὲ κρηαῖς μὴ καταβλήθῃ γενούς

δρθῶς, ἀνάγκη δυστυχεῖν τοὺς ἐκγόνους».

Δηλ. ὅταν δὲν μπῇ βδοῖς (θεμέλια) σὲ μὴ γεννὰ

ὅπως πρέπει, εἶναι φυσικὸν νὰ δυστυχοῦν ὅσοι θὰ γεννηθοῦν ἀπὸ αὐτήν.

Ἐπίσης στὸ ζήτημα τῆς εὐγονίας κυτᾶ μὲ τίς πρὸ μελανές λέξεις τὴν μέθην καὶ μᾶς ἀναφέρει τὴν περιώνυμον φράσιν τοῦ Διογένηους, ὁ ὁποῖος, ὅταν εἶδε ἓνα νέον ἀνισόρροπον, τοῦ εἶπε: «Νεανίσκε, ὁ πατήρ σε μεθύων ἐσπείρε».

Διὰ σκοπὸ τῆς αγωγῆς ὁ Πλούταρχος θέτει τὴν ἀπόκτησιν τῆς ἀρετῆς, ἀποβλέπει στὸ νὰ δημιουργήσῃ ἠθικὰς προσωπικότητες. Τὴν ἀρετὴν τὴν θεωρεῖ διδακτὴν. Διὰ τὴν ἀπόκτησιν αὐτῆς τρία τινὰ συντείνουν: ἡ φύσις, ὁ λόγος καὶ τὸ ἔθος.

Ἡ φύσις εἶναι οἱ ἐμφυτεῖς προδιαθέσεις τίς ὁποῖες φέρει ὁ ἄνθρωπος ἀπὸ τῆς γεννήσεώς του καὶ ὡς ἐκ τούτου οἱ πρῶτες ἀρχαί τῆς ἀρετῆς ἀνήκουν στὴν φύσιν. Ὁ λόγος εἶναι ἡ ἐκμάθησις, ἡ διδασκαλία διὰ τῆς ὁποίας ἐπιτελεῖται ἡ ἀνάπτυξις καὶ ἡ προαγωγὴ τῆς ἀρετῆς. Τὸ δὲ ἔθος εἶναι ἡ ἐξάσκησις ἡ πρακτικὴ διὰ τῆς ὁποίας ἡ ἀρετὴ τίθεται εἰς χρῆσιν καὶ ἐφαρμογὴν. Διὰ τὴν τελειοποίησιν τῆς ἀρετῆς εἶναι ἀπαραίτητος ἡ συνεργασία τῶν τριῶν αὐτῶν παραγόντων διότι, ὅπως μᾶς λέγει, ἡ ἔλλειψις ἑνὸς τούτων καθιστᾷ χολὴν τὴν ἀρετὴν. Ἡ φύσις χωρὶς μάθησιν εἶναι ἓνα πρᾶγμα τυφλόν, ἡ μάθησις χωρὶς φυσικὴν δεξιότητα ἐλαττωματικὴ καὶ ἡ ἀσκήσις χωρὶς αὐτὰ τὰ δύο κατὰ τὸ ἀτελές. Καὶ πολὺ θαυμάσια μᾶς παρομοιάζει τοὺς τρεῖς αὐτοὺς παράγοντας μὲ ἀγρόν, γεωργὸν καὶ σπόρον. Δὲν διστάζει ὅμως νὰ ἀποδώσῃ μεγαλυτέραν δύναμιν στὴν διδασκίαν καὶ τὴν ἐξάσκησιν. Παραδέχεται ὅτι εἰς περιπτώσιν ποὺ λείπει ἡ φυσικὴ προδιάθεσις, ἡ διδασκίαν καὶ ἡ ἐξάσκησις εἶναι ἱκανὲς νὰ θεραπεύσουν τὴν φυσικὴν ἔλλειψιν, ἐνῶ ἓνα φυσικὸ προτέρημα καταστρέφεται ἀπὸ τὴν ὀχι καλὴν διδασκίαν καὶ ἐξάσκησιν. Ἐδῶ φαίνεται καθαρὰ, ὅτι ἀποδίδει μεγάλην δύναμιν στὴν αγωγήν χωρὶς βέβαια νὰ τὴν θεωρῇ καὶ παντοδύναμον, καθ' ὅσον δὲν παραβλέπει τὰς κληρονομικὰς προδιαθέσεις.

Δὲν παραλείπει ὅμως νὰ ὁμιλήσῃ καὶ γιὰ τὰ δογὰνα τῆς αγωγῆς. Καὶ ὡς τοιαῦτα θεωρεῖ ἐν ἀρχῇ τοὺς γονεῖς καὶ περισσότερον τὴν μητέρα, ἡ ὁποία πρέπει ἡ ἴδια ν' ἀναλάβῃ τὴν ἀνατροφὴν τῶν παιδιῶν τῆς καὶ νὰ μὴ τὴν ἐμπιστευεταί σὲ ἄλλα πρόσωπα, καθ' ὅσον ἡ μητρικὴ ἀγάπη εἶναι κατὰ ποῦ δὲν ἀντικαθίσταται μὲ τίποτε. Μὰ μὲ τὴν στοργὴν τῆς, μὲ τὴν συντροφιά τῆς, τοῦ χαρίζεται τὰ πρῶτα διδάγματα τῆς ἀρετῆς χωρὶς νὰ τὸ νοιώθῃ ἡ ἴδια.

Τὸ παιδί εἶναι ὁ ἐκτετατὸς συνδυασμὸς μὲ τὴν μητέρα του καὶ ἐξ ἐκείνης προέρχεται ἡ ἀγάπη καὶ ἡ ἐξάσκησις καὶ ἡ πείρα. Μὰ ὅταν τὸ παιδί πτωχὸν ἀναγκασθῇ νὰ ἀναζητῇ τὴν αἰτίαν τῆς πτωχείας αὐτοῦ, ἀπὸ τὴν ὥρην ὅταν καὶ ἡ ἀγάπη τῆς μητρικῆς εἰς τὸν πατέρα τοῦ ἀποβῇ ἀπὸ τὴν ἀνάγκη νὰ ἀναζητῇ τὴν αἰτίαν τῆς πτωχείας αὐτοῦ, διὰ νὰ δεινύθῃ δηλαδὴ νὰ θέσουν τὰ θεμέλια τῆς ἠθικῆς προσωπικότητος στοὺς νέους, τῶν ὁποίων οἱ γονεῖς εἶναι τὸ

πλαστες και κάθε διδασκαλία στην ηλικίαν αυτήν αφήνει τα αποτυπώματά της, όπως οι σφραγίδες αφήνουν τα αποτυπώματά τους επάνω στο χαρτί. Και πολύ σοφώς μᾶς λέει ο θεῖος Πλάτων στην Πολιτείαν του «ἐπιστατητέον τοῖς μυθοποιοῖς καὶ ὃν μὲν ἂν (μῦθον) καλὸν ποιήσωσιν ἐγκριτέον, ὃν δ' ἂν ἀποκριτέον, τοὺς δὲ ἐγκριθέντας πείσωμεν τὰς τροφούς τε καὶ τὰς μητέρας λέγειν τοῖς παισὶ καὶ πλάττειν τὰς ψυχὰς αὐτῶν τοῖς μύθοις».

Ἐν συνεχείᾳ μᾶς ὁμιλεῖ διὰ τὶς συναναστροφές τῶν παιδιῶν, οἱ ὁποῖες πρέπει νὰ εἶναι διαλεκτές, διότι ἀλλοιῶς θὰ ἔχουν κακὲς συνέπειες γιὰ τὰ παιδιά. Καὶ μᾶς ἀναφέρει τὴν παροιμίαν τὴν ὁποίαν ἐπαναλαμβάνει κάθε γενεά «Εἰ χολῶ παροικῆσης ὑποσκάζειν μαθήσει».

Τέλος μᾶς ἀναφέρει τὸ σχολεῖον. Τοὺς παιδαγωγοὺς καὶ δασκάλους, οἱ ὁποῖοι πρέπει νὰ εἶναι προσωπικότητες, νὰ φέρουν ἐπαξίως τὸ ὄνομα τοῦ παιδαγωγοῦ καὶ δασκάλου, νὰ εἶναι ἄμεμπτοι στὶς πράξεις τῶν καὶ ἄριστοι στὶς γνώσεις, διότι ἡ ρίζα τῆς ἀρετῆς εἶναι στὴ μόρφωσι. Τέτοιοι λοιπὸν παιδαγωγοὶ καὶ δάσκαλοι θὰ δυνηθοῦν νὰ καλλιεργήσουν στὶς ψυχὰς τῶν παιδιῶν τὰ ἀγὰ ἀισθήματα, ὥστε τὸ ἐγὼ ν' ἀνεύρῃ ἀπέναντί του τὸ εἶ. Καθ' ὅσον ἡ σχέση αὐτῶν τῶν δύο εἶναι σχέσις πού μέσα της φανερῶνεται, ὁλοκληρώνεται καὶ ἀποπερατοῦται ἡ ὑπόστασις τῆς ἀνθρωπίνης υπάρξεως. Καὶ σοφῶς ἀπήντησεν ὁ Σωκράτης, ὅταν τὸν ἐρώτησε ὁ μαθητὴς του Πῶλος, τί ἰδέα ἔχει διὰ τὸν μέγαν βασιλέα (καὶ ὡς τοιοῦτον ἐννοοῖσε τὸν βασιλέα τοῦ περσικοῦ κράτους) καὶ ἂν τὸν νομίζῃ πῶς εἶναι εὐτυχής, ὅτι «Δὲν ξεύρω πῶς στέκεται ἀπὸ ἀρετῆ καὶ παιδείας».

Διὰ μακρῶν ἐπίσης μᾶς ὁμιλεῖ διὰ τὰ μέσα τὰ ὁποῖα πρέπει νὰ χρησιμοποιήσουν τὰ ὄργανα διὰ νὰ φέρουν εἰς αἴσιον πέρας τὸ βρῦ καὶ ἐπίπνον ἐργον πού ἀναλαμβάνουν. Καὶ ὡς τοιαῦτα ἀναφέρει τὸ παράδειγμα, τὸ ὁποῖον παίζει τὸν σπουδαιότερον ρόλον στὴν διαπαιδαγώγησιν τοῦ παιδιοῦ. Δύναται νὰ εἴπῃ κανεὶς ὅτι τὸ καλὸ παράδειγμα εἶναι ἕνας ἀπὸ τοὺς καλύτερους τρόπους ἡθικῆς διαπαιδαγωγῆσεως· τροφοδοτεῖ τὸ αἶσθημα πού λέγεται ἀγάπη καὶ ὁδηγεῖ πρὸς τὸν δρόμον τὸν ὁποῖον ὑπέδειξεν ὁ Χριστὸς στὸν λόφον τοῦ Γολγοθᾶ. Τὸ παιδί φέρει ἔμφυτον τὴν ὁρμὴν πρὸς μίμησιν καὶ ὡς ἐκ τούτου κάθε πράξις γύρω ἀπὸ τὸ παιδί ἀσκεῖ βαθυτάτην ἐπίδρασιν ἀγαθὴν ἢ κακὴν ἐπὶ τῆς ἐν γένει συμπεριφορᾶς του. Ἐπίσης ὡς μέσον ἀγωγῆς μᾶς ἀναφέρει τὴν παραινέσιν, ἡ ὁποία ἔχει καὶ αὐτὴ τὴν θέσιν τῆς καὶ παίζει τὸν ρόλον τῆς στὴν ἀγωγὴν τῶν παιδιῶν, τὴν προτροπὴν, τὴν ἀπαγόρευσιν. Εἶναι κατὰ τῶν σωματικῶν ποινῶν καὶ ἂντ' αὐτῶν συνιστᾷ τὸν ἔπαινον, τὸν ψόγον, τὴν ἀμοιβήν, ἀλλὰ καὶ αὐτὰ ἐν μέτρῳ, διότι ἡ ὑπερβολικὴ χρῆσις τῶν ἐγκλείει κινδύνους σοβαροῦς· π.χ. οἱ συχνοὶ ἔπαινοι καθιστοῦν τοὺς ἐπαινουμένους ματαιωδοῦς κλπ. Μόνον διὰ τῆς ἐναλλαγῆς τῶν μέσων εἶναι δυνατόν ν' ἀποφεύγουνται οἱ συνέπειες ἐκ τῆς ὑπερβολικῆς χρήσεως.

Ἐκτιμᾷ πᾶρα πολὺ τὴν σημασίαν τῆς σωματικῆς ἀγωγῆς, ἀλλὰ καταδικάζει τὴν ἀκροαίτητες.

Ἐκτὸς τῶν ὡς ἄνω μέσων ἀγωγῆς μᾶς ἀναφέρει

καὶ τὴν διδασκίαν ὡς ἓνα ἐκ τῶν δραστηκωτάτων μέσων. Μᾶς ὁμιλεῖ διὰ τὸ «ποσόν» καὶ τὸ «ποιόν» τῶν γνώσεων, τὰς ὁποίας πρέπει νὰ προσφέρουν τὰ ἁρμοδία ὄργανα. Ἀπαιτεῖ ὅπως οἱ μαθηταὶ διδασκῶνται κατὰ τὸ ποσὸν τόσας γνώσεις ὅσες ἀνταποκρίνονται στὶς ψυχοφυσικὰς ἱκανότητές των καὶ κατὰ τὸ ποιόν τέτοιες πού νὰ συμβάλουν στὴν δημιουργίαν ἡθικῆς προσωπικότητος. Ἐχει τὴν γνώμην ὅτι πρέπει νὰ διδάσκωνται ὅλα τὰ ἐγκύκλια μαθήματα — καὶ αὐτὰ διὰ μὲν τοὺς ἀρχαίους ἦσαν· ἡ γραμματικὴ, ἡ ῥητορικὴ, ἡ φιλοσοφία, ἡ ἀριθμητικὴ, ἡ μουσικὴ, ἡ γεωμετρία καὶ ἡ ἀστρονομία, διὰ δὲ τὴν σημερινὴν ἐκπαίδειν ὅλα τὰ μαθήματα πού διδάσκονται ἀπὸ τῆς πρώτης δημοτικῆς ἕως τὴν τελευταίαν τάξιν τοῦ γυμνασίου—ἀλλὰ ἐπὶ τροχάδην καὶ μόνον στὴν φιλοσοφίαν πρέπει νὰ ζητῇ κανεὶς νὰ ἐμβαθύνῃ καὶ αὐτὴν νὰ ἀσχολῇται. Ὅλα τὰ ἄλλα μαθήματα ὑπηρετοῦν τὴν φιλοσοφίαν, ἡ ὁποία ὡς ἀν φωτεινὸ ἀστὲρ πρῶτον μεγέθους φωτίζει τὶς ψυχὰς τῶν ἀνθρώπων καὶ τὶς θεραπεύει ἀπὸ τὶς ἀρρώστειες· εἰναι δὴλ. ὁ ἱατρός τῆς ψυχῆς—«ψυχῆς ἱατρείαν» δὲ τὴν ὠνόμασαν πολλοὶ—διὰ τῆς ὁποίας ὁ ἀνθρώπος δύναται νὰ γνωρίσῃ τὴν πραγματικότητα, νὰ ἐλευθερωθῇ ἀπὸ τὸν ὕλικόν κόσμον καὶ νὰ ἐνωθῇ μετ' οὐρανοῦ.

Διὰ τῆς φιλοσοφίας θὰ διδασκῇ, ὅπως μᾶς λέγει καὶ ὁ Σωκράτης, «τί εὐσεβές, τί ἀσεβές, τί καλόν, τί αἰσχρόν, τί δίκαιον, τί ἀδίκον, τί σωφροσύνη, τί μανία, τί ἀνδρεία, τί δειλία, τί πόλις, τί πολιτικός, καὶ περὶ τῶν ἄλλων, ἃ τοὺς μὲν εἰδότας ἡγεῖτο καλὸν καγαθοῦς εἶναι, τοὺς δ' ἀγνοοῦντας ἀνδραποδώδεσιν ἂν δικάως κεκλησθαι».

Ἡ ποίησις κατὰ τὸν Πλούταρχον εἶναι ἀπαραίτητος διὰ τὴν πρακτικὴν φιλοσοφίαν, τὴν ἡθικὴν δηλαδὴ καὶ ὡς ἐκ τούτου οἱ ποιηταὶ πρέπει ν' ἀναγινώσκωνται καὶ νὰ μελετῶνται ἀπὸ ἡθικῆς ἀποψέως. Δὲν παραγνωρίζει ὅμως ὅτι ἐγκλείει καὶ κινδύνους, ἀλλὰ ἔχει τὴν γνώμην ὅτι καὶ ἀπὸ τούτων ἡθικῶς ἐπιληψίμους στίχους δύναται νὰ προκύψῃ ἡθικὸν τι.

Τὴν ῥητορικὴν τὴν θεωρεῖ ὡς τὸν καλύτερον δρόμον διὰ τὴν σπουδὴν τῆς φιλοσοφίας, ἐφ' ὅσον ἐπιδιδώκει ὅχι τὸ τερπνόν, ἀλλὰ ὅτι ὑπαγορεύει σωφροσύνην. Δι' αὐτὸ τὰ παιδιά πρέπει ν' ἀποφεύγουν νὰ ὁμιλοῦν ἐκ τοῦ προχείρου μέχρι τῆς ἐνλικιώσεως.

Διὰ ἐπιστέγασμα τῆς φιλοσοφικῆς μορφώσεως θέτει τὴν θερησκίαν, τὴν ἐποίαν προσπαθεῖ νὰ φέρῃ σὲ ἀρμονίαν καὶ συμφωνίαν μετ' τὴν φιλοσοφίαν. Ἐνεκα τούτου ἐξετιμήθη πολὺ καὶ ἀπὸ τοὺς ἐθνικοὺς καὶ ἀπὸ τοὺς χριστιανοὺς.

Αὐτὲς εἶναι αἱ γενικαὶ γραμμὲς οἱ ἀντιλήψεις τοῦ Πλουτάρχου διὰ τὴν ἀγωγὴν τῶν παιδιῶν, οἱ ὁποῖες συγκεντρώνονται στὸ περὶ παιδων ἀγωγῆς σύγγραμμά του τὸ ὁποῖον πολλοὶ τὸ ὠνόμασαν «πρὸς βιβλιαράκι».

Εἶναι γνώστης ὅλων τῶν φιλοσοφικῶν συστημάτων τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος Πλάτωνος, Ἀριστοτέλους, Στωϊκῶν, Ἐπικουρεῶν κλπ. καὶ ἔχει δεχθῆναι τὴν ἐπίδρασιν αὐτῶν καθ' ὅτι ἐπικαλεῖται γνώμην αὐτῶν σὲ πολλὰ σημεῖα.

Ὁ δὲ ὁδηγὸς αὐτῆς τοῦ Πλουτάρχου γιὰ τὴν ἐκ

ΚΩΝ. Ε. ΑΛΙΦΙΕΡΑΚΗ, 'Επιθεωρητοῦ Δημοτικῶν Σχολείων Β' Περιφ. Ρεθύμνης

ΜΕ ΔΥΟ ΜΟΝΟΝ ΛΟΓΙΑ

Κατὰ τὸν 'Απρίλιον τοῦ ἔτους 1953 τὸ Διευκρινιστικὸν Βῆμα ἐφιλοξένησε μίαν τελείως διαφορετικὴν διατριβὴν μου ὑπὸ τὸν τίτλον «Με δύο μόνον λόγια». Διὰ ταύτης ἤθελα νὰ τονίσω τὴν ἀπό τὰ ζητήματα τῆς Γενικῆς καὶ Εἰδικῆς Διδακτικῆς ἐπικρατεῖ πλήρης σύγχυσις, καὶ τὰ τοιαῦτα εἴτε τὸ θέλομεν εἴτε ὅχι ἀπορροῦν τὸ κύριον ἔργον μας. Ἦθελα ἐπίσης νὰ ἐπισημάνω ὅτι ἡ συστηματικὴ πορεία διδασκασίας, ἡ ἀνάλυσις, ἡ σύνθεσις, ἡ ἐπεξεργασία, ἡ χρησιμοποιοῦσις καταλλήλων ἐποπτικῶν μέσων, ἡ ἑξάρσις καὶ ἐμβάθυνσις τῶν κυρίων σημείων, ἡ ἐφαρμογὴ, ἡ ἀσκήσις, ἡ ἐμπέδωσις, ἡ ἐπιμνηστικὴ, ἡ ὑπομονὴ καὶ αἱ ἐπαναλήψεις εἶναι τὰ βασικὰ ἀπαραίτητα διὰ κάθε διδασκομένην ἐνότητα.

Κατὰ δὲ τὸν 'Ιούνιον τοῦ αὐτοῦ ἔτους ἀπὸ τὰς ἰδίας στήλας τοῦ αὐτοῦ περιοδικοῦ καὶ εἰς ἀποκρίσιν οὐδόλως προκληθεῖσαν κατηγορήθη ὡς ἐπισθοδρομικὸς διὰ τῶν φράσεων «Ὁ Νοικοκυρὸς δάσκαλος τοῦ διηγήματος τοῦ κ. Παπαγοπούλου» καὶ με ἀγκίστρωσιν ἐπὶ ἐνὸς μόνου παραδείγματος τῆς διατριβῆς μου ἐκείνης. Ἰστέ οὐδὲν ἀπήντησα διὰ πολλοὺς καὶ διαφόρους λόγους.

Τὸν ἐφετηνὸν πόλιν 'Απρίλιον διὰ τῶν στηλῶν τοῦ «Ἐπιστημονικοῦ Βῆματος τοῦ Διδασκαστοῦ» καὶ δι' ἐνὸς ἀρθροῦ τοῦ Διντοῦ τοῦ Γραφείου Α' Περιφερείας Ρεθύμνης κ. 'Ανδρέου Σταυρουλάκη καὶ ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἡ προετοιμασία τοῦ νέου» κατακρίνομαι ὡς υπεράγαν ἀντικαταστής. Βεβαίως κατόπιν τούτων οἱ κ.κ. ἀντιτάσσονται θὰ διερωτῶνται, τί ἀπὸ τὰ δύο ἐκείνα. Τοὺς ἀπαντῶ λοιπὸν κατηγορηματικῶς, εἴτε τὸ ἐν οὔτε τὸ ἄλλο. 'Απλούστατα ἐξ ἰδιο-

κράτους παιδιῶν—διότι μόνον ὁδηγίαι δίδει καὶ ὅχι ἀποκρίσεις ἀγωγῆς—ἴσως νὰ ἐλέγχθησαν σὲ μίαν χρονικὴν περίοδον πολὺ μακρινὴν ἀπὸ τὴν σημερινὴν ἐκπαιδευτοῦσαν διαφορετικὰς ἀντιλήψεις διὰ τὸν χαρακτὴρα τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἡ σύστασις τῆς κοινωνίας τῆς ἐκείνης διαφορετικὴ. Ἄν ἄλλαξε ὅμως ἡ ὁργάνωσις καὶ ἡ σύστασις τῆς κοινωνίας, δὲν ἄλλαξε ἡ φύσις τῶν ἀνθρώπων καὶ ἡ ψυχὴ τῶν γονέων καὶ τῶν παιδῶν.

Ὅτι πολλὰ ἀπὸ τὰς ὁδηγίας ποὺ μᾶς δίδει ὁ νομοθετὴς ἔχουν τὴν ἐπικαιρότητά τους καὶ τὴν ἀπαιτοῦνται τὰς ὁποῖες μάλιστα ἀσπάζεται ἡ σύγχρονη παιδαγωγικὴ καὶ οἱ συγγενεῖς πρὸς αὐτὴν ἐπιστήμαι.

Ὅτι πᾶσαν χρονικὴν περίοδον δύνανται ν' ἀποδιδόναι ἀπείρου ἀξίας καὶ σοβαρότητος διδάγματα οἱ παιδαγωγοὶ καὶ δάσκαλοι, ἀλλὰ καὶ ὅτι καὶ ἡ πολιτικὴ καὶ νομοθετικὴ ποὺ θὰ ἐπιδιώκῃ τοὺς νέους στὴν χρησιμοποίη-

συχκράσις, ἐξ ἀνατροφῆς, ἐκ τῶν μελετῶν μου καὶ τῆς πολυχρονίου πείρας μου εἶμαι θιασιώτης τῆς σωτηρίας μέσης ὁδοῦ τοῦ 'Αριστοτέλους, ἥτις ἀσφαλῶς θὰ στηρίζεται εἰς Νόμον τῆς θεϊκῆς Δημιουργίας. Δὲν ἤλθον νὰ καταλύσω ἐκήρυξεν ὁ γλυκὺς Ναζωραῖος, τὸν Μωσαϊκὸν Νόμον, ἀλλὰ νὰ συμπληρώσω. Λαμβάνω λοιπὸν ὑπ' ὄψιν, διὰ κάθε ὑπόδειξίν μου, ὅσα ἐκ τῶν παλαιῶν ἔχουν αἰώνιον κύρος καὶ ὅσα ἐκ τῶν νέων δὲν στεροῦνται ἀληθείας καὶ ἰδίως πρακτικῆς.

Νομίζω ὅτι, ὅταν κανεὶς διὰ διαφόρους λόγους δὲν δύναται νὰ χρησιμοποιοῖ ἐλευθέρως κάθε ἐπιχείρημα καὶ κάθε σχῆμα λόγου, δὲν εἶναι φρόνιμον ν' ἀμύνεται, ἀλλὰ νὰ τρέπεται εἰς φυγὴν. Δυστυχῶς ὅμως δὲν δύναμαι νὰ πράξω φρονίμως καὶ διὰ τὸ δεύτερον τοῦτο κατηγορητήριον, ἐπεὶ διὰ τοῦτου θίγονται πολλοὶ ἔντιμοι ἄνθρωποι. Μὲ ἄλλα λόγια οἱ διδάσκαλοί μου εἰς Ρέθυμνον καὶ προηγουμένως εἰς Μεραμβέλλον δὲν ἠσπασθήσαν τὰς ὁδηγίας μου ὅλως ἐλευθέρως καὶ αὐτογνωμόνως (ποτὲ δὲν ἐξήσκησα πείσιν τινα, ὡς ἐμμέσως παραδέχεται καὶ ὁ ἐπὶ (4) ἔτη χρηματίσας διδ)λός μου ὡς ἄνω κ. 'Ανδρέας Σταυρουλάκης καὶ ὡς τοιοῦτος παρευρεθεὶς εἰς τὸ Παιδαγωγικὸν μου τριήμερον συνέδριον τοῦ ἔθρου τοῦ καὶ οὐχὶ ἐκ συμπτώσεως, καθὼς ἰσχυρίζεται, ἀπὸ ἐκነρίαν, ἀλλὰ διὰ τοὺς κάτωθι καθαρῶς ἐπιστημονικοὺς καὶ πρακτικοὺς λόγους. Ἄλλωστε τὸ ἐπιχείρημα πίπτει ἀφ' ἑαυτοῦ καθόσον, ὅταν οἱ μαθηταὶ προσέρχωνται προετοιμασμένοι ἀπὸ πολλὰς καὶ ἀφόρους πηγὰς, οἱ διδ)λοι πρέπει νὰ εἶναι περισσότερον τούτων προπαρασκευασμένοι, διότι διαφορετικὰ θὰ γελοιοποιηθοῦν ὑπὸ τὰ ὅμματα τῶν ὑπ' αὐτῶν παιδαγωγουμένων. Ἐπίσης ἡ κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον πορεία διδ)λίας ἀπαιτεῖ ἀπὸ τοὺς διδ)λους μεγαλυτέραν συγκέντρωσιν προσοχῆς καὶ περισσοτέρας προσπάθειας. Διὰ τῆς προετοιμασίας τοῦ νέου μαθήματος ὑπὸ τῶν μαθητῶν κατ' οἶκον ἐπιτυχάνονται τὰ κάτωθι βασικά καὶ ἀπολύτως ἐπιστημονικὰ κέρδη: α) Γίνεται συνειδητὸν εἰς τοὺς μαθητάς, ὅτι ἡ καλλιέργεια σώματος καὶ πνεύματος δὲν γίνεται μόνον εἰς τὸ σχολεῖον καὶ διὰ τοῦ διδ)λου, ἀλλὰ καὶ παντοῦ καὶ διὰ τῶν ἰδίων μέσων. Ἡ συνήθεια, ὡς γνωστὸν, εἶναι δευτέρα φύσις. Τὸ τοιοῦτον ἐνέχει μεγίστην σημασίαν ἀπὸ πάσης πλευρᾶς, δι' ὅλους τοὺς μαθητάς τοῦ πλανήτου μας καὶ ἰδίως διὰ τοὺς κατοικοῦντας εἰς τὴν Ἑλληνικὴν ὑπαιθρον, οἵτινες, ὡς γνωστὸν, κατὰ μὲν τὰς διακοπὰς τῶν Σχολείων οὐδὲν μελετοῦν καὶ οὕτω ὅχι μόνον λησμονοῦν τὰ πάντα, ἀλλὰ καὶ τὰ πνευματικὰ τῶν ὁργανῶν παθαίνουν ὀξείδωσιν ἢ ἀτροφίαν, ὅταν δὲ τελειώσουν

τὸ σχολεῖον ἀντὶ νὰ προσπαθοῦν νὰ καλλιεργοῦν καὶ ν' ἀναπτύσσουν μόνοι τῶν τὰς πνευματικὰς τῶν δυνάμεις καὶ τὴν εἰς τὸ σχολεῖον μόρφωσιν δια τῆς κατ' ἰδίαν μελέτης, συνήθως τὰ πάντα ἐγκαταλείπουν εἰς τὸ ἔλεος τοῦ Κυρίου. β) Ἀποκτοῦν θάρρος καὶ αὐτοπεποίθησιν καὶ τὴν ἱκανότητα διὰ τὴν χρησιμοποίησιν τῶν ἰδίων δυνάμεων πρὸς αὐτοέρευναν, αὐτοασχόλησιν καὶ αὐτοεξέλιξιν, γ) διὰ τῆς προεργασίας ταύτης, ὅσον μικράς καὶ ἂν εἶναι, διευκολύνεται ἡ πλήρης κατανόησις, ἀφομοίωσις καὶ μόνιμος ἐμπέδωσις. Ἐπέρχεται κατὶ ἀνάλογον μὲ τὴν προγενεστέραν προετοιμασίαν τοῦ ἀγροῦ πρὸ τῆς ρίψεως τοῦ σπόρου καὶ τὸ ἀνάπισμα πρὸ τοῦ ζυμώματος. δ) Ἐάν οἱ μαθηταὶ προσέρχωνται εἰς τὴν τάξιν μὲ προσλαμβανούσας παραστάσεις μένει χρόνος διὰ πληρεστέραν ἑξαρσιν διδασμάτων, ἐπεξεργασίαν, ἐμβαθύνσιν καὶ ἐφαρμογὴν καὶ δὲν καταναλίσκεται οὗτος διὰ τὴν συγκράτησιν ὁρολογίας, ἀριθμῶν, ὀνομάτων, χρονολογιῶν κλπ., ὡς συμβαίνει ὅταν τὰ πάντα ἐκπορεύωνται ἐκ τοῦ Διδασκάλου καὶ ἐπιστρέφουν πάλιν εἰς τὸν Διδάσκαλον ὑπὸ δύο ἢ τριῶν ἐξύπνων μαθητῶν, οἵτινες ἔχουν ἐκ τοῦ Θεοῦ τὸ χάρισμα ν' ἀποτυπώνουν διὰ μᾶς τὰ παρὰ τῶν ἄλλων λεχθέντα ἔστω καὶ μὲ ἀσήμενον κατανόησιν. ε) Διὰ τοῦ τρόπου τούτου ἐξασφαλίζομεν τὴν ἐνεργὸν συμμετοχὴν ὁλοκλήρου τῆς τάξεως, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον πρέπει νὰ εἶναι τὸ κύριον μέλημα πάντῃς Διδ/λου καὶ οὐχὶ τὸ μονοπώλιον τῶν πάντων παρ' αὐτοῦ. Ὑπάρχουν καὶ πλείστοι ἄλλοι οὐσιώδεις λόγοι καὶ οὐδὲν μειονέκτημα, τοὺς ὁποίους παραλείπω, διότι εἶμαι βέβαιος ὅτι κάποιος ἀπὸ τοῦ Διδ/λου Μεραμβέλλου καὶ Β' Ρεθύμνης, μεθ' ὧν εἶχον τὴν τιμὴν νὰ συνεργάζωμαι ἀπὸ τὸ 1945 μέχρι σήμερον θὰ εὐρεθῇ νὰ τοὺς ἐκθέσῃ. Ἐκτὸς τούτου ὅμως πᾶς τις δύναται νὰ ζητήσῃ ἀπ' ἐμὲ νὰ τοῦ στείλω ἀπολύτως δωρεάν τὸ βιβλίον μου «Βασικαὶ Ἀρχαὶ Εἰδικῆς Διδακτικῆς».

Ὅσον διὰ τὰς δῆθεν δυσκολίας, ἃς συναντοῦν οἱ μαθηταὶ, ἀπαντῶ ἐκ πείρας καὶ ἀδιστακτικῶς ὅτι αὗται ἐξαφανίζονται, ἔάν οὗτοι συνθηθίσουν βαθμὴδὸν νὰ παρατηροῦν καὶ νὰ μελετοῦν ἀπὸ τὴν πρώτην τάξιν, ἔάν ἐθισθοῦν εἰς τὸν τρόπον τῆς ἐρευνητικῆς καὶ δημιουργικῆς ἐργασίας, ἔξιν ὑπάρχῃ στενῇ συνεργασίᾳ σχολείου καὶ οἰκογενείας καὶ ἔάν γίνεταί καλὴ ἐκλογὴ βοηθητικῶν (λιγόλογα πρωτότως), ἂν καὶ οἱ μαθηταὶ ἔρχωνται προετοιμασμένοι ἀπὸ πολλὰς πηγὰς καὶ οὐχὶ μόνον ἀπὸ τὰ βιβλία.

Ἀλλὰ καὶ ἄλλη ἀνακρίβεια ὥθησε ἐμὲ εἰς τὴν ὀλιγόλογον ταύτην ἀπάντησιν. Ὁ παρευρεθεὶς εἰς τὸ ὡς ἂνω τριήμερον Παιδαγωγικὸν Συνέδριον κ. Γενικός δὲν διεφώνησε διὰ τὴν προετοιμασίαν τοῦ νέου, ἀλλὰ διὰ τὴν πορείαν διδασκαλίας εἰς τὴν Ἀνάγνωσιν, τὴν ὁποίαν θερμῶς εἰς πάντας συνιστῶ, διότι πιστεύω ἀπολύτως ὅτι ἡ ἀνάγνωσις τοῦ περιεχομένου τῶν

Ἀναγνωστικῶν πρέπει νὰ γίνεταί συγκεντρωτικῶς καὶ κατὰ πρότασιν διὰ τοὺς κάτωθι λόγους: α) Οὕτω καὶ συγχρόνως θεραπεύονται αἱ ἀρχαὶ τῆς Ἑνιαίας Διδασκαλίας. β) Ἐάν θίγεται ἡ συναντωμένη εἰς τὸ Ἀναγνωστικὸν Ἑρμηνευτικὴ, Ἱστορικὴ, Γεωγραφικὴ, Ἀριθμητικὴ, Φυσιολογικὴ κλπ. ὅλη δίδεται ἡ εὐκαιρία τῆς μονιμοποιοῦ ἐπαισθητικῆς καὶ τῆς συνδέσεως εἰς ἓνα ἑνιαῖον σύνολον χάριν σαφηνείας καὶ μὴ ἀπωλείας. γ) Τοιοῦτοτρόπως ὁ μαθητὴς συνηθίζει ἀπὸ τὴν πρώτην τάξιν νὰ μὴ ἀρκῆται εἰς τὴν ἐπιφάνειαν, ἀλλὰ νὰ εἰσχωρῇ βαθύτερα, νὰ μὴ διαβάσῃ, ἀλλὰ νὰ μελετᾷ. δ) Διὰ τοῦ τρόπου τούτου τὸ περιεχόμενον γίνεται τελείως κατανοητόν, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον εὐχαριστεῖ καὶ ὠφελεῖ, ὅπως γίνεται σωματικῶς ὅταν αἱ τροφαὶ μασηθοῦν καλῶς. Αὐτὸ ποὺ συνήθως γίνεται «παιδιά τί δὲν καταλάβατε;» δὲν λέγει τίποτε, διότι ἡ νομίζουσα δι' ἀντελήφθησαν τὰ πάντα, ἢ ὑποκρίνονται ἀπὸ φιλοτίμον ὅτι γνωρίζουν καὶ ε) ἔάν διὰ τοῦ τρόπου τούτου ἡ ἀνάγνωσις ἀποβῇ τὸ σφυρὶ καὶ τὸ ἀμόνι διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ἱκανότητος καὶ ἐπιθυμίας διὰ γνησίαν μελέτην, ἡ προετοιμασία κατ' οἶκον τοῦ νέου παρὰ τῶν μαθητῶν θὰ καθίσταται οὐχὶ μόνον λίαν εὐχερὴς, ἀλλὰ καὶ εὐχάριστος.

Ὅσον διὰ τὸ κλειδί τοῦ κατηγοροῦντος δρθρου «Πρέπει νὰ ἐγκαταλειφθῇ ἡ μέθοδος τοῦ ταχύτερον» συμφωνῶ ἀπολύτως, ἀλλὰ ὑπὸ ἑνα μόνον ὅρον. Νὰ ἐγκαταλειφθῇ τὸ ταχύτερον, ἔάν τὸ ζητήσουν οὐχὶ τέσσαρες ἐξ ἐκάστης Περιφερείας, ἀλλὰ ἡ πλειονότης καὶ οὐχὶ μόνον οἱ Διδάσκαλοι, ἀλλὰ καὶ οἱ ὑπερεπιθεωρηταὶ γονεῖς.

Καὶ πάλιν ὅμως ἐγὼ θὰ φωνάζω τὸ τοῦ Γαλιλαίου: «Καὶ ὅμως κινεῖται». Καὶ πάλιν ἐγὼ διὰ παντὸς τρόπου θὰ τονίζω ὅτι εἶναι καιρὸς πάντες οἱ ἔχοντες βαρύνουσιν γνώμην ἐπὶ ζητημάτων εἰδικῆς κυρίως Διδακτικῆς νὰ πάρουν σαφὴ θέσιν ἑναντι τῶν διαφόρων ρευμάτων καὶ θεωριῶν, καθόσον ἡ σύγχυσις εἶναι ἀνευ προηγουμένου καὶ νὰ μὴ ἀρκοῦνται εἰς τὴν ἀπλὴν παράθεσιν τούτων, δίκην ἐκθεμάτων.

Καὶ τέλος τὸ κατηγορητήριον τοῦτο μοῦ θυμίζει ἕτερον ἄδικον καὶ σφοδρότερον κατὰ τὸν Ἰούνιον 1954 ἀπὸ τὰς στήλας ἐντοπίας ἐφημερίδος ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἀκροβασίαι Ἐπιθεωρητοῦ», ἐξ αἰτίας τῶν ἐτησίων Γενικῶν Ἐκθέσεων Χειροτεχνημάτων ὅλων τῶν Σχολείων τῆς Περιφερείας μου ἀπὸ τοῦ ἔτους 1945 μέχρι σήμερον καὶ ὑπογραφόμενον παρὰ τινος συνταξιούχου Διδ/λου Δουκάκη.

ΧΡΙΣΤΟΥ Μ. ΚΕΦΑΛΑΙΑ, Καθηγητοῦ τῶν Μαθηματικῶν ἐν τῷ Πειραμ. Σχ. τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν

Ἡ ΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗ ΑΞΙΑ ΤΟΥ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ ΤΩΝ ΜΑΘΗΜΑΤΙΚΩΝ

Ὅταν λέγωμεν, ὅτι μετὰ τι ἔχει παιδευτικὴν ἀξίαν, νοοῦμεν, ὅτι τοῦτο ἔχει τὴν ἱκανότητα νὰ ἐκπληρώσῃ ἀπ' ἐνὸς μὲν τὸν σκοπὸν τῆς διδασκαλίας, ἥτοι νὰ ἐφοδιάσῃ τὰ παῖδα μὲ ἀπαραίτητους καὶ χρησίμους γνώσεις ἐπ' ἐτέρου δὲ τὸν εἰδολογικὸν σκοπὸν, ὅστις εἶναι ἡ ὅλη ἀσκήσις καὶ ἀνάπτυξις τῶν πνευματικῶν εἰς τὴν δεξιότητων καὶ ἡ ἠθικὴ διάπλασις αὐτοῦ.

Γενικώτερον λέγομεν ὅτι μάθημά τι ἔχει παιδευτικὴν ἀξίαν, ἐφ' ὅσῳ εἶναι τῆς διδασκαλίας τούτου πραγματοποιοῦνται οἱ σκοποὶ τῆς ἀγωγῆς.

Ι. Ἡ ΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗ ΑΞΙΑ ΤΟΥ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ ΤΩΝ ΜΑΘΗΜΑΤΙΚΩΝ ΔΙΑ ΜΕΣΟΥ ΤΩΝ ΛΙΘΩΝ

Τὸ μάθημα τῶν μαθηματικῶν, δεδομένης τῆς σημασίας αὐτοῦ διὰ τὸν βίον, παρουσιάζεται διδασκόμενον κατὰ πᾶσαν σχετὸν ἐποχὴν καὶ εἰς πᾶσαν χώραν, τῆς ὁποίας ἡ ζωὴ μετρεῖται ὑπὸ τῆς δημιουργίας ἰδίου πολιτισμοῦ. Ὁ Ἑβραῖος ἱστορικὸς Ἰώσηφος διατείνεται, ὅτι ὁ Ἀβραάμ πρῶτος ἐδίδασκε τὰ μαθηματικά εἰς τοὺς ἀγγέλους).

Περὶ τῆς παιδευτικῆς ἀξίας ἐνὸς ἐκάστου μαθήματος ομιλοῦμεν κυρίως, ἐπ' αἱ στιγμῆς ἡ παιδαγωγικὴ ἐμφανίζεται ὑπὸ τῆς συστηματικῆς αὐτῆς μορφῆς. Προκειμένου ὁμως περὶ τῆς παιδευτικῆς δυνάμεως τῶν μαθηματικῶν ὑπάρχουν πηγαὶ ομιλοῦσαι πολὺ πρὸ τῆς συστηματικῆς ἀγωγῆς.

Πρὸ 2.300 ἐτῶν ὁ Πλάτων εἰς τὸ Ζ βιβλίον τῆς Πολιτείας του λέγει περὶ τούτου τὰ ἀκόλουθα:

«Κινδυνεύει τῶν πρὸς τὴν νόησιν ἀγόντων φύσει εἶναι ὧν ζητοῦμεν, χρῆσται δ' οὐδεὶς αὐτῶ ὀρθῶς, ἔλκτικῳ ὅντι παντάπῃ πρὸς οὐσίαν (523). Ταῦτα δὲ γε φαίνεται ἀγνοεῖν πρὸς ἀλήθειαν. Ὑπερφυῶς μὲν οὖν. Ὁ ζυτοῦμεν ἔρα, ὡς ἔοικε, ἀναγκαῖον μαθεῖν ταῦτα, φιλοσοφῶν δὲ διὰ τὸ τῆς οὐσίας ἀπτεῖν εἶναι γενέσεως ἐκιδόντι, ἡ μὴδέποτε λογιστικῶς γενέσθαι. Προσέτι δὲ τὸ μάθημα ἀνείη, ὡς Γλαῦκων, νομοθετῶν καὶ πείθειν τοὺς μέλλοντας ἐν τῇ πόλει τῶν μετῴτων μεθέξειν ἐπὶ λογιστικῇ ἵεναι καὶ ἀνθάπτειν αὐτῆς μὴ ἰδιωτικῶς, ἀλλ' ἕως ἂν ἐπὶ θέν τῆς τῶν ἐπιθυμιῶν φύσεως ἀφίκωνται τῇ νοήσει αὐτῇ, οὐκ ὀνείδων φύσεως χάριν ὡς ἐμπόρους ἢ καπηλείας μελετῶντας, ἀλλ' ἕνεκα πολέμου τε καὶ αὐτῆς τῆς ψυχῆς ῥασαίονος τε μεταστροφῆς ἀπὸ γενέσεως τε ἀλήθειαν τε καὶ οὐσίαν (525). Τί δαί; τότε ἡ μεταστροφή, ὡς οἱ τε φύσει λογιστικὸν εἰς πάντα τὰ μαθήματα ὡς ἐπὶ εἰπεῖν ὁρεῖται, οἱ τε φύσει ἀνείη ἐν ταῖς παιδευθῶσι καὶ γυνάσκωνται, καὶ ἀνείη ἀλλοι ἀνείη θῶσι, ὁμως εἰς γε τὸ ὅσον αὐτὰ αὐτῶν ἀνείησαι πάντες ἐπιδόσαν. (526).

Ἀς εἰδῶμεν τώρα εἰς τὸν αἰῶνα, κατὰ τὸν ὁποῖον ἡ παιδαγωγικὴ ἐμφανίζεται ὡς ἐπιστήμη καὶ ἐκτελεῖται ἐπὶ συστηματικῶν βίσεων ἡ ἀγωγή.

Ὁ μέγας παιδαγωγὸς Ἑμμένιος, ὁ ἰδρυτὴς τῆς

Διδακτικῆς, ἐξαίρων τὴν παιδευτικὴν ἀξίαν τῶν μαθηματικῶν εἰσάγει τὴν διδασκαλίαν τῶν εἰς τὸ σχολεῖον καὶ θέτει τὰ θεμέλια τῆς διδακτικῆς τῆς Ἀριθμητικῆς.

Ὁ Πεσταλότσι πιστεύει, ὅτι τὸ μάθημα τοῦτο περισσότερον παντὸς ἄλλου συντελεῖ εἰς τὴν ἐπίτευξιν τοῦ σκοποῦ τῆς ἀγωγῆς. Οἱ μαθηταὶ τοῦ ἐπιδίδονται συστηματικῶς εἰς τὴν μελέτην τοῦ σκροῦ τῆς διδασκαλίας τοῦ μαθήματος καὶ ἐρίζουν περὶ αὐτοῦ, διχογνωμοῦν καὶ πιστεύουν ἄλλοι μὲν τούτων, ὡς ὁ διδάσκαλός των, ὅτι διὰ τῶν μαθηματικῶν ἀσχοῦνται καὶ προσάγονται αἱ πνευματικαὶ ἱκανότητες τοῦ ἀνθρώπου, ἄλλοι δὲ ὅτι ἡ χρησιμότης τοῦ μαθήματος ἔγκειται εἰς τὴν προπαρασκευὴν τοῦ ἀνθρώπου διὰ τὸν πρακτικὸν βίον.

Ὁ Ἑρβαριος μεταξὺ τῶν διδασκόμενων εἰς τὸ σχολεῖον μαθημάτων εἰς τὰ Μαθηματικά δίδει τὴν πρωτεύουσαν θέσιν. Ἐπειδὴ καὶ αὐτὸν σκοπὸς τῆς ἀγωγῆς εἶναι καὶ ἡ ἠθικὴ μόρφωσις τοῦ χαρακτῆρος τῶν τροφίμων, ζητεῖ ἡ διδασκαλία τοῦ μαθήματος τούτου νὰ συντελέσῃ εἰς τὴν ἠθικὴν μόρφωσιν καὶ ἐξύψωσιν τῶν μαθητῶν τοῦ σχολείου.

Ὁ Αὐγουστίνος εἰς τὴν θεῖαν πολιτείαν του διατείνεται, ὅτι ἡ διδασκαλία τῶν Μαθηματικῶν ἀφαιρεῖ κατὰ τὸ πλεῖστον τὴν ὁρμὴν πρὸς τὰ σαρκικά καὶ γῆϊνα καὶ γεννᾷ τάσιν καὶ διάθεσιν πρὸς τὸ θεῖον καὶ πρὸς πᾶν τὸ δυνάμενον νὰ γίνῃ κατανοητὸν διὰ τοῦ συναισθήματος. Πρὸς τούτοις οἱ ἀσχολούμενοι μὲ τὰ μαθηματικά εὐκολώτερον παντὸς ἄλλου προάγουσιν εἰς τὴν κατανόησιν πολλῶν χωρίων τῆς Ἀγίας Γραφῆς.

Τὴν παιδευτικὴν δύναμιν τοῦ μαθήματος διακρίνει καὶ ὁ G. Lipps ἰδίῳ, ὡς πρὸς τὴν πραγματικὴν τοῦ εἰδολογικοῦ σκοποῦ τῆς διδασκαλίας.

II. Ἡ ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΩΝ ΜΑΘΗΜΑΤΙΚΩΝ ΔΙΑ ΤΗΝ ΟΛΗΝ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗΝ ΖΩΗΝ ΗΜΩΝ

Α'

Τὴν σπουδαιότητα τούτων εἶχε διαγνώσει πρῶτος ὁ Πλάτων, ὅταν διατείνεται, ὅτι τὰ Μαθηματικά εἶναι ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα θὰ βοηθήσουν τὸν δεσμῶτην ἀνθρώπον ἐν τῷ ὑπογίῳ σπηλαίῳ νὰ ἐλευθερωθῇ ἐκ τῶν δεσμῶν αὐτοῦ, νὰ διακρίνῃ ἀντὶ τῶν σκιῶν τὴν πραγματικότητα καὶ νὰ ἐξέλθῃ ἐκ τοῦ σκότους καὶ τῆς αἰωνίας νυκτὸς εἰς τὸ φῶς καὶ τὴν ἡμέραν.

Ἡ γνώμη αὕτη τοῦ Πλάτωνος ἐπανελήφθη πολυλίκως εἰς τὰς διαφόρους ἐποχὰς τῆς ἱστορίας τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος. Ἐπιστημονικῶς ὁμως τὸ ζήτημα τίθεται κυρίως κατὰ τὰ τέλη τοῦ 15ου αἰῶνος. Ἐκ συνειδήσεως ἀναφέρουμεν τὸν De Morgan (1847), ὅστις ἐν τῇ Λογικῇ του ἀναφέρει τὴν ἀρχὴν τῶν μαθηματικῶν καὶ τὴν ἀρχὴν τῶν ἀντικειμένων, τὸν Boole (1847), ὅστις κατ' ἀρχὰς ἐκδίδει τὴν μαθηματικὴν ἀνάλυσιν τῆς Λογικῆς καὶ τῷ 1854 τοὺς νόμους τῆς ἀληθείας καὶ τὴν θεωρίαν τῆς Λογικῆς, τὸν Peirce (1867), ὅστις ἐκδίδει αὐτοῖς

λογισμούς και την λογικήν, β) την "Άλγεβραν της λογικής, τὸν Prandtl (1855) δημοσιεύσαντα τὴν ἱστορίαν τῆς λογικῆς, τὸν Frege, ὅστις διὰ τοῦ ἔργου του «Τὰ θεμέλια τῆς Ἀριθμητικῆς» θεωρεῖ τὰ μαθηματικὰ Λογικὴν καὶ μέσον, τὸ ὁποῖον εἶναι δυνατόν νὰ χρησιμοποιηθῇ διὰ τὴν ἐξέτασιν τοῦ ὅλου προβλήματος τῆς γνώσεως. Τὰς γνώμας ταύτας θεμελιώνουν ἡρότερον τῷ 1903 οἱ Russel καὶ Whitehead διὰ τοῦ ἔργου των «Principia mathematica».

Τῷ 1891 ὁ Χούσσερλ ἐκδίδει τὴν φιλοσοφίαν τῆς Ἀριθμητικῆς καὶ ὁ Μπέρξον τῷ 1889 τὸ ἔργον του «Ποῖαι αἱ γνώμαι τοῦ Ἀριστοτέλους περὶ χώρου», ἐν ᾧ προλέγει τὴν τροπὴν τῆς φυσικῆς ἐρεῦνης πρὸς τὰ Μαθηματικά. Τῷ 1900 ὁ Ροίκαρτέ τὸ ἔργον του «Ὁ ρόλος τῆς διαισθήσεως καὶ τῆς λογικῆς εἰς τὰ μαθηματικά», «Ἐπιστήμη καὶ ὑπόθεσις» (τῷ 1902), «Μαθηματικά καὶ Λογικὴ» (1905). Ὁ Hilbert ἐπ' εὐκαιρίᾳ τοῦ ἐν Παρισίοις διεθνoῦς μαθηματικοῦ συνεδρίου ἀνακοινεῖ τὴν ἐργασίαν του «ἐπὶ τῶν μαθηματικῶν προβλημάτων». Τὴν ἀνακοίνωσιν ἐπακολουθεῖ σχέδιον τοῦ αὐτοῦ συγγραφέως περὶ συγχρόνου ἐρεῦνης τῶν ἀρχῶν Λογικῆς καὶ Ἀριθμητικῆς, τῷ 1904, 1917 καὶ 1920, ἵνα φθάσωμεν εἰς τὰ μεταμαθηματικά, ἅτινα ἐξασκοῦν τὴν κριτικὴν ἐπὶ τῶν τυποκρατικῶν μαθηματικῶν. Τῷ 1903 ὁ Russel δημοσιεύει τὰς «ἀρχὰς τῶν μαθηματικῶν», ὁ Schröfer τὴν «ἀλγεβραν τῆς Λογικῆς» (1905), ὁ Richard τὰς ἀρχὰς τῶν μαθηματικῶν (1905). Ὁ εἰκοστὸς αἰὼν ἔχει νὰ παρουσιάσῃ μέγαν ἀριθμὸν τοιούτων συγγραμμάτων.

Προβαίνομεν ἐν τοῖς ἐπομένοις εἰς τὴν ψυχολογικὴν ἀνάλυσιν τῆς ἀντίληψως καὶ γνώσεως.

Β'

Ἡ πρώτη ἀντίληψις τῶν διαφορῶν μορφῶν τοῦ κόσμου εἶναι τι τὸ κανονικῶς ἐπαναλαμβανόμενον, κατὰ τὸ ὁποῖον γίνεται ἀντιληπτόν μετρησὶν καὶ τὴν ἀρίθμωσιν. Κατὰ τὸν Gauss «ὁ Θεὸς ἀριθμίζει», ἐν δὲ τῇ Σοφ. Σολομ. XI «τὰ πάντα (ὁ Θεὸς) ἔταξε κατὰ μέτρον, ἀριθμὸν καὶ βάρος». Οὕτως ἡ πρώτη ἀντίληψις τοῦ κόσμου εἶναι ποσοτικὴ καὶ ἡ πρώτη μελέτη αὐτοῦ στατικὴ ἢ νόησις ἀπὸ τὰς διαδοχικὰς ἀντιλήψεις ἑνὸς φαινομένου προσπαθεῖ μετὰ τὴν βοήθειαν τῆς μαθηματικῆς ἀναλύσεως νὰ συναγάγῃ τὸν μαθηματικὸν ἐκείνον τύπον, ὁ ὁποῖος θὰ δύναται νὰ δώσῃ τὴν εἰκόνα τοῦ φαινομένου τούτου εἰς οἰανδήποτε στιγμήν, παρελθούσαν ἢ μέλλουσαν. Ἄς ἀναλύσωμεν ἔτι περισσότερο τὴν ἀντίληψιν ἑνὸς φαινομένου. Κατ' αὐτὴν τὸ ἄτομον προσπαθεῖ νὰ ἀναπαραστήσῃ τὰς ὑπὸ τοῦ περιβάλλοντος ἐπὶ τῶν αἰσθητηρίων προκαλούμενας ἐντυπώσεις. Αὗται ὅμως ἔχουσι ροὴν καὶ συνέχειαν, τὴν ὁποίαν τὸ ἄτομον δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἀντιληφθῇ. Ἐνεκα τούτου διακρίνει διαφόρους καταστάσεις τοῦ αἰσθήματος, συγκαταεῖ αὐτάς εἰς τὴν μνήμην του καὶ ἀγωνίζεται εἰτα νὰ συνθέσῃ τὰς μερικὰς αὐτάς καταστάσεις, ἵνα οὕτω δυναθῇ νὰ λάβῃ ἀντίληψιν τοῦ περιβάλλοντος ἔγγυς τῆς πραγματικότητος. Ἐν τῇ προσπάθειᾳ τούτῳ τὸ ἄνθρωπος ἐδημιούργησε τὸν χρόνον, ἔχων βεβαίως πλήρη τὴν συναισθησιν, ὅτι ἡ διάκρισις τῶν ἐντυπώσεων δὲν ὑπάρχει καὶ ὅτι ἡ πνευματικὴ αἴτις

ἐργασία του δὲν δίδει ἀκριβῶς τὴν πραγματικότητα. Ἡ εἰσαγωγή ὅμως τοῦ χρόνου ἔχει ὡς συνέπειαν τὴν εἰσαγωγὴν τῆς μετρήσεως καὶ ἡ ἀπεικόνισις τοῦ φαινομένου τὸν σχηματισμὸν ἐξισώσεως. Οὕτως ἡ ἀντίληψις ἑνὸς φαινομένου, ὡς ἐκ τῶν ψυχικῶν δυνατοτήτων δι' αὐτὴν ἀνάγεται εἰς τὸν σχηματισμὸν ἐξισώσεως καὶ ἡ μελέτη αὐτοῦ εἰς τὴν λύσιν καὶ διερeύνησιν τῆς ἐξισώσεως ταύτης.

Ὁ σχηματισμὸς ἐξισώσεων διὰ μικρότερα φαινόμενα καὶ ἡ μελέτη αὐτῶν, πρᾶγμα ὅπερ ἀποτελεῖ τὸ κύριον ζήτημα τῆς διδασκαλίας τῶν μαθηματικῶν, προπαιδεύει τὸν μαθητὴν καὶ προάγει αὐτὸν διὰ τὴν ἀντίληψιν παντὸς φαινομένου καὶ δίδει τὸ μέτρον τῆς ἀληθείας καὶ τῆς ἱκανότητος τῆς γνώσεως. Ἡ ἐξέλιξις τῆς ἐμπειρίας μας βαίνει μετὰ τῆς ὅλης ἐξελίξεως τῆς γνώσεώς μας. Τὴν πρώτην συστηματικὴν ἐμπειρίαν μας χαρακτηρίζει κυρίως ἡ ομοιομορφία καὶ ἡ λαπλάσειος μακαριότης. Διὰ νὰ μελετήσωμεν συστηματικῶς τὸν κόσμον, πρέπει νὰ θέσωμεν ὡς ἀξίωμα τὴν ομοιομορφίαν αὐτοῦ, χαρακτηριστικὸν τῆς ὁποίας εἶναι ἡ μαθηματικὴ συνέχεια καὶ κατόπιν νὰ ἀναφέρωμεν τούτον εἰς τὸν τετραδίστατον χώρον μετὰ τρεῖς ἰδιαιτέρας διαστάσεις καὶ μίαν ἀνεξάρτητον τούτων, τὴν διάστασιν τοῦ χρόνου. Ἡ μελέτη αὕτη τοῦ κόσμου στηρίζεται ἐπὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ Νεύτωνος περὶ τοῦ ἀπολύτου τοῦ χώρου καὶ τοῦ χρόνου, ὡς καὶ ἐπὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ Λαπλάς, καθ' ἣν ἡ ἀκριβολόγος μελέτη φαινομένου τινὸς εἰς ὠρισμένην στιγμήν ἔχει ὡς συνέπειαν τὴν δυνατότητα προσδιορισμοῦ τῆς καταστάσεως αὐτοῦ ἐπ' ἀπειρον.

Ἡ ἐνέργεια ὅμως αὕτη τοῦ ἀριθμεῖν καὶ μετρεῖν δὲν ὑπάρχει ἐξ ἀρχῆς εἰς τὴν συνειδήσιν μας. Τοιούτου εἶδους παραδοχὴ ἀντίκειται εἰς τὴν οὐσίαν αὐτῆς. Ἡ συνειδήσις δὲν δύναται νὰ βοηθῇ ἐκ μερῶν αποτελουμένη, ἀλλ' ὡς ἀδιαίρετος ἐνότης περιοριζομένη εἰς τὴν ἀπλὴν λειτουργίαν τῶν αἰσθημάτων καὶ τῶν ἀντιλήψεων. Κατὰ τὸν Χούσσερλ ὅμως οὐσία τῆς συνειδήσεως εἶναι τὸ ὅτι αὕτη διαρκῶς ὑπερβαίνει τὸν ἑαυτὸν τῆς καὶ θέτει ἀπέναντί της ἀντικείμενον ἑτερογενὲς πρὸς τὸν ὑποκείμενον.

Πιεζομένη οὕτω ἡ συνειδήσις εἴτε ἐκ τοῦ ἀντικειμένου εἴτε ἐκ τοῦ ὑποκειμένου, ἀναγκάζεται νὰ ἀποκτήσῃ τὴν δύναμιν τῆς δι' ἀριθμοῦ καὶ μετρήσεως ἀντιλήψεως.

Ὁ καθηγητὴς Lipps φρονεῖ, ὅτι, ἀνεξαρτήτως πάσης ἄλλης διαμορφώσεως τῆς πνευματικῆς ἡμῶν ζωῆς, ἡ διδασκαλία ὀφείλει νὰ θεμελιώσῃ τὴν τοιαύτην ἐνέργειαν. Θεμελιώδης δὲ αὐτῆς μορφή εἶναι ἡ ἀντίληψις τοῦ ἑνὸς ἐν τῷ ἄλλῳ καὶ διὰ τούτου. Τοῦτο ἀποτελεῖ ἐνιαίαν καὶ ἀδιαίρετον λειτουργίαν.

Τρία εἶναι τὰ εἶδη τῆς λειτουργίας ταύτης τῆς συνειδήσεως: 1) Ὁ χωρισμὸς τοῦ ἑνὸς ἀπὸ τοῦ ἄλλου καὶ ἡ διάκρισις ἢ λαμβάνουσα χώραν κατὰ τὴν ἀπὸ τοῦ ἑνὸς εἰς τὸ ἄλλο μετάβασιν καὶ πρόοδον. 2) Ἡ σύνθεσις τοῦ ἑνὸς πρὸς τὸ ἄλλο, καθ' ἣν τὸ ἐν παρουσιάζεται ὡς ἡ αἰτία ἢ φέρουσα ἐν ἑαυτῇ τὸ ἀποτέλεσμα καὶ τὸ ἄλλο ὡς τὸ ἀποτέλεσμα τὸ παρoυσιαζόμενον διὰ τῆς αἰτίας. 3) Ἡ συνύπαρξις τοῦ ἑνὸς μετὰ τοῦ ἄλλου, καθ' ἣν τὸ ἀποτέλεσμα ὑπάρχει συνδεδεμένον πρὸς τὴν αἰτίαν καὶ καθιστῇ

οὕτω δυνατὴν τὴν συνέχειαν, προστιθεμένην εἰς τὴν οὕτω γενομένην συνέχειαν.

Πάντα τ' ἀνωτέρω, ἵνα ἐκδηλωθῶν σαφῶς, ἀνάγκη νὰ γίνωνται δι' ἀντικειμένων· τὰ ἀντικείμενα δὲ ταῦτα εἶναι οἱ ἀριθμοί. Οὕτω τὰ μαθηματικά εἶναι τὸ μάθημα ἐκεῖνο τὸ δυνάμενον νὰ ἐξελίξῃ τὸ πνεῦμα μας, εἰς τρόπον ὥστε νὰ ἐκδηλωθῶν καὶ νὰ λάβουν χώραν αἱ προαναφερθεῖσαι λειτουργίαι τῆς συνειδήσεως.

Ἐν τῇ ἐξελίξει τοῦ ὅμως ὁ ἄνθρωπος ἀντιλαμβάνεται οἷα ἡ πρώτη θεώρησις τοῦ κόσμου, τμηματικῶς γινομένη, δὲν ἀποδίδει τὴν πραγματικότητα· κινούμενος δὲ καὶ ἀπὸ ἄλλα αἷτια, ὡς ὁ πόθος του νὰ μείνουν τὰ πάντα γύρω του ὡς εἶναι, πόθος ὅστις ἀφορμὴν ἔχει τὴν ὁρμὴν πρὸς αὐτοσυντήρησιν, τὸν φόβον τοῦ θανάτου καὶ τὴν ἀγωνίαν τὴν προκαλούμενην ὑπὸ τῆς ἀβεβαιότητος μιᾶς μεταβολῆς, προσπαθεῖ νὰ ἐπιτύχῃ ἐνότητα εἰς τὸν κόσμον καὶ νὰ ζήσῃ τὸ βίωμα τῆς ὅλης πραγματικότητος. Ζητεῖ νὰ ἐπιτύχῃ ὁρισμένης περὶ τοῦ κόσμου ἀντίληψως οὐχὶ καθαρῶς ψυχολογικᾶς, ἀλλὰ ἀντικειμενικᾶς πῶς καὶ ὑποχρεωτικᾶς δι' ὅλους· εὐθὺς μετὰ τὴν πρώτην ἐμπειρίαν τὸ ἄτομόν ἐπιδιώκει νὰ ἐπιτύχῃ τὴν ἀναφορὰν αὐτῆς πρὸς τὸ σύνολον. Πρὸς τοῦτο διαθέτει ὁ ἄνθρωπος τὴν ἐπιστήμην ἀφ' ἐνός, ἡ ὁποία παρέχει τὴν δυνατότητα συμπλήρωσιν τῆς ὑπαρχούσης ἐμπειρίας καὶ ἀνευρέσεως τῆς ὀπισθεν τῶν ἀντιλήψεων ὑπαρχούσης πραγματικότητος, ἀφ' ἑτέρου δὲ τὴν ὑπερβατικὴν θεώρησιν, διὰ τῆς ὁποίας ἐπιτυγχάνει νὰ δώσῃ ἐνιαίαν μορφήν εἰς τὴν γενομένην ἀντιληπτὴν πραγματικότητα.

Εἰς ἀμφοτέρας τὰς περιπτώσεις ἔχομεν τὴν πολὺτιμον συμπαράστασιν τῶν μαθηματικῶν.

Θὰ ἀναφέρωμεν διὰ τὴν πρώτην περίπτωσιν ἕν ἀπλοῦν παράδειγμα. Ἀπειρία μηχανικῶν κινήσεων, πᾶς ἥχος, πᾶσα σκοτεινὴ καὶ φωτεινὴ ἀκτινοβολία, πᾶσα ἡλεκτρομαγνητικὴ κύμανσις καὶ τόσα ἄλλα γνωστὰ καὶ ἀγνωστὰ φαινόμενα περιλαμβάνονται εἰς τὴν ἐξίσωσιν $x=a \eta \omega t$.

Ἡ ἐξίσωσις αὕτη ἐνέχει τὴν δύναμιν νὰ βοηθήσῃ ἀφ' ἐνός τὸν ἄνθρωπον πρὸς συμπλήρωσιν τῆς ἐμπειρίας του, ἀφ' ἑτέρου νὰ προῖδῃ φαινόμενα καὶ ὁλοκληρώσῃ τὸν ἤδη γνωστὸν εἰς αὐτὸν κόσμον. Οὕτω δι' αὐτῆς ὁ ἄνθρωπος διακρίνει πᾶν χρῶμα, πᾶντα ἤχον, πᾶν ἡλεκτρομαγνητικὸν κύμα, πᾶν γὰρ τὸ ὁποῖον ἀδυνατεῖ νὰ πράξῃ διὰ τῆς ἐμπειρίας, καὶ τῶν πρὸς τοῦτο ὑπαρχουσῶν συσκευῶν. Προσέτι δύναται νὰ προεῖπῃ τί θὰ συμβῇ ἐκ τοῦ συνδυασμοῦ γνωστῶν ἀκτινοβολιῶν καὶ νὰ διακρίνῃ ποῖας εἰσέτι ἀκτινοβολίας δὲν ἔχει ἀμέσως ἀντιληφθῇ.

Διὰ τὴν δευτέραν περίπτωσιν, τὴν ὑπερβατικὴν θεώρησιν τῆς πραγματικότητος, ἡ Μαθηματικὴ ἐπιστήμη περισσότερον παντός ἄλλου διὰ τῶν διαφόρων αὐτῆς ἐννοιῶν καὶ συμβόλων δίδει εἰς τὸ πνεῦμα τὴν δύναμιν νὰ ὑψωθῇ ὑπὲρ πάντας αἰσθησεις, νὰ σχηματίσῃ καθολικὴν ἐμπειρίαν καὶ νὰ ἀναγῇ τὴν πιθανὴν πραγματικότητα, ἥτις νὰ χωρῇ εἰς τὴν ψυχὴν ἀνευ παραλογισμῶν καὶ ἀκρατήτων.

Ἡ ἐννοία τοῦ ὁρίου, τοῦ δυναμικοῦ ἀπειροῦ καὶ τόσων ἄλλων μαθηματικῶν ἐννοιῶν ὅχι μόνον ἀσχετὴ τὸν ἄνθρωπον, ἀλλὰ καὶ δίδει εἰς αὐτὸν τὰ

μέσα διὰ μίαν ὑπερβατικὴν σκέψιν μὲ τοὺς κανόνας τῆς λογικῆς.

Εἰς τὰ μαθηματικά ἡ πέραν τῆς ἐμπειρίας ἐπέκτασις γίνεται τῇ βοηθείᾳ νόμων καὶ τύπων, διὸ καὶ τὰ συμπεράσματά των εἶναι ὄχι μόνον πραγματικά, ἀλλ' ἱκανὰ καὶ ἀναγκαῖα. Αἱ ὑπερβατικαὶ ἐννοιαί ἀφαιρητὴν ἔχουν τὴν ἐμπειρίαν καὶ πολλάκις ἐπιστρέφουν εἰς αὐτήν. Δὲν θὰ ἀναφερθῶμεν εἰς ὑπερβατικὰς ἐννοίας τῶν ἀνωτέρων μαθηματικῶν, διότι ὁ γνωρίζων ταῦτα γνωρίζει καὶ τὴν ἀξίαν αὐτῶν. Θὰ ἀναφέρωμεν ὅμως τὸ παράδειγμα τῆς φανταστικῆς μονάδος. Ἀφορμὴ τῆς δημιουργίας αὐτῆς εἶναι νὰ ἔχουν πάντες οἱ ἀριθμοὶ τετραγωνικὴν ρίζαν ἀνευ ἀμέσου πρὸς τοῦτο πρακτικῆς ἀνάγκης. Οἱ φανταστικοὶ ὅμως ἀριθμοὶ καὶ αἱ διαφοραὶ των, αἱ ὁποῖαι ὀφείλονται εἰς τὴν φύσει ὑπάρχουσαν διαφορὰν μεταξὺ θετικῶν καὶ ἀρνητικῶν ἀριθμῶν ἐπανέρχονται εἰς τὴν πραγματικότητα καὶ παριστοῦν τὰς τεταγμένας ἐνὸς σημείου καὶ δίδουν λύσεις εἰς προβλήματα πραγματικά.

Ἐὰν ὅμως προχωρήσωμεν ἀκόμη εἰς τὸ ἀνεπτυγμένον πεδίον γνώσεως, ἐκεῖ ὅπου κατὰ τὴν Μέρξον ἐκεῖνο, ὅπερ ἐκ τῆς πραγματικότητος ζῶμεν εἶναι μία ἀδιάκοπος διαδοχὴ ποιοτικῶν ἀλλοιώσεων, αἰτινὲς ἐπιδροῦν ἢ μία ἐπὶ τῆς ἄλλης, εἰσδύουν ἢ μία ἐντὸς τῆς ἄλλης καὶ συγχωνεύονται χωρὶς καμμίαν ὁμοιότητα πρὸς τοὺς ἀριθμούς, ἐκεῖ ὅπου ἐπικρατεῖ ὁ χωροποιημένος χρόνος, ἥτοι ἡ ποιοτικὴ ἀντίληψις τοῦ χρόνου, ἥτις εἶναι ἀντίληψις πρὸς τὴν ποσοτικὴν αὐτοῦ θεώρησιν, ἐκεῖ ὅπου δὲν ταυτίζεται τὸ χρονικὸν συνεχὲς πρὸς τὸ μαθηματικὸν καὶ ὁ χρόνος δὲν ἀριθμεῖται, ἐκεῖ ὅπου στιγμὴ μηδὲν δὲν ὑπάρχει οὔτε διὰ τὸν ψυχολογικὸν χρόνον (James Ἀμερικανὸς φιλόσοφος) οὔτε διὰ τὸν φυσικόν, πάλιν θὰ εὐρω-νὸς τὰ μαθηματικά ὄχι μόνον μέσον διὰ νὰ ἐπιτύχωμεν τὴν γνῶσιν, ἀλλὰ καὶ διὰ νὰ ἀναπτύξωμεν τὰς περὶ γνώσεως θεωρίας μας.

Ἡ παραδοχὴ τῆς ἀντιλήψεως ταύτης περὶ χρόνον εἶχεν ὡς συνέπειαν τὴν μαθηματικὴν τυποκρατίαν τοῦ Μέρξον, τὴν τυπικὴν λογικὴν, τὴν θεωρίαν τῆς σχετικότητος, τὴν νεωτέραν φυσικὴν κ. ἄ. Ἡ συμβολὴ τῶν μαθηματικῶν εἰς τὴν δημιουργίαν καὶ ἀφομοίωσιν τῶν προαναφερομένων θεωριῶν ὑπερέβη πᾶσαν πρόβλεψιν καὶ ἐφθοῶμεν εἰς σημεῖον ὥστε τὰ πνευματικά ταῦτα δημιουργήματα νὰ εἶναι ἀδύνατον νὰ κατανοηθῶσιν ἀνευ τῆς βοηθείας τῶν μαθηματικῶν.

Τὴν αὐτὴν σημασίαν ἔχουν τὰ μαθηματικά διὰ τὴν ὅλην γνῶσιν καὶ ἐὰν θεωρήσωμεν αὐτὴν μακρὰν πάσης ἐμπειρίας καὶ ταχθῶμεν μὲ τὴν γνῶμην τῶν ὀρθολογιστῶν, καθ' ἣν πηγὴ τῆς γνώσεως εἶναι ὁ λόγος.

Οἱ λογικολογισταὶ μὲ κύριον θεμελιωτὴν τὸν Russel θεωροῦν τὰ μαθηματικά τιμὴν τῆς λογικῆς· οὕτω προσπαθοῦν νὰ συστηματικῶς ἐκθέσιν αὐτὴν τὴν λογικὴν, ὥστε νὰ γίνῃ αὕτη ἱκανὴ νὰ παραγάγῃ ὡς τὰ μαθηματικά ἐννοίας.

Βεβαίως αὐτὸς ὁ Russel θεωρεῖ τὰ μαθηματικά ὡς ἐπιστήμην ποσοτικῶν ἀριθμῶν, ὡς ἐπιστήμην μὴ ἐνδιαφερομένην διὰ τὴν ἀπὸλυτον ἀπαρί-ξιν, ἀλλὰ διὰ τὴν ὑπὸ ὅρους. Ἐξελίξτε ὅμως τῶν ὅλων προσπαθειῶν τῶν λογικολογιστῶν διὰ τῶν

ἐργασιῶν τοῦ Russel, τοῦ Ramsey καὶ ἄλλων φαίνεται ὅτι εἶναι νὰ γίνουν τὰ μαθηματικά ἡ λογικὴ τῆς ἐποχῆς μας.

Παρὰ τὴν σχολὴν ὅμως τῶν λογικολογιστῶν ὑπάρχουν καὶ ἄλλαι, αἱ ὁποῖαι ἐργάζονται διὰ τὴν θεμελίωσιν τῆς ὅλης πνευματικῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου· τριαῦται σχολαὶ εἶναι ἡ τῆς διαισθήσεως, μετὰ κύριον ἰδρυτὴν τὸν Brouwer καὶ ἡ τῆς ἀξιωματικῆς μεθόδου, τῆς ἰδρυτῆς ὁ Hilbert. Ἀμφότεραι αἱ σχολαὶ αὗται θεωροῦν τὰ μαθηματικά ὡς βάσιν τῆς ὅλης πνευματικῆς μας ζωῆς.

Κατὰ τὴν σχολὴν τῆς διαισθήσεως τὰ μαθηματικά δὲν εἶναι εἰδικὴ ἐπιστήμη καὶ κατασκευάσμα τῆς ἀνθρωπίνης σκέψεως, ἀλλ' εὐρίσκεται εἰς πᾶσαν ἐπιστήμην, εἰς πᾶσαν σκέψιν, ἀκόμη καὶ τὴν ἀπλουστεράν, τῆς καθημερινῆς μας ζωῆς.

Αἱ ὑπάρχουσαι ἀντιφάσεις εἰς τὴν ὅλην πνευματικὴν μας ζωὴν ὀφείλονται εἰς τὸ ὅτι τὰ ὑπάρχοντα μαθηματικά συστήματα καὶ μαθηματικὴ γλῶσσα εἶναι ἀτελεῖς καὶ ἀδυνατεῖ νὰ μεταδώσῃ τὴν τελειότητα τῶν μαθηματικῶν, ἥτις κεχωρισμένως ὑπάρχει εἰς τὸν νοῦν ἐκάστου, ὅστις διανοεῖται. Οὕτω τὰ μαθηματικά δὲν ἐξαρτῶνται ἀπὸ τὴν κλασσικὴν λογικὴν, ἐφ' ὅσον διὰ τὴν οἰκοδόμησιν αὐτῶν οὐδεμία προϋποτίθεται ὑπάρχουσα ἀρχικὴ ἐννοια, ἀλλ' ἀντιθέτως ἡ λογικὴ εἶναι ἐφαρμογὴ τῶν μαθηματικῶν.

Ἡ θεωρία τῶν ἀποδείξεων προσπαθεῖ νὰ ἐπιτύχῃ τὴν αὐτοτελεῖ θεμελίωσιν τῶν μαθηματικῶν διὰ τῆς χρησιμοποίησεως βασικῶν ἐννοιῶν ἀνηκουσῶν ἀποκλειστικῶς εἰς τὰ μαθηματικά.

Αἱ προσπάθειαι τοῦ Hilbert καταλήγουν εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι πρὸς θεμελίωσιν τῆς ὅλης πνευματικῆς ζωῆς ἀπαιτεῖται μία σύγχρονος θεμελίωσις τῆς ἀριθμητικῆς καὶ λογικῆς πρὸς δημιουργίαν εἰδικῆς ἐπιστήμης, τῆς Ἀξιωματικῆς, ὑπὸ τὴν ὁποίαν θὰ δύναται νὰ ὑπαχθῇ πᾶσα ἄλλη ἐννοια καὶ νὰ παραχθῇ λογικῶς πᾶσα πρότασις. Ἐξέλιξις τῶν ἰδεῶν τούτων ὑπῆρξεν ἡ τυποκρατία καὶ τὰ μεταμαθηματικά. Διὰ τῆς εἰσαγωγῆς τούτων ἀποκλείεται ταυτοῦ τῆς λογικῆς—μαθηματικῶν καὶ τὸ πρόβλημα τῆς ὅλης θεμελίωσεως τῆς πνευματικῆς μας ζωῆς ἀπὸ φιλοσοφικὸν γίνεται πρόβλημα μαθηματικόν.

Ἡ ἀξιωματικὴ μέθοδος ἀπέβη σήμερον θεμελιώδους σημασίας ἐρευνᾶ, διότι δι' αὐτῆς δὲν ἐπιζητεῖται μόνον ἡ ἐδραίωσις τοῦ μαθηματικοῦ οἰκοδομήματος ἐπὶ σταθερῶν βάσεων, ἀλλ' ἐπὶ πλεον ἐρευνᾶται ἡ ὅλη ἐπιστήμη καὶ τὸ ὅλον πρόβλημα τῆς γνωσιολογίας. Λογικῶς εἶναι ἀπρόσβλητος, ἐνῷ εἶναι γόνιμος καὶ παρέχει ἐλευθερίαν εἰς πᾶσαν ἐρευνᾶν· δηλοῖ τὸ συνειδητῶς καὶ ἐπιστημονικῶς σκέπτεσθαι καὶ φανερῶναι, ὅτι εἰς τὰ μαθηματικά ἀνάγεται ἐμμέσως πᾶν ἀντικείμενον ἐπιστημονικῆς σκέψεως.

Ο ΕΙΔΟΛΟΓΙΚΟΣ ΣΚΟΠΟΣ ΤΗΣ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ ΤΩΝ ΜΑΘΗΜΑΤΙΚΩΝ

Τὸ κατ' ἐξοχὴν εἰδολογικῶς μορφοῦν μάθημα εἶναι τὰ μαθηματικά (Natorp). Ἡ ἐξέτασις τοῦ εἰδολογικοῦ σκοποῦ γίνεται μετὰ τὴν προϋπόθεσιν, ὅτι διὰ τοῦ μαθήματος τῶν μαθηματικῶν ἱκανοποιεῖται αἱ ἐπιτηδεῖς τοῦ νέου σχολείου αὐτενεργεῖς ἡ σχολικοῦ ἐργασίας, ὡς συνήθως λέγεται. Ἐν τῇ

σχολείῳ τούτῳ ἡ βούλησις καὶ τὸ συναίσθημα θεωροῦνται τὰ σπουδαιότερα τῶν ψυχικῶν φαινομένων καὶ ἡ ἀνάπτυξις τούτων ὡς κύριον τῆς ἀγωγῆς ἔργον· ἡ εἰδολογικὴ μόρφωσις τοῦ ἀνθρώπου καλεῖται κατὰ τὸ μεγαλύτερον μέρος μετὰ τὴν μόρφωσιν δημιουργικῆς σκέψεως, τῆς ὁποίας ἡ ἀσκήσις ἐπιτυγχάνεται δι' ἐλευθέρας πνευματικῆς ἐνεργείας τῶν μαθητῶν. Προσέτι ὁ διδάσκων μετὰ τὴν ψυχολογικὴν καὶ παιδαγωγικὴν αὐτοῦ κατάρτισιν ἔχει διαγνώσει τὴν ψυχρὴν ἐνὸς ἐκάστου τῶν μαθητῶν του, ἔχει καθορίσει τὴν ψυχρὴν ἐνὸς τοῦ μέσου μαθητοῦ ἐκάστης τάξεως καὶ πρὸς αὐτὴν ἔχει προσαρμόσει τὴν ὅλην διδασκαλίαν καὶ τὸ πρόγραμμα. Ὅταν λέγωμεν διδασκαλίαν νοοῦμεν τὴν διδασκαλίαν ἐκείνην, ἥτις ἔχει κινήσει τὸ διαφέρον τῶν μαθητῶν πρὸς τὸ μάθημα τοῦτο καὶ ἔχει δημιουργήσει μαθηματικὰ βιώματα.

Α'. Συμβολὴ τῆς διδασκαλίας τῶν μαθηματικῶν, ὥστε ὁ τρέφιμος νὰ γίνῃ ὄριμος πρὸς γνῶσιν.

Μετὰ τὰ εἰρημένα εἰς τὸ κεφάλαιον περὶ τῆς σημασίας τῶν μαθηματικῶν διὰ τὴν ὅλην πνευματικὴν ζωὴν μας καταφαίνεται ἡ ἀναμφισβήτητος συμβολὴ τῆς διδασκαλίας τοῦ μαθήματος εἰς τὸ νὰ καταστήσῃ τὸν τρέφιμον ὄριμον πρὸς γνῶσιν.

Ἡ ὅλη ἐμπειρία τοῦ ατόμου τοῦ φοιτητῆς εἰς τὰ σχολεῖα ἀπὸ τῆς πρώτης βαθμίδος αὐτῆς, ἥτις κατὰ τὴν ἀντίληψιν τινῶν στερεῖται ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον γνωσιολογικοῦ καὶ ὄντολογικοῦ περιεχομένου, μέχρι τῆς ἐξειληγμένης ἐμπειρίας, τὴν ὁποίαν δύναται νὰ ἀποκτήσῃ ὁ ἐφηβὸς τῶν 17 ἐτῶν, δύναται τις νὰ εἴπῃ, ὅτι ἀριθμίζει. Καὶ ἐκεῖ ἐνθα θὰ θελήσωμεν νὰ ἀποστερήσωμεν σπουδαιότητος τὴν ἐμπειρίαν, δὲν θὰ ἀμφισβητήσωμεν, ὅτι συστηματικὴ ἀσκήσις καὶ εἰς τὸ εἶδος τοῦτο τοῦ ἀντιλαμβάνεσθαι, ὅχι μόνον ἱκανοποιεῖ τὰς ἀνάγκας τοῦ ατόμου τῆς ἡλικίας αὐτῆς, ἀλλὰ καὶ προπαιδεύει τὸν τρέφιμον δι' ἀνωτέρας μορφᾶς ἐμπειρίας.

Ὅταν κατὰ τὴν μελέτην τῶν ὄντων σπουδάζωμεν πᾶν τὸ μετρούμενον καὶ ὑπολογιζόμενον, τότε κατὰ τὸν D' Alembert κάμνομεν μαθηματικά. Ὁ Καρτέσιος τονίζει, ὅτι ἡ ἀναζητήσις τάξεως καὶ μεγέθους εἶναι μαθηματικά, ὁ Wundt ὅτι ἡ σύγχρονος σύνδεσις ἀντικειμένου κατὰ ποῖον καὶ ποσὸν εἶναι σκέπτεσθαι κατὰ μαθηματικὸν τρόπον, ὁ δὲ Leibniz ἀρνεῖται τὴν ὑπαρξίν μετρήσεως, ἐνθα ἔλκει τὰς τάξεις, ἥτοι ὅπου δὲν ὑπάρχουν μαθηματικά, ὡς ὁ ἴδιος λέγει. Δεχόμενοι ὡς ἀληθὴ τὴν προαναφερθεῖσαν ἐξέλιξιν τῆς ἐμπειρίας ἐπαληθεύομεν ἐν τινὶ τρόπῳ τὰς ἀντιλήψεις τῆς σχολῆς τῆς διαισθήσεως, ἥτις πιστεύει, ὅτι τὰ μαθηματικά ὑπάρχουν εἰς πᾶσαν σκέψιν καὶ εἰς κάθε ἀντίληψιν.

Ὅταν βεβαίως λέγωμεν, ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἀριθμίζει δὲν πρέπει νὰ λάβωμεν τὴν ἐννοίαν τοῦ ἀριθμοῦ ὑπὸ τὴν στενὴν καὶ στατικὴν αὐτῆς μορφήν. Ἀς μᾶς ἐπιτραπῇ ἀντὶ νὰ ἀναπτύξωμεν τὴν ἐννοίαν ἀρίθμησις, διὰ τὴν ὁποίαν ὁ ἀπαιτούμενος χρόνος θὰ ὑπερέβαινε τὰ ἐπιτρεπόμενα ὅρια μᾶς παρενθέσεως, νὰ ἀναφερθῶμεν εἰς τὴν ἐννοίαν ἀριθμῶς.

Διὰ τὴν μικρὴν παιδαγωγικὴν εἰς τὴν ἀριθμῶς ἐκτετατὴν ὁμαδὴν ἀντικειμένων, ὡς π.χ. σφαιρῶν, ὀβελῶν, κ.τ.λ., τὰ ὑποκείμενα μεταχειρίζεται ὡς

Ἑποτικὰ μέσα ἡ πρώτη περὶ ἀριθμῆσεως διδασκα-
λία. Σὺν τῇ προσόδῳ τῆς ἀναπτύξεως καὶ τῆς ἡλικίας
ἀπομακρύνεται οὗτος ἀπὸ τῆς εἰκόνης τοῦ ἀριθμοῦ
καὶ φθάνει εἰς τὴν ἀφρησημένην ἔννοιαν αὐτοῦ. Ὁ
Wertheimer ἔδειξεν, ὅτι οἱ ἀριθμητικοὶ σχηματι-
σμοὶ τῶν πρωτογόνων καὶ τῶν μικρῶν παίδων δὲν
διακρίνονται ἰδιαιτέρως ἀπὸ τῆς πραγματικότητος,
ὅσον καὶ ἔαν εἶναι ἑποτικοί. Ἡ ἀνεξαρτησία ἀπὸ
τὰ συγκεκριμένα βαίνει μετὰ τὸν πολιτισμὸν τοῦ
ἀνθρώπου, εἰς τὸν ἀνώτερον δὲ τοῦτον βαθμὸν γί-
νεται ἀφρησημένη καὶ τὸ πνεῦμα καθίσταται ἱκανὸν
νὰ στρέφεται πρὸς ἀδιορίσματα. Ὁ ἀριθμὸς ὀλίγον
καὶ ὀλίγον παύει πλέον νὰ εἶναι παράστασις μὲ κύ-
ριον χαρακτηριστικὴν τὴν ἔκτασιν καὶ γίνεται ἐνό-
χος, ὅπου μὲν τὴν ἰδιότητα τῆς ἔκτασεως, ἀλλὰ
ἑνωμένην νὰ διαιρεθῇ καὶ εἰς μέρη χωρὶς νὰ ἀπαι-
τεῖται πρὸς τοῦτο πάντοτε ἡ αὐτὴ ποσεία.

Με τὴν πάροδον τοῦ χρόνου ὁ ἀριθμὸς λαμβάνει τὴν μορφὴν ἀθροίσματος προερχομένου ἐκ τῆς ἐπαγαλήψεως τῆς μονάδος, δηλαδὴ νὰ λαμβάνῃ καὶ τὴν τετάρτην ἀνεξάρτητον διάστασιν τοῦ χρόνου, τὴν ὅποιαν δίδει ἡ ἐπανάληψις τῆς μονάδος, ἡ διαδοχὴ. Οὕτω γεννᾶται πλεόν ἢ ἐντύπωσις, οἷοι ὁ ἀριθμὸς εἶναι ἐποπτεία χρόνου, χωρὶς βεβαίως νὰ πιστεύωμεν ἐν βασικῇ προϋπόθεσις διὰ τὴν ἐννοίαν ἀριθμὸς εἶναι ἡ ὑπαρξίς τοῦ ψυχολογικοῦ χρόνου, ἐφ' ὅσον αὐτοῦ μετὰ τῆς ἐννοίας αὐτοῦ δὲν ἔχομεν καὶ τὴν ἐννοίαν χρόνος.

Ἡ ἀντίληψις αὕτη τοῦ χρόνου δὲν εἶναι πλέον
ἀκριβὴς, ὅταν εἰς τὴν ἔννοιαν ἀριθμητικῶς περιλάβωμεν
τοὺς ἀλγεβρικοὺς ἀριθμοὺς. Διὰ τὴν ἀντίληψιν τοῦ
ἀριθμοῦ ἀπαιτεῖται τότε νὰ δώσωμεν καὶ πάλιν εἰς
αὐτὸν ἑκτασιν, ἀλλ' ἡ ὁποία νὰ γίνεταί ἀντιληπτὴ
ὡς μίαν διαδοχὴν, δηλαδὴ μὲ τὴν βοήθειαν τῆς ἔν-
νοιᾶς χρόνος. Οὕτως ὁ ἀριθμὸς γίνεται ἀντιληπτὸς
ὡς τὸ πῶς μόνον ἐνὸς χωροποιημένου χρόνου, γί-
νεται ἔννοια δηλοῦσα ποῖον, ἐντός τοῦ ὁποίου ἔχει
ὁ χωροενυθὶ τρόπον τινὰ τὸ ποσόν.

Διὰ τὴν εἰσαγωγὴν τοῦ ἀσυμμέτρου καὶ μιγαδι-
τοῦ ἀριθμοῦ εἰς τὴν ἔννοιαν ἀριθμοῦ δὲν εἶναι ἀρ-
κετὴ ἡ μέχρι τοῦδε πορεία καὶ ἀπαιτεῖται πλέον κα-
τασκευὴ. Ὁ πραγματικὸς ἀριθμὸς εἶναι μία τομὴ
(θεωρία συνόλων) καὶ ὁ ἀλγεβρικὸς ἀριθμὸς ρίζα
ἀλγεβρικῆς ἐξισώσεως. Εἶναι, δηλ. ἔννοια οὐδὲν πλέον
ἐμπειρικὸν στοιχεῖον περιέχουσα καὶ τὴν ὁποίαν οὐ-
θεμῖα σύνδεσις μορφολογικὴ εἶναι δυνατόν νά τὴν
παραγάγῃ. Γίνεται ἔννοια, ἥς ἡ γένεσις εἶναι λογι-
κὴ κατασκευὴ τῇ βοηθείᾳ λογικῶν συναρτήσεων καὶ
τῆς συνεπαγωγῆς συζεύξεως, διαζεύξεως καὶ ἀορί-
σεως καὶ λογικῶν τύπων. Γίνεται μία ἀνθρωπίνη
κατασκευὴ ἐπιβεβλημένη οὐχὶ ἀπὸ ἑλλειψίν ἀντιφά-
σεως, ἀλλ' ἀπὸ μέθοδον τῆς ἀνθρωπίνης σκέψεως με-
βάσιν τὴν διαίσθησιν γίνεται ἡ ἀρχὴ τῆς λογικῆς
καὶ τὸ θεμελίον τῆς ἀντικειμενικῆς τοῦ μαθηματικοῦ

Ἡ διδασκαλία λοιπὸν τῶν μαθητῶν ἐκτελε-
σται καὶ καθ' ὅσον τὸν τροφικὸν ὅσον ἡμεῖς
ἀλφειῶς χωρὶς τοῦ ἡλιασμοῦ καὶ τοῦ ἡλιασμοῦ
βλαστούσης φυσιολογικῆ, ὅπου καὶ γὰρ ἡμεῖς
ἐκπαιδεύομεθα πέραν ἐκείνων, τὰς ὁποίας διδάσκει ὁ
τροφικὸς ἐκάστης ἡλικίας.

Ἐκτός τούτου παρέχει τὰ μέσα μεγαλυτέρας προσ-
εγγύσεως πρὸς τὴν πραγματικότητα καὶ αὐτὴν τὴν προ-

δίδει εἰς αὐτὸν βαθμίδα πνευματικῆς ἡλικίας μεγα-
λυτέραν ἑκείνης, τὴν ὁποῖαν θὰ εἶχεν ἐξελισσόμενος
ἄνευ τῆς βοηθείας τῶν μαθηματικῶν.

Ἡ μαθηματικὴ γνώσις, ἐφ' ὅσον αὕτη μεταδίδεται συμφώνως πρὸς τὰς σήμερον κρατούσας ἀντιλήψεις τῆς ψυχολογίας καὶ παιδαγωγικῆς, ὄχι μόνον μορφώνει, ἀλλὰ καὶ ἀσθεῖ τὸν παῖδα εἰς πνευματικὴν ἔργασίαν, εἰς σύστημα μελέτης καὶ ἀφομοίωσιν τῆς προσφερομένης γνώσεως.

Εἰς τὰ μαθηματικά ἡ ἀποσαφήνις ὑπαρχούσης γνώσεως, ἡ ἔρμηνεία καὶ ἡ ταξινόμησις καθίσταται ἀπαραίτητος, ἀποδεικνύεται δ' οὕτω πόσον αὐταὶ συντελοῦν εἰς τὴν ἀνάπτυξιν ἑσωτερικῶν δυνάμεων, αἰτίνες ὡθοῦσιν ἀφ' ἐνὸς μὲν εἰς τὴν ἐπαύξεισιν καὶ ὁλοκλήρωσιν τῆς ὑπαρχούσης γνώσεως, ἀφ' ἑτέρου δὲ εἰς τὴν παραγωγὴν, τὴν ἐμπνευσιν καὶ τὴν διακρίσιν τῆς ἰδιοφυΐας. Εἰς τὸ μᾶθημα τοῦτο διακρίνεται ἡ ὑπαρξίς οἰκονομίας καὶ τεχνικῆς τοῦ μανθάνειν καὶ ἀσκεῖται οὕτω συνειδητῶς ὁ μαθητὴς πῶς νὰ μανθάνῃ ἐν βραχυτάτῳ χρόνῳ διὰ τῶν ἀπλουστερόνων μέσων καὶ διὰ τῆς καταβολῆς τῆς ἐλαχίστης προσπάθειας καὶ πῶς νὰ ἐπιτυγχάνῃ τὴν μεγίστην δυνατὴν ἀπόδοσιν.

Ὅλα τὰ φαινόμενα, εἶτε φυσικὰ εἶναι ταῦτα, εἶτε κοινωνικά ἢ οἰκονομικά κ.τ.λ. ὥς ἐκ τῆς φύσεώς των ὑπόκεινται εἰς νόμους. Οἱ νόμοι ὁμως οὗτοι μελετῶνται, διατυποῦνται καὶ ἐφαρμόζονται διὰ τῶν μαθηματικῶν. Βοηθοῦν ταῦτα τὸν μελετητὴν παντὸς θέματος εἰς τὸ νὰ ἀποβῇ ἡ ἐκμαιενομένη γνῶσις σαφής, πλήρης καὶ ζωντανή. Οὕτω τὰ μαθηματικά καθίστανται τὸ ἀπαραίτητον μέσον πρὸς ἐξέτασιν τοῦ ὑποκειμένου παντὸς πραγματικοῦ μαθήματος. Ἡ μέτρησις καὶ ἡ ἀναλογία εἶναι ἐκείνη, ἥτις δίδει σαφήνειαν καὶ ἀκρίβειαν εἰς πάσαν γῶσιν. Ἡ συμμεταβολή, ἡ χαρακτηροῦσα πάντα τὰ φαινόμενα, μόνον διὰ τῆς συναρτήσεως εἶναι ἀντιληπτή.

Ἀνάγκη γὰρ τῶντις, ὅτι ἐν τῷ μικρῷ τούτῳ κεφαλαίῳ δὲν ἐξαντλεῖται τὸ θέμα μας, τὸ ὅποιον εἶναι ἡ συμβολὴ τῶν μαθηματικῶν εἰς τὴν ἀσκησιν τῆς γνώσεως· πολλὰ τῶν ἐπομένων, ὡς ἀνεξαρτήτων ἀναφερομένων κεφαλαίων σχετίζονται καὶ αὐτὰ ἐμμέσως μὲ τὴν γνώσιν καὶ ἀνήκουν εἰς τὸ παρὸν κεφάλαιον. Ἐξ ἄλλου ἡ σημερινὴ ψυχολογία καὶ δὴ ἡ μαρφολογικὴ δὲν διακρίνει· ἰδιαιτέρως τὴν ἀντίληψιν ἀπὸ τῶν γνώσεων, τὴν νόησιν ἀπόμνη καὶ τὴν βούλησιν ἀπὸ τῶν πράξεων, ὃ δὲ Koffka εἶδε τὸ γνωσιολογικὸν πρόβλημα κατὰ τρόπον πολὺ διάφορον τοῦ συνηθούς.

2. Συμβολή εις τὴν ἀσκησιν τῆς νεότητος.

[illegible]

Εἰς τὴν σημερινὴν ψυχολογίαν καὶ ἰδίως τὴν μορφολογικὴν δὲν διακρίνονται ὡς ἰδιαιτέρας ἰκανότητες τῆς ψυχῆς τὰς φύσεις καὶ δ' αὖτε τὰς τοῦτο

διακρίνεται σαφέστερον εἰς τὰ μαθηματικά. Ὅποιο-
δήποτε θέμα μαθηματικὸν καὶ ἂν ἀναλύσωμεν, θὰ
διακρίνωμεν σαφῶς τὴν σύνδεσιν αὐτήν. Ἄς λά-
βωμεν ἐν ἁπλοῦν παραδείγμα ἐκ τῆς διδασκαλίας
τῆς πρακτικῆς Ἀριθμητικῆς καὶ τῆς Γεωμετρίας:

Δίδομεν εἰς τὸν μαθητὴν νὰ ἀθροίσῃ τοὺς ἀρι-
θμοὺς $456 + 347$ μὲ μόνην γνώσιν τὴν πρόσθεσιν
μονοψηφίων ἀριθμῶν. Ὁ ἐθισθεὶς εἰς τὴν αὐτενερ-
γὸν ἐργασίαν μαθητῆς ἐργάζεται ὡς ἀκολούθως:

4 ἑκατοντάδες	5 δεκάδες	6 μονάδες
3	4	7
7	9	13
8	0	3

Ἡ ἀνάλυσις αὕτη τοῦ ἀριθμοῦ δὲν εἶναι τυχαία,
ἀλλ' ἐπεβλήθη ἐκ τοῦ γεγονότος, ὅτι ἤδη γνωρίζο-
μεν τὴν πρόσθεσιν μονοψηφίων ἀριθμῶν καὶ ὅτι
ἕκαστος ἀριθμὸς ἀναλύεται εἰς εἶδη μονάδων.

Εἰς τὴν Γεωμετρίαν ζητοῦμεν νὰ εὕρῃ ὁ μαθη-
τῆς τὸ ἐμβαδὸν τοῦ τριγώνου, ἀφοῦ προηγουμένως
ἔχει διδαχθῇ τὴν εὕρεσιν τοῦ ἐμβαδοῦ τετραγώνου,
ὀρθογωνίου, παραλληλογράμμου. Ὁ μαθητῆς μετα-
σχηματίζει τὸ τρίγωνον εἰς παραλληλόγραμμον.

Τότε, ἐπειδὴ τὸ ἐμβαδὸν τοῦ παραλληλογράμμου
εἶναι τὸ γινόμενον τῆς βάσεως ἐπὶ τὸ ὕψος καὶ
ἐπειδὴ ἡ διαγώνιος τοῦ διαιρεῖ αὐτὸ εἰς δύο ἴσα
μέρη, ἔπεται ὅτι τὸ ἐμβαδὸν τοῦ τριγώνου εἶναι τὸ
ἡμισυ τοῦ γινομένου τῆς βάσεως ἐπὶ τὸ ὕψος.

Ὅλοι οἱ ἀνωτέρω μετασχηματισμοί, οἱ τὸσον
συνήθεις εἰς τὴν διδασκαλίαν τῶν μαθηματικῶν,
ἐπιβάλλονται ἀπὸ τὰς μέχρι τῆς στιγμῆς ἐκείνας γνώ-
σεις καὶ ἀπὸ τὴν διάθεσιν τοῦ παιδὸς νὰ εὕρῃ λύσιν
εἰς τὸ τεθεὶν πρόβλημα.

Τὰ ἀνωτέρω ζητήματα δὲν δύνανται νὰ θεωρη-
θῶσιν ὡς καθαρῶς λογικὰ δημιουργήματα, εἰς τὰ
ὅποια ἑλλείπει ὁ ψυχικὸς παράγων. Παρόμοια πα-
ραδείγματα ἐκρησιμοποιήσεν ὁ Weirheimer διὰ
νὰ ἐπικυρώσῃ τὰ πειράματα ἐπὶ ζώων τοῦ Koffka
καὶ νὰ θεμελιώσῃ τρόπον τινὰ τὰς ἀντιλήψεις τῆς
μορφολογικῆς ψυχολογίας περὶ δυναμικῆς σχέσεως
Ψυχολογίας—Λογικῆς.

Ἐὰν τὰ ἀνωτέρω παραδείγματα πείθουν περὶ
τῆς σχέσεως νοήσεως—ἀντιλήψεως, κατόπιν τῶν
ὅσων γνωρίζομεν μερὶ τῆς συμβολῆς τῶν μαθηματι-
κῶν εἰς τὴν ὅλην ἀντίληψιν, δυνάμεθα ἐμμέσως νὰ
συμπεράνωμεν περὶ τῆς συμβολῆς τῶν μαθηματικῶν
εἰς τὴν ἀγωγὴν τῆς νοήσεως.

Ἀλλὰ καὶ εἰδικώτερον ἂν εἰσέλθωμεν εἰς τὰ
στατιστικὰ στοιχεῖα τῆς λογικῆς, τὸν συλλογισμὸν
καὶ τὴν ἐπαγωγὴν, θὰ διακρίνωμεν ἀμέσως τὴν
συμβολὴν τοῦ μαθήματος τούτου εἰς τὴν ἀγωγὴν
τοῦ σκέπτεσθαι λογικῶς.

Κατὰ τὸν Weirheimer τὸ πρόβλημα τοῦ συλλο-
γισμοῦ εἶναι πρόβλημα νοήσεως. Ὁ αὐτὸς ἐρευνῇ
τῆς ἀποδεικνύει, ὅτι ἡ παραγωγικότης τοῦ μαθημα-
τικοῦ συλλογισμοῦ δὲν προέρχεται ἐκ τῆς φύσεως
τῶν μαθηματικῶν, ἀλλ' ἀνήκει εἰς τὴν φύσιν παντὸς
συλλογισμοῦ, ἀρκεῖ: 1) τὸ συνεπέρσασθαι νὰ μὴ περιέ-
χεται εἰς τὴν μεζύονα ἢ τὴν ἡλείσσονα πρότερον, 2)
τὸ ἐπακρίβειον τοῦ συλλογισμοῦ καὶ τὸ ἵνα ἐκεί-
μεν ἀπὸ ἀρισμένης ἰδιότητος ἐν σχέσει μὲ τὸ κατη-
γορημένον καὶ ἔξ αὐτοῦ, τὴν ἀκριβείαν καὶ τὴν ἀπο-
στροφικότητα.

Ὡστε ἡ ἐξέτασις τῆς νοήσεως γενικῶς δίδει ὅτι
τὰ μαθηματικά «εἶναι τὸ μάθημα, εἰς τὸ ὁποῖον τὸ
σχολεῖον ἐμπιστεύεται τὴν καλλιέργειαν τῆς νοή-
σεως, ἀναπτύσσει εἰς τὸν παῖδα λογικὴν συνείδησιν
καὶ τοῦ παρέχει τὴν ἱκανότητα νὰ διακρίνῃ κατὰ
πόσον πρότασις τῆς εἶναι λογικὴ ἢ ὄχι. Εἰς τὸ μά-
θημα τοῦτο διαπιστώνει τὸ ἀντικειμενικῶς λογικόν,
μακρὰν τῶν ἀτομικῶν αὐτοῦ προτιμήσεων, ἐπιθυ-
μιῶν, ἰδεῶν κ. ἄ. καὶ οὕτως ἐθίζεται ὁ μαθητῆς νὰ
δίδῃ εἰς τὴν ἀλήθειαν νόημα ἀντικειμενικόν.

Διακρίνει ὁ μαθητῆς πότε καὶ διατὶ ὁ συλλογι-
σμός δύναται νὰ γίνῃ παραγωγικός· κατανοεῖ τὴν
δύναμιν τῆς ἐπαγωγῆς καὶ τὴν σπουδαιότητα τὴν
ὁποῖαν ἔχει ἡ προσοχὴ καὶ ἡ ἐπιμέλεια ἡ ἐπιδει-
κνυομένη εἰς πᾶσαν συλλογιστικὴν πορείαν.

Δὲν πρέπει σήμερον νὰ ἀμφισβητήσῃ, ὅτι τὰ
μαθηματικά ἀποτελοῦν ἐν τῶν ἀρίστων μέσων ἀγω-
γῆς εἰς διάνοιαν κριτικὴν, ἀφηρημένην καὶ ὑπερβα-
τικὴν σκέψιν χωρὶς τὸν κίνδυνον ὁ τρόφιμος νὰ
ἀπομακρυνθῇ τῆς πραγματικότητος, καθ' ὅσον τοι-
αύτη ἀπομάκρυνσις ἔχει ἀμεσον συνέπειαν ἐπὶ τοῦ
συμπεράσματος τοῦ συλλογισμοῦ.

Πλὴν τούτων ὁ μαθηματικὸς τύπος καὶ ἡ μαθη-
ματικὴ παράτασις καθιστᾷ φυσικὴν ἀνάγκην τοῦ
ἀνθρώπου τὸ συνεννοεῖσθαι καὶ σκέπτεσθαι διὰ
συμβόλων καὶ τύπων καὶ ὑποχρεώνει αὐτὸν νὰ ἴσῃ
μᾶλλον τὴν οἰκονομίαν καὶ δύναμιν, ἢν ὁ ἀνθρώπος
κτᾶται, ἵνα ὑπερνικήσῃ τὴν τερασίαν αὐτοῦ φυσικὴν
ἀδυναμίαν εἰς τὸ ὁρᾶν, νοεῖν καὶ διατυπώνειν ἐν
συνεχείᾳ.

Ἡ διδασκαλία τῆς Γεωμετρίας ἀρχεται μὲ τὴν
ἐποπτικὴν διδασκαλίαν τῆς Πρακτικῆς Γεωμετρίας.
Δίδεται εἰς τὸν μαθητὴν ἐν στερεῶν καὶ ἐκ τῆς πα-
ρατηρήσεως τούτου τῇ βοηθείᾳ ὀργάνων, φακοῦ,
μέτρου, διαστημομέτρου, ζυγοῦ κ.τ.λ. εὐρίσκει ἰδιό-
τητας αὐτῶν, μεθόδους κατασκευῆς σχημάτων καὶ
μετρήσεως αὐτῶν καὶ ἐκ τῆς τοιαύτης μελέτης τῶν
ἐπὶ μέρους στοιχείων τοῦ στερεοῦ ἀνάγεται κατόπιν
εἰς γενικὰς αὐτοῦ ἰδιότητας καὶ μεθόδους κατα-
σκευῆς καὶ μετρήσεως. Οὕτω ὁ μαθητῆς ἀσκεῖται
εἰς τὸ μάθημα τοῦτο 1) νὰ διακρίνῃ τὰ μέρη ἑνὸς
ὅλου ἰδιαίτερως, ἐνῷ γνωρίζει, ὅτι ταῦτα ἀποτελοῦν
μέρη τοῦ ὅλου. 2) Ἐπιτυχάνει συστηματικὴν ἀσκη-
σιν τῶν αἰσθήσεων, δεῦναι τὴν παρατήρησιν καὶ
δίδει εἰς αὐτὴν ἐπιστημονικὸν χαρακτῆρα. 3) Ἀσκεῖ
τὸν παῖδα νὰ ἀποδίδῃ τὴν δέουσαν προσοχὴν εἰς
τὴν δύναμιν τῆς ἀκριβείας καὶ τὴν ἀξιοπιστίαν τῆς
παρατηρήσεως.

Ἀργότερον κατὰ τὴν διδασκαλίαν τῆς Πρακτικῆς
Γεωμετρίας ἀπομακρυνόμεθα ἀπὸ τοῦ ἐποπτικοῦ
τρόπου τῆς διδασκαλίας, ἀσχοῦμεν δὲ τὸν τρόφιμον
εἰς τὸ νὰ βλέπῃ τὰ στερεὰ γεωμετρικὰ σχήματα διὰ
τῆς φαντασίας του καὶ νὰ μεταφέρῃ αὐτὰ εἰς τὸν
χώρον τῶν δύο διαστάσεων τοῦ τετραδίου του καὶ
ἀντιστρόφως. Οὕτω ἀσκεῖται ἡ φαντασία καὶ ἡ με-
ταφορά, ἀποτελοῦσαι ἀμφότεραι προϋποθέσεις δι-
ἐνόρυσιν. Ἐκτὸς τούτου ἡ γεωμετρία ὡς κύριον μέ-
σον ἐπεξεργασίας τῶν παρατηρηθέντων ἔχει τὴν
ἐκείνην, τὴν ὁποίαν χρησιμοποιεῖ καὶ διὰ τὴν ἀνά-
γκην τῶν ἀποτελεσμάτων αὐτῆς. Οὕτω ὁ μαθητῆς
ἀναγκάζεται νὰ διέλθῃ καὶ διὰ τῶν τριῶν βαθμίδων
τῆς νοήσεως, αἰνιτικῆς εἰς ὁρᾶν, νοεῖν, λέγειν.

Καὶ τὰ λοιπὰ εἶδη ἀντίληψως τὸ χρησιμοποιοῦντα εἰς τὰ μαθηματικά δὲν ὑστεροῦν εἰς ἀνάλογον ὅσον τὴν Πύσιν ἀντίληψιν ὠθεῖ εἰς δρᾶσιν, προσελθόντων τὴν ἐπέμβασιν τῆς νοήσεως πρὸς περαιτέρω ἐκτέλεσιν, ἥτις πολλάκις ὠθεῖ πρὸς τὸ συναισθητικόν.

Ἡ δυνάμις ὅμως παρουσιάζει πολλὰς βαθμίδας ἀνάπτυξιν, ὥς ὅτου φθάσωμεν εἰς τὴν πραγματικῶς ἐκτελεστέαν καὶ κυρίωχον δρᾶσιν.

Ἡ δυνάμις ἀρχίζει ἀπὸ τὴν πρωτόγονον καὶ ἀπρόσμετον πράξιν, προάγει ἀκολουθῶς εἰς τὴν μετὰ ἐκτελέσεως, εἰτα διὰ πολλῶν βαθμίδων ἀνερχομένη φθάνει εἰς τὴν βουλευτικὴν καὶ τέλος εἰς τὴν μετὰ ἐκτελέσεως πράξιν. Αἱ βαθμίδες αἱ προάγουσιν τὴν μαθητικὴν εἰς τὴν μαθηματικὴν γνῶσιν ἀπὸ τῆς ἐκτελέσεως καὶ τῆς πρακτικῆς γεωμετρίας μέχρι τῆς στερεομετρίας καὶ τῶν ἐννοιῶν τῆς συνειδητοῦ καὶ ὁρίου εἰς τὰ διδασκόμενα στοιχεῖα ἀνωτέρου ὁρίου δύνανται νὰ ἀνυψώσων εἰς ἀνάλογα ὅσον καὶ τὴν ἀπαιτουμένην ἐκαστοτε δρᾶσιν, ὥστε ὁ μαθηματικὸς, ὁλοκληρώνων τὴν μαθηματικὴν του ἀνάπτυξιν, ὁλοκληροῖ ἐξ ἴσου καὶ τὴν ἀσκήσιν τῆς μαθηματικῆς.

Τὰ μαθηματικά εἶναι εἰς θέσιν νὰ διαχωρίζουν τὰς δυνάμεις τούτους τῆς ἐξελιζέως καὶ νὰ ἐξαίρουν τὴν εἰς τὴν τῶν διαφορῶν βαθμίδων δρᾶσεως.

3. Συμβολὴ εἰς τὴν ἀνάπτυξιν διανοητικοῦ συναισθήματος

Ἡ διαρκὴς προσπάθεια πρὸς ἀνάπτυξιν τοῦ διανοητικοῦ συστηματικῶς, νοεῖν ὀρθῶς καὶ ἡ διαρκὴς ἐκτέλεσις τῆς ἀξίας τοῦ μετὰ νοημοσύνης δρᾶν καὶ τὸ κατὰ μαθηματικὸν τρόπον σκέπτεσθαι ἔχει ἐκτελέσει τὴν γένεσιν καὶ ἀνάπτυξιν τοῦ διανοητικοῦ συναισθήματος καὶ συμβάλλει εἰς τὸν ἐθισμόν τοῦ νοῦ νὰ κινῆται πρὸς ἐργασίαν ὑπὸ τοῦ συναισθήματος ὠθούμενος. Ποίαν ἀνάπτυξιν τοῦ διανοητικοῦ συναισθήματος ἔχει ἐπιτύχει ὁ τρόφιμος μαθηματικῶν εἰς τὴν διερεύνησιν μιᾶς ἐξισώσεως, ἢ ἐκτελέσει τὴν πειρατικὴν προέλευσιν ἔχει οὔτε ἐφαρμογὴν οὔτε ἀποτέλεσμα; Ἀνάλογον ἐρώτησιν δυνάμεθα νὰ ἐκτελέσωμεν καὶ διὰ τὸν ἀσχολούμενον μὲ τὴν ἀνάπτυξιν τῶν ἀριθμῶν ἢ τὴν ἀπόδειξιν γεωμετρικῶν ἀποδείξεων.

Ποιὰ τὰτα δύνανται νὰ θεωρηθῶν ὡς ἀρκετικῶς ἐκτελέσει; ἐνδεῖξεις, ὅτι ἡ διδασκαλία τῶν μαθηματικῶν προάγει τὸ διανοητικὸν συναισθημα τοῦ μαθητοῦ τοῦ σχολείου.

4. Συμβολὴ εἰς τὴν ἀσκήσιν τῆς μνήμης.

Ἡ ψυχολογία σήμερον δὲν πιστεύει τόσον εἰς τὴν δύναμιν τοῦ συνειρμοῦ καθ' ὃν οἱ ἐξωτερικοὶ ἐρεθισμοὶ ἐκτελεστούν ἐπὶ τοῦ φλοιοῦ τοῦ ἐγκεφάλου, ὡς ἐκτελέσει τὴν ἐκτελέσει πρὸς δημιουργίαν συνειρμῶν οὔτε εἰς τὴν δύναμιν εἰς τὴν ἀνάπλασιν τῶν παρατηρηθέντων. Ἡ μηχανικὴ ἀντίληψις καὶ ἡ ἀπομνημόνευσις καὶ ἡ ἀνάπτυξιν κατὰ τρόπον ἀνεξάρτητον δὲν προάγει τὴν ἀνάπτυξιν τῆς κατωτέρας ψυχικῆς ζωῆς, ὡς ἐκτελέσει τὴν ἀνάπτυξιν τῶν Ebbinghaus, ὡς ἐκτελέσει τὴν ἀνάπτυξιν τῶν Ebbinghaus, ὡς ἐκτελέσει τὴν ἀνάπτυξιν τῶν Ebbinghaus.

Ἡ ψυχολογία ἀπορρίπτει ὡσαύτως τὴν ἀνάπτυξιν τῆς μνήμης πρὸς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς μνήμης.

τὸν καθ' ἐπανάληψιν, δίδει εἰς τὸ ὑποκείμενον τὴν δύναμιν τῆς ταχείας καὶ εὐκόλου ἀναπλάσεως τοῦ σχετικοῦ συνειρμοῦ. Ἡ ἐπανάληψις σήμερον δὲν κέκτηται μεγάλην σημασίαν οὔτε διὰ τὴν ἀσκήσιν τῆς μνήμης οὔτε διὰ τὴν μάθησιν.

Ἡ ψυχολογία αὕτη ἀντικατέστησε τὴν παράστασιν διὰ τῆς μορφῆς. Πράγματα καὶ φαινόμενα ἔχοντα ἐσωτερικὸν δεσμόν καὶ τάσιν πρὸς ὁργάνωσιν, ἐντυπώνονται, ὡς λέγουν, ὡς σχηματισμοὶ καὶ ὡς σχηματισμοὶ διατηροῦν τὴν τάσιν πρὸς ἀνάπλασιν. Ἡ τάσις αὕτη πρὸς ὁργάνωσιν καὶ ἀνάπλασιν εὐρίσκεται βεβαίως οὐ μόνον μεταξὺ τῶν ἀντικειμένων, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν σχέσιν μεταξὺ ἀντικειμένου καὶ ὑποκειμένου. Ἡ σχέσις αὕτη ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν συνειδητὴν στάσιν, ἣν λαμβάνει τὸ ὑποκείμενον ἐναντι τοῦ ἀντικειμένου καὶ ἀπὸ τὴν εὐαρέστησιν ἢ δυσαρέσκειαν τὴν ὁποῖαν τοῦτο προκαλεῖ εἰς τὸ ὑποκείμενον. Ἐὰν ὄντως ἡ ἀνάπλασις ἦτο ἀπλοῦς συνειρμός, τότε δὲν δύνανται νὰ ἐρμηνευθῇ τὸ γεγονός, πῶς καί, τὸ ὁποῖον ἐνθυμούμεθα καὶ τὸ ὁποῖον δι' ἑλλειψιν εὐκαιρίας δὲν πραγματοποιοῦμεν, ἐπιμένει νὰ ἐπανέρχεται καὶ κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν τῆς πράξεως καὶ ὁλοκληρώσιν αὐτῆς καὶ ὅταν ἀκόμη δὲν ὑπάρχουν ἀνάλογοι μετὰ τῆς ἀρχικῆς ἀναπλάσεως συνθήκαι.

Εἶναι γνωστὴ ἡ θέσις τοῦ μαθήματος τῶν μαθηματικῶν εἰς τὴν ἀσκήσιν τῆς ψυχῆς ἡμῶν πρὸς σχηματισμὸν μορφῶν καὶ ὁργάνωσιν αὐτῶν. Τὰ μαθηματικά, ὡς ἐκ τῆς φύσεώς των, ἐργάζονται μὲ νοητικὰς μορφὰς μόνον καὶ οὐχὶ μὲ ἐμπειρικὰ δεδομένα. Οἱ ἀριθμοὶ καὶ αἱ ἀριθμητικαὶ πράξεις προκαλεῖ τὸν ἄνθρωπον εἰς τὸν σχηματισμὸν μορφῶν. Ἀς λάβωμεν τὴν περίπτωσιν τοῦ σχηματισμοῦ τῆς ἐννοίας τοῦ ἀριθμοῦ. Αἱ πρῶται ἐμπειρικαὶ μορφαὶ αἱ σχηματιζόμεναι κατὰ τὴν παιδικὴν ηλικίαν εἶναι, ὡς εἶδομεν, μερικὰ ὅμοια ἀντικείμενα, σφαῖραι, ὀδοντογλυφίδες κ.ά. Αὐξανόμενης τῆς ηλικίας, ἀποσβέννυνται αἱ εἰκόνες αὗται καὶ ἐμφανίζονται ἀνώτεροι μορφαὶ τῶν ἀρχικῶν ἐκ τῆς ἐμπειρίας σχηματιζομένων, ὀλίγον καθ' ὀλίγον δὲ φθάνομεν εἰς τὴν ἐννοιαν τοῦ ἀφρημένου ἀριθμοῦ. Τὸ αὐτὸ θὰ παρατηρήσωμεν ὅτι συμβαίνει, ἐὰν ἀναλύσωμεν πᾶσαν μαθηματικὴν ἐννοιαν ἢ τύπον ἢ ἀναλογίαν.

Ἀσκήσεις λοιπὸν εἰς τὸ σχηματίζειν μορφὰς καὶ διακρίνειν σχέσεις μεταξὺ αὐτῶν ἀποτελεῖ προκαί-δευσιν καὶ τῆς μνήμης.

Διὰ τοῦτου βεβαίως δὲν σκοποῦμεν νὰ ἀποδείξωμεν τὴν διὰ τῶν μαθηματικῶν ἀσκήσιν τῆς μνήμης, ἀλλὰ νὰ καταστήσωμεν φανερόν, ὅτι εἰς τὴν ἀσκήσιν αὕτην δὲν ὑστερεῖ καὶ τὸ μάθημα τοῦτο.

Πλὴν τούτου ὁ ἀπὸ μνήμης μαθηματικὸς λογισμὸς ἐθίζει τὸ ἄτομον εἰς τὸν σχηματισμὸν ἐν τῇ ψυχῇ του βοηθητικῶν σχημάτων καὶ εἰκόνων, εἰς τὴν χρῆσιν ἐποπτικῶν διαγραμμάτων καὶ τὴν δημιουργίαν μνημονικῶν τύπων. Ὡσαύτως καταπιέζει τὸν καθ' ὑπερβολὴν ὀπτικὸν τύπον καὶ δημιουργεῖ ὀπτικὴν μνήμην εἰς τὸν στερούμενον παντελῶς τοιαύτης.

5. Συμβολὴ εἰς τὴν μόρφωσιν τῆς βουλῆσεως.

Ὡς εἶδομεν εἰς τὸ περὶ νοήσεως κεφάλαιον πᾶσα ἀντίληψις συνεπάγεται βουλευτικὴν δρᾶσιν. Τὰ

περισσότερα όμως των τιθεμένων πρὸ τοῦ μαθητοῦ μαθηματικῶν προβλημάτων ἐνέχουν πλείονας τῆς μιᾶς λύσεις, ἢ ἐκλογὴ δὲ τῆς συντομωτέρας καὶ ἐπιστημονικωτέρας ἐπαφίεται εἰς τὴν βούλησιν τοῦ τροφίμου. Διὰ καταλλήλου ἀγωγῆς ἐν τῷ μαθήματι τούτῳ ἐθίζεται ἡ βούλησις τοῦ τροφίμου νὰ ἐπιδρῷ ἐγκαίρως καὶ μὲ προοπτικὴν τὴν εὐρεσιν τῶν μακρὰν εὐρισκομένων. Ἀποτελεῖ ἀδυναμίαν τοῦ μικροῦ παιδὸς ἡ ἑλλειψὶς χρονικῆς ἐκτάσεως τῆς βουλήσεως. Ἐπειδὴ λοιπὸν τὰ τιθέμενα πρὸ τοῦ τροφίμου ζητήματα ἔχουν δυσμενὲς ἀποτελεσμα, ὁσάκις ἡ ἐπιβαλλομένη ἐπέμβρασις τῆς βουλήσεως δὲν ἔχει τὴν προσήκουσαν χρονικὴν ἑκτασιν, κατανοεῖ οὕτως πλήρως τὴν ἀξίαν τῆς ἐγκαίρου βουλευτικῆς αὐτοῦ ἐπεμβάσεως.

Πλὴν τούτου ἡ τελικὴ βαθμὶς μιᾶς πλήρους βουλευτικῆς ἐνεργείας εἶναι ἡ ἐπαλήθευσις τῆς ἐπιτυχίας ἢ ἡ ἐξακρίβωσις τῆς ἀποτυχίας καὶ τῆς ὅλης αὐτοῦ δράσεως· πρέπει νὰ προβαίνωμεν εἰς τὸν ἐθισμὸν τοῦ μικροῦ παιδὸς νὰ κατευθύνῃ πάντοτε τὴν βούλησιν του εἰς τὴν ἀναδρομικὴν ἐξέτασιν τῆς ὑπ' αὐτοῦ γενομένης ἐργασίας. Ἡ ἐπαλήθευσις ὅμως αὕτη καὶ ἐξακρίβωσις ἐπιβάλλεται εἰς πᾶσαν ἐλευθέραν καὶ μὴ μαθηματικὴν ἐργασίαν. Οὕτω τὸ μάθημα συμβάλλει καὶ ἐν τῷ σημείῳ τούτῳ εἰς τὴν ἀγωγὴν τῆς βουλήσεως.

6. Συμβολὴ εἰς τὴν ἀσκήσιν τῆς φαντασίας.

Ἡ φαντασία, ὡς γνωστὸν, εἶναι πνευματικὴ λειτουργία, δι' ἧς ἀναπλάσσονται διάφοροι μορφαὶ καὶ δημιουργοῦνται ἐξ αὐτῶν ἰεαὶ τῇ βοηθείᾳ τῆς συνθετικῆς ἐνεργείας τοῦ πνεύματος· τῆς λειτουργίας αὐτῆς ὑπάρχουν πολλαὶ βαθμίδες ἐξελιζέως, ὥς ὅτου φθάσωμεν εἰς τὴν δημιουργικὴν λεγομένην φαντασίαν τὴν χαρακτηρίζουσαν τὸ νοήμον καὶ ἐξειλημένον ἄτομον. Ἀπαιτεῖται προάσκησις, ἵνα τὸ ἄτομον ἀντικειμενικοποιῇ τὰ δημιουργήματα τῆς φαντασίας, κινήται ἀπὸ αὐτά, προσθέτῃ καὶ ἀφαιρῇ καὶ μεταβάλλῃ αὐτὰ εἰς δημιουργήματα. Πρὸς τούτοις ἡ ζωηρὰ φαντασία τοῦ παιδὸς ἔχει ἀνάγκην ἀγωγῆς, ὥστε νὰ μὴ βλέπῃ τοῦτο τὰ δημιουργήματά της ὡς πραγματικὰ χωρὶς νὰ ἐλέγχῃ καὶ ἐπανεξετάζῃ ταῦτα ὥστε νὰ καταστοῦν ἱκανὰ πρὸς γένεσιν νέου τινός.

Ἡ Γεωμετρία ἀσκεῖ τὸν μαθητὴν εἰς τὴν ἀντικειμενικοποίησιν τῶν φανταστικῶν δημιουργημάτων προάγει τὴν προσθετικὴν καὶ ἀφαιρετικὴν ἱκανότητα αὐτοῦ, ὑποδεικνύει μεθόδους ἐπεξεργασίας τῶν οὕτω παραγομένων δημιουργημάτων καὶ ἐθίζει εἰς ἐργασίαν ἐπὶ τῶν εἰκόνων τῶν πραγμάτων καὶ οὐ μόνον ἐπ' αὐτῶν τῶν πραγμάτων. Ὁ ἀπὸ μνήμης λογισμὸς προάγει τὴν ὁπτικὴν φαντασίαν, ἣν καὶ δημιουργεῖ εἰς τοὺς στερουμένους αὐτῆς. Ὁ συμβολισμὸς ἐθίζει τὴν φαντασίαν εἰς τὴν δημιουργίαν ἀνωτέρων μορφῶν ἔχουσῶν τὴν πραγματικότητα οὐχὶ ὡς ὑποκείμενον, ἀλλ' ὡς ἀντικείμενον.

7. Συμβολὴ εἰς τὴν ἀσκήσιν τῆς προσοχῆς.

Ἐν τῷ σημείῳ τούτῳ ὑπενθυμίζομεν εἰς τὸν ἀναγνώστην, ὅτι ὁμιλοῦμεν περὶ ἐκείνης τῆς διδασκαλίας τῶν μαθηματικῶν τῆς γενομένης κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς αὐτενεργείας καὶ ἡ ὁποία ἔχει διαφέρει τὰ διαφέροντα τῶν τροφίμων πρὸς τὸ μάθημα τούτου καὶ ἔχει δημιουργηθῆναι εἰς αὐτοὺς μαθηματικὰ βιώματα.

Διὰ τῆς διδασκαλίας ταύτης ἐπιτυγχάνεται ἡ ἀσκή-

σις τῆς προσοχῆς: 1) *Εἰς διάρκειαν*: Ἡ λύσις μαθηματικοῦ προβλήματος καὶ ἡ παρακολούθησις τῆς ὅλης μαθηματικῆς ἐργασίας ἀπαιτεῖ διαρκὴ προσήλωσιν εἰς τὸ ὑπὸ σπουδὴν ἀντικείμενον, διότι ἡ ἐλάχιστη διάσπασις καθιστᾷ ἀδύνατον τὴν περαιτέρω συνέχισιν τῆς ἐργασίας. Οὕτω τὰ μαθηματικὰ ἀσχοῦν τὴν προσοχὴν τοῦ τροφίμου, ὥστε αὕτη νὰ εἶναι συνεχῆς. Εἶναι ἰδιότης, ἣτις δέον νὰ χαρακτηρίζῃ τὴν προσοχὴν οὐ μόνον παντὸς ἐρευνητοῦ, ἀλλὰ καὶ παντὸς ἐργάτου τοῦ σημερινοῦ πολιτισμοῦ.

2) *Εἰς ἑκτασιν*: Ἡ προσδοκία ἐκ τοῦ ὀρθοῦ ἀποτελέσματος ἡ ὑπὸ τοῦ μαθητοῦ ἀναμενομένη ἐκ τῆς λύσεως οἰουδήποτε προβλήματος, ἡ ἀνησυχία διαπραξέως σφάλματός τινος ἔστω καὶ ἐπουσιώδους, κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἐργασίας δυναμένου νὰ ὀδηγήσῃ εἰς ναυάγιον αὐτῆς ἀναγκάζει τὸν τρώφιμον εἰς πλήρη προσήλωσιν ἐπὶ τοῦ ὑπὸ σπουδὴν ἀντικειμένου, ἣτις ὀδηγεῖ καὶ εἰς τὴν ἀφαίρεσιν.

3) *Εἰς ἀφαίρεσιν*: Τὰ ἀναφερθέντα ἀνωτέρω ὡς αἷτια ἐντάσεως τῆς προσοχῆς τοῦ μαθητοῦ κατὰ τὴν ἐρευναν μαθηματικοῦ τινὸς προβλήματος ἀναγκάζουν τὸν μαθητὴν εἰς μεγαλυτέραν, ὅσον, ἔνεστι, συγκέντρωσιν καὶ ἀπομόνωσιν παντὸς ἄλλου στοιχείου, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον δὲν συμβαίνει μὲ τὰ ἄλλα μαθήματά του, εἰς τὰ ὁποῖα μὲ μικροτέραν συγκέντρωσιν ἐπιτυγχάνει ἀποτέλεσμα, μικροτέρας βεβαίως ἀξίας, οὐχὶ ὅμως καὶ μηδενισμὸν αὐτοῦ. Ἡ ἐπιτυχὴν χανομένη οὕτω ἀφαίρεσις εἶναι αὐταρχικὴ (μετ' ἐνδιαφέροντος) καὶ ἐνεργητικὴ (ἐκουσία), προάγουσα τὰ ἄτομα θετικῶς (βλ. Ψυχολογίαν Γ. Σακελλαρίου «περὶ προσοχῆς»).

8. Συμβολὴ εἰς τὴν ἀσκήσιν τοῦ ἐπιστημονικῶς σκέπτεσθαι.

Ἡ τῶν ἀριθμῶν καὶ σχημάτων θεωρητικὴ ἐρευνα ἀναγκάζει τὸν μαθητὴν νὰ διανοηθῇ ἐπιστημονικῶς καὶ ἐθίζει εἰς κάθε παρατήρησιν του νὰ ζητῇ οὕτως τὸ διατὶ εἶναι ἢ πρέπει νὰ εἶναι οὕτως τῶν πραγμάτων ἢ φαινομένων ἢ προβλημάτων.

Ἡ σύγκρισις καὶ ἀναλογία ἀσχοῦν τοῦτον εἰς τὴν εὐρεσιν τοιούτων σχέσεων καὶ τελεολογικῶν ἀναφορῶν, αἵτινες ἀποτελοῦν συστατικὰ πάσης διανοήσεως.

Ὁ μαθητὴς κατανοεῖ, ὅτι ἡ πρόοδος τῶν θετικῶν ἐπιστημῶν ὀφείλεται εἰς τὰ μαθηματικά, οὐχὶ διότι ταῦτα εἶναι ἐν μέσῳ ἐρεύνης τῆς ἐποχῆς μας ἀλλὰ διότι ἡ μαθηματικὴ ἐρευνα ἐπιβάλλεται καὶ ἀπὸ τὴν φύσιν τῆς ἐμπειρίας τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἀπὸ τὴν λειτουργίαν τοῦ ἐγκεφάλου ἡμῶν.

9. Συμβολὴ εἰς τὴν ἀνάπτυξιν ἠθικοῦ συναισθήματος.

Ἀναφέρωμεν ἐνταῦθα φιλοσοφικὰς τινὰς μαρτυρίας λίαν χαρακτηριστικὰς περὶ τῆς ἀνωτέρω συμβολῆς τοῦ μαθήματος. Ὁ Πλάτων ἐν τῇ «Πολιτείᾳ» του βιβλ. Ζ, σελ. 527—528 λέγει τὰ ἀκόλουθα: «Ἄλλ' οὐν δὴ, εἶπον, πρὸς μὲν τὰ τοιαῦτα βραχύ τι ἂν ἐξαρκοί γεωμετρίας τε καὶ λογισμῶν μόριον· τὸ δὲ πολὺ αὐτῆς καὶ πορρωτέρω προῖον σκοπεῖσθαι δεῖ, εἰ τι πρὸς ἐκείνο τείνει, πρὸς τὸ ποιεῖν κατιδὼν ἡμῶν τὴν τοῦ ἀγαθοῦ ἰδέαν. Ὅλκον ἄρα, ὦ γένηται, πρὸς ἀλήθειαν εἶναι καὶ ἀπεργαστικὴν φιλοσοφίαν διανοεῖται τοῖς τὸ ἀγαθὸν αἰνῶν κατὰ οὐ δέον ἔχουσιν. Ταῦτ' ἐστὶν οὐ πάνυ φαῦλον».

ΤΟ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ ΤΩΝ ΓΟΝΕΩΝ¹⁾

(Συνέχεια εις τὸ ἐπόμενον)

πᾶσαν ελίκρινειαν, χωρίς νά αποκρύπτουν τίποτε¹⁾.

Ποίας καλᾶς ἔξεις ὀφείλουν νά ἐμφυτεύουν οἱ γονεῖς πρὸς τὰ τέκνα των διὰ τοῦ παραδείγματός των;

Ἄς ἀναφέρωμεν ἐν συντομίᾳ μερικὰς ἐξ αὐτῶν²⁾.

1) Ἡ εὐσέβεια. Τὸ παράδειγμα τῆς χριστιανικῆς ἀρετῆς τῶν γονέων παίζει τὸν πρῶτον ρόλον διὰ τὴν ὀρθὴν χριστιανικὴν μόρφωσιν τῶν παιδιῶν των.

2) Ἡ φιλαλήθεια. Φιλαλήθεια καὶ ελίκρινεια πρέπει νά εἶναι τὸ μοναδικὸν παράδειγμα, τὸ ὁποῖον πρέπει νά διδουν οἱ γονεῖς πρὸς τὰ τέκνα των.

3) Ἡ ἀγάπη πρὸς τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους. Οἱ γονεῖς πρέπει νά διδουν ἄριστον παράδειγμα πρὸς τὰ τέκνα των, διὰ τὴν ἀγάπην των πρὸς τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους εἶναι ελίκρινος καὶ ἀνυπόκριτος. Μακρὰν αἱ διπροσωπία.

4) Σεβασμὸς καὶ ἐκτίμησις πρὸς τοὺς ἄλλους. Ἄς προσέχουν πολὺ οἱ γονεῖς τὸν τρόπον μὲ τὸν ὁποῖον ὁμιλοῦν ἐνώπιον τῶν παιδιῶν των, διὰ τοὺς διδασκάλους αὐτῶν, εἴτε δι' ἄλλα σεβαστὰ πρόσωπα, καὶ ἰδίως ἐάν κρίνουν ἢ κατακρίνουν αὐτούς.

5) Ὑποταγὴ πρὸς τοὺς νόμους τοῦ Κράτους. Οἱ γονεῖς θὰ δώσουν ἄριστον παράδειγμα πρὸς τοῦτο, διὰ τῆς ἀκριβοῦς ἐκτελέσεως ἐκείνου, τὸ ὁποῖον ὑπαγορεύουν αἱ διατάξεις τοῦ Κράτους.

6) Ἡ ἀρετὴ τῆς οἰκονομίας. Οἱ γονεῖς πρέπει νά μὴ σπαταλοῦν τὰ χρήματά των ἀνευ σκοπιμότητος, ἀλλὰ τὴν προμήθειαν τῶν τροφίμων καὶ λοιπῶν χρησίων εἰδῶν πρέπει νά κυβερνᾷ ἐν γένει οἰκονομικὸν πνεῦμα, καὶ νά ὑπάρχῃ ἐνισία καὶ οἰκοκυρικὴ διαχείρισις εἰς τὴν οἰκογένειαν, ὅποτε ἀσφαλῶς καὶ τὰ παιδιά, κατὰ τὴν ζωὴν των, ὑπὸ τοιοῦτου πνεύματος θὰ κατέχωνται.

Ἄς προσέξουν ὅμως οἱ γονεῖς, διὰ νά μὴ πέσουν τὰ παιδιά των εἰς τὸ ἄλλα ἄκρον, τὴν φιλαργυρίαν, ἢ ὅποια εἶναι μεγίστη κακία τοῦ ἀνθρώπου.

7) Ἡ ἀρετὴ τῆς ἀμνησικακίας. Αὕτη ὑπάρχει ἐκ φύσεως εἰς τὰ παιδιά καὶ πρέπει οἱ γονεῖς νά προσπαθῇσιν νά τὴν διατηρήσουν καὶ νά τὴν ἀναπτύξουν εἰς αὐτά, ἀκόμη περισσότερον. Πρὸς τοῦτο, πρέπει πρῶτον οἱ γονεῖς νά διδουν τοὺς ἑαυτοὺς των ἄριστον παράδειγμα ἀμνησικακίας καὶ συγγνώμης πρὸς τὰ τέκνα των.

8) Ἡ ἀρετὴ τῆς ἀκριβείας. Ἄς φροντίζουν οἱ γονεῖς, ὥστε ὅλη των ἡ ζωὴ νά παρουσιάζῃ ἀκριβειαν εἰς κάθε ἐκδήλωσιν.

9) Ἡ ἀρετὴ τῆς ἀναγνωρίσεως τῶν τυχόν σφαλμάτων ὑπὸ τῶν γονέων ἀνυψώνει αὐτοὺς

εἰς τὴν συνειδησιν τῶν παιδιῶν των καὶ συγχρόνως γίνονται οὗτοι ἄριστον παράδειγμα πρὸς μίμῃσιν.

10) Ἡ συνειδησις τῆς εὐθύνης. Οἱ γονεῖς πρέπει νά ἔχουν τὴν εὐθύνην τῶν πράξεων των καὶ νά μὴ προσπαθοῦν νά ἀπαλλάσσωνται ἀπὸ αὐτάς, ἐάν εἶναι κατακριτέαι.

11) Ἡ καλὴ συμπεριφορὰ καὶ ἡ κοσμιότης. Ὅταν τοὺς γονεῖς διακρίνῃ ἡ κοσμιότης καὶ ἡ εὐπρεπὴς συμπεριφορὰ εἰς πᾶσαν ἐκδήλωσιν καὶ σχέσιν των πρὸς τοὺς λοιποὺς ἀνθρώπους, δὲν εἶναι δυνατόν παρὰ καὶ τὰ παιδιά των ἐκ μικρᾶς ἡλικίας νά συνηθίσουν εἰς τὴν εὐπρέπειαν καὶ κοσμιότητα.

12) Ἡ τάξις καὶ καθαριότης. Πρὸς τοῦτο πρῶτοι οἱ γονεῖς πρέπει νά φαίνωνται καὶ νά εἶναι καθαροὶ καὶ τακτικοὶ εἰς τὰ ἀντικείμενα τῆς οἰκίας των.

13) Τὰ συναισθήματα τῆς ἀγάπης, τῆς πεποιθήσεως καὶ τῆς εὐγνωμοσύνης, τότε μόνον θὰ γεννῶνται εἰς τὰς ἀπαλὰς ψυχὰς τῶν παιδιῶν, διὰ ταῦτα ἀπολαύουν πράγματι τῆς ἀγάπης καὶ συναισθάνωνται διὰ τυχάνουν τῆς προσηκούσης φροντίδος τῶν γονέων των.

Θὰ ἡδυνάμεθα βεβαίως νά ἀναφέρωμεν δι' ἐκάστην τῶν ἀνωτέρω ἀναφερομένων ἀρετῶν πλήθος παραδειγμάτων, διὰ νά ἐκδηλωθοῦν μὲ ζωντανώτερα χρώματα τὰ ἄριστα ἀποτελέσματα, τὰ ὁποῖα ἐπιφέρει τὸ παράδειγμα τῶν γονέων, διὰ τὴν ἀπόκτησιν παντός εἰδους ἀρετῆς ὑπὸ τῶν ἀνατρεφόμενων παιδιῶν.

Τί πρέπει νά κάμουν οἱ γονεῖς.

Ἐπιβάλλεται νά τελειοποιῶν διαρκῶς τοὺς ἑαυτοὺς των, ὥστε νά μὴ φαίνωνται μόνον, ἀλλὰ καὶ νά εἶναι ἐσωτερικῶς ἐνάρετοι, πιστοί, εὐσυνειδητοὶ τηρηταί τοῦ καθήκοντος, πρόθυμοι εἰς θυσίας ὑπὲρ ἄλλων, ὑπομονητικοί, σταθεροί, φαιδροί, τακτικοί, καθαροί, ἐργατικοί, φιλαλήθεις, φιλόκαλοι, θεοσεβεῖς, ἐλεήμονες κλπ.

Ἐκάστην ἀρετὴν, τὴν ὁποῖαν θέλουν οἱ γονεῖς νά μεταδώσουν εἰς τὰ παιδιά των, ὀφείλουν νά τὴν ἔχουν καὶ αὐτοὶ οἱ ἴδιοι, ὅποτε, εἰς δεδομένην ἀνάλογον εὐκαιρίαν, θὰ διδάξουν αὐτὴν εἰς τὰ τέκνα των διὰ τοῦ ζωντανοῦ παραδείγματος αὐτῶν.

Τὸ σπουδαῖον, δηλαδή, εἶναι ὅχι τὸ τί λέγει κανεὶς διὰ τὴν εὐγένειαν, ἀλλὰ τὸ τί πράττει.

Πρὶν, λοιπόν, σκεφθῶν οἱ γονεῖς πῶς νά ἀναθρέψουν τὰ παιδιά των, πρέπει πρῶτον νά διαπαιδαγωγήσιν τὸν ἑαυτὸν τους, ὃ καθὲς ὅσον ἡμπορεῖ περισσότερον.

Ὅσον τελειότερους καταστήσουν τοὺς ἑαυτοὺς των οἱ γονεῖς, τόσοον μεγαλυτέρα θὰ εἶναι καὶ ἡ ἐπιτυχία των εἰς τὴν ἀνατροφὴν τῶν παιδιῶν των.

Ἡ εὐγενὴς αὕτη προσπάθεια τῶν γονέων πρὸς αὐτοαγωγήν εἶναι τὸ Α καὶ τὸ Ω τῆς καλῆς ἀγωγῆς τῶν Ἑλληνοπαιδῶν. Ἡ στενὴ συνεργασία σχολείου καὶ οἰκογενείας εἶναι ἀπαράιτητος καὶ διὰ τὸν λόγον αὐτόν.

Διὰ τῆς συνεργασίας αὐτῆς θὰ καταστή

1) Ἴδε ὡς ἀνωτέρω «Πέντε πρῶτα παιδικὰ ἔτη» κ. Στ. Κολιάρου.

2) Ἴδε περισσότερα «Ἡ λειτουργία τοῦ Πειραμ. Σχολείου Πανεπ. Ἀθηνῶν» τόμ. Ε'.

ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΑ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ
ΔΙΔΑΚΤΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΑΙΔΑΓ. ΠΕΙΡΑΜΑΤΙΣΜΩΝ ΚΑΙ ΠΑΙΔΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΡΕΥΝΗΣ

Οὕτω θὰ παραδίδουν εἰς τὴν κοινωνίαν ἀνθρώπους ἀξίους τῆς ἀποστολῆς των καὶ με πραγματικὰς ἀρετὰς, δηλαδή ἀληθινὰς χριστιανικὰς προσωπικότητας.

Και διὰ τὸ εἶναι τοὺς συγχεκκρούμενους, ὁ ἐρευνήτης τῶν φαινομένων τῆς σχολικῆς ἀγωγῆς πρέπει νὰ υποθέσῃ τὸν δογματικὸν τρόπο ἐπεξεργασίας τῶν παιδαγωγικῶν ζητημάτων, νὰ μὴ στηρίζεται μόνον σὲς γινώσκοντες ἐπαγγελματίαις ἐπιστημολόγους, νὰ μὴ ἀρξέται ἐκ τῶν μεθοδικῶν τρόπων ἀντιμετώπισης τῶν διδασκαλῶν προκειμένων, νὰ μὴ ἐπιδιώκῃ τὴν ἀπολύτως διδασκαλικὴν περὶ παιδαγωγικῶν ἀποφάσεων, νὰ μὴ ἀν-

τιγράφη μεθόδους, που ἐφηρμόσθησαν σὲ ξένες χώρες, μὲ φορμαλιστική ἀκαμψία, ἀλλὰ νὰ τίς θέτῃ σὲ πρακτική δοκιμασία, ἡ ὁποία θὰ τοῦ παράσχη τὴν εὐχέρεια τῆς πειραματικῆς ἐπαινεύσεως τῆς ἀξίας καὶ τῆς χρησιμότητός των σὲ συγκεκριμένες συνθήκες, καί, τέλος, ἀπὸ τίς συστηματικῆς παρατηρήσεις πού θὰ κάμῃ κατὰ τὴ διάρκεια τῶν πειραματισμῶν νὰ ὁδεύσῃ πρὸς γενικεύσεις μὲ ἐκτιμήσεις καὶ στατιστικά ἐξαγόμενα.

Ἄν αὐτὲς τίς γενικὲς ἀρχές, πού συνθέτουν τὴν ἐπιστημονικὴ μέθοδο, δὲν ἐφαρμόζουν οἱ ἐρευνηταὶ διδάσκαλοι τῶν Π. Σ., τότε τὰ πορίσματα τῆς συντελουμένης ἐργασίας δὲν ἡμποροῦν νὰ ἔχουν τὴν ἀπαιτουμένη ἀξιοπιστία. Καὶ καί ἄλλο: στὴν ἀρνητικὴ αὐτὴ περίπτωση τὰ ἐρευνητικὰ καὶ ὑποδειγματικά (ὅπως τὰ θέλομε) αὐτὰ ἰδρύματα, μὴ δυνάμενα νὰ θεραπεύσουν μὲ ἐπιστημονικὲς ἀξιώσεις βασικά ζητήματα τῆς στοιχειώδους παιδείας καὶ ἀγωγῆς, δὲν θὰ φέρουν ἐπαξίως τὸν χαρακτηρισμὸ τῶν καθοδηγητικῶν καὶ ἐπιμορφωτικῶν ἐκπαιδευτικῶν κέντρων καὶ κατ' ἐλάχιστο τρόπο θὰ ἀνταποκριθῶν στὸν προορισμὸ των.

Ἀλλὰ γεννᾶται εὐθὺς ἀμέσως τὸ ἐρώτημα: Οἱ ἐργαζόμενοι διδ/οι στὰ Π. Σ., (καθὼς καὶ οἱ Ἐπιθεωρηταὶ) εἶναι κάτοχοι τῶν ἀνωτέρω ἐπιστημονικῶν ἐφοδίων, εἶναι ἱκανοὶ γιὰ πειραματικὴ ἐρευνα, διαθέτουν τὴν ἐκτεθεῖσα ἐμπειρία, γιὰ νὰ φέρουν εἰς πέρας τὴν ἰδιάζουσαν ἀποστολὴν των καὶ νὰ ἐπιτύχουν τὰ προσδοκώμενα ἀποτελέσματα; (Πρὸς ἀποφυγὴν παρεξηγήσεων προσηθέτομεν, ὅτι ἡ ἰδία ἐρώτησις ἰσχύει γιὰ ὅλους τοὺς δημῶνους τῆς χώρας μας, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἐκ τῶν πρώτων συγκαταλέγεται ὁ ὑποφαινόμενος).

Ἀδιστάκτως καὶ μετὰ λύπης ἀπαντῶμεν: ὄχι.

Ἐκεῖνο πού μᾶς προξενεῖ κατάπληξη εἶναι τὸ γεγονός, ὅτι τὸ τόσο σοβαρὸ αὐτὸ ζήτημα δὲν ἐλήφθη σοβαρῶς ὑπ' ὄψιν καὶ διόλου δὲν ἀπασχόλησε (ἢ ἐλάχιστα) τοὺς ἀρμοδίους, ὅταν ἐτέθησαν σὲ λειτουργίαν, ἀλλὰ καὶ μετέπειτα μέχρι σήμερα, τὰ Π. Σ. Καὶ τὸ χειρότερον εἶναι, ὅτι ἐνῶ ἐκλήθησαν διδάσκαλοι καὶ Ἐπιθ/οὶ νὰ προσφέρουν ὑπηρεσίες γιὰ τίς ὁποῖες καμμιά εἰδικὴ κατάρτιση δὲν εἶχαν, παρέμειναν καὶ παραμένουν, ἐν τούτοις, εἰσέτι ἀβοήθητοι, ἀκαθοδηγήτοι καὶ ἀδιαφώτιστοι ἐπιστημονικῶς ἀπὸ τοὺς παιδαγωγοὺς μας καὶ τοὺς ἀρμοδίους Ἐκπαιδευτικοὺς. Τονίζομε δὲ εὐκαιρικῶς, ὅτι ὅπως ἰδιαιτέρως ἐπιστημονικὴν ἀνεπάρκειαν ἔχομεν ὅλοι μας στὴ μεθοδολογικὴ μας μόρφωση, πού μόνον αὐτὴ θὰ μᾶς ἐδίδοι τὴν ἱκανότητα ὅχι μόνον νὰ ἀκολουθοῦμε πάντοτε ἐρευνητικῶς τὴν ἐνδεδειγμένη πορεία κατὰ τὴν ἀσκηση τῆς ἀγωγῆς, ἀλλὰ, τὸ σπουδαιότερον, νὰ πειραματισθοῦμε γιὰ τὴ διάγνωση τῆς ἀξίας ἐνὸς μέτρου ἢ ἐνὸς διδ. συστήματος. Καὶ εἶναι αἰσθητοτάτη ἡ ἀνεπάρκεια αὐτὴ, περισσότερον σὲ τὸν διδ/ον τῶν Π. Σ., ἀπὸ τοὺς ὁποῖους ἀναμένονταν τὰ πάντα οἱ ὑπόλοιποι, διότι εἶναι ὑποχρεωμένοι νὰ κάνουν ἀκριβῆ ἀπολογισμὸ τοῦ ἔργου των, ἀντικειμενικὴ ἀξιολόγησιν τῶν ἐπιτενύξεων των, γιὰ νὰ τίς παρασιμῶσιν κατόπιν ἐπαγωγικῶς καὶ ἐπιμορφωτικῶς σὲ ἄλλους ἀναγέλλοντας των.

Ἀπὸ τὴ μεθοδολογικὴ αὐτὴ ἀνεπάρκεια, ἀπορρέει, προκρίτον πολλὰ καὶ βέβαια προβλήματα στὴν

πειραματικὴ προσπάθεια τῶν Π. Σ., γιὰ τὰ ὁποῖα ἀσχολούμεθα στὸ παρὸν ἀρθρον. Ὡς γενεσιουργὸ αἰτία αὐτῆς τῆς ἀνεπάρκειας θεωροῦμε τὴν ἀνυπαρξία εἰδικῆς συστηματικῆς προπαιδείας. Διότι εἰδικὲς μεθοδολογικὲς διδασκαλίαι γιὰ τὸν ἄριστον ἐπιστημονικὸν ἐξοπλισμὸ τῶν διδ/ων δὲν γίνονται μὲ τὴν ἀπαιτουμένη λεπτομέρεια, ἐπιμονὴ καὶ πρακτικὴ ἐξάσκηση ὅχι μόνον σὲ Π. Ἀκαδημίας, ἀλλ' οὔτε καὶ στὴ Π. Μετεκπαίδευσιν τῶν διδασκάλων. Στὲς ἐπαγγελματικὰ καὶ τὴ μοναδικὴ μετεκπαιδευτικὴ μας Σχολὴ διδασκόμεθα τί ἐπιτενύχθη καὶ τί ἀπεδείχθη ὡς ἀληθές, ὡς ὀρθὸ καὶ ὡς χρήσιμον ἀπὸ τίς Παιδαγωγικὰς Ἐπιστῆμες, ἀλλ' ὅχι ὅπως ἐπαρκῶς τὸ πῶς ἐπραγματοποιήθησαν οἱ ἐπιτενύξεις καὶ τὸ πῶς ἀπεδείχθη ἡ πρακτικὴ ἀξία τῶν θεωρητικῶν παιδαγωγικῶν αὐτῶν ἐπιτενύξεων* μᾶς δίδουν ἓνα σύνολο γνώσεων ἀπὸ τίς περιοχὰς τῶν ἀνωτέρω ἐπιστημῶν, ἀλλὰ δὲν μᾶς γνωρίζουν λεπτομερέστατα καὶ δὲν μᾶς ἐξασκοῦν πρακτικῶς, ὅσον ἐπιβάλλεται, στὴν ἐφαρμογὴ τῶν μεθόδων, πού ἀκολουθήσαν οἱ ἐρευνηταί, γιὰ τὴν πλήρη κατοχὴ των, ἔτσι, πού νὰ ἡμποροῦμε νὰ ἐλέγξωμε βραδύτερον ἐπιστημονικῶς στὴ σχολικὴ πράξιν τὴν ὀρθότητα καὶ τὴν ἀξία διαφόρων διδακτικῶν μεθόδων καὶ παιδαγωγικῶν συστημάτων* μᾶς κάνουν μιὰ βεβιασμένη ἀνάπτυξιν (θεωρητικὴν) τῶν κυρίων μεθόδων ἐρεύνης (τῆς παρατηρήσεως, τοῦ πειράματος κλπ.) κατὰ τὴ διδασκαλίαν τῆς Ψυχολογίας σὲ Π. Ἀκαδημίας καὶ προστίθεται στὴ Μετεκπαίδευσιν ἐκτενέστερη ἀνάλυσιν τῶν μεθόδων (θεωρητικῶς), πού ἀκολουθεῖται ἀπὸ μιὰ ἢ δυὸ ὑποδειγματικὰς ψυχομετρήσεις (πειράματα μὲ tests γιὰ τὴ διάγνωση τοῦ βαθμοῦ τῆς νοημοσύνης καὶ τῆς ὁλῆς μαθητικῆς προσωπικότητος), ἀπὸ τὴ σύνταξιν ἐνὸς ἀναλυτικοῦ ψυχογραφήματος καὶ τὴν ἐκτέλεσιν ὀρισμένων σωματομετρήσεων, ἀλλ' οὐσιαστικῶς ψυχολογικῇ, διδακτικῇ καὶ παιδαγωγικῇ μεθοδολογικῇ κατάρτισιν δὲν δίδεται στοὺς διδασκάλους. Γι' αὐτὸ ἡ σημαντικωτέρα ἔλλειψις τῶν διδασκάλων ἀπὸ ἀπόψεως ἐπιστημονικοῦ ἐξοπλισμοῦ εἶναι ἡ ἀνεπαρκεστὰς μεθοδολογικὴ μόρφωσις καὶ ἐξάσκησις των¹⁾. Ἡ μέθοδος ἐρεύνης, πού ἀποτελεῖ τὴν ἀσφαλιστικὴν δικλῆδα κάθε ἐπιστήμης, παραμένει ἀχρησιμοποίητη ἀπὸ τίς χιλιάδες τῶν λειτουργῶν τῆς σχολικῆς ἀγωγῆς, πού πιστεύουν, ὅτι θεραπεύουν κατ' ἐπιστήμην τοὺς σκοποὺς τῆς, χωρὶς νὰ εὐθύνωνται διόλου αὐτοὶ οἱ μάρτυρες, διότι δὲν τὴν ἐδιδάχθησαν ἐπαρκῶς. Γι' αὐτὸ καὶ εἶναι ἀμέθοδοι. (Σημειωτέον, ὅτι ὅταν ὀμιλοῦμεν ἐνταῦθα περὶ μεθόδου, δὲν ἐννοοῦμε τίς συνήθεις διδακτικὰς μεθόδους, ἀλλὰ τίς μεθόδους ἐρεύνης καὶ πειραματισμοῦ).

Μὲ τὴν εἰλικρινεστάτη αὐτὴ ὁμολογίαν μας ἐπισημαίνομε ἓνα γεγονός, τὸ ὁποῖον οὐδεὶς ἡμπορεῖ νὰ ἀμφισβητήσῃ καὶ τὸ ὁποῖον ὑποχρεώνει τοὺς παιδαγωγοὺς καὶ τοὺς ἐκπαιδ. παράγοντας νὰ ἀναπληρῶσιν τάχιστα τὸ μορφωτικὸ αὐτὸ κενὸ τῶν διδ/ων, καὶ νὰ τοὺς καταστήσουν ἀληθινούς ἐρευνητάς.

Θὰ ἠθέλαμε ἀκόμη νὰ ἐρωτήσωμε ἰδιαιτέρως καὶ τὸ ἐξῆς: σὲ ποιά Σχολὴ καὶ πότε ἐδιδάχθησαν οἱ διδ/οι μεθόδους γιὰ τὴν ἐκτίμησιν καὶ τὴν μέτρησιν

1) Τὸ ἴδιον πινόμενον παρατηρεῖται καὶ στὴν συντριπτικὴ πλειονότητα τῶν πτυχιστῶν τῶν θεωρητικῶν πανεπιστημιακῶν σχολῶν καὶ τῶν δύο Πανεπιστημίων μας.

του σχολικού έργου και για τον έλεγχο της χρησιμότητας των διδακτικών και παιδαγωγικών μέσων που ακολουθούν ;

‘Απαντούμε : σέ καμμιὰ καί ποτέ !

Καί καλοῦνται μέ τέτοιες σημαντικές ἐπιστημονικές ἐλλείψεις διδ/λοι καί ἐπιθ/ται νά ἐφαρμόσουν πειραματικῶς καί ὑποδειγματικῶς νέες μεθόδους διδ/λίας καί ἀγωγῆς στά Π. Σ., τή στιγμή, πού δέν κατέχουν τόν τρόπο τοῦ πειραματισμοῦ καί τή μέθοδο τῆς διαγνώσεως καί τῆς ἐκτιμήσεως τῆς ὀρθότητος καί τῆς χρησιμότητος τῶν ὑπὸ δοκιμασίαν τελουσῶν μεθόδων καί ἀρχῶν ἀγωγῆς. Διηλ. ἀσπ/λοι μεθοδολογικῶς ὑποχρεώνονται νά διαπιστώσουν πειραματικῶς τήν ἀποδοτικότητα καινοφανῶν διδακτικῶν συστημάτων. Θλιβόμεθα ἀκόμη περισσότερο, ὅταν ἀναλογιζόμεθα, ὅτι συμβαίνουν ὅλα αὐτά, καθ’ ὃν χρόνον διακηρύσσονται σέ πολυσέλιδα συγγράμματα καί εἰδικές μονογραφίες τὰ ἀκόλουθα πράγματα ἀπὸ μερικοῦς ἐκ τῶν κορυφαίων καί ἀνεγνωρισμένων συγχρόνων παιδαγωγῶν μας : ‘Εν πρώτοις, ὁ ἰδρυτῆς τῆς ‘Ελλ. Παιδ. ‘Επιστήμης καί σοφὸς καθηγητῆς κ. ‘Εξαρχόπουλος, στὸ κλασσικὸ τοῦ συγγράμματος «Εἰσαγωγή εἰς τὴν Παιδαγωγικὴν» γράφει τὰ ἑξῆς : «Πρὸς παιδαγωγικὴν κατάρτισιν τῶν διδασκάλων δὲν θεωρεῖται πλέον ἐπαρκὴς ἡ παροχὴ θεωρητικῶν γνώσεων καί ἡ πρακτικὴ ἀσκήσις εἰς τὸ διδάσκειν. Ἀπαραίτητον αὐτῆς τμῆμα, καί δὴ τὸ σπουδαιότερον, ὑπολαμβάνεται ἡ διαμόρφωσις τῶν εἰς μεθοδικούς παρατηρητὰς καί πειραματιστάς, ἵνα κατορθώσῃ νά διαγνώσῃ τὴν σωματικὴν καί τὴν ψυχικὴν κατάστασιν τῶν μαθητῶν τῶν. Τοῦτο ἐπιτυγχάνεται διὰ τῆς εἰσαγωγῆς τῶν διδασκάλων εἰς τὰς ἐπιστημονικὰς παιδαγωγικὰς μεθόδους καί κατόπιν εἰς τὴν γνῶσιν τῶν τρόπων καί τὴν χρῆσιν τῶν ὀργάνων, δι’ ὧν θὰ διαγιγνώσκῃ τὴν σωματικὴν καί ψυχικὴν κατάστασιν τῶν μαθητῶν καί ἐπὶ πλέον τὴν ἰδιοσυνοστάσιν καί τὸ ψυχικὸν περιεχόμενον τῆς ὁμαδικῆς ζωῆς ἐκάστης τάξεως καί ὁλοκλήρου τοῦ σχολείου τῶν, καθὼς καί τὴν ἀξίαν καί χρησιμότητα τῶν μέσων ἀγωγῆς καί μεθόδων διδ/λίας».

‘Επίσης ἡ πρῶν ὑφηγήτρια τῆς Παιδαγωγικῆς καί τῆς ‘Εκπ. Σύμβουλος κ. Γεδεών στήν ὀλιγοσέλιδη μονογραφίαν τῆς (εἰσαγωγικὴ μῆθιμα στοὺς μετεκπ/νους διδ/λους) πού τιλοφορεῖται «Παιδομετρία καί Παιδαγωγικὴ Στατιστικὴ» τονίζει τὰ κατωτέρω : «‘Εχει πλέον ἀναγνωρισθῇ ὑπὸ πάντων σήμερον, ὅτι μόνον ἂν προηγηθῇ βαθεῖα καί ὅσον ἐνεργὴν ἀκριβὴς γνῶσις τῆς ἀτομικότητος ἐκάστου παιδὸς δύναται νά ἐπακολουθήσῃ ἐπιτυχὴς ἐκλογὴ τῶν μέσων πρὸς ἀποτελεσματικὴν ἐπ’ αὐτῶν παιδευτικὴν ἐπίδρασιν. ‘Απαίτησις προβάλλεται σήμερον ὅπως ὁ διδάσκαλος ἔχῃ σὺν τῇ θεωρητικῇ καί πρακτικῇ μόρφωσιν, κέκτηται δὲ ὅσῃ τὸ δυνατόν συστηματικώτερον τὴν δεξιότητα περὶ τὸ χρησιμοποιεῖν παιδομετρικὰς εἴτε καὶ ἄλλων τύπων μεθόδους πρὸς μὲλῆν καί διαγνώσιν τῆς παιδικῆς φύσεως. ‘Απὸ τῆς δὲ διδασκαλίας καὶ ἐκπαιδευτικῆς ἐξουσίας αὐτῆς τῆς χρῆσιν τῶν παιδαγωγικῶν μεθόδων ἀπορρέει ἡ ἀξιολόγησις καὶ ἐκτίμησις τῆς παιδαγωγικῆς στατιστικῆς καί ἐκπαιδευτικῶν μετρήσεων (τ. ἐ. μετρήσεων νοημοσύνης, τῶν σχολικῶν γνώσεων κ.τ.δ.) τυχάνει

ἀπὸ μακροῦ χρόνου ὅπως ἰδιαίτερας θεραπείας καί φροντίδος... πλείστα δὲ συγγράμματα ἔχουσιν ἐκδοθῇ μὲ ὕλην τὰς ψυχομετρικὰς μεθόδους καί τὴν παιδαγωγικὴν στατιστικὴν, ἀποσκοποῦντα κυρίως νά χρησιμεύσῃ ὡς εἰδικὰ ἐγχειρίδια καί βοηθητικὰ βιβλία τῶν σπουδάζοντων ἐν Παν/μίοις καί Κολλεγίοις».

‘Επειτα ὁ τέως ‘Εκ. Σύμβουλος κ. Θ. Παρασκευόπουλος στὸ μοναδικὸ στὴν ἐλληνικὴ παιδαγωγικὴ βιβλιογραφία σύγγραμμά του «Ὁ Διδάσκαλος καί αἱ ἐξετάσεις» διαπιστώνει τὰ ἀκόλουθα : «Τὸ ἐκπαιδευτικὸν μας σύστημα εἶναι βασισμένον εἰς ὑποκειμενικὰς γνώμης τῶν παιδαγωγῶν καί εἰς παραδόσεις. «Τί κατορθώνομεν εἰς τὰ σχολεῖα μας, ποῖα εἶναι τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἐργασίας μας, ποῖα εἶναι ἡ ἐπίδοσις τῶν μαθητῶν μας κ.τ.λ. εἶναι προβλήματα εἰς τὰ ὁποῖα δὲν δυνάμεθα νά ἀπαντήσωμεν ἱκανοποιητικά. «Ἡ ἀνεπιθύμητος αὐτῇ κατάστασις ἔχει κυρίως τὴν αἰτίαν τῆς εἰς παντελὴ μέχρῃ σήμερον ἑλλείψεως ἀποδείξεως καί προσπαθείας πρὸς μέτρησιν τοῦ σχολικοῦ προϊόντος. Ἡ ἀνυπαρξία ἐκπαιδευτικῶν μέτρων καί γενικώτερον ἡ ἀπουσία ἀναλυτικῆς ἐρεῦνης διὰ τοῦ πειράματος καί μεθόδου τῆς στατιστικῆς τῶν ἐκπαιδευτικῶν μας προβλημάτων παρέχει ἰσχυρὰ ἐπιχειρήματα... νά ἀρνηθῇ τὴν χρησιμότητα τῆς παιδαγωγικῆς... καί νά κατατάσσῃ τὸ ἐπάγγελμα τοῦ διδασκάλου μεταξὺ τῶν ἐπαγγελμάτων τῶν κατωτέρων τεχνῶν. Πρέπει νά γίνεταί «χρησιμοποίησις τῆς ἀντικειμενικῆς μεθόδου κατὰ τὴν ἐξέτασιν τῶν μαθητῶν εἰς τὰ μαθήματά των... νά χαλιναγωγῇσωμεν τὴν αὐθαρεσίαν καί νά ἀπαλλαγῶμεν ἀπὸ τὰ σφάλματα τῆς ὑποκειμενικῆς κρίσεως τῶν ἐξεταστῶν... Ἡ δοκιμὴ τῶν σχολικῶν ἱκανοτήτων τῶν μαθητῶν, καθ’ ὃν τρόπον διεξάγονται σήμερον αἱ ἐξετάσεις, εἶναι ἀπλῶς ὑποκειμενικὴ ἐκτίμησις τῶν ἐξεταστῶν. «Ἡ ἀντικειμενικὴ μέτρησις τοῦ σχολικοῦ προϊόντος καί σχολικοῦ ἔργου εἶναι ἡ κυριώτερα μέρος τῶν ἐρευνητικῶν τῆς Παιδαγωγικῆς εἰς τὰς Η.Π. τῆς Ἀμερικῆς. Εἰς Παν/μια, Κολλέγια καί Διδ/λεῖα, ὅπου διδάσκειται Παιδαγωγικὴ, δίδονται μαθήματα μετρήσεων ἀπὸ πολλοὺς ταυτοχρόνως καθηγητὰς».

‘Εν συνεχείᾳ, ὁ νῦν καθηγητῆς τῆς Ψυχολογίας στὸ Παν/μιο Ἀθηνῶν κ. Σακελλαρίου στὸ δοκῶδες σύγγραμμά του «Γενικὴ Ψυχολογία» ὑποδεικνύει τὴν ἀνάγκη τῆς χρησιμοποίησεως ἐκπαιδευτικῶν tests ἀναγνώσεως, ἀριθμητικῆς καί ἄλλων μαθημάτων καί tests διαγνώσεως μηχανικῶν ἱκανοτήτων καί ἰδιοφυϊῶν (μουσικῆ, μαθηματικῆ κ.λ.π.), καί προσηύεται ἰδιαίτερός : «Δυνάμεθα νά εὗρωμεν τὴν ἐπίδοσιν τῶν μαθητῶν εἰς τὰ διάφορα μαθήματά των, μεταχειριζόμεθα μέτρα καί ὄργανα ἀκριβῆ, ἢ ἐπίσης δυνάμεθα νά εὗρωμεν τὴν ἀξίαν διδακτικῆς τινος μεθόδου, ἂν, ἔχοντες δύο ἰσοδυναμοῦν τάξεις μαθητῶν ἐφαρμόσωμεν τὴν καὶ τὴν μεθόδον ἐπὶ τῆς αὐτῆς τάξεως, ἐπὶ δὲ τῆς ἄλλης τὴν νύαν καί μετρήσωμεν δὲ τὴν ἀξίαν αὐτῶν, τῶν ἐκπαιδευτικῶν χρησιμῶν καὶ τῶν ἀπορρογῶν τῶν ἐκπαιδευτικῶν».

Τὸ ἐκπαιδευτικὸν ἐκπαιδευτικὸν τῶν σημερινῶν ἐξετάσεων δὲν ἐννοεῖται πρᾶγματι εἶναι ἐν ἐκτάσει καί ὁ κ. ‘Εξαρχόπουλος στὴ Γεν. Διδακτικὴν του, καί ἀναφέρει σὲ ἄλλες του συγγραφάς,

ὅτι ἐξεπονήθησαν ἀπὸ τὸ Ἐργαστήριον Πειραμ. Παιδαγωγικῆς τοῦ Παν(μίου) Ἀθηνῶν ἐκπαιδευτικὰ —σχολικὰ tests γιὰ τὴν διαπίστωση τῆς ἐπιδόσεως τῶν μαθητῶν στὰ διάφορα μαθήματα καὶ ἐφηρμόσθησαν στὸ Πειραμ. Σχολεῖο τοῦ ἰδίου Παν(μίου).

Περαιτέρω ὁ Ἐκ. Σύμβουλος κ. Παπακωνσταντίνου ἀναπτύσσει στὴν ἐξαίρετη καὶ πρωτότυπη «Παιδαγωγικὴ Ἐγκυκλοπαίδειά» του σὲ εἰδικὸ ἄρθρο τοὺς σκοποὺς καὶ τὴ σημασίαν τῶν μετρήσεων καὶ μεταξὺ ἄλλων πραγματεύεται καὶ γιὰ «ἀντικειμενικὰ τέστ» (νέος τύπος ἐξετάσεως, γιὰ χρῆσιν ἀποκλίσεων καὶ γιὰ τὴν ἀξιολογίαν, πού πρέπει νὰ ἔχη ὁ βαθμὸς καὶ τὸ στατιστικὸ ἀποτέλεσμα μιᾶς διδασκαλίας ἢ ἐνὸς μαθήματος ἢ τοῦ σχολικοῦ ἔργου καὶ προσθέσει, ὅτι «τὸ ἀποτέλεσμα μιᾶς ἔρευνας γιὰ νὰ θεωρηθῇ ἀξιόπιστο πρέπει νὰ στηρίζεται στὴ μέτρησιν ἐνὸς μεγάλου ἀριθμοῦ ἀτόμων, πού νὰ προέρχονται ἀπὸ διάφορες κοινωνικὲς τάξεις καὶ διάφορες περιοχὲς τῆς χώρας».

Ὡσαύτως, ὁ Διευθυντὴς τῆς Π. Ἀκαδημίας Θεο(ν)ίχης κ. Παπαναστασίου σὲ ἀνατυπωμένη καὶ ἐμπεριστατωμένη ὀλιγοσέλιδη μελέτη του ὑπὸ τὸν τίτλο «Τὸ νόημα τῆς μετρήσεως στὴν Παιδαγωγικὴ Ἐπιστήμη κλπ.» μεταξὺ ἄλλων διατυπώνει καὶ τὰ κάτωθι: «Οἱ ἐκπαιδευτικοὶ καὶ τὸ Κράτος ἰδιαίτερα πρέπει νὰ προσέξουν τὸν σοβαρὸν αὐτὸν παράγοντα τῆς προόδου τῆς παιδείας μας, πού λέγεται ἐπιστημονικὸς ἔλεγχος τῆς διδασκτικῆς καὶ μορφωτικῆς μέσας στὰ Σχολεῖα μας προσπαθείας. Ἀπὸ τὸν παράγοντα αὐτὸν ἐξαρτᾶται, κατὰ μέγα ποσοστὸ, ἡ ἐπιτυχία ἢ ἀποτυχία τῆς Παιδείας μας. «Καὶ ἡ ἀγωγή, ὅπως εἶναι γνωστὸ, ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς γενικώτερους σκοποὺς τῆς, πού καθορίζονται ἀπὸ τὴ φιλοσοφία της καὶ κατὰ συνέπεια δὲν ὑπόκεινται σὲ μέτρησιν, ἔχει καὶ ἄλλους, πῶς πρακτικοὺς καὶ πῶς ἄμεσους, πού μποροῦν ἀπὸ τὸ Σχολεῖο ἀκόμα νὰ μετρηθοῦν».

Καί, τέλος, ὁ Διευθυντὴς τοῦ Πειραμ. Σχολείου καὶ Ὑφηγητὴς τῆς Παιδαγωγικῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν κ. Μετανίτης ἰσχυρίζεται, στὸ ἐμβριθέστατο συγγραμμὰ του «Ἡ προσωπικότης καὶ ὁ χαρακτήρ κλπ.» μὲ ἔμφαση, ὅτι: «Προκειμένου περὶ ζητημάτων ἀναφερομένων εἰς τὴν ψυχολογίαν τοῦ παιδὸς καὶ ἐν γένει τὴν ἀγωγήν πρέπει νὰ ἐρεῖδεται τις οὐχὶ ἐπὶ γνωμῶν δογματικῶς ἐκπερασμένων, ἀλλ' ἐπὶ πορισμάτων, ἅτινα ἔχουσι συναχθῇ ἐξ ἐπιστημονικῶν παιδαγωγικῶν καὶ ψυχολογικῶν ἐρευνῶν. «Οἱ διδ(λ)οὶ νὰ ἀναλάβωσιν ἐπιστημονικὰς ἐρεῖνας πρὸς λύσιν προβλημάτων. «... δυστυχῶς ἐπικρατεῖ ἀκόμη εἰς τὴν χώραν μας ἡ προκατάληψις, ὅτι ἡ ἐπιστημονικὴ μέθοδος εἶναι μὲν σπουδαῖον ὄργανον ἀνακαλύψεως νέων ἀληθειῶν εἰς τὰς θετικὰς λεγομένας ἐπιστήμας, οὐχὶ ὅμως καὶ εἰς τὴν ἀγωγήν. «Ἡ ἐκπαίδευσις ἡμῶν τότε μόνον πράγματι θὰ βελτιωθῇ, ὅταν ἕκαστος διδ(λ)ος ἀντιμετωπίζῃ τὰ ζητήματα, ἅτινα ὑποπίπτουσιν εἰς τὴν ἐμπειρίαν τοῦ λελογισμένου καὶ οὐχὶ ὑπὸ τὸ κράτος συναισθηματισμῶν, προσωπικῶν ἀντιλήψεων καὶ δογματισμῶν. Εἶναι ἀπαράδεκτον πλέον νὰ καταφύγωμεν πρὸς ἀνέκδοτα τοῦ ὁρθοῦ εἰς πηγὰς οὐ δεξιὰν σχέσιν ἔχουσας πρὸς τὸ διαμύσειον ὄργανον. τὸ αὐτοῦν ἔχει σήμερον ἀνθρώπος εἰς χεῖρας του

διὰ τὴν ἀπόκτησιν νέων γνώσεων, ἥτοι τὴν ἐπιστημονικὴν μέθοδον».

Ἄλλ' ἐκτὸς τούτων καὶ πολλοὶ ἄλλοι ἐπιστήμονες (ιατροί, ὑγειονομολόγοι καὶ ψυχολόγοι) ἀσχολοῦνται θεωρητικῶς μὲ τὰ ψυχολογικὰ καὶ ἐκπαιδευτικὰ tests στὸ περιοδικὸ «Σχολικὴ Ὑγιεινὴ» γιὰ τὴ διάγνωση τοῦ βαθμοῦ τῆς γενικῆς νοημοσύνης, τῶν ἐπὶ μέρους νοητικῶν λειτουργιῶν καὶ τῆς ἐπιδόσεως τῶν μαθητῶν στὴ σχολικὴ τῶν ἐργασία.

Πλὴν ὅμως, ἀπὸ τὴν παράθεσιν τῶν ἀνωτέρω γνωμῶν καὶ πληροφοριῶν καὶ ἀπὸ τῆ συσχέτισή των πρὸς τὴν ὑφισταμένη πραγματικότητα προκύπτει τὸ ἐπόμενο δυσάρεστο συμπέρασμα: Ἐνῶ ἀναγνωρίζεται ὡς ἀπολύτως ἀναγκαῖα ἡ πλήρης ἐπιστημονικὴ κατάρτισις τῶν διδασκάλων καὶ ἡ «διαμόρφωσις των εἰς μεθοδικοὺς παρατηρητὰς, πειραματιστὰς καὶ ἐρευνητὰς», καί, ἐνῶ θεωρεῖται ὡς ἀπαραίτητη ἡ ἐκτεταμένη ἐφαρμογὴ τῶν ψυχολογικῶν καὶ ἐκπαιδευτικῶν tests στὰ σχολεῖα, γιὰ τὴ διάγνωση τῆς ἀτομικότητος τῶν μαθητῶν καὶ τὴν ἐκτίμησιν τοῦ βαθμοῦ τῆς ἐπιδόσεως των στὰ μαθήματα καὶ τῆς ἀξίας τοῦ ἐπιτελεσθέντος σχολικοῦ ἔργου· ἐνῶ ἰδρύθησαν καὶ λειτουργοῦν ἀπὸ 30ετίας σχεδὸν τὸ Ἐργαστήριον τῆς Πειραμ. Παιδαγωγικῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, πού ἔχει ὡς σκοπὸν καὶ «τὴν εἰσαγωγὴν καὶ ἐξοικείωσιν τῶν εἰς αὐτὸ φοιτῶντων εἰς τὰς ἐπιστημονικὰς μεθόδους συστηματικῆς ἐρεύνης καὶ ἐπεξεργασίας τῶν παιδολογικῶν προβλημάτων», καὶ τὸ Ψυχολογικὸν Ἐργαστήριον τοῦ ἰδίου Πανεπιστημίου, τὸ ὁποῖον ἔθεσεν ὡς σκοπὸν του «καὶ τὴν ἀσκήσιν καὶ εἰσαγωγὴν τῶν φοιτητῶν (στοὺς ὁποίους περιλαμβάνονται καὶ οἱ μετεκπαιδευόμενοι δημ(λ)οὶ) εἰς τὴν ἔρευναν ταύτην πρὸς θεραπείαν τῆς Ψυχολογικῆς Ἐπιστήμης», παρὰ ταῦτα, ὁμολογοῦμεν ἀνενδοιάστως, ὅτι *δλοι, γενικῶς, οἱ λειτουργοὶ καὶ οἱ ἐπόπτες τῆς Στοιχειώδους Ἐκπαίδευσως τῆς χώρας μας στεροῦνται τῶν ἀναφερομένων γνώσεων, ἰδιοτήτων καὶ ἱκανοτήτων, καί, ὅτι συνεπῶς, οἱ προταθείσαι ἀπαιτήσεις ἔχουν θεωρητικὴ καὶ πληροφοριακὴ μόνον ἀξία στὴν Ἑλλάδα, γιὰ τοὺς ἐξῆς εἰδικωτέρους λόγους:*

1) Διότι, οὐσιαστικῶς, δὲν διδάσκεται παιδαγωγικὴ καὶ ψυχολογικὴ μεθοδολογία στὶς Π. Ἀκαδημίας καὶ στὴν Π. Μετεκπαίδευση τῶν Δημ(λ)ων ὅπως καὶ εἰς ἄλλο μέρος τῆς παρούσης ἐργασίας ἀναφέραμε, ὅταν οἱ ἐπιδιδάσκοντες τῶν Σχολῶν αὐτῶν ἀποβλέπουσιν (στὴν πράξιν) στὴν πληροφοριακὴ μόνον (καὶ σύντομη) ἐνημέρωσις καὶ δὲν γίνεται πλήρης καὶ λεπτομερέστατος θεωρητικὸς κατατοπισμὸς, πού νὰ ἀκολουθῇ καὶ ἀπὸ ἐπαρκὴ πειραματικὴ ἐξάσκηση.

2) Διότι δὲν διδάσκεται στὶς ἐπαγγελματικὰς καὶ τὴν ἐπιμορφωτικὴν μας Σχολὴν παιδαγωγικὴν στατιστικὴν, τὴν ὁποίαν χρησιμοποιοῦν εὐρύτατα σήμερον ψυχολόγοι καὶ παιδαγωγοὶ στὶς προηγμένες χώρες γιὰ τὴν ἔρευνα προβλημάτων τῆς ἀρμοδιότητος των, τὴ χρῆσιν κλιμάκων (tests) γιὰ τὴν ἀκριβῆ γνώσιν καὶ μέτρησιν τῶν ἀποτελεσμάτων τῆς διδ(λ)ίας, δηλ. τὴν ἀκριβῆ γνώσιν καὶ ἐκτίμησιν τῆς ἐπιδόσεως τῶν μαθητῶν στὰ διάφορα μαθήματα (ποσὸν γνώσεων καὶ δεξιοτήτων) καὶ τοῦ ποιοτικοῦ ἀποτελέσματος τῶν διδ(λ)ῶν καί, τέλος, γιὰ τὴ διάγνωση τῆς ἀξίας καὶ τῆς χρησιμότητος μιᾶς διδασκτικῆς καὶ παιδαγωγικῆς

απόδοσης (της οποίας η απόδοσις θα κρίνεται από τα επιτευχθέντα αποτελέσματα).

3) Διότι, (με ιδιαίτερα έμφαση τονίζουμε) ο τρόπος, ή μέθοδος, ο μηχανισμός για την ακριβή και αντικειμενική μέτρηση της σχολικής εργασίας και του παιδαγωγικού προϊόντος, είναι έντελώς άγνωστος στους πολλούς και επιθυτάς. Παρεμβατικώς δέ υπενθυμίζουμε, ότι και αυτοί οι ειδικότεροι επιδιωκτές σκοποί των Δημ. Σχολείων παραμένουν ακόμη νεφελοβόρσις στους διδασκάλους και ακαθόριστοι επιστημονικώς από τους παιδαγωγούς μας.¹⁾

Και όμως, παρ' όλες αυτές τις επιστημονικές μεθοδολογικές ελλείψεις, υποχρεώνονται επιθυτάι και οι δασκάλοι να αξιολογήσουν την αξία και τη χρησιμότητα νέων μεθόδων άγωγής και διδ(λ)ίας στα Π. Σ. να επιμορφωθούν οι διδ(λ)οι επαγγελματικώς και να συγχρονισθ(λ)ή και εξυψωθ(λ)ή μέσω αυτών ή Στοιχειώδης Έκπαιδευσίς μας. Και κάτι άλλο οφείναι να υπομνήσωμε παρενθετικώς: Αφού είναι άγνωστος ο τρόπος της αντικειμενικής εξέτασως των σχολικών προϊόντων και των χρησιμοποιουμένων μεθόδων διδ(λ)ίας και αφού δεν υπάρχουν έκασποτε τα δεδομένα από τη μέτρηση και την εκτίμηση της διατηρητικής στάθμης των μαθητών οίονδήποτε σχολείου λειτουργούν οι έποπτες κατά την επιθεώρηση να καταγράφουν στην είκασία, στόν αυτοσχεδιασμό και στην αντικειμενική κρίση για να χαρακτηρίσουν και να αξιολογήσουν την συντελεσθείσα εργασία και τη διδακτική και επαγγελματική ικανότητα του επιθεωρουμένου διδασκάλου.

4) Διότι μεγαλύτερα προσοχή έδόθη από τους Μεθολόγους και τους Παιδαγωγούς μας στην εκπόνηση κριτηρίων για τη μέτρηση των νοητικών λειτουργιών, των όποιων (και αυτών) ή πρακτική χρησιμοποίηση μένει αποκλειστικό προνόμιον ενός εκπαιδευτικού ιδρύματος (του Πειραμ. Σχολ. Παν. Αθηνών) και των δύο μνημονευθέντων ανωτέρω επιστημονικών πειραματικών εργαστηρίων του ίδιου Πανεπιστημίου.

5) Διότι τα έκπονηθέντα σχολικά tests από το Εργαστήριον της Πειραματικής Παιδαγωγικής του Πανεπιστημίου Αθηνών (έργον του κ. Έξαρχουπού) παραμένουν ιδιοκτησία του Πειραμ. Σχολείου του Πανεπιστημίου και χρησιμοποιούνται μόνον απ' αυτό, έξ' όσων γνωρίζομεν. Και

6) Διότι ειδικά έγχειρίδια για την χρησιμοποίηση σχολικών tests δεν εξέδόθησαν και δεν έκυκλοποιήσαν μέχρι σήμερα στη χώρα μας. Έξαιρεση αποτελεί το μοναδικό και παλαιωμένο σύγγραμμα του κ. Παρασκευοπούλου «Ο Διδάσκαλος και οι ασκήσεις», το όποιον δίδει μόνον την πρώτη ώθηση στην έρευνή τη διδασκαλία.

Από τους έκτεθέντας αυτούς λόγους φρονοούμεν, ότι έμφορλόητος και δίκαιος κριτής καμμία πρόκληση ούτε άνικανότητα (έσωγενή) ήμπορεί να αποδοθή στους λειτουργούς και έποπτας της Δημ. Έκπαιδευσεως για την έλλιπή μεθοδολογική και πειραματική των κατάρτιση.

Αντιθέτως, αποτελεί μοναδικό φαινόμενο στη

¹⁾ Απ' αυτή είναι αυθεντική όμολογία του κ. Έξαρχουπού, ότι αν έκαιεν αυτόπροσώπιο στην ΚΣΤ Γεωμετρική της Ομοσπονδίας μας.

δραστηριότητα των δημοσίων λειτουργών του κράτους μας το γεγονός, ότι οι εκπαιδευτικοί λειτουργοί της πρώτης βαθμίδος απέδέχθησαν, προσέφεραν και προσφέρουν επιστημονική εργασία, για την όποία διαθέτουν άνεπαρκή εφόδια, σε ειδικά επιμορφωτικά και πειραματικά ιδρύματα.

Ασπλοι μεθοδολογικώς, προσεφέρθησαν να εργασθ(λ)ουν έρευνητικώς, πειραματικώς και υποδειγματικώς για την επιβολή νέων μορφών άγωγής, οι όποιες τους υποχρεώνουν να ακολουθήσουν κατά την εργασία των τρόπους ένεργείας συμφώνους προς τις άπαιτήσεις της επιστημονικής Παιδαγωγικής έρεύνης, τις όποιες όμως ούδέποτε έδιδάχθησαν υποδειγματικώς και έμπεριστατωμένως.

Στην επιστημονική αυτή άμεθοδία οφείλεται το γεγονός, ότι άνεκοινώθησαν έκ μέρους των Διευθυντών των Π. Σ. και των επιθυτών συμπεράσματα διετούς και τριετούς (έννηνουςίωδους) προσπαθείας, για την αξιοπιστία και το κίρος των όποιων ούδεις συστηματικός έλεγχος έγινε και, δικαιολογημένως, υπάσχουν μεγάλες άμφιβολίες στις συνειδηθείς των εκπαιδευτικών εκείνων, που έννοούν τέτοιου είδους πορίσματα να τα αποδέχονται ως όρθα μόνον κατόπιν αντικειμενικής και επιστημονικής κρίσεως.

Στην αυτήν αίτία αποδίδομε και την έλλειψη στατιστικών ανακοινώσεων, τη στιγμή κατά την όποία ή ποσοτική μελέτη και έπεξεργασία των παιδαγωγικών δεδομένων (και δη πειραματικών αποτελεσμάτων) αποτελεί την μόνη αντικειμενική βάση (δπως μās βεβαιούν οι προαναφερθέντες έξαιρετοι παιδαγωγικοί μας) για την συνειγωγή πορισμάτων γενικής ισχύος και άδιαβλήτου αξίας. Αυτός είναι ο λόγος για τόν όποιον σε κανένα έντυπο δεν έδημοσιεύθησαν αριθμητικά έξαγόμενα, αν και παραδεχόμεθα όλοι μας, ότι ή στατιστική μέθοδος ως όργανο έρεύνης έπεβλήθη άπολύτως σ' όλους τους επιστημονικούς κλάδους και σ' όλους τους τομείς της οικονομικής και κοινωνικής δραστηριότητας και παρ' όλο που γνωρίζομε, ότι όσες επιστημονικές (ψυχολογικές κυρίως) έρευνες διεξήχθησαν (για τη διάγνωση των άνοητων διαφερόντων, του ψυχολογικού τύπου, της εύφυίας, της γεν. νοημοσύνης, της ήθικής συνειδήσεως, του επαγγελματικού προσανατολισμού, του συναισθηματικού βίου, της ψυχοσυνθέσεως των μονογενών τέκνων, της διοργανώσεως των όμαδικών εργασιών, της άτομικότητας και προσωπικότητας των μαθητών) και έδημοσιεύθησαν, παρέχουν πάντοτε σχεδόν πινακογραφήσεις, συγκρίσεις και έποπτικοποιήσεις των έξαγομένων πορισμάτων, που ακολουθούνται και από τόν καθορισμό των νέων προβλημάτων για περαιτέρω έρευνα.

Ένθ, αντιθέτως, θα έπρεπε στα Π. Σ. να διεξάγεται μία εργασία, ή όποία να έχη όλα τα γνωρίσματα της συστηματικής, της επιστημονικής έρεύνης, αφού επιδιώκουν να γίνεται διάγνωση της άτομικότητας των μαθητών, εφαρμογή νέων αρχών και πρακτική επικύρωση και επαλήθευσις της αξίας και της άποδοτικότητας καινοφανών διδακτικών μεθόδων και παιδαγωγικών συστημάτων. Άλλωστε αυτή ή επιδίωξις αποτελεί και τόν άμεσο, τόν πρώτο αντικειμενικό σκοπό των ιδρυμάτων αυτών, μετά την επιτυχή έκπληρωση του όποιου (τότε μόνον) θα έπακολουθ(λ)η

ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΜΙΧ. ΞΥΔΗ, Διευθυντού του 63ου Δημ. Σχολείου 'Αθηνών Γ' Περιφέρειας

ΓΥΡΩ ΑΠΟ ΤΗΝ ΠΟΙΗΣΗ

*Επειτα από το άρθρο (στο 2ο τεύχος του 'Επιστημονικού Βήματος) του συναδέλφου κ. Καραχάλιου, το του κ. Λαζόγκα της Λαρίσης (στο 3ο τεύχος) και το δικό μου Α (στο 6ο) το σημερινό είναι το τέταρτο άρθρο. Και όμως! Όσα κι' αν γράφουν για την ποίηση είναι: πολύ λίγα, γιατί το θέμα αυτό είναι τόσο πλατύ και πλούσιο, που δεν εξαντλείται ούτε εύκολα, ούτε σύντομα. Και δεν θα ήταν υπερβολή, κατά τη γνώμη μου, αν χαρακτηρίζετο ως έλλειψη πληρότητας ή απουσία από κάθε τεύχος του 'Επισκοπικού μας Βήματος ενός άρθρου για την ποίηση κι' ακόμα ή δημοσίευση ενός ανεκδότου, αλλά καλού ποιήματος συναδέλφου ή άλλου δοκίμου ποιητή.

Από τα τρία άρθρα, που προηγήθηκαν, το πιο αξιοπρόσεχτο ήταν το του κ. Λαζόγκα, γιατί έδειχνε σαφή και πλατειά γνώση για την γένεση και την εξέλιξη τόσο της ποιήσεως, όσο και του πεζού λόγου. Και πραγματικά, έπαινε κι' αν ρίξει ο άνθρωπος τη ματιά του γύρω στη φύση, στην οργανική ή στην ανόργανη, στην έμψυχη ή την άψυχη, θα ίδει παντού μιά αρμονική συμμετρία να παιχνιδίζει σ' έναν άριστοτεχνικό ρυθμό, που μόνο η πανσφία του Δημιουργού θα μπορούσε να καλλιτεχνήσει. Ας παρατηρήσει καθένας: τα μάτια, τα δόντια, τα πε-

ρύγια, τα νύχια, τις έπλεις, τις φτερούγες, τους χτύπους της καρδιάς: χερσαίων κι' υδροβίων ζώων· τα αυτονανυρίσματα του βρέφους, τα φύλλα και τα άνθη των δένδρων και των φυτών, τα κύματα της θάλασσας, την κρυστάλλωση των έρυκτων σε κανονικά γεωμετρικά σχήματα με απόλυτη μαθηματική ακρίβεια και τότε θα το ίδει έλοφάνερο. Συνεπώς ο ρυθμός υπάρχει παντού και τον έχει μέσα στις φλέβες του πολύ περισσότερο ο άνθρωπος. Γι' αυτό και σέ όλες τις λογοτεχνίες του κόσμου πρώτα παρουσιάστηκε ο έμμετρος λόγος κι' αργότερα με την πρόοδο του πολιτισμού έδημιουργήθηκε και διαμορφώθηκε ο πεζός λόγος.

Ίστορικά είναι αποδεδειγμένο, ότι στην 'Αθηναϊκή πολιτεία μέχρι την έποχή του Σόλωνα οι Νόμοι έγράφοντο έμμετροι. Το πρώτο είδος της ποιήσεως, που παρουσιάστη σε όλες τις λογοτεχνίες του κόσμου είναι το έπος. Γιατί η παιδική ηλικία του ανθρώπου είναι αντίστοιχη με την παιδική ηλικία της ανθρωπότητας και τανάπαλιν. Είναι γεγονός, ότι κάθε τι που παρήγαγε κάθε ηλικία της ανθρωπότητας είναι ανάλογο κι' εφ'όσον από την αντίστοιχη ηλικία του ανθρώπου. Το μικρό παιδί ευχαριστείται στο να ακούει αφήγηση παραμυθιών το

ο δεύτερος, ο άπώτερος, ο υποδειγματικός και επιμορφωτικός σκοπός.

Τα αποτελέσματα, λοιπόν, του πρώτου σταδίου λειτουργίας του Π.Σ., του έρευνητικού, του πειραματικού (στο όποιο εύρισκονται και ουσίαν μέχρι σήμερα), και κατά το όποιο αναζητείται ή έκτασις και οι μορφές έπιτυχούς εφαρμογής των θεμελιωδών διακηρύξεων της συγχρόνου Παιδαγωγικής: και ή διαβάθμις της πρακτικής αξίας και ωφελιμότητας των παραδεδομένων καινοτομιών, περιήλθον στη δημοσιότητα κατά τρόπον άυστηματοποίητον και προδίδοντα σαφώς έλλειψη μεθοδολογικής καταρτίσεως και άμφιβόλου ποιότητας έπιτεύγματα, για τα όποια ούδόλως ευθύνονται οι ευσυνειδητοι και εργατικώτατοι διδάσκαλοι και 'Επιθεωρηταί.

Οι διαπιστώσεις αυτές δεν αποτελούν στοιχείο κατηγορίας, άλλ' αποβλέπουν, ως επιβεβαιωτικά έπιχειρήματα, στην έπισήμανση των άτελειών, των έλλείψεων και των αδυναμιών, με τις όποιες επιφορτίζεται ο κλάδος μας και από τον όποιο ζητείται εργασία άνώτερη των έπιστημονικών εφοδίων του.

Οι αίσθητες και βρασιζες αυτές έπιστημονικές μας έλλείψεις, οι όποιες παίρνουν με χαρακτηριστική όξύτητα τη μορφή μεθοδολογικών προβλημάτων κατά τη διεξαγωγή διδακτικών και παιδαγωγικών πειραματισμών και παιδολογικής έρεύνης στο Π.Σ., ήμπορούν να αναπληρωθούν το ταχύτερον, εάν αφυθύν τα ακόλουθα μέτρα:

1) Εάν το Στο 'Εκπ. Συμβούλιο είσηγηθή και έπιτύχη νομοθετικώς την υλοποιητική και εξαντλητική διδλία της 'Επιστημονικής Μεθοδολογίας (Παιδαγωγικής και Ψυχολογικής και του Μαθημα-

τος της Παιδομετρίας και της Παιδαγωγικής Στατιστικής στις Π. 'Ακαδημίες και ειδικώτερα στη Μετεκπαίδευση, των όποιών τα έτη φοιτήσεως πρέπει να αύξηθούν εις τρία.

2) Εάν διά νόμου αποκτήσουν οργανικήν αυτοτέλεια τα Π. Σ. και εάν παρασχεθ ή σήμερα ειδική μονοετής μετεκπαίδευση στους Διευθυντάς των τοιλάχιστο. Και

3) Εάν οι διακεκριμένοι παιδαγωγοί της χώρας μας προσφέρουν με ειδικά και μεθοδικά συγγράμματα πολυτιμότη διαφωτιστική και καθοδηγητικήν έπικουρία, που θα συμβάλη τα μέγιστα στην έπιτυχία ενός θαυμασίου και ύψηλου έργου, που ανέλαβαν με άσθενείς μορφωτικές δυνάμεις να φέρουν εις πέρας οι λειτουργοί και οι έπόπτες της Στοιχειώδους 'Εκπαιδεύσεως.

Με την πραγματοποίηση αυτών των προϋποθέσεων πιστεύομεν, ότι δημιουργούνται οι ευνοϊκότερες συνθήκες για την έπιστημονική απόδοση των προτύπων αυτών ιδρυμάτων, για τον συγχρονισμό της 'Ελληνικής Παιδαγωγικής 'Επιστήμης, για την έπιμόρφωση των διδασκάλων και για την εξέψωση της βρασιζης—έθνικής παιδείας του λαού μας.

Με τέτοιους όρους φρονοΰμεν, ότι τα δξύτατα μεθοδολογικά και έπιστημονικά προβλήματα που αντιμετωπίζουν ιδιαιτέρως οι διδλλοι των Π.Σ. θα εύρουν την όρθή και ένδεδειγμένη λύση των και θα καταστούν τα νεοπαγή αυτά ιδρύματα άληθινά κέντρα έπιστημονικής καλλιέργειας της Παιδαγωγικής, πρότυπα εκπαιδευτήρια, εργαστήρια έπαγγελματικής άνακομησης των διδασκάλων και πηγές άναπλάσεως της 'Ελληνικής Δημοτ. 'Εκπαιδεύσεως.

ζώου, του βασιλόπουλου, ηρωικών κατορθωμάτων, φανταστικών γεγονότων κ.λ.π. Καθώς προχωρεί η ηλικία του ανθρώπου και διά της ήδη φτάνει στη νεανικότητα — γύρω στα 25 χρόνια — τότε αρχίζει η συγκίνηση γύρω από το Διόνυσο και την Αρσινόη (το κρασί και τον έρωτα). Τήν εποχή αυτή αρχίζει κι' ο λυρισμός δηλ. η έκφραση κι' η εκδήλωση του εσωτερικού ψυχικού πόνου του ανθρώπου. Συνεπώς η λυρική ποίηση είναι μεταγενέστερη του έπους, γιατί αντιστοιχεί προς τη νεανική ηλικία της ανθρωπότητας κι' εκφράζει τα βαθύτερα κι' ύψιστα συναισθήματα του ανθρώπου. Μερικοί υποστηρίζουν, ότι η λυρική ποίηση είναι προγενέστερη της επικής, γιατί μιλεί στην ψυχή, στο συναισθηματικό βαθμό κι' αρέσκεται σε αφηγήματα ακαθόριστου τόπου και χρόνου: «Μιά φορά κι' έναν καιρό, κάπου ένας βασιλιάς... κ.λ.π.».

Από παιδαγωγικής απόψεως τα καλύτερα ποιήματα είναι τα επικυλικά, δηλ. εκείνα που περιέχουν και τα δύο στοιχεία: και το έπος και το λυρισμό.

ΕΜΜΕΤΡΟΣ ΛΟΓΟΣ ΚΑΙ ΠΟΙΗΣΗ

Συνήθως επικράτησε να ονομάζουμε ποίημα κάθε τι το εμμετρο, άσχετα με το περιεχόμενό του σε εικόνες ή σε ιδέες κ.λ.π.

Στην αυστηρή έννοια της τέχνης υπάρχει διαφορετική αντίληψη. Ποίημα ή καλύτερα ποίηση έννοείται ή έκφραση με φανταστικές εικόνες του κάθε ανθρώπου κι' ύψους, έπου τούτο κι' αν βρίσκεται στη φύση: είτε στην ενόργανη ή την ανόργανη, είτε στη ζωική ή τη φυτική. Δηλαδή ποιήσι θά είπη: άνθρ, ήλιος, άστέρια, φεγγάρι, άνατολή, δύση, σούρι, αύγη, σύννεφα, βουνό, θάλασσα, ψάρεμα, κάμπι, ποτάμια, πρασινάδα, δέντρα, δάση, λουλούδια, πεταλούδες, πουλιά, άρνιά, πανηγύρια, ξεφαντώματα, θερισμός, τραηγός, άλωνίσματα, χοροί, νειάτα, κ.λ.π. καρδιοχτύπια, φρύδια κ.λ.π. κ.λ.π. Γι' αυτό πολλοί υποστηρίζουν με φανατισμό, ότι δεν παρέχουν όλα τα θέματα πεδίο για ποίηση. Με βάση το πνεύμα πολλές φορές αποκαλούν «εμμετρη ποίηση» τα ποιήματα που δεν σκορπούν πλούσια ποικιλία έμφροια κι' αντίθετα αποκαλούν ποίηση και πεζογράφημα, που περιγράφει και ζωντανεύει με φανταχτερά χρώματα τις όμορφιές της φύσεως ή της ζωής του ανθρώπου.

Ο μεγάλος μας ποιητής Κ. Παλαμάς έχει διαφορετική γνώμη και διακηρύττει, ότι όλα τα πράγματα καταλήγουν σε ποίηση. Κι' αυτό είναι απόλυτα σωστό, γιατί κάθε φαινόμενο, ή έν, ή κατάσταση εκτίθεται και τραγουδιέται από τη δική του ιδιότητα, πλευρά: την κοινωνική, τη θρησκευτική, την ηρωική, την τραγική κ.λ.π. Ακόμα και μία μεταφυσική ιδέα μπορεί να γίνει τραγούδι. Στην περίπτωση αυτή η φιλοσοφία γίνεται ποίηση, όπως και η επιστήμη. Έτσι με τέτοια κοινωνικά θέματα οι άσχημες ποιητές μας έδωκαν σε στίχους άριστουργήματα (βλέπε: Σολωμός — Φαρμακωμένη και ιδίως η αρχή, Δροσίνη, Πολέμη, Μαρτζώκης κ.ά. όπως και ο Σηφάκης, τον τυφλό, τον μπαλωματή, τον άνανδρο, τον κόλλυβα του πατέρα, το κομμάτι κ.λ.π. κ.λ.π.). Αυτό κι' ο στίχος συχνά διακρίνεται σε λυρικό, σε τραγικό κ.λ.π.

Το ποίημα γενικά πρέπει να είναι δημιουργήμα της φαντασίας, αν και σε πολλές περιπτώσεις της πραγματικότητας δεν μπορεί να την φτάσει ούτε ή πιο γόνιμη και τολμηρή φαντασία. Η ζωή και η φύση είναι οι άκένωτες πηγές κάθε ύψους κι' ευσυνείδητου στοιχείου και περικλείουν μέσα τους σπέρματα παρορμήσεως για κάθε είδους δημιουργική δράση. Φτάνει κανένας να μπορέσει να εισδύσει και να μπει μέσα στα μυστήρια των πηγών αυτών, να λουστεί στα νάματα τους κι' από τη δροσιά τους να σκορπίσει στους άλλους συνανθρώπους του τη συγκίνηση, τη χαρά και την αγαλλίαση, που είναι ένας είδος ανώτερης πνευματικής απόλαυσης. Αυτό όποιος το κατορθώνει είναι αληθινός μύστης της τέχνης κι' απολυτρώνεται: εσωτερικά από το συναισθηματικό, τον πλημμυρίζει με ήλιον και ποίηση, ότι σαν Προμηθέας κατόρθωσε να φέρει στον κόσμο των θνητών έστω και μίαν άχτίδα φωτός.

Τα ποιήματα είναι ανώτερα πνευματικά δημιουργήματα και άσκουν μεγάλη μορφωτική επίδραση στην ψυχή του ανθρώπου τόσο με την εξωτερικήν όμορφιά τους, που είναι το μέτρο και ο ρυθμός, όσο και με την ψυχή τους, δηλ. με το περιεχόμενό τους, που εκφράζουν. Κύριο εξωτερικό χαρακτηριστικό του ποιήματος ήταν ο ρυθμός — το μέτρο — κι' άργότερα προστέθηκε και ή όμοιοκαταληξία (ή ρίμα). Η ρίμα δεν είναι απόλυτο κι' άπαραίτητο στοιχείο του ποιήματος. Όσο πιο όμως τις περισσότερες φορές δίνει χάρη κι' όμορφιά στο στίχο, κυρίως στα ποιήματα, που προορίζονται για παιδιά. Σε μερικές όμως περιπτώσεις, ιδίως σε ποιήματα που γράφονται για ενήλικους ανθρώπους, ή ρίμα καταντά άναγκη. Έδώ μās ενδιαφέρει το ποίημα από την παιδαγωγική του μόνο άποψη, που το χρησιμοποιούμε για την άπαιξία ενός ώρισμένου σκοπού. Ξεκινώντας από την αρχήν αυτή, το παιδαγωγικό ποίημα είναι άρτιο, όταν περιέχει ήθικές, ευγενικές κι' ανώτερες ιδέες σε γερά δεμένο στίχο με όμορφο λεκτικό, ανεξάρτητα αν έχει πολλή ή λίγη ποίηση.

* * *

Μιλώντας για την ποίηση, αποφύγαμε να δώσουμε τον όρισμό της, γιατί είναι από τα πιο δύσκολα πράγματα, αν όχι αδύνατο να όρίσει κανείς την ποίηση έννοείται, να την όρίσει άκριβώς. Ο Άριστοτέλης στα ποιητικά του λέγει: «του ποιητού έργον έστιν ού τα γενόμενα λέγειν, άλλ' όλα αν γένοιτο κατά το είδος ή το αναγκαίον», ο δε Πλάτων έπιστευσεν ότι ποίηση είναι ο έμμετρος ή μουσικός λόγος «τά περί την μουσικήν και τα μέτρα άσχολουμένη». Ο διεθνούς φήμης Γάλλος ποιητής και κριτικός Βαλερύ έδειξε αρκετά πειστικά την ανθρώπινη άδυναμία να όρίσει την ποίηση λέγοντας: «έπειδή ούτε το καθαυτό άντικείμενο της ποιήσεως, ούτε ή μέθοδος για να το όρουμε έχουν ξεκαθαριστεί, αφού όλοι τα γνωρίζουν σωμαίνουσιν κι' όλοι δέν τα ξέρουν μιλούν γι' αυτά, κάθε σαφήνεια πάνω σε τούτα τα ζητήματα εξακολουθεί να είναι υπόθεση προσωποπική, ή δε μεγαλύτερη αντίφαση στις γνώμες επιτρέπεται και για καθεμιά υπάρχουν λαμπρά παραδείγματα και πειράματα, που δύσκολα μπορεί κανείς να άμφισβητήσει».

Είναι γεγονός, ότι πλείστοι όρισμοί έχουν διατυ-

πωθεί για την τέχνη και την ποίηση, χωρίς μεταξύ τους ούτε να συμφωνούν, ούτε και να αναιρεί ο ένας τον άλλον. "Ας παραδεχτούμε για όρισμό ότι ποίηση είναι κάθε βίωμα βαθύ, που εκφράζεται με έμμετρο λόγο, άγγίζει τις πιο λεπτές χορδές της ψυχής του ανθρώπου, τις δονεί, τους ανάδει ιερή φλόγα και συγκίνηση και τις πλημμυρίζει από μια υπέρτατη κι' ακαθόριστη θεία ήδονή. Μήπως κατορθώθηκε με τον όρισμόν αυτό να συλλάβουμε το λεκτικό ισοδύναμο ενός μυστηρίου, να όρσουμε δηλ. το μυστήριο της ποιήσεως; Ασφαλώς όχι! Ένας Γάλλος φιλόσοφος, ο Lachelier, στο πρώτο μάθημά του, που έκαμε στο Πανεπιστήμιο, έγραψε στο μαυροπίνακα τις λέξεις: «Τί είναι φιλοσοφία;» κι' απάντησε ο ίδιος: «Δέν ξέρω». Την ίδια απόκριση είχε τιμω και σώφρον να δίνουμε κι' έμεις, όταν μιλούμε για την ποίηση.

Όσοσο ή ποίηση είναι τέχνη μιμητική πράξεων και λόγων όχι όπως υπάρχουν στην πραγματικότητα, άλλ' όπως μπορούσαν ή έπρεπε να είναι, έχοντας σκοπό της με το ρυθμό και την άρμονία να τέρψει την ψυχή του άκρατη ή του άναγνώστη και συνάμα να την ήθικοποιήσει.

Σάν μιμητική τέχνη ή ποίηση μοιάζει με τη ζωγραφική, γιατί κι' εκείνη μιμείται. Μεταξύ τους όμως διαφέρουν ως προς την ύλη και τους τρόπους της μιμήσεως, γιατί ή ζωγραφική για όλη χρησιμοποιεί τα χρώματα και τα σχήματα «έν χώρῳ», ενώ ή ποίηση χρησιμοποιεί τα όνόματα και τις λέξεις «έν χρόνῳ». Καί καθώς στη ζωγραφική ο χώρος, σύμφωνα με τους κανόνες της αισθητικής, διαιρεμένος έχει τη συμμετρία, έτσι και στην ποίηση με ανάλογο τρόπον έχει το ρυθμό. Για την ομοιότητά τους αυτή ή ζωγραφική λέγεται και σιωπηλή ποίηση, ενώ ή ποίηση λέγεται ζωγραφική λαλούσα.

Η ποίηση, έχοντας σκοπό να δημιουργήση ιδανικούς τύπους με φανταστικές εικόνες κι' άλληγορικές εκφράσεις, δέν ακολουθεί τους συνηθισμένους κανόνες της συντάξεως του πεζού λόγου και τους γραμματικούς τύπους, αλλά «ποιητική άδεία» ανοίγει καινούργιους δρόμους και στη σύνταξη και στο τυπικό των λέξεων, χωρίς να θεωρούνται οι έκτροπές αυτές ούτε σολοικισμοί, ούτε βαρβαρισμοί. Οι έκτροπές αυτές, που γίνονται από τους καθιερωμένους γραμματικούς και συντακτικούς κανόνες, δέν παύουν όμως από του να γίνονται κάτω από τους κανόνες της αισθητικής του λόγου. Ούτε μπορεί κανένας να όχυρώνεται κάτω από την «ποιητικήν άδειαν» και να παρουσιάζει σύνταξη και τύπους αντίθετα προς το αίσθημα της καλλιλογίας και της αισθητικής. Γενικά ή ποίηση διαφέρει από την πεζογραφία, όχι μόνο στη σύνταξη, αλλά και στη γλώσσα. Η διαφορά αυτή παρατηρείται από των αρχαιοτάτων χρόνων. Το πολεμίζω π.χ. είχε ποιητικό τύπος του πολεμῶ. Γι' αυτό και γράφουμε—πολεμιστής—κι' όχι πολεμητής (παράβαλε: σκορπίζω—σκορπῶ, σπάζω—σπῶ, άνθίζω—άνθῶ). Καί σήμερα ή νεοελληνική ποίηση εξακολουθεί να χρησιμοποιεί δικό της λεξιλόγιο, ξεχωρίζοντας τις λέξεις σε ποιητικές και αντιποιητικές. Είναι αλήθεια ότι μερικές λέξεις δέν είναι άμφορά στην ποίηση, ενώ άλλες όχι μόνο δέν δίνουν, αλλά και αρνιούνται. Τώρα το ποιές λέξεις είναι ποιητικές και ποιές δέν είναι το

κανονίζει ή φύση και ή έννοια της λέξεως, ή μουσικότητά της, ο τρόπος της συνθέσεώς της και της παραγωγής της, ή παράδοση που έχουν δημιουργήσει οι δόκιμοι ποιητές και λογοτέχνες και γενικά οι λέξεις που χρησιμοποιούνται από τις ιστορικές μορφές των ήρώων της επαναστάσεως κι' από τα δημοτικά μας τραγούδια.

ΚΛΑΣΣΙΚΗ ΚΑΙ ΝΕΑ ΠΟΙΗΣΗ

Μιλώντας για ποίηση, που εξυπηρετεί παιδαγωγικούς σκοπούς, έννοούμε την ποίηση της σχολής του Σολωμού (Βαλαωρίτη, Πολέμη, Παλαμά, Δροσίνη), που ακολουθεί το μέτρο κυρίως κι' έπειτα τη ρίμα. Η μορφή αυτής της ποιήσεως μπορεί να όνομάζεται κλασσική. Έδώ περίπου την τελευταία εικοσαετία έχει κάμει την εμφάνισή της και σε έκδόσεις βιβλίων και στα λογοτεχνικά περιοδικά (κυρίως Νέα Έστία) ένα είδος λογοτεχνικό, που «αί μὲν χεῖρες του, εἶνε χεῖρες Ἡοῦ», ή δέ φωνή του, φωνή Ἰακώβ», δηλαδή με άλλα λόγια το λογοτεχνικό αυτό είδος, που θέλει να παρουσιάζεται ως ποίηση, δέ διαφέρει καθόλου από την πεζογραφία. Όμολογῶ, ότι το λογοτεχνικό αυτό είδος ούτε κατορθώσα να το καταλάβω, ούτε και να νιώσω απ' αυτό καμιάν αισθητική συγκίνηση. Δέν ξέρω αν έχω δικαίωμα να μεταφέρω εδώ τέτοιους στίχους. Το κάνω με πολλή και μεγάλη επιφύλαξη, ζητώντας συγγνώμη τόσο από τον άναγνωρισμένη άξια ποιητή του πιο κάτω ποιήματος, όσο κι' από τη διεύθυνση του περιοδικού. Όρίστε τώρα το ποίημα:

Η ΕΘΝΕΓΕΡΣΙΑ

Δέν πρόκειται για τη Δόξα,
αυτή όπωσδήποτε έχει καταμερισθῇ
Δέν πρόκειται ούτε για τη Μέρα,
γιατί συχνά κι' αυτή άμφισβητείται
δέν πρόκειται για τον τόπο,
γιατί πολλοί τόποι έρίζουν.
"Αλλά άκέραιο μένει κι' άδιαίρετο
το μέγα Μυστήριο των ένωμένων ανθρώπων
κι' ή πρόοδό τους με ζήλο πανηγυριού
για το Μαρτίριο το θέλημένο του πληρώματος.
"Οργώθηκε ή Πατρίδα για τη λύτρωσή της
και σπάρθηκε από "Αγγελό επιτήδειο.
Θολές ήταν οι μέρες, βροχερές,
γιατί ή λαμπράδα έφεγγε κορυμμένη
ήταν ή ύψα δειλινού κι' άποσπερίς
ψαλθήκανε οι ούράνιοι παιάνες
όσο κι' αν έδειχνε ο χειμώνας
πώς θα φύγει απ' όπον εύρεθή,
μεγάλη κίνηση είχε ο ούρανός
και τα φτερά τα έαρινά πολὺ δουλέψαν
ο άπιστος κι' ο άγριος δέν είχαν θέση
σε μίαν Ἑλλάδα που άφιερώθηκε στο Θεό της,
ήρθε στιγμή που όμοιώθηκε με Παναγία
κι' έλεγε, Ἰδοὺ, ή δούλη κι' έγώ του Κυρίου.
Κοινολογεῖτο από παντού ο θεῖος λόγος,
στα φανερά: Ἐγγὺς το Πάσχα, έτοιμασθήτε,
Κι' ήρθε το Πάσχα, άκού προσηγνῆ
ο Μυστικός ο Δείπνος του Μισολογίου.

(Ποιητής κ. Τ. Κ. ΠΑΠΑΤΖΩΝΗΣ—Ν. Έστία—τεύχ. 642. 4ΘΗΝΑΙ 14.1954).

Κι' όμως το ποίημα αυτό είνε από τὰ καλύτερα. Πρώ να ιδήτε άλλους στίχους! 'Η μόδα αυτή της νέας ποιήσεως έχει μεταλαμπαδευτεί από τὴ Δυτική Εὐρώπη καὶ τὴν Ἀμερική. Δὲν τὴν πολεμοῦμε. Πρὸς τὸ παρὸν ἐγὼ τουλάχιστο τὴν δέχομαι, ἔταν πρόκειται νὰ μᾶς γνωρίσει ἕνας λογοτέχνης σὲ μεταφράση ἀριστουργήματα ξένης φιλολογίας, πού εἶναι πάρα πολὺ δύσκολο νὰ γίνεῖ ἐμμετρὴ μετάφραση ἵνα πού νὰ δίνει πιστὰ τὴν ἔννοια τοῦ ξένου ποιη-
 κτοῦ. Τὸ λογοτεχνικὸ αὐτὸ εἶδος ὅπωςδήποτε ἀλ-
 λως μπορεῖ νὰ ἐνομάζεται ἐκτός ἀπὸ ποίημα. 'Η
 ἀπαρχὴ π ε ρ ὁ τ ρ ἄ γ ο υ θ ο μου φαίνεται, πὼς
 εἶναι τακιάζει πὸ καλὰ. Τὰ δημοουργήματα τῆς νέας
 μορφῆς, ἔταν εἶνε καλογραμμένα καὶ τὰ κα-
 τοξοφαίνω, μὲ εὐχαριστοῦν μὲ τὸ ἐσωτερικὸ τους
 ἔννοια πού ἐκφράζουν, ἀσχετὰ ἂν πρέπει νὰ τὰ δια-
 κρίνω τὸ λιγώτερο τρεῖς καὶ περισσότερες φορές. Τὸ
 ποίημα καὶ πάλι, εἶναι δὲν πολεμῶ τὴ μορφή αὐτοῦ
 τοῦ λογοτεχνικοῦ εἶδους κι' ἔχω τὴ γνώμη, ὅτι,
 ἔταν ἀναδειχτοῦν οἱ Σολωμοὶ καὶ οἱ Βαλαωρίτες,
 Πολέμηδες κλπ. τῆς νέας ποιήσεως, ἀσφαλῶς καὶ
 ἡ τὸς παραδεχτοῦμε καὶ θὰ τοὺς χειροκροτήσουμε.
 Μὰ τὰ λόγια αὐτὰ θέλω νὰ εἰπῶ, ὅτι ἡ νέα ποίηση
 εἰσέρχεται ἀκόμα στὴ γένεσὶς τῆς καὶ δὲν πῆρε τὴν
 ἀριστική της διαμόρφωση. Ὅπως ἔμως παρουσιάζε-
 ται σήμερα τὸ εἶδος αὐτὸ τῆς ποιήσεως δὲν ἐξυπη-
 ρετὲ παιδαγωγικοὺς σκοποὺς, σὲ δημοτικὸ σχολεῖο
 τουλάχιστο καὶ στὶς τέσσερες κατώτερες τάξεις τοῦ
 Γυμνασίου. Γιὰ τοὺς ἐνῆλικες, τοὺς σπουδαστὰς τῶν
 ἀνωτέρων τάξεων τοῦ Γυμνασίου καὶ τῆ φοιτῶσα
 νεολαία τὸ λογοτεχνικὸ αὐτὸ εἶδος μπορεῖ ν' ἀποδεί-
 ξετο. ἔταν τὸ περιεχόμενόν του ἐκφράζει ὕψηλὸς
 ἔννοια κι' ἔχει περίσσια ποίηση καὶ λυρισμό. Τοὺς
 παιδαγωγικοὺς σκοποὺς στὴ στενὴ τους ἔννοια δὲν
 τοῦ ἐξυπηρετεῖ, γιατί τὸ μικρὸ παιδί ἀρέσκεται σὲ
 ἄσχετα καὶ στὴ ρίμα, ὅπως ἀναφέρεται παραπάνω.
 Ὁ λυρισμὸς τραβᾷ: τὸ παιδί καὶ ἔχει ἀκόμα καὶ τὸ
 πειραστικὸ νὰ κάνει εὐκολο τὸ ποίημα γιὰ ἀπο-
 ποίηση. Ἀκόμα τὸ ποίημα τῆς κλασσικῆς μορφῆς
 ἀπορεῖ νὰ μελοποιηθεῖ καὶ νὰ γίνεῖ ἄσμα κι' ἐμδα-
 ρισμὸ. ἔνῳ σὲ εἶδος τῆς νέας μορφῆς δὲν μπορεῖ
 νὰ πεσε μουσική, ἐκτός ἂν γίνεῖ ἕνα εἶδος μελοδρά-
 ματος.

Ίσως ἤθελε νὰ παρατηρήσει κανεὶς: πὼς τὰ
 ποίηματα, ἀπολυτικὰ κλπ. τῆς ἐκκλησίας μας ἐμε-
 λωποιήσαν. 'Η ἀπάντηση εἶνε, εἶναι ὅλα αὐτὰ εἶνε
 ποίηματα δηλ. μὲ τὴ μετρικὴ τῆς ἐποχῆς
 τῆς πρὸς μερικῶν ὁ ρυθμὸς κι' ἡ ἰσοσυλλαβία φαί-
 νεται ἀκόμα καὶ σήμερα καὶ μᾶς τέρπουν μὲ τὴν
 μετρικὴ τῆς ἀπαγγελίας τους.

Καὶ τὴ δραματικὴ ποίηση, πού παρήχθη στὴν
 ἀνατολὴν ἡλικία τῆς ἀνθρωπότητος δὲν εἶπαμε σχε-
 τικὰ τίποτε. Παρατηροῦμε μόνο, εἶναι σήμερα τὰ δρα-
 ματὰ ἐξῆς γράφονται σὲ πεζὸ λόγο, γιατί μ' αὐ-
 τὰ παρέχεται ἀπόλυτη ἐλευθερία σὲ δραματογράφῳ
 καὶ πρὸς τοὺς τύπους του καὶ τοὺς ἥρωές του.
 Ὁ πρὸς ἀπ' αὐτό, στοὺς ἐνῆλικες ὁ στίχος εἶνε
 ἀπολυτικὸς κι' ἀνιάρτος, ἐνῳ ἡ πρόζα εἶνε φυσικὴ
 καὶ ἀνιάρτος. Προκαίμενον ὅμως γιὰ παιδικὴ σκηναί-
 α, ὅπως καὶ παιδιὰ, πάλι ὁ στίχος εἶνε καταλλη-
 λος γιὰ τοὺς λόγους πού ἔχουμε ἀναπτύξει.
 Ὁ πρὸς ἀπ' αὐτό, ἡ ποίηση σὲ δημοτικὸν σχολεῖο
 καὶ τὸν ἀρχαῖον ἀπὸ τὰ παιδιὰ καὶ εἶχεν ἀπόλυ-

τὴν ἐπιτυχία, γιατί τὸ θέμα του ἦταν παρμένο ἀπὸ
 τὴ σχολικὴ ζωὴ.

Στὰ ἄρθρα μας ἐξετάσαμε τὰ ποίηματα κυρίως
 ἀπὸ τὴν παιδαγωγικὴ τους πλευρά, γιατί ὡς παιδα-
 γωγὸς αὐτὴ πὸ πολὺ μᾶς ἐνδιαφέρει. Ὁ Κλάδος
 μας κλείνει μέσα του πολλὰς δημοουργικὰς πηγὰς
 κι' ἀρκετοὶ ὄχι μόνο συνάδελφοι, ἀλλὰ καὶ συναδέλ-
 φισσες (Παῖζη — Κυρτσόγλου κ.δ.) γράφουν στίχους
 μὲ ἐπιτυχία. Ἀς μοῦ ἐπιτρέψουν νὰ τοὺς κάμω μὴ
 παρότρυνση. Ἀς ἀσχοληθοῦν κι' ἀς ἐπιδεθοῦν περισ-
 σότερο σὲ νὰ γράψουν ποίηματα γιὰ παιδιὰ. Ἐκεῖ-
 νοι οἱ ποιητὲς εἶνε μεγάλοι, πού, νομίζοντας κανεὶς
 εἶναι κατεβαίνουν σὲ ἐπίπεδο τῶν παιδιῶν, ἀντίθετα
 ἀνεβαίνουν πολὺ ψηλά, ἔταν ἀγγίζουσιν τὶς χορδὰς τῆς
 παιδικῆς ψυχῆς καὶ γράφουν τραγούδια γιὰ παιδιὰ.

Οἱ ποιητὲς αὐτοὶ μπαίνουν μέσα στὴν ψυχὴ τοῦ
 ἔθνους ἀπὸ τὰ μαθητικά του ἀκόμα θανάτια καὶ
 εἶνε μεγάλοι δασκάλοι καὶ παιδαγωγοὶ του, στὴν
 πλατειάν ἔννοια τῆς λέξεως.

Συγκεφαλαιώνοντας σὲ λίγες γραμμὲς τὰ δσα
 εἶπαμε στὰ ἄρθρα μας, παρατηροῦμε ὅτι:

1) Τὰ ποίηματα εἶνε ἀνώτερα πνευματικὰ δη-
 μιουργήματα καὶ ἀσχοῦν μεγάλη μορφωτικὴν ἐπί-
 δραση στὴν ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου καὶ πὸ πολὺ τοῦ
 παιδιοῦ καὶ εἶνε ἀριστο παιδαγωγικὸ μέσο γιὰ τὴν
 καλλιέργεια τοῦ συναισθήματος. Γι' αὐτὸ πρέπει
 ἀπὸ τὸ δημοτικὸν σχολεῖο νὰ ἐμφυσήσουμε στὰ παι-
 διὰ τὴν ἀγάπην γιὰ τὰ ποίηματα.

2) Ἡ ἀπαγγελία εἶνε μὴ μορφή τῆς τέχνης καὶ
 πρέπει καὶ σ' αὐτὴ νὰ ἀσκήσουμε τοὺς μαθητὲς μας.

3) Ἡ ἀνάλυση τοῦ ποιήματος ὄχι μόνο δὲ βλά-
 πτει, ἀλλὰ ἐπιβάλλεται, ἰδίως στὶς ἀνώτερες τάξεις,
 γιὰ τὴ βαθύτερη κατανόηση τοῦ ποιήματος.

4) Τὸ ποίημα πρέπει νὰ τὸ χαίρεται κανεὶς
 καὶ ὡς σῶμα καὶ ὡς ψυχὴ μὲ τὴ μορφή καὶ τὸ
 περιεχόμενόν του, δηλ. νὰ νοιώθουμε καὶ τὴ μετρικὴ
 του ὁμορφία καὶ νὰ κατανοοῦμε αὐτὸ πού θέλει νὰ
 μᾶς ἐκφράσει.

5) Ὅλα τὰ πράγματα καὶ οἱ καταστάσεις κατα-
 λήγουν σὲ ποίηση καὶ παρέχουν πεδίο γιὰ σύνθεσιν
 τραγουδιοῦ.

6) Τὰ ποίηματα ἐξυπηρετοῦν τοὺς παιδαγωγι-
 κοὺς σκοποὺς, ἔταν εἶνε γραμμένα σὲ γερὰ δεμένα
 στίχοι μὲ ὁμορφο λεκτικὸ καὶ ἐκφράζουν ὕψηλὸς καὶ
 ἡθικὰς ἰδέες, ἔστω κι' ἂν ἔχουν λίγη ποίηση, λυρι-
 σμὸ καὶ συμβολισμὸ.

7) Τὰ πὸ καλύτερα ποίηματα γιὰ παιδαγωγι-
 κοὺς σκοποὺς εἶνε τὰ ἐπικολυρικά.

Κλείνοντας τὴ συζήτηση «γύρω ἀπὸ τὴν ποίηση»
 ἔχουμε νὰ παρατηρήσουμε ἀκόμα, ὅτι τὸ θέμα αὐτὸ
 παρέχει πλούσιο καὶ πολὺ πλατὺ ἔδαφος γιὰ ἀσχο-
 λία καὶ καλλιέργειαν, πού ἀσφαλῶς θὰ ὑπάρχουν καὶ
 πτυχές, τίς ὅπως πιθανῶς καθόλου δὲν ἐθίξαμε.

Τὸ λόγο τώρα ἔχουν ἄλλοι συνάδελφοι.

Σημ. Συντάξεως: Εἰς τὸ δημοσιευόμενον ἀνωτέρω
 μακρὸν ἄρθρον τοῦ συνἀδελφου κ. Σύδη, περιεχόντων
 καὶ δύο ποίηματα τοῦ ἰδίου ὑπὸ τοὺς τίτλους «Μάννα»
 καὶ «Προσκύνημα στοὺς Δελφούς», τὰ
 ὅποια, πρὸς μεγάλην μας λύπην καὶ δι' ἑλλειψιν χώρου
 ἠναγκάσθημε νὰ παραλείψωμεν. Ζητοῦμε συγγνώμην
 διὰ τοῦτο ἀπὸ τὸν ἐκλεκτὸν συνἀδελφον καὶ εἰς με-
 βραίοι οἱ θὰ μᾶς τὴν δώσῃ, δεδομένου ὅτι ἡ ἀναγκα-
 στικὴ αὐτῇ περιοριστὴ οὐδόλως ζημιώνει τὸ ἀξιοπρόσε-
 κτον ἄρθρον του.

ΑΦΡΟΔΙΤΗΣ ΚΑΡΑΓΑΤΣΙΔΟΥ - ΨΑΡΟΥΔΑΚΗ, Διδάσκει Α' Περιφέρειας Χανίων

ΟΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΑΡΕΤΕΣ ΣΤΟ ΠΑΙΔΙ

Πιότερο από κάθε άλλη εποχή, ή εποχή μας είναι αρκετά νοθευμένη από το φοβερό ελάττωμα του ατομισμού, όχι μονάχα στις περισσότερες χώρες της γης μας, μα και πιο πολύ στον τόπο μας, στην πατρίδα μας. Κι αυτό όχι μόνο γιατί είναι ένα κακό ελάττωμα εκ κληρονομικότητας στη φυλή μας, αλλά γιατί και η διχόνοια κι η στέρηση που δημιουργήσε ο πόλεμος επέτειναν το κακό.

Η άρρώστεια τούτη αναφέρεται από παλιά στη χώρα μας, κι είναι τόσο μεταδοτική κι ανίατη, ώστε τίποτα δεν κατάφερε να την εξουδετερώσει μέχρι σήμερα. Κι όμως η αγωγή θα μπορούσε κάλλιστα να επιδράσει αποτελεσματικά σ' αυτή, αν καταβάλει κάθε της προσπάθεια, γιατί αρχίζοντας κάτι απ' το παιδί πρέπει να είμαστε βέβαιοι πως ασκοῦμε αυτό το κάτι σ' όλη τη γνωστή Κοινωνία του παιδιού.

Προσπαθώντας το Σχολείο να εξαλείψει απ' το Έλληνόπουλο το μεγάλο του ελάττωμα του ατομισμού, που σκοτώνει κάθε κοινωνική αρετή στην ψυχή του, συγχρόνως επιδράει και σε κάθε άλλον που ζει στη μικρή κοινωνία του παιδιού. Ποιό είναι λοιπόν το έργο του δασκάλου σύμφωνα μ' όλα ταύτα; Μπορούμε εύκολα να το αντιληφθούμε. Έργο μας είναι να καλλιεργήσουμε κάθε κοινωνική αρετή στο παιδί, για να μπορέσουμε ν' ατενίσουμε αλλοίως το μέλλον, και να δραματισθούμε τις κοινωνίες πιο άγνες κι όμορφες, πλαισιωμένες μ' έναν όμορφο κι άγνα πλασμένο κόσμο...

Οι κοινωνικές αυτές αρετές που επιβάλλεται εκ μέρους του Σχολείου να καλλιεργηθούν στους μαθητές είναι πολλές, εμείς όμως θα αναφέρουμε τις σπουδαιότερες. Και πρώτα θα αρχίσουμε απ' τη μεγαλύτερη αρετή, την *αγάπη*. Η αγάπη! Νά το θεμέλιο, που πάνω του πρέπει να οικοδομηθεί ή αγωγή. Η αγάπη είναι το μεγαλύτερο παιδαγωγικό μέσον, που οδηγεί σε κάθε αρετή. Είναι ή αρετή των αρετών.

Η καλλιέργεια της αρετής τούτης στην ψυχή του παιδιού απαιτεί εξαιρετική λεπτότητα εκ μέρους του δασκάλου. Το παιδί, αφού πάρη τα πρώτα στοιχεία της αγάπης απ' την οικογένειά του, και μάλιστα απ' τη μάνα του, έχει ανάγκη στο Σχολείο να τα διδαχθή κι απ' το δασκάλό του. Καταλαβαίνουμε λοιπόν πόσο υποδειγματική θα πρέπει να είναι ή στάσι του δασκάλου απέναντι των μαθητών του.

Η αγάπη να είναι το κίνητρο για κάθε έσωσολική κι εξωσολική του ενέργεια. Το παράδειγμά του φωτεινό, πλημυρισμένο από αγάπη, ν' ακτινοβολή κατ' ευθείαν μέσα στην παιδική ψυχή, για να το μεταδόη έτσι την ακτινοβολία της ως τα κατώφια της Ησπε-

γής κι ή άφωσιωμένη αγάπη ως κατευθύνη τη δουλειά του για το παιδί, για να μπορή έτσι να επιδρά αποτελεσματικά επάνω του. Κι' ως έχη ο δάσκαλος για πρότυπο το μεγάλο Δάσκαλο, το Χριστό, που με την άφθαστη κι απεριόριστη αγάπη του κατέκτησε τον κόσμο και καρποφόρησε ή διδασκαλία του διά μέσου των αλόνων.

Τό σπουδαιότερο λοιπόν στοιχείο, για την ανάπτυξη της αγάπης στο Σχολείο, είναι το φωτεινό παράδειγμα του δασκάλου. Μ' αυτό τον τρόπο ο δάσκαλος θα δημιουργήσει πρόσφορο έδαφος στο Σχολείο του, κι αν του λείπει τούτη ή μεγάλη χριστιανοκοινωνική αρετή, το καλύτερο που έχει να κάνει είναι να το κλείσει, γιατί κάθε άλλο παιδαγωγικό μέσον δεν θα είναι παρά «φωνή βοώντος εν τη έρήμω».

Γεννιέται τώρα το έρώτημα: πως θα μπορέσουμε να καλλιεργήσουμε την αγάπη μεταξύ των μαθητών;

Για να καλλιεργήσουμε το μεγάλο του δώρο του Θεού μέσα στις ψυχές των παιδιών, υπάρχουν πολλών ειδών μέσα. Τα σπουδαιότερα είναι: Συνήθεια καλής κι ευγενικής συμπεριφοράς. Να συνηθίσουμε δηλ. το παιδί να συμπεριφέρεται ευγενικά κι όμορφα στους άλλους και μάλιστα στους συμμαθητές του, με τους οποίους συνδέεται πιο στενά. Η εύσπλαχνία επίσης να στολίζει τις πράξεις τους, να μη βλέπουν οι μαθητές με μάτι αδιάφορο τη δυστυχία των συμμαθητών των. Μια ακόμα σπουδαία μορφή, που ανταποκρίνεται πλήρως στην αληθινή αγάπη, είναι ή φιλανθρωπία. Η φιλανθρωπία, μπορούμε μάλιστα να πούμε, πως είναι πιο προσιτή στην ψυχή των μαθητών του Δημοτικού Σχολείου, γιατί ιδιαίτερα στην ηλικία αυτή το παιδί είναι πιο ευαίσθητο και συγκινείται πιο εύκολα στην δυστυχία των άλλων, ώστε τα ελατήρια που τό κινούν για μια φιλανθρωπική πράξη, δεν είναι παρά πηγάδια, άγνά.

Άλλες μορφές καλλιέργειας της αγάπης είναι ή ευγνωμοσύνη, ή γενναιοφροσύνη, ή επιείκεια, ή αὐταπάρνησι για τους άλλους κ.ά. και δεν είναι μού φαίνεται πολύ δύσκολο και κουραστικό για έναν εύσυνείδητο και εργατικό δάσκαλο να βρῇ τους τρόπους που θα τον βοηθήσουν να οικοδομήσει το μεγάλο του έργο της αγάπης μέσα στις εύπλαστες κι ευαίσθητες ψυχές των μαθητών μας.

Άλλη μεγάλη κοινωνική αρετή, είναι: ή *φιλοτιμία και μετριοφροσύνη*. Δεν είναι λίγες οι φορές, που με αληθινό πόνο ψυχής διαπιστώνομε, πως λίγο παράταιρα με την παιδική άθωότητα, φουντώνει μέσα στο παιδί ή φιλοδοξία, παρακλάδι του ατομισμού, που βολώνει το

καλό του και τοῦ σταματᾷ τὴν ψυχὴ γιὰ τὴν αὐτὴν.

Υπάρχει ὁμοίως τρόπος νὰ τὴν καταπολεμήσουμε, ἂν καλλιεργήσουμε στὸ παιδί τὴ φιλοτιμία καὶ τὴ μετριοφροσύνη. Αὐτὲς οἱ δύο ἰδιότητες, ποῦναι πολὺ στενά συνδεδεμένες, εἶναι καὶ τὰ ἀποτελεσματικὰ φάρμακα ἐναντίον τῆς φιλοδοξίας, ποὺ συνήθως διαφθείρει τὴν ἀγνὴ ψυχὴ τῶν μαθητῶν μας καὶ τοὺς καθιστᾷ ἀνέτοιμους γιὰ πρόοδο.

Ένας φιλότιμος μαθητὴς καταβάλλει κάθε προσπάθεια μὲ τὰ ἔργα του καὶ τὴ συμπεριφορά του, γιὰ ν' ἀγαπηθῇ καὶ ἐκτιμηθῇ ἀπ' τὸν δάσκαλό του καὶ τοὺς συμμαθητὰς του.

Ἡ φιλοτιμία κάνει τὸν μαθητὴ καὶ μετριοφροσύνη, γιατί ἡ μετριοφροσύνη κάνει τὰ ἄτομα ὑπομονετικά καὶ ἔχουν τὴν τάσι γιὰ τὴν καλλιέργειαν τοῦ ἑαυτοῦ τους.

Γιὰ τὴν καλλιέργειαν τῆς μετριοφροσύνης τοῦ μαθητῆς ὁ δάσκαλος πρέπει νὰ συνηθίστῃ τὰ παιδιὰ νὰ αὐτοελέγχουν τίς πράξεις τους, νὰ ἀναγνωρίζουν τὰ σφάλματά τους καὶ νὰ συγκρίνουν τίς πράξεις τους μὲ πράξεις τῶν συμμαθητῶν τους.

Νὰ συνηθίζωμε προπαντὸς τὸ παιδί νὰ μὴν ἀυτολογῇ καὶ νὰ ἀναγνωρίζῃ τὴν ἀξίαν τοῦ ἑαυτοῦ. Αὐτὴ ἡ ἀναγνώρισις θὰ τοῦ ἐξευγενίσῃ τὴν ψυχὴ, καὶ θὰ τὸ κἀνῃ συμπαθητικὸ πρὸς ἄλλους ὁμοιοῦς του.

Μία ἄλλη ἐξ ἴσου μεγάλη κοινωνικὴ ἀρετὴ εἶναι ἡ *καλλιέργεια συνεργατικῆς διαθέσεως*. Ένα κακὸ ἐλάττωμα τοῦ Έλληνα εἶναι νὰ περιερίζεται αὐτῆς τῆς διαθέσεως νὰ συνεργάζεται μὲ ἄλλους γιὰ ἓνα κοινὸ σκοπὸ. Πολλὲς εἰς τὸ δυστυχὲς τὸ Σχολεῖο, ἀντὶ νὰ καταπολεμήσῃ τὸ ἐλάττωμα τοῦτο, ἀντίθετα τὸ ἐνισχύει, καὶ οἱ στίς ἐσφαλμένες μεθόδους διδασκαλίας τοῦτο ἐπαρμόζει.

Τὸ ζήτημα ὁμοίως τοῦτο χρειάζεται ριζικὴ μεταβολή. Γι' αὐτὸ οἱ διάφορες μέθοδοι διδασκαλίας πρέπει νὰ ἔχουν γιὰ βάσιν τοὺς τὴν συνεργασία τοῦ μαθητῆ. Ἀπαραίτητο εἶναι νὰ συνηθίζωμε τοὺς μαθητὰς στίς ὁμαδικὲς ἐργασίες γιὰ τὴν λύσιν τῶν προβλῶν Σχολικῶν προβλημάτων. Ένθερον τὸν μαθητὴ τῆς ὁμαδικῆς ἐργασίας εἶναι ἡ ἀρετὴ τοῦ Νέου Σχολείου.

Ἡ καλλιέργεια τῆς συνεργατικῆς διαθέσεως τὸ Σχολεῖο γίνεται κέντρο μιᾶς μικρῆς Κοινωνίας, ποὺ προετοιμᾷ τὸν μαθητὴ γιὰ ἓνα χρήσιμον πολίτη στὴ μεγάλη κοινωνία τῆς ὁποίας θάναί μέλος ἀργότερα. Ἡ καλλιέργεια τῆς συνεργατικῆς διαθέσεως τοῦ μαθητῆ ἔχει μεγάλη Κοινωνικὴ σημασία. Ἡ συνεργασία πάντα συντελεῖ στὴν πρόοδο τῆς Κοινωνίας.

Ἡ μεγάλη σημασία κοινωνικῆς ἀρετῆς εἶναι ἡ *φιλαλληθεία*. Μὴν ξεχνῶμε πὼς ἡ φιλαλληθεία εἶναι ἓνα ἀκριβὸς στολίδι τοῦ ἠθικοῦ χαρακτῆρος τοῦ ἀνθρώπου, ἐνῶ ἡ κρυφίνουσα εἶναι ἡ φιλοδοξία τοῦ ἀνελικκοῦς καὶ ἀπομυστοῦ. Ἡ φιλαλληθεία ὡς προερχομένη ἀπὸ ἐμπειρίαν καὶ ἐκπαίδευσιν. Έν τοιαύτῃ ὁ μαθητὴς νὰ κα-

τάλληλη προσπάθεια ἐκ μέρους τοῦ Σχολείου νὰ καλλιεργήσῃ τὴν μεγάλη αὐτὴ ἀρετὴ καὶ σὲ μαθητὰς, ποὺ τοὺς τὴν ἐστέρησε ἡ φύσις καὶ ἡ κληρονομικότητα. Καὶ στὸ σημεῖο τοῦτο, σπουδαιότατο ρόλο παίξει τὸ εὐκρινὲς καὶ φιλαλληθὲς παράδειγμα τοῦ δασκάλου.

Ὁ δάσκαλος πρέπει νὰ εἶναι πρότυπο εὐκρινείας καὶ φιλαλληθείας. Ένας τέτοιος μονάχα δάσκαλος θὰ μπορῇ κατάλληλα νὰ ἐπιδράσῃ στὸ παιδί καὶ νὰ τοῦ ἐμπνεύσῃ τὴν ἀγάπην στὴν ἀλήθειαν καὶ στὴν εὐκρινείαν. Κι ἀφοῦ τὸ καταφέρῃ τοῦτο, πρῶτα - πρῶτα μὲ τὸ ὁλοζώντανον παράδειγμα του, ἂς μὴ διστάσῃ συστηματικὰ νὰ καταπολεμῇ καὶ καυτηριάζῃ τὸ ψέμα, τὸ ὑποῦλο καὶ ἄθλιο τοῦτο ἐλάττωμα στὸ παιδί, ποὺ τὸ κάνει δοῦλο σὲ κάθε κατάλληλη εὐκαιρία. Κι αὐτὸ θὰ τὸ πετύχῃ, ἀφοῦ προηγουμένως διεισδύσῃ μὲ λεπτότητα καὶ τέχνην στὴν ψυχὴ τοῦ κάθε παιδιοῦ γιὰ νὰ βρῇ τὴν αἰτία τῆς ψευτιᾶς καὶ νὰ μεταχειρισθῇ τὰ κατάλληλα μέσα γιὰ τὴν καταπολέμησίν της.

Ἀνάγκη εἶναι ὁ δάσκαλος νὰ χρησιμοποιῇ ὅλα τὰ ἀπαραίτητα μέσα, καὶ τέτοια ὑπάρχουν πολλά, γιὰ νὰ συνηθίσουν τὰ παιδιὰ στὴν ἀλήθειαν. Στὸ σημεῖο τοῦτο ὁ δάσκαλος ἔχει ἀνάγκη ἀπὸ τὴν συνεργασία τῆς οἰκογενείας τοῦ μαθητοῦ, γιὰ νὰ κἀνῃ γνωστὸ στοὺς γονεῖς τὸ κακὸ τοῦτο ἐλάττωμα τῶν παιδιῶν τους καὶ νὰ τοὺς ὑποδείξῃ κατάλληλα τὸν σωστὸ τρόπο γιὰ τὴν καταπολέμησίν του. Όταν ἔτσι, μὲ τὸν τρόπο τοῦτο, χτυπιέται τὸ ψέμα μὲ τὴν συμμάχια τοῦ Σχολείου καὶ τῆς Οἰκογενείας, ὑπάρχει ἐλπίδα νὰ ξεριζωθῇ τοῦτο ἀπ' τὴν Ἑλληνικὴν ψυχὴ καὶ νὰ βασιλέψῃ ἡ ἀλήθεια στὸν τόπον μας ποὺ στολίζει καὶ ὁμορφαίνει κάθε Κοινωνία.

Ἀλλῃ σπουδαιότατη κοινωνικὴ ἀρετὴ γιὰ τὸ Έλληνόπουλο τοῦ Σχολείου μας εἶναι ἡ *φιλοπατρία*.

Ἀπὸ κάθε δάσκαλο ἢ δασκάλα ὁποιασδήποτε χώρας, ὁ Έλληνας ἐκπαιδευτικὸς ἔχει ἱερὸν χρέος νὰ καλλιεργήσῃ στὴν ψυχὴ τῶν Ἑλληνοπαίδων τὸ ἀγρυπνὸ ἐνδιαφέρον καὶ τὴν ἄσβεστη ἀγάπην στὴν Ἑλληνικὴ Κοινωνία, στὴν Ἑλληνικὴ Πατρίδα. Ἡ ἀγάπη στὴν πατρίδα, εἶναι ἓνα ἀποτελεσματικώτατον μέσον κατὰ τοῦ ἀτομιστικοῦ ἐγωῖσμοῦ. Ὁ ἐγωῖσμός, ὁ λάρτης δηλ. τοῦ «ἐγὼ» του, δὲν μπορεῖ νὰ χωρέσῃ, νὰ κλείσῃ μέσα του τοὺς ἄλλους, τὸ σύνολο, τὴν πατρίδα, γιατί ὅλο του τὸ εἶναι κατέχεται ἀπ' τὸν ἑαυτὸ του, ὅλο του ἡ ζωὴ ρυθμίζεται γύρω ἀπ' τὸ ἄτομό του. Ἡ ἀγάπη ὁμοίως στὴν πατρίδα γεμίζει τὴν ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὸ σύνολο, καὶ τὸν κάνει ἱκανὸ νὰ ὑποστῇ κάθε θυσία γιὰ τοὺς ἄλλους, γιὰ τὴν πατρίδα του. Έδῳ, στὸ τόσο λεπτὸ καὶ δυνατὸ τοῦτο ζήτημα, ὁ δάσκαλος πρέπει νὰ καταναλώσῃ ὅλην τὴν δύναμιν, γιὰ νὰ φυτέψῃ καὶ καλλιεργήσῃ μέσα στοὺς μαθητὰς του τὴν βαθειὰ ἀγάπην γιὰ τὴν πατρίδα, γιατί τοῦτο εἶναι καθήκον του ὅχι μόνο ὡς δάσκαλος, ἀλλὰ καὶ ὡς Έλληνα.

Τὸ πὼς τώρα θὰ δουλέψῃ ὁ δάσκαλος γιὰ τὴν καλλιέργειαν τῆς μεγάλης τούτης ἀρετῆς,

νομίζω πώς όλοι μας τό νοιώθουμε. Σπουδαιότατο ρόλο παίζει κι έδώ τό παράδειγμά μας, έμπνευσμένο από ελίκρινή αγάπη στην πατρίδα μας. Τό ζωντανό παράδειγμα τού Έλληνα δασκάλου είναι τό πρώτο παιδαγωγικό μέσον για την καλλιέργειαν της φιλοπατρίας. Κι ύστερα άπ' αυτό ακολουθοῦνε οί διάφοροι τρόποι καλλιέργειας της, πούναι τόσοι πολλοί.

Ό δάσκαλος πούναι γεμάτος από πατρίδα, μπορεί σ' όλα σχεδόν τά μαθήματα νά βρῇ την κατάλληλη εύκαιρία για νά βγάλῃ έθνικά συμπεράσματα, και νά γαλουχήσῃ τά παιδιά στην έθνική αγάπη. Μήπως στο μάθημα των Έλληνικών μέ την διδασκαλία ενός ποιήματος ή πεζού παρμένου από την Έλληνική πραγματικότητα δέν μπορεί νά συγκινήσῃ έθνικά τό παιδί, και νά τό συγκλονίσῃ ψυχικά από έρωτα στην πατρίδα; "Η στο μάθημα της Ιστορίας, πούναι γεμάτη από Έλληνικά θαύματα, δέν μπορεί νά θαυματουργήσῃ αποτελεσματικά μέσα στην ψυχή τού μικρού Έλληνα; Τό ίδιο δέν μπορεί μήπως νά γίνῃ στο μάθημα της Γεωγραφίας; Όταν τό παιδί διδάσκει τούς θρυλικούς και δμορφους τόπους της χώρας μας, και πειῶ στοχαστικά άπάνω από τά Έλληνικά βουνά και τίς Έλληνικές θάλασσες, δέν κλείνει μέσα του ένα ολάκερο γαλάζιο κόσμο, βουτηγμένο στην άδοξη αγάπη και λατρεία για την Ελλάδα μας;

Κι έπειτα, δέν είναι μόνο τά διάφορα μαθήματα πού μας βοηθοῦνε για τό σκοπό τούτο.

Έχομε πάνω άπ' όλα τίς έθνικές μας γιορτές στο Σχολειό, πού γεμίζουν τό παιδί από έθνικό παλμό, και τού δίνουν νά πιῇ και νά ξεδιψάσῃ από χαρά και περηφάνεια για τόν τόπο μας.

Κοινωνικές άρετές υπάρχουν βέβαια κι άλλες, έμείς όμως άναφέραμε τίς σπουδαιότερες και χωρίς πολλές λεπτομέρειες, γιατί τό θέμα τούτο είναι πραγματικά άνεξάντλητο.

Άπ' όσα είπαμε παραπάνω, καταλαβαίνουμε, πώς ή καλλιέργεια των κοινωνικών άρετών στο Σχολειό μας δέν είναι τόσο δύσκολη, φτάνει ό δάσκαλος, σάν έρευνητής της παιδικής ψυχής πούναι, νά έρευνᾷ και νά καλλιεργῇ κατάλληλα τίς άρετές τούτες στο παιδί.

Νά προσπαθῇ ακόμα νάναι ό ίδιος κοινωνικός, γιατί τότε μόνο θα έπιδρῶ σ' αυτό. Και προπάντων νά γίνῃ μιᾷ ζωντανῇ *έποπτεία* κοινωνικών άρετών στο παιδί, άν θέλῃ πραγματικά νά πετύχῃ σέ τούτο τό μεγάλο κοινωνικό έργο.

Όταν ό δάσκαλος είναι έποπτεία αγάπης κι εύγενείας, φιλοτιμίας και μετριοφροσύνης, κοινωνικότῃτος και φιλοπατρίας, νάναι βέβαιος, πώς μέσα στο μικρό αυτό κοινωνικό εργαστήρι, τό Σχολειό, έτοιμάζει για την κοινωνία άτομα πού θάναι γεμάτα από άνώτερα ανθρωπιστικά ιδανικά, τέτοια όπως ακριβώς μας τά ζητᾷ και τά άπαιτεῖ από μας ή σημερινή μεταπολεμική *άνθρωπότητα*.

Ἡ ἠθικὴ ἀγωγή τοῦ μαθητοῦ οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ σχεδόν ἡ κοινωνικὴ αὐτοῦ ἀγωγή μετ' ἄλλο ὄνομα. Πρόκειται νὰ προβάλωμεν εἰς τὸ παιδί καὶ γὰ τὸ κάμωμεν νὰ ἀποδεχθῇ κανόνας διαγωγῆς τῶν ὁποίων ἀρχίζει νὰ κατανοῇ καὶ τὴν σημασίαν καὶ τὴν ἔκτασιν. Κανόνας θέτει αὐτοορμητικῶς καὶ τὸ παιδί διὰ τὴν ὁργάνωσιν τῶν παιγνίων του. Οἱ κανόνες οὗτοι προϋποθέτουν κάποιαν συμφωνίαν μεταξὺ τῶν παικτῶν· σέβονται οὗτοι τοὺς κανόνας αὐτοὺς καὶ ἐπιβάλλουν ποινὰς εἰς ἐκείνους οἱ ὁποῖοι τοὺς παραβιάζουν. Οἱ κανόνες οὗτοι παρίστοῦν γενικῶς μίαν ἠθικὴν θεμελιωμένην ἐπὶ τῆς συμφωνίας καὶ τῆς συνεργασίας, ὡς ἔδειξε τοῦτο ὁ Piaget. Ἡ ἠθικὴ τοῦ κανόνος διαφέρει βαθέως ἀπὸ τὴν ἠθικὴν τῶν καλῶν συνηθειῶν, ἥτις προσιδιάζει εἰς τὸ νήπιον. Δὲν ἀποτελεῖται πλέον ἀπὸ μίαν ἐπιβαλλομένην ὑπακοήν, ἀλλὰ στηρίζεται ἐπὶ συμφωνίας ἥτις κρίνεται καλὴ καὶ ἰσχύει δι' ὅλους. Ὁ σχολικὸς κανονισμὸς, ὁ κῶδιξ τῶν ὁργανώσεων τῆς νεολαίας ἢ τῶν ὁμάδων τῶν παιγνίων, ὑπὸ τὸν ὅρον ὅτι θὰ εἶναι ἐξ ἴσου σεβαστοὶ διὰ τὸν ἐνήλικον ὅπως καὶ διὰ τὸ παιδί, προσιδιάζουν εἰς τὴν βαθμίδα ταύτην τῆς ἀναπτύξεως. Αἱ ἀρεταὶ τὰς ὁποίας ἡ ἠθικὴ τοῦ κανόνος θέτει εἰς τὴν πρώτην γραμμὴν εἶναι ἡ τιμιότης, ἡ ἀλληλοβοήθεια καὶ πρὸ πάντων ἡ δικαιοσύνη· ἡ τελευταία αὕτη, ὡς εἶχε διακρίνει τοῦτο πολὺ ὀρθῶς ὁ Mèlinaud, εἶναι ἡ βάσις τῆς ἠθικῆς τοῦ μαθητοῦ. Διδάσκαλος ἄδικος ὑποτιμᾶται ἀπὸ τοὺς μαθητὰς του.

M. DEBESSE. Les étapes de l'éducation

ΔΗΜ. ΚΟΥΤΣΟΥΓΕΛΟΥ, ΜΕΤΕΚΠΑΙΔΕΥΟΜΕΝΟΥ ΔΗΜΟΔΙΔΑΣΚΑΛΟΥ

Ο ΔΙΔΑΣΚΑΛΟΣ ΚΑΙ ΤΟ ΠΑΙΔΙ, Η ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ, Η ΚΟΙΝΩΝΙΑ

Α) ΕΣΥ ΚΑΙ ΤΟ ΠΑΙΔΙ

*«Σπουδάζετε τὰ παιδιά. Τὸν παιδικὸ κόσμον
δὲν μπορείτε εὐκόλῃ νὰ τὸν γνωρίσετε».*
Rousseau

Πιστὸς στὴν ἐπιταγὴ τῆς Μοίρας σου καὶ στὴν ἐπιταγὴ τοῦ Καθῆκοντος, ὅπου κι ἂν βροῖσκεσαι, Ὁ Ἕλληνας Διδάσκαλε, στοὺς κάμπους καὶ στὰ βουνά, στὶς πόλεις καὶ στὰ χωριά μας, ἐπίξιος τοῦ Ἑθνικοῦ εκπαιδευτικοῦ, γενναῖος καὶ ἀλύγιστος, εἶσαι ὁ ἐργάτης τοῦ μέλλοντος, τοῦ Λαϊκοῦ Σχολείου καὶ τῆς Παιδαγωγικῆς μας Ἐπιστήμης ὁ σκαπανέας. Αὐτῆς τῆς Ἐπιστήμης ἀντικείμενο εἶναι τὸ ΠΑΙΔΙ, ποὺ καλεῖσαι νὰ διδασκαλεῖς κατὰλληλα, ὥστε νὰ γίνῃ ἱκανὸς αὐριανὸς πολίτης.

Ἡ ἐποχὴ μας, τὰ χρόνια μας ξυπνοῦν μέσα μας κινήσεις ἀντίλαλους. Διαποτισμένος μὲ τὴν ἀληθινὴ ἀγάπὴ στὸ Ἑλληνόπουλο, σκῦψε εὐλαβικὰ ἐπάνω του, προσπαθώντας νὰ διαγνώσῃς καὶ νὰ μελετήσῃς τὸν ἄγνωστο, τὸν ἰδιαίτερο ψυχικὸ του κόσμον. Δὲν εἶναι ἓνα παθητικὸ δεκτικὸ πλάσμα τὸ παιδί, καὶ τὸ ἀσχημάτιστο. Δὲν εἶναι ἓνας «μικρὸς ἐνήλικος», μὲ ποσοτικὲς μόνον διαφορὰς στὸ σωματικὸ καὶ στὸν ψυχικὸ του ὀργανισμό, ὅπως ἐπίστευε ἡ παλαιὰ Ψυχολογία. Ἡ σύγχρονη Ἐπιστήμη τῆς Ἀγωγῆς ἀνεκάλυψε, ὅτι τὸ παιδί εἶναι ἓνας ἰδιαίτερος ὀργανισμὸς, γεμᾶτος παλμό, μὲ δικῆς του ἀνάγκες, μὲ δική του λειτουργικὴ ἀρμονία. Ἐχει δική του ὑπόστασι, δικῆς του ἀνάγκες, δικό του προσωπικό. Ἡ παιδικὴ ἡλικία, ἡ χαρυνὴ τῆς νέας γενεᾶς, εἶναι τὸ ἀπαραίτητο στάδιο, ἀπ' ὅπου πρέπει νὰ περάσῃ ὁ ἄνθρωπος, γιὰ νὰ γίνῃ ἐνήλικος, ἀνθρώπινος, ἀλλὰ προοδευτικός. Εἶναι ἡ εὐλογημένη ἀνάγκη, ποὺ οὐδέποτε ξαναρχεται. Κάθε ἐνέργεια τοῦ παιδιοῦ ἀντανακλᾷ σὲ κάποια λειτουργία του, στὴν ἀνάπτυξί του ποὺ ζητεῖ ἱκανοποίησι καὶ πρέπει γιὰ τὸ καλὸ του, νὰ ἱκανοποιηθῇ. Ἐξελίσσεται καὶ μεγαλώνει τὸ παιδί ἀπὸ ἐσωτερικὴ ἀνάγκη καὶ ὄχι ἀπὸ ἐξωτερικὴ πίεσι. Ἡ Ἀγωγή πρέπει νὰ ὀπλίσῃ τοῦ παιδὸς μὲ Ἰδιαιτέρους, οἱ γνώσεις, δηλαδὴ, καὶ οἱ δεξιότητες, τὸν νὰ μποῦν στὴν ὑπηρεσίαν τῶν Ἀξίων τῆς Ζωῆς.

Ὅσο στὸ παιδί τόπο καὶ χρόνον γιὰ τὴν πραγματικὴν ἀποχρησιμοποίησιν ὅλων τῶν ἀναπτυσσομένων δυνατοτήτων καὶ ἱκανοτήτων του, ὥστε νὰ πέσῃ μέσα στὴν ἀνάγκη του ἀκτίνα θερμῆς, ἐνθαρρυντικῆς, διεγερτικῆς καὶ ἀνάψῃ τὴ δίψα γιὰ κάτι νέον, ἀληθινὸ καὶ καλόν.

Ἐπὶ αὐτὸ θεῖο ἔργον σου, πρόκειται ν' ἀνυψώσῃς τὸ παιδί σὲ ὑπεύθυνον συνειδητότητα. Καλεῖσαι νὰ τοῦ δώσῃς μέσα στὸ Σχολεῖόν σου. Καὶ ἡ δρᾶσι σου εἶναι νὰ τοῦ προσπαῖδῃς γιὰ τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ σκοποῦ σου. Ὁ σκοπὸς σου, δηλαδὴ, μόνον ν' ἀποκτήσῃ τὸ καλὸ καὶ τὸ ἀγαθόν, ἀλλὰ καὶ μ' αὐτὸ καὶ πάνω ἀπ' αὐτὸ νὰ τοῦ δώσῃς χρησιμὰς ψυχικὰς καὶ πνευματικὰς ἀνάγκες.

κὰς ἱκανότητες, ποὺ ὅλες θὰ τεθοῦν στὴν ὑπηρεσίαν τῶν Ἀξίων τῆς Ζωῆς.

Προσηλωμένος μὲ θρησκευτικὴ εὐλάβεια στὴν ὑψηλὴ Ἰδέαν τῆς Παιδαγωγικῆς Ἐπιστήμης καὶ γεμᾶτος ἀπ' τὶς φωνὰς τῶν ἐλπίδων, ἀγκάλιασε τὸ παιδί, τὸ σημερινὸ πονεμένο Ἑλληνόπουλο, μὲ στοργή, μὲ ἐνθουσιασμό, μὲ ἀνωτερότητα. Τόσο στὸ χρόνο τῆς συναναστροφῆς, κατὰ τὴ διδασκαλίαν, ὅσο καὶ στὸν ἄλλο χρόνον, ποὺ δὲν γίνεται συστηματικὸ μάθημα, ζῆσε κοντὰ στὸ παιδί, πλησίασε στὰ μύχια τῆς ψυχῆς του, ὥστε νὰ γίνῃς δικός του καὶ νὰ τὸ κατακτήσῃς. Ὁδήγησέ το στὴ συνεργασία μὲ τ' ἄλλα παιδιὰ καὶ στὸν Ἀνθρωπισμό. Τὴν ἀξίαν, ποὺ ἔχει ἡ στενὴ ὄλων ἀπ' ὅλους ἐξάρτησι, εἶναι ἀνάγκη νὰ μάθῃ τὸ παιδί ἀπὸ μικρὸ μέσα στὸ Σχολεῖον, τὴ μικρὴ αὐτὴ κοινωνίαν, ὥστε, ἀργότερα, ποὺ θὰ ζήσῃ, κατ' ἀνάγκην, μέσα στὴ μεγάλη κοινωνίαν ὁλόκληρῃ τὴ ζωὴ του, νὰ μπορέσῃ ν' ἀποβῇ ἱκανὸ καὶ χρήσιμον μέλος τῆς.

Δὲν εἶσαι ὁ φοβερός προϊστάμενος, ὁ δήμος-διδάσκαλος τοῦ «Παλαιοῦ Σχολείου», ἀλλὰ στὸ πρόσωπόν σου τὸ παιδί, τὸ ἄκακον καὶ λαχταριστὸ αὐτὸ πλάσμα, βλέπει τὸ μεγάλο φίλον του, τὸ συμπνευτικὸ Ἀνθρώπον, τὸν πρόθυμον καθοδηγητὴν του, τὸν Δημιουργὸ τῆς χαρᾶς καὶ τῆς εὐτυχίας του. Στὸ Νέον Σχολεῖον ὑπάρχεις γιὰ νὰ ἐξυπηρετήσῃς τὸ παιδί.

Ἀπ' τὸ παιδί, λοιπόν, καὶ γιὰ τὸ παιδί ὅλες οἱ ἐνέργειές σου. Στὶς σχέσεις σου πρὸς τὸ παιδί, παρατήρησε καὶ μελέτησε τὴν ψυχικὴν του κατάστασι, μὲ στοργὴ καὶ λεπτότητα, μὲ τέχνη καὶ ὑπομονή. Γνώρισε τὸ καθένα χωριστὰ καὶ, παράλληλα, τὸ σύνολον τῶν παιδιῶν, γιὰ νὰ μπορῇς νὰ ἔχῃς ἀσφαλῆ πορίσματα γιὰ τὴν παιδευτικὴν δρᾶσιν σου.

Ἐσὺ πρὸς τὸ παιδί: Εἶσαι ὁ στοργικὸς πατέρας του, ὁ θεράπωντας γιαιτρός του, ὁ παρήγορος γείτονας του. Ἐτοί, θὰ δείξῃς τὸ ἐνδιαφέρον σου πρὸς τὸ παιδί, ὅποτε καὶ τὸ παιδί, παράλληλα, θὰ νοιώσῃ τὸ ἐνδιαφέρον σου καὶ θὰ σ' ἔχῃ σὺν πατέρα του, σὺν γιαιτρῷ του, σὺν καλῷ γείτονά του.

Ἐσὺ πρὸς τὸ παιδί: Εἶσαι ὁ ἀγαπητὸς φίλος του, ὁ συμπαθὴς συμπαίκτης του, ὁ ἀχώριστος σύντροφός του. Ἐτοί, θὰ δείξῃς τὴν χαρὰ καὶ τὴν ἀγάπην σου πρὸς τὸ παιδί, ὅποτε καὶ τὸ παιδί, παράλληλα, θὰ νοιώσῃ τὴν χαρὰ καὶ τὴν ἀγάπην σου καὶ θὰ σ' ἔχῃ σὺν φίλῳ, συμπαίκτη καὶ σύντροφῳ τοῦ ἀπαραίτητου.

Ἐσὺ πρὸς τὸ παιδί: Εἶσαι ὁ παντοεινὸς συμπαράστατός του, ὁ πρόθυμος συμβουηδός του, ὁ χρήσιμος συνεργάτης του, ὁ ἱκανὸς καὶ ἀξιὸς σύμβουλός του. Ἐτοί, θὰ δείξῃς τὴν βοήθειάν σου πρὸς τὸ παιδί, ὅποτε καὶ τὸ παιδί, παράλληλα, θὰ νοιώσῃ αὐτὴ τὴ βοήθειάν σου καὶ θὰ σ' θεωρῇ πάντοτε πραγματικὸν συμπαράστατον, συνεργάτη καὶ βοηθόν του.

Ἐσὺ πρὸς τὸ παιδί: Γίνου στὸ ταξίδι του γιὰ

τὴν ἐπιτυχία τοῦ σκοποῦ τῆς Ἀγωγῆς, δείχνοντας ὅλες τὶς ἱκανότητές σου, ἀληθινὸς ἄνθρωπος, Ἕλληνας καὶ Χριστιανός, ἕνας καλὸς ὁδηγός, ἕνας δεξιὸς πηδαλιούχος, ὁπότε καὶ τὸ παιδί, παράλληλα, θὰ διαγνώσῃ τὴν προσπάθειά σου, θὰ αἰσθανθῇ τὴν ἀνάγκη νὰ δείξῃ ὅλο τὸ σεβασμὸ καὶ ὅλη τὴ λατρεία τοῦ πρὸς ἓνα τόσο πολὺτιμο καὶ ἀπαραίτητο σύντροφο τοῦ, τὸν ὁποῖον, μετὰ τὸ ΘΕΟ τοῦ οὐρανοῦ, θὰ ἔχῃ ΘΕΟ τοῦ στίγ γῆ.

*«Σμίλειτε πάλι, Δάσκαλε, ψυχές!
καὶ δ,τι σ' ἀπομαίνει ἀκόμη στήν ζωὴ σου,
μὴν τ' ἀρνηθῇς, θυσιάσ' το ὡς τὴ στερεὴ πνοὴ σου.»*
Κ. ΠΑΛΑΜΑΣ

Β) ΕΣΥ ΚΑΙ Η ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ

*«Χάριν αὐτῆς ταύτης τῆς ζωῆς καθ' ἑαυτὴν
καὶ χάριν τῆς θαλασσιέρας, ἐν γένει, ἀναπτύ-
ξεως, ἀνάγκη νὰ ὑπάρχῃ ἡ οἰκογένεια.»*
(ΣΠ. Μ. ΚΑΛΛΙΑΦΑΣ)

*«Τὰ ἐγγέα δέκατα τῶν δοξασιόντων με-
γάλων ἀνδρῶν στὶς μητέρες τῶν ἀφείλουν
τὸν πυρῆνα τοῦ μεγαλείου τῶν.»*
(ΚΩΣΤΗΣ ΠΑΛΑΜΑΣ)

Στὴ δύσκολη καὶ ἐπιπονη, μὴ ὥροια, προσπάθειά σου γιὰ τὴν ἐπιτυχία τοῦ σκοποῦ τῆς Ἀγωγῆς, ὅπου καὶ ἂν βρίσκεσαι, Ἕλληνα Δάσκαλε, ἀπὸ τὸν Ἑβρο ὡς τὴν Κρήτη, εἶναι ἀνάγκη νὰ λάβῃς ὑπ' ὄψιν σου ὁρισμένους παράγοντες, πού σημαντικά ἐπιδροῦν στὴν ἀρμονικὴ διαπαιδαγώγησι τοῦ παιδιοῦ, ὁδηγός καὶ πλάστης τοῦ ὁποίου ἔχεις ταχθῇ. Ἕνας ἀπ' αὐτοὺς τοὺς παράγοντες, σπουδαιότατος καὶ σοβαρώτατος, εἶναι ἡ οἰκογένεια, τὸ πρῶτο καὶ βασικὸ κύταρο τῆς κοινωνίας, μέσα στὴν ὁποία ζῇ.

Σχολεῖο καὶ Οἰκογένεια ἀποτελοῦν πάντοτε τοὺς πόλους, γύρω ἀπ' τοὺς ὁποίους στρέφεται ἡ σχολικὴ ἀγωγή. Εἶναι ἀναγκαῖα ἡ στενὴ καὶ εἰλικρινὴς συνεργασία σου, ἐπιτακτικὴ ἡ ἀνάπτυξι ἀγαθῶν σχέσεων μετὰ τὴν Οἰκογένεια, γιὰ νὰ ἐπιτελέσῃ νικηφόρα καὶ ἀποτελεσματικὰ τὸ εὐγενικὸ καὶ πολὺμοχθο ἔργο σου. Ἰδανικὸ τοῦ σημερινοῦ Λαϊκοῦ Σχολείου εἶναι ἡ πλήρης ἔνωσις του μετὰ τὴ ζωὴ. Δυὸ πράγματα, πού δὲν εἶναι δυνατόν νὰ διαχωρισθοῦν, εἶναι ἡ Ζωὴ καὶ τὸ Σχολεῖο. Ἡ πνοὴ ἀπ' τὴν πραγματικότητα τῆς σημερινῆς ζωῆς τοῦ Λαοῦ μας μέσα στὸ Σχολεῖο μεταβάλλει τὸ πνεῦμα καὶ τὸ ρυθμὸ τῆς σχολικῆς ζωῆς σὲ τέτοιο τρόπο, ὥστε τοῦτο παραδίδει στὴν κοινωνία ἀνθρώπους ἱκανοὺς νὰ συλλαμβάνουν τὸ νόημα τῆς ἀνώτερης καὶ ἠθικῆς ζωῆς, νὰ ὑπηρετοῦν καὶ νὰ ἐξυψώνουν πάντοτε τὰ ἰδανικά της. Οἱ γονεῖς εἶναι οἱ κυριώτεροι καὶ σημαντικώτεροι συμπαραστάτες σου, μετὰ τοὺς ὁποίους συνεργαζόμενος θὰ ἐνώσῃς τὸ Σχολεῖο σου μετὰ τὴν κοινωνικὴ ζωὴ καὶ θὰ ἐπιτύχῃς τὴν προσεκτικὴ ἀνατροφή τῶν παιδιῶν σου γιὰ τὴν ἀνύψωσι τοῦ κοινωνικοῦ καὶ ἐθνικοῦ πολιτισμοῦ.

Καρπὸς τοῦ οἰκογενειακοῦ περιβάλλοντός του, τὸ παιδί, ἦρθε στὸ Σχολεῖο σου καὶ ἔγινε μαθητὴς σου. Μαζὶ του ἔφθρε ἀρχές καὶ συνήθειες, καλές καὶ κακές, ἀνάλογα μετὰ τὴν οἰκογενειακὴν κατεύθυνσι. Τὰ πρῶτα πέντε παιδικὰ χρόνια τοῦ ἑαυτοῦ ἔχον σημαντικά, ὡς πρὸς τὴν ὅλη τὴν ψυχολογικὴ

ἀνάπτυξη, μέσα στὴν οἰκογένειά του. Ἀπ' ἐδῶ καὶ πέρα ἀρχίζουν τὰ καθήκοντα τὰ δικὰ σου καὶ τῶν γονέων τοῦ παιδιοῦ, ὥστε τὸ ἔργο τοῦ Σχολείου ν' ἀποβῇ χρήσιμο καὶ καρποφόρο. Ὁ σοφὸς καὶ Σεβαστὸς μας Καθηγητὴς, βαθύτατος μελετητὴς τῆς παιδικῆς ψυχῆς, κ. ΣΠΥΡ. Μ. ΚΑΛΛΙΑΦΑΣ γράφει:

«Καθῆκον τῶν γονέων καὶ τῶν ἄλλων παιδαγωγούντων προσώπων εἶναι νὰ κατευθύνουν μὲν εἰς τὸ ἀγαθόν, νὰ προάγουν καὶ νὰ ἐνισχύουν πάσας τὰς δυναμένας νὰ τείνουν εἰς τὸ ἄξιον λόγου προδιαθέσεις, νὰ καταπνίγουν δὲ ὅλως ἢ, τοῦλάχιστον, νὰ περιορίζουν, κατὰ τὸ δυνατόν, τὴν ἀνάπτυξιν τῶν σπερμάτων τοῦ κακοῦ.» («Τὰ πρῶτα πέντε παιδικὰ ἔτη», σελ. 7). Ὁ ἴδιος καθηγητὴς μας στὸ ἴδιο τεύχος (σελ. 4) προσθέτει: *«Ἐν τῇ ἀγωγῇ τῆς νεολαίας αἱ πλάναι εἶναι τόσῳ ὀλιγώτεραι καὶ ἐλαφρότεραι, ὥσθ πληρέστερον γινώσκει ὁ νέος καὶ νεάνις, ἀπὸ τῆς ἡλικίας τῶν 6 ἐτῶν καὶ ἐξῆς, παιδαγωγῶν τὰ κατὰ τὴν νηπιακὴν ἡλικίαν, καὶ γενικῶς καὶ εἰδικῶς.»*

Ἀληθινῇ, ὅμως, ἡ διαπίστωσι: Οἱ περισσότεροι Ἕλληνες γονεῖς, ἀπὸ ἀγνοία ἢ ἀγραμματοσύνη, εἶναι ἀνίκανοι νὰ ἔλθουν συνεπικουροὶ στὸ ἔργο τῆς ἀγωγῆς τῶν παιδιῶν τῶν, νὰ συντρέξουν τὸ ἔργο σου καὶ νὰ βοηθήσουν τὴν ὑψηλὴ καὶ εὐγενικὴ προσπάθειά σου. *«Εἶναι δυσκολώτερο νὰ γνωρίσῃ κανεὶς τὸ καθῆκον του, παρὰ νὰ τὸ ἐκπληρώσῃ»*, λέγει, πολὺ σωσιὰ, ἕνα ρητό. Καρπὸς μᾶς τιτάνιας δυναμικότητος καὶ γέννημα τοῦ πόνου καὶ τῶν δυσκολιῶν, καλεῖσαι καὶ ἐδῶ νὰ κινηθῇς καὶ νὰ δράσῃς. Καὶ θὰ εἶναι βεβαία ἡ νίκη καὶ ἡ ἐπιτυχία σου καὶ σ' αὐτὸν τὸν τομέα, γιατί ποτὲ δὲν σ' ἀπεθάρρυναν οἱ ἀντιζητοῦντες καὶ τὰ ἐμπόδια, ποτὲ δὲν ἀνέκοψαν τὴν ὁρμὴ καὶ τὸν ἐνθουσιασμόν σου οἱ δυσκολίες καὶ οἱ ἀποτυχίες. Θ' ἀρχίσῃς, πρῶτα-πρῶτα, ἀπ' τὴν ἀγωγή αὐτῶν τῶν γονέων, κατὰ τέτοιο τρόπο, ὥστε ν' ἀντιληφθοῦν καὶ αὐτοὶ τὰ καθήκοντά των πρὸς τὸ Σχολεῖο καὶ τὸ ἀληθινὸ νόημα τῆς συνεργασίας των μ' αὐτό. Ὑπάρχουν γονεῖς, πού δὲν μποροῦν ἢ δὲν θέλουν νὰ ἐκτελοῦν τὰ καθήκοντά των πρὸς τὰ παιδιὰ των καὶ, γι' αὐτό, *«δὲν πρέπει οἱ τέτοιοι νὰ γίνωνται γονεῖς»*, λέγει ὁ Rousseau. Στὰ χέρια τῶν γονέων τοῦ παραμένει τὸ παιδί τὸν περισσότερον χρόνον, ὑπὸ τὴν ἐπίδρασι τῆς ἀπέραντης στοργῆς καὶ τοῦ ζωηροῦ ἐνδιαφέροντός των. Αὐτὴ τὴ στοργὴ καὶ αὐτὸ τὸ ἐνδιαφέρον τῶν γονέων πρέπει νὰ ἐκμεταλλευθῇ κατάλληλα, ὥστε νὰ γίνουν πολὺτιμοι συνεργάτες σου. Μετὰ τὴν ἀγάπη σου καὶ τὶς ὁδηγίες σου, τὶς συστάσεις, τὶς συμβουλές καὶ τοῦ διαφωτισμοῦ σου, θὰ κατορθώσῃς νὰ συνειδητοποιήσῃς στοὺς γονεῖς πόσο χρήσιμη καὶ ἀπαραίτητη εἶναι ἡ δική τους συμβολὴ στὸ δικό σου ἔργο.

Εἶναι ἀνάγκη νὰ ὑψωθῇ ἡ Ἑλληνικὴ Οἰκογένεια ἠθικά, πνευματικὰ καὶ οἰκονομικά, νὰ γίνῃ ζωντανὸ παράδειγμα ἀρετῶν καὶ ἠθικῶν δυνάμεων, νὰ καταβάλῃ ὅλη τὴν ψυχικὴ τῆς δυναμικότητα γιὰ τὴ μόρφωσι καὶ τὸν ἐξευγενισμό τῆς ψυχῆς τοῦ παιδιοῦ. Εἶναι ἀνάγκη ἡ Ἑλληνικὴ Οἰκογένεια νὰ ζῇ πάντοτε μετὰ γαλήνη ἐσωτερικῇ, πού τόσο ἀπαραίτητη καὶ μεγάλη εἶναι, ἰδιαιτέρα δὲ, ὅταν τὸ παιδί διέρχεται τὴν παιδικὴν τὴν ἡλικία. Εἶναι ἀνάγκη,

ἀκόμη, ἡ Ἑλληνικὴ Οἰκογένεια νὰ συνειθίσῃ τὸ παιδί στὶς καλὰς καὶ εὐγενεῖς πράξεις, νὰ καταπολεμήσῃ τὰ κακὰ καὶ ἀγενῆ ἐνστικτο καὶ νὰ διαπλάσῃ τὰ καλὰ καὶ εὐγενεῖς τῆς παιδικῆς ψυχῆς σὲ ἀνάλογες ἠθικὰς δεξιότητες.

Ξεκίνησε ἀπ' τὶς παιδαγωγικὰς συγκεντρώσεις καὶ διαλέξεις στὸ Σχολεῖο σου, ποῦ μὲ ἱκανότητα καὶ δραστηριότητα, κατὰ περιόδους, θὰ πραγματοποιῇς. Ὑπάρχει πάντοτε ἡ καλὴ θέλησι τῶν γονέων καὶ ἡ ἀδιαφορία τῶν εἶναι περισσότερον φαινομενική, παρὰ πραγματική. Στὶς συγκεντρώσεις αὐτὲς θὰ πληροφορήσῃς τοὺς γονεῖς γιὰ τὴ ζωὴ τῶν παιδιῶν τῶν μέσα στὸ Σχολεῖο καὶ αὐτοὶ θὰ σὲ πληροφορήσουν γιὰ τὴ ζωὴ τούτων στὸ σπίτι. Θὰ διαφωτισθῇς καὶ θὰ διαφωτισθῇς πολὺ ἀπ' τὶς συγκεντρώσεις αὐτὲς, γνωρίζοντας τὴν ψυχροσύνην τοῦ κάθε παιδιοῦ σου καὶ ρυθμίζοντας πολλὰ ζητήματα τοῦ ἔργου σου. Προσπάθεισε νὰ διαφωτίσῃς καὶ νὰ ἐξυψώσῃς περισσότερο, ἠθικὰ καὶ πνευματικῶς, τὴν Ἑλληνίδα μητέρα, γιὰτὶ καλὰς μητέρες δημιουργοῦν τὶς τύχες τῶν λαῶν.

«Ἐὰν θέλωμεν νὰ ἔχωμεν μητέρας καλὰς, ἀνάγκη πολλὴ καὶ οἱ σύζυγοι καὶ πάντες οἱ, ἐξέχουσιν θέσιν, κατέχοντες ἐν τῇ Κοινωνίᾳ, λαβόντες σαφεῖς συνειδήσεις τῆς μεγάλῃς σημασίας τῶν μητρικῶν καθηκόντων καὶ αὐτοπαιδεύοντες τὴν μητέρα, διὰ τῆς κατ' οἶκον καὶ ἐν τῇ κοινωνίᾳ καλῆς διαγωγῆς τῶν», λέγει ὁ Σεβαστὸς Καθηγητὴς μας κ. Σπ. Μ. Καλλιμάφης («Τὰ πρῶτα πέντε παιδικὰ ἔτη», σελ. 88). Χρειαζέται ὑπομονὴ καὶ πίστι, γιὰτὶ θὰ ὑπάρξουν δυσκολίες καὶ πικρίες. Θὰ ἐπισκεφθῇς τοὺς γονεῖς στὸ σπίτι σὲ χαρμόσυνα καὶ δυσάρεστα οἰκογενειακὰ γεγονότα, πάντοτε μετρίως, εὐστροφος, μετρίως, ἄνωγος. Κι αὐτὸ εἶναι συνεργασία Σχολείου καὶ Οἰκογενείας. Θὰ καθίσῃς μαζί μὲ τὸν πατέρα τοῦ παιδιοῦ στὸ καφενεῖο τὰ βράδια καὶ τὶς γιορτές, αὐτὸν τὸν πονεμένο καὶ κατὰκοπο ἀγρότη τοῦ Ἑλληνικοῦ χωριοῦ, συζητῶντας μαζί του. Κι αὐτὸ εἶναι συνεργασία Σχολείου καὶ Οἰκογενείας.

Ὅταν κερδίσῃς τὴν ἐμπιστοσύνην τῆς οἰκογενείας, ἁρμονικὴς καὶ ἀγαθὸς θὰ εἶναι πάντοτε οἱ σχέσεις σου μ' αὐτὴν, βέβαιος, ὅτι θὰ ἐπιτύχῃς πολλὰ ἄλλα καλὰ στὸ Σχολεῖο σου. Τότες, πρὸς τὸν ὅποιον θὰ στρέφουν τὰ βλέμματά των ὅλοι οἱ Ἕλληνες μ' εὐγνωμοσύνη, μ' ἐλπίδες καὶ παρηγοριά, τὸ Ἑλληνικὸ Λαϊκὸ Σχολεῖο θὰ ἐτοιμάσῃ τὸ μέλλον τῆς αἰωνίας Φυλῆς μας.

Γ) ΕΣΥ ΚΑΙ Η ΚΟΙΝΩΝΙΑ

«... Θέμελα βάλε τώρα πιδὸ βαθεῖα
δὲ πόλεμος νὰ μὴ μπορῇ νὰ τὰ γκρεμίσῃ.
Χνάψε βαθεῖα! Τὶ καὶ ἂν πολλοὶ σ' ἔχουν λησμονήσει.
Θὰ θυμηθοῦνε κάποτε καὶ αὐτοὶ τὰ χρέη,
καὶ κατὰς οὖν Ἀτλάντας στήν πύλην
Ὑπομονή! Χτίζε, σοφί, τῆς Κοινωνίας τὸ παλάτι»
(ΚΩΣΤΗΣ ΠΑΛΑΜΑΣ)

Γιὰ νὰ εἶσαι ἄξιος τῆς θέσεως ἀποστολῆς σου τοῦ λαμπροῦ ἔργου σου, ὅπου καὶ ἂν βρεσκόμην, ἑλπίστη Δάσκαλε, ὡς τὴν τελευταία ἐσχάτη τῆς Λώρης μας, ἡ ἐξωσχολικὴ δράσι σου πρέπει νὰ βαίνει παρά-
κλεισμα μὲ τὴν ἐξωσχολικὴ σου ἐργασία. Εἶσαι ὁ φά-

ρος, ποῦ θὰ χύσῃς τὸ εὐεργετικὸ σου φῶς σ' ὅλων τὶς ψυχές. Θὰ σφίξῃς στήν ἀγκαλιά σου, σὰν φιλόστοργος πατέρας, τόσο τὸν παιδικὸ κόσμον, τὸν ξυπόλυτο, τὸ ρακέδνυτο, τὸν ἄπλυτο, μὰ πάντα ἀθῶο καὶ ἄγνὸ ἐκεῖνο κόσμον, ποῦ στύλῳναι τὰ ματάκια του ἐπάνω σου, σὰν σὲ σανίδα σωτηρίας, ὅσο καὶ τὸν ἄλλο κόσμον, τὸν πλασμένο καὶ ζυμωμένο μ' ὅλα τὰ ἐλαττώματα τῆς ἀμάθειας. Θὰ χύσῃς τὸ εὐεργετικὸ σου φῶς στὶς ἀπλαστες παιδικὰς ψυχὰς καὶ θὰ γεννήσῃς τὴν ἐμπιστοσύνην καὶ τὴν ἀγάπην σ' αὐτὲς, μὰ θὰ γίνῃς, παράλληλα, καὶ ὁ ὁδηγητὴς φίλος, ὁ σύντροφος καὶ ὁ σύμβουλος τῶν μεγάλων γιὰ τὴν εὐμερῖαν τοῦ καθενὸς καὶ τὴν εὐτυχίαν τοῦ συνόλου.

Ἡ κοινωνία ὁλόκληρη σοῦ ἔχει ἐμπιστευθῇ ἓνα μεγάλο καὶ ἀνθρωπιστικὸ ἔργο, ὅμοιο μὲ τὶς μεγάλες καὶ ἀνθρωπιστικὰς ἰδέας τοῦ Μεγάλου καὶ Αἰώνιου Παιδαγωγοῦ, τοῦ Χριστοῦ μας, γιὰ νὰ δημιουργηθῇ στὸ μέλλον νέος κόσμος «ὑμορφος, ἠθικός καὶ ἀγγελικά πλασμένος», κατὰ τὸν ποιητὴ μας.

Φορέας καὶ μεταλαμπαδευτής, Ἐσύ, τῶν ἱερῶν τοῦ ἔθνους μας ἰδανικῶν, εἶσαι τὸ ἔμψυχο ὕλικό, ποῦ ἀπ' αὐτὸ ἐξαρτᾶται ἡ γέννησι καὶ ἡ ὑπαρξὶς τέτοιας γενιᾶς καὶ τέτοιας κοινωνίας, ποῦ νὰ μπορῇ τὸ άτομον νὰ νικήσῃ τὶς δυσκολίες καὶ τὰ ἐμπόδια τῆς ζωῆς.

Δημιουργὸς ἀνθρώπων μὲ μεγαλύτερη ψυχικὴ δύναμι, δράσι καὶ ἐνέργεια, ἀθόρυβος καὶ ἀνιδιοτελὴς ἐργάτης τοῦ Ἑθνικοῦ μεγαλείου, εἶσαι παντοῦ φορέας τοῦ πολιτισμοῦ, πνευματικοῦ καὶ ὕλικου, ὁδηγὸς τῶν ἀμαθῶν, συνεργάτης τῶν μορφωμένων, ὁ κρῖνος, ποῦ συνδέει τὴν κοινωνίαν πρὸς τὸ Κράτος, ὁ ἀνθρωπος, ποῦ «μοιάζει μὲ τὴν λαμπάδα τοῦ παπᾶ στήν Ἀνάστασι: λυώνει, δίνοντας φῶς...», κατὰ τὴν ἔκφραση τοῦ μακαρίτη Κυριτίδη.

Τὰ λόγια σου καὶ τὰ ἔργα σου θ' ἀποδεικνύουν πάντοτε τὸ θερμὸ σου ἐνδιαφέρον γιὰ τὴν πρόοδο τῆς Κοινωνίας, τὴν ἀγάπην καὶ τὴν χαρὰ σου γιὰ τὴν εὐμερῖαν τῆς, τὴ βοήθειάν σου πτοὺς ἔχοντας ἀνάγκην. Ἡ διάλεξις ἡ ἡ ἀτομικὴ ὁδηγία ἡ συμβουλή, ποῦ θ' ἀποβλέπῃ στὸ ἀγαθὸ τοῦ ἀτόμου ἢ τοῦ συνόλου, ἡ συμβολὴ σου στήν ἴδρυσιν κοινωφελῶν συλλόγων, ἡ ἐνίσχυσις σου στήν πραγματοποίησιν οἰκελικῶν ἔργων, ἡ στενή σου ἐπαφὴ μ' ὅλες τὶς κοινωνικὰς τάξεις θ' ἀποδεικνύουν πάντοτε τὸ ἐνδιαφέρον σου ἔμπρακτα. Τὰ παραμυθητικὰ λόγια σου στοὺς πᾶσχοντας, τὰ ζωηρὰ ἔργα σου γιὰ ἐνίσχυσιν τῶν ἀδυνάτων, ἡ χαρὰ σου κοντὰ στοὺς χαρούμενους καὶ ἡ θλίψις σου κοντὰ στοὺς θλιβομένους γιὰ τὴν δυστυχίαν τους θ' ἀποδεικνύουν πάντοτε τὴν ἀγάπην καὶ τὴ βοήθειάν σου.

Ὑπόδειγμα ἐπὶ ζωντανὸ πατριώτη, νομοταγοῦς, δημοκρατικοῦ καὶ φίλεργον πολίτη, ἀνάπτυξε καὶ καλλιεργήσῃς τὸ πατριωτικὸ καὶ δημοκρατικὸ συναίσθημα ὅλων γύρω σου. Ἀγροτάριδο ὁ ἴδιος, στρέψῃ μὲ ἀνέπη καὶ συμπόνειαν τὰ βήματά σου καὶ τὴν ψυχὴν σου ἀσκήσῃ στὸν ἀγῶνα μας διδασκόν-
τας τοὺς τὶς ἀπαιτήσεις κοινωνικὰς καὶ πνευματικὰς τοῦ ἐθνικοῦ ἀνέστη καὶ τοῦ τελευταίου σπέρματος τῆς πατριωτικῆς του καὶ κοινωνικῆς του ἀντίληψις. ὅτι ἡ ζωὴ τοῦ ἔθνους καὶ ἡ εὐμερῖα ὅλων μας ἐξαρτῶνται ἀπὸ ἀκριαία Γεωργία. Ἀγωνίσου γιὰ τὴν πρόοδο τῶν

ἀγροτῶν μας καὶ γίνου ἡ γέφυρα μεταξύ αὐτῶν καὶ τῆς Ἐπιστήμης.

Πιστὸς κι ἀφωσιωμένος στὰ μεγάλα καὶ εὐγενικά ἰδανικά σου, ἐργάσου μὲ μιὰ ἀνείπωτη θέρμη, μ' ἓνα φλογερὸ ἐνθουσιασμό, μὲ μιὰ ἀπαράμιλλη εὐσυνειδησία σὲ τρόπο, ὥστε νὰ κατορθώσης ἀπ' αὐτὴ τὴ μάζα τῆς ἀμόρφωτης καὶ δυστυχημένης κοινωνίας νὰ προκύψῃ ἓνας Λαὸς δημοκρατικός, αὐτοκυρίαρχος καὶ γνώστης τοῦ ἀνθρωπιστικοῦ πολιτισμοῦ του. Ἡ Δασκαλικὴ ψυχὴ εἶναι πάντοτε πλημμυρισμένη ἀπὸ ἀλτρουϊστικά, ἀνθρωπιστικά καὶ κοινωνικά συναισθήματα.

Στὴν πορεία τοῦ ἔργου σου ποτίστηκες καὶ ποτίζεσαι, σὲ πολλές περιστάσεις, μὲ πίκρες καὶ φαρμάκια, ὅπως ὁ Δάσκαλος τοῦ «Στοιχειωμένου Σχολείου». Ἡ Πολιτεία καὶ ἡ Κοινωνία ἀκόμη δὲν ἀντελήφθησαν καὶ δὲν συνέδραμαν, εἰλικρινὰ καὶ θετικά, τὸ ἐπίμοχθο ἔργο σου. Μολονότι εἶσαι ἡ ζωντανώτερη ἔκφρασι τοῦ ἔθνους, ὁ μεγαλύτερος καὶ σημαντικώτερος ὑπηρέτης τοῦ Κράτους, ὁ «κρεμνιτῆς» τῆς καλύβης τοῦ τοσπάνη, κατὰ τὴν προσφυῇ ἔκφρασι ἐνὸς δημοσιογράφου, εἶσαι ἀδικημένος, μικρὸς καὶ ἀφανής. Ἀστεγος, δεκαροδίματος, περιφρονημένος!... Εἶναι ἀνάγκη ἐπιτακτικὴ ἡ Πολιτεία καὶ ἡ Κοινωνία νὰ προσέξουν πολὺ καὶ νὰ βελτιώσουν τὴ θέσι σου. Ἡ Ἐκπαίδευσι εἶναι κοινωνικὴ λειτουργία, ποὺ συντηρεῖ, μεταδίδει καὶ προάγει τὸν πνευματικὸ πολιτισμό. Κάθε προσπάθεια γιὰ πνευματικὴ καὶ ἔθνικη ἀνόρθωσι, γιὰ ἀνοικοδόμησι καὶ ἀναγέννησι εἶναι καταδικασμένη σὲ ἀποτυχία, ἂν δὲν προσεχτῇ ἡ Λαϊκὴ Παιδεία καὶ δὲν αξιοποιηθῇ τὸ ἔργο τοῦ Δασκάλου, τοῦ Ἐθνικοῦ αὐτοῦ ἥρωα καὶ Γίγαντα.

Σκληρὴ ἡ μοῖρά σου, Ἑλληνα Δάσκαλε. Καὶ ἡ ἐποχὴ, ποὺ ἔχεις ταχθῇ νὰ ζήσης καὶ νὰ δράσης,

κοσμογονική. Ἡ γενιά μας εἶδε τὰ τρομερώτερα περιστατικά νὰ συμβαίνουν γύρω της. Εἶναι ἡ γενιά τοῦ πόνου καὶ τῆς συλλογῆς.

Ὡστόσο, δὲν ἔχεις δικαίωμα ν' ἀπαισιοδοξῇς. Θὰ παρέλθουν οἱ δυσκολίες, οἱ πόνοι, οἱ στεναγμοί... Στὴν καινούργια Ἑλλάδα θὰ πάρῃ τὴν ἀρμόζουσα θέσι. Μὲ αἰσιοδοξία κι αὐτοπεποίθησι, κάμε τὸ Σχολεῖο σου Ἐκκλησιὰ στὴ θρησκεία τῆς ἀγάπης καὶ τῆς ἀδελφосύνης ὅλων τῶν Ἑλλήνων, ποτίζοντας ἀπ' τὴ ρίζα, σὰν λουλούδι, μιὰ καινούργια Ἑλλάδα. Ἐξω καὶ πέρα καὶ μακριὰ ἀπ' τὴ δολερὴ ἐπιρροὴ τῆς πλάνης, τῆς κακοπιστίας, τοῦ ἰδιοτελοῦς συμφέροντος, βοήθησε, μὲ τὴν εὐγενική σου προσπάθεια, νὰ γίνῃ μιὰ καινούργια Ἑλλάδα μὲ μιὰ μεστή ζωὴ, ὅλο χαμόγελα ἀγάπης κι ἀστραποβολήματα ὁμορφιάς!...

Τὸ ἔργο σου θὰ σημάνῃ τὴν ἀνατολὴ τῆς περιόδου ἐκείνης, ὅπου, ἀπ' τὸ δυνάμωμα τῶν ἱκανοτήτων τῶν σημερινῶν παιδιῶν σου κι αὐριανῶν Ἑλλήνων πολιτῶν μὲ νέα ἰδανικά, τὰ αἰτομὰ θὰ ἔχουν ὑποτάξει στὸ πνεῦμα τὸ σῶμα, ἱκανὰ νὰ ζήσουν καὶ νὰ θέσουν τὸν ἑαυτὸ τους στὴν ὑπηρεσία τοῦ συνόλου.

Κλείσε μέσα στὴν ψυχὴ σου τὸ Χριστό, τὴν Ἑλλάδα καὶ τὸ Ἑλληνόπουλο «καὶ θὰ νοιώσης κάθε εἶδος μεγαλείου», κατὰ τὸν ποιητὴ μας.

Κι ὡς ἀντηχοῦν ἔναυλα στ' αὐτιά σου πάντοτε τὰ λόγια τοῦ Σεβαστοῦ μας Καθηγητοῦ κ. Γ. Ζομπανάνη:

«... γίνου καὶ πάλιν ὁ πρωτοπόρος καὶ ἀσφαλὴς ὁδηγὸς τῆς νέας γενεᾶς πρὸς τοὺς νέους ἐθνικοὺς προσανατολισμούς. Μὲ τὸ νοῦ καὶ τὴν καρδιά, μὲ τὴν ψυχὴ καὶ τὸ πνεῦμα, μὲ δλόκληρη τὴν προσωπικότητά σου. Διπλὸ καὶ τριπλὸ τὸ χρέος σου πρὸς τὸ παρελθόν, τὸ παρόν καὶ τὸ μέλλον. Ὡρα σου καλὴ!».

Ἄς μὴ λησμονῶμεν ὅτι σκοπὸς τοῦ σχολείου δὲν εἶναι μόνον νὰ παράσχῃ γνώσεις σταθεράς καὶ χρησίμους ὡς καὶ τεχνικὰς δεξιότητας ἀπαραίτητους διὰ τὴν ζωὴν· τὸ σχολεῖον πρέπει νὰ ἀποβλέπῃ ὑψηλότερον καὶ μακρότερον. Τὰ παιδιά τὰ ὁποῖα εἶναι ἐμπεισιτευμένα εἰς ἡμᾶς εἶναι δυνάμεις καὶ εὐαίσθητα, τὰ ὁποῖα πρέπει νὰ εὕρουν εἰς τὸ σχολεῖον ἓνα περιβάλλον μέσα εἰς τὸ ὁποῖον θὰ δυνηθοῦν νὰ ἀνθήσουν, νὰ ἀναπτύξουν τὰς ἱκανότητάς των (πνευματικὰς καὶ σωματικὰς), νὰ καλλιεργήσουν τὰς δεξιότητάς των, νὰ ἀποκαλύψουν τὰς δυνατότητας αὐτῶν, δυνατότητας τὰς ὁποίας ὁ παιδαγωγὸς πρέπει νὰ γνωρίσῃ νὰ ἐνθαρρύνῃ καὶ νὰ προσανατολίξῃ διὰ νὰ κάμῃ τοὺς μαθητὰς του ἀνθρώπους ἰσχυροὺς καὶ ἀγαθοὺς, ἀνθρώπους ἱκανοὺς νὰ ὑπηρετοῦν, ἕκαστος εἰς τὴν σφαῖραν τῆς δράσεώς του, ὅσον καὶ ἀν εἶναι μετρία. Πρόκειται ἐπομένως περὶ τοῦ δύνασθαι τοῦ μαθητοῦ, τὸ ὁποῖον πρέπει νὰ ἀποκαλύψῃ τὸ σχολεῖον, νὰ καλλιεργήσῃ καὶ νὰ ἀναπτύξῃ· ὅχι μόνον τὸ γινώσκειν, ἀλλὰ πρὸ πάντων τὸ δύνασθαι, καὶ τὸ δύνασθαι πρὸς τὴν κατεύθυνσιν τοῦ ἀγαθοῦ. Πρὸς τοῦτο πρέπει νὰ καταφεύγῃ εἰς τὴν συναισθηματικότητα τοῦ παιδιοῦ· πρέπει νὰ μάθῃ νὰ ἐμβάλλῃ ἐνθουσιασμόν, ποιήσιν, ἀγάπην εἰς πᾶν ὅ,τι παρατηρεῖ καὶ μελετᾷ. Τὸ ἐνδιαφέρον πρέπει νὰ ὑποστηρίζεται ἀπὸ γενναϊόφρονα σκέψιν. Ἡ σπουδὴ τοῦ κέντρου ἐνδιαφέροντος περὶ τῶν πτηνῶν τοῦ κήπου π.χ., δὲν ἐπέτυχεν πλήρως τὸν σκοπὸν της, ἐὰν ἔδωκε μόνον ἀριθμὸν τινα ζωολογικῶν γνώσεων, πρὸς τὰς ὁποίας συνεδέσαμεν γλωσσικὸν τι μάθημα, ἱερογραφίαν, ἀριθμητικὴν ἢ ἄλλο τι· πρέπει ἀκόμη τὰ παιδιά νὰ αἰσθανθοῦν συμπάθειαν, στοργὴν διὰ τοὺς κατωτέρους τοὺτους ἀδελφούς μας· πρέπει νὰ νοιώσουν τὴν ἀνάγκην νὰ τὰ προστατεύουν, νὰ εὕρισκουν χαρὰν εἰς τὴν καλυτέραν γνώσιν των, νὰ μετέχουν τῆς ζωῆς των, ἀκόμη καὶ δεῖν τὸ κέντρον ἐνδιαφέροντος ἔξῃ ἐγκαταλειφθῇ ἀπὸ μακροῦ εἰς τὴν τάξιν. Ὅταν, μετὰ πολλοὺς μῆνας, ὁ διδάσκαλος δοκιμάσῃ τὴν βαθεῖαν ἱκανοποίησιν νὰ βλέπῃ τοὺς μαθητὰς του νὰ ἐξακολουθοῦν ἐνδιαφερόμενοι διὰ τὰ πτυχιὰ καὶ νὰ τὰ ἀγαποῦν, γνωρίζει ὅτι ὁ σκοπὸς αὐτοῦ ἐπετεύχθη. Δὲν ἔκαμε μόνον σχολικὴν ἐργασίαν ὁ διδάσκαλος αὐτός· ἐδημιούργησεν ἀνθρωπινὰς ἀξίας.

R. AUBERT - E. VIRET. L'École vivante par les centres d'intérêt.

ΕΥΑΓΓΕΛΟΥ ΚΑΡΚΑΝΗ, ΜΕΤΕΚΠΑΙΔΕΥΟΜΕΝΟΥ ΔΙΔΑΣΚΑΛΟΥ

ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ ΕΞΩΣΧΟΛΙΚΗΣ ΑΓΩΓΗΣ ΕΙΣ ΤΗΝ ΕΠΑΡΧΙΑΝ

Να μαθαίνουν εις τὰ παιδιά ἀπὸ νωρὶς πῶς ἐπὶ τὴν γῆν, πῶς τὸ κάτω-κάτω ἡ ζωὴ μας δλην ἐστὶν ἡ γῆ. Ἐν γῆ: στὸν τόπον μας, στὸ σπίτι μας, στὸν δρόμον—στὴν αξιοπρέπεια, στὴν ἐλευθερίαν καὶ στὴν περηφάνειάν του—τελευταία στὸν ἑαυτὸν μας. Καὶ πῶς ὅσο βαθύτερα αἰσθανόμαστε ἔτσι τὸ δεῖν καὶ μὲ τὴν ζωὴν, τόσο ὁ δεσμός γίνεται εὐτυχίας. (Ηλίας Βενέζης, Ἐφημερίς «Βῆμα» 7 12-54).

Α'

Ἡ ἐποχὴ τὴν ὁποίαν διερχόμεθα εἶναι ἐποχὴ κρίσεως. Τοιαύτης κρίσεως ἀποτέλεσμα εἶναι μία ἐπὶ ἀντιδικτικὴ εἰς θεμελίωσιν καὶ παράλογον εἰς ἀποτέλειαν. Ἐξ αὐτῆς τῆς καταστάσεως πιστεύεται ὅτι εἶναι δυνατόν νὰ ἐξέλθῃ ἡ ἀνθρωπότης καὶ ὁ πολιτισμός διὰ κοινωνικῶν μέτρων, ἅτινα πρέπει νὰ ληφθῶσι, ἀλλὰ κυρίως διὰ τῆς ὀρθῆς διαπαι-
δείξεως καὶ ἀναπτύξεως τῶν νέων.

Ἡλισταὶ ὅσοι ἐπιφανεῖς φιλόσοφοι καὶ παιδαγω-
γοὶ κατὰ καιροῦς ὑπεστήριξαν τὴν ἀποψιν, ὅτι, ἐὰν τὸ ἔργον τῆς αγωγῆς ἀσκεῖται ὀρθῶς, πρὸς ὀρθὴν σκοπὸν, ἐπὶ τῶν παιδῶν, τότε ἡ μέλλουσα νὰ προκύψῃ κοινωνία θὰ εἶναι θεμελιωμένη ἐπάνω εἰς ἡλικίαν, στερεὰ κοινωνικά θεμέλια. Οἱ αἰσιοδοξώτεροι ἐκ τούτων εἶπον:

Δώστε μας τὸ παιδί καὶ ἐντὸς χρονικοῦ διαστή-
ματος ἢ ἀλλάξωμεν τὴν μορφήν τῆς κοινωνίας. Ἡ αἰσιοδοξία αὕτη ἀποψις περὶ τῆς δυνάμεως τῆς αγωγῆς, πρέπει δικαιολογημένως ἀντιρρήσεις καὶ ἐρωτή-
ματα: α) Ποῖοι ἄραγε εἶναι οἱ παράγοντες, οἵτινες ἐπιδρῶσι εἰς τὴν καθ' ὅλου ἀνάπτυξιν καὶ ἐξέλιξιν τοῦ παιδός; β) Εἶναι μόνον τὸ σχολεῖν, τὸ ὁποῖον τεχνικῶς καὶ συστηματικῶς ἐπιδρᾷ ἐπὶ τὸν παῖδα, εἰς μόνον κυρίως τὰς νοητικὰς ἱκανότητας αὐτοῦ; γ) Ἡ αὐτὴ εἰς τοῦτο πρέπει νὰ προσθέσωμεν καὶ τὸ περιβάλλον, τὸ τε ἄψυχον καὶ ἑμψυχον, τὴν πύρξιν καὶ τὴν ὁποία κατακλύζει αὐτόν, ἐπιδρᾷ ἐπ' αὐτοῦ, ἀναπτύσσοντες τὸ ἦθος καὶ τὸν χαρακτήρα του, ἀνα-
πτύσσοντες τὴν προσωπικότητά του καὶ μὲ τὰς ἐκάστοτε παρεχόμενας εὐκαιρίας συντελεῖ ἀνά πᾶσαν σι-
τηράν καὶ εἰς αὐτὴν τὴν πνευματικὴν ἐξέλιξιν τοῦ παιδός.

Αὐτὰ καὶ ἄλλα ἐρωτήματα προβάλλονται ἐνώ-
πιον μας. Ὁ πεδαστός μας καθηγητὴς κ. Καλλιάν-
τα, κυρίως εἰς τὰς παραδόσεις του τονίζει, ὅτι σή-
μας ἐντὸς τῆς παιδαγωγικῆς, πρέπει νὰ ἰσχύσῃ καὶ ὁ ὁρὸς ἀνδραγωγικῆ, περιλαμβανομένων βέβαια καὶ τῶν κοινωνικῶν.

Καὶ πόσον ὀρθῶς ὁμιλεῖ. Ἡ κοινωνία ἀποτελεῖ
τὸ φυσικὸν ἔδαφος καὶ τὸ κλῆμα, ἐπὶ καὶ ἐντὸς τοῦ
ἑαυτοῦ τοῦ πρόσφοροῦ μας, οἱ παῖδες μας, γεννῶνται,
ἀναπτύσσονται, ζοῦν, διδάσκονται καὶ διδάσκουν,
ἀναπαύονται καὶ ὡς οἱ ἔτοιμοι νεοσσοὶ τῶν πτηνῶν
ἐκβαλόμενοι τὰ πτερὰ των εἰς τὸν ἐλεύθερον ἀέρα,
ἀναπτύσσονται καὶ οὕτω ἀναπτύσσονται τὰ πτερὰ τῆς
ἀντικειμένης ἀντικειμένης τοῦ συναισθηματικῆς, τῆς
ἐκείνης καὶ τῆς πράξεως, διὰ μίαν κοινωνίαν καὶ

ἐπιτυχὴ πτήσιν εἰς τὴν ἀτμόσφαιραν τῆς ζωῆς. Ἐ-
τοιμάζονται δι' ἐν ἐκτύλιγμα τῶν δυνάμεων των,
τῆς δημιουργικῆς των ἱκανότητος, διὰ μίαν ὠραιο-
τάτην καὶ ἐπιτυχὴ κατάρτησιν τοῦ μέλλοντος ἐν
μέσῳ τῶν ἀντιθέσεων καὶ δυσκολιῶν τῆς ζωῆς. Ὁ
ἄνθρωπος εἶναι σὰρξ ἐκ τῆς σαρκὸς τοῦ κοινωνικοῦ
ὀργανισμοῦ καὶ εἶναι ἀδύνατον νὰ νοηθῇ ἐκτὸς αὐ-
τοῦ. Ἐκ τῶν ἀνωτέρω καθίσταται φανερά ἡ σημα-
σία τοῦ περιβάλλοντος καὶ εἰδικῶς τοῦ κοινωνικοῦ,
εἰς τὸ ἔργον τῆς αγωγῆς. Οὐδεὶς παραγνωρίζει τὴν
σημασίαν τοῦ σχολείου. Ὅμως τοῦτο μόνον, ἐν τῇ
προσπαθείᾳ του νὰ ἐπιτύχῃ τὸν ὕψιστον προορισμὸν
του, θὰ ἀποτύχῃ, ἐὰν δὲν στρέψῃ τὴν προσοχήν του
καὶ δὲν ἐπηρεάσῃ πολυμερῶς τὴν κοινωνίαν.

Β'

Ἐπιθυμῶ εἰς τὴν παρούσαν μου ἐργασίαν ἐξ ἐνός
φωτεινοῦ παραδείγματος ἐξωσχολικῆς αγωγῆς, τῆς
ἀγροτολέσχης Ἀγίου Γεωργίου, νὰ ἐκθέσω συμπερά-
σματα καὶ κρίσεις ἀπὸ παιδαγωγικῆς ἀπόψεως, καθ'
ὅτι ἀπὸ κοινωνικῆς καὶ πολιτιστικῆς πλευρᾶς ἡ σχο-
λήθηθι ὁ ἐπαρχιακὸς καὶ Ἀθηναϊκὸς τύπος.

Ὁ Ἅγιος Γεώργιος εἶναι ἐν μικρὸν χωρίον εἰς
τὴν περιοχὴν τῆς Λαμίας. Εἶναι ἐν ἀπὸ τὰ πολλὰ
χωριά, ὅπως χαρακτηριστικῶς ὁ κ. Βενέζης λέγει:
«ἀπ' οὗ ξεκινᾷ ἡ πύξιν πολυτίμος οὐσία τοῦ ἔθνους».
Ἀπλώνεται εἰς τὴν ἀριστερὰν δὲχθην τοῦ Σπερχαιοῦ
πλησίον τοῦ Τυμψηστοῦ. Αἱ σκοτεινὰς πολεμικαὶ
συνθήκαι μίας δλοκλήρου δεκαετίας ἠνάγκασαν τὸν
πληθυσμὸν τοῦ χωρίου, ὅπως ἄλλωστε συνέβη εἰς
ὅλοκληρον τὴν Ἑλλάδα, νὰ διέλθῃ ἡμέρας ζόφου
καὶ τρώμων. Παντοῦ χαλάσματα καὶ καταστροφὰ.
Οἱ ἄνθρωποι, ἐρείπια σωματικὰ καὶ ψυχικά, εἶδον μὲ
τοὺς ὀφθαλμούς των νὰ καίωνται τὰ σπῆτια των, νὰ
φονεύωνται συγγενεῖς των καὶ νὰ λαμβάνουν χώραν
παντὸς εἶδους βίαιαι πράξεις. Καὶ οἱ παῖδες τῆς
γῆς, οἱ ἐφηβοὶ τῆς σήμερον, θύται καὶ θύματα μα-
ζί, εἶδον νὰ διαπράττωνται τὰ χεῖριστα τῶν ἐγκλη-
μάτων.

Τοιοιούτῳ ἔφθασαν νὰ βλέπωμεν τὰς
ἀστερεούτους, καθαρὰς καὶ αὐθορμήτους πηγὰς τοῦ
ἐθνικοῦ μας αἵματος τὰ θολοῦνται, οἵτινες πηγὰι
ἀνανεώνουν καὶ τροφοδοτοῦν τὸν ὑπόλοιπον ἐθνικόν
μας ὀργανισμόν. Συνθήκαι διαβιώσεως κατώτεραι.
Ἐγκατάλειψις παντοῦ. Μόνον ὁ ἀφανὴς ἥρωας, ὁ
Ἕλλην διδάσκαλος, στέκει πλησίον τοῦ χωρικοῦ εἰς
τὰς ἀπομεμακρυσμένας αὐτὰς περιοχάς, διὰ νὰ τὸν
ὀδηγήσῃ καὶ νὰ τὸν ἐνθαρρύνῃ εἰς τὴν ζωὴν. Ἡ παι-
δικὴ ψυχὴ, ὅταν εὐρίσκειται ἐκτὸς τῆς ὀγιοῦς ἀτμο-
σφαίρας τοῦ σχολείου, ἀναβαπτίζεται εἰς τὴν κοινω-
νικὴν πραγματικότητα καὶ παραδέρνει εἰς τὴν σύγ-
χρονον ἀμφιβολίαν.

Ποῖος θὰ μεριμνήσῃ διὰ τὴν διόρθωσιν τοῦ κα-
κοῦ; Ἰδοὺ τί συνέβη εἰς τὸν Ἅγιον Γεώργιον: Αἱ
μαθήται τοῦ Ἀμερικανοῦ Κολλεγίου Ἀθηνῶν,
προσβλέποντες, ἀπεφάσισαν νὰ υἱοθετήσουν ἐν χωρίον
τῆς ὑπαίχρου, νὰ δημιουργήσουν μίαν ἀγροτολέσχην

καί νά μεριμνήσουν: α) Διά τοῦ καταλλήλου προσωπικοῦ νά ἀνεβάσουν τὸ πολιτιστικὸν ἐπίπεδον τοῦ λαοῦ διὰ τῶν κάτωθι μέσων: 1) Δι' εἰδικῶν εκπαιδευτικῶν προσωπικῶν. 2) Δι' ἀγαλῶν τῶν ἐπιστημῶν τῆς περὶ τοῦ. 3) Δι' ἀγαλῶν τῆς θεωρητικῆς καὶ πρακτικῆς ἐκπαίδευστος εἰς τὴν γεωπονίαν τῶν νέων ὑπὸ εἰδικῶν γεωπόνων, β) διὰ ὑγιεινὴν ἀντίληψιν καὶ πρόνοιαν, γ) διὰ ψυχαγωγίαν καὶ ἀνάπτυξιν τοῦ κοινωνικοῦ συναισθήματος τῶν πολιτῶν, δ) διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς οἰκιακῆς οἰκονομίας.

Πρὸς ἐπίτευξιν τοῦτου, δι' ἐράνου καὶ δι' ἐρωτῶν συνεκέντρωσαν τὸ ἀπαιτούμενον χρηματικὸν ποσὸν καὶ χάρις εἰς τὴν γενναίαν καὶ ἀποτελεσματικὴν βοήθειαν τῶν κατοίκων συντελεῖται τὸ θαῦμα. Ἐκτίσθη ἐν ὠραϊστάτον κτίριον τῆς Ἀγροτολέσχης ἐκ τριῶν αἰθουσῶν. Εἰς τὴν μίαν ἐξ αὐτῶν ἐτοποθετήθησαν ἀρχαῖοι χειροκίνητοι, τελευταίου τύπου, διὰ τῶν ὁποίων κατασκευάζονται ὑφάσματα ἐφ' ἅμυλα τῶν τοῦ ἐμπορίου. Ἡ ἐπομένη αἴθουσα εἶναι ἡ τῶν συγκεντρώσεων καὶ τῆς βιβλιοθήκης. Ὑπάρχουν ἀφθονα παιγνίδια, διὰ παιδῶν ὄλων τῶν ἡλικιῶν, ὡς καὶ δι' ἐφήδους καὶ ἐνηλίκους. Πλεονεκτήματα βιβλιοθήκης, προσηρμοσμένη εἰς τὰς ἀνάγκας τῆς περιοχῆς. Ἐν τῇ αἰθούσῃ φανερῶνται τὸν οἰκογενειακὸν χαρακτῆρα τῶν συγκεντρώσεων. Ἐν ῥαδιόφωνον καὶ ἐν ἀκοντιστῶν. Εἰς τὴν τρίτην αἴθουσαν εἶναι τὸ ἐργαστήριον. Ὑπάρχει συλλογὴ ἐργαλείων ξυλουργοῦ, κτίστου, ἐλατοχρωματιστοῦ, γεωργοῦ καὶ πρόχειρον φαρμακεῖον. Τὸ ἐξομαζίατον πρόγραμμα συνήθως περιλαμβάνει:

1) Διαλέξεις με θέματα γενικοῦ ἐνδιαφέροντος (κοινωνικά — ὁρησκευτικά — Φιλολογικά — Ἱστορικά — Ὑγιεινὴ κλπ.).

2) Διαλέξεις πρὸς τὰς νέας οἰκοκυρικῆς φύσεως (Μαγειρικὴ, Βρεφονομία κλπ.).

3) Ἐργασία καὶ διδασκαλία διὰ τῶν ἀρχαίων.

4) Διδασκαλία Ἀγγλικῆς γλώσσης.

5) Ἱατρικαὶ γνώσεις. Διαλέξεις διδόμεναι ὑπὸ ἱατροῦ.

6) Μαθήματα κοπτικῆς — ραπτικῆς.

7) Διαλέξεις γεωπονικῆς, ὑπὸ γεωπόνου.

8) Διαιτηρίσις τροφίμων ὑπὸ εἰδικῆς Ἀμερικανίδος.

9) Ψυχαγωγία. Ἐκδρομαί.

Τὸ Ἀμερικανικὸν Κολλέγιον Ἀθηνῶν ἀπέστειλε μίαν κοινωνικὴν λειτουργὴν ὡς διευθύντριαν τῆς Ἀγροτολέσχης. Προσεκάλεσε δὲ μίαν Δανίδα διδασκάλισσαν εἰδικὴν νὰ συμβάλῃ εἰς τὴν ἐπιτυχίαν τῆς προσπάθειας.

Ἡ πρώτη διευθύντρια, ἀπόφοιτος τοῦ Κολλεγίου Ἀθηνῶν, ἀρίστη εἰς τὸ χωρίον. Διεπίστωσε τὴν κατάστασιν. Ἐπένεσε τὸ δρᾶμα τῶν κατοίκων, ἔγινε τοῦτο καὶ δικό της δρᾶμα. Ἡ μεγάλη ψυχὴ τῆς ἐνεθάρρυνε τὸν Πρωτοκόστον πόνον καὶ τὴν θέλησιν τοῦ μεγάλου ἐκείνου ἀνδρὸς νὰ ἐπιτύχῃ μετὰ κάθε τρόπον τὴν πραγματοποίησιν τῶν σκοπῶν του. Ἐπλησίασε τὴν παιδικὴν ἡλικίαν, τὴν ἐνεθάρρυνε καὶ ἐπέτυχε τὴν ἀγάπην τῆς. Ἐπλησίασε τοὺς πνευματικὸν καὶ ἀκαθάρτους ἀνδρῶν καὶ ἀπέκλεισε τὴν ἐμπειρίαν τῶν καὶ τὴν ὑποστήριξιν τῶν συνεισφέρουσιν, συνεργάστη, ἐδίδου καὶ ἐδίδου, ἀπὸ τῶν ἐνηλίκων.

καὶ ἐπέσπασε τὸν θαυμασμόν των. Ἡ ἀτμόσφαιρα ἀρχίζει νὰ καθαρίζῃ. Ἡ Ἀγροτολέσχη καθίσταται τὸ κέντρον, εἰς τὸ ὁποῖον μικροὶ καὶ μεγάλοι συγκεντρώνονται. Εἶναι τὸ πολιτιστικὸν ἐντενκτήριον ὅλου τοῦ πληθυσμοῦ, εἰς τὸ ὁποῖον λαμβάνει χώραν διδασκαλία, ἐργασία καὶ ψυχαγωγία ἐντὸς εὐχαρίστου οἰκογενειακῆς ἀτμόσφαιρας.

Τὸ καφενεῖον μετὰ τὴν ἐπιβίβονον ροπήν τῶν κατοίκων πρὸς τὸ ἀλκοὸλ καὶ τὴν χαρτοπαιξίαν, ἀνευ προτροπῆς τινος, ἐγκαταλείπεται.

Καὶ ἔταν ἡ πρώτη αὐτὴ ἀξία Διευθύντρια τῆς Ἀγροτολέσχης, λόγῳ μετοικήσεως τῆς οἰκογενείας τῆς, ἀφῆκε νὰ συνεχίσουν ἄλλαι ἐξ ἰσοῦ ἱκαναὶ τὸ ὠραϊστάτον καὶ ἀνθρωπινώτατον τοῦτο ἔργον, ὡς ἔλεγεν ἡ ἰδία εἰς μίαν σεμνὴν ἀποχαιρετιστήριον ἐρωτήν, ἔλαβον χώραν ἐκδηλώσεις συγκινητικώταται μεταξὺ τῶν κατοίκων καὶ τῆς ἀναχωροῦσης διευθύντριας.

Γ'

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω συμπεραίνομεν:

1. Οἱ διδάσκαλοι, σχεδὸν μόνοι ἀντιπρόσωποι τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῆς ἐπιστήμης εἰς τὴν ἐπαρχίαν, ἰδίως εἰς τὸ ἀπομακρυσμένον χωρίον, ἐρχόμενοι καθημερινῶς εἰς ἐπαφήν, ἀφ' ἑνὸς μὲν μετὰ τὰς ἐκατοντάδας χιλιάδας τῶν ἀγροτοπαίδων, ἀφ' ἑτέρου δὲ μετὰ τοὺς ἐκμεταλλευομένους τὰς πηγὰς τοῦ ἀγροτικοῦ μας πλούτου, ἔχουν ὑποχρέωσιν νὰ συμβάλλουν, παντὶ τρόπῳ, εἰς τὴν ἀνοδὸν τῆς στάθμης τοῦ πολιτισμοῦ τοῦ λαοῦ.

2. Οἱ χωρικοὶ δὲν κατακτῶνται διὰ λόγων, ἀλλὰ δι' ἔργων. Εἰς ὅλους τοὺς συνοικισμοὺς, μέχρι τοῦ τελευταίου χωρίου, πρέπει νὰ δημιουργηθῇ Ἀγροτολέσχη μετὰ καθαρῶς ἐκπαιδευτικόν, ἐπιμορφωτικόν σκοπὸν. Ἐκτὸς αὐτῆς πρέπει νὰ κυλᾷ μία ζωὴ ὑποδειγματικὴ ἐπὶ γραπτῶν καὶ ἀγράφων κανονισμῶν ἀπλῶν καὶ λογικῶν, ὅπου οἱ χωρικοὶ καὶ κυρίως ἡ ἡλικία τοῦ ἐνθουσιασμοῦ καὶ τῆς ἀναζητήσεως κατευθυντήριον γραμμὴν εἰς τὴν ζωὴν, ἡ ἐφηβική, θὰ ἀμύλλωνται εἰς πράξεις ἠθικὰς καὶ εἰς δημιουργικὴν ἐργασίαν. Ἡ ἑλλείψις μέσων δὲν πρέπει νὰ μὴ ἀπελπίσῃ. Ὅταν ὑπάρχῃ θέλησις, ὑπάρχει καὶ ἀνευρίσκεται τὸ πᾶν.

3. Τοιοῦτοτρόπως ἡ Ἀγροτολέσχη θὰ καταστῇ τὸ σημεῖον τῆς πνευματικῆς ἐπαφῆς σχολείου καὶ οἰκογενείας ἢ καλύτερον τοῦ κοινωνικοῦ περιβάλλοντος. Καὶ ἐφ' ὅσον οἱ σκοποὶ τῆς Ἀγροτολέσχης ἀναγνωρισθῶν ἐκατέρωθεν ὡς ὀρθοί, σχολεῖον καὶ οἰκογένεια θὰ ἐπιδιδῶσιν τὴν πραγματοποίησιν τῶν

Διευθύνσεις συμφώνως τῷ ἀριθμῷ 681
τοῦ Α. Ν. 1092/1938:

Ἐκδότης: Διδ. Ὁμοσπονδία Ἑλλάδος
Πρόεδρος: ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΜΕΛΙΣΣΗΝΟΣ
Κατοικία: Ἀγρῶν 18 (Φιλοπάπου)

Διευθυντὴς Τυπογραφείου:

ΣΟΦΙΑ Κ. ΠΑΠΑΔΟΓΙΑΝΝΗ
Κατοικία: Ὁδὸς Ἀγρῶν 41 — Ἀθῆναι

ΠΑΝ. ΠΑΡΑΣΚΕΥΟΠΟΥΛΟΥ, Δημίου Τζιβα—Μαντινείας

ΠΩΣ ΕΡΓΑΖΟΜΑΙ ΕΙΣ ΤΟ ΜΟΝΟΤΑΞΙΟΝ ΣΧΟΛΕΙΟΝ. ΠΟΙΑΣ ΔΥΣΚΟΛΙΑΣ ΣΥΝΑΝΤΩ ΚΑΙ ΠΩΣ ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΖΩ ΤΑΥΤΑΣ

Το θέμα Μονοτάξιον Σχολειον και λει-
τα αὐτοῦ, ὀλίγοι ἀσφαλῶς τῶν ἐκπαιδευ-
τας ἔχουν ἀσχοληθῇ καὶ τοῦτο, διότι
καὶ δυστυχῶς εἰς ὅλους μας ἡ ἀντίληψις
τοῦ μονοτάξιου σχολείου εἶναι σχολεῖον
καὶ ἀνεπάρκειας ἐργασίας καὶ σχολεῖον ἔνθα
καταποιοῦνται οἱ διδάσκαλοι.

Ὁ ἄσκομά μου πείρα, ὡς ὑπηρετοῦντος κατὰ
τὸ πρῶτον εἰς μονοτάξιον-σχολεῖον, μοῦ δίδει
τὸ πρῶτον μὲ τὰς ἀσθενεῖς μου δυνάμεις
ἀποκλινθῶ ἐπὶ τοῦ θέματος, τὸ ὁποῖον ὁ Σε-
βαστὸς μας Ἐπιθεωρητὴς κ. Κιτίνος μᾶς ἀνέ-
θεσε νὰ διαπραγματευθῶμεν καὶ ἔτσι ν' ἀνα-
καταρτίσωμεν εἰς τὴν μνήμην μας καὶ τὰ πορί-
σματά τῆς ἐπιστήμης καὶ τὰ διδάγματα τῆς
πείρας ἐπὶ τῆς καθ' ὅλου ἐργασίας μας ἐν τῷ
μονοτάξιῳ καὶ τὸ δυνατόν τῆς βελτιώσεως
ταύτης.

Νὰ μὴ κουράσω δὲ ὑμᾶς, ἀγαπητοί μου
συμμαθηταί, δὲν κρίνω ἄσκοπον νὰ σᾶς ἐκθέσω
τελειωτικῶς μὲ τί ἡ παροῦσα εἰσήγησις θὰ σᾶς
ἀποσβολήσῃ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'

ΠΩΣ ΕΡΓΑΖΟΜΑΙ

ΕΙΣ ΤΟ ΜΟΝΟΤΑΞΙΟΝ ΣΧΟΛΕΙΟΝ

α) Ποῖαι ἀρχαὶ κυριαρχοῦν ἐπ' ἐμὲ διὰ τὴν
ὁμαλὴν λειτουργίαν τοῦ Σχολείου.

β) Ἀτομικὴ προετοιμασία διὰ τὴν ἐν γένει
Σ. Σπουδῶν.

γ) Ἀποκρίσεις ἀσχολίας τῶν μαθητῶν.

δ) Ἀποκρίσεις κατ' οἶκον ἀσχολίας τῶν μαθητῶν.

ε) Ὁδηγητικὴ — Μέσα Παιδονομίας — Μέσα
ἀποσβολῆς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'

ΠΟΙΑΣ ΔΥΣΚΟΛΙΑΣ ΣΥΝΑΝΤΩ

ΚΑΙ ΠΩΣ ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΖΩ ΤΑΥΤΑΣ

α) Ὁ σχολικὸς κῆπος.

β) Βιβλιοθήκη.

γ) Ἐγχειρίδια.

δ) Χειροτεχνικαὶ ἐργασίαι.

ε) Γυμναστική — Παιδιαὶ — ἔκδρομαί — ἑορταί.

στ) Ἀποδοίξεις — Μαθ. Κοινότης.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'

ΠΩΣ ΕΥΝΟΙΑΚΟΙ ΒΕΛΤΙΩΝΟΝΤΕΣ ΤΗΝ

ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑΝ ΤΟΥ ΜΟΝΟΤΑΞΙΟΥ ΣΧΟΛΕΙΟΥ

α) Μεταρρυθμίσεις ἀπαραίτητοι ἐπὶ τοῦ ἀνα-
ταρταμένου προγράμματος.

β) Ἐρωτήσεις τῆς πρωΐνης ἐργασίας 8—1.

γ) Ἐρωτήσεις καταλλήλου προσωπικοῦ.

δ) Ἀνταλλαγὴ διὰ Ν. Διατάγματος τῶν ἐκτός

τῆς ἀρμοδιότητος τοῦ Σχολείου προσθέτων ἐρ-
γασίων.

ε) Ἐπιμόρφωσις τοῦ προσωπικοῦ, ψυχαγω-
γία κατὰ περιόδους ἐν τῇ ἔδρᾳ τοῦ Ἐπιθεω-
ρητοῦ.

στ) Διδάσκαλος ἢ διδασκάλισσα εἶναι κα-
τάλληλοι διὰ τὴν λειτουργίαν τοῦ Μονοτάξιου ;

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'

ΠΩΣ ΕΡΓΑΖΟΜΑΙ

ΕΙΣ ΤΟ ΜΟΝΟΤΑΞΙΟΝ ΣΧΟΛΕΙΟΝ

α) Ποῖαι ἀρχαὶ κυριαρχοῦν ἐπ' ἐμὲ
διὰ τὴν ὁμαλὴν λειτουργίαν τοῦ Σχολείου.

Ἡ πείρα μᾶς ἐδίδασκε πολλὰ καὶ μάλιστα
τοῦτο :

Ἡ ἄσκαπος σπατάλη τοῦ χρόνου, ποῦ εἶναι
πολύτιμος εἰς τὸ Μονοτάξιον, εἶναι ζημία ἀνε-
πανόρθωτος.

Ὁ χρόνος παρέρχεται ἀνεπιστρεπτὴ καὶ
διὰ τοῦτο ὁ διδάσκαλος τοῦ Μονοτάξιου, ἀμ-
σημάνῃ ὁ κώδων τῆς πρωΐνης ἐνάρξεως τῶν
μαθημάτων, χωρὶς φλυαρίας μαθητῶν ἢ καὶ δι-
δασκάλου μὲ μαθητὰς, ἐλέγχει ὁ ἴδιος ἢ διὰ
τῶν ἐπιμελητῶν τὴν τάξιν, καθαριότητα τῶν
μαθητῶν, εἰσέρχεται εἰς τὴν αἴθουσαν καὶ
σύμφωνα μὲ τὴν ὁργάνωσιν ποῦ ἔχει καθιερώ-
σει διὰ τὴν τακτικὴν, ὁμαλὴν, εὐρυθμον ἐργα-
σίαν ὅλων τῶν τάξεων καὶ μετὰ τὴν πρωΐνην
προσευχὴν ἀρχίζει τὴν ἐργασίαν : ἀποφυγὴ
ἀσκόπων ἐρωτήσεων, ἀποφυγὴ κάθε ἀταξίας
ποῦ δυσχεραίνει τὴν ὁμαλὴν λειτουργίαν. Ἐπί-
σης πρέπει αἱ σωματικαὶ καὶ πνευματικαὶ τοῦ
διδασκάλου δυνάμεις νὰ καταναλίσκωνται ἐν
μέτρῳ καὶ νὰ ὑπάρχῃ ἰσορροπία εἰς τὴν καθη-
μερινὴν ἐργασίαν. Δὲν πρέπει μίαν ἑβδομάδα
νὰ κουρασθῇ ὑπερβολικὰ ἐργαζόμενος, διότι
κατ' ἀνάγκην τὴν ἐπομένην θὰ ἐπέλθῃ ὁ κά-
ματος καὶ τὸ ἀποτέλεσμα θὰ εἶναι ὀχληρόν,
καὶ οἱ μαθηταὶ θὰ ἀδικηθοῦν καὶ ἡ ὁμαλὴ λει-
τουργία θὰ χαλαρωθῇ εἰς βάρος τῆς γενικῆς
ἐργασίας. Δύο ἀρχαὶ πρέπει νὰ κυριαρχοῦν εἰς
ἡμᾶς ποῦ ὑπηρετοῦμεν τὸ σχολεῖον αὐτὸ τῆς
ὑπομονῆς καὶ ἐν εἴδει ἐπιγραμμάτων ἀνηρτη-
μένων εἰς περίοπτον θέσιν τοῦ Γραφείου
ν' ἀνακαλῶνται καθημερινῶς εἰς τὴν μνήμην
μας. « Διδάσκαλε, φείδου χρόνου »
καὶ « φείδου τῶν δυνάμεών σου » :

β) Ἡ ἀτομικὴ προετοιμασία

διὰ τὴν ἐν γένει σχολικὴν ἐργασίαν.

Ἐκεῖνο ποῦ εἶναι πολὺ σοβαρὸν καὶ διὰ
τὴν ὁμαλὴν λειτουργίαν καὶ διὰ τὴν αξιοπρεπῆ
ἐμφάνισιν τοῦ διδασκάλου πρὸ τῶν μαθητῶν
πασῶν τῶν τάξεων, εἶναι ἡ προπαρασκευὴ τοῦ
διδασκάλου δι' ὅλην τὴν ἡμέραν.

Ὁ Διδάσκαλος τοῦ Μονοταξίου σχολείου ἐκτός τοῦ ὅτι πρέπει νὰ εἶναι δεξιότηνης, καθοδηγῶν τοὺς μαθητάς, ὡς κατάλληλος χειριστής, πρέπει νὰ εἶναι παρσκευασμένος, πάνοπλος τοῦτέστι δι' ὅ,τι θὰ τοῦ παρουσιασθῇ εἰς τὴν Σχολ. Ἔργασίαν. Διὰ τοῦτο πρέπει νὰ μελετᾷ τὴν ὕλην καὶ νὰ εἶναι κάτοχος αὐτῆς, ἀλλὰ καὶ νὰ προσπαθῇ νὰ ἐπιμορφῶνται δθημέραι, διότι εἰς τὴν μικρὰν κοινωνίαν ποῦ εὐρίσκεται, μακρὰν τῶν ρευμάτων τῆς ἐπιδράσεως τῶν μεγάλων κέντρων, εἶναι κίνδυνος νὰ μείνῃ πίσω, μακρὰν, ἄμοιρος πάσης βελτιώσεως τῶν ὄρων τῆς ζωῆς. Ἡ προετοιμασία τοῦ διὰ τὴν σχολικὴν ἐργασίαν, ἡ προμήθεια τῶν ἀναγκασιούτων ἐποπτικῶν μέσων, ἡ ἐγκυκλοπαιδικὴ αὐτοῦ μόρφωσις θὰ εἶναι εὐνοϊκοὶ ὅροι καὶ τὴν ψυχὴν τῶν μαθητῶν νὰ κατακτήσῃ καὶ τῆς μικρᾶς κοινωνίας νὰ ἐπιβληθῇ, καὶ καρποὺς ἐκτιμήσεως, σεβασμοῦ καὶ ἀγάπης νὰ δρέψῃ παρ' ὄλων τῶν κατοικοῦντων ἐν τῷ μικρῷ περιβάλλοντι, ἀλλὰ καὶ θ' ἀποφεύγῃ ἀσφαλῶς τὴν προχειρολογίαν, θ' ἀποφεύγῃ νὰ βλέπῃ τοὺς μαθητάς μειδιώντας εἰς βᾶρος τοῦ, θ' ἀποφεύγῃ νὰ ἐκνευρίζεται, διότι οἱ πονηροὶ καὶ ἐνοχλητικοὶ μαθηταὶ πάντοτε θὰ μᾶς ἐρεθίζουν ὁσάκις μᾶς βλέπουν ἀνετοίμους.

γ) Αἱ σιωπηραὶ ἀσχολίαι τῶν μαθητῶν.

Εἰς τὰ μονοτάξια πρὸ παντός, ἀλλὰ καὶ τὰ διτάξια καὶ τριτάξια, εἶναι ἀδύνατον πάντες οἱ μαθηταὶ ὅλας τὰς ὥρας νὰ ἐργάζωνται ἀπ' εὐθείας μετὰ τοῦ διδασκάλου. Ἀπαραίτητος ὅρος διὰ τὴν ὁμαλὴν λειτουργίαν τοῦτου εἶναι ἡ ὀρθὴ ἐκλογὴ τῶν σιωπηρῶν ἐνασχολήσεων, αἱ ὁποῖαι θὰ δοθοῦν εἰς τὰς μὴ ἐργαζομένας τάξεις μετὰ τοῦ διδασκάλου.

Ἀπὸ τὰς σιωπηρὰς ταύτας ἐργασίας, καλῶς ρυθμιζόμενας, ἐξαρτᾶται ὅχι μόνον ἡ χρησιμοποίησις τοῦ ἡμίσεος χρόνου, ὁ ὁποῖος διαφορετικὰ θὰ ἔχανετο ματαίως, ἀλλὰ καὶ γενικὰ ἡ ὅλη προκοπὴ τοῦ Σχολείου.

Εἶναι γνωστὸν ὅτι αἱ τάξεις, αἱ ὁποῖαι δὲν ἐργάζονται, δημιουργοῦν θόρυβον, ὁ ὁποῖος ἀναγκάζει τὸν διδασκάλον νὰ διακόπῃ τὴν ἐργασίαν τοῦ, νὰ φωνάζῃ, νὰ ἐπιπλήτῃ, νὰ τιμωρῇ.

Τὸ Μονοτάξιον σχολεῖον ἰδιαιτέρως παραβάλλω πρὸς ὥρολόγιον, τοῦ ὁποῖου τὰ μηχανήματα πρέπει νὰ εὐρίσκονται εἰς κανονικὴν κίνησιν, ἵνα τὸ ὥρολόγιον μὴ καθυστερῇ, μηδὲ νὰ προτρέχῃ, μηδὲ νὰ ἔχῃ διαλείψεις. Καθὼς δὲ ὁ ὥρολογιοποιὸς πρέπει νὰ εἶναι δεινὸς χειριστὴς τῆς τέχνης τοῦ καὶ γνώστης τῆς χρησιμότητος καὶ τοῦ μικροτάτου μηχανήματος τοῦ ὥρολόγιου ἔτσι καὶ ὁ διδασκαλὸς τοῦ Μονοταξίου, ἀλλὰ καὶ παντὸς σχολείου, πρέπει νὰ εἶναι βαθὺς γνώστης τοῦ ἐπαγγέλματός του, καὶ γνώστης τῆς ἀξίας καὶ τῶν ἀγαθῶν αποτελεσμάτων τῶν σιωπηρῶν ἐνασχολήσεων, αἱ ὁποῖαι θὰ δοθοῦν εἰς τὰς τάξεις μὴ ἐργαζόμενας ἀμέσως μετ' αὐτοῦ, ἵνα ἡ ὅλη τοῦ διδασκαλίου ἀποβῇ καρποφόρος. Παρὰ τὴν ἀξίαν τῶν σιωπηρῶν ἐνασχολήσεων, πολλοὶ δὲν ἀπέ-

δωσαν εἰς ταύτας τὴν προσήκουσαν σημασίαν καὶ θεωροῦσιν ὡς σκοπὸν τούτων ἀπλῆν ἐνασχολήσιν διὰ νὰ μὴ θορυβώσιν αἱ τάξεις.

Σκοπὸς τῶν σιωπηρῶν ἐργασιῶν εἶναι ἡ διὰ τῆς αὐτενεργοῦ ἐργασίας ἐμπέδωσις καὶ ἐφαρμογὴ τοῦ διδαχθέντος καὶ ἡ προετοιμασία πρὸς εὐχερῇ κατανόησιν τοῦ μέλλοντος νὰ διδαχθῇ νέου.

Αἱ σιωπηραὶ ἐργασίαι δίδονται σὲ ὅλα τὰ μαθήματα, καὶ ὅχι μόνον στὴν γραφὴν καὶ ἀριθμητικὴν.

Εἶδη σιωπηρῶν ἐνασχολήσεων: Ἰ' γραφαὶ — καὶ μὴ γραφαὶ. Γραφαὶ εἶναι ἡ ἀντιγραφὴ διδαχθείσης ὕλης, ἡ διόρθωσις προτάσεων, ἡ ἰχνογραφία, ἡ καλλιγραφία, ἡ γραπτὴ ἀριθμητικὴ κλπ.

Αἱ μὴ γραφαὶ εἶναι ἡ σιωπηρὰ ἀνάγνωσις ἀναγνωστικῶν τεμαχίων, διηγήσεων, ἀνάγνωσις χαρτῶν, Εὐαγγελίου, ἡ προσεκτικὴ ἐξέτασις εἰκόνων κλπ.

Αἱ γραφαὶ ἐξελέγχονται: Αἱ μὴ γραφαὶ δυσκόλως ἐξελέγχονται, πολλάκις ἀδικοῦν, ὡς τοὺς ἀκουστικούς τύπους.

Σιωπηρῶς ἀσχολοῦνται καὶ οἱ μαθηταὶ ὁσάκις ἀκροῶνται κατώτερα τμήματα ἀνώτερα ἢ καὶ τανάπαλιν. Δὲν εἶναι καιρὸς βέβαια ν' ἀσχοληθῶμεν μὲ τὰς σιωπηρὰς ἐργασίας, ἀλλὰ ἐκεῖνο ποῦ θὰ προσέχωμεν εἶναι τὸ ἑξῆς: Νὰ ἀποφεύγωμεν συνήθως τὰς αὐτὰς ἀσχολίας προξενούσας τὴν ἀνίαν, νὰ φροντίζωμεν δι' αὐτῶν νὰ γεννᾶται τὸ διαφέρον, ἡ ἀμιλλα, νὰ προκαλοῦν αὐτενέργειαν εἰς τὴν σκέψιν, αὐτενέργειαν εἰς τὴν γνῶσιν καὶ δημιουργικότητα καὶ ὁ μαθητὴς νὰ φαίνεται ἱκανοποιημένος καὶ νὰ μᾶς παρουσιάσῃ κάτι τὸ δικό του, διὰ τὸ ὁποῖον ἀσφαλῶς θὰ χαίρεται καὶ μετὰ ζήλου θὰ ἐργάζεται.

δ) Αἱ κατ' οἶκον ἀσχολίαι.

Ἐνα πολὺ σπουδαῖον συμπλήρωμα τῆς Σχολ. ἐργασίας τοῦ μονοταξίου Σχολείου εἶναι αἱ ἀτομικαὶ κατ' οἶκον ἀσχολίαι. Αἱ γνῶμαι διψοστανται περὶ τῆς χρησιμότητος αὐτῶν: ἐκεῖνο ποῦ γνωρίζομεν ἐκ πείρας εἶναι ὅτι τὰ παιδιὰ τῶν γεωργικῶν περιοχῶν καὶ ἐργατικῶν τοιούτων, ποῦ ἀσχολοῦνται ἀπὸ τοὺς γονεῖς εἰς βιοτικὰς ἀνάγκας καὶ ἐργασίας, καλὸν εἶναι νὰ περιορίζωνται εἰς τὸ ἐλάχιστον εἰς αὐτὰ αἱ κατ' οἶκον ἀσχολίαι. Οἱ γονεῖς δὲν πρέπει ν' ἀναμιγνύωνται εἰς τὸν ἔλεγχον αὐτῶν εἰ μὴ μόνον εἰς τὴν βοήθειαν πρὸς παραγωγὴν καὶ προαγωγὴν τῆς ἐργασίας τῶν τέκνων τῶν, διότι δὲν γνωρίζουν πολλάκις τί ζητεῖ τὸ σχολεῖον καὶ προβάλλουν προσκόμματα. Αἱ μεγάλαι τάξεις ὅλαι πρέπει ν' ἀσχολοῦνται κατ' οἶκον μὲ ἀναπλαστικὸν περιεχόμενον ἐργασίας, μὲ ἀντιγραφὴν, μὲ λύσιν προβλημάτων, μὲ ἐξαγωγὴν, περιλήψεων, μὲ συλλογὴν λογοτεχνικῶν προτάσεων καὶ λέξεων κ.τ.δ.

Τὴν δημιουργικὴν ἐργασίαν, ἡ ὁποία ἀνατίθεται εἰς μαθητάς, τὴν ἀγαποῦν οἱ μαθηταὶ, θέλουν μετὰ περισσοτέρου ζήλου νὰ ἐργασθῶσιν, ἀρκεῖ νὰ εἶναι βέβαιοι πῶς ὁ διδασκαλὸς

να σχηματίσῃ τὴν ἐντύπωσιν ὅτι τὸ προϊόν τῆς ἐργασίας εἶναι ἰδική των ἐπινόησις.

Εἶναι ἀξιοσημείωτον ὅτι πολλάκις εὐρέθηκα εἰς τὴν εὐχάριστον θέσιν, μαθηταὶ τῆς Δευτέρας τάξεως τὸ Β' ἑξάμηνον νὰ ζητοῦν ἐργασίαν κατ' οἶκον, λύσιν ἀριθμητικῶν προβλημάτων, περιγραφὴν ὠρισμένης σκηνῆς τῆς Σχολικῆς ζωῆς, γραφὴν ἐκθέσεως. Ἐπίσης εὐρέθηκα ὅτι ἀντεγκλήσεων μεγάλων μαθητῶν διὰ τὸ ποσοστὴν τὴν δυσκολίαν τῶν κατ' οἶκον ἀσχολιῶν, οἱ ὅτινες ἐπέμεναν εἰς δυσκολωτέραν καὶ δημιουργικωτέραν.

Τὰς κατ' οἶκον ἐργασίας πρέπει καθημερινὰ νὰ ἐλέγχωμεν τόσον τὰς ὑποχρεωτικὰς ὡς καὶ τὰς προαιρετικὰς, ἵνα οἱ μαθηταὶ συνηθίσουν νὰ ἐργάζωνται καὶ δοκιμάζουν τὸ εὐχρηστον συναίσθημα τῆς ἐπιτυχίας. Εἶναι εὐλόγητον ὅτι πρέπει ν' ἀποφεύγωμεν ὑπὲρ τὸ μέτρον τῶν δυνάμεων τῶν ἐργασίας, πρέπει δὲ νὰ προσπαθῶμεν νὰ γίνωνται καὶ οἱ μαθηταὶ οὖν τὸ χρόνον κάτοχοι τῆς τεχνικῆς τῆς ἐργασίας, ἵνα ἁπλῶς τὸ ἀντίθετον ἀντιβαίνει εἰς τοὺς νόμους τῆς λογικῆς νὰ ζητῶμεν καὶ ν' ἀναθέτωμεν ἐκτελεσθῶν ἔργων, ὅταν τὸν τρόπον καὶ τὴν ποσότητα τοῦ ἐργάζεσθαι ἀγνοῇ ὁ μαθητής. Ἡκοίσα συνάδελφον νὰ ὁμιλῇ ὅτι «τοὺς ἔχω λυσιπάρους στίς ἀσκήσεις, στὸ γράψιμο...». Μὲ αὐτὸ καθεὶ τι ἄλλο ἀπὸ τὸν ἐπιδιωκόμενον σκοπὸν τοῦ σχολείου ἐπιδιώκει ὁ συν. Ἀποστροφὴν πορὶ τὴν ἐργασίαν τὴν ὁποίαν θεωρεῖ ἀγγασίαν ὁ μαθητής καὶ ἀποξένωσιν τοῦ σκοποῦ τοῦ ὅτιον ἐπιδιώκειν αἱ κατ' οἶκον ἀσχολίαι.

ε) Ὁδηγητικὴ—Μέσα παιδονομίας.

Μέσα κυρίως ἀγωγῆς.

Τὸ μεγαλύτερον βάρος ἐπὶ τοῦ ὁποίου στηρίζομεν τὸ ἔργον τοῦ σχολείου καὶ τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ σκοποῦ τῆς ἀγωγῆς εἶναι εἰς τὰ μέσα τοῦ ἐφαρμόζονται διὰ τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ σκοποῦ τῆς ἀγωγῆς διὰ τῶν μέσων τῆς ὁδηγητικῆς, δηλαδὴ τῶν μέσων διὰ τὴν ἀσκήσιν καὶ τὴν ἐθισμόν εἰς τὴν τάξιν, πειθαρχίαν, καθαριότητα κ.λπ. διὰ τῶν μέσων τῆς παιδονομίας καὶ τῶν ἀμέσων ἀρετῶν, ἀγάπης, εὐγνωμοσύνης κ.λπ. διὰ τῶν μέσων τῆς κυρίως ἀγωγῆς.

Τὸ μονοτάξιον σχολεῖον ἴσως ἔχει περισσότεραν ἀνάγκην τῆς μετὰ ἱεροῦ σεβασμοῦ προσέσεως τῶν ἀρχῶν τῆς παιδονομίας καὶ τῆς ἀγωγῆς, διότι δι' αὐτοῦ τοῦ τρόπου θὰ ἐκτελεσθῇ εἰς τὴν εὐπλάστον ψυχὴν τῶν τροφίμων οἱ ὅποιοι διαιτῶνται εἰς τραχύ, ἄγονον καὶ ἐξέσπτον περιβάλλον. Ἐδῶ ἀσφαλῶς χρειάζεται ἡ συνεργασία τῆς οἰκογενείας καὶ Σχολικῆς. Οἱ γονεῖς μᾶς φέρουν πολλάκις ἀντιθέσεις διὰ τὰ μέσα ποῦ χρησιμοποιοῦν τὸ σχολεῖον εἰς τὸν τομέα αὐτὸν καὶ πολλοὶ ἐκρούμεν: «μὴν φοβέσθε τὸν δάσκαλον», «μὴν φοβέσθε τὸν ἑαυτοῦ καὶ διὰ καταλλήλων διαλέξεων ἀποβληθῇ ἡ κακὴ ἰδέα ποῦ ἐσχηματί-

σθη, ὅτι τὸ σχολεῖον τώρα δὲν κάμει τίποτε στὸν τομέα τῆς πειθαρχίας, τῆς τάξεως, τῆς ὑπακοῆς. Ἀσφαλῶς διὰ τὰ δυσάρεστα αὐτὰ πρέπει ν' ἀνατρέξωμεν σὲ ἄλλην αἰτίαν ἐπιδράσεων καὶ ν' ἀναζητήσωμεν τὴν θεραπείαν τοῦ κακοῦ.

Ἐνα παράδειγμα μάλιστα ἀξιοσημείωτον ἐνθυμοῦμαι, ποῦ μοῦ συνέβη τώρα καὶ λίγα χρόνια σὲ συζήτησιν μετὰ χωρικῶν, οἱ ὅποιοι ἔβαλον κατὰ τῶν ἀρχῶν διὰ τὰ μέσα ποῦ ἐφαρμόζει τὸ Σχολεῖον καὶ μάλιστα τὴν κατάργησιν τῶν σωματικῶν ποινῶν.

Εἶχα τότε μελετήσει μὴ διατριβὴ περὶ σωματικῶν ποινῶν τοῦ κ. Δ. Μωραΐτου καὶ περικοπήν ταύτης ἀνέφερα εἰς τὸν δμῖλον τῶν χωρικῶν γονέων—κηδεμόνων εἰς κέντρον τοῦ χωριοῦ. Ἀκούσατε σὰς παρακαλῶ τὴν περικοπήν τῆς διατριβῆς. «Ὁ κ. καθηγητὴς ἐτὼν 33 μᾶς διηγείται τὸ ἑξῆς: «Ὁ πατέρας μου ἦτο αἰσχροτάτος· πολλάκις μὲ ἐξυλοκόπησε καὶ μὲ ἐκρέμασε. Στὸ σχολεῖο εἶχα δάσκαλον, ὁ ὅποιος μὲ ἔδερνε ἀνηλεῶς μέχρις αἵματος» καὶ αὐτὸς ἀνεδράφη μὲ τὸ ξύλον· δὲ ἴδωμεν τί χαρακτηρὰ διεδόρφωσε. «Τὸ ξύλον ποῦ ἔτρωγα μὲ ἔκαμε νὰ φυῇ ἀπὸ τὸ σπῆτι καὶ νὰ γυρίζω σὰν ἄγριος ἢ σὰν ληστής στὰ χωράφια. Μὲ τὸν μεγαλύτερον ἀδελφόν μου μάλωνα τακτικά· μὴ φορὰ σήκωσα τὸ τσεκούρι νὰ τὸν σκοτώσω! Στὸ σχολεῖο μὴ φορὰ μὲ κατηγορήσαν δι' ἀποπειρὰν δολοφονίας κατὰ μαθητοῦ. Εἰς μικρὰν ἡλικίαν ἔβαλα φωτιά καὶ ἔκαψα ἕνα φράχτη· στὸ γυμνάσιο μεθοῦσα ταχτικά». Αὐτὰ ἦσαν τὰ ἄμεσα ἀποτελέσματα τῆς ποινῆς. Μία ἐχθρική, σαδιστικὴ στάσις κατὰ τῶν ἀνθρώπων, ἡ ὁποία ὁμοιάζει μὲ τὴν στάσιν τοῦ ἐγκληματίου. Ἄς ἴδωμεν ὅμως τώρα πῶς φέρνεται ὡς ὄριμος. «Συχνὰ καταλαμβάνομαι ἀπὸ ἀγανάκτησιν ἐναντίον τῆς ἀστόργου κοινωνίας, διότι μᾶς κατέστρεψε στὸν πόλεμον δι' αὐτὸ ἐπιδιοκίμαζω τὴν κίνησιν τῶν ἐργατῶν καὶ τῶν ἄλλων κατὰ τοῦ Κράτους.

»Εἶμαι ὀρμητικὸς στὰ λόγια μου, γι' αὐτὸ κατηγορήθηκα πολὺ. Πάλιν κατὰ παντός ἀξιόματος, ἀναρχικότης εἶναι στήν ψυχὴ τοῦ κ. Κ. «ὡς καθηγητὴς εἶμαι αὐστηρότατος στὰ παιδιά. Τὰ καθηλῶνω ἐπάνω στὰ θρανία, ἐνίστε τὰ δένρω ἄγρια». Δυστυχισμένα παιδιά!! Ὅλοι μὲ ἐπρόσεχαν στὸ διάβασμα τῆς περικοπῆς αὐτῆς καὶ ἐσταμάτησα. Πετάρχηκε ὁ γεροντότερος στήν παρέα καὶ μὲ ἕναν ἀναστεναγμὸ ποῦ ἠθέλα ἀφῆσε νὰ τοῦ ξεφύγῃ. «Ἀχ! ξεστόμισε!» «Ἀμ! σήμερον, δάσκαλέ μου, τὰ παιδιά τὰ γράμματα τὰ μαθαίνουν μὲ γέλοια, μὲ τραγούδια καὶ χαρὲς!».

Ἐνας πάλιν στήν ἡλικία μας πρόσθεσε. «Ἐγὼ στὸν δάσκαλό μας, τάδε, πόσες φορές δὲν τοῦ ἔκανα καρτέρι μὲ πέτρες γιατί μὲ ἔδερνε; Ὁ τάδε συμμαθητὴς μου τὴν ὥρα ποῦ ξεφώνουσε ὁ καθηγητὴς τὰ ἀποτελέσματα καὶ δὲν ἄκουσε τ' ὄνομά του νὰ προβιβαστῇ τὸν πετροβόλησε στο ὑπαλκόνι!».

Σταμάτησε γιὰ λίγο ἡ συζήτησις καὶ μὲ τολ-

μηρό υφος σηκώνομαι και προσθέτω. «Κι' έμένα, αγαπητοί χωριανοί, στά τόσα χρόνια της ύπηρεσίας μου δέν μου συνέβη τοιοῦτον παρόμοιον» τούναντιον τό αντίθετον. Εύρέθηκα σέ πολύ εύχάριστες σκηνές μεταξύ μαθητῶν μου και μέ ύπερηφάνεια σᾶς τίς ανακοινώνω. Τό 1937 πού ήμουν στήν Ἀθήνα, ἕνας νησιώτης μαθητής μου, μόλις μέ αντίκρυσε στήν Ὀμόνοια αὐθόρμητα μέ ἀγκάλιασε και μέ φίλησε! Τό 1939 στήν Σταυρούπολι μαθητής μου ἔγγαμος ἀπό τήν περιφέρειαν Καβάλας και συστρωτήτης μου, μόλις μέ συνήντησε μέ σεβασμό μου φίλησε τό χέρι. Καί τώρα πού συναντῶ μεγάλους ἄνδρες τούς παλαιούς μου μαθητάς, μέ χαιρετοῦν δσάκις τούς συναντῶ μέ σεβασμό και μέ πολύ ἐκτίμησι. Λοιπόν βλέπετε και σεις διτι τό Παλαιόν Σχολεῖον μέ τό ξύλο μᾶς ἔδιωχνε τά παιδιά ἀπό τό Σχολεῖο και μόνον ἕνα μικρό ποσοστό τοῦ πληθυσμοῦ μᾶς ἐμάθαινε γράμματα». Κι' ἔτσι τελείωσε ἡ συζήτησις μέ πλήρη ἱκανοποίησιν τῶν ἀρχῶν τοῦ Ν. Σχολείου στό ζήτημα αὐτό, τῆς καταργήσεως τῶν ποινῶν και μέ τό πικρό παράπονο στά χεῖλη δλων μᾶς πού στά χρόνια μᾶς κι' ἐμεῖς δέν μαθαίναμε τά γράμματα μέ γέλια και τραγούδια και χαρές, ἀλλά δοκιμάζαμε τήν σκληρότητα τοῦ παιδαγωγοῦ μᾶς.

Ἐκεῖνο πού πρέπει κι' ἐμεῖς νά προσέχωμεν, αγαπητοί συνάδελφοι, εἶναι τό ἐξῆς: Νά παρορμῶμεν τά παιδιά πρὸς ἑνασχόλησιν πνευματικὴν και σωματικὴν και οὕτω θ' ἀποφεύγωμεν τήν ἀταξίαν, τήν ἀπειθειαν, τήν ἀμέλειαν. Αὐτό θά συνιστῶμεν και εἰς τούς γονεῖς: Καταπολέμησιν τῆς ἀργίας, διότι εἶναι μητέρα πάσης κακίας.

Δέν πρέπει νά διατάσσωμεν, προτοῦ βεβαιωθῶμεν παρατηροῦντες και ἐποπτεύοντες ἐπὶ τῶν παρεκτραπέντων. Νά μή ἀπειλοῦμεν πρὶν ἐξέλθῃ τῶν δδόντων μᾶς διαταγή και νά μή ἐπιβάλλωμε ποινὴν, ἂν δέν προηγηθοῦν τά ὑπὸ τῆς παιδονομίας προβλεπόμενα μέτρα. Ἐποπτεία. Διαταγή. Ἀπειλή.

Περὶ τῶν ποινῶν φαντάζομαι ὅλοι μᾶς ἔχομεν χειρισθῇ διαφόρους τρόπους ἐπιβολῆς και δέν εἶναι ἀνάγκη νά σᾶς ἀναφέρω περιστέρα. Καλύτερον εἶναι νά προσπαθῶμεν νά μή εὐρισκώμεθα εἰς τήν δυσάρεστον θέσιν ἐπιβολῆς ποινῶν.

Ὁ ἐθισμός τῶν μαθητῶν μᾶς πρὸς τὰς ἀμέσους ἀρετὰς ἐξαρτᾶται πολύ ἀπὸ τὴν ἐν γένει πολιτείαν και διαγωγὴν ἡμῶν και τῆς οἰκογενείας μᾶς και ἀπὸ τὰ ἄτομα τοῦ στενοῦ οἰκογενειακοῦ περιβάλλοντος τοῦ μαθητοῦ και τὰ ὁποῖα ἔχουν ὡς πρότυπα.

Ἐπαινος τῶν καλῶν πράξεων, ἱστορικῶν και συγχρόνων προσώπων, προτίμησις τῶν καλῶν προσώπων, ἀποσιροφὴ πρὸς τὰς κακὰς συνηθείας κλπ. ἐθισμός τῆς ἀγάπης και περιποιήσεως ζῶων και φυτῶν θά εἶναι ὁ ἁριστερὸς τρόπος ἐξευγενισμοῦ τῆς παιδικῆς ψυχῆς· καταπολέμησις τοῦ ψεύδους, ἀσκήσις και ἐθισμός λοιπόν πρὸς τὰς ἐμμέσους και ἀμέσους ἀρετάς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'

ΠΟΙΑΣ ΔΥΣΚΟΛΙΑΣ ΣΥΝΑΝΤΩ ΚΑΙ ΠΩΣ ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΖΩ ΤΑΥΤΑΣ

α) Ὁ Σχολικὸς κῆπος.

Ὁ σχολικὸς κῆπος σ' ὅλους μᾶς εἶναι γνωστόν, πῶς ἐκτός τοῦ διτι τά παιδιά μᾶς ἔχουν εύγενῇ ἀπασχόλησιν κατὰ τὰς ὥρας τοῦ σχολείου και κατὰ τὰς διακοπὰς και ἐξασκεῖ τῶν ἀγνῶν ψυχῶν τῶν μικρῶν και εἰς τὴν ἐν γένει διαμόρφωσιν τοῦ χαρακτήρος αὐτῶν, ἀλλὰ και ἀπὸ διδακτικῆς ἀπόψεως μᾶς εἶναι ἀπαραίτητος διὰ τὴν διδασκαλίαν τῶν φυσιογνωστικῶν.

Ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἴδρυσιν, συντήρησιν σχολικοῦ κήπου, ἤμην πολύ ἀτυχὸς κατὰ τὴν ὑπηρεσίαν μου, διότι ἐποθετῆθην σὲ Μονοτάξια Σχολεῖα νεοσύστατα, εἰς τὰ ὁποῖα ἤμην ὑποχρεωμένος νά ἀρχίσω ἀπὸ τὸ Α εἰς ὅσα ἦτο δυνατὴ ἡ ἴδρυσις σχολικοῦ κήπου ἢ και νά μὴ ἀνακινήσω τοιοῦτον ζήτημα, διότι ἦτο ἐντελὸς ἀδύνατος ἡ λειτουργία κήπου (ἔλλειψις καταλλήλου χώρου, ἔλλειψις ὕδατος κλπ.). Πρὸ αὐτοῦ τοῦ ἀδιεξόδου ἠρκέσθην βέβαια σὲ στολισμόν τῆς αἰθούσης, διαδρόμων τοῦ σχολείου μέ γλάστρας, ἐθισμόν τῶν μαθητῶν νά στολίζουν τὴν ἔδραν μέ ἀνθοδέσμην και περιποιοῦνται ταύτην. Ὅσον ἀφορᾷ δὲ τὸ ζήτημα τῆς ἐποπτείας διὰ τὰ φυσιογνωστικά, μιὰ ἐξοδος τῶν μαθητῶν εἰς τὴν ἐξοχὴν μᾶς ἔδιδε εύκαιρίαν κατάλληλον συλλογῆς ἐποπτικῶν μέσων περὶ τὴν φυτολογίαν.

Ὁ ἐθισμός τῶν μαθητῶν διὰ τὴν περιποίησιν, φροντίδα τῶν ἀνθέων (ἰδίως μαθητριῶν) γίνεται μέ σχετικὴν παρόντρυνσιν και παρακολούθησιν παρὰ τῆς οἰκογενείας και τοῦ Σχολείου κατ' οἶκον.

β) Ἡ Σχολικὴ Βιβλιοθήκη.

Ἡ Σχολικὴ Βιβλιοθήκη εἶναι ἕνα ἀπαραίτητον μέσον συμπληρώσεως τῆς σχολικῆς ἐργασίας εἰς τὸ Νέον Σχολεῖον. Ἐκεῖνο, ὡς προεῖπον πού μου συνέβη διὰ τὸν σχολ. κήπον, τὰς αὐτὰς δυσκολίας συνήντησα και διὰ τὴν βιβλιοθήκην στά νεοσύστατα σχολεῖα πού ὤηρετοῦσα: ἔλλειψις ἐπίπλου και βιβλίων. Τὰ σχολικά ἔτη 1938—39—40 ἐνθυμοῦμαι ἐφήρμοσα τό ἐξῆς πρόχειρον μέσον ἀποκτήσεως βιβλίων καταλλήλων διὰ μαθητάς. Παρεκάλεσα τούς μαθητάς ὅπως τὰ βιβλία, ἀναγνωστικά, βοηθητικά, ἄτλαντας, κατὰ τὴν λήξιν τοῦ σχολικοῦ ἔτους νά τὰ παραχωρήσουν διὰ τὸ σχολεῖον. Ἐγγραφή τινῶν μαθητῶν συνδρομητῶν εἰς παιδικὰ περιοδικά. Ἀλληλογραφία τοῦ σχολείου μέ μαθητάς σχολείων εἰς τὰ ὁποῖα προηγουμένως εἶχον ὑπηρετήσῃ και ἔτερα τοιαῦτα. Τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἐργασίας αὐτῆς ἦτο εύχάριστον καθ' ὅλα. Τὸ λεκτικόν τῶν μαθητῶν ἐπλουτίζετο, ὁ παραστατικὸς κύκλος αὐτῶν πύδανετο και ἡ εύγενὴς δαιτλα πρὸς πρόδοον ἦτο καταφανής, γωοίς οὐδεμίαν δχλήσιν και προτροπὴν παρὰ τοῦ διδασκάλου. Τοῦτο μάλι-

κατεδεικνύετο καὶ διὰ τῆς μετ' ἐπιτυχίας ἐκτέλεσεως των εἰς τὸν προφορικὸν λόγον, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸν γραπτόν. Δείγματα καταφανῆ καὶ σήμερον εἰς χεῖρας μου ἀπὸ συλλογῆν μαθητῶν ἐκθέσεων τῶν ἐτῶν ἐκείνων ἐκ τῶν ποσῶν μερικαὶ ἔχουν δημοσιευθῇ παρ' ἐμοῦ σχετικὴν ἐργασίαν τὸ ἔτος 1946. «Ἡ ἐκθεσις τοῦ μαθητοῦ».

γ) Τὰ ἐγχειρίδια.

Ἄλλο ζήτημα σοβαρὸν διὰ τὸ Μον. Σχολ. εἶναι καὶ ἡ ἐκλογή καταλλήλων ἐγχειριδίων. Τὰ ἐγχειρίδια τὰ ὁποῖα σήμερον κυκλοφοροῦν εἶναι ἀκατάλληλα, ἐκτὸς ἐλαχίστων ἐκ τῶν Μονοτάξιον Σχολείων. Προσπαθῶ βεβαίως ἐν τῷ χρόνῳ νὰ ἐκλέξω τὰ πιὸ κατάλληλα καὶ εἰς τὸ λεκτικὸν καὶ περιεχόμενον διὰ τὰς ἀποστολὰς Μονοταξίου καὶ διὰ τὸ λεκτικὸν παιδαγωγικῶν περιοχῶν. Διὰ τοῦτο θὰ ἐπρεπε εἶναι τὰ βιβλία ποὺ προορίζονται διὰ Μονοτάξια νὰ εἶναι εἰδικὰ καὶ παρὰ ἐπιτροπῆς διδασκάλων ὑπηρετησάντων στὸ Μονοτάξιον καταγεγραμμένα ὑπὸ τὴν ἐγκρίσιν βέβαια τοῦ ὁριζήσαντος Ἐκπαιδευτικοῦ Συμβουλίου.

δ) Αἱ χειροτεχνικαὶ ἐργασίαι.

Αἱ χειροτεχνικαὶ ἐργασίαι στὸ Μονοτάξιον σήμερον γίνονται μὲ ζήλον ἀπὸ τοὺς μαθητάς, καὶ θέλουν, ἐπιθυμοῦν νὰ ἐργασθοῦν σ' ὅλους τοὺς κλάδους τῆς χειροτεχνίας.

Ὁ διδάσκαλος συναντᾷ δυσκολίας, ἡ διότι ἐννοεῖται τῶν καταλλήλων μέσων, ἐπειδὴ οἱ μαθηταὶ δύναντο νὰ προμηθευθοῦν ὕλικά, πλαστικὰ διὰ τὴν πλαστικὴν, σύρμα, καὶ στεροδύν, ἀπαραιτήτων ὀργάνων, ἀλλὰ καὶ τὸ σχολεῖον στερεῖται ὀρισμένων ἀναγκασιούτων χώρων καὶ ἐπέρχεται ἀταξία εἰς τὰ ἐργαζόμενα ἐκ τῶν διδασκάλων τμήματα, ἡ καὶ ὁ διδάσκαλος δὲν εἶναι κάτοχος ὅλων τῶν κλάδων τῆς χειροτεχνίας.

Ὁ αὐτὸ ἀρκοῦμεθα εἰς τὰ πιὸ προσιτὰ διὰ τὸν μαθητὰ καὶ ἀσχολοῦμεθα μὲ τὴν χαρτοκατάναν, χαρτοδιπλωτικὴν κ.λ.π. Δὲν θὰ ἦτο δὲ δυνατόν καὶ μία ἐπιμόρφωσις τοῦ προσωπικοῦ τῶν Μ. Σχολείων στὸ ζήτημα τῆς χειροτεχνίας πρὸς τὸν νεώτερον συναδέλφον καὶ εἰδικὸν περὶ τῆς χειροτεχνίας τοὺς θερινοὺς μῆνας εἰς τὴν ἐκπαιδευτικὴν Ἐπιθεωρητοῦ.

ε) Ὡδική.

Ἡ ὥδική καὶ ὁ τόνος τοῦ Μονοταξίου εἶναι ἀρκετοὶ καὶ σ' αὐτὸ τὸ ζήτημα στὸ Μονοτάξιον ὑπηρετῶ δὲν ὑστέρησα κατὰ πολὺ. Ὁ μαθητὰ νὰ ἔχω μικρὰ συλλογὴ Σχολ. ἐκθέσεων καὶ κάθε χρόνον κάνω σχετικὴν ἐπιθεωρήσιν. Ὅσκις συναντῶ νέο συναδέλφον ὅστις ἐκτελεστικὸς νέων σχολικῶν τραγουδιῶν, τὸν παρακαλῶ νὰ μοῦ ἀνακοινώσῃ νέον τοιοῦτον. Ὁ μαθητὰ παιδιὰ δύο-τριῶν σχολείων ἐξέρχονται ἀπὸ τὸν σχολικὸν τρόπον μαθητικῶν ἐκθέσεων καὶ καὶ καλύτερος τρόπος μαθητικῶν ἐκθέσεων εἶναι νὰ ἀναλάβῃ ὁ καλὸς μαθητὰς τὴν διδασκαλίαν ὁμαδῶν.

στ) Γυμναστική—Παιδαί—Ἐκδρομαί—Ἑορταί.

Καὶ στὸ ζήτημα αὐτὸ τὰ μονοτάξια μένουν λίγο πίσω.

Πολλές φορές ὁ διδάσκαλος τοῦ μονοταξίου ἰσχυρίζεται: «δὲν μπορῶ μὲ τρεῖς μαθητὰς νὰ κάνω Γυμναστική καὶ νὰ δίδω παραγγέλματα». Τοὺς χειμερινοὺς μῆνας ἑλλειψίς καταλλήλου χώρου, ἀπασχόλησις τῶν μαθητῶν περισσότερον μὲ ἄλλα μαθήματα, ποὺ ἡ προϊσταμένη μας ἀρχὴ ἐκεῖ δίδει προσοχὴν. Αὐτὰ καὶ πολλὰ ἄλλα αἷτια μᾶς ἀναγκάζουν νὰ παραμεληθῇ τὸ μάθημα τῆς Γυμναστικῆς στὸ Μονοτάξιον. Ἰδίως ἡ ἑλλειψίς τοῦ ἀναγκαίου χώρου μᾶς ἀναγκάζει νὰ κάμωμεν Γυμναστικὴν στ' ἄλωνα, στὸ δρόμο, ἀπομακρυσμένοι πολλάκις ἀπὸ τὸ Διδακτήριον.

Αἱ παιδαί εἶναι συμπλήρωμα τῆς ὅλης Σχολ. ἐργασίας. Τὰ παιδιὰ παίζουν παντοῦ καὶ πάντοτε μετὰ τὴν γυμναστικὴν ἢ ἐπιθυμοῦν νὰ παίξουν ὠργανωμένα παιχνίδια. Σ' αὐτὸ τὸ ζήτημα μεγαλύτερες ἐπιτυχίες ἔχουν οἱ νεώτεροι συναδέλφοι.

Ἐκδρομαί. Τὰς ἐκδρομάς ἐδῶ στὰ σχολεῖα Τεγέας τὰς ὀργανώνομεν μὲ τὸν καλύτερον τρόπον, δύο τρία γειτονικά σχολεῖα καὶ τοιαύτας ἐνεργοῦμεν διδακτικὰς καὶ ἀναψυχῆς ἡμερησίας καὶ ἡμιημερησίας. Κατ' ἔτος στὸ τέλος τοῦ Σχολικοῦ ἔτους ὀργανώνομεν καὶ μακρυνὴν μὲ λεωφορεῖα. Ἡ ἀξία βέβαια τῶν ἐκδρομῶν εἶναι μεγίστη, ὅταν καὶ τὸ διδακτικὸν προσωπικὸν κατέρχεται εἰς τὸ ἐπίπεδον τῆς ψυχικῆς ἀνακαινίσεως τοῦ μικροῦ μαθητοῦ, ὅταν δὲν στέκεται μακρὰν ἀπὸ τὸν μαθητὴν ὁ διδάσκαλος.

Ἑορταί. Ἐπίσης τὸ ζήτημα τῆς ἐορτῆς ποὺ εἶναι ἀναπόσπαστον τμῆμα τῆς σχολικῆς ζωῆς καὶ ἔχει ἰδιαιτέραν σημασίαν διὰ τὴν μικρὰν κοινωνίαν τοῦ χωρίου.

Σχολικὰς ἐορτάς ὀργανώνομεν εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ Σχολικοῦ ἔτους, τὴν 25ην Μαρτίου, τὴν ἡμέραν τῆς λήξεως τῶν μαθημάτων καὶ τὰς ἡμέρας τῶν διακοπῶν τῶν Χριστουγέννων.

Τὴν ἐορτὴν τὴν περιμένουν μὲ ἀγαλλίαν οἱ μαθηταί, τὴν ἐπιθυμοῦν οἱ γονεῖς καὶ κηδεμόνες. Ὁ διδάσκαλος σ' αὐτὴν ὑποφέρει μὲ τὴν διακόσμησιν σκηνῆς, μὲ τὴν προετοιμασίαν καὶ πρὸ ταύτης χαλαροῦται ἡ σχολικὴ ἐργασία. Ἐχει ὅμως ὡς ἀντιστάθμισμα τὸ ἐξῆς πλεονέκτημα: ὅτι μετὰ τὴν ἐορτὴν οἱ μαθηταί μὲ πιὸ περισσοτέρας δυνάμεις ἐργάζονται εἰς τὸ σχολεῖον καὶ σὺν τῷ χρόνῳ ἔρχεται ἡ ἀφορμὴ διὰ παραγωγικὴν, δημιουργικὴν καὶ ἀποδοτικωτέραν ἐργασίαν ἐπ' ἀρκετόν. Ἡ ἑλλειψίς καταλλήλου χώρου πρὸς διοργάνωσιν τῆς ἐορτῆς, ἡ προμήθεια ἀπαραιτήτων εἰδῶν σκηνῆς κ.λ.π. εἶναι δυσκολίαι ποὺ ἀντιμετωπίζει μὲ σθεναρότητα ὁ φιλότιμος διδάσκαλος τοῦ Μονοταξίου. Ἐπιδεικνύει ἀσφαλῶς καὶ σ' αὐτὸν τὸν τομέα τῆς ἐργασίας τοῦ Σχολείου ἀπαραμεινὸν ἡρωισμόν.

Ζ'. Αυτοδιοικήσεις — Μαθητική Κοινότητα.

Δέν δυνάμεθα ἀσφαλῶς νά παραγνωρίσωμεν τὸ ἄριστον μέσον ἐφαρμογῆς τὸσον τῶν προληπτικῶν, ὅσον καὶ τῶν πιεστικῶν παιδονομικῶν μέτρων παρὰ τῆς αὐτοδιοικουμένης μαθητικῆς Κοινότητος. Στὸ μονοτάξιον ὅμως Σχολεῖον ἡ ἀνομοιογενὴς σύνθεσις αὐτοῦ, ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἡλικίαν τῶν μαθητῶν, τὸ ἄξεστον καὶ τραχὺ οἰκογενειακὸν περιβάλλον, μᾶς βεβαιοῦν ὅτι τὸ μέτρον αὐτὸ μετὰ περισκέψεως πρέπει νά ἐφαρμοσθῇ. Δι' αὐτοὺς τοὺς λόγους οὐδόλως ἐπεχείρησα νά ἐφαρμόσω τὸν θεσμόν τῆς αὐτοδιοικήσεως σὲ Μονοτάξια Σχολεῖα μέχρι τοῦ 1951—1952.

Ὁ θεσμός ἐπιμελητῶν καθαριότητος, τάξεως κλπ. ἐκ τῶν μεγαλυτέρων μαθητῶν ἦτο διὰ τὰ ἔτη ἐκεῖνα ἀρκετὸς φαντάζομαι θεσμός νά ἐπωμισθοῦν καὶ οἱ μαθηταὶ εὐθύνας, καθήκοντα, καὶ οἱ μικροὶ νά ἐθισθοῦν εἰς τὴν ὑπακοήν, ἐπιμέλειαν, καθαριότητα κλπ. Ἡ σύστασις ταμείου ἀρωγῆς ὑπὲρ τῶν πτωχῶν συμμαθητῶν, ἡ σύστασις ταμείου ἐκδρομῶν, εἶναι ἄριστος τρόπος ἐθισμού τῶν μαθητῶν πρὸς ἔργα φιλαλληλίας. Ἡ δξυδέρκεια τοῦ διδασκάλου, τὸ ἀγρυπνο μάτι αὐτοῦ, ἡ αὐστηρὰ παρακολούθησις τῆς ἐφαρμογῆς τῶν κανόνων, ἐντολῶν περὶ τὴν τάξιν, πειθαρχίαν, καθαριότητα, ἡ καταπολέμησις τοῦ ψεύδους, τῆς νωθρότητος θὰ εἶναι τὰ κύρια σημεῖα παρακολουθήσεως καὶ ἐφαρμογῆς παρὰ τῶν μεγάλων καὶ μικρῶν μαθητῶν. Θὰ μοῦ ἐπιτρέψητε νά μὴ ἐπιμένω εἰς τὰς ἀντιλήψεις μου αὐτάς ὅσον ἀφορᾷ τὸν θεσμόν τῆς αὐτοδιοικήσεως εἰς τὸ Μονοτάξιον. Διότι μὲ τὴν ἐναρξιν τοῦ Σχολικοῦ ἔτους 1952—1953, καὶ κατὰ τὸ μάθημα τῆς ἀγωγῆς τοῦ πολίτου εἰς τὸ θέμα «Πολιτεία—Πολίτης» ἡ καταστατικὸς χάρτης τῆς χώρας μας (Σύνταγμα) δικαιώματα καὶ καθήκοντα πολιτῶν καὶ ἐπὶ τοῦ σημείου τοῦ δικαιώματος τῆς αὐτοδιοικήσεως (ὅμιλου πολιτῶν) τῆς χρήσεως τῆς ψήφου... ἀφοῦ ἔλαβον ἀφορμὴν νά συζητήσωμεν καὶ περὶ τοῦ δυνατοῦ ὁργανώσεως μιᾶς Κοινότητος ἐν τῷ σχολείῳ μας—οἱ μαθηταὶ μου ἐπ' ἀρκετὸν μὲ ἐνοχλοῦσαν νά κάμωμεν μαθητικὴν Κοινότητα, μὲ τὸ ἄκουσμα τῆς λέξεως ἐκλογαὶ τῶν ἐκλεκτῶν διὰ τὴν διοίκησιν τῆς Κοινότητος. Ἐπὶ τρεῖς συνεχεῖς ἑβδομάδας ἀνέβαλον τὸ ζήτημα (τὰ ἀπογεύματα τῆς Τετάρτης). Ἡ ἐπιμονὴ τῶν μαθητῶν μὲ ἐπεισεν, ὅτι ἦτο καιρὸς καὶ ἐκλογὰς καὶ καταστατικὸν τρόπον τινά νά υἱοθετήσουν εἰς τὸ πλαίσιον τοῦ ὁποῦ νά κινοῦνται.

Ἐπὶ τοῦ παρόντος βέβαια δέν μᾶς ἐπιτρέπεται νά μακρυγορήσωμεν ἐπὶ τοῦ θέματος αὐτοῦ—ἐλπίζω δὲ εἰς τὸ μέλλον νά εἶμαι εἰς θέσιν ἐκ τῶν παρατηρήσεών μου νά ἐκθέσω λεπτομερῶς ποῖα εἶναι τὰ πλεονεκτήματα τοῦ θεσμοῦ τούτου καὶ εἰς ποῖον σημεῖον πρέπει νά εἶναι προσεκτικὴ ὁμάδα τοῦ σχολικοῦ σώματος ὡς πρὸς τὴν αὐτοδιοικήσεως εἰς τὰ ἀλλοτρίωτα πτυχία.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'

ΟΡΟΙ ΕΥΝΟΤΙΚΟΙ ΒΕΛΤΙΩΝΟΝΤΕΣ ΤΗΝ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑΝ ΤΟΥ ΜΟΝΟΤΑΞΙΟΥ ΣΧΟΛΕΙΟΥ

α) Μεταρρυθμίσεις ἀπαραίτητοι ἐπὶ τοῦ ἀναλυτικοῦ Προγράμματος.

Στὸ Μονοτάξιο Σχολεῖο συναντῶμεν τὸ ἐξῆς πλεονέκτημα, ποῦ δέν συναντᾶται σὲ ἄλλου τύπου σχολεῖον. Ὁ μαθητὴς τοῦ Μονοταξίου ἔχει νά ὠφεληθῇ πολλὰ ἀπὸ καλῶς λειτουργοῦν Μονοτάξιον Σχολεῖον. Ὁ μικρὸς τοῦ κατωτέρου τμήματος πολλάκις ἀκροᾶται μετὰ προσοχῆς ἐνδιαφέρον δι' αὐτὸν μάθημα ἀνωτέρας τάξεως. Ὁ μαθητὴς τῆς ΣΤ' πολλάκις συναρπάζεται καὶ ἀφοσιούται προσέχων μιὰ καλὴ ἱστορίαν ἐκ τοῦ ἀναγνωστικοῦ τῆς Β', μιὰ καλὴ προσευχή, ἓνα καλὸ παραμῦθι. Ὁ μαθητὴς αὐτὸς μὲ καλὸν διδασκαλὸν βγαίνει πάνοπλος, ἕτοιμος, διότι πολλάκις τὰ σκοτεῖνά σημεῖα μαθήματός τινος ποῦ τοῦ ἔμειναν εἰς μικρὰν τάξιν, προϋούσης τῆς ἡλικίας γίνεται ἀναγκαστικὴ ἐπανάληψις εἰς τὴν ἐπομένην τάξιν καὶ ἐμπεδοῦνται αἱ γνώσεις του ἀκόπως, ἀθορύβως καὶ ἀβιάστως.

Θὰ ἦτο εὐχῆς ἔργον ἐάν τὸ Σὸν μας Ἐκπαιδευτικὸν Συμβούλιον ἡ σχολεῖτο περισσότερον καὶ εἰδικώτερον μὲ τὴν εὐρυθμοτέραν λειτουργίαν τοῦ Μονοταξίου, διότι εἰς τὴν πατρίδα μας λειτουργοῦν ὡς τοιαῦτα τὰ 3)4 τῶν σχολείων μας. Μία καλυτέρα μελέτη ὡς πρὸς τὴν σύνταξιν τοῦ ἀναλυτικοῦ προγράμματος τοῦ Μονοταξίου θὰ ὠφελοῦσε πολὺ καὶ τὸ διδασκτικὸν προσωπικὸν καὶ τοὺς μαθητάς.

Δέν κρίνω δὲ ἄσκοπον ν' ἀναφέρω τὴν γνώμην μου καὶ ἐπ' αὐτοῦ τοῦ ζητήματος.

Εἰς τὴν σύνταξιν τοῦ ἀναλυτικοῦ προγράμματος νά ἰσχύσῃ βέβαια περὶ τὴν ἐκλογὴν καὶ διάταξιν τῆς ὕλης ἡ ἀρχὴ τῆς ἐπαλληλίας καὶ ἡ ἀρχὴ τῶν ὁμοκέντρων κύκλων δι' ὅλα τὰ μαθήματα. Πρῶτος κύκλος μαθημάτων θὰ εἶναι διὰ τὰς τάξεις τῆς πρώτης ἡλικίας καὶ αἱ γνώσεις θὰ παρέχωνται ἀνεκδοτοειδῶς καὶ ὑπὸ παιγνιώδη μορφήν εἰς τὰς τάξεις Α' Β' Γ' δηλ. εἰς τὰ παιδιὰ τῶν 6—8 ἐτῶν.

Ὁ δεύτερος κύκλος τῶν ἀνωτέρω τάξεων Δ' Ε' ΣΤ' εἶναι ὁ κύκλος τῆς μαθήσεως στὴν ἡλικίαν ποῦ ἀναφαίνεται ἡ νόησις κατὰ τὴν παιδικὴν ἡλικίαν 9—12 ἐτῶν. Αὐτὸ τὸ πρόγραμμα καὶ ὠφέλιμο θὰ εἶναι καὶ θ' ἀποδίδῃ πολλοὺς καρπούς, ὁ χρόνος δέν θὰ καταναλίσκεται ἐπὶ ματαίῳ, οἱ μαθηταὶ θὰ κτῶνται φυσικὰ καὶ ἀβίαστα γνώσεις ἀναλόγους μὲ τὰς πνευματικὰς δυνάμεις τῶν καὶ ο.κ.ε.

Δέν μᾶς ἐπιτρέπει ἡ ὥρα ν' ἀσχοληθῶμεν εἰδικώτερον ἐπὶ τοῦ παρόντος καὶ διεξοδικώτερον μὲ αὐτὸ τὸ ζήτημα, ἀπλούστατα ὅμως θὰ σὰς ἀναφέρω ὅτι τὸν μαθητὴν τῆς Α' Β' Γ' τάξεως τὸν συναρπάζουν αἱ μυθώδεις ἐποχαί, οἱ ἄθλοι τοῦ Ἡρακλέους, παρὰ ἢ ἐν Σαλαμῖνι ναυμαχίᾳ, τὸν μαθητὴν δηλ. τῆς Γ' ποῦ συνδιδάσκειται μὲ τὴν Δ'. Τὸν μαθητὴν ὅμως τῆς Δ' τὸν τραβᾷ ν' ἀκούσῃ μὲ τὴν ἰδίαν ἐπιθυμίαν.

έργων με τούς κατοίκους αντιμέτωπος, πολλάκις απασχολείται: συχνά ένας έκνευρισμένος κάτοικος σέ ωραν σχολικής εργασίας κτυπά τήν θύραν τῆς αἰθούσης νευρικώτατα καί εἰσέρχεται διακόπτει τήν σχολικήν ἐργασίαν διὰ τὸ τοῦ ἐτοιμασθῆ ἕνα πιστοποιητικόν, ἕνα φύλλον διακοπῆς, δελτίον διανομῶν κ.λ.π. Ὅλοι αὗται αἱ πρόσθετοι ἐργασίαι κουράζουν τὸν διδάσκαλον, τὸν απασχολοῦν εἰς βάρος τῆς ἐργασίας του καὶ τὸν φθείρουν εἰς τὰ δῆματα μαθητοῦ καὶ στενοῦ περιβάλλοντος γονέων καὶ κηδεμόνων.

Καλὸν θὰ εἶναι ν' ἀπαλλαγῇ τῶν τοιούτων προσθέτων ἐργασιῶν καὶ ν' ἀφοσιωθῇ εἰς τὸ ἔργον του.

ε) Ἐπιμόρφωσις τοῦ προσωπικοῦ, ψυχαγωγία, ὁργάνωσις διαλέξεων, ἐκδρομῶν.

Ἡ ἐπιμόρφωσις τοῦ προσωπικοῦ τοῦ Μονοταξίου, ὁ συγχρονισμὸς αὐτοῦ πρὸς τὰς ἀπαιτήσεις τῆς Ἐπιστήμης καὶ τοῦ πολιτισμοῦ εἶναι ἴσως πῶς ἀπαραίτητος εἰς αὐτὸν παρὰ εἰς διδάσκαλον οἰουδῆποτε ἄλλου τύπου Σχολείου, ὅστις κατ' ἀνάγκην θὰ συγχρονίζεται ἀμιλλώμενος πρὸς συνυπηρετοῦντα συνάδελφον, παρορμώμενος πρὸς τοῦτο ἀπὸ τὰς ἐπιτυχίας του καὶ τὴν μέθοδον καὶ τακτικὴν σχολικῆς ἐργασίας καὶ τῶν ρευμάτων τῆς εὐρυτέρας κοινωνίας πού εὐρίσκεται.

Κάθε ἐποχὴ ἔχει τὶς ἀνακαλύψεις της, ἀλλὰ καὶ τὶς πλάνες της. Καὶ οἱ πλάνες καθορίζονται ἀπὸ τὴν ἐποχὴν. Τὶς πλάνες αὗτὲς δὲν μπορεῖ ποτὲ κανένας νὰ τὶς ἀποφύγῃ οὔτε καὶ ὁ μέγιστος τῆς κάθε ἐποχῆς. Καὶ ἔρχεται ἀργότερα μιὰ ἄλλη ἐποχὴ, ὅτε καὶ ὁ ἐλάχιστος βλέπει τὴν πλάνην τῆς προηγουμένης καὶ εἶναι σὲ θέσιν νὰ τὴν ἀποδείξῃ εὐκόλῃ καὶ ἀναμφισβήτητα.

Ἡ ὑπηρεσία τοῦ ἀνθρώπου στὶς πλάνες τῆς ἐποχῆς του εἶναι φαινόμενον πού συναντᾶται γενικῶς σὲ ὅλες τὶς ἐκδηλώσεις τῆς ζωῆς αὐτοῦ. Ἔτσι τὸ φαινόμενον αὐτό παρετηρήθη στὴν Ἱατρική, στὴ Βιολογία, στὴ Μηχανική, στὴν Φ. Πειραματική καὶ σὲ ὅλες τὶς ἐπιστήμες. Καὶ αὐτὸ ἀκριβῶς ἔγινε καὶ εἰς τὴν Παιδαγωγικήν. Τοῦτο συμβαίνει καὶ εἰς τοὺς παλαιούς διδασκάλους μὲ τὰ πορίσματα τῆς πείρας, χωρὶς νὰ ἔχουν μάλιστα οὔτε τὴν ἐλαχίστη συνείδησιν καὶ ὑποψία γιὰ τὸ πάθημά των. Τὰ χρόνια περνοῦν. Καὶ φαντασθῆτε πόσο ἀδικοῦμε τὴ μικρὴ κοινωνία πού ὑπηρετοῦμε, ὅταν ἐπιμένωμε νὰ τραγουδᾶμε σχολικὰ τραγούδια πού μάθαμε τὸ 1915 στὸ Διδασκαλεῖο, ἢ νὰ ἐκτελοῦμε Γυμναστικὰς ἀσκήσεις πού μᾶς ἐγύμναζε καὶ μᾶς ὁ ὑποδεκαεὺς στὸ στράτευμα, ἢ ὅταν θέλωμε καὶ μεῖς νὰ ταλαιπωρήσωμε τοὺς μαθητὰς μας μὲ ἀσκήσεις ἀπομνημονεύσεως, λύσεως προβλημάτων πού μᾶς βασάνιζαν καὶ μᾶς τὸν παλαιότερο καιρὸ οἱ διδάσκαλοι μας. Ἡ μονότονος ζωὴ στὸ χωριὸ μᾶς κάνει σκληροὺς καὶ ἔχομεν ἀνάγκην ἐπιμόρφώσεως, συγχρονισμοῦ, ἀνακαινίσεως, μὲ σειρὰν διαλέξεων, παρακολουθήσεων εἰδικῶν μαθημάτων

τῶν παρὰ νεωτέρων καὶ εἰδικῶν συναδελφῶν εἰς τὴν ἐξέλιξιν τῶν παιδαγωγικῶν ἐρευνῶν, εἰς τὰ τεχνικά, εἰς τὴν μουσικήν.

Μία ὁργάνωσις κατ' ἔτος ἐκδρομῶν, ἐπισκέψεως τόπων τῆς πατρίδος μας καὶ ξένων γειτονικῶν χωρῶν θὰ μᾶς δώσῃ καινούργια ζωὴ καὶ μὲ πῶς καλυτέραν διάθεσιν θὰ ἐργαζώμεθα εἰς τὸ μέλλον.

Ἡ ἐπιμόρφωσις στὴν δουλειὰ μας διὰ σειρὰς διαλέξεων, διὰ παρακολουθήσεως εἰδικῶν μαθημάτων, δι' ὁργάνωσεως ἐκδρομῶν, ἢ ψυχαγωγία μας κατὰ τοὺς θερινοὺς μῆνας σὲ κέντρα τῆς ἐπαρχίας μας, τοῦ Νομοῦ μας, τῆς Πρωτεύουσας εἶναι ἀπαραίτητοι τονωτικαὶ ἐνέσεις διὰ τὴν συνέχισιν τοῦ κοπιώδους ἔργου μας.

στ) Διδάσκαλος ἢ διδασκάλισσα εἶναι κατάλληλος διὰ τὴν λειτουργίαν τοῦ Μονοταξίου;

Ὅσον νὰ θελήσωμεν νὰ ὑποστηρίξωμεν ὅτι ὁ διδάσκαλος εἶναι κατάλληλος στὸ μονοτάξιο ἢ ἡ διδασκάλισσα ταιριάζει γιὰ νὰ ὑπηρετήσῃ στὸ μικρὸ περιβάλλον, καὶ σιὰ δυὸ θὰ εἴμαστε πολὺ ἀδικοὶ γιὰ νὰ λύσωμε τὸ ζήτημα αὐτὸ μὲ μιὰ μονοκονδυλιά.

Ἐκεῖνο πού θέλω νὰ εἰπῶ εἶναι ὅτι καὶ οἱ ἄρρενες ἀρκετὲς ὑποχωρήσεις ἔκαμαν στὰ δικαιώματα τῆς γυναικός, ὑποχωροῦμε εὐχαρίστως καὶ στὸ ζήτημα αὐτό!! Ἄς ὑπηρετήσῃ καὶ στὸ Μονοτάξιο ἡ ἱκανὴ συνάδελφος, τῆς παραχωροῦμε τὴν θέσιν μας εὐχαρίστως, μὲ μόνον τὴν διαφορὰ, πὼς δὲν ἐπιτρέπεται νὰ δαξώμεν καὶ σ' αὐτὴν τοσαύτην ἀστοργίαν, ὥς τὴν ἐπιδεικνυομένην εἰς ἡμᾶς τοὺς δυστυχεῖς μὲ τὴν συνεχῇ εἰς τὸ Μονοτάξιον ὑπηρεσίαν μας.

Ἰσως ἡ ἱκανὴ συνάδελφος νὰ ὠφελήσῃ περισσότερο ἡμῶν καὶ ἀσφαλῶς θὰ τὸ ἐπιτύχῃ λόγω τῆς ιδιότητός της. Θὰ εἰσέρχεται εὐκολώτερα εἰς τὴν οἰκογένειαν, θὰ παράσχη δαψυλῶς τὰς γνώσεις διὰ τὴν πρόδον τῆς ἀμαθοῦς κοινωνίας, εἰς τὸν τομέα τῆς νοικοκυρῶσυνῃ τοῦ σπιτιοῦ, στὴ μαγειρική, στὴν καλὴν συμπεριφορὰν τῆς οἰκοκυράς, θὰ παράσχη γνώσει βρεφοκομίας, θὰ εἰσέρχεται ἐν τῷ οἴκῳ καὶ μὲ τὴν συνεργασίαν τῆς μητρὸς θὰ διαφωτίσῃ τὴν μητέρα, θὰ εἰδῇ στοιχεῖα ἀπαραίτητα ὑγιεινῆς τοῦ οἴκου, στοιχεῖα ραπτικῆς καὶ οἰκιακῆς οἰκονομίας, τὰ ὅποια οἱ ἄρρενες ὡς ἐκ τῆς ἰδιοκτησίας μας ἀδυνατοῦμεν νὰ παρέχωμεν.

Διὰ τὴν ἐκλογὴν τοῦ Δ)λου ἢ τῆς Δ)σας τοῦ Μονοταξίου Σχολείου πρέπει νὰ ληφθοῦν προϋποθέσεις τοιαῦται, πού θὰ ἐγγυῶνται τὴν ἀρτίαν λειτουργίαν τοῦ σχολείου, διότι ὁ διδάσκαλος τοῦ σχολείου στὸ μικρὸ χωριὸ καὶ ὑπαίθρου θὰ εἶναι πηγὴ φωτὸς σὲ ὅλους τοὺς κλάδους τοῦ ἐπιστητοῦ. Ἀσφαλῶς δυνάμει νὰ εἰπώμεν τὰ λόγια τοῦ πρεσβύτου Συμεῶν τὰ ὅποια κυριολεκτοῦνται καὶ διὰ τὸν διδάσκαλον τοῦ μικροῦ περιβάλλοντος «οὗτος εἶναι εἰς ἀνάστασιν πολλῶν».